Rivne Memorial Book

Rovneh

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

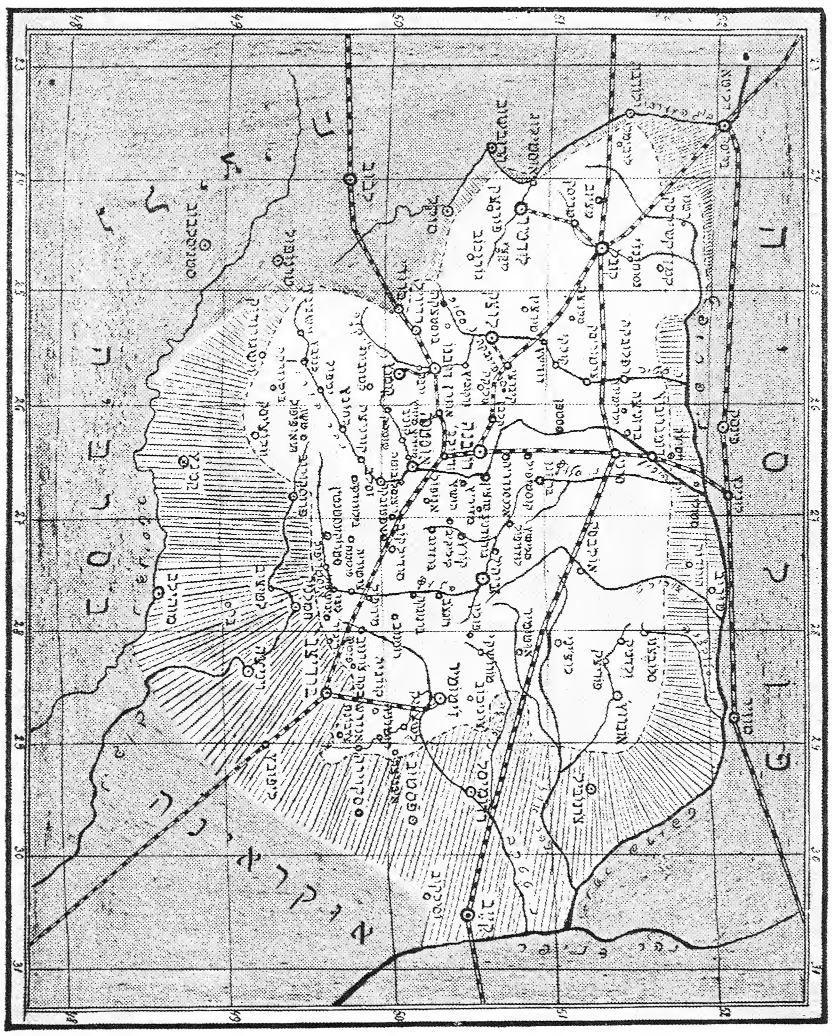
Original publication data

TITLE	Rovneh : sefer zikaron / ba-ʼarikhat Aryeh Avatiḥi.
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv] : Hotsaʼat Yalkut Vohlin, Irgun yotsʼe Rovneh be-Yiśraʼel, 1956.
DESCRIPT	591, [1] p. : ill., ports., maps. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Rivne (Rivnensʹka oblastʹ)
	Rivne (Rivnensʹka oblastʹ, Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Rivne (Rivnensʹka oblastʹ)
ADD'L NAME	Avatiḥi, Aryeh.
ADD'L TITLE	Rowno, a memorial to the Jewish community of Rowno, Wolyn

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון / רובנה

מפת ווהלין

רובנה

ספר זכרון

בעריכת
אריה אבטיחי

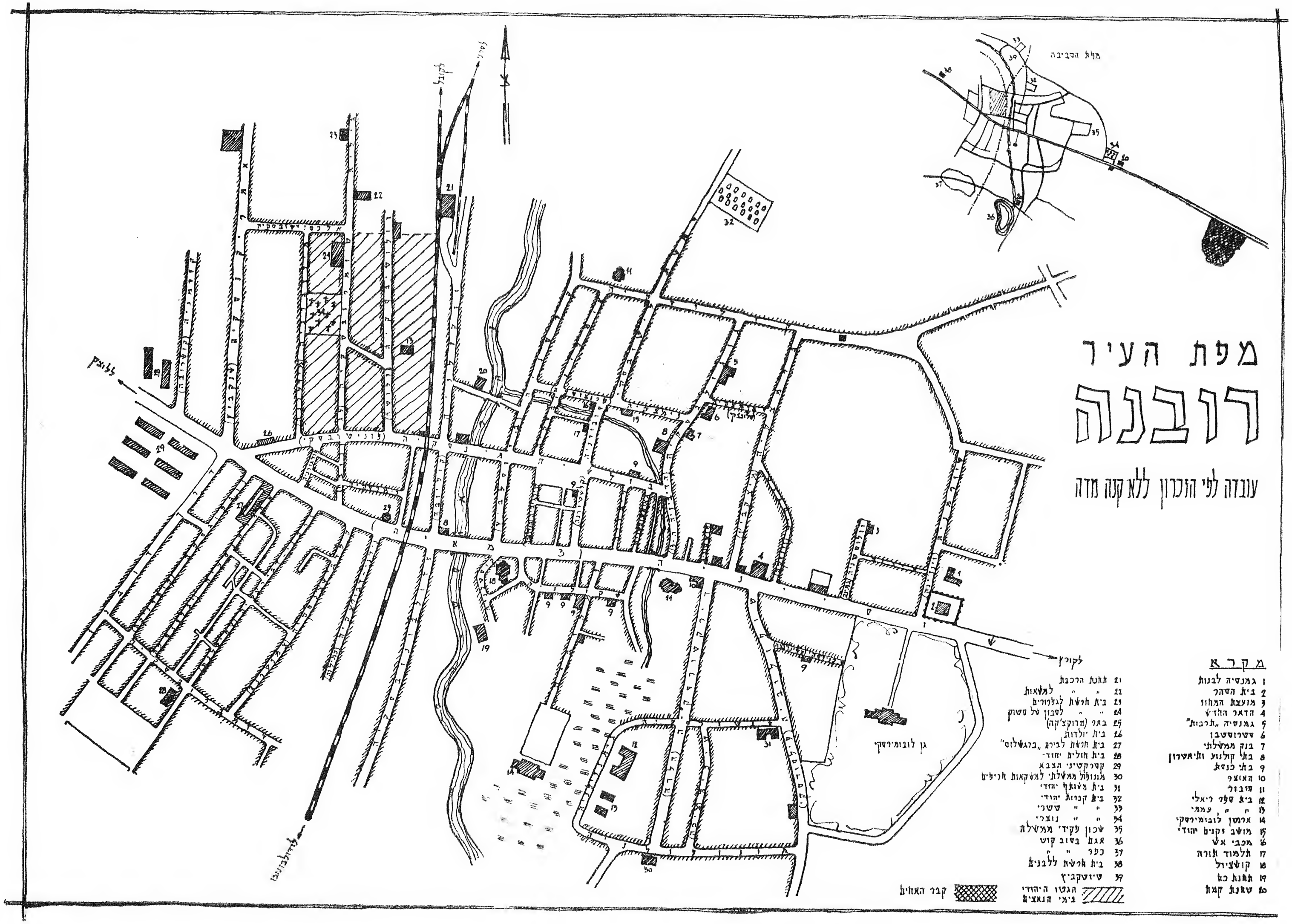
הוצאת „ילקוט ווהלין" – ארגון יוצאי רובנה בישראל
תשי"ז – שנת ט"ו לשואה

R O W N O

A MEMORIAL

To the Jewish Community
of Rowno, Wolyn

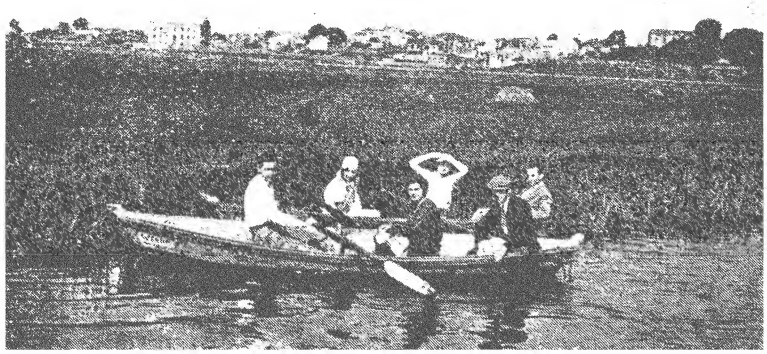
נדפס בישראל תשי"ז—1956
דפוס „ספר" בע"מ, תל־אביב

מפת העיר
רובנה
עובדה לפי הזכרון ללא קנה מדה
לקורץ
לקיבל
לסרני
ללוצק
גן לובומירסקי
מקרא
1 גמנסיה לבנות
2 בית הסהר
3 מועצת המחוז
4 הדאר החדש
5 גמנסיה „תרבות"
6 סטרוסטבו
7 בנק ממשלתי
8 בתי קולנוע ותיאטרון
9 בתי כנסת
10 האוצר
11 סובור
12 בית ספר ריאלי
13 " " עממי
14 ארמון לובומירסקי
15 מושב זקנים יהודי
16 מכבי אש
17 תלמוד תורה
18 קושציול
19 תחנת כח
20 טחנת קמח
21 תחנת הרכבת
22 " " למשאות
23 בית חרשת לגפרורים
24 " " לסבון של סטוק
25 באר (חרוקצ'קה)
26 בית יולדות
27 בית חרשת לבירה „ברגשלוס"
28 בית חולים יהודי
29 קסרקטיני הצבא
30 מונופול ממשלתי למשקאות חריפים
31 בית מרחץ יהודי
32 בית קברות יהודי
33 " " טטרי
34 " " נוצרי
35 שכון פקידי ממשלה
36 אגם בסוב קוש
37 כפר " "
38 בית חרשת ללבנים
39 טיוטקביץ
הגטו היהודי בימי הנאצים
קבר האחים

ממראות העיר

התוכן

תרבות וחינוך

זכרונות והווי

מוסדות

בתי־כנסת וכלי־קודש

דמויות

השואה

בשער הספר

בחרדת־קודש וברטט נפשי עמוק, מרוחקים מרחק ארצות וגבולות מקברי האחים של קדושי רובנה, העיר רבתי, הקהילה הגדולה בווהלין, אנו מדליקים נר־נשמה ליקירינו עם פירסום ספר זכרון זה, בו מקופלת מגילת רובנה על עברה המפואר וקצה המר.

תוססים ופעלתנים היו חיי היהודים ברובנה ביחוד במאה האחרונה, תקופת גידולה ופריחתה. ורצה הגורל המר, שצורר דורנו הנאצי. בהביאו כליה על מליוני יהודים בעולם, לא יפסח גם על רובנה, ורבבות יהודיה הוצאו לטבח והושמדו באמצעים שונים בלי להשאיר להם ניר וזכר. חורבן קהילה זו ביחד עם מאות קהילות אחרות עולה על כל חורבן שהאומה ידעה משך אלפי שנות גלותה, — כי נמחתה כליל מעל פני האדמה. ועגום ומזעזע הוא שאותה שעה שעלה הכורת על שליש האומה הישראלית, המשיך העולם הנאור לטוות את חייו בלי שינקוף אצבע למען הרבבות והמליונים היהודים, המועלים על המוקד בגיטאות ובמחנות־ההשמדה. אכן, לא היתה בהיסטוריה פשיטת־רגל כזו מבחינת התרבות והמוסר של העולם כולו.

עוד בטרם יורם המסך ותתגלה הטראגדיה בכל אימתה, פשטו שמועות על מעשי הזוועה של הנאצים במשכנות ישראל ורובנה בתוכם. ידיעות מקוטעות שהסתננו בעתונים רמזו אמנם על משהו איום העובר על קהילה גדולה זו, אבל השכל הבריא דחה אותן — לא יכול להעלות כזאת על הדעת... נמצאנו מאחורי קיר אטום, שהפריד בין קהילתנו האומללה הנתונה בצפרני החיה המשתוללת לבינינו, מפרפרים בין תקוה ליאוש, כשאנו מצרפים שמועה לשמועה וידיעה לידיעה מתוך העתונות, והתעלומה כבדה מרה ומעיקה...

והנה הבריק הברק משם, הוסר הלוט והוארה התעלומה. נתברר, כי לא לחינם היתה דאגתנו ולא לשוא חרד לבנו... חשך עולמם של בני קהילת רובנה, ואחרי עינויים והשפלה חוסלו הם לפי תכנית הנאצים בשביל יהדות אירופה. מדיכוי וחובת־טלאי הגיעו לעבודות־כפיה עד לנישול ושעבוד גמור, ועד לסגירה בגיטו והשמדה המונית, טוטאלית.

כך הקיץ הקץ על בני קהילת־רובנה בתנופת־גרזן אחת בקאטאסטרופה שאין לה מידה... אך אנו, הדור שהיה עד־ראיה לתהפוכות גורלנו בתקופה זו, לא נשכח את קהילות היהודים שנכרתו, ומה גם את קהילת רובנה, בה נעוצים שרשים ראשוניים שלנו.

ידענו שעוד הו־בה לנו לספר לדורות הבאים ולנו לעצמנו על תקופת דמים זו ואלו שקדמו לה. וזוהי המטרה שעמדה לפני המשתתפים בספר שלפנינו — לרשום זכרון לדורות תקופות ומאורעות מחיי העיר ויהודיה־תושביה, לשפוך אור על ההוי הציבורי, הלאומי, הרוחני, הדתי והכלכלי, על התופעות ושינויי־הערכין

שחלו בעיר במרוצת הדורות תחת השלטונות השונים. מטרה זו ודאי שלא הושגה אלא בחלקה, שכן ככל שנוסיף ונרחיב את היריעה נבטא אך מעט ממה שיש לספר על פרשת הדמים, על תולדות העיר, וכל אלה שחיו בה ועמלו כעדת נמלים בעיצוב חייה רבי הגונים ועתירי הצורה. לא נעלם הדבר ממנו שטיפלו וטיפחו את רעיון ההנצחה, כי אין לבטא בספר־זכרון את כל העבר לפרטיו וגם אין בכוח אנוש לתאר לעומקה את כל הטראגדיה האיומה שהתחוללה בחיי דורנו בגולה הדוויה.

לכתוב על רובנה, העיר־ואֵם בגולת ווהלין, אחרי השואה שעברה על קהילתה הגדולה — משמע לתהות על עברה למן היותה ישוב תרבותי וצמיחת קהילה יהודית בה, על מאמציה ולבטיה, ולסקור קורותיה במשך הדורות. ברם אין ספר זה מתימר לשמש ספר־היסטוריה, כי אם, בעיקר, ספר־זכרון לישוב יהודי דינאמי, תוסס ומתבלט בשטחים שונים תחת שלטון פולנים, רוסים וכובשים שונים, עד שנמחק בידי צוררי דורנו.

בפתיחה ל„דברי ימי עולם" מציין ההיסטוריון שמעון דובנוב: „ההיסטוריה הישראלית בדורות האחרונים (תקמ"ט—תרצ"ט; 1789—1939) מלאה שינויים מדיניים ותרבותיים עצומים, הגורמים להתחלפות תקופות קצרות של שעבוד וחירות בחיים האזרחיים ושל לאומיות והתבוללות בחיים הפנימיים של יהודי אירופה המערבית והמזרחית. בתקופה האחרונה שבאחרונות (תרמ"א—תרצ"ט; 1881—1939), עם גידול האנטישמיות מצד אחד והתנועה הלאומית בישראל מצד שני, מורגש שינוי עצום בחיי האומה: מתחילה יציאת אירופה. חלק אחד של היוצאים יוצר במשך שלושים שנה מרכז רב באמריקה, וחלק שני — מצער במספרו לגבי הראשון — מניח את היסוד להתחדשות המרכז הלאומי במולדת הקדומה, בארץ־ישראל.

מלחמת־העולם 1914—1918, המהפכה הרוסית שלאחריה והריאקציה האיומה של הגזעיות הנאציות והפאשיזם בשנים האחרונות, החריבו מרכזים שלמים של היהדות, ועכשיו האומה עומדת על פרשת דרכים ותוהה לעתידה".

והנה יחד עם יהדות פולין בת־המליונים וקהילות ישראל שעל אדמת פולין, רוסיה ומדינות אחרות, הושמד גם המרכז היהודי ברובנה על כל ציבורו הפעלתני, היוצר ומשגשג. אמנם, העיר שנפגעה נשארה נושאת את שמה הקודם, ולפי השמועה גם נבנית והולכת מחדש על ידי אחרים המקימים את הריסותיה ושולטים בה, אך לנו היהודים נשאר רק זכר עגום ממנה, מעורב בכאב צורב וחרון על אבדן מעמדנו בה, ועל שקיעת כל שנוצר בה על ידי יהודים במשך הדורות. כל מעיננו בעיר עתה הוא... מקום קברי־האחים שבלעו את בניה־בוניה — קרוב לשלוש רבבות נפש. מצבות לזכר הקדושים הקימו אחינו שנכנסו לעיר מיד לכיבושה מידי הנאצים, אולם מי יודע גם את גורלן של אלה, הקיימות הן, או שבני־הארץ הרחיקון והשחיתון כדרכם במקומות אחרים.

בין האנדרטות השונות המוקמות בעולם לזכר חללי השואה הנאצית יהיה ספר זה ביטוי הולם לזכר קדושיה של רובנה. הוא יתפוס את מקומו בין שאר ספרי השואה של התקופה ובספרות ההיסטוריה של ימינו, למען ידע דור אחרון...

רושמי רשומות פונים תמיד לאחור בבואם לסקור את קורות התקופה שחלפה, את מאורעות הימים שעברו. והם שואבים ידיעות כרוניקאליות מכל מקור שיש

בו כדי להפיץ אור על העבר. הופכים בפרסומים, תעודות ומסמכים וכן בזכרונות במידה שניתן להתבסס עליהם. לקח כל תקופה, גורמי התופעות ושילוב המקרים במהלך החיים, יוצרים תמונה שעליה בונה ההיסטוריון את מסקנותיו. משום כך חשובים כל הפרטים המכונסים לאכסניה אחת לדור ולדורות הבאים, ומשנה חשיבות להם בשבילנו לאחר השואה האיומה שעברה על עמנו בארצות אירופה, שבה עלה בלהבות כשליש האומה.

תנאי החיים היהודיים בתפוצות מנעו ברוב המקרים את השמירה על גניזות ואת הדאגה לארכיונים המשמשים בדרך כלל מקורות לחוקרים, ומה שנשתמר זעיר פה זעיר שם אבד והושמד לאחרונה בפלישה הנאצית. רק מחומר־פרסום הנמצא בארצות שלא נפגעו מהנאצים, אפשר עוד ללקט משהו ראוי לשמו, ובתוספת זכרונות וידיעות מפי ניצולי ההשמדה ניתן לנו לבנות במקוטעין את קורות הערים שנחרבו, לרבות קורותיה של רובנה, הקהילה הגדולה והברוכה. יתכן שהרבה ידיעות ותיאורים חשובים הראויים להתפרסם בספר זה לא ראו אור, אם מסיבה שלא הגיעו אלינו ואם משום שלא היה להם יסוד בטוח, ולא מן הנמנע שהספר יעורר טענות מצדדים שונים. אכן לא היתה ברירה לפני העוסקים במצוות הספר, שטרחו ועמלו ללא ליאות בשאיפתם להביע ישר, בפשטות ובכנות את החומר שליקטו, ולהשתמש בו ללא השהיות נוספות, כדי להוציא סוף־סוף את רעיון ספר רובנה מן הכח אל הפועל.

חובה נעימה היא להביע כאן תודה למסייעים העיקריים בהופעת הספר. ליעקב עדיני, שעמל בהתקנת החומר, לא. ש. עמיאל וח. ב. אילון, וכן לכל המשתתפים בספר ברשימותיהם; ובמיוחד לי. ל. יונתן, ז. דגני, מ. צינוביץ, ש. יזרעאלי וז. שץ, והעסקנים: ש. רוטנברג ש. פיסיוק, א. רייז, י. בן־ארי, משה הורוביץ וי. שחטוב, הוצאות־הספרים מ. ניומן ת"א ו„קרית ספר", ירושלים — כולם יעמדו על הברכה.

העורך

פנקס - נר נשמה

כנהוג בימים עברו בקהילות ישראל — לרשום מאורעות ציבוריים חשובים בפנקס־הקהל ובפנקס חברה־קדישא, נרשמו גם בפנקסיה של קהילת רובנה קורות רבות המשמשות מקור לתולדותיה. פנקס החברה־קדישא הוא מאמצע המאה שחלפה ונשתמר בידי יורשיו של ר׳ יום־טוב ויינטרויב, ששימש גבאי בח״ק לפני כיובל שנים. ואילו פנקס־הקהל האחרון הוחזק בוועד הקהילה, ועל־פי פנקס זה פירסם העסקן המקומי ר׳ צבי הלר חוברת באידיש „דער ראוונער פנקס" (לוקט והעתק על ידי צבי הלר איש רובנה בעזרת מזכיר הקהילה אשר שטיל; נדפס בדפוס מ"מ שניידמסר, לובלין, תרפ"ד לפ"ק).

בחוברת זו ניתנה תמצית תולדותיה החשובות של העיר רובנה וקורות האישים הגדולים שהתגוררו בה מלפני מאות שנים עד לזמננו, וכן קורות התקופה של מלחמת־העולם הראשונה עד לכיבוש הפולני. בין השאר נסקרו כמה ממוסדות העיר והקהילה בלווית הערכות והערות המלקט, מנוסחות בסגנון ה„פרנסים" וה„גבאים" מהדורות הקודמים. בדרך־כלל מובא בחוברת הרבה מעברם של יהודי רובנה בתקופות רחוקות.

בשנת תרע"ח התעורר סניף חברת „תרבות" ברובנה גם הוא לרשום את קורות חיי העיר וישובה. בקשר לכך נערכו כמה פגישות של עסקנים ומורים, הועלתה תכנית, ובמרץ הוחל באיסוף חומר על העיר ומוסדותיה וביחוד על יהודי העיר. הרעיון עורר תשומת־לב ולמפעל נתנו יד: ד"ר יוסף שווידקה, משה קיפר, ד"ר יעקב ברמן (ירדני), מאיר קודיש, זאב קורניק (דגני), זאב זאם, נחמיה לוצקי, אריה גרבוז (אבטיחי), חייקל קופלמן, לייב אייזנברג, ריבנזון, ווֹלוֹדרסקי ואחרים. הורכבה ועדה מיוחדת בראשותו של גרבוז, ובראשית תרע"ט ניגשה זו לפעולה: רוכז חומר חשוב והוכן גם עצם הפנקס. היה מקום להניח שהמפעל יוכתר בהצלחה, אך הנה התקדרו שמי היהודים ברובנה כבאוקראינה כולה, ומאורעות הימים חיבלו במעשה. עם חילופי השלטונות — האוקראינים בפולנים — בשנת 1920, כאשר החיים היהודיים ברובנה עברו לפסים חדשים ודאגות חדשות צפו ועלו מצד אחד ומאידך נפתחו אופקים לפעולה לאומית וחברתית גדולה, נשתהתה הפעולה למען פנקס רובנה שודאי יכול היה לשמש נדבך חשוב להיסטוריה של היהדות בגולה. אכן גורם עיקרי לאי־הגשמת התכנית היתה עלייתם לארץ של העסקנים: ד"ר יעקב ברמן, משה קיפר ואריה גרבוז, שכן לא נמצאו להם ממשיכים מסורים לרעיון. הפנקס החדש של רובנה עם כל החומר שרוכז נשארו מונחים בארונה של חברת „תרבות" ואין יודע גורלם.

מאז הגיעו הידיעות המחרידות על קצה של רובנה היהודית, ולאחר שהתנערנו מאשליות — נעשה רעיון הפנקס אקטואלי ביותר, והצו „כתוב זאת זכרון בספר", לא נתן לנו מנוח. שלוחות האילן הרובנאי בישראל המשוחררת נרתמו בעול המשימה להמשיך בפעולה שנעשתה לפני עשרות שנים ברובנה בשטח זה.

ישמש איפוא ספר זכרון זה שלפנינו פנקס אחרון ונר־נשמה לקהילת רובנה שנמחקה ואיננה עוד.

א. א.

עיר ואם בווהלין

מותר לומר: רובנה היא תמציתה של יהדות ווהלין, של ווהלין היהודית. זו האחרונה כמה וכמה תכונות־יסוד מאַפיינות אותה. הנה תורה: ידוֹע ידעה ווהלין מה היא. גדולי הדורות, מאורי התורה ישבו בה כסאות למשפט והפיצו את תורתם, שהשפעתה חרגה הרחק־הרחק מגבולותיהן הצרות של עיירותיהם. אולם מימיה לא הסתגרה יהדות ווהלין בד׳ אמותיו של „דף גמרא", בתחומיו המצומצמים של ה„שולחן ערוך", ששמו כבלים לדמיונו של היהודי.

והוא הדין בתבלין המַפרה ומחַיה ששמור היה בבית־גנזה של יהדות ווהלין — החסידות. סם־חיים זה עשה כנפים לדמיון היהודי, הירווה את נשמתו הצמאה וריכך את לבו העורג.

ולבסוף לא בחלה זו גם ביפיפותו של יפת: שעה שיהדות פולין לא נתנה עדיין כל דריסת רגל לתרבות העולם, עלתה בווהלין כפורחת ההשכלה בת־השמים ומקרבה יצאו לוחמי־האור המובהקים כריב"ל וחבריו, שהיו גם מבשרי רוח חדשה בכל היהדות המזרחית כולה.

שלוש תכונות אלו, יסודן, מקורן ואשיותן — העממיות הבריאה שביהדות זו, גורמים שהכריעו בה לאורך כל תולדותיה. על יהודי ווהלין לא עבר, עד לסוף מלחמת העולם השניה, תהליך של תיעוש ובה נשתמרה העממיות היהודית והעיירה בכל גילוייה הספציפיים. זה איפשר לקיבוציה לשמור על צביונם המסורתי, ומאידך לא לשמש מקלט לתרבויות זרות ולהיטמע בסביבה. לא נמצאו בווהלין לא „רוסים בני דת משה", לא „פולנים בני דת משה" ועל אחת כמה וכמה שלא נמצאו בה „אוקראינים בני דת משה". בעיירות ווהלין ובעריה גדלו רק יהודים שלמים, „יהודים מארץ היהודים". לא יפלא איפוא שבכל פולין שלפני השואה היתה ווהלין מבצר לציונות ולעברית, לחיים יהודיים מתובלים בסממני המסורת והתקופה כאחד.

ואותן תכונות ביחוד אתה מוצא אצל ר ו ב נ ה. ראשונה היתה לציון בכל ווהלין ותפסה מקום לא רק במה שנוגע למימוש הציונות הלכה למעשה, לעליה ולעברית, אלא בכל דבר שהיה לו קשר לחיים יהודיים ולענייני העם כולו. כל מקום שאתה מוצא כי ווהלין נותקה מהמרכז הטבעי שלה, בעטיין של מלחמות דעות ופולמוסים, ששיבשו את הדרכים, ביטלו את המרכז והשאירו את ההיקף בלי ראש — שם אתה מוצא את רובנה מעמיסה על עצמה כובד האחריות להיקף. היא נעשית מרכז חדש, מרכז זמני עד שיקום מרכז גדול יותר, שישפיע על ההיקף ועליה עצמה. קו זה בולט ברובנה מאז תר"פ, שעה שהוקמה בה הלשכה הציונית המרכזית ועד עצם השואה. בימיה העמיסה רובנה על עצמה, בתקופה הקצרה של חייה תחת החרב המתהפכת של הצר, את משא האחריות לישובים הקטנים של סביבתה והיקפה. וכשפשטה השמועה, כי מדיניות הצורר היא לחסל את הישובים הקטנים ולהשאיר רק את המרכזים הגדולים, תיכננה רובנה את ריכוזם של יהודי העיירות הקטנות בתוכה. לפי ידיעה קראו ברובנה להתיעצות ועדי היהודים של הישובים הקטנים בדבר ריכוז אלפי היהודים של העיירות ברובנה הגדולה, והיא רובנה, שעצמה היתה נתונה במצב קשה, הוסיפה לדאוג דאגה של ממש לאחים בצרה כשהחרב מונחת על הצואר...

רובנה היתה גם עיר של כוחות מתבלטים. היא הוציאה מתוכה כמה עסקנים

וסופרים בעלי שיעור־קומה — ואין פלא בכך. חזיון זה מוטבע בעצם תכונותיה של העיר מאז היווסדה, מצד היותה תמציתו של כל היקפה, ביטויה של כל יהדות ווהלין המפוארת.

והיתה לה לרובנה עוד תכונה משלה שהיפלתה אותה לטובה מכל ישוב אחר בווהלין, הרי זו רעננותה, שיסודה בצעירותה. אכן, לא נמנתה העיר עם קהילותיה המיוחסות, עתירות־השנים ורבות־היחש והמסורת של ווהלין; אין חלקה עם אוסטראה, לודמיר, דובנא הגדולות ואף לא עם טוטשין, קוריץ, טריסק ואחרות הקטנות בתורה וגדולות בחסידות. אין היא גם יכולה לשים את חלקה עם קרמניץ האריסטוקראטית־השכלתית, שכן רובנה היתה, בעצם, עיר חדשה, אף־על־פי שקיומה מתחיל עוד במאה הט״ו וכל התפתחותה לעיר ממש ולמרכז לסביבתה, למרכז בה׳ הידיעה, חלה רק בשלהי המאה הקודמת. גרם לכך אופיה הגיאוגרפי־אסטרטגי שמשך אוכלוסין, וכעיר חדשה היה לה אופי משלה, שייחד אותה מאחיותיה והעלה אותה עליהן חיש.

ישובים חדשים, דרכם שהם נבנים רבדים רבדים. תחילה בא אליה רובד של אנשים שאין להם פרנסה, שאין להם מעמד מכובד בעדה, ושום דבר אינו מכביד עליהם לשנות את מקומם תוך תקוה לשינוי מזלם. בתקופה יותר מאוחרת מתחילים לנהור אל הישוב החדש אנשים בעלי מרץ ויזמה, שלא היה מוצא למרצם ויזמתם בישוביהם הותיקים, המנומנמים מטבע הדברים, לאחר שחייהם כבר זורמים באפיקים קבועים. ואותו דבר עצמו אתה מוצא ברובנה במשנה־כוח. דבר היותה ישוב משכבר הימים על כל המוסדות והמפעלים של ישוב מסודר וההתפתחות הגדולה והמהירה שלה, שפתחה אפקים חדשים לכוחות צעירים בעלי יזמה — משכו לתחומיה כל בחור וטוב מווהלין ואף מחוצה לה: כל שנכסף לפעילות בשטח משטחי החיים ולא מצא לעצמו כר בעיירה הווהלינית הרדומה אחת דרכו היתה למרכז, לרובנה התוססת, החיה, הערה והפעילה.

ככל שנעשתה העיר מרכז גדול יותר, הלכה ומשכה אליה כוחות מן ההיקף, וככל שריכזה בתוכה כוחות יותר — הלכה ונעשתה מרכז גדול יותר, מושך יותר.

אכן, כשם שרובנה היתה ראשונה לכל בחייה היהודיים של ווהלין, כך היתה ראשונה למצות את קובעת כוס התרעלה עד תומה. הגיטו הראשון על אדמת ווהלין הוקם ברובנה, בה ערכו הרוצחים (נובמבר 1941) את ה„אַקציה" הראשונה בימי שלטון האדמיניסטראציה האזרחית („הגעביטס־קומיסאריאט"), כשהיהודים הישלו עדיין את עצמם בתקוה, כי מעתה — אחרי שבא לקצו שלטון הצבא, תקופת תהו־ובוהו הראשונה של חילופי משמרות — ייטב מצבם, שכן כל חוק שישלוט יגן בכל זאת גם עליהם... ורובנה היתה ראשונה לאבדן טוטאלי, לחיסול סופי ב„אַקציה השניה" ב־12 ליולי לשנת 1942 — תש״ב, כשעלה עליה הכורת ולא השאיר לה כמעט שריד.

ק. שבתאי

בני רובנה מה טיבם?

הזמן שחלף מאז נטבחו יהודי רובנה יש בו כדי לאפשר לנו לנסות ולעמוד, מתוך פרספקטיבה מסוימת, על תכונותיהם האופייניות של יהודי רובנה, זו העיר המרכזית בחבל ה„קרֶסים" בפולין, שריכזה בתוכה, בין שתי מלחמות־העולם, רוב יהודי בעל גוון מיוחד.

מגעם של בני רובנה עם יוצאי גלילות אחרים היה רופף, בעקב המרחקים המבדילים בינם לבין חלקיה האחרים של פולין. משום כך, בשבתם בעירם, לא עלה על הדעת לערוך השוואות ולקבוע מהו המאַפיין את רובנה ואת יהודיה ובמה נבדלים הם מאחרים. ואילו עתה, משהקיץ הקץ על רובנה היהודית וחלק מיוצאי העיר התערו במדינת ישראל ונפגשו — ונפגשים — עם יוצאי סביבות אחרות של אותה פולין ושל ארצות מזרח־אירופיות אחרות — בעל כרחך אתה מתחיל לערוך השוואות ומבקש לדעת, מהו המאפיין את בני רובנה?

ובאמת, מה טיבם? כלום הצטיינו ביותר בתורה, בלמדנות, בחריפות המוח, בהתמדה עקשנית — סגולות שהיו מיוחדות ליהודי ליטא? התשובה היא כמעט שלילית. ברובנה לא נתגלו עוקרי הרים ובעלי שם עולמי או ארצי.

כלום התבלטו בני רובנה בחיוניות מיוחדת, שאיפה לשררה או כשרון־מעשה מיוחד, האופייניים ליהודי פולין הקונגרסית? גם על שאלה זו קשה להשיב בחיוב.

כלום דבקו ביהודי רובנה ממידותיהם של ה„גליצאים", אשר — כפי שהרחוב רואה אותם — הם „יודעים להסתדר", גמישים ומסתגלים לכל תנאים ונסיבות שהם? אף זה לא. וגם סגולותיה המיוחדות של יהדות רוסיה־אוקראינה (להט הנפש והאידיאליזם הקיצוני) אינן ניכרות ביותר בבני רובנה, לפי עניות דעתנו, ורק מעטים מביניהם עושים „רושם" כזה.

אכן, יהדות רובנה היא מובלעת רוחנית וקיבוצית בין ארבעת הגושים העיקריים של יהדות אירופה המזרחית הנזכרים לעיל. ננסה איפוא לשרטט משהו מדמותם הרוחנית של בניה, כפי שהיא מסתמנת לעיני כותב הטורים האלה.

היהודי הרובנאי לא היה נפש מורכבת. הוא נשא בעול יהדותו מבלי שיתבייש בה ומבלי שיסבול בגללה נחיתות, ומשום כך לא ראה צורך להילחם בקיצוניות ובלהט לקיומה. הוא היה חי תמיד מכונס בתוך עצמו, מבלי שיהיה לו כמעט אובייקט ראוי לשמו שכדאי לחקותו או ללכת בדרכיו בסביבה הגויית. חבל ווהלין היה משך שנים רבות אזור־ספר מבחינה פוליטית ותרבותית כאחד, כמעט „שטח הפקר". המרחק בין אזור ווהלין לבין מרכזי התרבות הרוסית מזה ונקודות־המוקד הרוחניות של בני פולין מזה הגיעו למאות קילומטרים. היהודי הרובנאי לא נמנה עם המיטיבים לדבר רוסית, והפולנית לא הספיקה להשתגר בפיו בעשרים שנות קיומה של המדינה הפולנית הטרום־מלחמתית. ישוביה היהודיים של ווהלין טעמו אך מעט מאד מההשכלה האירופית, מהמלחמה להפצתה וב„מורדי האור". כפי שאנו למדים מתוך ספרי היסטוריה וסיפורי אבות, היה גם בשנים עברו המאבק בין „חסידים" ו„מתנגדים" לא חריף ביותר ולא הגיע לממדים ניכרים. בני רובנה נטו לאלה וגם לאלה.

הנה כי כן לא הצטיין היהודי הרובנאי הבינוני בקיצוניות. גם בעשרות־השנים האחרונות, כשריב המפלגות הציוניות במתנגדיהן וביניהן לבין עצמן הגיע לשיאים בסביבות אחרות, היתה רובנה כמעט פושרת. „קואליציה מקיר אל קיר" במוסדות ציוניים ולאומיים היתה חזיון נפרץ ברובנה וזאת בגלל טעם אחד ויחיד: העדר גישה קיצונית לבעיות השעה הציונית. הרובנאי נחשב חבר „חלש" מבחינה מפלגתית ולא ידע להילחם על קוצו־של־יוד מפלגתי או סיעתי. העדר זה של קיצוניות היה מלווה לפעמים יחס של זלזול כלפי שואפי שררה, מבקשי „כסאות" וכו׳, שכן חשוב היה לגבי הרובנאי העיקר ולא ה„טפל" שהפך עיקר בסביבות אחרות וגזל הרבה מרץ וזמן... אין תימה איפוא ש„חברה׳מן" מאזורים אחרים של אותה פולין ראה את הרובנאי כפרובינציאלי, כביכול, שאינו יודע לשחות עם הזרם... בן רובנה לא חיבב את אלה שציונותם הפכה אצלם מקצוע, קרדום לחפור בו, במקום הלך־נפש, — והדברים ידועים.

מאידך היתה מידת התרומיות גבוהה אצל יהודי רובנה. ביחוד זכור יפה מפעל ההתרמה לנפגעי מאורעות תרפ"ט (1929) בארץ. המפעל הקיף אז את כל החוגים, ולא היה יהודי שלא השתתף בו למעלה מיכולתו, פשוטו כמשמעו. בעוד שהתרומות לקהק"ל וקהי"ס היו בשנה ההיא נורמליות, איסוף הכספים למען נפגעי המאורעות עלה לשיא ראוי לציון. יהודי רובנה הרגישו כי הפעם מדובר לא בגאולת קרקע סתם או סיפוק אמצעים למתישבים, כי אם בסכנה המרחפת על כל מה שהוקם עד אז, והם פתחו את ידם.

ועוד ממידותיו של הרובנאי: הוא אינו נמנה עם הנדחקים אל ראש התור; אבל לא מהעדר גמור של שאיפת־כבוד, כי אם מקוצר־רוח מסוים, הייתי אומר. אין לו, לרובנאי, הסבלנות לחתור למטרתו קמעא קמעא כשהוא אוחז בשתי הדרכים הקלאַסיים המובילים לשררה: התרפסות וחנופה לגדול ממנו ופגיעה בשווה לו במעמדו, וכל זה אך ורק כדי להיבנות... היהודי הווהליני נחון במידה רבה של כנות ועשרה קבים ממידה זו נטלה רובנה היהודית.

כנות זו ותמימות דרך זו של יהודי רובנה, הן שהינחו אותם בדרך הטבע וההגיון להכשיר את בניהם ובנותיהם הם לקראת החיים בארץ ישראל ולהשפיע את השפעתם המבורכת על כל הסביבה. הודות לאינסטינקט הבריא של יהודי רובנה גדול מספרם של בני הנוער שהספיקו לעלות לא"י בגלים שונים ובתקופות שונות. החריש הציוני נתן את פריו. לא לחינם נשארה רובנה חרותה בלבנו כאם טובה שהעניקה לבניה את הטוב ונאצל שאין ערוך לו בשעה זו, כשעמנו נלחם על קיומו כעם ומדינתנו נחלצת למאבק על עצמאותה וריבונותה.

ונאמנה עלינו דעתו של שמואל שרירא על יהודי ווהלין: אם יהודי ליטא נחשבו למוח, הרי יהודי ווהלין ראויים בצדק להיחשב ללב היהדות בגולה.

צבי ישיב (פישביין)

פרקי עבר

רובנה ואוכלוסיתה

רובנה של ווהלין רחבת־הידים היושבת על נחל אוסטיה, היתה לעיר רבתי באזור. היא התמודדה עם שכנותיה, הערים העתיקות של ווהלין, ועלתה עליהן. מועטות ודלות הן הידיעות ההיסטוריות על העיר לפני שיצא שמה, על כן לא ניתן לקבוע בדיוק מתי נבנתה העיר, או כיצד נבנה תחילה כפר בצד אחוזת־מאַגנאַטים והתפתח לעיר מאוכלסת. אכן יש מקום לשער, שבדומה לכפרים אחרים בווהלין היתה רובנה בראשיתה (במאה הי״ד—הט״ו) ישוב קטן בלבד, ובאמצע המאה הי״ח נחשבה לעיירה זעירה (לפי „דער ראוונער פנקס״ לר׳ הירש הלר). בספר־זכרון לפלך ווהלין משנות השמונים למאה הי״ט נמצא כתוב, כי בטרם תהיה לעיר נמנתה רובנה עם כפרי הדוכסים האוסטראהיים, ולפני כשלוש מאות שנה, בערך, קמה לנחלה לנסיכים הפולנים לבית ליובומירסקי. כך מופיעה רובנה כעיר של מאַגנאַטים (לא מלכותית, בדומה ללוצק, קרמניץ ואחרות), והדוכסים שלה הם שקבעו את זכויות התושבים השונים ואת חובותיהם.

רובנה ברוסית ובפולנית פירושה ישר, בדיוק, ואכן ישרה ונאמנה היתה עם עצמה. קיימת גם גירסה אחרת קדומה, ביחס לשמה של העיר: הכפר רובנה בא והשלים את מספר המאה של ישובים שהיו קנינם של הליובומירסקים, ועם רכישת המקום הכריזו בעליו: „עתה יהיה לנו מאה כפרים, בדיוק מאה...״

רובנה כעיר נזכרת במאה הי״ח בפנקס של ועד ארבע ארצות בקשר לפסק־הדין שהוציא בית־דין האוצר בראַדום בשנת 1729, לפיו היתה צריכה ק״ק אוסטראה לנהוג בהתאם לתקנת יארוסלאַב ולשלם פיצוי־כסף מסוים לקהילות מזיריטש (הסמוכה לקוריץ), פולנואה ורובנה, כדי להקל מעליהן את מסי היהודים הכבדים מנשוא. מכאן, שרובנה היתה עוד בימים ההם קהילה דלה. הקהילה־האֵם היתה אוסטראה, והיא נתבעה לתמוך בקהילה־הבת רובנה.

בית־דין אחר פסק שכל אחת משלוש הקהילות הנ״ל תשלח ציר אחד לועדת החלוקה של ועד ארבע הארצות, מכאן שרובנה הוכרה כקהילה הראויה להיות מיוצגה באותו ועד, אולם מאחר שלא הוזכרה אלא במקום השלישי, משמע שלא היתה מפורסמת בימים ההם. עלייתה של העיר באה בזכות כמה גורמים, וביחוד תודות למצבה הגיאוגרפי שבגללו הפכה מרכז עם כל הכרוך בכך: גידול האוכלוסיה, פיתוח המסחר ופריחת מוסדות, מפעלים ותנועות במאה השנים האחרונות. הכל מציינים שחשיבותה של העיר היתה בעיקר לרגל סחרה ומקומה כצומת־דרכים מקשר חבלי־ארץ שונים ורחוקים, דבר שיש לו ערך רב מבחינה אסטראטגית.

עם מכירת חלק מרכושם של הליובומירסקים עברה רובנה לזמן־מה לידים אחרות, אך בשנת 1723 חזרה לרשותו של הנסיך סטאַניסלאַב ליובומירסקי, שכונן בה את אחוזתו, הקים בה ארמון לתפארת ודאג מצדו לפיתוח המקום כישוב עירוני מאוכלס. כבעל העיר ושליטה נטה הנסיך חסד ליהודים שבאו להיאחז ברובנה, לחיות

ולסחור בה. ואמנם, דאגת בעליה לעיר היא שגרמה לגידולה המהיר והאדרתה על פני ערים אחרות, והתקדמותה היתה ניכרת תוך תקופה קצרה. מבחינה אדמי־ניסטראטיבית השתייכה רובנה לפנים, כחלק ממֶמלכת פולין העתיקה, למחוז לוצק והיתה כפופה לו, אך במשך הזמן נעשתה בלתי תלויה בו ולבסוף הוכרה כעיר־מחוז.

קשה לקבוע, מחוסר הוכחות מבוססות לכך, מאימתי החלו יהודים להתישב ברובנה. לדעת היסטוריונים, נמצאו יהודים בעיר זו עוד בתקופת שלטון הליטאים בווהלין, ומאז קם האיחוד הלובליני בשנת 1569, כשנותק החבל הווהליני מליטא וצורף לגבולות הכתר הפולני, גדלה הנהייה של יהודים לעיר זו. באנציקלופדיה של ברוקהאוז־עפרון מובא דבר משפט, שנתברר בעיר זאַסלאַב (איזיאַסלאַבל שבווהלין) בבית־הדין של הארמון (זאַמאַק) בשנת 1566, של יהודי אחד בשם אהרון מרובנה עם ה„שליאַכטשיץ" סקינדר. מכאן שיהודים ישבו כבר בימים ההם ברובנה, כשווהלין היתה עוד ליטאית. סימנים רבים מעידים, שעוד בהיות רובנה כפר הגיעו אליו יהודים מישובי הסביבה (יתכן מלוצק, אוסטראה ועוד), מקום שם נראו גם יהודים נודדים מאוסטריה וגרמניה, שהתפשטו על פני מדינת ווהלין. בין אלה שהגיעו באותו זמן לכפר רובנה, היו גם עובדי־אדמה ובעלי־מלאכה והם תקעו בו יתד ושימשו יסוד איתן לישוב חדש ומתפתח. מסתבר איפוא שראשית היאחזותם של יהודים במקום זה מתיחסת עוד למאה הט"ו, אם לא למאה הי"ד *.

התפתחות הענינים באוקראינה שכללה את חבל ווהלין, על הניגודים שבין האוכלוסיה האוקראינית לבין השליטים הפולנים (משטר, מעמד, דת, כלכלה ועוד), שהתלקחו בקרוב לאש־מרד של האכרים האוקראינים נגד ה„פאַנים" הפולנים, העמידה את היהודים לצד הפולנים; וכשהמתקוממים שפכו את חמתם בפולנים התנקמו גם ביהודים בכל אכזריותם הקוזאקית. עם גל השחיטות של בוגדן חמלניצקי (חמיל) בשנות ת"ח ות"ט (1648—1649), כשעברה הכוס על יהודי אוקראינה, נפגעו קשה גם יהודי רובנה. הם עקרו מהעיר ונמלטו על נפשם, אך רבים מהם ניספו בדרכים ובמקומות מקלטם בחרב הצוררים. כשוך סערת־הדמים — על אף הקריאה מצד ועד־ארבע־הארצות לא לשוב למקומות הנפגעים — החלו יהודים לחזור למקומותיהם וכן לרובנה, אלא שמתקבל על הדעת כי ניצולים רבים נאחזו דוקא במקומות חדשים ולא חזרו למקומותיהם הישנים, וכך נוצר בבת־אחת ומחדש ישוב יהודי ברובנה. עם זה ראה בעלי העיר צורך לסייע לחוזרים בחידוש חייהם ברובנה על יסודות קבועים ונוחים. הוא עשה להם הנחות שונות ובא אתם לידי הסכם בכתב, שלפיו העמיד לרשותם שטח רחב משני עברי הנהר אוסטיה, שלא היה אלא ביצה גדולה, לבניית בתי־מגורים, חנויות ומוסדות־ציבור לצרכיהם. נוסף על כך היקצה להם שטח מרעה לבקרם ונתן להם רשות, לצרכי בניה, לחפור ולהוציא מאדמותיו חמר, חול ואבנים, ובעד כל זה הטיל עליהם תשלום זעום של שש מאות רובל לשנה בלבד. גוף ההסכם, שאושר על־ידי השלטון המרכזי ולפיו נהגו שנים

---

* ב„רגאסטרי ונאדפיסי" בעריכת ש. דובנוב כרך א׳, סעיף 569, נמצא בצוואה של הכומר יואן סטאפנוביץ מהמנזר הדארמני מיום 15 בפברואר 1571 רשום בין השאר, שכמה יהודים מרובנה נשארו חייבים לו כספים (בקופות גראשים) והם: שנקו סחרוביץ (יששכר) ובנו יששכר (רשום סחר), אגרון יוסקוביץ ואשתו טשרנה ומשה קגנוביץ; כן קיבלו ממנו כספים יהודי רובנה: טראָל ויאסקו.

באותם רגאסטרים כרך ג׳, סעיף 2321, נאמר, שלפי מפקד הוויאָבודסטבו הווהליני משנת 1783 נמצאו ברובנה 327 יהודים ונוסף עליהם 53 נסתרים (בלתי רשומים).

רבות, היה שמור בארכיון של שלטון הפלך הווהליני בז׳יטומיר והעתקו, שניתן לקהל הרובנאי, נשמר שנים רבות בידי ר׳ יהודה סיניצר, מנכבדי קהילת רובנה. נראה שפרנסי הקהל גבו תשלום זה מאת בעלי־הבתים והחנויות שבעיר, כיהודים כלא־יהודים, בשביל ליובומירסקי, או יתכן שהתשלום נגבה על־ידי פקידו של ליובומירסקי לפי רשימת הקהל שהוכרה על־ידי כל הנוגעים בדבר. בידי כמה מיהודי רובנה נשתמרו תעודות־בעלות (שטרי־קניה מקובלים אז) על מגרשים שנרשמו אצל ליובומירסקי בשם קוניהם או מחזיקיהם, ובהן נרשם בפירוש שמחובת הבונה על המגרש הנדון לשלם מס שנתי, בתורת דמי־הכירה או מס הידוע בשם „צינש״, כפי שייקבע על־ידי הקהל של רובנה. והיה מעשה שהוגשה לבית־הדין, לפני כששים שנה, תביעה בקשר לתשלום מס זה לנסיך ליובומירסקי, והתובע נדרש להגיש את רשימת החלוקה של הקהל לצרכי גביית המס השנתי ולפיה חייב המשפט את הנתבע בתשלום המס.

נמצאנו איפוא למדים שהיהודים בעיקר היו בוני העיר רובנה ומעצבי דמותה, הם שהיוו את רוב אוכלוסיתה והם שפיתחוה בכוחותיהם וביזמתם עד שעלתה כפורחת על אחיותיה הערים שמסביב לה ונתפרסמה כעיר־ואם בחבל ווהלין.

במאות הי״ז—י״ח, כשפלשו הטאָטאָרים לווהלין, נכנסו גם לרובנה ושדדו את העיר עד היסוד. האוכלוסיה נשארה בעירום וחוסר־כל, ביחוד נפגעו היהודים שבעיר. רב היה ההרס גם מהדליקות הגדולות שפקדו את רובנה בתקופות שונות, שאחריהן היו בני העיר שבים ובונים את בתיהם מחדש. לא בנקל עלה להם להקים את עסקיהם ולחדש את משקיהם, אך לשבחם של יהודי רובנה ייאמר, כי בהיותם למודי־סבל ואמני־ההסתגלות, היו שבים ומקימים את הריסותיהם ואף מוסיפים בתי־חומה מפוארים יותר, מרחיבים את בתי־המלאכה והעסקים שלהם, משקמים את בתי־הכנסת ובתי המדרש, וכן את מוסדות הציבור האחרים לתפארת עירם.

לפי הנוהג של הימים ההם, השתייכו יהודי רובנה, כמוהם כשאר התושבים, מבחינת החוק, לבעל האחוזה — ה„פריץ״, והוא משל בהם. הכפריים שישבו על אדמתו, נחשבו לעבדיו ועירוניים נשאו בעולו והיו לו למס. נראה שהבעלים של רובנה, הנסיך ליובומירסקי, לא זו בלבד שלא הכביד עולו על יהודי העיר, אלא נטה להם חסד, בראותו בהם גורם מועיל לבניית העיר והתפתחותה. הוא הסביר להם פנים ועשה להם הנחות במסירת זכיון מיוחד ליישובה של רובנה. מכאן הנהירה של יהודים ממקומות שונים לעיר והתאזרחותם המהירה בה. יצוין: בין ההנחות השונות של קהל רובנה היה אישורו של סטאניסלאב ליובומירסקי משנת 1749 את תקנות חברה־קדישא. לפי תקנות אלו נבחרו מבין הקהל חמישה אנשים נושאי משרות ותפקידים בחברה לשנה אחת. כל חבר החברה הכניס תשלום שנתי של ששה זהובים פולנים, ובעד זה לא היו רשאים לתבוע מיורשי החבר דמי־קבורה יותר מזהוב אחד. לחברי החברה היו שמורות זכויותיהם גם במקרה שנעדרו מן העיר משך שלוש שנים. כוונת התקנות היתה להסדיר את חיי הציבור היהודי במקום בדומה לקהילות ותיקות אחרות.

גם צאצאי הנסיך סטאניסלאב הלכו בדרכי אבותיהם, ובנו יוזאף ליובומירסקי ונכדו קאז׳ימיזש נטו חסדם ליהודים בכלל וליהודי רובנה בפרט, בחשבם אותם בצדק לבוני העיר ומפתחיה. אשתו של קאז׳ימיזש היתה ידועה בחיבתה ליהודים והתקרבה אליהם כל ימיה. כשמתה בשיבה טובה, בשנת תרנ״ב (1892), ברובנה

זכתה ללוויה גדולה מצד היהודים ולהספדים מסורתיים בבתי־הכנסת, והאבל עליה היה רב כראוי לחסידי אומות עולם. יחס דומה נקטו גם הנסיכים האחרונים — האחים אַדם ואַלברט — לבית ליובומירסקי, בעלי העיר רובנה בדורות האחרונים, שהחזיקו במסורת אבותיהם.

לפי ספרו של מ. י. סטאָצקי „מיאַסטו רובנאָ" (וארשה, 1880, מונוגראפיה מבוססת על חומר ארכיוני), הפריש הנסיך יוזאָף ליובומירסקי בשנת 1786 שטח אדמה להרחבתו של בית־הקברות היהודי והירשה גם לבנות בית־כנסת מעץ ללא קישוטים על החלקה שנועדה לבנין בית־כנסת גדול, כדי שהיהודים יאספו כסף להקמת בנין־לבנים מפואר. בית־הכנסת הראשי, הקיים עד היום, נבנה במקום בית־הכנסת של עץ. את הזכות לקיים רבנים בתפקידם השאיר הנסיך לעצמו, וכן את קביעת המשכורת, המסים והתשלומים מצד הקהל לטובת הרב. בשנת 1789 אישר הנסיך יוזאָף כל אותן הזכויות שאישר אביו סטאניסלאב לקהל הרובנאי.

העיר רובנה הלכה וגדלה, ביחוד ניכרה התפתחותה תחת שלטון הרוסים. כבר במאה הי"ט היתה עיר מחוז בפלך ווהלין (באמצע המאה הי"ח נחשבה עיירה). לפי פנקסי המסים היו בעיר עצמה בשנת 1801: סוחרים נוצרים 1; סוחרים יהודים 10; עירונים לא יהודים 5; עירונים יהודים 2137.

לפי המיפקד משנת 1756 נמצאו ברובנה 196 משפחות יהודיות, שכללו 434 גברים ו־456 נשים. ב־47 הכפרים שהיו כפופים לקהל של רובנה גרו 58 משפחות יהודיות (155 גברים ו־141 נשים), ולפי זה מנה הקהל הרובנאי 1186 נפש יהודים.

בספירת האוכלוסין של הרוסים משנת 1847 נמצאו במחוז רובנה הקהילות הבאות: רובנה — 3788 נפש; סטאָפאן — 1717 נפש; מז'יריטש — 1808 נפש; קליבאן — 1187 נפש; באַראָזנה — 1283 נפש; דומברוביצה — 1910 נפש; טוטשין — 1180 נפש; אלכסנדריה — 278 נפש; דראַז'נה — 352 נפש; גורינגרוד — 316 נפש; לודויפול — 286 נפש; קוסטופול — 153 נפש; ויסוצק — 320 נפש וטומאַשגורוד — 69 נפש. באנציקלופדיה של מאַייר נאמר, כי בשנת 1885 נמצאו ברובנה 7357 משפחות, שמחציתן היו יהודים שעסקו בגננות, בגני־פרי, בתעשית טבק ועיבוד עורות. במיפקד 1897 היו במחוז רובנה 273 אלף תושבים וביניהם 44 אלף יהודים, מהם גרו ברובנה עצמה 24573 תושבים, וביניהם — 13780 יהודים. היהודים היוו אז למעלה מ־60% של האוכלוסיה. עם ישובי המחוז שהיהודים היוו בהם רוב נמנו:

אלכסנדריה	—	3198	תושבים,	מהם	2154	יהודים
אנאטונובקה	—	647	"	"	620	"
באַראָזנה	—	4059	"	"	2765	"
ויסוצק	—	912	"	"	880	"
גלינקה	—	912	"	"	346	"
גורינגרוד	—	1936	"	"	540	"
דראַז'נה	—	1497	"	"	770	"
דומברוביצה	—	6007	"	"	2868	"
קליבאן	—	3739	"	"	2432	"
קוסטופול	—	1706	"	"	1101	"
לודויפול	—	1428	"	"	1210	"

מאצ׳לק	— 708	״	״	433	״
מז׳יריטש	— 3131	״	״	2107	״
אוסובה	— 724	״	״	107	״
סטאָפאן	— 5137	״	״	1854	״
טומאַשגורוד	— 737	״	״	150	״
טוטשין	— 3753	״	״	2535	״

לפי מיסמכים נמצאו ברובנה בשנת 1909, מלבד הצבא שחנה בעיר, — 16471 עירוניים ו־16309 תושבים, שביניהם היו 18631 נפש יהודים (7723 גברים ו־10908 נשים). בשנת 1910 גרו ברובנה 19791 יהודים. מעריכים את מספר היהודים בשעת פרוץ מלחמת־העולם הראשונה ב־1914 ב־25000 נפש. בשנות המלחמה ירד מספרם, אך תחת שלטון האוקראינים בשנות 1918—1919 עלה שוב, עקב זרם הפליטים שהגיע בימי הפרעות באוקראינה לרובנה ונשתקע בה. משערים שבכניסת הפולנים לרובנה בשנת 1921 נמצאו בעיר קרוב לעשרים ושמונה אלף נפש וביניהם 21702 יהודים. הספירה של הפולנים באותה שנה הוכיחה כי היהודים היוו אז 75% מכלל האוכלוסיה (לפי „ראוונער פנקס״ לר׳ הירש הלר). בשנת 1931 נמצאו ברובנה 22737 נפשות יהודיות, ולפי השערה עלה מספרן בשנת 1939 לעשרים ושמונה אלף.

אריה אבטיחי

יהודי רובנה

אם מקובל לראות את יהודי ווהלין כחטיבה מיוחדת, הרי יהודי רובנה מופיעים כגוף מיוחד בתוך החטיבה המיוחדת הזאת. ואכן, מקום נכבד תפסו היהודים בחבל ווהלין, ביחוד בדורות האחרונים. לפני מאות שנים נמצאו יהודי ווהלין משך זמן רב בתחום ההשפעה והתרבות הפולנית תוך מגע בלתי־אמצעי עם יצירתה הרוחנית של יהדות פולין. אך מאז חלוקתה האחרונה של מדינת פולין נתפסו היהודים של אזור זה בתקופה ממושכת למדי לתהליכי הרוסיפיקאַציה, בהתרחקם מהפולנים, לשונם והרגליהם, ובמרוצת הזמן נתמזגו כליל עם היהדות הרוסית.

בשנת 1920, בעקבות ההסכם שהושג אחרי מלחמת־העולם הראשונה, עבר חלק ניכר מחבל ווהלין מרשות רוסיה לפולין העצמאית; היהודים בשטח זה, ויהודי רובנה בתוכם, הפכו אזרחים פולנים, והיחסים ביניהם לבין יהודי פולין נתחדשו ונמשכו כתשע־עשרה שנה, עד פרוץ מלחמת־העולם השניה (ספטמבר 1939), כשהחבל חזר לידי רוסיה. בתקופה זו ניכר תהליך הפולוניזאציה בקרב יהודי רובנה שהיו שוב נתונים להשפעת תרבות פולין ויהודי־פולין, מקבלים מרות וחיוּת ממרכזי המדינה ומן המוסדות העליונים הלאומיים והמפלגתיים.

מבחינה חברתית וכלכלית היתה יהדות פולין באותה תקופה מוּכּה ודוויה: בכל עיר ועיירה פעלו לאומנים פולניים לפי השיטה הפולנית הידועה של חרם על מסחר ומלאכה יהודיים, ומשמרות ה„נאַראַ״ ניהלו תעמולת־הסתה נגד היהודים בראש חוצות. תחילה דאגו לדחוק את רגלי המיעוטים הלאומיים ובתוכם היהודים,

שהיו בעלי השפעה בשטחי־הספר (קראָסים) שנספחו לפולין, מתפקידים ומשירותים ממשלתיים וציבוריים, להגבילם בבחירות למוסדות האדמיניסטראטיביים והעירוניים ואף למוסדות הממלכתיים העליונים, ולבסוף נאחזו בדרך הישנה והבדוקה מימות המשטר הצאָרי והראו את כוחם בעריכת פרעות ממש ביהודים (פשיטאָק, בריסק, מינסק־מאַזוֹביאָצק, צ׳יז׳אָב ועוד), בהוצאת יהודים מבתי־הספר העליונים, בהטלת מסים כבדים מנשוא עליהם, בנגישות קשות ומעליבות ובנישול היהודים מכל עמדה כלכלית שבידיהם. נוסף לכך היו טורחים להמציא גזירות וחוקים הפוגעים בנפש האומה הישראלית, כגון: ביטול השחיטה הכשרה, כפיה לחילול שבת, והגבלת סמכות הקהילות, כדי להכביד עולה של המדינה על חיי היהודים ולדחפם להגירה. יחס אנטישמי זה כלפי היהודים הורגש למדי ברובנה, ויהודי העיר היו נתונים בפחד ודכאון.

אותו זמן ניעור בלב יהודי פולין רגש ההכרה העצמית וגברה התסיסה הלאומית־חברתית בקרב המוניהם. מלחמת־העולם שהביאה עמה שינויים בחיי העולם, היא שגרמה גם לשינוי הלך־הרוח ברחוב היהודי. רב היה רישומם של פליטי המלחמה ברובנה שקלטה יהודים רבים שהגיעו מקרוב או מעבר לגבול הרוסי־אוקראיני. אזור־הכיבוש שכלל את רובנה זכה ליחס מיוחד, להוראות מיוחדות ואף לגזירות משלו. וזאת לדעת, השלטון המרכזי לא רחש לרובנה, שהיתה עיר־ספר מיושבת יהודים ואוקראינים, אמון פוליטי מספיק ועינו החשדנית היתה פקוחה על תושבי העיר. זמן־מה היתה זו נתונה לשלטון הצבאי, שכמה מהגבלותיו נשמרו גם אחרי־כן על־ידי הכובשים הפולנים. אמנם, האזור כולו היה מלא תסיסה ופעלתנות מרדנית. ברובנה ובסביבתה נראו ניצני הקומוניזם שהוחדר מעבר לגבול הקרוב, וחשד הפולנים נפל כמעט על כל אדם ועל כל יהודי בפרט. בעיקר השגיחו בשבע עיניים על הנוער היהודי, ארגוניו ופעולותיו הלאומיות, הספורטיביות והחינוכיות בכללן. חיי הגלות נתחדשו בצורתן המקובלת מדורות, בתוספת ארס לאומני־קנאי שהלך ונתפשט מול גבולות עמים וארצות, לרבות גרמניה ההיטלרית.

התנועה הציונית, שהיתה מבשרת השחרור הלאומי והתחיה, שימשה עוגן־הצלה יחיד ומקור תקוה אחרונה להמוני היהודים בפולין, ובראש־וראשונה לנוער היהודי שצר לו באוירה המורעלת והמחניקה. נוער זה התחנך על ברכי התרבות העברית והכשיר עצמו בהכשרות חלוציות לקראת עליתו לארץ־ישראל. בדרך כלל ניתן לומר, כי יהודי רובנה חוננו בחוש לאומי בריא והבינו לכוון את בניהם לקראת עתידם במולדת, ורבים מביניהם אף עלו אחרי בניהם ארצה והצטרפו אל הבונים.

א. א.

בראשית המאה

העיר רובנה, שאין לה הוד קדומים וקהילתה לא התבלטה בימים רחוקים בין קהילות ווהלין באוקראינה, החלה להתקדם בקצב מהיר במאת השנים האחרונות, ביחוד מראשית המאה הנוכחית, תחת שלטון רוסיה — בשל גורמים ומניעים שונים.

מה היו פני העיר וחיי היהודים בה במאה שחלפה?

עיר צפופה, ללא צל של אילן וחתימת־דשא בתוכה, מלבד גן הנסיך ליובר־מירסקי וגן הרכבת שבצדי העיר. רוב רחובותיה וסמטאותיה נמצאו במצב מוזנח, פרט לרחובות הראשיים שהיו מרוצפים באבני גויל והמדרכות — בלוחות־עץ או לבנים משופשפות מיושן. התאורה בלילה היתה קלושה, באמצעות פנסי־נפט שהותקנו בפינות הרחובות הראשיים בלבד, ואילו בסמטאות לא נמצאו פנסים כלל. חלקי העיר מן ה„פוֹרשטאדט" אל המרכז ומן המרכז אל ה„ווֹליאַ" היו מחוברים בגשרי־עץ, שמתחתם הלכו לאיטם מי הנחל אוסטיאָ והשתפכו בביצה שמשני עברי העיר. שם גדלו צמחי־מים, שרצו שרצים שונים ונערמו ערימות פסולת, שנזרקו מהבתים והסדנאות. טחנת־קמח, שהונעה בכוח מים, עמדה ליד הגשר ברחוב מינסקה־הגדולה, שם גם עמדו נפחיות על שפת הנחל. בתי־המגורים היו ברובם בני קומה אחת, ישנים, חסרי־צורה ומקולפי טיח, והמראה הכללי היה זה של עיירה אפורה ועלובה.

יהודי העיר, שהיוו את רוב אוכלוסיתה, חיו בדחקות ומשכו בעול הגלות. עניניהם הציבוריים־דתיים נוהלו, כבכל עיר ועיירה בתקופה ההיא, על־ידי פרנסים וגבאים. החסידות משלה בכיפה וכל ניצן של השכלה או סימן להתקדמות נרמס באִבּוֹ. מוסדות החסד והצדקה, בצד בתי־הכנסת וה„קלויזים" הרבים, שימשו לקהל היהודי תחליף לאירגון ציבורי ראוי לשמו — מרכז לחיי מסורת ודת. ואם כי מוסדות אלה היו לתועלת וגם הביאו ברכה בתנאי החיים של הימים ההם, רבים היו ליקוייהם מיתרונותיהם בעקב שיטת הניהול הבעל־ביתי, האמביציות האישיות וחוסר ההבנה הדרושה לרוח הזמן וצרכי הכלל. הגבאות המופרזת שלטה ברוב המקרים, ויש להניח שפגעה בעצם פעולת־העזרה, שלה נזקקו רבים מיהודי העיר. אולם אין להסיח את הדעת מן העובדה, שבין העסקנים היו אנשי־קהל שעסקו בצרכי־ציבור באמונה, על תום לבב ומצפון נקי, מעשה־מצוה, תרמו מרכושם ואף השאירו עזבונות למטרות מקודשות וצרכי הכלל, והם ראויים להערכה ציבורית, אף על פי שבעיני בני דורנו הם נראים כנדבנים, עושי צדקה המבקשים כבוד לעצמם, או כיהודים קנאים בעלי השקפות גלותיות שדרכם ושיטתם אבד עליהן כלח.

המוסד היחידי שיכול היה לפחת רוח חדשה ולחולל מפנה בעיר ובקהל — היתה העיריה. אך זו היתה מוסד כלל־עירוני ומסגרתה וגם סמכותה היו מוגבלות, מה־גם שעליה היה לשתף פעולה עם השלטון בהפליתו לרע את התושבים היהודים, וחידושים וריפורמות לא היו אפילו מענינה. העיריה היתה כללית, כאמור, לכל התושבים, מוסד סגור כמעט, שמנהליו מונו על־ידי השלטון, והוא נשא את השם „גוֹרוֹדסקאַיאַ אופראַוואַ". ראש העיריה, שמונה על ידי שר־הפלך, וכל החברים הנבחרים היו נוצרים. לפי חוקי השלטון הרוסי היו היהודים משוללים זכות־בחירה, אם אקטיבית ואם פאסיבית. אולם בשנת 1906 מינה שר־הפלך שני יהודים לעיריה, את מר פנחס גאלפרסון ואת מר הרץ־מאיר פיסיוק. העיריה שחסרה היתה אמצעים כספיים לא היתה גם מחוננת באיניציאטיבה לפעולות גדולות לטובת העיר ותושביה.

שינוי־מה בהנהלת עניני העיר הביא אתו ראש העיר בוחוביץ', רוסי מתקדם בעל יזמה ופעלים שדאג לסלילת כבישים בכמה רחובות והארתם. אכן גולת־הכותרת של כהונתו היתה הקמת מכון־מים עירוני (ווֹדוֹקאַצ'קה), אספקת מים מבאר ארטי־זנית מרכזית לעיר. מאז ניתן לפחות לתושבי רובנה לשתות מים נקיים, שהובלו בחביות מהמכון לכל חלקי העיר. בימיו החלו לחלום גם על התקנת חשמל ורשת

טלפונים, אך עד כדי כך לא הגיעו הדברים... אחרי בוחוביץ׳ כיהן כראש העיר לאָבדזיאָבסקי, שלא התבלט ביותר בפעליו ובתיקוניו בעיר.

היהודים נמנו עם מעמד ה„מאָשצ׳אָנים״, תושבים, ולהם ניתן לבחור ב„זקן המעמד״ (סטאַרוסטה). אמנם, לפי החוק צריך היה אף הוא להיות נוצרי, אך הגבלה זו לא חלה על סגנו, ולמעשה ניהל את ה„אופראַוואַ״ הסגן היהודי. בתור כזה כיהן בתקופה האמורה ר׳ יצחק נימן, יליד רובנה ומנכבדיה, שהיה מקובל בעיר. ה„זקן״ הנוצרי עמד בצל ולא הרגישו בו כמעט. הוא סמך על סגנו, שהיה מוציא דרכונים למאָשצ׳אָנים, ייצג את ה„אופראַוואַ״ כלפי חוץ, גבה את המסים הנוגעים למוסדו, ובכללם את מס־הנרות המיוחד מיהודים לצרכי החזקת בתי־הכנסת ומוסדות צדקה מאושרים. כן טיפל ב„מס־הבשר הכשר״ („קוֹרוֹבקה״). נימן היה קשור גם בהנהלה הדתית („דוּחוֹבנוֹיאָ פּראַוולאָניאָ״) של נבחרי בתי־הכנסת, מאושרת מטעם שר־הפלך ומבוקרת על ידו. אותם מוסדות הדת והחסד שלא היו מוּכּרים על ידי השלטונות נוהלו על־ידי גבאיהם מתרומות הקהל, מעזבונות ותשלומים קבועים אחרים. עניני היהודים הסתדרו על ידם, על חשבונם ועל אחריותם כבימים קדומים. עם זה נמצאו תמיד נשים צדקניות שנתנו יד למפעלי־הצדקה מתוך נטיה דתית ותקוה לחלקן ב„עולם הבא״...

משצמחה ההשכלה והטביעה חותמה גם על רובנה, נראתה התקדמות בולטת בעיר מצדדים שונים: בעלי מקצועות חפשיים שישבו בעיר ובני הדור הצעיר ששאבו חכמה בכרכים וחזרו לעירם — בצד משכילים סוחרים ועסקנים שתקעו יתד ברובנה בתקופה ההיא — תרמו מהשקפותיהם וידיעותיהם לציבוריות ולחברה במקום והשפעתם על החיים הורגשה הרבה. התנועות המהפכניות החלו לפעול, היהודים החלו שולחים את בניהם ובנותיהם ללמוד בבתי־הספר הכלליים וב„חדרים מתוקנים״, רמת־החיים עלתה, הוחל בבנין בתים חדשים ונתינת צורה לישנים, גשרי־העץ שבעיר סולקו ובמקומם נבנו גשרי־ברזל יסודיים. לאט־לאט ייבשו את הביצה והעיר התפשטה וחולקה מבחינה אדמיניסטראטיבית לשלושה חלקים.

היחסים בין היהודים והאוכלוסיה הלא־יהודית ברובנה בתקופה ההיא היו בדרך כלל נויטראליים. אך בשלהי 1912 חדרה מווארשה רוח רעה לשורות הפולנים המעטים שברובנה ובסביבתה והם החלו לטכס עצה בדבר חרם כלכלי על היהודים. כתוצאה מזה נערכה ב־3 בפברואר 1913 אסיפת פולנים שהחליטה ליסד חנות קואופרטיבית של בדים ואריגים בשביל פולנים.

בשנת 1912 הוארה העיר בחשמל. הנסיך ליוּבּוֹמירסקי בנה תחנת חשמל, וכשניגש לקבוע את עמודי החשמל ברחובות העיר, עכבה בעדו העיריה מהוציא את הדבר לפועל והוא נאלץ להעביר את הכבל החשמלי על פני גגות הבתים. אותו זמן הקימה גם העיריה תחנת חשמל משלה והתנהלה התחרות בין שתי התחנות. סמוך לאותו זמן הותקנה בעיר גם רשת טלפונים. אחרי כן נפתחו שני בתי ראי־נוע נוסף על התיאטרון של זאפראן. המסחר, שהיה מפותח יפה גם לפני זה, החל פורח ומעלה את קרנה של העיר. פירמות גדולות ממרכזי רוסיה המסחריים, במוסקבה, לודז, חארקוב, וארשה ועוד, פתחו סניפים ברובנה, נוסדו בנקים, והעיר המתה מן הבאים לסחור אליה. דופק החיים גבר והלך, ואז פרצה מלחמת־העולם הראשונה וקו־ההתפתחות נעצר.

זאב נידריקר

סביב ה„דומה" השניה

היה זה בשנת 1906 בפקודת הצאר ניקולאי השני פוזרה ה„דומה" — הפרלמנט — הממלכתית הראשונה והוכרז על בחירות ל„דומה" השניה. רוחות הזמן שנשבו בקרב כל העמים, לרבות היהודים, ברוסיה על חוגיהם ומעמדותיהם השונים, דחפו את ראשי הציבור היהודי ועסקניו להירתם במלחמת־הבחירות על אף הרדיפות וההגבלות הפוליטיות. המצב הפוליטי־לאומי חייב ערנות, והשאיפה לשלוח ככל־האפשר יותר נציגים יהודים ל„דומה" היתה חזקה. ביחוד דאגו להצלחת הבחירות בתחום המושב, במקומות שבהם ישבה אוכלוסיה יהודית צפופה. חבל וההלין נחשב על המקומות האלה, והציונים החליטו בועידה שנערכה בעיירה מירופול להציג במחוז רובנה כמועמד את זאב ז'בוטינסקי.

וכך מספר ז'בוטינסקי בענין זה * :

„בקיץ שנת 1906 נתכנסנו בקייטנה של יצחק גולדברג בלנדוורובו, ליד וילנה. בשלושה ימים ושלושה לילות ערכנו את הפרוגרמה, שקיבלה אחרי־כן את השם ,תכנית הלסינגפורס'. ביום השלישי הגיעתנו הידיעה המרעשת: הקיסר פיזר את ה,דומה' הראשונה ובעוד ירחים אחדים תחלנה הבחירות ל,דומה' חדשה.

באוקטובר מלאו לי 25 שנה ובזה רכשתי את הזכות לבחור ולהיבחר. הועמדתי לבחירות. תרתי את ערי הפלך הווהליני, לפעמים ברכבת ועל־פי־רוב בעגלות־חורף. הפעם נסתבך המצב יותר מאשר בבחירות הראשונות, כי שינו את עמדתן מפלגות השמאל. ה,בונד' השתתף גם הוא במלחמה והציג מועמדים. באחד הלילות בנובמבר כינסתי את צירי האגודות הציוניות של הפלך במירופול, עיירה קטנטונת, והם אישרו את התכנית שנערכה בלנדוורובו ובחרו בי להיות מועמדם (מחבל וההלין) תחת הדגל הציוני.

בבוקר השכם נסעתי להלסינגפורס לועידה הששית של ציוני רוסיה. מהל־סינגפורס אצתי שוב לווהליניה — לרובנה".

לציונים היתה רשימה מיוחדת לבחירות „תחת דגלנו" בצד רשימות יהודים אחרות של מתבוללים ואחרים **. ציוני רובנה נרתמו בעול מלחמת־הבחירות לפי הוראות המרכז הציוני והתמסרו לענין בכל כוחם. דברי הציונים *** באו תכופות לעיר וניהלו תעמולה חזקה. נערכו אסיפות, נישאו נאומים בבתי־הכנסת, עסקני העיר יצאו לביקורים בישובי הסביבה, ואכן נשקפה תקוה לנצחון. ז'בוטינסקי עצמו, והוא אז עדיין צעיר ותוסס, לקח חלק בכל הפעולה הזאת ואף ניצח עליה, הופיע בפני הקהל וכבש לבבות.

אגב מהלך הבחירות נתברר שהמועמד לבחירות צריך, בהתאם לחוק, שיהא בעל נכסי־דלא־ניידי במחוז הבחירות שלו. יגעו ומצאו מוצא: לרשום על שמו של ז'בוטינסקי נכס בעיירה סמוכה ולאַשרו שם כוותיק במקום. אמרו ועשו, והדבר עלה בידם. יום אחד יצא לאלכסנדריה הסמוכה לרובנה ר' בנימין מלמד, יליד אותה עיירה, שהכירה יפה והיו לו שם קרובים וידידים, ואתו ז'בוטינסקי הצעיר.

---

* כתבי ז'בוטינסקי כרך א' עמ' 79.

** חברה להשגת זכויות היהודים.

*** ויזכרו ביקוריהם של ד"ר בן־ציון מוסינזון, ד"ר דניאל פאסמאַניק, מר מנחם שיינקין ואחרים.

עוד באותו יום סודר דבר רישום ביתו של ר׳ צבי סונדלזון (יהודי סוחר־תבואות, מקרוביו של מלמד), שעמד מעבר לנהר הורין, על שמו של ולאַדימיר ז׳בוטינסקי כדת וכדין, ומלשכתו של בעל האחוזה ליובומירסקי, שהיה בעל הקרקע של העיירה, הוצא אישור לכך כי אכן שייך הבית לז׳בוטינסקי, כתושב ותיק במקום. בדרך זה הוכשר המועמד מבחינת החוק לעמוד על הבחירה וההכנות לבחירות נמשכו במלוא תקפן. אותו יום נערכה אסיפה רבתי בבית־המדרש הישן שבאלכסנדריה, ובה הופיע ז׳בוטינסקי ונאם בפני קהל רב שמילא את בית־המדרש ועזרת־הנשים עד אפס מקום. נאומו הפאתטי ברוסית נגע עד הלב. בסיומו הכריז: „אין אני אומר לכם כאן שלום, אלא — להתראות בארץ־ישראל.״

זקן אחד מבין הקהל השיב לו בהתלהבות: „דאַי בּוֹז׳אֶ!״ — כה יעזור לנו האלהים!

לא חסרו גם מתנגדים למועמדותו של ז׳בוטינסקי, נציג הציונים, שניהלו תעמולה לטובת מועמדים אחרים.

בקשר לבחירות אלו אנו קוראים בכתבי זאב ז׳בוטינסקי:

„בעיירה נידחת שעל־יד רובנה קניתי לי בית בעל קומה אחת, שלושה חלונות לאורך, ובזה רכשתי את הזכות לבחור ולהיבחר״.

מעניינת אֶפּיזודה אחת הקשורה בז׳בוטינסקי ואלכסנדריה לרגל הבחירות ל„דומה״: באחד הימים הופיע מפקח משטרת המחוז מרובנה לחקור באלכסנדריה אם אמנם נמנה ז׳בוטינסקי על תושבי העיירה (נראה שבשאיפתם לפסול את מועמדותו הלך מי שהלך והלשין לפני השלטונות בענין הבית שנרשם בשמו). משנודע על כך לציונים ברובנה, הוכנו מיד שני עדים שהשלטונות נתנו אמון בהם: האחד נח גורודצר, שהעיד בפה מלא כי שיחק עם ווֹלוֹדיאַ ז׳בוטינסקי עוד בילדותם ויחד התרחצו בנהר הורין ואף למדו יחד ב„חדר״; והשני — באזיל, אוקראיני שעבד כטחן בטחנת־הקמח של ליובומירסקי שנים רבות והיה מקובל בעיירה, הודיע אף הוא שמכיר את ז׳בוטינסקי הרבה שנים בעיירה. רשם המפקח את העדויות כנאמנות ומבוססות, קיבל מתנת־יד ונסע לו...

הבחירות נערכו בשתי דרגות. כנגד ז׳בוטינסקי הופיע מועמד יהודי שני, ראטנר, שנבחר יחד עם נציג האוקראינים מאכסים סלאבינסקי (אותו סלאבינסקי שמקץ שלוש־עשרה שנה נתמנה מיניסטר בממשלת פטליורה וחתם בזמנו עם ז׳בוטינסקי את ההסכם הידוע שעורר רעש גדול בציבוריות היהודית בעולם), ואילו מועמדותו של ז׳בוטינסקי נכשלה. ראטנר וסלאבינסקי יצאו לעיר־הפלך ז׳יטומיר, ששם עמדו הנבחרים לבחור את הצירים ל„דומה״. ראשי הפקידות הממשלתית בז׳יטומיר דאגו להכשלת מתקדמים ויהודים בבחירות. התוצאות היו שה„שחורים״ מפלך והלין ניצחו ואנשיהם נבחרו ל„דומה״ השניה*.

שמואל יזרעאלי

---

* ב„דומה״ השניה הזאת ישבו שלושה נבחרים יהודים „דפוטאטים״ בלבד, ולא עלה בידם ולא בידי הקדטים והמפלגות השמאליות לעורר את שאלת היהודים ברוסיה, על אף התקוות וההבטחות, עד שהממשלה הרוסית פיזרה גם „דומה״ זאת ביוני 1907.

ימי המהפכה הרוסית

ימים אחרונים של פברואר 1917. עוד רעם היריות וההתפוצצויות בחזית הרוסית־האוסטרית מתגלגל ומגיע לרובנה ותנועת הצבא אל החזית וממנה נמשכת כתמול־שלשום; אנשי השרה הצארית מתהלכים במדיהם ושולטים בעיר כמימים־ימימה, וידיעות מקוטעות מגיעות מקיוב על המתרחש בבירה, על הדיונים ב„דומה" הממלכתית בדבר ויתורו של הצאר ניקולאי השני על כסא המלוכה, על השינויים הקרובים, מהלך המלחמה והמהפכה המתחוללת...

מיום ליום מתרבות הידיעות והשמועות, כל אחת חזקה ומסעירה מקודמתה, והקהל שפיקפק תחילה באמיתות הדברים מתחיל להאמין שאכן הקיץ הקץ על שלטון העריצות. היהודים רבה אמונתם שעם מיגור הצאריזם בא הקץ לגזירות ולהגבלות עליהם ברוסיה. והנה הגיע המנשר הרשמי בדבר המהפכה, בו הוכרז ברורות על הקמת שלטון חדש בידי ממשלה זמנית דימוקראטית. העתונים מקיוב מופיעים פעמיים ביום בהוצאות מיוחדות, וכל ידיעה — בשורה מעוררת את הציבור. גם בקרב הצבא הרוסי נמסרות הוראות מיוחדות. הצבא נותן ידו לשלטון החדש ועומד לפקודתו. אנשי השלטון, נושאי המשרות הממשלתיות עד כה, נבוכים — אינם מאמינים למראה עיניהם ולמשמע אזניהם. השוטרים נעלמו מן הרחוב. השינויים במדינה לובשים צורה והחיים נמשכים תוך ציפיה לבאות...

כך הגיעה הבשורה על מהפכת פברואר 1917 לרובנה ונתקבלה ברגשי התלהבות אך גם בהסתייגות־מה. כל שוחרי הדרור, והיהודים בתוכם, התרגשו למפנה הכביר העתיד לשנות את החיים מיסודם בהביאו חירות ואחוה ושויון לכל העמים, זכויות שוות לכל האזרחים, ביטול כל ההגבלות וההפליות לגבי היהודים. ברם, נאמני המשטר הישן מתוך שלא רצו להשלים עם המהפכה וגם פיקפקו בכוחו של השלטון החדש, סברו שהרעש יעבור והכל יחזור לקדמותו. הללו נאלמו וחיכו

תהלוכת המונים ברחובות רובנה לרגל המהפכה הרוסית, 10 במארס 1917

לבאות. נמצאו גם יהודים לא מעטים, שמתוך תסביך של נחיתות ורגשי פחד גלותי היססו ועמדו מרחוק מיראה פן יגרום המאורע צרות נוספות ליהודים. אכן, ספקות אלה התנדפו מהר, כאשר יצאו ההמונים להפגין ברחובות העיר בקריאות והכרזות גלויות כשהם מריעים לכבוד הממשלה החדשה והמהפכה.

ההפגנה הפומבית הגדולה, שנתקיימה בעשירי למארס 1917, נמשכה יום שלם והשאירה רושם חזק. דומה שכל בני העיר, למגדול ועד קטן, לקחו חלק בה. בחגיגות הימים ההם התבלט השמאל היהודי, שהופיע תחת דגלו על כרזותיו המיוחדות. ראשי ה„בונד" ברובנה ראו את עצמם „מחותנים" ראשונים בשמחות אלו, והם משכו לשורות מפגיניהם כל מי שניתן למשכו. גם הדגל הציוני התנוסס בהפגנה הגדולה, כשהוא נישא בידי נוער מ„צעירי־ציון".

קם שלטון חדש של רוסיה המשוחררת ברובנה ולפי הוראת הממשלה הזמנית והשלטון המקומי התארגן במקום „משמר אזרחי" (מיליציה). לתחנת־הרכבת הגיעו מפעם לפעם רכבות מיוחדות מובילות נואמים ולהקות־אמנים, שהשמיעו נאומים על המהפכה והמשטר החדש שבא לעמי רוסיה וערכו קונצרטים. כיון שפסי־הרכבת חצו את העיר, צבאו המונים לאורך המסילה להאזין לנואמים ולאמנים ונמשכו בהתלהבות לתוך סערת המאורעות. עבודות יום־יום נפסקו והרגשת־חג אפפה הכל. גם בבתי־הספר הורגשה התכונה, והמונים שכורים ולא מיין כי אם מהתלהבות־למהפכה נהרו להפגנות ולאסיפות שנערכו בעיר. באחד מימי מארס הראשונים סובב אוטו גדול ברחובות, כשהוא מקושט בדגלים אדומים והיושבים בתוכו קוראים את קהל האזרחים לתרום את תרומותיהם בחפצי־ערך ותכשיטים לטובת המהפכה. עוברים ושבים התפרקו מתכשיטיהם והגישו בשמחה מי קופסת־זהב או כסף לסיגריות, מי טבעת, שעון וכדומה...

בעקבות הימים ההם נראו סימני התעוררות גם בתוך החיים היהודיים בעיר וחזקה השאיפה לתיקונים ושינויים בסדרי הקהילה ואירגונה. דיונים וישיבות על ישיבות נערכו בחוגים השונים, והתסיסה רבתה בקרב השמאל כבחוגי הציונים, למורת רוחם של הפרנסים והגבאים המושבעים. על בימת הציבור הופיעו אנשים בלתי ידועים בעבר שהרימו ראש מתוך חתירה לשלטון, כשהם נתמכים על־ידי מפלגותיהם. עד מהרה הורכב שלטון העיר עם הד"ר גולדנברג בראש.

ב־21 למארס 1917 נתפרסמה פקודת הממשלה הזמנית על ביטול כל ההגבלות הלאומיות והדתיות, וליהודים, כלכל הלאומים, הוענקו זכויות אזרחיות שוות. אך הפקודה לא פתרה את שאלותיהם הלאומיות של היהודים, כשם שלא פתרה גם את שאלותיהם הלאומיות של שאר העמים יושבי רוסיה הגדולה, והחוגים הציונים הדגישו זאת. עמים שונים החלו מגישים את תביעותיהם לעצמאות לאומית (אוקראינה, לאטביה, אֶסטוניה, קאווקז ועוד), ורחשי כיסופים לשחרור לאומי מלא בציון התעוררו בלב היהודים אזרחי רוסיה המשוחררת. באוירה זו נוסדו ברוסיה חברות כלכליות לפעולות בארץ־ישראל והתגבש רעיון „החלוץ" לעליה לא"י.

המהפכה שהתחילה ברוסיה עוררה התלהבות עצומה גם ברחבי העולם. אולם עד כה ועד כה נמצאו אזרחי רוסיה עומדים לפני השלב השני של המהפכה: המפנה של נובמבר 1917, שבעטיו חוסל המשטר הדימוקראטי והבולשביקים תפשו את השלטון. זעזוע זה כמעט שלא הורגש ברובנה.

א. אבי־מנחם

כינוס חיילים יהודים והגנה עצמית

שינויים מרחיקי־לכת חלו בצבא הרוסי לאחר מהפכת פברואר 1917. אותו זמן שירתו בצבא זה כארבע מאות אלף חיילים יהודים. עד מהרה החלו ימי המבוכה בארץ, וכאשר חלף השיכרון הפוליטי נתאכזבו היהודים מן הסיסמות היפות על אחווה, שויון וחירות לכל העמים ללא הבדל גזע ודת. המצב המעורפל, שלא ניבא טובות, הניע את עסקני הציבור היהודים ואת בעלי־ההכרה שבין החיילים היהודים להרים את קול הלוחם היהודי. ממקומות שונים הגיעו ידיעות ושמועות על פגיעות ביהודים לפי הסיסמה הרוסית הידועה מימי שלטון הצאר, שבהן לקחו חלק גם חיילים מהצבא המתפורר, או מבין החיילים שהיו בפיקוד גנראלים רוסים שניסו להחזיר את המשטר הישן על כנו. השלטון הדימוקראטי גילה חוסר־אונים ולא עשה דבר כדי למנוע פגיעות אלו או לדכאן בראשיתן. אותו זמן עברה הקריאה מצד חוגים ציונים להיחלץ לגדודים העברים בגאליפולי, והיא מצאה הד בקרב החיילים היהודים. כתוצאה מתנועה זו החל להופיע העתון „קול החייל היהודי" ברוסית, ונולד הרעיון לערוך ועידת החיילים היהודים שבצבא הרוסי, בתקוה שועידה זו תסייע במובן מסוים גם לפתרון שאלת־היהודים בכללה. לועידה, שעמדה להיערך בקיוב, קדמו כינוסי חיילים יהודים בכמה מקומות ברוסיה ובאוקראינה, שבהם נבחרו הנציגים לועידה, וכן נתקבלו החלטות שונות.

כינוס החיילים היהודים ברובנה, אוגוסט 1917

בימים ההם חנה מחנה־הצבא המיוחד (המחנה השלושה־עשר) על אדמת ווהלין. יונה גוֹגוֹל, הרוח החיה בתנועת החיילים היהודים, עמד בקשרים עם כמה מדברי החיילים שבמחנה זה, ביניהם עסקנים ציונים פעילים, ועל־פי תכנית והוראות פנו האחרונים אל מטה המחנה וביקשו רשות לערוך כינוס החיילים ברובנה. הפניה מצאה אוזן קשבת, ופקודה ניתנה להרשות את הכינוס באוגוסט 1917.

הידיעה עשתה לה כנפיים בין כל היחידות, וכל החיילים היהודים רצו להשתתף בכינוס. כחמש מאות אנשי־צבא במַדים, בני גילים שונים, שלב יהודי פעם בקרבם, נתכנסו בתיאטרון „זאַפראַן" ברובנה בצל הדגל הכחול־לבן, מאוחדים בשאיפתם להקים את האירגון שלהם ולדאוג לגורל עמם. קהילת רובנה המארחת הקדישה תשומת־לב מרובה לכינוס ולקחה חלק בו.

היה זה מחזה נהדר שרובנה היהודית לא ראתה כמותו, בהתאסף חיילים, קצינים ורופאים בעלי דרגות שונות במעמד אחד. האוירה הלאומית המובהקת של הכינוס לא תישכח מלב כל אלה שהשתתפו בו. בדברי הנואמים הראשיים: ד״ר פלדמן, ד״ר פקר, ד״ר ברמן־ירדני ואחרים, הודגש הצורך באירגון חיילים יהודים לשם הגנה עצמית על חיי היהודים, כבודם ורכושם ולשם הצטרפות לכוחות העומדים לשחרר את ארץ־ישראל. הרוח הכללית ששׂררה בכינוס היתה ציונית, ומעניין שהבלתי־ציונים לא הכניסו מצדם כל נימה מתנגדת. היתה הרגשת אחדות והבנה מלאה לענינים שנידונו בכינוס.

כיומיים נמשך הכינוס, שהיה כחג למשתתפים בו ולעיר רובנה כולה, והוא בחר נציגים לועידה הכללית של חיילים יהודים שעמדה להיערך בקיוב. אחת מהחלטות הכינוס היתה — לארגן הגנה עצמית ברובנה. לתכלית זו נבחרה ועדה מיוחדת — עם זכות צירוף אנשים מן החוץ אליה — שניגשה מיד לפעולה: שכרה חדר לפעולה וריכוז, החלה בריכוז נשק מחיילים משוחררים וממקורות אחרים, ערכה הרשמת חברים מתנדבים להגנה, אספה כספים להחזקת המפעל ועוד. ויצוין הדבר, שיהודי רובנה ידעו להעריך את חשיבות ההגנה העצמית המוקמת ואת אירגון החיילים היהודים בכלל ותמכו בהם.

עם ראשי ההגנה נמנו: משה פפרמן (מאנשי ה„בונד״ לשעבר), ד״ר יעקב ברמן (מנציגי הציונים) ומספר חיילים משוחררים, שכולם ניגשו לענין בהכרת אחריות מלאה. ברם, האירגון, מסיבות בלתי תלויות בו, לא החזיק מעמד אלא חדשים מספר בלבד. נבצר ממנו למלא את התפקיד האחראי שהטיל על עצמו, וכמובן לא יכול לעמוד בפרץ בבוא ימי הרעה...

ב־12 לאוקטובר 1917 נתקיימה בקיוב ועידת נציגי החיילים היהודים בהשתתפות יוסף טרומפלדור. יונה גוגול השקיע כוחות רבים באירגון הועידה, שבה הונח היסוד לאירגון ארצי של חיילים יהודים. אולם המצב הכללי ברוסיה ובאוקראינה באותו זמן גרם שהאירגון הצעיר לא הספיק להתבסס ונתפזר בטרם ניתן לו לבצע את רוב החלטות הועידה.

משנכנס הצבא הבולשביסטי לעיר, נצטוו כל התושבים, באיום של עונש מוות, למסור את הנשק שבידם. התיעצו אנשי ההגנה העצמית ביניהם ובכאב־לב החליטו לציית לפקודה. הנשק היקר, שנרכש לצרכי הגנה, נמסר איפוא לצבא הכובש. וכך הקיץ הקץ על ההגנה של החיילים היהודים ברובנה.

ד״ר יעקב ירדני־ברמן

תקופת 1917—18

מהפכת פברואר 1917 השיגתני בעיר רוסטוב שעל נהר דון, בהיותי שם תלמיד הפקולטה למשפטים. לרגל המפנה המדיני נפסקו הלימודים בבתי־הספר העליונים, והסטודנטים נשלחו לרחבי רוסיה לנהל הסברה פוליטית לביצור המהפכה. כיהודי נפל בחלקי לפעול בין בני עמי בחבל קובאַן שבצפון קאווקז, ואחרי פעולה מיוחדת במינה בין גרים ומתיהדים חזרתי לעירי רובנה.

המשטר החדש השפיע לא־מעט על מהלך החיים הציבוריים של יהודי רובנה. מצאתי בה מפלגות פועלות ומתנצחות, נוער מתעורר, אירגונים שונים ודופק חיים לאומיים. במחנה הציוני פגשתי כוחות צעירים חדשים, בעלי ערנות רבה. בעיר פעל ועד ציוני עירוני, שריכז את כל הזרמים הציונים המקומיים: ציונים־סתם, „צעירי־ציון", „פועלי־ציון", „המזרחי" והסתדרות התלמידים. ובימים ההם לא ניכרה עדיין הדיפרנציאַציה במחנה הציוני, וכל הפלגים ראו עצמם כענפים של אילן גדול — ההסתדרות הציונית האחידה. ולא רק בועד הציוני העירוני פעלו באי־כוח הזרמים מתוך הבנה הדדית, כי אם גם ה„מנין" הציוני המסורתי, שהציונים היו עורכים בשמחת־תורה, משך את הכל, למן אנשי „המזרחי" ועד „פועלי־ציון", שנתכנסו בצוותא ושרו משירי ציון. היה בולט, שעל אף ההתלהבות המהפכנית הכללית נטו יהודי רובנה ברובם אחרי הציונות, שהגבירה חילים עם השחרור משלטון הצאר.

בכניסתי מחדש לפעולה הציונית ברובנה הוטלו עלי תפקידים ארגוניים שונים. נוסף לכך היה צורך לקחת חבל בענינים כלל־יהודיים שהציונים נטו להם שכם באוירה המחושמלת של אותם הימים. כך, למשל, נרתמנו למלחמת הבחירות לעיריית רובנה ויצרנו חזית יהודית לאומית, שהורכבה מהציונים, ארגון הסוחרים, בעלי־הבתים ובעלי־המלאכה, בעמדנו מול ה„בונד" שהיה חזק ופעל בשיתוף עם הסוציאל־דימוקראטים ועם הס.ר.־ים. שיתפנו גם את באי־כוח בתי־הכנסת בחזית זו וכוחנו הציבורי עלה מאוד. אכן, לא קלה היתה המלחמה: מתנגדינו אף הם לא טמנו ידם בצלחת, מה־גם שביניהם נתבלטו כוחות אינטלקטואליים מסורים לרעיון הסוציאליזם, שהופיעו בפני ההמונים בנאומים נלהבים מבטיחים הקלות, דאגה להמונים וכולי. הם היו מתחרים קשים לציונים בעבודתם, אך חסרה להם הבנה לנשמתנו היהודית וממילא לשאיפותינו הלאומיות.

הפעולה החשובה שפיתחנו בימים ההם היתה זו של אירגון הכוחות גם ברובנה וגם בסביבה הקרובה והרחוקה. חדשים אחדים הקדשנו לכך את כל מרצנו, ובידינו עלה לארגן את כל סביבת רובנה עד לזוויהיל—נובוגרד־ווהלינסק מזה ועד לסביבות פינסק מזה. כך הלכה העבודה והסתעפה כשרובנה משמשת מחוז ומרכז לתנועה הציונית בסביבה כולה.

בסוף 1917 חזרתי לרוסטוב להמשיך בלימודי, אך גם מרחוק עקבתי אחרי התפתחות החיים הציבוריים והעבודה הציונית ברובנה, שהלכה ושגשגה על אף תנאי הזמן. כשחזרתי לשם בשנת 1919 מצאתי בה קהילה מאורגנת, גופים ציבוריים ערים, הסתדרות ציונית פעילה בכל שטחי החיים, ורשת מסועפת של מוסדות־חינוך עבריים. מגן־הילדים הקטן והצנוע שיסדנו בשנת 1917 עלתה רובנה למעמד של עיר עברית במלוא מובן המלה עם גני־ילדים, בתי־ספר עממיים וגימנסיה עברית, לא דו־לשונית. בבתי־הספר השונים לא הורגש הפילוג ששרר בתוך הציונים, כשכל זרם שואף להיות עצמאי. היתה שותפות־פעולה בשדה החינוך, בעבודה למען הקרנות הציוניות, ובדאגה לפרודוקטיביזציה של האוכלוסיה; ומעל לכל — חזית מלוכדת במלחמה עם האנטישמיות שהרימה ראש והביאה את קציר הדמים האיום בימי שלטונו של פטליורה, ולאחרונה בימי השואה האיומה של שנות 42—1940.

ד"ר גור־אריה טרלו

השלטון האוקראיני והפרעות

עוד לא הגלידו פצעי מלחמת־העולם הראשונה, עוד לא התבססה המהפכה וסדרי החיים החדשים ברחוב היהודי בערי אוקראינה טרם נקבעו — קמה הקהיליה האוקראינית והכריזה על חופש והגדרה לאומית רחבה לגבי כל היושבים על אדמתה; ונציגי היהודים לוקחים חלק פעיל בשלטון הממלכתי החדש. אולם ירחי־הדבש של המדינה החדשה לא ארכו; הניגודים הפנימיים וההשפעות הפוליטיות והלאומניות גרמו למלחמת אחים שתוצאותיה היו מעציבות מאד לארץ ולתושביה היהודים גם יחד.

מאז הוכרז על ה„סאמוסטיינה ריפובליקה" — הקהיליה העצמאית — קיימו האוקראינים את שלטונם ברובנה. האוקראיניזציה הלכה וכבשה עמדה אחרי עמדה, אם כי רוב התושבים, כיהודים כבני עדות אחרות, להוציא את האכרים האוקראינים שבכפרי הסביבה, ראו את עצמם עדיין כאזרחים רוסים. המצב היה לא יציב ואזלת היד של השלטון, שלא הספיק להתבסס, הורגשה למדי. ולא רק בצמרת השלטון נראו בקיעים וחילוקי־דעות שהביאו לידי חילופי ממשלות, כי אם גם באדמיניס־טרציה ובצבא. נתגלתה הפקרות שממנה נשקפה סכנה לאוכלוסיה היהודית הגדולה על אדמת אוקראינה. נמסר על מחנות אוקראינים לוחמים המתארגנים במקומות שונים בראשות אטאמנים לאומנים והמהווים צבא בלתי־סדיר שידו בתושבים היהודים. והיה יסוד לשמועות ממין זה, זכר הקוזאקים־ההיידאמקים מלפנים עוד חי היה בקרב היהודים...

בקיץ 1918 קרו פגיעות בודדות מצד חיילים אוקראינים ביהודי רובנה. משהלכו המקרים ולבשו צורה חריפה יותר, התאוננו נציגי הקהילה בפני השלטונות וזכו לתשומת־לב. הרוחות שקטו, ואף שהוסיפו להתקבל ידיעות על מעשי שוד וביזה בסביבה, כסבורים היו כי החיילים המרשים לעצמם לפרוע בתושבים בעיירות ובכפרים לא יעזו לעשות כן בכרך כרובנה.

ברם, הידיעות הלכו ותכפו והסעירו את הרוחות גם ברובנה. לא עברו שבועות מספר וחיל פטליורה, שאמר לכבוש את השלטון, התקרב לרובנה. היהודים נחרדו למראה שמי אוקראינה המתקדרים מעל לראשם. היה ברור שהפלגנות בצמרת האוקראינית והממשלה וגיוסי החיילים המשוחררים מהצבא הרוסי, שהוזעקו על־ידי פטליורה לשחרר את המולדת משלטון ההאטמן סקורופאדסקי ושותפיו הגרמנים, לא יביאו ברכה ליהודים. רבים היו הסימנים כי ניתנה יד למשחית, אם על־ידי פטליורה ואם על ידי עוזריו ויועציו, לפגוע ביהודים בצורות שונות בכל מקום. אף רווחה שמועה כי ניתנה יד חפשיה לחיילים לקחת מהיהודים כל מה שדרוש להם. כך החלו הפרעות ביהודי אוקראינה.

ברובנה ובקרבתה עמד צבא מחיל ההאטמן הסדיר. הימים האחרונים לפני עזיבתו תחת לחץ צבאות פטליורה את העיר היו ימי פחד ליהודים. המתיחות גברה כשנוכחו כי אמנם עוזב חיל־המצב את עמדותיו ולעיר נשקפת הסכנה להישאר ללא שלטון וללא צבא. יום אחד נשמעו הדי יריות שהלכו וקרבו. היו אלה יריות של חיילים מתפרעים שהסתובבו בעיר ושל יחידות־צבא שעברו בבהלה דרכה. הם חטפו, לקחו וחמסו מכל הבא ביד — והסתלקו. לידי התנגשויות עם יהודים אמנם לא הגיעו, אך הטילו אימה גדולה עליהם. משהחשיך נשמעו מפעם לפעם צעקות

וקריאות מפינות שונות, אך לא נמצאו נועזים שיסכנו את עצמם ויצאו לעזרה. הכל ישבו מאחורי תריסים מוגפים ודלתות נעולות על מנעול ובריח. ברבים מן הבתים לא הודלק אור, שלא למשוך את תשומת לבם של מלאכי־חבלה. היריות וקולות הצועקים העידו על התנפלויות של פורעים. ליל־חרדות עבר על היהודים.

עם אור הבוקר נתגלו עקבות השוד והביזה: שרידי חפצים ובגדים שנעזבו על־ידי החיילים שהשתוללו בלילה, התגוללו פה ושם. אף נפש חיה של חייל אוקראיני לא נראתה עוד בעיר. אותו יום לא נשלחו הילדים לבתי־הספר וכל החנויות, פרט לאלה של מכולת, נשארו סגורות על מסגר. הכל עמד בסימן של ציפיה, ורבים היו הניחושים. לעת ערב יצאו משמרות לשמירה ברחובות. המשמרות ראו בלילה את החלוץ של צבא פטליורה עובר בעיר מבלי להתעכב בה, כשהוא ממשיך דרכו לעבר קליוואן. רק בצהרי יום־המחרת נראו קבוצות חיילים נכנסות לעיר. היו אלו חילות פטליורה שרדפו אחרי אחיהם האוקראינים מצבא ההאַטמַן סקורופאַדסקי. מיד פורסמה הודעה מטעם החיל הכובש, כי הצבא הלאומי בא לטהר את העיר וסביבתה מ„עוכרי המולדת האוקראינית", וכי האזרחים נקראים לסייע לצבא ולנצחונו ולהסדיר את החיים בכל השטחים. התנוונים נדרשו לחַדש מיד את המסחר ויחד עם כל התושבים לשוב לחיים תקינים. לבסוף בא איום בעונש חמור של משפט צבאי למסייעים את האויב.

קראו יהודי רובנה את המודעה וחיל אחזם. חילות פטליורה נראו להם ככנופיות ולא כצבא סדיר, אך קצרה ידם לעשות מה ומורא הכובשים עליהם. לעת־ערב נצטוו כל בני העיר להישאר בבתים ו„עוצר" הוכרז למשך הלילה. השמירה שאורגנה בלילה הקודם בוטלה מאליה.

בלילה ההוא פשטו קבוצות חיילים מהצבא הכובש בכמה מקומות בעיר, התפרצו לתוך בתי יהודים, שדדו, היכו ואנסו ללא אבחנה ובלי רחמים. פתאום נשמע צלצול פעמון הכבאים וצפירת־האזעקה המוכרה שלהם (הכבאים היו אז יהודים מתנדבים). מיד הופיעו מספר כבאים על עגלתם, ה„ליניייקה" הנודעת, מזוינים באַלות בצד מכשירי־הכיבוי. ראו הפורעים ליד ביתו של ליטמן האופה ברחוב סובורנה את הכבאים אצים ברעש ברחוב ויסוגו בבהלה לעבר הוואליאַ, כשהכבאים ועמם כמה מן הצעירים של משמרות הלילה הקודם רודפים אחריהם.

יהודי רובנה נזדעזעו בראותם מה צפוי להם מהשליטים החדשים. נתכנסו ראשי העדה לישיבה דחופה, דנו במצב ושלחו משלחת למפקד העיר, קומנדאנט צבאי צעיר בעל דרגה לא־גבוהה, והשמיעו באזניו את חרדת היהודים לאחר מה שעבר עליהם בלילה האחרון. תשובתו היתה קצרה ויבשה: „לא ידועים לי מקרי פגיעות מצד חיילי בתושבים. אחקור בדבר. אם אמנם השתעשעו חיילינו, אקוה שלא יישנו מקרים כאלה. ואתם לכו ואמרו לאחיכם שיקבלו את חיילינו בסבר פנים יפות, יקרבום, יאכילום וידאגו להם. אם תמלאו אתם את המוטל עליכם, יוכלו חיילינו ללחום כראוי ולנצח את אויבינו. אם לא תעשו כן — האחריות עליכם..."

דחופים ומבוהלים יצאו השליחים מהראיון עם המפקד. תחילה אמרו להציע לו מתנה, אך לאור הודעתו הפסקנית, לא העזו לעשות זאת...

לא היה בטחון שהמצב יתוקן, אך ראה פלא! — פסקו כמעט הפגיעות מצד הצבא ביהודים (למקרים בודדים קלי־ערך לא שמו אז לב), בעוד שחילות פטליורה הוסיפו לפרוע בערים ועיירות אחרות.

מהסביבה נהרו בינתיים לרובנה יהודים למאות מפחד חילות פטליורה ומחנות לוחמים אחרים ששוטטו ובכל מקום היתה ידם ביהודים. הידיעות השונות על מלחמת־אחים אוקראינית ועל איומי הבולשביקים הוסיפו שמן למדורה. היו אלה ימים קשים ליהודי רובנה. כבכל מפנה פוליטי בארץ שימשו היהודים שעיר לעזאזל. אכן, דומה שעד היום טרם הוערכו כראוי פרעות אנשי פטליורה ביהודי אוקראינה, ואין שחר לדעה כי לא פטליורה עצמו היה הפורע, אלא חיילותיו הפרועים הם שנהגו הפקרות בלי שמנהיגם־מצביאם ידע לרסנם... הדף השחור בתולדות יהודי אוקראינה של תקופת פטליורה, 1919—1920, ישאר חקוק לעד כאות־קין במצחו של המנהיג הלאומני האוקראיני סאַמיון פטליורה כראש הפורעים, וזכר נחלי דמם השפוך של אחינו בימים ההם לא ימחה לעולם.

והרי מקצת ממעשי־ההתעללות של פורעי פטליורה ביהודי רובנה כפי שראיתים בעיני באביב שנת 1919:

ידעו בעיר על פגיעות חיילי־פטליורה ביהודים, ברכוש ובנפש, בכל מקום מעברם, זכרו את כניסתם העירה והרוחות סערו. החרדה גברה כשהרוכלים היהודים הסובבים בכפרים מסרו כי הגויים ברבים מן הכפרים האוקראינים עושים הכנות לשוד בעיר — לנקום ביהודים שנואי־נפשם מאז ומקדם. והיום לא אָחר לבוא.

ביום שלישי בשבת, כ״ב אייר תרע״ט (1919) אחה״צ, הגיעה מצד תחנת־זדולבּוּנוֹב רכבת בת עשרות קרונות מלאים צבא אוקראיני, ושלא כנהוג נתעכבה על הפסים בתוך העיר לפני הגיעה לבית־הנתיבות. עוברים־ושבים ראו חיילים יוצאים מזוינים בסך אל הרחוב הראשי — שוסיינה -- ובשירה נלהבת המסתיימת בקריאה: ז׳אַל, ז׳אַל...

משנודע הדבר בעיר, נפל פחד על היהודים. ברחובות ובסמטאות אצו־רצו בני־אדם אחוזי בהלה, כשהם מחפשים להם מעבר או מקום־סתר, ממהרים לבתיהם או לקרוביהם. החנויות ננעלו על מנעול וכלתה רגל מן השוק.

משפחתנו גרה אז ברחוב מינסקה הגדולה, בסמוך לנחל. כשפרצה המהומה נאספו הילדים הביתה, התריסים הוגפו ובבית הושלך הס. הילוכו הזהיר של אבא מחדר לחדר הזכיר לנו, הקטנים, שאין להעלות קול רעש ברגעים אלה של סכנה; ידענו כי הפטליוראים בעיר והם מסוכנים ויש לפחד מהם. בחדרים שררה אפלה, בני־המשפחה התכנסו בפינה מקשיבים לכל רשרוש ומדרך כף רגל ברחוב. פתח אבא באמירת תהילים, תחב גם לידינו „סידורים״, באמרו: זאָגט תהילים, קינדער!״ על הנעשה בעיר לא ידענו דבר, והשעות נתמשכו כימים ושבועות.

עם רדת הלילה ירדה אימה על הבית. צללים רקדו לעינינו וקריאות שיכורים הגיעו לאזנינו. לפי נקישת הצעדים על גבי המדרכות ידענו, שחילות־פטליורה מסתובבים ברחובות. והנה בקעו קריאות: „ביי ז׳ידוב!״ (הכה ביהודים) ואחריהם צעקות מסעירות: גוואַלד! (הצילו!). הצעקות נשתתקו ונתחדשו חליפות. קולות נשים ובכי ילדים מעורבים בצחוק פרוע וקריאות אוקראיניות פילחו את האויר. אמי שהיתה מתאנחת כל הזמן, פנתה אל אבא כאובדת־עצות: מה יהיה על הילדים, היכן להחביאם? אולי בארון־הבגדים? אך אבא לא ענה, ישב במרוכז ולא פסק מאמירת תהילים: „ה׳, שמעה בקולי...״ בהדגשה יתירה ובהנמכת קול. לא ביקשנו אוכל, ישבנו מצטופפים, ונרדמנו כשמלבושינו עלינו.

אתא בוקר. קוי־אור חדרו מבין החרכים לתוך החדר. אמא ישבה על שרפרף

בפינה, מדוכדכת, עייפה ומנמנמת. אבא, חיוור מחוסר שינה, ניגש מדי פעם אל החלון הפונה לרחוב והסתכל בעד סדקי התריסים לראות מה נעשה בחוץ. לבסוף לא עצר ברוחו ופתח למחצה את הדלת האחורית מהמטבח, היסס רגע עד שהבחין בשכן יוצא מחצרו. ניגש אליו אבא ומיד הופיע שכן שלישי. מפי האחרון נודע לנו מקצת מזוועות הלילה שחלף: בפוגרום שנמשך כל הלילה נרצחו מוטיה זאברונסקי ואשתו, מרחוב שוסיינה 34, פינחס פישמן ובנו, שמשון שטיין (האחרון — על גג ביתו, שעה שתקע בחצוצרה לאזעקת עזרה). היה יסוד להשערה שבעיר יש עוד חללים ופצועים רבים. סיפרו, שרוב החנויות בשוק היו לבז. גויים מהסביבה עברו בין החנויות ולקחו מכל הבא ביד.

עוד השלושה משוחחים ומן הסימטה הסמוכה בקעה צעקה נואשת של אשה: „זיי גייען!" (הם הולכים!) ומיד נסתלקו העומדים בריצה איש־איש לביתו.

ברל בן זליג מייקובסקי

לא עברה שעה קלה וחייל נמצא עומד בתוך החדר מקלל ותובע מאבא כסף, כשהוא מחזיק בפאת זקנו. אותה שעה נמצאנו אנו בחדר הסמוך ואמא מגנה עלינו כצפור על אפרוחיה; התיפחנו, אך אמא השתדלה להש־קיטנו. אבא מסר לחייל צרור שטרות־כסף, אולם הלה לא הסתפק בזה והוסיף לדרוש עוד ועוד, באיימו ברובה. בעד הקיר שמענו קול אבא המתחנן, בעוד החייל מחטט בארון ובמגירות. והנה חדרו דרך אותו חלון פתוח עוד מספר חיילים, והבית נתמלא שיכורים שנכנסו גם לחדר השני, כשהם יורקים וצוחקים צחוק גס ופרוע. הם לקחו מה שרצו, הפכו את הארון על פניו ועזבו את הבית בפנותם לבית הקרוב, בעוד אנו המומים ומאובנים מפחד.

קבוצת מגינים משרידי ההגנה העצמית * (בורק, חיים מקל, ברל מייקובסקי ואחרים) יצאה עם אשמורת הבוקר בתפקיד לרחוב. בסימטת טוֹמרובסקי פגע כדור הפורעים בברל מייקובסקי, ראש הקבוצה, והוא נפל מתבוסס בדמו. הרוצחים דקרו את גופתו והתעללו בה. היה זה קרבן נוסף על קרבנות הלילה האחרון.

לעת הצהרים עבר הקול: „יהודים, צאו מבתיכם!" מה פשר הקול לא תפסנו. תחילה היסס אבא, אך לבסוף יצא ומיד חזר וסיפר, שהמכריזים הם ד"ר סגל וד"ר גולדשיין, מראשי העיר. הם סיכנו את נפשם לעבור בעיר שעה שהפטליוראים עסקו בשוד לעיני השמש וקראו את היהודים לצאת מהבתים ולעמוד על נפשם ורכושם. היה זה לאחר שהצליחו להתקשר עם המטה הראשי של הצבא שנמצא

---

* על חברי ההגנה היהודית נמנו אז: ברל מייקובסקי (ראש הקבוצה של הווֹליאַ), אחים בלאנק, בצלאל כגן, יוסף שטינברג, בצלאל טייטלבוים, יוסף גוזיק, יצחק גוזיק, חיים מקאָל, שמואל פקלון, יצחק פפר, יצחק שפירא, מרדכי מרכביין, יעקב קליקה, שמעון סימה, אריה פרנק, גרשון בוראק, אברהם רמון, שיבקה (בת־שבע) קבצן, סטודנט שומסקי, יוסף פפר, דראלכטר, קארפ, מייטאַ אפלבוים ואחרים. מראשי ההגנה אז היה ד"ר סגל.

בתחנת זדולבונוב ומסרו על הנעשה בעיר. הובטח להם שהמשחק נפסק וכי על האנשים לצאת לחיים תקינים.

בזה נפסק הפוגרום הפטליוראי ברובנה, ויבול־הדמים — עשרים ושנים קרבנות, כמאה פצועים וביזת רכוש יהודי רב...

חיים גמר

ימי הדמים של פטליורה

נחשול הפרעות שעבר על קהילות ישראל בווהלין ובפודול בקיץ 1919, אם בצורה מאורגנת ומתוכננת ואם באורח סטיכי, על ידי חילות פטליורה, שבהן הושמדו כמאה וחמשים אלף יהודים, לא פסח גם על יהודי רובנה. שכן שכנה העיר על הכביש הראשי בריסק—קיוב, ששימש עורק עיקרי למעבר כל מחנות הלוחמים שכבשו את ווהלין לזמן קצר או ממושך בשנים שלאחר המהפכה הרוסית. רובנה שימשה אותה תקופה מרכז אוקראיני ובה, או בקרבתה, הסתדרו לרוב המַטות הראשיים של המחנות. דירות־הפאר של אמידי העיר הוחרמו תמיד בשביל קציני־צבא או משרדים צבאיים. העיר היתה גם מרכז אסטראטגי חשוב: תחנת מסילת־הברזל שלה קשרה את מערב אוקראינה עם פודוליה מזה ועם חבל פוליסיה מזה, מקום שם התחוללו קרבות עזים בשנת 1919. הפחד שבו היו שרויים יהודי רובנה בימים הטרופים ההם, לאחר שטעמו כבר מידם הקשה של הפטליוראים בכניסתם לעיר, לא היה פחד שוא. הידיעות על הפרעות ביהודי פרוסקורוב, שבהן נרצחו בידי ה„סאֶצ׳אֶביקים" מחילות פטליורה אלף שש מאות וחמשים נפש (ב־15 לפברואר 1919), נפוצו ברחבי פודוליה ווֹהלין והגיעו גם לרובנה. עד שלא הסכינו עם בשורה מחרידה זו נמסר על פוגרום בז׳יטומיר (23—26 במארס 1919), בו נרצחו שלוש מאות ושבעה־עשר יהודים. יהודי שאר המקומות בווהלין ופודוליה, וכן במחוז קיוב הסמוך, היו שרויים בפחד מתמיד מפני הפרעות, מה־גם שראו כי יחידות־צבא אוקראיניות מבצעות אותן בגלוי — ולית דין ולית דיין. רוח החרדות גברה נוכח יחסה העוין של האוכלוסיה האוקראינית, שהוסתה על ידי אלמנטים חשודים. היתה הרגשה שדם יהודי הפקר, ובכל מקום בו חיו יהודים ונוצרים יחד הופיעו תועמלנים שקראו בגלוי לשוד ורצח. ומשניתנה יד חפשיה למשחית שוב קשה היה לעצור בה. כך היה גם ברובנה וסביבתה. על חומרת המצב של אותם הימים מעיד התזכיר ששלחה קהילת רובנה לאַטאַמאַן פטליורה, ראש צבאות אוקראינה אז. התזכיר הוגש ביום 26 למארס 1919, וזו לשונו:

„לכבוד נשיא הדירקטוריום של הריפובליקה העממית האוקראינית אַטאַמאַן פטליורה ואל הקומאנדיר הראשי של החזית הדרום־מערבית אַטאַמאַן אוסקילקו.

ת ז כ י ר מאת הקהילה היהודית ברובנה.

השעה החמורה שיהדות אוקראינה בכלל והאוכלוסיה היהודית ברובנה וסביבתה בפרט שרויה בה, מניעה אותנו להודיע לשלטונות הדימוקראטיים של הריפובליקה האוקראינית העממית כלהלן:

1. בזמן האחרון מנהלים אלמנטים חשודים תעמולה חזקה בכתב ובעל־פה, במטרה ברורה לערוך מהומות ופוגרומים ביהודים;

2. בעיר ובסביבה נפוצים על קירות ועמודים במקומות פומביים, ביחוד בקרב הצבא, כרוזים פוגרומיים בחתימותיהם של מוסדות וגופים בלתי ידועים. ברבים מן הכרוזים האלה נקראים הנוצרים לנקום נקמת דם מ„הז'ידים שונאי המין האנושי";

3. בחלקים שונים של העיר, ביחוד בשוקים וברחובות ההומים, נראים לעתים קרובות אנשים בלתי מוכרים במדי־צבא המנהלים תעמולת פרעות, מתנפלים על יהודים בודדים לא רק בפה, כי אם גם ביד, ומעוררים מהומות בקרב האוכלוסיה השקטה;

4. באורגן הרשמי „ווילנאַ אוקראינה" (אוקראינה החפשית) מתפרס־מים תכופות מאמרים ורשימות שיש בהם כדי לעורר אצל נוצרים שנאה לאומה הישראלית. כהוכחה לאמור בזה, הננו מצרפים מספר מסמכים ועובדות לקורות הימים האחרונים בעיר רובנה.

הוכחות דוקומנטאריות:

א. כרוז פרוגרמַתי עם הקריאה „אחים!" ובחתימת „הרוחניות הציבורית האוקראינית" (נדפס באלפי טפסים, בדפוס חזנצ'וק, רובנה).

ב. העתק מכרוז בכותרת „איכרים!" ובחתימת „הקוזאקים של הריפובליקה האוקראינית" (רצוף העתק מאושר על ידי המיניסטריום היהודי);

ג. כרוז ברוסית „לכל חיילי הצבא האדום!" חתום על ידי „מתקוממי החיל הרוסי־סובייטי הראשון";

ד. כרוז לעם האוקראיני בחתימת ה„קוזאקים של החַיִל האקטיבי";

ה. גליונות העתון „ווילנאַ אוקראינה", שבהם נדפסו מאמרים והשמצות בנוסח אנטישמי.

עובדות:

א. ביום 7 לאפריל נתכנסו ליד הקסרקטין על הכביש הדובנאי ברובנה המוני אנשים, בעיקר חיילים, ואחד בלתי ידוע במדי־צבא נשא לפניהם נאום מלהיב בעל אופי פוגרומי, באין מפריע. הוא שיסה את ההמון להשמיד ולהרוג את ה„ז'ידים";

ב. ביום 17 לאפריל בשעה 2 אחר־הצהרים ערכו אלמנטים חשוכים במדי־חיילים התנפלות על יהודים בטור החנויות „ברום" והיכו באכזריות שני יהודים, עוררו מהומה בקרב האוכלוסיה השקטה, והסוחרים נאלצו לסגור את חנויותיהם ולהסתלק. איש לא הפריע לפורעים במעשיהם;

ג. ביום 19 לאפריל בשעה 5 אחר־הצהרים אסף מַלָּח מחיל המתנדבים הסובייטי ברחוב המון אנשים, בעיקר חיילים, וניהל תעמולה לערוך פוגרום ביהודים. הוא התפאר שבמו ידיו שחט למעלה משלוש מאות יהודים.

הקהילה היהודית הרובנאית בהסתמכה על הנ״ל ובהעריכה את הסכנה החמורה הצפויה ליהודים מתופעות אלו, רואה מחובתה לעורר את תשומת־לב נציגי השלטון העליון של הריפובליקה העממית האוקראינית ולהצביע על האֶרס שמפיצים אלמנטים בלתי־אחראים, ארס הנושא בחובו הרס שאין לעבור עליו בשתיקה.

בשים לב לסכנה הצפויה לחייה ולרכושה של האוכלוסיה היהודית, וכי האשמה כללית נגד העם היהודי משפילה את כבודו הלאומי והסתת חלק אחד מהאוכלוסיה נגד חלק אחר מזיקה מאוד לעניני הריפובליקה כולה, מבקש בא־כוח הקהילה היהודית של רובנה את נציגי השלטון העליון של המלוכה לאחוז באמצעים יוצאים מן הכלל כדי להגן על החיים והרכוש של האוכלוסיה היהודית ולנהל במרץ מלחמה בתעמולת „המאה השחורה" של אלמנטים בלתי־אחראים.

הקהילה היהודית של רובנה" (חתימה)

רובנה, 26 במארס 1919.

תזכיר זה הוגש לשליט־הדמים של אוקראינה — האַטאַמאַן סמיון פטליורה, אבל ללא כל תוצאות, כשם שלא הועילו מאות הראיונות והתזכירים של יהודי ערים ועיירות אחרות באוקראינה. השלטונות האחראים לא זו בלבד שלא דאגו לאחוז באמצעים מתאימים למניעת מעשי הדמים, הם אף לא ראו צורך לעצמם לענות על התזכיר.

בינתיים אירעו בעיר כמה מקרי פגיעות ביהודים, אך לידי פרעות ממש לא הגיעו הדברים. סייעה לכך בהרבה עמדתו הכנה והתקיפה של מפקד־העיר קוֹבאֶנקוֹ, אדם ליבראלי שהיה מופיע בכל מקרה עם פלוגה צבאית שלו ומפזר את המתפרעים. יום רדף יום, היהודים כמעט התרגלו למצב השורר בעיר, והנה ב־20 במאי עמדו חילות פטליורה לנטוש את רובנה בלחץ כוחות הבולשביקים. לפני עזבו את העיר קרא המפקד קוֹבאֶנקוֹ להנהגת העיר ויעץ לה לקבל לידיה את השלטון ולארגן מיליציה עירונית. פרידתו מראשי העיר היתה ידידותית ומתוך חיפזון.

אותו יום נערכה ישיבה דחופה של השלטון העירוני בהשתתפות נציגי הקהילה ואיגודי העובדים, בה דנו במצב ואורגנה מיליציה מזוינת, רובה הגדול מיהודים שנמנו עם חברי ההגנה העצמית, ובעיר הועמדו משמרות. אך מיליציה זו פעלה יום אחד בלבד, כי למחרתו, 21 במאי, הגיעה לתחנת רובנה רכבת מזוינת של צבא פטליורה — „סטראֶליץ", ומשנודע למפקד הרכבת על הכוח המשטרתי האזרחי השולט ברובנה אחרי יציאת האוקראינים, חשד שיש כאן כוח בולשביסטי ושלח מיד פלוגת־חיילים חזקה לפרוק את הנשק מאנשי המיליציה ולפזרה (אגב פירוק הנשק אסרו את הסטודנט היהודי ח ל ץ, הביאוהו לחקירה לרכבת ושם המיתוהו בזרם חשמל). יהודי רובנה נשארו תלויים בחסדו של המפקד, שונא־ישראל, שעמד עם הרכבת שלו בתחנה, ולא ידעו מה צפוי עתה לעיר. כרגיל במקרים כאלה, היתה חרדה לפרעות והלב ניבא רעות. ואמנם, קרוב לחצות הלילה, כשהעיר היתה שקועה בשינה, יצאו קבוצות חיילים מה„סטראֶליץ", פשטו בעיר והחלו בשוד. הם הלכו מבית לבית במרכז העיר, שדדו כסף ותכשיטים, לקחו בגדים וכל חפץ שנראה

להם. יהודים רבים הוכו עד מות, והיו גם מקרי אונס. צעקות נואשות וקריאות לעזרה הדהדו מכמה פינות העיר, אולם הקריאות שבו ריקם — עזרה לא באה.

ואז נעשה נסיון נועז להגנה. קבוצת צעירים מאנשי ההגנה שברחוב אפרי־קאנסקה התעודדה ויצאה מזוינת בקרדומים, מוטות ואקדוחים להתיצב נגד הפורעים לפני שיגיעו לוּוֹליאַ. אנשי הקבוצה התקדמו מהר והגיעו למקום שבו כבר נערך שוד, ובעמידתם הנועזה הצליחו להדוף את החיילים הפורעים, שלא ציפו להתנגדות מצד היהודים מפורקי הנשק. נשתתקו הצעקות לשעה קלה, אך בינתיים הגיעו הפורעים לתחנת הרכבת ומסרו על פגיעות יהודים מזוינים בהם. אז ניתנה להם תגבורת מהרכבת המשוריינת ואותו זמן התחילו גם לירות מתותחים של ה„סטראֶליץ״ על אזור־הוּוֹליאַ הסמוך. קבוצת ההגנה ראתה את עצמה נתונה במצב קשה ונאלצה לסגת, והחיילים שהופיעו מחדש המשיכו באין מפריע במלאכת־השוד והרצח. כך עבר ליל ה־22 במאי — ליל בלהות וחרדה ליהודי רובנה.

בבוקר הגיע לרובנה המפקד קוֹבאֶנקו עם פלוגת חיילים, כי הורגשה הקלה בחזית, עבר את העיר וראה את הנעשה בה ומיד פנה ל„סטראֶליץ״, והתוצאה היתה, שניתנה פקודה לפורעים להפסיק את תעלוליהם. אך בינתיים הספיקו הפורעים לקצור קציר־דמים: עשרה יהודים הרוגים וכעשרים פצועים, ביניהם הזקן טראכטמן מהוּוֹליאַ. מספר המוכים והנפגעים־קל נערך בחמשים, ואילו נזקי השוד — ברבבות.

אינג׳ מ. גילדנמן

בין שלטון לשלטון

שנת 1919. לפי כל הסימנים נראה השלטון האוקראיני ברובנה גוסס, אך איש לא ידע מי יחליף את הממשל המתפורר והולך. היו שניבאו לשובם של הבול־שביקים, אחרים סברו כי עלולים להגיע מחנות הרוסים־הלבנים, כי שמע הבאַלאַכובצים עוד טרם חלף. ואולי יופיעו הפולנים? — שאלו עצמם יהודים. הרי חונים הם באוקראינה ועולים על קיוֹב וסביבתה. ניחשו ולא ידעו מה מחכה להם בעתיד הקרוב.

מיום ליום גברה הסברה שצבאות האוקראינים עומדים לנטוש את סביבת רובנה, והיהודים היו חוששים מפני יום יציאתם כשם שחרדים היו מפני יום כניסתם של כובשים חדשים... מלומדי נסיון מר היו בימות נסיגה וכיבוש, ימים של לית דין ולית דיין, כשאין שלטון יציב וההפקרות מושלת בכל.

יום שני, לעת־ערב. צבאות האוקראינים נראו על רכבם פונים לעבר לוּצק. חמומי־מוח פירשו שזוהי נסיגתם האחרונה, בלי שידעו לבאר את הדבר. כל אותו לילה נמשכה תנועת הצבא. למחרת עמד יום מעונן בחוץ. גשם סתוי ושלג ירדו חליפות מן השמים הקודרים. מאחר שלא נראו עוד אנשי־צבא בחוצות העיר, נטו הכל להאמין כי אמנם היתה זו נסיגה אחרונה, וליתר זהירות נמנעו מהתהלך ברחובות. היתה שמועה כי בלילה הקודם השתוללו קבוצות חיילים בסמטאות הוּוֹליאַ ושדדו כמה דירות יהודיות.

ימים אחדים קודם־לכן יצאה משלחת מטעם קהילת רובנה עם הד״ר סגל

בראשה אל מַטה הצבא האוקראיני, שחנה אז בקליוואן, הסמוכה לרובנה, מסרה על ההתנהגות הפרועה של החיילים האוקראינים בעיר וביקשה מגן ליהודים. המשלחת הביאה עמה, דרך־אגב, מתנת־כסף. זו פעלה את פעולתה: נשלח מיד קצין צעיר עם פלוגת חיילים מזוינים לפיקיח על החיילים שבעיר ומניעתם מפגיעה באזרחים שקטים, ויהודים בכללם, תוך איום בענשים חמורים למתפרעים. הקצין יצא למלא את שליחותו בשם המטה כשבידו הוראותיו של מפקד העיר קובאֶנקו, שהיה ידוע ברובנה כמתנגד לכל מעשה בלתי־אחראי ולפגיעות ביהודים. עתה, נוכח המצב החמור שנוצר והעדר כל שלטון בעיר, עמדה לצאת משלחת שניה אל קובאֶנקו ולבקש ממנו חסות, אך הרכבת לא פעלה אותו יום מטעמים צבאיים והנסיעה בעגלה היתה כרוכה בסכנה. התכנית נדחתה איפוא, ועל התושבים היהודים עבר יום־בלהות נוסף.

עם בוקר נכנס חיל־חלוץ רוסי־בולשבי לעיר, כשהוא מתקדם משני כיוונים לעבר קליוואן ודוּבּנה. חרדה אחזה את הכל; עוד זכורה היתה התנהגותם של אנשי צבא־לא־צבא זה, שבדומה לקוזאַקים האוקראינים שדדו והחרימו חפצים, סחורות ומזונות מכל הבא ביד, ותגדל המבוכה מאד.

ביום ההוא נראו בשוק גויים מכפרי הסביבה בליווי נשים ושקים בידיהם. הופעת הגויים הרבים עוררה חשד — האם לא הגיעו אלה לשם שוד ומשיכה מן ההפקר? נמצאו חכמים שהסבירו: כיון שהללו הרגישו בשלטון הסובייטי הבא למגר את הרכושנים (לפי מושגם — היהודים), הרי באו גם הם מוכנים לתת יד לפעולה זו. מפה לאוזן נמסר שחסידי הבולשביקים מתכוננים לקדם את פני השלטון החדש העומד לבוא העירה בעוד שעות ספורות. אך השעות נתמשכו והלכו ורק אחרי־הצהרים נראתה ברחוב הראשי — שוסיינה — פלוגה בת מאתיים חיילים, כשלפניה רוכבים חלוצים־פרשים. החיילים לא התעכבו בעיר — הם נעו לצד קליוואן וחזרו עם חשכה לרובנה. בלילה ההוא נכנסו יחידות צבא רוסי על תחמושתן לרובנה ופרשו עליה את שלטונם. מזמן לזמן נשמעו מרחוק הדי יריות עד שכל הסביבה נכבשה על ידי הרוסים.

בבוקר יום חמישי יצאו יהודים בודדים מבתיהם לתפילה בבית־הכנסת עם טלית־ותפילין תחת בית־שחים. הם התכוונו, אגב, להיוודע מה מתרחש בעיר, אולם חיילים שעמדו על המשמר בפינות הרחובות מנעו מהם מעבר והחזירו את היוצאים לבתיהם. הוברר, שאכן הפחד לא היה פחד שוא; כיבוש העיר על־ידי הבולשביקים היה מלווה שפיכת דם יהודי. עם פסיעותיהם הראשונות נפלו כמה יהודים בכדוריהם. שלושה קרבנות נמצאו על מדרכת מושב־הזקנים ברחוב פראַנצוּזקה. כאב ורוגז אחזו את יהודי רובנה למעשה זה: הכזהו השלטון הגואל ומשחרר?..

אֲבל ירד על העיר. נערכה לוויה גדולה לקרבנות הלילה האחרון, וגדול היה זעמם של הבלתי־מרוצים מהשליטים החדשים. לא כן חסידי הבולשביקים וגרוריהם; הללו עברו בשתיקה על המקרה המעציב ומיהרו להופיע במשלחת לפני נציגי הבולשביקים והצבא והציעו את שירותם ועזרתם המלאה לאירגון השלטון במקום. הם הביעו את נכונותם לספק את הדרוש לצבא הכובש והצביעו על נאמנותם לבולשביזם בעבר כשהעיר נמצאה ברשות הבולשביקים. עוד אותו יום הוקם ועד העיר („גוֹרקוֹם"), בו היו מיוצגים „בונדאים" לשעבר ואחרים שהתיצבו בהתלהבות

כנאמנים לבולשביזם. כבר ביום הראשון סומנה תכנית והוכנה רשימה לגביית קונטריבוציות מהבורגנים, כלומר הסוחרים היהודים, ולמחרתו גם פורסמו הודעות של ועד־העיר הסובייטי, בהן נדרשו אלה שחויבו בתשלום הקונטריבוציה להכניס את הסכומים המופרזים שהוטלו עליהם. משרתי המשטר מבין היהודים סייעו לגביה, כשם שסייעו בהערכה, ותיווכו כביכול בהפחתת הכופר אחר־כך...

בין הידיעות השונות שהוגשו לכובשים, נמסר גם על הציונים בעלי ההשפעה בעיר. הם תוארו בפני השלטונות כקונטר־ריבולוציונרים מסוכנים ומיד גם הוחל ברדיפתם, כבימי הצאר הרוסי ויותר מזה. כל יהודי שלא נתן יד לשלטון החדש נראה כאויב השלטון וכספסר־מאֶשוצ׳ניק — מבריח סחורות בשק ומוכרן במחירים מופרזים. לאחר מכן החלה פרשת ההחרמות: דירות, רהיטים, מזונות, סחורות, כספים וכל דבר בעל־ערך, באחת — כל שניתן ללקיחה. לכאורה היה עושק זה מכוון כלפי כל התושבים, אך למעשה ובעיקר סבלו ממנו היהודים, ולאו דוקא האמידים שבהם; כולם כאחד נאנחו תחת דו של השלטון החדש.

היו אלה ימים קשים ליהודי רובנה, החיים דוכאו ונעשו הפקר... לרוב התושבים היהודים היה קשה להסתגל למציאות החדשה. אך לא ארכו הימים והבולשביקים, תחת לחץ הצבא הפולני, שכבש חלק גדול מווהלין, פינו את רובנה. שוב נשתנו תנאי החיים ורובנה נכנסה תחת עול חדש — עול הצבא הפולני. אולם אף שלטון זה לא האריך ימים וכשם שנכנס כך גם מיהר לצאת. שוב נסתגרו היהודים בבתיהם ממתינים בפחד לחילופי השלטון, בלי שידעו מה ילד יום.

למחרת היום חזרו הבולשביקים ושלטו בה חדשים אחדים עד שצבאות פולין השתלטו על מחצית החבל הווהליני ורובנה הפכה עיר פולנית.

אריה הדרי

עם הבולשביקים

עם יציאת החילות האוקראיניים מרובנה באביב 1919, נכנס הצבא האדום לעיר ומיד הוקם בה השלטון הסובייטי. נוסף על הפקידים ואנשי השירותים המרובים שהגיעו לרובנה מחוץ, נלקחו רבים מבני המקום, בעיקר משורות הנוער, למשרות ולתפקידים אדמיניסטראטיביים שונים. האמת ניתנה להיאמר שכמעט כל מקבלי המשרות היו יהודים, עד שנתקבל הרושם שיהודים ובולשביקים הם היינו־הך, והדבר שימש הוכחה למקטרגים הרבים מצד האוכלוסיה הלא־יהודית שאכן היהודים בולשביקים הם...

מה איפוא באמת הניע את הנוער היהודי לתת את ידו לביסוס השלטון הסובייטי במקום? על כך נשאלו כמה צעירים וצעירות שמילאו תפקידים אצל הבולשביקים בימים ההם, ותשובותיהם הן אפייניות למדי:

„הדברים פשוטים", אמר אחד מהם. „כבר ביום הראשון לכניסת הבולשביקים עצרוני חיילים ברחוב והעמידוני לחפור קבר בחצר הכנסיה בשביל חייל הרוג. כל טענותי להתחמק לא הועילו. נאמר לי שמחובת כל אזרח לשרת את השלטון המשחרר — ,ואתה עשה ללא דיחוי את אשר צווית׳. נוכחתי שזו היא פקודה שאינה

משתמעת לשתי פנים וגמרתי בלבי לבקש משרה ולא להיות נתון לסחיבות לעבודה וכו׳״.

צעירה שהתכוננה לבחינות בגימנסיה המקומית הסבירה אותו דבר בסגנון אחר: „ראיתי שהשלטון החדש מחייב לעבוד לפי הסיסמה: ,מי שאינו עובד לא יאכל׳. הבינותי כי במוקדם או במאוחר יהיה עלי לעבור לעבודה, אם הבולשביקים ישלטו בעיר. כלום אחכה עד שיכריחוני לצאת לעבודה? הלכתי ונרשמתי באגודת המלצרים כעובדת בבית־הקפה של אברהם מן (לאמיתו של דבר לא עבדתי, אך ההרשמה שימשה לי הסוואה כדי שאוכל להמשיך בהכנות לקראת הבחינות). והנה נדרשתי מהאגודה לבוא לאסיפה דחופה — הופעתי. משום־מה נתן ה,פוליטרוק׳ בי עין וקראני להיות מזכירה באגודה. ניסיתי להתחמק, אך הלה הרעים קולו עלי באמרו: ,אצלנו אין מסתלקים, חובה למלא כל תפקיד שמטילים עליך׳. כך נעשיתי עובדת בשירות הסובייטי כל שלושת החדשים שהבולשביקים משלו ברובנה״.

גבר בגיל שלושים בערך הסביר את הדבר מבחינה אחרת לגמרי: „הייתי חנווני משך שנים, ועתה נתברר לי שפרנסתי בטלה וסופי להימנות אצל הבולשביקים עם הבורגנים והבלתי־פרודוקטיביים, ואף אדרש לשלם קונטריבוציה ועוד, כמנהגם עם הסוחרים והעשירים. מוטב איפוא שאבקש לי משרה כמחוסר־עבודה־ופרנסה. כך הסתדרתי ונתמניתי משגיח על סחורות״.

צעיר שנמשך בכל חום לבו לבולשביקים, אמר גלויות: „האם לא סבלנו די תחת מגפו של הצאר ניקולאי? עתה, משושחררה רוסיה וניתן חופש לכל האזרחים, האם לא מחובתנו הוא להיות עם מבצעי השחרור ונושאי המשטר המהפכני?״

אותה שעה התהלכו הציונים ברובנה בצדי דרכים שלא להתבלט. הם לא ידעו כיצד לנהוג, משרות לא ביקשו ולא קיבלו. היו מקרים שהעירו להם, ביחוד לצעירים שביניהם, שאין זה הוגן להימנע מלשרת את השלטון החדש הזקוק לכל אדם. אחד הפקידים הגבוהים, באַרקוב שמו, סטודנט יהודי מז׳יטומיר שפעל ברובנה, אמר לציוני צעיר: „סופכם רע יהיה. אם לא תשמעו לפקודות ולא תצאו לשירותנו, תיחשבו על הקונטר־ריבולוציונרים, והתוצאות יהיו ברורות לכם״...

קשה היה לרובנה היהודית להשלים עם סדרי השלטון החדש, חוקיו והוראותיו. העסקים נפסקו, החנויות עמדו נעולות, סחורות הוחרמו ואנשים רבים הסתובבו ללא תעסוקה. החרמות רכוש היו מעשים בכל יום, ופעולות אלה בוצעו על ידי משרתי השלטון בעזרת חיילים מהצבא האדום. היו מקרים שבן נאלץ לפעול נגד אביו ואיש נגד קרוביו. הכופר שהוטל על הסוחרים, כלומר — על היהודים המקומיים, נגבה בשלמותו או בחלקו לאחר איומים, לחץ ומאסרים. המשרדים הממשלתיים והצבאיים נתרבו בעיר, אסיפות ותהלוכות הפכו מעשי כל יום, וכל זה שיווה לרובנה פני עיר חוגגת ומהפכנית, אך למעשה לא היה השלטון לרצון התושבים, כיהודים כנוצרים, מלבד מעטים שנהו אחריו ושירתו אותו.

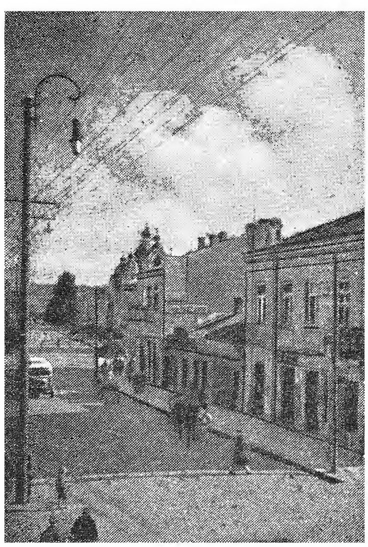
מקץ שלושה חדשים עזבו הבולשביקים פתאום, תחת לחץ הכוחות החזקים של הפולנים, את העיר, כשכמה נושאי־משרות מצעירי המקום יוצאים אתם...

שרה שכנאי

הכיבוש הפולני

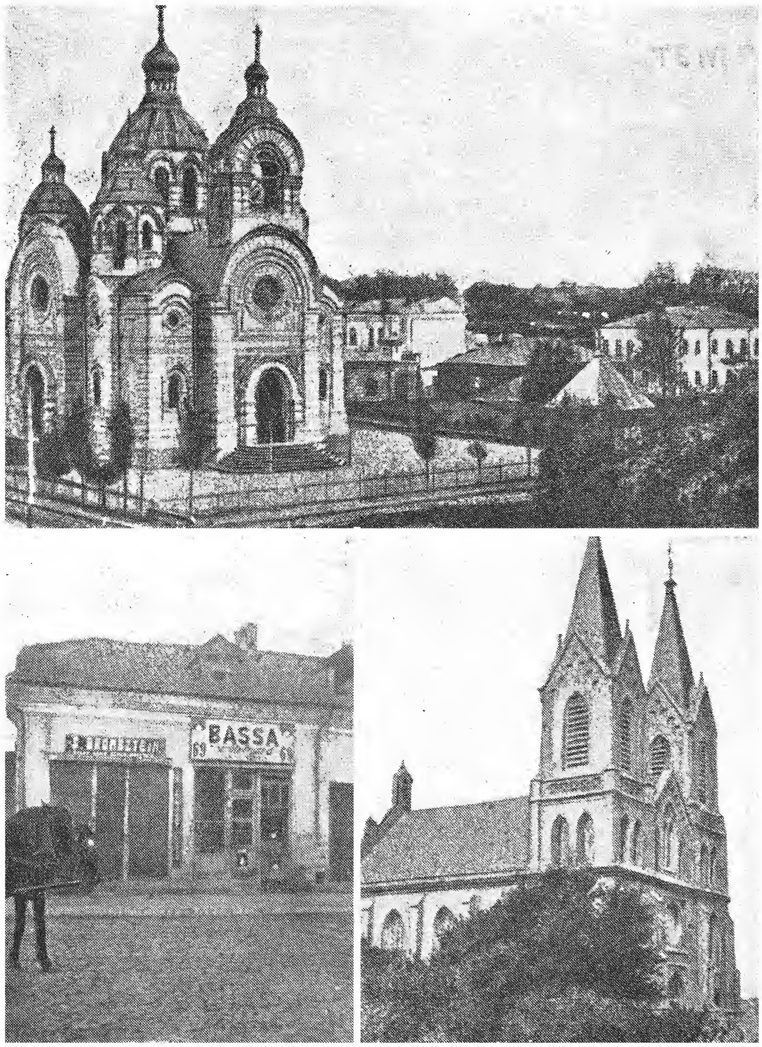
אביב 1920. עם עזיבת הרוסים את רובנה חזרו אליה צבאות פולין. וכך מתאר איש־רובנה את כניסת הפולנים האחרונה:

„כיומיים היינו כלואים בבתים. התרכזנו בדירות פנימיות, הסתתרנו מתוך פחד להראות פנים החוצה. הפחד היה מפני העוזבים כמפני הבאים, שלא ידענו מי הם. בימי־מעבר צפויה תמיד סכנה לאזרחים, בפרט ליהודים. מלומדי נסיון היינו וידענו כי בהעדר שלטון עולים טיפוסים מהעולם התחתון שידם בכל. כל כובש חדש נוהג בהפקרות וכל נסוג אינו דואג לאזרחים ונותן יד חפשית לחייליו באמתלה לא להשאיר כל דבר־ערך לאויב. ביום השני ליציאת הרוסים, בשעה אחת־עשרה בערב, כשקצתי כבר בהסגר, החלטתי לעבור עם משפחתי ממקום מחבואי לדירתי, שנמצאה באותה חצר בחזית הרחוב. הצצתי מאחורי הפינה לראות מה נעשה ברחוב ולא ראיתי נפש חיה, רק שעטת סוסים הגיעה לאזני. קראתי לשכני ושנינו עמדנו כרבע שעה בכניסה לחצר. פתאום הופיעו לעינינו שלושה פרשים. נבהלנו, אך לסגת לא יכולנו. מדיבורם הרצוץ ברוסית הבינונו כי פולנים הם. אחד מהם ביקש מים להם ולסוסיהם. רצתי והבאתי דלי מים מהחצר. אחד הפרשים פנה אלי בשאלה: ,האם יהודי אתה?' כן, השיבותי. הלה הצטחק, פקד עלי להתיצב ליד הקיר וכיוון אלי את רובהו. אשתי שהגיעה בינתיים גוננה עלי בגופה והתחננה על נפשי. ציחקק הפרש בהטילו בפני: ,ראוי היהודי לכדור'... ונסתלק. כזו היתה ראשית כניסתם של הפולנים לרובנה..."

מראה הרחוב הראשי — שוסיינה
בעת כניסת הפולנים לעיר, 1920

כשקמו תושבי העיר בבוקר מצאו את הצבא הפולני משוטט בעיר ומשמרות עומדים בפינות הרחובות. מיד החלו המ־אסרים; נאסרו תושבים ללא הבדל דת ועדה, וביחוד יהודים. שלום־פרידל לאַנגר, שמש בית־המדרש הישן, נאסר על אשר נתן מקום־לינה בעלית־גג של בית המד־רש למספר פליטים שהגיעו מעבר לגבול הרוסי. הוא התענה בכלא כמה חדשים ובקו־שי עלה בידי המוסדות היהודיים לשחררו. כל החשוד בקשרים עם הבולשביקים בע־בר נאסר ונחקר. בעיני השליטים הפולנים היה כל צעיר יהודי חשוד בכך. האנטישמיות המושרשת בקרב הפולנים היתה מורגשת מאד, אך ראה זה פלא! לא היו פגיעות גסות ביהודים. אדרבה, מסרו על התנהגות אדיבה בכמה מקרים מצדם. האומנם החליפו אלה את עורם, או שמא קיבלו הוראה מגבוה לנהוג כך? בין כך ובין כך, הפולנים שולטים והיהודים מתרגלים אליהם ומתחילים לנשום לרווחה.

ממראות העיר בתקופת השלטון הפולני 1920—1939

נראו גם ה„האַלאֶרצ׳יקים" — חילות הגנראל האַלאֶר, שנודעו לשמצה בקציצת זקני יהודים ובשאר תעלוליהם הידועים, אך גם הם אינם פוגעים ביהודי העיר, רק מן העיירות שבסביבה מגיעות ידיעות על פגיעות באוכלוסיה היהודית.

לא עברו ימים מרובים והקשר עם וארשה, בירת פולין, נתחדש. התחילו מגיעים משם עתונים וידיעות, ואנשים שנתקעו בדרך החלו חוזרים לעירם ולביתם. לאחר זמן־מה הוחל, אם גם תוך הגבלות מסוימות, בנתינת רשיונות ליציאה מן העיר וכניסה לתוכה והיה רושם שהחיים חוזרים למסלולם. נקל לתאר את הלך־

הרוח החדש שהשתרר בעיר לאחר כל מה שעבר עליה תחת שלטון האוקראינים והבולשביקים בשנתיים האחרונות עם זאת נמצאה העיר בכיבוש צבאי וכל צעד נתקל בעיכובים מצד מפקדת הצבא. ביחוד היו קשיים בקבלת רשיונות־תנועה; על חופש תנועה טרם דיברו אז.

בתוך אוירה זו ובעידוד המרכז בוארשה, התחזקה הלשכה הציונית המרכזית ברובנה שעיבדה תכנית־פעולה חדשה. היתה הרגשה שהפולנים לא ישימו מכשולים על דרך הפעולה הציונית, מאחר שהציונות הוכרה כתנועה חוקית בפולין. ואמנם השלטונות לא התערבו בעבודה הציונית, אולם כל־אימת שהתעוררה איזו שאלה ראו בציונות תנועה נטולת רשיון בשטח הכיבוש הפולני. לעתים היו התוצאות מעציבות ממגע עם הרשות, כי היתה נטיה מצדה לעצור ולמנוע כל פעולה ציבורית ולאומית. משום־מה קשרו את רובנה ואת חבל ווהלין לאזור וילנה וקשה היתה ההתרוצצות בכל ענין כגדול כקטן.

הקהילה היהודית ברובנה המשיכה לפעול בתנאים החדשים, אך קרנה ירד. היא היתה חסרת־אמצעים ונטולת המעוף הציבורי של ימי השלטון האוקראיני. השלטונות ראו בקהילה מוסד דתי בלבד והניחו לה עד שיגיע תורה. מוסדות־החינוך שלא ידעו מה תהיה תכנית השלטון הפולני לגבי החינוך היהודי, נפגעו לראשונה עם הדרישה שעליהם לקבל זכיונות חדשים לקיומם. בדרך כלל רבים היו הקשיים שבהם נתקלו יהודי רובנה ומוסדותיהם השונים בזמן הראשון לכיבוש הפולני. רבים היו שפיקפקו באפשרות הישארותם של הפולנים בעיר, לנוכח חילופי הכובשים והשלטונות בשנים האחרונות, אך למעשה הלך השלטון והתאזרח בעיר ובמרוצת הזמן נראו גם סימני הקלות והתעודדות בשטחים שונים; הוחל בנתינת רשיונות־תנועה ממקום למקום, הורגשה התעוררות במסחר, רבתה הפעלתנות הציבורית והלאומית, ורובנה הלכה והפכה עיר פולנית.

יום רדף יום והקיץ קרב לקצו. השלטון הפולני הסתגל לערי־הספר ולסדרי חייהם של התושבים, ויהודי רובנה אף הם הסתגלו לשלטונות וסדריהם, החלו ללמוד ולדבר פולנית, החליפו את לשון השלטים של עסקיהם בלשון המדינה — הציבוריות היהודית התחילה סופגת תרבות־פולין.

אברהם מן

קצו של האַטאַמאַן אסקילקו

ליהודי אוקראינה ידוע יפה־יפה שמו של האַטאַמאַן הפטליוראי אַסקילקו, שהיה בשעתו המפקד הראשי בחזית הדרום־מערבית ויד־ימינו של פטליורה ונמנה אחר כך עם שרידי המצביאים האוקראיניים בשטח שנכבש על־ידי הפולנים — בעיר רובנה.

והנה נפל דבר: באחת משדרות פאריס התנקש שלום שוואַרצבאַרד באַטאַמאַן סאַמיון פטליורה ורצחו נפש. הידיעה על המתת פטליורה בידי יהודי עוררה רגשי נקם ושילם אצל יהודי העולם, אך גם אי־שקט בלב, ביחוד בקרב יהודי אוקראינה ועיירותיה, שחזו מבשרם את שנאת שכניהם האוקראינים משך דורות. שמחתם

היתה מעורבת בפחד שמא יקומו נאמני המנהיג לנקום מהיהודים את דמו. חוסר־בטחון הורגש ביחוד בחבל זה שסופח לפולין הקרוב לגבול המזרחי, מקום שרוב האוקראינים נשארו חסידיו הנלהבים של פטליורה. השלטונות הפולנים בחבל זה, מתוך שיקולים וכוונות מסוימות העניקו זכויות מיוחדות לאַטאַמאַנים־לשעבר ולפקידים גבוהים של ממשלת פטליורה, וביניהם עוזרו הקרוב של פטליורה — אַסקילקו, שמצא לו אחר כך מקלט ברובנה.

יהודי ווהלין ופודוליה לא שכחו את מעשי־הדמים של חילות אַסקילקו ה„סאָצ׳אָוויקים" באביב 1919. אסקילקו הוא שהיה אחראי לפוגרום ביהודי ברדיטשב ואחרים. הוא היה נוהג לענות לכל משלחת יהודים, שבאה לבקש ממנו הגנה על חיי היהודים מפני הכנופיות, בפשטות ואגב חיוך: „לא אכנס בריב עם חיילי הגבורים בגלל מספר יהודים שנפגעו".

אַסקילקו איווה לו מושב בכפר אובארוב בקירבת רובנה, בחוילת אחד מקרוביו. ולא זו בלבד שנהנה שם מכל הזכויות האזרחיות, אלא ניתן לו לעסוק ללא הפרעה מצד השלטון הפולני בהוצאת שבועון אוקראיני „דילו", בו פירסם מאמרים פוליטיים מנקודת־מבט של האינטרסים האוקראיניים גדושים שנאת־ישראל. כן פירסם זכרונות מימיה „הגדולים" של ממשלת פטליורה וכיהן מורה בהורודוק.

והנה למחרת הריגתו של פטליורה הופיעה בעתון „דילו" מודעת־אבל חמה למנהיג המת, שהוצג כגבור לאומי ומדינאי גדול בדורו. אסקילקו מנה את זכויותיו של פטליורה ובשצף־קצף קרא את העם האוקראיני לנקום ביהודים כאחראים כולם לרציחת פטליורה. יהודי רובנה והסביבה נזדעזעו למאמר שטנה זה שלא היה אלא קריאה גלויה לפוגרומים בידעם את גודל השפעתו של מחברו על האוכלוסיה האוקראינית. היתה התרגשות רבה ובכל מקום דיברו על מאמרו האנטישמי של אַסקילקו, שגילה שוב את טלפיו ההיידאַמאַקיים, לפי שעה באמצעות עטו.

בערבו של אותו יום ישבו ליד שולחן בקפה „זאברונסקי" ברובנה שלושה צעירים יהודים: ינקוביאק, פלדמן ובלאי, כשלפניהם פרוש גליון „דילו" עם מודעת־האבל של אסקילקו לזכר פטליורה. שלשתם הגיעו לידי מסקנה, כי שנים־שלושה מאמרים ארסיים כאלה ישסו את האוקראינים לנקמת־דם ביהודים. הסכנה קרובה ביותר ליהודים תושבי הכפרים והעיירות, ומן ההכרח איפוא לבער את הצורר הזה ולהיפטר גם ממנו.

נמנו השלושה וגמרו לבצע את המעשה ואף עיבדו תכנית לסילוק אסקילקו. למחרת היום הלכו שלשתם לכפר אובארוב, כדי להכיר את מבואות הבית ואת חלונות החדר שבו מתגורר אסקילקו, וכן לחקור ולתהות על שעות הימצאו שם. הדבר נשמר בסוד, ורק יחידים ידעו על ההכנות של השלושה. מקץ יומיים הגיעו השלושה בחשכת הליל לבית המסומן, כשהם מזוינים בנשק חם. אסקילקו ישב מול החלון הפונה לחצר וכתב לאור מנורת־שולחן. החדר נמצא בחלק העליון של הבית. טיפס אחד על גבי כתפיהם של יתר השניים, קלע באקדחו ישר באסקילקו שנפל מת בו־במקום. המבצעים נעלמו מיד באפלת הלילה, וכשהגיעו שכנים לשמע היריה לא מצאו איש במקום הרצח.

עשיית הדין ברשע זה — רישומה לא נפל מזו של הריגת פטליורה רבו. הלאומנים האוקראינים קשרו את שני המאורעות הללו שבוצעו בחודש אחד וציינום כמבצע־נקם של היהדות הבינלאומית. דעות ושמועות שונות רווחו מסביב לרצח

זה. השלטונות הפולנים הועמדו על רגליהם, אם מתוך כוונה טהורה ואם כדי לצאת ידי חובה, וניגשו לחפש בכל הכיוונים. מחשש גילוי בלתי־רצוי נמצא כבר מי שדאג שהחקירה לא תתפשט ולא תעמיק, ואכן נסתיימה החקירה מהר ולאחר שבועות מספר נסגר התיק מחוסר הוכחות. פשטה שמועה כי יד הפולנים היתה באמצע, שכן רצוי היה להם להיפטר מאסקילקו מנימוקים שלהם...

כך ביצעו שלושת צעירי ישראל אמיצים ברובנה מעשה־נקם ושילם באחד האחראים הראשיים לפרעות 1919 ביהודי אוקראינה בתקופת שלטונו של פטליורה.

אינג' משה גילדנמן

ממראות העיר: רחוב אַפטיקארסקה — הדיביזיה ה13

חיי כלכלה

עיר-המטרופולין היהודית

חשיבות מיוחדת נודעה לעיר רובנה. אמנם, לא עתיקת־יומין היא כאחיותיה: אוסטראה, דובנא, לוצק, קרמניץ וקהילות עתיקות אחרות בווהלין; לא יפיה או סגנונה המיוחד מבדילים אותה משאר ערי־אֵם בגולת ישראל, ואף אישיה לא עלו על אלה שבשכנותיה, אף־על־פי־כן אחרת היתה בין אחיותיה ושונה מהן. ההבדל בלט ביחוד בדורות האחרונים עם עליית קצב התפתחותה משנה לשנה בזכות גורמים שונים ששינו תכלית־שינוי את מיבנה, הרכבה וציבוריותה כמעט בכל השטחים. כל הזוכר את העיר מלפני יובל שנים, מהתקופה הצארית, יסכים שבצדק מגיע לה כתר המטרופולין, וכי לאמיתו של דבר לא לוצק העתיקה היתה העיר הראשית לווהלין, אלא דוקא רובנה, הצעירה ממנה אך מפותחה יותר ומתקדמת מבחינה כלכלית, ציבורית וחברתית.

משיכת אוכלוסין, וביחוד יהודים — היה קו בולט של העיר. ודאי יש לייחס תופעה זו לפיתוח הסחר בה, שהעמיד את רובנה בשורה אחת עם הערים הגדולות והמפותחות. מכל העיירות המאוכלסות שבסביבה נמשכו הבריות לרובנה לסדר בה את קניותיהן ולהביא אליה מתוצרת האחוזות, הכפרים והעיירות שבחבל לשם יצוא הסחורות לכרכים ולחוץ־לארץ. עשרות שנים נודעה רובנה כעיר־מסחר וכמרכז ליצוא עצים ותוצרת היערות, תבואות, כישות, פירות, ביצים, תוצרת־חלב, עורות, סבון, לבנים ועוד וכן מלאכת־יד כפרית שונה.

היו עוד סיבות חשובות לגידולה של רובנה: גישתה הציבורית לעניני

התנועה ברחוב ה־3 במאי (שוסיינה) מפינת הדיביזיה ה־13

הכלל ולשאלות אירגון חברתיות, פילאנטרופיות, סוציאליות ופוליטיות. תמיד נמצאו ברובנה יהודים שדאגת הכלל היתה דאגתם, ואלה ראו צורך לעצמם לטפל בנצרכים, לתרום ולהתרים אחרים לשם עזרה. דאגת העני היתה דאגת פרנסי העיר ועסקניה. כן פותחה ברובנה פעולה רחבה בקרב הקהל המקומי בשטח החינוך התורני: תלמוד תורה, איכסון תלמידי־חכמים והחזקתם, בניית בתי־תפילה והחזקת חזנים בהם וכו׳. לפסגת עלייתה החברתית־לאומית ותרבותית הגיעה רובנה במאה האחרונה. הקהילה אורגנה, אחרי המהפכה הרוסית, על יסודות דימוקראטיים, והיתה מוגנה לפי החוק, הוכנסו תיקונים במוסדות הצדקה והחסד ובמפעלי־העזרה השונים, שברובם עמדו תחת השגחת הקהילה, ונוסדו מוסדות חדשים מתוכננים ומבוססים בשטחי העזרה, הבריאות, הסעד, החינוך ועוד.

לאחר מלחמת־העולם הראשונה והמהפכה ברוסיה נשתנו פני החיים בעיר תכלית שינוי: התפתחה תנועה פוליטית וחברתית רחבה בתחומי החיים הכלליים והלאומיים שהוציאה שם לרובנה במדינת פולין ובעולם היהודי של מזרח־אירופה. בתקופה זו פרחה העיר כעיר־ספר מאוכלסת בני כמה לאומים, עיר של מסחר ותעשיה ותרבות, ועל הכל — עיר יהודית־ציונית בעלת חינוך עברי וחלוצי. צביונה של רובנה היה תמיד יהודי, ובתוך החיים היהודיים שררה בדור האחרון הרוח הציונית.

בדרך־כלל היוו היהודים ברוב הזמנים כששים—שבעים אחוז מן האוכלוסיה הכללית ברובנה. המגיפות שפשטו בזמנים שונים במאה שחלפה, קצרו אמנם קציר ביהודי העיר, אך לבסוף הלך מספרם וגדל. מהמפקדים של האוכלוסיה ברובנה נראה שמ־890 יהודים בשנת 1765 הגיע מספרם ל־19791 בשנת 1910 ול־28000 בשנת 1939.

בשל קירבת־המקום לגבול האוסטרי נקבעו ברובנה ריכוזי צבא־רוסי, וקסרקטינים נבנו בקצה העיר. ברחובות העיר נפגשו תמיד חיילים וקצינים, ואין ספק שהעיר נהנתה מחניית הצבא ומהאספקה לו.

האזור המסחרי ברחוב ה־3 במאי (שוסיינה)

„יאַרידים" קבועים היו ברובנה, והם היו לברכה לכלכלת העיר ותושביה. מעיירות הסביבה וכפריה היו נוהרים ל„יאַרידים" אלה לקנות, למכור ולהחליף, כרגיל. גורם נוסף לפיתוח העיר וקידומה שימשו מצבה הגיאוגרפי הנוח וסלילת הכביש הראשי קיוב—בריסק לאורך העיר וקו מסילת־הברזל הדרום־מערבית, שחצתה את העיר בין חלקה הישן לבין פרבר הוֹוליאַ. איכרי הסביבה וסוחרים יהודים היו מגיעים עם סחורותיהם העירה וקונים להם בתמורתן מצרכים שונים, חמרים וכו'. מהם שהיו באים ברכבת ורובם בעגלות או ברגל. העיר ושווקיה המו כמעט תמיד.

בשוק רובנה

בעיר נפתחו בנק ממלכתי ובנקים אחרים, בתי־מסחר גדולים לתבואות של פירמות ידועות וסוחרים סתם, וכן נתרחב סחר הבדים ואריגים (מַנופאקטורה), סחורות מכולת, ברזל, סידקית ועוד. פותחו ביותר מספר ענפי־מלאכה ותעשיות קלות: טחינת קמח, ייצור לבנים, סבון, גפרורים, ממתקים, רהיטים, שיכר, הלבשה, הנעלה, בורסקאות, טבק לסיגריות ועוד ועוד. כמעט כל המפעלים האלה נמצאו בתוך העיר או בקרבתה וכולם היו פרי יזמתם של היהודים. אמנם בכמה מפעלי־תעשיה, כגון: במשרפות־לבנים, משרפות יין־שרף שבמחוז, בית־החרושת לבירה, טחנות־הקמח ובבית־היציקה לפלדה היחידי במקום, היו גם עובדים רבים לא־יהודים, אך הם היוו מיעוט בתוך כלל העובדים בהם.

מן הראוי לציין שמבין ענפי המסחר פרחו בעיקר המנופאקטורה, התבואות והיערות. בשל המחזור הגדול בסחרה של רובנה הרבו להופיע בה לרגל עסקים שונים סוחרים, סוכנים, יצרנים, מתווכים, קונים ומוכרים, בעלי אחוזות ומשקים זעירים, וחנווני העיירות שבסביבה הקרובה והרחוקה. גם אנשים סתם התרגלו לבוא לרובנה לקניית מצרכיהם הפרטיים, מתוך הנחה שימצאו בעיר לא רק מבחר של סחורות אלא גם יקנו יותר בזול. זו אף זו. שם אפשר להזמין בגד או שמלה תפורים על־פי האופנה, שם מצויים רופאים מומחים, עורכי־דין, מורים, שאינם מצויים בעיירה — ובכלל ניתן לסדר בעיר כל אותם ענינים שאין לסדרם בנקל בעיירה הקטנה. העיר משכה אליה וטובת הנאתה מתנועה זו לא היתה מיעטה.

יום־יום היו יוצאות מהעיר עגלות עמוסות שפע סחורות למקומות שונים, ורק למן שנות העשרים, כשהונהגה תחבורת אוטובוסים ומכוניות, חדלו כמעט לנסוע בעגלות באזורים שהרכבת לא עברה שם. מסביב לעיר נסללו דרכים שחיזקו את הקשרים עם הסביבה. כך התפשטה רובנה המטרופולין בשמשה מרכז בכל ענפי הכלכלה לחלק גדול מווהלין ולקהילות ישראל בחבל זה, שינקו מרובנה בשלוש — ארבע עשרות השנים האחרונות, תקופת פריחתה לפני השואה שירדה עליה.

ברובנה המטרופולין צצו מפעלים כלכליים ותרבותיים שונים שהיו פאר לעיר וברכה לתושביה כיהודים כבלתי־יהודים. קו מסילת־הברזל קיוב—קובל—וארשה חצה את רובנה מאמצע המאה התשע־עשרה, ואילו הקו רובנה—וילנה נסלל רק בשנת 1885. קוי מסילה אלה הקלו מעל התנועה שהלכה וגברה בכביש שהוביל דרך העיר לבריסק. העיר עצמה התרחבה והתפשטה בשנות שלטונם של הפולנים (1920—1939) ובצדק יכלה להתחרות עם ערים גדולות ומרכזים ידועים במדינת פולין. גם בשדה הספורט לא פיגרה רובנה היהודית, ובצד אגודות הספורט הפולניות נתקיימו בה אגודות יהודיות שהצטיינו והוסיפו כבוד לאוכלוסיה היהודית של העיר.

הצבא האדום שנכנס לרובנה בסוף 1939 העביר את חיי המטרופולין על פסים אחרים, ופני החיים נשתנו שינוי יסודי.

אריה אבטיחי

בנקים ומוסדות כספיים

כעיר־סחר מפותחת בטבורה של ווהלין, שעמדה בקשרים מסחריים עם מרכזים וערי סביבתה, נזדקקה רובנה למוסדות פינאנסיים. בעבר הרחוק היו עסקי כספים מסתדרים בעיר בהלוואות מיחידים והעברות בדואר, או באמצעות הבנקים שבערים הגדולות הסמוכות. הנצרכים להלוואות היו פוגים למלווים־ברבית ולמתווכים לסוגיהם. בימים ההם פעל ברובנה ר׳ גור־אריה מייזליש כבנקאי פרטי. הבנק המסחרי במינסק, שהיו לו קשרים עם רובנה, פתח בה סניף. בנקים אחרים לא היו אז בעיר.

כאשר בא הצאַר אלכסנדר השלישי בשנת 1890 לרובנה, בלווית בני משפחתו והפמליה שלו, לחזות בתמרוני־הצבא של אזור קיוב—וארשה ושהה בה שמונה ימים — הגישה לו קבוצת סוחרים יהודים בקשה להקים בעיר סניף של הבנק הממלכתי למען פיתוחה של העיר וסביבתה. הבקשה זכתה לתשומת־לב ובשנת 1895 נפתח ברובנה בנק ממלכתי. זמן קצר אחרי פתיחתו ב־1896, החל הבנק לתת הלוואות נגד שטרות לסוחרים, בעלי אחוזות ואחרים. ליד הבנק הוקם ועד נכבדים לבחינת כושרם של הלווים וחותמי השטרות. ההלוואות היו מתאשרות לפי המלצות הועד והבנק ניכה שטרות של סוחרים בעין יפה ובתנאים נוחים. כל מי שזכה להיות מלקוחות הבנק — נהנה ממנו, ותועלת הבנק ליהודי רובנה ולעיר כולה היתה רבה.

בצד הבנק הממלכתי היה קיים גם אוצר הממשלה „קאַזנאַצ׳ייסטבו", שהיו לו תפקידים ראשיים, בעיקר לצרכי מוסדות המדינה.

בראשית המאה העשרים נפתח ברובנה סניף של בנק האחים שמואל ויודל לוריא מפינסק, אחריו פתח את הבנק הפרטי שלו מר פנחס גלפרסון. בימים ההם תיכנן ר׳ זלמן־דוד ליבונטין, מנהל הסניף של הבנק המינסקי ברובנה, לייסד בנק גדול לפיתוחה של רובנה וכל החבל הווהליני, אך עם עברו ללונדון בשירות „אוצר התישבות היהודים״ נדחה הרעיון.

בשנים 6—1905 ניכרה התעוררות בקרב חוגים שונים והמוני היהודים ברוסיה. מבחינה כלכלית הלך המצב והשתפר במידה מסוימת אך ההגירה מהערים, ובעיקר מהעיירות, נמשכה ואף גברה. זו גרמה לכך, שבהרבה ישובים החלו מקימים מוסדות עזרה לתועלת הציבור, כגון קופות הלואה וחסכון, (שקראו להן בעיירות „בענקלאך״, כלומר בנקים קטנים) למען אפשר אשראי עממי זול להמונים — חנונים, בעלי־מלאכה וסתם זקוקים לקרדיט, ולשחררם מעו״ל נושכי נשך פרטיים שנהגו לגבות את ההלוואות בתשלומים שבועיים בצרוף רבית קצוצה.

קופות אלו היו מוסדות עממיים בנויים על יסודות עזרה הדדית. כל הנזקק לעזרת הקופה נרשם בה כחבר והכניס דמי חבר בגובה 10% מסכום ההלואה שאושרה לו על מנת לסלקה בתשלומים שבועיים. ההלוואות ניתנו נגד התחייבויות ובערבויות. הקופות האלה נתמכו על ידי חברת יק״א שהשקיעה בהן סכומים למחזור.

קופה כזאת נוסדה ברובנה בשנת 1906 על ידי מספר עסקנים שטובת הכלל היתה לעיניהם. בראש הנהלת הקופה עמד פינחס גלפרסון, שהיה אחר כך לבנקאי פרטי ולסוף יוזמו ומנהלו של בנק ציבורי גדול. בין יתר חברי ההנהלה של הקופה שנבחרו באספות כלליות היו: מאיר בוצ׳קובסקי (סוחר מקומי), שמעון טבצ׳ניק (עסקן מחוגי בעלי־מלאכה).

קופת הלואה וחסכון יהודית זו ברובנה התקיימה תחת השם: קופת הלואה וחסכון השניה, פעלה והתפתחה עד 1921. סמוך לאותו זמן נוסד בעיר בנק „קרדיט־גומלין״ ואחריו בנק מסחרי. בראש הנהלת „קרדיט־גומלין״ עמד הסוחר הנודע שלמה קוליקוֹביצ׳ר ומנהליו היו: מרדכי שטריק ושלמה ואלדמן. ראש הבנק המסחרי היה משה זילברפארב (מי שהיה אחר־כך מיניסטר לעניני היהודים בימי

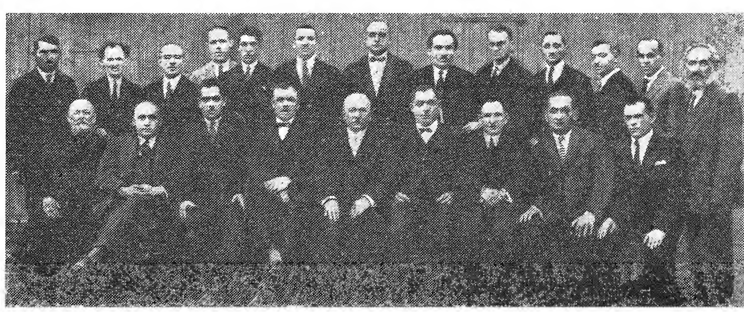
ההנהלה וחבר העובדים של האגודה לעזרה הדדית וביטוח ליד הבנק העממי ברובנה, 1912; ד״ר יעקב גוזמן, יו״ר; יוז — סגן יו״ר; אפרים קאצ׳קה; שמחה וינוקור; מלך בלאַי; שמואל וויינצווייג; שמואל מלמד; נתן אַנגלצ׳ייק — מנה״ח; שמעון טבצ׳ניק — גזבר; גורנשטיין — מנה״ח; ישעיה שיהַטאוו — מנה״ח; נח ברוּסיקר — גובה

שלטון האוקראינים) ומנהלו הראשון היה העסקן הציוני יצחק מלמד. שלושת המוסדות הכספיים הללו היו מוסדות עממיים ביסודם, עמדו לשירות חבריהם וערכם היה רב לסחרם וחייהם הכלכליים של יהודי רובנה בזמן ההוא.

שגשוג המסחר ברובנה וקשרי פירמות גדולות עם העיר וסביבתה הניעו בנקים גדולים לפעול בעיר־מסחר זו, והבנק אַזובסקו־דונסקוי, שפעל בכל מרכזי רוסיה, רכש את סניף הבנק המינסקי, שהפך סניפו (ב־1909 לערך) הוא ופיתח פעולה פינאנסית ואשראית רחבה ברובנה וסביבתה. אותה תקופה נפתח ברובנה עוד בנק פרטי של אינלנדר ופאֶרצ׳וק.

בשנות מלחמת־העולם הראשונה, כשהוכרז המוראטוריום ורבים מן הסוחרים ובעלי העסקים נדדו מרובנה לפנים רוסיה, הצטמצמו פעולות הבנקים ביותר. הבנק הממלכתי הועבר מרובנה ולא נותר שדה־פעולה אלא לקופת הלואה וחסכון, שחבריה, אנשי השכבות העממיות והדלות, נשארו במקום ולרגל מצבם הכלכלי הקשה היו זקוקים למוסד יותר מאשר בימים כתיקונם. המוסד המשיך לפעול במידת יכלתו ועזר לרבים מחבריו.

עם סיום מלחמת־העולם הראשונה בסוף 1917, נוסד ברובנה מוסד כספי עממי חדש — בנק עממי יהודי, שמייסדיו היו מספר סוחרים ובעלי־מלאכה וביניהם רוב ציוני. באוירת הימים ההם שלאחר המהפכה הרוסית תלו המייסדים תקוות רבות במפעלם. ואמנם, המוסד גדל מהר, הצטרפו אליו חברים רבים מחוגים שונים והוא כבש לו עמדה מכובדת בעיר. ברם לא עבר זמן רב ובמוסד נתגלו נטיות בלתי־רצויות, שבתנאים של חילופי־שלטונות בשנים 1918—20 גרמו לשיתוקו. זמן־מה לא פעל הבנק כלל, עד שהוקם השלטון הפולני בעיר ב־1920 ואחדים ממייסדיו חזרו והקימוהו מחדש בשם „בנק לודובי". כמנהל הבנק נתמנה אז ישראל זילברדיק ולאחר שעלה לארץ — שימש כמנהל אייזיק בריק.

בנק עממי יהודי; המועצה, ההנהלה וחבר העובדים

בשנת 1925, לערך, גברו בבנק כוחות בעלי־מלאכה, שעשו יד־אחת עם ה„בונדאים", ובהיותם רוב כבשו את ההשפעה והשלטון בו. במקום המנהל הציוני הוזמן כמנהל מר שמחה פלאט, איש ה„בונד", והבנק המשיך להתקיים כמוסד עממי ללא השפעת הציונים.

בשנת 1924 יסדו ציוני רובנה בנק בשם „בנק יהודי קואופרטיבי". בין המייסדים היו ה"ה: ברוך כגן, אהרון לרנר, בן־ציון אייזנברג, אייזיק בריק, לייב

קליקה, יצחק ברלינר, יוליאן פלדמן. בעיר ראו את הבנק כבנק ציוני, ומשגדל והצליח בפעולותיו — ראו צורך לשנות את שמו ל„בנק קומרציייני". מנהלי הבנק בפועל היה ה"ה: אייזיק בריק ויצחק ברלינר, וההנהלה הורכבה מה"ה: בן־ציון אייזנברג, יוליאן פלדמן וליב קליקה. בהיקף עסקיו עמד הבנק במקום השני בין המוסדות הציבוריים לאשראי שפעלו אז ברובנה, אחר בנק הסוחרים.

התנאים החדשים תחת שלטון הפולנים והפריחה הכלכלית של העיר גרמו לייסודם של כמה בנקים חדשים, רובם קואופרטיביים, והם: בנק דיסקונטובי, פּוֹבשאֶכני בנק קרֶאדיטוֹבי, בנק הסוחרים, בנק הסוחרים הזעירים, בנק אוֹדבּוּדוֹבי, בנק בעלי־הבתים, בנק האַנדלובי, פובשאֶכנה קאַסה קרֶאדיטוֹבה, ועוד.

בנק בעלי־הבתים נוסד בשנת 1928 ביזמתם של ה"ה: משה סרוֹאֶטניק, משה רויזמן, צבי הלר, לייביש ביק, יעקב פישביין, יצחק קרפליאק, הרץ־מאיר פיסיוק, אלכסנדר גאלפרסון, פייבל ברלינר, חזנצ'וק, אורליכט ואחרים. מטרותיו העיקריות היו: לאגד את בעלי־הבתים מבחינה חברתית וכלכלית, לדאוג למעמד בעלי־הבתים ולהגן על עניניהם, להושיט להם עזרה באשראי ובכלל לשמש מכשיר כספי שלהם. הבנק נטל על עצמו לסדר את גביותיהם ותביעותיהם של בעלי־הבתים וכן את הטיפול במסיהם וכו'. בין ראשי הבנק היו גם לא־יהודים אחדים: הפולקוֹבניק קובלסקי, מר בארא‍נובסקי, אך בעיקרו היה זה בנק של יהודים. מארבעים חבר בראשית יסוד הבנק, עלה המספר לחמש מאות ב־1931, והוא הוסיף לגדול ולהרחיב את פעולותיו. כותב הטורים האלה כיהן כמנהל הבנק מיום היווסדו עד 1932.

בנק בעלי־הבתים: ההנהלה וחבר העובדים

„בנק דיסקונטובי" נוסד בשנת 1926 על ידי ה"ה: שלמה קוליקוביצ'ר, פינחס גלפרסון ונחום גולדברג, ומשרדיו היו בבית ליברמן ברחוב ה־3 במאי. מבחינה רשמית נרשם הבנק כמוסד קואופרטיבי. אם כי למעשה היה זה עסק פרטי של מייסדיו, שתודות לקשריהם האישיים נמשכו אליהם סוחרי העיר ובאו בקשרים בנקאיים אתו. בתחילד פרחו עסקי הבנק ומחזורו היה די גדול, אך לסוף לא החזיק מעמד. אחד הגורמים לכך היה דבר השקעותיו ב„ספּולקה בּוּדוֹבלאַנה", שהקים מר נחום גודלמן, קבלן לבנין, חברה שבנתה מרכז מסחרי במקום השוק

הישן ברחוב וואַרטובה. החברה בלעה חלק גדול מכספי הבנק שנשארו תקועים בבנין (בגלל המצב הכלכלי הקשה לא נמכרו החנויות שנבנו במרכז המסחרי) והכבידו על מחזור הכספים של הבנק. נוכח מצב זה החלו לקוחות הבנק לעזבו או לצמצם את פעולותיהם בו, המפקידים החלו מוציאים את פקדונותיהם, ומשנוכחו בקשיים של הבנק — לחצו עליו תוך עמידה בתור לפתח המנהל ותביעת פקדונותיהם באיומים ובדמעות. ביחוד לחצו ההמונים על שלמה קוליקוביצ׳ר, עסקן וסוחר מקומי כל השנים, שנתנו בו אמון רב, אך לא יכלו לקבל את המגיע להם. כבוד הבנק ירד והוא נהרס. עם התמוטטותו ירדה גם קרנם של מנהליו וכמה ממייסדיו.

„בנק הסוחרים", היה אחד הבנקים ההוגנים והגדולים ברובנה, שנוסד על ידי ה"ה: שמואל אלמן, דוד פישר, מאיר בוצ׳קובסקי, שמעון כץ ועוד. מנהלו היה שמעון כץ, שהצליח לבסס את הבנק ולרכוש לו שם טוב. רוב סוחרי העיר נתנו את אמונם בבנק, התקשרו אליו, והוא פרח.

„בנק האנדלובי" היה המכשיר הכספי של הסוחרים הזעירים. הוא נוסד בשנת 1924, אולם התחיל בפעולה ביוני 1925, לאחר שעלה בידי מייסדיו למכור מניות לחברים־חנוונים ולאסוף את ההון היסודי של הבנק. פעולות הבנק לא היו רחבות, אולם הוא פעל לטובת חבריו במסגרת התקנות ולא הלך בגדולות.

פייבל ברלינר

אירגון בעלי־מלאכה

אם לא להביא בחשבון את קבוצת הנגרים שהוקמה ברובנה בשנת 1906 כהתחלה לאירגון של בעלי־מלאכה ושנתקיימה כמה שנים בשם „אַרטאֶל" ואת התארגנותם של בעלי־המלאכה בקופת הלואה וחסכון השניה שמנתה את קיומה משנת 7—1906, בערך, — הרי יש לראות את 1917 כשנת הקמת מסגרתם האירגונית של בעלי־המלאכה הרובנאים לאחר המהפכה הרוסית. מאז מופיעים הם כגוף אירגוני וכלכלי על בימת החיים היהודיים והחברתיים ברובנה, דואגים לעניניהם ופרנסותיהם, שולחים את נציגיהם למוסדות־ציבור ועוד.

ההתעוררות הציונית אחרי הכרזת בלפור ואישורה בסן־רימו השפיעה במידה ידועה גם על בעלי־המלאכה שברובנה וקרבה אותם לציונים. כשביקר הד"ר יהושע גוטליב מוארשה בשנת 1921 ברובנה לרגל מגבית קרן־היסוד והפעולה הציונית בכללה, נערכה בהשתתפותו אסיפת בעלי־המלאכה והוא הירצה לפניהם על תפקידי השעה בעם ובציונות, קרא להתנדבות ולעליה לארץ־ישראל. באותו מעמד הציגו הנאספים שאלות לח׳ אבטיחי (גרבוז) מארץ־ישראל, שחזר באותם הימים מהקונגרס הציוני הי"ב, וקיבלו ממנו ידיעות על המתרחש בארץ והסיכויים להיאחז בה. דומה היה שהרוח הציונית תחדור לאירגון, אך עד מהרה באה האכזבה: בעלי־המלאכה נמשכו לצד ה„פאלקס־פאַרטיי" * ונכנסו לא־פעם בהסכמים פוליטיים עם מתנגדי הציונים לגבי בחירות.

---

* בבחירות לעיריית וארשה ב־1916 הופיעה רשימה מיוחדת בניגוד לועד היהודי המאוחד שניצחה בבהירות. בראש רשימה זו עמדו: נח פרילוצקי, חיים ראַסנר ואחרים. אז הוקמה המפלגה העממית „פאלקס־פארטיי", שהציגה לה למטרה לארגן את הסוחרים הזעירים ואת בעלי־המלאכה.

אירגון בעלי־המלאכה היהודים ברובנה, בדומה לרוב ערי פולין, היה קשור למרכז ה„פאלקס־פארטיי" בוארשה ועמד תחת השפעתו של חיים ראַסנר מהמפלגה העממית („פאלקס־פאַרטיי"), שכיוון את הפוליטיקה שלו לצד הסאַנאַציה, וכך שותפו גם בעלי־המלאכה של רובנה בעגלת הסאַנאַציה בניגוד לפוליטיקה הציונית. אולם באחרונה נפסקה השפעתה של ה„פאַלקס־פארטיי" על בעלי־המלאכה היהודים.

בשנת 1924 הועמדה לפני בעלי־המלאכה היהודים בעיית הצאַכים. לשאלה זו היתה חשיבות מיוחדת לגבי בעלי־המלאכה, שכן ראו בה קו אנטישמי ברור ביחס לכלכלת המוני היהודים החיים על מלאכה. העתונות היהודית בפולין, לרבות זו שברובנה, עמדה והתריעה על הסכנה הכרוכה בכך, ואירגון בעלי־המלאכה העמיד את שאלת הצאַכים בראש דאגותיו באסיפתו הכללית השנתית שנערכה ב־3 לינואר 1925. בסופו של דבר נתקבל החוק בהקלות אחדות ונכנס לשלב ביצוע ב־1928. אח"כ בא פילוג במחנה בעלי־המלאכה ומשנת 1937 לא נבחר ראַסנר למרכז.

את הפעילים שבבעלי־המלאכה ברובנה ניתן לי להכיר מקרוב באותה תקופה אגב עסקנותי הציבורית. פעם נפגשתי עם חברי התאחדות הסוחרים הזעירים בדיון על „בנק לודובי" — מוסד לאשראי, שהיה לתועלת מרובה להמוני העם, סוחרים ובעלי־מלאכה, שבראשו עמד העסקן הציוני מר אייזיק בריק. דובר על הצורך להכניס להנהלת המוסד ולמועצתו מספר מתאים של נציגי הסוחרים הזעירים, כדי שיעמדו שם על משמר הענינים של שכבה זו, הנזקקת לבנק לעתים קרובות. ראשי המדברים בפגישה הביאו לדוגמה את בעלי־המלאכה בעיר המתכוננים אף הם „לכבוש" את המוסד, ומסרו על שיחות המתנהלות בין שני אירגונים אלה בדבר רשימת מועמדים משותפת לשם השגת נצחון מכריע באסיפה. אגב ציינו המדברים בשם הסוחרים בקנאה את הליכוד שבשורות בעלי־המלאכה.

באותה פגישה נבחרה ועדת־פעולה, ולאחר כמה שיחות נוספות עם נציגי בעלי־המלאכה נחתם ההסכם בדבר „חזית משותפת" באסיפה הכללית להופעה ברשימת מועמדים אחת למוסדות האגודה. כרגיל, הכניסו להנהלה את המועמדים הנכבדים ביותר, את האנשים המנוסים והמכירים את ציבור החברים — בעלי המניות, הנזקקים למוסד. נציגי בעלי־המלאכה עוררו את שאלת התפקידים שיהיו בהנהלה ופנו אל הסוחרים בהצעה: „הכניסו בין המועמדים שלכם להנהלה את מי שראוי להיות מזכיר־כבוד, לכתוב פרוטוקולים בישיבות ההנהלה, לנסח החלטה וכו', מועמדים מסוג זה הרי מרובים אצלכם מאשר אצלנו".

כאיש אחד הופיעו בעלי־המלאכה באסיפה והצביעו לפי הוראות עסקניהם שניצחו על המערכה. הסוחרים הזעירים, אינדיבידואליסטים מטבעם, לא היו מאוחדים ביותר ורבים מהם גם עזבו את האסיפה לפני שהגיעה שעת ההצבעה. יצאו בעלי־המלאכה מעודדים מנצחונם זה וניסו את כוחם אחר כך גם במערכות אחרות. הם שימשו דוגמה ומופת לחוגים אחרים בליכודם הפנימי ובמשמעת אירגונם. מעסקניהם הבולטים בתקופה ההיא היו ה"ה: חיים־דוד גאמאַר, יהודה כץ, לייבל שמוץ ואחרים.

מתוך צייתנות שהצטיינו בה, סרו בעלי־המלאכה ברובנה למשמעתו של המרכז שלהם בוארשה, שנלחם בציונים. אולם רבים מבעלי־המלאכה הרגישו עצמם אנוסים ובלבם פנימה שמחו לכל נצחון בעולם הציוני. יהודים עממיים, טובי־לב ועמוסי דאגות פרנסה — חסרה להם האוירה הציונית, המחממת והמעודדת. לכן עשו

להם עוול גדול הפוליטיקנים של ה„פאלקס־פּאַרטיי" בוארשה, שחלשו על עמלים כשרים אלה והתאמצו להבאיש ביניהם את ריחה של הציונות.

לפני שנים מספר פגשתי בארץ ישיש אחד בעל הדרת־פנים, שהיה בא בכל שבת להתפלל ב„מנין" של מועדון הציונים הכלליים בתל־אביב. תהיתי על קנקנו של האיש והוברר לי, כי הוא מרובנה ועלה ארצה בפעם שניה מיד לאחר הצהרת בלפור. כשאמר לי את שמו: משה־מרדכי — נזכרתי שאת שמעו שמעתי עוד ברובנה, כי באסיפות הציוניות היה מר אייזיק בריק מרים על נס את שמו של יהודי זה, בעל־מלאכה מטופל במשפחה, שהשתרש בארץ, נהנה מיגיע כפיו, בונה את הארץ ונבנה בה, כותב מכתבים מעודדים לרובנה ושמח בחלקו.

בשיחותי עם ר' משה־מרדכי הבנאי, בן שמונים ומשהו, סיפר לי על ביקורו הראשון בארץ בשנת תרס"ט. הוא עבד אז ביקבי ראשון־לציון כפועל, סייר את הארץ ברגל, נסע לרובנה להעלות את בני־ביתו וחזר ארצה מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה עם משפחתו. כאן עבד בבניני המרכז המסחרי בתל־אביב, בחציבת סלעים ובסלילת רחובות. על חזהו נשא „מגן דוד" שהמלים „אם אשכחך ירושלים" חרותות עליו, ובין דפי ה„סידור" שלו שמר על השקלים הציוניים מהימים ההם. היה זה טיפוס שסימל את בעל־המלאכה ברובנה בשנים הקודמות, ומי יודע כמה משפחות של בעלי־מלאכה היו מחרים מחזיקים אחריו ועולים ארצה בטרם יעלה הכורת על יהודי פולין, אלמלא ההסתה האנטי־ציונית מלמעלה, מעיר הבירה, שהגיעה והתפשטה בין המוני בעלי־המלאכה התמימים והישרים.

מראשי בעלי־המלאכה ברובנה היו ה"ה: כץ, מהנדס פרס וצירקל. בשנות השלושים האחרונות שימש יושב־ראש האירגון מר מרדכי צירקל, שהיה פעיל בו ביותר. מר צירקל שימש גם סגן בועד הקהילה מטעם בעלי־המלאכה בתקופת כהונתו של מר סטוק כיושב־ראש.

יעקב בר־מידות

לשכת הצאֶכים הכללית

לפי חוק מיוחד של מדינת פולין נתארגנו בערים המרכזיות בשנת 1927—8 לשכות־צאֶכים לאומנים (בעלי־מלאכה) מכל המקצועות. גם ברובנה הוקמה לשכה כזו, שנמצאה בהשפעת ה„פאלקס־פּאַרטיי" וכללה 17 צאֶכים: נגרים, בנאים, נפחים, חייטים, סנדלרים, ספרים, צבעים, כורכים, אופים, קונדיטורים, שענים, קצבים, תפרים ופחחים. לשכה זו נקראה „קאַמאֶרה" ונועדה לכל האוכלוסיה. להחלטותיה ולפעולותיה היה תוקף ציבורי וממלכתי, שכן השלטונות אישרו אותה ליעודה. היא שקבעה את הזכות לעסוק במקצוע ונתנה תעודות לכך, היא שחילקה אישורים הקשורים בהעסקה, חמרים, סידורים, עניני מסים, הנחות וכו'.

מבחינה מקצועית היתה הלשכה המוסד הראשי לצאֶכים, שחובה היתה עליהם להיות רשומים בלשכה ומוכּרים על ידה. בלעדי זאת לא יכלו לפעול או ליהנות משום סידור ארצי־ממשלתי: וכך היה ללשכה שלטון רחב על בעלי־המקצוע. הדבר הורגש במידה רבה גם כשהתנהלה מלחמת־בחירות למוסדות המקומיים או המרכזיים.

חברי הלשכה מהצאָכים השונים השתייכו לזרמים שונים וברובנה היו ברובם הגדול — יהודים בעלי־מלאכה ללא צביון אחיד. בעלי־המלאכה יצאו חוצץ נגד חוק אגודות הצאָכים בשעת הדיון עליו, בראותם בו סכנה לבעלי־מלאכה יהודים, והשיגו הקלות בניסוח החוק. ללשכה זו היו תפקידים לא־מעטים והיא עשתה הרבה למען שיפור מצבם של בעלי־המלאכה בכלל, אף שהגבילה בהרבה את הנוגעים בה. מראשי הלשכה בשנות השלושים למאה זו היה כותב הטורים האלה, שבהיותו עומד מחוץ למפלגות דאג ככל האפשר שהלשכה תפעל לתועלת כל חבריה והנוגעים בה וביחוד להגנת האינטרסים הכלכליים של יהודים.

עם כניסת הרוסים לרובנה והפסקת קיומם של מוסדות הציבור בעיר נפסקה גם פעולת הלשכה.

ח. ב. חרמוי

בתי-דפוס

כידוע, היו קיימים בתי־דפוס בכמה ערים ועיירות ווהליניות עוד בסוף המאה הי״ח ובמשך המאה הי״ט, ובצדק ייחשב חבל ווהלין לחלוץ המדפיסים העברים. מאחר שחלוקת פולין הפרידה את גאליציה — הספק והמדפיס של ספרי־קודש ליהודי פולין — מווהלין, שנשארה בשלטון הפולני, היה הכרח בהקמת בתי־דפוס במקום, וכך נוסדו בזמנים שונים בתי־הדפוס הידועים באוסטראה, אלכסיניץ, דובנא, ז׳יטומיר, ברדיטשב, סודילקוב, סלאבוטה, פולנאה, פוריצק, קוריץ, ראדזיביל, מאָזריטש־רבתי, בילוזרקה, בזליה ועוד, בהם נדפסו ספרים רבים, ביחוד ספרי־קודש ורומ״ל. בתי־דפוס אלה נחשבו על הראשונים בפולין, וערכם היה רב בזמנם לקהילות ישראל במדינה ולתפוצות.

העיר רובנה, שטרם החלה להתבלט בווהלין, בימים ההם לא נמנתה עם הערים שהוקמו בהן בתי־דפוס, אם מחוסר תנאים להתפתחות הדפוס בה ואם משום שבתי־הדפוס הקיימים סיפקו את כל צרכי הדפוס. אך בסוף המאה שחלפה, עם התפתחותה הכלכלית של העיר וגידול ישובה, החלו לייסד ברובנה בתי־דפוס מסחריים מודרניים. הראשון ביניהם היה של ברנר־ביצ׳ק, ואחריו קצו מפעלים נוספים. בשנת 1910 מנתה רובנה תשעה בתי־דפוס, אמנם לא להדפסת ספרים כמגמת בתי־הדפוס העתיקים של ווהלין, אלא לצרכי המסחר של העיר וסביבתה. בתקופה ידועה — 1910־12 — הועסקו בתי־הדפוס הרבה בהדפסות לעסק ה„קופּוֹנים״ (תלושי־גורל מסחריים) שפרח בעיר, לבד מעבודתם למען התיאטרונים, הבנקים, בתי־המסחר ובתי־החרושת. לפני מלחמת־העולם הראשונה הופיעו ברובנה גם שני עתונים ברוסית שנדפסו במקום.

בתי־הדפוס הגיעו לפריחה אחרי המהפכה הרוסית, בהיותם עסוקים בפרסומים שונים, כרוזים, עלונים וכו׳. הוחל גם בהוצאת עתונים חדשים, נוסדו בתי־ספר רבים ומוסדות־ציבור שכולם נזקקו לדפוס, כרגיל.

מהתקופה ההיא זכורים בתי־הדפוס הבאים: ברנר, בויאר, שאָסטקובסקי, גאסאַר, אחים חזנצ׳וק, פיגל וליטבק, טילמזייגר, ובימי שלטון הפולנים, 1920—39,

נוספו עליהם של קארמאזין על הווֹליאַ, של אליניק, מיכל חזנצ׳וק והדפוס הפולני „דרוקארניאַ סאַמוֹז׳וֹנדוֹבה״, שהעסיק גם פועלים יהודים.

בתקופה אחרונה זו התפתח מאד ענף הדפוס ברובנה. הזרמים של הלאומים השונים תושבי העיר פירסמו ביולטינים ועתונים בשפות שונות, וניהלו תעמולה רבה באמצעות המלה המודפסת. חברת „צאֶנטוס״ המרכזית לעזרת יתומים, שסניפיה היו פזורים על פני ווהלין, יסדה בית־דפוס לחינוך היתומים במקצוע, והוא החל מבצע הזמנות שונות. אחדים מחלוצי רובנה הראשונים הכשירו עצמם במקצוע הדפוס לפני עלייתם ארצה.

עם ריבוי בתי־הדפוס ברובנה, הופיעו בעלי־מקצוע מן החוץ וענף זה שהשתפר והלך פירנס מאות משפחות.

אריה חרשק

ארטאֶל הצלמים

כשהפולנים עזבו את רובנה בסוף 1939 והשלטון עבר לידי הסובייטים, נשתנו החיים הכלכליים בעיר תכלית שינוי. העבודות נפסקו כמעט, מלאי הסחורות והחמרים אזל מיד, ומה שניתן להשיג — עלה במחיר גבוה מאוד, פרט לכמה צרכי־אוכל שחולקו לתושבים במחירים רשמיים, וזה לאנשים שעמדו בתור לקבל את מנתם המוגבלת.

בין הנפגעים היו עשרה בעלי־הצלמניות שבעיר; עבודתם נתמעטה מחמת ירידת ההזמנות וכן מחוסר החמרים שנדרשו לעבודת הצילום. נתכנסו הנוגעים בדבר לטכס עצה, פנו לשלטונות ואל מוסדות העיר, והוסכם ביניהם להתאחד בקבוצה משותפת, „אַרטאֶל״, שתשתף בה גם את העובדים השכירים לשם דאגה משותפת לעניניהם.

והאירגון עלה יפה. עובדו תקנות, נקבעו דרגות העבודה ושאר התנאים, והארטאֶל הופיע לפני משרד־האספקה הממשלתי וביקש בתור גוף שיתופי מאורגן לאַשר לו, לפי הנוהג, חמרים לעבודה וכו׳. ואמנם נפגשו בהבנה והענינים הסתדרו לאט־לאט מראשית שנת 1940. כל הקשורים בענף הצילום, בעלי הצלמניות כפועלים, נכנסו לאירגון וראו ברכה בעמלם (אם נמצא מי שהיסס לתת יד לארטאֶל, הרי נאלץ לאחר שבועות מספר, משאזל מלאי החמרים שלו, להשתדל לפני הארטאֶל שיקבלוהו כחבר).

הצבא האדום שחנה בעיר ובסביבתה או שעבר דרכה שימש צרכן טוב לארטאֶל. לפי ההסדר המשיך כל צלם לעבוד בפני עצמו ולקבל את חלקו מהחמרים שהוקצבו על ידי משרד־האספקה, אך הכנסתו נמסרה לקופה המשותפת שחילקה לכל אחד את שכרו לפי דרגתו. ההכנסה היתה יפה והעבודה פירנסה בכבוד את כל הקשורים בענף זה. אמנם היוקר החמיר והלך, צרכי המחיה עלו מיום ליום, אך מצבם של הצלמים חברי הארטאֶל היה טוב משל האחרים.

הארטאֶל, המוסד השיתופי של הצלמים, היה למופת לענפים אחרים. חבריו היו: בנימין גאפן, מאיר כנפר, ישעיהו רובינשטיין, ר. גלפרין, פטיה גייפלר ושותפו

קלמן, י. דולינקו, רוזה גאפן, האחים בילי, כץ ולרנר ואתם כארבעים שכירים שעבדו אצלם. בועד הארטאֶל היו החברים: גאפן, גלפרין, דולינקו, איידלשטיין ואחרים, שניהלו את הענינים המשותפים וייצגו את חבריהם.

עם כיבוש העיר על ידי הגרמנים ביוני 1942 הקיץ הקץ גם על ארטאֶל הצלמים בעיר.

יעקב צ׳רצ׳יס

הירידה הכלכלית בחיי היהודים והסאנאציה

יהודי רובנה ידעו מאז ומתמיד חליפות ותמורות בחייהם הכלכליים, אך לרוב פגעו תנודות אלו בחוגים מסוימים בלבד. ברם צורה מיוהדת וכללית לבשה הירידה הכלכלית בשנות השלטון הפולני שלאחר מלחמת־העולם הראשונה.

עם תקומת מדינת פולין בראשות המרשאל יוזף פילסודסקי, ששוחרר ממבצר מאגדבורג על ידי הכובשים הגרמנים, החלה בשלטון הפולני להתבלט מגמת הפליה כלפי המיעוט היהודי, שלא פסחה גם על האזורים שסופחו לפולין — הקרֶסים. אותו זמן רבו מקרי התנפלויות של פולנים על יהודים בדרכים ורחובות, ובכך הזכירו ליהודים שמעתה נתונים הם לחסדם של שליטי העם הפולני. פאטריוטים היו מכריזים בגלוי: „יחי פילסודסקי — הך ביהודים", והפגיעות באוכלוסיה היהודית הלכו והתפשטו במקומות שונים וקיבלו לעתים צורה מאיימת ממש כמו בימי הצאר. השלטונות ראו, רשמו תלונות מפי הנפגעים, אך העלימו עין כמעט מהנעשה ולא הגיבו.

בצד תופעות מעציבות מן הסוג הנ״ל החלו גם המפלגות הפולניות להתנקש בזכויות היהודים במדינה. רובנה, בריסק, גרודנה ושאר חבלי הספר המסופחים לא הוצאו מכלל זה, מאחר שהשליטים שאפו לפולוניזאציה של החבלים החדשים. שנאת ישראל, שהיתה מושרשת בפולין מכבר, עלתה מחדש כפורחת ונשקפה סכנה לקביעת יסודות אנטישמיים בקונסטיטוציה הפולנית החדשה. אולם נראה שרוחות הזמן שנשבו בחוגי המעצמות המנצחות ויחסן האוהד ליהודים ולזכויותיהם (אישור הצהרת בלפור, הבטחת זכויות למיעוטים וכו׳), כמו־כן תביעות המשלחת היהודית בפאריס להתנגד לאנטישמיות רשמית ולכל הגבלת זכויות של יהודים בתוך שאר המיעוטים, הם שריסנו את כוונות הממשלה ובית־המחוקקים בפולין לצמצם ביותר את זכויות היהודים במדינה הצעירה. אכן, כל זה מבחינה פוליטית, אולם לצוררים נשארו עוד דרכים אחרות לפגיעה ביהודים, וכך התחוללה צרה חדשה על ראשי היהודים בפולין בשדה הכלכלה שהרסה רבים עד היסוד.

כידוע, חיו היהודים בפולין בעיקר על המסחר, ומאחר שרוב החנוונים בערים ובעיירות היו יהודים, — החלו שליטי המדינה מוציאים מידיהם את עסקיהם בתחבולות שונות. פולנים מכל החוגים והזרמים קמו נגד שכניהם היהודים; וברית נכרתה בין הכמורה הקאתולית, גופים כלכליים וחנוונים פולנים לתבוע מהשלטונות (אולי לפי רמז מגבוה!) לקבוע את יום ראשון בשבת וכל מועדי הפולנים כימי מנוחה־של־חובה לכל התושבים, ללא הבדל דת.

הכוונה היתה שקופה: למנוע מהיהודים פדיון בעסקיהם בימים שהפולנים סוגרים את חנויותיהם. והיה, אם ירצו היהודים לשמור על שבתם — ישבתו עסקיהם יומיים בשבוע, וכך תצמח ברכה לפולנים וליהודים יגרם נזק, ואולי יניע המצב החדש את היהודים, או חלק מהם, לעזוב את הארץ. כך סברו הזוממים וצירפו לתכניתם זו עוד מעשה־רב — חרם, שהתחילו להשתמש בו עוד קודם לכן במסחר הזעיר של היהודים וכבר נתן את אותותיו. כל המעשים האלה לא באו אלא כביטוי לרגש האנטישמי שהתפשט בעם הפולני דווקא עם הגיעו לעצמאות מחודשת. וראוי הדבר שיצוין, כי בהצבעה על חובת־שביתה ביום ראשון בשבת תמכו גם הסוציא־ליסטים ואף היהודים שביניהם, בראותם בכך דרך להתקרבות בין היהודים והלא־יהודים בפולין, אפשרות לערוך אסיפות משותפות ביום זה וכדומה... כך הוקמה חזית אחת של הגורמים השונים מימין ומשמאל שהשפעתה רבה היתה. לא הועילו מחאות היהודים ואף לא התנגדותם של חוגים פרוגרסיביים ידועים. מחייבי ההצעה הסבירו שאין להם ענין לפגוע ביהודים ונימקו את עמדתם כ„הסדר" מתקבל על דעת הרוב במדינה ושליטיה, אך במציאות היה זה צעד מחושב ומכוון נגד הסוחרים היהודים.

יהודי רובנה נסערו מהגזירה שעמדה להתפרסם. אם מצבם בשנים הראשונות, 1920—23, לשלטון הפולני לא היה איתן, באו מקרי הדמים וסכנת החוקים החדשים והוסיפו קשיים, מרירות וחוסר־בטחון. לא עבר זמן רב, ועם מינויו של ולאדיסלאב גראבסקי כשר האוצר, בשלהי 1923, הוחמר מצב היהודים פי כמה וזיעזע את מצבם הכלכלי לגמרי. הקו של ממשלת גראבסקי היה מכוון לערער את מעמד היהודים מיסודו, ולסחוט מהם בדרך חוקית את עמלם לאוצר המדינה. וגראַבסקי שידע גם ידע להוציא את תכניתו לפועל הלך ורושש את יהודי פולין משנה לשנה. נבחרי היהודים בסיים הפולני גייסו את כל כוחותיהם למלחמה בקורס הממשלתי לגבי היהודים, לחמו במיוחד להקלות באזורי־הספר, ללא תוצאות כמעט. גם יהודי רובנה נרתמו לפעולה זו של מלחמה על קיומם, שלחו תזכירים על תזכירים אל ה„חלונות הגבוהים", השיגו ראיונות עם כל הגורמים הנוגעים בדבר, אך את כל עמלם נשא הרוח. באוירה של פולין ריחפו גזירות ופגיעות נוספות, והמצב הלך והחמיר. הדברים הגיעו לידי כך, שהבסיס הכלכלי הרופף שממנו עוד ינקו היהודים איך שהוא את קיומם הלך ונשמט מתחת לרגליהם, תכפו והלכו פשיטות הרגל ולפני רבים הועמדה השאלה: מה ילד יום? מה גם שאותו זמן נמצאו חנפים, מתבוללים ורודפי קריאֶרות המוכנים בכל עת למכור את עניני עמם בנזיד עדשים. היו אלה בעיקר מבקשי קוניונקטורות, קונצסיות, הנאה ותענוגות, שהשלימו מהר עם הקורס הממשלתי ואף נתנו לו יד, בלי שיתנו דעתם על הנזק הכללי הנגרם לבני עמם הנדחקים מעמדותיהם ומאבדים זכויות אלמנטריות. חוגים אלה גם סייעו בעמדתם הבזויה לסאַנאַציה, שהיתה גוש בלתי מפלגתי לשיתוף פעולה עם הממשלה הפולנית, שהוקם בשנת 1927 על־ידי פילסודסקי, לפני הבחירות לסיים ולסינאט. הסאנאציה היא שהרימה ראש וחגגה את נצחונה ברוב ערי פולין לרבות רובנה היהודית. על אף מלחמת העתונות, האורתודוכסים והמפלגות הלאומיות נתקבל חוק מנוחת יום ראשון וקיבל תוקף.

אכן, יהודי רובנה, כמוהם כשאר אחיהם ברוב ערי פולין, עמדו בנסיון והמשיכו לסגור את חנויותיהם גם בשבת כמקודם תוך הפסד פדיון של שני ימים רצופים,

להוציא אחדים שניסו לפתוח את חנויותיהם בשבת. הרב המקומי ר׳ משה־אליעזר רוטנברג השתדל לעמוד בפרץ לבל תחולל השבת, והיה בא אל החנויות המעטות שנפתחו ומשתהה בהן כדי שיהודים לא יכנסו אליהן לקנות. לעומת זאת נמצאו סוחרים יהודים שנהנו מההסדר החדש בעקיפין, שכן הסחורות שנשארו אצלם לא מכורות הלכו ונתיקרו בעקב האינפלציה שעברה על פולין בתקופה ההיא.

כיון שרובנה לא היתה עיר פולנית בעבר, הגיעו לכאן מפולין סוחרים ותועמלנים פולנים במטרה להיאחז במקום ולכבוש להם עמדה בשוק המקומי, ועם זאת להוציא את המסחר מידי היהודים לפי היסודות והחוקים החדשים שנתקבלו. סוחרי רובנה, פרט ליוצאים מהכלל, הרגישו מהר בדבר, כי החוקים החדשים ודרכי הפולנים יביאו להם בזיון והרס; הם ראו כיצד דוחקים אותם מעמדותיהם שהחזיקו בהן משך דורות, והמנשלים אף סבורים שמביאים בכך ברכה למדינה. החרם הסמוי והגלוי על חנויות היהודים ברובנה, כמו בערים אחרות, בסיסמה הידועה: „סווי דו סואֶגוֹ״, היינו — קרוב אל קרובו, הורגש על כל צעד ושעל. כרוזים אנטישמיים: „קנה מפולנים בלבד, אל תקנה מיהודים!״ ואחרים, וכן ציורים מעליבים מכוונים נגד יהודים נפוצו ברבבות טפסים בין התושבים הפולנים, וכל זה לעיני השלטונות ובידיעתם.

רושמי קורות־הימים מציינים, שלאחר סיפוח אוקראינה המערבית וחלקי רוסיה־הלבנה לפולין נחלשה התעמולה האנטישמית לזמן־מה באזורים הכבושים הללו, אם משום שהוגדשה הסאה ואם מתוך רצון לקרב את היהודים באזורי־הספר, שמספרם שם לא היה מבוטל כלל. ברם הקו האנטישמי לא נשתנה ביסודו ולא הוזנחה כל הזדמנות לבכר את הפולני על פני היהודי, בעיקר בשטח המסחר והתעשיה. הדבר גרם לכך, שבמקרים מסוימים נאלצו יהודים לעשות עסקים בחסותו של פולני על ידי שיתופו בעסק או תמורת הענקה בעין יפה בעד ניצול שמו למען העסק.

נוסף לכך דאגו השלטונות הפולנים להטיל על הסוחרים היהודים מסים וארנונות כבדים שלא בהתאם למגיע לפי החוק וללא כל יחס למסים שהוטלו על פולנים, אם על ידי הערכות זדוניות מופרזות ואם מתוך אי־אמון לחשבונותיהם, במטרה לדלדל את היהודים ולרוששם. בתנאים אלה החל מעמד הסוחרים הזעירים והחנוונים היהודים הולך ויורד עד נישולו הגמור.

בשנות שלטונה העריץ של הסאנאציה, מפלגת המַרשאל פילסודסקי, בפולין, שדיכאה את שאר המפלגות במדינה ועשתה בהן שמות בצורות שונות באמצעות סאנקציות, ריפורמות וקשיים מחד גיסא ופיתויים ושיחודים מאידך, — נפגעה הציבוריות היהודית בפולין והמפלגות הציוניות סבלו קשות. במיוחד החמיר המצב בערי הספר, שהמשטר בהן היה שונה מזה שבערי פולין הקונגרסית, בפרט בשעה שעמדו במלחמת בחירות לסיים הפולני. אנשי המפלגה השלטת, בעלי הרשימה „יאֶדינקה״, כלומר מספר אחד, התנכלו אל היהודים, אל הבוחרים והמועמדים כאחד. הם מיררו להם את החיים, העלילו עליהם, ובאמצעות חקירות, האשמות, חיפושים, מעצרים ומאסרים, הטילו אימה על הקהל היהודי במטרה להכשיל את הרשימה היהודית הלאומית. הנחשלים וחלושי־האופי שבקהל היהודי התרחקו מהפעולה הציונית שלא להעלות חשד השליטים וחמתם עליהם ונמנעו מלהשתתף במערכת הבחירות. לעומתם נמצאו מלחכי פינכא, חסרי אופי ציבורי־לאומי וטיפוסים מסוג „מה־יפית״, שנגררו אחרי ה„פריץ״ ומכרו את עניני עמם בעד נזיד עדשים בצורת

משרה, זכיון וכדומה. אנשים אלה העמידו עצמם לצד המפלגה השלטת וניהלו תעמולה בעד רשימת הממשלה בקרב היהודים. נתפלגו הדעות ומלחמת־בחירות כבדה התלקחה ברחוב היהודי ברובנה. רוב היהודים המקומיים והציונים בראשם סבלו ולא נכנעו ללחץ הנוגשים, אבל גדול היה הדכאון בעיר ובוהלין כולה. בימים ההם לא היתה עדיין שפת המדינה שגורה בפי המוני בית־ישראל בערים שנספחו לפולין, וכל פקיד קטן במשרד ממשלתי התרברב והתעלל בהם. עסקני הציבור, ואפילו האמיצים שביניהם, קצרה ידם מלהושיע לאחיהם בדכאונם. שורות הציונים דללו, חסרו כוחות מוכשרים לעמוד במלחמת־הבחירות ולהגנת זכויות היהודים, ורבה היתה דאגתם של ציוני העיר למצב שנוצר וסיכן את תוצאות הבחירות לסיים.

באותה שעה קם לציוני רובנה מושיע בדמות הד״ר מאוריציו־וילהלם רוטפלד, עורך־דין מגאליציה, שהשתקע בעיר והצטרף למחנה הציוני בה. לא קל היה לציבור להידבר אתו, כי עברית לא שמע ואף אידיש לא היתה שגורה בפיו, אבל כוחו רב היה בשפה הפולנית דוקא, ובה הצטיין כנואם בחסד ובעל השפעה רבה. הוא רכש מהר את הוקרת הציבור היהודי, שבא לשמוע את נאומיו המוצלחים והכובשים לבבות. ד״ר רוטפלד ידע להופיע גם לפני הפולנים כיהודי גאה בהגינו על כבוד ישראל וזכויותיו. והפולנים שראו בו קודם־כל לוחם אמיץ, בעל כרחם התיחסו אליו יחס מיוחד.

מלחמת ה„בונדאים״ והקומוניסטים בציונים שהיתה נטושה ברובנה, הסבה לא מעט נזק למלחמת הבחירות. הד״ר רוטפלד היה הולך ונוסע לארכו ולרחבו של מחוז־הבחירות הרובנאי ומנהל תעמולה לרשימת הציונים שעמד בראשה. היו מקרים שבריונים מקרב המחנות המנויים לעיל הפריעו לו קשות בנאומיו, ובמקום אחד אף זרקו בקבוק בראשו. אך הוא לא נרתע ועמד על משמר הלאום והתנועה במלוא הנאמנות והמסירות.

יהודי רובנה ראו בד״ר רוטפלד את מנהיגם ולוחם מלחמתם בתקופת הסאנאציה.

יעקב בר־מידות

תנועות ומפלגות

הדים משנות 1904-6

גלי התנועה המהפכנית ברוסיה בראשית המאה העשרים, מצאו להם קליטה גם ברחוב היהודי של רובנה. הופיע ה„בונד", תחילה במתי־מעט ואחר־כך בתנופה רבה. שורותיו הלכו ונתמלאו נוער יהודי מבין עוזרי בתי־המסחר הרבים, שוליות בעלי־מלאכה ופועלים יהודים סתם. ספק אם היה תוכן רעיוני שנמשכו אחריו, אך עצם ההתארגנות, ההבטחות שירדו כגשם־נדבות והתקוות לתיקונים סוציאליים של מעמד העובדים המנוצלים קסמו ומשכו. באוירת הימים ההם הרגישו רבים מהעמלים שהנה ימים באים ומצב העובד יבוא על תיקונו המלא.

אחרי ה„בונד" הופיעה מפלגת ס.ס., שהיה לה גרעין ברובנה. נמצאו חסידים, במספר לא־רב, גם למפלגה זו, אך השפעתה לא היתה ניכרת, לעומת כיבושיו של ה„בונד". גם „פועלי־ציון" היו מעטים בעיר. ההמונים לא נמשכו למפלגות שהיו קרובות לציונים מתוך גישה מקובלת: עיני הציונות לציון ואנו כאן נושאים בעול החיים, מדוכאים ומנוצלים, הכרח הוא איפוא לתקן את חיינו ולשנות פני החברה במקום. כזה היה מהלך־הרוחות בהטפה הדימאגוגית של המפלגות השמאליות ברובנה בתקופה ההיא.

ברובנה כבש לו, כאמור, ה„בונד" עמדה חזקה. אסיפות, כרוזים, שביתות ופעולות אחרות שלו ריכזו את חבריו, חינכום, הדריכום והעלום משפל מצבם. הסברת דברים מן החוץ פעלה את פעולתה עד שנתבלטו עסקנים מקומיים בשורות ה„בונד". אמנם, בתנאי המשטר הצארי הכרח היה לפעול בחשאי ובסתר, שכן השלטון רדף את התנועות המהפכניות. בעלי־הבתים ואף נותני־העבודה התיחסו לצעדי הבונדאים בביטול ובהתנגדות, והדבר מובן. לא־אחת היו מעירים בבית־הכנסת לפלוני־אלמוני שבנו או הוא עצמו נתן יד ל„בונד" וממיט צרה על ישראל. מכאן שגם בונדאים היו באים אז להתפלל בבית־הכנסת...

בית־הקפה של דודלזאק (ליד בית־המרקחת של סוחארצ'וק) ברחוב שוסיינה, שימש משך שנים מקום־פגישה לאנשי ה„בונד" ברובנה ועינו של השוטר הריאקציוני סטוקולוב היתה פקוחה עליו. לא־אחת נתכבד שוטר זה במתנת־יד שלא יתעכב בבית־הקפה. בדרך־כלל היתה נהוגה קונספיראציה בכל המפלגות, אך לא חסרו מקרי־בגידה של חברים, וכל גילוי נסתיים במאסרים קשים. מספרים על משה קורקנמאכר מרחוב אפריקאנסקה, פועל מילדותו ובן לבנאי מקומי, שמצא את מקומו בשורות ה„בונד" בראשיתו ברובנה. מסיבה בלתי־ידועה הפך הלה את עורו ונכנס לשרת את הז'נדארמריה הרוסית. אותו זמן פעל ה„בונד" ברכישת נשק מהצבא בקסרקטין שברובנה. משה זה הביא את הדבר לפני הממונה עליו בז'נדארמריה, ושעה שעמדו לקבל כלי־נשק מהגדוד הפוטיבלי — סודרה מלכודת, וצעיר, מוביל־מים מקומי, שהגיע לקבל את הכלים נתפס ונורה במקום. הדבר הביא לביטול מקור זה להשגת נשק וגרם צער רב. במרוצת הזמן הוברר מיהו זה שגילה את הסוד ונתגלה הבוגד.

באוקטובר 1905, אחרי המאניפסט הידוע של הצאר ניקולאי השני, יצאו כל המפלגות השמאליות בתהלוכה גדולה. בתהלוכה זו בלט ה„בונד", שצעד בראש על דגלו וכרזותיו; ואם כי התהלוכה נערכה על דעת השלטונות והמשטרה לא התערבה בה, קרה דבר שלא ציפו לו כלל: שעה שהתהלוכה פנתה אל עובדי מסילת־הברזל שבצד תחנת־הרכבת, הופיע גדוד־צבא של פרשים־קוזאקים והחל לפזר את המתקהלים באַלות ובחרבות. בבהלה שקמה נפצעו רבים מהמפגינים. מי שנעצר הובל למשטרה, נרשם ושוחרר. התנהגות גסה זו ברובנה וכן במקומות אחרים הוכיחה, שאין לסמוך על הממשלה הרוסית המדכאת ומשטר העריצות שבמדינה. והנה נתפרסם צו על כינוס ה„דומה" הממלכתית והוכרז על בחירות צירים לפרלמנט זה...

תיזכר השביתה הגדולה של עובדי הרכבת שארכה למעלה משבוע ימים ורובנה המהפכנית היתה מנותקת מן העולם. המסחר היהודי נפגע אז, אך דופק החיים הפוליטיים גבר בה ושמה של רובנה יצא בכל ווהלין.

יהודי רובנה בכללם לא היו מעורבים בתנועות. היו שנטו אחרי הציונים והיו שהמשיכו בחייהם המסורתיים־חסידיים, כאילו לא נפל דבר ברחוב היהודי.

אביגדור גלר

ה „ב ו נ ד "

בסוף המאה התשע־עשרה, עם התעוררות המוני העמלים בקרב היהודים ברוסיה הצארית שהיו נתונים לסבל ודכאון כפול ומכופל כעמלים וכיהודים — קם ה „ב ו נ ד " ויצר סוציאליזם יהודי, בעל גוון משלו. במדינה הרוסית הגדולה נתגעשו הרוחות וזעקו לשחרור ולתיקון תנאי החיים, והנה נשמע גם קול־יעקב — קול הפרולטריון היהודי. הופעת ה„בונד" עשתה רושם על המוני ישראל כתנועה שואפת שחרור ראשונה ברחוב היהודי לתיקון המציאות. אמנם, עם חתירתו לשחרור פוליטי ברוסיה עצמה שלל את הציונות כשוללת את הגלות, אך התקוה לגאולה קרובה על־ידי המהפכה משכה את ההמונים שנתנו יד ל„בונד".

תנועת ה„בונד" חדרה גם לרובנה והיכתה בה שרשים. משנת 1903 החלו לדבר עליה כתנועה הבאה לשחרר מניצול ולהעלות את חיי הנדכאים והמנוצלים לרמה ראויה לשמה. פרולטריון, במובן הרחב של המושג, לא היה אז ברובנה. אנשי־העבודה ברובם הגדול היו בעלי־המלאכה (בנאים, נגרים, חייטים, סנדלרים ואחרים), שהעסיקו אצלם שוליות. מלבד זאת נתקיימו כמה משרפות של לבני־חמר, מאפיות, בתי־חרושת לסוכריות, סבון ובירה, שגם אלה נתנו עבודה למספר לא־רב של פועלים, פקידים ועוזרים. אשר לבעלי־המלאכה עצמם — לא ראו למתאים להם לתת יד לאירגון מהפכני שבעצם יפעל נגדם כנותני־עבודה, אף שהם עצמם חיו בתנאים סוציאליים קשים. לעומתם נמשכו השוליות שלהם ואתם המשרתות בבתים פרטיים ורבים מהעובדים בבתי־מסחר ובבתי־חרושת ל„בונד" ותלו בו תקוות רבות לתיקון מצבם וחייהם בכלל.

תעמולת ראשוני ה„בונד" ברובנה נשאה פרי: תביעה להעלאת שכר־עבודה, דרישה לקביעת שמונה שעות־עבודה ביום, חתירה לקראת תנאים ויחסים מתוקנים מצד המעבידים ומניעתם מניצול ושעבוד העובדים, — כל זה קסם ועודד. החלו האנשים לבקר באסיפות, להאזין ל„אַגיטאַטורים", לעיין ב„ברושורות" ובכרוזים שעברו מיד ליד ופעלו את פעלם. הסיסמה „פועלי כל הארצות התאחדו" נעשתה לצור־חיים, הדגל האדום הפך לסמל, ושירי התנועה נשמעו בכל פינה בשעת העבודה ולאחריה. הלבבות התלהבו, האפקים התרחבו והשורות גדלו.

מקץ שנה מנה ה„בונד" ברובנה כ־500 חבר וחברה — מספר די גדול לפי מושגי הימים ההם ולפי מספר העובדים בעיר בכלל; ביניהם התבלטו כמה צעירים וצעירות שספגו את ההכרה האידיאולוגית של ה„בונד" ונעשו לתיאורטיקנים. פירסום מיוחד ניתן ל„בונד" בעיר על־ידי השביתות שהיה מכריז במקומות־עבודה מסוימים (בבתי־חרושת לסוכריות, לגפרורים ובמקומות אחרים), שביתות שנסתיימו כמעט תמיד בפשרה. ומאחר שהפועלים ראו תועלת־מה בשביתותיהם — הוסיפו לחלום על תיקונים יסודיים יותר. המעבידים מצדם, אם כי לא ייחסו ערך רב לכוח הפועלים ותנועתם, נמנעו בכל זאת מהיכנס אתם בסכסוכים.

כל נצחון של ה„בונד" העלה את קרנו ברחוב היהודי ברובנה, כמו במקומות אחרים, ומשהרגיש בחיזוקו ניסה לצאת נגד הציונים, כנגד הבורגנים בכלל, בהשמצה ובהטלת דופי: הציונים הם בעלי־בתים או בני בעלי־בתים מהמעמד הזעיר־בורגני שהפסיכולוגיה שלהם נוגדת את האינטרסים של הפועלים; פניהם לציון, כדי להתעות את המוני העובדים, ובינתיים לשעבדם ולנצלם לטובת מעמדם; בחלומות יפטמו רעבים ונדכאים וכל רעיונם אמונת־הבל לאומית־דתית שלא תפתור את שאלת הפועלים הנתונים בכבלי שלטון מדכא ובידי מעבידים מנצלים שעינם לבצעם ולתועלתם. רק דרך המהפכה הסוציאלית של המוני היהודים יחד עם המוני הפועלים בעולם היא הדרך, דרכנו...*

כאלה היו דבריהם של תועמלני ה„בונד" ועליהם התחנכו חברי התנועה. במרוצת הזמן ביקרו ברובנה אחדים מראשי התנועה, חיזקו את הקשרים והירצו בצורה מעמיקה יותר לפני חוגים וקבוצות, מובן — תוך זהירות יתירה מחתרתית מפני השלטונות שרדפו את ה„בונד" והבונדאים כמהפכנים. עין השלטון הצארי היתה פקוחה על כל מפלגה וזרם ציבורי, וה„איספראַווניק" (נציג השלטון בעיר) ידע לרדוף את הנוער היהודי שכולו היה חשוד בעיניו במהפכנות. השוטרים הותיקים: סטוקולוב, אוגורודניקוב ואחרים, שהכירו יפה כל נער ונערה בעיר — היו נטפלים לכל אחד מהם ומחפשים בו דופי פוליטי. חשדו אפילו בכשרים, ומחשדות — לצעדים מרחיקים. תחילה ערכו חיפושים בבתים שהיו בהם צעירים, אחר כך ארבו לפגישות ואסיפות בכל מקום שבו התכנסו או פעלו בסתר, כתבו, הדפיסו, התכוננו. והיו מקרים שעצרו אנשים ללא אבחנה, בין שהיה יסוד חוקי לכך, ובין שלא היה. השתמשו בהוראה של ענשים אדמיניסטראטיביים, וכל נעצר נחקר, נשלח לבית־הסוהר הגדול שבעיר ואחר כך — גורש מהעיר לפי פסק־דין או הוראה אדמיניס־טראטיבית בלבד.

רובנה, וה„בונד" שלה בעיקר, לקחה חלק חשוב בתנועה המהפכנית הסו־

---

* מתוך כרוזים (פרוקלאמאציות) של ה„בונד" ב־1903.

ציאליסטית. חברי ה„בונד" והנוטים אליו, היו מתכנסים לאסיפות סודיות ומנהלים תעמולה והסברה לרעיונם. באסיפות אלו נקשרו קשרים, והפניה כלאחים ואחיות לבשה צורה של ממשות. האחוה ביטאה את השיתוף שבגורל, במעמד ובמלחמה עם המעמד שכנגד ועם סדרי השלטון ובמשטר בכלל. שטח שוֹסיינה, שבין הגשר הראשון מפינת רחוב אַפּטאָקאַרסקה ופינת רחוב דיראָקטורסקה, נחשב ל„בורסה" של ה„בונד" („הבירז'ה"). מצד הדואר היו נוהגים להתהלך „האחים והאחיות" הותיקים שנחשבו על החוג הגבוה, לעומתם היו מטיילים בצד־שכנגד, מול הכנסיה הנוצרית הגדולה, הפועלים המפורסמים פחות, וביניהם הסתובבו הנוהרים אחרי התנועות המהפכניות בכלל. על מקרה אופייני אחד מספר דוב פליאטר:

„הדבר היה באמצע הקיץ של 1905. אני ואחדים מחברי, בני אחת־עשרה— שלוש־עשרה, מסתובבים בין המהלכים בצד הכנסיה של ה„בורסה" ואזנינו קולטות ידיעה הנמסרת בסוד לכמה מהעוברים על מקום ושעה להופעה. גמרנו גם אנו בינינו לבוא לאותו מקום. סקרנותנו היתה רבה ובהעלם גמור מההורים הלכנו למקום שנרמז בשבת אחרי הצהרים שעה לפני המועד. הגענו לבית הקברות של הנוצרים ועמדנו בצד הדרך לראות לאן ילכו הגדולים. בינתיים התלחשנו, שיחקנו וחכינו. בינינו היו: נח ברומינגר, שלום רבינוביץ ואחיו הצעיר, אלבה, פינחס איידלמן, דוב בלאַי ועוד. אף לאחד מאתנו לא היה עוד אז חלק בתנועה המהפכנית, אך היה ענין לדעת מה יעשה וידובר שם. ואפשר שמתחת לסף הכרתנו היתה לנו משיכה למה שאסור ונסתר. לבסוף החלטנו להתקרב למקום שנתקבצו הגדולים ועמדנו בריחוק־מה מהם.

היתה זו אסיפת ה„בונדאים" של רובנה. מבין הקהל קם אחד ואחריו שני (היו אלה נמירובסקי וסגל), שהיו ידועים כריבולוציונרים בעיר ודיברו תחילה בשקט, אך מיד התלהבו והתיזו מלים שלא היו מובנות לנו היטב, אולם חדרו גם ללבותינו הצעירים. התענינותנו גברה מרגע לרגע ולא הרגשנו כלל כיצד פתאום הקיפו שוטרים, ז'נדארמים וחיילים את המקום ואנו נפלנו יחד עם הגדולים בפח שטמנו לנו. בהלת־מנוסה אחזה את הנאספים, אולם ספק אם רבים הצליחו להימלט. אנו הקטנים סברנו שבנו לא יפגעו, אכן משניסינו לסגת, הורם גם עלינו מגלב־השוטרים. כמאה ועשרים איש, בערך, הובלו תחת משמר חזק דרך רחובות העיר אל המשטרה שברחוב דיראָקטורסקה. בעיר דאגו הורים וקרובים לגורל הבנים והבנות בלי לדעת מי ומי בין הנעצרים, וההתרגשות בהרבה בתים היתה רבה. החשד היה על מלשינים, שודאי נמצאו בשורות ה„בונד" ובמפלגות אחרות. אך היו גם שסברו כי חסרה זהירות. שעות רצופות עמדו הנעצרים, ואתם גם אנו הקטנים, בחצר המשטרה מוקפים שוטרים עד שהחשיך. אחד אחד הוכנסו האנשים אל לשכת המפקח של המשטרה, שם נמצא גם סגן ה„איספראַווניק" סוסובסקי ולבלרים עם שוטרים לידם. משהוכנסתי אני, הציץ בי סוסובסקי והכירני. צחק ואמר בביטול: ,גם אתה, נערון, עם המהפכנים? עוד תספיק, שובב, להיכלא' (הוא הכיר יפה את אבי ובניו), משך באזני והוסיף: ,מהר הביתה ואמור לאבא שיכבדך בעצמו במלקות, ודע את דרכך להבא'.

מיהרתי להסתלק ולרוץ הביתה כל עוד נפשי בי.

בעיר נפוצה השמועה על כשלון אסיפת ה„בונד" ועל החקירה במשטרה,

אך בביתנו־אנו לא עלה אפילו על דעת מישהו שהלכתי למקום האסיפה ושגם אני בין הנעצרים. תוצאות אסיפה חשאית זו היו: רישום כל הנעצרים וחיובם לחקירה נוספת למחרת היום. הם שוחררו נגד ערבות נכבדים נאמנים על המשטרה, ואחדים שהיו ידועים כמנהיגים ונחשבו למסוכנים — נאסרו.

בשנת 1905 גבר ה„בונד" ברובנה. ההשפעה באה מקיוב ובעיקר מברדיטשב, בה היה סניף „בונדאי" חזק שפרש את רשתו על כל הסביבה. שם ישבו מנהיגי התנועה (ליפץ, נירנברג ואחרים), שפעלו בכל החבל האוקראיני. כמה מבני האינ־טליגנציה היהודית המקומית נכנסו לשורות ה„בונד" ונעשו פעילים בו (שלמה אֶדל, ויטלס, סגל, וולף הוכברג, ואחרים). כאשר פרצה שביתת עובדי הרכבת הכל־רוסית, יצא ה„בונד" הרובנאי כמפלגה סוציאליסטית להביע את אהדתו ותמיכתו בשביתה. עמדו יהודי רובנה וחששו לתוצאות מרות העלולות לבוא מהתערבות זו, אך לא העזו לפצות פה. אותו זמן פורסם — ב־17 לאוקטובר 1905 — צו־מלכות בחתימתו של הצאר ניקולאי השני, הוא המאניפסט הידוע על הענקת חופש לעמי רוסיה. נדמה היה שפותחו כל חרצובות השעבוד. ברם קצרה היתה השמחה. יד־הרשע של השלטונות הריאקציוניים ידעה להחניק את החופש שניתן על הנייר מיד לנתינתו — בנחלי דם של שואפי החופש ושל יהודי רוסיה, והקץ היה לדרור.

הופעותיהם של חברי ה„בונד" בתקופה ההיא גילו לז'נדארמריה ולבולשת הרוסית מי הם ומה מעשיהם, והדבר נסתיים במאסרים המוניים ובגירוש לסיביר הרחוקה — לשנים. לאחדים הוחלף הגירוש בשילוח אל מעבר לגבול לתקופת שנים, לאחר השתדלות מרובה והשפעה מסוימת. לאחדים שיחק המזל והם הספיקו לברוח לחוץ־לארץ (ביניהם היה שלמה אֶדל) והם ניצלו מעונש השלטון העריץ.

כידוע, צוינה שנת 1905 בתולדות רוסיה ובחיי היהודים בה כשנת המהפכה, שבעקבותיה ניתן לאזרחי המדינה מאניפסט על חירויות שלא קוימו וגרמו רק למהומות בארץ ולחיזוק המרדנות של ההמונים מצד אחד ולהגברת הריאקציה מצד שני, שהלכה וגברה ודיכאה כל תנועה וגם את ה„בונד".

ברובנה נשתתקה פעולת ה„בונד" וכמעט שחדלו לדבר עליה; נושאיה הסתתרו או נעלמו, אך היא לא בוטלה. עם היותה במחתרת, הוסיפו המעטים שנשארו נאמנים לתנועתם לארוג בחשאי את תכניותיהם לקראת הבאות. הגחלת לא כבתה כליל. בינתיים באה מלחמת־העולם הראשונה, הדור הצעיר היה נתון לגיוסים מתמידים, לדאגות הזמן ולרווחי מלחמה — וכל זה הרדים את הרעיון. אולם בשנת 1917, עם המהפכה הגדולה, יצאו ממחבואיהם שרידי ה„בונד" והתעוררו מחדש לפעולה מפלגתית־סוציאליסטית ברחוב היהודי. נפתחו אפקים לפעולה בשטחים שונים והסיסמאות הישנות שבו לתחיה ונישאו בפי הבונדאים לפי רוח הזמן. קמו גם דברים חדשים ורעיונות נוספים נולדו ושובצו בפרוגרמה של ה„בונד", ה„אידיש" וה„קולטור" הפכו עיקרים. ה„בונדאים" משכו לצדם רבים־רבים משכבות ההמונים והפועלים, שראו ב„בונד" את מקומם, ותנועה זו שוב עלתה לכוח בעל משקל ברובנה.

ויכוחים היו לראשי ה"בונד" עם דברי מפלגות אחרות: הציונים. ה„ס.ס." ואחרים בשאלות פרוגרמתיות וטאקטיות שלא נסתיימו לעולם. מנהיג ה„בונד" ברובנה בשנות 5—1903 היה שלאֵין מזוויהיל, בעל השפעה מרובה, וממקורביו הפעילים היו: יוסלה בייוול ויעקב טייטלבוים.

לא ארכו הימים והמשטר הקומוניסטי החדש ברוסיה דחק את רגלי ה„בונד״. לעומת זה הרים ה„בונד״ ראש ברובנה תחת שלטון הפולנים, בשנות העשרים, כשהופיע כזרם בחיי היהודים והיו לו נציגים במוסדות, בשלטונות הערים ובשדה הציבוריות היהודית בכלל. בתקופה זו התבלט ה„בונד״ בשטחים שונים.

יזכרו כאן אפוא פעילי ה„בונד״ ברובנה והקרובים להם: אברהם דננברג, משה גילבורד, מתתיהו שליף, המורה מירר, זלמן גורין, ישעיה שחטוב, עו״ד זאקון ואחרים.

א. א.

מפלגת ס. ס.

בשם זה היתה ידועה המפלגה של הציונים הסוציאליסטים שהופיעה ברחוב היהודי ברוסיה ומשכה לצדה משורות הציונים מזה ומשורות ה„בונד״ מזה. בעצם היתה זו תנועה יהודית מהפכנית שביסודה היתה נתונה להכרה טריטוריאליסטית על בסיס סוציאליסטי לגבי האומה הישראלית הפזורה על פני העולם.

נושאיה ודבריה של המפלגה היו ציונים שפרשו מהמחנה והקימו בימה חדשה עם אידיאולוגיה מנוסחת ומבוססת. עיקרי המפלגה משכו רבים מהנוער היהודי שהיה נתון בראשית המאה שלנו למהפכנות ולחיפוש דרכים להשקפת עולמו ולשינוי פני המציאות הבלתי נורמאלית האוכלת את המוני העם. התיקונים הסוציאליים שבהם דגל ה„בונד״ בימים ההם נכללו בחלקם בתכניות של מפלגת ס. ס.

לא עברו ימים מרובים והדי המפלגה הגיעו גם לרובנה שתססה מבחינה מהפכנית. כמה מטובי הנוער המקומי וכן ציונים ועברים מצוינים נתנו יד למפלגה החדשה. על אלה נמנו שמואל ויינצווייג, ממייסדי הספריה העברית העממית, ברוך גלפרין, משכיל ואינטליגנט יהודי, יוסף ויגדורוביץ׳, משה־יהודה פפרמן, ברוך נחיס, מייזליש ואחרים.

עובדי בתי־המסחר היו מאורגנים בס.ס. והם היוו את הרוב במפלגה וגם התבלטו באסיפותיה. בין ראשי המפלגה ברובנה היו אחדים מחוג זה.

שמואל ניגר ממנהיגי ס.ס. בראשית המאה (והוא אז כבן 22) הופיע פעמים מספר באסיפות חשאיות של המפלגה ברובנה. האסיפות נערכו בקומה העליונה של ה„תלמוד־תורה״ ובדירת משה באר על הווֹליאַ, ובאחת מהן התנהל ויכוח עם נציג מפלגת ה„בונד״ בשאלות פרוגרמתיות. זכר הויכוח והופעותיו של ניגר נשאר לשנים בעיר (ניגר התרחק אחר כך מס.ס. והתקרב ל„פאלקס־פארטיי״. עסק בספרות אידיש עד צאתו לאמריקה).

לא חסרו התנצחויות בויכוחים בין ראשי הס.ס. וראשי ה„בונד״ והציונים. ברם, מפלגת ס.ס. לא הלכה בגדולות ברובנה. מספר חבריה לא עלה על מאות אחדות ופעילותם לא הורגשה ביותר בין יתר התנועות שכבשו להן מקום מכובד ברובנה.

אליהו ריצמן

„פאלקס־פארטיי"

המפלגה העממית „פאָלקס־פאַרטיי", שהוקמה בשנת 1916 אחרי הבחירות לעיריית וארשה הראשונה, כבשה לה עמדה והיכתה שרשים בקרב יהודי פולין, ולא פסחה גם על רובנה. העתונות היהודית שבחלקה היתה נתונה להשפעתה, ניהלה פעולת־הסברה חיובית לעמדתה של מפלגה זו בכל שאלה ציבורית־לאומית, ביחוד לקראת בחירות. מייסדי המפלגה היו: נח פרילוצקי, ה. ד. נומברג, חיים ראסנר, ש. הירשהורן, ש. וולפוביץ ואחרים. שליחי מרכז המפלגה בווארשה היו סרים לרובנה לשם חיזוק הקשרים עם אנשיה מחוגי המלאכה והסוחרים־הזעירים ולבחינת שאלות שצפו ועלו כפעם בפעם על זכויותיהם של יהודי ה„קרֶסים".

שיחקה ההצלחה למפלגה זו למשוך לצדה אנשים מחוגים שונים שלא היו קשורים למפלגות מסוימות, כי היא דגלה בשם אחדות האומה על בסיס בלתי־מפלגתי, עממי. אכן היתה לתנועה זו עמדה מיוחדת שבה נבדלה מהציונים מזה ומהשמאל מזה.

ה„פאלקס־פארטיי" היתה מיוצגת לא רק במוסדות היהודיים, כי אם גם במוסדות המוניציפיאליים והממלכתיים (עיריות, סיים ועוד) ולקולה האזינו בחוגי הממשלה. בבחירות השונות הופיעו בעלי־המלאכה תחת דגלה ולחמו להצלחת רשימתה. אולם בכלל לא הלכה המפלגה בגדולות ברובנה.

כזכר לתולדות ה„פאלקס־פארטיי" כדאי להביא את העובדה הבאה:

יום אחד, — היה זה בקיץ 1909, — ישבתי אצל ברוך גלפרין ושוחחנו, והנה נכנס נחום שטיף, הצטרף לשיחתנו ואמר: „חברים, יש לי רעיון חדש, סדרו נא אסיפה והזמינו אליה שניים שניים מכל זרם, ואני ארצה לפניהם על הענין". את רעיונו לא גילה לנו במקום. יצאתי ומצאתי מקום בדירת אחותי ח. פ. בהרל ברחוב ווקזאַלנה, והאסיפה נתקיימה בחשאי. באו יצחק מלמד ויהודה מוטיוק מהציונים; דננברג מהסוציאליסטים־ריבולוציונרים; ברוך גלפרין וברוך נחיס מס.ס. ואחרים, וביניהם האורח ר' מרדכי'לה (צ'מרינסקי). היינו כשלושים איש שהקשיבו להרצאתו של שטיף, בה השתדל לחייב את הגלות ולבסס רעיון עממי יהודי קשור במציאות הגלות ותנאי שינוי החיים היהודים בה. בויכוח הער לקחו חלק צ'מרינסקי, דננברג ומלמד. הרעיון היה בו אמנם מגמה חדשה אבל הוא לא משך את הנוכחים. לאחר מכן הופיע בקובץ „פאלק און לאנד" מאמר של שטיף ששימש נושא הרצאתו

אליהו ריצמן

אגודות מקצועיות

א. תפקידה של רובנה בחייה הכלליים של המדינה

בחיי הכלכלה של המדינה, קודם־לכן ברוסיה ובתקופת־הבינַיים של שתי מלחמות־העולם — בפולין, תפסה העיר רובנה מקום נכבד בתעשייתה הקלה וביחוד בסחרה המפותח. היא שימשה תמיד כעין מתווכת בין חבלי ארץ רוסיה לבין אזורי פולין, שהיו פעם תחת שלטונו של הצאר. ואילו בפולין גופה נתייחדה רובנה בתוצרתה העצמית, אם גם קנתה מיצרכים תעשייתיים שונים מכל קצוי המדינה.

העיר נתברכה בסביבה כפרית גדולה, שרב היה בה אחוז האוקראינים, הגרמנים והצ׳כים. במילא שימשה מרכז לכל מיני עסקים בתוצרת חקלאית. טחנות־המים־והקיטור בתוך העיר ומחוצה לה, עיבדו כמויות עצומות של תבואה לצרכי האוכלוסיה המקומית ויותר מזה לצרכי הסביבה, הקרובה והרחוקה. קמח, סובין וכו׳ הוצאו אפילו לחוץ־לארץ.

ברובנה היו גם כמה וכמה משרפות־לבנים, בתי־חרושת לבירה ויי״ש וכן שורה שלמה של מפעלים תעשייתיים, גדולים וקטנים. עמדה מיוחדת תפסה העיר בחרושת־העץ במנסרותיה הגדולות והמרובות. בעיקר הצטיינה כמרכז מסחרי עם רשת רחבה של מפעלי־מסחר שונים. כמה פירמות חשובות במדינה שלחו לעיר את נציגיהן הקבועים ופתחו גם סניפים משלהן. לא אטעה אם אציין, שבראש מסחרה עמד ענף הטכסטיל. מספיק לומר, שבאמצעות משרד־אכספדיציה אחד בלבד („טשרקס״) היו מגיעים לרובנה מדי שבוע 5—6 קרונות מנופקטורה — וסוכנות זו הרי לא היתה היחידה בעיר.

רובנה אמנם נודעה ברבים בתעשיית־ההלבשה שלה. בגדי־„טאַנדט״ יוצרו בכמויות גדולות בין לצרכי המקום ובין בשביל הסביבה, טבעי הדבר שהמפעלים המרובים העסיקו מאות פועלים ופקידים במקצועות שונים.

ב. פעולה מקצועית בתקופת המהפכה הראשונה (1905)

התלקחות תנועת הפועלים הריבולוציונית ברוסיה נשתקפה גם ברובנה ועם זה רשמה באותם הימים דף מיוחד בתולדות תנועת הפועלים, הכללית והיהודית כאחת. הכינוסים („סחוֹדקי״) והבורסות („בירז׳י״) המהוללים קנו שביתה בעיר ובהם איפוא חל אירגונם של הפועלים היהודים. שם גם יושבו כל מיני סיכסוכי־עבודה בין עובדים למעבידים. ה„סחודקה״ היתה המקום, בו חיפשו עזרה והבנה גם פועלים וגם אנשי־ההמון סתם.

ג. אירגונים מקצועיים ליגאליים

אירגון מקצועי ליגאלי ברובנה הוקם רק בשנת 1912. היתה זו האגודה בשם „אוֹבשצ׳אֶסטווֹ פריקאַזטשיקאָוו״ (אגודת הפקידים), שלפי כללי התקנון לא נשאה שום אופי של אגודה מקצועית (בתקופת הצאר לא היה זה דבר שבהיתר) ורק דובר בו על עבודה פילאנטרופית בלבד. אך אפילו לא היתה רשמית — שימשה אגודה זו מפלצת למעבידים. באופן ליגאלי לא יכלה האגודה לנהל שום פעולה להטבת מצבם הכלכלי של חבריה. אולם בד־בבד עם ההנהלה הרשמית פעלה ועדה בלתי־ליגאלית של כמה עסקנים אחראיים והיא־היא שיישבה את הסיכסוכים בין העובדים למעבידים. אופייני הוא לתנאי החיים ברוסיה הצאריסטית, שיושב־ראש האגודה, שהיתה כולה יהודית למעשה, שימש בהכרח נוצרי; במקרה דנן — יושב־ראש הצרכניה אמברוז׳ביץ. חברי האגודה היו מחוגי העוזרים בבתי־המסחר ופקידים, והיושב־ראש ה„בלתי ליגאלי״, שטרנברג, היה מאנשיהם — פנקסן של קופת מלוה־וחסכון ברובנה. זמן מסוים שימש בתפקיד זה שמחה פלאַט — עסקן ידוע ומנהלו של הבנק העממי בעיר (עכשיו בבוסטון, אמריקה). עסקנים פעילים באגודה

זו מלבד אלה, היו: טבצקי (מבנק גלפרסון), אהרן פולישוק, רפאל שוורצמזון, אברהם דון (מבנק לוריה), ורבים־רבים אחרים ששמותיהם כבר היו לנחלת השכחה.

ד. התנועה המקצועית בתקופת־הביניים של שתי מלחמות־העולם

התנועה ההמונית של הפועלים היהודים המאורגנים ברובנה קמה רק לאחר המהפכה של שנת 1917, ולה נועד תפקיד מכובד בחייה הפוליטיים־חברתיים של העיר והסביבה, ביחוד בשנים עד למלחמת־העולם השניה. כאמור איפשרו האגודות המקצועיות הליגאליות את יישובם של סיכסוכים רבים בין פועלים ופקידים לבין מעבידיהם בענפים מסוימים בכללותם ובאחרים — במקרים בודדים בלבד. ואכן כמעט בכל שטחי העבודה ברחוב היהודי הועלה השכר, נתקצר יום־העבודה ושופרו התנאים בכלל.

לא היה זה תפקיד קל לפועל ולפקיד המאורגן לבצע פעולה כגון זו. יש להביא בחשבון את התנאים המיוחדים שבחיי־הכלכלה של היהודים. על אף הכל גברה התנועה תחת השלטון הפולני, החל משנת 1920. מספר האגודות המקצועיות גדל, כך שבתקופה מסוימת מנתה התנועה בשורותיה כ־14 אגודות מקצועיות מסונפות לגופים מרכזיים. עם זה היו האגודות ברובנה מאוחדות במועצה בשם „ראַדאַ זוויונזקוב זאַוודוביך", ואף־על־פי שעם חבריהן נמנו גם אוקראינים, רוסים ופולנים — היו בעיקרן אגודות יהודיות, שבראשן — כמו בראש הראַדאַ בכלל — עמדו עסקניה היהודים של התנועה המקצועית. מטעם זה ודאי, ארבו לתנועה כל מיני סכנות ורדיפות ופעיליה נתקלו על כל צעד ושעל בקשיים ומכשולים.

ביחוד רבו הרדיפות תחת שלטון הריאקציה של הפולנים. בעיניהם היתה כל התנועה לצנינים. הרשות בלשה כל אגודה ופעיליה, ובמיוחד הקפידה על מחוז־ספר כרובנה, הסמוך לגבול הסובייטי, שעליו חלו חוקים שאיפשרו לשלטונות למרר את חייהם של חברי האגודות ועסקניהן, מה־גם שפקידי הממשלה היו ברובם אנטישמיים מובהקים. ברדיפות נגד האגודות ומנהיגיהן נתכוונה הממשלה הפולנית ל ח ס ל, פשוטו כמשמעו, את התנועה כולה. בשנים האחרונות לפני מלחמת־העולם השניה היתה הטנדנציה לפלג את התנועה וליצור במקומה אגודות „צהובות" ברוח ה„סאַנאַציה".

בעיקר העלו עסקני התנועה היהודים את חמת המשטרה הפוליטית בזה, שהכניסו תחת כנפי התנועה גם נוצרים, אולם עבודת הפילוג והחתירה מבפנים לא הצליחה. כך נמשך המצב עד למאסר הגדול באפריל 1937, שאז הושמו בכלא בהמון כל הנהלות האגודות המקצועיות. המאסרים עוררו הד כביר בכל המדינה. ברם הנוצרים שוחררו מיד, ללא יוצא מהכלל, באזהרה שלא יתחברו שוב עם יהודים ואז ידאג כבר להם השלטון, ואילו מן היהודים שוחררו הפעילים פחות בתנאי שלא ישתתפו עוד באגודות, וחבורה שלמה מראשי הפעילים הושלכה לכלא. לגבי שניים מהאחרונים (דנגברג ושיכאטוב) ננקטו אמצעים מיוחדים: הם שולחו למחנה־הריכוז הידוע באותם הימים לשמצה קאַרטוּז־באֶרֶזה (לאחר שיחרורו מהמחנה מת דנגברג כתוצאה מה„טיפול" שקיבל שם והרס את בריאותו).

אולם על אף כל הרדיפות והמאסרים לא נשברה רוחם של עסקני התנועה המקצועית והפעולה נמשכה. שוב השתלטה התנועה על שוק־העבודה, יישבה כל

מיני סיכסוכים בין מעבידים לעובדים, בין באופן קולקטיבי ובין של יחידים, וגם אירגנה פעולות המוניות, אפילו שביתות. בין השאר הופעלה התנועה בכל כוחה לקראת הבחירות המוניציפאליות וקולה נשמע יפה גם אחר־כך במליאותיה של מועצת העיר. האגודות המקצועיות של היהודים היו פעילות גם בבחירות למועצות הקהילות, בתוצאות חיוביות, וניכרת היתה השתתפותן בבחירות הכלליות של האוכלוסיה לסיים הממלכתי הפולני.

השביתות באחד למאי הפכו מסורת. האגודות המקצועיות ראו בתהלוכת האחד במאי את שאלת קיומן והמאמץ שלהן היה להופיע בראש תהלוכות אלו לכבוד חג־העבודה הבינלאומי. כן אורגנו על־ידן מסיבות חגיגיות באותו יום באולמים סגורים — על אף רדיפות המשטרה. יום האחד במאי גרם כמעט תמיד לקרבנות־דמים בשורות העסקנים והמשתתפים. קרה שברובנה העיר צעדו באחד במאי לא פחות מ־3000 פועלים ופקידים — בלי שים לב לכל מיני תקלות ותוצאות.

בשנת 1925 הוקמה ברובנה קופת־חולים. מחמת הפוליטיקה המיוחדת שהונהגה במחוזות־הספר, חל הדבר באיחור של ארבע שנים. בחירות לקופת־חולים במחוזות אלה לא באו כלל בחשבון, ושאיפתם היחידה של מנהיגי התנועה המקצועית היתה — שקופת־חולים תעסיק פקיד שהומלץ עליו מטעם האגודות המקצועיות, שפקיד זה ישמש למעשה נציגם הבלתי־ליגאלי של פועלי רובנה ופקידיה ו — שהוא יהיה יהודי, כמובן. פעל כאן העיקרון של „זכות לעבודה", ולאחר משא־ומתן מייגע וניצול השפעות אכן סודר הענין. נתמנה פקיד יהודי בהמלצת האגודות המקצועיות בקופת־חולים, ובמרוצת הזמן הועסקו באותו מוסד שבעה פקידים יהודים נוספים. בתנאי אותם הימים היה זה הישג כביר. הקופה ברובנה היתה בנידון זה יוצאת מהכלל בפולין כולה.

הפעולה לטובת יום־עבודה של שמונה שעות, ליחס הוגן ולתנאים סניטאריים — היתה דאגת יומיום של התנועה המקצועית ברובנה. כן פותחה פעולה ענפה בשדה התרבות, אם בכוחות מקומיים ואם בעזרת המוסדות המרכזיים בווארשה. הרצאות ופעולות־תרבות אחרות בהשתתפות עסקנים ידועים בתנועה הפוליטית־תרבותית במדינה היו תופעה רגילה, ואלה עוררו תמיד הד רב וחיובי בין כל האוכלוסיה המקומית.

טבעי הדבר, שכל המפלגות הפוליטיות שהיו פעילות ברחוב היהודי ביקשו להשפיע על התנועה המקצועית בעיר. בשטח זה פיתחו פעולה ה„בונד", הקומו־ניסטים, „פועלי־ציון" ואחרים.

ה. האגודות המקצועיות ועסקניהן

גולת־הכותרת של התנועה היתה אגודת הפקידים. בתנאים הקשים ביותר עלה בידי האגודה לארגן חלק גדול מחבריה ברובנה. היתה זו אגודה שמנתה בשורותיה למעלה מ־700 חבר — שלישית לפי מספר אנשיה במדינה. מעון האגודה שימש מרכז לא רק לפקידים, אלא גם לחברי אגודות אחרות, והמולה רבה היתה שם.

אזכיר בזה חלק מפעיליה של אגודת הפקידים:

אברהם דנגברג, יושב־ראש האגודה משך שנים רבות, חבר מועצת העיר, סוציאליסט ותיק, עונה בקַארטוז־בֵארֵאזֵה ומת כתוצאה מעינויים אלה לאחר השיחרור. עניני האגודה היו כל תוכן חייו.

מרדכי שניידר (מיטיאַ), מזכיר האגודה משך שנים רבות, נציג האגודות המקצועיות בעיריה. מת זמן־מה לפני המלחמה. חלה בבית־הסוהר, במקום שריצה את עוונו משך ארבע שנים על פעולתו בשטח הפוליטי־מקצועי.

אברהם בוקסר, פנקסן, כל השנים חבר הוועד של האגודה, אחד מנציגי החבורה הבלתי־מפלגתית.

אלתר ביק, פנקסן, לאחרונה מעובדי בית־האכספדיציה „טשרקס", נכדו של העסקן הרובנאי הידוע ליבוש ביק, עסקן נאמן וחבר ועד האגודה משך שנים רבות.

דוד ינקוביאק, פנקסן, פקיד בקופת־חולים, חבר ועד האגודה.

ברוך הלפרין, חבר ועד האגודה, מארגנה ומנהיגה של התנועה הקומו־ניסטית ברובנה. ריצה את עוונו הפוליטי ללא פסק־דין שש שנים רצופות. מת ברוסיה בזמן המלחמה ברעב.

דוניה ברמניק, פנקסן, חבר ועד האגודה משך שנים, עסקן „פועלי־ציון", פעיל בתנועה המקצועית.

יודל סוויטשר, מעובדי העיריה, חבר הוועד משך שנים.

מאיר בלפר, פקיד בענף המכולת, פעיל באגודה.

אברהם גלוזבאנד, חבר הוועד ועסקן נאמן

אהר'קה מרגוליס, פנקסן, חבר הוועד משך שנים.

זלמן גורין, מנהל מחלקה בעיריה, נציג ה„בונד" והתנועה המקצועית.

מאטיס שליף, מנהל בית־היתומים ברובנה, בונדאי, חבר ועד האגודה משך שנים.

מרדכי נכס, פקיד המרכז לפיקוח על יתומים בווהלין, נציג ה„בונד" והאגודות המקצועיות בעיריית רובנה.

הוכלרנר, פקיד כנ"ל וחבר ועד האגודה משך שנים.

משה פרישברג, פנקסן ראשי בבנק ווגמייסטר ברובנה, פעיל בסקציה של פקידי הבנק, נספה ברוסיה לאחר השיחרור מהמחנות, שאליהם הוגלה.

למלך, חבר ועד האגודה.

מ א ג ו ד ת ע ו ב ד י ה מ ח ט, בעלת המסורת רבת־השנים למלחמה על תנאי חיים ועבודה הוגנים, אנשי־עמל צנועים, נאמני האדם העובד:

פייבוש בילנקי, בוזיה פורמן, פנחס רבקין — חברי ועד האגודה משך שנים רבות.

א ג ו ד ת פ ו ע ל י ה ב נ י ן (מעורבת — יהודים ונוצרים, עם רוב יהודי): צבעים, בנאים, נגרים וכו'. האגודה פיתחה כל השנים פעולה ענפה וידעה לשמור על יחסי חברות בין בני העמים השונים. אגודה זו על סניפיה הרבים תפסה מקום כבוד במשפחת־העבודה ברובנה.

א ג ו ד ת ע ו ב ד י ה מ ז ו ן, על שורה שלמה של סניפים מקצועיים — אופים, קצבים, מייצרי־סוכריות וכו'. מזכיר האגודה, סיומה דבורץ, נספה ברוסיה בזמן המלחמה. סקציית־האופים הקיפה את כל העובדים, כיהודים כנוצרים, שעסקו באפיה, והאגודה שלטה בענף שלטון מלא. העסקת פועל־אפיה מחוץ לסקציה היתה בלתי אפשרית.

מבין ע ו ב ד י ־ ה ב ש ר, שהיוו את החלק המאורגן ביותר באגודת־המזון,

אנשים פשוטי־עם שקיבלו עליהם את תורתם הפוליטית באגודה וב„בונד", שאליו השתייכו, ובכל פעולה גילו את נאמנותם לתנועה ללא חת: פייבל בידרמן — יושב־ראש הסקציה; שפה טפליק.

אגודת עובדי־הדפוס, הקטנה במספרה, הקיפה את כל אלה שהיו עסוקים בענף. על פעילותה נרדפה האגודה לא־מעט על־ידי השלטונות הפולניים. פסקי־דין של שנות מאסר וקנסות חמורים היו תופעה שכיחה בקרב עובדים אלה.

אגודת עובדי־העור, שהקיפה סנדלרים, תפרים ואת המקצועות הקרובים לה. היתה פעילה מאוד במשפחת־העבודה והתנועה המקצועית. כמעט תמיד נמצאה תחת השפעתם של הקומוניסטים.

אגודת הספרים הקיפה גם היא את כל עובדי־המקצוע בעיר ופעיליה השתתפו בכל שטחי התנועה. היושב־ראש שלהם היה פורשפן.

אגודת עובדי ההובלה הקיפה על פי רוב את הסבלים. היתה זו האמביציה של עמלי רובנה לחלץ את הסבלים מהשפעתם הנפסדת של אנשי העולם התחתון. בחלק גדול הצליחה המשימה, והאגודה נמצאה כמעט תמיד בפיקוחה של ה„ראַדאַ" — מרכז האגודות המקצועיות ברובנה.

המלחמה בשנת 1939 שמה קץ לכל הפעולה הזאת, השמידה והרסה אותה כליל. יחידים בלבד נשארו בחיים אחרי סופת־הדמים, והם מפוזרים בכל חלקי תבל.

ישעיה שחטוב

גילויים קומוניסטיים

גרעיני הקומוניזם הוטלו באדמת רובנה לראשונה בשנת 1919, בזמן שלטונם של הסובייטים בעיר, ואם־כי עם יציאתם עזבו את המקום כמעט כל הצעירים והצעירות ששירתו את השלטון והקומוניזם מצא הד בלבם — נשארו רבים, שבעצם היו רחוקים מטבעם מתנועות מהפכניות, אך מצבם הסוציאלי או התפקיד שמילאו אצל הבולשביקים דחפם להתקשר בתנועה זו. כך נוצר ברובנה חוג של נוטים לקומוניזם ומאז ידעו בעיר על קומוניסטים, ביחוד בין היהודים. אחר־כך התהלכו שמועות על הקמת מפלגה זו שהקיפה יהודים ולא־יהודים.

לא מן הנמנע שנמצאו ברובנה בעלי הכרה קומוניסטית, שנשאו בלבם את הרעיון ותורת הקומוניזם, אך מטעמים מובנים — פוליטיים וחברתיים — לא נתנו ביטוי לכך בפרהסיה. הפולנים, ששלטו ברובנה, רדפו כל ניצוץ של קומוניזם, ועינם היתה פקוחה על כל תופעה חברתית שלא תסתנן תנועה זו על ידה. אף־על־פי־כן חדרו במרוצת הזמן תועמלנים קומוניסטיים לעיר ולסביבה מעבר לגבול הרוסי, ואז נתחברו להם בני־ברית מאנשי המקום, שנשענו עליהם ופעלו אתם, ובדרך זו התפתח הקומוניזם וגם הסתעף.

התעמולה הקומוניסטית מצאה לה הד בקרב הנוער הלומד, ביחוד בין תלמידי בתי־הספר התיכוניים. קשה לקבוע כיצד נקלט הרעיון בחוגי נוער זה ובפרט כיצד

משך תלמידים מהגימנסיה העברית, אך עובדה היא שבין הנוטים לקומוניזם ברובנה היו הרבה תלמידים. בשורות הקומוניסטים עמדו גם אוקראינים רבים וגם פולנים, בעיר ובכפר. לדברי יודעי דבר פעלה ברובנה במחתרת, בראשית שנות־השלושים, מפלגה קומוניסטית בת מאות חברים, שנמנו עמם גם כוחות אינטלקטואליים. בספריה „קולטורה" ברחוב ה־3 במאי (מול רחוב קולֶאיובה), היו נפגשים רבים מאנשי מפלגה זו לשם פעולה חשאית והמקום שימש להם זמן־מה מרכז סודי. ספריה זו היתה תחילה ספריה אידישית של הבונדאים והיתה מפורסמת בעיר משך שנים.

השלטונות הפולנים ידעו על התנועה הקומוניסטית המתפשטת ועקבו אחריה, אסרו רבים, ורדפו כל חשוד בהשתייכות או בסיוע לתנועה שנואה זו עליהם בכל מקום, בפרט במחוזות־הספר. הם חשדו באוקראינים וביהודים כנושאי הקומו־ניזם, וכל נער מישראל נראה בעיניהם כאוהד התנועה המהפכנית אם לא יותר מזה. כתוצאה מחקירה ממושכת, גילתה הבולשת הפולנית ברובנה את המפלגה, נוכחה שהקומוניזם חדר לכמה מתנועות־הנוער היהודיות בעיר ואסרה עשרות מהם ואחר־כך גם גלתה אותם ממקומם. בין אלה היו צעירים אחדים שנפלו קרבן בגלל חשד־שוא בלבד. (השלטונות נעזרו בהרבה על ידי מלשינים מתוך שורות המפלגה גופה; שמותיהם של אלה נתגלו אחר כך ברבים).

הראשון שנכלא ברובנה כקומוניסט היה הצעיר דוד לזק ואחריו נעצרו עוד יחידים. במיוחד גברו הרדיפות על קומוניסטים משנת 1929. ביום 22 בספטמבר 1930 נאסרו בבת־אחת 40 יהודים ופולני אחד ונכלאו בבית־הסוהר הגדול ברובנה. אמנם היחס אליהם היה כאל אסירים פוליטיים, אך הם שבעו עלבונות ונגישות לא מעט, ולאחר שניסו לחוג את יום האחד במאי — נענשו על כך קשה, ואחרי זה הועברו למבצר הידוע בזלוצ'ב. למעלה משנה וחצי היו כלואים עד ברור משפטם באפריל 1932, שלפיו 36 יצאו חייבים ופסק־דינם מארבע עד שבע שנות מאסר. הנשארים שוחררו, ביניהם הפולני היחיד (סברו שהוא שוחרר במכוון שלא להכתים שם פולני בקומוניזם בחבל־הספר).

סמוך לאותו זמן נאסר ברוך גלפרין, מעסקני האידישיים ומראשי האגודות המקצועות ברובנה. אגב: תחת שלט האגודות המקצועיות נעשו הרבה פעולות קומוניסטיות.

הפולנים החלו מאז לכנות את הנוער היהודי בשם גנאי „ז'ידו־קומוניסצ'י", אך ככל שהרבו לרדוף את התנועה, הלכה זו והתגברה. אמנם, המאסרים והגירושים גרמו בינתיים להרס בכמה משפחות יהודיות, לאכזבות ולמרירות־נפש. כן נפגעו תנועות־נוער לאומיות שנחשדו בקשרים עם הקומוניזם, לאחר שחבריהן נידונו בעוון השתייכות לקומוניזם.

עם אלה נמנו: משה פרנקל, יתום מאביו, שנשא בעול פרנסת אמו ואחיו הקטן, נער מחונן ועמל, נענש במאסר של שלוש שנים, וכששוחרר לפני הזמן, לפי חנינה שניתנה לאסירים פוליטיים, וחזר לביתו — חלה וכעבור זמן קצר מת בסוף 1932. בוליק ברזינסקי, מחניכי „השומר הצעיר" עד 1930, נתפס לקומוניזם ודבק בו. כשנשקפה לו סכנה, נמלט ב־1931 לרוסיה, שם פעל והשתלם והגיע לתואר דוצנט באוניברסיטה, אך בגלל השקפותיו הטרוצקיסטיות נרדף גם שם והוגלה לסיביר. הצעיר גרושקו מרחוב אומיליאנובסקה, קיטע אך בעל־הכרה,

שספג את הרעיון הקומוניסטי — הפולנים חיפשו אותו, אך הוא הצליח להימלט בעוד מועד אל מעבר לגבול הרוסי. מנשה כורך, בן למשפחה ציונית, שהצטרף למחנה הקומוניסטי, נכלא ב־1934 והוגלה לווארשה למספר שנים, ורק בזכות חנינה שוחרר וחזר לרובנה. כן הוגלו מרובנה הצעירים: פרל, אשר פישביין (הוגלה לפאביאניץ), א. כצמן (האגרופן של „חשמונאי"), אברהם ליכט מ„חשמונאי", לוין מספריית „קולטורה". מיטיאַ שניידר, נחשב על מנהיגי הקומוניסטים בעיר בתקופת 1932—1938; נאסר על־ידי הפולנים בשנת 1937 ולאחר מאסר שנה בבית־הסוהר חלה בשחפת ומת. בשעתו היה פעיל בתנועת הפועלים באגודות המקצועיות והיה מקובל בקהל. בומיק שרמן, וייס והצעירה יוז, שנעצרו בקרבת גבול אוסטראה, במלאם שליחות מפלגתית קומוניסטית ונידונו ל־12 שנות מאסר; שטיל, תלמיד הגימנסיה ברובנה (נידון בשנת 1934 למאסר שלוש שנים, יחד עם מנשה כורך), שמוקלר, נער מחונך, אף הוא דבק בקומוניזם ונאסר יחד עם שטיל.

ייזכרו גם ראשוני הקומוניסטים ברובנה: יוליק שטיירמן, ליובה קארפי־לובסקי ואחרים, שפעלו בזמנם ונדדו לרוסיה, במקום שתפסו אחר כך משרות חשובות בצמרת הקומוניסטית, אם־כי אין ידיעות רבות עליהם ועל סופם...

כאן המקום לציין, שאוכלוסיית רובנה, ויהודי העיר בפרט, רחוקים היו מתנועה מהפכנית קיצונית זו. אם באיזה בית־ספר חשדו במורה שהוא נוטה לקומוניזם, נזהרו הורי התלמידים ממנו, מחשש הדבקת התורה הקומוניסטית בילדיהם, והיו שדרשו להרחיק את המורה לגמרי. ברוב המקרים לא היה זה חשד שוא ומורים פוטרו בגלל השקפותיהם. אך לעיני הציבור והשלטונות הלכה התנועה הקומוניסטית והתפשטה בעיר בקרב הנוער ובחוגי ההמונים. קרה מקרה שקצין משטרה פולני נעלם ושמועות הגיעו שעבר לקומוניסטים וברח לרוסיה. בשנת 1936 העזו הקומוניסטים ברובנה גם לפרסם כרזות וסיסמאות שלהם מעל עמודי הטלגראף ברחובות העיר — עד כדי כך גברה התנועה ופרשה את רשתה על הדבקים בה.

ביטוי גלוי של השתייכות לקומוניזם ברובנה נתגלה בשנת 1939, עם כיבוש העיר על־ידי הצבא האדום. נוסף על הנוטים אליו שהיו בעיר, חזרו רבים מהגולים, ואז קמה המפלגה הקומוניסטית הגדולה שהקיפה את כל הנוער כמעט, התארגן „קומסומול" והוקמו מועדונים ומוסדות מפלגתיים, כברוסיה החדשה. התנועה הקו־מוניסטית הלכה וכבשה את עמדתה בעיר. החוגים הלאומיים לעומת זה נשתתקו וירדו למחתרת כשהם נרדפים על־ידי הקומוניסטים, וביחוד היהודים שביניהם, עד חרמה. איש לא העז לערער על הקומוניזם או הקומוניסטים, ואם היו מתנגדים — לא הופיעו בגלוי. העתונים המקומיים נסגרו, ורק עתונים קומוניסטיים סיפקו ידיעות, הסברה וחומר רוחני לקהל — לפי מגמתם ורוחם. משרות ניתנו, כמובן, לחברי המפלגה, קרי: לקומוניסטים.

זמנים חדשים ורוח חדשה. הקומוניזם חגג את שלטונו ברובנה.

יוסף כורך

הציונות

ראשית הציונות ברובנה

„חיבת ציון" ברובנה כבשה לבבות עוד בשנות התשעים למאה שחלפה. בשנת תרמ"ד (1884) נוסדה בה אגודה בשם זה, ומשהופיעה הציונות המדינית מצאה מיד קרקע והד בחוגי המשכילים הרובנאים. חובבי ציון נעשו ציונים מדיניים בלי להבחין בעיקרים. החרדים נתנו יד לתנועה, האמינו כי הנה באה הגאולה ותקוות הדורות קרובה להתגשם וד"ר הרצל הוא מבשר התחיה ברוח הזמן, ואילו המשכילים העריכו את התנועה הציונית מבחינה ציבורית ופוליטית — שיבת ישראל לארצו ותחיתו.

בצד האגודה „חיבת ציון" נוסדה ברובנה אגודת „אוהל ציון" ואחריה קמה האגודה הציונית הדתית „שלומי אמוני ציון". לאחר שנים אחדות ירשה את מקום כל האגודות הנ"ל האגודה „בני ציון".

על יסודה של האגודה הציונית הדתית „שלומי אמוני ציון" בשנת 1902, פורסמו ב„המליץ", גליון 232, חשון תרס"ג (1902), הפרטים דלקמן:

„הודות להשתדלותו של הציוני הנעלה מר יצחק מלמד, אחרי שובו מהכנסיה הציונית הכללית במינסק, נוסדה פה בעירנו אגודה ציונית חדשה בשם „שלומי אמוני ציון"... אסיפת היסוד היתה בליל הושענה רבא (תרס"ג) ולאסיפה השניה נאספו המון אנשים ממפלגות החרדים והבינונים שבעירנו. נכתבו אל האגודה החדשה מאה ועשרים שוקלים וגם נאספו נדבות לטובת הקופה הלאומית — למען כתוב את האגודה בספר הזהב.

„בראש האגודה החדשה עומדים בחירי הציונים: עדעל, מייזליש, לנדא, פערצוק, מאטיוק, מלמד.

„הננו מקוים שהאגודה החדשה תפרח ותשגשג ותעבוד עבודה תמימה להרחבת הציונות בעירנו, ותהי למופת לאחותה הבכירה היא האגודה „אהל ציון" שבעירנו, העומדת זה כבר במצב קפאון וכמעט חדלה מלהיות אגודה, לולא הכנסיה הציונית במינסק, שעוררה אתה צורך לשלח דעלעגאט... כמו כן נפתח בעירנו זה לא כבר בית משתה חמים עברי, ובו נמצאים למקרא עתונים הרבה עברים ורוסים. צורך כזה היה מורגש בעירנו, והחובה להביע תודה להמייסדים הנכבדים: ד"ר ארקין, ש. קאליקאוויטשער וח. רובינשתיין.

אחד המודיעים."

באסיפה הציונית הגדולה במינסק, בשנת 1902, שכינסה אליה את שליחי העם השתתפו גם עסקני הציונות מרובנה (דוד גרשטיין, יצחק מלמד, מ. ווישניצר, נחום שטיף ואחרים). ליהודי רוסיה נתנה אסיפה גדולה זו לא־פחות ממה שנתנו הקונגרסים הראשונים לרעיון הציוני. הדבר הורגש יפה ברובנה היהודית, שרוב

בניה היו נתונים לפני כן להשפעה החסידית ולמסורת הדורות. רובנה צעדה בצעדים בוטחים לקראת הציונות מראשיתה.

כבר בשנת 1900, שלוש שנים אחרי הקונגרס הציוני הראשון, הוקם ברובנה מועדון הציונים בבית אשכנזי שברחוב דירקטורסקה (בית שלישי אחרי אוצר הממשלה שבפינת רחוב שוסיינה). בקומה התחתונה של אותו בית התגורר הד״ר ארקין, ראש ציוני העיר בימים ההם, ובקומה העליונה שכן המועדון בשני אולמות. שם היו נפגשים הציונים וכל הנוטים לציונות. לא היה זה סתם מועדון לבילוי, אלא בית־ועד לחולמי ציון ולעורגי התחיה. מבאי המועדון הקבועים היו: זלמן־דוד ליבונטין, דוד גרשטיין, שלמה קוליקוביצ׳ר, ד״ר ארקין, ד״ר ביאליק, ד״ר יחזקאל אוירבוך, לייביש ברנשטיין, מרדכי שטריק, יצחק מלמד, אשר שטיל, יוסף אדל, שמאי למלך, בצלאל הלפרין, משה סטוק, ליב ומאיר בוצ׳קובסקי, יעקב ויגדורוביץ, א. י. קופייקה, לייביש מרגלית, נחום שטיף, זלמן שרמן (בן הרב), חייקל קופלמן ורבים אחרים. למועדון זה היו באים לשאוב מתורת הציונות, לשמוע ידיעות וחדשות, לספוג רעיונות התנועה שהתפשטה והלכה וכבשה לבבות ומשכה לשורותיה את הדור הצעיר. ואכן, הרוח האידיאליסטית של הימים ההם, שנשבה בקרב יהודי רוסיה והגיעה גם לרובנה, היה בכוחה להוציא אנשים שאננים מדרך החיים האפורים תחת שלטון הצאר ולעוררם לרעיון הלאומי, רעיון התחיה. העסקן הציוני והמטיף הנודע זלמן אשכנזי מדובנא היה בא לעתים מזומנות לרובנה ומשמיע דבריו במועדון ובבתי־כנסת. מורים, משכילים, סוחרים, בעלי־בתים ויהודים סתם מחוגים שונים, נמשכו ונקשרו קשר נפשי לרעיון ולתנועה הציונית. באותו זמן נוסדו „חדרים מתוקנים״ לפעולה חינוכית־לאומית עברית, ואף בכך ראו ציונות. התפשטות תנועת ה„בונד״ לא מנעה בעד חיזוק התנועה הציונית בעיר.

רובנה הציונית נענתה מיד לקריאתו של ד״ר הרצל. למן הקונגרס הציוני הראשון שלחה צירים לכל קונגרס, וראויה לציון עירנותה עם ראשית ההפצה של מניות „אוצר ההתישבות״. היא גם הוכיחה את השפעתה בקרב יהודי הסביבה למען מוסד זה, שהיה מקובל בשם קולוניאל בנק. עם רכישת מניה של ה„אוצר״ ראה כל אחד את עצמו חבר למחנה הציוני, החל שוקל את השקל, מופיע באסיפות ציוניות, תורם לקרן הקיימת ולישוב ארץ־ישראל. בין עסקני הציונים שהצטיינו במסירותם ופעילותם בהפצת מניות „אוצר ההתישבות״ ברובנה, התבלטו דוד גרשטיין, חיים רובינשטיין (מנהל בנק „האחים לוריה״), זלמן־דוד ליבונטין (מנהל הבנק המינסקי), יצחק מלמד, שלמה וסליר, דוב כורך וכמה סוחרים מקומיים. מקום מיוחד הוקצה בבנק־לוריה בשביל שלמה וסליר, שתפקידו המיוחד היה לטפל במפעל הפצת המניות בין לקוחות הבנק. משהגיעו לאחר זמן המניות שנשאו כתובת עברית, היתה השמחה גדולה, שכן ראו במוסד ציוני זה גרעין הבנק הלאומי של עם ישראל ומכשיר כספי ממלכתי לבנין ארץ־ישראל לאומה הנגאלת.

לא־מעט פעלו הציונים גם בשדה התרבות כבר בימים ההם. לפי דברי מר נח גילבורד, מראשוני הציונים ברובנה, נוסדה בעיר בשנת 1897־8 אגודת נוער ציונית בשם „שפה ברורה״ על־ידי נחום שטיף, משה בוקוביצקי, נח גרינברג, שלמה וסליר, נח גילבורד וכמה אחרים, שמטרתה העיקרית היתה — הדיבור העברי, תרבות עברית ומעשים ציוניים. היתה זו ראשית חינוך הילדים ברוח הציונות. קודם כל למדו חברי האגודה עצמם וגם השתדלו לדבר ביניהם עברית. האגודה הקימה גם

ספריה ציונית, וכל חבר חויב לתרום מספר ספרים לספריה ולאסוף כאלה בין חבריו ומכריו. כל ציוני העיר נתנו איפוא יד לספריה ותרמו לה ספרים או כספים ובכלל דאגו לקיומה והתפתחותה. עם חוג העסקנים בספריה, לבד מהמייסדים, נמנו: המורה דננברג, יוסף אדל, שמואל מלמד, סנדלר, חייקל קופלמן ואחרים. עד מהרה נעשתה הספריה מוסד תרבותי־ציוני ולידה הוקצה מקום קריאה שמשך וריכז קוראים ומרצים. חדר הספריה והקריאה נמצא תחילה על הווליאַ, בבית עגלון; שם היו מתאספים בערבים ובשבתות וחגים חברי אגודת „שפה ברורה" לשיחות, לימדו דברי ימי ישראל ולעתים התווכחו על נושאים ציוניים. כמה מחניכי „החדרים המתוקנים" על מוריהם עמדו בקשרים עם הספריה ועם האגודה, וכך עברה הרוח הציונית מן הבנים אל האבות וכבשה את חיי המשפחה כולם.

פעם הגיעו לרובנה מנחם אוסישקין וברבש מאודיסה להיוועד עם ז. ד. ליבונטין בתור חבר הדירקטוריון של אוצר ההתישבות. היה זה בשנת 1901. כשנודע לציונים המקומיים על האורחים החשובים העומדים להגיע לעיר, ביקשו לערוך להם קבלת־פנים פומבית. הם פנו לשם זה במכתב אל ליבונטין *, אולם המסיבה, לצערם של ציוני רובנה, לא יכלה לצאת אל הפועל, משום שהאורחים מיהרו לעזוב את העיר בדרכם לוילנה, לפגישה עם י. ל. גולדברג. היתה זו התיעצות דחופה קשורה בהבטחת סכום גדול להון היסודי של אוצר ההתישבות.

בארכיונו של אוסישקין נמצאת חליפת מכתבים בין יהודי רובנאי ז. ז. גיט ואוסישקין. גיט כתב ביום כ' סיון תרס"ב (1902.6.12) בהסתמך על מכתבו הגלוי של אוסישקין, שפורסם בגליונות 9—128 של העתון „הצפירה", בדבר „קופה לאומית", וראה חובה מוסרית ליטול על עצמו את הפצת ה„מַרקות" (בנות פרוטה) ושאל אם דרוש רשיון מיוחד לכך ועוד.

אֲבל כבד ירד על רובנה היהודית עם הגיע הידיעה הפתאומית על פטירתו של ד"ר הרצל ביום כ' תמוז תרס"ד. היה זה אבל הציבור כולו, לאו־דוקא של הציונים, וההרגשה היתה שנעקר מהשורה ה מ נ ה י ג, האיש המורם מעם, שפעל בכוח רעיון הגאולה, זה החלום הנצחי של העם. מלבד אסיפת־אבל בבית הכנסת הגדול ועריכת אזכרה על־ידי הציונים, נערכו תפילות־אזכרה בכל בתי־הכנסת שבעיר. רב היה הצער ואיש את רעהו שאל בדאגה, מי יבוא במקומו, מי הראוי והמוכשר לכך.

היו אלה ימי התלבטות; במחנה הציוני עמדו לפני הכרעה גורלית במלחמה שהיתה נטושה עוד בחיי הרצל בין נאמני ציון מזה ובין הנוהים לצד טריטוריה

---

* העתק המכתב אל ליבונטין השמור בארכיון הציוני בירושלים:
„ל. ג. פייגין, רובנה, 25.6.1901
אדוני הנאמן לדגלו מר ז"ד ליבונטין נ"י,
טובי הציונים המדיניים בראוונה מילאו את ידי לשאול אם תוכל להראות לכולנו לערוך כעין באנקיט לקראתך ולקראת העסקנים הנעלים ה"ה ברבש ואוסישקין; ומפני כי אין לנו בית ועד עברי בעיר, לכן תרשנו לחוג את הפגישה הרוממה במעונך או באחד מבתי המלון המפוארים שבעיר. ואתה, אדוני, תשיבני תיכף אם תעשו שלשתכם עד הצהרים או עד שעה 10 בערב, כי הזמן קצר ודרושה לנו הכנה מעטה.
קבל נא רחשי לבי המלא לך אהבה ותודה על מעשיך הרצויים.
בברכת ציון וירושלים
ל. ג. פייגין."

סתם לעם ישראל — מזה. היו חילוקי השקפות בשאלה זו, אך ציוני רובנה, להוציא יחידים מהכלל, היו בעד ציון, וברוח זו התנהלה העבודה הציונית בעיר בזמן ההוא. (טריטוריאליסטים כמעט שלא היו ברובנה).

באביב 1905, כשהתכוננו לבחירות לקונגרס השביעי, עמדו ציוני רובנה בקשרים עם המרכז הציוני ועם אוסישקין בעניני הבחירות. יצחק מלמד היה המקשר והמביא לפניו את דבר רובנה וסביבתה. בארכיון אוסישקין נמצאים מכתבים וטלגרמות בענינים אלה. באחת הטלגרמות מתאריך 1905.5.24 מודיע מלמד כי יגיעו ל־20 ציר והבחירות נועדו לאסרו־חג. בטלגרמה שניה מ־1905.5.29 מוסר הנ"ל כי עוד אגודה אחת בחרה במוסינזון.

סמוך לאותה תקופה הוצע באזור רובנה בבחירות ל„דומה" הממלכתית המועמד הציוני זאב ז'בוטינסקי והציונים ניהלו מלחמת־בחירות עזה לטובתו. בקשר לכך ביקרו בעיר מראשי התנועה הציונית ברוסיה בימים ההם.

אפילו בתקופת השפל בתנועות הפוליטיות בין 1906—1912, כשגם הציונות נרדפה מהיותה חשודה בעיני השלטונות הריאקציוניים כתנועה מהפכנית, לא פסקה הפעולה הציונית בעיר. אדרבה, נוספו לה כוחות מבין הנוער המתבגר, שלא נמשך אל התנועות השונות שפעלו ברוסיה וברחוב היהודי מלפני המהפכה של 1905 ולאחריה. ידועה הועידה הציונית שנערכה ב־1907 בפולונה, ואחריה (ב־1909, בערך) ברובנה גופא, וכן ועידתם של „צעירי־ציון" בקובל בסוף 1909, בהשתתפות חיים גרינברג מהמרכז הציוני אז. בועידות אלו השתתפו מראשי הציונים הרובנאים, והח' בן־ציון אייזנברג (ברזלי) יודע לספר, כיצד נהגלו הועידה הראשונה והאחרונה לז'אנדרמריה הרוסית, שעצרה את הנאספים, אסרה כמה מהם והעמידתם לדין...

בחנוכה תרס"ט ביקר ברובנה בן־ציון מוסינזון מטעם המרכז. להרצאתו באו לא רק הציונים אלא גם המתבוללים והבונדאים. ימי שהותו בעיר היו ימי־חג לציונים ורושם ביקורו היה חזק. אחריו ביקרו ד"ר פסמניק, מנחם שיינקין, יעקב רבינוביץ ושליחים אחרים לחיזוק הפעולה הציונית בעיר ובסביבה.

זכורים ביקורי המטיפים הציונים יאֶבזרוב, מסליאַנסקי ואחרים, שהלהיבו את ההמונים בנאומיהם בבתי־הכנסת, עד שאמרו: ציוני־רובנה הם ציונים בלב ונפש כשם שחסידיה הם חסידים בלב ונפש... כן ביקרו לצרכי תעמולה: ד"ר יהושע בוכמיל, שמריהו לוין, זאב ז'בוטינסקי, חיים גרינברג ועוד.

בשנות 1903—1906 התרכזה הפעולה הציונית בבנק האחים לוריה מפינסק, שנוהל על־ידי חיים רובינשטיין, יהודי משכיל ובר־אורין מליטא וציוני נלהב. יחד אתו פעלה קבוצת ציונים מסורים שנשאו בעול הציונות ברובנה ועמה נמנו: דוד גרשטיין, בנימין מלמד, ד"ר יחזקאל אוירבוך, יהודה מוטיוק, אנשיל בוקימר, יצחק מלמד, משה סטוק, אריה בוצ'קובסקי, מאיר בוצ'קובסקי, שלמה וסליר, יוסף אדל, דוב כורך, המורים העברים וכמה מבני הנוער. בימי משפט דרייפוס היו מרבים לדון בכתלי בנק זה על מהלך המשפט על פי העתון הרוסי „נובוסטי", שהיה מתקבל בבנק, ואגב שיחות טיפלו בענינים ציונים, התרמות וכו'.

הפצת השקל הציוני ברובנה היתה גדולה, כן עסקו באיסוף תרומות לקרן הקיימת בצורות שונות (מפעל מיוחד היה — „קערות" של ערב יום־הכפורים בבתי הכנסת ליישוב ארץ ישראל). בכלל, לא הוזנחה שום הזדמנות לאיסוף כספים למטרות ציוניות. לשם כך היו גם עורכים „מנין" ציוני בשמחת־תורה, במטרה

כפולה: הזדמנות לפגישת הציונים בחג ובילוי בצוותא והכנסה מ„עליות" לטובת הקרן הקיימת לישראל.

נח גילבורד מספר על חגיגת חנוכה ציונית אחת בשנת תרנ"ט (1898):
„עוד ב,מנין' הציוני שנערך בשמחת־תורה תרנ"ט דובר על עריכת חגיגה בחנוכה, ומשהתקרב המועד, ניגשה קבוצת ציונים לָחוֹג את חג האורים באוירה חברית־ציונית. במחנה הציוני המקומי נמצאו די אנשים מתלהבים ופעילים שניגשו לבצע את הדבר. מטעמים מובנים (עינא־בישא של השלטונות) היה הכרח לסדר את החגיגה בהצנע, ללא רעש יתר, משום שהז'אנדרמריה התיחסה בחשד לכל פעולה חברתית, בפרט של יהודים. העסקן הציוני משה סטוק העמיד את ביתו לסידור החגיגה. מספר המוזמנים היה מוגבל, כמובן, אך „פני" הציונים לא חסרו ועמם נמנה זלמן אשכנזי מדובנא. בליל הנר השלישי נתקיימה החגיגה. בעלי־הבית, שנחשבו על נכבדי העיר ועשיריה, שיווּ למסיבה צורה נאה של חג משפחתי כמוסכם מראש: נערך שולחן עם כיבוד, לביבות ועוד. למעלה מ־50 איש הסבו לשולחנות בחדרים מלאי אור, ואותה שעה הועמדו כמה צעירים על המשמר בחוץ...

„זלמן אשכנזי נתכבד בהדלקת הנרות והנאספים שרו אתו ,הנרות הללו' ושירי ציון בניצוח החזן זיידל רוֹבנֶאר. תוך שיחת רעים הכריזו הנאספים אחד אחד על תרומתם ,דמי־חנוכה' ליישוב ארץ־ישראל. דוד גרשטיין היה ראשון למברכים. יצחק מלמד חזר על רשמים מהקונגרס האחרון. נחום שטיף נשא דברו על ההתעוררות הלאומית בקרב הנוער. בין הנואמים היו זלמן אשכנזי ויוסף זאב. הם שבחו את ,הנדיב' — הבארון רוטשילד, הממשיך בגאולת הקרקע והקמת מושבות בארץ, ואגב סופר על תכניות להרחבת גבולותינו על־ידי קניות גדולות של אדמה בארץ־ישראל. זאב עורר לבבות. כשטוב לב הנאספים ביין, שכחו כמעט את חובת הזהירות. אך הנשף עבר בשלום ללא תקלות והשאיר רושם לבבי על כל המשתתפים לימים רבים."

על נשף חנוכה זה פורסם ב„הצפירה" תרנ"ט (1898) כדלקמן:
„החג הוחג כראוי על־ידי החובבים (חובבי ציון). זיידל רובנר שר שירים נעימים וערבים משירי ציון ונאומי המטיפים הנעלים מר אשכנזי ומר זעף נשאו מדברותיהם שעשו רושם כביר ונעים על כל השומעים. תבואת הנשף הזה: מחיר כרטיסי הכניסה וממכר צרכי אוכל נפש שעלו לסך מאתים רו"ב הוקדשו לטובת הת"ת ולקופת אגודת חובבי ציון בזה. מ. ש. פישמער."

בשנת 1907 נתארגנה ברובנה אגודת נערים ונערות ציונים בשם „פרחי־ציון" (ברוסית, בקיצור, — „צוואֶטוֹק"), בדומה לאגודות כאלו בערים אחרות. על אגודה זו מוסר יעקב עדיני: „ה,צוואֶטוֹק' היה מעין המשך לאגודה ,שפה ברורה' ובשורות אגודה זו עמדו כמאה ילד. עם ייסודם של בתי־הספר העברים הפרטיים — ,החדרים המתוקנים' של למל קולקר, ארבעת המורים השותפים (שנודעו בכינויים ,שמונה רגליים'), של המורה גולדארבייטר ואחרים, החילונו, אנו הקטנים, נושמים אוירה של ארץ־ישראל בתוך כתלי בתי־הספר. הציונות כבשה אותנו, אם כי רכים היינו מכדי לדעת ציונות פוליטית מהי, אף לא ביקשנו הסברים רבים. כל ישותנו ביקשה את ציון זכל מחשבותינו נתונות היו לארץ האבות, הנביאים, השופטים והמלכים שלנו. יום־שבת אחד התאספנו במטרה לארגן חוג עברי לקריאה ודיבור — להחיות

את השפה בפינו לשימוש יומיומי, בהדרכתו של מורנו אשר־למל קולקר עצמו, ואז בחרנו לנו את השם ,פרחי־ציון׳ (צוואַטוק).

„יצוין שהמורה קולקר ומורים עברים אחרים של אותו זמן התמסרו להקניית חיבה יתרה לשפה ולרעיון התחיה. השירים וכן טיולי ל״ג בעומר, חגיגות־חנוכה וכדומה, שהיו נערכות בפומביות רבה, זרעו על תלמי הלבבות הרכים נצני תחיה, שנקלטו יפה, נבטו והצמיחו עסקנים ציונים וחלוצים נאמנים למופת.

„לא היו ימים מרובים ואף אנו הנערים החילונו ליטול חלק בעבודה המעשית — איסוף כספים לטובת יישוב יהודים בארץ־ישראל באמצעות הועד האודיסאי הנודע של חובבי־ציון. זכורה יפה עמידתנו בערבי יום־הכיפורים ליד ה,קערות׳ בבתי־הכנסת להתרמת הבאים לתפילה. ומה רבה היתה שמחתנו למראה הדו״ח המודפס, שבו התנוססו שמות התורמים ושמותינו אנו המאספים בראש הרשימה! ורב היה סיפוקנו בכך. כך גדלנו והמשכנו לפעול למען ציון ואף ידענו להגשים את שאיפתנו בחיים.״

הרבה נעשה ברובנה למען הציונות בראשית צעדיה, ובעקבות פעולה ענפה זו גדלה השפעתה של התנועה הציונית והתרבותית בעיר בכלל. והעבודה הברוכה לא זו בלבד שלא פסקה אלא שהלכה והתרחבה במרוצת הזמן והסתעפה בשטחים רבים, עד שעירנו נעשתה עיר ואם לציונות ולתרבות העברית בווהלין והשפעתה רבה בכל רחבי אוקראינה ופולין.

אריה אבטיחי

ד״ר נחמן סירקין — ציר רובנה לקונגרס הששי

רובנה הציונית יוצגה בכל הקונגרסים הציוניים על־ידי צירים מתושביה או באלה שהוצעו מטעם המרכזים הציוניים. לא לרבים ידוע, כי לקונגרס הציוני הששי בבאזל נשלח מרובנה הד״ר נחמן סירקין. היה זה בקיץ שנת 1903. עיני העולם הציוני היו מופנות לקונגרס בבאזל, שם עמדה לדיון הצעת אוגאַנדה שהסעירה את הרוחות במחנה הציוני ובעם כולו. ברובנה לא נמצאו אוהדים לתכנית אוגאַנדה, אפילו כמעבר לארץ־ישראל, וההרגשה הכללית היתה כי לקונגרס זה יש לשלוח „אריות״ מבין המחנה הנאמן לציון, למען ידעו לעמוד בפרץ ולא להיגרר, חלילה, עם מבקשי „מלון־אורחים״ לעם ישראל בדרכו לגאולה.

בחלקי נפל להיות אותו זמן חבר הועד של אגודת „בני־ציון״ ברובנה ומזכירו. צעירים בני 16—18 היו החברים ומלאי התלהבות ציונית־לאומית. בימים ההם טרם ידעו פיצול מפלגתי בתוך התנועה הציונית, וכל תשומת־הלב היתה נתונה לעבודה המעשית והחינוכית שבה. משעלתה שאלת אוגאנדה, שימשה איפוא נושא לויכוחים חריפים; אולם בסופו של דבר תפסו חברינו יחד עם חוגי הציונים המבוגרים עמדה אחידה: ציוני־ציון אנו!

אותה תקופה הורגשה כבר פעילות ה„בונד״ ברובנה, שהחל לפרוש את רשתו על אנשי העבודה וחיפש לו חדירה לתוך החיים הציבוריים היהודיים בעיר. הרגשתנו הציונית היתה די חזקה ואנו לא רצינו להשלים עם תעמולת הבונדאים והתיאוריות שלהם. היו לנו ויכוחים סוערים אתם; אך לרוב יצאנו מנוצחים, כי

חסרה לנו הגדרה ברורה מבוססת שתעמוד כעין תיאוריה כלל־ישראלית מול העמדה המציאותית של ה„בונד", ואפשר שחסרו לנו כוחות למתן ביטוי מתאים בויכוחים.

מצב זה דחפנו לחפש דרכים וסיסמאות שיהיו מהפכניות והולמות את הלך הדעות והרוחות שבקרב הנוער והאינטליגנציה היהודית. גם על העמלים לא רצינו לוותר ושאפנו ליישב את הציונות עם הדאגה לחיי יום־יום. והנה נמצאה לנו דרך:

יום אחד הופיע אצלנו ד"ר משה זילברפאַרב (מי שהיה אח"כ מיניסטר לעניני היהודים בממשלת פטליורה). הוא חזר אז מלימודיו באוניברסיטאות מערב־אירופה והביא עמו תורה ציונית מחודשת, מבוססת על השקפותיו של נחמן סירקין שבאה לביטוי בתנועה שעמד בראשה — „חירות". באותם הימים ערך סירקין גלות ונתפרסם בדעותיו המהפכניות, כפי שנוכחנו מהספרות שהביא לנו זילברפארב: „השחר" ו„ההמון" באידיש. הרעיונות החדשים עוררו אותנו ופתחו לפנינו אפקים חדשים. לא עבר זמן רב ואגודתנו הפכה ברובה לאנשי „חירות", כשסירקין משמש לה מורה־דרך נערץ.

והנה הגיעו ימי הבחירות לקונגרס הציוני הששי. לפני הקונגרס עמדה להתקיים ועידת ציוני רוסיה בבאזל. לפי הצעת זילברפארב שלחנו לסירקין מנדאט להשתתף בועידה בשמנו. ומאחר שבימים ההם רשאית היתה כל קבוצה או אגודה בת 200 שוקלים לשלוח ציר לקונגרס, מסרנו ברצון לסירקין את קולותינו שייצג אותנו בקונגרס, וכך נבחר הוא לציר רובנה בקונגרס הששי.

אחרי הקונגרס, שנודע כקונגרס־הפילוג בין אומרי „הן" ו„לאו" בשאלת אוגאנדה, קיבלנו מסירקין בכתב דין־וחשבון מפורט ממהלך הדיונים בקונגרס ובו נימוקים להצטרפותו הוא לאומרי „הן".

אליהו ריצמן

קבוצת „התחיה" („ווזרוז'דאֶניאֶ") *

בחול־המועד פסח תרס"ג (1903) נערכה ברובנה פגישה של נציגי קבוצת „התחיה" (שקראו לעצמם גם „ווזרוז'דאֶניאֶ"). באתי אז מברלין — מקום לימודי — לחופשת־אביב, והוזמנתי לקחת חלק בפגישה, שהיתה בשבילי בלתי־צפויה לגמרי. בין הנפגשים היו: נחום שטיף, בן־רובנה, פינחס דאַשאֶבסקי — שניהם תלמידי האינסטיטוט הפוליטכני בקיוב, ובני פרידלנד — סטודנט האוניברסיטה הקיובית, שהיו שם חברי אגודת הסטודנטים הציונים „קדימה" (עם אגודה זו נמנו בימים ההם: ש. גינצבורג, א. זולוטרוב, וילנסקי (הוא שוביז) ואחרים. אם זכרוני אינו מטעני, השתתפו בפגישה גם ל. א. טשצקיס (לאחרונה חבר חשוב בסקציה היהודית־קומוניסטית ברוסיה) ועוד אחד מדבינסק, ששמו נשמט מזכרוני. היתה לי, כאמור, הרגשת אורח בלתי־צפוי בפגישה, עם זאת ראיתי שהנני רצוי לנוכחים.

בשנות 1898—1902, כשהציונות אך זה החלה להתפשט ברחוב היהודי ולכבוש את הלבבות, עמדתי אני מן הצד, ועתה יצאתי אפילו נגד אחדים מהנואמים בפגישה (שטיף ורוזנצוייג), אולם עם זאת לא מצאתי מנוח לנפשי שעה ששקעתי

* מתוך מאמר המחבר ב„רייטער פנקס", ווארשה.

בשאלה הלאומית בכלל וביהודית בפרט. השאלה הלאומית, שהדוקטרינה המארכסיסטית דחתה אותה ובספרות המארכסיסטית הושתקה לגמרי, התעוררה בימים ההם בכל חריפותה אצל אחדות מהמפלגות הסוציאל־דימוקראטיות (באוסטריה ובגרמניה), ובזמן האחרון הוצאה מנרתיקה על־ידי ה„בונד" ברוסיה, שנתן עליה את תשובתו בכינוסו הרביעי ב־1901.

אמנם, עמדתו של ה„בונד" בפתרון השאלה הלאומית היהודית לא סיפקה אותי, ובמוחי החל להתפתח רעיון שהפתרון הטריטוריאלי של השאלה הלאומית היהודית אינו סותר את הסוציאליזם כלל וכלל, לא במטרתו ולא בחיי התנועה, ואם כן למה לא יותן להמוני הפועלים היהודים במלחמתם לשיחרור הלאומי והסוציאלי ליצור סינתזה בפרוגרמה ובפעולה? רעיון זה בשל בלבי כשהחלו להיווצר קבוצות פועלים ציונים בשם „פועלי־ציון", שכבר אז גילו נטיה להתקומם נגד הפסיכולוגיה הריאקציונית־בעל־ביתית שטבעה את חותמה על התנועה הציונית.

בהרגשה כזו הגעתי בסתיו 1902 לברלין, שם נפגשתי עם ד"ר נחמן סירקין, שפירסם עוד שנים אחדות לפני־כן חוברת בשם „בן־אליעזר", בה השתדל להצדיק את הציונות מנקודת הסוציאליזם והיתווה את הקווים היסודיים להתפתחות תנועה ציונית־סוציאליסטית. שנים מספר התהלך סירקין עם הרעיון הנעלה שלו ורק בשנת 1901־2 ניתן לו למצוא תומכים בשיטתו בין הסטודנטים שהגיעו מרוסיה. אז יצר סירקין את הקבוצה הציונית־סוציאליסטית „חירות", שלא מנתה הרבה חברים לא בברלין ולא בציריך, אך עסקה בהצלחה בבירור התיאורטי של הפרוגרמה והטאקטיקה הציונית־סוציאליסטית. לקבוצה זו נכנסתי גם אני בהתלהבות, אולם עד מהרה התעוררו בקרבי ניגודים לכמה עיקרים של תכניתה, ביחוד לזה של סירקין האומר כי „המלחמה הריבולוציונית־סוציאליסטית של המוני הפועלים היהודים בארצות־מגוריהם אינה עולה בקנה אחד עם שיחרורם הלאומי ואף אינה קשורה בשאלתם הלאומית". היתה זו תיאוריה של שתי שכבות, וסירקין נשאר נאמן להשקפתו זו גם לאחר שאחרים עזבוה.

ברוח נכאה חזרתי מברלין לרובנה, ולהפתעתי הנעימה היתה לי איפוא הידיעה על הפגישה האמורה. מסרו לי על כך ידידי הוותיקים שטיף ורוזנצוייג, מתנגדי הפוליטיים לשעבר בעירי, והוסיפו שהכוונה היא לערוך ועידה של עסקני „פועלי־ציון" ידועים, כדי לדון ולקבוע את הפרוגרמה והטאקטיקה של הציונות הסוציאליסטית. מהם גם שמעתי לראשונה שמות של כמה עסקנים מ„פועלי־ציון", כמו: שמעון דאבין, יעקב לשצ'ינסקי, משה ליטבאַקוב, שמואל חסידוב. אף אני הוזמנתי לוועידה ועל פי הצעתי הוסכם להזמין את ד"ר נ. סירקין ואת ו. לאצקי מהקבוצה הברלינית. מלבד אלה עמדו להשתתף בוועידה כל משתתפי הפגישה ברובנה ובאי־כוח האגודות הגדולות של „פועלי־ציון" בדבינסק, יקאטאֶרינוסלב ואחרים.

בפגישה ברובנה סומן סדר הוועידה: 1. הציונות מנקודה סוציאליסטית (כאחד המרצים בשאלה זו הוזמן ד"ר נ. סירקין); 2. העמדה לגבי ה„בונד" וההסתדרות הציונית (המרצה — נ. שטיף); 3. מעמד השאלה הלאומית בכלל ושל היהודים בפרט אצל הסוציאל־דימוקראטיה (כמרצה הוזמנתי אני); 4. שאלות אירגוניות. הוחלט לקרוא לוועידה כעבור חצי שנה.

בתקופה שבין הפגישה ובין הוועידה קרו שני מאורעות כבירים בחיי היהודים ובתנועה הציונית: הפוגרום ביהודי קישינוב ושאלת אוגאנדה. הפוגרום בקישינוב פקח עיני רבים מאתנו וחייב להביא בחשבון את הגורמים והתנאים שאנו נתונים בהם בעולם. אלה מאתנו שסברו כי אסור ל„פועלי־ציון" להכיר במלחמה הריבר־לוציונית עם השלטון העצמי, כדי שלא לאבד את האנרגיה הלאומית הדרושה להגשמת האידיאל הלאומי, למדו מהפוגרום הקישינובי שאין הכוח והאנרגיה הלאומית מתרכזים ונשמרים בשום אופן על־ידי זה שאומה נכנעת וסופגת מכות־דמים ממשטר־פוגרומים. והנה קם אחד החברים שלנו, פינחס דאשאֶבסקי, ובסכין פיני בידו התנקש לאור השמש באנטישמי הידוע קרושיוואַן, אידיאולוג הפוגרומים, ופצעו בצווארו. הדבר עשה רושם חזק בקרב כל חוגי היהודים, אך לא כן בחוגי הפועלים היהודים, מאחר שהיה זה צעדו של יחיד על דעת עצמו ולא על דעת הכלל, ואולי משום כך היה לקוי גם הצד האירגוני שבהתנקשות. אז יצא נ. שטיף בחוברת: „מה מלמדת אותנו התנקשות דאשאֶבסקי?" (החוברת הוצאה ברוסית בקיץ 1903 על־ידי הוועדה המארגנת את הוועידה בקיוב) והמחבר מגיע לידי מסקנה יחידה: עלינו להילחם בשלטון הצארי.

התהום בינינו ובין התנועה הציונית הלך והעמיק, אך לידי קרע לא הגיעו הדברים. המשכנו לעמוד בתוך ההסתדרות הציונית כמקודם, ועם זאת הרגשנו באחריותנו כלפי מעשי הציונים שהיו רחוקים מהשקפת עולמנו. והנה עלתה בקונגרס הציוני הששי שאלת אוגאנדה שעוררה רעש וויכוחים סוערים בקונגרס זה ובמחנה הציוני בכלל. בחוגי „פועלי־ציון" והקרובים אליהם נעשה ברור יותר שיש הכרח לעמוד על הקרקע בשתי הרגליים ואין הבסיס הציוני מוצק כבעבר. הורגש זעזוע במחנה.

אחרי הקונגרס הששי נתקיימה הוועידה שלנו בקיוב ובה לקחו חלק חברים נוספים: ראטנר, מנדלברג ופבריקאנט, שישבו אז בחארקוב ולא הובאו בחשבון בשעת ההתיעצות ברובנה. א. רוזין (בן־אדיר) ופבריקאנט פירסמו אחרי פרעות־קישינוב כרוז חתום על־ידי „קבוצת ישראל הצעיר". והנה נודע להם בבוקר אחד על פירסום החוברת מטעם אותה קבוצה האמורה „מה מלמדת אותנו התנקשות דאשאֶבסקי", וכי עמדת הקבוצה דומה לפלאטפורמה של הקבוצה החארקובית. הם מיהרו לבוא לקיוב, כדי להידבר עם חברים לדעה, ומשנודע להם על הוועידה — נשארו שם להכין יחד עם החברים במקום את הוועידה, שנערכה בקיוב בחול־המועד סוכות תרס"ג (1903). הוועידה ניסתה להתיר את פקעת השאלות והסתירות שבציונות־הסוציאליסטית, עיינה בהרבה שאלות שהוצעו, והחליטה להוציא עתון תיאורטי בשם „ווֹזרוֹז'דאֶניאֶ". בעצם נסב ציר הוועידה על שתי שאלות יסודיות: ביסוס הטריטוריאליזם מנקודת הסוציאליזם, והמלחמה הריבולוציונית. כל שאר השאלות שבהן נגעו: הגירה, אירגון, עתון — היו צדדיות כמעט. השאלה הציונית לא היתה זקוקה לביסוס בוועידה, אף לא ביקשו אותה, שכן קיימת היתה ביסודה: כל עם חי ונורמאלי יש לו טריטוריה משלו ואירגון ממלכתי, ולזה שואף העם היהודי לפי הגדרת הפרוגראמה הבאזלאית: „ליצור בית לאומי גלוי וחוקי לעם ישראל בארץ־ישראל". אך בזה בלבד — אמרנו — אין נפתרת שאלת ההמונים העמלים. הציונות בנויה על יסודות ליגאליים, אולם חסר בה המומנט הסוציולוגי.

ועל מדוכה זו ישבנו וחיפשנו דרכים לבירור ולקביעת תכנית ברוח הזמן ושאיפות המוני העמלים שבעם היהודי לכל תפוצותיו.

הוועידה בקיוב היתה המשך להתיעצות ברובנה. רעיונות שונים על ציונות פרוליטארית כבשו אז את מוחות הדור הצעיר שעמד במחנה הציוני או שהיה קרוב לו. התסיסה בקרב הנוער היהודי בתקופה ההיא הביאה להתארגנותן של כמה קבוצות שחיפשו להן אידיאולוגיה. קבוצת „התחיה" היתה אחת מהן והתבלטה ביניהן. היא לקחה חלק בדיוני הוועידה של „פועלי־ציון" והקרובים להם באודיסה, אך לבסוף פרשה מהם, כשנוסדה מפלגת ס.ס., בה מצאה את המשכה הרעיוני.

ד"ר משה זילברפארב

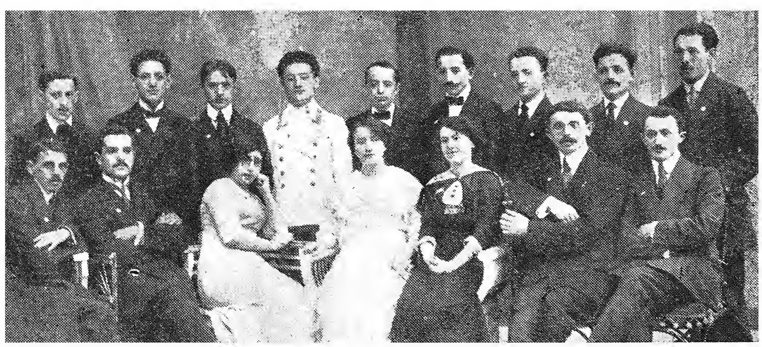

צילום מהברכה על גבי קלף שנשלחה לקונגרס הי"א

הוועד הציוני העירוני והפראקציה „צעירי־ציון"

כמעט מדי שנה היו בוחרים בוועד ציוני ברובנה. בין חברי ועד זה ב־1910 נמנו: ד"ר יחזקאל אוירבוך, יהודה מוטיוק, בצלאל מוראבצ'יק, אייזיק בריק, ברל כורך, אנשיל בוקימר, שלמה ברז ובן־ציון אייזנברג. בעטיין של סיבות שונות, ובעיקר אחרי מות הד"ר אוירבוך, נחלשה פעולת הוועד.

בשנת 1912 התארגנה ברובנה קבוצת ציונים צעירים כפראקציה „צעירי־ציון" בתוך ההסתדרות הציונית שבעיר. בעצם לא התבדלה הקבוצה משאר הציונים וכמעט שלא היה לה צביון מיוחד, כי הפעולות הציוניות התנהלו יחד כמקודם, אך הנטיה לעצמאות שגברה בימים ההם בהרבה מרכזים ציוניים מתוך תסיסה פנימית, הניעה גם את חברי הקבוצה להוות פראקציה באגודה. זכורה השאלה שהציג הציוני הוותיק ר' יהודה מוטיוק לאחד מקבוצה זו: „מה ההבדל הממשי ביני ובינך לגבי הציונות, האם רק הזקן שיש לי ולך אינו עדיין?" אך במרוצת הזמן התבלטו גם הבדלי גישה ואוריינטציה בשאלות רעיוניות ודרכי העבודה, וכן בבחירת צירים לקונגרסים ולוועידות, שהעבירו את חברי הפראקציה לפסים אחרים. מכאן אי־שביעת הרצון של הציונים הוותיקים (אחר־כך „כלליים") מזה שהכוחות הפעילים והצעירים תפסו לעצמם עמדות אחרות משלהם.

חברי ועד הפראקציה „צעירי ציון" — 1912. עומדים (מימין): מנדל ביאלר, בוזיה איינבינדר, יוסף סגן, מרדכי ליכט, יעקב בארכמן, גוטיאַ זלצמן, מאיר קודיש, עקיבא שולמן, זאב גויכרך. יושבים (מימין): ישראל בהרל, אברהם גרמן, שפרה ברנבוים (שינדלקרויט), רחל מוטיוק, בלומה אייזנברג, אריה גרבוז (אבטיחי) ונחמיה פיר

באביב 1912 נבחר ועד הפראקציה בן ששה־עשר חברים. תוך זמן קצר הצליח הוועד לרכוש כ־150 חבר לפראקציה, מהם רבים שטרם עמדו בשורות הציוניות, רובם פקידי בתי־המסחר ובנקים וחלקם מחוגי העמלים והתלמידים שבעיר. הרוח החיה בוועד היו מספר חברים ובראשם הסטודנט גוטיה זלצמן, והפראקציה היא שהצעידה קדימה את הציונות ברובנה, לאחר שנחלשו פעולותיה של האגודה הציונית המקומית בתקופה בין 1906 ל־1910 בגלל הרדיפות הפוליטיות במדינה והגירת רבים מהעסקנים אל מעבר לים.

לחיזוק הרוח הציונית בעיר נערכו על־ידי הציונים הרצאות פומביות של זאב ז'בוטינסקי, חיים גרינברג ואחרים, והמארגנים העיקריים היו שוב חברי

הפראקציה כחלק מהוועד הציוני הכללי במקום. פעולת הסברה רחבה התנהלה על־ידי הפראקציה בשיחות־חברים, שבהן הופיעו כמרצים הח"ח זלצמן, פיר, גארבוז וגויכרך. החברים חויבו בתשלומים קבועים לקרן קיימת לישראל, להוצאות הפראקציה וכו׳. כן עסקה הפראקציה בהפצת השקל ובמכירתן של מניות „החברה להכשרת הישוב" (בשטחים אלה התנהלה פעולה משותפת על־ידי כל הציונים). רובנה הציונית רכשה הרבה חברים צעירים תודות לערנותה של הפראקציה וחבריה התבלטו גם באגודת „חובבי שפת־עבר" שנוסדה באותו פרק זמן.

אחת התופעות המעניינות בפעולות הפראקציה היתה משיכת חברים מבין מעמד העובדים ובעלי־מלאכה. הדבר היה לצנינים בעיני שרידי ה„בונד", שנשארו נאמנים להשקפתם וסברו כי המונופולין על ההכרה הפועלית נתון להם בלבד. נערים עובדים התחברו לחבריהם ושכניהם בני גילם ואפילו הם ממעמד אחר, והתקרבו זה לזה תוך השתייכותם לתנועת התחיה. בני בעלי־מלאכה מרחוב קראסנה, שהיו ציונים, יצאו בדרכי אבותיהם ונתנו יד לתנועה הציונית, וכך התפתחה הפראקציה גם בעזרת בני־עמלים שלבם נעשה ער לציון ולרעיון התחיה בכלל.

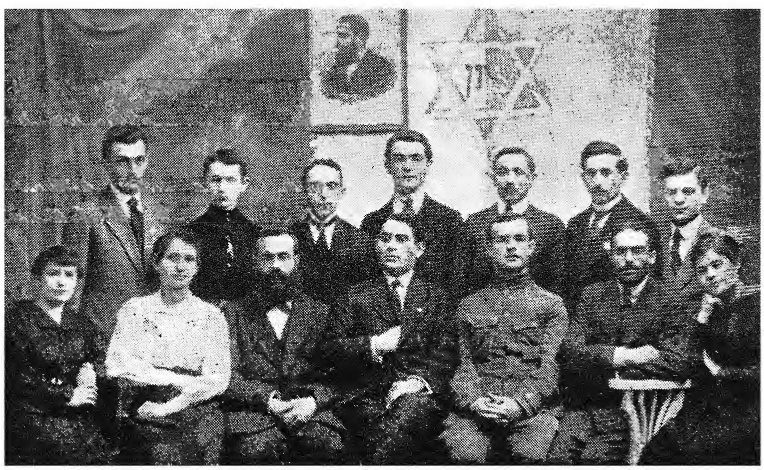
עם ההתעוררות שהביאה המהפכה הרוסית לחייה הפוליטיים של היהודים, התארגן מחדש חוג הציונים ברובנה ב־1917, והורכב ועד עירוני בהשתתפות ציוני העיר מכל הזרמים. לאמיתו של דבר לא בלטה עדיין בימים ההם הדיפרנציאציה של פלגים וזרמים, אך עד מהרה הרגישו יפה בהתבדלות של ציונים סתם (אחר כך כלליים), הפראקציה „צעירי־ציון", החרדים — „המזרחי" ו„פועלי ציון". ברם, הבדלי ההשקפות לא מנעו מציוני רובנה לפעול שכם אחד בתוך הוועד הציוני העירוני. תחילה היו „צעירי־ציון" מתכנסים בבית ר׳ הרשל בהרל ברחוב אַפּטי־קאַרסקה ואחר כך עברו למועדון הוועד העירוני בבית פלוטניק שברחוב שוסיינה, מקום שבו שוכן גן הילדים העברי הראשון. במועדון זה נפגשו הציונים, שם היה חדר־קריאה ושם נערכו הישיבות והאסיפות.

בימים 19—21 במאי 1918 נתקיימו בחירות חדשות לוועד הציוני העירוני. התחרו ביניהן 4 רשימות־בוחרים, שניהלו מלחמת־בחירות ממש, כדרך הימים ההם, וההתנצחות היתה חזקה. התוצאות היו: רשימה מספר 1 של „צעירי־ציון" זכתה בשבעה מקומות ונבחריה היו: פ. ל. הירשפלד, קארפ, קניבר, מ. ראסיס, ז. אידסיס, ח. כהן, וש. קולקר. רשימה מספר 2, של הסתדרות התלמידים, קיבלה שני מקומות ונבחריה היו: יוסף בוקימר ויעקב קירצ׳יק (כעת פנואלי). רשימה מספר 3, „הקבוצה האַקטיבית" (דימוקראטים), זכתה בחמישה מקומות, ונבחריה: יעקב ברמן (כעת ירדני), דוד טובבין, מרדכי ליכט, מרדכי ניימן (נאמן) ודוב כורך, והרשימה מספר 4, ציונים כלליים, בחרה בקלמן גם. בהרכב כזה נכנס הוועד הציוני העירוני השני לפעולה והכוחות המניעים בו היו חברי „צעירי־ציון" והקבוצה האקטיבית.

אותה שנה ניכרה ברובנה פעולה רחבה וברוכה בשדה ההסברה, החינוך והתרבות של הציונים המקומיים, שפרשו רשתם גם על עיירות הסביבה הרובנאית. נוסף על ההרצאות, האסיפות הפומביות ושאר אמצעי התעמולה המקובלים, הופצו בעיר ספרות ועתונים ציוניים והמחנה הציוני בעיר גדל והלך. והנה חזרו לרובנה מלימודיהם גור־אריה טאָרלו ואריה גאַרבוז. טאָרלו התמסר לפעולות הסברה ותעמולה ציונית ואילו גארבוז נרתם בעול מוסדות התרבות. אחרי הרצאתו העברית הראשונה, בדצמבר 1918, נוסד ברובנה סניף חברת „תרבות", שמרכזה היה אז

בקיוב, ותחת דגל הסניף נערכו הרצאות עבריות, כבימי „חובבי שפת־עבר", נפתחו בזה אחר זה שני גני־ילדים עבריים, נוסדה הגימנסיה העברית „תרבות", נפתח מחסן ספרים עבריים, נוסד בית־מחסה על הווֹליאַ ועוד. כל אותה פעולה תרבותית נוהלה בחסותו של הוועד הציוני. אמנם על־ידי ועד תרבות מיוחד, ונתמכה על־ידי כל הציונים בעיר. אף אירגון „החלוץ" עמד תחת דגל הוועד העירוני, שהיה ער לכל מפעל לאומי וציבורי משך שנים. ומשהחלה העליה לארץ־ישראל ונפתח משרד ארצישראלי ברובנה — הופיעו בו פעילי הוועד העירוני והיוו את הכוחות המניעים והמכוונים אותו.

לא ימחה זכר החוויות הציוניות של הימים ההם, החקוקות על לוח לבם של הנאמנים לדגל הציוני ברובנה, שפעלו במסירות וברטט של קדושה למען הרעיון והגשמתו. ויעמדו על הברכה החברים הפעילים של התקופה ההיא: יעקב ברמן (ירדני) מהוועד הציוני העירוני, משה קיפר (נחשון) מהגימנסיה „תרבות", פסח־

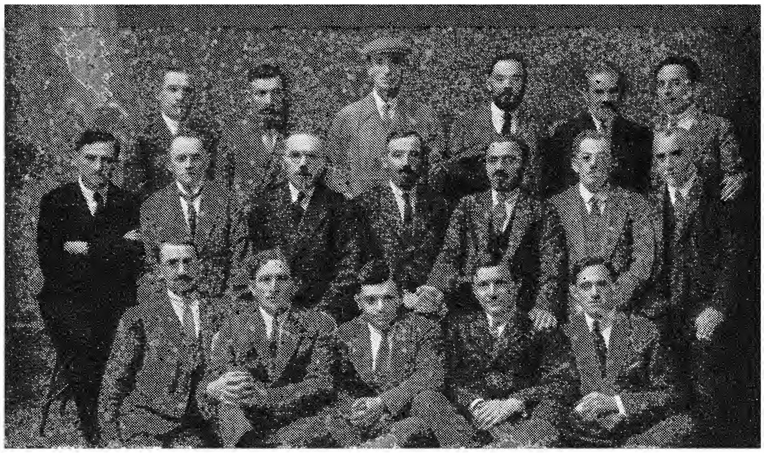

חברי הוועד הציוני העירוני בשנת 1917

ליב הירשפלד, ישראל דינס, אברהם ארמל ואחרים, חברי הפראקציה „צעירי־ציון", אריה גארבוז ומאיר קודיש מוועד „תרבות", דוד בהרל, אף הוא צ"צ, שניהל את המשרד הארצישראלי, הח' ישעיהו טקטינסקי, הח' שמואל רוזנהק, הח' יעקב אָדל (עדיני), ממארגני „החלוץ", ואתם רושם הטורים האלה, שלקח חלק בכמה מוסדות ומפעלים ציוניים ברובנה ובוועד הציוני העירוני.

חוויה מיוחדת במינה היתה פרשת טרומפלדור. פתאום הגיעה לעיר הידיעה על המאורעות שהתחוללו בהרי הגליל העליון בארץ־ישראל: קומץ גבורים אחוזי להט ואמונה עמדו במערכת־הגנה מול כנופיות של פורעים מבני־ערב, ותל־חי היתה לסמל לארץ כולה. בארצות הגולה כמעט שלא ידעו על המתרחש ובעיקר על הסכנה שנשקפה לישוב הצעיר. יהודי רובנה, שהיו שקועים בדאגות יום־יום ובקורות הדמים שעברו על יהודי אוקראינה אותה תקופה, ידעו פחות מכולם על כך.

היה זה באחד מימי חמישי בשבת של סוף אדר שנת תרע"ט. באורח בלתי־

הוועד הציוני העירוני — 1920

צפוי הובא לרובנה עתון מווארשה ובו נמסר ממקורות אמריקאיים, כי יוסף טרומפלדור וחבריו נפלו לפני בני עוולה בהגינם בחירוף־נפש על אדמת הגליל. משהגיעה הידיעה לוועד הציוני העירוני, יצאו פסח־ליב הירשפלד ואריה גארבוז לבקש אותו עתון וכאשר הביאוהו למועדון נזדעזעו הכל למקרא הדברים. עצבות מרה עטפה את כולם. רבים זכרו את טרומפלדור, החייל היהודי של מבצר פורט־ארתור, את פעולותיו בתקופת המהפכה, וביחוד את הטפתו לחלוציות ולהגשמה. הלב מיאן להינחם עליו ועל חבריו. הוצע לכנס את הוועד העירוני לאסיפת־אבל ולהספיד את הגבורים בבית־הכנסת הגדול.

בשבת אחרי קריאת התורה עלה הח' גרבוז על בימת בית־הכנסת ונשא קינה על טרומפלדור וחבריו, שחירפו את נפשותיהם ומתו מות גבורים במרומי הגליל העליון. הוא סיפר על חייו של טרומפלדור ועל תל־חי, הנקודה הקיצונית בצפון הארץ, ונאומו הנלהב עורר את הקהל לציונות, להתנדבות ולפעולה למען תחיית העם והמולדת.

ר' נח גם, יושב־ראש ועד בית־הכנסת, שלא עמד בשורות הציונים אז, קיבל בסבר פנים את חברי הוועד הציוני והיה מרוצה שהדברים נשמעו בבית־הכנסת שבהנהלתו. גם הקנאים, שדעתם לא היתה נוחה מהציונים, לא העזו הפעם לפצות פה. לעומת זאת נמצאו רבים מסוג ה„יהודים מכל ימות השנה" שהושפעו מהדברים והתקרבו לציונות.

משיצאו גרבוז ומלוויו מבית־הכנסת, ליוו אותם הציונים שבין המתפללים וחיזקו את ידיהם. רבים הצטרפו אליהם בדרכם לישיבת־האבל שנקבעה על־ידי הוועד הציוני העירוני.

לאגודת „צעירי־ציון" ברוסיה קם אחרי מהפכת פברואר 1917 מרכז שפיתח בשעתו פעולה אידיאולוגית רחבה והפראקציה של רובנה היתה מסונפת למרכז זה. מאז היוו „צעירי ציון" פראקציה רשמית בתוך ההסתדרות הציונית.

הוועד הציוני העירוני — 1924

בעטיים של הפילוגים בתנועת „צעירי־ציון" הפכה הפראקציה במרוצת השנים למפלגות של צ.ס.—פועלי־ציון וצ.צ.—התאחדות, שפעלו בנפרד, אך הוועד הציוני העירוני המשיך להתקיים ולפעול בשינוי צורה כל תקופת שלטונם של הפולנים עד לפרוץ מלחמת־העולם השניה.

זאב הדס (אידסיס)

הלשכה הציונית המרכזית

בעטיין של המהומות באוקראינה בשנות 1918—1920 נמצאה רובנה משך חדשים רבים מנותקת ממרכז הציבוריות היהודית. חדשים על חדשים לא הגיעו לעיר עתונים לא מקיוב ולא ממוסקבה או פטרוגראד, וכל־שכן מחוץ לארץ. בחבלי ווהלין ופודול שלטו אוקראינים וכמעט מדי שבוע נתחלפו השלטונות במקומות שונים, אלה יוצאים ואלה נכנסים, מכריזים על ריפובליקות הצצות בן־לילה, וכולם כאחד שולחים יד ביהודים, ברכושם ובנפשם.

ציוני רובנה, שהתרגלו לעבודה ציונית רחבה וגלויה מאז הכרזת המהפכה ברוסיה, לא יכלו להשלים עם המצב בו היו נתונים יהודי העיר והחבל כולו, ובעצם הימים הטרופים ההם התעוררו לחיזוק עבודתם הלאומית; הם גמרו אומר להקים מרכז זמני לעניני הציונות בווהלין ופודול, שנמצאו אז תחת שלטון האַטאַמַן פטליורה. לתכלית זו נקראה בי"ז טבת תר"פ, התיעצות מיוחדת של עסקני הציונים מכל הסביבה והשתתפו בה ה"ה: גרינברג (רדזיבילוב), דוד לנדר (לוצק), יעקב בוראק (קובל), משה קיפר, אריה גרבוז, מרדכי נאמן, דוד בהרל, מאיר קודיש, פסח־ליב הירשפלד, שמואל קולקר, יעקב ברמן, יוסף שווידקי, זאב קורניק, יוסף בוקימר (רובנה), אריה אשל, אהרון שינקר (קוריץ) וכמה אחרים מסארני, אוסטראה, זוויהיל ועוד. לאור הידיעות שנמסרו מהמקומות ושיקול המצב, הוחלט באותה התיעצות לייסד לשכה ציונית מרכזית לשטח הכבוש בידי האוקראינים. שליחי

קבוצת משתתפי ההתיעצות הציונית בי״ז טבת תר״פ
יושבים (מימין): דוד לנדר, גב׳ (?), יעקב בוראק, אריה גרבוז (אבטיחי), משה קיפר.
עומדים: אריה אשל, מר (?), מרדכי נאמן, פ. ל. הירשפלד, שמואל קולקר ואהרן שינקר

לוצק, אוסטראה וקובל הטילו על העסקנים הרובנאים שנבחרו ללשכה זו לארגן את הלשכה ברובנה, שהיתה כבר אז עיר־ראשה בווהלין ובה ישבו עסקנים בעלי שיעור־קומה שאפשר היה לסמוך עליהם. וכבר למחרת ההחלטה החלה הלשכה בפעולתה. מטעם הלשכה יצאו שליחים לבקר בערי־השדה (קודיש, גרבוז, קורניק ואחרים), נשלחו ששה חוזרים מודפסים ומאות מכתבים עם הוראות, הדרכה ועוד בקשר לשאלות אירגון, קרנות, עליה, תרבות וכו׳ (העתקי החוזרים מובאים להלן). האגודה הציונית ברובנה והפראקציה צעירי ציון נעזרו על־ידי הלשכה בפעולותיהן ויחד עם זה עמדו לשירותה. בראש הלשכה עמדו משה קיפר (יו״ר), ד״ר יעקב ברמן (קרן קיימת לישראל), אריה גרבוז (תרבות), יעקב אדל (עליה), זאב דגני (אירגון), וכחברים שימשו דוד בהרל, קלמן גם, מאיר קודיש ואחרים. מלבד אלה נכנסו למועצת הלשכה המרכזית נציגים מכל עיר ועיירה ומקומות פנויים נשארו לנציגי חבל פודול שלא יכלו להגיע להתיעצות.

מוסד ציוני זה הפך עד מהרה למרכז הסביבה לא רק בשטח העבודה הציונית כי אם גם בשטחי הציבוריות היהודית, התרבות העברית והדאגה לעליה לארץ, שהפכה שאיפה כללית של המוני בית ישראל. מכל עיר ועיירה, ואפילו כפרים נידחים, שבהם נמצאו יהודים, פנו ללשכה לקבלת עצה ועזרה. כספי ה„ג׳וינט״ לעזרה וסעד כוונו למקומות ולמוסדות בהשפעת הלשכה להקלת מצבם של הנצרכים, קרבנות המלחמה והפרעות, ביחוד הילדים והיתומים, וכן להקמת מוסדות חינוך ועוד.

דאגתה הראשונה של הלשכה המרכזית היתה לערוך מיפקד הנאמנים למחנה הציוני והרוצים לפעול למען הציונות. אותו זמן הוצא על־ידי הלשכה שקל ציוני מקומי, מאחר שלא היתה אפשרות לקבל שקלים רשמיים של ההסתדרות הציונית, והפצתו היתה גדולה. המחלקה לתרבות דאגה להקמת גני־ילדים ובתי־ספר בעיירות.

חשובה לאין ערוך היתה הפעולה למען העליה ואירגון „החלוץ" ברובנה ובסביבתה. הלשכה מצאה דרכים להתקשר עם כמה אגודות ציוניות בפודול בעזרת שליחים שניתן להם לעבור בדרכים. קשה היתה העבודה גם מבחינה פוליטית, ונדמה היה שחזרו ימי הצאר ניקולאַי, אך העסקנים לא אמרו נואש.

לאחר הכיבוש הפולני נפתחו לפני הלשכה ברובנה אפקים חדשים ורחבים למעשה ציוני והיא מיהרה להתקשר עם המרכז הציוני בווארשה. בינתיים פורסמה החלטת סן־רימו, שהצמיחה כנפיים למחנה הציוני בעולם, ורובנה הציונית חגגה ברוב פאר והתלהבות את המאורע ההיסטורי הזה. נציגי הלשכה נשלחו לערי השדה לבשר את הבשורה הגדולה ועם זה לעורר את ההמונים להתנדבות מכסימאלית למען בנין הארץ. באסיפות־עם הועלה ערך המאורע, והוכרז על המפעל של „קרן הגאולה". רובנה הציונית הציגה לה מטרה להגיע למיליון רובל בשביל „קרן הגאולה" ופעילי התנועה נחלצו למפעל בהתלהבות שבקדושה. הוועד המיוחד שהוקם לכך ביזמתם של החברים יעקב אדל (עדיני), זאב זייד (משי) ואחרים מחברי הסתדרות התלמידים הציונים, ערך נשף פומבי בתיאטרון „זאפראן" והמונים באו לשמוע את דבר היום מפי ד"ר שוידקי, ד"ר ברמן ועוד. ההתלהבות שנתעוררה הניעה את המשתתפים באותו מעמד להתפרק מתכשיטיהם, לתת מכספם או להצהיר על התחייבויות כספיות. הגב' חנה גימברג וה"ה ישראל זילברדיק וקלמן גם קיבלו ברוב חגיגיות על הבימה את התרומות.

אחרי ימים מספר נערכה חגיגה פומבית של „קרן הגאו־לה" בגן הרכבת וגם זו הכניסה סכום גדול. מלבד זאת ביקרו עסקני הוועד את האנשים גם בבתיהם והתרימום לטובת הקרן, וימים רבים נמצאה רובנה תחת רושם ההחלטות של סן־רימו ו„קרן הגאולה".

פרט נוסף לפעולות הלש־כה המרכזית:

בסוף 1920 הגיע מקיוב לרובנה הסופר מנחם ריבולוב. כיון שעמד להשתהות זמן־מה בעיר, הוזמן ריבולוב לכהן כמזכיר הלשכה המרכזית. אז עובדה תכנית פעולה כללית ואף התכוננו להקים הוצאת ספרים עברים. לתכלית זו באו לידי הסכם עם הוצאת „אחיאסף" בווארשה וגם הוצאו שלושה ספרים לאור. אולם בתכניתו של ריבולוב חל שינוי והוא עזב את רובנה. לא עברו ימים רבים והלשכה המרכזית התמזגה עם המרכז של ציוני פולין בווארשה.

תהלוכה ציונית ב־1921 ברחוב ה־3 במאי

א. א.

הלשכה המרכזית הציונית (העתקי חוזרים)
הזמנית
בשטח אוקרינה הכבוש.

חוזר ג.
ניסן תר״פ

אל כל האגודות הציוניות שבשטח אוקרינה הכבוש.

הלשכה המרכזית מודיע בזה, כי למרות התנאים הקשים המפריעים הרבים השונים, היא החליטה לקרא לועידה ציונית בשטח אוקראינה הכבוש. הועידה נועדה לימי כ״ט אייר וא׳ סיון (17—18 לח׳ מאי) ש״ז, ברובנה. הלשכה המרכזית הזמנית תמסר לפני הועידה דו״ח ע״ד עבודתה במשך חדשי קיומה, בה תתבררנה ותמצאנה להן פתרון הרבה שאלות ציוניות, העומדות על הפרק, ידונו על אופן סדור העבודה הציונית בשטח אוקרינה הכבוש, על יחוסנו לשאלת ההגרה לא״י, בה יבחר אורגן מרכזי תמידי שינהל את עבודת ההסתדרות הציונית בשטח הכבוש. כל ההכנות לועידה הולכות ונעשות. בועידה צריכות להשתתף האגודות הציוניות בשטח הכבוש ע״ד תוצאות הבחירה להודיע ללשכה המרכזית עד 20 לח׳ אפריל ש״ז.

המשרד ההסתדרותי מודיע לועידי האגודות שבימים הקרובים יודפסו שקלים לשנת הקונגרס הכ״ג.

המשרד דורש מכל הועדים להמציא תומ״י לקופת הלשכה המרכזית את כל הסכומים לטובת המרכזים השונים, הנמצאים ברשות האגדות, בכדי שלא יהיה עכוב במשלח השקלים לשנה הנוכחית.

המשרד הא״י מודיע שעל ידו נקראה ונערכה ברובנה בימי י״ח וי״ט ניסן ש״ז, ועידת קבוצות „החלוץ״ שבשטח הכבוש. נתקבלה שורה שלמה של החלטות ונבחרה הנהלה ראשית של „החלוץ״ ע״י המשרד הא״י. בדבר כל עניני „החלוץ״ מעתה לפנות להנהלה הנ״ל. פתיחת הקורסים לחקלאות נתעכבה מטעמים פורמליים, אבל תקות המשרד חזקה שיפתחו בקרוב. התחילה הרגסטרציה של הרוצים ומתכוננים לעלות לא״י (פרטים בלשכת המודיעין של המשרד).

המשרד התרבותי מודיע, שנעשות הכנות לשם פתיחת שעורי קיץ למורים עבריים במשך ירחי החופש ברובנה, ע״פ תכנית שעורי הקיץ שנערכו ע״י ה„תרבות״ בקיוב בשנת 1918. הספריה הפדגוגית המטולטלת פתוחה כבר. במחסן הספרים המרכזי „תרבות״ נתקבלו מכשירים וספרות עברית חדשה. שם אפשר להשיג את כל העתונות הציונית. ע״י המחלקה לתעמולה נשלחו לאגודות: „הארץ״ א׳ וב׳. „הרצל־וואך״ א מאנומענט פאר ד״ר צלינוב אידישער נאצ. פאנד, א״י אלס לאנד פון קאלאניזאציע, בלנקים קול קוראים ועוד.

משרד קק״ל דורש להמציא לו הכנסת השבוע של קה״ק שנערך בימי חוה״מ פסח וכן את כל יתר הכספים שנאספו במשך הח׳ ניסן. האגודות שלא המציאו לו את הכספים שנאספו מכבר, והנמצאים בקופת קה״ק למקומותיהן מחויבות להכניסן עוד לפני הועידה הבאה בוליוטות הנמצאות, כי כל פרוטות קה״ק קדש קדשים הן לעם ישראל וחלילה לנו לעצור במשלח הכספים לתעודתם.

בברכת התחיה והגאולה
הלשכה הציונית הזמנית

הלשכה הציונית המרכזית
הזמנית
בשטח אוקרינה הכבוש.

חוזר ד.
אייר תר"פ

חברים יקרים!

הלשכה הציונית המרכזית בשטח הכבוש מבשרת בזה את כל הקהל העברי, את כל חוגי הלאם שנשארו נאמנים לעמם ולארצם, כי ועידת־השלום בסן רימו הכירה בזכותו של העם העברי על ארצו. אותה ההבטחה, שנתנה לנו לפני $2\frac{1}{2}$ שנה ע"י בלפור, נכנסה, עכשיו בתור סעיף מיוחד לתוך חוזה השלום עם ממשלת טורקיה, מטרתנו העיקרית, שהצגנו לנו לפני 23 שנה, בשעת הקונגרס הראשון, יסוד מקלט בטוח לעמנו בא"י — הושגה.

בא יום הגאולה, יום התחיה הגדול, יום נצחוננו הלאומי. דגלנו יתנוסס שוב על הרי יהודה וישפיע על כל תפוצות הגולה. בעובדה זו, שאדירי האומות הכירו בזכותנו על ארץ־ישראל אנו רואים הופעה חדשה המשנה את כל מהלך חיינו בהוה ובעתיד. עלינו לגשם עכשיו בחיים את שאיפותינו שאיפות שנות אלפים ע"ד שיבת בנים לגבולם. תקופה חדשה מתחילה בחיי עמנו.

אם עד היום חכינו וקוינו לביאת הגאולה, עכשיו, כשבא היום הגדול, עלינו לעבור למעשים, לעלות, לבנות ולירש את ארצנו ההסתורית.

כלנו למקטן ועד גדול, בנערינו ובזקננו, עלה נעלה, מלאי רוח וכח ונקים את חרבות ציון, נבנה הומות ירושלים, נעבד את שדות יהודה והגליל, נשקה את שדותינו, נטר את כרמינו, ניצר חיי אור וחפש ועתיד מזהיר לכל שדרות עמנו. מלאו את הארץ וכבשוה כי שעת הכשר באה, ואל ימצא אף אחד חלש בשורותינו שלא יאזר את כחותיו האחרונים לסייע בבנין העם בארצו על ברכי תרבותו העברית.

הלשכה, תיכף אחרי קבלה את טלגרמת הבשורה, ערכה ישיבה חגיגית ושלחה טלגרמות ברכה לועד הפועל בלונדון ולועד הצירים בא"י. ההלט להדפיס את הטלגרמה ולשלחה לכל ערי השטח הכבוש, ליסוד באוקראינה הכבושה „קרן הגאולה" ולאסוף בזמן הקרוב סכום של 10 מיליונים רובלים למטרות שונות לשם בנין הארץ.

כל האגודות למקומותיהן מתחיבות לאחז בכל האמצעים הדרושים ולגשת תומ"י לקבוץ כספים בסכומים גדולים לטובת הקרן הזאת. את הסכומים הנקבצים להמציא בכל שבוע ושבוע לקופת הלשכה המרכזית, כי כל שעה יקרה לנו וחלילה לעצור בעד בנין הארץ מפאת רשלנות של החברים.

גליונות לקבוץ כספים לקרן הגאולה נצרפים לזה. מלבד זאת יש להשתמש בכל מקרה והזדמנות ע"י מנינים, נדרים, קבוץ בקופסאות, עריכת נשפים, הגרלות, שוקים, תערוכות ועוד ועוד. ע"י עבודתכם, חברים, על המקומות תתנו את החמר הראשון הדרוש לבנין.

המשרד התרבותי מעיר את תשומת לב החברים על חשיבות סדור שעורי ערב ללמוד השפה העברית, שעורי דבור, והכשרת העולים לא"י. עבודת התרבות צריכה להיות אחת מעקרי העבודות הציוניות בשעה זו.

הלשכה מודיעה לכל האגודות שמפאת סבות שונות הקונפירנציה הציונית של

ציוני אוקרינה הכבושה שנועדה לימי 16—15 מאי נדחתה ע״ד יום הועידה נודיע בקרוב.

המשרד הארץ ישראלי, פונה בדרישה לחברים להמציא לו את רשימת בעלי המלאכה הנכונים תו״מי לעלות לארץ־ישראל. נתקבלה ידיעה כי הקונפרנציה השנתית של ההסתדרות הציונית העולמית נועדה ליום 4 לח׳ יולי ש״ז בקרלסבד.

הלשכה בטוחה שאחינו באוקרינה ירגישו בחשיבות ורצינות המומנט הנוכחי וימלאו את חובם לעמם, מולדתם ותרבותם — ובקול גאון לאומי קוראה להם:

חברים, לעבודה! חזקו ואמצו!

הלשכה המרכזית

הלשכה הציונית
המרכזית הזמנית
בשטח אוקרינה הכבוש

חוזר ה.
סיון, תר״פ

לאגודות הציוניות בשטח אוקראינה הכבוש

חברים יקרים!

החלטת סן־רימו ע״ד הכרת זכותנו על ארץ ישראל והתחלת התגשמותה של שאיפתנו הרמה עשתה רושם כביר על כל חוגי הקהל העברי. העבודה הציונית בעד א״י גדלה כיום והתרחבה ונעשית עכשיו לעבודת העם כלו. מפלגתנו גדלה ומקיפה את כל הזרמים השונים שבעם ומאחדת את רובם לגוף אחד. התנועה הציונית נהיתה לתנועה עממית רבה. ההופעה הזאת משמחת מאד, ביחוד, בשעה שנגשים אנו להקמת הבנין הענקי בשביל העם ועתידו, הדורש התאמצות ורכוז כל הכחות.

הגיעה השעה לעבור מדבורים למעשים כבירים, למלא את החובות הגדולים שהטילו עלינו מוסדותינו הראשיים. בראש וראשונה עלינו לזכור את ה„שקל״. שנה זו היא שנת הכ״ג להקונגרס הציוני העולמי, וחוק הוא על כל העומד תחת דגלנו ובשורותינו לשקל את שקלו. הלשכה המרכזית הציונית באוקרינה קבעה את ימי השקל מן א׳ תמוז עד ט״ו עד 1 ליולי ודורשת מכל האגודות לקבל ממנה את מספר השקלים הדרוש להן, בכדי למכרם לכל החברים במשך הזמן הנועד; מחיר השקל 10 מרק. את כסף השקלים להמציא ללשכה לא יאוחר מיום י״ט תמוז 5 יולי ש״ז עם גבי השוברות. על החברים לערוך אספות מיוחדות וכל השואף לחיים הפשיים, לחיי דרור, כל הרוצה בטובת לאמו יבא לתוך מחננו ויעמד בשורות לוחמינו ובוני עתידנו!

בחוזר ד׳ הודיעה הלשכה ע״ד „קרן הגאולה״. זאת הקרן היסודית לתחלת בנין הארץ. עפ״י הידיעות, המגיעות ללשכה עולה יפה קבוץ הכספים לטובת הקרן ומגיע לסכומים גדולים. הלשכה יסדה מחלקה מרכזית מיוחדה, שתטפל בעבודת „קרן הגאולה״. על כל האגודות, הקבוצות והעסקנים שקבצו ומקבצים כספים למטרה זאת,

להמציא ע״י הזדמנות בטוחה את כל הסכומים והחפצים שנקבצו למחלקת קרן הגאולה, שע״י הלשכה המרכזית, והיא תעבירם ללונדון. איחור המצאת הכספים לתעודתם יגרם הפסד מרבה לבנין ולעבודה. המחלקה המרכזית הטילה סכומים קבועים על כל עיר ועירה; על החברים להכניס את הסכומים האלה במשך שני החדשים הבאים.

הלשכה הראשית של קק״ל מפרסמת, כי מיום א׳ תמוז החלט להעלות את מחירם של התרומות הללו באפן זה: הרשימה ב„ספר הזהב״ 5000 מ׳, נדבת דונם אחד אדמה 500 מ׳, נטיעת עץ אחד ביער הרצל 50 מרק. המשיכו, חברים, את קבוץ הכסף לטובת „קרן הקימת לישראל״ והמציאו את הכספים שתאספו יד א׳ תמוז בשביל פרסום הנדבות בעתונות.

המשרד התרבותי מודיע, שמראשון ליולי נפתחים שעורי קיץ בשביל מורי בתי הספר העבריים בפלך ווהלין לחדש ימים. בקורסים תהיינה שתי מחלקות: לחשבון (בעברית) ולציור ומלאכת יד (באוקרינית) יתקבלו רק שלשים איש. על הרוצים לבקר את שעורי הקיץ להגיש בקשה בצרוף ידיעות מפורטות ע״ד עבודתם הפדגוגית. המשרד יבא לעזרת השומעים ע״י המצאת דירות בשבילם חנם וארוחות במחיר נמוך. שום תמיכה בכסף לא תנתן.

את הבקשות להגיש עד 25 לחודש יוני, לבא רק עפ״י הזמנת המשרד. המשרד התרבותי דורש להמציא לו תיכף תשובה מפורטת על גליון השאלות הרצוף לזה ע״ד מוסדות החנוך והתרבות בעירכם.

המשרד הארצישראלי נגש לסדור העליה מאוקרינה הכבושה לא״י. בחדש זה תצא קבוצה ראשונה של הלוצים.

הלשכה דורשת להמציא לה תומ״י את כל הגליונות והרשימות של הרוצים לעלות לא״י (מאושרים ע״י הועדים הציוניים המקומיים).

המשרד הדפיס טופס גליון שאלות חדש בשביל המתכוננים לנסוע לא״י (מחיר הגליון 1 מרק). להשיגו בלשכה המרכזית.

בברכת חברים
הלשכה המרכזית

*

אין לפנינו כל החוזרים שהוצאו על־ידי הלשכה המרכזית ברובנה, אך הם הופיעו מזמן לזמן וחיזקו את הקשרים בין הלשכה לבין האגודות בערי השדה. גם „צעירי־ציון״ ו„המזרחי״ קיבלו את מרות הלשכה, שהיתה המוסד הציוני הראשי בחלק האוקראיני שעבר לשלטון הפולנים. כל חוזר הביא אתו הוראות לניהול הפעולה הציונית באגודות הקיימות בשטחי האירגון, החינוך, הקרנות, החלוץ ועוד, והניע לאירגון אגודות חדשות במקומות שטרם הוקמו.

בשורת סן־רימו

אביב תר״פ. עם תום המלחמה נושמים עמי העולם אויר־שלום, החיים חוזרים למסלולם וכל העיניים נשואות לוועידת־השלום המתכנסת בסן־רימו. בוועידה נדונות שאלות עולמיות, תביעות ודרישות, הצעות ובקשות, שרובן נתונות לבירור ולויכוח בין המעצמות. נערכות פגישות וישיבות עם נציגי כל האומות כמעט, בפרוזדורים „מבשלים" כל מיני תכניות — וכל צד דואג קודם־כל להבטחת עניניו הוא. שליחי העמים הגדולים, הקובעים את גורל העתיד, מדברים גבוהה גבוהה תוך דאגה לשלום־של־קיימא ברוח של אחרית הימים: וכתתו חרבותיהם לאתים... קול העמים הקטנים כאילו מדבר מתוך גרונם ונציגי עם ישראל נמצאים גם הם בין המצפים לישע ותובעים את זכותם — זכות מיעוט — בארצות התפוצה ובית לאומי בארץ־ישראל.

עיני העם היהודי במקומות פזוריו, ובעיקר של נושאי דגל־ציון, נשואות לסן־רימו, שם יחתך הגורל ומשם עתידה לבוא הישועה. מחכים להחלטה גורלית על אישור הצהרת בלפור ביחס לארץ־ישראל ולהכרת זכויות המיעוטים. קברניטי התנועה הציונית הקדימו לבוא לסן־רימו, כשהם עוקבים אחרי מהלך הדיונים ועושים מצדם כל שביכלתם ולמעלה מזה להצלחת ענינם. בשיחותיהם עם בעלי ההשפעה וידידי עם ישראל הובטחה להם תמיכה מלאה בשאלה הארצישראלית, והסיכויים — טובים, אך כל עוד לא נתקבלה ההחלטה החיובית הסופית יש לעמוד על המשמר ולבקש ידידים ותומכים נוספים, שכן אין רחמים בפוליטיקה...

רובנה הציונית, מקום מושבה של הלשכה הציונית המרכזית לשטח הכיבוש האוקראיני לשעבר, שנצטרפה עתה למרכז הציוני בפולין, מצפה לידיעות מסן־רימו, והמתיחות גוברת מיום ליום ומשעה לשעה. העתונים מוואַרשה אינם מגיעים בדייקנות והלב היהודי־ציוני נסער ונרגש...

והנה זרחה השמש! הגיעה הבשורה שהרעידה את נימי הנפש — בשורת סן־רימו ההיסטורית המכירה בזכויות עם־ישראל על ארץ־ישראל ברוח הצהרת בלפור. היה זה בראשית חודש אייר תר״פ (1920) בשעות הצהרים. מלונדון הגיע מברק ללשכה המרכזית ברובנה ומהלשכה עברה הבשורה לעסקנים בעיר, שהופיעו מיד, תוך התרגשות של שמחה, להתיעצות דחופה. בערבו של אותו יום נתקיימה ישיבה חגיגית של חברי הלשכה בהשתתפות עסקני הציונים המקומיים, הוועד הציוני העירוני ואורחים מן החוץ, שנשתהו במיוחד בעיר לשם כך. נשמעו דברים גבוהים ולבביים, יושבו חילוקי־הדעות ונתקרבו הבדלי ההשקפות; רעיון מרכזי אחד של נצחון עם ישראל בסן־רימו איחד את הכל. עתה הובעה תביעה מהעם לקום ולקיים הלכה למעשה את התורה הציונית — לעלות ארצה. צוין האַקט החשוב, הפותח אפקים רחבים לפעולה כבירה בארץ־ישראל, ובקשר לזה הוחלט על גיוס כספים וכוחות בקנה־מידה רחב לקראת המחר.

דברי הנואמים היו נרגשים: קלמן גם, יושב־ראש הוועד הציוני העירוני, דיבר תוך דמעות־גיל; ד״ר יעקב ברמן דיבר על התנאים שנוצרו וציין מומנטים מדברי ימי האומה ותיקון חלקי של העוול שנעשה לה; יעקב אדל (עדיני) הכריז על קבוצת חלוצים ראשונה שתתארגן לעלות מיד ארצה; משה קיפר, מנהל הגימנסיה העברית, עמד על הצורך בהכשרה רוחנית וחלוצית לקראת העליה הגדולה. ברוח זו דיברו גם שאר הנואמים וכולם תבעו מאמצים והתנדבות מכל חלקי העם.

ללא ויכוחים נתקבלה שורה של הצעות:

א. הלשכה המרכזית מעריכה כראוי את החלטת סן־רימו ורואה בה צעד חשוב ומיפנה בהגשמת שאיפות הציונות לטובת עם ישראל כולו.

ב. לפתוח בהרשמה לעליה לארץ־ישראל, ובתור ראשון — חלוצים ובעלי־מלאכה.

ג. לגשת לייסוד קרן גאולה שתשתף את העם בבנין הארץ ולבוא בדברים בענין זה עם המרכז בוואַרשה.

ד. לערוך ברובנה ובשאר ישובי ווהלין „שבוע הגאולה" לשם פירסום החלטת סן־רימו ואיסוף 10 מיליון רובל לקרן שתיווסד לצרכי העליה לארץ־ישראל ובנינה.

ה. להרחיב את הפעולה הציונית במקומות ולחזקה בכל הדרכים; לקיים שיעורי־הכשרה, השתלמות במקצועות, לימוד עברית ולהתכונן לעליה המונית לארץ־ישראל.

הידיעה על המברק שהגיע מלונדון ועל ישיבת הלשכה המרכזית עשתה לה מהר כנפיים בכל העיר והפכה לשיחת הכל. מכל הצדדים החלו פונים אל הלשכה ואל העסקנים בשאלות ובברכת „מזל־טוב", כשהשמות ארץ־ישראל וסן־רימו נישאים על שפתי כל. כדי לערוך את „שבוע הגאולה" היה צורך ברשיון מיוחד של שלטון הפלך בלוצק ולכן יצאו מטעם הלשכה המרכזית הד"ר יזראליט, משה קיפר וזאב זייד (משי) ללוצק ושם הצטרף אליהם חבר הלשכה חייקל וייץ, שהתיצבו לפני הוויאֶבוֹדה (ראש שלטון החבל) עם הטלגרמה מלונדון ביד וקיבלו רשיון לעריכת „חגיגות פומביות בכל ווהלין הנמצאת תחת שלטון הפולנים במשך שבוע ימים". החגיגות עברו בהצלחה מרובה בכל מקום וסכומים גדולים (יחד עם חפצי־ערך ותכשיטים) נאספו לבנין ארץ־ישראל. יהודי ווהלין, שנמצאו בימים ההם באוירה של גאולת הארץ ותחית האומה, תרמו ביד נדיבה ובלב שלם ורבים נרשמו לעליה.

רובנה צעדה בראש המפעלים של „שבוע הגאולה". אסיפות, מגביות, פירסומים ונשפים נערכו כמעט יום־יום. בחגיגה הפומבית שנערכה בגן ליובומירסקי לקחו חלק רוב יהודי העיר, שסגרו את חנויותיהם, עזבו את סדנאותיהם ונהרו לחגיגה הגדולה. בכניסה לגן נקבע דגל לאומי גדול עם דגלונים, והנה ניגש שוטר פולני להרחיק את הדגל. הסדרנים התנגדו לכך, אולם רק לאחר שהוגש לו הרשיון של הוויאֶבודה, ויתר הלה על דרישתו. תקרית בלתי־נעימה שניה היתה ב„שבוע הגאולה" שהפרה במקצת את החג. הסתדרות התלמידים הציונים ערכה נשף „תכלת־לבן" עם תכנית עשירה ומגוונת. הרשיון שניתן לתכנית הנשף הכיל מגבלה שביצוע התכנית יהיה על טהרת הפולנית והרוסית. באמצע הנשף, כשהתלהבות הקהל הגיעה לשיאה, ניגש חיים נימאן (נאמן) אל יעקב אדל (עדיני), שהיה אחראי, יחד עם זאב זייד (משי), בפני השלטונות, והציע לדקלם לפחות שיר אחד בעברית. הוחלט לדקלם את „השחיטה" לביאליק. בו במקום תורגם תוכן השיר לפולנית ויעקב עדיני ניגש אל קצין הז'נדרמריה הפולנית התורני באולם וביקש רשות לדיקלום השיר בעברית. הקצין הסכים, והקהל קיבל את הדיקלום בהתלהבות. אולם אך סיים נאמן לדקלם, ניגשו שני ז'נדרמים אל יעקב עדיני וזאב משי והודיעו להם שהם אסורים, שכן עברו על התנאי שלפיו ניתן הרשיון לנשף. לאחר מו"מ

הסכימו הז׳נדרמים לשחרר את החברים עד הבוקר בתנאי שיתיצבו לפני מפקד הז׳נדרמריה בשעה הקבועה. משבאו יעקב עדיני וזאב משי למחרת אל הז׳נדרמריה נאסרו על אף הטענה שקיבלו רשות מאת הקצין התורני לדיקלום השיר העברי. הקצין עצמו קיבל עונש על שנטל סמכות לעצמו והחברים האסורים היו צפויים אף הם לעונש מאסר. בו ביום התיצבו לפני מפקד הז׳נדרמריה באי־כח הקהילה והג׳וינט וביקשוהו סליחה על השגגה. מפקד הז׳נדרמריה הודיע להם כי הענין יצא מסמכותו ועבר לרשות הסטארוסטה וכי עליו להביא את שני האסירים לפני הסטארוסטה. ואמנם, למחרת היום הביא המפקד את עדיני ואת משי לפני הסטארוסטה, אבל התערבותם של באי־כח הקהילה והג׳וינט פעלה בכל זאת כנראה את פעולתה — מפקד הז׳נדרמריה „המתיק" את הענין ולא ביקש להחמיר. הסטא־רוסטה קיבל את פני החברים בחומרה, הוכיח אותם על פניהם ואמר כי ראויים היו למאסר של חצי שנה, אבל הפעם הוא סולח להם בתנאי שיהיו זהירים בהתנהגותם כלפי השלטונות להבא. בזה חוסלה התקרית.

עם ביקור משלחת הלשכה המרכזית במרכז בווארשה, הגיע לרובנה הד״ר קרומר, מטעם המרכז הציוני, ובישיבות והתיעצויות אתו אורגנו הדברים בקשר להחלטת סן־רימו והמגבית ל„קרן הגאולה".

א. אבטיחי—הדרי

עליית החלוצים הראשונים

מאז המהפכה ברוסיה בשנת 1917 ופירסום הכרזת בלפור הלכה וגברה ברובנה שאיפת הנוער לעלות ארצה. קריאת „החלוץ" ו„צעירי־ציון" והחינוך הציוני בתנאי הזמן שלאחר מלחמת־העולם הראשונה נשאו את פריים. המצב שנוצר ברובנה כבישובי יהודים אחרים באוקראינה עם חלוקת ווהלין (שחלק ממנה עבר לפולין), דחף רבים לצאת, להגר ולחפש מקומות קליטה, והציונים ראו את דרכם לארץ־ישראל. הציפיה לעליה הלכה וחזקה ביחוד כשהשלטונות המתחלפים איימו על עצם היציאה מן המקום.

בקשר לתכניות העליה החלו ברובנה בהכנות שונות. נתארגנה קבוצת נוער חלוצי שלא הסתפקה עוד בקריאת חוברות על „החלוץ" וארץ־ישראל, אלא שלחה את חבריה ללמוד מקצועות, להסתגל לעבודת האדמה, להתמחות בענפים שונים ועוד. היה זה גרעין חלוצי ראשון ברובנה בראשית העליה השלישית.

קבוצה בת ארבעה־עשר — חמישה־עשר בוגרים נכנסה ללמוד מסגרות בבית־המלאכה המיוחד שהוקם במרתף ביתו של טינא ברחוב גוגוליבסקה להכשיר את עצמה במקצוע זה; מספר בחורים סודרו אצל נגרים פרטיים כשוליות ללמוד נגרות, אחדים נכנסו לבתי־דפוס. קבוצה אחרת נסעה לאלכסנדריה שליד רובנה לעבוד בחקלאות והודרכה שם על ידי שמואל רוזנהק. חברי קבוצה זו יצאו אחר כך לחרוש בסוסים של איכרים אוקראינים בשדות סביב רובנה וכן עבדו עם אריה אבטיחי בגן של בית פישר. אותו זמן היו יוצאים לטיולים עם האגרונום טיטקובה אל מחוץ לעיר ומנהלים שיחות על החקלאות, חיי הארץ והעבודה בה...

ראשית 1920. שמועות מגיעות על התחלת העליה לארץ־ישראל, וחברי הקבוצה הרובנאית אינם רוצים לדחות את עלייתם לארץ. משהגיעה הידיעה על המאורעות בתל־חי ונפילת טרומפלדור, ערכנו אסיפה מוקדשת לזכרם של גבורי תל־חי והכרזנו שאנו עולים להמשיך במפעלם. הצטרפה אלינו קבוצת חלוצים מקוריץ. מזוינים ברצון עז והחלטת־אומץ להיות חלוצים העוברים לפני המחנה, התחלנו בהכנות ליציאה לדרך.

לפני יציאת הקבוצה פנו לווארשה וביקשו הוראות, אולם בטרם תתקבל התשובה פשטה שמועה שהצבא האדום מתקרב לרובנה והיא עלולה להיכבש על ידו. אין לדחות יותר — וחברי הקבוצה החליטו לצאת ברכבת־משא דרך קובל לווארשה. ראו השלטונות את הבחורים ועצרו אותם לטעון תחמושת ברכבות. אחר כך המשכנו בדרכנו, עד שנפל עלינו חשד כי בולשביקים אנחנו, וכולנו כאחד נעצרנו והובלנו כאסורים לבית הכלא בווארשה. ישבנו כלואים כמה שבועות עד שהמועצה היהודית הלאומית בפולין הצליחה לשחררנו. לאחר כמה שבועות יצאה הקבוצה כולה לצ׳כיה. שם עשינו כששה שבועות ביחד עם עוד כמה מאות חלוצים ממקומות שונים בפולין, ובהגיע תורנו לקבלת הויזות יצאנו מצ׳כיה לוינה. בוינה מצאנו חלוצים אחרים שפניהם לארץ־ישראל וכן את שליחי „הפועל הצעיר" מהארץ, הח"ח צבי יהודה ועדה פישמן, שהגיעו לאירופה כדי לארגן את העליה החלוצית. באוירה של וינה בימים ההם (שם פעלו אז אליעזר קפלן וישראל מרמינסקי בנפרד) ובתוך חוג ציוני־ארצישראלי הרגישו חברי הקבוצה את עצמם בטוב בראותם עין בעין שחלומם מתגשם והולך. כל קורות הדרך ותלאותיה נשכחו חיש ובשמחת־תורה תרפ"א הגענו, לאחר טלטולים של מאה וחמשים יום לחוף המקווה.

זאב משי

כך עלתה קבוצת החלוצים הראשונה

בטרם תצא קבוצת החלוצים הראשונה מרובנה לדרכה, יצאתי מטעם „החלוץ" הווהליני לישיבות המרכז העולמי של „החלוץ" בווארשה, ואמרתי לטפל שם גם בכל הפורמאליות הדרושות ליציאת הקבוצה. השתהיתי כמה שבועות, ובינתיים החל הצבא האדום בהתקדמותו לקראת רובנה. נחפזתי לשוב הביתה, כדי להחיש את יציאת הקבוצה מן העיר, אולם נתקעתי בקובל ללא כל אפשרות להגיע לרובנה מסיבת הנסיגה של חילות פולין בפני הצבא האדום. שלחתי הודעה לחברים ודרשתי כי יצאו לקובל. ברם, עד שלא קבלו את ההודעה ממני החליטו על דעת עצמם לצאת את העיר.

לאחר הרפתקאות לא מעטות, על אף המרחק הקטן שבין רובנה לקובל, הגיעו החברים בשלום לקובל. כאן נפגשנו ועמדנו לצאת לאחר יום לווארשה, אולם כל מאמצינו לחדור אל קרונות הרכבות היוצאות עלו בתוהו. בלילה באו ז׳נדרמים ואסרו אותי ועוד כמה מן החברים והביאונו אל הז׳נדרמריה. התגוללנו כל הלילה

על הרצפה בין קהל אסירים מגוון, רובם יהודים חשודים על נטיה לבולשביזם, ובבוקר הובאתי, לפי דרישתי, לפני קצין הז׳נדרמריה. הסברתי לקצין שאסרו אותנו על לא חמס בכפנו, כי אנו חלוצים הנוסעים לארץ ישראל, כי יש עמנו כל התעודות הדרושות ובקשתי שישחרר אותנו. הקצין קיבל את דברי באדיבות ומיד נתן הוראה לשחררנו.

למחרת היום הלכתי לתחנת הרכבת ובאתי בדברים עם אחד הפקידים שיכניסנו — 21 איש — לתוך אחד הקרונות בטרם תוגש הרכבת אל רציף התחנה, תמורת „מתן בסתר" הגון. כשעתיים לפני צאת הרכבת באנו עם חפצינו והוכנסנו לקרון שעמד במסלה צדדית. משהוגשה הרכבת אל התחנה והחיילים התחילו קופצים בעד החלונות וממלאים את הקרונות, התחלנו מפחדים פן יגרשונו בכוח ממקומותינו. היינו יושבים חרדים ודוחקים את הקץ, מתפללים לשמוע את שריקת הקונדוקטור לצאת הרכבת מהמקום. סוף־סוף נשמעה תפלתנו — הרכבת זזה, והוקל קצת ללב.

אכן פחד זה של גירוש מתוך הקרון לא עזבנו כל זמן הנסיעה, כי בכל תחנה ותחנה רבו גם רבו המבקשים להיכנס לקרון, ובעיקר חיילים, אבל ככל שהלכנו והתרחקנו מן החזית הרגענו את עצמנו בתקוה כי נגיע למחוז חפצנו הראשון, התחנה הראשונה בדרכנו לארץ — וֹוארשה. אולם מה איומה היתה תדהמתנו, כאשר הגיעה הרכבת לתחנת ווארשה! כל האנשים התחילו יוצאים מן הקרונות, לרבות הקרון שלנו, אבל בפנינו נחסמה היציאה: ז׳נדרמים הקיפו את הקרון וציוו עלינו לצאת עם החפצים. משיצאנו הובלנו ישר לתחנת הז׳נדרמריה. בטוחים היינו כי מיד ישחררונו, שכן לא הרגשנו בנו כל עון אשר חטא, אולם כדבר ההמון: רחבה הכניסה אבל צרה היציאה — נאסרנו בו במקום מבלי שיודיעונו אפילו בעד מה, חפצינו וכספינו נלקחו ממנו, ואנו הוכנסנו לתא קטן וצר שלא נמצא בו מקום בשבילנו אלא לעמידה בלבד. שלושה ימים ושלושה לילות בלינו בתא זה ללא אוכל וללא מים, מביטים בעד החרכים אל הז׳נדרמים המתעללים בנו ומראים לנו סימנים של חבל כרוך לצואר — הגורל המחכה לנו כמרגלים בולשביקים.

ביום השלישי עלה בידי חברנו אשר ברנשטיין (בבלי) לשחד את אחד השומרים שיצא עמו לקנות משהו לאכול, ובינתיים נסע עמו אל המשרד הארצישראלי והודיע שם על הקורות את קבוצתנו. כשחזר והודיע לנו על הצלחתו, הוקל לנו, כי ידענו שעכשיו יש מי שידאג לנו. לא תארנו לעצמנו כמה יכבד הדבר מהמטפלים בענין לשחררנו.

עד כה ועד כה העבירונו מהתא הצר של הז׳נדרמריה שבתחנת הרכבת לפּוֹבּוֹנזאַק — בית אסורים מרווח למדאי. הוכנסנו לחדר רחב־ידיים ונשמנו לרווחה: התחלנו יוצאים פעם ביום לטיול בחצר, לקבל חבילות מן החוץ, אף כרים וסדינים, אבל עדיין לא ידענו על סמך מה מבקשים השלטונות לראותנו כמרגלים בשעה שפנינו לארץ ישראל. סוף סוף נודע הדבר: בתוך החפצים שלי נמצאו חותמות של „החלוץ" — אלומה וחרמש — שנשאתי עמי לרגל העבודה, ואלה שעוררו את החשד עלינו מהיותן דומות לסמל הבולשביקים — הפטיש והמגל. במקום אחר, הרחק מהבירה, עלולים היינו לשלם בעד אלה בחיינו.

ציר הסיים הארטגלאס התחיל לטפל במרץ בענינו ולאחר שנים־עשר יום עלה בידו לשחררנו. מיד עם השחרור עברנו לגרוכוב — חוות חלוצים ליד ווארשה — וכעבור ימים מספר יצאנו בכיוון לבראטיסלאבה, צ׳כוסלובקיה, מקום

שבו הלכנו ורכזנו את כל החלוצים מפולין שעמדו לעלות ארצה, עד התקבל הויזות בשבילם, מפחד פן לא יינתן להם, או לא יוכלו, לצאת את פולין לרגל המלחמה.

השתהינו בבראטיסלאבה כמה שבועות עד שקיבלנו בתורנו את הויזות לעליה. בראטיסלאבה קבעה לעצמה פרק מסוים בדרכנו ארצה, אבל זה שייך כבר לתולדות העליה השלישית בכללותה ולאו דוקא לנו, קבוצת החלוצים הראשונה מרובנה, במיוחד. מבראטיסלאבה עברנו לוינה ומשם הלאה לטריאֶסט, ובאניה „קארלסבאד" הגענו, לאחר טלטולים של ארבעה חדשים, ביום חמישי לאוקטובר 1920, ארצה.

יעקב עדיני

מתקופת העליה השלישית

משנת 1920 עד סוף אפריל 1923 נמשכה העליה השלישית מפולין — ממרכזי אזוריה: רובנה (ווהלין), לבוב (גאליציה המזרחית), באראנוביץ' (רוסיה הלבנה). בווארשה, מקום מושבו של הקונסול הבריטי, נותן הסרטיפיקטים לארץ־ישראל, נמצא המשרד הארצישראלי הראשי. פליטי רוסיה ואוקראינה, שהגיעו לרובנה באורח בלתי ליגאלי בהבריחם את הגבול הרוסי־פולני, קיבלו זכות־ישיבה זמנית בפולין. אולם מיום 12 בנובמבר 1920, סגרו הפולנים את הגבול ומנעו כניסת פליטים נוספים; ברם את רצון העליה לא יכלו השלטונות לבלום, והמתפרצים הוסיפו לזרום בכל מיני דרכים־לא־דרכים, על־פני ביצות ויערות, בקור ורוח, סערה וגשם, והגיעו לפולין כדי לעלות משם לארץ־ישראל. רובנה, שהיתה עיר־ספר, קלטה אותם, דאגה להם, ואיפשרה את המשכת דרכם לארץ.

מבהיקים ומאירים הזכרונות על החברים מהתקופה ההיא; החומר האנושי היה רבגוני: בעלי השכלה עברית וכללית גבוהה אכסטרנים, בני רבנים, שו"בים ובעלי־בתים, סוחרים, בעלי אומניות חפשיות ובעלי מלאכה לסוגיה. רובם מחוננים בשאר־רוח, מסירות לרעיון הגאולה ורצון־ברזל להחליף את חיי־האויר הגלותיים בחיים של יצירה בארץ.

קבוצות אחדות של חלוצים מערי פולין ומהפליטים שהגיעו מעבר לגבול עלו לארץ־ישראל עוד בשנת 1920, ומתחילת 1921 ניכרה התעוררות חזקה להרחבת העליה. והנה כרעם ביום בהיר הגיעו במאי 1921 הידיעות על הפרעות בארץ וגזירת העליה („סטופ אֶמיגריישן"), שבאה בעקבותיה. גם הקבוצות שהיו כבר בדרך לארץ, בוינה ובטריאֶסט, נעצרו. בימי מסה ומצוקה אלה במקומות־נכר נתגלו רוח החברים, אמונתם ומסירותם לרעיון החלוציות, וללא תרעומות נשאו הם בסבלם תוך תקוה כי יכול יוכלו ועלה יעלו.

בינתיים ישבו המצפים לעליה ברובנה וחיכו עד שיוסדרו העיכובים והדרך לארץ תיפתח מחדש. בעת ההיא הפכה רובנה מקום־מקלט לקבוצות ולבודדים רבים שזרמו מאוקראינה ומרוסיה. ברחוב נוביקובסקה 22 נשכר בנין גדול בן שלוש קומות, שדמה לקסרקטין צבאי, ושתי הקומות העליונות שימשו לאיכסון החלוצים המגיעים מן החוץ, ביחוד לאנשים מעבר־לגבול. שם נפגשו בני סלאבוטה,

זאסלאב, קונסטנטין־ישן, ברדיטשב, פודול וסביבות קיוב, — ערב־רב של בני אוקראינה, צעירים וגם צעירות מעטות, שפניהם לארץ. לא קלים היו תנאי החיים, רבים מהם רעבו והיו אכולי דאגות, אך רעיון העליה עודדם וחיזקם. הם קיוו והאמינו שבקרוב יעלו ארצה, וממקור אמונתם זה ינקו את חיותם ועליזותם.

וכדי לא להתבטל ולא להיזקק ללחם־חסד, התארגנו לקבוצות, שיצאו לחטוב עצים בעיר אצל יהודים ולא־יהודים; אחדים נכנסו לעבודה בטחנות־קמח וכדומה, אך הרוב ישב בטל מאין עבודה וחי במחסור, בהישענו על דאגת המשרד הארצישראלי וקרובים. בינתיים לקחו חלק בעבודה הציונית־חלוצית שבעיר והשפיעו השפעה ניכרת על הפעולה הלאומית במקום.

ציוני רובנה ופעילי המשרד הארצישראלי בעיר עשו כמיטב יכלתם למען העולים בסידורים שונים, והרגשתם של המועמדים לעליה שנעצרו ברובנה היתה בכל־זאת של ישיבה בין אחים וחברים. עברו שבועות, חלפו חדשים, ומשנתברר כי שערי הארץ נעולים ואין יודע מתי אפשר יהיה לצאת לדרך, דאג המשרד הארצישראלי ברובנה לסידור החלוצים במקומות־הכשרה מתאימים. בהשתדלותו, וכן בסיועה של חברת „אורט", נפתחו ברובנה בימים ההם קורסים להשתלמות בנגרות, בתפירה ועוד, שם למדו והתמחו רבים לחיי עבודה פרודוקטיביים בארץ. המדריך של השעורים למסגרות היה מרדכי סגל.

את הערבים וימי־שבת־וחג היו מקדישים ללימוד הלשון, ידיעת הארץ ולשיחות בשאלות הקשורות בחיי הארץ. כשהופיע מרצה — היו מקשיבים בצמאון לכל דבר הקשור בארץ, ושירה נלהבת בקעה תמיד ממעונם של החלוצים בעיר.

בתולדות העליה השלישית רשמה רובנה לעצמה דף מיוחד בטיפולה הנעלה בחלוצים ובעולים בכלל שעברו דרכה, נסתייעו בה והצטיידו על ידה בחומר וברוח בדרכם אל המולדת לחיים חדשים.

גדליהו לוי

מאוקראינה לארץ־ישראל

כידוע זרמה בשנות 1920־21 העליה מאוקראינה לארץ־ישראל בעיקר דרך רובנה־וארשה, והתחנה הראשונה לפליטים מהצד הרוסי שפניהם לאמריקה ולחלוצים שחתרו לארץ־ישראל היתה רובנה. רבות עשו יהודי העיר למען קשי־גורל אלה, ולא אחד מהם זוכר עד היום, כיצד קיבלו את פניו והמתיקו לו את לבטי הנדודים אז. מאידך, יאחזוהו רעד ופלצות בזכרו כי יהודים יקרים אלה ניספו באכזריות והיו טרף לחלאת מין האדם בימי עברה.

הייתי אחד החלוצים שבגורלם נפל ליהנות מחסדם ומטובם של יהודי רובנה באותם הימים (1920), אחרי שעברתי כברת דרך לא־קטנה תוך סכנת נפש ממש. אדמת אוקראינה בערה אז תחת רגלי היהודים: מלחמת־האחים טרם נסתיימה וההתעוללות ביהודים נמשכה ללא הפסק. יום־יום צצו כנופיות שלחמו זו בזו, שמות האַטאַמַנים השונים היו ידועים לקטן ולגדול בערים ובעיירות, האנדרלמוסיה ברחבי אוקראינה היתה מלאה. כתוצאה מהמצב שובשו קודם כל הדרכים, כי אחרי שהפולנים

כבשו חלק ניכר של ווהלין ורוסיה־הלבנה ונתבססו שם, נוצר גבול בין חלקי ווהלין ובין שטח אוקראינה, שנשמר על־ידי שני הצדדים במשמרות חזקים ובקפדנות יתירה.

ביחוד היתה ב„בל יזכר ובבל יפקד" הציונות באוקראינה, שבה משלו כוחות הצבא האדום. מחזיקי השלטון רדפו את הציונות וכל הקשור בתנועה הלאומית לפי רצונה של הייבסקציה, ועל המתכוננים לצאת לארץ־ישראל ריחפה הסכנה של השתייכות לכוחות „ריאקציוניים־לאומנים" מזה, ועזיבת המקום באורך בלתי ליגאלי — מזה. אף־על־פי־כן פילסה לה דרך גם שם תנועת העליה לארץ־ישראל ללא תעמולה, הדרכה או הוראה מצד מישהו. באויר נישא הרעיון לעלות, והנוער התלהב לקראתו, שם נפשו בכפו ויצא בכיוון לרובנה, ששמעה כבר יצא כנקודת־מוצא לא"י בכל רחבי אוקראינה. הידיעה על קבוצת צעירים שהצליחו להגיע בשלום לרובנה ונתקבלו יפה ובחמימות על־ידי ציוני העיר עשתה רושם, וחלוצים נהרו לעבר רובנה מהרבה מקומות. באחת הקבוצות האלה נמצאתי אני והצלחתי להגיע לרובנה, וכך הייתי עד לתופעות נוגעות עד לב מצד עסקני העיר.

ברובנה התגוררו באותם הימים קרוב ל־40 אלף איש בערך, ביניהם פליטים באלפיהם. הפליאוני ביחוד בעיר זו מוסדות החינוך העבריים והכלליים שהיו מסודרים למופת. הרוח הציונית שלטה בעיר והנוער התחנך לתרבות עברית ולציונות, דיבר עברית ורבים הכשירו עצמם לעליה לארץ. מה הופתענו מה„מכבי", שהיה עובר ברחובות העיר תחת דגלו הכחול־לבן ושירה עברית בפיו! אחרי כל מה שעבר עלינו באוקראינה היתה בעינינו כל תופעה מעין זו למעלה מחידוש והיינו מופתעים ונרעשים משמחה.

כיון שהיה עלי להתעכב זמן־מה ברובנה, סידרו אותי ואת חברי במעונות זמניים ודאגו לזכות־ישיבה בשבילנו בעיר כפליטים. בינתיים הוסיפו פליטים לאלפים לזרום מעבר לגבול. רוב הבאים היו נתונים במצב קשה ולעזרתם בא ה„ג'וינט" במזון, בגדים, רפואות וכדומה. בין הנתמכים היו רבים שבמקומותיהם היו עצמם בבחינת תומכים — והנה הפכו בן־לילה נזקקים לעזרת הציבור... בודדים מבין הפליטים עלה בידם למצוא עבודה ותעסוקה, אולם הרוב הגדול נזקק לעבודה, ולתכלית זו בחרו הפליטים מתוכם באי־כוח, נציג מכל ישוב, שעליהם הוטל לסדר את הענינים במוסדות. לפני הגיעי לרובנה שימש הרב אהרונסון מקיוב כבא־כוח הפליטים מסביבת קיוב, אך משנקרא לארצות־הברית ועזב את רובנה — נבחר במקומו כותב הטורים האלה. לאחר מכן הוקמה ברובנה אכסקוטיבה של נציגי הפליטים, מוסד בעל תפקידים רבים לעזרת הפליטים, ואז נבחרתי אני כחבר בה. באחת הישיבות של אכסקוטיבה זו נידונה שאלת חינוכם של ילדי הפליטים, שלא נמצא להם מקום בבתי־הספר הקיימים. החלטנו לפנות אל עסקני העיר. מצאנו אצלם הבנה מלאה לענין, והוסכם לפתוח בכמה מבתי־הספר כיתות מקבילות לאחר הצהרים.

את הימים הראשונים שלי ברובנה ביליתי בעליית־גג של יהודי אחד ר' אברהם, שאיכסן אותי ועוד חבר אחד ודאג לנו ביותר. בתנאים ששררו אז לא יכולנו לגור בבית פרטי ולא במקום ציבורי שבפיקוח המוסדות המקומיים עד סידור תעודות־פליטים, שכן עצם החזקתו אותנו בעלייתו היתה כרוכה בסכנה. ערב אחד הלכתי עם אחד פליט לראות סרט בקולנוע. בעמדנו בתור לכניסה אל

הקולנוע הרגיש בנו בלש פולני ועצרנו, והובילנו למשטרה כמרגלים קומו־ניסטיים. שם חקרו אותנו תוך עלבונות, גידופים ואיומים, אך אני דחיתי כל אשמה וחשד והעזתי לטעון בגאוה לאומית: ציונים אנו ופנינו לארצנו, ואילו הקומוניסטים דוקא רודפים אותנו כאשר רדפו את הפולנים זה לא כבר. ביתר דברי ציינתי שהעם הפולני כבר זכה לשיחרור ועתה הגיע תורנו, והבעתי את התקווה שנזכה לכך בקרוב „ואתם ודאי תסייעו בידינו, כי זוהי חובת כל עם נאור, ומה גם של עם שנרדף וסבל והגיע לשיחרור". בסוף הבעתי בטחון שבארץ פולין נמצא הבנה לשאיפותינו הלאומיות והאנושיות.

החוקר נתהרהר. נראה שדברי חדרו ללבו והוא שיחרר אותנו, אך חייב אותנו להשיג מהשלטונות תעודות־־פליטים כנדרש לפי החוק. חזרנו לעלייתנו, אך את ר' אברהם מיטיבנו לא מצאנו בבית; הוא יצא לחפשנו ולהזעיק עזרה לנו בצרתנו. ומה רבה היתה שמחתו ושמחת בני ביתו, כשמצא אותנו בשעה מאוחרת בלילה משוחררים. הוא קרא לשכניו וערך לנו קבלת פנים חגיגית. כאלה היו יהודי רובנה!

המקרה שקרה לנו לא היה יחיד, ומקרים אלה שימשו דחיפה למשרד הארצישראלי המקומי לטפל בפליטים, וביחוד בחלוצים, במשנה מרץ בכל הנוגע לעלייתם ארצה. שערי הארץ היו אז נעולים, אך התקוה לעליה לא אבדה. באים היינו אל המשרד הארצישראלי ולמזכירו החביב גדליהו לוי, שהיה לנו כאח, והוא היה חוזר על הידיעות שברשות המשרד שלא היו משמחות כלל. אבל האמנו שיבוא שינוי לטובה ובקרוב.

מפי הח' גדליהו לוי נודע לנו שהגיע מארץ־ישראל לרובנה אחד העסקנים המקומיים לשעבר, מראשוני החלוצים של רובנה, לייבל'ה גרבוז (אבטיחי), והזמיננו להרצאתו שעמדה להתקיים בשבת הקרובה בבית־הכנסת הגדול ברחוב שקולנה. הלכנו כמה חברים כשעה לפני ההרצאה והבטחנו לנו מקום בבית־הכנסת, ויחד עם הקהל המגוון שמילא את הבית חכינו למרצה מארץ־ישראל שמסר לנו פרטים על המצב בארץ והחיים בה. התרשמנו עמוק מכל מה ששמענו ולאחר ההרצאה ליוינו את המרצה והזמנוהו לשיחת חברים במעון החלוצים על הווליא. השיחה, שנתקיימה לאחר ימים אחדים במעוננו, והדברים שהשמיענו הח' גרבוז כחלוץ וכפועל ארצישראלי עשו עלינו רושם לא ימחה.

השתהינו ברובנה כחצי שנה עד שהוסכם להעבירנו לווארשה כדי לעלות משם ארצה. באותו פרק זמן המשיכו לזרום לרובנה אלפי פליטים נוספים שרובם התכוונו לעליה לא"י, והלחץ על המשרד הארצישראלי ושאר משרדי ההגירה גדל והלך. ראוי לציין שהעסקנים הציונים לא חדלו כל הזמן מלטפל בבאים, בסידור תעודות־פליטים להם, באספקת צרכיהם ובשיכונם כל ימי שבתם בעיר. יחסם האנושי־חברי־משפחתי לא ישכח מלבותיהם של כל אלה שבאו אתם במגע ומתוך הכרת טובה עמוקה יעמדו על הברכה כל אלה שסייעו לנו בימים ההם. ויזכרו לברכה אלה מהם שנעקרו משורות החיים בשואה הנוראה שלא פסחה גם על רובנה.

רובנה היהודית, רובנה הציונית, לבי לך ולזכרך!

אשר כרמי

העליה דרך רובנה

היה זה באוקטובר 1921, בראשית העליה השלישית. קבוצת חלוצים בת אחד־עשר חבר, יוצאי העיירות האוקראיניות זלאטופול ושפולה, הבריחה תוך סכנת נפשות את הגבול החדש שבין פולין ורוסיה באוקראינה, הגיעה בדרך־לא־דרך לרובנה ונתקעה בה. אנו, חברי הקבוצה, היינו בלתי חוקיים בשטח שהוחזק בידי הצבא הפולני וצפויים לעונש מאסר ולהחזרה אל מעבר לגבול, אך שאיפתנו לעלות ארצה והכרתנו הציונית חיזקונו וחישלו בנו את הרצון — והתקדמנו. ידענו מראש שדרכנו קשה ומסוכנת, אף־על־פי־כן עשינו את הצעד הנועז, וההכרה ליוותה אותנו גם בהיותנו בדרכים וגם בימי שבתנו ברובנה, כשחיכינו לאפשרות המשכת המסע לארץ.

והנה מחוויותינו באותם הימים, חוויות של הרפתקאות ושאיפה נפשית כאחת.

למן היום הראשון לבואנו לרובנה, נפגשנו ביחס לבבי מצד ציוני העיר והתענינותם של עסקני המקום בגורלנו לא ידעה ממש גבול. מראשי הדואגים לנו היה המשרד הארצישראלי וחבר העובדים הנאמנים שלו. ניתנה לנו דירה, חיפשו לנו עבודה, סידרו לנו תעודות זמניות, דאגו לאספקתנו ולצרכינו. לא הרגשנו בדידות אלא התנדבות אחים עד כדי הקרבה למעננו. זכורני, כשחסרו מקומות־לינה למספר חלוצים שהגיעו מעבר לגבול, איכסנו אותי ועוד שלושה חברים בחדר המשרד, כמובן בסודי־סודות. שאר החברים שהגיעו אתנו סודרו בשני בתים שכורים בפרבר הווליא. אחד הבתים האלה היה בן שני חדרים קטנים, שהיה צר מהכיל את מספר חברינו, אך יתרונו היה שכולו עמד לרשותנו והחברים ראו בו את מעונם בדרך עלייתם.

עם כל התלאה שבמצבנו, ראינו עצמנו מאושרים, שכן בימי שבתנו ברובנה הצלחנו לבוא במגע עם העולם הגדול וממנו לפתוח לנו אשנב למולדת. בינתיים קשרנו קשרים עם קרובים וידידים באמריקה. היו בינינו שקיבלו הזמנות לנסוע שמה, אך ההזמנות לא משכו, לא חשבנו על אמריקה, קסמה לנו העליה לארץ ולא אמרנו לסגת מתכניתנו.

העיר רובנה בימים ההם שלאחר המלחמה וקורות־הדמים באוקראינה נשמה אוירת־הרגעה. לאחר הסבל הרב מפגיעות הצבאות והמחנות למיניהם (רוסים, אוקראינים, גרמנים ואחרים), שיד כולם היתה ביהודים והרסה את חייהם הרוחניים, הכלכליים והחברתיים, — נראה השלטון הפולני יציב יותר ונתן סיכוי בטחון ושלווה כלשהם. אמנם, חילופי השלטונות התדירים עוררו הלך־רוח של חוסר אמון בכלל, אף־על־פי־כן התחילו החיים לחזור למסלולם. בין הפליטים הרבים שהתרכזו בעיר היו כאלה שנקלטו ונטו להתקשר למשהו מסוים, לעומתם ישבו רבים „על החבילות" וחיכו לאפשרות להמשיך את נדודיהם הלאה. במסדרוני חברת ההגירה „היאס" הסתובבו אנשים לרגל עניניהם, בחדר המשרד הארצישראלי ישבו חלוצים ואנשים סתם וציפו לעליה, ומטרת הכל — להגר. מצבנו כחלוצים לא היה מזהיר כלל, קיוינו לסידור עלייתנו והסידור בושש לבוא. ברם לא התאוננו. משהוצעה לנו עזרה חמרית — ויתרנו עליה, לא רצינו לחיות על חשבון אחרים, ובחרנו להיות חוטבי־עצים, לעבוד כל עבודה מפרכת ולהרויח למחיתנו. אחדים מאתנו קיבלו עבודה בטחנות־קמח וחלק נשלח בערב פסח לאפיית מצות... לא משכנו ידינו מכל עבודת

ידיים שנזדמנה לנו וקיימנו בכל לבנו את הצו „אהב את המלאכה״. ניתנה האמת להיאמר, שעבודתנו לא הספיקה לכלכלתנו, ובאין ברירה נהגנו צימצום במזונות, בלי לספר לאיש. בימים כאלה היינו סרים למוסדות החינוך של העיר, לגני הילדים, לבתי־הספר העממיים, לגימנסיה „תרבות״, ונהנינו למראה הדור הצעיר המתחנך בהם, זה שעשוי להיות פאר האומה ובונה עתידה. עסקני הציונים היו באים אלינו ונכנסים אתנו בשיחות, שהיו בדרך כלל מסתיימות בשירים ארצישראליים ולפעמים גם בריקוד חלוצי תוך זמר. השמחה היתה במעוננו.

את חג הפסח תרפ״א בילינו ברובנה. יחידים מקבוצתנו הלכו לערוך „סדר״ אצל מכרים, אולם רובנו העדיף לבלות את ליל ה„סדר״ בצוותא בגימנסיה „תרבות״.

אחר החג החלו ההכנות לעבור לווארשה, משם עתידים היינו להתקדם בדרכנו לארץ־ישראל. אם־כי סבלנו ברובנה לא היה מצער, שמרנו בלבנו הוקרה לציונים ויהודים סתם שקיימנו אתם מגע. בפרט נחרתו בזכרוננו החברים: ישעיהו טקטינ־סקי, סוניה אוניק, גדליהו לוי, שפעלו במשרד הארצישראלי, והח׳ אריה גרבוז (אבטיחי) שהגיע באותם הימים מארץ־ישראל והדריכנו לחיי הגשמה במולדת. אכן רבה היתה דאגתם ועזרתם של כל אלה לנו ולכל מחנה החלוצים שעברו בתקופה ההיא את רובנה, אחים ניצולים מחרב ההיידאַמאַקים.

למעלה משישה חדשים שהינו ברובנה וממנה יצאנו באפריל 1922 לווארשה. כאן חיכתה לנו צרה חדשה: בעוד שברובנה התהלכנו בתעודות־פליטים זמניות בין המון הפליטים שהגיעו לעיר־ספר זו — נדרשנו בבירת־פולין להוכיח את זהותנו בתעודות כשרות לכל הדעות. מטעם זה פיזרו אותנו בכמה מקומות בעיר ובסביבתה. המשכנו לחכות בווארשה לאפשרות עליה כשאנו נמצאים כל הזמן בפיקוחו ודאגתו של המשרד הארצישראלי.

שבועיים ימים ישבנו כעל גחלים, קודם בווארשה ואח״כ בוינה, וכל אותו זמן זכרנו לברכה את רובנה, המארחת הראשונה שלנו, את יהודיה הטובים ומעשיהם למעננו. כתבנו להם מהדרך ושיתפנו אותם בשמחתנו וסבלנו עם כל צעד שקירבנו לארץ.

ואלה שמותיהם של אחד־עשר חברינו שעלו יחד לארץ־ישראל: שמחה גולדברג, פינחס רזניצ׳נקו, זילברברג, כץ, מריאנובסקי, לייבל קאפרוב, זאב פודים, צבי בן־ציון (זאלוז׳ין), האחים יהושע, דוד ומרדכי ברודסקי. באמצע חודש יולי 1922 הגענו לחופי הארץ. שאר חברינו שישבו ברובנה הגיעו אחרינו באותה דרך. כולנו כאחד הננו נושאים בלבנו הוקרה וכבוד לתחנה ציונית זו ששמה רובנה שכתבה דף מזהיר בתולדות העליה השלישית.

זאב אפוד (פודים)

אגודת התלמידים הציונים „הסתדרות"

באודיסה התקיימו קבוצות קבוצות תלמידים ציונים של בתי־הספר התיכוניים עוד בשנות המלחמה העולמית הראשונה שדבריהן היו שמואל אוסישקין, ברוך ויינשטיין, מ. לוין (מווארשה), שניידרמן, קופ ואחרים. בעיר נמצאו אז למעלה מעשרים בתי־ספר תיכוניים (בתוכם הגימנסיה הלובלינית, שהייתי תלמידה, וגימנסיות שהועברו ממקומות אחרים הקרובים לחזית). המטרות העיקריות היו לקרב את הנוער הלומד לערכי האומה, להחדיר בו את הרוח הציונית ולארגנו.

הקבוצות היו מתכנסות ופועלות באורח בלתי ליגאלי, אולם אחרי המהפכה ברוסיה בפברואר 1917 הוסרו האיסורים מעל כל פעולה ציבורית־פוליטית ומיד אחרי זה הופיעו הקבוצות על בימת החיים הציוניים באודיסה ומהן נוסדה הסתדרות תלמידים יהודים ציונים בשם „הסתדרות", שנעשתה בבת אחת מרכז לתנועה זו במסגרת ההסתדרות הציונית. אותו זמן חזרו מגלותם בסיביר המגורשים הפוליטיים של השלטון הצארי וביניהם גראנובסקי (מראשי „מכבי") ופישר (כעת עמיר, ציר ישראל בברוסל), שעמדו בראש התנועה. ח. נ. ביאליק, גרינברג, ברודובסקי, גראנובסקי, פישר וכמה מראשי הציונות באודיסה היו מופיעים לפני חברי התנועה שמספרם גדל והלך באודיסה עצמה ובערי השדה.

בקיץ אותה שנה (1917) נערכה באודיסה ועידת התנועה שנתנה ביטוי לשאיפות הנוער הלומד ברוסיה. הדי הוועידה הגיעו לרוב ערי התחום לשעבר ובכל עיר ועיר נוסדו אגודות ה„הסתדרות". הכרזת בלפור מיום 2 בנובמבר 1917 נתנה דחיפה נוספת לביצור הרעיון הציוני בקרב הנוער בגיל 16—18.

רבים מחברי ה„הסתדרות" יצאו מאודיסה לערי השדה והביאו אתם את רעיון התנועה שנקלט חיש בחוגי התלמידים של בתי־הספר התיכוניים. אחד החוזרים שיצאו מאודיסה הגיע גם לרובנה ועורר התענינות מרובה. כשהגעתי לרובנה מצאתי כבר אגודה של „הסתדרות" בראשית פעולותיה. מראשיה היו אז: יוסף בוקימר, רחל כץ (במושב בלפוריה), בנימין גייבינר (באמריקה), זאב זייד (משי — ביפעת), אברהם גרינבאלד (באמריקה), לאה ווסלר, אסיה צימרמן, ואחרים, שהיו מסורים מאד לאגודה המקומית. הצטרפתי אף אני לאגודה. בחרנו בוועד האגודה ושלחנו את בא־כוחו לוועד הציוני העירוני ברובנה. פרשנו את רשתנו על כל בתי־הספר התיכוניים וכבשנו את רוב התלמידים והתלמידות. שכרנו את הבית מס׳ 5 ברחוב טופוליובה (פינת קניאַז׳אֶסקי) שבו הוקם מועדון האגודה אשר משך רבים. ד"ר יעקב ברמן (ירדני, בירושלים), ד"ר גור־אריה טאֶרלו (ירושלים), אברהם ורטהיים (ירושלים), יעקב אדל (עדיני — בתל־אביב), אריה גרבוז (אבטיחי — בתל־אביב) ואחרים מעסקני הציונים בעיר היו מרצים לפנינו, ולרוב היינו אנו בעצמנו מרצים בפני חברינו, מחנכים ומתחנכים לציונות צרופה, לרעיון העליה לארץ ולעבודה ציונית בגולה לפי תנאי הזמן ההוא. אגודתנו החלה להוציא לאור כתב־עת משלה, „הסתדרות", בשפה הרוסית, רבים מאתנו החלו לומדים וקוראים עברית ומביאים את דבר הציונות לבתיהם ומקנים אותו לבני משפחותיהם.

באביב 1918 נערכה ועידה שניה של תנועת ה„הסתדרות" בקריבוי־רוג. נבחרתי ציר לוועידה, אולם מסיבות בלתי תלויות — והעיקר מחוסר הוצאות

הדרך — לא נסעתי לוועידה ובמקומי יצא יוסף בוקימר שהביא אתו חומר רב וכוחות מחודשים לפעולה ציונית. מספר חברינו הגיע אז למאה, בערך, ואנו היינו בין מייסדי ה„מכבי" וכן נטלנו חלק בהופעות ציוניות שונות בעיר. אגודתנו נתפרסמה לרגל דרישתה מקוֹסוֹנוֹגוֹב, מנהל הגימנסיה הממלכתית, לשחרר את התלמידים היהודים לימי החנוכה, שהביאה לגירושם של שני נציגי האגודה (בוקימר וברנשטיין) מהגימנסיה. הקהילה היהודית התערבה ומחתה על כך ונשלחה משלחת לקיוב לראדה האוקראינית. מיניסטר החינוך בממשלת ויניצ׳אֶנקו — פרופיסור חוֹלוֹדאֶנקוֹ — פקד לקבל את התלמידים בחזרה.

רוב חברי האגודה נצטרפו ל„החלוץ" ועלו ארצה — אחדים מהם בקבוצה הראשונה ב־1920.

ד"ר אשר בבלי

ועידת „החלוץ" הראשונה

הקריאה של הסתדרות „החלוץ" ברוסיה ב־1917 ואחר כך בפולין ב־1920 לנוער היהודי להצטרף לשורותיה והתקוות לפתיחת העליה לארץ־ישראל עוררה את הלבבות גם ברובנה. החוזר שנשלח באביב 1920 מטעם הלשכה הציונית המרכזית שנתקיימה ברובנה בדבר „החלוץ" והעליה, נתפרש כצעד ראשון לאירגון הנוער במסגרת זו. נתקיימו פגישות, נערכו תכניות, ונתארגנה קבוצה ראשונה של חלוצים מרובנה, שיצאו לדרך על מנת לעלות ארצה.

עם עלייתו של יעקב אדל (עדיני), שטיפל ב„החלוץ" מטעם הלשכה, עם הקבוצה הראשונה, נוצר חלל, אולם עד מהרה נרתם בעול זה המורה־החלוץ שמואל רוזנהק. בראשותו הורכבה ועדה מיוחדת לאירגון „החלוץ" ברובנה ובווהלין כולה במסגרת „החלוץ" הארצית. קבוצות החלוצים שזרמו מעבר לגבול הרוסי והכמיהה ברובנה ובסביבתה לעליה תבעו פעולה מאומצת תכופה. המצב חייב ערנות ופעלתנות, ו„החלוץ" ברובנה עמד הכן.

עוד החלוצים הראשונים מרובנה, קוריץ ולוצק נמצאים בדרכם, וקשר חי נקשר עם מרכז „החלוץ" בווארשה ועם ערי־השדה, והוועדה החליטה לקרוא לוועידת „החלוץ" בווהלין. כמקום הוועידה נקבעה רובנה. היתה זו ועידה ראשונה של „החלוץ" הרוסי בשטח שעבר לידי הפולנים.

הוועידה נתקיימה בספטמבר 1920 באולמי הגימנסיה העברית „תרבות". מרכז „החלוץ" בווארשה היה מיוצג על ידי הח׳ יצחק לוינשטיין, מראשי התנועה בימים ההם בפולין. מרוב ישובי ווהלין באו צירים לוועידה, שהיתה רבת־תוכן עיוני ומעשי, ובה ניתן ביטוי לשאיפות הנוער הווהליני שהיה מוכן לכל קרבן למען עלייתו ארצה. בהרצאתו הקיף לוינשטיין את רעיון „החלוץ", דרכי הגשמתו ובעיות העליה, והדברים נקלטו יפה במוחות הצעירים. בוועידה הוחלט על אירגון אגודות „החלוץ" בישובי ווהלין תחת דגל המרכז בווארשה, שכבש לו כבר מעמד בתוך ההסתדרות הציונית ובחברה. כן החליטה הוועידה לייסד חווה חקלאית להכשרת חלוצים בסביבת רובנה ולשלוח חברים להכשרה בקיבוצי קלוֹסוֹבוֹ. סומנה גם תכנית לעבודת

תרבות בקרב החלוצים, ועל הכל — הרחבת העליה לארץ־ישראל על ידי „החלוץ". נבחר ועד „החלוץ" בווהלין שמקומו היה ברובנה כעיר הראשית של ווהלין אז וכתחנת־מעבר למגיעים מעבר לגבול.

מהמשלחות שבלטו בוועידה היו: שליחי זדולבונוב, לודויפול, אלכסנדריה, קריפה, זוויהיל, רובנה, לוצק, קוריץ, קובל, ראקיטנה, טורטשין, קוסטופול, הושצ'ה, מלינוב ועוד. השליחים הביאו למקומותיהם את דבר הוועידה ולא עבר זמן רב ובכל מקום בווהלין קמו אגודות „החלוץ".

כנס „החלוץ" של ווהלין ברובנה ב־1924

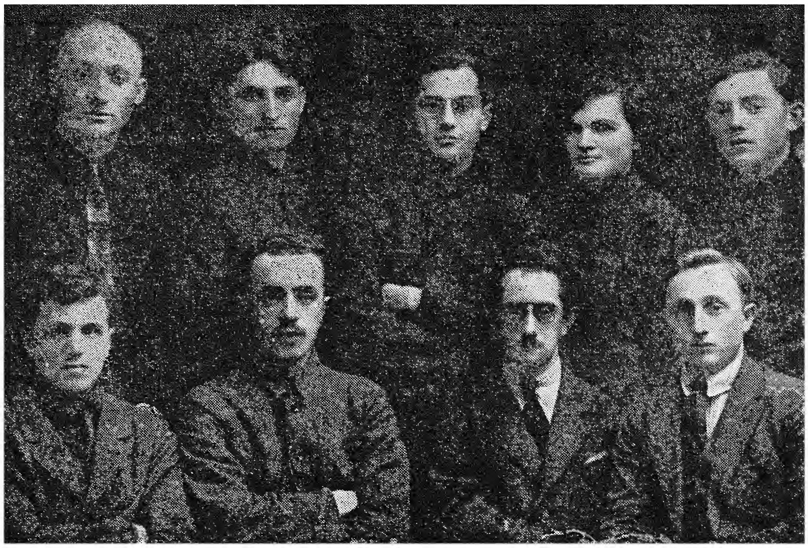
ערך רב נודע לוועידת „החלוץ" ברובנה שכיוונה את אירגון החלוצים להכשרה, לחינוך ולעליה וממנה הסתעפה התנועה ונעשתה גורם רב־ערך ברחוב היהודי. כנס שני של „החלוץ" בווהלין נערך ברובנה ב־1924.

זהבה בת־יצחק (בירשטיין)

„החלוץ"

עם התעוררות הציונות ברוסיה אחרי המהפכה הרוסית של 1917 ואירגון „החלוץ" ברוסיה, קמה גם ברובנה תנועת „החלוץ", שבעצם היתה תנועה להגשמת הציונות, ועוררה מהפכה באורח החיים של הנוער הציוני, תוך שאיפה להכשרה לחיים פרודוקטיביים ולעליה לארץ־ישראל. מיפנה זה תבע הכנה נפשית, הכשרה גופנית, חינוך עצמי והסתגלות, ועל הכל — הכרה ממשית בהגשמת השאיפה הציונית במולדת, ולהקים בה חברה עובדת ויוצרת. החוברות שפורסמו בתקופה ההיא על רעיון „החלוץ" והדיונים על התנועה בקרב „צעירי־ציון" ביחוד, מצאו הד ונקלטו במוחות. המושג „החלוץ" נעשה שם־דבר ורבים מהנוער דגלו בו.

טבעי איפוא הדבר שגם ברובנה מצא לו רעיון „החלוץ" קרקע פורה, שהרי בחיי הגלות תוך חיפוש אחרי נקודות־אחיזה אידיאליסטיות לשינוי פני המציאות הוציאה רובנה מקרבה חלוצים עוד בראשית המאה והתסיסה את הנוער שלה למרוד ברחוב היהודי. בפרט היתה חזקה השאיפה לעלות לארץ־ישראל בקרב „צעירי־ציון"

ועד „החלוץ" ברובנה ב־1921

שמספרם וכוחם גדל אחרי המהפכה, והיא נתנה טעם ותוכן חדש להכרתם הציונית.

כבמקומות אחרים בווהלין כן גם ברובנה קמה בימים ההם קבוצת צעירים שהחלה בעבודה חקלאית ברובנה, וממנה יצאו אחדים למושבות היהודיות בפלך חארסון לעבוד בחקלאות ולהכשיר את עצמם לחיי הארץ. קבוצה אחרת בת עשרות חברים למדה מקצועות שונים ברובנה גופא, אחדים השתלמו בסדנה של „החלוץ" המקומי, אחרים נכנסו לעבוד אצל נגרים פרטיים ובמקצוע הדפוס, נערות התמחו בתפירה ובעבודות אחרות מתאימות, וכל זה כדי להסתגל לחיי עבודה לקראת עלייתם לארץ. משורות אלו יצאה קבוצת חלוצים ראשונה לארץ ללא אשרות (ויזות) ואף ללא אמצעים. רכושם היה רצון־ברזל ומטענם — תקוה, בטחון והכרה. כך יצאו הם מרובנה ביום קיץ אחד ושבעו נדודים ותלאות הרבה עד שהצליחו להגיע למחוז חפצם ולהיכנס למערכת החיים והעבודה. קשה היתה הדרך, הכל נמצא במצב של התהוות, וחוסר עבודה ותנאים מתאימים הכבידו על הקליטה, אך נאמני „החלוץ" לא אמרו נואש ועמדו במבחן. כמעט כולם נקלטו והיכו שורש במולדת. אחריהם נמשכה השרשרת, ואנו היינו עדים לעליה חלוצית מרובנה שלא פסקה כל השנים עד... שעלה הכורת על העיר והציונות בה גם יחד.

החלוצים שזרמו מרוסיה־אוקראינה לרובנה בקבוצות, שימשו דוגמה ל„החלוץ" המקומי. מראשיהם ב־21—1920 היו: יעקב שרף, שלמה מאַיאַנסקי ואחרים.

מאז פתיחת העליה לארץ־ישראל בשנת 1920 וקריאת הסתדרות „החלוץ" לנוער היהודי ברחבי פולין להתלכד בשורות ולהתכונן לעליה, נתעוררו הלבבות של הנוער הרובנאי ביתר עוז. יציאת הקבוצה הראשונה של חלוצי רובנה שימשה אתחלה לעליית נוער בהמונים, בקבוצות וביחידות. ההתלהבות לעליה פרצה גבולות. נוער סתם הצטרף ל„החלוץ" במטרה לזכות בעליה, וכשנדרשו לעבור את כור ההכשרה ולעמוד בתור חדשים על שנים, ידעו לקבל גם זאת בהכרה. כנערים כנערות עזבו את בתי הוריהם והלכו להכשרה.

„החלוץ" הכלל־ציוני ברובנה ב־1932

במרוצת הזמן החלו גם ההורים מבני הדור הישן להשלים עם תכניות בניהם. רבים גם ראו „תכלית" בעליית בניהם או בנותיהם לארץ, והרעיון החלוצי נעשה פופולארי גם בעיניהם. המושג „חלוץ" נתקבל כמוצא הגיוני בתנאי המציאות של תקופת 1921—1939 ברובנה, כבערים ועיירות אחרות. בעלי־בתים, בעלי־מלאכה וסתם־יהודים, אפילו בלתי ציונים, הבינו את הערך אשר לעליית ילדיהם וברכום לקראת צעדם, בשאיפתם לעלות אחריהם, ומתוך הלך־רוח זה התקרבו לציונות. יש להודות שבהרבה סייע להשתרשות „החלוץ" ברובנה החינוך הלאומי־עברי שקיבלו הילדים במוסדות „תרבות", באירגוני הנוער הלאומיים ובאגודות־הספורט הלאומיות. צעירים וצעירות למאות ולאלפים התדפקו על שערי המשרד הארצישראלי לקדם את עלייתם, והיו שעלו כסטודנטים כדי ללמוד בבתי־ספר עליונים בארץ, ואף כתיירים מוסווים, ומגמת כולם — חלוציות, בנין הארץ והחיאתה.

נח גנדלמן

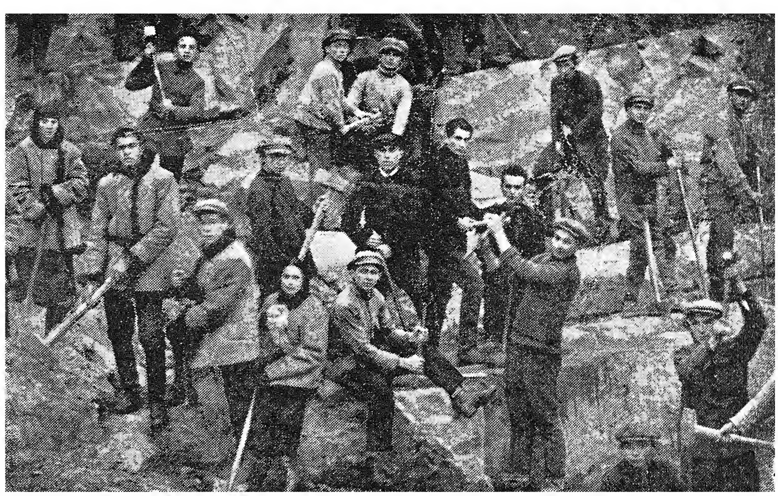
„החלוץ הצעיר"

בשנות העשרים, בעצם תקופת ההתעוררות החלוצית, קם „החלוץ הצעיר" כאח לתנועת „החלוץ" הכללי. מועצת „החלוץ" בדאנציג, באלול תרפ"ד, קראה להגביר פעולה למען „החלוץ הצעיר" והחליטה להקים ליד כל מרכז „החלוץ" מחלקה מיוחדת למטרה זו. הרעיון החלוצי עמד בימים ההם במרכז שאיפותיהן של תנועות־הנוער, וכיון שלילדים בגיל למטה משש־עשרה, בערך, לא היה מקום בשורות „החלוץ", והשאיפה להיכלל במסגרת אירגונית אצל הנוער בגיל הרך היתה חזקה, — ראו בתנועת „החלוץ הצעיר" צורך השעה.

„החלוץ הצעיר" היה, בעצם, יליד הגלילות המזרחיים של פולין (חבל ווהלין, פולֶאסיה, וילנה) — נפות־הספר הידועות בשם „קרֶאסים", ומשם חדר לפולין הקונגרסית והתפשט בכל המדינה. גם ברובנה הוקם סניף ל„החלוץ הצעיר" בשנת 1925, ואם לא הלך בתחילה בגדולות, הרי במרוצת השנים נעשה גורם חשוב ומלכד של חלק ניכר מהנוער הרך שכּמַה לחלוציות ולהגשמה.

היסוד החינוכי, חלוצי־עברי, סימל את אפיו המיוחד של „החלוץ הצעיר" במגמה ברורה להקנות לנוער בגיל בית־הספר הכרה חלוצית ציונית־סוציאליסטית ולהכשירו לכניסה ל„החלוץ". אמנם, שונות היו הדרכים של „החלוץ הצעיר", אך אחת היתה מטרתו הסופית לגבי ההגשמה: הכשרה, עליה ובנין הארץ על יסוד העבודה.

פעולות „החלוץ הצעיר" ברובנה לא נבדלו בהרבה מפעולות „החלוץ" הכללי והמגע בין שני הגופים הללו בעיר היה אורגני. סייעה לכך התרבות העברית שהיכתה שרשים בעיר ונוצרו על ידה תנאים פוריים לפיתוח פעולות וביסוס התנועה. הרוח הציונית בבתי־הספר העברים מיסודה של „תרבות" ברובנה וכן השפעת רבים ממורי המוסדות האלה, אף הם חברים בתנועות ארץ־ישראל העובדת, —

עם חלוצי רובנה בהכשרה בקלוסובו

היוו ממש עורף אידיאלי ל„החלוץ הצעיר", ועל כן נשאה התנועה את נפשה לבית־הספר העברי ולקחה חלק בפעולות ובמוסדות „תרבות".

משך שנים התנהלה פעולת „החלוץ הצעיר" במסגרתה ברובנה עד שקם האיחוד בין „החלוץ הצעיר" ותנועת „יוגנט" („דרור") בליטא בשנת 1934. הדבר השפיע בהרבה על כיוונו של „החלוץ הצעיר" בפולין וכמובן גם ברובנה. החלו בירורים ממושכים ודיונים על איחוד „החלוץ הצעיר" עם „פרייהייט" שגבר גם בה לאחרונה התהליך החלוצי. האיחוד היה לעובדה רק בספטמבר 1938. על ידי איחוד זה התקרבה „פרייהייט" לרעיונות „החלוץ הצעיר" ויחד נעשי לגורם לאומי־חינוכי בקרב הנוער החלוצי בפולין.

אם היתה השפעת איחוד זה ניכרת ברובנה — קשה לומר, משום שכל הנוער הלאומי בעיר היה מאורגן בתנועות־נוער ציוניות שונות. העליה מרובנה עמדה בתקפה וכל התנועות היו שותפות לה, ולא חסרו חיכוכים ביניהן. החברים היו מפוזרים בהכשרות ושאפו לעליה בהקדם. באין סרטיפיקטים לעליה — פרצו הם בדלתות אחוריות, הצטרפו לקבוצות שעלו באניות שכורות, ובאירגון פנימי מיוחד לימים ההם, יצאו בדרך־לא־דרך להגשים את החלום והשאיפה בפועל — ומאות מחברי „החלוץ הצעיר" ברובנה ביניהם.

יצחק בן־יהודה

ביקור בקיבוץ חלוצי רובנה

והנה אני ברובנה. נזדמנתי לעיר זו לרגל שליחותי למען קרן־היסוד. מתהלך אני ברחובות העיר, נפגש עם חוגים שונים, מסתכל וקולט רשמים. רובנה — עיר מיוחדת במינה היא, מה שהיא עושה בשביל ארץ־ישראל החדשה — הרי נעשה כאן באש־התלהבות. בכל פרוטה הנתרמת — מכניסים כוונה לאומית. אין זו תרומה סתם כדי להיפטר ממילוי חובה. בכל חלקי העיר — אסיפות, ואף על הווֹליאַ — האזור העממי־דימוקראטי של רובנה, אסיפה בבית־הכנסת, כדרך המגידים לפנים, אכן בנוסח של שנת־המהפכה 1905, וכמובן, גם אסיפה ושיחה בקיבוץ שבמקום.

שעה מאוחרת בלילה, קרוב לחצות. בחדר של ד' על ד', מרוהט־למחצה, מתכנסים בחורים ובחורות ואש בוערת בעיניהם. מתחילה שירה ואתה ריקוד, יד על כתף בעיגול, עיגול בוער וסוער. זהו ריקוד „הורה" שהועבר מהקבוצות שבעמק־יזרעאל ועמק־הירדן אל התפוצות, לקיבוצים ולנקודות־הכשרה, מקום שהנוער היהודי מכשיר עצמו לחיים חדשים, לחידוש חיי עבודה וחופש.

חברי הקיבוץ

מתלקח הריקוד והניגון מתפשט בכל האברים, מעין „כל עצמותי תאמרנה..." ידיים, רגליים וכתפיים דובבות בשפה פנימית, שיר ללא מלים, אך מלא כוונות — „ממעקים קראתיך, ארץ־ישראל!.."

וכשחדר־הקיבוץ נתמלא והריקודים היו למעלה מכל גבול, נשמעה פתאום דפיקה גסה בדלת ועל מפתנה נראתה — ה מ ש ט ר ה.

„מה אתם עושים כאן? מה פשר הקולות והרעש בשעה כה מאוחרת? מי כאן?" והשוטרים החלו לחטט בחדר ולחקור, כדרכם.

ענו להם: בא שליח לעיר, הירצה הרצאה ואגב סר למעון הקיבוץ, וטבעי ששרים ורוקדים בהזדמנות כזו. מסתכלים השוטרים, מודדים אותי ואת החלוצים, בוחנים את ארבעת קירות החדר הריק כמעט, מחפשים משהו על השולחן שהוזז לפינה ללא כיסוי וללא משקה עליו, ואחד השוטרים שואל: „כלום לא כיבדו ,אתכם' כאן בטיפת־יין?.." השאלה מופנית אלי, המרצה, ותשובתי הישרה היא: לא! רק בשירה ובריקוד כיבדוני...

השוטר המופתע פונה לדלת ועוזב את החדר. ודאי שהוא חושב בלבו — „נפלתי לבית־משוגעים! שירה וריקודים בלי משקה, היתכן? ולזה בילוי יקרא?"

וממשיכים החלוצים בשירים ובריקודם ואני מתענג עליהם. מודה אני לכם, חלוצים וחלוצות של קיבוץ־רובנה, שחילקתם עמי, לרגע לפחות, את חדוות חייכם, שיתפתם אותי בחוויותיכם וטעמתי אצלכם משכרותכם ללא־יין...

וו. לצקי־ברתולדי

קיבוץ החלוץ המרכזי

אחד הקיבוצים החלוציים ברובנה היה קיבוץ־ההכשרה של החלוץ המרכזי שהייתי חבר לו בשנים 33—1931. הוא מנה אז כשלושים חבר וחברה, כולם מעיירות הסביבה הרובנאית, ואנו עבדנו והכשרנו את עצמנו לעליה. מעון הקיבוץ היה בבית סמוליאר ברחוב קושארובה 10, שם גרנו ושרנו ומשם היינו יוצאים לעבודה בטחנות־קמח ובמקומות אחרים מחוץ לעיר. בערב המה המעון, החברים היו חוזרים מעבודתם, ודופק החיים היה חזק.

פלוגה של הקיבוץ עבדה בחפירת חימר בגלינקה הסמוכה, שתי פלוגות אחרות הועסקו בקוסטופול ועוד, והיוו מעין סניפים של הקיבוץ. שבע חברות הקיבוץ, אף הן היו יוצאות לעבודה. בדרך־כלל חיינו בדוחק, עזרה מהבתים לא רצינו לקבל והכנסותינו לא הספיקו כדי לכסות את הוצאותינו ההכרחיות. כל התקוות היו לעליה בהקדם לארץ וממקור זה שאבנו עידוד וכוח לשאת בסבל. לעתים נדמה היה לרבים מאתנו שהננו כבר ארצישראליים, אף שהמשכנו לשבת ברובנה ולחלום על הארץ...

בשנת 1931, לפני הבחירות לקונגרס הי"ז, הגיע לרובנה דוד בן־גוריון במסעו על־פני פולין מטעם הליגה למען ארץ־ישראל העובדת. זכה הקיבוץ שלנו בשני כרטיסים להרצאתו הפומבית (בקולנוע ברנדט), והם נמסרו לרושם הטורים האלה ולח' יואל גק, שנשלחו לייצג את הקיבוץ בפגישה עם בן־גוריון. משעלינו

יחד עם נציגי גופים אחרים על הבימה והוצגנו לפני האורח, האיר לנו פנים ונכנס אתנו בשיחה קצרה.

הרצאת בן־גוריון שהיתה חדורה אמונה ובטחון על אף המציאות הקשה בארץ, הקסימה את הקהל המגוון שמילא את האולם מפה לפה. רוחנו חזקה בקרבנו, אכן, אמרנו, יש טעם לסבלנו כאן על אדמת־נכר כשהננו כבר בפרוזדורה של הארץ. אחרי זה נדמה היה לנו שהחלו להתיחס אלינו, החלוצים, ביתר כבוד ועניין. שני ימים בילה בן־גוריון ברובנה ונפרד ממנה בלבביות. לא שיערנו אז שבעוד 18—19 שנה נזכה לראותו כראש ממשלת ישראל.

זמן־מה אחרי זה הגיע ז׳בוטינסקי לרובנה. אף הוא הירצה בפומבי וקיבל מיסדרים של בית״ר. ימי שהותו ברובנה שימשו הפגנה לרביזיוניסטים המקומיים וחיזוק לכוחותיהם.

תקופה זו היתה תקופת התעוררות לאחר מאורעות תרפ״ט בארץ־ישראל, שחישלו בנו, הנוער החלוצי לזרמיו, את השאיפה לעליה ולהעפלה. שערי הארץ היו נעולים, הידיעות ממנה לא היו מעודדות ביותר, אף־על־פי־כן גדלו ונתרבו שורות החלוצים שראו את עתידם בעליה. בין אלה היו חברי קיבוצנו, שאמנם זכו לעלות ולהכות שורש במולדת.

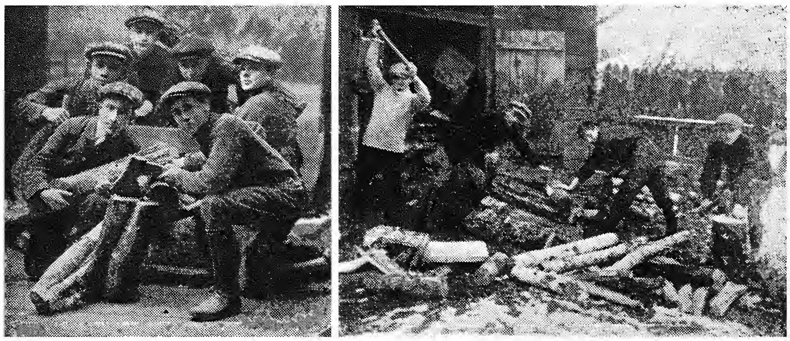
אברהם פרנקל

קבוצת החלוצים חוטבי עצים

בתוך האוירה הציונית והלך־הרוח החלוצי של רובנה בשנות העשרים למאה, התארגנה בעיר, מבני הנוער המקומי, קבוצת חלוצים, שהתחילה בחורף 1923 בחטיבת עצים, ואמנם קראו אותם „חוטבי־עצים״. חברי הקבוצה, כולם צעירים, מלאי־חיים ואחוזי שאיפה חלוצית, המשיכו לגור בבתיהם והיו נפגשים יום־יום לדון בעניני עבודה, הכשרה וכו׳. הם נתפרסמו בין הנוער החלוצי ובחוגי הציונים המקומיים בעוז רוחם ובהסתגלותם לחיי עבודה.

לא ארכו הימים והקבוצה, שלא מצאה את סיפוקה בעבודתה ותנאיה לא היו קלים כלל, עברה לביאַלה שעל ההוֹרין (בקרבת דומברוביצה), שם עבדה ביער, ואחרי זמן־מה נקלטה בעיירה דומברוביצה הסמוכה. מאז נפתחה לה תקופה חדשה. היתה זו קבוצה ראשונה שיצאה מגבולות ריבנה להכשרה חלוצית וחיתה את חייה הקבוצתיים־חלוציים. עם הקבוצה נמנו: זאב מילנוב, נתן סיצ׳וק, משה טבאקארקה, זאב פינקלשטיין, אריה קראבץ, לנצ׳ר וחברה אחת — חנה לרמן. כשנכנסה הקבוצה לדומברוביצה, הצטרף אליה אברהם פרנקל, בן העיירה ובעל השפעה בתוכה, ונעשה לאחד מראשיה. ואכן, הוא פעל הרבה למען הקבוצה בשטחים שונים והיה מועיל מאוד בחייה וקיומה במקום.

כשנתיים וחצי ישבה הקבוצה בדומברוביצה, שם קלטה בינתיים מספר חברים נוספים, ובשנת 1926 החליטה לעבור לקלוֹסוֹבוֹ. במקום זה התרכזו אז מאות חלוצים מכל ווהלין ומרחבי פולין, ביניהם גם חלוצים ביחוד בנות (בין אלה היו: פורציה, בלה פורט, רעיה סובול, פארצובסקי, קנדלמן, גרמן ואחרות), רבים מרובנה.

החלוץ המרכזי; 2 קבוצות חלוציע חוטבי עצים ברובנה. יוסף רוטנברג, ישעיהו רזניק, שמחה חינקיס, דוד פרלמוטר ועוד שנים (?)

הקבוצה נמשכה למקום־עבודה זה מבחינה חברתית, וחבריה עבדו שם במחצבה למעלה מחצי שנה (סוף 1926, ראשית 1927). אותו זמן היה דופק החלוציות בקלוסובו חזק מאד. בשנה ההיא הוקם שם הבית הראשון של „החלוץ" בקרבת המחצבות (אך קבוצת רובנה לא זכתה לגור בו). והנה, באחד הימים נתבשרנו שהגיע תורה של קבוצתנו לעליה, ורבה היתה השמחה במעוננו. מיהרנו לחזור לרובנה לשם הכנות לעליה.

ברובנה ישבה אז מטעם מרכז „החלוץ" בתיה באָנדרסקה, שטיפלה בכל עניני „החלוץ" והעליה. אורגנו שעורים לעברית ולידיעת הארץ וחברי הקבוצה נדרשו לעבור את הקורס (שהתנהל בבית פייבל וַלדמן). הודרכנו על ידי אגודת „דרור" שנצטרפנו אליה, וההתלהבות במחננו הקטן היתה גדולה. חברים קינאו בנו שהגענו לתור ואנו ראינו את עצמנו מאושרים. לאט־לאט חיסלנו את עברנו הגלותי, טיפלנו בסידור תעודות־העליה וציפינו ליום הגדול — יום עלייתנו.

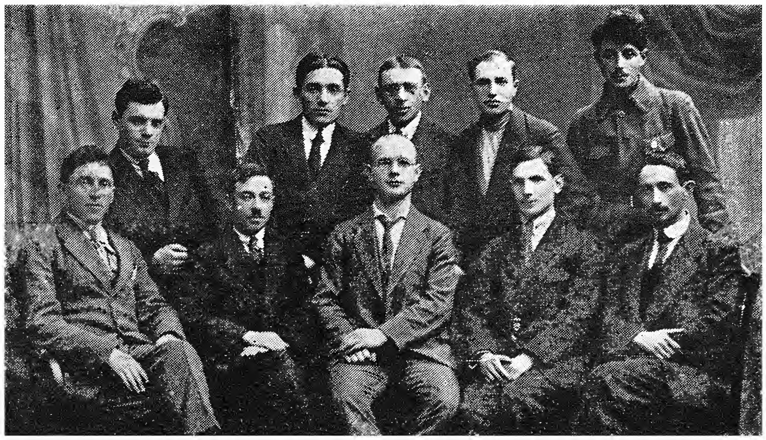
רק בשנת 1928 יצאו חברי הקבוצה מרובנה על־מנת לעלות ארצה. גורמים שונים מנעו משניים מקבוצתנו לעזוב אז את רובנה, אך גם הם עלו אחרי שנתיים בעקבות חבריהם וכל הקבוצה נקלטה בארץ — מי במושבה, מי בקיבוץ ומי בעיר — ותקעו יתד במולדת.

הזרע שטמן „החלוץ" ומדריכיו בקרקע רובנה נשא את פריו.

אריה אריאלי (קרבץ)

משרד ארצישראלי גלילי

לאחר סגירת המשרד הא"י ברובנה דווקא בשנות הנדידה של ניצולי אוקראינה דרך רובנה אל העולם הגדול, כשגבר זרם העליה מרובנה וסביבתה לארץ־ישראל. ראה המשרד הא"י המרכזי בוואַרשה צורך חיוני להקים ברובנה משרד א"י גלילי לחבל ווהלין. היה זה בשנת 1924, ותקוות רבות נרקמו מצד חוגים שונים לעליה לארץ.

המשרד הארצישראלי הראשון — 1921

כראש המשרד הגלילי הוזמן פסח־ליב הירשפלד, שעבד במשרד הראשון, ומזכירו — ישראל דינס. המשרד נפתח ברחוב פוניאַטובסקה, בבית יעקב פישביין, ובו הוקמה מחלקת עבודה לטיפול בחלוצים ובעלייתם וכן בעליית בעלי־מלאכה ועובדים בכלל. במחלקה זו היו מיוצגות מפלגות העבודה הציוניות: „צעירי־ציון" (צ. ס.)—„התאחדות", „פועלי־ציון" ו„החלוץ".

על חיוניותו של מוסד זה תעיד העובדה, שעל אף המשבר ששרר בשנות 1924/25 בפולין לגבי ארץ־ישראל, התדפקו על דלתות המשרד מאות אנשים ובעיקר בני נוער שארץ־ישראל קסמה להם. למשרד זה היה חלק בעניני „החלוץ" ואירגון העליה מההבל בכלל, עד שראו בו את הצינור לעליה לא"י. אולם הוא לא יכול לעשות הרבה בעטיין של ההגבלות, ואף נפגש במכשולים עקב הדיבות שהפיצו ה„יורדים" מהארץ. בכל זאת מילא הוא את יעודו ופעל רבות, לפי תנאי המקום והזמן.

תקציבו של המשרד הגלילי היה מתכסה על ידי המשרד הא"י הראשי בוואַרשה, והוא היה כפוף לו. בשנות פעולותיו של המשרד הגלילי הוסיפו פליטים להגיע מעבר הגבול הרוסי והמשרד טיפל בהם בשיתוף עם מוסדות אחרים.

במשך זמן מסוים נמצא המשרד הארצישראלי הגלילי בלוצק ובראשו — העסקן הציוני אברהם וַקסמַן.

בשנת 1927 סגר המשרד הא"י בוואַרשה את המשרד הגלילי ברובנה ומאז החלו העולים והחלוצים מכתתים רגליהם לוואַרשה בכל ענין הקשור בעליה לארץ.

ישראל דינס

ועד גלילי של ההסתדרות הציונית

לאחר שהלשכה הציונית המרכזית לשטח אוקראינה הכבוש נתמזגה עם המרכז הציוני בפולין, קיבל עליו ועד גלילי של ההסתדרות הציונית בווהלין, שהוקם ברובנה בשנת תרפ״ה (1925) לרכז את הענינים ולנצח עליהם. ועד זה בא במקום הלשכה המרכזית, בהתחשב עם המצב הגיאוגרפי, ריכוז הכוחות, טעמים מדיניים וגורמים אחרים. ציוני רובנה נרתמו בעול משימה נכבדה זו והעמידו לשירות הוועד הגלילי הזה את טובי עסקניהם בימים ההם: בן־ציון אייזנברג, שמואל רוזנהק, אייזיק בריק ויעקב וייסבלאט (בר־מידות). האחרון שימש כמזכיר הוועד. בכנס שנקרא ברובנה הורכב הוועד מנציגי האגודות בערים ובעיירות: חייקל וייץ ויצחק ברגר מלוצק, ד״ר לנדסברג מלודמיר, א. בורק מקובל, יונה גליק מסארני, שמואל הורודצר מאלכסנדריה וכן נציגים מאוסטראה, קרמניץ, דובנא, קוריץ ואחרים. מליאת הוועד היתה מתכנסת מזמן לזמן, ובין ישיבה לישיבה ניהלו את הענינים חברי הנשיאות ברובנה. והענינים היו רבים וחשובים.

הוועידה הגלילית של ציוני ווהלין נערכה ברובנה בימים ח׳—ט׳ תמוז תרפ״ה ועל סדר יומה: פתיחה, תפקידי הקונגרס הציוני הי״ד (המרצה — ד״ר הינדס), הקלת העליה לארץ־ישראל (המרצה — א. בריק), החזקת ההסתדרות בווהלין (המרצים — ש. ברגר וש. רוזנהק), ויכוחים, בחירת ועד גלילי ושונות. הוועידה הטביעה את חותמה על מהלך העבודה הציונית בעריה ועיירותיה של ווהלין והיתוותה לוועד הגלילי את תפקידיו בשטח האירגון, ההסברה והתעמולה, הופעה וייצוג, פעולה למען הקרנות, עליה ועוד. הוועד עסק גם בענינים ציבוריים כלל־יהודיים, בשאלות שנגעו ביהודי ווהלין כחטיבה לעצמה בתוך יהדות פולין, בהגנת זכויות היהודים בחבלי הספר, בבחירות למוסדות יהודיים וכלליים במקומות, בהופעת נציגויות לאומיות, בהקמת מוסדות תרבות וחינוך וניהולם, בהשתתפות במוסדות סעד, עזרה ועוד. על הוועד היה לעמוד על המשמר וללחום את מלחמת כלל־ישראל כלפי חוץ ומלחמה ציונית כלפי פנים.

דופקו של הוועד הגלילי הורגש יפה ברובנה מראשית הקמתו. ברוב המקרים שיתף הוועד הציוני העירוני את הוועד הגלילי בפתרון שאלות חשובות מקומיות, והבנה שררה בין שני הועדים. בשעת כינוסי הוועד הגלילי נערכו פגישות הוועדים המאוחדים לקרן היסוד ולקרן הקיימת לישראל (אח״כ הליגה למען הקהק״ל), שבהן השתתפו נציגי כל הזרמים הציונים.

בתקופה מסוימת עלה בידי הוועד הגלילי ליצור גשר בין כמה מפלגות ציוניות שפעלו ברובנה, במידה שהדיפרנציאציה הציונית לא היתה קיצונית ועסקני המקום ידעו להעריך חשיבות הבנה זו. כך הושג שיתוף פעולה מלא במגביות לטובת הקרנות הלאומיות, בעבודת התרבות והספורט ובמפעלים ארצישראליים אחרים. לא אחת צוינו מקרים, שבהיפגש יחד נציגי זרמים שונים בפעולה ציונית משותפת, ידעו להתרומם מעל לניגודים המפלגתיים ולהתאחד למען מטרה כללית. כך היה ברובנה וכך היה במקומות אחרים בווהלין, שקיבלו השפעה מרובנה — העיר המרכזית של ווהלין אז. כתוצאה מזה נוסד ועד מאוחד, בו היו מיוצגים הציונים הכלליים, „צעירי־ציון״—„התאחדות״ וצ״צ—צ.ס., „המזרחי״, רביזיוניסטים (הצה״ר).

בעקב הבחירות למועצת העיר בשנת 1933, פרשו נציגי הצה"ר מוועד זה ואחריהם עזבוהו גם נציגי צ"צ—צ.ס., ואז החל הוועד להתפורר.

הוועד הגלילי היה חסר תקציב להוצאותיו ההכרחיות והנשיאות חיפשה מקורות ארעיים לכיסוין, כגון הפרשות מרווחי הבנק הציוני ברובנה ומפעלים מיוחדים. חברי הוועד הזה, שהיו עסקנים מושבעים ומסורים לכל ענין ציוני, דאגו בכל כוחם לקיימו, אך כאן נפל דבר: במחנה הציוני בפולין קם פירוד שהשפיע לא במעט גם על קיומו של הוועד הגלילי.

שני זרמים התרוצצו במחנה זה: סיעת „עת לבנות" וסיעת „על המשמר". אנשי „על המשמר", עם יצחק גרינבוים בראש, יצאו נגד הרחבת הסוכנות היהודית ותבעו שמירה על אופיה הדימוקראטי של ההסתדרות הציונית וקו רדיקאלי בפוליטיקה המקומית; תמכו בעליית „החלוץ" בעיקר ובתנועת העבודה. לעומתם דגלה סיעת „עת לבנות" בשיתוף מכסימאלי של ההון הפרטי בבנין ארץ־ישראל, דאגה במיוחד לאנשי המעמד הבינוני ותבעה גישה מתונה בשאלת הפוליטיקה המקומית. הניגודים בין שני הזרמים הלכו והחריפו והפולמוס ביניהם התנהל זמן רב. הדבר גרם להחלשתה של ההסתדרות הציונית בפולין שנתנה אותותיה גם ברובנה, שכן אנשי הוועד הגלילי היו מסיעת „עת לבנות" וכשמונים־תשעים אחוז מציוני רובנה עמדו לצדם.

והנה עלתה וגברה סיעת „על המשמר" וכבשה את המרכז הציוני בווארשה. נוצר מצב בלתי־נוח לגבי הוועד הגלילי ברובנה. המרכז החדש בשאיפתו למשוך את ציוני ווהלין לסיעת „על המשמר", קרא לוועידה ציונית ברובנה בקיץ 1933 ושלח הזמנות במישרין לאגודות שבישובי ווהלין שלא על דעת הוועד הגלילי. הדבר הרגיז את הוועד הגלילי, אך הוא נמנע מכל צעד נגד הוועידה. ביום הקבוע הגיע גרינבוים ונציגי המרכז הציוני (אנשי „על המשמר" כולם) לרובנה, לא נפגשו עם הוועד הגלילי, כאילו אינו קיים, והלכו ישר לוועידה, שנתקיימה באולם „חשמונאי".

אחרי פתיחת הוועידה רצו שליחי הוועד הגלילי להשמיע את דברם, אך לא ניתנה להם האפשרות לכך. לא נשאר להם איפוא אלא לעזוב את הוועידה תוך מחאה ואתם יצאו את האולם גם מספר צירים מערי־השדה. בישיבת הוועד הגלילי שנקראה באופן דחוף באותו יום הוחלט לכנס ועידה מיוחדת של האגודות הווֹהליניות המסונפות לוועד הגלילי, שכמעט כולן נטו ל„עת לבנות", שדנה במצב החדש שנוצר.

מאחר שהפילוג במחנה הציונים הכלליים הלך והעמיק והוועד הגלילי שקע בויכוחים ובחיכוכים וגם היה תמיד חסר־אמצעים — החל לרדת, ומאז החלה שקיעתו. בעת ועונה אחת גברה הריאקציה הממשלתית ועל ראש העסקנים ירד גל של דאגות ציבוריות, חברתיות, לאומיות וכלכליות, כך שלא היה בכוחם להקדיש שוב תשומת־לב מספיקה לבעיות הפוליטיקה הציונית. בינתיים עזבו את רובנה לרגל עלייתם ארצה מספר חברים פעילים (רוזנהק, אייזנברג, וייסבלט ואחרים), דבר שגרם להתפוררותו המוחלטת של הוועד הגלילי.

בן־ציון ברזלי

אגודה לרכישת נחלות בארץ־ישראל

שאיפת המעמד הבינוני ברובנה לעלות לארץ־ישראל מצאה ביטוי מוחשי בשנת 1924 עם ייסוד האגודה „נחלת יוסף", שמגמתה היתה להתקשר לארץ ברכישת נחלות ובמרוצת הזמן לעלות ארצה.

כחמישים איש נרשמו תוך זמן קצר לאגודה זו, ושליח מיוחד, כותב הטורים הללו, יצא לווארשה לברר ולאסוף פרטים על אגודות דומות שצצו אותה תקופה בפולין. רעיון ההתישבות בארץ־ישראל כבש אז חוגים נרחבים במדינה, ויהודים בעלי־בתים, שקודם־לכן לא חשבו אפילו על עליה לא"י וזיקתם לענין היתה מבחינה דתית בלבד — נכספו עתה להתקשר לארץ בכל צורה שהיא. הקרקע הלכה ונשמטה מתחת לרגליהם והבנים שאפו לעלות, וגם באבות דבקה המשיכה לרעיון אלא שחסרו התנאים. עם ייסוד האגודה גבר הבטחון בכוחות עצמם ולא מעטים נצטרפו אליה בתקוה להיבנות על ידה. האגודה עצמה התכוננה לפעול בדרך עסקית.

יוסף שטיינמן, איש־רובנה, שביקר אותה שנה בארץ, הביא ממנה ידיעות שהלהיבו רבים, והאגודה שנשאה את שמו — תיכננה את עניניה לפי דוגמת בני־ברק ליד תל־אביב. עם שובו של השליח מווארשה, נערכה ברשיון הסטאַרוסטה אסיפה פומבית מטעם האגודה, בה עמדו לדון בפעולות האגודה וביצוע מטרותיה לאור הידיעות שהביא השליח. ביום 28 לדצמבר 1924 נתקיימה האסיפה באולם ה„תלמוד־תורה" בנשיאותו של יוסף גרינפלד. כארבע מאות איש מכל חוגי העיר באו לאסיפה ורבים מהם נרשמו כחברים באגודה היסוד היה: „יהודי הרוצה להתישב בארץ־ישראל ויש לו די אמצעים לרכישת נחלה, יוכל להצטרף לאגודת ,נחלת יוסף' והיא כבר תדאג לרכוש בשבילו את האדמה הדרושה במקום המתאים", וקו זה קסם לרבים. נאומים נלהבים נשמעו באסיפה זו מפי שטיינמן, ברמן, גרינפלד ועוד, וכולם כאחד הדגישו את המיוחד שבמפעל זה — אי־תלות בציונים. היו שלא הבחינו ביותר בדברים והיו שהסכימו לעמדת הנואמים ותכניתם, אך לעומתם היו שראו זאת כסטיה מהדרך, שהרי כיצד יתכן מפעל ארצישראלי־ציבורי מחוץ למסגרת ציונית? בעיקר תקף את היוזמים אייזיק בריק מהוועד הציוני העירוני, שהזהיר מפני משגים, הסתבכויות והסתכנות בהפסדים למשקיעי כספים. נתחלקו הדעות, ובתוך הרעש שקם נתפזרה האסיפה ללא תוצאות, אך יוזמי האגודה המשיכו עוד זמן־מה בטיפולם לפי תכניתם, עד שהובהר להם כי טעות בידם — ונאלצו לשנות את עמדתם. וכאן יצוין, כי הוועד הציוני העירוני לא קם להתנגד לרעיון האגודה ביסודה ואף החליט לתמוך בה ולעודד את ההצטרפות אליה, אם יעמדו בראשה נאמני הציונות.

הסערה שקמה סביב האגודה לא הוסיפה לה כוח, היא החלה לרדת לפני שהתבססה ואחרי זמן־מה התפזרה לגמרי, אולם רבים מחבריה ששאפו לעלות הגיעו במרוצת הזמן ארצה, נעשו בעלי נחלות והיכו שורש.

אופיינית היא התנועה להתנחל בארץ מצד אנשי המעמד הבינוני לגבי הקשיים וחוסר התיכנון שלהם. לא מעטים הם הקרבנות שהביאה תנועה זו לנושאיה, אכן גם תוצאות רצויות בסופו של דבר. ועם כל הליקויים שהיו ביסוד האגודה „נחלת יוסף" ברובנה, ראויה היא להירשם בתולדות העליות האחרונות כביטוי לשאיפתם של המונים מאחינו במאה האחרונה לשוב אל המולדת ולהיאחז בה.

יהודה ברמן

הקולקטיב

בשנת 1932 התארגנו ברובנה כמה עשרות חברים, ששאפו לעלות ארצה וקראו לעצמם „הקולקטיב הציוני". תחילה מנתה הקבוצה כעשרים חבר ובמשך הזמן גדלה והגיעה לשלושים ושמונה חברים, כמעט כולם בעלי מקצוע שחלומם היה להתחיל בחיי־שיתוף ברובנה כדי להמשיכם אחר כך בארץ. לשם כך שכרה הקבוצה בית קטן ברחוב דוּבֶּאנסקה וכל חבריה עברו לגור שמה. הבית נעשה מעונם, והכנסתו של כל חבר בקבוצה נמסרה לקופה משותפת. שירת חלוצים אדירה היתה בוקעת ועולה מתוך הבית ושמחת חיים אפפה אותו. החברים עבדו במקומות שונים וחלמו על ציון. הם ראו את עצמם בדרך לארץ ותקוותם היתה חזקה שכקבוצה חלוצית מאורגנת יעלו במהירות האפשרית ויצטרפו לבוני המולדת. החיים בקבוצה התנהלו ברוח ארץ־ישראל, ללא צביון מיוחד העשוי להקים חַיִץ בין חבר לחבר, והשיחות על נושאים ארצישראליים וחינוכיים שימשו מזון רוחני

במעון הקולקטיב ברח׳ב דובנסקה — 1932. חברה (?) יצחק פורטנוי, אליהו חרפק, משה ברונר, משה חינקיס, יצחקי, מיכאל גוכמן ויצחק (?)

לחברים שהלכו והרחיבו גם את ידיעותיהם בעברית ובהכרת הארץ. כך עברה על הקבוצה השנה הראשונה.

וכאן קרה דבר בלתי־צפוי מראש: משפתח „הקולקטיב" במשא־ומתן על עליית חבריו לארץ, הוברר לו שהעליה מתנהלת לפי תור א י ש י בלבד ובהתחשב בהכשרתו, פירוש הדבר שתקופת הקשר ל„קולקטיב" בעיר לא תובא כלל בחשבון לגבי זכות עליה חלוצית. חלוץ חייב להכשיר את עצמו בכל מיני עבודות ובמקום מיועד, או במוסד מוכּר להכשרה חלוצית, ואילו החיים של קבוצת חברים על כל

השאיפות הנעלות שלהם, אינם יכולים לשמש תחליף להכשרה בקיבוץ. יעצו איפוא לקבוצה שתשלח את חבריה בנפרד לכמה נקודות־הכשרה לשם הסתגלות לקשיים וחינוך חלוצי ממש, ורק אחרי זה ייחשבו כמועמדים לעליה מטעם מקומות־הכשרה אלה. לא קל היה לחברי הקבוצה להיענות לדרישתו של מרכז „החלוץ", ואחדים גם התמרמרו על היחס ל„קולקטיב" המאורגן, אך לא היתה כל ברירה — החברים התפזרו במקומות־הכשרה, רובם בקלוסובו, ואחדים עזבו את „הקולקטיב" לגמרי.

בשבתם בקלוסובו ובמקומות אחרים בין חלוצים, עמדו החברים על ערכו האמיתי של החינוך החלוצי. הרחק ממשפחה, עובדים בעבודה מפרכת ובתנאי מחסור, אך בסביבה חברית־חלוצית נתונים להשפעת ארץ־ישראל העובדת שהורגשה יפה־יפה, ידעו מה רב ההבדל בין תנאי „הקולקטיב" ו„החלוץ".

תחילה קיוו עוד כמה מראשי „הקולקטיב" להתאחד שנית עם החברים שפוזרו כדי להוות קבוצת חברים לעבודה משותפת ולחיים משותפים בארץ, אך במשך הזמן נגוזה התקוה כשהחלו החברים עולים בנפרד בזרם החלוצי, בתוך קבוצות מעורבות. מי ששיחק לו המזל הגיע לארץ בדרך־המלך, והשאר — או שהגיעו עם „עליה ב'" ודרך מחנות קפריסין או שאֵחרו ועלו דרך רוסיה ומחנות־אירופה עם קום מדינת ישראל.

כמחצית חברי „הקולקטיב" שהתפזרו עלו והם מעורבים בחיי הארץ, נעשו שותפים למציאות הארצישראלית ומצאו בה את סידורם וקליטתם. בהזדמנם לפונדק אחד הריהם נזכרים בחלום „הקולקטיב" ובימים היפים שעברו עליהם בצוותא, ורק צר, צר להם, שחלק מחבריהם בלבד זכו להגיע ארצה, ואילו חלק ניכר נדד לארצות־נכר או מצא את קצו המר בידי הנאצים.

מיכאל גוכמן

עם פתיחת האוניברסיטה בירושלים

הכנות מרובות נעשו ברובנה לקראת יום פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, הוא ז' בניסן תרפ"ה (ראשון באפריל 1925). הרגשת חג הורגשה בעיר ונושא היום היה שיחת הרבים. יום גדול והיסטורי זה הפך למאורע לא רק לציונים אלא לכל יהודי רובנה וסביבתה, וניתן לאמר שבאותם הימים היתה האוירה כל כך חגיגת־ציונית, שאפשר היה לראות את רובנה כולה כציונית. עיני כל נישאו אל הארץ, לירושלים והאוניברסיטה שבה, זה היכל המדע והחכמה שהוחל בהקמתו על ידי העם השב לתחיה על אדמתו. ההתעוררות היתה רבה והקיפה קטון וגדול.

ביום הקבוע קושטו כל הגזוזטרות ברחוב הראשי — שלישי במאי — בשטיחים ובתמונות מנהיגים וסופרים ציונים שמביניהן בלטו תמונותיהם של הרצל, וייצמן, נורדוי ושפירא. נתכנסו הציונים מכל הזרמים בבית־הכנסת הגדול לאסיפת־עם, וקהל רב ומגוון מילא את בית־הכנסת עד אפס מקום. דגלי הלאום התנוססו מעל המבואות והאולם וכרזות ציינו את ערך היום. הגיעו נציגי השלטון שהוזמנו לאסיפה, ואחר תפילת־הודיה נשא הרב שניאור־זלמן גרינפלד נאום מזהיר מלא תוכן והתעוררות לאומית־ציונית (ותיקי הציונים ופעיליהם אמרו ששום ציוני לא היה מסוגל לבטא יותר באותו מעמד משביטא הרב גרינפלד, בהרימו על נס את המאורע הכביר). אחריו

נאם ר׳ יהודה מוֹטיוק, שפתח בברכת „שהחיינו״ ועמד על גודל היום תוך הסברת הנושא „כי מציון תצא תורה״. דבריו הרעידו נימים בלבבות. אז עלה על הדוכן הד״ר שווידקי, מראשי הציונים המקומיים, שסקר את השתלשלות הרעיון להקמת האוניברסיטה מאז עורר אותו הפרופיסור צבי שפירא בשחר הציונות בתמיכת הד״ר הרצל ואחרים. כסטודנט לשעבר שטעם את טעם בתי־ספר הגבוהים הזרים על ההגבלות שניתכו ברוסיה על ראשי הנוער היהודי הצמא לחכמה, ניתן לו להבהיר את החשיבות הרבה אשר לבית־ספר עליון משלנו, ובפרט בארץ־ישראל, לגבי אלה המבקשים לקנות השכלה גבוהה, — חוליה הכרחית במפעלי התחיה. פנייתו היתה בעיקר לנוער, שלמענו נוסדה האוניברסיטה, ולעשירי העם שנדרשו לתמוך בה ולבססה, ועם זאת לעולם הנאור ולנושאי דגל התרבות.

אחרונים נאמו נציגי „תרבות״ והנוער המאורגן והאסיפה נסתיימה בשירה אדירה של „התקוה״.

עם תום הנאומים הסתדרה תהלוכה גדולה של „השומר־הצעיר״, „החשמונאי״, עם תזמורת וגדוד הצופים של תלמידי הגימנסיה ושאר מוסדות „תרבות״ על מוריהם שלוותה קהל רב שניצב בצדי הדרך. התהלוכה עברה תחת דגל כחול־לבן כשדגלונים מתנופפים לאורך הרחוב ההומה מאנשים, שרבים מהם סגרו את חנויותיהם ועזבו את מלאכתם ויצאו להצטרף אליה. היה זה יום חג לאומי לכול.

באותו יום ערכו גם תלמידי בתי־הספר היהודיים שבעיר אסיפת תלמידים ומורים לרגל המאורע הגדול בתיאטרון זאפראן, שבה השתתף מנהל מחלקת החינוך של השלטון הפולני וכל מנהלי בתי־הספר. בנאומים שנשמעו בשפה הפולנית ואחרות ניתנה הערכה למפעל הכביר לעם ישראל בארצו ולתפוצות. בין הנואמים והמברכים, לבד ממנהל החינוך, היו: ד״ר פלשנר, מנהל הגימנסיה היהודית־פולנית; ד״ר בכר, מנהל הגימנסיה המתמטית, הד״ר ברגמן, מורה להיסטוריה שסיים את נאומו בפסוק: „כי מציון תצא תורה״. האסיפה עברה בהתרוממות רוח ונסתיימה בשירת „התקוה״.

למן הבוקר היתה בחצר הגימנסיה „תרבות״ תכונה רבה. אחרי־הצהרים נערכה בגימנסיה עצרת חגיגית עברית, במעמד „פני״ הציבור היהודי והלא־יהודי, שנפתחה על ידי המנהל ד״ר יששכר רייס. הוא דיבר על תרבות ישראל החוזרת לאכסניה שלה — והאוניברסיטה העברית בירושלים, בירת האומה ולבה, אשר תחנך את האינטליגנציה העברית העתידה שתצעידנו קדימה ותאפשר לנו להשתתף בתרבות העולם. נואמים אחרים העריכו את חשיבות האוניברסיטה והעלו זכרונות על התנועה ואישיה, בעוד התלמידים והנוער של התנועות הלאומיות הומים בחצר, עורכים תרגילים, שרים ורוקדים. נגמרו הנאומים ומשתתפי העצרת יצאו אל החצר ונמשכו אף הם לתוך הריקודים. העיגול הולך וגדל והשמחה שבלב מתפרצת בשירה, שהכל מחזיקים בה.

היתה זו חוויה בלתי נשכחת שקירבה לבבות ופתחה כיסי יהודים נלהבים לרעיון האוניברסיטה, שבניהם יזכו ללמוד בה לאחר סיימם את הגימנסיה ברובנה. ואכן רבים מבני רובנה עלו ארצה וקיבלו את השכלתם העברית בין כתלי

בסוף תרפ״ה (1925) נערכה אסיפה מיוחדת שבה נוסדה אגודת ידידי האוני־ברסיטה בירושלים.

אברהם רייז

גילויים

ידעה רובנה הציונית — שכבשה את דעת הקהל ומשכה רבים מחוגי העמלים שעמדו תחילה מרחוק, ואף את הרב זלמן גרינפלד — גילויים שונים, משמחים ומסעירים; אך גילוי ההתעוררות והמרירות על המאורעות בארץ־ישראל בקיץ 1929 עלה על כולם. וכאדם שעמד בתוך התנועה הציונית והיה מראשי הקן של „השומר הצעיר" בימים ההם, יכולני לתת ביטוי מה לגילוי זה.

הידיעה על מאורעות־הדמים בארץ־ישראל נתקבלה ברובנה כרעם בצהריי־יום. הלב האמין ובטח כי הישוב ידע להשיב מלחמה שערה, ולנו, העומדים בתור ומצפים לעליה, יינתן לעלות לחזק את ידי המגינים. לא יתכן, אמרנו, שאויבינו יוכלו לנו, לרצוננו התקיף ולבטחוננו בעצמנו, — „נצח ישראל לא ישקר"...

בערבו של אותו יום נתכנס הוועד הציוני העירוני, בהשתתפות נציגים מכל המפלגות ותנועות־הנוער, בחן את הידיעה המסעירה, שקל והחליט להתקשר טלגראפית עם המרכז הציוני בווארשה ועם ארץ־ישראל, לשאול על המצב ולעודד את העומדים במערכה. למחרת נקראה אסיפת־מחאה, כדי לתת מבע לרגשות הזעם שבלב ולתבוע מממשלת פולין שתגיב גם היא מצדה כראוי בפורום בינלאומי על פגיעה זו בעם ישראל ובזכויותיו במולדתו ההיסטורית. וב„קן" — עוד לפני שניתן פירסום לידיעה, ידעו כבר הכל על הנעשה. אפופי דאגה למצב בארץ, לחברינו העומדים במערכה ולעתידנו, לא יכולנו להמשיך בפעולות הרגילות. „השומרים" נצטוו לבוא ממושבות־הקיץ ולהופיע מסודרים באסיפה הגדולה בבית־הכנסת, והם באו כולם. מלוכדים ודרוכים, לבושים מדי „שומרים" נכנסנו לבית־הכנסת, כדי להצטרף לכלל־ישראל במחאתו ותביעתו.

בית־הכנסת הגדול עטף אבל. נדמה היה שהכתלים בכו עם אלפי הנאספים שמילאו אותו, אנשים מכל החוגים, ציונים ולא־ציונים, „עמך", — את כולם כינסה הפעם החרדה לשלום אחינו בארץ־ישראל ולמצב הישוב בכלל. לרבים מיהודי רובנה היו כבר בנים ובנות, אחים ואחיות בשדות המולדת, בכבישים ובסדנאות, שמכתביהם זרעו אהבה והתלהבות והגבירו את המשיכה לעליה, וכיצד לא ידאגו?... ודאי שנמצאו בעיר גם מקטרגים, שהיו רוצים לנצל „שעת־כושר" זו כדי להוכיח את צדקת יחסם לציונות ולארץ־ישראל, אך הם לא העזו להשמיע בגלוי את דעתם, ואולי נגע המצב גם ללבם ועל כן נדמו. היה זה יום התיחדות עם ארץ־ישראל ודאגה עמוקה לגורלה.

פתח ר' יהודה מוטיוק, מראשי „המזרחי" אז, והעלה בהתרגשות יתירה את דברו על המצב שנוצר, על הסכנה המרחפת, על אדישות השליטים שבידם הופקד זמנית השלטון לשם יצירת תנאים לבנין עתידנו בארץ־הקודש, על חוצפת השכנים הערבים, המוסתים על ידי מי שמעונין לחרחר ריב, תחת ליצור הרמוניה לחיים שלווים ופריחת הארץ, ועל חובת הדור וביחוד הנוער בתפוצות להיות ערים ולעמוד על משמר הענינים והתפתחותם. ידענו גם ידענו, אמר, שלא בנקל נחזיר לנו את הארץ ממנה גלינו, כי יידרשו מאמצים רבים על־אנושיים — וגם קרבנות, אך הנצחון בוא יבוא. כולנו, בזקנינו ובנעורינו, נצא, נעלה, נתבע ונגן על מפעל התחיה שהוחל בהגשמתו, ובעזרת השוכן־בציון תיהפך מחשבת אויבינו לטובה עלינו. דבריו שנחצבו מלבו הכואב חדרו ללבבות המאזינים, שהזילו דמעות

בהתרגשותם, ונגעו גם בלב הצעירים שבתנועות הנוער. רעיונות הנואם מ„המזרחי" כבשו גם אותם. נעלמה החציצה בין הציוני הכללי־דתי ובינם, נשכחו כל ניגודי האידיאולוגיות, יעוד משותף איחד את הכל.

אחרי מר מוטיק נשאו דבריהם העו"ד רוטפלד, ראש הציונים בעיר, ד"ר יוסף שוידקי ויוחנן לוין. כולם ניתחו והסבירו את המצב והלהיבו את המוחות והלבבות. הרב שניאור־זלמן גרינפלד השלים את שורת הנואמים ועם קבלת החלטות גינוי ועידוד יצאו כל הנאספים בתהלוכה בת אלפים לרחוב הראשי — ג' במאי בדרך אל משרדי הסטארוסטה ברחוב הדיביזיה הי"ג. בעלי־חנויות סגרו את עסקיהם, פקידים יצאו ממשרדיהם, עגלונים עברו לסמטאות, נוער זרם מבתי־ספר פרטיים, מסדנאות ומבתי־מלאכה והצטרפו לתהלוכה תחת דגלי הלאום, „השומר־הצעיר", „גורדוניה", „החלוץ הצעיר" ו„הנוער הציוני".

משהגיעה התהלוכה אל הסטארוסטה, נתקבלה בכבוד. העו"ד רוטפלד קרא מעל גבי נייר עצומה מנוסחת בה הביע בשם יהודי העיר והמחוז את הזדעזעותם יחד עם כל העם במדינה ובעולם לנוכח הפגיעה בישוב הצעיר בארצו וביקש להביא לפני הממשלה הפולנית את רגשי היהודים ולעוררה שתפעל בצנורות המתאימים למען הישוב היהודי בארץ־ישראל. נאומו המזהיר והקולע, שנישא אחרי קריאת העצומה בשפתו הפולנית הנמלצת, היה תביעה וחזון כאחד והוא לא נשכח מלב השומעים שנים רבות.

נעימה היתה ההרגשה שביום זה עמדה הציונות הרובנאית במבחן והיהודים גילו את נאמנותם לארץ־ישראל בעוז ובמסירות.

אברהם רייז

ביקורי אישים ושליחים

כעיר גדולה מאוכלסת יהודים שהציונות השתרשה בה מראשיתה והצמיחה ענפים חזקים לתנועה הלאומית; כעיר שהתרבות העברית נקלטה בה יותר מאשר בערים אחרות וחינכה דורות מגשימים, הפכה חולמים ללוחמים וחלקה גדול בתחיה הלאומית ובבנין המולדת ההיסטורית, טבעי הוא שרבים היו מבקריה מבין אישי התנועה הציונית. מנהיגים, נואמים, תועמלנים, מדריכים, סופרים, עתונאים, מורים, שליחים ואישים שונים בעלי־שם ואנשי השפעה בעולם היהודי והציוני, ביקרו ברובנה מאז ראשית המאה העשרים לרגל עניני הלאום והתרבות, וכל אחד מהמבקרים, בין שהיה עובר־אורח ובין שהשתהה זמן־מה, השאיר זכרונות ורשמים משהותו הקצרה או הממושכת בעיר. היו אנשי־שם שבמקרה עברו את העיר או נאלצו להתעכב בה זמנית, ואף הם השאירו רשמים שלא ימחו.

לאחדים מביקורים אלה ולמבקריהם יוקדשו הפרקים הבאים.

ז ל מ ן א ש כ נ ז י, המטיף הציוני

עם ראשית חיבת־ציון התעורר זלמן אשכנזי, איש־דובנא, ונתן לבו לתנועה זו בהתמסרו לתעמולה למען הרעיון בכל כשרונו ויכלתו. רובנה היתה העיר שביקר

הרבה פעמים והופיע בה באסיפות ובישיבות ואף באיסוף תרומות ומשיכת אוהדים לרעיון הלאומי, שלבש צורה מאורגנת. ותיקי הציונים ברובנה היו מזכירים בהערצה את שמו של המטיף הראשון שהביא לרובנה את בשורת ציון, תחילה ברוח חיבת־ציון ואחר כך לפי תכנית הרצל. הוא גם קשר את רובנה לוועד האודיסאי והשקיע כוחות רבים במלחמת הבחירות ל„דומה" הממלכתית הראשונה. רובנה קלטה הרבה מאשכנזי, וכשנפטר — שלחה משלחת מטובי הציונים להלויתו, יום א' תמוז תרס"ט, בדובנה.

נ ת ן ב ר כ ר, שליח הוועד האודיסאי

זכור לרבים המטיף והעסקן הנאמן ר' נתן ברכר, שביקר ברובנה פעמיים בשנת 1911—12 בשליחות ועד חובבי־ציון באודיסה. מ. אוסישקין הכיר בכוחה של רובנה הציונית ושלח את ברכר במיוחד לפעול בעיר זו. הוא בילה בה שבועות מספר ובהצלחה. בעזרתו ובהשפעתו נרכשו כמה מאות חברים משלמי מס שנתי לוועד, ותומכיו. נאספו כספים בצורות שונות, נערכו הופעותיו בבתי־כנסת ובמסיבות. בית העסקן הציוני ר' יהודה מוטיוק היה ביתו והצעירים שבין הציונים (מ„צעירי־ציון" של הימים ההם) היו ממלוויו ועוזריו. רישומו של ברכר ברובנה היה ניכר ימים רבים.

א י ת מ ר ב ן־א ב" י — אורח מארץ־ישראל

ביוני 1913 בא איתמר בן־אב"י (בנו של אליעזר בן־יהודה, מחַיה הלשון העברית בירושלים) כאורח ומַרצה לרובנה. אותו זמן עבר בן־אב"י באירופה והגיע לרוסיה יחד עם אשתו. אף היא בת־ירושלים.

שמעו ציוני רובנה שבן־אב"י עומד להרצות בכמה ערים מרכזיות, והזמינוהו לרובנה. היתה בכך הפתעה נעימה וחשובה לציונים ולחובבי שפת־עבר והפגנה מפארת לדיבור העברי החי. „פני"־העיר באו למלון „באֶל־ויו" להכיר את הזוג הארצישראלי המדבר עברית, ובערב נהרו המונים לאולם „לינת־הצדק" כדי לזכות ולשמוע הרצאה עברית מפי מרצה עברי מארץ התחיה. מאחר שכל הכרטיסים נמכרו והלחץ היה רב, נאלצו לפתוח את הדלתות והחלונות כדי לאַפשר להמונים שנשארו בחוץ להאזין ולקלוט משהו מההרצאה, כי בימים ההם טרם יהיו רמקולים ברובנה.

עד שעלה בידי הסדרנים מבין העסקנים הציונים להכניס סדר באולם ומחוצה לו — נתאחרה ההרצאה. הרב זלמן גולדנברג הציג את בן־אב"י לפני הקהל במלים חמות כראוי לבנו של אליעזר בן־יהודה, יליד ארץ־ישראל. לאחר דברי השבח והבעת התקוות שאנו תולים בתחית לשוננו הלאומית, קם בן־אב"י ונשא נאום מזהיר בלשון חיה ורהוטה על ארץ־ישראל ותחית השפה. הוא דחה כל פשרות ביחס לשימוש בעברית בחיי יום־יום. השפה היא נשמת הציונות — אמר — עיקר בתחיה העברית, יסוד היסודות של הציונות ובכך אין מקום לפשרות או לויתורים. הידיעות שמסר מארץ־ישראל עודדו את הרוח בקרב קהל המאזינים.

ספק אם כל הנוכחים שמעו או הבינו את דברי המרצה, אך ודאי חשו בזרם החשמלי על תחית העברית העובר כל לב יהודי. מאות אנשים ליוו את בן־אב"י

ורעייתו מההרצאה לבית יצחק מלמד. למחרת, בשעות שלאחר־הצהרים, נערכה על־ידי הציונים, בביתו של צבי בהרל, קבלת־פנים חגיגית לכבוד האורחים.

מנאומי הברכה שהושמעו באותו מעמד לכבוד הזוג מארץ־ישראל, נחקקו בזכרון דברי ר׳ יהודה מוטיוק, שאמר בין השאר: „דומים אורחינו היקרים, שהם פרי הארץ, לאתרוג ולולב משובחים, וראויים הם שנברך עליהם ברכת שהחיינו". המסיבה נמשכה עד אחרי חצות ובסיומה שרו בן־אב"י ורעיתו משירי הארץ, לרבות הדואֶט „שם שועלים יש", שעורר התלהבות עצומה בין הנוער. בשירת „התקוה" נגמרה החגיגה שהשאירה רושם חזק על משתתפיה.

ד"ר יהושע בוכמיל

מראשוני הציונים, היה פנים מוכרות ברובנה ומנושאי דבר התחיה בעם. הוא ביקר בעיר פעמים רבות בתקופות שונות בשליחות ההסתדרות הציונית לשם תעמולה לטובת התנועה ועשה נפשות רבות לציון. הוא גם קיבל מַנדט מרובנה להשתתף באחד הקונגרסים מטעם ציוני רובנה. ד"ר בוכמיל כבש לבבות והתחבב מאוד על שומעיו ועל עסקני העיר הציוניים, ויש להודות ששירותו לציונות ברובנה היה רב מאוד.

חיים גרינברג בעירנו

חיים גרינברג היה מוּכּר בעירנו. עוד בשנת 1910, בעברו בכמה ערים של תחום־המושב לחזק את הפעולה הציונית ולעשות נפשות לרעיון ולתנועה, נשלח מטעם המרכז הציוני הרוסי לרובנה. ציוני העיר ומשכיליה קיבלוהו אז בכבוד רב כראוי לשליח המרכז, וכבר בישיבה הראשונה אתו נוצרו יחסי חברים חמים בינו לבינם. הוא הירצה על חיים נחמן ביאליק ושירתו.

גרינברג שהיה עדיין צעיר לימים אך בעל הדרת פנים ולשון לטושה, כבש את לב שומעיו בהרצאתו הראשונה, אף נמצא מי שהכתירו בשם „שני לז'בוטינסקי". ימי שהותו בעיר היו ימים של התעוררות ציונית והתוצאות לא איחרו לבוא. הדופק הציוני ברובנה היה חזק למדי והרצאתו של גרינברג הוסיפה שמן לגלגלי התנועה. ביחוד הוקסם הנוער הלאומי מהופעתו של גרינברג ודרך הסברתו, הלך אחריו שבי ומילא את שורות האגודה המקומית.

בן 18 היה גרינברג בהשתתפו בוועידת הלסינגפורס, ממנה הביא את יסודות הציונות שלו וידע לתת לה את הביטוי הקולע והכובש לבבות. הצלחתו היתה רבה בכל מקום ביקורו, אך ברובנה גדלה פי־כמה.

בפברואר 1913, כשהתפתחה ברובנה הפעולה של אגודת חובבי־שפת־עבר, עלה הרעיון להזמין את גרינברג להרצאה פומבית בעברית. הוא גר אז באודיסה, עסק בספרות ועמד לשירות ההסתדרות הציונית ברוסיה. בואו בפעם השניה לרובנה עשה מיד כנפיים; רבים זכרו עדיין את הופעתו הראשונה, ואכן — דיבורו העברי העסיסי בהברה הספרדית, יקוד עיניו האומרות בטחון ועמידתו היהודית הגאה והאצילית הישרו על שומעיו רוח חדשה, רוח ציונית עברית מיוחדת. „הוא קשר אותנו לציונות לנצח וקירבנו לארץ־ישראל ממש" — הכריז בהתפעלות יודל שינדלקרויט, מעסקני הציונים הצעירים, כשביקר אצל גרינברג

במלון „באֶל־ויו" אחרי הרצאתו. לא היתה הפרזה בדברים אלה, כי כל שומעיו שוכנעו ונכבשו.

אחרי שיחה ארוכה ולבבית עם גרינברג במלונו, המשכנו לדבר עברית במבטא הספרדי, כפי שדיברנו אתו שעה קלה לפני זה, כאילו היה זה טבעי ומובן מאליו.

הרצאתו של גרינברג מטעם אגודת חובבי שפת־עבר נערכה בתיאטרון „עולם חדש". האולם הגדול נתמלא עד אפס מקום, ולקהל הרובנאי ניתנה הזדמנות ליהנות מדברי גרינברג האמנותיים והמאַלפים. היתה זו הרצאה חובקת זרועות עולם ורצופה תרבות לאומית וכיסופים לחיים חדשים במולדת העתיקה, המתעוררת לתחיה, והיא הפכה מעין תורה ציונית והכרה לאומית עמוקה.

בפעם השלישית בא גרינברג לרובנה בקשר לעניני תרבות, ונעימה היתה לו פגישתו עם מכריו הותיקים בעיר. ציוני רובנה זכרו לגרינברג את חסד הרצאותיו הקודמות ומאזיניו הקשיבו שוב באהדה לרעיונות שפיתח על תרבות ורוח, ואת הדרך שסימן לעם בגולה לקראת חיים עצמיים במולדת.

ציר הסיים הפולני ד"ר יצחק שיפר

ציר הסיים הפולני ד"ר יצחק שיפר בא לרובנה ב־7 לינואר 1925 ושהה בה מספר ימים.

פגישתו הראשונה עם עסקני העיר היתה בוועד המקומי לעזרת יתומים. שיפר עצמו היה חבר האכסקוטיבה של מרכז עזרת יתומים בווארשה. בפגישה זו קידם אברהם דאננברג את פני האורח בהתעכבו על חובת הציבור והמוסדות ליתומי המלחמה. אחריו קרא הד"ר ראפפורט בשם ועד הקהילה המקומית לגייס את כל הכוחות והאמצעים לפעולה זו ולעזרה סוציאלית בכלל. אחרון הנואמים היה ז. גורין, שהעמיד את הפעולה למען היתומים בראש הדאגות באמרו: תמיכה ביתומים — פירושה תמיכה באוכלוסיה בכלל ודאגה לעתידו של הציבור היהודי.

תשובתו של הד"ר שיפר היתה נאום־הסברה מקיף לתולדות העזרה ליתומים וערכה. „כשבאו האמריקאים אלינו לעזור לילד העזוב, — אמר — חרקנו שן: חששנו שהעזרה ליתומים תגרום לדימוראליזציה, אך לא היה בכוחנו לוותר על עזרת ה„ג'וינט". בימים ההם לא יכולנו לחשוב על דאגה ליתומים ללא עזרה מן החוץ, כי מיום ליום נתווספו תומים על הראשונים, הכנופיות של בלאַכוֹביץ' ופטליורה פשטו בכל ישוב, הסבו לנו קרבנות, ואנו נאלצנו להציל את אשר ניתן להצלה. עכשיו, כשאנו מטפלים ביתומים ודנים בפיקוח עליהם — יש לארגן את המפעל לרוחב ולעומק. הכרחי שהמוסדות התרבותיים והסוציאליים של היהודים בפולין ייתמכו על ידי הממשלה. כעת רשומים 37.000 יתומים, שמהם כ־1000 בווהלין וציבורנו מצווה לשאת באחריות למחנה הגדול הזה".

הנואם סיים בציון שאלת הדאגה ליתומים כבוערת ממש וקרא להציל את הילד היהודי העזוב מניוון וכליה.

ד"ר שיפר השתתף גם באסיפה כללית של החברה לאמיגרציה „היאס" ונאומו המזהיר שם עשה רושם חזק.

באותו יום נערך נשף לכבוד האורח במועדון הסוחרים „קלוב קופיאָצקי״, בהשתתפות נציגי כל המוסדות והגופים החברתיים שבעיר, והנאספים בילו עם האורח בנעימים עד שעה מאוחרת בלילה.

למחרתו הוזמן הד״ר שיפר לישיבה חגיגית של הוועד הציוני העירוני. בישיבה זו הירצה הוא על הוועידה הציונית האחרונה ועל הנטיות והזרמים המתבלטים בתוך התנועה בתקופה האחרונה.

יצחק גרינבוים, מראשי יהדות פולין

לאסיפה הכללית של ההסתדרות הציונית ברובנה שנועדה ל־9 בינואר 1933 הוזמן נשיא־הכבוד של ציוני פולין וקברניטה הדגול של יהדות פולין, ציר הסיים הפולני, יצחק גרינבוים. בקבלת־הפנים שנערכה לאורח החשוב השתתפו באי־כוח כל האירגונים הציוניים שבעיר. מיד לבואו בילה עם ידידים שעה קצרה במלון „וארשה״ ויצא לביקור אצל „החלוץ המרכזי״. לעת־ערב נתקבל על ידי קהל רב באסיפת קרן הקיימת לישראל והירצה שם על ערכה של קהק״ל וחשיבותה ביחוד בשעה זו.

בערב אותו יום הופיע גרינבוים ב„פאָלקס־טעאַטער״ ונתקבל בתשואות סוערות על ידי ההמונים שמילאו את האולם מפה לפה. יו״ר ציוני רובנה ד״ר רוטפלד פתח את האקדמיה בברכה לגרינבוים ובתיאור אישיותו ופעולתו הרבה בכל שטחי החיים הלאומיים. אגב ציין הנואם, שגרינבוים עומד לעלות לארץ־ישראל והיעדרו ודאי יורגש בפולין בשדה הצבוריות היהודית.

בנאום שנמשך כשלוש שעות על הנושא „גלות וארץ־ישראל״ עמד גרינבוים על התופעות בחיי יהדות העולם וזו של פולין, ניתח את הגורמים וביסס את ההכרח בארץ־ישראל כמוצא לעתידה של האומה מכל הבחינות. הנאום המזהיר נשמע בקשב רב ושוסע לא־פעם במחיאות־כפיים סוערות. מזמן לא שמעה רובנה הרצאה מקיפה ומעמיקה כזו.

אחרי האקדמיה נערכה במשרד המרכזי של „החברה לטיפול ביתומים״ מסיבה חגיגית לכבוד האורח. ישב בראש ד״ר רוטפלד וכשר־הטקס שימש רוזנהק שיצר אוירה חמה. ראשי העסקנים של רובנה בילו עם גרינבוים עד לפנות־בוקר.

בשבת בצהרים ביקר גרינבוים בקיבוץ „השומר הצעיר״ ואחר כך אצל „השומר הלאומי״, והוזמן לסעודת־צהרים אצל הגב׳ רוזה ברלינר, נשיאת ויצ״ו, מהפעילות למען הקרנות הלאומיות ומוסדות היתומים בעיר.

האסיפה הפומבית בהשתתפותו של יצחק גרינבוים נתקיימה במוצאי־שבת ומשכה המונים, שנתרשמו עמוק מדבריו.

ימי נתן ביסטריצקי

בסוף 1937 הגיע לפולין הסופר נתן ביסטריצקי, כשליח הלשכה הראשית של קרן הקיימת בירושלים. שמו של ביסטריצקי הלך לפניו, וההצלחה האירה לו פנים בכל מקום בואו. גם ברובנה חיכו לביקורו, לפי הודעה שהגיעה מווארשה בתחילת ינואר 1938. הוועד המשותף של המפלגות הציוניות ואירגוני־הנוער בעיר, עשה הכנות לקראת בואו של האורח מארץ־ישראל וקבע ועדה מיוחדת לקבלת

פניו, לטיפול באסיפות שייערכו בהשתתפותו למען קרן הקיימת וסמינריון־הנוער. התכונה ב„השומר הצעיר", ב„גורדוניה", ב„הנוער הציוני" ובתנועות־נוער אחרות היתה רבה וכרטיסים מיוחדים חולקו למשתתפים בסמינריון תוך התחרות בין האירגונים.

בבוקרו של יום ששי, 14 בינואר 1938, הגיע ביסטריצקי לרובנה ונתקבל על־ידי עסקנים ציוניים שיצאו לקראתו לתחנת־הרכבת. עוד באותו יום נועד האורח עם ועדת קרן הקיימת, שעיבדה יחד אתו תכנית לפעולה, ובערב כבר נפתח סמינריון־הנוער בשירת „תחזקנה". קידם את פני המרצה הח׳ סאַשקה, מפעילי „השומר הצעיר" ברובנה אז, וציבור הנוער המאורגן האזין להרצאה על הנושא: „הפרובלימַטיקה של הנוער בציונות". משך שעה וחצי הקשיבו הנאספים לדברי ביסטריצקי, שכבש את הלבבות. בשירת „התקוה" אדירה נסתיים הערב רב־הרושם, אך הנערים והנערות לא התפזרו. יד אל יד — והוֹרה סוערת וממושכת סחפה עמה הכל לתוך אוירה ארצישראלית וביסטריצקי צופה ונהנה, מוקף קהל צעיר ונוהג כ„רבי" בין חסידיו.

גם למחרת, בשבת, נמשך הסמינריון. בשעות שלאחר־הצהרים סידר ה„מזרחי" „עונג־שבת", וביסטריצקי שר עם הנכחים שירים ארצישראליים, בין השאר את השיר „ירושלים" לאביגדור המאירי, שהביא לדמעות של התרגשות חזקה.

עמדו אז בעיצומו של מפעל „יער החמישה"— על הרי ירושלים, בקרבת קרית־ענבים, לזכר חמשת החלוצים מתנועת „גורדוניה" שנפלו בצאתם לעבודת יעור. גלויה מיוחדת שהוצאה על־ידי קהק"ל — הכנסתה היתה קודש למפעל זה.

במוצאי־שבת נערכה מסיבה חגיגית לביסטריצקי בגימנסיה „תרבות". ליד שולחנות ערוכים הסבו טובי הציונים והעסקנים של רובנה. בלטו הורי התלמידים של הגימנסיה, שרובם ככולם עמדו בשורות הציונים. נאומו של האורח, מתובל בדיחות הארץ, היה מזהיר ובסופו הפכו הנכחים ל„ליגה של הורים למען קהק"ל". כך נוספה עוד חוליה לשרשרת הפעולות של קהק"ל ברובנה.

בביקורו זה עלה בידי ביסטריצקי לעורר כוחות נרדמים, למשוך עסקנים שהתרחקו מפעולה ולהכניסם שוב למעגל, ולהזרים בכך דם חדש לעבודה הציונית בעיר.

ביום שני בשבת — ט"ו בשבט, — חגגו באולם „נוֹבי שוויאַט" את „יום הנוער הציוני" ובמרכז החגיגה שוב נמצא ביסטריצקי, שסיפר על ט"ו בשבט ועל חגיגות הנוער בארץ־ישראל בכלל. הוא הבליט את נטיעת „יער החמישה" על ההרים בסביבת קרית־ענבים, תוך הדגשת החלטתנו הנחושה להמשיך בהקמת ישובים, בנטיעת יערות וסלילת דרכים לכיבוש הארץ. הלב רחַב והנערים דרכו עוז. תזמורת „הנוער הציוני" ניגנה מנגינות לאומיות ושמעו דקלומים מענין היום. הרצאה פומבית נוספת הירצה ביסטריצקי בתיאטרון „זאַפראַן" על הנושא: „מלחמתנו בעד ארץ־ישראל", שמשכה אליה את כל העיר. מנהל הגימנסיה, ד"ר יששכר רייס, קידם את פני האורח בנאום חזק וקולע, כידיד הנוער, עסקן וסופר ותיק. אותו ערב השמיע ביסטריצקי את דברו גם בפני ציבור נשים באולם „נובי שוויאַט", הנושא היה: „האשה כגורם בונה בבית הלאומי בארץ־ישראל". גם הרצאתו זו השאירה רושם חזק על שומעיה.

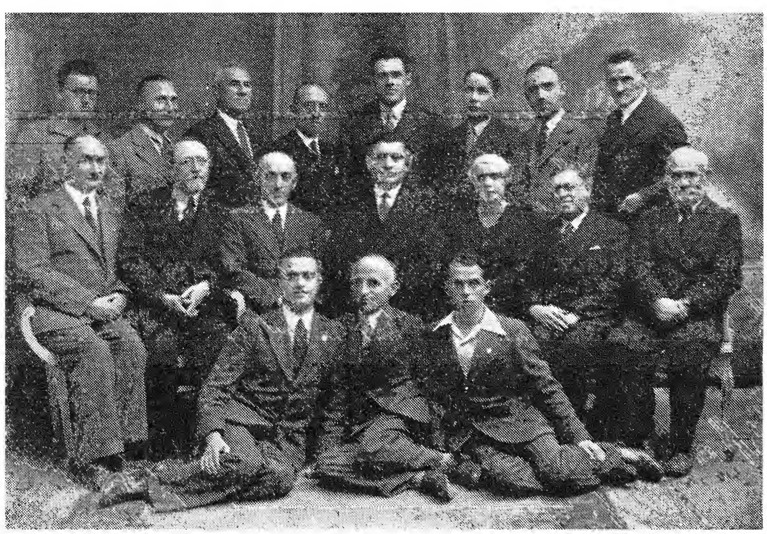
ביום ד׳, 10 בינואר, נערך סיום הסמינריון לנוער. אוירת ארץ־ישראל בבנינה שררה בפגישת־סיום זו. קשה היתה הפרידה מביסטריצקי, והכל היו חדורי הכרה שעבודתו בחמשת ימי שהותו עמם נשאו פרי־הילולים.

משה גל

מגביות קרן היסוד

קרן היסוד פעלה ברובנה מראשית היווסדה, כהמשך טבעי למגבית „קרן הגאולה" ב־1920, שהצליחה ברובנה במיוחד. יהודי העיר, כציונים כלא־ציונים, שהיו רגילים להרים את תרומותיהם לבנין ארץ־ישראל וישובה נענו גם לקריאת קרן היסוד, מי מתוך רצון והכרה ומי תחת לחץ והשפעה; נתבעו — ותרמו. אמנם, מספרם לא היה רב (בשנת תרפ״ח [1927־8] — הגיע ל־200 איש שרק מחציתם היו מאמידי העיר וסכום תרומותיהם 18.000 זהוב בלבד, ובשנת תרפ״ט [1928־9] — הוכפל מספר התורמים וסכום תרומותיהם עלה ב־160%).

הכנסותיה של קרן היסוד ברובנה גדלו והלכו משנה לשנה. מדי שנה בראשית החורף היו מתחילים את המגבית בשורה של אסיפות, כינוסים, ביקורי עסקנים אצל התורמים ומשיכת עסקנים ותורמים לתוך מעגל הפעולה. עסקניות „ויצו" הושיטו יד למגביות, העמידו את חברותיהן הפעילות לשירות, וכן נוצלו כוחות המפלגות הציוניות ותנועות הנוער בהתרמה ובכל מיני אוספי כסף. הדין־וחשבון הכספי של קרן היסוד לשנת תרפ״ט, שנדפס ופורסם בכל המוסדות ומקומות ציבור בעיר,

חברי הוועד של קרן היסוד — 1932

הראה הכנסה כללית של 47403 זהוב פולנים — סכום גדול בערך שעלה יחסית על ערים כביאליסטוק ולובלין, אף שאוכלוסיתה היהודית של רובנה היתה קטנה מזו של הערים האלו, ובשנים שלאחר הדו"ח תפסה רובנה את המקום השלישי אחרי ווארשה במגביתה לטובת קרן היסוד. הסך הכולל של תרומותיה לא הגיע ל־10%, אך העבודה למען קרן־היסוד התרחבה והלכה, ואם לא חדרה לכל השכבות עד אז — הרי זה מחוסר כוחות מתרימים וגובים בעיקר. הירידה הכלכלית בפולין בשנות העשרים, דיבת הארץ מפי ה„יורדים" והשמצות השמאל ברחוב היהודי, כל זה ודאי שהיתה לו השפעה מסוימת על פעולות איסוף כספים; אף־על־פי־כן לא הורידו את הכנסות קרן־היסוד, אדרבה — הן עמדו בסימן עליה.

הוקם ועד מיוחד לקרן־היסוד, שבו השתתפו נציגי כל המפלגות והזרמים הציוניים בעיר (כולל הרביזיוניסטים בשנים הראשונות). נשיאות הוועד לקרן־היסוד בשנים ההן הורכבה מה"ה: פינחס גלפרסון יו"ר, יהודה מוטיוק ואנשיל בוקימר, סגני יו"ר, יוסף ויגדורוביץ גזבר, מנחם גאָלאָרטר, מזכיר. עם חברי הנשיאות נמנו: ה. מ. פיסיוק, ג. ווגמייסטר, ד"ר מ. ליאשבסקי, א. לרנר, ש.

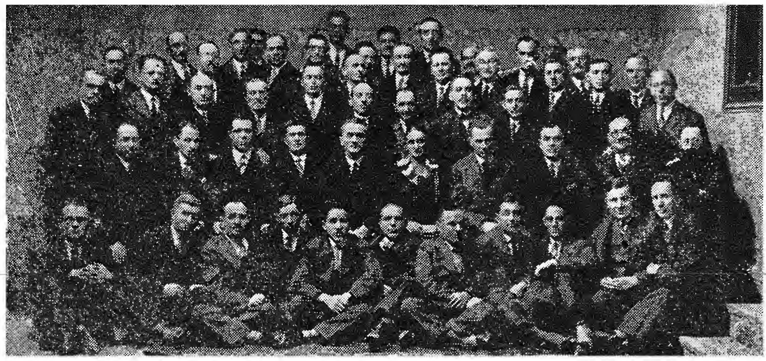

עסקני קרן היסוד עם אלכסנדר גולדשטיין

קוליקוביצ'ר, א. ל. קליקה, א. רפפורט, ד"ר י. שווידקי. בוועדת הביקורת: ח. קנדליס, י. לוין, מ. בלוטינסקי, ר. ברו, י. פריינד, ש. י. פרלמוטר. המנהל — יעקבווייסבלט (בר־מידות). נציגי הרביזיוניסטים פרשו מהוועד, בהתאם לקו שנקטו.

מעסקניות „ויצו" שפעלו בוועד הקרן זכורות הגב' רוזה ברלינר (ריידל), פיסיוק, וויינברג ואחרות. אחד הפעילים והמפעילים ביותר לקרן היסוד היה מנחם גאָלאָרטר עד עלותו לארץ.

פעילי המפלגות התיצבו לרשות הוועד, ביניהם נציגים מאירגוני־הנוער, וקרן־היסוד הלכה ונעשתה פופולארית בכל החוגים, בדומה לקרן הקיימת. הוועד המרכזי של קרן היסוד בווארשה עמד בקשרים הדוקים עם רובנה וסיפק חומר־הסברה, שליחים, תועמלנים ומרצים. בין אלה היו: אלכסנדר גולדשטיין, לייב יפה, לאצקי־ברתולדי, המשלחות השונות מארץ־ישראל ועוד. רובנה ידעה הרבה מגביות פומביות לטובת קרן היסוד, קרן הקיימת, וכן למטרות ארצישראליות

פעילי המגבית של קרן היסוד ב־1933

אחרות, שנערכו ברוב פירסום, מגבית מגבית ותוצאותיה. המגביות הביאו לידי התעוררות בחוגי הציונים ובעיר כולה וחיזקו את ידי העסקנים והתורמים. מבוגרים היו מזניחים עסקיהם ומשרותיהם, תלמידים גוזלים זמן מלימודיהם, וימי המגבית הפכו „ימי מועד" ופעלתנות למען קרן היסוד. גורמים פסיכולוגיים ומניעים נפשיים חייבו התרכזות בפעולה ציונית זו שרישומה היה מורגש וניכר למדי. אסיפות ופגישות, ביקורים ודיונים, החתמת התחייבויות, הגדלת תרומות, גביית חובות וכו', התנהלו בימי המגבית בעיר, ויש לציין שעל אף כל המכשולים התקדמה פעולת קרן היסוד ברובנה משנה לשנה.

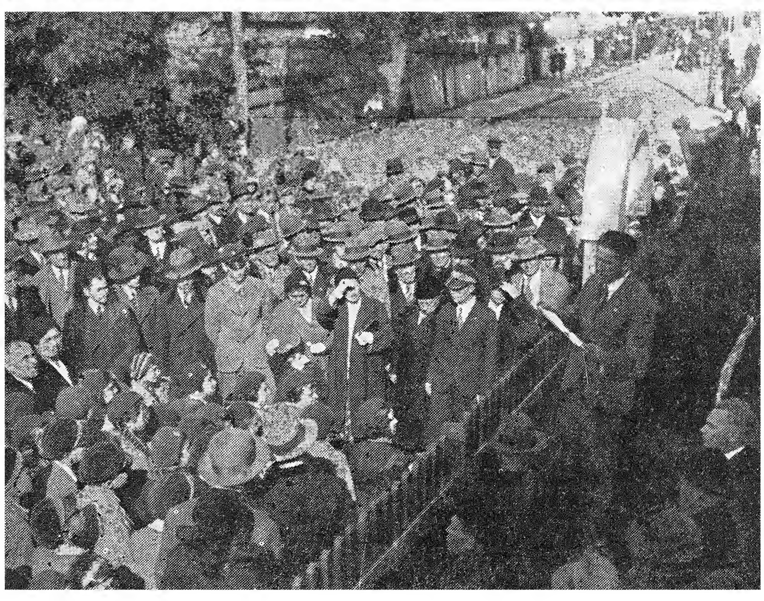

הוועד ופעילי קרן היסוד עם לייב יפה

להצלחה מיוחדת זכו המגביות של קרן היסוד בהשתתפותם של אלכסנדר גולדשטיין ולייב יפה. קדמו למגביות אלו הכנות מרובות וגיוס כוחות מתנדבים רבים; כן הוכשרו התנאים הדרושים. הופעתם של „אריות" אלה בעולם הציוני, נואמים ידועי־שם, השפיעו על הלב היהודי והכיסים נפתחו למען קרן היסוד. רובנה הוכיחה שאכן ציונית היא, והמצב בארץ־ישראל, התובע מאמצים והשקעות לא ישוערו להמשכת פעולת הבנין והקליטה, קרוב ללבם, והם באו והתנדבו, תרמו

והתרימו, עד שרובנה עמדה בשורה ראשונה בין ערי והלין בהכנסות קרן היסוד.
לייב יפה שהגיע מארץ־ישראל כשליחה של קרן היסוד לפולין, שהה ברובנה כשבוע ימים. הוא נפגש בכבוד־מלכים על ידי יהודי רובנה. שלושים משלחות של הזרמים והאירגונים הציוניים ובתי־הספר על דגליהם יצאו לקראתו לתחנת־הרכבת ועל המלון בו התאכסן התנופף הדגל הלאומי בצד הדגל הפולני. הופעותיו

הפגישות החגיגיות עם לייב יפה בתחנת הרכבת וליד הגימנסיה „תרבות" — 7־9 למאי 1931

הפומביות והחגיגיות, שבהן נכחו נציגי השלטונות ובאי־כוח מוסדות ציבוריים ויהודיים, ונאומיו בעברית, שימשו הפגנה גדולה ונאה לציונות. נכרים הופתעו להתעוררות זו ושאלו בתמימות: האין זה ה„פרזידנט" היהודי של פלשתינה?

הרוח הלאומית שנשבה ברובנה, התרבות העברית שהיכתה שרשים בעיר, התנועה החלוצית של התקופה ההיא וביקוריהם של גדולי התנועה הציונית למגביות, קירבו את רובנה לארץ־ישראל וגדולה היתה ההשפעה ההדדית על שתיהן.

בני רובנה, אפילו הבלתי ציונים, הוכיחו בהתחיבויותיהם לקרן היסוד שאכן עבר זמן הנדבות לישוב ארץ־ישראל והגיעה תקופת בנין וכיבוש הארץ בקנה־מידה רחב, וכל יהודי באשר הוא חייב לשלם מס לקופת העם במגבית הקרן. ודאי, ברוב המקרים לא הלמו התשלומים את צרכי השעה ואף לא את היכולת הממשית של המשלמים, אך זהו ענין בפני עצמו.

כך נהגה רובנה היהודית־ציונית עד שעלה עליה הכורת.

יעקב בר־מידות

ליגה למען קרן הקיימת לישראל

אם העבודה הציונית ברובנה התפתחה והתפשטה משנות העשרים ועד לכיבוש הסובייטי של 1939, הרי התפשטות זו התבלטה ביותר בעבודה למען קרן הקיימת לישראל. מפעל לאומי־עממי זה שרשיו נעוצים ברובנה עוד מראשית היווסדו. יהודים מכל השכבות, ועל אחת כמה וכמה ציונים, הגו חיבה מיוחדת לקרן זו והיו מרימים תרומותיהם בכל הזדמנות ומתרימים אחרים בצורות שונות לטובתה. בצד השקל הציוני הופיע תמיד שם קהק"ל ושני אלה סימלו תמיד את הציונות בעיר עד המהפכה הרוסית, עד שקמה קרן היסוד והרעיון הציוני העמיק ולבש צורה מדינית רחבה בדור האחרון.

הפירוד הפנימי בהסתדרות הציונית בפולין — ואולי עוד קודם לכן — למפלגות וזרמים שדגלו כל אחת בשם דגלה, לא מנע שיתוף פעולה אמיץ וקבוע בעבודה למען הקרנות הלאומיות, וטבעי היה הדבר; במקום שאין הפוליטיקה מתערבת ניתן לציונים מכל ההשקפות (ימין, שמאל, מרכז, דתיים וכו') להיות מאוחדים ולפעול בכוחות משותפים. מקום־מפגש כזה של הגופים הציוניים היתה קרן הקיימת לישראל, ולתכלית זו נוסדה בשנות העשרים ברחבי פולין הליגה למען קהק"ל.

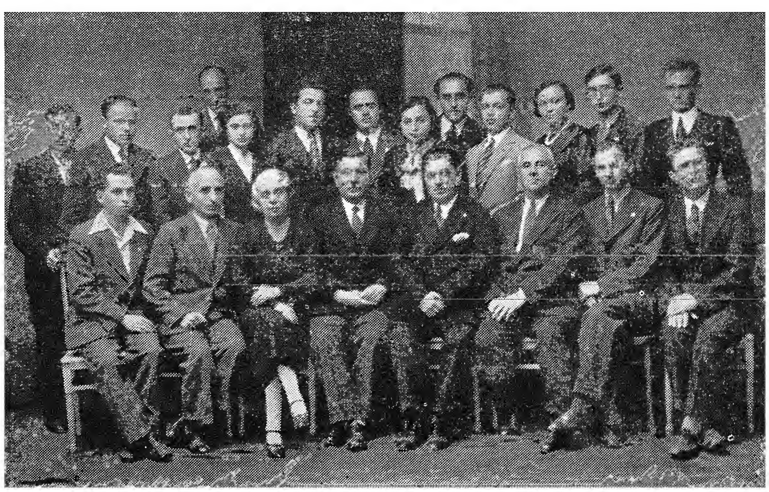
ברובנה לקחו חלק בליגה כל הזרמים ואף אירגוני הנוער. לא היה גוף ציוני שלא שלח את נציגיו ואת חבריו לליגה לפעולה לטובת הקהק"ל משך כל תקופת קיומה. אמנם, היו תקופות עליה ותקופות ירידה בהכנסות קהק"ל ברובנה בעטיים של גורמים שונים, אך הפעולה התנהלה בחיבה ובענין ראויים לציון.

זכורים לרבים נשפי קרן הקימת, ה„באזאר" המסורתי של חנוכה, שאורגן על ידי „ויצו" במעוף ובכשרון, המגביות הקבועות, הכנסות הקופסה הכחולה והתרומות המקריות שהכניסו סכומים גדולים (לפי מושגי הזמן וחישוב ערך המטבע). ההתלהבות לארץ־ישראל חיזקה את הפעולה ומשכה לשורות הליגה אנשים למאות ואלפים, אם כפעילים ואם כתורמים.

חברי הוועד המאוחד לקרן הקיימת לישראל — 1932. שורה א׳ (עומדים, מימין): נח קנדלמן, משה סמוליאר, יונה וינר, שלמה גורביץ. שורה ב׳ (עומדים, מימין): (?), שמואל מוטיוק, סוזיה קראשינסקי, יעקב בושל, (?), גרינפלד, פרנס, קוז׳וך, צבי ברמניק, יצחק גולדנשטרן שורה ג׳ (יושבים, מימין): משה צ׳מרינסקי, אליהו לרנר, מאיר גילרמן, אברהם רייז, בן־ציון אייזנברג, גכמן.

אם נשמע ברחוב היהודי קול ביקורתי על מפעלים ציוניים (ומתלוננים לא חסרו אף פעם בקרבנו), הרי כלפי קהק״ל לא העז איש לומר דבר. ידוע ידעו הכל כי קרן הקיימת עוסקת בגאולת הקרקע של המולדת בשביל העם כולו, וזה בכספי ההכנסות מפרוטות המצטרפות לסכומים שהם קודש ליצירת רזרבות

הוועד המאוחד לקרן הקיימת לישראל — 1934

קרקעיות למען האומה. אותם הנערים והנערות שלפני עשרות שנים הלכו לאסוף נדבות לקהק"ל בחתונות, ב„מנין" הציוני ובהזדמנויות אחרות, המשיכו עתה את פעולת הקודש למען קהק"ל ליד הליגה, ובניהם — חניכי מוסדות „תרבות" — לצדם: מעשי אבות סימן לבנים. כל אירגון ברובנה היה גאה על שיתופו בעבודת הקהק"ל, והמשלחות מהלשכה הארצית ומהמרכז העולמי בירושלים עשו אף הן את שלהן לחיזוק הפעולה במקומות. ברובנה הורגש ביתר עוז הדופק של קהק"ל, בלי שיפריע לפעולות קרן היסוד.

מאחר שיצר הפרוד והבדלי ההשקפות בציונות הפרידו בין ציוני רובנה והוועד הציוני העירוני כמעט שחדל להתקיים, נשאר למפלגות הציוניות לפעול בצוותא רק למען הקרנות. ואכן ציוני רובנה לזרמיהם ידעו לקיים יחסים הדוקים בעבודת הקרנות והליגה למען קרן הקיימת לישראל שימשה אחד ממקומות השיתוף המלא. כאן שררה אידיליה ונציגי המפלגות פעלו בכנות ובלב שלם לטובת קהק"ל.

מעסקני הציונים שפעלו ברובנה לטובת קהק"ל מראשית היווסדה ייזכרו: יוסף אדל, דוד גרשטיין, יצחק מלמד, דוב כורך, שלמה וסליר, יהודה שינדלקרויט, קיפן, מ. בילינסקי, יעקב סטאַרץ, אריה גרבוז, ב"צ אייזנברג, מרדכי נאמן, יעקב אדל, שמואל קולקר, זאב גויכרך ואחרים.

ייזכרו כאן לברכה העסקנים הפעילים שהקדישו ממיטב מרצם להגדלת הכנסות קהק"ל ברובנה: צבי (גרישה) ריידל, זוסיה כהן, יצחק גולדנשטרן, רוזה ברלינר, בן־ציון אייזנברג, מאיר גילרמן, נציגי השוה"צ חיה דרמנסקה, אברהם רייז, נציגי „גורדוניה", „הנוער הציוני", „המזרחי" ואחרים.

חיה לעדן (דרמנסקה)

„ה מ ז ר ח י"

בראשית צמיחת הציונות, כשכל חובבי־ציון עוד היו מאוחדים בשאיפה אחת של הציונות, לא ידעו ברובנה כל התבדלות של זרמים. אכן, המטיפים לציונות שבאו מן החוץ היו חרדים וגישתם לבירור הרעיון הציוני והסברתו היה מנקודת־ראות דתית, אך הקריאה לתת יד לתנועה הציונית, הנושאת את דגל התחיה של הלאום ומכוונת אותו לשחרור מעול הגלות לקראת חיים עצמאיים במולדתו — ארץ־ישראל, היתה כללית, אל כל בית ישראל לכל מעמדיו ושכבותיו. יהודי רובנה, שנמשכו לציונות, לא ידעו כיתות או זרמים, והמטיפים שביקרו בעיר (יאֶבזרוב, מַסליאַנסקי, זאב, הרב פישמן ואחרים) לא הזכירו בהופעותיהם על כך; לדעתם הציונות יונקת ממקור ישראל ומכמניו היסודיים, וחזקה על כל ציוני להיות איש מסורת. אף שמע הרב ריינס, מייסד „המזרחי", והשקפתו על הציונות, — הגיעו לרובנה. יתר על כן, ר' יהודה ליב אדל, מחשובי התושבים של העיר, השתתף באופן פעיל באסיפה המייסדת של „המזרחי" בלידה. כן ידוע היה גם על הקמת אגודת „המזרחי" *, אך משום־מה נשארו ציוני רובנה בלתי מפולגים

* אליהו ריצמן מוסר שבליל הושע"ר שנת תרס"ג נתקיימה בתלמוד־תורה אסיפה של כמה עשרות מהציונים הדתיים, ביניהם אהרן פרצ'וק, יהודה מוטיוק, החזן ברל פיטלס ואחרים, שנאמו, דיברו והחליטו להקים אגודת „מזרחי". פרצ'וק דיקלם את השיר „מקום שם ארזים".

והלכו תחת דגל ציוני אחד, בחינת ציונות למען ציון. כך נמשך הדבר שנים.

עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה השתתקה למעשה כל פעולה ציונית, והיא נתחדשה אחרי המהפכה בשנת 1917. בתקופה ההיא התארגנה באוקראינה הסתדרות חרדית תחת הדגל והסיסמה „אחדות", שמרכזה היתה קיוב. רבים מבין הציונים הדתיים ברובנה והסביבה נתנו יד לאירגון ההוא בכדי לכוון את פעולותיו לאפיקי הציונית הדתית. ימי הפעילות הציבורית שלאחר המהפכה לא ארכו. כיבוש אוקראינה על ידי הגרמנים, הכרזת הריפובליקה האוקראינית, גל הפרעות אשר הציף את הסביבה בימים ההם הפסיק למעשה את הפעילות הפוליטית שלאחר המהפכה. כל הכוח והמרץ של הציבור כולו היה מוקדש אז לאירגון הגנה עצמית מפני הפורעים השונים, אשר התקיפו מדי פעם את הערים ובעיקר את העיירות, ובו בזמן הלך הנוער והכשיר את עצמו להגנה ולקראת עליה לארץ. בתקופה ההיא אורגן באלכסנדריה שעל יד רובנה „החלוץ", מהראשונים בווהלין. דאגות הבטחון והקיום התמידיות ליכדו את הציבור כולו ושוב לא היה מקום לפילוג והתבדלות בשדה הציונות עד שחבל רובנה נספח לריפובליקה הפולנית.

במרכזה של פולין, בווארשה הבירה, התנהלה אז פעולה קדחתנית ציונית. משם באו שליחים שונים לרובנה לארגן את הציבור הציוני בנפות הספר. בין הבאים היו גם שליחי „המזרחי" מפולין הקונגרסית, אשר ניסו לארגן את הציונים הדתיים ולהפעילם כאגודה עצמאית תחת דגל „המזרחי". כמו כן יצוין שהציונים הדתיים ברובנה העיר לא ראו גם אז את הצורך הדחוף באירגון נפרד. היחסים בינם ובין הציונים אשר נמנו על מחנה החרדים היו חבריים למופת, והרקע בווהלין היה שונה לגמרי מאשר בפולין הקונגרסית. בינתיים התחילה לחדור לווהלין השפעה מצד תומכי ה„אגודה", ונמצאו שהתחילו לפעול בין חרדי רובנה מטעם ה„אגודה" לרעת הציונות, ואז נוכחו בדחיפות אירגון סניף „המזרחי", אשר יפעל בין החרדים ברוח הציונות הדתית. בראש האירגון התיצבו אנשים בעלי שעור קומה, עסקנים ציונים ותיקים כר' הרץ מאיר פיסיוק ור' יהודה מוטיוק. בתקופה ההיא ביקר ברובנה הרב רפופורט ז"ל (שנתקבל אחר כך לרב אב"ד דקהילת לוצק), שהטיף ל„המזרחי". הוא הופיע בהצלחה בכמה בתי־כנסת ורבים מיהודי רובנה הצטרפו לשורות „המזרחי". כך התארגן „המזרחי" ברובנה, שריכז סביבו את הפעילים מבין היהדות הדתית המאורגנת, שמר בנאמנות על רוח המסורת הציונית, שפעמה בלב יהודי רובנה, שיתף פעולה עם הוועד הציוני העירוני, נתן יד לכל המגביות הציוניות, ועמד במערכה בעת הבחירות למוסדות המדינה ולמוסדות המוניציפאליים של העיר.

תפקיד חשוב מילאה אגודת „המזרחי" ברובנה בבחירות לקהילה המקומית ולמוסדות ציבור אחרים. היו מקרים שציונים סתם נתנו לה את קולותיהם, סמכו עליה והיו שתמכו בהם (למשל, בשאלת בחירת רב העיר וכדומה). העבודה הציונית המעשית בלעה את כל המרץ של ראשי „המזרחי" ושטח חשוב מאד נשאר בלתי מטופל כראוי — שטח החינוך הלאומי־הדתי. מוסדות החינוך הלאומיים בעיר ובסביבה היו ברובם הגדול משכיליים־חילוניים. מסורת של השכלה היתה מושרשת בווהלין עוד מתקופת ריב"ל וגוטלובר, וכך אנו רואים את הנוער הלאומי הרובנאי מאורגן ברובו הגדול באירגונים חילוניים, אבל המיעוט שהתארגן ב„החלוץ־המזרחי" היה ניכר וחשוב. בשורות „החלוץ המזרחי" עמדו חניכי ה„חדר" והישיבה, והאירגון

שלח את חבריו לנקודות־ההכשרה המיוחדות של „המזרחי" ונאבק קשה על זכותו לעליה. „החלוץ המזרחי" ברובנה התפתח וגדל בעיקר בזמן אשר שאלת רשיון־כניסה לא"י נעשתה לשאלת חיים בשביל רבים, שדפקו על דלתות המשרד הא"י. כל רשיון־עליה נרכש במאבק עצום בין ההסתדרויות השונות שהיו מיוצגות במשרד הא"י, ורבים מבין „החלוץ המזרחי" ראו את עצמם מקופחים, קולם לא נשמע כראוי.

בין הלוחמים את מלחמת „החלוץ המזרחי" על זכותו לעליה ראוי להיזכר הח' ישעיהו פינר הי"ד, מ„צעירי מזרחי", שכן עליית רבים מבין הציונים יש לזקוף לזכותו. הח' פינר היה באחרונה המקשר בין „המזרחי" ו„החלוץ המזרחי", וייצג בכבוד את שני האירגונים הנ"ל. עלייתם של ראשי „המזרחי" ר' הרץ מאיר פיסיוק ור' יהודה מוטיוק לארץ ישראל ועזיבתם את העיר השפיעה במידה מסוימת על מעמדו של „המזרחי" בעיר, אם כי נמצאו ממשיכים. כשביקרתי את רובנה באחרונה בשנת 1939, לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה, מצאתי את רוב הציבור הדתי בעיר מאורגן בשתי ההסתדרויות: „המזרחי" ו„החלוץ המזרחי", שהמשיכו במסורת של עבודה ציונית אינטנסיבית לטובת הקרנות הציוניות, ויחד עם זה פעלו למען הכשרת חלוצים דתיים ועלייתם לארץ ישראל.

הרב משה שטרנברג

הסתדרות הציונים הרביזיוניסטיים (הצה"ר) ובית"ר

עם ייסודה של ההסתדרות הציונית החדשה על ידי זאב ז'אַבוטינסקי, מצאה זו תומכים גם ברובנה, שהחלו להתארגן ולהשמיע קולם ברמה. בהגיעי בסוף 1928 מארץ־ישראל לרובנה, מצאתי כבר בעיר הסתדרות רביזיוניסטית ערה, שמנתה כמאה חבר ומועדונה בבית טאראשצ'נסקי ברחוב ה־3 במאי. את המועדון ניהל המורה העברי הוותיק חייקל קופלמן, אדם בעל עבר בשדה החינוך והציונות, שהיה מיוזמי ההסתדרות החדשה. כאיש המפלגה בא"י, ביקרתי במועדון, התקרבתי לחברי החוג הרביזיוניסטי, ועם היכנסי לשורותיו משכתי אתי לתנועה עוד מספר אישים מקומיים, וההסתדרות גדלה והלכה. ב־1929 נבחרתי יו"ר הצה"ר.

והימים ימי פעילות בקרב ציוני רובנה וריב המפלגות והזרמים עומד בתקפו. שכרנו מועדון מרווח יותר בבית שמואל־יוסי חאַסט ברחוב שקולנה ופעולותינו הסתעפו. באותו זמן יצאו קבוצות נוער רביזיוניסטי להכשרה לקראת העליה לארץ־ישראל, מעשה שהעלה את קרן התנועה, והיא משכה את הדור הצעיר לשורותינו. מזמן לזמן ביקרו את רובנה מפקדים ומדריכים, כדי לקיים קשר חי בין המרכז לבין התאים במקומות ולחזק את המחנה, ופגישות אלו עם אנשי המרכז, רב היה ערכן.

לאחר ביקורו בשנת 1929, ביקר בעיר ז'אבוטינסקי עוד פעם בשנת 1933. הוא לא היה לגבי הקהל המקומי פנים חדשות. יהודי רובנה הכירוהו מכבר וזכרו אותו מאז עמד לבחירה ל„דומה" הממלכתית הרוסית השניה ומהרצאותיו בעיר. רבים שמחו לביקורו וההסתדרות הרביזיוניסטית התכוננה לקדם את פניו כראוי.

אולם מאחר שהגיע בשבת, ובשעת בוקר מוקדמת, לא יצאה לקראתו אלא משלחת ממקורביו שפגשה אותו בתחנת־הרכבת. ז׳אַבוטינסקי הובל ישר לדירתי והתאכסן אצלי כל שלושת הימים שבילה בעיר. לינָה את ז׳אַבוטינסקי הד״ר יוניצ׳מן, והיה זה ביקורו האחרון ברובנה.

על יחס השלטונות אל ז׳אבוטינסקי תעיד העובדה הבאה: הלכתי עם ד״ר יוניצ׳מן אל הסטאַרוסטה המקומי ועל סמך תעודת־נאנסן של ז׳אבוטינסקי נתן הסטאַרוסטה אישור ליציאתו לחוץ־לארץ. הסטארוסטה ידע על ז׳אבוטינסקי מכבר והתיחס אליו בכל הכבוד. מטעם זה גם נשלחו על ידי השלטונות שני שוטרים לשמור על דירתי שמירת־כבוד כל ימי שהותו של ז׳אבוטינסקי אצלי, כשדגל כחול־לבן מתנוסס מעל לבנין.

ביום הראשון לבואו הופיע ז׳אבוטינסקי בנאום פומבי. מלבד מפלגות השמאל, באו נציגי זרמים שונים לברכו ולקבל את פניו. למיסדר שנערך לכבודו במגרש־הספורט שברחוב זאַמקובה באו המונים שהריעו לכבודו. קבלת המיסדר על ידו היתה רבת רושם. אחר כך יצאה תהלוכה גדולה לרחובות, כשרוב יהודי העיר חולקים כבוד לז׳אבוטינסקי, שהיה מכובד גם על מתנגדיו הפוליטיים. אכן, רובנה הציונית לא ביישה את עצמה. בשבת נאם ז׳אבוטינסקי לפני החברים ולמחרת ביום ראשון — באולם ראינוע „ברנט״ לפני המונים, חברים וסתם יהודים.

בשנים 1933 ו־1934 נתקיימו ברובנה ועידות גליליות של הצה״ר בהשתתפות הד״ר י. שכטמן. בתקופה ההיא ניכרה עירנות מיוחדת בתנועה ברובנה ובסביבתה. כשנה אחרי זה ביקר אצלנו הד״ר פון־וייזל מארץ־ישראל. גם ביקור זה הפך מאורע בחיי תנועתנו ברובנה והשאיר זכרונות נעימים מאוד. בימים ההם גבר הויכוח עם הגרוֹסמַניסטים, שהביא לידי פילוג במחנה הרביזיוניסטי וברובנה הוקמה אגודת ציונים־מדינאים ברוחו של מאיר גרוסמן.

בית״ר כבשה לה מקום נכבד בתנועה הלאומית בעיר. שליח המרכז מצא

פגישת סניפי הצה״ר ברובנה — 1933

כאן מספר צעירים שהתלהבו לרוח בית״ר ומטרותיה, ובעיר התארגן סניף לתנועה זו. כבר לאסיפות הראשונות של הסניף באו עשרות בני־נוער מתנועות אחרות. גורמים שונים הניעו אותם להצטרף לבית״ר, ועל כולם — הכרתם ביסודות התנועה. משנתפרסם דבר ייסודו של הסניף ברובנה, מצא הדים גם בסביבה. כוחם של חברי בית״ר ניכר היה בהופעות הספורט הפומביות, בפולמוס עם אירגוני־נוער אחרים וכן בהכשרה לעליה לארץ־ישראל. קן בית״ר המה ממש מנוער לבוש בדרך כלל מדי צבא, והשירה היתה בוקעת ועולה מסביב... ביחוד קלט הקן את הנוער מפרבר „קווקאז״ ששיכן בתוכו את דלת העם — נוער מוזנח שנמצא עד אז מחוץ לכל אירגון. במרוצת הזמן יצאו כמה מבני־נוער זה להכשרה חלוצית לקלוסובו ולמקומות אחרים של הכשרת בית״ר.

לשם הכשרת מדריכים לבית״ר נערך בקיץ 1933 ברובנה קורס למדריכים של חבל ווהלין־פולאָסיאָ, בו הירצו ולקחו חלק כמה מראשי בית״ר בפולין. הכינוס נערך על מגרש ה„חשמונאי״ בקצה רחוב זאמקובה בצורת מחנה ולפי כללים צבאיים־ספורטיביים ברוח התנועה. שמונים נערים מקני בית״ר ב־12 ערים ועיירות של ווהלין ופולאָסיאָ השתתפו בקורס זה שנמשך שבוע ימים והיקנה למשתתפים את מגמות בית״ר. עם שובם איש איש למקומו, נעשו משתתפי הקורס מדריכים שפעלו רבות להאדרת התנועה.

סניף בית״ר ברובנה נחשב למבצר בגליל הווהליני והוסיף כבוד וכוח לתנועה. גאוותם של הרביזיוניסטים בעיר היתה על בית״ר, שתנועתה היתה מורגשת יפה בעיר. הפילוג בוועידת קאטוביץ בתרצ״ג (1933) לא הרחיק רבים מההסתדרות הרביזיוניסטית ברובנה, כי רוב החברים נשארו נאמנים לדגלם, ורק מעטים נהרו אחרי מאיר גרוסמן.

בבחירות למאגיסטראט (העיריה) הרובנאי ב־1934 נבחרתי מטעם הצה״ר ותומכים בלתי מפלגתיים לייצג את האינטרסים הציבוריים בעיריה ברוחנו.

בשנת תרצ״ה התרחבה ההסתדרות הרביזיוניסטית ברובנה ואתה נתמלאו גם שורות בית״ר. הסניפים בערי השדה ראו בהסתדרות שברובנה מרכז לגליל. מראשיה בתקופה ההיא זכורים מר גירוביץ, ש. יעקביאק, ויגדורוביץ, יוזפסברג ואחרים. מטעם ההסתדרות נפתח אולם קריאה גדול ליד המועדון החדש ברחוב פרץ שמשך רבים, אפילו לא־חברים. כמה מפעילי התנועה והנוער הרביזיוניסטי עלו ארצה והצטרפו בה לדגלם.

בקיץ 1936 ביקר ברובנה שליח התנועה מארץ־ישראל מר אבא אחימאיר. הוא מצא בעיר הסתדרות חזקה ופעילה והירצה בפני חוג חברים וקהל מגוון.

לוועידה העולמית של ברית הצה״ר, שנתקיימה בוינה בנובמבר 1936, נשלח מרובנה ציר, שהביא בשובו את דבר הוועידה והחלטותיה, ואז גברה הפעולה הרבזיוניסטית בעיר. העתונים „אונזער וועלט״, בטאון הרביזיוניסטים בפולין, וכן „הירדן״ ו„חרות״, כלי־מבטאם בארץ־ישראל, מצאו דרכם באמצעות ההסתדרות המקומית אל הקהל הרובנאי. „ברית החייל״ — אירגון צבאי של הציונים הריביזיוניסטיים משך אליו את הלוחמים לשעבר וכמה מבני הנוער המתבגר. המשמעת הצבאים באירגון זה היתה מופתית והנוער ידע להעריכה כראוי.

ד״ר א. י. קופיקה

„צעירי־ציון"—צ"ס ו„פועלי ציון"

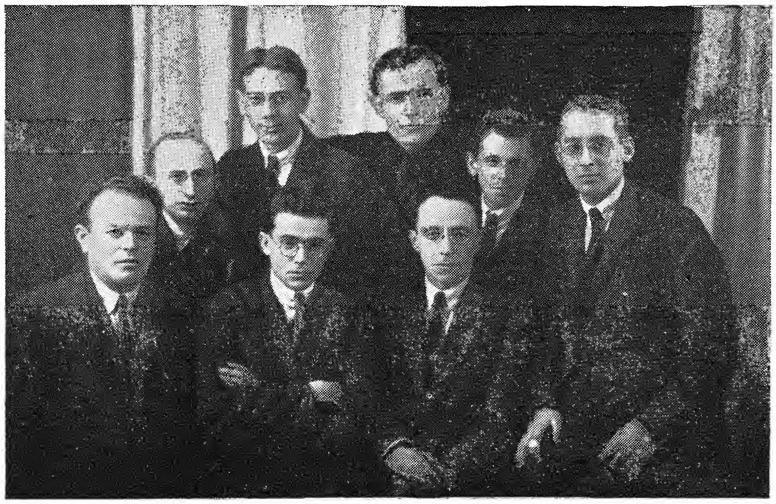
בשנות המלחמה הראשונה (1914—17) נתערערה העבודה הציונית ברוסיה בשל גיוס הנוער לתפקידים מלחמתיים ודאגות הזמן. בכלל, מנע מצב המלחמה כל התעסקות בפוליטיקה יהודית. רק לאחר המהפכה, באביב 1917, נשתנה המצב. אז נפתחו אפקים רחבים לפעולה ציבורית־פוליטית ולאומית. באותם הימים החלה גם תסיסה בקרב „צעירי־ציון". יחד עם ההמונים ומפלגות השמאל נתכנסו „צעירי־ציון" והפגינו את התלהבותם והזדהותם עם המפנה שחל ברוסיה ועם המהפכה בכלל ונכנסו למעגל החיים הפוליטיים מזה ולפעולה הציונית מזה.

עם חידוש העבודה הציונית ברובנה הופיעו על הבימה לא רק הציונים שלפני המהפכה, כי אם גם פנים חדשות מן הדור הצעיר. בדרך כלל היו אלה צעירים שנתחשלו באירגון ההגנה העצמית ובעבודת העזרה לפליטים, נפגעי המלחמה. הם הופיעו בציבור כבעלי אוריינטציה מגובשת, הנכונים להילחם עליה גם בתוך שורותיהם הם. בדיוני הוועידה השניה בפטרוגראד, 18—21 במאי 1917, הועלו כמה וכמה שאלות, והדיונים בתוך הפראקציה היו מעמיקים ומכריעים.

כל זה הטביע את חותמו על התנועה ברובנה, ואם כי חבריה השתתפו בוועד הציוני העירוני, שנתארגן בימים ההם בעיר, יחד עם נציגי כל שאר הזרמים הציוניים, ואף היה להם רוב בוועד זה, פעלו כגוף בפני עצמו ובהרבה מקרים הבליטו את עמדתם המיוחדת העצמאית. הדבר גרם לא־פעם למיתוח היחסים. פעולתם של „צעירי־ציון" בעיר הוגברה ועיקר העבודה הציונית נעשתה כמעט על ידיהם, אף שהציונים הוותיקים (אחר־כך — הציונים הכלליים) היו ערים ופעילים גם הם בכל שטחי הפעולה הציונית.

הוועידה הראשונה של „צעירי־ציון" בווהלין; רובנה תרפ"א (1921)

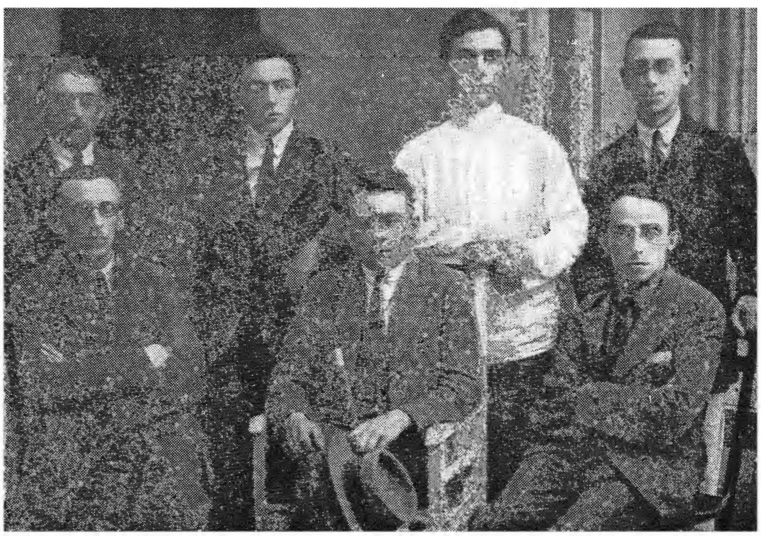
ועד צעירי־ציון—צ״ס עם ישראל ריטוב מוואַרשה — 1924

משנתפתחה פעולתה של חברת „תרבות״ ברובנה בשנות 1918—1920 והוקמה רשת של מוסדות־חינוך, ביניהם בית־היתומים הראשון, — נתנו „צעירי־ציון״ ממיטב כוחותיהם לפעולה ציונית זו. ואכן, בלטה רובנה בשדה התרבות הן במשטר האוקראיני והן במשטר הפולני. תצוין פעילותם של חברי צ״צ בבית־היתומים, שהוחזק בכספי ה„ג׳וינט״. הרבה נעשה על־ידיהם בשטח ההסברה הציונית והאירגון גם בסביבת העיר. עם הקמת המשרד הארצישראלי ברובנה לקחו בו צ״צ חלק עיקרי והיוו את הכוח המניע בפעולתו המסועפת לעזרת העולים והחלוצים בכלל ולמגיעים מעבר לגבול בפרט. לרבים זכור גן־הירקות שאורגן על ידי צ״צ בחצר דובקירר ברחוב דובאֶנסקאַיאַ להכשרת החלוצים ולהעסקתם. הכנסות הגן היו קודש לקרן „החלוץ״, שאף הוא התארגן ביזמתם ובטיפולם של צ״צ המקומיים.

בהתפתחות הרעיונית והמעשית חל אחר כך פילוג בין צ״צ והציונים הוותיקים שנשארו במסגרת „ציונים כלליים״, אולם הם המשיכו לפעול למען העליה לא״י ולטובת הקרנות יחד. באידיאולוגיה, בטאקטיקה ובהרבה שאלות ציוניות פעלו לפי הוראות מרכז צ״צ, ואילו בעיר עצמה לא הורגש ביותר השינוי במחנה הציוני, מאחר שצ״צ עמדו ליד ההגה של הפעולה הציונית בעיר והיו מיוצגים כלה זמן בציבור. חיזוק־מה קיבלו צ״צ גם על ידי קבוצת חלוצים שהגיעה מאוקראינה במסגרת „דרור״, שהתעכבה בעיר ונשארה קשורה בצ״צ המקומיים (עם קבוצה זו נמנו החברות בתיה באֶנדרסקה, שושנה גודל, אסתר ביאליק, והחברים בראגינסקי, באנקובר, דוד ליפשיץ, קופרמן, משה מז׳יבוז׳סקי, אייצ׳ס ואחרים). בוועד צ״צ של 1918 ישבו הח״ח: פסח־ליב הירשפלד, ישראל דינס, מרדכי ראסיס, דוד בהרל, זאב אידסיס, שמואל קולקר, אברהם ארמל, צפורה מיקובסקי, חיה כגן וזלאטה ברנשטיין.

המאורעות של תקופת השלטון האוקראיני לא עצרו בעד פעולות צ״צ

ותחת המשטר הפולני (משנת 1920) עוד גברו והתרחבו. אותו זמן גבר הפולמוס בתוך צ"צ, שגרם לחלוקתם לצ"ס, שהיוו אחר־כך איחוד של „צעירי־ציון" עם „פועלי־ציון" מזה ומפלגת „התאחדות צעירי־ציון" ו„הפועל הצעיר" מזה. כל חלק הפך למפלגה בפני עצמה עם בימה מיוחדת, שנלחמה ביריבתה, אם כי שתיהן גם יחד נשארו במסגרת „ארץ־ישראל העובדת". צ"ס ברובנה היו הרוב הגדול של צ"צ בעבר, עד שה„התאחדות" התבססה ותפסה מקום ניכר. בכלל, לא הביאה ההתרוצצות בין שני הזרמים של צ"צ ברובנה ברכה לתנועה כבכל מקום שהפילוג נתבלט בו במיוחד.

חברי הוועד הגלילי של „צעירי־ציון" עם י. מרמינסקי וי. קולטון — 1921. עומדים (מימין): א. ארמל, ישראל דינס, יונה גליק, זאב אידסיס (הדס). יושבים (מימין): פ. ל. הירשפלד, ישראל מרמינסקי, יעקב קולטון

בשנת 1923 נערכה ברובנה ועידת צ"ס, בה לקחו חלק שליחים מהסביבה וישראל מרמינסקי, מראשי התנועה, כשליח המרכז. הדי הוועידה הגיעו לכל האגודות בווהלקן הפולנית והיא נתנה דחיפה חזקה לליכוד הנוער תחת דגל צ"ס. לוועד הפלכי שנבחר בוועידה נכנסו הח"ח שנרר, שוורצמן, פיר, רוזנשטיין, הירשפלד, יונה גליק (סארני), וייסבלט, ברקובסקי, פולונסקי, דינס וארמל. כמקום מושבו של הוועד נקבעה רובנה. .

הוועידה האחרונה של צ"צ—צ"ס ופוע"צ בחבל ווהלין נערכה ברובנה בחוה"מ סוכות תרצ"ט (1938). לדברי יעקב פלוט (מצירי הוועידה) היתה זו ועידה גדולה ועשירה בתוכן. מטעם המרכז השתתף בה אנשל רייס.

ד"ר יונה גליק

מפלגת־העבודה הציונית „התאחדות"

בשנה הראשונה לייסודה של מפלגת־העבודה הציונית „התאחדות" — „הפועל הצעיר" ו„צעירי ציון", הונח יסוד לה גם ברובנה. היה זה בשנת 1921, כשקומץ של עשרה—חמישה־עשר חברים וביניהם אריה אבטיחי, משורות „הפועל הצעיר" בארץ, שהגיע באותם הימים מהקונגרס הציוני הי"ב, נטלו על עצמם את היוזמה לארגן בעירם סניף למפלגה ויצאו לרחוב עם סיסמותיה. „צעירי־ציון" המקומיים נמנעו מלתת יד למפלגת „התאחדות", מאחר שהם קלטו את התיאוריה של צ"ס. אולם לקריאת מייסדי סניף „התאחדות" נענו מספר חלוצים, בוגרי בתי־ספר, אחדים משורות „צעירי־ציון" וכמה מהפליטים שהתעכבו אז ברובנה. היוזמים פעלו ללא־ליאות וכבשו לעצמם מהר עמדה חשובה בציבור, בהופיעם כגורם בעל משקל בחוגי התנועות הציוניות בעיר. מפעולות־אירגון בתחילה עבר הסניף במשך הזמן לעבודת חינוך והסברה מעמיקה ברוח התנועה, התמסר לפעולת תרבות ו„החלוץ", לקח חלק בעבודת הקרנות הלאומיות, במוסדות העיר ועוד.

צעד צעד התבססה „התאחדות" ברובנה, וכעבור חדשים אחדים מנה הסניף כמאה ועשרים חבר, ביניהם רוב המורים, עסקני הקרנות, כמה מ„צעירי־ציון"— צ"ס שנכנסו ל„התאחדות" מתוך הכרה, וסתם נוער מבוגר משכבות שונות (עובדי בתי־מסחר, פועלים ואחרים). לא יפלא דבר התקדמותה המהירה של „התאחדות" ברובנה: הנטיה היתירה לצ"ס כשמאל מצד אחד, הגדרתם של הציונים הכלליים את עצמם כימין בכמה שאלות שעמדו ברומה של הציונות בפולין מצד שני, ותפקידי בנין הארץ שדרשו כוחות חלוציים מרובים — הם־הם שהעמידו את „התאחדות" במרכז ההתענינות של חוגים ציוניים, וביחוד של הדור הצעיר, והיא קסמה להם. ואכן, בתנועת „התאחדות" היו נקודות־אחיזה לרבים שלא מצאו את מקומם בצ"ס.

הוועד ופעילי ה„התאחדות" עם אברהם לוינסון — 1934

הוועד הראשון של „התאחדות" ברובנה היה מורכב מהח"ח: אהרן שכטמן (שמיר), שמואל גורין, אריה אבטיחי, אליעזר שיינבלום (אבידוב), יצחק גולדנ־שטרן ונחמיה לוצקי, ולשכתו נמצאה בבית פאֶרצ'וק (באולם הבנק העממי), ברחוב וויאֶלקא־מינסקה. קשריו עם המרכז בווארשה היו חזקים, ועוד לפני שקיבל הוראות ממנו כבר ניגש לארגן סניפים ל„התאחדות" בעיירות הסביבה. המרכז קידם כמובן בברכה פעילות זו של הסניף הרובנאי וראה בו מכשיר מוצלח לתנועה. ה„התאחדות" עשתה הרבה בהפצת המניות של בנק הפועלים בראשית היווסדו, פעלה בשדה התרבות ולמען „החלוץ" והקרנות הלאומיות, ונציגיה הופיעו בכל המוסדות הציוניים המשותפים בעיר.

תצוין במיוחד יוזמתו של הסניף בהקמת אגודת נוער ע"ש א. ד. גורדון — „גורדוניה", שהיתה מהראשונות בפולין (אחרי כמה שנים הפכו אגודות „גורדוניה" לתנועה), ועמדתו במוסדות הציבור המקומיים כנושא דגל ארץ־ישראל העובדת.

נוכח החיל שעשתה ה„התאחדות" בשנים הראשונות לקיום הסניפים ברובנה וסביבתה, נערכה ברובנה בח' מאַרס 1925 ועידה גלילית של סניפי ווהלין. שליחים

עסקני ה„התאחדות" עם אברהם לוינסון

ביקרו בסניפים, חוזרים נשלחו לפעילים במקומות והכנות מרובות נעשו לקראת הוועידה. אותו זמן הגיעה לפולין משלחת מטעם ארץ־ישראל העובדת עם יהושע מנוח מדגניה כבא־כח קרן הקיימת, שהוזמנה לוועידה. מטעם המרכז נכחו בוועידה: אברהם לוינסון, משה גורדון, יוסף לוי ומשה טצה. ארבעים וארבעה צירים משלושים וששה סניפים, גדולים וקטנים, השתתפו בוועידה. ההרצאות, הידיעות מארץ־ישראל והדיונים בויכוחים עמדו על הגובה. דברי המשלחת הארצישראלית הפיחו רוח חדשה בלבבות המאזינים והכרת האחריות של התנועה לגבי העליה, הקרנות וביצור המפלגה. השאלות שעמדו לברור בוועידה היו: אירגון, תרבות, עליה ו„החלוץ", הנוער, הקרנות והעבודה הציבורית במקומות. מקום מיוחד הוקדש לבירור תפקידי ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית שנידונו אז בכל המפלגות.

הוועידה עברה בהצלחה רבה והשאירה רשמים לימים רבים; היא גם חיזקה את שורות „התאחדות" בחבל הווהליני. בנעילת הוועידה גויסו חברים פעילים לפעולה מחודשת והוטל על הסניפים להגביר מאמץ למען הקרנות הלאומיות. תוצאות משביעות רצון הושגו גם בשטח העליה והתרבות בהתאם להחלטות הוועידה וכיוונה.

ביקורו של הח' יוסף שפרינצק מארץ־ישראל ברובנה בעת מסעו ברחבי וולין כחבר הסוכנות היהודית ושליח הליגה למען ארץ־ישראל העובדת, הוסיף להעלות את קרנה של „התאחדות" והגדיל את השפעתה בעיר. בשעת בחירות למוסדות מקומיים וארציים נתנו רבים משכבות שונות בעם את קולותיהם לרשימת „התאחדות". גם בבחירות לקונגרס הציוני זכתה „התאחדות" בקולות נוספים, וכך הפכה „התאחדות" למפלגה הגדולה בעיר והשפעתה היתה ניכרת למדי.

גם הסביבה האזינה לקולה של רובנה בתנועת ה„התאחדות". כך בוועידת האיחוד בדאנציג בשנת 1931, כשהתנהלה מלחמה בעד עקרונות בקשר לאיחוד עם צ"צ—פועלי־ציון, עמדו שליחי רובנה לימין המרכז שבלודז שלא השלים עם האיחוד. יצוין שכמה משליחי הקרנות, שהיו מבקרים את רובנה ונמנו עם חברי ה„התאחדות", שימשו מקשרים ומסייעים לעבודת הסניף הרובנאי. הוועד הגלילי ברובנה עשה הרבה בסביבה וזכורים ביקוריהם של פעילי התנועה: ישעיהו פרישמן, משה טצה, פייגנבאום ואחרים, בשנות השלושים בעיירות ובערים למען חיזוק הקשרים עם המרכז.

הסניף הרובנאי אירגן גם חוג נוער שהצטרף ל„ויתקיניה", והיה אחד מסניפיה החזקים.

יצחק גולדנשטרן ומשה טצה

„השומר־הצעיר"

תוך אימונים בקבוצות צופים יהודים של בני נוער בגיל רך, לפי עקרונות החינוך הצופי ומיזוג הקבוצות, נתארגן „השומר־הצעיר", לשם העלאת הכרתו הציונית והרמת מוסריותו של הנוער היהודי. חינוך לספורט, לציונות, לחיי אחווה ולשינוי פני החיים הגלותיים הונחו ביסודות התנועה מראשיתה בגולת אירופה, והיא הלכה וגדלה והיכתה שרשים בפולין, ליטא, ובארצות אירופה אחרות, עד שהפכה תנועת נוער חזקה שחינכה דור להגשמה, נתנה כוחות חשובים לתנועה הלאומית בשטחים שונים ותפסה מקום נכבד בתנועה הציונית העולמית.

ברובנה, העיר הווהלינית שסופחה לפולין אחרי מלחמת־העולם הראשונה, הופיע „השומר־הצעיר" מיד לכיבוש הפולני בשנת 1920. ביסודה היתה זו אגודת נוער צופית של תלמידי בתי־הספר, שהתמסרה לצופיות וספורט והיתה חדורה רוח ציונית. האבות הביטו בעין טובה על דרכי הבנים בראותם בהם ממשיכי הדרך הציונית שלהם.

וממעטים לרבים. מעשרות אחדות בני נוער גדלה והסתעפה האגודה ברובנה, יום־יום נוספו לה חברים, באין לה מתחרים בתקופתה הראשונה, עד שראו בה את

„השומר הצעיר", גדוד הקשישים — 1921

אירגון הנוער הלאומי בעיר. חניכי הגימנסיה העברית „תרבות" — הם, בעיקר, מילאו את שורות „השומר־הצעיר". האוירה של רובנה היתה ספוגה ציונות, המורים השפיעו את השפעתם המבורכת על התלמידים, ועל קרקע פורה זה הלכה והתרחבה התנועה שקסמה לנוער במצאו בה תוכן ועניין בפעולותיו ב„קן השומרי". כך נתקשרו מאות שומרים משכבות שונות לציונות.

ביקורו הראשון של השליח־המדריך מייזלס, מטעם מרכז „השומר־הצעיר" בוואַרשה, היה מאורע גדול בחיי ה„קן" ברובנה. על ידו נמסרו לסניף המקומי הוראות ותכניות־פעולה, ורוח־חיים ערנית נמשכה מההנהגה הראשית. אחריו הופיעו מזמן לזמן המדריכים: פייבל המבורג, יוסף אלסטר, גרשון רוזנברג, יהודה גוטהלף ואחרים, שהביאו את דבר התנועה ורעיונה, הסבירו מגמות חלוציות,

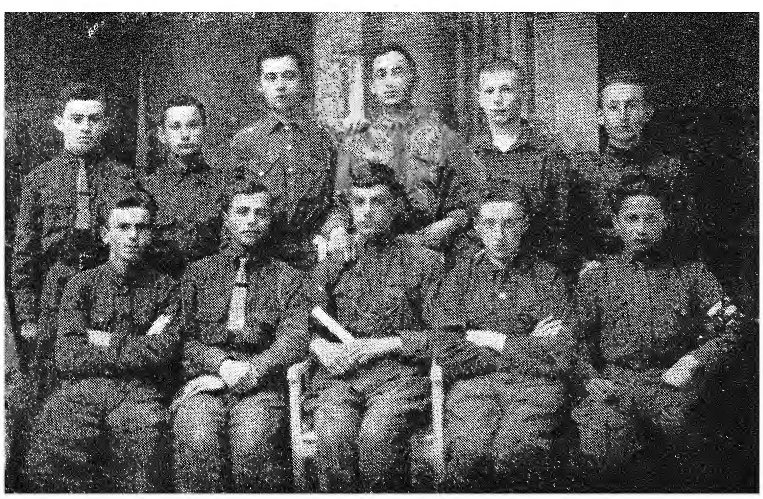
חברי המועצה של „השומר־הצעיר" — 1931

תכניות־הגשמה, הכשרה ופעולות. דברי השליחים היו חודרים עמוק ללבותינו, ואנו היינו סופגים את התורה וחולמים על ארץ־ישראל.

באחד הימים הגיעו לרובנה נציגי המשרד הא״י, וביניהם דב מלכין, לאַשר חלוצים לעליה לא״י. בין המאושרים היו שומרים אחדים מה״קן״ שלנו, ואנו ראינו בכך צעד חשוב לסניף המקומי, שכן התחזקה אמונתנו כי כולנו נעלה בקרב הימים. בינתיים מספר חברינו הלך ועלה משנה לשנה והגענו למנין האלף. ה״קן״ התחלק לכמה מקומות, ואנו קיבלנו על עצמנו עבודה פעילה בכל המפעלים הציוניים והציבוריים בעיר: קרן הקיימת, קרן היסוד, קופת פועלי א״י, ״תרבות״, ״אורט״, ״טאָז״ ועוד. בכמה מהמוסדות האלה תפס ״השומר־הצעיר״ אפילו מקום ראשון. הגיעו הדברים לידי כך, שציוני רובנה הכירו בכוחו הרב של סניפנו להוות את השכבה הצעירה בציונות.

מאז ה״איחוד״ חלה התעוררות כפולה בחיי ה״קן״. אורגנו קבוצות חדשות וקמו גדודים של שומרים לפי המתכונת והתכנית של התנועה הארצית. דומה היה שה״קן״ הרובנאי התבגר ואנו זכינו להערכה נוספת. במסיבות שנערכו ב״קן״, וביחוד במסיבות־שבת, נתחנכו החברים על דרך הצופיות בשירי ארץ־ישראל, בשיחות על חיי הארץ והעבודה. אם היו כאלה שנתקלו בבתיהם בהתנגדות להשתתפותם בתנועה ופעולתם בה, שבלעה את כל זמנם ומחשבתם, — הרי עתה נחלשה התנגדות זו להם או פסקה לגמרי. האוירה שנוצרה סביבנו היתה לטובתנו; אמרו: סוף־סוף מתכוננים הילדים לעליה לא״י, ומי ברובנה לא היה אז תמים־דעים עם הרעיון הזה? הקשר עם א״י הלך ונתהדק, המצב הכלכלי בעיר ירד, הציונות כבשה את הלבבות ותנועתנו הלכה וחזקה, כוחה גבר מיום ליום.

פרק מיוחד קבע לעצמו מפעל מושבות־הקיץ של ה״קן״. מושבת־הקיץ הראשונה ביער של נובוסטאב (על יד קליבאן) נפתחה על ידי ה״קן״ בקיץ 1926 בשביל השכבות א׳ וב׳ שלו. הורי השומרים שעמדו לצאת למושבה סמכו על

״השומר הצעיר״, גדוד ג׳ — 1922

ראשוני קן „השומר הצעיר" עם קיבוץ הכשרה בבאבין ב־1923
מימין — למעלה (עומדים): דורה גילפיקס, יצחק גילברג, דוד אייזנברג, ליזה פייגל, בוזיה פלוסקר, (לא ידועה), ראובן גרינבלד, דוד טשייניק, ניוסיה זילברפרב, חנה ליטבק, רחל בליאך, שלום קולקר, לאַסטיק, ישראל לרנר, זאב ברזינסקי, שלמה ינקוביאק וגלאדשטיין. שורה ב׳: לאה זלצר, אבא פישביין, יצחק פאֶרל, משה טנדליר, מוניה אפטיק, מאיר ויינר, דוד גמר, נטע סיצ׳וק, מאיר זילברברג, (לא ידוע), אברהם בקר, (לא ידוע). שורה ג׳: חיה ארליך, רחל זונדר, אברהם רייז, משה ביאלר, צבי פאירשטיין, ישראל הלפרין, חיה יסוד, אהרן בושל, אסתר אייזנברג, יוסף שוחט ולאה וואלים. שורה ד׳: סיומה טנדרוס, שחטובה לאה, יחזקאל קרול ויעקב בושל

מנהלי המושבה. ההתחלה עלתה יפה ולאור נסיון זה סודרה המושבה גם בשנת 1927 באותו מקום, ביער של זוסיה בראקר מרובנה, בשביל כל קני „השומר־הצעיר" שבווהלין. עם ביקורו של נתן ביסטריצקי מטעם קרן הקיימת לישראל ברובנה, פנה במיוחד למושבה, ושם הוצגה בכוחות ה„קן" הצגה בתכנית ארץ־ישראלית שהכנסותיה היו קודש לקהק"ל.

אולם האור משך גם את הצל אחריו... משעלה וגבר ה„קן" השומרי, התחיל להיתקל בזלזול והפרעות מצד האידישיים־הבונדאים המקומיים, ומה שגרוע מזה — בצרות־עינם של השלטונות, שלא הכירו ב„השומר־הצעיר" ולא נתנו לו אישור לפעולותיו כאגודה מוכּרה. מסיבה זו נדד ה„קן" ממקום למקום, ולבסוף היה מבצע פעולות על המגרש שרכש ברחוב האַלאָרה. במגרש זה קיבל ה„קן" את המשורר שאול טשרניחובסקי בימי ביקורו ברובנה. לשכבות הקטנים, שלא השגיחו בהם ביותר, ניתן לפעול איך־שהוא, אולם המבוגרים שב„קן" לא יכלו להמשיך בפעולותיהם מחוסר אישור השלטונות לקיום ה„קן". נעשה נסיון על־ידי מנהל הגימנסיה העברית ד"ר ישׂשכר רייס והעסקנים לייב שפילברג וזוסיה בראקר לאַשר את תקנות „השומר־הצעיר" בפנייה אל מנהל המחוז להרשות אגודה מקומית בלבד, אולם בקשה זו נפגשה בסירוב, באמתלה שגם לאוקראינים לא אושר התקנון לאגודה ספורטיבית דומה. עם זה לא פסקו הפעולות ב„קן" והן נמשכו, אם כי בזהירות מרובה. את המושבות היה צורך לארגן תחת דגלן של „טאָז", „תרבות" או „האגודה להגנת הילד". בקיץ 1928 עבר נשיא פולין את רובנה ואז הגישו לו בוגרי ה„קן" בקשה לאַפשר להם לפתח את פעולותיהם. אחרי

„השומר הצעיר", גדוד הקשישים -- 1924. שורה א׳, עומדים (מימין): סיומה טודרוס, צירל ולדמן, משה ביאלר, יוסף ז׳ורבסקי, ישראל הלפרין, ניוסה זילברפארב, ראובן גרינבלד, לסטיג, משה שפירא, מוניה אפטיק, יצחק גילבורד. שורה ב׳, יושבים (מימין): אברהם רייז, לאה זלצר, לאה שחטובה, יחזקאל קרול, לב, שיסגל, שלמה יאנקוביאק, דוד דגני, אריה חרשק, בוזיה פלוסקר, לאה פייגל. שורה ג׳, יושבים (מימין): שלום קולקר, צבי פוירשטיין, אסתר אייזנברג, חיה יסוד, דורה גילפיקס, דוד אייזנברג, דוד גמר.

הנהגת קן השוה"צ עם פייבל אוסטרינסקי מביאליסטוק — 1927. עומדים (מימין): בנימין זלצבוך, אברהם רייז, אריה כורך, שמחה אוירבוך. יושבים (מימין): יוסף שוחט, יעקב בושל, פייבל אוסטרינסקי

חודש ימים קיבל הרב המקומי זלמן גרינפלד תשובה לבקשה, כי גם בלי אישור רשמי ל„קן" לא יפריעו לו לפתח את פעולותיו המיוחדות. כעבור זמן־מה הוגשה מחדש בקשה למנהל המחוז לאַשר קלוב ספורטיבי בשם „שומריה". הדבר נעשה לפי עצת המרכז בוואראשה, ובכוונה הועמדו בראש הקלוב אנשים שהשלטונות התיחסו אליהם באמון (יו"ר — ד"ר צ'מרינסקי, חבר הוועד — פישגויט, מזכירה — חיה דרמנסקה, מדריך ספורטאי — בושל, גזבר — יונה ויינר). התקנון הותאם לתקנות „חשמונאי", ואחר השתדלות זכה ה„קן" לאישור התקנון של „שומריה"; מאז ניהל הוא תחת דגל זה את פעולותיו הרגילות. (מפעילי „שומריה" היו: משה גסר, יוסף פיינשטיין, מאיר גילרמן וכותב הטורים האלה שכיהן כסגן יושב־ראש). היה זה בשנת 1930, אחרי שהמשטרה החלה לרדוף את תנועות־הנוער בעיר ולהצר את צעדיהן. האישור שזכה לו „השומר־הצעיר" הציל את המצב ופתח אפקים לעבודה בכל השטחים. מאז ניתן לשומרים למלא כל שליחות ותפקיד ציוני בעיר: להפיץ שקלים, להתרים, לאסוף תרומות ולסייע להצלחת הרשימה הציונית בבחירות למוסדות המדינה והעיר, על אף העמדה הנגדית של השלטונות לרשימה לאומית זו.

הנהגת „השומר־הצעיר" של הגליל הווהליני שכנה ברובנה ורוב חבריה היו בוגרי ה„קן" הרובנאי. הם שדאגו לחנך גננות מחברות התנועה בשביל גני־הילדים, לפעולה הספורטיבית בכל הקנים שבגליל, להשתתפות השומרים בכל המפעלים הציוניים למקומותיהם. הנהגה גלילית זו הקימה נקודות־הכשרה לחברי „השומר־הצעיר" בסטולין, הורין, דומברוביצה, מאלינסק, קוסטופול, ראפאלובקה ורובנה גופה, ובהן קיבלו את הכשרתם מאות שומרים שחיכו בתור לעליה. כשביקרו יצחק גרינבוים וד"ר רוטפלד בכמה מנקודות־הכשרה אלו, התרשמו וציינו לשבח את מפעלי „השומר־הצעיר" בווהלין. יצוין שכל הזרמים הציוניים תמכו במפעלי־הכשרה אלה וסייעו להם בסידורים, באספקת עבודה, בהלוואות ועוד.

גליל ווהלין מנה אחר כך ששים ושמונה „קנים" שנוהלו על ידי ההנהגה הגלילית בהדרכת ההנהגה הראשית שבוואראשה. בשנות השלושים אירגנה ההנהגה מושבות־מנהלים בברוניקי, קליבאן ונובוסטאב לנציגי כל ה„קנים". בכוחות עצמיים ובעזרת ההנהגה הראשית נשלחו מחנכים ומדריכים ראשיים מנוסים למושבות, שחינכו דור מגשימים, כמעט כולם עלו ארצה ותופשים מקומות בישובים, בקיבוצים ובעמדות חשובות. המגמות שהורגשו בתנועת „השומר־הצעיר" בתקופה ההיא לא התבלטו כמעט ב„קן" של רובנה ואף לא בגליל. בחבל זה הוסיף „השומר־הצעיר" להיות גוף ציוני עצמאי בצד שאר הגופים הציוניים, אף שנמצאו שומרים שפרשו עקב התקרבותם לתנועות מהפכניות. כן התבדלה קבוצת שומרים שהצטרפה ל„השומר הלאומי", אך כל הפרישות האלו של יחידים או קבוצות לא פגעו כמעט ב„קן" שהוסיף לפעול לפי דרכו, נאמן ליעודו הציוני כל הימים ומחנך מחנה גדול של נוער להגשמה ועליה תחת דגלו, כשהוא משמש דוגמא ומופת לתנועות־נוער אחרות.

אברהם רייז

בהכשרת „השומר הצעיר" ברובנה

בינואר 1933 נשלחתי מזווירצי על ידי ההנהגה הראשית של „השומר הצעיר" להכשרה „ווהליניה ב'" ברובנה. ביום בואי העבירה פלוגת־ההכשרה את מעונה על מטלטליו מרחוב קושארנה לרחוב האלירא 77, וכך נמצאתי מלכתחילה בדירה החדשה, שהיתה בית ישן בן שלושה חדרים ומטבח ללא תאורת חשמל, כאילו הותאם למעון חלוצים שאינם בררנים ביותר... הפלוגה מנתה 90 חבר, שעבדו בכל העבודות השונות שנזדמנו, בעיקר בנסירת עצים להסקה. עם אשמורת הבוקר היינו יוצאים לעבודה, מי למקום שהכין לו מקודם ומי לחפש מקום עבודה. לא בזנו לשום עיסוק קשה או „בלתי נקי". היה שחברינו עמדו בפינת־רחוב מזוינים בכלי־העבודה ומחכים שיקראום לנסירת עצים או לעבודה אחרת. לא חסרו „גויים" אוקראינים ופולנים, שאף הם עסקו במלאכות שחורות אלו וראו בנו מתחרים, אך לאחרונה השלימו בכך וחדלו להביט עלינו בעין רעה. נתברר להם שפנינו לארץ־ישראל ולא יארכו הימים וניסע מכאן... קריאת־הגנאי שלהם „ז'ידזי דוֹ פּאַלאֶסטיני" (יהודים לארץ־ישראל) נעשתה מיותרת, כי אנו בעצמנו רצינו בכך. היו מקרים שקיבלנו עבודה בפריקת קרונות, בשמירת־לילה, בעבודה שחורה שבטחנות־קמח ובשירותים אחרים. לעומת זה הלכו חברות הפלוגה לעבודות־בית וכדומה, וכל זה כדי להשתכר למחייתנו ולקדם את התכשרותנו לעליה. אני במקרה הועסקתי מהחודש השני לבואי לפלוגה ברישום העבודה לבנין הגימנסיה „תרבות", שעמדה אז בבנינה.

קשיי העבודה והצפיה לעליה היו מתנדפים בערבים. אז היינו יושבים במעוננו הדל בצוותא ומבלים זמננו בשיחה, בשירה ובריקוד תוך חלומות על העליה, חיי העתיד בארץ, הקיבוץ, בנין החברה העובדת וכו'. הכפור שבחוץ נשכח ועצמותינו נתחממו בלהט החזון הציוני. דומה היה עלינו שאנו מגשימים כבר את החלום והגעגועים חזקו וגברו. נוער מן החוץ (שלא מחברי ההכשרה) נמשך אלינו, רבים היו נכנסים למעון ומצטרפים למעגל ולשירה. כמה מהם התבשמו כל כך מהאוירה שבמעון השומרי שלנו, עד שבמרוצת הזמן היו כחברים לכל דבר או נכנסו ישר ל„החלוץ" ונשלחו להכשרה. כך שימשה ההכשרה שלנו ברובנה מכשיר תעמולה לתנועה כולה ומשכה את הנוער למחנה ארץ־ישראל העובדת.

ציוני רובנה מכל הזרמים החשיבו את ההכשרה שלנו, מבין חוגי הציונים הכלליים ואנשי העסקים שביניהם דאגו לחברינו, העסיקום בעבודות, הגנו עליהם ואף המליצו עלינו בראותם בנו ציונים מגשימים. עם אלה נמנו ביחוד העסקנים רפפורט, גילרמן, ב"צ אייזנברג (סגן ראש העיר), ד"ר סגל, ל. קליקה ואחרים.

בגלל תנאי העבודה שלחנו קבוצה בת עשרה חברים ליאַזאֶרני, עיירה סמוכה, לעבוד בטחנת־קמח. אחדים גם נכנסו להוראה שם. הכנסות הקבוצה שימשו מקור תמיכה להחזקת הפלוגה שברובנה, אולם עד מהרה נדרשנו על ידי ועד „החלוץ" להוציא משם את הקבוצה בנימוק שהמקום נכבש לפנינו על ידי פלוגת־הכשרה של הרביזיוניסטים, ולפי המוסכם לא ניתן לשתי קבוצות מזרמים שונים לפעול בישוב קטן כזה.

אותו קיץ נדהמנו לידיעה המסעירה על רצח ארלוזורוב. היו לנו מסביב למאורע זה ויכוחים עם הנוער הרביזיוניסטי. הדברים הגיעו לידי האשמות והרמת־

ידיים הדדית... תנועת „החלוץ" ברובנה אותה תקופה היתה חזקה למדי והשאיפה לעליה גברה מיום ליום. רבות היו הסיבות לכך: נפשיות, פוליטיות וגם כלכליות, ועל כולן — ההכרה הציונית שכבשה את לב הנוער עם התפתחות הענינים בארץ ובחוץ־לארץ.

פלוגתנו זכתה לביקור שליחים, מדריכים ואורחים חשובים, ובין אלה היו גם מארץ־ישראל. כאחד מאלה שקיבלו את פני האורחים, לא יימחה מלבי רושם ביקורם אצלנו של ברל כצנלסון וברכה חבס, עם עברם את רובנה בחזרה מהקונגרס הי"ח ארצה. לא ידעתי אז מי הם האנשים שהציגו שאלות משאלות שונות, אך התרשמתי מאוד מדיבורם העברי ומצורת הצגתן של השאלות... עניתי מבויש במקצת וקינאתי באורחים שהם כבר ארצישראליים והעברית שלהם חיה ושוטפת. הם התפלאו לקיום הכשרה נבדלת של רביזיוניסטים ברובנה, אכן אפשר שרק למראית־עין הציגו את השאלה. בדברי הסברתי להם בשפתי הדלה מה שחשבתי וספרתי על „השומר הצעיר", „החלוץ", ההכשרה, תנועות הנוער בעיר שכבשו את הנוער הלומר והעובד — שפני כולם לארץ־ישראל. לאחר שרמז לי חבר מי ומי הם האורחים, נשתתקתי ונתתי לחבר אחר ללוותם.

משה נוימן

„גורדוניה"

כאשר הגיעה הידיעה המעציבה על מותו של אהרן־דוד גורדון, נערכו בכמה סניפים של מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" בפולין אסיפות־אבל, שבהן הועלה זכרו של המנוח והוצעו הצעות שונות להנצחת שמו ותורתו — ביניהן אחת על ייסוד אגודות־נוער שישאו את שמו. היה זה בשלהי 1921. ראשי תנועת „התאחדות" הקדישו תשומת־לב מרובה להגשמת הרעיון, ולא עבר זמן רב ומספר אגודות קמו בוואַרשה, רובנה, סטולין, לבוב, לודז ועוד.

אגודת „גורדוניה" ברובנה החלה לפעול בראשית 1922 בהדרכתה של „התאחדות". ראשוני חבריה היו: יצחק גולדנשטרן, דוד זייד, אריה חרשק, גולדפלד, משה סוקולובסקי, יצחק פרל, יעקב טארטאקובסקי וגורין. באסיפות חברי האגודה היו מעיינים בכתבי גורדון ומתחנכים לאורם. סופר על חיי החברה והעבודה בארץ־ישראל ע"י הח' אריה גרבוז (אבטיחי), שהגיע אותו זמן מהארץ, והושמעו הרצאות למפלגת „התאחדות" ואף התבלטו בתנועה זו.

בשנה השניה לייסודה מנתה האגודה כ־60 חבר, חלק מהם משורות „השומר־הצעיר" והשאר מתלמידי בתי־הספר ונוער סתם, שנמשכו לאגודה. אנשי „התאחדות" ראו בחברי „גורדוניה" נוער שלהם, ואמנם חלק ניכר מנוער זה נכנס אחר כך למפלגת „התאחדות" ואף התבלטו בתנועה זו, אך לאגודה כולה לא שיחק המזל ביותר.

בימים ההם נקראו כמה מפעילי האגודה לגיוס ואחדים עלו ארצה, ובהעדר כוחות שיבואו במקומם — הלכה האגודה ונדלדלה לפני שהספיקה להקיף רבים. זאת ועוד: גידולו של „השומר־הצעיר", שכבש את רוב תלמידי הגימנסיה העברית

מפעילי אגודת „גורדוניה" ומייסדיה — 1921

ומשך את בני־הנוער עוד בגיל צעיר ביותר, סגר את הדרך בפני התפשטותה של „גורדוניה" בעיר. פעולת האגודה התרכזה בעיקר בשדה התרבות העברית ובחינוך חבריה, ורבה היתה עזרתה לקרנות הלאומיות ברובנה, מאחר שהעמידה את כל חבריה למגביות ולפעולות הכרוכות בהן.

אגודת „גורדוניה" ברובנה בראשיתה עמדה — כאמור — תחת דגל „התאח־דות", אולם אחר כך, כשהתחילו מנשבות רוחות חדשות ויצר העצמאות העביר אגודת נוער זו על פסים אחרים עד להתבדלות כתנועה בפני עצמה, — עברה האגודה יחד עם אחיותיה האגודות בגאליציה ובפולין לתנועת „גורדוניה" הכללית. וכך שימשה האגודה הרובנאית גרעין לתנועת „גורדוניה" העולמית, שהפכה לתנועת המונים. ברם אף לאחר שהשתחררה מאפוטרופסותה של „התאחדות", לא נחלשה זיקתה הרעיונית למפלגה זו בפולין ול„הפועל־הצעיר" בארץ־ישראל.

יצחק גולדנשטרן

„גורדוניה" בין תנועות הנוער

„גורדוניה מתכוונת לחנוך האדם ולהגשמת הציונות העובדת"

את ראשיתה של „גורדוניה" כתנועה יש למצוא במסגרת הפעולה של מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" בגאליציה (אחרי ייסודן של אגודות „גורדוניה" בכמה מקומות בפולין). פעילי מפלגה זו היוו גם את מרכז התנועה בגאליציה, ומשם התפשטה לאט־לאט ברחבי פולין הקונגרסית וב„קרֶסים" וגדלה עד שהגיעה

להפרדתה ממפלגת „התאחדות" ונעשתה תנועה בפני עצמה בעלת מגמה חלוצית מובהקת.

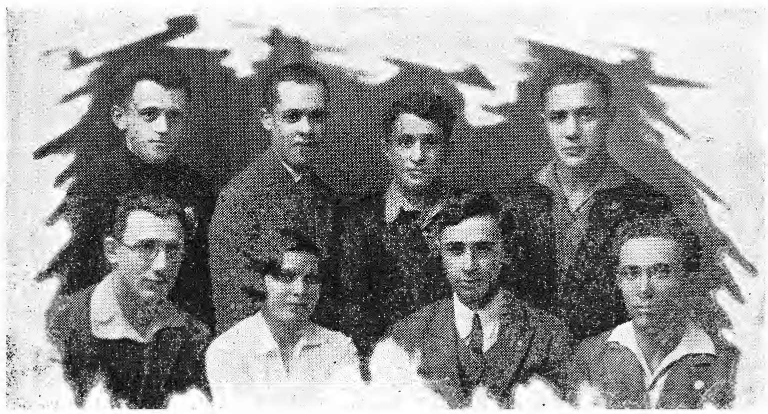
סניף „גורדוניה" ברובנה התארגן בכוחותיהם ובטיפולם של עסקני „התאחדות" המקומיים, שמהם יצאו גם המרצים והמדריכים בפעולה התרבותית־עיונית, בין בעיר עצמה ובין בעיירות הסביבה — בגליל ווהלין־פולֶאסיֶא. פעולת „השומר־הצעיר" בקרב הנוער הרובנאי, שהתבטאה אז בעיקר בצופיות, משכה את לב הנוער וכבשה את רובו הגדול, ולא בנקל סללה לעצמה תנועת „גורדוניה" דרך ללב הנוער. הנוער הלומד, בעיקר חניכי הגימנסיה „תרבות", מצא את מקומו ב„השומר־הצעיר", אך נמצאו מספר בני־נוער שמתוך הכרה הצטרפו לשורות „גורדוניה" ויחד עם עסקני „התאחדות" יצרו חוגים לפעולה תרבותית־חינוכית ברוחו של א. ד. גורדון. בפגישת חברי „גורדוניה" שנתקיימה ברובנה בקיץ 1925, לקחו חלק במיוחד שליחי האגודות של סביבת רובנה, ואילו נציגי רובנה עצמה מועטים היו. בפגישה זו נידונו מגמות התנועה, תכנית הפעולות ועוד; לסוף הוחלט להקים מסגרת גלילית לאגודות והסניפים הקיימים בחבל ווהלין ופולֶאסיֶא. אז הוקם הוועד הגלילי ברובנה. עם זה החלו להתבלט בתנועת „גורדוניה" נטיות מיוחדות לגיבוש תנועה נבדלת, רעיון שצמיחתו היתה בגאליציה וראו אותו כדבר בעתו גם ברובנה.

בימים ההם הקיפה הרשת המסועפת של בתי־הספר העברים ברובנה ובגליל את רוב הנוער הציוני הלומד; נוער זה שספג את רוח התרבות העברית והיה בעל הכרה לאומית, נעשה כוח תוסס שממנו יצא גרעין פעיל ומפעיל גם לתנועות נוער אחרות בעיר. בצלן של תנועות אלו חיפש ומצא לו הנוער המתבגר מסגרת לשאיפותיו ודרך להכשרה ברוח הזמן לקראת חיים חדשים ומתוקנים.

בתנאי החיים הכלכליים, החברתיים והפוליטיים של האוכלוסיה היהודית בחבל ה„קרֶאסים", ביחוד ברובנה, התנועות הקיימות לא רק גדלו אלא גם נתפצלו לכל מיני זרמים וגונים שונים, למן ימין ועד שמאל: בית"ר, „הפועל המזרחי", „החלוץ הדתי", „החלוץ הכללי־ציוני", „השומר הלאומי", „השומר הצעיר", „גורדוניה", „החלוץ", „החלוץ הצעיר", „דרור" („פרייהייט"), נוער פועלי־ציון שמאל ושמאל קיצוני, כגון: נוער ה„בונד" והקומוניסטים, שחינכו את חבריהם לשנאת הציונות וכל הקשור בה.

אנשי „התאחדות" שפעלו בתוך „גורדוניה" קיוו לראות בחבריה את ממשיכי מפלגתם ואולי גם את נושאיה בעתיד. ואמנם רבים נמצאו בין חניכי „תרבות" שקלטו את תורת גורדון, מה גם שבתוך הגימנסיה „תרבות" טופחה הרוח על ידי המורה מנחם גילאֶרטר, שבהדרכתו ובהרצאותיו קירב את התלמידים אליה. שורות האגודה הלכו ונתרחבו; הוקמו „קנים" בעיר, ויחד עם הפעולה התרבותית התנהלה גם פעולה אירגונית, שהשפעתה הלכה וגברה.

אותו זמן ניכרה תסיסה פנימית בשורות„גורדוניה" בגאליציה בעיקר, שהדיה הגיעו גם לרובנה. לכינוס הארצי של „גורדוניה", שנתקיים ב־1925 בלבוב, נשלחו צירים מרובנה. בכינוס זה חיפשו דרכים לגיבוש האופי החלוצי של התנועה. עם זה נוצר הכרח לחלק את המרכז לשנים: בשביל פולין (כולל ווהלין), ובשביל גאליציה, ואז הוקם מרכז שני בלודז (פינחס לוביאניקר, מראשי התנועה שישב בלבוב, עבר לפעול במרכז שבלודז).

הנהגת „גורדוניה" עם פינחס לוביאניקר (לבון)

ההתפתחות הרעיונית החדשה בתנועה הביאה לידי חיזוק הגורם החלוצי שב„גורדוניה", כמו בתנועות־נוער אחרות שהשתייכו לגוש ארץ־ישראל העובדת, וממילא גרם הדבר להפרדתה של תנועת „גורדוניה" מה„התאחדות", שמאז שמה את הדגש בחובת ההכשרה וספיגת היסוד החלוצי לשם עליה לארץ־ישראל וחיי קבוצה. כך הפכה „גורדוניה" לתנועת־נוער עממית חלוצית בפולין, וצביון זה קיבלה האגודה הרובנאית. שאיפת האגודה ברובנה היתה לרכוש את לב הנוער משכבות העמלים לאחר שקלטה את הנוער הלומד, ואכן לאט־לאט עלה הדבר בידה.

בשנת 1929 נערך ברובנה כינוס סניפי „גורדוניה", בו השתתפו שליחי הסניפים: רובנה, ברזנה, אוסטראה, דרז'נה, קוריץ, לודביפול, בראֶסטאֶצ'קה,

כינוס סניפי „גורדוניה" ברובנה — 1929

ואחרים. מטעם המרכז השתתף בכינוס פישל וואַרבר מלבוב. נשמעו הרצאות על רעיון התנועה ודרכה, על העליה ושאלות אירגוניות. האגודה הרובנאית שלחה לכינוס זה את חבריה הפעילים: צפורה גויכרך, יצחק בליי, משה באט, רוזנקרנץ ועוד. יום שלם ארך הכינוס, שבחר במועצה גלילית לווהלין וקיבל שורה של החלטות חשובות. תוצאות הכינוס בכללן היו טובות למדי, והוא שימש דחיפה לייסודן של מספר אגודות נוספות בערי־השדה (בווהלין ובפולאָסיאָ), שהיו סניפים בתנועה ומסונפים למועצה הגלילית. ההתעוררות הורגשה גם באגודה הרובנאית, שבה גבר המתח החלוצי. ברחבי ווהלין נוסדו ביוזמתה אגודות־ילדים של „גורדוניה": „ניצנים", „צופים", „מתעוררים" ו„מגשימים", שחבריהן היו בני 7—9, מתוך ילדי בתי־הספר העממיים, חניכי „אורט", „תלמוד־תורה" ועוד.

מאז הגדירה „גורדוניה" את עצמה כתנועה חלוצית מגשימה, העמידה קבוצות הכשרה חלוציות, ובאמצע שנת 1929 העביר הסניף הרובנאי את ראשוני חבריו להכשרה בקלוסובו. לאחר מכן הקים את נקודת־ההכשרה הראשונה של התנועה במאניביץ׳, שם קיבלו הכשרה חברים מווהלין ומחלקי פולין אחרים.

ועד „גורדוניה" — 1937

מאורעות־הדמים של 1929 בארץ־ישראל שימשו אזעקה לעליה, ובפרק־זמן זה יצאו מספר חברי „גורדוניה" מרובנה וממקומות אחרים ועלו ארצה. היה בעליה זו גורם דוחף ומלהיב, והחברים לשכבותיהם הוסיפו לזרום למקומות־הכשרה. אחדים מחברינו קיבלו הכשרה בהולאנד ומשם עלו לארץ.

מאז מופיע הסניף הרובנאי בראש התנועה והפעולות בווהלין ופולאָסיאָ. נוסף לדאגות האירגון הוטל עליו מטעם המרכז ועל פי החלטות הכינוס, שנערך ברובנה בשנת 1930 בהשתתפות חבר המרכז פינחס לוביאניקר (לבון), להעמיד לרשות התנועה את חבריו הפעילים לביקורים בסניפים הקיימים ובמקומות שיש בסיס לייסוד סניפים חדשים, או הקמת נקודות־הכשרה. כך נוסדו הסניפים בעיירות הסביבה הרובנאית ונקודות־הכשרה במיזוטש, דובנא ועוד. מלבד זאת אורגנו ביוזמתם של פעילי סניף־רובנה מחנות־קיץ לשכבות הצופים בנובוסטאב בקיץ 1931

ו־1932. הסניף הרובנאי הוציא (שבט תרצ״א) גם חוברת לזכרו של א. ד. גורדון, וזו הופצה לא רק בגליל וּוהלין וּפּוֹלֶאסְיֶא, כי אם גם בסניפים רבים רחוקים ועוררה הד רחב.

כאמור, היווה הסניף הרובנאי את חבר הפעילים והמפעילים מטעם המועצה הגלילית שנבחרה בכינוס. מועצה זו נתנה הוראות לסניפי „גורדוניה״, שלחה חוזרים (שברוב המקרים נדפסו בסוד, כי עין הבולשת הפולנית היתה בכל תנועת־נוער), כינסה פגישות של חברי הסניפים, קשרה קשרים עם המרכז ועם גופים אחרים וממנה יצא דבר התנועה לכל הפינות הנידחות של הגליל. המועצה שלחה את חבריה המוכשרים לוועד „החלוץ״, לליגה למען ארץ־ישראל העובדת, לקרנות הלאומיות ולכל מקום שנועד לה ייצוג כתנועת־נוער ציונית־חלוצית מגשימה.

אשר לשלבי המעבר וסדרי התנועה ברובנה, הונהג שחניכיה עוברים בהדרגה את דרגות החינוך וההכשרה לשכבותיהם עד הגיעם לשכבה הבוגרת, שאז יוצאים הם להכשרה לתקופה מסוימת עד לעליתם ארצה. וכך הלכה והתרחבה המסגרת, חברים מתבגרים היו עולים ואת מקומם היו תופסים בני שכבות צעירות — כוחות חדשים שבמשנה מסירות ונאמנות פעלו למען רעיון התנועה. הנוער היהודי ברובנה לזרמיו ראה בעליה לארץ־ישראל את הדרך היחידה וחלם על חיים חדשים מתוקנים שם, ונוער „גורדוניה״ בקרב תנועות אלו נשא חזונו בשאיפה להגשימו.

בינתיים נמשכו הפעולות ב„קן״ בעיר, תוך חתירה ליציאה להכשרה ומשם לעליה, והן לא נפסקו עד כניסת הצבא האדום. נציגי „גורדוניה״ לקחו חלק בכל הופעה פומבית עם שאר תנועות־הנוער והשתתפו בביצוע המפעלים הציוניים. עזרת הנוער הציוני נעשתה חשובה ביותר מאז פרשו אנשי הצה״ר ובית״ר מהקרנות הלאומיות ואף נלחמו בהן.

והנה בא מיפנה בסוף 1939 — הצבא האדום כבש את רובנה ובעיר הוכרז שלטון הסובייטים. תנועות־הנוער וחוגי הציונים בכלל הרגישו בסכנה הנשקפת להן, והנוער החל זורם בחשאי לפנים רוסיה ואל ערבות רוסיה האסיאתית בחתירתו לקראת הארץ. קשה היתה הדרך ומלאה תלאות ומשום־כך הצליחו רק מעטים להגיע למטרתם. אש המלחמה שאחזה בכל ויחס האיבה מצדדים שונים, הכשילו את מאמצי החלוצים שתעו ונדו בדרכים־לא־דרכים. בני הנוער הלאומי שנשארו ברובנה ואתם חברי „גורדוניה״, נפלו לפני בני־עוולה בעלות הכורת על יהודי העיר, לא היה להם מנוס והם לא זכו להגשים את חלומם.

בצרור אבדותינו היקרות חובה לצרור את אחד החברים המסורים ביותר לתנועת „גורדוניה״ — ישראל פרוימין ז״ל, שנשא בעקשנות, בנאמנות ובמסירות נפש את רעיון התנועה, פעיל ער לכל מפעל ומוכן לכל קרבן. פרוימין היה מטובי החברים ודבריה, ואת כל כוחותיו ומחשבתו הקדיש ל„גורדוניה״ בשטח התרבות, ההדרכה וההגשמה. הוא יצא לערבות אסיה, סבל בדרכים וחלה, ושם, על אדמת־נכר, מצא את מותו.

בן־ציון פורמן

„גורדוניה" — הסניף הרובנאי וכיוונו

כמבעד דוק־ערפל אראה עוד בעיני־רוחי אותו חדר קטן מרובע, משרד הקרן־הקיימת לישראל ברחוב קלשטורנה ברובנה, שבו כונסו באחד מערבי־החורף בסוף 1928 כמה עשרות צעירים וצעירות להרצאתו של מורה ביה״ס „תרבות" מנחם גילאֶרטר, מעסקני מפלגת־העבודה הציונית „התאחדות", על הנושא „א. ד. גורדון ומשנתו". לא היתה זו הרצאה מקרית על נושא ציוני ועל אישיות דגולה של תנועת העבודה, אלא פעולה מכוונת של ה„התאחדות" ברובנה, שבראשה עמדו אז יוחנן לוין, לייב שפילברג, מנחם גילאֶרטר, אליהו לרנר וכמה פעילים אחרים. הללו נטלו על עצמם לחדש ברובנה את „גורדוניה", תנועת־נוער על שמו של א. ד. גורדון, שלאור דמותו התחנכו בני־נוער רבים בערי פולין, גאליציה ועוד. הגורמים האירגוניים שדחפו את המפלגה לפעולה חינוכית, היו מרובים ועמוקים. ה„התאחדות" שאפה לחנך את הנוער המתבגר לאור האידיאלים שלה, והיה איפוא צורך למצוא את הדרך ללב הנוער החפשי מהשפעתן של מפלגות אחרות ולשתפו בעול הציוני.

ברובנה היו תנאים נאותים לבצע משימה זו ולהקים סניף ל„גורדוניה". מאות נערים ונערות חיפשו את דרכם. ברחוב ארבו להם סכנות רבות של פוליטיזאציה נטולת שרשים, זרה וקיצונית, שחלק, אמנם לא גדול, מהנוער נתפס לה כבר, ומתוך חיפוש דרך נקלע לתוך מבוך של רעיונות מסוכנים בשטחיותם. נוכח מצב זה לא היה אולי משום הפתעה, שבאותו ערב, כשהוצע, כתום ההרצאה על א. ד. גורדון, להצטרף לשורות „„גורדוניה"" נרשמו רוב הנכחים ובו במקום נבחר ועד הסניף, שחבריו היו: משה בט, דוב רוזנטל, יצחק בליי, חיים גאַמר ומאיר באֶזרוצ׳קה. לא יצאו ימים רבים והוקם „קן" של „גורדוניה", חולקו תפקידים ונוער החל לבוא.

בחיי החברים שהצטרפו ל„קן" הוצק תוכן חדש. ההנהגה התחילה לפתח פעולה בקרב הנוער המקומי, נרכשו חברים נוספים, וכעבור חדשיים מנה הסניף למעלה ממאה חברים בני שכבות וגילים שונים.

אותה תקופה היו קיימות ברובנה שתי הסתדרויות־נוער: „השומר הצעיר", ו„פרייהייט". „השומר־הצעיר כלל בתוכו את רוב חניכי הגימנסיה „תרבות" ותלמידי בתי־ספר אחרים, ואילו „פרייהייט", שהתארגנה באותם הימים, היתה מבני השכבות העממיות והעמלות שבעיר. אכן רובו המכריע של הנוער היה חפשי מכל מסגרת אירגונית ובלתי נתון להשפעה אידיאולוגית של זרם פוליטי כלשהו. נוער זה בחלקו היה מבלה את זמנו לריק, מטייל ברחובות או בגן „גורקיס" ויושב בערבים בבתי־קפה. מעטים מהם היו סרים ל„בית־העם" שבבית בראקר, שם התרכזה פעולת „החלוץ המרכזי", פוגשים באנשי־ציבור ושליחים מהמרכזים ומארץ־ישראל. בלילות שבת היו מקיימים שם שיחות וויכוחים חפשים על דרכי הציונות בגולה, על הגשמת הציונות בארץ וחיי המציאות בה. ויכוחים אלה, שבהם לקחו חלק נציגי כל ההס־תדרויות, לא אחת היו סוערים למדי. אחרי הויכוחים היו מארגנים תכנית חפשית ומשחקים שונים, וכך משך התוכן הרבגוני של הערבים האלה ב„בית־העם" את הנוער לתוך אוירה ציונית ותרבותית.

משהוברר שאולם קק״ל צר מהכיל את חברי „גורדוניה" שרבו והלכו, שכרו אולם גדול יותר במרכז העיר. הנהגת הסניף הועמדה לפני שאלות רציניות: מה חינוך יינתן לעשרות ומאות הנערים והנערות המתדפקים על דלתות הסניף? מה

כינוס סניפי „גורדוניה" ברובנה — 1930

צורה אירגונית יעילה ביותר בשביל הנוער ומה צריך להיות תכנה האידיאולוגי? מהי הדרך המיוחדת שלאורה יש לכוון את פעולת ההסברה בקרב החברים? שאלות אלה צצו ועלו בימים הראשונים ונוצר מצב לא־ברור שנמשך חדשים, עד שבא חבר המרכז מלודז.

כתוצאה מביקור זה חולקו חברי הסניף לשלוש שכבות: „מגשימים", „מתעוררים", „צופים". השכבות היו מחולקות לפי סולם־הגילים ובהתאם לחלוקה נקבעו תכנה וצורתה של הפעולה החינוכית־לימודית לכל שכבה.

ומה היו תכנה ורוחה של הפעולה החינוכית?

תנועת „גורדוניה" היה לה, כבר מראשיתה, דיוקן־רוחני עצמאי משלה, שהקו הבהיר והפשוט שלו היה מכוון לחינוך האדם ולהגשמת הציונות העובדת. רעיון זה שימש גם בחינת תפקיד וקנה־מידה מוחשי בהליכותיה ;עליו הוקם הבנין של מחשבת התנועה ויסודותיה.

בזמן הראשון התמסרנו לניתוח כתביו של א. ד. גורדון, שמהם שאבנו את העיקרים בתפיסת־עולמנו והם שימשו קרקע רוחנית עליה גדלה תנועתנו. כל ערכם של הכתבים היו — להפנות את המחשבה לפרובלימות אנושיות וחברתיות במציאות היהודית, ומכאן לדרכי ההגשמה של הציונות בארץ־ישראל, שמטרתה הסופית: חלוציות וקבוצה. שכן בקבוצה ראינו לא רק פתרון לשאלת הייצור ותשובה לבעיות האקטואליות שבתהליך ההגשמה החלוצית־ציונית, אלא יותר מזה: את הדרך לפתרון שאלות־היסוד בחיי האדם, הלאום והחברה. הקבוצה נראתה כאמצעי ותכלית גם יחד ומוצא יחיד להגשמת רעיונות תנועתנו.

כל זמננו היה קודש ללימוד, לבירור שאלות ולשיחות בצוותא. למדנו את תולדות הסוציאליזם ממקורותיהם של הוגי־דעות סוציאליסטיים ולאחר מכן נשתלבו בתוך הלימודים אבות הרעיון הלאומי והציוני בישראל ומפרשיו: הס, הרצל, אחד־העם. מובן, שההסתדרות לא היתה פטורה גם מעול מצוות ציוניות ממשיות,

וכמעט כל החברים, צעירים כמבוגרים השתתפו בפעולות הקרנות הלאומיות — קרן־קיימת וקרן־היסוד — שנערכו בעיר.

אחרי שנת־עבודה פוריה וברוכה בסניף, התחילו חברי ההנהגה להתכונן לצאת להכשרה. דבר יציאתם להכשרה היה מובן מאליו; טבעי היה שלא יהיו רק נאה דורשים אלא גם ראשונים לקיים את אשר הטיפו לאחרים.

ראשונים בתור להכשרה היו: משה בט ודב רוזנטל. הם יצאו להכשרתם לקלוסובו, שהיה אז „שם־דבר" בווהלין כמקום הכשרה, הכנה וחישול לחיי עבודה וקבוצה בארץ. שם התרכזו עשרות חברים מהסתדרויות־נוער חלוציות שונות מכל גליל ווהלין. הפרידה מהם היתה נרגשת ביותר; מכתביהם ממקום הכשרתם נקראו באסיפות הסניף ועוררו הד חם בלבות החברים, המבוגרים והצעירים.

גם חברים אחרים התחילו „להכין" את הוריהם לצעדם הבא — היציאה להכשרה, לאחר שגמלה ההחלטה בלבם וידעו שתורם מתקרב והולך.

אותו זמן הוכנסו החברים המבוגרים למסגרת הסתדרות „החלוץ", שמנתה אז כמה מאות חברים; בוגרי „השומר־הצעיר" ו„החלוץ־הצעיר", שהתארגן ברובנה — גם הם הוכנסו לתוך מסגרת „החלוץ".

ב„החלוץ" התנהלה עבודה חינוכית אינטנסיבית. הסיבה לכך: שוני־השקפות והבדלי־דעות בענין הכשרה, בנין החברה, דרך הקבוצה והקיבוץ ותפיסה פוליטית שונה, שבאו לידי ביטוי באסיפות „החלוץ" על ידי החברים שנמנו עם תנועות שונות. בדרך כלל היתה החברות איתנה ובעבודה הממשית של „החלוץ" לא הורגשו שום חילוקי דעות או מחלוקת.

הואיל ו„החלוץ" היה התחנה האחרונה לחברים לפני יציאתם להכשרה, היו הרבה ערבים ב„החלוץ" מוקדשים לנשפי־פרידה מהחברים ערב יציאתם.

בפברואר 1930 עלו לארץ ראשוני החברים מ„גורדוניה" ברובנה — אותם החברים שעברו ראשונים את ההכשרה ובארץ הצטרפו לקבוצה ברחובות, שהיתה אז השניה לתנועת „גורדוניה" בפולין. אחריהם עלו לארץ עשרות־עשרות חברים וחברות, שנקלטו בקבוצות בארץ, — בחדרה ואחר כך בפלוגת „חולדה" — וממשיכים להגשים בחייהם את האידיאלים שלאורם נתחנכו.

הסתדרות „גורדוניה" נתקיימה ברובנה עד הימים האחרונים לפני השואה, עד לאותו הרגע שיד זידונית ומרושעת הורמה לעקור מן השורש את האילן הגדול והענף של רבבות תושבי רובנה היהודים, על חייהם הציבוריים התוססים והפורים. מרובנה, עיר ואם בישראל, נשארה רק אבן דוממת וקודרת: „מצבת האחים ברובנה". ועל זה ידווה הלב ואין לו תנחומים.

דוד רוזנטל

„השומר הלאומי" ו„הנוער הציוני"

תנועת הנוער הציוני אשר היתה ידועה בשנים הראשונות לקיומה בשם „השומר הלאומי" (הטהור), הקימה את סניפה הראשון („קן", כמקובל בהסתדרויות צופיות) ברובנה בשנת תרפ"ט (1929).

מייסדי „השומר הלאומי" היו יוצאי „השומר הצעיר" המקומי. ה„קן" השומרי, שנוסד ברובנה עם גמר מלחמת העולם הראשונה והיה בראשית קיומו הסתדרות צופית לאומית גרידא, התחיל בשנים 1927/28 להיות נוטה לקו הכללי של הנהגתו הראשית, הווה אומר, לקבל צביון פוליטי שמאלי, וכך החלו להתרחק משורותיו כל אלה שהיו נאמנים למגמה הצופית־החלוצית המקורית.

בשנת 1929 התארגנה קבוצת חברים, מהם חברי ההנהגה המקומית של „קן" „השומר הצעיר" ומהם חניכיהם, והחליטו ליסד „קן" שיהיה נאמן למגמה החלוצית־הצופית המקורית.

גדוד „השומר הלאומי"

אחד המניעים הבלתי אמצעיים לתסיסה הולכת וגוברת זו היתה מושבת קיץ של „השומר הצעיר" בכפר שבסביבות רובנה, לתוכה ניסו שליחי ההנהגה הראשית של „השומר הצעיר" להחדיר את הרוח החדשה שנשבה בהנהגה הראשית.

בעת ובעונה אחת התארגנו סניפים של „השומר הלאומי" גם במקומות אחרים בפולין והיו מקבלים את הדרכתם מההנהגה הראשית של „השומר הלאומי" (הטהור) בהנהלתם של ראובן פלדשו (בן־שם), יעקב רכטמן ואחרים.

האסיפה המייסדת של „קן" „השומר הלאומי" ברובנה התקיימה בט"ו בשבט תרפ"ט ב„בית־העם" (אולם בראקר).

ראש ה„קן" הראשון היה נח חיריק. מחברי הנהגת ה„קן" היו מנחם לאנגר, חיה מוסמן, יעקב יאנוביץ, סנדר ממוט, מרדכי קוטל, צבי פישביין (ישיב) ועוד. הפעולות ב„קן" היו דומות לאלה של „השומר הצעיר" אשר אותו עזבו.

הדגש הושם למן היום הראשון בפעולה הצופית, כאלמנט המכשיר את הצעיר

גדוד „הנוער הציוני"

לקראת העתיד ומפתח בו את התכונות הדרושות. ראשוני המצטרפים ב„קן" היו תלמידי בתי־הספר הפולניים, הממשלתיים והפרטיים. וביחוד בלטה השתתפותם של תלמידי הגימנסיה הממשלתית הפולנית אשר הטביעו את חותמם על ה„קן" משך זמן רב וממנה התגייסו גם מרבית המדריכים.

עצם היותו של „השומר הלאומי" בראשיתו אירגון ציוני־צופי ללא נימה פוליטית השפיעה לטובה על יחס ההורים ל„קן" זה.

באותו זמן נתנו כבר את אותותיהם הראשונים, כידוע, מאמצי השלטון הפולני לטמיעתו של הדור הצעיר. נוסף לגימנסיה העברית המקומית ובתי־הספר העממיים מיסודה של „תרבות" קיימים היו בתי־ספר עממיים ותיכוניים עם שפת הוראה פולנית, אשר תלמידיהם היהודים, בהשפעת הוריהם או מתוך נטיות עצמיות, הסתייגו מהציונות ואף נטו להתבוללות.

הקמת „קן" „השומר הלאומי" הנחילה מכה לנטיה זו, שכן רבים מבתי־ספר אלה הצטרפו ל„קן" החדש. יש לזכור כמו כן, שמאות תלמידי בתי־הספר של „תרבות" היו ברובם הגדול כבר „מוגדרים", היינו השתייכו ל„השומר הצעיר".

ה„קן" החל את פעולתו בהקמת סמינריון למדריכים, להכשיר להדרכה את הראויים לכך. בסמינריון זה דאגו להקנות ללומדים ידיעות ראשונות בציונות, ידיעת א"י, את הלשון העברית, לאַמנם אמון צופי ולהורות להם פרקים ראשונים בחינוך צעירים. יחד עם זה הוחל בשתוף חברי ה„קן" (שנקראו אז „אחים") בעבודה היום־יומית למען קרן הקיימת לישראל. כידוע ראו אז בעבודה למען הקק"ל לא אמצעי לאיסוף כספים בלבד אלא גורם חינוכי־ציוני חשוב מאוד, שכן אגב איסוף

כספים ועבודה הסברתית למען הקק"ל (כינוסים, תערוכות וכו') הלך הצעיר והתקשר לציונות ולבעיות הארץ.

במסגרת העבודה החינוכית קוימו שנה שנה מושבות־קיץ בסביבות העיר. דבר זה נתאפשר תוך שיתוף פעולה הדוק עם הוריהם של חברי ה„קן" אשר ברצון סייעו ל„קן" בהקמת המושבות. במושבות־קיץ אלה היו חברי ה„קן" בני כל הגילים מבלים באוירה כפרית־צופית ועבודה עצמית, שותפים בהנהלת המושבה והדאגה לסדוריה, שכן גם בכך ראו גורם חינוכי ממדרגה ראשונה.

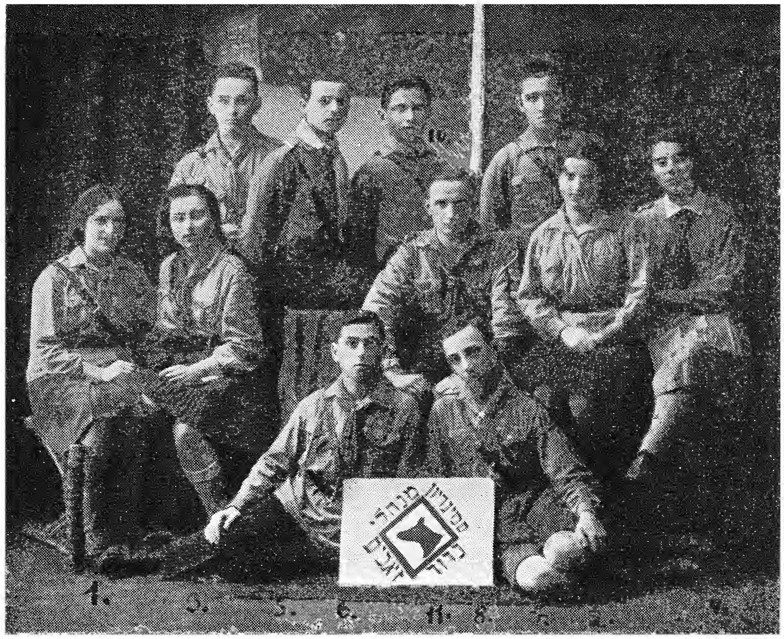
מושבות קיץ אלה, שהיו מתקיימות במקומות שונים בסביבות רובנה, היו ביגוד למה שקראו בימים ההם קייטנות (דאַטשעס), שאליהן היו באים ההורים עם ילדיהם לנופש. המושבות של כל תנועות הנוער ובכללן של „קן" „השומר הלאומי", היוו מרכז לפעילות חברותית־ציונית, ובימי כ' וכ"א תמוז היתה מושבת קיץ ממריצה את הישובים היהודיים הסמוכים לעריכת חגיגות וכנסים לזכרם של הרצל וביאליק.

הסתדרות „השומר הלאומי" ברובנה החלה משנתה השניה לקיומה להתבלט בעבודה הציונית בעיר. שליחיה השתתפו בהנהלת עניני קרן הקיימת לישראל וקרן היסוד וכן בפעולות מיוחדות, כמו אירגון אסיפות מחאה נגד השלטון המנדא־טורי בארץ־ישראל בימי מאורעות 1929 ו־1936, איסוף בגדים ועזרה כלכלית לפליטים הראשונים מגרמניה הנאצית וכו'.

בצד הפעולה הציונית והחינוכית ב„קן" הרובנאי לקחה על עצמה הנהגת ה„קן" יסוד סניפים בערי והלין. הוקמה הנהגה גלילית ששליחיה היו יוצאים לערי־השדה ומקיימים קשר אירגוני עם הסניפים המקומיים. ולאחר שקבוצות נוספות התחילו עוזבות את „השומר הצעיר" בכל רחבי פולין, התאחד „השומר הלאומי" עם „הנוער העברי" בגאליציה והתנועה קיבלה את השם „הנוער הציוני", שבו היתה ידועה עד היום האחרון.

מדריכי גדוד „מכבי" של „השומר הלאומי" ו„הנוער הציוני"

סמינריון של גדוד „זאבים" מ„השומר הלאומי"

ההנהגה הגלילית של „הנוער הציוני" הקלה בפעולותיה מעל ההנהגה הראשית, שמקומה היה בווארשה, בהדריכה את הסניפים החדשים מטעמה. מספר הסניפים של „הנוער הציוני" בווהלין הגיע לחמישה־עשר בערך והשפעתו של ה„קן" הרובנאי, שהתבלט בהופעותיו ובפעולותיו, על ה„קנים" בערי השדה היתה חזקה.

ביוזמתם של מדריכי ה„קן" נתארגן בשנת 1932 סניף להסתדרות אקדמאים ציוניים (ציונית־כללית) שהיתה ידועה בשם ה.א.צ. ומסונפת למרכזה בלבוב. הסתדרות זו שימשה מסגרת לנוער מבוגר אחר, בוגרי בתי־ספר תיכוניים ותלמידי אוניברסיטאות. מהות פעולותיה היתה שונה מזו של „קן" הנוער־הציוני. אירגון זה קיים עבודה תרבותית ציונית ותרם להחדרת הרעיון הציוני בקרב החוגים האקדמאיים.

יעקב זיידל וצבי ישיב

„ויתקיניה"

היתה זו תנועת הנוער של מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" בפולין. אחד ממחולליה הראשונים היה יוסף לוי ממרכז „התאחדות". בכמה מסניפי ה„התאחדות" נתארגנו קבוצות נוער שינקו מהאידיאולוגיה של המפלגה, בהן

מצאו את מקומם בני נוער שטרם נקלטו בהסתדרויות נוער אחרות וחיפשו לעצמם בסיס לפעילות ציונית. המפלגה עודדה את הקמתן, כי הורגש בה הצורך לשכבת נוער משלה.

אחרי ועידת „פועלי־ציון"־„התאחדות" בדאנציג בשנת 1931, שבה יצא לפועל האיחוד של שתי המפלגות, הכריזה „גורדוניה" על עצמה כעל תנועה עצמאית, ועם זאת הצהירה על הצטרפותה לאיחוד. ה„התאחדות" בפולין, שלא השלימה עם האיחוד, נשארה ללא נוער שימשיך את הקו שלה (אילו הצטרפה „גורדוניה" ל„התאחדות" עם 3000 חבריה שעברו את גיל ה־18, היתה מהווה רוב ב„התאחדות" והדבר עלול היה להשפיע על עמדת המפלגה לגבי האיחוד).

מקבוצות בודדות וחוגים של נוער בגאליציה ובמחוזותיה האחרים של פולין הוקמה תנועת „ויתקיניה" על שם יוסף ויתקין, שביסודותיה הונחו: חינוך לסוציאליזם עממי, בנין הקבוצה ברוח ארץ־ישראל העובדת, מלחמה ללשון ולתרבות העברית ושאר העיקרים של מפלגת „התאחדות". כמה מפעילי המפלגה התמסרו במיוחד לפיתוחה של „ויתקיניה" ועד מהרה היו לה סניפים ליד רוב סניפיה של „התאחדות". כותב הטורים האלה נשלח במיוחד מטעם מרכז ה„התאחדות" בלודז לפעולה בלבוב — המרכז לגאליציה — והוטל עליו לפעול ב„החלוץ" ולמען „ויתקיניה". ואכן „ויתקיניה" היכתה מהר שרשים.

בימים 29—30 ביולי 1933 נתקיימה המועצה הארצית הראשונה של נוער ה„התאחדות" בסוליוב, היא מועצת־היסוד של „ויתקיניה", ובה ניתן ביטוי לשאיפות תנועה זו. הוועידה שהיתה עיונית כמעשית הכריזה על כיוון התנועה בדרך של „צעירי־ציון" ו„הפועל הצעיר" וברוחם של א. ד. גורדון, י. ויתקין ואחרים, וקבעה שהינה חלק ממפלגת „התאחדות". אחרי הוועידה נוספו כמה סניפים לתנועה וביניהם הסניף של רובנ'ה, כה הוקם אחר כך מרכז לגליל ווהלין ופולאָסיאָ.

כינוס חברי „ויתקיניה" ו„התאחדות" — 1930

חברי „ויתקיניה", שכבה ג' — 1934

ברובנה נמצא יסוד מוכשר לתנועת „ויתקיניה". הסניף הרובנאי מנה כששים—שבעים חבר מחוגים שונים, רובם מיוצאי „גורדוניה" (ביניהם היו לוי שריד, שמואל רוז, יעקב סיקולר, זלטה פלוסקר, רחל פרלמוטר, יוסף לייוה (לוי), זאב לוי, לייבל גולדברג, זילברמן, פוקס, גילאָרטר, בייגל ואחרים). בתחילה עסק הסניף הרובנאי בעבודת תרבות בעיקר, אך לא עברו ימים רבים וחלק ניכר מחבריו יצאו להכשרה מטעם „החלוץ" והתפזרו בהכשרות של התנועה. השאיפה לעלות ארצה ולהקים בה את הקבוצה גברה והלכה בקרב חברי „ויתקיניה" ברובנה.

מקץ שנה, בימים 11—12 באוגוסט 1934, נערכה המועצה השניה של „ויתקיניה" בפיוטרקוב, במעון קבוצת ההכשרה של התנועה במקום. במועצה זו לקחו חלק גם שליחי הסניף הרובנאי. הדיון העיקרי במועצה נסב על חינוך, הכשרה ועליה. בין השאר נתקבלו במועצה החלטות בשאלות אירגון, פעולה למען הקרנות (קרן היסוד, קק"ל וקופא"י), העמדה האידיאולוגית, קשר עם „החלוץ" ועוד. בתקופה ההיא נתוספו מקומות־הכשרה על אלה שבסוליוב, פיוטרקוב, לודז, קרו־לבסקה־הוטה, פביאניץ, טומשוב וחוינא (ליד לודז), בהן הלכו חברי התנועה והכשירו את עצמם תוך צפיה ליום העליה.

ל„ויתקיניה" החלו להצטרף בני־נוער מחוגי הלומדים בבתי־ספר ואחרים שהשאיפה לעליה כבשה אותם, ודרך „ויתקיניה" נכנסו גם ל„התאחדות" כשהם סופגים לתוכם להט ציוני והכרה לאומית וחברתית מעמיקה. מספר החברים הלך וגדל, ובשנת 1936, שנת המאורעות בארץ ישראל, הגיע מספרם בהכשרות לאלפים. גידולה של „ויתקיניה" וכיבושיה עוררו את „גורדוניה" לשאיפה להתאחד אתה ובמשך חדשים רבים נעשו צעדים על ידה לאחות את הקרע ולמצוא צורה לקשר אורגאני עם „ויתקיניה". לפינחס לוביאניקר (לבון) היה חלק רב בפעולה זו. בינתיים עשתה „ויתקיניה" הכנות ליסוד הקבוצה הראשונה בארץ וחבריה עלו

ארצה להגשים שאיפתם זו. בוועידת־האיחוד של 1935 נמצאה צורת המזיגה של „גורדוניה" עם „ויתקיניה".

זכורה מושבת „ויתקיניה" שנערכה בחורף תרצ"ד (1934) בקרמניץ, שמשכה חברים רבים מרובנה הקרובה. ביקורו הממושך של גדליה גלר מא"י ברובנה וסביבתה חיזק את הסניפים, החברים הלכו ובגרו, אכן לא חסרו גם אבני־נגף בדרכה של „ויתקיניה": הגיוסים לצבא הפולני עקרו לשנים חברים פעילים מהשורה, חוסר רשיונות־עליה וגורמים אחרים היו גם הם בעוכרי העליה בתקופה ההיא וגרמו לכך, שעם פרוץ מלחמת־העולם השניה נשארו רבים תקועים ברובנה או בהכשרות „ויתקיניה". הרוב הגדול של החברים הצליח בכל זאת להגיע ארצה, מי בדרך רגילה ומי בדרך־היסורים הבלתי ליגאלית בזמן המלחמה ולאחריה, וכאן נתרכזו תחילה בקבוצתם בגבעת־עדה, ואחר־כך נקלטו בקבוצות „גורדוניה" השונות.

זמן ממושך שימשה צפורה גויכראך (ממדריכות „גורדוניה") מדריכה של „ויתקיניה" בסניף הרובנאי ובסביבה והיתה שם הרוח החיה עד עלותה ארצה. לזכותה יירשמו הרבה כיבושים של „ויתקיניה" בחבל הווהליני.

יצחק הנדלמן ויוסף לוי

„דרור" — „פרייהייט"

עם האיחוד של נוער „פועלי־ציון" ונוער „צעירי־ציון (צ. ס.)", שקם ב־15 לדצמבר 1922, נוסד אירגון נוער עובד סוציאליסטי י.ס.א.י („יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־יוגנט") בפולין. האגף הימני של מפלגת צ.ס. המשיך לטפל באירגון הנוער שלו, שהוציא את בטאונו „דער יונגער אַרבעטער" (הפועל הצעיר). לאחר־מכן, עם הקמת המפלגה המאוחדת „פועלי־ציון—צ.ס.", באמצע 1925, טבעי היה שיתאחדו גם איגודי־הנוער שלהן. ואכן, בירורים התנהלו בכיוון זה ומקץ שנה — ביוני 1926 — קם האיחוד של י.ס.א.י. עם נוער צ.ס. ואז הוכרז על האירגון המאוחד החדש „פרייהייט" (חופש).

הוועידה הראשונה של „פרייהייט" בפולין נתקיימה בווארשה בסוף 1926 ובה השתתפו שליחים מרובנה, שהנוער שלה היה רובו ככולו מאורגן בתנועות־נוער, ומהם עמדו גם בשורות הנוער של „פועלי־ציון" ושל „צעירי־ציון־צ.ס.". כשנתכנסה באפריל 1931 הוועידה השניה של „פרייהייט", הופיע הסניף הרובנאי ככוח בולט. לידו אורגנה אגודת ילדים, שהתחנכו כצופים ברוח הקולקטיביזם והחלוציות, וכשאלה הגיעו לגיל 15 — הועברו לשכבת הנוער של „פרייהייט" ואחרי שלוש שנים נתקבלו לשכבת העבודה של התנועה. כך היה נהוג ב„פרייהייט" לא רק ברובנה אלא בפולין כולה.

„פרייהייט" השתתפה ב„החלוץ", שלחה את חבריה להכשרה וחינכה אותם לחיי ארץ־ישראל. כבר בוועידתה השניה הוחלט לגייס את החברים המבוגרים להכשרה בטרם יעלו ארצה. כן סייעה ככל־האפשר לאירגון סניפי „החלוץ הצעיר"

וניהלה הסברה חלוצית־ציונית בקרב הנוער. בתעמולתה הוכיחה גם את הנחיצות להצטרף לאיגודים מקצועיים — רעיון שנקלט ביחוד ברובנה בין הנוער המקומי.

כשעמדו לערוך ב־1930 את הוועידה העולמית למען ארץ־ישראל העובדת בברלין, נטלה „פרייהייט" ברובנה חלק גדול בהכנות לוועידה זו. היא גייסה את חבריה מכל השכבות להפצת השקל בין יהודי העיר, הגבירה את פעולתה למען הקק"ל, לחמה בכל מקום להצלחתה של ארץ־ישראל העובדת בבחירות לקונגרס הציוני, — וכך הוכר כוחה בחוגי הציונים ברובנה. בכלל, חלקה של „פרייהייט" היה רב בפעילות הציוניות ברובנה, ויתכן שאחת הסיבות לכך נעוצה בחינוך העברי־ציוני שקיבלו חבריה בילדותם בבתי־הספר של „תרבות". משום־כך מובנת אולי גם שביעות־רצונה המיוחדת של תנועה זו מההחלטה החשובה שנתקבלה בוועידת הנוער העולמית בספטמבר 1933 בפראג (בזמן הקונגרס הציוני הי"ח) להסב את השם „פרייהייט" ל„דרור". השם עצמו דיבר ללב הרובנאים.

תנועת „דרור", שהיתה קשורה עם האיחוד העולמי של „פועלי־ציון (צ.ס.)"— „התאחדות", נעשתה איפוא אירגון בין־ארצי, וברובנה רכשה לה משך השנים חלק ניכר מהנוער המתבגר, מלבד אגודת הילדים שנתקיימה לצדה. מועדון „דרור" נמצא ברחוב קוֹבאַלסקה, בקרבת הנחל אוסטיה, ומשך אליו לא רק את חברי התנועה, אלא גם נוער מן החוץ. יום־יום היו מתכנסים שם לפעולות, לשיחות ולהרצאות, בדומה ל„קני" „השומר־הצעיר", „גורדוניה", „הנוער הציוני" ואירגוני נוער אחרים. באי המועדון התחנכו לחלוציות ולהכרה מעמדית. מכאן יצאו להכשרה מי לקלוֹסוֹבוֹ ומי לווארבה, קראַמניץ, יאנוב, דומברוביצה ועוד. שנים מספר בילו חברי התנועה הבוגרים בהכשרות עד שעברו את „כור־ההיתוך" והועמדו בתור לעליה, כדרך התקופה ההיא. ראוי לציין, שכמעט כל חברי „דרור" ברובנה היו בני שכבות עמלות או בני־חנוונים.

לגבי השלטון הפולני לא היתה התנועה כשרה והיא פעלה בעירנו כסניף החברה לחינוך ותרבות בפולין, ללא מגמות פוליטיות. אולם הבולשת התיחסה אליה בהסתייגות מסוימת ובחשד ביחסיה עם אירגונים מהפכניים (קומוניסטיים). ובאחד הערבים, לפני שבאֵי המועדון סיימו שיחה עם קבוצת חברים שהתכוננה לצאת להכשרה בקלוֹסוֹבוֹ, הופיעה פתאום פלוגת שוטרים שחסמה את היציאה ועצרה את שבעה־עשר הנמצאים אותה שעה במקום. הנעצרים הובלו אל תחנת־המשטרה והוחזקו כל הלילה כאסירים, ולמחרת בצהרים החלה חקירתם אחד אחד. בשאלות שהוצגו בצורה עוקצנית למדי ובאיומים, השתדלו החוקרים לסחוט ידיעות על קשריהם הם וקשרי „פרייהייט" עם אירגונים קומוניסטיים. רוב הנאסרים שוחררו, אך המשטרה המשיכה לעקוב אחריהם, ואחדים נשארו במאסר. כותב הטורים האלה, שהיה בין הנחקרים, נדרש במיוחד לגלות ידיעות על אחיו, שהיה ידוע לבולשת כמשתף־פעולה עם אירגון קומוניסטי אך ידה טרם השיגתו. ב„פרייהייט" ידעו על היחס המיוחד של השלטונות אליה עוד לפני המקרה ההוא, אך לא שיערו שהדברים יקבלו צורה כזו. החלו לטכס עצה כיצד למנוע מאסרי חברים והתקשרו בענין זה עם המרכז בווארשה. יצוין שבעת ההיא היו כל אירגוני־הנוער היהודיים חשודים בקומוניזם בעיני השלטונות הפולנים בגלל הנטיה שנתבלטה בחוגי הנוער ברובנה ובמקומות אחרים לתנועה מהפכנית זו.

למעשה ולהלכה לא היו ל„דרור"—„פרייהייט" כל יחסים שהם עם קומוניסטים וכפי שנוכחו נפל החשד בגלל יחידים שהפכו קומוניסטים ועזבו את „פרייהייט" (לצערנו, היו אלה מהחברים הפעילים ובעלי הכרה חלוצית שעזבו את הדגל ועברו למחנה אחר).

כשביקרו ב„פועלי־ציון" רובנה מנהיגי המפלגה ברדיצ׳בסקי וטיגר, באו להרצות גם במועדון „פרייהייט" וחיזקו את השורות, אך בדרך כלל היו חברי האגודה באים לשמוע הרצאות במועדון פ"צ, ושם היה מקום מפגשם עד שהקימו להם את מועדונם.

חברים טובים ונאמנים לרעיון התנועה היו ל„פרייהייט" ברובנה ומהם ייזכרו: חיים קופרשטיין, יוסף אוירבוך, יוסף כורך, צוקרמן, שטארקמן, אהרונזון ואחרים, שבמשך שנים הקדישו את מחשבתם ואונם לתנועה במסירות חלוצית. הח׳ צוקרמן שימש משך שנים אחדות נציג „פרייהייט" בוועד פ"צ ברובנה ולזכותו ייזקפו הרבה שירותים לתנועה.

שכבה צעירה של ילדים, חניכי תנועת „פרייהייט", קמה ליד האגודה בשם „צופים אדומים". חברי השכבה היו בגיל 12—14, שעסקו בעיקר בספורט, ערכו טיולים והאזינו לשיחות מבוגרים ברוח התנועה. עם התבגרותם הועברו לאגודה ומהם יצאו חברים בעלי משמעת חלוצית.

מאגודת „דרור"—„פרייהייט" עלו חברים רבים ארצה והם נקלטו בנען, יגור, שער־הגולן ומקומות אחרים.

יוסף כורך

תנועת „עקיבא"

בשנים 1933־34 היתה קיימת ברובנה אגודת „עקיבא", שמנתה כמאה חבר היתה זו אחת מאגודות הנוער החלוציות בעלת גוון מיוחד לחינוך ציוני, כסניף של התנועה הכל־פולנית בשם זה, שכּבשה לעצמה עמדה בקרב הנוער של רובנה. ראשיתה של התנועה ב־1928—29, לאחר שחלק מ„השומר הצעיר" נעשה צר לו במסגרת תנועתו שהלכה והשמאילה, והוא נדחף למסגרות אירגוניות אחרות. כתוצאה מכך נוצרה תנועת „עקיבא", שביסודה היתה על־מפלגתית, להגשמת היעוד הלאומי־חלוצי ברוח של מסורת ישראל. בידי התנועה עלה ללכד בני־נוער מכל השכבות, ביחוד מחוגי המתבוללים, ולקשרם לרעיון הגאולה וההגשמה בדרך החלוצית. כידוע, היה משקל רב לפעולות התנועה ולדרך חינוכה — על כך יעידו מפעלי־ההכשרה שלה בחוץ־לארץ והקיבוצים שהקימה בארץ.

שיטת הפעולה האירגונית של התנועה היתה לפי גדודים: גדוד־ילדים בגיל 9—11 שנה, גדוד־„הגשמה" לבני 12 ומעלה וגדוד נוער־מתבגר שעבר את ההכשרה ועמד לעלות או עלה ארצה להיות במגשימים ובבונים.

מערב־גאליציה ושלזיה היו עריסת התנועה, משם התפשטה ברחבי פולין ובמחוזות־הספר ועד יוגוסלביה ובולגריה הגיעה, וכך היכתה שורש גם ברובנה

הציונית. בתקופת השיא שלה (שנות השלושים) מנתה התנועה כשלושים אלף חבר והיא הלכה והתפשטה. שש חוות־הכשרה הקימה לפעולתה בפולין: מונארקה, בידגושטש, סלוצק, כשאָשוביצי, לבוב וביאָלסקו (האחרונה הותקפה בשנת 1934 על ידי פורעים פולנים ונמצאה במצור משך שלושת ימי ניתוקה; ידועה עמידת־הגבורה של חלוציה נגד הפורעים).

לתנועה בפולין היו שני מרכזים: בווארשה ובקראקוב, שמהם יצאו ההוראות לערי־השדה, לאגודות הסניפים. עם זה נודע שמה בכל המדינה והיא בלטה בין אירגוני הנוער. היא גם הוציאה מתוכה כוחות מצטיינים חשובים.

הסניף ברובנה לא היה גדול ביותר, כי עדיין לא הספיק לרכוש את הנוער שמצא את מקומו המתאים בתנועות אחרות, אך נשקפו לו עתידות, והוא העמיק והרחיב פעולתו בעיר, ורק חילופי השלטונות ופרוץ המלחמה הפסיקו את גידולו. בין מבקרי הסניף היו ראשי התנועה ודבריה, וביניהם יואל דרייבלט ויהודה אורנשטיין. ביקורי השליחים היו מחזקים את הסניף והוא החל לתפוס את מקומו בתנועה, אף הוציא חברים להכשרה וזכה להעלות אחדים מחבריו ארצה. ביחוד נמצאו לה לתנועה כמה עסקנים מבין המורים העברים, שסייעו להתפתחות הסניף.

המאורעות בארץ־ישראל, שהחלו בשנת 1936, שימשו אות־אזהרה וקריאה לעליית הנוער, לרבות את חברי „עקיבא", ומהם עלו אמנם ונכנסו מיד בעול המצב והמשכת מאמץ הבנין וההגנה. הקיבוצים שהוקמו על ידי יוצאי התנועה שהגיעו ארצה, הצטרפו להסתדרות ונהנים מתמיכתה. אכן קו התנועה היסודי נמשך גם במציאות הארץ והוא מעורר תשומת־לב מצד ראשי תנועת העבודה ועסקני הישוב. ברל כצנלסון אהב לבקר בקיבוצי „עקיבא" והיה רגיל להתארח אצלם בחגים.

יעקב זיידל ושמעון אוסם

„ו י צ ו"

עם התפתחות הפעולה הציונית בפולין כבשה לה מקום בתנועה הציונית הסתדרות נשים ציוניות „ויצו" ובשנת 1927 יצאו נציגות „ויצו" מווארשה לערי השדה והקימו שם סניפים. אחד הסניפים האלה הוקם ב־1928 ברובנה שהלכה וגדלה והציונות פרחה בה. היה זה לאחר הירידה בציונות בפולין ובקרנות הלאומיות בעטיים של דברי הקיטרוג וההשמצה של ה„יורדים", שהוציאו את דיבת הארץ רעה, ולאחר שפגה חריפותו של המשבר הכלכלי במדינה שפגע ביותר ביהודים. נאמני ציון והעסקנים שביניהם הרימו ראש ויצאו לחזק את הפעולה הציונית בכל השטחים, על אף החרמות הרביזיוניסטים את הקרנות הלאומיות, התבדלות „המזרחי" ופילוג האגף השמאלי הציוני. „ויצו", שלקחה על עצמה תפקידים מסוימים בהסתדרות הציונית, נשאה אז את דגל ציון ברמה והפיחה רוח מחודשת בכמה משטחי הפעולה הציונית.

בווארשה התקיים מרכז „ויצו" ליד המרכז הציוני. מאז ביקורם של חברת המרכז ואלכסנדר גולדשטיין ברובנה הסתעפה עבודת „ויצו" בעיר והיכתה שרשים.

הוועד ועסקניות „ויצו". יושבות (מימין): לסטיק, וילנר, ברלינר, ליפשיץ, טבצ'ניק, ברלינר. עומדות (מימין): (?), בורשטיין, וושצ'ינה, ויינברג, רייס, מזאה, זיגל, פיסיוק

מעשרות חברות, גדל הסניף והגיע ליותר ממאתיים, ונוסף לכך התארגנה ב־1933 קבוצת צעירות ב„ויצו הצעירה" שאף היא מנתה למעלה ממאה חברה, וכולן יחד פעלו ופיתחו עבודה ציונית ענפה וברוכה.

חוג פעולתה של „ויצו" ברובנה לא היה רחב עד לוועידת „ויצו" בווארשה ב־1928 בהשתתפות הגב' זיו מאנגליה. בוועידה זו נקבעה תכנית הפעולה בפולין והצירות חזרו למקומותיהן בהכרת החובה לפעול ולהפעיל למען התנועה. צירת רובנה בוועידה היתה גב' רוזה ברלינר (העסקנית של הקרנות ובתי־היתומים בעיר) והיא נבחרה לוועד הארצי של „ויצו" בפולין. אחרי הוועידה הגיעה לרובנה הגב' ברזח מסניף „ויצו" בלוצק וערכה כמה ישיבות עם ועד הסניף הרובנאי ומאז התבלטה „ויצו" באירגונה ובפעולתה בעיר.

עסקניות „ויצו" בקרמניץ ובלוצק הסמוכות לא היו מרוצות מהוועד הארצי שבווארשה ולשם כך נקרא בלוצק כנס גלילי של סניפי „ויצו" בווהלין. באו לכנס מלודמיר, לוצק, קובל, רובנה, זדולבונוב, דובנא, אוסטראה וקרמניץ. מטעם המרכז הגיעה הגב' לויטה מווארשה, ואחרי דיונים ובירורים הוחזר השלום ונציגות לוצק וקרמניץ נכנעו למרכז.

הפעולות העיקריות של „ויצו" היו: הפצת השקל הציוני, הסברה ציונית, אירגון האשה העבריה בתנועה הציונית, שיתוף במפעלים ציוניים, חברתיים־לאומיים, עזרה לחלוצים ולהכשרתם, חינוך הנערה העבריה לציונות ולחיי הארץ, ועל הכל — פעולה מאומצת למען קרן הקיימת לישראל וקרן היסוד, שני העמודים לבנין הארץ והחיאת שממותיה. שירותה של „ויצו" לקרנות הלאומיות היה רב

וברובנה הורגש הדבר ביותר. לא יפלא על כן שהנוער המקומי מכל הזרמים (פרט לרביזיוניסטים ולאגודאים שהתבדלו) עמד לשירות „ויצו" ומילא כל תביעה מצדה לביצוע מפעלים אם תעמולתיים ואם כספיים. לרובנה היה חלק נכבד במיליון הזהובים שנאספו בערי פולין אחרי מאורעות תרפ"ט לקרן העזרה המיוחדת למען נזוקי המאורעות והקמת ההריסות, סכום שעבר דרך קרן היסוד בצד המגבית הרגילה של הקרן, וזה בהרבה תודות לפעילותה המסורה של „ויצו" בעיר.

„ויצו הצעירה" הקדישה תשומת־לב מרובה להושטת עזרה לקבוצי ההכשרה של החלוצים מכל הגופים המאורגנים (לרבות הרביזיוניסטים). החלוצים ברובנה, קלוסובו ובמקומות אחרים נהנו מעזרה זו בהלבשה, מזונות, מכשירים, הסקה ועוד. חברות „ויצו הצעירה" נמצאו באותן הכשרות ועזרתן כאחיות־חברות היתה חשובה וברוכה. נאמנותן של חברות „ויצו" לעקרונות תנועתן התבטאה גם בחינוך הדור הצעיר ברוח ציונית ומסירותן למעש הציוני התבלט באספי כספים לטובת קרן הקיימת בימי־„פרח", „באזארים" ועוד. הבאזארים הפכו מסורתיים בחנוכה ובפורים, נמשכו ימים מספר והקיפו את כל אנשי העיר אם כתורמים ואם כתומכים ומכניסים לקהק"ל.

פעולות „ויצו" נמשכו בעליות ובירידות עד שהציונות נשתתקה ברובנה עם כיבוש העיר על ידי הרוסים בסוף 1939.

לוועד הסניף הרובנאי נבחרו הגברות: רוזה ברלינר, פיסיוק, ליפשיץ, ויינברג, זויה סרוואָטניק, מזאה, חיה דרמנסקה, אסתר וילנר.

חיה לעדן (דרמנסקה)

הוועד של „ויצו" עם אלכסנדר גולדשטיין

אירגונים ציוניים שונים

רובנה הציונית שתרמה הרבה מכוחה ואונה לרעיון הציוני והגשמתו, ידעה את כל הזרמים שבציונות. בה מצאו מקום כל האירגונים והכיתות השונים שהציונות הרוסית ולאחרונה הפולנית נתברכה בהם. אפשר לומר ללא ספק, כי כל הופעה בשמי הציונות מצאה את מקומה בקרב ציוני רובנה, באידיאולוגיה, בהגשמה, בתרבות, בספורט וכו׳. אם לא להזכיר כאן את „בני משה״, שרובנה לא זכתה להם, הרי ימצא המדפדף בספר־זכרון זה הדים לרוב התנועות והאירגונים שצצו ונתקיימו בעיר במשך יובל־השנים האחרון.

על אלה אפשר להוסיף את האירגונים או האגודות שלא הוקדשו להם פרקים מיוחדים, כגון: „טרומפלדור״, אגודת נוער ציוני בלתי־מפלגתי משנות העשרים למאה זו; „העובד״, אירגון ציוני שמרכזו היה בווארשה, וסניפו ברובנה; „ברית החייל״, גוף ציוני שהוכר רשמית ע״י השלטונות הפולניים; „החלוץ הדתי״, שאם גם לא היה מן האירגונים הגדולים במספר חבריו, חתר לקראת העליה ארצה, וגופים ציוניים אחרים, שהופיעו ופעלו בתקופת עשרים שנות השלטון הפולני האחרון ברובנה (1920—1939).

לכל גוף ציוני היו זכויות משלו — ולא מעטות. חלקם רב היה בחינוך הדור לציונות ולהגשמה, וכולם יחד היוו את הציונות של רובנה המעטירה, רובנה היהודית והציונית כאחת.

א. א.

המבצר לציונות וחלוציות

ידעתי את רובנה כעיר ואם בישראל, מרכז ולב ליהדות ווֹהלינית, תמיד הומה וסואנת, מלאה חיים, משופעת בכוחות פועלים, בעלי־מלאכה, סוחרים, תעשיינים, למדנים, משכילים; מרכז למוסדות־ציבור, מפלגות, תנועות־נוער, ומעל לכל — מבצר לציונות ולתנועה החלוצית.

הכרתיה מקרוב בראשית שנות העשרים, שעה שהתרכזו בה ובסביבתה אלפי פליטים מרוסיה הסובייטית, וביניהם רבים שפניהם היו מועדות לישראל. מצדדים שונים היו מגיעים הפליטים לפולין, ואילו מקום־המעבר העיקרי היה בסביבת זדולבונוב, ומקום־הריכוז הראשי — רובנה. מטעם המשרד הא״י המרכזי בווארשה הוקם ברובנה משרד גלילי, כסניפו של המרכז, וכאן נעשתה פעולה כבירה לקבלת פני הפליטים, אירוחם, שיכונם, ציודם בתעודות, העסקתם בעבודה, ובסופו של דבר — העברתם לווארשה לסידור הויזות והעליה ארצה.

בטיפול בפליטים, וביחוד בעולים ובחלוצים, שיקעו יהודי רובנה את כל התכונות והסגולות היקרות, בהן ניחנו יהודי ווֹהלין: עממיות, לבביות, תום ורוך ואהבת־ישראל.

מטעם המשרד הא״י המרכזי וכן בעניני מפלגתי — מפלגת פועלי־ציון־צ.ס. — הייתי בשנות העשרים מזדמן מפעם לפעם לרובנה, ותמיד הייתי מתבשם מהאוירה המיוחדת, הציונית והעברית, ששררה בעיר זו, ביהדות ווֹהלינית זו שנתנה לנו את חיים נחמן ביאליק ורבים אחרים.

עברו שנים. שוב בקרתי ברובנה — ב־1939. הפעם — כשליח מהארץ לפולין, ערב הקונגרס הציוני הכ״א. ארצנו היתה אז סוערה ומסוערת בגלל ה„ספר הלבן״, וסערת־רוח זו הבאתי אתי „שי״ ליהדות פולין. אולם בבואי לשם נטרפתי בסערה של ערב־מלחמה. עננים שחורים, מבשרי מלחמה, נתלו בשמי העולם כולו, אכן ברור היה כי נקודת־התורפה היא פולין, וממנה תפתח הרעה — לכשתפתח. כך נתלכדה לאחת תחושת שני היגונות הגדולים: יגון העולם וגורל היהודים; יגון ארצנו וגורל הציונות. באוירה זו, מלאת האימים וקצרת הנשימה, עשיתי שליחותי בפולין.

הגעתי לרובנה ביולי, כששה שבועות לפני פרוץ המלחמה. עשיתי בה יום שבת אחד, והיה זה היום הקשה ביותר בשליחותי בת תשעים הימים. לכאורה, אותה רובנה עצמה, אותם הרחובות ואותן הסמטאות שלה, אותם היהודים, אותם הציונים, — ולא היא. אם בווארשה, לודז, צ׳אֶנסטוֹכוֹב, בריסק, פינסק וכו׳ וכו׳ הרגשתי מועקה סתמית כבדה, הרי ברובנה כאילו חשתי באסון המתקרב ובא. גם בוילנה היתה האוירה ברחוב היהודי מחושמלת יותר מאשר במקומות אחרים, אך לא באותה מידה שברובנה. מדוע דוקא ברובנה? — איני יודע. אולי בגלל קירבתה לגבול הרוסי; אולי מאימתה של מלחמת אזרחים, בין הפולנים והאוקראינים — כשהיהודים באמצע — בטרם תפרוץ מלחמת גרמניה־פולין או בעת התפרצותה של זו; אולי משום שהמשטר הכביד את עולו ביחוד בחבל־ספר זה של ווהלין, ואולי פשוט משום שהיתה להם תחושה לאירועים היסטוריים העומדים להתחולל — איני יודע. אך זוכר אני בבהירות מפליאה את פרידתי מחברי היקרים כאחים לי בתחנת־הרכבת ברובנה, שהיתה כה רוויה געגועים, עצב, יאוש, וחדורה הרגשה והכרה כי פגישתנו האחרונה היא. אכן, היא היתה האחרונה...

הייתי בשליחות בפולין גם בשנת 1947, אחר החורבן. אך הפעם לא הגעתי לרובנה. זו, השוממה מבניה היהודים ומאירגוניה הציוניים, נמצאה עתה מעבר לגבול, מעבר — לחיים שלי.

ישראל ריטוב

דפי רובנה בציונות ההגשמה

רצה הגורל וקדחת הלוחמים על זכות בני ישראל בגולה להתקיים, להתארגן, לפתח את חייהם התרבותיים ולטפח קשריהם עם ארץ־ישראל — העבירה אותי ממוסקבה לפטרוגראד—חארקוב וקיוב... והימים ימי סיום מלחמת־העולם הראשונה, סוף המהפכה הפברוארית ותחילת המהפכה האוקטוברית.

אסיפת היסוד של רוסיה החפשית לא תקום עוד, ואתה הלכה לעולמה הוועידה היהודית הכל־רוסית — אכזבות, פוגרומים, הרס החיים הכלכליים של יהודי רוסיה...

על כנפי הציונות הסוערת נדדנו כמארגני „החיים במיצר״ בכל אתר. גדודי „צעירי־ציון״ על זרמיהם הופיעו מאוחדים במסגרת הציונות הכללית, רואים לפניהם את כלל ישראל, ולשמו מקימים „אוטונומיות״, בוחרים בוועדי קהילות, מכנסים מועצות לאומיות יהודיות, מכינים חוקים למיעוט יהודי. הרוב הלא־יהודי בשלו ואנחנו בשלנו — מנסחים תביעות ליצירת המרכז הלאומי בארץ־ישראל, מכשירים חלוצים, מגבשים קבוצות צעירים ומשפחות שלמות לעליה לארץ־ישראל. תקוות ואמונה אינן עוזבות אותנו גם בימי פוגרומים והרס הנתכים על ראשי היהודים.

ברוסיה, רוסיה הלבנה, אוקראינה ובווהלין־פודול מקימים ומקיימים הגנה ומתכונים לעלות לארץ־ישראל, מאודיסה ומכל חוף...

בקיוב נפגשתי (1918) עם קבוצת „צעירי־ציון" מכל חלקי אוקראינה. בין 50 הקהילות הראשונות שהוקמו באוקראינה בשנות 18־1917 תפסה את מקומה ווהלין עם העיר רובנה בראש על 2800 בוחריה, על נציגיה הפעילים אשר בקרוב השתתפו בבחירות לאסיפת הנבחרים באוקראינה (קיוב — 1918). „צעירי־ציון" הביאו אתם מחומם של יהודי פולין, משכלם הישר של ה„ליטבאקים" וממזג יצירתם של יהודי אוקראינה. הקשרים בין קיוב לבין כל חלקי אוקראינה היהודית, הם שהטילו על רובנה למן 1918 את החובה והזכות לשמש מרכז־מעבר בתקופת 1919—1922 לרבבות יהודים מס.ס.ס.ר. לעולם החפשי ומרכז־קליטה ראשון (אחר לבוב) לפעילי הציונות והחלוץ בדרכם לארץ־ישראל. זכתה העיר הזאת וציוניה היו כמעט כולם אנשי קידמה במחשבה, בחינוך, בתפישת עולמם היהודי והציוני, ועל אף קיום זרמים ונושאים להם בעיר, לא ידעתי שניה לה באחדות הפעולה של ציוניה הערים. כולם היו כלליים, גם הציונים וגם „צעירי־ציון" ואף „המזרחי", ולכולם היה כשרון לעשיה ציונית, שאיפה להגשמה בשדה החינוך העברי והחינוך הציוני־החלוצי. רובנה הצטיינה בשדה הציונות בכלל.

אינני בן־העיר רובנה, ולא הפרטים באופיים היהודי מענינים אותי בהעלותי על זכרוני את רובנה ואנשיה, בימי האוטונומיה היהודית ברמי הצלחתה ובכשלונה, בימי אוקראינה העצמאית ואוקראינה הפולנית — אלא העיקר: לא היה מעשה ציוני שרובנה לא נענתה לו ממרחקים. תחנה מרכזית ל„החלוץ" — להכשרתו ולעליתו; מרכז לקרנות הלאום: לקרן הקיימת לישראל ולזו הקרן החדשה אשר הרימה דגל „המעשר" בישראל — קרן היסוד; תחנה לקבלת פנים מעודדת ל„פליטים" ולקבוצות עולים מפלגתיים ובלתי מפלגתיים שזכו והגיעו בבריחתם ממקומם למקום בו אפשר להשיג ידיעות על הדרכים המשובשות הגדורות בתיל — בכיוון לארץ־ישראל.

זכיתי וביחד עם חברי במשרד הארצישראלי בווארשה הקימונו משרד א"י ברובנה, ובשנת 1923 הוזמנתי על־ידי חברי ב„מזרח־פערבאנד של צ.ס.—צעירי־ציון" להרצות ברובנה ולקיים כנס מפלגתי. בכנס זה באו לידי ביטוי רעיונות ותכניות והוקם ועד גלילי ל„צעירי־ציון—צ.ס." לווהלין והסעיף הראשון בתכניתו היה „קרן עבודה" — גיוס מכשירים, מכונות, חמרים וכלים לעבודה, לחקלאות ותעשיה בא"י. הסעיף השני — אירגון העליה ו„קואופרטיבים של עולים־מתישבים". הסעיף השלישי — מלחמה על תקציבי עליה מתוך כספי קרן היסוד — בניגוד לדעתם של מנהיגי ההסתדרות הציונית אז בלונדון ובארץ־ישראל — — —

והוקם ה„גליל" והכניס שפע של מכשירים לקרן העבודה ועודד את „העליה בכל התנאים", ולא ידעו כלל שליחי „מחלקת ההגירה בירושלים של ממשלת המנדאט" ושותפיהם בלונדון ובווארשה, מה היתה רובנה ב„זיווג זווגים עלייתיים", בפריצת גדרים לעליה של בניה היא וסביבתה ושל בני פולין אשר העפילו לעלות...

נזכור בספר זה לטובה ולברכה את כל אלה שעסקו בעבודת קודש זו, אשר עבודה ולחימה על עצמאות ישראל בדרך של הגשמה עקשנית היתה דרכם, וזכורים אלה אשר נפלו בדרכם ולא הגיעו עד הלום — — —

ישראל מרום—מרמינסקי

תרבות וחינוך

רוחות מנשבות

הרוח החסידית שנשבה בווהלין כבשה לה עמדה חזקה ברובנה שהיתה בעבר הרחוק מרכז של חסידים. ודאי נמצאו בתוכה גם מתנגדים, אך על מריבות בין הצדדים לא ידוע. מאז ישב בעיר המגיד ר' דב־בר ספק אם העזו המתנגדים לצאת נגד החסידים, ולדעת זקני הדור שלטה החסידות בעיר שלטון מלא.

ידוע סיפור המעשה מלפני 60—70 שנה (מפי ו. ז. איש־רובנה), שבהיכנסו פעם ל„קלויז" במקטורן מקוצר, גער בו זקן אחד באמרו: „כל השנים היתה עירנו מלאה חסידים ויראי־שמים, הוד קדושתו של המגיד ריחף על קהילתנו, המתנגדים לא יכלו לנו, והנה באתם אתם, ה„ברלינצ'יקים", עוכרי ישראל, לתקוע סכין בגבנו!" הלה ניסה להצטדק ולהסביר, שאין בעירנו יוצא בעקבות נושאי ההשכלה הברלינית ואין לחשוד במחפשי דרך להבנת הרוח והכוח התרבותי לאמיתו, אך הזקן סירב לשמוע דברי־הסבר ורק הוסיף: „מה לי הסברתך, אם תחילה אתם מקצצים את המקטורנים ואחר־כך את המצוות... אפיקורסים אתם, שובו בעוד מועד מדרככם ואל תמיטו צרה על ישראל ותורתו".

מובנת היתה הרגשת המרירות של אותו זקן, כי כמוהו סברו כל בני־דורו ב„קלויז" ומחוצה לו, וכזה היה הלך־הרוחות הכללי בימים ההם. המוני היהודים בעיר היו מאמינים־בני־מאמינים, וכל חיפוש דרכים במחשבה הישראלית ובדרך התחיה נראה להם כפגיעה בצפור נפשם, בקדוש להם ביותר, ככפירה באלוהי ישראל והתרחקות מדת ישראל וקדשיו. הבערות והחסידות יחד משלו אז בקרב יהודי העיר, וטבעי שהשמועות על ההשכלה בת־השמים הפחידה אותם. כל עולמם של הדורות ההם היתה שמירת דיני ישראל, קיום המצוות, תפילות והמשכת מסורת־אבות. כל תפיסה אחרת לא רק שהיתה זרה להם, אלא נראתה פסולה, שקוצה ומאוסה. ישיבתו של הסופר אברהם־בר גוטלובר ברובנה בשנות השמונים למאה שחלפה, היתה לצנינים בעיניהם ולרבים לא היה ידוע הדבר כלל. להיפגש עם גוטלובר, לבקרו ולשמוע ממנו דבר או לקרוא בספריו, או בספרי הריב"ל, או את „השחר" של סמולנסקין וכד', נחשב לחטא בעיניהם, רחמנא ליצלן.

אך מה שעושה הזמן לא יעשה השכל. מול הדעות המיושנות צצו ברובנה לאט־לאט דעות מתקדמות לחידוש המחשבה הישראלית, להבנת תרבות העם וקניניו, לביעור הבערות והכנסת אור בחיי היהודים במשכנותיהם ובחיי הציבור. אכן, לא להעתקת תכניותיהם של משכילי ברלין התכוונו בעלי הרעיונות, אולם החסידים האדוקים לא בדקו בין כשר לפסול ושללו כל הופעה ודעה מתקדמת.

רוחות הזמן החדש נקלטו תחילה בעיירות שבסביבות רובנה (טוטשין, אלכסנדריה ועוד). הנוער שם החל לקרוא בסתר את „השחר" (זכורים לבני אלכסנדריה היתומים ליזאק, הוניג והצעירים שהיו אחר כך מורי ה„חדר מתוקן" בליי, זק"ש וקפלן) ולהתחנך על הספרים שהופיעו אותו זמן בעברית. השפעתם

של ריב״ל מקרמניץ הסמוכה ושל גוטלובר, שישב שנים אחדות לעת זקנתו ברובנה, היתה רבה. המורה גולדארבייטר (אז באלכסנדריה ואחר כך ברובנה) היה מקורב מאד לגוטלובר ומבאי־ביתו. וולף זאם, מצעירי העיר ומשכיליה, ואתם כמה אברכים שנעשו אחר־כך מורים ברובנה, היו מבקרים אצלו ושומעים תורה מפיו. מהסביבה היו באים בהסתר להכירו, לשוחח אתו, לעיין בספריו ולהתבשם מרוחו, כי הצמאון היה רב.

אלימלך בליי מספר, שבשנת 1885 בבואו פעם בפעם לרובנה בשליחות אביו ר׳ יחיאל מאלכסנדריה בעסקי מסחר (והוא אז נער בן 14 שנה), השתהה פעם בעיר והלך אל גוטלובר. לשאלת המארח מה רצונו, לא ידע מה לבקש, כי לבו היה מלא משאלות שנבצר ממנו לבטאן. שמע מה ששמע וקיבל ממנו את הספר שהוציא על הומבולדט — והזמנה לביקור נוסף. בפעם שניה הציע לו גוטלובר שיסע לוילנה ללמוד אצל שטיינברג או שיכוון את דרכו לאמריקה, והוא מוכן לתת לו מכתבי־המלצה שיסייעו לו שם. פעם שמע מפיו על סופרי הדור ומשורריו והוא עודד אותו ללמוד תורה וספרות ולהפיץ ידיעות בין הדור הצעיר. מכל ביקור אצל גוטלובר היה בליי חוזר מוּקסם. בבית אביו וסבו לא ידעו כמובן על ביקורים אלה, וחלילה היה לגלות ברבים את הדבר.

אך נראו ניצני הרעיונות החדשים ברובנה והורגש הדבר בקהל, קמה בהלה בין האדוקים: „האומנם גם אלינו הגיעה הרעה?״ מאידך נמצאו יהודים אדישים שהתיחסו בביטול לדברים. — ישחקו להם איפוא הנערים...

עד כה ועד כה עשה הזמן את שלו. מספר המתעוררים גדל בהשפעת חוץ והגיע למאות, שהלכו והתקרבו לתנועת התחיה. הם קראו את ספרי הזמן, נפגשו וקראו בהם בצוותא, ולבסוף הגיעו לדעה להתחיל בחינוך הפעוטות בשיטת „עברית בעברית״ (בשטח זה הקדימו, כאמור, את רובנה בני העיירות הסמוכות — טוטשין, אלכסנדריה, ברסטצ׳קה ואחרות).

בשנת תרמ״ד, בערך, נוסדה ברובנה אגודת „חיבת־ציון״ ושמונה שנים לאחר מכן גם „שפה ברורה״, על ידי הצעירים נחום שטיף, נחה גרינברג, שלמה ואַסליר, משה בּוֹקוֹביצקי, נח גילבורד ואחרים. האגודה השניה — מטרתה העיקרית היתה הפצת העברית בקרב הנוער והעם, וראשית מפעלה היה יסוד ספריה עברית. למפעל תרבותי זה הצטרפו המורים גולדארבייטר, דננברג והצעירים יוסף אדל, שמואל מלמד, סנדלר ועוד. מחדר הספריה על הווֹליאַ שאבו רבים את תורת הלאומיות והציונות, ומשם פרצו המחשבות חוצה וכבשו את המוחות והלבבות של הנוער. בני חסידים עם מחפשי דרך נהרו יחד אחרי הציינות והספרות — והותרה הרצועה. נעשה ברור, כי אם רובנה קפאה על שמריה משך דורות, הרי רעיון ההתחדשות הלאומית הוציאה אותה ממסגרתה הישנה, להחיותה ולהעלותה.

וכך נכבשה העיר לרוחות הזמן. המטיפים הציונים „למען ישוב ארץ־ישראל״ (דרהיצין, יהושע בוכמיל, יוסף זאב, צבי הירש מַסליאַנסקי ואחרים) העמיקו להחדיר את „חיבת ציון״ ורעיון התחיה בלבות בני רובנה, ודבריהם נפלו על קרקע פורה. בצד ה„חדרים״ הישנים קמו „חדרים מתוקנים״ מודרניים והרוח העברית חגגה את נצחונה. אמנם, קרן החסידות לא ירדה ואיש לא התנקש בה, אך שוב לא שימשה גורם מפריע בדרך ההתפתחות הכללית. ביחוד הטביעה את רישומה על החיים היהודיים תקופת התנועות הפוליטיות, 1904—6, שבה ובזו שבאה אחריה — שנות

המלחמה העולמית והמהפכה הרוסית — הבשילה הכרתם הלאומית של המוני היהודים ברובנה, כבשאר ערי התחום ומחוצה לו. בתנאים החדשים צמחה הוויה יהודית חדשה. הנוער, שהתבגר בשנות המלחמה וחושל בזמן המהפכה ופרעות אוקראינה, עולמו נעשה צר לו והוא התפרץ למרחב במלוא הכרתו הלאומית. בשאיפתו להתרחק מגיא־ההריגה של אוקראינה, לבש אצלו חלום העליה לארץ־ישראל צורה ממשית, הרעיון הציוני הפך משאת־נפש, והערנות הציונית ברובנה ובשאר ישובי היהודים היתה לתוכן היחיד והרבים בד־בבד עם זה התפתחה גם תנועה עברית וברובנה צצו גני־ילדים, בתי־ספר וגימנסיה עברית, שהכניסו קרן־אור לכל בית מישראל בעיר. צלילי הדיבור העברי נשמעו לא רק בבתי־הספר, כי אם גם בישיבות וברחובות. נתמעטו ה„חדרים" הישנים, רבו הדופקים על דלתות המוסדות העברים — „תרבות" הופיעה כחלק אורגני בציונות והפכה לעובדה חיה בקרב יהודי רובנה.

א. א.

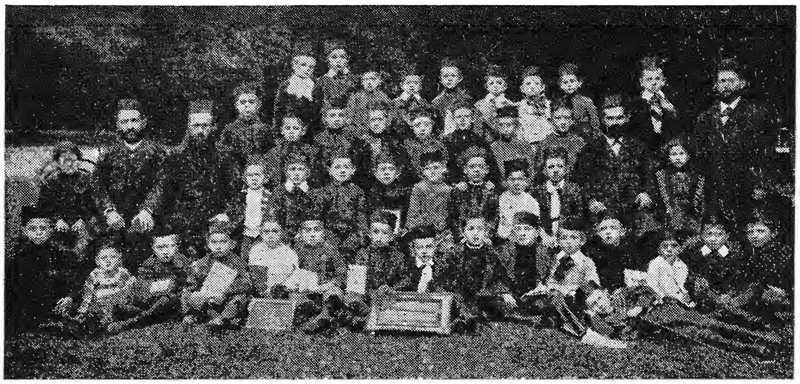
„חדרים" ו„מלמדים"

עד סוף המאה שחלפה ידעו יהודי רובנה שחינוך הבנים הוא אך ורק ב„חדרים" אצל מלמדים לפי דרגותיהם: לראשונה „מלמד דרדקי" למתחילים, אחריו „מלמד ערבוביה" ולבסוף „מלמד גמרא", כדרך הימים ההם בכל קהילה ישראלית. רק מתי מספר יוצאים מהכלל שלחו את ילדיהם לבית־הספר הממשלתי, וזה אחרי שלמדו ב„חדר". עשרות „חדרים" מהטיפוס הישן הידוע התקיימו ברובנה, רובם ברחובות קראסנה, שקולנה וגם על הווֹליאַ. בתקופת החגים, שבין „זמן" ל„זמן" (מחצית שנה בערך), היו יוצאים המלמדים לסובב בעיר למשוך תלמידים ל„חדר"יהם ל„זמן" הקרוב. המלמדים ברובם היו מן הערים והעיירות של הסביבה ומספרם הלך וגדל מ„זמן" ל„זמן". לא כולם היו ראויים להוראה אם מפאת נסיונם ואם בגלל ידיעותיהם הקלושות. כל „מלמד" חדש היה פותח לו „חדר" ומזמין לו „עוזר" (בהלפער), אם היה לו מספר ניכר של תלמידים. כל „חדר" תפס חדר־מגורים בדירה פרטית, אם לא בדירתו של ה„מלמד" עצמו, ללא סידורים כל שהם ובחוסר נוחיות מינימלית. ה„מלמד", שנקרא „רבי", היה יושב בראש שולחן גדול עם „קאנצ'יק" (פרגול עשוי רצועות עור לעונשים) ביד ומנצח על עשרות ילדים בני כיתות וגילים שונים, שהסבו לשולחן. לעתים היה ה„רבי" משלח לשעה קלה ילדי כיתה אחת החוצה, לבל יפריעו ללימודי כיתה אחרת, והיו שנהגו לשחרר כל ילד בפני עצמו מישיבה לפני השולחן לאחר שגמר את קריאתו בסידור או בחומש, והלה היה יוצא לשחק בפרוזדור או ברחוב.

ה„חדר" שימש בית־חינוך לנשמת הילד היהודי מגיל שתים—שלוש, והכשרת הילדים היתה תלויה בכושרו ובטעמו של ה„מלמד". ילדי רובנה בילו ב„חדרים" לרוב עד גיל „בר־מצוה". לא כולם נשארו כל הזמן ללמוד אצל אותו „מלמד" עצמו. היו שהחליפו את ה„חדרים" וה„מלמדים" מ„זמן" ל„זמן" והילדים היו צריכים להסתגל לנוהג השורר בכל „חדר" חדש ולביטוייו המיוחדים (אויס רעדרצין) של כל „מלמד", שראה צורך להכניס שנוי־מה בפירושו, להבדילו מ„מלמד" אחר.

אכן היו חסרונות ל„חדר" הישן, אך יש להודות שעל ידו היקנו לילדי ישראל תורה ומסורת לפי רוח הזמן, עד שהחלה מנשבת רוח חדשה בחינוך וחיי היהודים בכלל. באה תקופת ההשכלה וצצו שיטות בחינוך בדומה לעמים אחרים, ויהודי רובנה נאחזו ברעיון ה„חדר מתוקן", שתחילה הוקם בכמה מעיירות ווהלין (אלכסנדריה, ברסטאָצ׳קה ועוד). היה בכך משום צעד חשוב לקידום החינוך וגידול דור עברי לאומי בשיטה מודרנית. נמצאו משכילים ו„מלמדים" שהקימו „חדרים מתוקנים" גם ברובנה וה„חדר" הישן הלך וירד לאט לאט מבימת החיים. לא בנקל וויתרו ה„מלמדים" הוותיקים על מעמדם ופרנסתם; הם גייסו את הדור הישן, וביחוד את הקנאים שביניהם, להגנה על ה„חדר" הישן „השומר על הגחלת". קשה וארוכה היתה המלחמה, אך עם זאת החלו כל ה„מלמדים" להכניס חידושים ב„חדריהם" והשתדלו להתקרב לטיפוס ה„חדר מתוקן", כדי למשוך תלמידים ולהתקיים. כך חדרה המודרניזציה גם ל„חדרים" שהוסיפו להתקיים בצד ה„חדרים מתוקנים". דרישות הממשלה הרוסית מהמלמדים להיבחן בידיעותיהם, אף על פי שהיו ברוח אנטישמית מובהקת, סייעה להעלות את רמת ידיעותיהם.

עוד בשנת 1908 התקיימו ברובנה „חדרים" אחדים מהטיפוס הישן, אך היהודים בחרו לשלוח את ילדיהם לבתי־הספר הפרטיים, שבעצם היו „חדרים מתוקנים", של למל קולקר על הוּוֹליאַ, ושל ארבעת המורים: ריבנזון, פרליוק, בורשטיין ואייזנברג (נתקיימו עוד משנת 1905). מה„חדרים" של הטיפוס הישן זכורים אלה של: ר׳ מאיר מרחוב קראסנה, ר׳ וואלף פרישברג מקובל על הוּוֹליאַ, ר׳ ברוך בליי מרחוב מאַלַה מינסקה, ר׳ פינחס קוריצר מרחוב שקולנה, ר׳ יצחק הוכברג מסימטת מניז׳ני, זכריה זאָכציגר מרחוב ניאָמאָצקה, של בן־ציון שלייפשטיין על הוּוֹליאַ, ר׳ אלטר המלמד־גמרא ברחוב קראסנה, ר׳ יואל קבצן (שהיה ידוע בשם יואליק המלמד) ברחוב הסנדלרים, אף הוא ללומדי גמרא, מאטיל קריבורוצ׳קה, מלמד למתחילים ברחוב הסנדלרים, אלטר בורד, מלמד דרדקי, פינחס קלייד, שהחזיק „חדר מודרני" בצורת בית־ספר, ברוך דראז׳נר, שמואל ספקטור, יוסל אפל, ר׳ דוב בילינסקי, שנקרא ברלי זיסאָס (שנעשה מלמד לנערים מבוגרים לאחר ש־ירד מנכסיו בדליקה הגדולה ולימד את בני המיוחסים שבעיר: יחזקאל אוירבוך, שלמה קוליקו־ביצ׳ר, חיים פורציה, בן ברונשטיין וכמה אחרים). אחדים מן ה„חדרים" האלו החלו מתקרבים לסדריו ורוחו של ה„חדר מתוקן" בהתאם לרוח הזמן, וכדי למשוך תלמידים, הפכו אחדים מהם במרוצת הזמן ל„חדרים מתוקנים" ממש. מבין אלה יזכרו המלמדים: חיים יוז׳לבסקי, פינחס הירשפלד, אברהם שקליאר, יונה־ליב רוזנפלד (מראשוני הציונים ברובנה), סמוליאר, סוחרצ׳וק ואברהם גויכרך (זה האחרון הקים את „חדרו" מלכתחילה בצורת בית־ספר עברי ברחוב טומרובסקה ונתקיים גם בימי השלטון הפולני). רוב ילדי העיר רוכזו ב„חדריהם" של אלה ולזכותם ולזכות ממשיכיהם יש לזקוף לא רק את לימוד עברית בעברית והנחלת הלשון גם בדיבור למאות תלמידיהם, אלא אף בהכשרת לבם לציונות ולקניני האומה. תלמידים אלה התחנכו ברוח הלאום והיו ציונים טבעיים מילדותם בספגם רוח ישראל ויסודות תרבותו; רבים־רבים מהם נמשכו ארצה ואף עלו אחר־כך, והם מעלים עד היום ביראת כבוד את זכר מוריהם־מחנכיהם הראשונים ברובנה עירם, שהינחום ברוחם לקראת תחית העם ותרבותו ונטעו בלבם אהבה עזה לשפה ולמולדת.

מורים ותלמידים של „חדר מתוקן"

על אחדים מהמלמדים והמורים ההם מספרים תלמידיהם:

ר׳ יוסל טיסמניצר. יהודי בר־אוריין מלא וגדוש, חסיד נלהב של שושלת ריז׳ין שלימד גמרא לנערים והיה הולך לבתיהם כדי ללמדם תורה. ידע להקנות לחניכיו את לימודו והקים דור יודעי פרק במשנה ותלמוד.

ר׳ פסח גויכרך. יהודי בעל הדרת־פנים ונעים הליכות. קראו לו ר׳ פייסי המלמד מסימטת מניז׳ני. היה מלמד דרדקי ובמשך שנים רבות הרביץ תורה ב„חדרו". רוב תלמידיו עברו ללמוד ב„חדר מתוקן" של בנו אברהם גויכרך. היה זה יהודי עוסק בצרכי ציבור, מבוני בית־הכנסת „משניות" וגבאי שלו משך שנים רבות. אדם חכם שסימל את טיפוס „בעל־הבית" של דורו. נפטר בגיל שבעים בשנת תרע"ב.

ר׳ יצחק הוכברג. מזקני המלמדים ברובנה משנות התשעים למאה שחלפה, תלמיד־חכם ועניו גדול, שהעמיד תלמידים למאות. תחילה ניסה לעסוק במסחר, אך ההצלחה לא האירה לו פנים והוא פנה להוראה, בפתחו „חדר" בביתו בסימטת מניז׳ני. קראו לו ר׳ איצ׳ה המלמד. לא בנקל השיג ר׳ איצ׳ה מהשלטונות הצאריים רשיון למלמדות, שניתן לאלה שעמדו בבחינה וזה לאחר חקירה ביחס לכשרות אישית מבחינה אדמיניסטרטיבית.

היה זמן שר׳ איצ׳ה החזיק שני עוזרים לכיתות הקטנות ב„חדרו" והיה פופולארי על הווליא, אך לעת זקנתו ירדה קרנו; קמו מלמדים צעירים, ורגליו של המלמד הזקן נדחקו. בשנים האחרונות לחייו הסתפק בעוזר אחד (יעקב גוז), כיון שמספר תלמידיו ירד עד כדי שתי עשרות בלבד. אותן השנים סבל ממיחושים ונשא את צערו בדומיה. הוא היה ממייסדי חברת „משניות" ובוני בית־הכנסת בשם זה על הווליא. היו לו שלושה בנים ושתי בנות (אחד מבניו. וולף, נמנה עם ראשי ה„בונד" ברובנה בשנת 7—1905, נאסר ב־1907, גורש מרוסיה ומת בנכר). אשתו חיה־שרה היתה ידועה כאשת־חיל. בחורף תרס"ח שבק ר׳ יצחק חיים לכל חי והוא בן 73.

ר׳ יצחק בירשטיין. לרבים מבני רובנה היה ידוע ר׳ יצחק המלמד והחזן. נהגו לקרוא לו ר׳ איצ׳ה החזן, אם כי לאמיתו של דבר היה מלמד כל ימיו על הווליא. בהיותו אחד מבוניו של בית־התפילה לחסידי אוליק, שימש בו גם בעל־

תפילה, שלא על מנת לקבל פרס, וגם גבאי כל הימים. אגב, ידע ר׳ איצ׳ה למלא את שליחותו כמלמד וכחזן גם יחד. זכורה לבני רובנה תפילתו הערבה של ר׳ איצ׳ה שכבשה לבבות. בהיותו בעל־תפילה לא חיפש דרכי חזנים מקובלים, אלא שפך שיח לפני רבון עולמים. וכיון שפרנסתו היתה על מלמדות כל השנים — הסתפק במועט שבמועט (מלמדים עשירים לא היו ברובנה כלל...) ועשה את כל מחשבתו קודש לבית־התפילה שלו, להאדרתו ולשגשוגו. רוב תלמידיו היו בני המתפללים בבית־התפילה האוליקי, שכן העריצוהו וכיבדוהו.

ולא רק מלמד ובעל־תפילה היה ר׳ איצ׳ה; בגורלו נפל עוד תפקיד: להיות מפשר בין המתפללים בענינים שונים ואמנם כמעט תמיד היה מצליח למצוא מוצא של שלום בין יריבים. כחסיד בין חסידים היה ר׳ איצ׳ה מקורב ביותר לאדמו״ר מאוליק ונוסע אליו לעתים מזומנות, ובשעת ביקורי ה„רבי״ ברובנה היה נושא־כליו. משהזקין הסכים ר׳ איצ׳ה שיוזמן חזן מודרני לתפילה בימים־נוראים, והיה בכך ויתור גדול מצדו...

הידיעות האחרונות ממנו הגיעו ארצה בשנת 1938 וגורלו לא ידוע.

ר׳ יוסף אפל. הוא בא מדובנא לרובנה בשנת 1908 והמשיך במלמדות, לימד נערים מבוגרים. יהודי משכיל ולמדן, אדם פיקח ובעל מידות יפות. טובי הנערים של העיר נתקבלו על ידו ל„חדרו״ ברחוב קראסנה. שמו הלך לפניו ובעיר כיבדוהו מאוד. אכן, תלמידיו עשו חיל, ונמצאו הורים שבניהם למדו בבתי־ספר כלליים והכניסום ללמוד אצל ר׳ יוסל אפל אחרי־הצהרים כדי להשלים את ידיעותיהם בתורה וגמרא. ר׳ יוסף היה חובב ציוני בעל הכרה ובעל הליכות יפות כל ימיו.

ר׳ שלמה רייכמן (בן דובנא), שהגיע לרובנה בשנות מלחמת־העולם הראשונה, לימד בבית־הספר של ר׳ אשר למל קולקר ואחר כך בישיבת „עץ־חיים״, אך בעיקר עסק בהוראה פרטית של עברית ולימודי קודש בבתי התלמידים. היה תלמיד חכם ולוחם לעברית.

ר׳ יונתן המלמד. מטובי המלמדים בדור האחרון. עסק במלמדות עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה ולא הזניחה כל השנים. אמרו עליו: ר׳ יונתן ומלמדות — כגוף ונשמה. הוא הצליח להכניס רוח חיים בלימוד, לבאר ולהסביר לעומקו של ענין, שמר על הצורה בחתרו לשיטות מודרניות. לאחרונה, כשרוב ילדי רובנה חדלו להיזקק ל„חדר״, כיון שהיו קשורים לבתי־ספר כלליים או עבריים, — הירבה ר׳ יונתן לפעול לשם הצלת כבוד התורה משיכחה. ידעו זאת חרדי העיר והעריכו את ר׳ יונתן הערכה יתירה. הוא גם לימד פרשת־השבוע לבעלי־בתים בבית־הכנסת הגדול. מתומכיו של ר׳ יונתן היה הרב ר׳ משה־אליעזר רוטנברג, שהכירו יפה וקירבו אליו. משנוסדה אגודת „לומדי משניות״ בבית־הכנסת הגדול, נקרא ר׳ יונתן להיות המלמד והמסביר, כי הסברתו הקולעת יחד עם למדנותו עמדו לימינו והרימו את קרנו בעיני הכל.

בשנת 1912 ביקר ברובנה מטעם „חברת מפיצי־השכלה״ מפקח החברה מר שולקובסקי, שעבר בישובי ווהלין ובתחום־המושב היהודי כדי לעמוד על מצב החינוך היהודי בכלל וה„חדרים״ בפרט. לפי הדו״ח שלו ביקר בחמישה ישובים בווהלין (ז׳יטומיר, רובנה, קובל, טורצ׳ין ואלכסנדריה) ב־108 „חדרים״. ואלה הדברים שרשם על רובנה *:

* לפי „הזמן״, 1912.2.24.

„מלמדי רובנה מפותחים יותר מהמלמדים בשאר ארבעת המקומות שביקרתי בווהלין. ה„חדרים" המרובים ביותר בתלמידים מכל — הם ה„חדרים" ברובנה. גיל התלמידים ב„חדרים" הרובנאים (אותו דבר גם בז'יטומיר) הוא מ־5 עד 14 שנה. התלמידים לומדים ב„חדרים" משך 6—7 שנים. שפת הילדים, כמו בכל שאר המקומות, היא הלשון המדוברת (אידיש), אם־כי על הוראה בלשון זו מביטים בלעג ובבוז. כל הלימוד מוגבל בהעתקה מיכנית מן הדוגמה שהמלמד מכין לתלמידיו. גם ברובנה מורגשת השפעת אשת המלמד (הרבצין) בעבודת־החינוך של בעלה.

תקציב ה„חדרים" ברובנה גדול יותר מאשר במקומות אחרים. הכנסות המלמדים משכר־לימוד מגיעות בממוצע ל־446 רובל בשנה (ההכנסה הקטנה ביותר היא בעיירה טורצ'ין — 185 רובל). על עתידו של ה„הדר" מביטים המלמדים עצמם ביאוש, כולם מתאוננים ומודאגים. לדעתם נמנעים האמידים לשלוח את ילדיהם אל ה„חדר", שירד בעיניהם. התלמידים — מבקרי ה„חדר" — ממרים ואינם לומדים בחשק. בעלי־יכולת מזמינים מורים לעברית ולתורה לבתיהם ויש „מלמדים ביתיים". בחמשת הישובים הנ"ל רשומים 110 „מלמדים ביתיים" כאלה, ומספר הילדים הלומדים ב„חדרים" בישובים אלה מגיע ל־3219. ה„חדר" מופיע כמוסד החינוכי הפתוח היחיד לילדי ישראל בווהלין המאוכלסת יהודים, מאחר שבית־הספר העממי הכללי כמעט שסגור הוא בפני ילדי יהודים ומספר בתי־הספר ליהודים קטן מאוד.

בין ה„חדרים" השונים — 11,1% „חדרים" מסורתיים, ומלמדיהם הם אנשי־תורה מליטא. בשורה אחת עם אלה קם ועלה טיפוס חדש של „חדרים" משוכללים, אמנם לא מסוג ה„חדרים מתוקנים" (המקבלים צורת בית־ספר). ל„חדרים" מהטיפוס האחרון אין עדיין צורה קבועה, הם עומדים באמצע הדרך, בין ה„חדר" הישן ובין ה„חדר מתוקן", והם מהווים 5,5% מכל ה„חדרים". המלמדים הישנים רודפים את המלמדים החדשים בחימה ורוגז, אך כולם מתקיימים וממשיכים איש איש בדרכו הוא.."

המלמדים היוו מעמד מיוחד. פרנסתם היתה בדוחק ורבים מהם נזקקו להכנסות נוספות מן הצד (חזנות, שדכנות, תיווך ועוד).

אריה בן־מנחם

ריב השפות בספריה העממית

אחת הפעולות הציוניות בראשית המאה ברובנה היה דבר ייסודה של ספריה עברית עממית, שמשכילי העיר השקיעו בה הרבה עמל לפיתוחה. (קרוב לודאי שספריה זו היתה המשך לספריה של אגודת „שפה ברורה"). בספריה זו נמצאו ספרים עברים בלבד — מספרות ימי־הבינים ועד הספרות החדשה של התקופה ההיא. והיו לה לספריה כ־30 חבר שנשאו בעולה ודאגו לה. חברים אלה שילמו מס חדשי לקופת הספריה ומהכנסה זו רכשה ספרים נוספים. הם גם משכו אליה חברים וקוראים נוספים וראו בספריה מוסד רוחני־תרבותי לשאיבת חכמה ותרבות אנושית ויהודית. ואכן, רבים מהנוער האינטליגנטי בעיר ניזונו מהספריה. בתחילה הוחזקה הספריה בבית הרשל ברוך ברחוב קראסנה, ומשם נדדה לכמה מקומות.

אחת לשנה נתקיימה אסיפת חברי הספריה, בה סוכמה השנה שחלפה ונבחרו לשנה החדשה מנהל וששה חברים ספרנים תורנים, איש ליום. וכך משנה לשנה,

הספריה התרחבה והלכה לאט־לאט, עד אשר חל הקרע במוסד והשלום בו הופרע.

אחד החברים מראשוני המייסדים של הספריה, נחום שטיף, ששינה את טעמו ונמשך לאידיש, גרם למחלוקת שסביבה פרץ ריב־שפות בין החברים.

היה זה בשנת 1904, לערך, כאשר שטיף חזר לרובנה מקיוב, מקום לימודיו, והוא תומך באידיש ומטיף לה. סביבו התרכז מספר בני־נוער. והימים ימי חיפוש דרכים ותורת ה„קולטור־אוטונומיה" של ה„בונד". נמצא לשטיף כר להטפה ובנקל רכש לו תומכים גם בין חברי הספריה שבעיר. והנה נתקיימה אסיפה שנתית של חברי הספריה ושטיף הכניס הצעה להפוך את הספריה למוסד עברי־אידישי, כלומר להכניס בה ספרים באידיש ולפתחה להמוני העם. ההצעה נתקלה בהתנגדות מצד הרוב הגדול של חברי הספריה, שראו את עצמם נאמנים לעברית ולא רצו להכניס ספרים אידישיים לספריה. אחדים התנגדו מתוך השקפה עקרונית, והיו שדאגו פן ידחקו הספרים באידיש את הספרים העברים והקוראים יתרגלו לקרוא אידיש על חשבון העברית, דבר שהיה בניגוד להכרתם הציונית. נתעוררו ויכוחים סוערים והמלחמה היתה נטושה בין הצדדים. שטיף, בעל הכשרון והתקיף בדעתו, הוציא מנרתיקו כל מיני נימוקים והסברות להגנת עמדתו. סייעו לו תומכיו, אולם הם לא הצליחו לשכנע את יריביהם והצעתו הוסרה מעל הפרק.

שמחו העברים לנצחונם והקנאה לעברית גברה בלבם. הם הרגישו כי עמדו על משמר הקנינים הלאומיים. אך לשטיף ותומכיו חרה הדבר, ובלי שיטול רשות־הדיבור אחרי דחיית ההצעה, נשא נאום־תשובה פסקני, ובעדנא דריתחא תפש בפמוט־נחושת עם נר דולק שעמד על השולחן והשליכו בכעס לצד יושב־ראש האסיפה. למזלם של השנים נפל הפמוט על ארון־ספרים ולא פגע באיש, רק זכוכית הארון נשברה לרסיסים והד הפיצוץ לווה בצחוקם של העברים...

שטיף עזב את האסיפה ומאז חדל להתענין בספריה העממית, שנשארה עברית. עם אינצידנט זה נגמר ריב השפות בספריה, אולם התלקח אחר־כך בשטחים אחרים.

אליהו ריצמן

אגודת חובבי שפת־עבר

ההתעוררות הלאומית שהורגשה ברובנה וכיבושי הציונות בה הביאו גם תנועה עברית לתוכה. לימוד עברית בעברית החל ב„חדרים מתוקנים" שקמו והוחזקו על ידי מורים עברים פרטיים ויהודי רובנה המשכילים שלחו את בניהם להתחנך בהם. ומשנתאשרה ברוסיה אגודת חובבי שפת־עבר (בשנת 1910, לערך) נפתח ברובנה סניף האגודה בשנת 1911. עד אז היו מורשי הוועד האודיסאי ל„חובבי־ציון" היחידים שפעלו בגלוי במקום בשטחים ציוניים כמוכרים על ידי השלטון, ברם מאז נפתח סניף חובבי שפת־עבר ניתן לציוני רובנה לפעול תחת דגל הסניף ולנהל פעולה תרבותית וגם מפעלים ציוניים אחרים שהיה יסוד לקשרם לתקנות הסניף.

כמעט כל ציוני רובנה היו רשומים כחברים בסניף אגודת חובבי שפת־עבר המקומי ונעשו באי המועדון העברי, ובעיר הורגשה אוירה עברית. לוועד הראשון של הסניף נבחרו: ד"ר יחזקאל אוירבוך (ראש ציוני העיר אז), שכיהן

יושב־ראש הוועד, זלמן גרינפלד (אחר־כך רב־מטעם בעיר) — מזכיר, וכחברי הוועד: נחום שטריק, יהודה מוטיוק, חייקל קופלמן, לייב אייזנברג, ברל כורך, שלמה ואַסלר, המורה קוניבסקי ואחרים.

מועדון. בראשית צעדיו פתח הסניף מועדון בביתו של המורה זאב גולדארביטר, בסימטת קניאַז׳אַסקי ששימש מרכז לחברים ולציונים בכלל. ערב ערב ובשבתות היו נפגשים שם חברים וחברות, בעיקר מבוגרים שדיברו עברית והתבשמו בפינה זו מרוח העברית והתרבות. במועדון נמצאו עתונים עבריים, חוברות וספרים שונים. כמה ממבקרי המועדון היו מנהלים שיחות ואחת לשבוע (לרוב בשבתות) היו עורכים הרצאות שמשכו רבים. על המרצים ומנהלי השיחות נמנו: הסטודנט זאב פינקלשטיין (כעת שוהם בחיפה), שלמה ברז, לייב אייזנברג, זלמן גרינפלד, משה ברגר, המורים חייקל קופלמן, ריבנזון, וכן הרב זלמן גולדנברג, לייביש חריף מסלאבוטה, המשורר יעקב לרנר מקוסטופול, המורה ליסיצה, עזריאל גורינגוט מקרמניץ, המורה חלף מקליבאן ועוד.

שעורי־ערב. מפעל שני חשוב של סניף חובבי־שפת־עבר ברובנה היה דבר פתיחתם של שעורי־ערב לעברית למבוגרים. שעורים אלה היקנו ידיעה עברית לרבים מהנוער המבוגר והחדירו ללבותיהם הכרה עברית.

נשף מנדלי. באותה שנה, 1911, חגג העולם היהודי־תרבותי את יובל השבעים וחמש לסופר שלום־יעקב אברמוביץ, הוא „הסבא מנדלי". אסיפות וחגיגות־עם נערכו בהרבה ערים ועיירות של רוסיה, בהן ניתן ביטוי להערצת הסופר ולרחשי לב העם לסופר הדגול, להערכת יצירותיו ולזרם שהכניס בספרותנו. באסיפות הוקראו מיצירותיו והיובל הוחג ברוב פאר וכבוד.

גם אגודת חובבי־שפת־עבר ברובנה חגגה מאורע זה. תחילה שלחה ברכות לבעל־היובל, ולאחר שקיבלה רשות מהשלטונות ועשתה את ההכנות הדרושות — ערכה גם נשף ספרותי פומבי, שנחרת בזכרונם של בני רובנה כ„נשף מנדלי".

הנשף נתקיים באולם הגדול של „לינת־הצדק" ברחוב זאמקובַאיה בהשתתפות הסופר ר׳ מרדכ׳לי (צ׳מרינסקי), שהוזמן לכך במיוחד מוואַרשה, הרב המקומי מטעם הממשלה זלמן גולדנברג, החזן הנודע יעקב פרומן (אז ברובנה) ובתו הזמרית, הנער הכנר יצחק אדל, הצייר הצעיר בנימין חסין, המורים והעסקנים הציונים שבעיר. האולם קושט בטעם רב — בתמונות, ירק ודגלים, ובתמונה גדולה של מנדלי, שצוירה במיוחד לכבוד הנשף על ידי חסין הנ״ל. אוירת חג שררה באולם כבר בשעת ההכנות לנשף גדול זה.

הקהל היהודי ברובנה ובסביבה נהר לנשף בהמוניו. עוד שעה ארוכה לפני פתיחת הנשף נמכרו כל הכרטיסים. מיוחסים שאחרו להגיע, או אנשי הסביבה שבאו בשעה האחרונה, נשארו בחוץ מחוסר מקום באולם. מאות אנשים לחצו בכניסה וקשה היה לשוטרים ששמרו על הסדר לעצור בעדם. הם נשארו עומדים והאזינו בעד החלונות והדלתות הפתוחים.

האידישיים התרגשו, והיו להם נימוקים לכך. לדעתם — מנדלי הוא שלהם, והנה באו הציונים והכניסוהו אל תחת דגלם. לא נשארה להם ברירה אלא לבוא ולקחת חלק בנשף כאורחיהם של חובבי שפת־עבר ומוקירי בעל היובל, והם באו.

פתח את הנשף בעברית זלמן גרינפלד, מזכיר חובבי שפת־עבר אז. אחריו נאם הרב גולדנברג, שבירך את חתן־היובל בשם הקהל הרובנאי וחובבי שפת־עבר,

המוקירים את הסופר העממי הגדול של הדור, והמשיך לדבר על יצירתו וערכה לעם ולדורות. בהפסקה שלאחר נאומו ניגן אדל בכינור „כל נדרי״ ושיר עממי יהודי, שעוררו התעוררות הציבור.

הסופר ר׳ מרדכ׳לי העלה על נס את גדולתו של מנדלי וניתח כמה מיצירותיו החשובים שהעמידוהו בראש הסופרים היהודים. הוא ציין את המיוחד שבגישתו של מנדלי לספרות והדגיש שיצירת מנדלי נובעת מתוך קרבתו הנפשית לעם. לדבריו, נתן מנדלי לעם מזון רוחני שנקלט במוחו של כל אדם מישראל, שכן היה בעל עין חדה ותפיסה עמוקה, ונשלח בכשרונו הגדול לקיים שליחות בדור התחיה להיות לוחם מלחמת „עמך״, שהוא רוב מנין בעם בתפוצות.

נאומו של ר׳ מרדכ׳לי באידיש, שארך למעלה משעה, נתקבל בהתלהבות על ידי הקהל. אחריו שרה מקהלת „צעירי־ציון״ מספר שירים לאומיים בעברית ואידיש. סיים את שורת הנאומים הסטודנט וולף פינקלשטיין, שהיה מקובל ברובנה. דבריו, שנאמרו בעברית צחה, נשמעו בתשומת־לב מרובה. לבסוף שר החזן פרומן בלוית המקהלה ובתו שרה „אלי, אלי למה עזבתני״. בשירת „התקוה״ על ידי המקהלה והקהל ננעל הנשף, שהשאיר רושם בל ימחה על כל משתתפיו.

משגדל הסניף ומספר המתענינים בו עלה, היה צורך להעביר את המועדון לדירה יותר מרווחת במקום מרכזי בעיר, ולתכלית זו שכרו אולם גדול עם חדרים בצדו בבית גשל ברחוב שוסיינה. המועדון החדש קושט יפה והסניף המשיך להתפתח. נמצאו רבים מהנוער והמתלמדים שנהרו למועדון ועד מהרה הפך להם מרכז. יצוין, כי נערות שהיו רחוקות מהתנועה הלאומית ולא ידעו עברית כלל — התקרבו לציונות תודות לביקוריהן במועדון, שבו נערכו מסיבות ספרותיות מענינות ונשפים לאומיים.

באחד הימים עבר את רובנה שמחה קלריך, איש־ראָזנה, והוא אז צעיר לימים — סטודנט במוסקבה. בבקרו את אחיו, תושב רובנה, עיכבוהו הציונים והוא הירצה במועדון החדש. קהל רב בא לשמוע את הרצאת הסטודנט ממוסקבה בעברית, בה הצליח לתת ביטוי כן לזרמים שבתרבות הדור ובתנועה הלאומית, וכן קלע בתשובותיו לשואלים. היה זה בחול־המועד פסח תרע״א, ומאז הוחל לתת את הדעת על משיכת כוחות ספרותיים להרצאות פומביות. וההזדמנות לא איחרה לבוא. סמוך לאותו זמן ביקר איתמר בן־יהודה (הוא בן־אב״י, בנו של אליעזר בן יהודה מירושלים) ברוסיה בלווית אשתו. השתמשו ראשי חובבי שפת־עבר בביקורו זה והזמינוהו להרצות בכמה ערים מרכזיות. אחרי שהירצה באודיסה וקיוב, הוזמן גם לרובנה. להרצאת מרצה מארץ־ישראל באו יהודי רובנה בהמוניהם וביניהם רבים מערי־השדה. היה בהופעתו של בן־אב״י משום הפגנה כבירה לשפה העברית השבה לתחיה ולרעיון הציוני כאחד. ציוני רובנה ערכו מסיבה מפוארת לזוג האורחים מארץ־ישראל ובילו אתם שעה ארוכה בשיחות, שירה וריקודים. כהרצאה כן המסיבה הפיחו רוח מרעננת בלב ציוני העיר, וביחוד הצעירים, שהתבשמו מן הדיבור העברי החי. הרושם היה חזק ביותר. האורחים עשו ברובנה שלושה ימים, שהיו ימי חג ופירסום לתחית השפה והארץ.

באביב תרע״ב (1912) חגגה „הצפירה״ את יובל החמישים שלה. יום החגיגה בוואַרשה נקבע לא׳ אייר. קדמו לחגיגה זו הכנות רבות בוואַרשה גופא ובערי־השדה.

הוועד ופעילי אגודת חובבי שפת־עבר עם בן־אב״י ורעיתו

חובבי שפת־עבר ברובנה שלחו ציר לחגיגה — את הרב זלמן גולדנברג. הבלתי־ציונים, שרובם נטו לאידיש, ראו צורך לשלוח מכתב־ברכה ליובל זה. מאחר שהמכתב נחתם על ידי השולחים, התערבו כמה ציונים וצירפו את חתימותיהם לשם טישטוש ועירבוב... וזה לשון המכתב:

„לפני חמישים שנה, עם דמדומי שחר השכלתנו, הופעת לפנינו ראשונה, ,צפירה' יקרה, בקריאה לאור על שפתותיך ובחותם הדעת על מצחך. כשביב נוגה נושא נוחם ותקוה חדרת לתוך פינותינו הנידחות ואת חלוצי הדור לטעת עוררת. דור הלך ודור בא ואת הלכת בבטחה את דרכך. ערה היית לכל דפיקות לבה ורעידות נשמתה של אומתנו, את מכאובה כאבת ואת שועתה שַוַעת, ובלי־הרף בלי־הפוגה לחמת את מלחמת צדקה..

פגעי הזמן לא הצרו את צעדיך. באמונה ועוז דרכת נגד כל המעצורים והמכשולים, ואחרי יובל שנים של עבודת העם הנך עומדת לפנינו עתה מהודרת ומשוכללת ובידך דגל התקוה והתחיה. ולעת כזאת, ליום מלאת חמישים שנות קיומך, נושאים אנחנו לך, „צפירה" חביבה, בתוך ברכות כל מוקירי ספרותנו, גם את ברכתנו אנו; לעולם לא ידעך אורך! עוד הדרך רב, עוד רבה המלחמה!"

רובנה, כ"ד ניסן התרע"ב — מוקירי ספרות ישראל ברובנה — חתימות

יצוין, שבין החתומים על המכתב היו אישים כנחום שטיף (בעל־דמיון), משה זילברפארב (מי שהיה אחר כך מיניסטר לעניני היהודים בממשלה האוקראינית), זאב פינקלשטיין (שכיהן באכסקוטיבה הציונית בלונדון, כעת עורך־דין שוהם בחיפה) ואחרים.

בתקופה ההיא פעלו ברובנה האידישיים — שרידי המפלגות השמאליות — בחסותה של אגודת עובדי בתי־המסחר, שנתקיימה בעיר והיתה רשומה אצל השלטונות. פעולתם היתה מצומצמת, אך משחגגו את יובלו של הלל צייטלין, ביקשו

לערוך הרצאה של בעל־היובל ופנו לוועד חובבי שפת־עבר שיקבל רשיון להרצאה זו. ההסכמה ניתנה והוחל בהכנות מצד האידישיים. באותם הימים פירסם צייטלין מאמר חריף נגד אוסישקין, שעורר את רוגזם של ציוני רובנה. רמזו הללו לוועד חובבי שפת־עבר והוא הודיע למארגני ההרצאה שהוא חוזר בו מהסכמתו לקבל רשיון להרצאה. האחרונים התמרמרו והיו נתונים במבוכה ובמיצר. הלכו וקראו את ועד חובבי שפת־עבר לבוררות־של־כבוד. שני הצדדים הזמינו כבורר את מר שרשבסקי, פקיד ותיק ומקובל של הבנק האַזוֹבי ברובנה. יצחק מלמד היה הטוען מצד חובבי שפת־עבר ומשה זילברפארב מצד האידישיים. משני הצדדים באו מקורבים לשמוע לטענות־ומענות של הצדדים היריבים. הטוענים משני הצדדים התווכחו תוך עצבנות, לחצו והוכיחו איש לרעהו ולא נראה סוף לענין, עד שיוסף שפיטאלניק (מהציונים) קרא את נחום שטיף (מהאידישיים אז) וגילה לו שכל הטענות לא יועילו, מאחר שכבר נשלחה הודעה לצייטלין על ידי ועד חובבי שפת־עבר כי הרצאתו בוטלה. הידיעה עברה לטוען ולאחרים מצדם והם אחוזי רוגז וכעס עזבו את הבוררות. הציונים שמחו שעלה בידם להיפטר מהענין. מאז נטרו האידישיים למחנה הציוני הרובנאי יתר איבה. הדברים הגיעו לצייטלין והוא פירסם ב„היינט״, שהיה מסופריו הקבועים אז, מאמר חריף מלא גידופים על חובבי שפת־עבר ברובנה. בזה תמה הפרשה.

בסתיו 1912 הגיע מקיוב לרובנה, בשליחותו של הלל זלאטופולסקי, בעניני לשון ותרבות, העסקן הנואם י. מרגולין. מטרת שליחותו היתה לקשר בין המרכז והאגודות הציוניות בערי־השדה של החבל הקיובי. בישיבה שנערכה אתו הוצע לו להרצות בפני נוער לומד הקרוב לציונות. לשעה קבועה נתאספו בדירתו של יוסף שפיטאלניק כמה עשרות נערים ונערות והגיע גם מרגולין. נפל פחד על בעל־הבית, פרימאק, שאצלו גר שפיטאלניק, מאימת השלטונות, ומיהר לבית־מסחרו של שפיטאלניק לשאול לפשר האסיפה ולבקש רחמים לבטלה. שפיטאלניק הרגיע את פרימאק באמרו, כי יש רשיון מאת ראש־המשטרה לאסיפה והלך כביכול להביאו, כדי להוכיח לו את אמיתות הדבר. למעשה ישב שפיטאלניק למעלה משעה בבית יצחק מלמד עד שנגמרה האסיפה והנכחים בה התפזרו אחד אחד בשלום. לדעת עסקני רובנה, עוררו דברי מרגולין את הנוער לפעולה ציונית ועברית.

באותה שנה נערכה על־ידי אגודת חובבי שפת־עבר הרצאה פומבית של הסופר־המרצה חיים גרינברג. הופעתו של גרינברג ותוכן הרצאתו העמיקו את ההכרה העברית וחיזקו את המחנה הציוני ברובנה.

אחרי חדשים מספר (בחורף אותה שנה) הירצה זאב ז׳אבוטינסקי בתיאטרון „זאפראן״ את הרצאתו הידועה „שפת התרבות העברית״, שנערכה על ידי חובבי־שפת־עבר. הרצאתו עשתה רושם כביר וסתמה את פיות המקטרגים ומתנגדי־ציון, והרימה את קרנה של אגודת חובבי שפת־עבר שפעלה כל הזמן עד פרוץ מלחמת־העולם ביולי 1914.

אריה אבטיחי

מבוגרים לומדים עברית

גלגולים שונים עברו ברובנה על דרך הקניית השפה העברית למבוגרים בשיעורי־ערב. עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה ערכה אגודת חובבי שפת־עבר שיעורי־ערב לעברית, וכמה עשרות מבני הנוער המתבגר, בעיקר מהנוהרים אחרי הציונות, רכשו בהם ידיעות בשפה העברית ובתרבות עברית. הם גם היו באים אל מועדון האגודה ומשתתפים בשיחות ובהרצאות ומסגלים לעצמם את הדיבור העברי.

תרבות וציונות היו מושג אחד לגבינו, הנוער הלאומי המתבגר שביקש נקודת־משען אידיאולוגית ורוחנית. זוכרת אני את ביקוריהם של חיים גרינברג וז'בוטינסקי, שהירצו עברית באולם הגדול של „לינת הצדק", ואנו שלא ידענו אז את השפה ורק קטעי משפטים ומלים נקלטו על ידינו, הרגשנו הכרח ללמדה ולדעתה. אמרנו לעצמנו, כי לא יתכן להיות ציוני בלי לדעת את שפת־העם הלאומית. נרשמנו איפוא לשיעורי־הערב והתמסרנו ללימוד השפה העברית. שמחתי לכל צעד של התקדמות וראיתי בו נצחון. בשיעורי־הערב מצאתי נערים ונערות העובדים ביום ומקדישים את הערב ללימוד עברית, קוראים ספרים עברים ובאים כמוני לאסיפות ציוניות.

בין המורים ששקדו על הוראת הלשון בלטו בורשטיין, ריבנזון, אייזנברג וזלמן גרינפלד, אך גם שאר המורים היו מסורים ומעונינים בהקניית הלשון, וממילא — בציונות. השלט של אגודת חובבי שפת־עבר שימש בימים ההם הסוואה מספיקה מעין הרשות ללימודינו ולאספותינו. מפחד השוטרים היינו הולכים לשיעורי־הערב ביחידות ומתפזרים אחרי השיעורים בזהירות שלא לעורר עינם האורבת. ומשנתעורר אצלם פעם חשד על מקום־לימודנו, ושוטרים הופיעו לחקור אותנו למטרת כינוסנו באגודה שברחוב טוֹפּוֹליובה, מיהרנו להסתלק דרך החלונות אל הגן הגובל ומשם לרחובות העיר, וההצלחה האירה לנו פנים...

והנה, אחרי המהפכה ברוסיה, כשניגשו כל הזרמים, ובתוכם גם הציונים, לפעולה עֵרנית והחלו גם בפעולה תרבותית והסברתית, צף מאליו הרעיון של לימוד השפה העברית, והמורים העברים, שכולם עמדו במחנה הציוני, התנדבו ללמד את השפה. שוב נוסדו שיעורי־ערב לנוער מתבגר ולמבוגרים, שמשכו רבים ושימשו כוח מניע ודוחף לציונות.

לפי התכנית נקבעו הלימודים שלוש פעמים בשבוע, אך היו כיתות שלא הסתפקו בכך והיו מתכנסות גם בשבתות לשיעור נוסף. למדנו עברית־בעברית ועשינו חַיִל רב. העזנו לדבר עברית לא רק בשעת הלימוד כי אם גם ברחוב; ואף־על־פי שדלות היו ידיעותינו — צילצלה העברית בפינו כשפה חיה. בשביל יודעי השפה נוסד חוג מיוחד בניהולם של המורים הוותיקים קופלמן, גולדארבייטר ואייזנברג. הדואגים לשיעורי־הערב והאחראים להם היו הציונים, וביחוד „צעירי־ציון". הם יחד עם המורים הדריכו את מבקרי השיעורים לציונות. לא עברו ימים רבים וכולם עמדו לשירות התנועה ורבים מהם היו בין החלוצים הראשונים לעליה לארץ־ישראל.

עם התפתחות המפעל החינוכי־תרבותי נשכרו שני חדרים בהכנסות מן התשלומים הזעומים של הלומדים (הכנסות אחרות לא היו לשיעורי־הערב), שם

למדנו והתאספנו. הכרת התנ"ך ותולדות עם ישראל קירבה את מבקרי השיעורים לארץ־ישראל ממש, ורב היה בזה חלקו של זלמן גרינפלד, שידע לכבוש את לבותינו הצעירים לשפה העברית ולמקורותיה (הוא לא היה ציוני רשמי). זמן־מה אחרי זה, כשנבחר גרינפלד לרב־מטעם, עזב את שיעורי־הערב, ומשקמה בתקופה ההיא הגימנסיה העברית „תרבות", הועברו שיעורי־הערב לכתלי הגימנסיה והוסיפו להתקיים. בערבים היתה הגימנסיה הומה ממבקרי השיעורים, שמספרם הגיע למאות. שם גם למדו ציונות, ורבים הפכו ציונים פעילים. במרוצת השנים הצטרף לחבר־המורים בשיעורי־הערב המורה הצעיר שמואל רוזנהק, חלוץ ועברי נלהב, שהדביק בנו מהתלהבותו לציונות חלוצית.

כאמור, הגיע מספר לומדי העברית בשיעורי־הערב בגימנסיה „תרבות" למאות, אך היו גם שהסתדרו בקבוצות קטנות להשתלמות, נוסף על הלימודים בשיעורי־הערב. מתנגדי הציונות היו אומרים בהלצה: „העברית במודה אצל הציונים", אך בנו לא פגעה העקיצה; התמדתנו והכרתנו ליוו אותנו, וידיעותינו חיזקו בנו את התקוה להגשמת שאיפתנו החלוצית — לעלות ארצה ולהיות במחַיי המולדת. המורה רוזנהק לימדנו את השפה במבטא הספרדי הנהוג בארץ, ואנו ראינו את עצמנו על סף הארץ הנכספת. הוא גם הנהיג שירה־בציבור בהפסקות בין שיעור לשיעור ואחרי השיעורים, ובדרך זו למדנו את שירי הארץ. עד היום שמור בזכרוני אותו ערב־קיץ שהמשכנו לשבת בכיתה ולמדנו את השיר „מכורתי". היה זה בין־השמשות, ותוך השתקעות בשיר שכחנו את העיקר — את השיעור שזמנו עבר. כמוני כשאר חברי וחברותי חזרנו אז על השיר עשרות פעמים עד שקנינו אותו. רק אחרי שנתיים, משזכיתי לעלות ולחיות כאן בארץ — ידעתי את הטעם הממשי של שיר זה.

הידיעות שרכשנו בשיעורי־הערב ברובנה הקלו מעלינו את קליטתנו בפינות השונות של המולדת.

זהבה בת יצחק (בירשטיין)

החינוך האידישי

לא ידעה רובנה חינוך על טהרת האידיש עד מלחמת־העולם הראשונה. כל ילדי היהודים למדו ב„חדרים" או בבית־הספר הממלכתי ליהודים (קאַזיוֹננוֹיאַ יאֶוורייסקוֹיאַ אוֹטשילישצ'אֶ) ברחוב אפטיקארסקה־גוגולאֶבסקה, בבית־הספר העירוני ומיעוט בבית־הספר הריאלי, בגימנסיה לנערות וכן בבית־הספר למסחר, ששם לא היה זכר לאידיש. רק כשקלטה רובנה זרם פליטים שנתמכו על ידי האוכלוסיה היהודית והוועד המיוחד לפליטים, נתעוררה בעית החינוך והאידישיים התעוררו לפעול בשטח זה.

בכספי ציבור של „קאפע" ואח"כ של ה„ג'וינט", הוקם מעון ילדים שנוהל על ידי גננות באידיש ונמצא בהשפעת נושאי האידיש בעיר. ביה"ס לנערים יהודים, שפעלו בו מורים אידישיים, נקרא על שם י. ל. פרץ ושפת ההוראה בו עברה מרוסית לאידיש. ברחוב אפריקאנסקה, על הווֹליאַ, נפתח בית־ספר עממי ע"ש שלום־עליכם

בית־הספר העממי ע״ש שלום־עליכם

שלימדו בו באידיש, וכן נעשה נסיון להורות באידיש בשעורי ערב למבוגרים משכבות העובדים.

כשנקבע השלטון הפולני בעיר ב־1920 הכיר זה במוסדות החינוך הקיימים. היה צורך לרשום כל מוסד ולקבל אישור להמשכת קיומו, ומכיוון שרשת בתי־הספר האידישיים נתקיימה בפולין תחת השם „ציש״א״, ניתנה הוראה מוואַרשה להקים סניף ל„ציש״א״ ברובנה, שבמסגרתו יתנהלו מוסדות החינוך האידישיים. על הבקשה לרישום הסניף חתמו המורה מירר, א. ריצמן ואחרים מהורי החניכים שנראו כשרים בעיני השלטונות; התקנון קיבל את אישורו ואתו — בתי־הספר האידישיים ברובנה. בבנין ה„תלמוד־תורה״ הוחזק בית־ספר עממי שלישי לילדים וילדות שמספר תלמידיו היה כשלושים בערך. רוב הילדים מצאו את מקומם בבתי־הספר ובגימנסיה של „תרבות״, ורק ילדי „קנאים״ לאידיש או מדלת העם ביקרו במוסדות החינוך האידישי, שהלך ונחלש משנה לשנה.

בשנת 1921 נפסק קיומו של ביה״ס ע״ש פרץ וכעבור שנה נסגר גם ביה״ס ע״ש שלום־עליכם. בתי־הספר הכלליים־פולניים ושל „תרבות״ קלטו את חניכי בתי־הספר האלה.

אליהו ריצמן

בתי-הספר הכלליים

מלבד „חדרים״, „תלמוד־תורה״ ובתי־ספר עברים פרטיים, נתקיימו ברובנה בראשית המאה כמה בתי־ספר כלליים ממשלתיים, ציבוריים וגם פרטיים, שילדי היהודים קיבלו בהם את חינוכם, כמו: בית־הספר העממי הממשלתי, בית־הספר העירוני, בית־הספר הממלכתי לנערים יהודים, בית־הספר הריאלי התיכוני, הגימנסיה הממשלתית לנערות והפרוגימנסיה הפרטית של רוזנטל. בתקופה ההיא נפתח בי״ס

„טורגוֹבאַיאַ שקולה", שהפך אחר כך לבית־ספר למסחר (תיכוני) בן שמונה מחלקות. מספר נערים ונערות מרובנה נמצאו לומדים באותו זמן גם בבתי־ספר תיכוניים בערים הסמוכות: דובנא, לוצק, ז'יטומיר ועוד. עם ריבוי האוכלוסיה, כשהורגש צורך חזק במוסדות־חינוך תיכוניים נוספים, נוסדה גימנסיה לנערים. לכאורה היה זה בית־ספר כללי, אך למעשה למדו בו בתחילה בעיקר יהודים.

אחרי המהפכה ברוסיה נהפך בית־הספר הממלכתי ליהודים לבית־ספר אידישי על שם י. ל. פרץ ואותו זמן הוקם גם בית־ספר דומה על הוּוֹליאַ ע"ש שלום־עליכם. מורי שני בתי־הספר הללו, שהיו אידישיים, דאגו לתת למוסדותיהם צביון אידישי בולט עם תכנית כללית של ציש"א והם נמנו עם המוסדות שהוקמו בעזרתם ותמיכתם של ה„ג'וינט", „יאַקוֹפּוֹ" וגופים ציבוריים אחרים.

בשנת 1919 נוסדה ברובנה הגימנסיה העברית „תרבות" ואתה בית־מחסה עברי לילדי פליטים ודלת־העם. במרוצת השנים הוקמו בעיר שלושה בתי־ספר עבריים עממיים מיסודה של „תרבות". האידישיים מצדם הוסיפו גם כן להקים מוסדות־חינוך, אם כי לא הלכו בגדולות.

בימי שלטונם של האוקראינים נוסדה ברובנה גימנסיה פרטית אוקראינית־יהודית, שעברו עליה כמה גלגולים עד שהפכה לגימנסיה פולנית. מקץ חמש שנים, כשהתבסס השלטון הפולני בעיר, נוסדה על ידי מר פלאשנר הגימנסיה הפולנית „אוֹשוֹיאַטה", שאף־על־פי שהיתה כללית, למדו בה יהודים בלבד.

בגימנסיה „אושויאטה" היו שמונה מחלקות ובהן כ־300 תלמידים. היא שוכנה בבנין חדש, בסמוך לגימנסיה הממשלתית הפולנית, שבאה במקום הגימנסיה לנערים הקודמת. בגימנסיה זו לימדו גם עברית והלימודים בה עמדו על גובה ראוי. לא יפלא איפוא שכבעלת זכויות משכה היא למחלקה השמינית שלה חניכים מהגימנסיה „תרבות", שטרם זכתה לזכויות. בכלל נשבה בין כתלי הגימנסיה רוח לאומית וקשרים קבועים היו קיימים בין חניכיה לבין חניכי הגימנסיה „תרבות". תלמידי הגימנסיה הצטרפו לתנועות נוער לאומיות ורבים מבוגריה גם עלו ארצה על ידי תנועות הנוער שהשתייכו אליהן. כדאי להעיר שבמשאלים שנערכו בין תלמידי גימנסיה זו, נתנו רוב התלמידים תשובות על שאיפתם לארץ־ישראל, בה הם רואים את עתידם...

א. ר.

בית־ספר למסחר. שנת יסודו — 1910, והוא אז בית־הספר התיכוני השני בעיר. יוזמיו היו יהודים, הורים שלא יכלו להכניס את בניהם לביה"ס הריאלי הממלכתי ורצו לתת להם השכלה מסחרית דוקא. בכלל, כיצד תיתכן עיר־מסחר כרובנה בלי מוסד חינוכי שמגמתו מסחרית? וכך נוסד בי"ס כללי, שלמעשה היה כמעט כולו יהודי.

מנהל בית־הספר והרוח החיה בו היה מר צביטאיב, איש ליבראלי מהאינטליגנציה הרוסית המתקדמת, שאחרי המהפכה הרוסית נקרא זמנית לכהן כראש־העיר. הוא היה כל הימים אהוד על ההורים והתלמידים כאחד. בית־הספר מנה שמונה מחלקות, וכולן מלאות תלמידים יהודים, פרט לנוצרים ספורים שבמקרה מצאו בו את מקומם. שנות מלחמת־העולם הראשונה עיכבו את התפתחותו של המוסד, אך הוא לא פסק מלהתקיים. השינויים שחלו בעקבות המהפכה הרוסית

הטביעו את חותמם על החינוך בכלל ועל בתי־הספר התיכוניים בפרט, והדבר ניכר היה גם בבית־הספר הזה. בתהלוכה הפומבית הגדולה לכבוד המהפכה במארס 1917, הופיעו תלמידי בית־הספר על דגלם בין בתי־ספר אחרים של העיר וחופש מופרז נתגנב לכתלי בית־הספר, דבר שלא תמיד היה לברכה ופגע ברמת הלימודים וסדרי המוסד. המורים מצדם שוב לא ידעו להשתלט על תלמידיהם ומידת המשמעת ירדה לגמרי. ועד התלמידים שייצג את חניכי המוסד דיבר בלשון הזמן ללא שיקול דרוש ובאחד הימים הופיע מטעם הקומיסאריאט להשכלה הצעיר שטיל (שנהפך אחר כך לקומוניסט) כנציג השלטון ומכוון הענינים. התסיסה היתה חזקה ונתנה את אותותיה...

זכור מקרה שקרה בבית־הספר עם מורה אוקראיני, שלימד בבית־הספר עוד לפני המהפכה. מורה זה כתב מאמר ברוח אנטישמית; אמרו גם שהתבטא בגלוי בצורה מעליבה מאד את היהודים. נתכנסו התלמידים, דנו, נשאו נאומים נגד המורה ופנו למנהל בדרישה לענוש את המורה האנטישמי. יחד עם זאת קיבלו החלטה לא להיבחן אצלו בחשבון ובאוקראינית. קיבל המנהל את משלחת התלמידים והרגיעה, אך דרש להזדיין בסבלנות עד בירור הענין וסידורו. ואמנם, אחרי הבחינות מצא צביטאייב דרך להיפטר מהמורה הזה והתלמידים חגגו את נצחונם.

בדרך כלל שררה רוח לאומית בבית־הספר, רוב החניכים עמדו בשורות הסתדרות התלמידים הציונים והיו אורחים קבועים במועדונה ברחוב טופוליובה, שנקרא ע״ש ד״ר יחיאל צ׳לינוב. אמנם, היו גם רבים ריקים מהשקפות וממחשבה לאומית כלשהי, אך יחס הבלתי־ציונים לא החליש את מרצם של הקשורים בתנועה שנצטרפו אליה מתוך הכרתם.

יחזקאל פלכס

גימנסיה פרטית. בשנת 1918, כשרובנה נמצאה תחת שלטונם המשותף של צבא־הכובשים הגרמני וממשלת ההֶטמן האוקראיני סקורופאדסקי ונדמה היה שהעולם חוזר למסלולו הרגיל אחרי מלחמת־העולם הגדולה והמהפכה המדינית ברוסיה, הורגש צורך בעיר בבית־ספר תיכוני אוקראיני, שיתאים לזמן ולתלמידים חסרי מקום־לימוד הולם את רמת־לימודיהם בעבר. אז נוסדה על ידי וורוֹביוֹב הגימנסיה האוקראינית עם תכנית לימודים לפי דרישת השלטונות. הגימנסיה שוכנה בבית הרש הלר על הווֹליאַ ומיד נתמלאה תלמידים, שכמעט כולם היו יהודים מהעיר ומהסביבה הקרובה. לגימנסיה היו סיכויים טובים להתפתחות, והעיקר שיהודי רובנה נאחזו בה דוקא כבמוסד אוקראיני, אף־על־פי שלא ידעו עדיין באיזו מידה יהיו בתי־הספר הקיימים לרצון לשלטון האוקראיני הקיים. הם אמרו: עד שיוכנסו שינויים ותיקונים בבתי־הספר התיכוניים שבעיר יעבור זמן, ואילו מוסד חדש שהוקם לפי הוראות השלטון וברוחו ודאי ישאר וייהנה מן הזכויות שהוענקו לו. לפיכך בירכו על פתיחת הגימנסיה על ידי וורוֹביוֹב וראו בה דבר בעתו ובמקומו.

אולם עד מהרה הוברר שאין בכוחו של וורוֹביוב להחזיק את הגימנסיה ולקיימה על חשבונו הוא, ולקראת שנת הלימודים השניה נאלץ ועד הורי התלמידים להיכנס בעול המוסד ולקבלו על אחריותם, אם כי וורוֹביוֹב נשאר בעל הרשיון

והמנהל של הגימנסיה במשכורת. אותה שנה עלה מספר התלמידים, וכיון שהבנין לא התאים למוסד התלבטה הגימנסיה קשות, והעדר תנאים יסודיים הניח את חותמו על התפתחותה.

מאורעות התקופה של יציאת הגרמנים מרובנה, עליית פטליורה לשלטון, כניסתם ויציאתם של הבולשביקים ועוד, שפגעו במהלך החיים התקינים, גרמו לירידת הגימנסיה הצעירה, ומשהחמיר המצב — עמדה להיסגר. למזלה נמצא לה גואל — הד״ר גוזמן. היה זה בשנת 1921, כשנתבסס השלטון הפולני בעיר. הגימנסיה, כשאר מוסדות־החינוך, היתה זקוקה לאישור־מחדש על ידי השלטונות הפולניים והתאמת תכניתה לקורס החדש. בא ד״ר גוזמן, ניגש לענין בכל מרצו והפך את הגימנסיה למוסד יהודי־פולני. רוב התלמידים נשארו במוסד ואף חדשים נתוספו לו, וד״ר גוזמן השיג אמצעים והצליח לקבל את הרשיון הדרוש לפתיחתה. מאז פרחה הגימנסיה וגדלה, ובעזרת כמה עסקנים מקומיים עם אברהם גוזיק בראש, הועלתה למדרגה ראויה לשמה. בגימנסיה זו לימדו עברית בשעור ניכר (היה בכך צורך ותביעה), ומבוגרי הגימנסיה לקחו רבים חלק בתנועה הציונית ברובנה וגם עלו ארצה.

צ. ה.

הגימנסיה המתימטית־פיסית. זו הוקמה כהמשך לבית־הספר למסחר ברובנה תיכף אחרי מלחמת־העולם הראשונה. מורי הגימנסיה היו יוצאי גאליציה ופולין הקונגרסית. שיחק לה מזלה שנוצרו יחסים תקינים בין המורים והתלמידים, דבר שלא עלה בנקל במוסדות אחרים. מצב זה סייע לא רק לרוח טובה במוסד, כי־אם השפיע לטובה על מהלך הלימודים וההסתגלות לשינוי שחל עם הנטיה הכללית לפולוניזאציה בבית־הספר. המוסדות הממשלתיים שאפו למחוק את העבר הרוסי בחינוך ובחיים ולהחדיר את הרוח הפולנית ואת התרבות הפולנית לבתי־הספר, תוך שאיפה להפוך את ערי־הספר למבצרים פולניים. ברם שאיפה זו לא נשאה פרי. רוב התלמידים היו מאורגנים בתנועות־נוער ציוניות וחלוציות והפולניות היתה מהם והלאה.

בראש הגימנסיה עמד הפרופיסור ברלינר, אחד המתמטיקאים הגדולים והדגולים במדינה. הוא היה פדגוג מצוין, יהודי גאה, נצר לצאצאי המהר״ל, וראה את עיקר תפקידו לא רק בהקניית הידיעות הכלולות בתכנית הלימודים ללומדים, אלא גם בהכנתם והכשרתם לקראת החיים ועתידם כאנשים וכיהודים. זכורה הופעתו הפומבית בתיאטרון „זאפראן" באקדמיה לכבוד פתיחת האוניברסיטה בירושלים והרצאתו המקיפה על חובת הדור והתפקידים המוטלים על הנוער, בקראו אותו להיות ממשיך מסורת הנביאים וגדולי האומה. הוא עמד בדבריו על התפתחות המדע בעולם ובישראל ועל חלקם של המלומדים היהודים בה, וייחס חשיבות מרובה למפעל הכביר של הקמת האוניברסיטה בארץ־ישראל. הדברים השאירו רושם רב.

ליד הגימנסיה אורגנו חוגים שונים לבירור שאלות מדעיות ושאלות־חיים בהדרכת מורי הגימנסיה ימנהלה, שהקדישו הרבה מזמנם לפעולה זו. אחד מהם היה המורה לעברית הוותיק חיים־חייקל ברגמן בן דור ההשכלה, למדן ופדגוג בחסד, שראה תפקיד בחייו לקרב את הנוער אל השפה העברית ותרבות ישראל.

בהרצאותיו הרבות השתדל, ואף הצליח, לתאר ולהציג לפנינו את הנאצל והנשגב שבחכמת ישראל, וביחוד התנ״ך, והעשיר את ידיעותינו בספרות החדשה במשפטים הספרותיים שערך והיה הרוח החיה בהם.

החוג האסתטי והדראמתי נמצא בניהולו של המורה גיאורגי פאַטרוביץ׳ קוסמיאדי, לא־יהודי, בן־בית בבתי יהודים מנעוריו. התלמידים אהבוהו והשפעתו עליהם היתה גדולה. היתה לו גישה מיוחדת אל תלמידיו. הוא ידע לפתח בהם את החוש האסתטי, ותכונותיו עמדו לו להתחבב על הכל. כשהיה מביים מחזה, היה מתמסר בלהט וקדושה לענין ומחדיר את הרגשתו בלב התלמידים המשתתפים בהצגה, עד שנתקבל דבר טבעי ומושלם על הבימה (לרבים ודאי זכורות הצגות „הדואר" לרבינדראנאת טגור בתיאטרון „זאפראן", שנתקבלו בהתלהבות מצד תלמידי בתי־הספר והקהל הרחב).

כשמזכירים חוגים אלה הובה לנגוע בחוג חובבי הטבע שערך טיולים מדעיים מחוץ לעיר, אסף צמחים, פרפרים ובעלי־חיים אחרים לצרכי הכרת הטבע והבנת הלימודים. כן נתקיימו חוגים למתימטיקה, היסטוריה, ספרות ועוד. חוגים אלה משכו את התלמידים והיקנו להם ידיעות רבות.

אחת הפעולות של התלמידים במוסד היה מפעל העזרה ההדדית שהקיף את כל התלמידים. מתפקידיו העיקריים של מפעל זה היה לבוא לעזרת החבר הנצרך בחומר, בעצה ובהדרכה. תלמידים מעוטי־יכולת היו נעזרים על ידו בקניית ספרים, מחברות ומכשירים, וכן בהוצאות להשתתפות בטיולים וכו׳, ועל הכל — בתשלום שכר־לימוד לגימנסיה. היו מקרים שחברים נעזרו בחשאי ואפילו ללא ידיעתם כל עיקר.

הגימנסיה שיגשגה משנה לשנה, והרוח הלאומית ששררה בה קירבה אותה לגימנסיה העברית „תרבות". רוב התלמידים עמדו בשורות הנוער הציוני המאורגן בעיר, ואלה שנכבשו לחלוציות — עלו כתום הלימודים ארצה ומצאו את מקומם במולדת. יוצאי הגימנסיה בארץ השתתפו ב„הגנה" וגם העלו את משפחותיהם, ורבים מהם נמצאים כיום בעמדות אחראיות. כולם זוכרים באהבה את הגימנסיה שלהם על מוריה ומדריכי חוגיהם.

בית־הספר הריאלי הממלכתי וכן הגימנסיה הממלכתית לבנות, שהיו קיימים עוד בימי השלטון הרוסי, הצארי, קלטו אך מספר קטן של יהודים. היו אלה מוסדות סגורים כמעט בפני יהודים בשעתם, אך מספר הבוגרים של שני המוסדות התיכוניים האלה היה בכל־זאת לא־קטן.

השואה שירדה על בית־ישראל הביאה כליון על הגימנסיה ועל העיר כולה — ועל כולם הלב דוָי.

צבי שוסטק

בית־הספר הממלכתי העממי. במקום ביה״ס העירוני שקיימה הממשלה הרוסית עשרות שנים, הקים הקוראטוריון להשכלה של השלטונות הפולנים בית־ספר ממלכתי עממי עם שפת־הוראה פולנית. בית־ספר זה היה מלא תלמידים מבני כל העדות שבעיר. תכנית הלימודים בו היתה זו של בתי־הספר העממיים בפולין עם סטיות מסוימות לגבי האוכלוסין המעורבים שבחבל הספר; הוקדש

מקום גם ללימודי דת לילדי כל עדה וכן נכללה העברית בתכניות הלימודים. כך רכשו להם ילדי ישראל בבית־ספר זה השכלה עממית כללית וגם ידיעת עברית במידה מסוימת. מסיבה זו רבו התלמידים היהודים בבית־ספר זה ורבים נשארו בחוץ מחוסר מקום. בסקירתו על שנת 1924 מעיר העתונאי אשר שטיל, שנציגי היהודים בשלטון העיר (מגיסטראט) לא דאגו באותו זמן לכיתות נוספות בבית־הספר הממלכתי, כדי לאפשר לכל המתדפקים על דלתותיו למצוא בו מקום. לדבריו עמד בית־הספר בזמן ההוא על רמה ראויה.

בית־הספר של עובדי הרכבת. ילדי העובדים והמשרתים ברכבת קיבלו ברובם את חינוכם המיוחד שהתקיים בשבילם ובו למד מספר לא גדול של ילדים יהודים. תכנית הלימודים בו היתה של בית־ספר עממי בפיקוח המפקח על החינוך מטעם הקוראטוריון. לקהל הרחב לא היו קשרים עם בי״ס זה.

א. א.

בית־ספר למוסיקה. בין מוסדות־החינוך הרבים שנתקיימו ברובנה יזכר בית־הספר למוסיקה (קונסרבטוריום) שנוסד בשנת 1927־8. משך שנים נמצא ביה״ס ברחוב שקולנה, סמוך לכנסיה הקתולית, בהנהלת זלני. היה זה מוסד פולני, אך רוב חניכיו היו יהודים. בשנותיו הראשונות קלט רק 30—40 תלמיד, ואילו בשנות השלושים הגיע מספר תלמידיו ל־70 ויותר, והוא הוסיף להתפתח.

בבית־ספר זה למדו נגינה וזמרה ואף התבלטו בו בעלי כשרון (דברי אהרן רוזנבוים ז״ל, שנחשב על המצטיינים בבית־הספר), שניבאו להם עתיד בשדה המוסיקה, אך כמעט כולם נספו.

בימי השלטון הסובייטי שלפני הכיבוש הגרמני (1939—1941) המשיך ביה״ס להתקיים והועבר לרחוב לנין (קודם דיראָקטורסקה) ואחת המורות בו היתה קלאַרה שטיף, ילידת רובנה. יעקב גנדלמן

בית־הספר הממלכתי העממי (המורים וכתה גבוהה) — 1924

בית־הספר ע״ש שלום־עליכם, נוסד ב־1917 בתכנית לימודים של בי״ס עממי. למדו בו ילדים וילדות מגיל שבע ומעלה. היו בו שש כיתות והוא נמצא בפיקוחה של חברת מפיצי השכלה. לימדו בו אידיש, עברית, רוסית, גיאוגרפיה, היסטוריה, ידיעות הטבע, חשבון. שפת הלמוד — אידיש, אבל מקום נכבד הוקצה בו ללימודים עבריים, עד שנכבש על ידי האידישיים והוכנס ברשת ציש״א, ומאז שונתה מגמתו ותכנית לימודיו. האידישיים החלו דוחקים את רגלי העברית עד שגרשוה כליל מתוך כתלי המוסד.

מנהלת בית־הספר היתה לאה חרון כל השנים. בין המורים היו: גב׳ בורשטיין, ישראל צינס, ועוד מורה אחת. מספר התלמידים בבית־הספר הגיע למאתיים בערך וכמעט כולם משכבת המעמד הבינוני־העממי שבעיר. ובעיקר מבין הפליטים שנקלטו ברובנה בתקופה ההיא.

כשכבשו הפולנים את העיר נסגר בית־הספר הממשלתי ליהודים ואז עברו המורים, שהיו בונדאים, אם שלמים ואם למחצה, לבית־הספר ע״ש שלום־עליכם.

משהתפתחה פעולת „תרבות" ברובנה בשנת 1920, עברו מספר ילדים מבית־ספר זה לבתי־הספר ולגימנסיה „תרבות". נדידה זו גברה ביחוד לאחר שהרוח האידישית, שלא היתה לרצונם של הורים ציונים או אנשי מסורת, השתלטה בבית־הספר.

עם זאת יצוין שמבית־הספר הזה יצאו ילדים מחונכים שמצאו את מקומם אם בבית־ספר מקצועי של „אורט", בית־ספר עברי או כללי, ואם בשורות „החלוץ" ובתנועות נוער שכיוונו את עתידם לארץ־ישראל.

ישראל שומסקי (צינס)

חינוך לציונות

אוירה ציונית אפפה את רוב הציבור היהודי בחבל ווהלין, שסופח למדינת פולין עם תום מלחמת־העולם הראשונה. השפה הפולנית טרם תהיה שפת הסביבה, ואם כי במרוצת הימים הלכה ונתבצרה יותר ויותר בחיים — קשה היה לשלטונות הפולנים לעקור את השרשים הציוניים והעבריים שחדרו עמוק בקרקע היהדות בווהלין ובפולֶאסיאָ. רשת בתי־הספר, שבהקמתם החלו הציונים עוד בימי שלטון הרוסים והאוקראינים והם פרחו והתקדמו אחרי זה תחת שלטון הפולנים, עמדה כחומה, על אף כל הרוחות שנשבו מצדדים שונים. בית־הספר העברי סלל לו דרך ללב התלמיד היהודי וללב הוריו כאחד ושימש מסד לתרבות עברית מקורית, בספקו את משאת־הנפש הציונית, לאחר שבתי־הספר הרוסים נסגרו וה„חדר" הישן ירד לגמרי. מוסדות חינוך ששפת ההוראה שלהם עברית צצו כאילו מאליהם, והזיקה להם עלתה על היכולת להקימם אם מבחינה לשונית ואם מבחינה פדגוגית.

חברת „תרבות", שנוסדה עוד בימי השלטון הרוסי והמשיכה להתקיים באוקראינה ואחר כך בפולין מילאה תפקיד חשוב וגדול בשדה התרבות והחינוך העברי־הלאומי. גני הילדים, בתי־הספר היסודיים והגימנסיות, ולצדם שיעורי־הערב

לעברית, חוגים וסמינריונים שונים — אלה נעשו פה לציונות ברחבי ווהלין. מהם יצא „החלוץ" המגשים והם שחינכו את הדור הצעיר לציונות צרופה ולעליה ארצה — לבנותה ולהחיותה. כל מי שהיה קרוב לחינוך העברי בשנות העשרים והשלושים למאה זו בפולין יעיד, שבתי־הספר העבריים יצרו אידיאולוגיה חינוכית־ציונית אשר לא התחשבה כלל עם כללים פדגוגיים מקובלים בוותרה על שפת־אֵם (אידיש) תוך חתירה להקניית הלשון, הרוח והתרבות העברית לדור הגדל, להכשירו לחלוציות ולהגשמה.

בתי־ספר עבריים נתקיימו בכמה מערי ווהלין ועיירותיה עוד לפני הכיבוש הפולני, ונמצאו להם מורים אנשי חזון וגם בעלי־השכלה. חלק ניכר מהמורים שהורו קודם ב„חדרים מתוקנים" או בבתי־ספר עבריים פרטיים, עברו לבתי־הספר של „תרבות" מתוך התאמצות להסתגל לרוחה החינוכי של „תרבות". נמצאו כוחות פדגוגיים שקנו את השכלתם בסמינרים למורים מיסודם של כהנשטם וטשארנו בקיוב ובחארקוב ולאחרונה בקורסים שבוילנה. על אלה נוספו מורים בעלי־השכלה ושאר־רוח ממערב־אירופה, רובם מגאליציה. במשך השנים התמזגו הדרכים והשיטות דבתי־הספר קיבלו את צביונם הרצוי במסגרת „תרבות". כך באו בתי־הספר היסודיים והתיכוניים בעברית על תיקונם הפדגוגי והאירגוני. הוועד הגלילי של „תרבות", שהתקיים ברובנה ליד הלשכה הציונית המרכזית ובאחרונה כחלק ממרכז „תרבות" בוורשה, פעל רבות לקיומה ולקידומה של רשת בתי־הספר בווהלין מכל הבחינות.

רובנה הציונית היתה נתונה במתח עברי־ציוני כל אותה תקופה. ביחוד עלתה קרן העברית עם ייסוּדה של הגימנסיה „תרבות" בשנת־הלימודים 1919־20 (לאחר שכבר היו קיימים בה גני־ילדים עבריים ובתי־ספר יסודיים עבריים), שצעדה בראש המפעל החינוכי־תרבותי של יהדות ווהלין ונעשתה מרכז לציונות ולתרבות לחבל כולו. גימנסיה זו שימשה כוח־משיכה ומופת לכל הסביבה. המורים מהחוץ קיבלו השראה רוחנית ופדגוגית ממנה וההורים נתחזקו באמונה כי אכן יש דואגים לחינוך עברי שלם.

בכינוסים הפדגוגיים שנערכו ברוֹבנה מזמן לזמן, לקחו חלק כמעט כל המורים העברים של החבל, ששקדו על הנאמנות לרוח, המגמה ושלמות האידיאו־לוגיה החינוכית, וכן על שילוב התוכן המהותי במבנה הדידאקטי ודרכי הלימוד בכלל. המגמה הריאלית והארצישראלית שבבית־הספר בלודמיר, שהפך לבית־ספר לחקלאות — לא היתה אלא שיא שאיפה זו ויסוד להרחבת אותו סוג של מוסדות־חינוך, אלמלא הקיץ הקץ על חיי האוכלוסיה היהודית בכלל. אף הוצאת־ספרים של „תרבות" נוסדה ברובנה והיו לה תכניות רחבות, כי הורגש צורך בה, ומחסן לספרים עבריים של „תרבות" הוקם ברובנה לסיפוק דרישות המורים והתלמידים בשטח זה.

פריחת הציונות והתרבות ברובנה הניעה כמה וכמה מנהיגים, סופרים ומשוררים לבקר בה, להכירה מקרוב, וכך זכתה העיר לביקוריהם של אישים דגולים מגדולי הדור: ח. נ. ביאליק, שאול טשרניחובסקי, ברל כצנלסון ושורה של שליחים ועסקנים למיניהם, שכולם העריכו את הפעולה התרבותית־חינוכית הענפה שהתנהלה ברובנה בתקופה האחרונה לפני השואה. יתכן שבראותם את המפעל התרבותי הגדול הנעשה במקום ובעמדם על חשיבותו, סייעו במידה מסוימת לכיוונו ולמטרתו. בכל אופן היתה השפעת־גומלין בביקורים אלה והעיר רובנה התבשמה מהם.

מלבד מוסדות החינוך והתרבות העבריים יצוינו בהכרה מוסדות סוציאליים שכללו במסגרתם מפעלים חינוכיים ושערכם היה רב מכמה בחינות. „צנטוס" „אורט" ו„טאז" דאגו גם לבריאותם וגם לחינוכם של ילדי ההמונים וביחוד ליתומים — להבראתם ולהכשרתם לחיים ולחברה, ובזה השלימו בהרבה את פעולת מוסדות־החינוך בעיר. ידוע מפעל הקייטנות בחדשי הקיץ והמוסדות הסגורים לילדים כל ימות השנה ושאר הפעולות הקשורות בהכשרה וחינוך הילדים שנמצאו בפיקוחם ובטיפולם של המוסדות החשובים הללו. ציוני רובנה ועסקני „תרבות" פעלו במוסדות אלה ומצאו בהם השלָמה לפעולתם לטובת הילד היהודי ולהרמת קרן החינוך בכלל. אגב, רוב החניכים שבמוסדות אלה קיבלו את השכלתם בבתי־הספר העבריים וחונכו לציונות.

אולם בין האורות הרבים נתגלו גם צללים. במרוצת השנים החלה להתבלט השפעתה של התרבות הפולנית בשטח החינוך והשימוש בשפה השלטת במדינה גבר גם ברובנה והכניס בקיעים בנפש הדור הצעיר. בחוגים מסוימים עברו לדבר פולנית (במקום רוסית), אם כי ילדי משפחות אלו ידעו עברית והסתובבו בחוגי נוער לאומי. השפעת הרחוב היתה ניכרת, ובמיוחד על הנוער שלמד בבתי־ספר כלליים, ששפת־ההוראה בהם היתה פולנית. ברם הדבר לא שינה את דעת הדור הצעיר ולא עקר מלבו את השאיפה לארץ־ישראל. ובקרקע העיר רובנה, שנמצאה פורה מאד לציונות ולעברית, היכו שרשים כל תנועות־הנוער הלאומיות, שמשכו את רובם הגדול של בני הנוער, ורק חלק קטן מהם נסחף עם הזרם הסואן או נשאר עומד מן הצד.

יש להודות, כי המצב הכלכלי והמדיני, לבד משאיפת הדורות ותקוות האומה לגאולה, דחף את יהודי רובנה, בדומה למקומות אחרים בפולין באותה תקופה, למחשבה הציונית; וטבעי הוא שהרעיון נדבק בדור הצעיר שקיבל חינוך לאומי־עברי. ומשאיפה להגשמה חלוצית לא ארוכה היתה הדרך. הפסים הובילו את הילד הרך לגן־הילדים העברי וממנו לבית־הספר היסודי ולגימנסיה העברית, ואגב לימודים — לתנועת־נוער ולאגודת־ספורט. ולאחרונה, מי שביקש השכלה גבוהה, מצא את דרכו אל האוניברסיטה בירושלים או הטכניון בחיפה. אכן, רובם של בני הנוער הרובנאי שעלו ארצה פנו לחיי־עבודה ובנין הארץ בשטחים שונים. לא מעטים היו הצעירים שהשתלמו בבתי־ספר עליונים בארצות אירופה והגיעו ארצה אחרי סיום לימודיהם שם, כי דרכם היתה לציון ובה מצאו את תיקונם.

ואשר לשאלת השפה — עמדתם הפשרנית של חוגים מסוימים ביהדות פולין לגבי שפת־ההוראה ותביעת זרמים שמאליים להכרה באידיש על חשבון השפה העברית לא יכלו לכוח העולה של החינוך העברי. יחסה של הממשלה הפולנית לקיומם של בתי־ספר לאומיים בחבלי־הספר נעשה פחות או יותר נוח, אף שהוצגו לגבם לא מעט דרישות ותמיכה כספית לא ניתנה להם, מתוך שאיפה להתיש את כוחם של בתי־הספר ששפת־ההוראה בהם נשארה רוסית. בכלל, הפולנים קיוו להחדיר לאט־לאט את הלשון והתרבות הפולנית לחיי היהודים ולמשכם מן ההסכמים עם בני מיעוטים אחרים שבחבלי־הספר, ואחד הדרכים לכך היה בית־הספר. ברם, רשת מוסדות התרבות העבריים ברובנה, כביתר המקומות בווֹהלין, הוכיחה את כוחה והשפעתה העצומה בשדה החינוך לציונות.

שמואל רוזנהק

חברת „תרבות" והוועד הגלילי שלה

הפעולה התרבותית הענפה, כולל רשת מוסדות החינוך העבריים שקמו ברובנה ובחבל הווהליני כולו, שמשנת 1920 נמצא תחת השלטון הפולני, דרשה בתנאי הזמן מסגרת אירגונית שתקיף את כל המוסדות, תכוונם ותדריכם. והנה, כל זמן שהיתה קיימת הלשכה הציונית המרכזית ברובנה מילא תפקיד זה במידה רבה המשרד לתרבות שלידה, אולם לאחר שתפקידי הלשכה עברו למרכז הציוני בוואראשה ובינתיים רבו המוסדות בחבל (כמעט שלא היתה עיירה, ומה גם עיר, בלי בית־ספר עברי), ואתם צפו ועלו שאלות ובעיות שתבעו פתרון, — הוחלט על דעת מרכז „תרבות" בוואראשה לארגן ברובנה לשכה לגליל והלין עם ועד גלילי בראשה ולהעמיס עליו את הפיקוח על המוסדות והדאגה להם ולהיות המקשר עם המרכז שבפולין.

מאליו מובן ששום עיר אחרת מלבד רובנה לא באה בחשבון כמקום מושבו של הוועד הגלילי, שכן רובנה שימשה אז מרכז לחבל־הספר הווהליני, בה נתקיימו

חברי הוועד ופעילי „תרבות" — 1919

כבר הרבה מוסדות־תרבות והתרכזו הכוחות התרבותיים. נציגי הערים לוצק, דובנא, אוסטראה, קובל ואחרות הבינו יפה את הדבר, ובהתכנסם בסוף 1920 הרכיבו את הוועד הראשון שלתוכו נכנסו: חייקל וייץ ויהושע ברגר מלוצק, יצחק גיטליס ויעקב בורק מקובל, פסח־לייב הירשפלד ויוסף שפיטאלניק מרובנה, נציגים מדובנא, אוסטראה, לודמיר, קורץ, סארני, זדולבונוב ועוד. מקום מיוחד ניתן לעסקני „תרבות" כשמואל רוזנהק, לייביש חריף ואחרים. כמזכיר ומנהל הוועד הוזמן לייביש חריף. אחריו שימש בתפקיד זה תקופה מסוימת מנחם ריבולוב. הוועד, בריכוזו הנ"ל ובפעילותו האינטנסיבית של שמואל רוזנהק וכמה מעסקני

רובנה, הצליח לעשות הרבה לטובת מוסדות החינוך והתרבות העברית ברחבי ווהלין.

אחת הפעולות החשובות של הוועד הגלילי היתה למצוא ולקבוע מורים לבתי־ספר וגננות לגני־ילדים, שחסרו אז. הוא לקח חלק בכינוסי „תרבות" של פולין ותבע את זכויותיהם של המוסדות העבריים שעמדו תחת השפעתו ופיקוחו. חשובה מאד היתה דאגתו לקיום המוסדות במשא־ומתן עם השלטונות, המפקחים וכו'. הרבה עשה הוועד בעריכת הכינוס של מורי בתי־הספר התיכוניים ועסקניהם בוואדשה בדצמבר 1922, הוא התמסר לייסוד בתי־ספר עממיים (יסודיים) במקומות שחסרו ודאג בדרכים שונות להתפתחותם וקיומם.

כמעט בכל עיר ועיירה הוקם ועד „תרבות" מקומי, והוועדים המקומיים הללו סמכו ידם על הוועד הגלילי, קיבלו הוראותיו והדרכתו, כי שירת אותם באמונה רבה תוך פיקוח עליהם. תועלתו של הוועד הגלילי היתה למעלה מכל ספק ורבה היתה השפעתו בחיי התרבות של יהודי ווהלין הפולנית. הוא נעשה מוסד עליון לתרבות ולרוח הציונות בגליל ובעיר הראשה שלו רובנה, שממנה יצא הקול העברי לכל הסביבה הקרובה והרחוקה.

הרחבתה המהירה של פעולת „תרבות" ברובנה התבטאה במוסדות ובמפעלים שהוסיפה להקים. אחד מהם היה מפעל „הבוקר העברי לילדים" בפורים תר"פ לכל מוסדות „תרבות" ברובנה, שריכז מאות ילדים על הוריהם והציבור הציוני שבעיר. לזכר בוקר זה שעבר בהצלחה מרובה חולקו „משלוח מנות" לילדים ומכתבי־ברכה מיוחדים למורים ולגננות של המוסדות, שתכנם היה:

„לכבוד מנהלי המוסדות התרבותיים, מורי בתי־הספר הבינוניים והעממיים, גננות גני־הילדים ובתי־המחסה העבריים ברובנה.

ברכה חמה, ברכת תחיה קרובה על אדמת אבות ועל ברכי תרבותנו העתיקה והחיה שלוחה לכם מאת המשרד התרבותי שעל יד ההסתדרות הציונית ברובנה. הצלחתם ידידים בצעדכם החשוב, בהוציאכם את עובדת תחית השפה והתרבות שלנו לעיני כל. פגעי הזמן לא עצרו בעדכם ולא יעצרו גם לעתיד בעד עבודתכם הכבירה והחשובה, עבודת חינוך דור חזק ברוחו ובגופו לשם עתידנו המזהיר.

ברוכים תהיו לעם, בוני העם! חזקו ואמצו!

המשרד: מ. קדוש

הותמת „תרבות" הסניף הרובנאי. י. ברמן

בזמן הקצר של ישיבת מנחם ריבולוב ברובנה וכהונתו בלשכה הציונית המרכזית ובוועד הגלילי, תוכננה תכנית רחבה להקמת הוצאת ספרים עבריים בשביל בתי־הספר בעיקר, שהמחסור בהם היה רב, ולשם כך נעשתה שותפות עם הוצאת „אחיאסף" בוואדשה, ואף הופיעו כמה ספרים בהוצאה משותפת זו, אך תנאי הזמן והעדר כוחות מספיקים גרמו לחיסול המפעל בשנה השניה לקיומו.

תצוין לברכה פעולת התרבות של הוועד הגלילי שהתרחבה והלכה בתקופה שהיתה לי הזכות להיות עד לה, עד שנקראתי לשרת במרכז „תרבות" בוואדשה.

שמואל רוזנהק

גני הילדים העברים

שאיפתם של ציוני רובנה ומשכיליה לחינוך עברי־לאומי הניעה חוג מפעיליהם לדאוג להקמת מוסדות חינוך עברים, קודם־כל גן־ילדים, שחניכיו יועברו לבית־ספר עברי ויתחנכו על ברכי התרבות העברית. וכך הוקם ברובנה על ידי חברת „תרבות" בשנת 1918 הגן הראשון בדירת הועד הציוני העירוני אצל אברהם־חיים נימן, בית פלוטניק ברחוב שוסיינה. היה זה צעד חלוצי מובהק. לא רבים היו ההורים שנאותו לשלוח את ילדיהם הרכים לגן העברי; אחדים שלחו בלי להבחין במגמת הגן ושפתו, סוף־סוף אין זה בית־ספר וגנים אחרים אינם בעיר, ישחקו שם הילדים בהשגחת גננת ונראה מה לעשות אחר־כך... אך רוב ההורים שהכניסו את ילדיהם לגן זה — עשו את צעדם הנועז במגמה ובהכרה ברורה: התחלה ממשית לחינוך עברי שלם.

גני הילדים, הראשון ע"ש ד"ר י. צ'לנוב והשני ע"ש נ. סירקין, בחגיגת ט"ו בשבט — 1919

ומשהוסכם לפתוח את הגן ואספו מספר ילדים, חיפשו ומצאו גננת עברית מנוסה, טויבה (יונה) בארקובסקי מחניכות הקורסים לגננות של יחיאל הלפרין (והיא בתו של רב נודע מליטא ומקרובי משפחת פיסיוק). אמנם, מעטים מאוד היו עוד אז גני הילדים העברים, אך גם גננות חסרו, והבחירה של הגננת היתה מוצלחה מכל הבחינות. וזאת לדעת, כי עד אז לא היה קיים ברובנה כל גן שהוא והיה בדבר משום חידוש בכלל. הגננת בארקובסקי מצאה מיד את מקומה ברובנה ובלי שהיות יתירות פתחה את הגן בעשרים הילדים הראשונים שנרשמו. מבית פיסיוק הוכנסו שני ילדים לגן מתוך רצון בחינוך עברי, מה־גם שראש משפחה ידועה זו היה ציוני ועברי.

בחודש השני לפתיחתו נתמלא הגן ילדים נוספים במתכונת גן־ילדים נורמלי, והגננת סירבה לצרף ילד נוסף על השלושים שבקבוצה, לפי תכניתה. הורים רבים באו ודפקו על דלתות הגן, אולם הגננת עמדה בשלה, בטענה: גן ילדים הוא בית־יוצר של נשמת הילד לפני היכנסו לבית־הספר ודרושה לו מסגרת וגם תנאים מתאימים; יש גם גבול ליכולת הגננת בתפקידיה, בהתחשב בדירה ושאר הסידורים.

ביחוד נפגעו מזה ההורים מהשכבות הדלות, בסברם שאין מקבלים את ילדיהם בגלל שכר־הלימוד הגבוה שנדרש ושיכלו לעמוד בו אמידים בלבד.

עד מהרה נשמעה שירתם העברית של הפעוטות ופטפוטם בעברית, דומה לצמיחה חדשה באביב, המעוררת ומשכרת ומשמחת. ראו ציוני רובנה את מפעלם — ושמחו עליו. מבחינה רוחנית השתייך הגן לחברת „תרבות" בעיר, אך הדאגה החמרית הוטלה על ועד הורי הילדים. לאחרונה צפה הצעה להקים גן־ילדים שני של „תרבות" ביזמה ציבורית. ועד „תרבות" נרתם בעול ופתח גן שני. לגן זה נקראה הגננת נחמה קיט, מחניכות הקורסים של אלתרמן בווארשה, אף היא גננת ותיקה מעיר לוצק. רק הותאמה הדירה לגן וילדים לא חסרו — נפתח הגן החדש לשלושים וחמישה ילדים, שרובם היו מהשכבות העממיות שבעיר, בתשלום עממי. הנחות מיוחדות נקבעו על ידי „תרבות" למספר ילדים־יתומים. ביסודו לא נבדל

גן הילדים השני ע"ש נ. סירקין — 1919

הגן השני מקודמו, אדרבה — הוא רק למד מנסיונו. וכך התקיימו ברובנה בשנות 1918־19 שני גני־ילדים עברים.

בחגיגת ט"ו בשבט שנערכה במשותף לילדי שני הגנים, הוכרז על קביעת שמות להם: הראשון נקרא ע"ש ד"ר צ'לינוב (העסקן הציוני הנודע ממוסקבה), והשני ע"ש סירקין (העסקן הציבורי־לאומי מקיוב). החגיגה שימשה חג לילדים, להוריהם ולציוני רובנה בכלל. כעבור זמן־מה יצא שם הגנים לתהילה בעיר ומחוצה לה, ובדיבור העברי החי והשוטף של הפעוטות היה יותר מהפגנה לעברית; ראו הכל ונוכחו, כי אכן השפה שנחשבה לעתיקה ומתה — יכולה להיות חיה ומחַיה.

בשנים 1921־22 היה קיים ברובנה גן ילדים בן שתי קבוצות, שכללו כשמונים ילד מכל השכבות שבעיר. הגן נמצא בהנהלת הגננות עדה זונדר ודורה אוניק (שתיהן בארץ). מאז התקיימו גנים בעיר בצד בתי־הספר העבריים.

מוסד־מעבר מגן לבית־ספר בשביל מאה ילד וילדה מילדי הפליטים שעברו דרך רובנה ב־1921 הוחזק על־ידי הקהילה בכספי הג'וינט בהנהלת הגננות פרומה

דראזנין מברדיטשב ויפה בוניס. מוסד זה התקיים שנה אחת, עד שהילדים העברו לבתי־ספר או עזבו את רובנה.

א. אריה

בית-מחסה „תרבות"

אביב 1919. הפולנים אך מקרוב נכנסו לרובנה, וזו הולכת ומתנערת לחיים חדשים לאחר האנדרלמוסיה שהשתררה בבין־הזמנים של חילופי שלטונות חדשים לבקרים: גרמנים, האַטמאַנים, פטליורה, בולשביקים, בודיונובצים וכו', וחוזר חלילה. עם אירגון מוסדות השלטון הולכים ומתארגנים גם המוסדות הלאומיים והתרבותיים שלנו, ובעת־ובעונה אחת צפה ועולה על פני השטח ההתחרות הנושנה בינינו לבין האידישיסטים שעינם צרה בכל התפתחות נוספת של מוסדות התרבות העברית. הקהילה, היונקת את מרבית תקציבה מן הג'וינט — ההולך ומפתח, לאחר גל הפרעות שהציף את כל מושבות היהודים באוקראינה, עבודת־סיוע ענפה, — נוקטת את הכלל של הושטת עזרה ל כ ל המוסדות העברים כאידישיים, הקיימים ופועלים למעשה. אכן, יש בכך משום קיפוח לגבינו הציונים, כי העברית — אך נצניה הראשונים החלו מתגלים, בעוד שהאידיש, לשון־האֵם, מושרשת יפה בבית גם בלעדי בית־הספר... הילכך הכרח הוא לעקוף את הכלל הנקוט ולהרבות את מספר מוסדות התרבות העבריים. אך כיצד עושים זאת?

ברור היה כי יש להעמיד את הקהילה בפני עובדה קיימת, כלומר להקים מוסד, לציידו, לקבל תלמידים, להזמין מורים וגננות, ולהפעילו. כן נראה היה לי, כי יש לעשות זאת באופן פרטי בהחלט, לא על דעת מוסד או אירגון כלשהו, כי במקרים שכאלה כוחו של הפרט עדי־ף. וכן עשיתי.

הלכתי ושכרתי על אחריותי האישית בית בן שמונה חדרים ליד ככר השוק, ממול לקצה הסידונית של „באַרגשלוס", פניתי לבית־הספר שלמדתי בו לפנים וקיבלתי חלק מן הספסלים שנדרשו לי וכן הזמנתי שולחנות, כסאות, ארונות וכו' — כל הריהוט הדרוש לשתי כיתות בית־ספר ושתי כיתות של גן־ילדים, יחד מאה ועשרים ילד. הזמנתי את הגננות האחיות זילברשטיין לעבודה בגן ומורה אחד (שמו נשמט מזכרוני) ואני קיבלנו על עצמנו את ההוראה בכיתות בית־הספר. בהדרכת האחיות זילברשטיין רכשתי את כל הציוד הדרוש לגן.

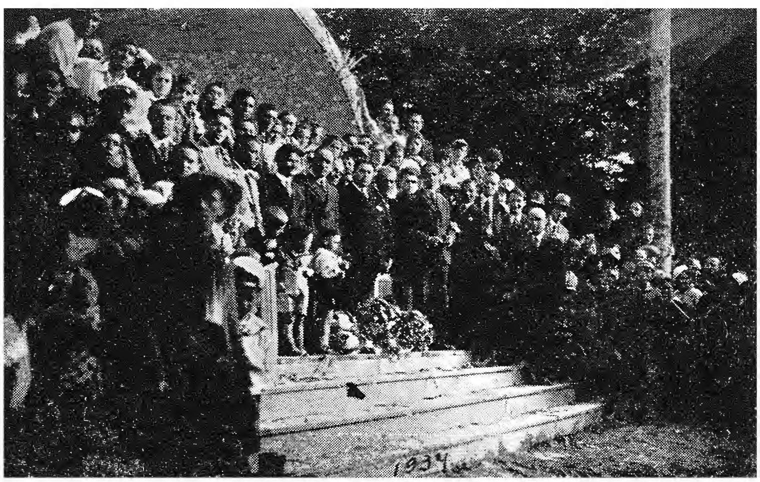
לאחר שהוקם המוסד וצויד, פניתי למקומות שונים בבקשת ילדים לחינוך. מספר הפליטים מרחבי אוקראינה והסביבה היה רב, ואלה שמחו להזדמנות לשלוח את ילדיהם חינם אין כסף לבית־ספר ולגן — אחת היא באיזו שפה ילמדום שם. וכך נתמלאה עד־מהרה המיכסה של מאה ועשרים ילד, והעבודה במוסד החלה.

ועמה החלה ההתרוצצות בקהילה בדבר תמיכה למוסד ק י י ם ל מ ע ש ה. -- איך, מניין, הרי מוסד כזה אינו בנמצא ברשימת המוסדות הקיימים בעיר? — השאלות אך למותר, בואו ותיווכחו. וכך, ביום ששי לא־עבות אחד, הופיעה במרכבה ועדת־ביקורת שלוחה מאת הקהילה לראות, להיווכח ולהגיש דו"ח על המוסד. חברי הוועדה נוכחו והגישו דו"ח מתאים, שבתוצאתו נאלצו אף שונאי התרבות העברית — האידישיסטים של אותם הימים — לענות „אמן" ולהסכים להכללת המוסד בתקציב הקהילה.

החל מאבק על גודל התקציב, על כלכלה יומית לילדים, על מלבושים לזקוקים להם — כל אותם הדברים שלגבי הפליטים היה להם כוח מושך, עד אם התרגלו לעצם הרעיון של חינוך ילדיהם בלשון עברית חיה, שונה מזו הנשמעת בביתם. והמאבק לא היה קל כלל וכלל. אולם עד כה ועד כה נתחזק המוסד על־ידי עצם היכללותו בתוך שאר מוסדות „תרבות" בעיר, שלהם עמד האגף הציוני של חברי הקהילה.

מקץ שנה אחת לקיום המוסד, ערב עלייתי ארצה, ניתן לי לראות את ברכת העבודה: מאה ועשרים ילד מדברים עברית רהוטה ונושמים אויר הארץ בעודם יושבים בתוך הגולה...

יעקב עדיני

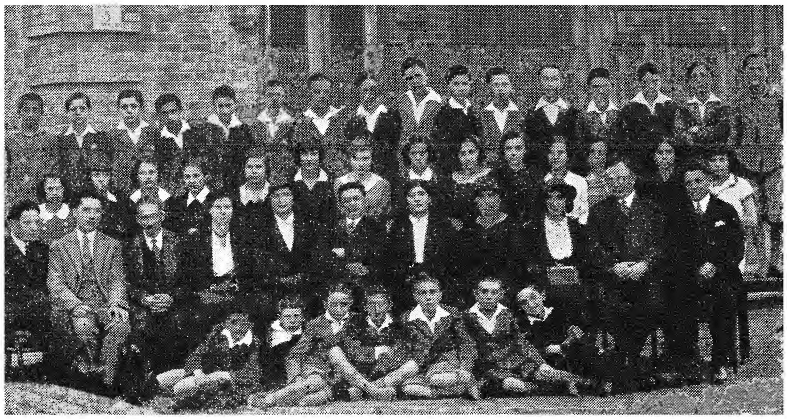

חג הביכורים 1934

בתי־ספר עממיים

בשנה השניה לייסודה של הגימנסיה העברית „תרבות" עלתה תכנית להקים בתי־ספר עממיים עבריים שהמחסור בהם היה גדול. בתי־הספר של האידישיים ירדו, בתי־הספר הפולניים לא התאימו לילדי היהודים, ה„תלמוד־תורה" נחשב כבית־ספר של צדקה לילדי עניים והיהודים ביקשו לחנך את בניהם במוסדות „תרבות", אלא שהגימנסיה העברית הצעירה לא התאימה ביותר לרובם וגם שכר־הלימוד בה היה גבוה. אז החליט ועד „תרבות" לייסד בית־ספר עממי עברי ובראשית שנת הלימודים 1921—22 נפתח בית־הספר בבנין שפונה על ידי הגימנסיה „תרבות" בחצר יוקלסון; שלט הגימנסיה הוחלף בשלט של בית־הספר ובאותה שנה נפתחו שלוש כיתות שריכזו למעלה ממאה ילד וילדה. בין אלה היו רבים מחניכי בית־היתומים — רובם מבין המועמדים לבית־הספר הפולני. היו הורים שהוציאו את ילדיהם מבתי־הספר ע"ש פרץ ושלום־עליכם וכן מבית־הספר הפולני ומסרום לבית־הספר העברי של „תרבות" שבהנהלת המורה א. רוזין.

מאחר שאחת המטרות שהונחו ביסודו של בית־הספר היתה להכשיר תלמידים

בית־הספר העממי א׳ „תרבות״

לגימנסיה „תרבות״, שקדו הנהלת הגימנסיה ומנהל בית־הספר על התאמתה של תכנית הלימודים בבית־הספר לזו של הגימנסיה. לאחר מכן נוסד בית־ספר שני דומה בבנין הגימנסיה גופה, שהלימודים בו התקיימו בשעות של אחר־הצהרים. שני בתי־ספר אלה היו קשורים בגימנסיה, פרט להנהלה ולתקציב. סניף „תרבות״ ברובנה דאג להחזקת בתי־הספר שנזקקו לעזרה נוסף על הכנסותיהם משכר לימוד ותרומות הורי התלמידים.

כעבור שנים אחדות הוקם בית־ספר עממי של „תרבות״ על הווֹליאַ. גלגולים שונים עברו על בתי־ספר אלה, אבל הם הוציאו מתוכם נוער עברי מחונך, שמילא את ספסלי הגימנסיה ואת שורות תנועות־הנוער הציוניות בעיר. רבה היתה ההשפעה הרוחנית־הלאומית של בתי־הספר שחדרה באמצעות התלמידים לבתיהם.

בית־הספר העממי ע״ש י. ל. פרץ

ראשית הגימנסיה „תרבות"

עם התמוטטותו של משטר־העריצות ברוסיה הצאריסטית, מארס 1917, נתעוררה בקרב עמי רוסיה השאיפה לתרבות לאומית. אף בקרב העם היהודי, ביחוד בקרב נאמני הרעיון הציוני, חל מיפנה מכריע; קמה תנועה חזקה לתרבות וליצירה עברית, ומכשירה — ההסתדרות „תרבות", ששמה לה למטרה להפוך את הלשון העברית לשפת החינוך ולעשותה קנין העם כולו. הסתדרות זו, שבראשה עמדו הלל זלטופולסקי ז"ל ובתו (תיבדל לחיים ארוכים) שושנה פרסיץ, סייעה הרבה להקמת בתי־ספר יסודיים עברים ברחבי רוסיה ואף לפתיחת בתי־ספר תיכוניים, ששפת־ההוראה של הלימודים הכלליים בהם היתה עברית. בהשפעתה ובתמיכתה של „תרבות" הונחו יסודות לגימנסיות עבריות במרכזים היהודיים הגדולים חארקוב, קיוב ועוד. הד הפעולה הגיע גם לערי־השדה ועורר בחוגי העסקנים הציוניים, חסידי החינוך העברי, את הרצון לצאת בעקבותיהן של הערים הגדולות ולהקים גימנסיות עבריות במקומותיהם. גם התנאים החיצוניים סייעו בידי עסקנים אלה לייסד בתי־אולפנא עבריים, שכן בו־בזמן שהמשטר הצאריסטי הצר את צעדי בית־הספר העברי ותבע להשליט את שפת המדינה כשפת־ההוראה בבתי־הספר העממיים והתיכוניים, הקלו המדינות החדשות שנבנו מחורבנה של האימפריה הרוסית הגדולה אחרי המלחמה (ליטא, לאטביה, אוקראינה, פולין ועוד) במתן רשיונות להקמת מוסדות־חינוך עבריים, ובמקרים מסוימים אף עודדו אותם ותמכו בהם מתוך רצון להרחיק את היהודים מן הזיקה לתרבות הרוסית ולגמול אותם מן השאיפה לבקר בבתי־ספר רוסיים.

אף האוכלוסיה היהודית במדינות המתהוות ובשטחי־הכיבוש שעברו מיד ליד (פולין, ליטא ואחרות), הועמדה לפני דילֶמה חמורה: אם להחזיק בתרבות הקודמת ולידבק בבית־הספר הרוסי שעל ברכי תרבותו חונכו משך שנים (במקרה זה היה קיים חשש, שהכובשים החדשים יראו ביהודים יסוד בלתי־מסור ועוין למולדתם החדשה בכל שטחי החיים), או להיספח על התרבות החדשה שהנצה זה עתה וטרם היכתה שורש אפילו בקרב העמים הללו שקמו לתחיה לאחר שיעבוד של מאות בשנים. החלל הריק גרם לכך, שיהודים רבים העדיפו את בית־הספר העברי, וגם האידישי, על בית־הספר הכללי ושלחו לשם את ילדיהם בהמונים, אם כי לפעמים נאלצו לשלם שכר־לימוד גבוה — שעה ששערי בתי־הספר הממשלתיים במדינה היו פתוחים לפניהם לרווחה חינם אין כסף או בשכר מועט. כך זכינו במדינות החדשות לרשת מסועפת של בתי־ספר בעברית ובאידיש מכל הסוגים, שקלטו את ילדי ישראל מכל השכבות.

בתקופה זו, בערך, עם כיבוש שטחי ווהלין על ידי צבאות פטליורה וראשית הקמתה של המדינה האוקראינית, הצליחו עסקני „תרבות" ברובנה ובראשם אריה גרבוז (אבטיחי) להשיג רשיון ממיניסטריון־החינוך בממשלה האוקראינית לפתיחת ארבע מחלקות נמוכות של גימנסיה עברית ברובנה, ששפת־ההוראה בה תהיה עברית. היה זה נסיון ראשון לייסודה של גימנסיה עברית בווהלין.

אולם לא קלה היתה מלאכת ייסודו של בית־ספר עברי תיכוני בימים ההם: הדרישה למורים עברים היתה גדולה וההיצע מצומצם מאוד. ביחוד קשה היה למצוא מורים מתאימים ללימודים כלליים בבתי־ספר עברים. מעטים היו המורים בעלי השכלה אקדמאית שידעו עברית כדי להורות בה לימודים כלליים בבית־ספר

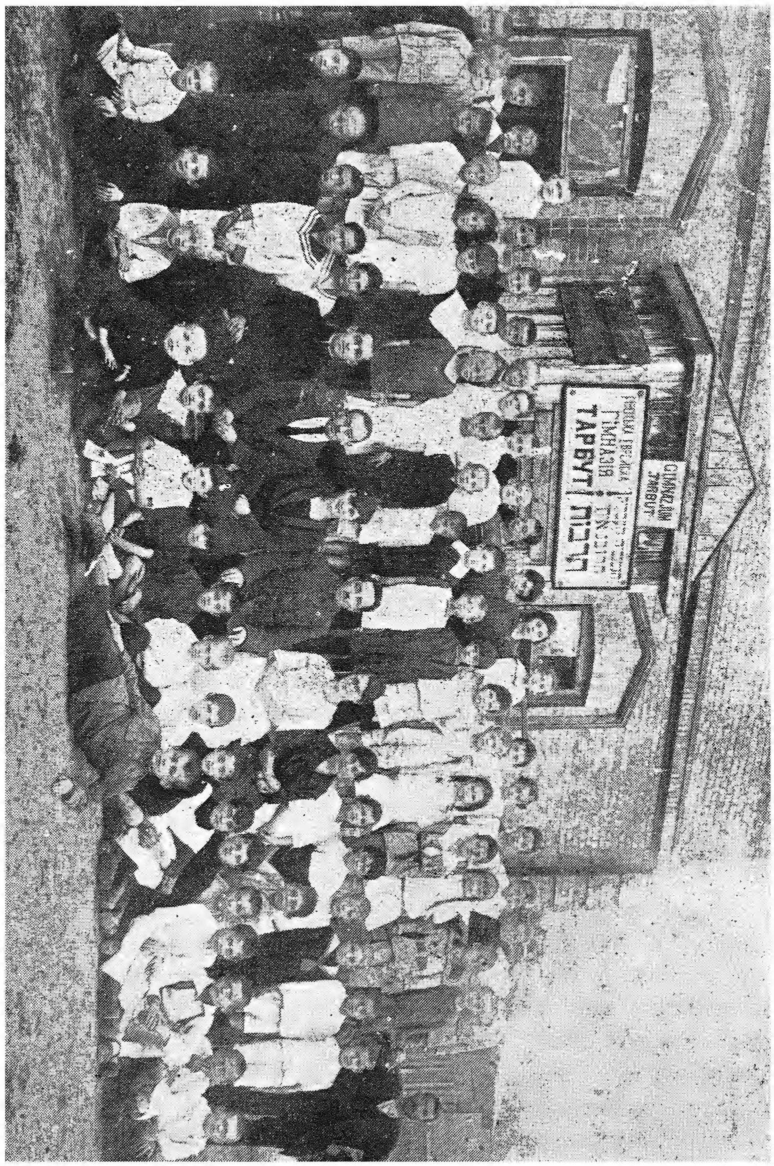
תיכוני. בתי־מדרש להכשרת מורים גם ללימודים כלליים בשפה העברית היו רק שניים: אחד באודיסה, בהנהלתו של הד״ר י. מוהילבר, והשני בקיוב, בהנהלתו של א. כהנשטם, והם לא הספיקו עדיין להוציא אף את מחזוריהם הראשונים. מלבד זאת הרי מטרתם העיקרית של מוסדות אלה היתה הכשרת מורים לבתי־ספר יסודיים ולא תיכוניים.

עסקני הציונים הרובנאים שיזמו פתיחת גימנסיה עברית נמצאו איפוא במצב קשה. הם הריצו מכתבים ומשלחות למרכז „תרבות״ בקיוב, ביקשו ותבעו מורים ומנהל לגימנסיה שלהם העומדת להיפתח — ולא נענו. והנה עמד להם רווח והצלה ממקום אחר שלא ציפו לו כלל, עקב השינויים הפוליטיים שחלו על אדמת אוקראינה בהתמוטטות ממשלת ההאָטמאן סקוֹרוֹפאדסקי וכיבוש עיר־הבירה קיוב על־ידי צבאות פטליורה ואחר כך על־ידי הבולשביקים. עם כניסת הרוסים לקיוב ירדה, כידוע, כליה על כל המוסדות העבריים והציוניים בעיר ובסביבה ובין השאר נסגר גם בית־המדרש למורים בקיוב; ואז הוצעתי על־ידי הוועד המרכזי של „תרבות״ כמנהל הגימנסיה הרובנאית (לפני זה הייתי מורה אקדמאי למתימטיקה בעברית בבית־המדרש בקיוב), ואני עם הגימנסיה יחד באנו על תיקוננו... היה זה בשלהי דקייטא שנת 1919.

אמנם, בזה עוד לא נפתרה השאלה כולה. בתנאי המשטר הבולשביסטי היה כל קיומו של המוסד תלוי באויר. אך הנה נמצא גם לזה גואל: במקרה היה הממונה על החינוך ברובנה צעיר אינטליגנטי שלא היטיב להתמצא בענינים יהודיים, וריב הלשונות בין האידישיים והעברים היה ממנו והלאה. הוא לא חיפש סיבות לרדיפת העברית, ותודות לקשריו האישיים של הח׳ גרבוז אתו נתן לנו לפעול ולא הפריע בצעדים הראשונים לפתיחת הגימנסיה העברית; אדרבה, עוד סייע לביטול הפקעתה של הדירה שנועדה למוסד זה, ועם זה נסתיימו הלבטים הראשונים.

ההכנות לשנת־הלימודים הראשונה היו במלוא תקפן, תלמידים רבים נרשמו ומהם נבחרו המתאימים ונערכו להם בחינות־כניסה. כמה מההורים תמכו במוסד בסכומים ניכרים מלבד שכר־לימוד ושנת־הלימודים הראשונה עברה בסימן התחלה טובה. בינתיים חלו שינויים בחזית המלחמתית. הפולנים, שלטשו עין על אוקראינה, הגיחו וכבשו שטח אחר שטח ובסוף קיץ 1919 היתה גם רובנה עם חלק ניכר של ווהלין ברשותם.

משנכנסו הפולנים לרובנה פירסמו הודעה, שעל כל בתי־הספר הקיימים בשטח הכבוש, כיסודיים כתיכוניים, לקבל אישורים חדשים לפתיחתם בשנת־הלימודים הבאה מאת המפקח על החינוך בווהלין. הגימנסיות הרוסיות, וכן כמה בתי־ספר ששפת־ההוראה בהם היתה רוסית או אידיש קיבלו מיד את אישורן, אולם בקשתה של הגימנסיה „תרבות״ לא נענתה כלל. כפי שנרמז היתה דעת המפקח לאשר רק בתי־ספר בעלי ותק, שהיו קיימים לפני כן. השתלטה מבוכה בקרב עסקני „תרבות״ ברובנה ונשקפה סכנה, כי ההורים, שציפו בכליון־עיניים לגימנסיה העברית, יוואשו ממנה ויאָלצו לשלוח את ילדיהם לבתי־ספר אחרים. כיון שרובנה עוד היתה אז סגורה ומסוגרת, אין יוצא ואין בא אלא ברשיון הממונה על התעבורה מטעם הצבא, באנו בכתובים עם הנהלת המועצה הלאומית היהודית בוורשה בדבר סיוע מוסרי לענינני, אך זו היתה שקועה עד צוואר במלחמתה הפוליטית בסיים

הגימנסיה „תרבות" בשנה הראשונה להיוסדה

הפולני ובדאגה לקיומם היומיומי של היהודים בפולין ובחבלים שסופחו אליה, והיא לא שעתה לענין פעוט כפתיחת גימנסיה עברית אי־שם ברובנה — ולא ענתה לנו. רק לאחר שעלה בידי במאמצים רבים להשיג רשיון־נסיעה לווארשה, ולאחר שכיתתי רגלי שם ממוסד ממשלתי למשנהו, נתברר שכל עניני השטח הכבוש באוקראינה נחתכים לא בווארשה כי אם על ידי שלטון מיוחד הנמצא בוילנה.

לא אלך ואֲמנה את כל פרטי המשא־ומתן שניהלתי עם ראשי החינוך הפולנים בענין אישור הגימנסיה „תרבות" (עיין רשימתי „חבלי יצירה" בעלון „הדים" שהופיע בט"ו חשון תש"ד בתל־אביב לכינוס חניכי „תרבות" בווהלין), אתעכב רק על שני פרטים מענינים. כשפניתי בווארשה לאחד הסניפים של שלטון הכיבוש האוקראיני שהיתה לו נגיעה לעניני חינוך ותרבות בשטח הכבוש וסיפרתי למנהלו על העיכובים והמכשולים שהושמו על דרך פתיחתה של הגימנסיה ברובנה שהותרה בזמנה על ידי האוקראינים, תהה הפקיד והשתומם: גימנסיה עברית מה פירושה? כיצד אפשר ללמד מקצועות כלליים בעברית? ומה יהיה גורלם של גומרי גימנסיה זו, כיצד יוכלו להמשיך את לימודיהם בבתי־ספר גבוהים? מיהו זה שהגה את הרעיון של גימנסיה עברית והיכן בעולם קיימות גימנסיות כאלו? הסברתי לו לפקיד גבוה זה שהתלמידים בגימנסיה העברית יקבלו השכלה תיכונית מלאה בהיקף של בית־ספר תיכון ממשלתי, ידעו את כל המקצועות, גם את השפה הפולנית, ולא יפלו בידיעותיהם מתלמיד של אומה תרבותית כלשהי, וכי גימנסיות עבריות קיימות מכבר בארץ־ישראל וגם בשטחי הכיבוש שבפולין (וילנה וביאליסטוק). והוא באחת: אין הוא יודע על כך ולא כלום.

לא כן היה כשהתיצבתי בוילנה לפני מנהל מחלקת החינוך לשטח אוקראינה הכבוש ושוחחתי אתו ארוכות על עניני החינוך. הוא הראה בקיאות רבה במוסדות החינוך היהודי ושאלני מיד לשפת ההוראה בגימנסיה, עברית או ז'ארגון (בלשונו). הוא הסכים להרשות את פתיחתן של ארבע המחלקות בגימנסיה שאושרו על ידי השלטונות האוקראינים והבטיחני לשלוח הוראות למפקח על מחוז ווהלין הנמצא בקובל; ולא עוד, אלא שנתן בידי העתק המכתב בשביל השלטונות ברובנה, שלפיו יש לקיים את הגימנסיה „תרבות". כך זכתה רובנה לאישורה של הגימנסיה העברית הראשונה והיחידה בתקופה ההיא בכל שטח הכיבוש באוקראינה.

במשרדי „תרבות" בווארשה היתה זו הפתעה גמורה ומנהל המשרד, משה גורדון, ברכני על הצלחתי וגילה כי בווארשה היו בטוחים שהרשיון לא ינתן. ברובנה היתה השמחה רבה. פתיחת הגימנסיה נערכה ברוב פאר והדר והונח יסוד לאחד ממוסדות החינוך החשובים ביותר בווהלין.

בעיה קשה היתה בעיית המורים, לא קל היה להשיג מורים מוכשרים מוסמכים כנדרש לבית־ספר תיכוני. צרפנו לחבר המורים את המורה סמוֹלָה, מחניכות בית־המדרש למורים באודיסה, אחר־כך את המורה אליעזר בוסליק והגננת ב. ברד. כמורה לפולנית — זאב קורניק (דגני), בוגר בית־הספר קרינסקי. את הלימודים הכלליים: חשבון, טבע וגיאוגרפיה לימדתי בעצמי (היה זה לאחר שגרבוז, שלימד טבע כסטודנט־אגרונום, עלה לארץ־ישראל).

בגמר שנת־הלימודים נהפכה שוב הקערה על פיה. הבולשביקים חזרו וכבשו את רובנה וסכנה ריחפה על קיומה של הגימנסיה העברית, אבל שלטונם של הבולשביקים לא ארך ימים רבים, ואחרי כשלושה חדשים נאלצו לנטוש את רובנה

חבר המורים הראשונים בגימנסיה „תרבות"

ובראשית שנת הלימודים 1920 נכבשה רובנה בש־נית על ידי הפולנים וה־גימנסיה „תרבות" נפתחה בזמן הקבוע. מספר תל־מידיה הלך וגדל, נוספו בה מחלקות והיא עברה לבנין מתוקן ומותאם יותר; נוספו מורים ובי־ניהם מר שמואל רוזנהק ואחרים — ושמה יצא לתהילה ברחבי ווהלין ובכל הסביבה הקרובה והרחוקה.

לא אתעכב על מקרים שונים שקרו לי כמנהל הגימנסיה ופעיל בלשכה הציונית המרכ־זית ברובנה (מאסרים, חשדות ועוד). הנהלת הגימנסיה עברה מידי, לפני עלייתי לארץ־ישראל בראשית שנת 1921, לזמן קצר לידי ה' דוד לוין ואחריו לה' יצחק פיקנגור (גור־אריה) ולידיים אחרות שהתחלפו תכופות עד שבסוף הועמד בראשה כמנהל ה' יששכר רייס. בתקופתו ובהנהלתו התפתחה הגימנסיה ונעשתה מוסד לתפארת, חינכה מאות תלמידים ותלמידות לתרבות עברית, לציונות ולארץ־ישראל. רבים הם חניכי הגימ־נסיה העומדים בשורות בוני הארץ ומגיניה ורבים מהם רכשו השכלה גבוהה ותופסים מקום חשוב במוסדות שונים.

משה נחשון (קיפר)

הגימנסיה „תרבות" בהתפתחותה

אמנם, אין לעיר רובנה אותו הוד־קדום של תורה וגאונים כמו לאחיותיה בווהלין: אוסטראה, דובנא, קרמניץ ולוצק הוותיקות ממנה. אך התנועה הציונית מצאה דוקא ברובנה כר נרחב להתפתחות מראשית צמיחתה, ובשדה זה עלתה על שכנותיה. האוהדים לתנועת התחיה — ממילא היו גם אוהדי התרבות העברית עוד בשנים הראשונות למאה. די להזכיר את ה„חדרים מתוקנים" שהיו בתי־ספר עברים, אגודת חובבי שפת־עבר, הספריה העברית הציבורית וכל שאר המפעלים בשדה התחיה הלאומית שמצאו מקום וביטוי ברובנה.

לשיא הגיעה פעולת התרבות אחרי המהפכה הרוסית כשנוצרו תנאים לעבודה לאומית ומפלגתית. עם ייסוד שני גני־הילדים ובית־המחסה העבריים,

נוסדה הגימנסיה העברית „תרבות״ בשנת 1919—20 בהנהלתו של הפדגוג־המתימטיקן משה קיפר, שהיתה אחד מבתי־הספר התיכוניים העבריים הראשונים באוקראינה ובפולין.

החומר שנשתמר תחת ידי כמנהל הגימנסיה בשנת־הלימודים תרפ״ב—ג׳ (אחרי מנהלה הראשון משה קיפר וממשיכו דוד לוין) והידיעות שברשותי מתולדות הגימנסיה מראים, שהבחינות הראשונות לכניסה לגימנסיה נערכו בימי שלטונם של הבולשביקים על ידי המנהל מ. קיפר והמורה א. גארבוז, בלי שיהיה בטחון באפשרות פתיחתה בתנאי הפוליטיקה ששלטה אז. ואמנם בעטיים של המכשולים שעמדו על דרכה של הגימנסיה נדחתה פתיחתה לשבועות וחדשים עד שהעיר נכבשה על ידי הפולנים והלימודים התחילו בה רק ביום 9 לנובמבר 1919 (בראשית שנת תר״פ). התלמידים, שמספרם היה 80, חולקו לפי ידיעותיהם וגילם לארבע כיתות, מהן שלוש מכינות ומחלקה ראשונה של בית־ספר תיכוני. מספר המורים היה ששה. המורים נאלצו להתגבר על קשיים ומעצורים שנתקלו בעבודתם, אך הצליחו לקדם את המוסד בכיוונו הרצוי ולפי תכניתו.

בראשית שנת־הלימודים תרפ״א נפתחה המחלקה השניה ומספר התלמידים עלה ל־140 (נוספו גם שני מורים). בתקופת תרפ״ב למדו בגימנסיה 199 תלמידים בשלוש המכינות ושלוש המחלקות, ובזמן כהונתי בגימנסיה נפתחה המחלקה הרביעית והיא כללה כבר 270 תלמיד (183 נערים ו־87 נערות) ו־10 מורים: גייפמן, סמולה, בוסליק, רוזנהק, טיכטייל, רוזן, קרמפנר, קרשינסקי, פלדמן ורבינוביץ. לפי דין־וחשבון המחנכים נמצא שהצלחת התלמידים בלימודיהם, העברים והכלליים, בשנת תרפ״ב הגיעה ל־85%; הצטיינו בעיקר החניכים שהתחילו ללמוד עוד במכינות. כבר אז שיגשגה הגימנסיה, הלכה והתפתחה, והיו לה סיכויים טובים להצלחה; מצבה החמרי היה לא רע, היא לא נזקקה כמעט לתמיכה מן החוץ והוחזקה בתשלומי ההורים בלבד.

בין הקשיים שבהם נתקלה הגימנסיה בראשיתה — בשנת הלימודים הראשונה, היה חוסר יחס והכרה מצד השלטונות הפולנים, שלא בנקל השלימו עם קיום מוסד חינוכי תיכוני עברי בעיר. הדבר גרם דאגה רבה למנהל קיפר ולעסקני „תרבות״, ביחוד מבחינה יורידית. שאלת ה„קונצסיה״ של הגימנסיה נשארה פתוחה; השלטונות דרשו אדם מאושר על ידם, ואילו „תרבות״ דרשה לאַשר את נציגה — אדם ממונה על ידי הוועד המפקח, וזה גרם להתלבטויות והוצאות שלא הוסיפו ברכה למוסד. לא חסרו דאגות גם בהשגת או בהדפסת ספרי־לימוד, התאמת המורים בכל שנה ושנה ושמירה על כיוונה של הגימנסיה. ואם דאגות דומות היו משותפות גם לגימנסיות פרטיות אחרות ברובנה, הרי לגימנסיה העברית היו הן פי כמה קשות ומייגעות מטעמים רבים, ואף־על־פי־כן התקדמה הגימנסיה משנה לשנה.

הערכה לגימנסיה „תרבות״ הרובנאית ניתנה בוועידת בתי־הספר העברים התיכונים בפולין שנתקיימה בימים 25—27 בדצמבר 1922 בווארשה. ועידה זו נקראה על ידי מרכז „תרבות״ בפולין — הראשונה לעניני בתי־הספר התיכונים במדינה — והיה לה ערך רב לחיזוק החינוך התיכוני העברי בפולין. לכל בית־ספר תיכוני הוקצו אז שלושה מקומות בוועידה. נציגי הגימנסיה נהנו באותו מעמד

המנהל פיקנגור (י. גור־אריה), המורה ברקובסקי וכיתה ג' של הגימנסיה „תרבות"

לשמוע, כי הגימנסיה שלהם נחשבת לאחת הטובות בין אלו שקמו במדינה אחרי המלחמה וגמרו עליה את ההלל.

עוד בשנת תרפ"ב הדפיסה הגימנסיה את תקנותיה, אך במרוצת השנים הוכנסו בהן שינויים לפי דרישת השלטונות. רמת הלימודים עלתה והסדרים שוכללו, וחבר המורים מצדו דאג לצד החינוכי־פדגוגי הלאומי — עיקרים יסודיים במוסד מסוג זה. הכרת האחריות ומסירות מלאה הורגשו מצד המורים והעסקנים שטיפלו בגימנסיה ודאגו לה מכל הבחינות.

בתקופת החופש בקיץ ניסתה הגימנסיה להוציא קבוצות תלמידים לקייטנות הסמוכות, ונמצאו מורים שליוו את התלמידים בזמן שהותם בקייטנה. מפעל הקייטנות היה לטובת התלמידים, להבראתם, לאגירת כוחות לקראת שנת־הלימודים הבאה, ושימש המשך לקו החינוכי של המוסד. פעולות הספורט, הטיולים, השיחות וכו' היו לברכה ולהנאה כאחד. עם זאת ייזכרו תהלוכות תלמידי הגימנסיה בל"ג בעומר, שהפכו למסורת. התהלוכה ברחובות העיר בלווית תזמורת־מקהלה של חניכי הגימנסיה השאירה תמיד רושם כביר והיה בה משום הופעה לאומית נאה. אותה מקהלה־תזמורת היתה מופיעה בכל מסיבה ונשף של הגימנסיה ובהזדמנויות של חגיגות ציוניות בעיר. התלמידים, רובם ככולם, התיחסו בהערצה לגימנסיה שלהם, רובם נכנסו לתנועת „השומר הצעיר" של הימים ההם והשתתפו באירגוני הספורט הלאומי.

יצחק גור־אריה

אורות וצללים בגימנסיה „תרבות"

הדברים מיוחסים לתקופה השניה של הגימנסיה העברית „תרבות" ברובנה. עם עלייתו של מנהלה הראשון משה קיפר לארץ בשנת 1921 וחילופי מנהלים — מר יצחק פיקנגור (גור־אריה), ואחריו מר דוד לוין — נסתיימה תקופה ראשונה של הגימנסיה. תוך דאגה למוסד חינוכי צעיר זה המשיך הוועד המקומי של „תרבות"

לחתור לפיתוחה של הגימנסיה ולפלס דרך לביסוסה, אך נתקל בקשיים מצדדים שונים שנערמו על דרכה וגרמו לדאגות לא מעטות. השפעת הפולוניזאציה שהורגשה ברובנה המעיטה את הנמשכים ללמוד בגימנסיה. גרם לכך העדר זכויות שזכו להן מוסדות תיכוניים אחרים בעיר, והמצב הכלכלי שהלך וירד פגע גם במישרין בהכנסות המוסד. כל אלה יחד היו בעוכרי הגימנסיה ודחפוה הצדה, לאחר כל הרעש שהוקם סביבה. לעתים נדמה היה שכל גדולתה עלולה לרדת לטמיון, ואמנם נשקפה לה סכנה בימים ההם.

אותו זמן דאג ועד „תרבות" להזמנת מורים מוכשרים מגאליציה, שיחד עם המורים הראשונים היוו את החבר הפדגוגי בגימנסיה. תכנית־הלימודים השתכללה והלכה, וחסידי המוסד ונאמניו ראו התקדמות בהתפתחותו. הם לא נפלו ברוחם וקיוו להכרת השלטונות ולהענקת זכויות לה, בדומה למוסדות־חינוך אחרים, שאז תורם קרנו; בכלל.

אך כאן נפל דבר: נתגלו חילוקי־דעות בין המנהלת בפועל (היא בעלת הזכיון לנהל את הגימנסיה מטעם הקורטוריום), הגברת גייפמן, לבין המורים, וביחוד המורים החדשים, וועד הגימנסיה נמצא במיצר. הענין גרם לתסבוכת ולחיכוכים פנימיים שהעיבו על מהלך הלימודים והתפתחות הגימנסיה בימים ההם. בינתיים הגיעו לפתיחת הכיתה הששית. לכאורה היו הכל צריכים לשמוח לדבר ולברך עליו, אך לא כן היה, כי המצב בכללו לא השביע רצון, והדבר הורגש יפה. אז נתעוררו כמה עסקנים מבין הורי התלמידים, שראו בדאגה את המצב וגמרו להיכנס בעובי הקורה ולמצוא דרך להתגבר על הקשיים. הם באו לעזרת ועד „תרבות", שנשא באחריות הגימנסיה, בשעה הנכונה. לאחר שחיזקו והרחיבו את ועד ההורים ושיתפוהו בענינים המעשיים, הכניסו שינויים בהנהלת הגימנסיה, חידשו סדרים בתשלומי ההורים ותיקנו את המשטר האדמיניסטראטיבי שלה. משהצליחו לשפר את גביית החובות מההורים ואת שכר־הלימוד, ניתנה אפשרות לסלק את רוב החובות שרבצו על הגימנסיה כמשכורת למורים ולעובדים. כן עלה בידי הגימנסיה לשחרר את המנהלת הרשמית ועובדים אחרים שהיה צורך להחליפם, ולאט לאט שונו פני הדברים והורגשה הרווחה כללית.

משנתמנה המורה יששכר רייס בשנת 1925 כמנהל הגימנסיה החלה זו לפרוח מחדש. אמנם, רבים היו עוד העיכובים והמעצורים מצדדים שונים, אך המנהל החדש וההנהלה יחד עם ועד „תרבות" וועד ההורים ידעו למצוא מוצא מהקשיים בכל המקרים. ציוני רובנה ראו, ובצדק, בגימנסיה את המוסד העברי־חינוכי ב„ה" הידיעה שמתפקידו לחנך דור לאומי וגאוותם היתה עליה, וכל קרבן נראה כדאי להם ובלבד להעלותה לרמה גבוהה. הגימנסיה היתה זקוקה לתוספת תלמידים, שכן בגלל הסיבות שנמנו לעיל ואחרות, לא רבים היו המבקשים לשלוח את בניהם אליה. נרתמו העסקנים בעול העבודה והלכו לבתי־הכנסת למשוך לב ההורים אל הגימנסיה העברית, בהסבירם את ערך החינוך העברי בהשוואה לחינוך בבתי־הספר הזרים. אם פעלה ההסברה או השיחות הפרטיות ובאיזו מידה הושפעו הורים שונים — לא ידוע, אך מספר התלמידים בגימנסיה החל לעלות, גדל משנה לשנה, עד שנעשה צר לה בבית השכור של הד"ר סגל. היה הכרח להוציא מכתלי הגימנסיה את בית־הספר העממי העברי שבהנהלת המורה ב. רוזין ולהעבירו לבנין אחר. אז נפתחו

בגימנסיה כיתות מקבילות וכן הכיתה השביעית. בסיכום תקופה זו מן הראוי לציין את העסקנים המסורים שטרחו ועמלו ונשאו בעול הגימנסיה וביסוסה: האינג׳ ברוך כגן, סגן ראש הקהילה; פינחס פרלמוטר, ורושם הטורים האלה. אחרי שבע שנות פעילות מסורה של ההנהלה המחודשת, זכתה הגימנסיה לשני מחזורים ראשונים שלה ושמה יצא ברחבי פולין. בימים ההם הועלה גם רעיון הקמת בנין לגימנסיה ונרכש המגרש, שעליו הוקם אחר כך הבנין.

משה קרשון

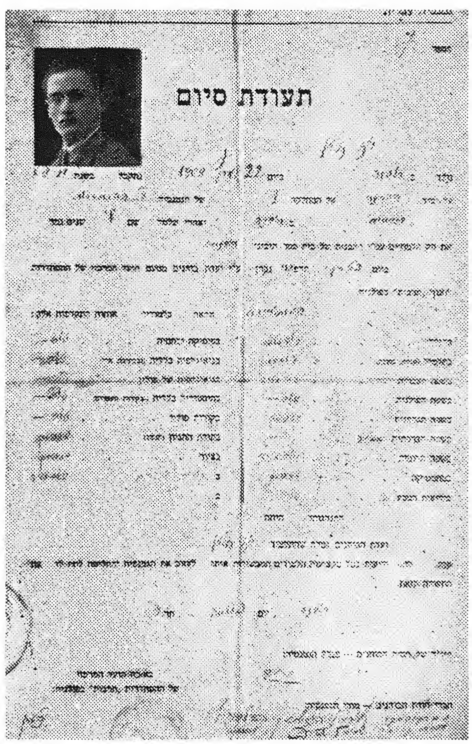
פני הגימנסיה בתקופת 1929—1939

עשר שנים (1929—1939) הייתי מורה בגימנסיה „תרבות" ברובנה, כשחברי להוראה ולחינוך היו: יששכר רייס, מנהל, מנחם גילאֶרטר, יצחק בארקובסקי, יצחק קרוליק, אליעזר בוסליק, שמואל שטיף, גריצמן, טאובה, כהנא, גולדהאבר, נח פלאנטובסקי, קראשינסקי, נח גריס, והנקה זיידמאנובנה. ועד־ההורים שיתף פעולה עם ועד „תרבות" ושניהם דאגו לגימנסיה כל השנים. עם העסקנים נמנו: משה

קארשון, אידלסברג, פינחס פרלמוטר, איגג׳ ברוך כגן, אהרון ראפפורט, נחמיה לוצקי, ברנרמן ואחרים. לזכותם תצוין ביחוד הקמתו של הבנין המפואר לגימנסיה. הבנה מלאה בין המורים והעסקנים שררה גם בעבודה הפדגוגית, ובכוחות משותפים אלה הועלתה קרנה של הגימנסיה בעיני הכל.

אם בשנים הראשונות ובשנות העשרים היתה רבה הדאגה לזכויות הגימנסיה שנמנעו ממנה על ידי הקוראטוריון לחינוך, הנה עלה בידה בשנת 1934, אחרי המחזורים הראשונים שלה, להניע את הקוראטוריון לעריכת בחינות רשמיות בעברית לגומרי הגימנסיה בנכחות בא־כוחו, כדי שתוכר תעודת־הבגרות של הגימנסיה. לתכלית זו שלח הקוראטוריון את בא־כוחו מר פלישינסקי, פולני שידע עברית, והוא השתתף בבחינות־הגמר יחד עם הבוחנים, שהורכבו ממורינו ומורי הגימנסיה הממשלתית. אלה האחרונים בחנו את התלמידים במקצועות הפולניים, בהיסטוריה וגיאוגרפיה של פולין, ותלמידי הגימנסיה גילו בהם ידיעה יסודית. התעורר ספק אצלנו ביחס לתועלת שבבחינות הרשמיות בפני ועדה ממשלתית, שכן בתי־הספר העליונים בפולין לא קיבלו יהודים אלא לפאקולטות מסוימות בלבד, ובצרפת וארצות אירופה אחרות הכירו בתעודות הגימנסיה גם בלי הבחינות של הוועדה הממשלתית. והעיקר, פני רוב הבוגרים היו לארץ־ישראל, והאוניברסיטה בירושלים והטכניון בחיפה ידעו והכירו את הגימנסיה „תרבות" וכיבדו את תעודת בוגריה; אם כן מה ערך איפוא לבחינות ממשלתיות מיוחדות בחסד הקוראטוריון? ועוד: ההכנות מצד המורים והתלמידים לבחינות אלו פגעו בצד החינוכי שבגימנסיה, שעמד בדרגה גבוהה למדי. גזלו מרץ וזמן ואף הכניסו מתיחות בלימודים משך חדשים שלמים. משום כך עזבה הגימנסיה את רעיון הבחינות הרשמיות, ואלה שהיו מעונינים בתעודת בגרות עם גושפנקא ממשלתית, עברו לשנת לימודים אחרונה נוספת בגימנסיה יהודית־כללית אחרת. וכאן יצוין: רמת הלימודים בגימנסיה היתה גבוהה, והיא מילאה את תפקידה יפה בחינוך הדור הצעיר.

אמנם, בין תלמידי הגימנסיה פשטו בשנים האחרונות לקיומה דעות מהפכניות ואף נטיות לקומוניזם, אך רובם המכריע של חניכיה נשארו נאמנים לדגל הלאום ולתרבות העברית, על אף הרוחות שנשבו מעברים. היש לזקוף תופעה זו על חשבון מורים מסוימים בעלי נטיות שמאליות בולטות? יתכן גם יתכן, אף כי אלה הורחקו בעוד מועד מהגימנסיה והרוח השלטת והכיוון החינוכי במוסד טיפחו הכרה לאומית חזקה.

בדומה למוסדות חינוך אחרים החלה הגימנסיה לקיים משנת 1929 בחדשי־החופש מושבות־קיץ לתלמידים בפיקוח מורי הגימנסיה ומדריכים, אך לא תמיד הצליחו מושבות אלו, אם־כי כשלעצמן היה ערכן רב. בשנת 1938/39 נמסר לי סידור המושבה בתנאים מסוימים, והיא נפתחה בסקוליה שליד סטרי־דרוהוביטש בהרי הקארפאטים. המורה נח גריס, שמסיבות ידועות עזב את הגימנסיה, גילה בעבודתו במושבה (שהתנהלה ברוח עברית לאומית) מסירות רבה. אחרי זה נקרא הנ"ל להוראה בבית־הספר העממי א' של „תרבות", שבהנהלת בוקסר, על הווליא.

נסיעתו של המנהל רייס לארץ־ישראל בשנת 1932 והרשמים שהביא אתו מהארץ, וכן ביקוריהם של שליחי ארץ־ישראל ברובנה, שהיו מתעכבים בגימנסיה ומרצים לפני התלמידים והמורים, ודאי שהיתה להם השפעה ברוח ארץ־ישראל הנבנית, והם חישלו את האמונה והתקוה בלב הכל. לא יישכחו רשמי ביקוריהם של ביאליק, טשרניחובסקי, ברל כצנלסון, לייב יפה, נ. ביסטריצקי, דוד בן־גוריון, יוסף שפרינצק, ורבים אחרים, שמצאו בגימנסיה מבצר ציוני־עברי ובית־יוצר לדור עברי. ואכן, רוב הבוגרים עלו ארצה.

שם מיוחד יצא לחגיגות הגימנסיה ונשפיה שרוח ציונית־ארצישראלית הורגשה בהם. נשפי חנוכה הפכו מסורת ורבה היתה התכונה להם. מאז הוקם בנין הגימנסיה סודרה בה גם מנורת־חנוכה גדולה שנרות החשמל שלה האירו למרחוק. גאוות התלמידים היתה על מנורה זו בראותם בה את דמות החנוכיות שעל בניני הסוכנות היהודית בירושלים ובמקומות אחרים בא"י. תכניות הנשפים והחגיגות היו מגוונות ובלט בהן חלקן של המקהלה והתזמורת של תלמידי הגימנסיה בניצוחם של המורה למוסיקה למברג ואחרים.

המצב החמרי של הגימנסיה היה משביע רצון. שלא ככל הגימנסיות, שנהנו מתמיכות ממשלתיות ועירוניות, הוטל על הגימנסיה „תרבות" להיות מוחזקת משכר־לימוד בלבד. תקופה קשה במקצת היתה זו ב־34—1932 כשכל הכספים הושקעו בבנין, אך גם המורים וגם עובדי האדמיניסטראציה והשירותים ידעו להשלים עם המצב ונטו שכם לשאת בעול שהעמיס הבנין, שבלעדיו מן הנמנע היה לגימנסיה להתפתח. יש לציין, שהמשכורות לא היו נמוכות כלל (משכורתו של מורה בגימנסיה היתה בין 300 ל־600 זהובים בחודש, לעומת בתי־ספר תיכוניים אחרים ששילמו מ־200 עד 500 זהובים בחודש), ובכל זמן קיומה של הגימנסיה נשאה את עצמה בכבוד.

כך, בערך, נמשך המצב עד שפרצה מלחמת־העולם השניה. כניסת הרוסים לרובנה ושינוי הקורס, פגעו באופן אכזרי במוסד עברי זה שהתמוטט, ולא ארכו הימים ונסתם עליו הגולל. הגיעו זמנים חדשים עם „שירים" חדשים. מה שאירע בימים ההם בכתלי הגימנסיה וסביבה — ידוע היטב למורים ולתלמידים ולכל בני העיר. שנת־הלימודים החלה באיחור־מה ללא בטחון ביום המחר, ובאמצע שנת־

הלימודים הופיע מנהל חדש — ליאָב איזראילוביץ בריטבה, שליח מטעם השלטונות הסובייטים, ששפך מיד את שלטונו על המוסד, הכניס שפת־אידיש ושפת־רוסית ולימודים ברוח אחרת; הוא אילץ את המורים לקבל את השיטה החדשה ולהיכנע לסדריו, ואלה סבלו והסתלקו אחד אחד, פרט ליחידים שנכנעו. רוב המורים ואתם התלמידים קיוו שהכל יחלוף והמצב ישתנה, אך נבצר מהם להמשיך בעבודתם מתוך נאמנות לעברית ולרוח הלאום.

כסגן למנהל נתמנה המורה שמואל שטיף, שגילה נכונות לעבוד עם בריטבה ברוחו. העלמה מה־יפית (בת הרב המקומי), שנתמנתה מטעם השלטון החדש כמזכירה כללית באיגוד המחוזי של המורים המקצועיים, התיחסה מצדה בכבוד למוסד (היא היתה, אגב, חניכתו לפנים) וכן למורים, אף שהכיוון הפוליטי היה אחר. נמצאו אנשים שסברו כי המפלגה הקומוניסטית השלטת לא תפגע לפי שעה בציונים ובמוסדותיהם העבריים, מאחר שהתחילה ברדיפת ה„בונד", אך לאט לאט פרשה זו את שלטונה העוין גם עליהם.

עם חורבן קהילת רובנה, חרבה גם הגימנסיה „תרבות" — פארה והדרה משך עשרים שנה.

ד"ר מנחם אורן (חבויניק)

המחזור האחרון לגימנסיה

לעת המחזור האחרון בגימנסיה „תרבות" ברובנה חיינו באוירה של ערב־מלחמה. באביב 1939 התכוננו לבחינות הבגרות, כשאנו חדורי הרגשה כי ענני אש ועופרת כבדים מתקשרים בשמי חיינו הצעירים ומעל רובנה עירנו.

בהתאם לריפורמה בחינוך התיכון שהונהגה בפולין בשנות השלושים, נערכו הלימודים בשתי המחלקות האחרונות של בתי־הספר התיכוניים לפי מגמות, כגון: לימודים הוּמאניסטיים, טבע, מתימטיקה־פיסיקה, פדגוגיה וכו', כך הפכו שביעית ושמינית הגימנסיה רשמית לליציאון.

בשנת־הלימודים 1937/38 הפכה המחלקה השביעית של הגימנסיה למחלקה ראשונה של הליציאון העברי „תרבות" ברובנה. שתי מגמות היו בליציאון שלנו: הוּמאניסטית ולימודי־הטבע. היה בה בשיטה זו משום התקדמות וחיוב רב בהעמקת הידיעות במקצועות בהם בחר התלמיד ושלהם התעתד להתמסר בוגר הליציאון.

עשרים ושמונה התלמידים חולקו בהתאם לבחירתם החפשית לשתי כיתות־לימוד לפי מגמות.

עשרים ושמונה היינו בשנת הלימודים האחרונה — האחרונה תרתי משמע, לנו הלומדים ולמוסד המפואר, עליו היתה גאוותנו וגאוות הציבור הלאומי בעירנו.

רובם של תלמידי הליציאון היו ילידי רובנה ותושביה, ורק כעשרים וחמישה אחוזים מהם היו מערי־השדה הקרובות והרחוקות.

ההשכלה הכללית הרחבה שהיקנו הגימנסיה והליציאון בצירוף ערכי התרבות העברית, העלו את תלמידינו לשורות מיטב הנוער היהודי. חלק ממנו — והם מראשי תנועות־הנוער הציוניות וחבריהן — צעד בדרך משאת נפשו: עליה לארץ־ישראל.

לעומתו נשאר חלק לא־מבוטל, בהשפעת הבית וגורמים חיצוניים אחרים, מגשש בדרכי החיים.

מדריכנו ומחנכנו, שליווה אותנו משך שש שנים למן המחלקות הנמוכות של הגימנסיה ועד לסיום הליציאון, היה מורנו יצחק ברקובסקי. ברקובסקי, שהיה בצעירותו תלמיד ישיבת וולוז'ין — בה קבל גם סמיכות לרבנות — פנה לאחר מכן להשכלה, השתלם בלימודים כלליים ועבר להוראה. הוא היה מהמורים הוותיקים של הגימנסיה והמסורים ביותר, מילא את שליחותו בהוראה מתוך להט והתלהבות נדירה, והשקיע את מרצו הרב וידיעותיו העמוקות בייצוב דמותם של חניכיו.

בתור מדריך הליציאון המשיך ברקובסקי בדרך האופיינית לו של התענינות בכל תלמיד ותלמיד, מצבו המשפחתי, הנפשי והחברתי. בתור ציוני זרע כל השנים בקרקע הפורה של חניכי מוסד עברי את רעיון העליה וההגשמה, אם גם הוא עצמו, בעמדו על סף העליה, נרתע וחזר בו. בפגישתי אתו בתקופת השלטון הסובייטי בעירנו, הרבה להכות „על חטא" על שגיאתו זו, ששילם בעדה בחייו וחיי משפחתו.

ביוני 1939 עמדנו עשרים ושמונה בוגרי המחזור האחרון לבחינות הבגרות. ואלה שמות הבוגרים:

1. אגבר ליבה; 2. ברדעת שמעון; 3. בירפלד; 4. ברנרמן מורה; 5. גרובשטיין ברוך; 6. הבל נעמי; 7. וסרמן דוד; 8. זלוטניק הניה; 9. לוצקי מנחם; 10. ליטבק אברהם; 11. מרגלית פיגה; 12. מאירזומן מאיר; 13. מזה פנחס; 14. נודלמן אהרון; 15. סליטרה שמואל; 16. סודוביצ'ר דב; 17. ספקטור צבי; 18. פרישברג ברוך; 19. פוקס ישראל; 20. פישר שושנה; 21. פלדנקרייז אהרון; 22. פישמן יצחק; 23. ריידר קלמן; 24. רוזן איזה; 25. רייזברג משה; 26. שוחט רחל; 27. שטיינמן חיה; 28. שברצברג שושנה.

מהיותנו עסוקים בהכנות לבחינות הבגרות, לא היתה לנו כמעט אפשרות לתכנן את עתידנו, ולמחרת יום סיום הליציאון נמצאו רוב הבוגרים עומדים על פרשת דרכים. אחדים הישלו את עצמם כי יעלה בידם בכל זאת להתקבל לבית־ספר גבוה, אחרים חשבו על השתלמות בסמינריון למורים בוילנה, ומעטים החליטו להצטרף לעסקי הוריהם עד התבהרות המצב.

אכן לא ניתן לנו להרהר זמן רב במה שלפנינו: כחתף ירדה עלינו מלחמת פולין—גרמניה — ראשית מלחמת העולם השניה האיומה — ובעקבותיה כיבוש עירנו על ידי הרוסים.

צבי ספקטור

קצה של הגימנסיה „תרבות"

דרך העולם היא להרבות בשבחם של ראשונים, כאישים כמפעלים, וכן נהוג לגבי הגימנסיה העברית „תרבות" ברובנה, שהירבו לדבר ולהשמיע על מחזוריה הראשונים, מוריה וחניכיה; לעומת זאת כמעט שלא דובר ולא פורסם על מחזוריה האחרונים של הגימנסיה ועל קצה. לכן הנני רואה חובה לעצמי כאחד מחניכיה

בתקופתה האחרונה תחת השלטון הסובייטי להעלות בזה פרק מזכרונותי עליה באותה תקופה, לבל ישכחו הדברים מלבנו ומלב הדורות הבאים.

בספטמבר 1939, כשבועיים לאחר כניסת הצבא האדום לרובנה ופרישת השלטון הסובייטי עליה, החלה שנת הלימודים בגימנסיה לפי תכנית קבועה מראש. לא חל כל שינוי בהרכב המורים, הסדרים, שפת־ההוראה והתכנית, אך באווירת הימים ההם היה מקום לחשש לשינויים העלולים לבוא מן החוץ. ואמנם, כעבור חודש ימים הופיע בגימנסיה אדם, שהציג את עצמו בשם בריטבה, ואתו מנהל פוליטי („פוליטרוק״) בשם סלוצקי, ופקודה בידם למסור להם את הנהלת הגימנסיה: לא היתה ברירה — הם נעשו ראשי המוסד. הד״ר רייס, המנהל, המחנך והמורה המסור והנאמן, שכיהן בתפקידו משך שתים־עשרה שנה והיה הרוח החיה בה, איבד את השליטה עליה, וכעבור חדשיים עזב את המוסד ועבר ללבוב.

ראשית מעשיהם של שליטי הגימנסיה החדשים היתה לבטל את שפת ההוראה העברית ולהחליפה באידיש. תכנית הלימודים שונתה לגמרי. הובאו מספר מורים; לרוסית ולאוקראינית — מר ליסיצה, וללימודים אחרים — מורים שתמכו בקורס החדש. הגיעו גם ספרי־לימוד חדשים ברוסית ואידיש. מלבד זאת הועלה הצורך לתרגם אי־אילו ספרים מרוסית לאידיש לשימוש בגימנסיה. נוצר מצב קשה גם לגבי מורינו הקודמים, העברים הנאמנים, וגם לגבי התלמידים, שלא יכלו להשלים עם התנאים החדשים. ביחוד היה צר לראות בסבלו של המורה ברקובסקי, הציוני הוותיק ואיש הרוח העברי, שנאלץ להסביר לנו ספרות אידיש ולהציג לפנינו את הסופרים האידישיים של רוסיה. הזריב לנו ולרוחנו. היו ימים קשים, ואנו הרגשנו בקצה הרוחני של הגימנסיה, מבצר הציונות בעיר ובקיבוץ היהודי־פולני, שהתחיל להתמוטט לאט לאט לעינינו.

המנהל הפוליטי, סלוצקי, לא הסתפק בזה והחל לגייס נוער קומוניסטי מבין חניכי הגימנסיה וגם הצליח למשוך מספר ילדים לתנועת ה„קומסומול״. חלק ניכר היה אדיש ומצא את עצמו על פרשת דרכים, אך הרוב הגדול של חברינו נשאר נאמן לרוח הציונות בתקווה שהתנאים ישתנו. חלמנו ורקמנו תכניות לעתיד. היו שנטו לצאת מרובנה ולחתור ארצה, וקבוצה קטנה מאתנו גם הצליחה לעבור לוילנה ומשם בדרך־לא־דרך הגשימה את עלייתה. המצב שנוצר והסבל שנגרם למורים הוותיקים ולתלמידים הנאמנים לעברית ולרעיון הלאומי, חיזקו את הקשרים בין אלה. נושאי „התרבות״ החדשה בגימנסיה ואתם התלמידים שהצטרפו ל„קומ־סומול״, נעשו שנואים עלינו, היו בעינינו מחריבים ומהרסים. קשה היה לראות אז את מחנכנו מר חבויניק (אורן), שיחסו הלבבי־אבהי ודאגותיו לתלמידיו נגעו עד לב, משתדל להרגיע את רוחנו הסוערת מפני התפרצות. במצב ענינים זה אין תימה ששנת־הלימודים לא היתה פוריה, וכשנגמרה זו עמדנו לפני השאלה: לאן? רגילים היו בוגרי הגימנסיה ברובם לעלות ארצה, אולם לא כן אנו, בני המחזור האחרון שלה. אנו התפזרנו, מי ללבוב — להמשכת לימודים, ומי לערי־השדה.

ביום 22 ליוני 1941 פרצה המלחמה בין הסובייטים והגרמנים, לא עבר שבוע ימים ורובנה וסביבתה נפלו בידי הגרמנים־הנאצים. חניכי הגימנסיה לשעבר שנמצאו ברובנה או בלבוב, הצליחו ברובם לעבור לפנים רוסיה לפני הכיבוש הגרמני, או שגויסו לצבא האדום, אולם רע ומר היה לנשארים. אם בראשית המלחמה, תחת המשטר הרוסי, נעקרו משורותינו בבה רויטמן וניוניה גורינשטיין, שהיו

הקרבנות הראשונים מבין תלמידי הגימנסיה, הרי עם כניסת הגרמנים הקרבנו את חברינו היקרים: סיומה גוברמן, אלכסנדר ליברמן, אברהם רוסקיס, תמר בוסליק, ליובה שוסטר, שרה רבין, פנינה סטורט, חנה בוגושביץ וכמה אחרים. שאר החברים התפזרו מי בגיטו־רובנה ומי באחת מערי־השדה וגורלם היה כגורל כל הכלואים בגיטאות. רק אחדים מאתנו העזו והצטרפו לקבוצות פארטיזאניות. רוח ההכרה הלאומית והחינוך הלאומי שספגו בגימנסיה דחפום לצאת למלחמה עם משמיד האומה — והם לחמו, וכמה מהם נפלו במלחמה.

כפי שנוכחנו אחר־כך, נשארו כל המורים בגיטו־רובנה ומשם הובלו בדרכם האחרונה להשמדה. נמסר שבין אלה היו מודינו היקרים: ברקובסקי, קראשינסקי, בוסליק קרוליק, גריצמן, זיידמן וליסיצה. על שאר המורים לא הגיעו ידיעות וספק אם נשארו בחיים. המורים שיצאו לרוסיה: נח גריס, ד"ר מנחם חבויניק (אורן), פלנטובסקי, כהנא — ניצולו והגיעו ארצה. גם חברינו שגויסו לצבא האדום ברובנה ונשארו בחיים אחרי המלחמה, נמצאים כמעט כולם בארץ ונושאים יחד עמנו את הכאב על אבדן יקירינו, מורינו וחברינו לספסל־הלימודים ולתנועות־הנוער ברובנה.

כאחד משבעה־עשר הניצולים שנשארו לפליטה מהקהילה הרובנאית בת שלושים אלף נפש, לבד מהפליטים שנקלטו וחיו בגיטו־רובנה, חזרתי שבע נדודים וסכנות לרובנה מיד לשיחרורה על ידי הרוסים ב־5 לינואר 1944. לפני זה עברו עלי כשנה ומחצה בין פארטיזאנים ביערות אוֹזאָנין בפעולה נגד האויב, ומשדרכה רגלי שוב על אדמת רובנה מצאתי את העיר בחורבנה.

מקץ חודש ימים הגיעו אלי ולאחרים מכתבים מחברים לגימנסיה, ובהם נשאלנו לא רק לשלום קרובים וחברים, אלא גם לשלום הגימנסיה שלנו ומורינו היקרים. בינתיים הופיעו עוד מספר חברים שהגיחו מיערות ומקומות־סתר, וכולנו יחדיו ביקשנו את עברנו שנכחד... בנין הגימנסיה שנפגע במלחמה עמד שמם; לא נשארו ממנו אלא כתלים בוכים על עולם מלא שחרב בידי זרים ויופי שגז ונעלם ללא־שוב.

עברה שנה. עם זרם הריפאטריאציה הפולנית הגיעו לרובנה רבים מחברינו שנמצאו ברוסיה. עם החוזרים לרובנה היה גם המורה למתימטיקה שטיף. כשפגשתיו, והוא זקן וחלש כבר, פרץ בבכי ואמר לי ששאיפתו היא לעלות ארצה. כן חזר המורה נח גריס, שעזר לא במעט לקומץ היהודים שנמצאו אז בעיר. (הוא עלה ארצה אבל אחרי שנתיים חזר לאירופה). חי הלב לפגישת אחים זו, אכן עמוקים היו הצער והיגון של כולנו מכדי לשמוח. אחדים נשארו בפולין, אבל רובם עלו יחד אתנו לארץ. בדרכי נודנו בארצות אירופה נודע לנו על גורלם של כמה חברים נוספים. על מוניה שטיין, פיניה פינדל, אברהם פירקס, מוניה פינקלשטיין, פיניה צייליגגולד ובוימן לא נודע לנו ולא כלום. שנים־עשר מחניכי הגימנסיה הגיעו אחרי המלחמה ארצה ועוד שניים נשארו באירופה. כל אחד מהם עבר שבעה מדורי גיהינום בדרך נדודיו ורק לאחר שלוש־עשרה שנות־סבל נפגשו כאן בארץ יחד עם מוריהם הניצולים.

תלמיד הגימנסיה אריה גנדלמן (כעת בכפר־סבא), שלמד בה משך 2 השנים של שלטון הסובייטים (1939—1941) עד לכניסת הגרמנים מוסר, כי הגימנסיה נוהלה בתקופה זו כבית־ספר תיכון בתכנית עשר שנות לימוד, שהיתה מקובלת ברוסיה. שפת ההוראה בה היתה אידיש ולימדו בה: רוסית, אוקראינית וגרמנית.

לקראת השנה השלישית עמדו להפכה לבית־ספר רוסי, לפי רצון המורים וההורים גם יחד. לעברית לא נשאר זכר בגימנסיה, ורק חלק מהתלמידים הוותיקים התגעגעו על ימיה הראשונים של הגימנסיה. עם כניסת הגרמנים — נפסקו בה הלימודים לגמרי.

ברוך רויטלמן

„תלמוד־תורה"

כבכל קהילה יהודית היה גם ברובנה מוסד לחינוך ולתורה „תלמוד תורה", שדאגתו היתה לחנך ילדי עניים לתורה ולמצוות ולכוונם לחיים. עסקו ב„תלמוד תורה", כרגיל, יהודים חרדים וגבאים, אך ברובנה נמצאו גם עסקני ציבור שנתנו יד למוסד זה. אלה היו מזמינים מלמדים ל„תלמוד תורה" ומשגיחים עליו ואלה היו מקבצים תרומות להחזקתו.

בשנת תרמ"ה (1885) נתעורר ר' דוד חרש (ליטבק) להרמת קרן הת"ת ברובנה ויחד עם גבאים אחרים ניגש לאסוף תרומות ונדבות להקמת בנין למוסד. היה זה מפעל חוזר חלילה מדי שבוע בשבוע, עד שרוכז בידי העוסקים בדבר סכום ניכר והתחילו בהקמת בנין על מגרש הקהל שברחוב זאמקובה (בקרבת הארמון הישן של הליוּבּוֹמירסקים, אדוני העיר), מקום שם הוקמו אחר־כך „הכנסת־אורחים", „לינת־הצדק" והקלויז הטריסקי. במעט הכסף שהיה ברשותם עלה בידי העסקנים לבנות בנין־עץ קטן שבו שוכן ה„תלמוד תורה" לשמחת כל בני העיר. אך גם לאחר מכן המשיך ר' דוד חרש לדאוג לקיום ה„תלמוד תורה" והתפתחותו. הלימודים התנהלו כסדרם ונתקבלו ילדים נוספים משכבות העניים שלמדו שם כתשע—עשר שנים עד שבגרו ובצאתם מה„תלמוד תורה" עברו למלאכה.

ברחוב סוֹבּוֹרנה (אחר־כך בימי שלטון הפולנים — קלאַשטורנה), ליד גשר־העץ הקטן, שהיה ידוע בשם „טייטער בריקל", עמד בית ישן על מגרש רחב־ידיים, שהמנוח ר' פייביש אוקסנהורן (פאניבילר) השאירו בצוואתו ל„תלמוד תורה". משנעשה צר בבנין הקטן של ה„תלמוד תורה", העבירוהו הגבאים (לערך 5־1894) לבית זה, אף שגם בו לא היה מקום מספיק ומתאים לצרכי ה„תלמוד תורה", ואז ניגשו לבנות על אותו מגרש בנין־לבנים בן שתי קומות. כשלוש שנים נמשכה עבודת הבניה — בגלל הפסקות מחוסר כספים — עד שקם הבנין על תלו. בעתון „הצפירה", גליון 284 מחנוכה תרנ"ט (1898) אנו קוראים רשימה מרובנה וזו לשונה:

„ביום אתמול (הנוכה תרנ"ט) חגגה עדתנו חג חנוכת בית התלמוד־תורה החדש שהוקם מעזבון המנוח הר"פ אוקסנהורן ז"ל. החגיגה היתה נהדרה מאוד, בה לקחו חבל נכבדי העיר וראשיה. גם קרואים נכבדים מערים אחרות נועדו ובאו הלום. הש"צ הנודע הרד"ז מארגובסקי (זיידל רובנר) מקישינוב שר בלוית מקהלתו תפילת „הנותן תשועה" ועוד פסוקים מעניני החג. אחר־כך עלה על הבמה ר' זלמן אשכנזי (המטיף של חו"צ מדובנא) וינאם נאומו בדברים של טעם". (חתום מ. ש. פישמר).

מלבד חבר הגבאים שטיפלו ב„תלמוד תורה" הורכב ועד מנהלים מ„פני העיר" שעם חבריו נמנו: ד"ר יחזקאל אוירבוך, ד"ר גורפינקל, העסקן צבי הלר

ואחרים, וכן ועדת כספים מורכבת מהסוחרים הגדולים: מנדל ריידל, שלמה קולי־קוביצ׳ר, מאיר לנדוי, יעקב בייול וגדליה ולדמן, שנרתמו בעול הבנין והשתמשו בחלק מעזבון המנוח לייביש גינזבורג בסך 2500 רובל. כן עלה בידי הוועדה להשיג 1000 רובל מעזבון אחר של ה׳ ראו מוואַרשה, לא־יהודי בעל נכסים ליד רובנה. שלטון העיר הקציב 2000 רובל למטרת הבנין הציבורי של ה„תלמוד תורה", ונוסף על כל אלה אספה הוועדה תרומות מבני העיר לערך 2000 רובל. כך אספה הוועדה קרוב לשמונת אלפים רובל שהושקעו בבנין, אשר התנוסס לתפארת במרכז העיר והיה לכבוד לקהילה המקומית.

בכדי לאפשר השגת כספים לטובת הבנין והחזקת המוסד, היה צורך ברישומו אצל השלטונות. הטיפול נמשך שנים אחדות ורק בשנת 1902 הוכר המוסד רשמית כבית־ספר יהודי ומכאן ואילך אושרו לו גם הקצבות ממשלתיות. כן קיבל ה„תלמוד־תורה" תמיכה מאת חברת מפיצי השכלה בקיוב. עד למלחמת־העולם הראשונה למדו ב„תלמוד־תורה" כמאה ילד, כולם מדלת־העם, ללא כל תשלום. בשנות המלחמה עלה מספר התלמידים, שכן רוב ילדי הפליטים נכנסו ללמוד ב„תלמוד תורה". הוא מנה אז כ־250 ילד וילדה. מתוך דאגה לבריאות הילדים וחינוכם, נשלחה אחות לטיפול בהיגיינה.

בשנת 1916 נשלח כותב הטורים האלה על ידי חברת מפיצי השכלה לכהן כמורה ב„תלמוד־תורה"". היו אז במוסד ארבע כיתות, וכמספר הכיתות — מספר המורים, והם: מר סוכרצ׳וק המנהל, מר קוניבסקי, מר סמוליאר וישראל צינס.

מאז הגיעה תמיכת הג׳וינט לרובנה נהנה ה„תלמוד־תורה" מעזרתו זו ובמשך שלוש—ארבע שנים (1919—1923) איזן את תקציבו בעזרת הג׳וינט, לבד מן הארוחה החמה וחלוקת הבגדים והנעלים לנצרכים שבין החניכים שהונהגו בו.

ועד מפקחים עמד בראש המוסד, ובשנת 1916 נמנו עליו בין השאר: משה סטוק ואידל סיניצר, ממכובדי רובנה. הוועד הזה היה האחראי למוסד ומתפקידו היה לדאוג להחזקתו ולקיומו.

משנפגע בנין בית־הספר הממלכתי ליהודים, שוכן באולמי ה„תלמוד־תורה". הלימודים התנהלו בשעות שלאחר־הצהרים, וממוריו היו אז: מירר, יורובסקי, שניידר ובורשטיין. בית־ספר זה נקרא אחרי המהפכה ע"ש י. ל. פרץ.

הפארטיזאנים היהודים שנכנסו לרובנה סמוך לשיחרור העיר מהנאצים מסרו, כי בנין ה„תלמוד־תורה" לא נפגע מההפצצות במלחמת־העולם השניה ובימי השואה, והם מצאו אותו עומד על תלו כשהשלט שלו „תלמוד־תורה" עדיין מתנוסס עליו.

ישראל שומסקי (צינס)

הישיבה „עץ חיים"

בשנת תרמ"ט—תר"ן (1890 לערך), הגיע לרובנה אברך ליטאי יצחק־מאיר בשליחותו של ר׳ אליעזר־יעקב חאוואש (ממייסדי הישיבות בטלשי, סלובודקה ו„כולל הפרושים" בקובנה), שפעל מטעם נדבן יהודי בברלין עובדיה לחמן, רווק מוקיר רבנן שתרם סכומים ניכרים לייסוד ישיבות בערי התחום. יצחק־מאיר זה

פנה לרבה של רובנה אז ר׳ יצחק־שלמה־יואל שרמן ובאמצעותו — אל הפרנסים והראשים של הקהל והחליטו לייסד ישיבה ברובנה *.

למדן ובעל כשרון היה יצחק־מאיר ולבקשת הרב שרמן נאות להישאר לזמן־מה להקים את הישיבה. נמצאו גבאים שרעיון הישיבה היה קרוב ביותר ללבם כר׳ יצחק אלפרין, ר׳ דוד שפיצגלוז, שיחד עם הרב שרמן נכנסו בעול המצוה, ולא עברו ימים מרובים והישיבה נפתחה בדירה שכורה של שני חדרים בבית ישן שעמד בסימטה סמוך לבית־הכנסת קראסנה. כשניים־שלושה מנינים נערים היסבו לשולחן עם יצחק־מאיר בראש והוא הרביץ תורה ברוח ישיבות ליטא. עד מהרה הגיעו כמה נערים מעיירות הסביבה וכפריה ללמוד בישיבה, במקום לנדוד לישיבות רחוקות, ולשמחתם של יצחק־מאיר וגבאי הישיבה החלה הישיבה לגדול. מקץ שנה הגיע מספר התלמידים לארבעים, ביניהם רבים מחניכי ה„תלמוד־תורה" שברובנה.

כשנקרא יצחק־מאיר חזרה מרובנה, נשלח במקומו על ידי ר׳ אליעזר יעקב חאוואש ר׳ שמואל אידלזק מהעיירה יאנושוק (שליד שאוול בפלך קובנה), אף הוא חניך ישיבה וגדול בתורה, לכהן כר"מ בישיבת רובנה. ר׳ שמואל המשיך בשיטת קודמו והקדיש לישיבה ממיטב מרצו. היה לו סיפוק מיוחד לראות ישיבה גדלה ומתפתחת בעיר ווהלינית, מקום שכמעט פסקו הישיבות בדורות האחרונים.

עליית מספר הלומדים בישיבה דרשה מלמד נוסף ואז הוזמן ר׳ יעקב מברז׳ניץ, והוא יחד עם ראש הישיבה לימדו גפ"ת ובמרוצת הימים הכניסו גם „מוסר" והישיבה התפתחה לאט לאט במתכונת הישיבות של ליטא. בשנה החמישית לקיומה למדו בישיבה כשבעים נערים, כמעט כולם מדלת העם, וכנהוג בימים ההם סודרו ל„אכילת ימים", כלומר לאכול בבתי נדבנים יום בשבוע, וכך קיבל כל נער את מזונותיו משך השבוע בשבעה בתים שונים... פרט ליחידים קיבלו הנערים מקום לשינה בחדרי הישיבה או בבית־מדרש.

בשנה השלישית לקיום הישיבה הועברה זו זמנית לבנין־עץ ישן, שהוריש ר׳ פייביש אוקסנהורן (הידוע בכינויו „פאניבילר") למטרת „תלמוד־תורה" — עד שניגשו לבנות במקום את בנין ה„תלמוד־תורה" הגדול. משגדל מספר הנערים הלומדים בישיבה על ידי הנוהרים מישובי־חוץ שונים והמקום נעשה צר, התחילו הגבאים לדאוג לאכסניה ראויה לישיבה. התגלגלו הדברים לידי־כך, שהסוחר המקומי יצחק־וולויל זוּפּ, איש אמיד וחשוך ילדים, התעורר לקראת הענין הקדוש ובהשפעת פרנסי הישיבה רכש על חשבונו בנין גדול עם חצר ברחוב ניז׳נאַ דבוראַצקאַיאַ וציוום על שמו ושם אשתו חנצ׳ה (לבית מרגוליס) קודש לישיבה. הבנין שופץ והותאם למטרתו והישיבה עברה לתוכו. מאז החלה תקופה חדשה למוסד. אז גם נקבע לה השם „עץ־חיים" ומספר תלמידיה עלה על מאה. תורמי הבנין — משפחת זופ — דאגו אחרי זה הרבה להחזקת הישיבה, מלמדיה ולומדיה. ראו יהודים אמידים אחרים את אשר עשו בני זופ והגדילו את תמיכתם בישיבה ויחד עם עוד נדבנים שנמצאו בעיר הובטח קיומה.

כארבעה מלמדים כיהנו אז בישיבה וכר"מ נקרא הרב ר׳ אליעזר לוין מלוצק, לפנים רב בעיירה הוֹרוֹדנויה שבסביבת פינסק־סטולין, בר־אורין ראוי לכהונה זו.

* לפי מקור אחר נשלח תחילה לרובנה ר׳ הרשל לויתן, מאנשי המוסר בסלובודקה, להקים בה ישיבה; אך משהתארח אצל אחד מתלמידיו לשעבר ונמנע מאכילת חלה של שבת מתוך זהירות באיסור „חדש" — לא ישר הדבר בעיני חסידי העיר ולא נענו להצעתו

אחד המלמדים, תלמיד־חכם גדול, הצטיין בהסברת הלימודים באופן מעמיק ובצורה מחקרית־מודרנית ופדגוגית. שחדרה ללב חניכיו. שפתו היתה ברורה וחלקה וביאוריו מתקבלים על הדעת. תלמיד הישיבה ג. א. שדה (יליד דובנא) מספר, שבתקופת לימודו בשנות 1912—14 נמצאו בישיבה כמאה ועשרים תלמיד בגיל 10—16 ורק אחדים בני 17—18. האחרונים התבלטו בבקיאותם בתלמוד ובכשרונם הרב (משה אלייסקר, ארצ'יק דרופסקר ואחרים). זמן־מה כיהן הרב ר' יואל שורין „העילוי מפולטאבה" כר"מ בישיבה ואחרי פטירתו מילא את מקומו כר"מ הרב ר' יצחק אורלינסקי.

מזמן לזמן היו באים הגבאים ו„פני העיר" יודעי־תורה אתם לבחון את התלמידים בנכחות המלמדים או הר"מ והיו נכנסים בסוגיה ובביאור. לפעמים היה גם מתעורר ויכוח בין הבוחנים והנבחנים שנמשך שעה ארוכה. על בחינות אלו היו מדברים אחר־כך בקלויז או בבית־המדרש ומעריכים את ידיעות בחורי הישיבה והישגיהם. בכל „זמן" היו מספר תלמידים יוצאים להשתלמות בישיבות זוויהיל וברדיטשב ואף נודדים לישיבות ליטא. לעומת זה היו מגיעים תלמידים חדשים לישיבת רובנה וקול התורה נשמע ממנה.

אם בימי חול היו מתפללים התלמידים ב„מנין" שבישיבה, הרי בשבתות היו מתפזרים בכמה בתי־כנסת. יהודי מקומי, סוחר עצים חשוך־בנים, נהג להזמין אצלו קבוצת נערים ובחורים מהישיבה לשתיית תה בשבת בבוקר לפני התפילה ויוצא אתם יחד לבית־הכנסת ברחוב קראסנה, כשהוא נהנה הנאה מרובה מחברתם של לומדי־תורה. היה זה יהודי טוב־לב, מתומכי הישיבה, בעל פנים מאירים, שזקנו ירד לו על פי מידותיו. יהודי נדבן אחר — שיף, שגילה התענינות בישיבה, תרם ארונות לבגדיהם ולחפציהם של בחורי הישיבה. והיה בזה משום חידוש רב. אותו זמן היתה קיימת בבנין הישיבה פנימיה בשביל למעלה משבעים נער שבאו מן החוץ, לרשותו של כל אחד מן התלמידים נמצאה מיטה באולם ובחדרים שסביבו. שומר הישיבה סידר מזנון קטן, אך כיון שהתלמידים היו כמעט כולם חסרי אמצעים ולקחו בהקפה מהמזנון נתרוקן המזנון מהר וחוסל...

מנהג מיוחד הונהג שחניכי הישיבה ישתתפו בהלוויות נפטרים נכבדים וב„מנינים" בבתיהם. כיתת־נערים היתה יוצאת לפני ההלוויה לומר פרקי תהלים, והמבוגרים יותר היו באים להתפלל ב„מנין" בבית הנפטר. בעד שירות זה היו משפחות הנפטרים תורמות לטובת הישיבה. תומכי הישיבה הקבועים זכו בשירותים אלה בתוקף תמיכתם.

היה יסוד לפיתוחה וגידולה של הישיבה, אלא שהמלחמה העולמית, שפרצה בשנת 1914, ניתקה את תהליך התקדמותה וגרמה לירידתה. היתה זו תקופה קשה לעיר ולמוסדותיה בכלל. אך קיומה של הישיבה לא נפסק.

עם חילופי השלטונות באוקראינה והאנדרלמוסיה של הימים ההם לא היו אמצעים לכלכלת הישיבה ורבים מתלמידיה התפזרו, אך משחזרו החיים למסלולם תחת השלטון הפולני, חידשה הישיבה את קיומה ולאט לאט יצאה אל דרך המלך. בראשה עמד אז הרב לוין, שחיפש וגם מצא דרכים להרים את קרן הישיבה. הוא ונאמני המוסד: הרב המקומי ר' משה־אליעזר רוטנברג, ר' טוביה נימן, ר' אפרים וייסברוט ואחרים, הקדישו לה ממיטב יכולתם ובזכותם ובפעילותם הורמה קרנה

מחדש. הם הנהיגו בבתי־הכנסת הכנסה מ„עליות" לטובת הישיבה ומצאו מקורות אחרים להחזקתה בצורה נאותה.

בין משגיחי הישיבה ופרנסיה היו: ר' מנדל פרישברג, ר' צבי פישהויט, ר' שמואל גולדפלד, ר' יוסף פטשאניק (בן האדמו"ר ר' מאירק'ה), ר' אהרן־יוסף לרנר, ר' מנדל הורביץ ואתם הרב ר' משה־אליעזר רוטנברג. בשנת תרצ"ו כיהן כר"מ הרב ר' ישראל וייסנשטיין, שהשקיע בישיבה הרבה מנסיונו ותורנותו משך שנים. חניכי הישיבה נתקבלו לישיבות גדולות ורבים מהם הצטיינו.

תלמיד הישיבה חנן זיבלאט מאוזיראני מסר שבתקופת לימודיו בישיבה בין 1925 ל־1931 נמצאו בישיבה קרוב ל־200 תלמיד מסביבת רובנה: זדולבונוב, אוזיראן, וארקוביץ', בראזנה, סטאפאן ועוד (רובנאים לא למדו אז בישיבה כלל). חלק ניכר של התלמידים היו עוד נערים רכים בגיל בר־מצוה, בערך, ששמעו לקח מפי המלמד המפורסם ר' חיים והמלמד ר' ישראל שהצטיין בלימוד תנ"ך וגמרא למבוגרים יותר. ר' ישראל זה נחשב לאחד מעמודי הישיבה בשעתו, היה מקסים בחריפותו ובהסברתו ומחבב את הלימוד על הלומדים, כמוהו כשלמה רייכמן, שלימד עברית ותנ"ך שם בשנות העשרים.

בתקופה ההיא ניתן צו המפקח על החינוך להנהיג לימודים כלליים בישיבה לרבות את שפת המדינה, ולימודים אלה הוכנסו לישיבה. רבים מהתלמידים שמחו לחידוש זה ונמצאו שהתכוננו להיכנס לסמינר למורים בוילנה. אחרים נדדו מישיבת רובנה לישיבות גדולות בליטא.

רוב החניכים בישיבה נתמכו על ידי הוריהם או קרוביהם, אולם מספר ניכר של תלמידים מבוגרים שלא קיבלו עזרה מהצד השכירו את עצמם כשומרים אצל בעלי חנויות (הם היו נשארים לישון בתוך החנויות תמורת שכר שמירה).

ישיבת „עץ חיים" הרובנאית לא נחשבה על הישיבות הגדולות בשעתה, אולם היא תפסה מקום נכבד ונתפרסמה בעולם היהודי בפולין בתקופה האחרונה. היא לא הוציאה, אמנם גדולי תורה, אבל רוב חניכיה רכשו להם בה ידיעות בתורה ובגמרא וספגו לתוכם רוח תורה ויהדות. גם הרוח הציונית חדרה לכתלי הישיבה והתלמידים החלו חולמים על עליה לארץ, ואמנם רובם זכו להגשמת חלומם ועלו.

יוסף משולח

קורס לאחיות לבריאות העם

לשם הושטת עזרה רפואית לאוכלוסיה היהודית הקים ה„ג'וינט" ברובנה, אחרי מלחמת־העולם הראשונה, מרפאה ציבורית, בה שירת הד"ר טבצ'ניק כרופא כללי וכמה רופאים אחרים עוזרים עמו. ליד המרפאה נפתחו בית־מרקחת וכן מרפאת־שיניים, שבה עבדו רופאי־השיניים בוקימר ושמואל גורין ועוזרתם דורה גרבוז. מוסדות אלה היו לתועלת בעיר, אולם הורגש בהם מחסור חמור בעובדים מדיציניים.

המצב הכלכלי והתנאים שבהם נמצאה האוכלוסיה היהודית והפליטים הרבים שנתלקטו בעיר, דרשו דאגה מיוחדת לבריאות ההמונים והצריכו טיפול רפואי והיגייני בין השכבות השונות שהיו דלות־אמצעים וההזנחה אצלן היתה מרובה.

לפעולה זו נדרשו כוחות מתאימים מוכשרים במיוחד, ולכן החליט ה„ג'וינט" להכשיר אחיות ומטפלות ולהקנות להן את הידיעות הדרושות למקצוען ונסיון בעבודה. הוא פתח ברובנה קורס לאחיות ומטפלות בהנהלתו של רופא ה„ג'וינט" ד"ר גולוב בשנת 1921. היה זה מפעל נוסף של ה„ג'וינט" הראוי לציון.

בין המורים־המרצים בקורס זה, שקיבל אופי של בית־ספר לאחיות, היו: ד"ר טבצ'ניק — למחלות פנימיות ואנטומיה; ד"ר קוהן — לטראַפּיה; ד"ר גוזמן — לבקטריולוגיה; ד"ר שווידקי — לכירורגיה ועוד. נערכה תכנית לימודים ועבודות־נסיון, נעשו כל הסידורים הדרושים, ומיד להכרזה על פתיחת הקורס נרשמו ללמוד בו כמה עשרות חניכות. רוב התלמידות ראו בתפקידן העתיד מילוי חובה ציבורית ושירות חברתי־לאומי. כולן היו בעלות השכלה תיכונית ואחדות — חניכות בתי־ספר עליונים, והן התיחסו ללימודיהן ברצינות ובהכרה מלאה. בתקופת הלימודים שארכה כשנה, עבדו החניכות בקליניקות של ה„ג'וינט" בעיר ועברו קורס של עבודה מעשית. אחדות מהן, שהיתה להן שייכות למדיצינה גם קודם לכן, עשו חיל רב והביאו תועלת מרובה עוד בלמדן בקורס.

כתום הקורס נערכו בחינות רשמיות לכשרן וידיעותיהן של החניכות, שקיבלו תעודות־גמר. לאחר מכן סודרו הבוגרות בתפקידים מתאימים בעיר ומחוצה לה לשמירה על בריאות העם, עזרה בריפוי, מניעת מחלות וטיפול בנזקקים לעזרה מדיצינית בכלל. בין בוגרות הקורס שהצטיינו במיוחד היו: אנה שמעונוביץ, קלארה ברמן, רבקה פרישברג, צוניה זילברפארב, דינה חודורוב, פרידה בהרל, דורה גרבוז, רבקה בהרל, בליומה מירסקי, בת־שבע קויפמן וכמה צעירות מהפליטים שהגיעו לרובנה. האחות שמעונוביץ, שהצטיינה ביותר, נשלחה לווארשה על חשבון ה„ג'וינט" להשתלמות ברנטגן ובשובה שירתה במקצוע זה ברובנה.

במסיבת הסיום של הקורס הגישו חניכות המחזור למנהל הקורס ד"ר גולוב אגרת תודה וזו לשונה:

„למנהל המדיציני של סניף ה„ג'וינט" ברובנה ומנהל בית־ספרנו ד"ר גולוב הנכבד,

בחגיגת היום של מחזור ראשון מבית־הספר הראשון לאחיות „בריאות העם" בווהלין, אנו חניכות בית־הספר רואות חובה נעימה להביע לך, ד"ר נכבד, את תודתנו הלבבית בעד פעולתך התועלתית ביותר בתור מנהל רפואי של ה„ג'וינט", וביחוד בעד עמלך הרב באירגון וניהול הקורסים לאחיות „בריאות העם".

הודות לפעילותך העקשנית והמתמדת, בחירת כוחות־הוראה מתאימים ואירגון טוב ביותר, רכשנו הרבה ידיעות חשובות, נסיון מעשי מסוים והכרה מלאה של משימותינו וחובותינו.

עבודתנו רק מתחילה, ואנו רוצות להבטיח שעמלך ישא פרי. הנסיון והידיעות ינוצלו במידה רחבה לתועלת המוני העם, אשר אנו חושבות לחובתנו הקדושה לשרת אותם."

(החתומות כל חניכות המחזור)

אירגון הקורס הצליח ומארגניו ראו צורך לערוך מחזור שני, שאף הוא הוכתר בהצלחה.

דבורה אדלר (גרבוז)

הוועד, ההנהלה ויתומי ה„פנימיה" — 1937

בית היתומים הראשון

לאחר שעבר, בשנות 1918־19, גל הפרעות על יהודי אוקראינה והחבלים הסמוכים לה, ויתומים ואלמנות למאות ואלפים נשארו ללא דואג ומגן, נכנס בעול הדאגה למוכי־גורל אלה הוועד היהודי־אמריקאי לעזרה — „ג'וינט". תוצאה ישירה מהפרעות האיומות היה ייסוד בית־יתומים ברובנה. היה זה אחרי הפוגרום בזוויהיל (נובוגראד־וולינסק), סוף קיץ 1919, כשיהודי העיר נמלטו לקוריץ הסמוכה ואתם כמה עשרות ילדים, יתומים מאב או מאם, או משניהם יחד. קרובי היתומים הללו היו בעצמם נתונים במצב קשה וגם העסקנים לא היו מסוגלים מבחינה פסיכית לארגן עזרה יסודית לאומללים. בכל זאת, כחברי ההגנה שעמדו מול הפורעים ומתוך הכרת חובה, העבירו האנשים אתם בברחם מעירם השרופה לקוריץ את היתומים, בלי לחשוב מי יפרנסם ויחנכם. מבין שלושים—ארבעים ילד אלה, היה הרוב בגיל משלוש עד עשר שנים.

הנהלת בית היתומים (לקטנים) — 1931

הוועדה לעזרת יתומים וילדים עזובים — 1934

קהילת קוריץ, שהיתה נתונה גם היא לפחד ובהלה מאימת הפורעים, ידעה להושיט יד־אחים לפליטי זוויהיל וליתומים שהובאו משם. הם איכסנו אותם והאכילום, ברם להבטיח את החזקת היתומים וחינוכם לזמן רב לא יכלו. יצא מר עזריאל מליאר (אורי), מניצולי זוויהיל, לרובנה לחפש שם עצה ועזרה ליתומים. בפגישתו עם קלמן גם, שהיה ראש ועד הקהילה ומהנאמנים על כספי ה„ג׳וינט״ ברובנה, מצא הבנה למצב היתומים והפליטים שבקוריץ. הלה הבטיח לו את עזרת ה„ג׳וינט״, ועוד באותה פגישה מסר לידיו סכום כסף לכלכלת היתומים לחודש ימים. מעודד חזר מר מליאר לקוריץ ושם המשיכו לטפל ביתומים. אולם מצב הבטחון לא הירשה להחזיק את היתומים בקוריץ, כי החזית היתה קרובה וסכנת פרעות ריחפה על כל ישוב הסמוך לחזית. אז באו בדברים עם עסקני רובנה והוסכם להעביר אליהם את היתומים; מצד משרד ה„ג׳וינט״ הובטח לכלכלם ולדאוג להם.

בחורף שנת 1919 הועברו יתומי זוויהיל לרובנה עם המטפלות שלהם, בלהה פרליאטר, ב. טרומבולסקי, האחיות קפלן ומרדכי ביבר (בונה), שהוסיפו לטפל בילדים גם ברובנה. תחילה שוכנו היתומים בדירה שנשכרה במיוחד בשבילם ברחוב ניאֶמאָצקאַיאַ. שם הועמדו מטעם ה„ג׳וינט״ והציונים מספר מתנדבים שנטלו על עצמם את הדאגה ליתומים, לכלכלתם וחינוכם. עם עסקנים אלה נמנו: דוד טובבין, צבי זיגל, מנדל ביאלר, מרדכי רסיס, פסח־ליב הירשפלד, זאב אידסיס, דוד בהרל, אריה גרבוז (אבטיחי), רוזה סגל, האחיות סוניה ודורה אוניק, ריבה בהרל, דורה גרבוז ועוד. כמדריך הוזמן מר שומסקי.

אולם מאחר שלרובנה הובאו באותו פרק־זמן יתומים גם ממקומות אחרים והדירה לא התאימה להחזקת כל הילדים בה, שכרו בית מיוחד בחצרו של פלוטניק ושיפצוהו למעון יתומים. הוזמנו גננות ומחנכות לטיפול בילדים, והעסקנים היו באים גם הם יום־יום להשגיח ולעזור ככל האפשר. ועד הקהילה הרובנאית ומשרד ה„ג׳וינט״ לא חסכו עמל וכספים להבטחת כל צרכי המוסד שקלט את הילדים הללו, והוא הפך מהר למפעל סוציאלי־חינוכי — „בית־יתומים״.

כעבור זמן־מה החלו להביא לרובנה יתומים נוספים מהסביבה הקרובה והרחוקה ולשכנם בבית־היתומים. משצר המקום להכיל את כולם, שכרו שתי

ההנהלה, העובדים והיתומים של ה„פנימיה" — 1933

יתומי המשלוח השני מווהלין לארץ־ישראל — 1922

דירות נוספות. כך חולק בית־היתומים לשלושה מקומות. שניים הראשונים נוהלו על ידי יהודית ווקסלר, הגננת קליינר, אלכסנדר ברש ומנדל ביאלר עם המדריכות טייבל'ה אפל ודובה קירש, ובהם שלטו הציונים, ואילו השלישי, שנוהל על ידי חוה אולמן, נמצא בהשפעת האידישיים. לא חסרו חיכוכים בין הצדדים בפעולותיהם...

משהוכנסו הסידורים הראשונים והובטחה החזקת המוסד, נתעוררה מיד הדאגה לחינוך הילדים. כל זרם ביקש להעמיד להם מחנכים לפי טעמו... מספר ילדים בגיל בית־ספר נשלחו ללמוד במוסדות „תרבות" ו„תלמוד־תורה" והקטנים יותר נמצאו בהדרכת גננת עברית, ואילו הילדים שנמצאו בקבוצת חוה אולמן למדו אידיש. היו מקרים שילדים מקבוצת חוה אולמן ברחו אל יהודית ווקסלר. על רקע זה רבו הניגודים וחילוקי־הדעות...

והנה הגיע מר ישראל בלקינד מארץ־ישראל עם תכניתו להעלות את יתומי אוקראינה לארץ, כדי לחנכם שם. האידישיים עם חוה אולמן לא היו מרוצים מהתכנית והם דאגו לכך שילדיהם ישלחו לאמריקה... לאחר הכנות ממושכות הועברו לווארשה כשבעים ילד מקבוצת ווקסלר, אפל וקירש, ואותו זמן הובאה לשם קבוצה דומה בת שבעים—שמונים ילד מלבוב. הילדים הוחזקו בווארשה קרוב לחצי שנה, עד שסודרו עניני העליה לפי תכנית בלקינד, וכמאה וחמשים ילד, על מחנכיהם ומטפליהם: ווקסלר, קליינר, אפל וקירש עלו ארצה.

אחרי זה הובאו קבוצות ילדים לבית היתומים שהמשיך להתקיים בהנהלת שושנה מַרכוש (רייזה'לה).

יהודית ווקסלר

בתי היתומים וה„פנימיה"

ה„ג'וינט", שהעריך את בעיית היתומים ונשא בעול הדאגה להם, המשיך בתמיכתו בבתי־היתומים גם לאחר שנשלחו קבוצות ילדים מבתי־היתומים לארץ־ישראל ולארצות אחרות. את הפעולה ביצע באמצעות ועדות מעסקני המקום, וכן גם ברובנה. על ידי הוועדות האלו נמשכו לפעולה המוסדות השונים וגם יחידים. דאגה מיוחדת גילו לחינוך הילדים במקצועות כדי להכשירם לחיים עצמאיים, והעסקנים לזרמיהם שנכנסו לוועדות נטו שכם למפעל הכשרה זה. לאותה תכלית הוקמה אגודה לטיפול בילד העזוב בווהלין, אגודה שנסתנפה אח"כ למרכז שבוואראשה.

בוועידת הוועדות הווהליניות הראשונה שנתקיימה בימים 16—17 לינואר 1923 ברובנה, השתתפו 93 שליחים מ־62 ישובים, בהם טיפלו ביתומים (למעשה טיפל אז ה„ג'וינט" בווהלין ב־2600 יתומים פזורים על פני 95 ישובים, ומלבד אלה נמצאו כ־600 יתומים במוסדות אחרים). בוועידה דרש בא־כוח ה„ג'וינט" מהוועדות שיקבלו על עצמן את האחריות ליתומים ולהחזקת בתי־היתומים להבא, שכן ה„ג'וינט" עומד לחסל את פעולותיו בפולין. רבים מהעסקנים היססו ויצאו נגד הדרישה, אך שליחי רובנה וכמה ערים אחרות הבינו את המצב לאשורו — והצעת ה„ג'וינט" נתקבלה. באותה ועידה נבחר ועד מרכזי לווהלין בן 17 חברים ומתוכו ועד־פועל של 5 חברים, והם: חייקל וייץ, אליהו לרנר, לייביש חריף, א. גולדין ואברהם דננברג, וכמנהל — שמואל שרייר.

מחלקת היתומים של ה„ג'וינט" המשיכה לנהל את הפעולה עד מארס אותה שנה. משניגש הוועד־הפועל למלא את תפקידו נתקל בהעדר ליגליזאציה של המוסד החדש (וזאת לדעת שעד אז טרם אושר על ידי השלטונות אף מוסד ציבורי אחד). הוזמן העורך־דין מר רפפורט לטפל בענין, ומשלחת יחד עם העורך־דין התיצבה לפני שלטונות החבל בלוצק — והצליחה. ביום 8 ליולי 1923 ניתן האישור לאגודה לעזרת יתומים יהודים. האגודה המאושרת פנתה בדרישה אל מוסדות השלטון המקומי שיקציבו סכומים קבועים לעזרת היתומים ושלחה חוזר לקהילות ולמגיסטראטים שיכללו בתקציביהם סעיף לתמיכה במוסדות יתומים יהודיים. הפעולה עלתה יפה, ומאותו זמן החלה תקופה חדשה בשדה העזרה ליתומים ברובנה.

לא ארכו הימים וה„ג'וינט" חיסל את פעולותיו, וכך הועברו ממילא כל העול והדאגה לבתי־היתומים וליתומים יחידים שהוחזקו במוסדות או אצל פרטים על שכם המרכז הווהליני והאגודות המקומיות, כבאות־כוח הציבור בכל מקום ומקום. בקשר לשינוי שחל בפעולת העזרה בפולין וביחוד ליתומים, נתארגן בוואראשה, במקום המרכז שנתקיים בתקופת ה„ג'וינט", — מוסד מרכזי חדש: התאחדות אגודות העזרה ליתומים, שניהלה וכיוונה את הפעולה. מספר היתומים ברובנה שנמצא בטיפולה של האגודה הגיע אז כדי מאה, בערך, שהוחזקו בבית־יתומים ואחדים מהם סודרו בבתים פרטיים תחת פיקוחה של האגודה. רוב הילדים האלה למדו ב„תלמוד תורה", חלק מהם בבתי־ספר עבריים, חלק לא גדול בבתי־ספר כלליים פולניים, והשאר בבתי הספר של האידישיים וכן במוסדות של „אורט" למלאכה. התקציב להחזקת כל היתומים האלה היה גדול למדי ומקורות התמיכה היו: הקצבות

המגיסטראט והקהילה, תרומות ונדבות של יהודי העיר ועזרת המרכז. ההוצאות עלו תמיד על ההכנסות והגרעון גדל משנה לשנה. אחת הפעולות הברוכות של האגודה היתה העברת הילדים בקיץ למושבות מיוחדות; ערכה ותועלתה של פעולה זו היתה רבה מאוד, אך קשורה היתה בהוצאות מרובות.

משנת 23—1922 נתקיימו ברובנה שני מוסדות ליתומים: האחד בית־יתומים לילדים קטנים מגיל 3 עד 10 בערך, שבו הוחזקו בממוצע כ־60 ילד והשני — פנימיה (שקראו לה „אינטרנאט") בשביל היתומים מגיל 10 ומעלה, בו התחנכו כ־40 ילד עד שיצאו לחיים עצמיים או נסעו מרובנה. בית היתומים הוחזק בעיקר מהקצבות ותרומות מקומיות ותקציבו כוסה בקושי, ואילו הפנימיה נתמכה בעיקר על ידי המרכז בווארשה. שונים היו שני המוסדות האלה במבנם ובתקציבם, אך מגמה אחת היתה לשניהם והדאגה להם היתה מתוך אחריות מלאה של העומדים בראשם והמטפלים בהם. העובדים הקבועים במוסדות אלה ידעו את תפקידם ונשאו בהם במסירות ובאהבה בכל השטחים, ועל זאת מעידים כל אלה שהיו קרובים למפעל ההשגחה על היתומים ברובנה בתקופת השלטון הפולני בעיר. עדים גם החניכים הרבים שיצאו מהמוסדות האלה ומצאו את מקומם בארץ ובאמריקה כשהם שומרים בלבם זכרונות חמים מימי חינוכם וחייהם בבית היתומים ובפנימיה.

אחד הפגמים במוסדות היתומים ברובנה היה העדר דירות מתאימות ונוחות, אך ראשי המפעל דאגו לכך, ובעזרתם של עסקני רובנה והמרכז הוקם ונרכש בנין מוקף גן לשני המוסדות ברחוב ליטובסקי, שם גם סודר בית־דפוס ללימוד מקצוע הדפוס ליתומים וכן שוכנו בו המשרדים ושאר השירותים. מאז נרכז הבנין נוצרו תנאים קלים ונוחים יותר לילדים ולעובדים.

בדרך כלל נשלחו ילדי הפנימיה לביה"ס של „אורט" ללמוד מקצועות ולימודים כלליים, ברם אחדים נמסרו לבעלי־מלאכה שונים: נגרים, מסגרים, צלמים, טכנאי שיניים ועוד, שיעבדו כשוליות וילמדו את המלאכות. ילדים אלה היו מבקרים גם בבתי־הספר העבריים או הפולניים. מלבד בית־הדפוס שהוקם ליתומים סודר בבנין הפנימיה סאלון לתפירה, בו עבדו החניכות שרכשו את מקצוע התפירה ב„אורט" ורבות מנשי העיר מסרו את הזמנותיהן לסאלון זה.

באולם המרווח של הפנימיה היו מסדרים מסיבות וקבלת פנים לאורחים חשובים שבאו לביקור ברובנה (זכורים ביקוריהם שם של ביאליק, ביסטריצקי, ליב יפה ואחרים). הגב' רוזה גופמן כיהנה כמנהלת הפנימיה בכשרון ובמסירות. יחד אתה שימשה כמדריכה בבית התפירה הגב' בלהה שמושקי. כותבת השורות האלה פעלה במשך אחת־עשרה שנה כיו"ר המוסדות, בתקופת כהונתה כחברת הוועד המרכזי לווהלין וכנציגתו במרכז בווארשה (משנת 1924 עד עלותה ארצה בשנת 1934). גב' רחל טרובץ וגב' טודרוס פעלו בכל ימי סרט, ורבות עשה למען המוסדות לייב שפילברג, ראש הוועד המרכזי ליתומים בווהלין.

על מהלך הפעולה לעזרת היתומים ברובנה בשנת 1934 אנו קוראים ב„אונזער ווער" גליון 2 (17) מיום 1935.1.26:

„ביום 19.1.35 נתקיימה ברובנה אסיפה כללית של האגודה לטיפול ביתומים. יו"ר האסיפה היה מר אליהו לרנר ומזכירה — מר קוניבסקי. המנהל מתתיהו שליף מסר דין וחשבון מתקופת ארבע השנים האחרונות. הגרעון שעמד בשנת 1929

על 8360 זהוב, גדל ב־1800 זהוב והגיע כעת לסך 10160 זהוב. הסיבה לכך — מצב כלכלי ירוד בעיר שאינו מאפשר לרוב היהודים לתרום את תרומתם הראויה למוסד כעזרת יתומים, הקטנת ההקצבה של המגיסטראט ואי־הגדלת הקצבתה של הקהילה. עם זאת ביקר את יחס המרכז בווארשה שהקצבותיו לפעולה ברובנה זעומות, תבע מכל אלה מאמץ לכיסוי הגרעון ולהבטחת התקציב להבא. בדברו על מצב המוסד ציין, כי האגודה מחזיקה ותומכת ב־56 ילדים־יתומים (29 ילדים ו־27 ילדות), ובתקופת ארבע השנים שחלפו יצאו מבית־היתומים 23 ילדים שגדלו ונקלטו כבר בעבודה, וחמישה מהם נמצאים בקיבוצים ומקבלים שם הכשרה. הפעולה החינוכית מתנהלת כסדרה, העזרה הרפואית וההיגיינית נמצאת גם היא על הגובה הראוי, תזונה והלבשה מובטחות לילדים, חברי ההנהלה, בצד חבר העובדים במוסד, מקדישים ממיטב יכלתם לילדים ולמוסד כולו. יחס הציבור לאגודה ומפעליה טוב ויש להתברך במעשה הגדול ובתוצאותיו.

ה׳ זיבס מטעם ועדת הבקורת הודיע, שמאזן האגודה בוקר וקיבל את אישורו.

חברי ההנהלה הוסיפו לדין־וחשבון ועמדו בדבריהם על חובת הקהל לבוא לעזרת היתום העזוב, ועיר גדולה כרובנה צריכה לשמש דוגמה לערים אחרות. ואמנם, הדברים שנמסרו ציינו בבירור את הפעולה החשובה והברוכה שנעשתה במסירות בתנאים לא־קלים ובגרעון גדל והולך.״

חניכי בית־היתומים הרובנאי שעלו ארצה מספרים הרבה על הטיפול החם והמסור שניתן להם בשנות ישיבתם בבית־היתומים ועל החינוך וההכשרה שקיבלו לפני עלייתם ארצה על ידי האגודה ועובדי המוסד. הם מזכירים לברכה את ראשי העסקנים: גב׳ פרלמוטר, גב׳ סטוק, גב׳ ברלינר (ריידל), גב׳ זלצמן, גב׳ סנדברג, מר שרייר, מר דננברג, מר יצחק ברלינר, לייב שפילברג, מתתיהו שליף, בנציון אייזנברג, נחס, לרנר, אידס ואחרים.

רוזה ברלינר

הייתי חניכת ה„פנימיה״

הייתי חניכת ה„פנימיה״ של בית־היתומים ברובנה, גדלתי במוסד זה וספגתי בו תורה ודרך־ארץ, ונימים רבים קשרוני אליו, לחברי וחברותי שחייתי אתם ובתוכם, למנגנון שלו וליהודי רובנה בכלל. השם „אינטרנאט״ (כך קראו לפנימיה) נחקק עמוק בזכרוני וחוויותי הרבות מתקופת חיי בו לא ישכחו.

בת ארבע, בערך, הייתי כשאבי פינחס ואמי רוזה שמש נרצחו על ידי הפורעים הבאַלאכובצים בכפר מגורם אופאלה בקרבת העיירה ליובומיל. כיתומה נלקחתי אז, בשנת 1920, לבית בת דודי — פייגה ליפשיץ בליובומיל. בדאגה וחיבה יתרה סבבוני בני המשפחה, אך המצב הכלכלי הקשה שלאחר המלחמה שלל מהמשפחה את האפשרות לפנקני. בהיותי בליובוֹמיל, התחלתי ללמוד בבית־הספר העברי שבהנהלת פלאַבסקי וכן בביה״ס הפולני המקומי, ואף הצלחתי בלימודי.

בימים ההם נתארגן בליובומיל ועד לעזרה שטיפל גם ביתומים. העסקן הזקן ר' אברהם שיינטופ (שקראו לו אברמצ'ה טיראשקס), גילה התענינות בגורלי כבודדת ושכולה מהקרובים ביותר, בא בכתובים עם המרכז לסידור היתומים בווהלין שברובנה, וכתוצאה מפנייתו נתקבלתי ל„פנימיה" שם. וכך, לאחר ארבע שנים קשות שעברו עלי בעיירה, טולטלתי לרובנה. מלווים לא היו לי; בגפי, עם שק שהכיל את חפצי הדלים, הגעתי לתחנת הרכבת של רובנה הגדולה, ובעגלה רתומה לסוס הובילני העגלון לרחוב ליטובסקי ישר ל„פנימיה" לפי המכתב שציידני בו ר' אברהם שיינטופ.

מהיום הראשון האירו לי פנים ב„פנימיה", הייתי צייתנית ונקלטתי חיש במוסד. על אף גילי הרך ידעתי את מקומי והבינותי יפה את מצבי. בסביבה החדשה מצאתי לי חוג ילדים שהגורל התאכזר אליהם בדומה אלי, ואנחנו היינו משחקים, עובדים ולומדים בצוותא ויחסי היו טובים עם כולם. המטפלות, המדריכים, המנהלת, העסקנים והמורים היטו חסד לילדים בדרך כלל, כאילו רצו להשלים לנו את החסר, והאינטרנאט נעשה בשבילי יותר מבית פרטי, משפחתי. נמצאנו אז במוסד תשעה ילדים ועשרים ושלוש ילדות ממקומות שונים.

בשנה הראשונה לחיי ב„פנימיה" שלחוני ללמוד בבית־הספר של „אורט". ביום למדתי תפירה ובשעות הערב הייתי לומדת שם לימודים כלליים. כך התחנכתי והתקדמתי. כל ענן שהופיע בשמי חיי בימים ההם נדחה והורחק על ידי, הרגשתי צורך להיות עצמאית, מוכשרת לחיים באין לי על מי להשען. בשנה השניה נכנסתי יחד עם חברים וחברות מחניכי המוסד לקן „השומר הצעיר", ומצאתי ענין רב בחוג זה. מחשבתי ריחפה כבר אז סביב ארץ־ישראל ועל חיי בה בעתיד. אך הנה בא מקרה ודחף אותי לפסים אחרים.

ב„פנימיה" שלנו נמצאה ילדה מעיר קובל. משהתידדתי אתה נתגלה לי דבר קיומו של דודי, אחי אבי, בארגנטינה. חקרתי והשגתי את כתבתו והתקשרתי אתו. הדוד, שלא ידע עלי, שמח מאוד ומיד דרשני אליו. לא ידעתי את נפשי, אהבתי את ה„פנימיה" ואת החברים וצר היה לי לעזבה, אך נעניתי לקריאת דודי. וכך לאחר חמש שנות חיים במוסד נסעתי לארגנטינה אל דודי.

עולם חדש נתגלה לעיני שם בארגנטינה הרחוקה. הייתי כבת 16—17, והדוד הטוב ובני ביתו גילו אהבה רבה לי. התחלתי ללמוד, אך לא עברו ימים מרובים ונכנסתי במסגרת חיים משפחתיים.

בתקופתי היו ערים ופעילים כמה עסקנים שפעלו למען ה„פנימיה" ומהם זכורים לי היטב: הגב' רוזה ברלינר, שעמדה על משמר המוסד וחרדה לכל ילד ב„פנימיה"; ה' לייב שפילברג, מראשי המרכז, שדאג לנו כאב ואח ונענה לנו בכל פניה אליו; ה' נחס, מעובדי המרכז ואחרים. תיזכר לברכה המנהלת החביבה שלנו הגב' רוזה מארקובנה גופמן, שהיתה לנו אם ואנו היינו קשורים אליה מאוד. כבר אז — בשכלנו הילדותי — ידענו להעריך את כולם, ואני גם נשארתי אסירת־תודה להם מקרב לב.

מינה סטיר (שמש)

זכרונות חניך בית-היתומים

השם רובנה מעורר רגשות חמים בלב אדם שהגורל קשר אותו בעיר זו בשחר ילדותו. רובנה — צליל רחוק מימים עברו שאינו ניתן לשכחה. רבות הן ההרגשות המלוות את האיש המכיר טובה לעיר יהודית זו על כל מה שנתנה לו בצעדיו הראשונים בדרך החיים.

נולדתי בשנת 1912 בכפר הזעיר קורמן, ליד ז׳יטומיר, לאבי שמואל ולאמי רחל סליפאק. כשמתה עלי אמי נשא אבי אשה שניה שילדה לו בן ואחרי שנים אחדות מת אף הוא. נשארתי יתום מאב ואם, מופקר כמעט בתקופת מלחמת העולם הראשונה, עד שהאם החורגת מצאה דרך לשלחני ואני נאספתי לבית־היתומים ברובנה בשנת 1920. הייתי אז רק כבן שמונה וכבר ידעתי מהו סבל. והנה מצאתי בבית־היתומים פינת אור ביתמותי. במוסד זה הרגשתי חמימות, שחסרה לי כל הזמן, יד מטפלת ולב דואג, רצון להעניק לי, כלילדים אחרים במוסד, מה שיש לכל ילד תחת כנפי הוריו. יד זו היתה ידם של יהודי רובנה, שלא אשכחם לעולם. בבית זה חדלתי לראות את עצמי עלוב, האוירה היתה אבהית ואמהית, וכן הרגשתי את עצמי בכתלי בית־הספר העברי „תרבות״ שהוכנסתי ללמוד בו. שווה לכל הילדים, ידעתי נאמנה בתמימותי הילדותית, כי המוסד הזה והעוסקים בו כמטפלות, מדריכים, מורים ועסקנים מצילים אותי ואת חברי וחברותי מניוון ואבדן. קיבלנו דירה, אכילה, הלבשה והנעלה ונתונים היינו להשגחה וחינוך תוך דאגה לעתידנו.

כשגדלנו וראינו את הקשיים והדאגות של ראשי המוסד בהשגת האמצעים להחזקתו — אף שיהודי רובנה תרמו בעין יפה לטובת בית־היתומים — גברה הכרת־טובתנו לבית זה וליהודי העיר בכלל, שסימלו לנו את סגולות עמנו, את הלב היהודי והאחריות ההדדית של בני ישראל לגבי אחיהם. אנו הילדים, שגרנו בכפיפה אחת תחת גג אחד ובתנאים שווים, ידענו לטפל באחינו הקטנים כטפל אח באח, והיוונו משפחה אחת ששלום־בית שלט בה. רצינו להקל מעל מחנכינו, אף שלא עמדנו בסוד הקשיים שנערמו לפניהם. בימי שבת וחג שרדה אצלנו שמחה ואור ממש, נוסף על האור שבלב, הציף את הבית. הילדים היו לבושים בגדי חג ומצוחצחים ובריאים היו עורכים תפילה בציבור ומבלים את היום הקדוש בהתרוממות רוח.

המוסד נטע בלבנו חיבה לאומה ויקר לערכיה. למדנו להיות יהודים גאים ובנים נאמנים לעם ולארץ. החינוך העברי בביה״ס „תרבות״ וב„תלמוד־תורה״ היקנה לנו תורה וידיעות ודרך־ארץ. רבים מאתנו הצטרפו לתנועות הנוער ואף התבלטו בין חבריהם השונים. המוסד דאג ללמדנו מקצועות ולהעבירנו לחיים עצמיים.

כך התקיים והוחזק בית־היתומים ברובנה שנים על גבי שנים, מאז נשלחו היתומים הראשונים בשנת 1920 לארץ־ישראל, לאמריקה וארגנטינה. היו בו מחזורים, אם גם לא לפי תכנית, שכן אלה עזבו ואלה הגיעו. בתקופת שהותי בבית היתומים 1920—1929, לימדו את הילדות תפירה, ואת הילדים שלחו לבתי־מלאכה שונים ללמוד מקצועות ולהתמחות בהם; הם הצליחו לרוב, ובמשך הזמן עברו לחיות על חשבון עצמם. אך גם אז לא נעזבו על ידי הנהלת המוסד ועסקניו — לא ניתק הקשר ביניהם.

בית־היתומים נמצא תחילה בבית פלוטניק ואחר כך בקצה רחוב אפריקאנסקה, עד שרכשו בשבילו בתרומות שנאספו בנין מיוחד סמוך ל„גורקי" ובו נוחיות רבות לחניכים ולעובדים כאחד. שם גדלנו ובגרנו, ומשם יצאנו לעולם הגדול ועלינו ארצה בשנות השלושים.

והנה בא מיפנה חמור: הקיץ הקץ על רובנה ויהודיה; הרס, חורבן ואבדון ניתכו על יהודי העיר מידי הנאצים ואתם הושמדו רבים מחברינו שהתחנכו בבית־היתומים. מפי אחת החניכות בבית היתומים, מרים חרש, נודע, כי הרוסים העבירו את בית היתומים ב־1940 לאוסטראה ומשם לפנים רוסיה. מספר ניכר מהיתומים מת במגיפת טיפוס שפרצה ביניהם, מעטים מהם נתפזרו, ואחדים זכו להגיע אחרי המלחמה לארץ־ישראל.

אפרים בן־שמואל

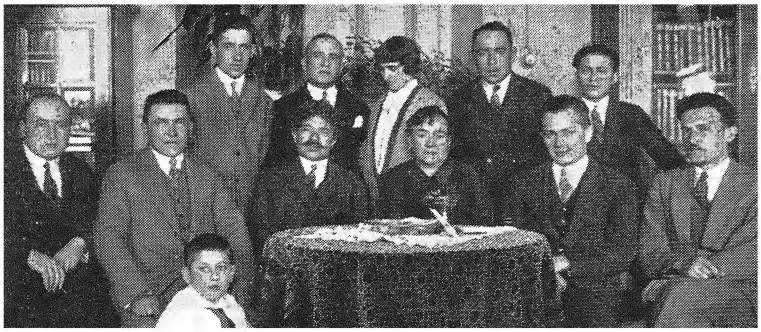
עם המשוררים ח. נ. ביאליק וש. טשרניחובסקי

(קטעי זכרונות)

היה זה באביב 1928 ואני אז תלמידה בכתה ו' של הגימנסיה „תרבות". באחד הימים נתבשרנו שעומד להגיע לרובנה לביקור המשורר שאול טשרניחובסקי. הייתי אז תחת רושם שיריו, שהמורה לספרות מר מ. גילאֶרטר קרא באזנינו בשיעורים האחרונים, ובקוצר־רוח ציפיתי לראות משורר עברי גדול במו־עיני. דחקתי בהורי שנלך לתחנת־הרכבת לקבל את פני האורח. היה זה לפנות־ערב, ובתחנה כבר התאסף עם רב, באי־כוח אירגונים ציוניים ותנועות־נוער, ובקהל הרב הזה נבלע טשרניחובסקי מבלי שאוכל לראותו היטב, עד שהושיבוהו בכרכרה והסיעוהו העירה. התנחמתי שמחר בגימנסיה אראנו מקרוב.

למחרת הקדמתי להגיע לגימנסיה. בהיכנסי לסימטה של רחוב הפוסטה הרגשתי בתכונה רבה: החצר מקושטת בדגלים, הוקמו בימה ושער־כבוד בכניסה. הסתדרנו כבמיפקד, כשהלבבות הולמים לקראת המשורר המתקרב. קיבלנו פקודה: „ימינה, שור!" ושלוש פעמים קראנו „חזק ואמץ". ילדות קטנות הגישו לאורח זרי־פרחים. הוא עלה עם מלוויו אל הבימה. נאומי־ברכה נשאו המנהל ד"ר רייס ומר גילאֶרטר. פתאום התחיל לרדת גשם. התכנסנו בפנים הבנין, ושם נשא אלינו דברו המשורר. הוקסמתי ממראהו החיצוני: טוב־לבו היה נסוך על פניו ועליצות־החיים שבו נתגלתה לעין כל. הוא דיבר על הנושא: „השמש כמקור החיים והיצירה". הוא ניסה גם לבדח אותנו באמרו, ששיריו „גורמים לנו צרות", — כי לפעמים מקבלים ציונים בלתי־מספיקים...

בערב נתקיימה בתיאטרון „זאפראן" אקדמיה לכבודו. ישבתי עם הורי באחד התאים. האולם היה מלא מפה אל פה. אין לתאר את האוירה החגיגית ששררה בין הקהל. בין הנכחים היו גם אנשים שבדרך כלל היו רחוקים מן הלאומיות ומתנכרים לתרבות העברית. באו גם לא־יהודים — אנשי ה„קוראטוריום" (מחלקת החינוך) הפולנים. איני זוכרת את כל הנואמים באותו ערב, אך התרשמתי

מסיבה לכבוד שאול טשרניחובסקי בבית פיסיוק. יושבים (מימין): המורה ויינשטיין, ד״ר יששכר רייס, גב׳ שולמית פיסיוק, המשורר שאול טשרניחובסקי, שמואל רוזנהק ויצחק ברקובסקי. עומדים (מימין): סַביצקי, שמואל פיסיוק, גב׳ רחל פיסיוק, אלכסנדר שטריק, מנחם גילאֶרטר, הילד — משה שטריק.

במיוחד מפרט אחד שנחרת בזכרוני: המורה מר יצחק ברקובסקי הירצה הרצאה מקיפה ו„כבדה" על יצירתו של המשורר. התקרב טשרניחובסקי אל דוכן הנואמים כמעט לפני תום ההרצאה והשמיע מלים ספורות על אחד האמצעים הטכניים של השירה (האוֹנוֹמַתּוֹפֵּיאָה), וכהרף־עין הדגים את הדברים בדיקלום שירו: „...לילה... לילה... ליל־אלילים..." כולם היו מוקסמים. נולדה אז בלבי ההרגשה, ששום ניתוח „מדעי" ו„עניני" של שירה אינו עשוי להבהירו לך כמו דיקלום טוב של השיר עצמו.

בחלק השני של הערב דיקלמו תלמידים ותלמידות משירי טשרניחובסקי. לבסוף עלינו, אנחנו התלמידים, כולנו על הבימה, אך המשורר היה עייף והסתלק.

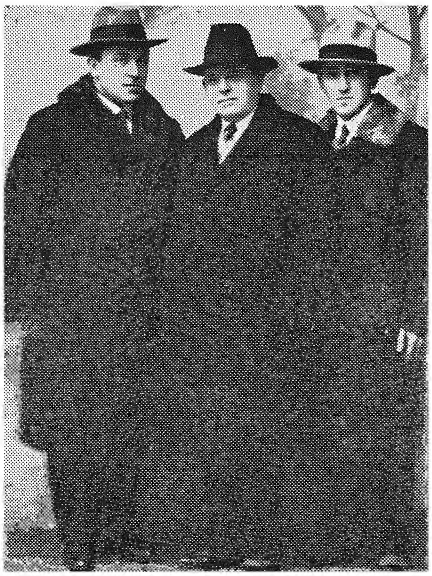
למחרת זיכנו טשרניחובסבקי בביקורים בזמן הלימודים, בשיעורים. הוא נכנס בלווית מר רוזנהק. היה זה שיעור בישעיהו. הוא ישב על ספסל כאחד התלמידים והקשיב. המורה הצביע על התלמידים המצטיינים בעברית והמשורר נכנס אתם בשיחה, קרא את חיבוריהם ועודד אותם.

לפנות־ערב ערכנו למשורר קבלת־פנים בככר הסתדרות „השומר הצעיר". עיניו היו מלאות גיל למראה הצופים הצעירים והשומרים ה„קשישים". ברכוהו המורה מר ויינשטיין ושמחה אורבוך, ראש ה„קן". הוא נפרד בדברי ברכה נלבבים.

הימים לאחר מזה נראו להיות אפורים מאד. המורים הרגישו שאחרי המתח הגבוה לא קל יהיה לעבור לסדר היום הרגיל, וכל אחד מהם הלך והוסיף איזה פרט על אישיותו של טשרניחובסקי. זה אמר כי הוא יְוָני, כי הוא שהכניס אירופאיזם לספרותנו, ולכן הוא קרוב לאלה שהתחנכו ברוח זו; וזה הגן על „עבריותו". הופתענו לשמוע שלפי מקצועו הוא רופא ומלבד כשרונו שחונן בו הוא מלומד גדול, יודע הרבה שפות, והוגה יומם ולילה בלימודיו.

קינאתי מאוד בבוגרי המחזור הראשון של הגימנסיה שלנו אותה שנה שזכו לכך, שצילומו של טשרניחובסקי ישאר לזכרון־נצח בתמונת המחזור שלהם. התנחמתי שעד לסיומי אני את הגימנסיה יבוא אלינו ביאליק...

ואמנם ביאליק בא, אבל רק מקץ ארבע שנים. ואני אז תלמידת מחלקה ח׳ אבל בגימנסיה אחרת, „אוֹשוויאַטה" שנקראה לפני־כן „פּאָלסקה־ז׳ידובסקה". לאחר

מנחם גילאֶרטר, ח. נ. ביאליק ושמואל רוזנהק

שסיימתי את הגימנסיה „תרבות" רציתי בתעודת־בגרות ממשלתית „מוּכּרת", לכן נכנסתי, יחד עם עוד שלוש בוגרות של „תרבות", לשנה אחת לגימנסיה יהודית־פולנית בעַ־לת„זכויות". לא שמחנו לשהות בה אותה שנה, ראשית משום שכבר סיימנו פעם מחלקה שמינית, ושנית — חסרה לנו אותה אוירה שהורגלנו אליה ב„תרבות". והנה בא ביאליק. הודיעו לנו, שמכל מחלקה תצא לקבל את פני המשורר בתחנת־הרכבת משלחת בת שלושה בלבד. כשפנה המחנך אל המחלקה בבקשה להצביע מי ומי המועמדים, קמנו ארבעתנו ועמדנו דומם. כולם היו במבוכה: הרי א נ ו איננו מייצגים א ו ת ם, ועם זאת הבינו, ששום כוח לא יעצרנו מלכת לתחנה. הלכנו. היינו כולנו ממורמרות מאוד, ביחוד כשמצאנו על המגרש שלפני התחנה את כל הגימנסיה ש ל נ ו, על תלמידיה, מוריה ודגלה, בעוד שהגימנסיה, שבעל־כרחנו ייצגנו אותה, שלחה רק משלחות, ודגלה נפקד. עצב כּירסם בלב, כשהמשורר עבר על פני שורות התלמידים של „תרבות" ובירך אותם. והנה התקרב גם אלינו. אותנו לִיוָה המורה לעברית הישיש באותה גימנסיה מר ח. ברגמן. את מר ברגמן הכיר ביאליק, כנראה, מילדותו, והתרגש מפגישה זו ואף נשק לזקן שלנו על פיו... היתה זו בשבילי מעין נחמה פורתא...

שתי עצרות־תלמידים נתקיימו עם המשורר: האחת היתה מיועדת לתלמידי בתי־הספר העממיים והגימנסיה „תרבות", והשניה לתלמידי הגימנסיות היהודיות האחרות והתלמידים היהודים של הגימנסיה הממשלתית הפולנית. ושוב כאב הלב: באתי אל העצרת השניה עם מחלקתנו ופה דיבר ביאליק אידיש. אולי בגלל מצב־הרוח הרע לא התפעלתי תחילה כלל מהמשורר ומדבריו. הייתי כמעט אדישה. זכרתי את ראשו המתולתל של טשרניחובסקי, את עיניו הצעירות והיוקדות, ופה ראיתי לפני אדם „בעל־ביתי", עם שרשרת־זהב על חזייתו, עומד ומדבר אידיש... הקשבתי באי־רצון לדבריו. והנה, לפתע, התרחש הפלא: ביאליק סיפר לנו בפשטות על בחורים חלוצים הבונים בית בארץ־ישראל. הם עובדים בקדחתנות, כי עליהם לגמור אותו לפני שקיעת השמש. ואמנם, עולה הדבר בידם. הוא תיאר את התלהבותם של הבחורים בעמדם על הגג, מוארים באור קרני־השמש האחרונות, והוא עצמו נכנס ל„טראנס" כזה של התלהבות בעת סיפורו, שלא ראיתי עוד את האיש הקרח, אף לא את שרשרת־הזהב שלו, כי אם דמיתי לראות את אחד מחוזי־החזונות שהופיעו לפנים בישראל ושלמדתי עליהם כי הם תמו עם גלוּת העם מארצו.

לא הצטערתי עוד שבאתי אל עצרת זו דוקא, שהיתה מיועדת לנוער יהודי שלעת־עתה נבצר ממנו — מרובו הגדול — לקרוא ולהבין את שירי ביאליק במקורם. ידעתי שהוא כבש את לבם, ובמוקדם או במאוחר יתקרבו אף נערים ונערות אלה אל המקור, וילמדו את שפת המשורר הלאומי הגדול — את שפתם הם.

אסתר וויינר־בן מאיר

בהתנדב הנוער

(צרור זכרונות מימים עברו)

הנוער העברי ברובנה ידוע היה בנאמנותו ומסירותו לרעיון הציוני ובפעילותו בכל שטחי חיינו הציבוריים־הלאומיים. שם קהילתנו בכלל הלך לפניה בפולין בתקופה האחרונה כציונית, שנתנה את חלקה הניכר בבנין הארץ ובתחית שפתנו. כל המגביות למען הקרנות הארצישראליות הוכתרו ברובנה בהצלחה, ולעברית בפי הנוער שלנו יצאו מוניטין ברחבי המדינה.

בתי־הספר של „תרבות" בעיר־הורתנו צרו מקלוט את כל המתדפקים על דלתותיהם, אולם בגלל קשיים חמריים נבצר מאתנו להרחיב את רשת החינוך שלנו. באין מוצא נאלצו רבים מבני הנוער לפנות למוסדות־חינוך אחרים, שרוח הלאומיות היתה זרה להם. חששנו לנוער זה פן יאבד לנו, ולכן פעלנו הרבה בחשאי והרחבנו את השפעתנו על הלומדים בבתי־הספר הלא־עבריים. לכל בית־ספר כזה החדרנו מספר חברים שבאמצעותם ניהלנו הסברה ותעמולה ציונית ופעולתנו זו נתנה פרי: רבים נמשכו אלינו והצטרפו לשורות של תנועות הנוער השונות שהקיפו את כל המגמות וההשקפות הציוניות שרובנה נתברכה בהן מאז. שם החלו הם מכשירים את עצמם לחיי עבודה, ללמוד עברית, תוך שאיפה להגשים את חזונם בעלותם ארצה בדרכים־לא־דרכים, לפעמים ללא ברכת ההורים המבכים את ילדיהם ההולכים לארץ לא־נודעת...

אנו, שרידי הנוער הרובנאי הנמצאים בישראל, יודעים לספר הרבה על הימים היפים ההם, כאשר חדורים שאיפות ויעודים שלקחו את לבנו — היינו כחולמים. וצר צר לנו שהמוני אחינו לא הלכו בעקבותינו ואבדו באופן כה איום וטראגי.

כמו עתה, אשמעה את צלילי השפה העברית מהדהדים לא רק בכתלי בתי־הספר וב„קני" הנוער, אלא גם ברחובות העיר. קנאתנו לעברית לא ידעה גבול, ולשם האדרתה החלטנו בתמימותנו להפגינה ברבים גם בסביבה לא־יהודית. חבורות חבורות משלנו הופיעו בקרב האוכולוסיה הנוצרית בעיר כשהן משוחחות ברמה בעברית. עוברים ושבים מבני עמנו, שהיו שקועים בטרדות הפרנסה, היו מתעכבים לרגע להנות את אזניהם לשמע „לשון קודש" השגורה בפי הנוער; ולעומתם קיבלו הפולנים האנטישמיים את הדיבור העברי בכעס, ולעתים אף בתוספת נזיפה: „יהודון, דוֹ פאלשתיני", ואנו, על אפם וחמתם, היינו ממשיכים, ודוקא בקולי קולות, לשוחח בעברית. כך נהגנו בכל ימות השנה, וביחוד היינו מגבירים הפגנתנו ביום ראשון בשבת, שהיה יום מנוחה כללי לפי חוק המדינה והרחובות המו מאנשים חוגגים ומטיילים להנאתם.

כדאי אולי להביא כאן מעשה שהיה. מיסיונר זקן, שכונה בפי כל „דיאַדיושקה מויסיי", כבש לו מקום ברובנה בשאיפתו לקנות נפשות לתורת האיש מנצרת. היתה סברה שמוצאו של מיסיונר זה מגזע יהודי, שנטש את צור מחצבתו בגלל בצע כסף. הוא פתח מועדון ברובנה בתמיכת השלטונות, שהתיחסו אליו כמובן בעין יפה, והיה מזמין אליו את בני דתנו, מפתה אותם בשפת־חלקות ובמתן ספרי תנ"ך בהוצאת הברית החדשה, חינם. כשהבאתי גם אני תנ"ך כזה לביתנו עורר חשד בעיני אבי והוא בדקו, אך לא מצא בו שום פסול. אבא העלים עין מן הכתוב על גבי שער הספר, כי הוגה על ידי איזה „חכם מובהק" בעל שם שצלילו אינו עברי.

נמצאו ברובנה בני־נוער שהחלו לבקר בהיסח־הדעת במועדון המיסיונר אם מתוך סקרנות ואם לשם בילוי זמן. לפניהם הירצה המיסיונר על שאלות דתיות ובעיות מעוררות מחשבה, ויש להודות שגילה בקיאות לא־מעטה בתורה ובתלמוד. הדבר לא נעם לנו ביותר. חרדים פן יתפסו תמימים ברשת המסית, החלטנו לעמוד בפרץ ולסכל את מזימות המיסיון. התחלנו לבקר במאורגן במועדון, במטרה להציק ולהפריע למדיח בכל מיני דרכים ותחבולות. בתחילה היה המיסיונר מרוצה מביקורינו, בסברו שתורתו מוצאת אוזן קשבת, כביכול, אך עד מהרה נוכח שטעות בידו. יושבים היינו בין המבקרים ועושים אזננו כאפרכסת, אולם מיד אחרי ההרצאה התחלנו ממטירים על המרצה שאלות רבות ושונות שבילבלוהו, והוא לא ידע מה להשיב עליהן ולהניח את דעתנו. יתר על כן, אנו גם התגרינו בו בהשתמשנו במעשי שובבות וקונדסות, כדי להטרידו ולהרגיזו, למרר את חייו ולהמאיסו על מאזיניו עד שיצא את העיר. ואכן, פעולתנו נתנה פרי: המועדון הלך והתרוקן ממבקרים, ודומה שאף יהודי אחד לא נפגע בו ולא הושפע מן המסית עד כדי להיגרר אחריו. הנוער, שהיה קודם ממבקרי המועדון, הובא תחת השפעתנו התרבותית והציונית, התמזג אתנו, ורבים ממנו עלו ארצה.

צפורה המפל

איגוד האקדמאים היהודים

בוגרי בתי־הספר התיכוניים ברובנה שהמשיכו את למודיהם בבתי־ספר גבוהים התארגנו בשם „איגוד האקדמאים היהודים ברובנה". היסוד לאיגוד זה הונח בשלהי שנות העשרים ותקנון מיוחד עובד על ידי מייסדיו: פייטל, האחים טפר, אייזיק זאם, יוסף שוחט, יוסף שנקר, נתן חרש, קויפמן ואחרים.

חברי האיגוד השתייכו לתנועות ולזרמים שונים, אך זה לא מנע מהם להיות מאוחדים כסטודנטים באירגון אחד לטיפול בסטודנט הנזקק לעצה והדרכה, ולקיים עזרה הדדית ביניהם.

בשנות השלושים מנה האיגוד כמאה ועשרים חבר. מהם סטודנטים שלמדו בפולין, כלומר אלה שהצליחו להתקבל לבתי־הספר הגבוהים בוואַרשה, לבוב, קראקוב ווילנה, למרות ההגבלות והמכסה, ומהם חלק ניכר מסטודנטים שלמדו בצ'כיה, ארץ ישראל, צרפת ואיטליה.

האיגוד היה פעיל כל ימות השנה, אולם בתקופות החופשה, כשהסטודנטים היו

באים הביתה, היה הוא ער במיוחד ומגלה פעילות רבה. היה מארגן נשפים והרצאות פומביות ב„בית העם" הציוני, באולמות הגימנסיה „אושוויטה" וב„מועדון האזרחי", ברוח רוב החברים, שהיו חדורים הכרה לאומית. החברים לא נתקו את הקשר עם האיגוד גם אחרי שגמרו את למודיהם ורכשו להם מקצוע חפשי.

מספר עסקנים ציוניים מובהקים יצא משורות האיגוד שתפשו בקרב הימים מקום נכבד בתנועה הציונית בחוץ לארץ ואחר כך — בארץ־ישראל. חלק ניכר מהם השתקע בארץ.

חשובה במיוחד השפעתו של האיגוד על הסטודנטים המתבוללים, שחונכו על ברכי הורים מתבוללים וגמרו בית־ספר ממשלתי. האיגוד קירב אותם למקור מחצבתם — לעם היהודי, ובמשך הזמן גם לרעיון הציוני. ויזכר לברכה החבר אייזיק זאַם שבלהט דבורו וכוח השיכנוע שלו ידע לקרב רחוקים לרעיון הציוני.

מפעילי האיגוד בשנים האחרונות לפני חורבן רובנה היו חברי הוועד: ישראל גאסקו, פאניה קרשינסקי, מירה פפרמן, יוליוס פיליפובסקי, זאב שץ, מרמור משה, גוטמן לוציאו ואחרים.

זאב שץ

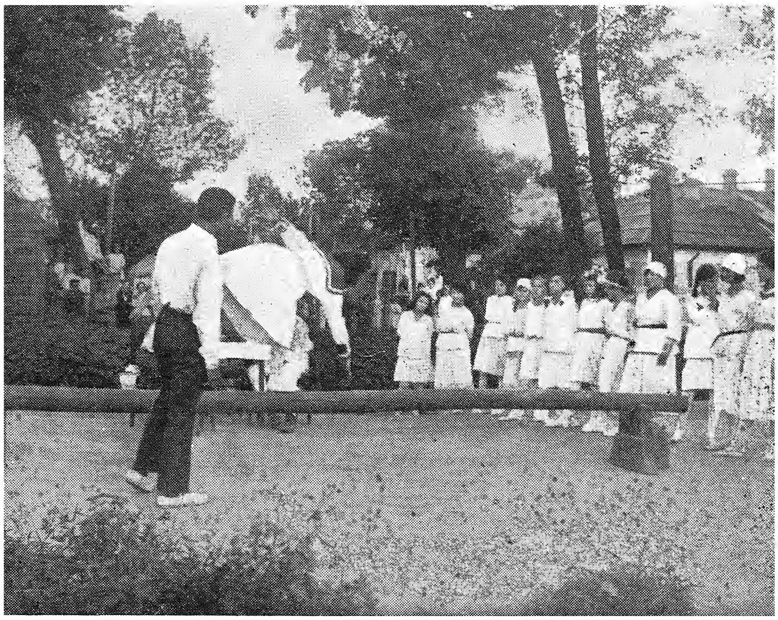
יסוד „מכבי"

הסיסמה הידועה „נפש בריאה בגוף בריא" מצאה הד בלב רבים מהנוער היהודי־הלאומי ברוסיה, ובשנת תרע"ג (1912—13) התארגנה בלודז אגודת נוער להתעמלות ולספורט שנקראה אחר כך בשם „מכבי". מאגודה זו למדו אחרים, וכעבור שנה—שנתיים נוסדו אגודות „מכבי" בערים שונות ברוסיה. אגודות אלה משכו נערים ונערות מבני ישראל, שפעלו תחת דגלן ובמסגרתן והתמסרו לספורט, שנחשב בעיני הציונים כ„ספורט לאומי". ואכן, אגודות אלו היו ציוניות, ודגלן היה הדגל הציוני התכול־לבן, ואף תלבושת חבריהן היתה לבנה בתוספת תכלת.

הוועד וחברי „מכבי" — 1920

באודיסה נמצא הספורט על רמה גבוהה ו„מכבי" שלה נתפרסם בין האגודות השונות לספורט. האגודה שם נוסדה בסוף 1913, ולא ארכו הימים ובעיר־חוף זו הוקם „מרכז המכּבי", שהכשיר מדריכים לסניפים, שלח להם הוראות וקשרם

תרגול של קבוצת חברות „מכבי" — 1920

חברי „מכבי" רובנה — 1920

במסגרת אחת. בראש המרכז והסניף המקומי עמד אז יעקב גראנובסקי, ספורטאי וציוני, איש נלהב ואידיאליסט, שהיה הרוח החיה ב„מכבי".

עוד מלחמת־העולם נמשכת ורבים משורות ה„מכבי" מגויסים בצבא הרוסי — אך אגודות ה„מכבי", אם גם אינן מפתחות פעילות רבה, ממשיכות להתקיים ומכוונות תכניותיהן לעתיד, ואחדות אף מתפתחות למרות התנאים הקשים (ברוסיה כולה מנו אז כ־3000 חבר ב־40—50 אגודות). החברים עוסקים בתרגילי־סדר, משחקים בכדור־סל, בכל מיני משחקים ספורטיביים, לומדים עברית ומחנכים את חבריהן ברוח הציונות.

בשנת 1915 למדתי באודיסה ועברתי שם קורס צבאי למדריכים. בסיימי את הקורס, יחד עם מאות צעירים אחרים, נשלחתי לרובנה, כבן־עיר, לשמש מדריך „מכבי" במקום. בבואי לרובנה ב־1916 מצאתי בה אגודה ספורטיבית בשם „סוקול". התקרבתי לאגודה ומצאתי בה את בוזי גורינשטיין, סימה גימברג, שמעון רוטנברג, יצחק גורינשטיין, קניאז׳ר, קופילניק וכמה אחרים. משראיתי שהרוב המכריע של חברי האגודה הם יהודים (רק לא־יהודי אחד נמצא באגודה — „סאשא" שמו), התחלתי בהסברה ובתעמולה לארגן סניף „מכבי" ברובנה. הצעתי מצאה אוזן קשבת ונוצרה קבוצה קטנה בת שמונה—תשעה חברים מחברי „סוקול" (שמעון רוטנברג, עקיבא שולמן, יצחק גורינשטיין, בוזי גורינשטיין, כותב הטורים האלה ועוד אחדים מאגודת „הסתדרות"), שהניחו יסוד לאגודת „מכבי" מקומית. עלי הוטלה פעולת האירגון ואמנם עלה בידי תוך חודש—חדשיים להוציא את הרעיון אל הפועל ולהעביר כמעט את כל החברים מ„סוקול" ל„מכבי". בסקציה לכדורגל,

הוועד הגלילי של „מכבי" לווהלין — 1931. עומדים (מימין): אברהם רייז, דוד פרצ׳וק, מאיר גילרמן. יושבים (מימין): אליהו לרנר, ד"ר אלכסנדר רוזנפלד, אברהם זאם

המשתתפים בקורס למדריכי ספורט של ווהלין ברובנה — 1932

שאורגנה מיד לייסוד „מכבי" ברובנה, היו שתי קבוצות: א' וב', וכן התארגנה קבוצת נערים בגיל 13—14 (שהיו אחר כך לחברי „מכבי").

הפגנה פומבית ראשונה של „מכבי" היתה בנשף התכול־לבן שנערך על־ידי האגודה תחת דגל האגודה הציונית המקומית בתיאטרון „זאפראן". ה„מכבים" הופיעו בתלבושת לאומית תכולה־לבנה, ערכו תרגילים ו„פיגורות" על הבימה והקסימו את הקהל. הנשף עבר בהצלחה מלאה ושימש תעמולה ציונית וספורטיבית כאחת. צעירים רבים נתנו אחרי זה ידם ל„מכבי" וממילא לציונות, בעיקר מחוג הלומדים בבתי־הספר שבעיר. ה„מכבי" היכה שורש ברובנה והצטיין ברוב הופעותיו. ביחוד גבר והתחזק בשנות העשרים שעה שהפולנים משלו ברובנה, וזה על אף המכשולים שהושמו על דרך התפתחותו. יציאת אחדים מפעילי „מכבי" מרובנה ועלייתם של אחרים לארץ־ישראל, לא פגעו בגידולה של האגודה עד שהועברה אל תחת דגל „חשמונאי".

מיכאל דרור (דייטשמן)

אירגוני ספורט

עם המהפכה ברוסיה, מארס 1917, כשפעולה פוליטית ולאומית ענפה התחילה להתפתח בקרב האוכלוסיה היהודית, ניתן גם לספורט מקום חשוב בין שאר מפעליהם החברתיים של השכבות השונות. הנוער היהודי, שהתנער ממצב הדיכוי בו היה נתון לפני כן, מצא בספורט את הביטוי המובהק ביותר לזקיפת קומתו ולהבראתו הרוחנית. תופעה זו בלטה גם ברובנה. הנוער ותלמידי בתי־הספר ראו

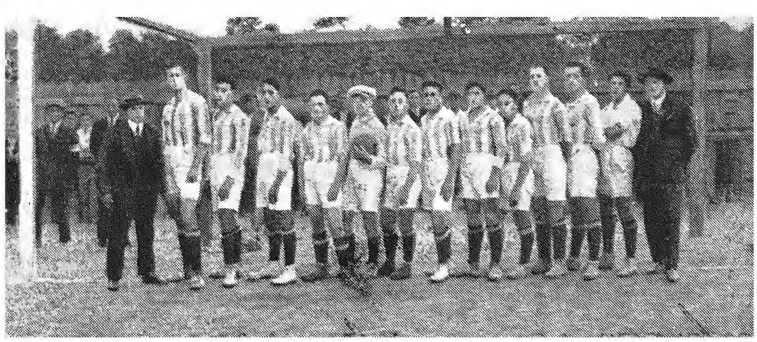
בתרבות הגוף חלק נכבד מהתפתחותם הכללית והלאומית, וראשי אגודת התלמידים הציונים „הסתדרות״ ברובנה: יוסף בוקימר, אשר ברנשטיין, ב. גייבינר, י. גרמפלר, זאב זייד (משי) ואחרים, לקחו בידם את היוזמה לארגן את הנוער הרובנאי גם בשדה הספורט.

מיכאל דייטשמן, בן רובנה, שלמד באודיסה ונמנה שם עם חברי ה„מכבי״ נקרא על ידי ועד ה„הסתדרות״ לפעולת־אירגון אגודת ספורט ברובנה, והוא נרתם בעול. הוא משך חברים מאגודת „סוקול״ ומחברי ה„הסתדרות״ לאגודת הספורט היהודית המוקמת (ביניהם התבלטו דוד טייטלבוים, עקיבא גילבורד, ב. גורינשטיין, ד. גימברג ועשרות אחרים), וכך נוסדה ברובנה אגודת „מכבי״ בשנת 1917.

עם הופעת ה„מכבי״ בעיר החלו רבים מצטרפים אליו ומספר חבריו גדל והלך. הפעולות הספורטיביות, התרגילים, ההופעות, התלבושת — בלווית השיחות שהתנהלו — משכו את הנערים והנערות והם התקרבו לתנועה הלאומית תוך השתייכותם לאירגון הספורטיבי הלאומי. בעיקר עסק „מכבי״ בראשיתו בהתעמלות, בכדורגל ובטניס.

בראשית שנת 1920 הגיע לרובנה דוד סקבירסקי, צעיר מחונן ואיש־ספורט, שתפס מקום ב„מכבי״־קיוב. נאחז ה„מכבי״ הרובנאי בהזדמנות ומינה את סקבירסקי למדריך ראשי בסקציה להתעמלות. הוא נכנס ראשו ורובו לפעולה, והצליח להעלות את הסקציה למדרגה גבוהה ולהתחבב על כל חברי האגודה. שירותו של סקבירסקי ל„מכבי״ ברובנה ראויה לשבח ולציון. אביא כאן רק פרט אחד: מההכנסות של הופעה מוצלחת אחת של קבוצתו בפעם הראשונה ניתן ליו״ר הנהלת האגודה אז, י. ליפין, לרכוש את כל מכשירי ההתעמלות העיקריים שהיינו זקוקים להם. בכלל פיתח סקבירסקי את הסקציה והרחיבה עד היותה לכבוד לציוני רובנה וליהודי העיר בכלל.

בתקופה ההיא נראו בין פעילי ה„מכבי״: האחים וולקוביץ, י. גורינשטיין, י. ליפין, סיומה בוקימר, משה ליכט, אריה גורינשטיין וגרמן, נוסף על הראשונים (דייטשמן, גילבורד וטייטלבוים עלו אז ארצה), שבלטו בין השחקנים והעסקנים של האגודה. זכור לרבים הנשף הספורטיבי הראשון בסאליאנקה; ה„מכבי״ הראה את הישגיו בהתעמלות וזכה לתשואות ולנצחון. מאותו נשף הרגישה אגודת „מכבי״ בכוחה לצאת למרחב.

קבוצת כדורגל „מכבי״ עם המדריך שפונר מ„הכח״ וינה — 1921

הוועד של אגודת ספורט „שומריה" — 1931. עומדים (מימין): יונה וינר, חיה דרמנסקה (לעדן), יוסף פיינשטיין, משה גאסר. יושבים (מימין): מאיר גילרמן, ד"ר משה צ׳מרינסקי, אברהם רייז, יעקב בושל

בקיץ 1921 נפסקה לזמן־מה פעולת ה„מכבי" בגלל מצב המעבר משלטון לשלטון, ביחוד מסיבת עזיבתו של סקבירסקי, את רובנה. כמה מחברי ה„הסתדרות" עלו ארצה וחסרה אישיות פעילה שתרכז את פעולות האגודה. אך לא עבר זמן רב והענינים הסתדרו מחדש, נוספו כוחות רעננים לאגודה ושוב עלתה קרנה. ה„מכבי" הופיע במשחקי־התחרות עם אגודות ספורט לא־יהודיות וזכה לנצחונות רבים במשחקי כדורגל. באחד המשחקים האלה, בשנת 1922, בין נבחרת הקלוב הפולני „האלאָרצ׳יק" לבין נבחרת „מכבי" על מגרש „סוקול", התנהלה מלחמה ממושכת והתוצאות היו 1 נגד 0 לטובת „מכבי" (במשחק זה הצטיינו יצחק גורינשטיין, ליובה רוזנקראנץ, משה ליכט, ווילִיאַ פרצינסקי, אליעזר לופאטין, ליוליק רייז ועוד שלושה שחקנים). התשואות שערך הקהל ל„מכבי" עברו כל גבול ועוררו

ועד „שומריה" — 1935. עומדים (מימין): יונה וינר, פסח פישגויט, אבא פישביין. יושבים (מימין): אביגדור בורשטיין, ד"ר צ׳מרינסקי, חיה לעדן, יעקב בושל.

קנאה. הדבר חרה היטב לקבוצה הפולנית, ומאז החלו לחתור תחת ה„מכבי״, עד שמצאו תחבולה להתנקש בקיומו בעזרת השלטונות. לא עברו ימים מרובים ונתקבלה הודעה מהשלטונות שאין רשות ל„מכבי״ לפעול בחבלי הספר. באין ברירה נפסקו פעולות האגודה, וחבריה ברובנה אבלים.

אז יצאה משלחת לווארשה והענין הובא לפני נציגי היהודים בסיים והנהגת ה„מכבי״ הראשית. עד כה וכה התארגנה ברובנה קבוצה ספורטיבית לאומית חדשה, תחילה בשם „הגבור״, שהורכבה מחברי ה„מכבי״, ואחרי כן בשם „חשמונאי״. בהשתדלות מווארשה נרשמה אגודה זו והוכרה על־ידי השלטונות הפולנים. כל חברי „מכבי״ עברו לאגודת „חשמונאי״ ובכוחות מזורזים, מתוך הכרה ואמביציה, התמסרו מסירות־יתר לספורט ולחינוך גופני, שזכו לציון גם בעולם־הספורט הפולני. עם זה נמצאו ל„חשמונאי״ עסקנים ציונים וחובבי־ספורט שבאו לעזרתו, והוא זכה למגרש ולמועדון משלו.

אברהם רייז

„חשמונאי״

חובבי ספורט רבים קמו ברובנה מאז נוסדה בעיר אגודת „מכבי״ בשנת 1918 על ידי פעילי אגודת־התלמידים „הסתדרות״. אכן, הספורט הלאומי שכבש את לב הנוער היהודי בתקופת השלטון האוקראיני ואחר כך הפולני קירב רבים מהם גם לרעיון ארץ־ישראל.

הגדילה לעשות בכיוון זה אגודת „חשמונאי״ (היסב שם אגודת „מכבי״ שנסגרה על ידי השלטונות הפולנים). בימים ההם והציונות בעצם פריחתה בעיר אך מצבם הכלכלי של יהודי רובנה היה קשה. התחיל הנוער מתבשם מהידיעות המגיעות מארץ־ישראל והעליה קוסמת לו. רבים היו המתפרצים לעלות ולהצטרף לבוני המולדת, ואף חברי ה„חשמונאי״ החלו מכשירים עצמם לקראת העליה ולחיים חדשים בארץ־אבות.

ובינתיים חוגגת „חשמונאי״ את פתיחתה הרשמית.

לאחר הכנות מרובות התקיים הטקס ביום 18 לאוגוסט 1923 על מגרש הספורט של „סוקול״. היה זה כינוס חגיגי ציוני גדול במעמד ציוני העיר ואורחים מן החוץ. קהל של אלפים נכח בשעת נאומי הפתיחה, ותרגילי הספורט עברו בהצלחה מלאה והשאירו רושם רב.

הצלחה של „מכבי״ היתה גם הצלחתה של „חשמונאי״. יתירה מזו: עם ייסוד „חשמונאי״ עברו אליה לא רק חברי „מכבי״ אלא גם חברי האגודות הכלליות, ששוב לא מצאו את עולמם הספורטיבי חוץ לאגודה יהודית בעלת פרצוף לאומי מובהק.

בסוף 1923 נתקבלה „חשמונאי״ כחברה באירגון כדורגל במחוז לובלין שהוכר על ידי הרשויות הספורטיביות העליונות בפולין, ומאז השתתפה בקביעות באליפות המחוז וקנתה לה שם בין האגודות הפולניות והיהודיות כאחת.

בעזרת העסקנים הציונים שהתמסרו ל„חשמונאי״ מראשית היווסדה, חכרה האגודה מגרש מיוחד מאחורי העיר, בדרך המובילה לבאסובקוט, שהוכשר למשחקים

ולפעולות, וביום 25 לאפריל 1924 נפתח המגרש לפני הנוער היהודי של רובנה. לא הסתפקו בכך והמשיכו לפעול עד שעלה בידי „חשמונאי" לשכור את הבנין הגדול של הנסיך ליובומירסקי במרחק־מה מהארמון העתיק ולשכן בו את מועדון האגודה. מאז ניתן ל„חשמונאי" לנהל פעולה ספורטיבית מסודרת לא רק בתקופת הקיץ כי אם גם בחורף. אך מקץ שנתיים ניטל הבנין מהאגודה, כי מתחריה הפולנים דאגו לכך, וחוסר אמצעים שהחריף באגודה סייע גם הוא להזנחת המקום. באה תקופת ירידה ל„חשמונאי" ודלדול השורות.

שנת 1927 היתה שנה פוריה בשדה הספורט הלאומי ברובנה. בראש הסקציות השונות עמדו י. גורינשטיין, מ. מציאובר וי. קרליק. אותה תקופה אורגנה גם קבוצת נערות לספורט וניכרה התקדמות ב„חשמונאי", אולם כאן באה הפתעה שלא ציפו לה: אולם ה„תלמוד־תורה" שעמד לרשות הספורט נלקח מ„חשמונאי". לא הועילו כל הטענות והתביעות — נאלצו לחפש מקום אחר. חיפשו ומצאו אולם ששימש קודם לריקודים. המעבר ממקום למקום פגע בינתיים במידה מסוימת במהלך הפעולות.

לבסוף נתעוררו כמה עסקנים ותיקים מידידי האגודה, ביניהם: ה"ה חיים אפרת, זכריה וורני, חיים גלמן, הרץ־מאיר פיסיוק, ד"ר רוטפלד, י. גלפרין, ואליה גרינפלד, פרנס, גשה פרימן (המזכיר) ובאו לעזרת האגודה ולחיזוקה.

במאי 1927 מחדשת האגודה את שורותיה ויוצאת שוב למרחב. הבנין הקודם נשכר שנית למספר שנים, ועם פתיחת המועדון מחדש באים ומצטרפים חברים חדשים והשמחה במעונה של האגודה היא כבימים עברו. שוב מופיע „חשמונאי" במשחקי התחרות ומצליחה בהופעותיה. היא משיגה אליפות־משנה ואחר כך אליפות של ווהלין בכדורגל וגם בשאר שטחי־הספורט היא צועדת בראש. שוב מרכזת האגודה שחקנים מוכשרים וזריזים המתאמנים ומתמסרים לתפקידם, ויש אומרים כי גם המזל משחק להם...

בשנת 1932 אירע מאורע גדול וגורלי לגבי האגודה, קיומה ופיתוחה. המגרש הגדול היה זקוק למילוי ולהכשרה. נרתמו חברי האגודה לעבודה זו, כי אמצעים לא היו להם יותר, ועבדו יומם ולילה עד ששיוו למגרש צורה מתאימה, גדרוהו וסידרוהו למטרתו והתקינו גישה מיוחדת אליו. מקץ שנה חגגה „חשמונאי" על מגרש זה יום מלאת חמש־עשרה שנה לאגודת הספורט היהודי הראשונה „מכבי", שהפך חג גדול ליהודי רובנה ולכל ידידי הספורט הלאומי. מאז עמדו כל הספורטאים היהודים בעיר תחת דגל „חשמונאי". וכיון שהמגרש נמצא סמוך לנהר אוסטיה, הותקנה „פליאַז'ה" למתרחצים בנהר והנוער היה בא לשם לשחות, לרחוץ ולנוח.

הסקציה להתעמלות התנהלה בשנת 1930 על ידי המדריך קרינקר מווילנה. הוא ניהל את הפעולה בכשרון רב והמשחקים של פסח 1930 היוו הפגנת הכוח היהודי ברובנה.

אותה תקופה החלה עליית חברי „חשמונאי" ארצה. החברים המתבגרים נמשכו לעליה — החזון הציוני תבע, אירגוני „החלוץ" ותנועות הנוער שלחו את חבריהם להכשרה, המאורעות בארץ־ישראל חייבו לעלות, היעמדו חברי ה„חשמונאי" מנגד? כלום אין חובת הגשמה חָלה עליהם? והם עלו, ביחידים ובקבוצות, ובהגיעם ארצה הצטרפו לשורות העובדים והבונים. אחרי הראשונים דייטשמן, טייטלבוים, גילבורד, גורנשטיין, וינוקור, עלו גם חינקיס, ליביאטין, אליעזר לרנר ואחרים.

בגלל סכסוכים וחילוקי־דעות פנימיים התבדלה קבוצה בת כמה עשרות ספורטאים והקימה לעצמה מועדון־ספורט „הכוח", אך כעבור זמן־מה חזרו.

תצוין פעולת־ספורט שאורגנה על ידי „חשמונאי" — החלקה על הקרח.

בתקופת החורף דאגו פעילי ה„חשמונאי" להכשרת המקום, והנוער מכל העיר נמשך שמה ובילה במקום שעות רבות. תודות לכך רבו מחליקי־הקרח וחובבי ספורט זה בכלל.

בשנת 1932 זכתה קבוצת כדור־סל של „חשמונאי" באליפות ווהלין והשתתפה במשחקי מבחן לאליפות בליגה הכל־פולנית. היה בכך הישג רב־משקל שעודד את שחקני ה„חשמונאי" להתקדמות.

שנת 1935 היתה שנת הכנות למשחקי־אליפות של „מכבי" פולין ברובנה, שנתקיימו ב־1936 בהשתתפות הקבוצות החזקות: „מכבי" — וארשה, לודז, קראקוב ושלזיה; „חשמונאי" למברג, רובנה ועוד. במשחקים אלה התבלטה „חשמונאי" רובנה וזכתה לאליפות „מכבי" בפולין. מאז היתה „חשמונאי" רובנה מספקת שחקנים אחראים לקבוצות אחרות במשחקי־התחרות.

אך אותה שנה שהאירה פנים ל„חשמונאי" מצד אחד, גרמה לה אכזבה מרה מצד שני: היא הפסידה את האולם הגדול שהושכר ל„חשמונאי" משך שתים־עשרה שנה, ורבה היתה הדאגה; נדמה היה שהקיץ הקץ על הספורט היהודי הלאומי ברובנה. אך רווח והצלה עמד ל„חשמונאי" ממקום אחר. נמצאו עסקנים ובראשם ה' ליטאוור, מזכיר־הכבוד של „חשמונאי", שראו מחובתם להבטיח את קיומה של „חשמונאי". ההנהלה שנבחרה אז — עם ה' נחום שטרנטל כיושב־ראש והאינג' א. ליטבק כסגנו, יחד עם שאר חברי ההנהלה: פינחס ליטאוור, מאירוביץ, טוקוביץ, ח. לויטר ואחרים — אזרו כוח וריכזו סכומים ניכרים לאיזון גרעון האגודה מתקופת העבר ואף שמו לעצמם מטרה לפדות את המגרש לקנין „חשמונאי" ולהקים עליו בנין ראוי לספורט הלאומי של יהודי רובנה וסביבתה. המגרש נרכש, ועוד באותה שנה הוקם עליו בנין נהדר. נוצרו איפוא התנאים הרצויים לפיתוח פעולות כל הסקציות של „חשמונאי" רובנה, ששורותיהן בינתיים נתמלאו.

שנה לאחר־מכן — 1937 — זכתה „חשמונאי" באליפות המחוז והשתתפה כקבוצה היהודית היחידה מפולין במחנה אלופי־הנוער של המדינה. כך זכתה רובנה שלנוער הספורטיבי שלה יצא שם ברחבי פולין.

נציגי „חשמונאי" השתתפו, בין שאר המשלחות של האגודות בפולין, ב„מכביות" שנערכו בארץ. זכורה הופעתם ב„מכביה השניה" בארץ־ישראל ובמשחקים שנערכו בלוּצֶרן בקונגרס הציוני התשעה־עשר בשנת 1935.

בשנת 1938 חגגה „חשמונאי"־רובנה ברוב פאר את חג־העשרים למועדון הספורט הלאומי ברובנה. המועדון נחשב לבכור המועדונים הספורטיביים בווהלין ומשך את כל אגודות־הספורט שבווהלין ומשלחות מערים אחרות. היה זה חג לאומי־ציוני ליהודי רובנה ולתנועות הספורט הלאומי. לכבוד החג הוצא לאור קובץ באידיש ובפולנית לתולדות הספורט ברובנה והישגיו.

סמוך לפרוץ מלחמת־העולם השניה, כשיצאה נבחרת „מכבי" פולין לגרמניה ההיטלרית להשתתף במשחקי כדורגל, צורפו אליה ספורטאים אחדים מ„חשמונאי"־רובנה (וינוקור ואחרים).

יועלו איפוא כאן לזכרון שמות פעילי „מכבי" ו„חשמונאי"־רובנה שמצאו את קצם לפני שזכו לעלות למולדת, והם: חינקיס, יצחק גורינשטיין, מ. גורינשטיין, שמחה גימברג, יוסף לויאטין, פאלטניק, האחים סאוויצקי, האחים לויטר, סופר, וינוקור, שמשון, ליכט, דוד פלדמן, פריידמיטר, בריקמן, ישראל טוב, קאצ'קו, בראקר, זינדל, קוזליק, שטינדל.

יחד עם העסקנים הנ"ל שפעלו למען הספורט ברובנה, יועלה גם זכרם של נאמני הספורט: רויזמן, אברהם זאם, משה טורקוביץ, מוטובילובקר ואחרים. כן ייזכרו בהערצה נציגי המועדון בפולין ד"ר הנריק רוזמארין וד"ר פוגל מווארשה והפולנים דזיבוליאק ובאנאסיא מלוצק, שסייעו למועדון בכל הזדמנות והיו ממבקריו ותומכיו.

אליעזר לרנר

חוג דראמתי יהודי

ההתקדמות התרבותית של הנוער היהודי ברובנה בשנות העשרים למאה זהעדר תיאטרון יהודי ברובנה משך שנים — הניעו חובבי בימה שביניהם להקמת להקה של שחקנים חובבים, שהתחילה בהכנות להצגות תיאטראליות באידיש בשנת 1924. הלהקה קראה לעצמה חוג דראמתי יהודי ומשכה למעלה מעשרים חבר שהתיחסו למשחק על הבימה במלוא הרצינות ובהכרת האמנות, במגמה לשרת את התיאטרון.

החוג הכשיר את עצמו בהדרכתם של חיים מוצ'אר וארליך, ואחריהם — קורץ

חברי החוג הדראמתי

אדם בעל כשרון תיאטראלי שנדד לאמריקה), ששיחקו כבר לפני זה על הבימה, והכין ראֶפּאֶרטוּאַר מהמחזות הידועים על בימת התיאטרון היהודי, תוך הכשרת חבריו בהתאם לכשרונותיהם ויכלתם למחזות שבחר להביא לפני הקהל.

מהצגותיו של החוג הדראמתי: אחים לוריה, הזכיה הגדולה (לשלום־עליכם), ציפקה אש (ציפקע פאַייער), אלהים, אדם ושטן (גאט, מענטש און טייוול), חינקה פינקה ועוד. לאחר חזרות מרובות שנערכו בדירות החברים (מועדון או מעון לא היה לחוג), הופיע החוג בפני הקהל וזכה להצלחה מסוימת. מוסדות חסד וצדקה (כמו „לינת־הצדק", „הכנסת־כלה", „הכנסת־אורחים" ואחרים) החלו להזמין את שחקני החוג לנשפיהם להצגות בפני הקהל. אכן הופעתם משכה רבים והגדילה את הכנסות המוסדות, בלי שהחוג יבקש לעצמו כל תשלום. פעמים מספר יצא החוג להצגות בעיירות הסביבה (טוטשין, קוסטופול ועוד) והנעים שם לציבור על פי רוב במוצאי שבתות. כל תקציב לא היה לחוג, והוא כיסה את הוצאותיו מכרטיסי כניסה להצגותיו.

עם חברי החוג נמנו, מלבד מוצ׳אר וארליך, הח"ח: בוזיה קראנץ, אברהם קראנץ, מוצ׳ניק, ארליך, אריה חרשק, אברהם רייז, חיה יסוד וכמה אחרים.

החוג נתקיים כשלוש—ארבע שנים, עד שאחדים מחבריו עזבו את העיר ואחרים עלו לארץ ישראל, ואז החלה התפוררותו.

אריה חרשק

לקורות העתונות ברובנה

לפני המהפכה הרוסית הופיעו ברובנה עתונים כלליים־ציבוריים בשפה הרוסית — „יוגו־זאַפּאַדנאַיאַ ואָלין" ו„ואָלינסקאַיאַ מיסל", שנפסקו בימי מלחמת־העולם הראשונה בגלל האֶבאקואַציה מרובנה בשנת 1915 ושאר נסיבות המלחמה. אחרי המהפכה, כשהאוכלוסיה נשמה לרווחה והתעוררה לפעילות פוליט־ית־ציבורית, צצו עלונים שונים ופירסומים של כמה זרמים ומפלגות בבת־אחת. נסיונות לכך נעשו גם מצד ה„בונד" והציונים, אך אלה לא הצליחו מתחילתם.

כשהגיעו הגרמנים לרובנה בהסכמת ההאֶטמן האוקראיני סקוֹרוֹפּאדסקי ושפכו את שלטונם על העיר וסביבתה, התחיל, בפברואר 1918, להופיע ברובנה עתון בשפה הרוסית בשם „פּריגוֹריאנסקי קראַי". את הרשיון להוצאת העתון קיבל מהשלטונות הגרמנים איש מהצבא הרוסי לשעבר בשם וייס, והוא גם היה חתום כעורך רשמי, אך למעשה נקרא לערוך את העתון ב. סמוליאר, עתונאי — איש־רובנה. עם זה הופיעו בעתון למן הגליון הראשון המאמרים הראשיים של סמוליאר, כשהוא מבליט בהם את השקפתו הפוליטית והציבורית שלא היתה לרוח הכובשים.

העורך הרשמי וייס היה הולך יום יום אל הצנזורה שבמטה הגרמני, כדי לקבל את הטלגרמות מסוכנות „וולף". פעם חלה וסמוליאר נאלץ למלא את מקומו של וייס. משהופיע סמוליאר בצנזורה, הוזמן באדיבות אל אחד מנציגי המטה בחדר מיוחד. הפקיד הגרמני פתח ואמר:

„דע לך כי מר וייס אינו חולה, ביקשנוהו שיתחלה למראית־עין, כדי להניעך לבוא אלינו. נתגלה לנו שכותב המאמרים בעתונכם אתה ולא הוא, ואנו מציינים בצער שהם אינם לפי רוחנו. כבר העירו לנו על כיוונם המזיק לענייננו כאן ובחבל־

הספר כולו. בהעריכנו את כשרונך ותפקידך הננו רוצים איפוא שתשנה את כיוונך ותפרסם להבא מאמרים ההולמים את ענין הכיבוש שלנו, כי טובת המקום והאוכלוסיה לעינינו, אז נבוא לעזרתכם בהכפלת ההפצה של העתון, ודאי הנכם זקוקים לכך..."

הגרמני חיכה לתשובה, אך סמוליאר לא יכול להשיב להצעה כפי שהיה עם לבו ולהיכנס בויכוח סרק לא ראה כל טעם — בחר איפוא לומר שהוא רואה את השיחה כגמורה.

חרה הדבר לגרמני ומגישתו המנומסת הקודמת לאיש־שיחו עבר לטון רשמי: „אם כך הדבר, נדרוש שעתונך יעמוד מעתה תחת הצנזורה שלנו", ובזה אמנם, נגמרה השיחה. סמוליאר הלך תיכף לוייס ומסר לו על ההוראה שקיבל מנציב המטה הגרמני, אך הלה לא הגיב על כך. למחרתו החלים החולה המדומה והלך עם העתון לצנזורה. שם מחקו כמה שורות במאמר הראשי והעתון על קטעיו הלבנים עורר השתוממות וסנסאציה בקהל. כך נמשך הדבר ימים אחדים עד שהצנזורה נזכרה לדרוש מויס להגיש את המאמר הראשי בכתב־יד לפני הדפסתו. לא היתה ברירה — החלו לשלוח את המאמרים הראשיים של סמוליאר לצנזורה לפני סידורם בדפוס. יום אחד עוכב המאמר ולא הוחזר. דרש סמוליאר מויס שיביא בחזרה את המאמר, אולם תשובת השליטים היתה: המאמר עומד להימסר לחקירה לשם תביעת מחברו למשפט כמתנגד לשלטון הצבאי. ברם, אם המחבר יעזוב את העתון — יוחזר לו המאמר והענין יטושטש...

סמוליאר לא נטה להסתבך עם השלטונות הצבאיים הזרים והעדיף לעזוב את המערכת. עם פרישתו מהעתון המשיך וייס בעצמו להוציאו בדפוס חזנצ'וק, והגרמנים אמנם דאגו לו זמן מה והפיצוהו על חשבונם, אך שוב לא היו לו מהלכים.

לא עברו ימים רבים ונתעורר בעל דפוס מר זלמן גאסר, שהיה כבר בידו רשיון לכך, להוציא עתון. גאסר הציע לסמוליאר לעמוד בראש העתון כעורך בפועל, והוא קיבל את ההצעה. היה זה עתון בלתי־מפלגתי „ווֹלינסקוֹיאָ סלוֹבוֹ" בשפה הרוסית. האוכלוסיה סמכה ידה על העתון החדש והיתה לו הצלחה ניכרת. סמוליאר המשיך בקו שלו, אך ערך אותו בזהירות. מקץ שבועות מספר עלה הרעיון להוציא גם שבועון ציבורי־ספרותי ושוב הוזמן סמוליאר להיות העורך. שמו היה „זאַריאָ" (השחר), ואף הוא נקלט בעיר, בעיקר בקרב הנוער.

בתהפוכות הזמן ההוא היה דבר הוצאת עתון ברובנה מפעל חברתי ניכר, שהיה לו ערך רב לגבי עיר שעמדה בסימן גידול והתפתחות בלתי־פוסקת.

עם כיבוש העיר על ידי הפולנים הופיע ברובנה בשנת 1920 עתון מקומי בשפה הרוסית „חדשות ווֹהלין", שלא האריך ימים.

ב. ס.

רובנה באספקלריה של העתונות המקומית

מספר ערים גדולות ובינוניות נתפרסמו ברחבי ווהלין ומחוצה לה, בצאת להן מוניטין של בירה ומרכז להיאחזות יהודים בחבל־ארץ זה מבחינה חמרית ורוחנית. גם מבחינה גיאוגראפית־מדינית הועתק במשך דברי ימיה מרכזה האדמי־ניסטרטיבי של ווהלין ממקום למקום, וכך זכו ערים שונות, וביניהן רובנה, לכתר בירה.

היהודים, החלוצים ההיסטוריים לבנין ערים ויישובן, נמשכו לנקודה החדשה הזאת ואף נתקבלו ברצון על ידי אדוני המקום שהעניק להם זכויות־יתר והנחות, כמנהג בימים ההם. גם גורמים שונים אחרים פעלו לטובת הישוב החדש שגדל והתפתח במהירות מפליאה ואף הדביק ערים אחרות בנויות על תלן מזה דורות רבים. אולם גורלה של עיר זאת נחרץ עם סלילת קוי מסילת־הברזל הדרומי־מערבי והפולאֶסי (במאה התשע־עשרה), שחצו את העיר ועשאוה פרשת־דרכים חשובה בנתיבי המסחר הגדולים.

לשיא התפתחותה ושגשוגה הגיעה רובנה בראשית המאה העשרים, ביחוד אחרי מלחמת־העולם הראשונה, עת עלתה למעלת עיר ואם בווהלין. למרות העובדה, שמבחינה אדמיניסטראטיבית קבעו השלטונות את המרכז לחבל הווהליני בעיר לוצק המרוחקת מהגבול, הרי מכל שאר הבחינות היתה רובנה לבירתה הבלתי מוכתרת של ווהלין וביחוד מבחינה יהודית. כל ערי ווהלין המיוחסות הניחו את כתריהן לרגליה של רובנה וקיבלו עליהן את מרותה. אולם רובנה, לא זו בלבד שהיתה שומרת נאמנה לכתרים אלה שטיפלה בהם באהבה רבה והוסיפה עליהם גוון ונוי משלה, אלא גם הרחיבה את שטחי שלטונה בכיבושים משלה.

הנה כי כן היתה רובנה מרכז כלכלי־מסחרי, לאומי־מפלגתי וחינוכי־תרבותי לווהלין התוססת והערה. ברובנה נוסד הוועד הגלילי של רשת „תרבות", שממנו יצאה תורה והשכלה, הדרכה וסעד לכל בתי־הספר באזור; רובנה היתה הרוח החיה בתנועה הלאומית והחברתית לזרמיה וכיוונה מאות סניפים בערי־השדה; רשת ענפה של מוסדות־ציבור לאומיים, עירוניים וסוציאליים באזור שאבו תמיכה ועידוד ממרכזיהם הגליליים שברובנה; הרעיון של עתונות ווהלינית, שמילאה תפקיד חינוכי מכובד בהכשרת חבר סופרים־עתונאים מקומיים והחדרת ההכרה האזרחית־החברתית להמוני העם — הורתו ולידתו ברובנה. ובכלל, מי ימנה את כל שטחי הפעולה החיוניים שרובנה שימשה להם פה ומליץ, מורה ומדריך בערי ווהלין והסביבה.

המטרה שהצבנו לעצמנו, להעלות על הנייר את זכרה של רובנה רבתי על פעולותיה הענפות שהופסקו ביד אכזריה, קשה מאד. ביחוד קשה לעשות זאת במסגרת מאמר שיריעתו קצרה, שכן ככל אשר נרבה בתיאורים מפורטים אין אנו מספיקים מפאת גדלם והיקפם האמיתיים של הדברים. אולם אין אנו פטורים משום כך מלעשות את אשר ניתן לנו לעשותו. נגולל איפוא את פרשת חייה של רובנה כפי שנראית לנו מעל דפי העתונות שלה בתקופה האחרונה לקיומה, עת לא חזינו עדיין את חלום־הבלהות של חורבנה.

אמנם, במקום יתרונה אתה מוצא גם חסרונה של דרך זאת, בהיותנו מגבילים את עצמנו לתקופה מסוימת בלבד, אולם שקולה תקופה של הרת חיים ומות זאת כנגד תקופות רבות וארוכות. כל אלפי האנשים שחיו ופעלו בימים ההם עיצבו את דמותה של רובנה המעטירה, והם אף ראו את רגעי גסיסתה הקשים, ובהיסתם קבר האחים הגדול עליהם נסתם הגולל גם על רובנה סדנת פעילותם. יהיה זה איפוא רק חסד של אמת שנגמול להם ולרובנה כאחת, אם נחדור מעל דפי העתונות לכל בית ומוסד, לכל משרד ולכל פינה ששם עבדו ליד שולחנם וסדנתם ונחיה אותם ואת מפעלם על שמותיהם וסגולותיהם לעינינו ולעיני הדורות הבאים.

במערכות העתונות

ניצנים ראשונים של עתונות מקומית

לאור המספרים האינסופיים אין ערכן של עשר שנים ניכר כלל, אולם מבחינת המרחק הרב שעברנו בתקופה זאת בשטח המדיני והכלכלי, הלאומי והחברתי, וביחוד בדרך התפתחותה של העתונות המקומית, לא יהיה בכך משום הגזמה אם נאמר שעשר שנים אלו שקולות כנגד היסטוריה שלמה.

ניצני העתונות המקומית נראו ברובנה עוד לפני שנים רבות. כבר בשנים 1910—1914 הופיעו ברובנה שני עתונים כלליים בשפה הרוסית: „וואלינסקאיא מיסל" ו„יוגו־זאפאדנאיא וואלין", שעורכיהם, סופריהם וקוראיהם היו יהודים ורוב תוכנם הוקדש לחיי היהודים.

בשנת 1918 הופיע עתון דו־שבועי בשפה הרוסית „קדימה", בטאונה של הסתדרות התלמידים הציוניים „הסתדרות"; בשנת 1919 ניסו ציוני רובנה להוציא עתון ברוסית בשם „נאַ סטראַזשאָ", אך מפאת אי היציבות הפוליטית בימים ההם נפסק אחרי הגליון הראשון; בגימנסיה העברית „תרבות" הופיע עתון תלמידים במשך שנים.

בתחילת שנות העשרים, לאחר ייצוב שלטון הפולנים בחלקה המערבי של ווהלין, התקיימו כאן בהפסקות עתונים יומיים שונים שנעורו לחיים אך ורק בזכות המודעות המסחריות המרובות, בהן הוצפה רובנה כמרכז מסחרי גדול.

בעת ההיא (1922) יסדו ל. גוטליב וי. פייגל עתון יומי, אף הוא „לוח מודעות", שהיה מתחלק בבתי־הכנסת ובכל מקום ציבורי.

„די יידישע וואָך"

אולם השותפות הזאת התלויה בדבר לא האריכה ימים, וכעבור בהלת המודעות נתפרדה החבילה וי. פייגל יסד (1924) את השבועון הראשון לווהלין בשם „די יידישע וואָך", בעריכתו הספרותית של ש. שרייאַר (שרירא), שבהיותו אישיות מרכזית במפלגת „התאחדות", משך אחריו את רוב הסופרים והקוראים מהחוגים הציוניים. בין המשתתפים בעתון זה היו: ל. שפילברג, מ. הולובאָשקה, צ. ברמניק, א. שטיל ואחרים.

לא חסרו גם מומנטים קומיים בתקופה רומנטית זו של העתון. משהופיע הגליון הראשון של „די יידישע וואָך" ברובנה ונשלח לערי ה„פרובינציה", היה זה מאורע היסטורי ממש. העיירה הביטה על עתון זה בהשתוממות רבה, כעל איזו בריה יקרת־המציאות שמעבר לים. עד אז חשבו הכל, כי סופר ועתונאי הוא בבחינת רואה ואינו נראה השוכן כבוד בפאריס, לונדון, וואַרשה — ולפתע־פתאום אין הם אלא „בריל" ו„שמריל", אנשי שלומנו. בשבת הובא העתון לבית־הכנסת וביום השישי, להבדיל, לבית־המרחץ; אברכי־משי הביאו את העתון לחותניהם להראות להם את שיריהם או לפחות את שמם המפורש המודפס בכתב מרובע על גבי מודעת־ברכה...

„וואָהלינער וואָך"

שבועון ראשון זה לא האריך ימים, כי בגלל חוסר נסיון נכשל ברשימה בלתי־זהירה ונסגר על־ידי השלטונות, אך הצליח לקבץ ולגבש סביבו חוג ראשון

של סופרים מקומיים ולהתוות דרך לעתידה של העתונות הקבועה בווהלין.

במקום השבועון האחד שנסגר, נתברכה רובנה בשניים אחרים. האחד היה „וואָהלינער וואָך", שיצא לאור על ידי ל. גוטליב, שותפו הקודם של י. פייגל. שבועון זה הופיע בשנים 1924—1926 בהשתתפותם של סופרים ועתונאים מנוסים.

„וואָהלינער לעבן"

השבועון השני — „וואָהלינער לעבן" יצא לאור על ידי השותף השני י. פייגל, בעריכתו הספרותית של מ. הוֹלוֹבּאָשקה. עתון זה היה מעין המשך ישר של „די יידישע וואָך" ובעקבות קודמו הקדיש תשומת־לב מרובה לחיים המקומיים. לשם זה הוזמן כעוזר קבוע הכרוניקאי הידוע אשר שטיל, שהראה בקיאות רבה בכל עניני הציבוריות ברובנה. כן התקשר העתון עם סופרים ועתונאים ידועים, עד מהרה קנה לו את מקומו הראוי בציבוריות הרובנאית והווהלינית, ואף הרחיב תחומיו והתחיל להופיע פעמיים בשבוע.

כך נמשך הדבר שנים אחדות. הציבור היהודי ברובנה ובווהלין כולה חונך והורגל לעתון משלו, שמסביבו התרכזה פמליה הגונה של סופרים ועתונאים מקומיים ולא מקומיים. המוסדות והעסקנים הציבוריים הכירו לדעת, כי מאמר בעתון הרובנאי הוא בעל ערך ומשקל לא פחות מאשר בעתון המטרופולין, ולעתון היו כל הסיכויים ליהפך לעתון יומי.

„וואָהלינער צייטונג"

אולם תקופת המשבר הכלכלי בפולין, „ימי גראבסקי" הנודעים, שמו לאל תקוות טובות אלו. פירמות ותיקות נתמוטטו ונחרבו מחמת המציק וגם ה„וואָהלינער לעבן" נאלץ לצמצם הופעתו לפעם אחת בשבוע, וכפשע היה בינו ובין סגירתו הגמורה. בימים קשים אלה הוזמן ח. ב. באראניק (אילון), מוותיקי הסופרים והעתונאים המקומיים, לעמוד בפרץ כעורכו ומוציאו לאור של העתון ששמו הוסב ל„וואָהלינער צייטונג".

המערכת והאדמיניסטראציה של „וואהלינער לעבן"

ЮГО-ЗАПАДНАЯ ВОЛЫНЬ
ЗАРЯ
НА СТРАЖѢ
WOLYNER CAJTUNG
MŁODOSC

על אף קשיי הזמן הצליחה המערכת החדשה להמשיך במסורת העתון הווהליני ולהעלות את רמתו מבחינה ספרותית וחברתית, בהעמידה את דפיו לשירות הרעיון הציוני ולהכשרת קוראיו להכרה אזרחית־ציבורית. טובי העתונאים והסופרים הציעו השתתפותם בעתון וכן היו קשורים בו כתבים קבועים בכל עיר ועיירה בווהלין ופולֶאסיֶא, ובערים אוסטראה, דובנה וקרמניץ נפתחו סניפים עם הוצאה מיוחדת.

בתקופה זו חל חג־העשור של העתון וכבר הוחל בהכנות לקראתו, אך בינתים עלה העורך ח. ב. בעראניק לארץ־ישראל ותכנית היובל, עם הוצאת־יובל גדולה, בוצעה באיחור זמן על ידי י. בורד, עורכו האחרון של העתון (בשינוי השם ל„וואָהלינער נייעס״).

עתונים שונים

בחמש־עשרה שנות קיומו (1924—1939) של העתון „וואָהלינער לעבן— צייטונג־נייעס״ היו לו מלווים־מתחרים, עתונים שהופיעו ברובנה בזה אחר זה ולא התקיימו זמן רב.

בעריכת יאגודה ובוים הופיע שבועון „וואָהלינער שטימע״ ובעריכת ש. ווּגמייסטר יצא לאור עתונו של ב. גאם „דאָס נייע וואָרט״. נסיון רציני נעשה על ידי י. מרקוזה, עתונאי מווארשה שבשיתוף־פעולה עם העתון הווארשאי „דער יידישער קוריער״ יסד את העתון היומי בשם „וואָהלינער יידישער קוריער״ (1933). נסיון צנוע נעשה (1932) להוציא עתון עברי בשם „ווהליניה העברית״, דו־שבועון במתכונת חוברת מוקדשת לתנועה וליצירה העברית, אך לא זכה לאריכות ימים. ואחרון אחרון (1934) — „אונזער וועג״, שבועון חביב מאד, בו התרכזו כל הכוחות הספרותיים והפובליציסטיים של רובנה והסביבה, אחרי ש„וואָהלינער נייעס״ בעריכתו האחרונה ירד מגדולתו.

חברי המערכת של „וואהלינער צייטונג״

מול המחנה של העתונים היהודיים הרבים ברובנה ובערי ווהלין אחרות עמד לו בודד אך לא מבודד „אֶקא וואלינסקיאֶ", בטאונו של המיעוט הפולני השולט, ששלח את חציו השנונים בציבוריות היהודית ובעתונותה בכל עת מצוא.

במועצת העיר

פוזרה מועצת העיר

בישיבתה האחרונה של מועצת־העיר מיום 10 במאי 1932 נקרא הצו (ה„דאֶקראֶט") מאת ה„וויאֶבודה" בדבר פיזור המועצה. עם זאת צוין שבין חברי המועצה נמצאים כאלה הנאשמים בפעילות נגד המדינה, בפשעים פליליים וכו'.

על מועד הבחירות החדשות למועצה תבוא הודעה מיוחדת. כפי שמוסרים ממקורות מהימנים, תיערכנה הבחירות במחצית החודש הבא.

רובנה בסימן בחירות

אוכלוסיית העיר והפרברים חולקה ל־5 אזורי־בחירות. מבין היהודים משתתפים באזורים: ה' יוסף מן — מ"מ יו"ר, ה"ה פיסיוק, זיבס, יוזפסברג, ב"צ ריידר — חברים, ה"ה יהושע גודלברג, ב. גולדמן, ומ. גולדשטיין — סגנים.

הרשימה הכללית של בעלי זכות־בחירה מכילה 22,124 איש. אין לקבוע עדיין את מספר הקולות היהודיים, מאחר שהוועדים הנוגעים בדבר אינם מוסרים ברצון אינפורמציה.

באסיפת בחירות שנקראה על ידי „הקהילה" ביום 22 במאי הוחלט על רשימה מיוחדת מטעם הקהילה שתייצג את כל שכבות האוכלוסיה היהודית בעיר. לוועד החדש נבחרו: ה"ה ליברמן, סטוק, יוזפסברג, סיזק, זיגלבוים, זלצמן, גולדמן, טפר, גלצר, שטיוולמן, מילמייסטר, פיאלקוב, מן.

במחנה הציוני התגבש „גוש לאומי כלכלי" גדול בהשתתפות: א) ההסתדרות הציונית הכללית, ב) מפלגת העבודה הציונית „התאחדות", ג) המפלגה הציונית „מזרחי", ד) האירגון הדתי „אחדות", ה) אירגון בעלי־המלאכה היהודיים, ו) אירגון הסוחרים היהודים, ז) אירגון הסוחרים הזעירים, ח) אירגון בעלי־הבתים היהודים.

המועמדים ברשימת הגוש הלאומי־כלכלי:

1. ד"ר מ. וו. רוטפלד — יו"ר ההסתדרות הציונית, ציר לסיים לשעבר.
2. ד"ר ליאון בכר, עו"ד — ב"כ אירגון הסוחרים הזעירים.
3. צבי הלר — יו"ר מועצת הקהילה, ב"כ אירגון בעלי־הבתים.
4. אינג' פרס, אדריכל — ב"כ אירגון בעלי־המלאכה.
5. יוחנן לוין — חבר מועצת „התאחדות" בפולין, חבר נשיאות „אורט".
6. יוסף ויגדורוביטש — סוחר ובעל־בית.
7. אינג' ב. קגן — חבר נשיאות קרן היסוד ברובנה, חבר מועצת העיר לשעבר.
8. לייב חרל — כובען, ב"כ אירגון בעלי־מלאכה.
9. בייניש גודלמן — ב"כ אירגון הסוחרים הזעירים.
10. צבי ריידל, בעל־בית — ב"כ ההסתדרות הציונית הכללית.

11. וולף טפר — יו"ר אירגון הסוחרים הזעירים.
12. יהושע ארליך — ב"כ אירגון הסוחרים היהודים.
13. ראובן גסקו, צלם — ב"כ אירגון בעלי־מלאכה.
14. לייב שפילברג — מנהל מרכז מוסדות־יתומים בווהלין, יו"ר „התאחדות" ברובנה.
15. יצחק ברלינר, מנהל בנק — חבר נשיאות של מרכז מוסדות־יתומים ברובנה.
16. ניסן סטול — ב"כ האירגון הדתי „אחדות".
17. שלמה שומר — ב"כ אירגון הסוחרים הזעירים.
18. משה קרשון, סוחר — ב"כ ההסתדרות הציונית הכללית.
19. משה סרווטניק, תעשין זעיר — חבר ההנהלה של „התאחדות" ברובנה.
20. זינה גלפרין, צלם — ב"כ אירגון בעלי־מלאכה.
21. יוסף לרנר — חבר ההנהלה וב"כ אירגון הסוחרים היהודים.
22. יהודה פוקס, סוחר — ב"כ אירגון הסוחרים היהודים.
23. משה קניז'ניק, רצען — ב"כ אירגון בעלי־מלאכה.
24. קויפמן גסר, פחח — ב"כ אירגון בעלי־מלאכה.
25. אברהם שוורץ — ב"כ אירגון הסוחרים הזעירים.
26. יצחק קרישטל — חבר מפלגת „התאחדות" ברובנה.
27. יעקב בריק — חבר ההנהלה של אירגון הסוחרים הזעירים.
28. ישראל־איסר וויינשטיין, צורף — ב"כ אירגון בעלי־מלאכה.
29. אהרן קרוק — ב"כ אירגון בעלי־מלאכה.
30. שלמה חיים אייזנגרט — ב"כ אירגון בעלי־מלאכה.

בשורות הפועלים אין אחדות. מצד ה„בונד" הוצעה רשימה מיוחדת בראשותם של גורין, נחיס, שכטוב. מצד האיגודים המקצועיים מופיעים בראש הרשימה דננברג, הרש ציר, לחובצקי ואחרים. ברשימות מיוחדות הולכים ה' זיבס וסביבתו, ה' בינגבוים מ„קווקאז", השכנים ואחרים.

האוכלוסיה הלא־יהודית התלכדה בגוש אחד חזק המאחד בתוכו פולנים, רוסים, אוקראינים, צ'כים וגרמנים ובזה כוחם ותקותם. לעומתם היהודים, שספק גדול אם יצליחו להופיע ביום ה־12 ביוני מאוחדים יותר מאשר עד עכשיו, כשמול רשימה נוצרית אחת מזהירות בפילוגן 9 רשימות יהודיות.

מחאה נגד תוצאות הבחירות

תוצאות הבחירות למועצת־העיר החדשה, אם כי יתכן שיחולו בהן שינויים מסוימים, הן כלהלן:

מהאוכלוסיה הנוצרית 24 חברים, המתחלקים בין המיעוטים השונים לפי ההסכם הבא: פולנים 14, אוקראינים 5, רוסים 3 וצ'כים 2.

מהגוש הלאומי היהודי 7 חברים. לפי סדר הרשימה ייכנסו למועצה: עו"ד רוטפלד, עו"ד בכר, הרש הלר, אינג' פרס, י. גילרמן, י. לוין, אינג' ב. קאהן.

מרשימה מס' 3 — מ. יוזפסברג.

בעקב אי־שביעת רצונו ממהלך הבחירות, הגיש ה„גוש הלאומי־כלכלי" (רשימה מס' 7), מחאה רשמית על אופן ניהול הבחירות, חוקיותן ותוצאותיהן בתאריך ובתנאים המתאימים לפי חוק הבחירות.

בוועד הקהילה

מפעל „מעות חטין"

אחרי חורף קשה שעבר על עניי רובנה, שרבים מהם חלו מרעב וקור, נגוזה גם התקוה לקבל תמיכה כלשהי לחג הפסח.

במשך שבועות אחדים ישבו אנשי הקהילה לילה לילה על מדוכת התקציב, אך יותר משדאגו למצב העניים „טיפלו" בפוליטיקה מפלגתית ובתפישת עמדות ציבוריות. והעניים, שלכאורה כל המחלוקת לא היתה אלא למענם, לא נושעו מכל זה, ומאות משפחות עומדות להישאר בלי מצות לפסח.

מספר חברי המועצה נועדו להתיעצות בביתו של ראש הקהילה מר הירש הלר והוחלט לפרסם כרוז לציבור, שבעקבות פירוד הלבבות השורר בקהילה, נבצר ממנה לגשת למפעל־פסח כלשהו.

בסופו של דבר נפל בחלקם של רבני רובנה ו„קרואי העדה אנשי שם" לקחת את המכשלה הזאת תחת ידם, כדי לצאת חובת „מעות חטין". דא עקא — קצרה ידם של הרבנים, ביחד עם כל בתי הכנסיות, לפעול כשמפעל „מעות חטין" דאשתקד לא הגיע אפילו ל־2000 זהוב. בשנה הקודמת עוד קרה נס שברגע האחרון נתקבלה תמיכה דחופה מאת „אליאנס איזראֶליט", אך לאו בכל פורים מתרחש ניסא, אם כי הרב ר' משה־לייזר פנה בענין זה להרב פרופ' שור בווארשה.

קהל המנדבים אף הוא קטן לעומת אשתקד ועשירים לשעבר אין ביכלתם או אין ברצונם לתרום למטרה זו, ואילו מספר הנצרכים גדל לאין שיעור, כך שהסכומים שייגבו ל„מעות חטין" כמוה כטיפה בים.

בחירות רב הקהילה לא אושרו

בחירתו של הרב מטעם ה' גרינפלד, שהוצע ונבחר לרב הקהילה ברובנה, לא אושרה על ידי משרד ההשכלה והדתות, מאחר שהנהלת הקהילה, שביצעה בחירות אלו, היא בעצמה לא אושרה בתור שכזאת.

עושים לתיקון המצב הפורמאלי, לשם קביעת בחירות חדשות חוקיות. לפי השמועות הרווחות בחוגים מסוימים, בדעתו של רב־הקהילה בלוצק, הרב סורוצ'קין, להציג את מועמדותו לרב הקהילה ברובנה.

הסכם על תשלום בעד בשר כשר

עם הנהגת התשלום בעד בשר כשר לטובת הקהילה, היה יסוד לקוות שמעתה יושלט סדר כלשהו בענין זה, אך קללת הסכסוכים וחילוקי הדעות הרובצת על כל פעולות הקהילה שמה לאל את כל התקוות ואי־הסדר ואזלת־היד מוסיפים לשרור שם כתמול שלשום.

יו"ר ועד הקהילה, ה' ברנשטיין, הזמין את חברי ההנהלה לישיבה דחופה, אך למועד שנקבע הופיעו רק שלושה, היינו היו"ר בעצמו, סגנו ה' בינגבוים וה' סיזק, ואילו שאר חמשת החברים: ד"ר גויזנברג, צויימן, בוקימר, לרנר וזיקס הודיעו בכתב שהם נמנעים מלבוא משום שהישיבות אינן מתנהלות כראוי. העתק המכתב הועבר ליו"ר ועדת־הביקורת ה' לוין שהביאו לידיעתו של יו"ר המועצה ה' הלר.

ההסכם החדש בדבר התשלום לקהילה הופר מצד הקצבים סמוך להנהגתו. הקצבים, בבקשם הנחות מסוימות מהתשלומים, הגישו הצעה לעיריה, ומשנתקלו בסירוב התחילו לשחוט בסביבה, מקום שם ההוצאות קטנות יותר, דבר שהביא נזק ניכר גם לעיריה וגם לקהילה. הצדדים הוזמנו לסטאַרוסטבו לדיון בענין וכתוצאה מכך חידשו הקצבים את השחיטה בבית המטבחיים העירוני. העיריה באה על שכרה אך ביחס לתשלום המיוחד לטובת הקהילה עמדו הקצבים בסירובם, והקהילה שוב נשארה ללא מקורות הכנסה להחזקת הרבנים ושאר כלי־הקודש.

נקבעה ועדה לבחירת רב הקהילה

במוצ״ש, 21 במאי 1932, נערכה ישיבת מועצת־הקהילה במטרה לבחור בוועדה שתנהל את הבחירות של רב הקהילה. בישיבה זאת נכח גם ה„ראֶפאֶרנט״ לענינים יהודיים שליד הסטארוסטבו, ה' וינדיש.

החברים שנבחרו לוועדה: ה' ישעיהו פיינר — יו״ר, ברוך ליברמן — סגן; ה״ה סטול, שפריץ, רוזנהק — חברים; ה״ה סודוביטשר, אורבוך, חזנטשוק, פרל־מוטר, פינקלשטיין — ממלאי מקום.

דברים כדרבונות באזני הקהילה

הנהלת הקהילה ברובנה הגיעה למדרגה כזאת, שהפקירה את פקידיה המעטים לחרפת רעב. יום־יום הם הולכים לעבודתם בהשאירם את בני־ביתם ללא פרוטה ולעת ערב הם חוזרים למשפחותיהם הרעבות בידים ריקות.

הטראגי־קומי שבדבר הוא שבישיבות האין־סופיות מתנגחים פרנסי הקהילה בדאגם כביכול לצרכי כלל ישראל, אך אין ביכלתם, או אין ברצונם, לדאוג למצב פקידיהם.

במוסדות הציבוריים

אגודה לטיפול ביתומים

מרכז ווהליני של האגודה לטיפול ביתומים הוקם ברובנה אחרי מלחמת־העולם הראשונה לשם טיפול ביתומיהם של קרבנות המלחמה, הפוגרומים והמגפות. בשטח ווהלין נמצאו אז כ־12.000 יתומים, מהם בערך 7.000 יתומי מלחמה ופוגרומים ששיועו לעזרה דחופה של מחסה־בית, ריפוי הלבשה, חינוך וכו'. משנפסקה התמיכה האמריקאית (ד.ד.ק.) שלאחר המלחמה, נפל כל עומס העבודה בששים ערי ווהלין על 137 מוסדותיהן השונים ואלפי הילדים שלהן — על המרכז הווהליני ברובנה.

הציבוריות המקומית המדולדלת צריכה היתה למלא את מקומם של הנדבנים האמריקאיים העשירים, אולם במשך הזמן הצליח המרכז לגייס מחמישה עד ששה אלף חברים משלמי מס־חדשי. והעבודה התקינה נמשכה ואף התפתחה. אמנם האגודה לא היתה נקיה מגרעונות, אך כדרך מוסד ציבורי יצאו לרחוב היהודי ב„יום־פרח״, „שבוע־יתומים״ ואף ב„מטפחת אדומה״, ובפרוטות שנאספו וביחוד באמונתם הבלתי־מעורערת של עובדי המוסד, מילאו איך שהוא את החסר, וחוזר חלילה.

במאמצים מתמידים מצד העסקנים נקבעו סעיפי הקצבה מסוימים לטובת המוסד בתקציבי הממשלה, העיריות, הקהילות, מוסדות פילנטרופיים וכו׳. שטחי עבודתה של האגודה התרחבו והלכו והקיפו: חינוך, בית־מלאכה, קייטנות, עזרה רפואית, עזרה לסידור בעבודה, לעליה לא״י וכו׳.

בין עסקני רובנה ששיתפו עצמם בעבודת האגודה היו: אייזנברג בן־ציון, ד״ר בכר ליאון, ברלינר יצחק, ברלינר רוזה, ברקר זוסי, הרב גרינפלד זלמן, דננברג אברהם, היילפרין ברוך, חודורוב אסתר, ד״ר צימירינסקי, רוזנהק שמואל, ד״ר רפופורט יוסף, ד״ר שוידקי יוסף, שפילברג לייב, שליף מתתיהו, שפיטלניק יוסף.

חברת „אורט״

חברת „אורט״ נוסדה ברובנה בשנת 1925 ומגמתה — פרודוקטיביזציה של המוני היהודים. ראשית עבודתה היתה פתיחת בית־ספר מקצועי בן שתי מחלקות: מחלקת החייטות לנערות, שמספר תלמידותיה גדל משנה לשנה, ומחלקת הנגרות לנערים, שנסגרה מחוסר תלמידים.

חברה זו נהנתה זמן־מה מתמיכות חוץ, אך צינורות אלה נסתתמו — והסובּסידיות מהמוסדות הממשלתיים, העירוניים, הקהילה וכו׳ קוצצו עד למינימום — והיא נאלצה להיות סמוכה על שולחן עצמה על ידי גיוס חברים, תרומות מקריות ואף „עיסקות מסחריות״, כגון הזמנת חזנים מפורסמים, אמנים, הצגות וכו׳.

בעבודה צנועה ללא רעש ופירסום וגם תחת לחץ שלטונות החינוך, הצליח „אורט״ להקים בנין מתאים לביה״ס, בו קיבלו חינוך מקצועי והגיעו לעצמאות כלכלית מאות רבות מבני הנוער ברובנה והסביבה, וביחוד בנות.

מפעילי חברת „אורט״: אינג׳ לויטס, אננא ברנשטיין, ל. פיסיוק, י. לוין, י. טקסר, אינג׳ קניביטש, עו״ד זאקון, לייב שפילברג, ד״ר שוידקי, אל. הלפרסון.

עשור לעבודת „יעאס״ ברובנה

בתחילת 1935 מלאו עשר שנים לפעילותה של חברת ההגירה היהודית „יעאַס״ ברובנה. בתקופה זו הצליחה החברה להתפרסם ברובנה ובווהלין כולה בשירותה ההוגן ועזרתה היעילה שהושיטה להמוני היהודים שהתדפקו על שערי ההגירה, ואלמלא היא היו מהגרים אלה נופלים קרבן לכל מיני בריות המשחרות לטרף.

חברה זו ינקה את קיומה בעיקר מתמיכותיהם של אירגוני חו״ל („היצעם״), שכיסו 65—70 אחוז מתקציבה השנתי, מתשלומיהם המינימליים של המהגרים ומתרומות הציבור הרובנאי, שבדרך כלל חלקו בהחזקת מוסד זה כמעט שלא היה ניכר.

במשך חמש השנים האחרונות היגרו באמצעות „יעאס״־רובנה 2.250 איש ואשה, מהם 1.000 לארץ־ישראל, 620 לארגנטינה, 260 לבראזיל, 135 לאורוגואי והשאר לארצות אחרות.

עד סוף 1931 עמד בראש המחלקה הרובנאית של „יעאס״ העסקן הרובנאי שלמה קוליקוביטשר שהקדיש חלק גדול מזמנו וממרצו למוסד זה. גם בהנהלה האחרונה השתתפו עסקנים חשובים וביניהם: ש. פיסיוק, ד״ר ש. גורין, ד״ר

טשרנובילסקי, ד"ר צימרינסקי, צ. ברמניק ואחרים. ההנהלה הטכנית של המשרד היתה בידיו הנאמנות של מ. הולובאַשקה, שלזכותו יש לזקוף חלק גדול משמו הטוב של המוסד.

בחברת „טאָז"

למרות המצב החמרי הקשה בו נתונה חברת „טאָז", נעשו כל המאמצים, כדי לאפשר לילדי העניים ליהנות ממפעל הקייטנות החשוב כל כך לבריאותם. חברת „טאָז" ממש מאושרת על שהמפעל הוכתר בהצלחה ושמחה להודיע, שהחל מיום 19 ביוני 1932 נפתחה „דאָמי־קולוניה" של „טאָז" ברח' פילסודסקי מס' 12 (בית הלפרן), שבה נמצאים כבר כשמונים ילד וילדה. גם בקלאָוואַן תיפתח ב־26 ביוני „קולוניה" מלאה למאה ילד בבית נהדר עם חבר עובדי חינוך.

מאמצה של הנהלת „טאז" ראוי כמובן להוקרה ולהכרה, אך בזה לא סגי. יש לבוא לעזרתה בתמיכה של ממש, כדי לאפשר לה לבצע את עבודתה החיונית כל כך לילדינו החלשים.

במושב־זקנים

מובן מאליו שמבחינה תקציבית אין מזלו של „מושב זקנים" טוב מזה של מוסדות אחרים. אך למרות הקשיים הכספיים ניכרת דאגה מתמדת מצד ההנהלה שלזקנים לא יחסר דבר. ואמנם אוכל חם וטוב מוגש להם יום־יום ואף שאר צרכיהם מסופקים להם בזמן ומבחינה זאת הזקנים מרגישים את עצמם במוסד זה לא יותר גרוע מאשר בבתי בניהם.

אשר לתה וסוכר יש מקום להתגדר בו לנשים העסקניות לאה ברנשטיין, זיגר ופסמניק. לרשותן עומדות נשים נדבניות הרואות חובה קדושה לעצמן לתמוך בזקנים בתה וסוכר מדי שבוע בשבוע.

הזקנים והזקנות מקבלים ברצון ובשמחה את מותק נדבתן של הנשים טובות־הלב ומעתירים עליהן מברכות פיהם.

תיאטרון עממי ע"י „לינת הצדק"

אחר הצלחתו של התיאטרון הקאַמאֶרי לאמנות זעירה „ארֶרט" מלודז, נפתח ביום 1 באפריל 1932 על ידי חברת „לינת הצדק" (זאמקובה 15) תיאטרון עממי יהודי חדש.

לפתיחה הוזמנה להקה ממדרגה ראשונה בת חמישה־עשר איש מטובי השחקנים בארץ ובראשה השחקנית המפורסמת באָרטה זאַסלאַבסקה וליאון גטלי־כרמן. הלהקה מביאה עמה רפרטואר עשיר של אופרטות ומילודראמות.

אסיפה כללית ב„טאָז"

ביום א', 8 בינואר 1933, נערכה בבית ה' קאפילניק אסיפה כללית של חברת „טאָז" ברובנה. האסיפה עוררה ענין רב בחוגים חברתיים. רבים ביקשו לבקר באסיפה זאת, אך הכניסה לשם בלי הזמנה היתה קשה. ציר מיוחד מטעם המרכז הארצי, ד"ר שיפר, נשלח להשתתף באסיפה.

האסיפה נפתחה על ידי היו״ר שמונה על ידי השלטונות, ה׳ פ. גאלפרסון. ליד שולחן הנשיאות ישבו ה״ה: ד״ר שיפר, ג. ווגמייסטר, אל. הלפרסון, ב. בראמניק וד״ר צימרינסקי.

ד״ר שיפר הרחיב את הדיבור על מפעל ההזנה לילדים עניים, שמרכז „טאָז״ החליט להקים. ה׳ ג. ריידל מסר דו״ח כספי לשנים 2־1931 וד״ר צייטלין, הרופא של חברת „טאָז״ ברובנה, סקר את תכנית העבודה בעתיד.

הויכוחים מסביב לדינים־וחשבונות היו ערים מאד, והצטיינו במומנטים דראמתיים ועלבונות אישיים. השתתפו בויכוחים ה״ה: ד״ר קופייקה, ד״ר פאניטש, ד״ר נתנזון, מ. ליטבק, ד. סטוק, זיבס וב. אייזנברג.

בבחירות חשאיות נבחרה הנהלה חדשה בהרכב הבא: ב. אייזנברג, אל. הלפרסון, ל. פיסיוק, א. זלצמן, ד״ר טשרנובולסקי, ג. ריידל, ג. ווגמייסטר, שטרנטל וד״ר רבינוביץ. מועמדים: י. גלרמן, ד״ר מנדל, ד. סטוק, ב. ריידר, אינג׳ מן. ועדת־בקורת: י. גלפרן, הרוקח רוזנקרנץ, מ. ליטבק. מועמדים: ספוז׳ינסקי וב. כרומוי.

רשת בתי־הספר

בחינות־בגרות בגימנסיה המתימטית

בחינות הבגרות בגימנסיה המתימטית עברו בהצלחה הודות להכנה הטובה שניתנה לתלמידים־ות, המצטיינים בדרך כלל בכשרונותיהם וברמת האינטליגנציה.

מתוך עשרים ואחד תלמידי הכתה השמינית נגשו לבחינות עשרים תלמידים ותלמידות. כיו״ר ועדת הבחינות מונה מנהל הגימנסיה הפדגוג הנודע סטניסלאב סאבינסקי.

תשעה־עשר נבחנים עמדו בבחינות וקיבלו תעודות בגרות, והם: אוירבוך אשר, גילדנגורן לאה, גולדשטיין שמחה, גורוויטש יעקב, וואצמן אפרים, טוקר דבורה, לנגר מנדל, מוטיוק יצחק, פייגנהולץ ליזה, פוקס ליאנא, קגן ישראל, קובל־סקי ויטולד, רוזנבוים יהושע, רק ברכה, שריל גרשון, שמוטר ישעיהו, שטרן אברהם־הרש, קטשמן משה, שטייניק שלמה.

לשנת־הלימודים הבאה עוברת הגימנסיה למעון חדש, ר׳ פודגורה 3, בית הלר.

בוועד הגלילי של „תרבות״

ביום 4 ביוני 1932 התיצבה בפני מיניסטר ההשכלה משלחת הוועד הגלילי של „תרבות״. המשלחת שהורכבה מה״ה: ש. רוזנהק, מ. גילרטר וי. ברונשטיין, הגישו למיניסטר תזכיר מפורט על רשת בתי־הספר בווהלין. ביחוד נדונה השאלה בדבר הענקת זכויות לגימנסיות העבריות.

הרשמת תלמידים לגימנסיות היהודיות

גימנסיה „תרבות״ (רח׳ הפוסטה 3) מודיעה, שהרשמת תלמידים־ות לשנת־הלימודים 1932/33 לכל הכתות תימשך בימים 19—30 לאוגוסט. על יד הגימנסיה קיימות שלש מכינות וגן־ילדים. לשנת־הלימודים החדשה מתארגנת פנימיה בשביל תלמידים־ות מערי־השדה.

הגימנסיה ההומאַניסטית של חברת „אושביאטה" מודיעה: מתקבלים תלמידים־ות לשנת־הלימודים 1932/33. בחינות הכניסה תיערכנה ביום 1 בספטמבר והלימודים יתחילו ביום 20 בספטמבר בבנין החדש, רח׳ 3 מאי, מול גן לובומירסקי.

במבוך הפוליטי

משפט ה־32

ביום 8 באפריל 1932 החל בבית־המשפט הגלילי ברובנה משפטם של 32 יהודים הנאשמים בהשתייכותם למפלגה המתכוונת לקרוע שטחים ממדינת פולין ולספחם לחלק האוקראיני של ברית־המועצות. כל הנאשמים, כמעט כולם בני רובנה, הם בגיל 18—28 וביניהם נשים אחדות.

המשפט נמשך עד 14 באפריל ואחרי נאומי־הנעילה של הקטיגור והסניגור, פורסם גזר־הדין שלפיו נדונו 27 נאשמים מ־4 עד 7 שנות מאסר ו־5 זוכו.

משפט פוליטי גדול ברובנה

ביום 23 במאי 1932 התחיל בבית־המשפט הגלילי ברובנה משפט פוליטי גדול נגד ששים וארבעה אנשים וביניהם עשרים יהודים, הנאשמים בהשתייכות למפלגה הבלתי־ליגאלית (הקומוניסטית). הרכב בית־הדין הוא: ה׳ טליכובסקי יו"ר, ה"ה מלישבסקי, קשבסקי, גושטשנסקי — שופטים.

ביום 6 ביוני 1932 פורסם פסק־הדין שלפיו נשפטו ארבעים ותשעה נאשמים מ־4 עד 8 שנות מאסר ושנים־עשר זוכו, ביניהם שמונה יהודים.

אנטישמיות

ממשרד ה„סטארוסטבו" הועברה לקהילה היהודית ללא כל הערה מצדו, הודעת המיניסטריון לעניני צבא, שבחורי הישיבה המגויסים לצבא אינם שומרים על נקיון והיגיינה אישית.

מחיי החברה

מועדון האינטליגנציה היהודית

בראשותם של ה"ה מ. פיסיוק וסגן ראש־העיר אינג׳ קאַניביטש נערכה באולם העיריה ביום 28 בחודש מארס 1932 אסיפת־יסוד של „חברת האינטליגנציה היהודית", שהציבה לה למטרה לחדור כבלתי־מפלגתיים לכל המוסדות הציבוריים והחברתיים ולייצג את ההמונים היהודיים הבלתי־מפלגתיים.

באסיפה זאת נתקבלו החלטות חשובות ביחס לפעולות החברה בעתיד הקרוב.

מועדון־האזרחים היהודי

ביום 23 במארס 1932 נערכה באולם העיריה אסיפה של ועדה יוזמת לשם יסוד „מועדון־אזרחים יהודי". נבחרה נשיאות מורכבת מה"ה מ. פיסיוק, סגן ראש העיר אינג׳ קאניביטש, מנהל הגימנסיה „אוסביאטה" ד"ר פליאשנר. למזכיר נבחר מנהל ביה"ס למסחר ה׳ יוזפסברג.

אחרי קריאת התקנון והויכוחים הוחלט לקבלו. בהתאם להחלטות יועמד המועדון על בסיס יהודי לאומי ומטרתו ליצור גשר של הבנה בין הלאומיות הפולנית והיהודית.

נבחרה ועדת־אירגון מורכבת מה״ה: ד״ר פליאשנר, יוזפסברג, אינג׳ מען, ג. ווגמיסטר וגלצר, והוטל עליהם להשיג את האמצעים הדרושים להחזקת המועדון. הנוכחים הצהירו במקום על דמי־חבר, ביניהם הצהיר ה׳ פיסיוק על מתן 500 זהוב.

נשכר כבר מעון מהודר המכיל חמישה חדרים, בבית אפרת.

*

מתוך קול־קורא לציבור היהודי שנתפרסם ב„וואָלינער צייטונג״ בחתימתו של ה׳ מ. פיסיוק:

— — — בימי משבר גדול וקשה העובר על הציבור היהודי, חייבים לנטוש את האמביציות האישיות, החיכוכים המפלגתיים ואף את מאבק המעמדות ולפעול בכוחות מאוחדים להקלת החיים. מסביב למטרה נעלה זאת יתלכדו פלגי הציבור השונים ויעשו כולם אגודה אחת שתחשוב באמת ובתמים רק על טובת הכלל.

— — — לצורך זה הולך ונוסד „אוהל מועד״ יהודי, שבין השאר תהיינה לו המטרות החשובות הבאות: 1) מקום פגישת ידידים לשיחה בשאלות המנסרות בחללה של החברה היהודית. 2) לבחור הנהלה מטובי אנשי הציבור שתשמש נציגה של יהדות רובנה. 3) ליסד אולם־קריאה שבו יימצאו ספרים ועתונים באידית, עברית ופולנית ובו תיערכנה לעתים מזומנות הרצאות על נושאים כלכליים, משקיים וחברתיים. 4) ב„אוהל מועד״ ייחתכו כל הענינים הנוגעים לבחירות למועצת העיר, לקהילה היהודית ולמוסדות יהודיים אחרים. 5) באי־כוח המועדון יפעילו את השפעתם ויתערבו אצל השלטונות בכל מקרה של קיפוח הכלל או הפרט, „להציל עני מיד חזק ממנו״.

— — — אנו מאמינים שכל מי שכבוד ישראל יקר לו יצטרף אלינו ויתמוך בשאיפותינו להקל ממצבה של הציבוריות היהודית, המדינית והכללית כאחת.

*

ביום 5 ביוני 1932 נערכה במעונו הפרטי של מר פיסיוק (רח׳ האלר 11) הפתיחה החגיגית של „מועדון האזרחים היהודי״. לפי הזמנות אישיות באו ארבעים— חמישים אורחים. בראש השולחן הערוך בטוב טעם ישבו ה„סטארוסטה״ מר בוגו־סלאבסקי ואורחים מכובדים אחרים מה„פני״ הפולני.

בשעה 9 בדיוק פתח ד״ר פליאשנר את המסיבה בנאום חם, בהדגישו שמטרת הקלוב היא לחנך יהודים טובים ואזרחים טובים למולדת המשותפת כדוגמת היהודים באנגליה ובאמריקה. ואם כי בפולין אין התנאים המתאימים לפעולה כזאת, יש לשאוף לכך שבמרוצת הזמן יוָצרו התנאים הדרושים לחיים הארמוניים בין כל חלקי האוכלוסיה. לצורך זה ינהל הקלוב עבודת הסברה מסועפת על ידי הרצאות, ספריה וכו׳. לסיום הדברים פנה הנואם בקריאת „יחי״ והתזמורת ניגנה את ההימנונים הפולני והיהודי שנשמעו בעמידה.

אחריו נאם הסטארוסטה ה׳ בוגוסלאבסקי, שקידם בברכה את הרעיון של

יצירת הקלוב שחסרונו באמת ניכר בעיר. הוא קיבל בשביעת־רצון את דברי ד״ר פליאשבר והוסיף שהאוכלוסיה הפולנית תעשה מצדה הכל למען חיים הארמוניים עם היהדות הרוחשת סנטימנטים עמוקים למולדת ויפעלו יד ביד עמה.

בין המברכים היה שמפלינסקי, המפקח על בתי־הספר זשימצקי, יוזפסברג, סטוק ואחרים. בשעה 12 ננעלה המסיבה הרשמית והאורחים התפזרו בחדריי המועדון לשיחת רעים.

אגודת ידידי נובוסטאב

מזה שנים נחשבה נובוסטאב לבירת הקיץ של רובנה. לשם תיכנון היציאה למעונות־הקיץ נוסדה על ידי חבר מועצת העיר ז. בראקר „אגודת ידידי נובוסטאב״. ראש הקהילה ה. הלר גילה התענינות רבה באגודה זו והיה לחבר הפעיל ביותר בה. הוא פעל הרבה להתפתחות האגודה על ידי הוזלת מחירי הנסיעות ברכבת, השגת חמרי־בנין לבנית חדרי איכסון, סלילת כביש וכו׳.

הרכב הנהלת האגודה: ה. הלר — יו״ר, ז. ברקר ודמידוביטש (מוכתר ה„גמינה״ בקלאֶוואַן) — סגנים, ז. פלדמן — גזבר, פערעס (טכנאי שיניים) — מזכיר.

מפעולות הבנקים

אסיפה כללית ב„בנק אוֹדבּוּדוֹבי״

ב־28 במארס 1932 נערכה האסיפה הכללית השנתית של חברי „בנק אוֹדבּוּדוֹבי״ במעונו הפרטי.

האסיפה נפתחה על ידי סגן יו״ר המועצה ה׳ הלר. ניהלו את האסיפה: ה״ה ש. ינקוביאק — יו״ר, י. פרישברג — סגן יו״ר, ב. ברנשטיין — מזכיר. אחרי הדינים־וחשבונות של ההנהלה והמועצה קרא מנהל־החשבונות ה׳ ג. קייזרמן את המאזן השנתי וה׳ ארליך קרא את הפרוטוקול של ועדת הביקורת.

מהדו״ח מתברר שמן האסיפה הכללית הקודמת הוקטן הגרעון ב־80 אלף זהוב והגיע לסך 30 אלף בלבד. הדינים־וחשבונות אושרו על ידי הנאספים והובע אימון להנהלה ולמועצה שנתבקשו להישאר בכהונותיהם להבא.

אושרה ההצעה שנתקבלה באסיפה הקודמת בדבר הוספת 100 זהוב לכל מניה לצרכי הבראת הבנק. לשם כך נבחרה ועדת־הבראה בהרכב הבא: ינקוביאק, י. פרישברג, י. הורוויץ, ב. ברנשטיין, מ. חזנטשוק, ש. צימרמן, ח. גלמן.

כן הובעה המשאלה בדבר גביה נמרצת של החובות הדרושים להבראת הבנק ולביסוסו.

ההתפתחות של „פּוֹבשאֶכנה קאַסה קראֶדיטוֹבה״

בימים הקשים ביותר של החורבן הכלכלי, שאפילו בנקים ותיקים מאד מתחסלים והולכים, יש להתפעל מההתקדמות המהירה של הבנק החדש שנוסד בשנת 1932 ברח׳ פּוֹניאַטוֹבסקי 61.

הבנק החדש מקבל יותר ויותר גביות ממקומות שונים בארץ וכן מספק לחבריו הלוואות ברבית נמוכה, ואין תימה על־כן שהתנועה בבנק רבה מאד.

בבנק הסוחרים הזעירים

בנק הסוחרים הזעירים ברובנה ניגש במרץ לגביית החובות מלקוחותיו בכל האמצעים החוקיים, לרבות עיקולים והוצאה לפועל. הבנק מצדו הסתבך בהתחייבויות ניכרות המסכנות את קיומו ורק בגביית החובות תלויה המשכת פעולותיו.

„פּוֹבשאֶכני בנק קראֶדיטובי"

„פּוֹבשאֶכני בנק קראֶדיטובי", רח' פוניאטובסקי 61, חבר איגוד־הבקורת בלמברג. נודע מפעולותיו הבנקאיות רבות ההיקף, בעל קשרים עם הבנקים הגדולים בפולין.

הצילו את „הבנק העממי"

היה זה חג לרחוב היהודי, כאשר לפני 10—12 שנה נוסד על ידי קבוצת עסקנים הבנק העממי ברובנה. סיסמתם היתה ליצור בשביל ההמונים היהודיים מוסד לעזרה עצמית, כדי להזירם אחת ולתמיד ממעשי „שנוֹר" ולחנכם על יסודות קואופרטיביים בריאים. בזמן הגיאות המסחרית בשנים 1925—1929 גדל הבנק והתפתח לממדים ראויים, והיה זה כבוד אמיתי לשתף פעולה עמו, הן כחבר ההנהלה והן כלקוח.

אך הנה הגיע המשבר הכפול: הכלכלי־כספי מבחוץ והפוליטיקני־מפלגתי מבפנים, והבנק נסחף בזרם הסכסוכים עד לעברי פי פחת, וכיום עומד המוסד היהודי הנאה לשעבר בחורבנו הגמור. אולם לא די בכך — הדי ההרס גרועים פי כמה מההרבן עצמו. הבנק נשאר חייב סכומים גדולים, בתוכם כספי אלמנות ויתומים, ומאין מקור להחזרתם קיים איום רציני שהבנק יוכרז כפושט־רגל על כל התוצאות העגומות הנובעות מזה.

כדי למנוע זאת, נדרשים החברים, לפי החלטת האסיפה הכללית האחרונה, לשלם 30 זל' כל אחד וכיסוי הגרעון השוטף. אמנם יכולה ההנהלה לגבות את הסכום הזה בכוח החוק אך מוטב שהחברים יעשו זאת מרצונם הטוב.

חברים, הצילו את הבנק ותצילו את עצמכם!

הגסיסה הממושכת של הבנק לדיסקונט

„בנק דיסקונטובי" ברובנה אינו ברשימת החיים כבר שנה ומחצה, אך טרם נפח את נשמתו. על דלת הכניסה עוד מתנוסס השלט ויום־יום מתקיימות ישיבותיו של המפרק מטעם בית־המשפט עם אנשים מרי־נפש, הבאים להתעניין אם אפשר להציל חלק מרכושם.

לימים אלה נקראה אסיפה כללית של הקרדיטורים, אך הופיעו בס"ה תשעה אנשים. המפרק התלבט בין סעיפי החוק והמציאות, עד שבקושי רב הצליח להרכיב הנהלת פירוק. במידה שהבנק היה גדול בהיקפו קשה היא גסיסתו ומספר קרבנותיו מי יספרם!

המצב הכלכלי

סימן דלות

מעולם לא היו בתי־הכנסת ברובנה מאוכלסים כמו בזמן האחרון, גם השולחנות ללימוד משניות ועין־יעקב תפושים עד אפס מקום, וזהו סימן־דלות מובהק. בבתים רבים בעיר עוסקים גם ב„ש״ס קטן״, כלומר „הורגים״ את הזמן במשחק קלפים, שחמט, דומינו וכיו״ב משחקים. באסיפות ציבוריות למיניהן, אם רק הכניסה אליהן חפשית, אפשר לראות אולמות מלאים.

אין אלה אלא אותות הזמן הקשה. — הבריות הולכים בטל, אין להם שום דבר חשוב להוציא בו את זמנם, והרי הם מחפשים לעצמם התעסקות כל־שהיא, כדי להשכיח את עגמתם ואת יאושם. רבים מבקשים בדרך זאת להסיח דעתם מרעבונם או סתם אפשרות לעזוב את הבית, שרק דאגות וצרות שרויות בו.

ראוי לציין, שאנשים צעירים, הולכי בטל, מבקרים גם במיסיון.

סופו העגום של מפעל היסטורי

שיחת היום בחוגי רובנה הם בית־החרושת הז׳יטיני לסוכר ובעליהם האחים אהרנרייך, שירדו מנכסיהם, שקעו בחובות עצומים ועומדים לסיים את הקריירה שלהם בבית־הסוהר.

באזניהם של תושבי רובנה והסביבה יש למלה „ז׳יטין״ צלצול־קסם של פרק היסטורי, המעורר גאוה לאומית יהודית. בית־חרושת זה, שנחשב זמן רב לאחד הגדולים, נתן פרנסה בכבוד למשפחות רבות בעיר ובסביבה, אך יד הזמן האכזרי היתה בו ובבעליהם האחים אהרנרייך.

פורים בעיר

חג הפורים עבר בעיר בסימן עצבות שלא הורגש ברחוב. שלא כבכל השנים, נערכו השנה נשפי פורים רק בבתי־הספר מטעמים חינוכיים וכן באירגונים הציוניים לטובת קהק״ל בלבד, ואילו נשפים פרטיים לא נערכו בשום מקום מחסרון כיס.

„כלי־הקודש״ בבתי הכנסת התאוננו על הכנסה מצומצמת ביותר שקיבלו השנה מ„דמי מגילה״.

מצב הבניה

שנה שנה היה קצב הבניה בימות הקיץ מספיק לתעסוקת עובדי המקום וגם לבעלי־מלאכה מהסביבה כולה שנהרו לרובנה לחפש עבודה עונתית. אולם עם המצב הכלכלי הקשה פסקה הבניה כליל. בתי־החרושת ללבנים בעיר אינם עובדים מחוסר הזמנות. חמרי־בנין רבים, ביחוד עצים, נמצאים למכירה בשפע רב ובזיל־הזול ואין קונה.

עולים לארץ־ישראל

בקשר ל„מכביה״ ו„יריד־המזרח״ הנערכים השנה בתל־אביב, נסעו מרובנה לארץ־ישראל למעלה משלושים איש.

רובם של העולים אין להם כל אחיזה כלכלית במקום. הם מכרו את מטלטליהם האחרונים למימון הוצאות הדרך ומתכוונים להישאר בארץ אם יעלה הדבר בידיהם, ואילו הצעירות שביניהם מתכוונות להגיע בדרך זאת ל„תכלית״...

ממדור הספורט

„כוח" (רובנה) — „חשמונאי" (קרמניץ) — 1:6 (2:1)

ספורטאי „הכוח" הרובנאי הסתדרו עד מהרה עם האורחים. למרות העובדה שבבעיטה חפשית החזיקו אנשי קרמניץ בראשית המשחק ובתוצאה של 0:1, נאלצו לבסוף להיכנע בפני „הכוח" המאומן יפה.

את „השערים" ירו: מ. ליכט (3), גמר, מוטובילובקר ופודגייסקי. מאנשי רובנה הצטיינו במיוחד גלוז ומוטובילובקר.

„שומריה" — „מורגנשטרן" — 1:0

משחק־אליפות מחל' ד'; השומרים הצעירים לא יכלו לעמוד נגד „מורגנשטרן" החזק. גרם לשער ה„שטורמר" האמצעי של „שומריה" ע"י „קיקס" בלתי־מוצלח.

„חשמונאי" (רובנה) — „חשמונאי" (לוצק) — 0:5

„חשמונאי" הרובנאי גמר על נקלה עם „חשמונאי"־לוצק. ידם של „חשמונאי" רובנה היתה על העליונה משך כל המשחק. את השערים ירו: פ. פלדמן (2), סופר ואחרים.

ס. ק. „חשמונאי"־רובנה.

בשנת 1918 נוסד ברובנה על ידי קומץ נלהבים, שנפרדו מ„הקלוב הספורטאי" הכללי, הקלוב הספורטאי הלאומי „מכבי". כעבור מספר שנים של פעילות מזהירה, הראויה להירשם בתולדות הספורט, ולא של רובנה בלבד, חלה הפסקה קצרה, מסיבת הפסקת ה„מכבי" על ידי השלטונות, שלאחריה חידש את עבודתו תחת השם „חשמונאי".

ביחוד הצטיינה קבוצת הכדורגלנים בהדרכתו המצוינת של המומחה ז. וירני אשר במשך שנים אחדות החזיקה באליפות ווהלין ובהתמדה זכתה בגביעי תחרות שונים. אולם, מה שחשוב יותר, קבוצת „חשמונאי" זכתה בחיבה יתירה מצד הציבור הרובנאי, שבתחילה התיחס באדישות לקבוצה ולספורט גם יחד.

חלק גדול מהצלחת „חשמונאי" יש לזקוף לזכותו של היו"ר המסור חיים גלמן, שמידה רבה מציוניותו ועסקנותו הציבורית תרם ל„חשמונאי". פעילים אחרים בשדה זה היו: מ. טורקוביטש, וו. פרנס ואחרים.

כנס עתונאים וסופרים עם משה סתוי

בשנת 1932 נערך ברובנה כנס של עתונאים וסופרים של ערי ווהלין שנמצאו תחת השלטון הפולני. בכנס זה לקח חלק הסופר משה סתוי (סטבסקי) מארץ־ישראל, שבמסעו על פני פולין ביקר גם ברובנה ושהה בה שבועות אחדים. הוא נתקבל בכבוד רב על־ידי מערכות העתונים המקומיים („וואָהלינער צייטונג" ואחרים) ושליחי ערים אחרות שבאו לכנס. הסופר סתוי הירצה בפני אנשי עט ובחוג ציוני העיר והקריא מיצירותיו.

כנס עתונאים וסופרים מווהלין ברובנה עם הסופר משה סתוי — 1932

הפגישות עם סתוי היו חמות ולבביות, מדבריו נשמה ארץ־ישראל המצי־אותית, והוא עצמו התבשם עמוק מהרוח העברית־ציונית שמצא ברובנה, זו העיר הפרובינציאלית הזכורה לו מלפני עליתו ארצה בראשית המאה.

גם הנוער המקומי חיפש קירבה לסופר־הפועל מארץ־ישראל ושתה בצמא את דבריו. היו אלה ימי התבשמות והשראה ברובנה.

ח. ב. אַילון

מתוך העתונות העברית

(„המליץ" 1900 ג' 111)

מפעולות ציוני רובנה

זה לא כבר קראו הציונים דעירנו עצרה ויגמרו ליסד בית־ספר למקרא, אשר חסרונו מורגש מאד בעירנו וגם בית־תפילה מיוחד בשם „בית התפילה של הציונים".

ר"ה זיגער

(„המליץ" 1900 ג' 216)

קנאה ותוצאותיה

דבר חדש קרה בעירנו (רובנה) ביום א' דראש השנה תרס"א (1900): החזן שנתקבל להתפלל בימים הנוראים בבית־הכנסת דפה חטא חטא גדול מנשוא, כי את כל גופו העטיף בטליתו ובראשו חבש כיפה גבוהה, כמו שעשו החזנים בערים הגדולות. זאת עוררה עליו חמת החשוכים בעם בדאגתם פן תטרף תפלתם, וכאשר לא היה לאל ידם להגיד לחזן פשעו על פניו מיראתם את פני העדה, לכן שמו אל הערמה פניהם. ויהיה כאשר יצא החזן להנפש, והנה נעלמה הכיפה באפס יד ואיש לא

ראה ולא ידע מי שלח ידו במעל זה. שב וירא כי הכיפה איננה ויפלו פניו ולא יכול להשלים תפלתו.

החשד נפל על השמש והעדה רצתה להדיחו ממשרתו. הוא התחנן ויחפץ להשבע בספר תורה כי חף הוא מפשע. ויהי אך עלה במעלות ארון־הקודש ויפל מתעלף ובעמל רב השיבו הרופאים את רוחו אליו.

אהרן בייוויל

(„הזמן" — 1913 ג׳ 15)

הסניף של אגודת „חובבי שפת־עבר" בעירנו עובד בעת האחרונה בחריצות יתרה. החברים מתאספים בכל ערב, עורכים שיחות ספרותיות וקוראים עתונים עבריים. בהשפעת הסניף מרבים עתה ללמוד עברית בעירנו, וע"י זה גם הוטב מצבם החמרי של המורים העברים. האגודה מתכוננת לפתוח קורסים ללמוד עברית והיסטוריה ישראלית. —

בחמשה עשר בשבט נערכה ע"י הסניף חגיגה נהדרה, שהשתתפו בה כשלוש מאות איש, וביניהם אורחים מהערים הקרובות. האולם היה מקושט בתמונות סופרים מגדולי ישראל, שצוירו לכבודה של חגיגה זו ע"י מר א. חאסין. הפרוגרמה היתה עשירה מאד: נאומים, דיקלום, שירה, נגינה, חידות ועוד.

נשאו נאומים: המורים לייב אייזנברג, קופלמן וריבנזון ואחריהם גרינפלד ושינדלקרויט. העלמה מוטיוק דיקלמה בסגנון נפלא ובהתלהבות משירי ביאליק, ושינדלקרויט — משירי צ׳רניחובסקי. בזמרה השתתפו ה׳ חליף, קולר וקושניר. ביחוד ענג את האורחים מר ברגר בשירי ארץ־ישראל ששר בהברה הספרדית. בשירת התקוה נסגרה החגיגה, שהשאירה רושם יפה על הקהל.

יהודה ש.

(„הצפירה" גליון 116 — ט"ו סיון תר"פ; 1920)

בראשית השלטון הפולני

ה׳ מ. קדוש אשר בא לוארשה בשליחות המשרד התרבותי שליד ההסתדרות הציונית בוואהלין כדי להתיעץ עם עסקני התרבות והחנוך בענינים שונים, מסר לנו את הידיעות האלה על דבר חיי היהודים ברובנה והסביבה.

יחס השלטונות הכבוש (הפולנים) אל היהודים אינו קבוע לפי שעה. אפשר להשפיע עליהם במידה ידועה לטובת היהודים. לעומת זאת מלאים השלטונות המקומיים הנמוכים שרירות לב, וכל מעשיהם הם רק פרי קפריזים שונים של הפקידים. כך למשל סגרו זה חודש ימים את שלטון הקהילה היהודית ברובנה והניחו חותם על אולמו. נימוקם: שלטון הקהילה נבחר בימי תוהו ובהו ואין לו רשות לנהוג בקהילת היהודים ולדבר בשמה. בדעתם של השלטונות ה„דמוקרטיים" הללו להועיד בחירות חדשות על יסוד תקנת הקהילות מימי הצאר ולצמצם את חוג פעולתה של הקהילה במקצוע כלכלת בתי־הכנסת והרשמת הלידות והמיתות. ראוי לציין כי שלטון הקהילה ה„בלתי דמוקרטי" נבחר בימי קרנסקי על יסוד אופן הבחירה המחומש, ובו השתתפו כל שדרות האוכלוסין היהודים, והרכבו של השלטון בקהילה היה כזה: 11 ציונים, 9 מחברי „אחדות", (אורטודוקסים), 7 בלתי מפלגתיים, 9 בונדאים, 2 פועלי־

ציון ו־2 „מאוחדים" (ס. ס.). עם כניסת הבולשביקים לאוקראינה יצאו באי־כח המפלגות הפרולטריות מן הקהילה, מפני שמצאו כי אין „שעת שלטון הדיקטטורה של הפרולטריון" מוכשרה שפועלים ובורגנים ישבו בכפיפה אחת, ומאז לא שבו עוד אל הקהילה, וגם אינם אומרים לשוב בעתיד, ואם גם תועדנה בחירות חדשות, לא ישתתפו בהן.

ביום ה־20 למאי נועדה להיות ועידת הרופאים היהודים, שנקהלה על ידי „ועד החלוקה המאוחד", כדי לדון על המצב הסאניטארי וההיגייני בחבל וואהלין, אולם הסטארוסטה אסר להשתתף בועידה זו. המוסדות היהודים במחוז רובנה אינם מקבלים שום תמיכה מאת השלטונות הקומונאליים וכל ההשתדלויות בנידון זה לא עלו. היו גם עכובים מהשלטונות המקומיים בעריכת הגיגת הגאולה (הכונה להכרזת סאן־רימו) עד שפנתה משלחת מיוחדת אל הוויאוודה (שר הפלך) בלוצק והוא התיר עריכתה. חגיגת הגאולה עלתה יפה בכל הגליל. את ההתלהבות שתקפה את כל שדרות הצבור היהודי בווהלין (ובפודוליה) אין לתאר בדברים. גם האורטודוקסים שעמדו עד כה מרחוק לתנועה הציונית (אם כי לא התנפלו עליה ולא הבזו אותה באופן מחפיר כמו „שלומי אמוני ישראל" בפולין) נתנו כולם את ידם לעבודה הארצי־ישראלית. בכל עיר ועיר נערכו קבוצי כספים לקרן הגאולה, אשר בהם השתתפו כל אוכלוסי היהודים בלי יוצא מן הכלל. בכל בתי הכנסיות נערכו תפילות־הודיה ונאמר „הלל" לזכר המאורע ההיסטורי. רבים מהיהודים מתעתדים לעלות לארץ ישראל.

המצב החמרי של אוכלוסי היהודים הוא לקוי מאוד. כל מקורות הפרנסה נסתתמו. המחנות השונות אשר עברו על פני הארץ עשו אותה כמצולה שאין בה דגים. בעת האחרונה החל המצב להשתפר קצת. אולם הקשיים שבתנועת הנסיעה מפריעים בעד התפתחות המסחר, שבו עוסקים רוב התושבים היהודים.

יחס האוכלוסין אל פטליורה. פטליורה אינו ידוע לטוב באוקראינה בכלל. אין איש תומך בו ואין מקוה לשום דבר ממנו, בכלל אין גם רעיון חירותה של אוקראינה פופוליארי ביותר בין השדרות הרחבות של העם. האכרים ויושבי הכפרים אינם מבחינים כל עיקר בענינים כאלה, העירונים — הם מי שהיו פקידים רוסים ומקוים לבוא היום, שרוסיה הצארית תפרוש שוב את ממשלתה על הגליל הזה. בכל אופן אין מאמינים בפטליורה ואותם צבאותיו אשר באו מאוקראינה ולא מגליציה המזרחית הם שודדים, אשר נספחו אל מחנה אך ורק למטרות שוד וביזה. יחסם של היהודים אינו טוב מזה, והדבר מובן. הפוגרומים אשר נעשו בימי ממשלתו של זה החריבו משפחות וקהילות שלמות, ולא במהרה נשכחים, ואם לא יעשו שנוים יסודיים במחנה צבאו ולא יורחקו משם כל האלמנטים המזיקים, אין כל בטחון שפרשת הפוגרומים לא תישנה. לעומת זאת אין להכיר עתה בסימנים של איבה מצד אוכלוסי האוקראינים אל היהודים. הכל תלוי יפה בנטיות הממשלה אשר תבוא למשול בארץ וגם במידת כחה של הממשלה הזאת. אם הממשלה תהא הומאנית באמת וגם בת קיימא, ותהא לא רק בעלת רצון טוב, אלא גם בעלת יכולת להוציא את רצונה לפועל, אין כל ספק, שהיחסים בין היהודים ועם הארץ יהיו נוחים.

היחס אל צבאות הכיבוש (הפולנים). בצבאות הכבוש הפולנים ראו האוכלוסין בפעם הראשונה כח ממשי. כל המחנות השונים אשר שוטטו על פני הארץ לא עשו

רושם על האוכלוסין, אף כי הם רדו בהם וגרמו להם צרות והרפתקאות רבות. הכל הרגישו כי אלו הם מעשי אלימות ולא יותר, אבל כח קיים אין להם וכאשר צצו כן יבולו. אחרת הם רואים במחנה פולין; פה הופיע לעינים כח צבאי מסודר, העושה כל מה שהוא עושה על פי שיטה קבועה ולמטרה ידועה, ואת הכח הזה הם יראים ונכנעים לפניו. שום נסיונות של התקוממות, כאותם שהיו בימי שליטת הבולשביקים, או בימי שליטת ה„הטמנים" השונים לא היו ובודאי גם לא יהיו יש לציין בכל זאת כי האכרים ודלת העם ואפילו הפולנים שביניהם יראים מאוד, פן ירדו בהם האצילים ובעלי האחוזות הפולנים. כי ה„פאנים" הללו כבר שבו לאחוזותיהם ומשמשים בכל הכהונות הגבוהות והנמוכות במדינה.

(הצפירה גליון 132, 1920)

בציונות. עוד ביאנואר 1920 התקיימה ועידה ציונית מוקדמת ברובנה שקיבלה שורה שלימה של החלטות בדבר העבודה הציונית בשטח הכבוש ובחרה בלשכה ציונית מרכזית זמנית ברובנה. הלשכה המרכזית התקשרה עם המוסדות הציוניים העולמיים ולמרות הקשיים הכלליים והפנימים בהתפתחות עבודה ציונית רחבה — עלה בידי הלשכה המרכזית לארגן בכל החבל עבודה ציונית מתאימה. נאספו כספי קרה"ק שנמצאו בקופות הועדים המקומיים, נתארגנו קבוצות חלוצים, התקיימה ועידת החלוץ בחוהמ"פ. נפתחה רשת של בתי הספר, גני ילדים ועוד כמה מוסדות תרבותיים. הוקם מהסן ספרים מרכזי ברובנה, נוסדו ועדים ציוניים מחוזיים בערים הגדולות לשם הנהלת העבודה הציונית בסביבה ואחזו באמצעים הדרושים לאירגון הפעולה. כן נקשרו קשרים עם ערי פודוליה. ל. גרבוז (אבטיחי)

(„העולם" גליון 34 מיום כ"ה סיון תר"פ — 1920)

בשנת 1920 עבר חבל ווהלין לפולין ונאמני העברית ברובנה החלו לפעול למען חינוך עברי. קיימים ברובנה: גימנסיה עברית (שלוש מכינות ומחלקה ראשונה) שבה 106 תלמידים ותלמידות: 2 בתי ספר עממיים (שתי מחלקות בכל אחד) ובהם 160 תלמיד ותלמידה; 2 גני ילדים עם 60 ילד; בית מחסה שבו מתחנכים 60 ילד; בית יתומים ל־50 יתום; תלמוד־תורה עם 250 ילדים וילדות. בתי־הספר מתוקנים ברוח הפדגוגית המודרנית והשפה העברית משמשת בהם שפת־הוראה לכל מקצועות הלימוד. הילדים המבקרים בהם מקבלים שם גם ארוחות הניתנות מאת „ועד העזרה לילדים" שליד המיניסטריון הפולני לבריאות העם. לימי הקיץ פתח המשרד התרבותי מגרש שעשועים לילדים ברובנה כמו במקומות אחרים.

לעומת העבודה החינוכית העברית — זעומה תנועת־החינוך האידישיית ברובנה. בעיר זו לאידישיים בסך הכל שני בתי־ספר שמספר תלמידיהם מגיע כדי 300 בלבד. תלמידים אלה באים מהשדרות הנמוכות ביותר שאינן מבחינות בעניני חינוך, אולם גם למספר זה לא היו מגיעים האידישיים אלמלא היה ברשות המשרד התרבותי אמצעים חמריים המספיקים לפתוח בתי־ספר עבריים חדשים.

מוסדות החינוך ברובנה מתכלכלים ברובם מכספי העזרה של הועד האמריקאי המאוחד, אולם אין עזרת הועד הזה מספיקה להחזקתם.

ליקט מ. צינוביץ

זכרונות והווי

כזאת נראתה רובנה
(לפי ו. קורולאֶנקו)

הסופר הדגול ולאַדימיר קורולאֶנקו, בן רובנה, מוסר בסיפורו „ילדי המר־תפים": „מקום מגורינו עיירת נסיכים (קניאַז'אֶסקי גורודוק), שהיתה אחת מאחוזותיו של אותו נסיך (ל...), בן למשפחה פולנית אצילה שירדה מנכסיה".

וזהו בערך מראה העיירה (הכוונה לרובנה בשנות ה־70—80 למאה הי"ט) לפי התיאור באותו סיפור:

העיירה לא נבדלה במאומה מעיירות אחרות בדרום־מערב רוסיה. כשמגיעים לגבול העיירה מצד מזרח, נתקלים במבואותיה בבית־סוהר, בנין גדול מוקף חומה גבוהה, העומד על אם הדרך ומתנוסס מרחוק. במורד מבית־הסוהר משתרעת העיירה המנמנמת כביכול. בנינים ישנים עלובים, ביניהם מגרשים ריקים, שאשפה פזורה בהם, וגדרות אפורות ופרוצות — והם מפילים שעמום.

דרך מדרונית מובילה לתוך העיירה, למרכזה. שומר נכה רדום מרים בעצלתים מחסום ורגלי הבא צועדות בפנים העיירה. עד מהרה הוא מגיע לככר רחבה, הפוערת הרבה פיות בצורת שערי־כניסה של פונדקים מוחזקים בידי יהודים — כאן המרכז. בצד הבתים הרעועים שוכנים המוסדות הממשלתיים בבנינים יותר מושלמים, שקירותיהם הלבנים נוסכים שעמום וחולין.

המסתכל יסקור גבעה שעליה מתנוססים עצי־לבנה, מתנועעים ומתלחשים חרש — שם בית־הקברות. ובשדות הסמוכים — ים תבואה מזהיב בקיץ ורוח מכה גלים בה, וחוטי הטלגרף המתוחים על עמודים בצדי דרכים מזמזמים.

גשר־עץ צר נטוי על הנחל הזורם לרוחב העיירה, והוא נאנח תחת כובד העגלות העוברות עליו, מתנועע כזקן, כשיכור. מעברו השני של הגשר שוכן רחוב היהודים. שם דוכנים וחנויות בערבוביה, תנועה והתרוצצות, ומסביב בוץ וסרחון. אנשים מהלכים וילדים מתרוצצים, מסתובבים וזוחלים באבק הרחוב.

הנחל שעליו נטוי הגשר יוצא מאגם, זורם־מתפתל לאיטו ונופל לאגם שני המוקף ביצה, וכך העיירה מוקפה מקווי מים מצפון ומדרום. באגמים אלה, המתכסים ירוקה בקיץ, גדלים קנה סוף ועשבי־מים עבותים, המתנועעים בקצב לרוח היום. האגמים מתיבשים והולכים — נכבשים ומפנים מקום לבתים ולחצרות.

אי קטן מתבלט מתוך האגם שמצד דרום לעיירה ועליו ארמון עתיק־יומין עומד בחורבנו, עזוב. אגדות שונות אופפות את הארמון הזה, סיפורי מעשיות המעוררים פחד אצל הקטנים ורגש מוזר תוקף כל השומע אותם.

האי מלאכותי הוא, מפעל ידיהם של שבויים תורכיים שנוצלו להקמתו בימים רחוקים, ושם הם קבורים שבויים אלה, כך שהארמון בנוי על עצמותיהם של אנשים. וכשהיו זקנים מספרים זאת, נצטיירה במוחותיהם של הקטנים תמונה מפחידה של אלפי שלדים תורכיים מתחת לפני האדמה, תומכים במו ידיהם את

האי, את העצים הגדלים עליו ואת הארמון העתיק. והדמיון הילדותי הפועל העלה תמונות שונות איומות, מבהילות ומסעירות.

הילדים פחדו לבוא אל הארמון ואימתו הוטלה עליהם אפילו ביום, על אף קרני השמש וציוץ הצפרים המעורר ומעודד. החללים הפתוחים בקירות הארמון, מקום הדלתות והחלונות בעבר, והשממון באולמותיו הילכו אימים; כל זעזוע, כל רישרוש — הפחידו והרטיטו את הילדים המתקרבים לאיטם, והם היו בורחים על נפשם.

אימה השתלטה על הארמון והאגם שהקיפו, ביחוד בערבים ובלילות, בצדו המערבי של האי, מקום שניראו עוד צלבים רקובים מיושנים, שרידי קברים ומגדל־פעמונים עזוב. קירותיו מטו לנפול, גגו התמוטט, ובמקום צלצול פעמונים לפנים — תשמע עתה יללת ינשופים בחשכת הליל.

היו זמנים ובפינות הארמון מצאו מקלט להם קשיי־יום ומחוסרי גג, וקבצנים משוטטים, שהיו סרים לארמון ומתחממים לאור שאריות עץ משל חלקי הבנין...

הובא לדפוס על־ידי זאב שץ

השריפה הגדולה

בין שאר הזכרונות על רובנה כדאי להעלות מתהום הנשיה את השריפה הגדולה שפרצה בעיר בשנת תרמ״א. היה זה ביום ששי בתקופת הקיץ, ואני אז ילד בגיל 6—7. מובן, שיום הששי היה חביב עלי ביותר, שהרי הרבי היה משחרר מלימודים את הילדים לפני צהרי היום ואני נהניתי מאוד־מאוד מהחופש אחרי־הצהרים. הייתי נגרר אחרי הגדולים, מקשיב לשיחותיהם, ורואה את עצמי כאחד מהם...

באותו יום המעשה, יום השריפה הגדולה, נמצאתי נגרר אחרי דודי, שהיה שקוע ראשו ורובו בעסקי הבורסקי שלנו. בורסקי זה עמד על שפת הנחל שחצה בין העיר ורחוב הנוצרים — אומיליאַנובסקאיאַ. וכיון שהמקום שם לא הספיק לאגירת קליפות עץ־אלון הדרושות לעיבוד העורות, רכשו הורי מגרש גדול לא רחוק מביתנו הישן לתכלית זו. אותו מגרש נמצא בסמוך לאחו שנקרא „לאָפוּחה״, על שם הצמחים המרובים שגדלו שם, כי הככר היתה כולה משקה, ואת המגרש הפכו למין קרפיף ארוך ורחב, שיכול לקלוט מלאי גדול מהקליפות הדרושות לעבודה.

דודי היה המפקח גם על בניית הקרפיף וגם על הפועלים שערכו את קליפות־העץ שם. והנה, מיד לשובי מן ה„חדר״, רצתי שמה. בעזרת הדוד והפועלים עליתי מעלה, קרוב אל הגג, שעדיין היה פתוח. עמדתי וסקרתי את העולם „קדמה וימה צפונה ונגבה״, ככתוב ב„חומש״. מצד מזרח נראתה ה„לאָפוּחה״ על צמחיה ואגמי מימיה, מצד מערב — הסכר (גרבליה בלע״ז), שחסם את הדרך בפני המים שלא יתפשטו ללא תועלת כי אם לעבר הטחנה ויניעו את הגלגלים ואלה — את האבנים, אבני הריחיים; ואילו מצפון, כמו על כף היד, נראה החלק המזרחי־צפוני של העיר. והנה ה„ווֹליאַ״, ושכונת הרכבת על תחנתה, ועוד שכונות ורחובות, ובאר־המים שילדים עניים עומדים לידה וממלאים את כדיהם מים קרים למכירה בעיר: כוס מים בפרוטה... עולם יפה ונהדר.

פתאום... נורא ואיום! לכל רוחב ה„וֹליאַ" מתאבכים ומיתמרים עמודי־עשן שחורים. עולים הם מעלה, למרומים, וחוזרים ויורדים מטה, מצטנפים ומתכדרים ככדורים ענקיים, מתמתחים כסדינים שחורים המתגלגלים על גבי גלילים בכוח־איתנים, ומתוך עמודי־עשן אלו משתרבבות מדי פעם לשונות־אש ארוכות, שחורות ואדומות, ואלפים ורבבות גיצי־אש עפים ומתפזרים על כל הרחובות וגגות הבתים. אימה נפלה עלי ואני התחלתי לצעוק בקול רם: „דוד! דוד! שריפה! שריפה!" הדוד והפועלים מיהרו ועלו למעלה לראות מה קרה. „שריפה נוראה" — אמרו — „אבל רחוקה מאתנו", ומיד רצו הכל אל מקום השריפה, לעזור לנשרפים, להציל מה שניתן להצלה.

אני ברחתי הביתה, אל אמא ואבא — המקום הבטוח ביותר לילד. בבית, כפי שאני זוכר, לא אחזו בשום אמצעים ולא עשו דבר להצלת הרכוש. בטוחים היו שהאש לא תגיע עדינו. „האש רחוקה מאד מאתנו" — אמרו כולם. בינתיים רץ אבא אל הדודה רוֹסיאַ, שגרה בקרבת־מקום אל השריפה, לעזור לה בהצלת רכושה. והנה התחילו אנשים באים ומספרים, כי האש הולכת וגוברת ועד רחוב קראסנה כבר הגיעה. והם מוסיפים ואומרים: „האש הקיפה כבר את בית־הכנסת". התעוררו הגברים להציל את ספרי־התורה, ובבית נשארו רק הנשים, אמא וסבתא, בוכות ומייללות על האסון שבא כחתף על העיר.

אחרי זמן־מה חזרו הסבא והדוד ובשורה רעה בפיהם: האסון נורא עד מאוד ומי יודע מה יהיה אתנו. סבא החל מיד באריזת המטלטלים של הבית ובהעברת הסחורות המוגמרות אל המגרש שלנו, הקרוב אל ה„לאֶפוּחה". בתוך הרעש והמהומה, הבכיות והיללות נשמע פתאום קול סבתא: „איפה יחיאל־אהרן (אבי)? הוא הלך אל הדודה רוֹסיאַ ולא חזר, מי יודע מה קרהו? כל הרחובות אפופים אש ללא מעבר, ואנו עוסקים בהצלת רכוש... התחילו מבקשים דרך להציל את אבא ממקום האש, והחליטו להתפזר במקומות שהכניסה שמה עדיין אפשרית היתה, כדי למצוא אותו. עוד הם עושים כה וכה, והנה פרץ אבא הביתה, נפל והתעלף. בשוב רוחו אליו סיפר שהיה אצל הדודה רוֹסיאַ, עזר לה בהצלת רכושה, וכן עזר לאחרים, אך פתאום ראה והנה הוא מוקף אש מכל העברים, הסתכן, קפץ ועבר במהירות גדולה בין שני בתים בוערים. הרגיש ששערות ראשו נחרכו, אולם לא נעצר עד שהגיע אל רחוב מרוחק מהאש ומשם עשה קפנדריה עד הבית, כל עוד נפשו בו.

בעטיה של הרוח, התפשטה האש מרחוב אל רחוב, בתים התמוטטו ונפלו, ונדמה היה שהעיר כולה תהיה למאכולת האש.

רק לפנות־ערב, לאחר ששלושת חלקי העיר נפגעו, נעצרה השריפה. הרוח שקטה, הלהבות הלכו ודעכו. אלפים, אנשים, נשים וטף, היו פזורים על פני השטח הגדול „לאֶפוּחה" על מטלטליהם, רעבים וצמאים, מדוכדכים ומדוכאים מהאסון האיום שנתרחש ובא עליהם.

למחרת, בהשכמת הבוקר של יום השבת, התחילו באות עגלות עמוסות לחם וכל מיני מזונות מערי הסביבה בשביל הנשרפים. שמע האסון הגיע אליהם ומיד התעוררו לעזרה. אולם בכל חריפותה הועמדה שאלת השיכון, כי אלפי אנשים נמצאו שכובים תחת כיפת השמים נתונים לצליפות הגשמים והרוחות. לאט לאט

מצא חלק מהם מקלט אצל קרובים בעיר, או מחוצה לה. אכן חדשים רבים עברו עד שכל ה„נשרפים" מצאו להם קורת גג, ושנים רבות עברו עד שרובנה התאוששה ושבה לאיתנה ממכת האש שהוכתה.

שריפה זו נשארה כזכרון מחריד ומזעזע בלב כל תושבי רובנה לדורות.

סיבת השריפה לא נודעה, אך שמועות נפוצו כי יד ה„קאצאַפים" המציתים ישובי יהודים היתה בדבר.

אלימלך בליי

בצל פרעות

ברית העם הרוסי „סויוז רוסקאָבוֹ נאַרוֹדאַ", שהיתה קיימת בימי שלטון הצאַר ניקולאי השני, פעלה ברחבי רוסיה וסניפיה התפשטו כמעט בכל ערי המדינה, עיירותיה וכפריה. היה זה גוף לאומני־קנאי, שצמח מתוך „המאה השחורה" הידועה בתמיכתה בשלטון הצאר. הברית הציגה לה מטרות לאומניות קיצוניות תוך תעמולה מונארכיסטית רחבה ונסתייעה בשלטונות, שראו בה מכשיר מתאים לביצוע משימות ומזימות שלא ניתנו להתבצע על ידי השלטונות עצמם. להשגת תכליתה השתמשה הברית בדיכוי שוחרי החופש ושואפי תיקונים מדיניים שחתרו למהפכה ולמיגור המשטר הצארי. רבים היו האמצעים שבהם אחזה הברית, ואחד מהם היו רדיפות היהודים (ה„ז'ידים") שנואי נפשם ואויבי רוסיה, לדעתם.

המוני העם הרוסי החשוכים, המדוכאים והשקועים בבערות ובאמונות־הבל, הלכו אחרי דברי ההסתה של התועמלנים, רובם מן הפקידות הממשלתית. הללו גדלו על ברכי „המאה השחורה" והעתון הריאקציוני המקורב למלכות „נובויאַ וראָמיאַ" (זמנים חדשים) בעריכתו של סובורין, שימש גם כלי־ביטוי לברית. בראש הברית, שניהלה את פעולותיה בגלוי, עמדו בני „המאה השחורה". המלחמה במהפכנים הפכה מלחמה עם היהודים, שהתבטאה בהתנפלויות ובפרעות בערים שונות: קישינוב, הומל, באלטה ועוד.

גם בכמה מישובי ווהלין נערכו פרעות ביהודים בעקב תעמולת „ברית העם הרוסי", שאנשיה עברו בקבוצות ממקום למקום והסיתו את התושבים ביהודים. הידיעות על ההסתה המתנהלת הגיעו לרובנה והסעירו את הרוחות. העננים שכיסו את שמי היהודים הניעו אותם לתיכנון התגוננות בדומה לזו של יהודי ז'יטומיר, שידעו בעוד מועד לדאוג לגורלם ואירגנו הגנה עצמית שהיתה ראויה לשמה. להגנה זו הצטרפו גם מספר לא־יהודים מהתנועות הסוציאליסטיות שפעלו בעיר. כשהופיעו הפורעים־החוליגאנים והחלו מתנפלים על היהודים, יצאו חברי ההגנה לקראתם, אלא שלא היה בכוחם לעמוד נגד מאות הפורעים שהמשטרה והצבא אף לא ניסו להרחיקם. הפרעות בז'יטומיר נמשכו שלושה ימים, 23—25 באפריל 1905. כן היו פגיעות ביהודים ונסיונות לפרעות גם במקומות אחרים בווהלין, שלא תמיד לבשו צורה רצינית.

משהוקם ברובנה סניף ל„ברית העם הרוסי", רבה חרדתם של יהודי העיר,

שכן החלה זו לאיים יום־יום לפרוע ביהודים. מוזר היה הדבר, שבראש ה„ברית" ברובנה התיצב אדם מוכר, מעורב עם הסוחרים היהודים, ז'וראַבליוב, בעל חנות גדולה לגאסטרונומיה ברחוב שוסיינה, שהתגורר בעיר שנים רבות ולא נחשב כלל לאנטישמי. יחד עם ז'וראַבליוב פעלו ב„ברית" רבים מפקידי הממשלה והרכבת, שנמנו עם „המאה השחורה". הם התהלכו בעיר והסיתו למהומות. במקרה אחד פרצה בהלה בשוק, אבל עד שלא הספיקו הפורעים לפרוע ביהודים, נסגרו החנויות ומכבי־האש היהודים הופיעו להגן על יהודי העיר ולהדוף כל התנפלות — והענין נגמר בשוד קל בלבד.

בצד מכבי־האש התארגנו הסבלים היהודים להגנה עצמית, דרוכים לעמידה בשער. שיחק לה המזל לרובנה היהודית והיא לא נפגעה מהכוחות השחורים האנטישמיים של הימים ההם.

שמואל פיסיוק

בהלת ה„קאצאפים"

במחצית השניה של המאה הי"ט, בימי שלטונו של הצאר אלכסנדר השלישי ברוסיה, כוסו שמי היהדות הרוסית עננים כבדים ומבשרי רעות. הצאר שלא הצטיין במיוחד באישיותו, הושפע מאוד משני יועציו הראשיים, שונאי ישראל מובהקים: פּוֹבּאֶדוֹנוֹסצאֶב — ראש הסינוֹד הקדוש, ואיגנטיאֶב — מיניסטר הפנים. ביקשו ריאקציונרים אלה להשמיד ולאבד את היהודים שלא ישאר להם שם וזכר ברוסיה, ובעצתם גזר הצאר גזירות והגבלות שונות על היהודים וגם ראה בעין יפה את יסודה של „המאה השחורה" שמטרתה היתה בין השאר לרצוח יהודים ולבוז את רכושם. מטעם אותם חוגים לאומנים יצאו שליחים־תועמלנים למקומות המאוכלסים רובם יהודים להסביר לבני העם הרוסי את הסכנה הנשקפת לרוסיה מצד היהודים וכי האכרים עמלים קשה וחייהם מרים עליהם בגלל היהודים המנצלים אותם, בעוד שהם — היהודים — נהנים מחיי־רווחה על חשבון העם הרוסי, אדוני הארץ. השליחים יצאו ופעלו בהתאם לתכניתם; נוסעים היו ממקום למקום ורומזים לאכרים ולפועלים הנוצרים שמותר להם לעשות שפטים ביהודים שנואי הצאר, וכי כל השולח יד בהם וברכושם צדקה הוא עושה עם העם הרוסי ומגן על כבודו ועל מולדתו.

התעמולה התנהלה בעיקר ב„תחום־המושב" והתוצאות לא אחרו לבוא. נחשול של פוגרומים הציף את ערי ה„תחום" ופחד תקף את האוכלוסיה היהודית. הפרעות בוצעו בידי אותם ה„שליחים" וחבורות שכירים — „קאַצאַפים" — לעין השלטונות שהתעלמו מהם.

השמועות עוררו בהלה גם בין יהודי רובנה. זכורני, כיצד סבי התלחש עם הורי בדבר העברת חפצי־ערך מביתנו והטמנתם במקום־סתר, ובלילה אחד חפרו למטרה זו בור בפינת חצרנו, ועלינו הקטנים ציווּ לשמור את הדבר בסוד. מסרו שה„קאַצאַפים" מציתים את הפרברים היהודיים כדי לעורר בהלה שתקל מעליהם את הפשיטה לבתי היהודים, לשדוד, להכות ולרצוח, והיהודים שגרו בקצווי העיר היו

נתונים בסכנה ראשונה. ועוד אזכור, שבערב אחד ישבו יהודים בביתנו ודיברו על שמירה בלילות ועל התגוננות במקרה שיופיעו ה„קאַצאַפים" הפורעים בעיר.

לא עברו ימים מועטים וביום ששי אחד נפוצה פתאום בעיר השמועה המסעירה: ה„קאַצאַפים" באים! היו שהאמינו כי הם כבר הגיעו לעיר. איש לא ידע אל־נכון מהו מקור השמועה, אך נטו להאמין בה. מיד קמה בהלה שאחזה קטן וגדול. האמהות החלו מתרוצצות לכנס את הטף למקום־מבטחים, ואילו המבוגרים מיהרו איש איש לביתו. ובעוד הבכיות והזעקות פורצות מכל עבר, ישבו יהודים מאמינים „לומר" תהילים... וקומץ האנשים שגמרו בלבם לצאת לקראת הפורעים התכנסו ובידם קרדומים, כידונים ומוטות; רובם היו מהקצבים, הסבלים, העגלונים ובעלי־האגרוף שבעיר, וחיכו לפורעים...

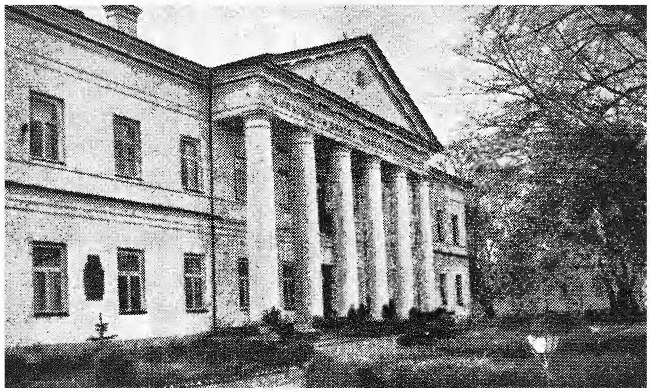
השבת ירדה על העיר, אך מנוחתה הושבתה, כי הצפיה לבאות איומה היתה והבהלה לא שככה. האנשים לא התפשטו וליל שימורים עבר עליהם. למחרתו נתברר שקבוצת „קאַצאַפים" אמנם עברה בתחנת־הרכבת של רובנה, אך משום־מה לא סרו העירה והמשיכו בדרכם. רובנה ניצלה הפעם מידי רוצחים והבהלה היתה בהלת־שוא.

אלימלך בליי

משנים עברו

משפחתי עברה לגור ברובנה בשנת 1898. אותה שנה נתקבלתי למחלקה הרביעית בבית־הספר הריאלי הממשלתי. מצאתי שם אך מעט תלמידים יהודים, כי מחמת הגבלות השלטונות לא יכלו ללמוד בו אלא עשרה אחוזים של יהודים בלבד. התידדתי עם התלמידים היהודים, וכולנו יחד התקרבנו לאגודת הציונים הצעירים שהיתה קיימת בעיר. מדריכה ומנהיגה של האגודה היה נחום שטיף, תלמיד המחלקה השביעית, האחרונה. שטיף, שנודע אחר כך כסופר בשם „בעל־דמיון", היה אז צעיר לאומי מוכשר, ציוני נלהב וקנאי לעברית. בכשרון נאומיו ובהסברתו ידע להשפיע על חברינו ועל הנוער המקומי בכלל. גם לאחר שנה—שנתיים, כשעבר שטיף ללמוד בקיוב והיה בא כסטודנט לרובנה, היה מוסיף להטיף בקרב הנוער לחינוך עצמי ברוח הלאום. שמו הלך לפניו, וכשעמדה להתכנס הכנסיה הציונית הגדולה במינסק בשנת 1902, בחרנו בו כציר לכנסיה והוא השתתף בה באופן פעיל. זכור לי הדין־וחשבון ממהלך הכנסיה שמסר במשך כשבע שעות (!) כשאנו מקשיבים לדבריו קשב רב.

לא חסרו בימים ההם גם מתנגדים לציונות, שהפכו אחרי־כן ל„בונדאים", „פועלי־ציון", סיימיסטים ואחרים. הויכוחים שהתנהלו בינינו היו בשאלות מדיניות ולאומיות. עם מתווכחים אלה נמנו משה זילברפארב, מרגלית ועוד. השיחות והויכוחים הכניסו ערנות בחוגנו והעמיקו את ידיעותינו בהבנת השאלות שעמדו ברומו של עולמנו. זילברפארב התאכזב אחר כך מתורת המאטריאליזם ההיסטורי והפך ציוני עקרוני. לאחר שגורש בגלל מהומות ומרדנות מהפוליטכניון בקיוב, נסע לברלין ללמוד רפואה ושם התקרב לחוגו של ד"ר נחמן סירקין „חירות", והיה בין מייסדי התנועה הסיימיסטית.

בית־הספר הריאלי הממלכתי, אחר־כך — הקוּראַטוֹריון לחינוך

הכרתנו הלאומית חיזקה אותנו בעמדנו מול התלמידים הלא־יהודים בבית־הספר. לא־אחת פרצו בינינו התנגשויות על רקע לאומי, ביחוד עם הפולנים. עצם היותנו מלוכדים ומאורגנים הרגיזם ביותר; הם נטרו איבה לנו וחיכו להזדמנות לנקום בנו. ההזדמנות לא אֵחרה לבוא. משמישמש ובא מועד הנשף השנתי המסורתי של בית־הספר ועריכת הנשף נמסרה לכיתה השביעית שבה למדנו אז, ביקשו התלמידים הלא־יהודים להוציא מכלל שיתוף את היהודים. התנגדנו במרץ לכך, והענין הובא לפני מנהל בית־הספר. המנהל שפיקח היה, בחר להתחמק מהענין ומסרו למפקח, וזה פסק לרצונם של התלמידים הנוצרים. הכרזנו חרם על הנשף ולא באנו אליו. ועד הפעולה שלנו, שכולנו סרנו למשמעתו, הירשה רק לתלמידות היהודיות (של הגימנסיה הממלכתית לנערות) לשיר במקהלה שהופיעה בנשף זה. לאחר הופעתן הסתלקו גם הן לאות מחאה וסולידאריות אתנו. הדבר הורגש יפה, והיה בכך משום הפגנה לאומית שהשאירה רושם.

בין חברינו היה אברהם חרש, צעיר בעל כשרונות, שאם כי לא היה תלמיד מחלקתנו, סיפחנוהו לועד הפעולה והחשבנוהו בשל עוז־רוחו, מרצו המהפכני וחוש ההומור התוסס שבו. חרש היה לשעבר תלמיד המחלקה השביעית. כשפרצו הפרעות בקישינוב, וידוע היה שיד השלטון הרוסי באמצע, הלך חרש והגיש מכתב־הודעה למנהל בית־הספר כי הוא עוזב את בית־הספר לאות מחאה על דם יהודים שנשפך לעיני השלטון, וכן משום שאין הוא רואה את בית־הספר הרוסי כמוסד המחנך להוּמַניות, אלא כמסכסך בין גזע לגזע. המנהל ניסה להשפיע עליו שימשיך בלימודים ויסיים את בית־הספר, שכן גם היה תלמיד טוב, אך חרש עמד על דעתו ועזב. יש במעשהו זה של חרש כדי להעיד על הלך הרוחות והדעות שרווחו כבר אז בקרב הנוער היהודי הלומד. אחרי כן יצא חרש לשוייץ להמשיך בלימודיו ונעשה שם עורך המדור הרוסי בעתון בעל שם עולמי „נויאֶ ציריכער צייטונג".

אחדים מחברינו לספסל־הלימודים התבלטו אחר־כך בכמה שטחים ציבוריים. הקבוצה שלנו הגתה את דבר הקמתה של הגנה יהודית למקרה פרעות ביהודים. רושם הפרעות של קישינוב לא נמחה ושמועות משמועות שונות התהלכו בעיר

ובסביבה על פרעות העלולות להתרחש, והרוחות לא שקטו. היינו אז מתי מספר וראינו צורך למשוך אלינו כוחות מכל חוגי היהודים שבעיר. לתכלית זו הדפסנו בהקטוגראף פרימיטיבי ובסודי־סודות כרוז לקהל היהודי בו עוררנו את דעת הרבים על המצב וקראנו להצטרף אלינו כדי להוות כוח מגן נוכח הלך־הרוחות הסוער, מוכנים להשיב מלחמה שערה ולשמור על שלום אחינו, כבודם, בטחונם ורכושם. ידענו כי יימצאו מהססים, והם ימהרו לסלק כרוזנו מבתי־הכנסת, על כן חיכינו לערב יום־הכיפורים, ואז, סמוך ל„כל נדרי", הודבק הכרוז בכל בתי־הכנסת של רובנה ונתפרסם ברבים משך היום. איש לא ניסה להוריד את הכרוז לו רק בגלל קדושת היום.

אם הועיל הכרוז ואם לא הועיל — אינני יודע, כי אותו זמן עזבתי את רובנה לחלוטין בנסעי ללמוד במינכן, אולם מפי ידידים נודע לי שפרנסי העיר מצאו גם דרך מעשית אחרת לשמור על חיי היהודים: הם התקשרו עם שר־העיר (איספראַווניק) וקנו אותו במתנת־יד. ואמנם, הוא שמר את הבטחתו ומילאה, וברובנה לא קרו מקרי פרעות עד שהשר הועבר למקום אחר. „ברית העם הרוסי", שייצגה את „המאה השחורה", ציינה בצער, שהז׳ידים של רובנה לא טעמו טעם פוגרום...

הציונות כבשה לבבות רבים מבין באי ביתנו. אזכרה את נאומי המטיפים אשכנזי, דרוהיצין ואחרים ואת חגיגת פורים בבית משה סטוק, בה נרשמו עשרה מחובבי ציון הנלהבים לעלות לרגל לארץ ישראל ולהפוך עליה זו למנהג של קבע בעיר.

ברובנה נגלה לפני עולם מיוחד במינו שלא ידעתיו קודם־לכן. אם־כי מוצאי ממשפחה חסידית (אבי־אבי, ר׳ יהודה־לייב ליבונטין, היה חסיד חב"די נלהב ואף קרא לבנו הבכור, כלומר לאבי, בשם הרבי הזקן זלמן, וסבי מצד אמי היה מחסידי סטרוסליה הידועים), הרי במוהילוב לא הרגשתי בתנועה חסידית כלל. והנה בבואי לרובנה נתקלתי בתנועה עממית חזקה של חסידות, עם בתי־תפילה מיוחדים לכל כת וכת, חצרות אדמו"רים, שושלות וכו׳. ויצוין, שאף־על־פי שאני עצמי לא הייתי חסיד, נמשכתי אחר החסידות שביטאה את עצמה ברגש אמיתי, שלא כשלומי אמוני ישראל ברייסן וליטא. פה, ברובנה, התחלתי להבין את סיפורי פרץ ולתפוש את מהותה של גחלת היהדות. ברובנה וכן בברדיצ׳ב, שהייתי מבקר שם את קרובי, ניתן לי לשמוע ניגונים נהדרים מלאי רגש, חדוה ועצבות, בעת הסעודה השלישית. בשבתות ובשמחות־מצוה שונות בברדיצ׳ב זכיתי גם לשמוע את הניגון שרובינשטיין שילבו באופירה „מכבי".

אנשי רובנה, כפי שאני זוכר אותם, הצטיינו באופיים הנעים והרך, ומשפחתנו התאקלמה מהר בין יהודי המקום. כל בני משפחתנו שישבו אחרי כן בכרכים גדולים (לונדון, פאריס, ברלין, מינכן, וינה, אלכסנדריה ואחרים) ולבסוף בארצנו המתחדשת — לא שכחו את רובנה עירנו ותושביה. אכן קיוינו שרובנה תשלח אלפי עולים לארץ־ישראל שיתישבו בה ויוסיפו לה מלוית החן הנסוך על הישוב הווהליני שהכרנוהו, אך השואה שנתחוללה הרסה כל תקוותינו. ובוכה הלב ואין ניחומים.

מרדכי ליבונטין

עיר ילדותי ונעורי

נולדתי בשנת 1882 ברובנה, עיר מחוז בפלך ווהלין. על ראשית התישבות היהודים בעיר זו לא ידוע בדיוק. לפי סברה החלה התישבותם במאה הט״ז. בתעודה אחת משנת 1586 אנו מוצאים ידיעה על יהודי בשם אהרן שנרצח על ידי שליאַכטשיץ. במאות הי״ז וי״ח עברו על רובנה תקופות נוראות; טאטארים, חמלניצקי, קוזאקים ואחרים התנפלו על העיר, שדדו ורצחו יהודים, מגפות פגעו בתושבים וכן נפלו בה דליקות תכופות.

רובנה היתה עיר של פריצים — מאַגנאַטים. מאז 1723 היתה שייכת לנסיכים ליובּוֹמירסקי שהתיחסו בחסד לתושבים היהודים. בשנת 1765 היו בעיר 196 משפחות יהודיות, וב־47 הישובים הקטנים שבסביבה נמצאו 1186 יהודים שהיו תלויים בקהל יהודי רובנה. אם להניח ש־196 המשפחות מנו כ־600—700 נפש, הרי מתקבל מספר ניכר לפי מושגי הימים ההם, בהביאנו בחשבון שהישובים הגדולים בפולין לא מנו אלא משלושה עד ארבעה אלפים נפש חוץ מברודי (אוכלוסיתה היתה 6,877) ולבוב (— 6,378).

רובנה לא זכתה שדברי ימיה ירשמו לזכרון בדומה לדובנא, אוסטראה וערים אחרות, משום כך אין אנו יודעים אלא מעט על מנהיגיה הרוחניים ופרנסיה החשובים. בראשית תולדות החסידות תפשה רובנה מקום חשוב, שכן בה ישב ופעל בסוף ימיו תלמידו הגדול של הבעש״ט ר׳ דוב־בר, המגיד הידוע של מז׳יריטש, טורטשין, קוריץ ורובנה. בכל המקומות האלה התבלט הוא בהופעותיו ומשיכת תלמידים וחסידים אליו. על ידי ר׳ דוב־בר נעשתה ווהלין מרכז חסידי, כשם שפודול היתה מרכז לחסידות בחיי הבעש״ט. בקיץ שנת 1772 התכנסו תלמידי המגיד ברובנה ודנו בדרכי התגובה נגד החרם על החסידות בברודי. ר׳ אלימלך מליז׳אנסק, תלמידו של ר׳ דוב־בר, מזכיר בספרו „נועם אלימלך״ את רבו ר׳ דוב־בר כמגידה של קהילת רובנה.

לא ידוע על מקומה של רובנה בהתפתחות התנועה החסידית בתקופות שלאחר מכן, אך בנעורי לא הורגשה השפעת החסידות ביותר בעיר זו. אם כי רבים היו חסידיה, ברם גם התנגדות חריפה לחסידות לא התבלטה אז בעיר. כך, למשל, בבית סבי ר׳ אהרן קוליקוביצ׳ר ברובנה נמצאו עומדים זה בצד זה מתוך סובלנות רבה ספרים תלמודיים וספרי חסידים. סבי זה עליו השלום היה יהודי בעל מאמין ותלמיד חכם; אוהב סופר ומוקיר רבנן והיה נהנה הנאה מרובה מלומדי ספר וממחבריהם. חיבה יתרה נודעה מסבי זה אלי מילדותי. סיפרו לי כי כאשר חליתי בשנה השניה לחיי, היה הוא מודאג ביותר ורץ בלילה להעיר את הד״ר מארקאָביץ, שהציל אותי. סבי הקדיש תשומת־לב מרובה לחינוכי הדתי, והיה נוהג לקחתני אתו לבית־המדרש של ר׳ לייביש להתפלל על ידו. הוא השתדל להקנות לי דברי תורה ולעשותני בקי בש״ס ופוסקים, הדריך אותי בספרי חסידות ומוסר שאסגל לעצמי את כל המאור שבספרותנו המסורתית.

משסיימתי לאחר שנים את חוק לימודי בגימנסיה בברודי, נעניתי לבקשתו של סבא וישבתי שנה שלימה ולמדתי גמרא אצל ר׳ מאיר, מטובי המלמדים גמרא ברובנה, וספרות ימי־הבינים, מוסר, פילוסופיה ועוד — אצל המורה המצוין מר חייקל קופלמן, משכיל ליטאי שנקלע לרובנה בשנת 2—1901. אותה שנת

לימודים לא תישכח מלבי; למדתי בהתמדה ובענין רב וחדרתי למעינות היצירות הרוחניות שלנו. הכרתי יפה את הספרות העברית ואת האידיש על שני ניביו היפים: הווהליני של ר׳ מאיר והליטאי של מר קופלמן, והידיעות שקניתי לי אז שימשו נר לרגלי בצעדי הבאים בשדה הספרות וההיסטוריוגראפיה.

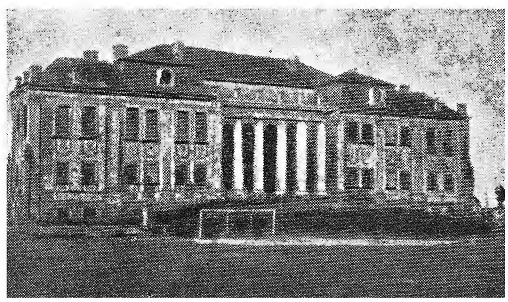
הסבא היה בעל עסק של טבק, אך את רוב שעות יומו הקדיש לתפילה או להסתכלות ולהשגחה על בנינים (סביב ביתו ברחוב שוסיינה תמיד בנו, שיפצו או חידשו בנינים). את החנות הגדולה שלו ניהלה בכשרון רב הסבתא רינה־גולדה, אשה פקחית ובעלת לב־טוב, עושה חסד וידה פתוחה. אחיה הצעיר של הסבתא היה העסקן היהודי הידוע יעקב טייטל, שזכה להתמנות לכהונת שופט־חוקר בימי השלטון הצארי (היהודי היחידי שהגיע לדרגה גבוהה זו). הוא הגיע לרובנה בשנת 1896 לפשר בין בני סבי האחים מאטיל ושלמה. הנקל לתאר את הרושם שעשה בעיר הפרובינציאלית אז — רובנה בלבושו ובעמדתו הרשמית! כל מי שהכירו יודה שהוא היה חדור אמונה עמוקה באדם, ברגש היושר שלו, והכרה שיש לדון כל אדם לכף זכות. טייטל הצטיין באופטימיזם שלו והיה מכובד על הכל.

את עשר שנותי הראשונות ביליתי ברובנה בלבד וטבעי הדבר שהייתי קשור קשר אינטימי למשפחת אמי ברובנה, ואילו את משפחת אבי הכרתי רק אחר זה. את סבי מצד אבי, ר׳ דניאל, ראיתי רק פעם אחת; יהודי יפה ומכובד בקהילתו, נהג הוא לבוא לרובנה לבקרנו. בזכרוני נחקק מקרה שקרה פעם בשבת, כשחזרתי מצונן לבית־המדרש והוא עטפני בפרווה שלו, ודאי כדי לחמם אותי. הוא מת צעיר, ואני אז בן ארבע שנים. אבי יעקב־אריה, יליד העיר ברודי, היה איש עניו, תלמיד חכם ומשכיל, אדם עדין־נפש שנהג בדרכי ההשכלה הגליצאית. לאבי היתה חנות זכוכית וכלי חרסינה ברובנה, ואיני יודע כיצד היו מתפתחים העסקים שלו, אילולא היתה אמי פייגה יד ימינו ומנהלת את העסק כולו. היא דמתה בהרבה לאמה הנבונה, וראויה היא להיחשב על נשי־החיל של דורה. היא ידעה גם לכלכל את עניני ביתה ולמלא את תפקיד האם בטיפול בילדיה וחינוכם. זאת היתה דרך החיים במשפחה היהודית בימיה. כל בניה ובנותיה נהנו מיחסה האמהי והחברי החם ולא הורגש בביתנו כל דיכוי או אונס בהשקפה כבבתים אחרים בימים ההם. האמינה אמה בילדיה שימצאו את הדרך הנכונה והטובה לאלוהים ולאדם. ביתנו היה בית פאטריארכלי במלוא מובן המלה ושררו בו שלום ושלוה, כבוד ויראה, אהבה וחיבה לכל. הרושם של לילי שבת וימי שבת ומועד בבית אבא־אמא לא ימחה לעולם. היה זה בית יפה ואידיאלי מכל הבחינות. אבא שמר על כל מנהגי ישראל והנחיל לנו אוצר של יהדות מסורתית, חיבה לעברנו ואמונה בעתידנו. את עשר שנותי הבאות — עד גיל תשע־עשרה — ביליתי בברודי, עירו של אבי. לא כאן המקום להתעכב על ברודי, שהיתה עולם שונה לגמרי מזה של רובנה.

רובנה הדינאמית, התוססת, הכבושה בעיקרה לחסידות העם־הארצית במקצת, נראתה אז כעיירה שוקעת בביצותיה, חוצפנית במידה מסוימת ואולי גם עקשנית, ששמה לא יצא אז הרחק מתחומי והלין; אכן כל זה נשתנה במרוצת הזמן — ולטובה. אזכרה הימים שהלכתי ל„חדר" ללמוד תורה אצל המלמד ר׳ מאיר. אין זה המלמד שלמדני גמרא לאחר שסיימתי את הגימנסיה ושהוקרתיו מאד.

ש„חדרו" היה סמוך לנהר אוסטיא, זרוע ההורין. סביב הנחל היו ביצות שאותן הלכו וייבשו ובתים נבנו עליהן. על אחד האיים שבתוך הביצות עמד הארמון העתיק של הנסיכים ליובומירסקי, אותו תיאר בכתביו הסופר הרוסי וולאדימיר קורולאֶנקו. בסביבה ההיא היו מתאמנים חיילים של הצבא הרוסי. אנו הזאטוטים היינו נוהגים ללכת בשבתות אחרי הצהרים אל הארמון ולבקר בתוך חורבותיו. הדרך חזרה העירה הובילה על פני סימטה בכיוון לרחוב שוסיינה, כשלימינך הקלויז הטריסקי ולשמאלך בית־הכנסת הגדול, ומשם — לאזור הסואן וההומה תמיד של העיר.

במרחק לא רב נמצא מרכז מכבי האש. ברובנה היו תמיד נופלות דליקות; החל מהמאה הי"ז והי"ח באשמת פורעים ומתנפלים, ובתקופה יותר מאוחרת, במאה הי"ט, — באשמת אנשי העיר גופא שהיו משלחים אש בבניניהם בכונה תחילה, כדי להקים בכספי הביטוח מפני שריפה בנינים חדשים במקום הישנים והרעועים. מה היה הגורם לכך לא אז־כור, אך גם אני יחד עם אחרים מבני גילי יסדנו חברת מכבי־אש. בתאוה מיוחדת היה הנוער רגיל לשחק משחק מכבי־אש. אספנו כספים, העלינו תי־בות על גבי עגלה והובלנו מים לשריפות. בימינו עוס־קים נערים בספורט מודרני אולם לא כן היה בימי נערותנו, ואנו ביקשנו ביטוי למרצנו באירגון מכבי־אש. בסיפוק מיוחד לבשתי את קסדתו של דודי שלמה להופיע בו כ„מפקד מכבי אש", הואיל ובמשחק הייתי תמיד הקומנדאנט של „מכבי האש". דודי שלמה קוליקוביצ׳ר, מנכבדי העיר, נראה לי כאיש גדול וגאה הראוי להיות הקומנדאנט של מכבי האש ה„אמיתיים". בקרב הימים הוא נעשה אחד מטובי העסקנים ברובנה, ואמנם פעל הרבה לטובת מכבי־האש ואף היה כבאי ממש ומשתתף במסירות נפש בשעת דליקות בתפקידו. על פעולתו העסקנית בשטחי החינוך היהודיים ברובנה אדבר עוד בפרק מאוחר של זכרונותי.

בנין הארמון העתיק של ליובומירסקי

אבי היה נתין אוסטרי ולא היתה לו זכות ישיבה ברובנה, ולכן היה נוסע מזמן לזמן לברודי עירו, שוהה שם חדשים מספר ואחר חוזר לרובנה למשפחתו ומסתדר עם המשטרה המקומית להמשך ישיבתו בעיר. אולם משחזק לחצו של הגנראל־גוברנאטור הקיובי דרנטולן עלינו וביןנתיים טעמה רובנה טעם שריפה גדולה שבה נפגענו גם אנו והחנות שלנו נשרפה, באו הורי לידי החלטה לעזוב את רובנה והעתיקו את מושבם לברודי.

רובנה לא היתה אז אלא רחוב אחד ארוך, שממנו הסתעפו רחובות קטנים וסימטאות, ונוספו עליהם פרברים שהיו מיושבים בעיקר על ידי לא־יהודים. הבוץ והליכלוך, ביחוד בחורף, היו לבלי נשוא. לעומת רובנה נראתה ברודי ככרך יפה,

מסודר, עם רחובות רחבים, גן עירוני, שדרות לטיולים וכו׳. אך במשך כל תשע השנים שביליתי בה לא נפסק הקשר ביני לבין רובנה. את ימי הפסח האחרונים, את חדשי החופש בקיץ הייתי מבלה דוקא ברובנה, מקום שהיו מטפלים בנו ומגלים לנו תשומת־לב מרובה. הייתי תמיד שמח לבואי לרובנה, שהחלה מתפתחת במהירות לאחר שנבנתה מסילת הברזל הפולֶאסית, שכן שכנה העיר על אם הדרך לקיוב ולפטרבורג. בתחנת הרכבת רבתה תמיד התנועה, ואני הייתי יוצא בערבים אל התחנה לעת בוא הרכבות. זוכרני את היום בו עבר אחד־העם בדרכו אל הקונגרס הציוני הראשון את תחנת רובנה. אכן אינני זוכר כיצד קרה הדבר שעלי הוטל לברכו ולשתות אתו כוס תה במזנון התחנה.

רובנה נשארה רובנה, על אף התקדמותה ובנייתה מחדש. בשבתות שרר רעש בבתי־המדרשות וגם בבית־הכנסת הגדול, רבים היו ולעתים אף מגדפים איש את חברו בגלל „עליה", כיבוד כלשהו וסתם רכילות כמקובל וכנהוג בעיירות פרובינציאליות. החיים המסחריים פרחו, הבנק הממלכתי וכן הבנק המינסקי למסחר פתחו סניפים ברובנה. אנשים הרויחו, היתה תנועה וערנות, להבדיל מברודי השקטה והנתונה בתרדמה. בשנות ביקורי כאורח ברובנה מצאתי בה גם התפתחות חברתית ולאומית רבה. הציונות מצאה לה כר נרחב וקרקע פורה להתפשטותה בקרב הנוער וחוגי בעלי־הבתים.

מבין ידידי ברובנה אזכיר כאן שני סופרים יהודים שהיה לי מגע אתם, אף שהיו גדולים ממני בשנים: משה זילברפארב ונחום שטיף, שניהם אז במחנה הציוני שעזבוהו לאחר מכן. שטיף, שהצטיין בלימודיו בבית־הספר הריאלי, הנודע בהגבלותיו לגבי יהודים, גילה כבר אז סימנים של סופר וחוקר. עם חברי הקרובים נמנו המהנדס מרדכי לבונטין, תלמיד חרוץ ובעל שאיפות וגם ציוני נלהב, ברודבסקי, אף הוא ציוני מסור, וחאראש, שנפגשתי אתו כעבור שנים רבות בפאריס, והוא עתונאי מוכשר. לביתו של ר׳ זלמן דוד לבונטין הייתי בא בהערצה. היה זה בית אצילים ציונים, ולבונטין עצמו, מראשוני הציונים הפעילים, כיהן כמנהל הבנק המינסקי ברובנה.

לאחר שסיימתי את הגימנסיה ביליתי ברובנה שנה שלימה תוך התמסרותי ללימוד תלמוד וספרי־תורה לפי רצון סבי, ובתכניתי היה להמשיך את לימודי בסמינר לרבנים בוינה. היתה זו שנה טובה ונעימה בחיי, ללא דאגות, כשאני נהנה מיחס טוב, חיבה וכבוד מצד הכל. אותה שנה גם למדתי רוסית, כי בעזבי את זובנה היו ידיעותי בשפה זו אפסיות כמעט. קראתי שלטים, הצצתי בספרים והעזתי אף לקרוא עתון, עד שהגעתי לידי קריאת „אוֹטצי אי דיאֶטי" לטורגניב. ידיעותי בשפה זו סייעו לי אחר כך בלמדי באוניברסיטה, כאשר הצטרכתי לעיין ב„סבוד זאַקונוב" (אוסף החוקים הרוסיים) ומקורות רוסיים אחרים שנדרשו לי לעבודת המחקר שלי.

באותו זמן התפשטה התנועה הציונית והקיפה חוגים רבים בעיר. אף אני נכבשתי לה ובשנת 1902 נסעתי לוועידה הציונית במינסק. מאז הלכה הכרתי הציונית והעמיקה.

פרופ׳ מרק וישניצר

בית סבי

הפטריארכליות שררה בבית סבי, ר׳ אהרון דוב הכהן קוליקוביצ׳ר ברובנה. סבתא ריינה־גולדה אשת החיל היתה עזר נאמן כנגדו וליוותה אותו בעסקיו, בפעולותיו הציבוריות, ומאליו מובן, שכילכלה את ביתה בתבונתה הרבה. כסבא כסבתא היו מפורסמים בעיר ובסביבת רובנה. דמותו של סבי לעיני: יהודי בעל קומה למעלה מבינונית, יפה מראה ועדין הנפש, למדן גדול ואדוק עד כדי קנאות, אינו מוותר על מצוה כלשהי, וכיהודי מאמין בן מאמינים, בוטח בכל מה שעושה הקב״ה בעולמו ומקבל באהבה כל מה שמתרחש ועולה בחייו.

את שני בניו, מרדכי ושלמה, ואת בתו פייגה, חינך סבא לתורה ומצוות. הוא שלחם למלמדים הגדולים ביותר בעיר ולימדם גם ידיעות כלליות, בנקטו את הכלל: טובה תורה עם דרך ארץ. הוא עצמו היה נשוא פנים גם בעיני השלטונות והיה מתיצב בשם עדתו לפני הפריסטאב (נציג השלטון במקום) ואנשי שררה אחרים כמבקש, טוען ותובע עלבון אחיו ובדרך כלל היה מצליח בשליחותו; היתה לו יד והשפעה בעסקי הקהל ולעצתו סרו רבים.

בית סבי עמד בחזית רחוב שוסיינה מצד אחד ובחזית רחוב שקולנה מצד שני. סבא וסבתא החזיקו את בניהם ובתם בביתם והשגיחו עליהם ועל נכדיהם מקרוב. אמי שנשאה ליעקב אריה וישניצר מברודי בראשית שנות השמונים, נהנתה מחיבה יתירה של סבא וסבתא, וליחס זה זכינו אף אנו נכדיהם הקטנים. עשר שנים לאחר חתונתם עברו לגור בברודי, אולם סבא וסבתא לא יכלו להשלים עם ניתוק בני המשפחה ולאחר 18 שנה (בשנת 1891) העבירום חזרה לרובנה ושיכנום בביתם מצד שקולנה.

סבתא ריינה־גולדה

סבא היה סוחר טבק ולחנותו הגדולה פנו מבני העיר ומהסביבה. סבתא היתה הסוחרת העיקרית, כי סבא היה הולך לתפילה וללימוד בבית־המדרש, בידעו שיש לו על מי לסמוך. שניהם היו נדיבי לב ותומכי עניים. בית סבא היה מהמכובדים ביותר ברובנה בשעתו. ואם גדול היה הבית בכל ימות השנה, הרי משהגיעה השבת או ימי חג, עלתה גדולתו. עוד כיום אשוה לנגדי את הלכות הבית וסדריו, צורתו ואוירתו עד לבלתי יכולת להשתחרר מהם: החדרים מנוקים ומכובדים לכבוד היום הקדוש, המפה הצחורה פרושה על השולחן הגדול והפמוטים מבריקים עם הנרות הדולקים בהם, שפע אור בחדר־האוכל המרווח, האורחים — בעיקר החיילים — שהוזמנו לסעודת השבת או החג, מסבים אל השולחן, הברכות והאמירות, כוסות היין, האכילה והשיחה השוטפת מתוך נחת והרחבה, שיחת תלמידי־חכמים שסבא נהג בה עם אורחיו. סבתא בפאֵתה ובתלבושתה החגיגית קורנת ונהנית מבני משפחתה ומהאורחים המסובים לשולחנה. עובר יום השבת, ומשמגיעה שעת

מוצאי שבת נשמעת לחישתה של סבתא „אלוהי אברהם, אלוהי יצחק ואלוהי יעקב", ואחריה ההבדלה ושתיית התה, ויהודים נכנסים לשאול עצה ולבקש „טובה", וסבא ברוב סבלנותו מאזין לכל פונה ואף יוצא אתו לסדר דבר־מה מחוץ לבית.

סבתא נהגה לשלוח לשבתות מיני מאפה וחלות למשפחות מסוימות, בגדים לנצרכים, תמיכה ליולדת או ל„יורד" וקיימה בכך את מצוות „מתן בסתר" בידיעת בעלה או שלא בידיעתו, ולא שכחה את חובותיה לגבי הזולת אף שהיתה מטופלד בחנותה עם הספקים ועם הלקוחות ובניהול ביתה. במותה — המשיכו בני הבית לשמור על המנהגים והסדרים שהנהיגה סבתא בחייה. אשתו השניה של סבא מקמניץ פודולסק, אף היא היתה צנועה וחסודה ושומרת מסורת הבית, וזכתה לכבוד מבני המשפחה.

אמי פייגה, שהמשיכה בדרכי אבותיה, דאגה שחותם העבר לא ימחה מבית אביה ואמה, הקפידה על מצוות ומנהגים, ואנו הקטנים, היינו גאים מאד על גזע צור מחצבתנו, על בית סבא וסבתא ברובנה.

שרה גלבר (לבית וישניצר)

„בצלאל — זכות שנתגלגלה לרובנה

לא לרבים ידועה הזכות שנתגלגלה לרובנה ושימשה במישרין גורם למפעל האמנות הלאומי החשוב שהפך בסופו של דבר ל„בצלאל" שבירושלים, מיסודו של הפרופיסור דוב־בוריס ש"ץ, אך עובדה היא כי מרובנה יצא הרעיון שלבש אחרי כן צורה ממשית.

ד"ר אולגה ש"ץ מספרת על מפעל חייו ותרומתו של הפרופיסור ש"ץ כדלהלן:

בהיותו בן תשע (ב־1882 לערך) נקלע בוריס ש"ץ עם אביו לרובנה שבפלך ווהלין, בה ישבה משפחת ש"ץ (לא ברור איזו ממשפחות ש"ץ ברובנה היו קרובי הפרופיסור לעתיד, וגם לא ידוע כמה זמן גר בעיר זו). פעם הגיע שליח מארץ־ישראל שדרש ברבים בבית־הכנסת וסיפר בדרשותיו על פלאי הארץ הקדושה, על הכותל המערבי, על קבר רחל ומקומות קדושים אחרים שנשארו מצבות־זכרון לעבר המפואר הרחוק של עמנו בארצו. שמע הנער הרגיש את התאורים ושתה בצמא את דברי השד"ר שחדרו עמוק ללבו. לא הסתפק בוריס במה שקלט והפציר באביו שילך אתו אל השליח למלונו, לראות את ציורי המקומות הקדושים של ארץ־ישראל שהביא אתו. משראה אותם — נראו לו עלובים מאד וגרמו לו אכזבה קשה. הוא נדר נדר ללמוד ציור לכשיגדל, לעלות לארץ־ישראל ולצייר כראוי את מצבותיה העתיקות־הקדושות...

בלמדו אחר כך ב„חדר" (יתכן ברובנה) על בנין המשכן קסמה לו דמותו של בצלאל, האמן העברי הראשון, ובמוחו הצעיר החל להתרקם הרעיון לחידוש המסורת העתיקה של אמנות ישראל. הוא למד ציור והיה לאמן נלהב, זכה להערכה ולתואר פרופיסור, והיה מועמד לראש האקדמיה לאמנות בסופיה — בולגריה.

חלומות נעוריו הלכו ונתגבשו במשך השנים ולבשו צורה מוחשית. שאיפתו לאמנות לאומית מקורית הביאה אותו בשנת 1905 ארצה, בה הניח ב־1906 יסוד למוסד האמנות „בצלאל". עשרות חניכים צעירים מבני העליה השניה ומהישוב הותיק נמשכו אל המוסד ללמוד בו אמנות ולהשתלם במלאכת מחשבת. הוקמו בו מחלקות לשטיחים אמנותיים, לחפצי אמנות משנהב, כסף ועץ, עבודות קיראמיקה וכו' — ותוצרת זו הביאה עמה בשורת התחיה לבתי ישראל הנפוצים ברחבי העולם. המלכה האנגלית וכן קיסרית אוסטריה רכשו לארמונותיהן שטיחים וקישוטים מפרי עבודתם של חניכי „בצלאל". לרובנה הגיעו בשנת 1910 שטיחים, כלי כסף וחפצי־נוי עשויים עץ־זית מתוצרת „בצלאל" שהוגרלו בין יהודי העיר.

תלמידי הפרופיסור ש"ץ ספגו מתורתו והתלהבותו של מורם לאמנות בכלל ולאמנות היהודית בפרט, תוך אהבה עזה לעם ולערכי תרבותו.

הנה כי כן זכתה רובנה שבה יולד הרעיון על „בצלאל" — מפעל חייו של הפרופיסור ש"ץ בדור התחיה.

א. אבי־מנחם

מן העבר

(חוויות, זכרונות ודמויות)

כי שם רובנה אקרא — קמה גם ניצבה לנגד עיני רוחי תקופה מימי נעורי ועלומי; מתעוררים לתחיה ועולים מן הנשיה זכרונות מימים רחוקים, ימים שטופי־שמש, שאין כמוהם לזוהר ברבגוניותם, ומבקשים להם מוצא.

רובנה היא העיר הראשונה הגדולה אז במרכולתה, במסחר המנופאקטורה, שראיתי וקלטתי את רשמיה. בעיר זו התעוררתי והתחלתי להסתכל בזיוו של עולם, לבוא במגע עם אנשים, בה הכרתי את ספרות התחיה, את העתונות העברית, ובה התקשרתי קשר בל ינתק לרעיון הגאולה. שם נמצא לי ה„סרסור" לעניני ציונות ועברית, חברי לייבל גרבוז (אריה אבטיחי), ששם בפי את העברית („לשון קודש" או „שפת עבר" של אז). על כן מדי יעלה זכר רובנה לפני, ישטפוני רגשות חמים לאותו מקום, לאותה תקופה ולחוויותיה, ולאותם האנשים שהשפיעו עלי את השפעתם המבורכת בדרך החיים שלי.

החורבן הגדול של שנות תש"ב—תש"ג שעקר משרשן מאות קהילות יהודיות באירופה הנאצית, לא פסח גם על רובנה ועל עיר־מולדתי לוצק שכנתה. ואם באחרונה למדתי גירסא דינקותא, הנה פתחה לי הראשונה שער וקשרה אותי לרעיון הלאום, שהיה חבוי בעמקי נשמתי, ולחיי חברה.

בבואי בשנת 1910 לרובנה, נכנסתי לעבוד כפנקסן בבית־מסחר למנופאקטורה. אגב עבודתי נזדמן לי להכיר אנשים שונים, ביניהם צעיר אחד שקראו לו גרבוז (עתה אבטיחי), שכבר אז היה מפעילי הנוער הציוני בעיר, ושעשה עלי רושם מיוחד במינו. בעברי באחד הימים ברחוב, ראיתיו הולך עם יהודי מבוגר (היה זה ברל כורך, סוחר בשקי־קמח) ומדברים ביניהם עברית. התמיהני הדבר: בעצם יום שאינו שבת ולא מועד הולכים להם שנים ומשוחחים „סתם כך" בשפת עבר רהוטה, משל היתה זו שפת־חול שגורה בפיהם. ידעתי שהרב בעירי נוהג לא לדבר

בשפת־חול בשבת כי אם בלשון הקודש, בכל־זאת היה בכך לגבי דידי משום הפתעה גדולה. הייתי מופתע ונרגש ורק מטעמי נימוס לא האזנתי לדבריהם שעה שהלכתי מאחריהם. אזני קלטה רק אֵילוּ ביטויים: „שקל", „ישיבה" ועוד. הבנתי שהמדובר הוא בעניני ציון ונעים היה לי הדבר.

בינתיים נפרד גרבוז מאיש שיחו ואני התקרבתי אליו. הוא הכירני, ובהושיטו לי ידו בחביבות המשיך לדבר עברית, כאילו לא הפסיק את שיחתו הקודמת. אמרתי בלבי: ודאי רואה הוא אותי חבר־לדעה ומניח שאני שולט בשפה. יפה, חשבתי והתאמצתי לענות לו בשפתו, אך הדבר לא עלה לי בקלות. שאלני גרבוז, אם מכיר אני את האיש ששוחח אתו ומיניה וביה הוסיף: הלא זה ברל כורך, הציוני הידוע בעירנו. עניתי מה שעניתי והוא המשיך לדבר על ישיבה שנועדה במועדון חובבי השפה העברית, וגם הזמינני לבוא לחוג עברי זה. מלא רשמים והכרת טובה לגרבוז נפרדתי ממנו ונדברנו להיפגש בבית העסקן הציוני ר׳ יהודה מוטיוק בשבת הקרובה. מאז אהבתי את גרבוז אהבת נפש.

בשבת אחר הצהרים, בשעה הקבועה, סרתי לבית מוטיוק. בכניסתי מצאתי כבר את גרבוז מיסב אל השולחן בשעת „הסעודה השלישית", כשבראש יושב יהודי בעל פנים אצילים וסביבו בני משפחתו. גרבוז הציגני לפני ר׳ מוטיוק שהסביר לי פנים והזמינני לתפוס מקום ליד השולחן. המסובים פתחו בשירה, אולם השירים לא היו מן הזמירות שב„סידור" — היו אלה שירים אחרים: „ציון ציון עיר אלוקינו", „לציון יאָמר איש" ועוד. ישבתי והקשבתי ונהניתי מאוד. הייתי כהוזה וחולם בהקיץ ולא הרגשתי בשעות החולפות, עד שהחשיך. לא הבחנתי גם בשיחה שניהל בינתיים גרבוז עם ה׳ מוטיוק, וקלטתי רק את תשובתו של האחרון: „לצערי לא אוכל הערב להתפנות, מן השמים מעכבים בעדי. תמצא ,פותח׳ אחר, מהחברים הצעירים". גרבוז שתק, נראה נבוך קצת וקם ללכת. נפרדנו מבעל־הבית ומבני ביתו ויצאנו. בדרך הסביר לי גרבוז, שהזמין את מוטיוק לפתוח בשיחת הערב במועדון — והנה נתבטלה התכנית.

הלכנו כרבע שעה והגענו למועדון חובבי שפת עבר שברחוב קניאז׳אָסקי. היה זה ביקורי הראשון במועדון. מצאנו שם כשלושה־ארבעה „מנינים" אנשים משוחחים ביניהם עברית, קוראים ומעיינים בעתונים. גרבוז הודיע לאחדים מהנוכחים על אי־השתתפותו של מוטיוק בשיחת הערב, דבר שגרם לאכזבה רבה. אז קם המורה ליב אייזנברג ופנה אל הנאספים: „מי יקבל עליו לפתוח בשיחה?" הוחלפו מבטים שהתרכזו באחד צעיר, שלמה ברז. הלה סירב תחילה באמתלה שלא התכונן כלל, אך לבסוף קיבל עליו את הדין.

נבוך כלשהו ובהיסוס־מה דיפדף ברז בשבועון „העולם" שהחזיק בידו, התאושש ואמר: „הגליון האחרון של ,העולם׳ הגיש לנו ענין הראוי לענות בו, מלאו שבעים וחמש שנים לסופר־ההיסטוריון אברהם אליהו הרכבי, המשמש ספרן במחלקה היהודית בספריה הממלכתית בפטרבורג. נמטיה ליה אפיריון. נתאר לעצמנו שאיש דגול זה נמצא בתוכנו ונתנה תוקף פעולתו החשובה בשדה ספר ומחקר. וזאת לדעת, הרכבי כתב למעלה מ־400 מחקרים בכל ענפי חכמת ישראל, ביניהם מאמרים רציניים על הגאונים, הקראים, הכוזרים, שבטי ישראל, שפת הסלאבים ועוד ועוד. גדול האיש וככל שנרבה לספר בשבחו לא נדלה את גדולתו ביצירותיו,

ונאה ויאה לנו להתכבד בכבודו ולספר תהילתו וגם ללמוד ממנו". תוך כדי כך עבר ברז לניתוח כמה מאמריו בשטף דיבורו העברי השקט והצח, תיאר והסביר, סיפר ומנה את פרשת חייו ופעליו של הרכבי וערך יצירותיו לדורנו ולדורות הבאים.

דברי ברז שנשמעו בקשב רב משך כל זמן הרצאתו ריתקו אותי. היתה זו חוויה בשבילי: הן ההרצאה מצד תכנה והן המרצה עצמו, שלא התכונן כלל ואף־על־פי־כן יצאה הרצאה מלוטשת כל כך. ברז נתעלה בעיני. חשבתי, אם כוחות צעירים כאלה לנו, השולטים בשפתנו, יודעים להתעמק ולנתח יצירות ורעיונות חשובים — לא אלמן ישראל. מני אז נעשיתי מבקר קבוע במועדון והתקשרתי לפינה רוחנית זו של אגודת חובבי שפת עבר שמשכתני. לא אגזים אם אומר, שלא החסרתי הרצאה או אסיפה אחת, למדתי וקניתי דעת במקום זה והעשרתי בו את מטעני הרוחני.

מאותה תקופה זכורות לי יפה שיחותיהם והרצאותיהם של המורה חייקל קופלמן, תלמיד־חכם, צנא מלא ספרא, מדקדק ובקי בדברי ימי ישראל וספרותו; של המורה ליב אייזנברג, איש משכיל שספג תורת ישראל וספרותה ולבו חדור ציונות; של הסטודנט וולף פינקלשטיין (זאב שוהם) ואחרים, שהיו מרצים במועדון. בחדשי החורף היו מזמינים להרצאות במוצאי שבתות גם מרצים מן החוץ: את המורה חלף מקליבאַן, את לייביש חריף מסלאבוטה, את המשורר יעקב לרנר מקוסטופול ועוד. ההרצאות משכו לא רק את הציונים, כי אם גם רבים מהנוער הלאומי, וכל פעם הייתי פוגש במועדון פנים חדשות.

והנה קרה שהמרצה שהוזמן להרצות במוצאי שבת משום־מה לא הגיע. ישבו החברים במועדון מצפים למישהו שימלא את מקום המרצה הנעדר. בינתיים מסרו שינדלקרויט וגרבוז כמה הודעות על הזמנת עתונים מארץ־ישראל, על פעולות ציוניות בימים הקרובים ועל סידורים במועדון, וגרינפלד — על פעולות תרבות בעתיד הקרוב אחרי כן קם בחור אחד, בעל קומה למעלה מבינונית ונעים־מראה (היה זה ברגר), ביקש רשות הדיבור ואמר:

„חברים, יש לי תבלין שהגיע לידי רק לפני ימים מספר מאודיסה. איני יכול לעכלו לבדי וגם איני רוצה שיהיה כולו שלי. חלק כחלק אחלק אותו אתכם".

הדברים הפתיעו את הקהל ועוררו סקרנות. רבים לא הכירו את ברגר זה שבא לא מזמן מהעיירה בורמיל. הכל היפנו מבטיהם אליו וברגר פתח ואמר:

„ידיד משלי, ציוני ועברי, שחזר בימים אלה מאודיסה, הביא לי נדבת־פה, שיר חדש של משוררנו הגדול ביאליק וגם מנגינה לשיר הביא. ויותר משנאמר בשיר גופו — צפון וגנוז בו, מתפרש ומסתבר מתוכו, לא דברים סתם, כי־אם מלא רמז וסוד. ידידי למדני גם את המנגינה לשיר. האזינו נא למלים וגם לצלילים".

אף כי קולו של ברגר היה צרוד במקצת, לא שמנו לב לכך ובמתיחות רבה והמית־לב הקשבנו לכל מלה ומלה של השיר „הכניסיני תחת כנפך". ברגר ומבטאו הספרדי היפה הפליא והקסים, כאילו שפה אחרת מארץ הקודש שמעו אזנינו.

כאשר יצאתי יחד עם ברגר מהמועדון הזמינני לטייל עמו קצת. נעניתי לו על אף השעה המאוחרת. בדרך המשיך ברגר, כולו מלא התלהבות, לדבר על השיר ולהסביר לי את תכנו הנפלא. נפרדתי מברגר כשלבי מלא על גדותיו ורוחש תודה לו על הערב הנעים שהשפיע עלינו.

אברהם זמיר

מימי המלחמה הראשונה

(קטעים מתוך ספרי הזכרונות של ה. מ. פיסיוק)

...הימים ימי פרוץ מלחמת העולם הראשונה. יולי—אוגוסט 1914. אירופה אחוזה בהלת מלחמה וכמה ארצות נתונות לחורבן בדם ואש.

ברובנה השתרר תוהו ובוהו, הסדר הישן עורער וסדר חדש טרם יושלט. הגיוסים, ההחרמות, הנדידה וכל הכרוך במצב המלחמה הכניסו אנדרלמוסיה בחיים השקטים. העיר, שפרנסתה ברובה על המסחר וקשרי חוץ, אבלה. נסתתמו מעיינות פרנסתם של התושבים, פסק האמון, הופסק האשראי אפילו ללקוחות שנחשבו כבטוחים ביותר. אין איש יודע מה ילד יום ומה צפוי לנו. נפוצו שמועות שמוסדות הממשלה עומדים לעזוב את העיר וכי צבאות האוסטרים מתקרבים והולכים, וסמוך לכך — שמועות מנוגדות. העצבנות גברה, ידיעה רדפה ידיעה ונבלעה בתוכה כגלי קצף על פני ים סוער.

כושר הלחימה של הצבא האוסטרי לא היה רב ביותר, אולם הצבא הרוסי לא עלה בהרבה עליו. הרקבון שאכל בכל פה את הפיקוד הרוסי, הרשלנות ועצלות המחשבה נתנו אותותיהם בכל. קציני גדוד שחנה ברובנה לא ידעו את הדרכים המובילות לכפר הסמוך באסוֹבקוט ונזקקו למורי־דרך מבני המקום, בעוד שהגרמנים הכירו את כל עורקי התנועה ברוסיה, ורשת ריגול ענפה של סוכנים גרמנים, שנשלחו כמומחים סמוך לפרוץ המלחמה לרוסיה לבצע כביכול עבודות שונות שם, היתה פרושה על פני המדינה הגדולה ועשתה את עבודתה בנאמנות, בלי שהרוסים ירגישו בכך.

רובנה היתה קרובה לחזית האוסטרית. יהודי העיר טעמו יפה את טעם המלחמה, יותר מן היהודים שישבו במקומות מרוחקים יותר. יצוין שאצל היהודים ברוסיה התעוררו בפרוץ המלחמה רגשי חיבה למולדתם המתנכרת להם. הרבנים ערכו תפילות בבתי־הכנסת לנצחון הנשק הרוסי, ורבים היו המשרתים בשירות פעיל שהצטיינו בקרבות ותמונותיהם קישטו את העמודים הראשונים של עתוני הבירה. היהודים גם תרמו מהונם לצרכי המלחמה בעין יפה. בעזרתם ופעילותם הוקמו כמה בתי־חולים לצבא, ולא אחד מהקצינים והחיילים הרוסיים ששהו בבתי־חולים אלה הפכו דידי יהודים. הורגשה התלהבות מצד חוגים יהודיים לטובת הצבא הרוסי ולנצחונותיו.

העיר רובנה גם היא לא פגרה מאחרי ההתלהבות הכללית, והעדה היהודית החליטה להביע את רגשותיה בהפגנה המונית אל הצבא החונה בקסרקטינים בירכתי העיר. אבל מה גדלה השתוממותם כאשר הצבא קיבלם בדומית אֵלם — איש לא יצא לקבל את פניהם. היתה זו מעין מקלחת קרה על ראשיהם של יהודי רובנה המשולהבים שאוכזבו. במקום אהדה באו עלילות עליהם, האשימום שהם מרגלים לטובת האויב ובעטים כל המפלות שסבלו הרוסים. ארס העלילה המתועבת הזאת פיעפע בקרב הפיקוד הרוסי ומצב היהודים הלך ורע ככל אשר רבו מפלות הצבא.

העלילות על היהודים היה להן הד גם ברובנה ורושם הדברים עצמו שימש נושא להן. פעם בעברו ברחוב בעיר קלט דברי קצין לחייליו — סיפור־בדים על יהודי מקומי ששמו פיסיוק שהעביר זהב בחביות של בירה מבית־החרושת שלו

לגרמנים. לא מעט דובר נגד יהודי העיר האשמים במחסור בסחורות וחמרים או מעלים את המחירים באופן מבהיל וספקולאטיבי. האוירה הלכה ונתחשמלה, רכוש יהודים נעשה הפקר וחייהם היו תלויים להם מנגד.

ידוע המעשה * ב־16 מיהודי רובנה שהואשמו על ידי מטה הצבא הרוסי כספאקולנטים. הם נאסרו והובאו לברדיטשב, מקום המטה הראשי של החזית האוסטרית, וסכנה היתה צפויה לחייהם. הרבה טרחו בני קהילת ברדיטשב עם רבה הרב יעקב ברמן, תוך סכנת נפשות, עד שהצליחו לחלצם מצרה ולהוציאם לחפשי.

ואז באה התקפת האוסטרים. הם גרשו את הכובשים הרוסים מאדמת אוסטריה ולחצו עליהם בגבולות רוסיה. הצבא הרוסי בנסיגתו פגע בכל ישוב, חמס, שדד, ולא חס על רכוש ונפש של יהודים. רבים החלו בורחים מפני אש המלחמה ומשוד הצבא וזרם פליטים הציף את רובנה. התקרבות הצבא האוסטרי לעיר הטילה אימה על היהודים ורבים צבאו עם מטלטליהם על הרכבות היוצאות כדי להתרחק מהחזית ומהצבאות הלוחמים. הם אמנם ראו כבר מה מראיהם של פליטים עוברים דרך רובנה, אך הם עצמם טרם יטעמו טעם עקורים ופליטים. אחרים, שהיו פחות מבוהלים, או שלא רצו להיהפך לפליטים ולהיזקק לעזרת מוסדות, העדיפו להישאר במקום נתונים לגורלם.

משנבלמה התקפת האוסטרים והרוסים בהתקפת־נגד שלהם יצאו מחפירותיהם והגיעו ללבוב, נראו ברובנה יהודים מגאליציה, ביניהם רבנים ונשואי פנים. היו אלה פליטים יהודים שהגיעו לעיר ממקומות שונים בעירום וחוסר כל. מהם שהמשיכו בדרכם ומהם שנשארו בעיר, ובני רובנה הצטרכו לדאוג להם. הם אוכסנו בבתי־כנסת ובבתי־ספר ועזרה הושטה להם ולמשפחותיהם במזונות, ברפואות ועוד. הוקם ועד לעזרת הפליטים שפעל רבות, באמצעות מתנדבים ורחמנים, להקלת המצוקה. הרבה נעשה למען הפליטים גם על־ידי „הכנסת־אורחים", „לינת־הצדק" ובית־החולים היהודי. הורגשה יד אחים מסורה לאחים בצרה.

משנרגעו הרוחות, החלו הפליטים עצמם להסתדר ולדאוג לצרכיהם. נמצאו ביניהם מוכשרים ובעלי מקצוע ששלחו ידם בעבודה ובמסחר וקיימו את עצמם, והיו שעשו חיל לא מעט. ומשהתרחקה החזית מרובנה באה לה תקופה חדשה, החל שגשוג במסחר ובאספקה לצבא. יהודים עסקו בכל מיני עסקים, כשרים וספק כשרים, והזריזים הצליחו להיהפך לעשירים בן לילה. רובנה, העיר המרכזית בעורף החזית, התעוררה לתחיה בתקופה של גאות חמרית בתוך אוירת המלחמה, שנמשכה כשלוש שנים.

הובא לדפוס על־ידי זאב שץ

תמונות מתקופת המלחמה

בראשית מלחמת־העולם הראשונה התקדם הצבא הרוסי והגיע עד להרי הקארפאטים, אך לא הצליח לפרוץ את שלשלת ההרים הבצורה, כי בינתיים הגיע לחזית זו צבא גרמני והרוסים נאלצו לסגת לאחר מערכת דמים כבדה בשדות

* מפי הרב יעקב ברמן מברדיטשב.

גאליציה. הכוחות האוסטרים והגרמנים הוסיפו ללחוץ ולהתקיף את הרוסים ולדלוק אחריהם; מטוסיהם הטילו פצצות על ריכוזי הצבא והישובים שבהם ניסו כוחות הרוסים להתבצר. הצבאות הנסוגים ניסו להתחפר בהרי גוריוביץ, אולם לא החזיקו מעמד, ועד מהרה נדחקו מתוך שטח אוסטריה עד ווהלין, הגובלת עם גאליציה.

לרגל המצב בחזית החדשה על אדמת ווהלין והתקרבות האוסטרים, נמצאה רובנה סמוכה לשדה הקרב ונתונה לאימה וסכנה. רבים מיהרו לעזוב את העיר ולהתרחק מהחזית, ואלה שנשארו בה — סבלו מהתקפות האויב, מחוסר מזונות וגם מן הגייסות הרוסיים שעברו את העיר ופגיעתם ביהודים היתה רעה.

בפרקים הבאים המובאים מספר „מנוף לנוף" מסופר על ימי המלחמה של התקופה ההיא — חוויות מאימת המצור והסבל של יהודי רובנה.

שלהי קיץ 1916. רבבות פליטים חשו להם מקלט בעיר־המחוז רובנה. תריסי החלונות מוגפים וברחוב אי־מנוחה. עיניים בולשות מפחד, והלב הוזה על אֲפרים ירוקים, שדות חיטה מזהיבה, יערות אפלוליים, מטעי כישות ירקרקים, אילנות עמוסים תפוחים ואגסים, פסי־מסילה מבריקים — קוסמים־מושכים המרחב והמרחקים...

כזאת היא סביבתה של העיר, והעיר עצמה נצורה. ככלבים רעבים נובחים התותחים מארבע רוחות העיר. הזגוגיות בחלונות מתנפצים ובתי־החומה מזדעזעים. התושבים הסתתרו בבתים ובמרתפים. משעה לשעה עוברים גייסות ברחובות השוממים ומקשקשים בכלי־נשקם — הלבבות נקפאו והלשון בפה שותקה. אסמי־התבואה הורקו, והאנשים חשים במחסור.

משנשתתקו התותחים ומכונות־היריה, יצאו הגברים מחוריהם ונתכנסו חבורות־חבורות בקרנות־הרחובות, הצטופפו והשיחו בבהילות בעניני־היום: עזובה העיר ללא שלטון, מלכות־הפקר... דוחקת השעה להשיח כל המעיק על הלב, כי כל רגע בחזקת מתנה. שהרי הבא אחריו, מה יביא עמו: נהם־תותחים, טרטור מכונות יריה, זמזום פגזים המצטלבים במעופם על הגגות בסחרחורת שטנית — או אותו, את המוות עצמו?..

ביום האחרון למצור, בין השמשות, נתכנסו דרי הסימטה במרתף ביתו של וולף הפונדקאי. הישיבה בצוותא הפיגה מעט את האימה. המרתף האָפל נתמלא רחש. נהם־התותחים נשמע עמומות, כמתגלגל ממרחק רב, כמסונן בעד כרים וכסתות. הדלת הוברחה בבריח, אין יוצא ואין בא.

אמא באה עם חיימ׳קה ובידה צרור מלבושים, כר ושמיכה, נדחקה לפינה וציוותה עליו שלא יתרוצץ אלא יהיה מצוי בסמוך לה. פתע נתחלחלה, באה ועמדה לפני בעל הפונדק הטרוד והמבוהל.

„ר׳ וולף", התחננה, „אנא, פתח, אצא לרגע ואחזור".

„מה?!" גער בה הפונדקאי וזקנו רוטט, „כעת?! סכנת נפשות!"

במוחה של האשה חלפה מחשבה במהירות הבזק:

„ר׳ וולף, אחזור תיכף", וסיננה בלחש, „שכחתי והשארתי על מדף החלון גפרורים ובקבוק מלא נפט... למען השם, ר׳ וולף, הרי יוכלו שונאי־ציון, להציתנו וכל הרחוב יעלה באש..."

טענה זו השפיעה. הבריח הוסר, הדלת נפתחה והאשה התחמקה ויצאה. לא עברו אלא רגעים מועטים, חזרה.

„עתה, חיימ׳קה״, לחשה, „הצלתי את כלי־הכסף ואת גביע־ה,קידוש׳ — שקיבלתי מסבא שלך, שבא לו מסבו־של־סבו, מדורי־דורות. אם יקרה אותי מה, תשמור עליו, בני...״ לחצה את ראשו ללבה.

חיימק׳ה ישב מוסתר בפינה וסובב את הגביע בידו. לאורה הדל של עששית־נפט, שהתנודדה על התיקרה, התבונן בפיתוחים מעשה־חושב: טירת מלכים... צריחים מחודדים... פלטרין של זהב... ארמון מפואר... ארמון־הארזים של מלכי בית־דויד ?.. ובני־מלכים — כלום אינם בני־חורין ?..

הנהם גבר ונפסק חליפות.

...ובלבו של חיימק׳ה התרקמה בבואה של עולם־פלאים, שמשובצים בה יערות אפלוליים, שדות זהובים, נהרות ירקרקים, פלגי־כסף ופירות ריחניים, רחשי־רזים וטירות־מלכים. — — —

„קומה, בני, האיר הבוקר! נצא מהמרתף, מהאופל״. חיימק׳ה חש יד רכה מפרפרת על מצחו. „ניצלנו, בעזרת האל. קומה, אולי כבר נפתח העולם לפנינו?״

הוא התנער, שיפשף עיניו בידיו הקטנות: מיצר היה על חלום־הפלאים שנגוז. וכלום אין החלום מבקש שילכו אחריו, שיתפסוהו?

הרחוב היה שטוף שמש. עוד אמו טרודה לראות אם לא נפגע הבית, אם לא נשדדו החפצים — ברוך השם הכל מצוי, אלא שלא במקומו... — וחיימ׳קה כבר שוטט ברחובות הדוממים. רקבובית טריה של תפוחים בשלים גירתה את נחיריו; צפור מתרוננת בעפאי־האילנות משכה את לבו... בחללו של הרחוב נישא ריח מעורב של פירות, דגים וחלות טריות, שנשתמר בשווקים השוממים.

יהודי זקן, כפוף ממשא־שנים, הוציא ראשו מסימטה, התבונן לכאן ולכאן ויצא. זקן־שיבה ארוך כיסה את חזו הנפול; מגבעת של פלוסין לראשו ומתחתה כיפה. תיק הטלית והתפילין תחת בית־שחיו. מנקש במקלו במרצפת החל צועד, והנקישות העלו הד צלול בדממה העצורה.

מעבר בית־החרושת לריבה התקרב אחד מהכנופיה שלכדה את העיר. כובע־הכבשים שמוט על־צדו, שפמו סמור ועיניו אדומות, שתויות. מגפיו המסומרים מנקשים במרצפת ועל שכמו הימני עמוסה חבית מוגפת. עיניו מתיזות שנאה. „ריבה! ריבה! הרי מה הותירו האויבים! ואי הפת לריבה?!״ קצף ניתז מבין שפתיו: „הרי יהודי!״ הניף את החבית מעל ראשו והנחיתה בתנופה על ראש הזקן. הזקן קרס תחתיו, ומפיו זנק סילון־של־דם — — —

ליד כתלי החומות התחכך חיימ׳קה בחשאי, כחתול נרדף. משראה שאין איש סביבו, רץ בכל כוחותיו הביתה אל אמו. אותה שעה התרוצצה האם בהולה ברחוב ושאלה לבנה. מיהר הנער וכבש ראשו בידיה ובכה וכל אבריו רוטטים.

„השבח לאל, בריא ושלם אתה, בן סורר שכמותך! בשעה זו מהלכים ברחובות?!״

שמח לב האם שהוחזר לה בנה ולא ידעה, כי אותה בבואה המשובצת בשפוני־לבבו נפרמה ללא־תקנה...

משה תמרי

רשמי רובנה

לא קל הוא לרשום דברי־ציון למצבת רובנה, שכן לא היתה זו מעור אחד. כי לא הרי רובנה של ה„פּוֹשטוֹבקה" כהרי ה„ווֹליאַ", ושתיהן אינן כזו שבמרכז, בלב השוק, ה„ברוֹם", וכ„קראַסנה" ובנותיה, הסימטאות של דלת־העם. וכל־כולה של רובנה זו, בכל ישותה הגיאוגרפית האחידה, הרי לא היתה ברבע האחרון כברבע הראשון של המאה הזאת.

אצטמצם איפוא בכמה שורות לגלעד זה, בציון לבית אחד בלבד מסימטה אחת של רחוב.

הבית הוא ביתו של הדוד ר' מאיר'קה פאַטשאַניק, הרבי מרובנה — אחיו של הרבי ר' שמואל מברזנה, בית סמוך וצמוד לבית־הכנסת „בית שמואל", ע"ש הרב הנ"ל.

משם, מהאשנב של עליית־הגג, הקרוע לאחורי הבתים, הרעועים, סמוּכי דופן, טלואי קרשים, משכנות פשוטי־עם, עניים ואביונים, „עמך" — משם נגלה לי העולם הגדול, באביבו הוא, ובהנץ חיי אני.

ריח הפחם של הקטרים מתחנת־הרכבת הגיע לאף, כשהוא נישא על פנסים אדומים, כחולים וירוקים, רוצדים קורצים באורם, והם מלווים צפצופים וצלצלי הפעמון — „הצלצול השלישי": סאַרני, קובל, קיוב...

בשנים אלו היתה רובנה עיר־מחוז לעשרות ערים ועיירות קטנות, קטנות שבקטנות, מהן בעלות שם עולמי — כמז'יריטש, דובנא, קוריץ, אַניפּולי, ומהן בעלות שם באופק הווֹהליני־אוקראיני, עיירות סתם, משכנות ישראל.

רובנה היתה צומת־דרכים לצפון ולדרום, לפּוֹלאַסיאַ וביצותיה: סארני, אולאַבסק, לונינאָץ, פינסק, ודרך שניה לזדולבונוֹבוֹ, דובנא, ברדיטשב, קאזאטין ו — אודיסה.

ואנו, בני העיירות הקטנות, היינו גאים על כרך גדול זה, נועצים בו את הקנים הרכים של עיירותינו הנידחות ותולים בו את קולר חיינו. כששאלו בן בראָזנה או סאָלישט־קטן ואלכסנדריה, מהיכן הוא — והיה עונה בגאווה: מרובנה! רק בחקירה שניה או שלישית היה מתגלה, שהנשאל הוא למעשה מעיירה קרובה, שהיא כ־50 פרסות מרובנה...

מכל העיירות היו נוסעים בלילות בדרך־המלך, בשבילי יערות־לבנה־ואלון ובכבישים רעועים עם בעלי־עגלות יהודים, עליהם שרו שירי־עם, ובעגלות של גויים על ערימות שחת ושקי־קש. מיטלטלים בנדודי שינה כל הלילה כדי להגיע לפנות־בוקר לשערי רובנה — ו„הרי כל היום לפניך".

כשבאים, נכנסים לבית־המדרש הגדול של ר' לייביש, שהוא בלב־לבו של השוק, למעשה חלק ממנו, ומקבלים מהשמש טלית־ותפילין לתפילה. משם קרובה הדרך לבית־המלון של דוד ראסיס או פיניה גלייט, מזמינים מיטה ללינת־לילה ואוכלים ארוחת־בוקר.

מיחם־הפליז עומד על כנו בקצה השולחן, והוא לוחש ורוחש, מעלה אֵד והבל, מרגיע ומעודד. נוטלים זוג לחמניות צמודות זו לזו, מורחים בחמאה, שותים תה מתוק לתיאבון, ומחליפים דברים בעניני מסחר.

את מי לא פוגשים באכסניה נאה זו, ועל מי ומה אין מספרים פה? מובן שכל

אחד וסודו, סוד מקחו וקנינו, עמו. אך מחוץ לזה הרי באמת אין סודות, מה יש איפוא להעלים? גומרים ומברכים בחטיפה ברכת־המזון ומתחילה הריצה. שגור בפי אלה הביטוי: „היום אינו עומד, מסתובבים פה ושם, ופנה יום".

לאן רצים? — אם לאריגים, „שניט־סחורה", בשעורים לא גדולים, הרי לפניך „יאנקל־יוביכה", אשה מכובדה, עקרת־בית ואשת־חיל, ואם לאריגים בסיטונות, מי לנו גדול ומפורסם יותר מאשר „למלך־שץ ומַנזוֹן"? יער של אריגים, משיראַין וקטיפה עד לאריגי־צֶמר — שעטנז, בשביל עובדי הרכבת, הם ומשפחותיהם, בדים של מוֹרוֹזוֹב וזשיראַרדוֹב וכו'. כי הרי בסאַרני הוא ה„דאֶפּוֹ" ויש סוחרים שהצליחו לחדור כקבלנים־סַפקים לכל כסותם ולבושם של עובדי הרכבת. מובן ש„אין העין צרה חס וחלילה בהם, אבל בפרנסה הם כבר מובטחים".

רצים וקונים. וסוחבים משאות, והחדר מלא וגדוש חבילות וצרורות, ארגזים וקופסות של סוחרים וקומיסיונרים.

לפנות־ערב באים לביתו של הדוד ר' מאיר'קה. ביקור זה שייך ל„חציו לכם", משל נשף בלט או אופירה, להבדיל, לאחרי עמל היום. בית זה, רובו הוא בית־תפילה, ושלושה חדרים אפלים־למחצה בצדיו, שוקקים אורחים, קרובים, „רבי"ים מהעיירות הקרובות ו„נכדים" רחוקים. האחד הוא בנו של ר' מיכל'ה מקוֹריץ, בא עם הבחור שלו, צעיר בחתימת זקן ושפם צומח העומד השנה להיקרא לעבודת הצבא. הוא גאה מאד על עיניו קצרות הרואי ואומר שהוא „הולך על העיניים". הוא בא להיבדק אצל הד"ר גורפינקל: יש לו „דיוֹפטרס" וגם „סיגמיטיזם". לעומתו, נמצא פה הרבי מלוצק עם הרבנית שלו ועם הבת, שבאו לקחת בגדי־חתונה. וקרוב שלישי, מאוּליק, בא לד"ר סגל, רופא שהכל מספרים בשגעונותיו ובגאונותו כרופא: „כשמצליחים למצוא את השעה הטובה שלו, אז אין כמוהו"...

הדוד ר' מאיר'קה אוהב את הבית כשהוא צפוף, מלא אורחים; אז מורידים כמה דלתות מהצירים ונותנים אותן על גבי ארגזים בבית־הכנסת... ומחכים עם ארר־חת־הערב עד רבע לפני חצות, כיון שאותה שעה מגיעה הרכבת האחרונה מפּוֹלאָסיאָ.

אצל הדוד ר' מאיר'קה רואים גם את העסקנים החשובים, מהם שעומדים בראש הציונות במקום, ומהם עסקנים סתם. שמו של ר' הירש העליר הולך לפניו בכל העיר. רואים אותו רץ ברחובות, נחפז תמיד לדבר־מה „מאוד חשוב", ועל־פי־רוב הוא מאחר בכל מקום... ר' שלמה קוליקוביצ'ר מקובל גם בעיני השלטונות. הוא יושב אפילו במועצת הבנק הממלכתי.

בביתו של הדוד ר' מאיר'קה אין נותנים את הדעת על „ציוניסטן", כיון שעם אלה נמנים, לדבריו, בעיקר החפשים, בעלי „קרקפתא דלא מנחי תפלין". אולם נרתעים מלהטיל בהם דופי בגלוי, משום שבכל זאת המדובר הוא בציון וירושלים...

בבית מצויות גם בנות צעירות, הנעלמות מפעם לפעם למספר שעות. כפי הנראה, מציצות הן ל„חובבי שפת־עבר". מובן שזה אינו לרצון ההורים אך יותר טוב ופחות מסוכן מאשר להיגרר אחרי ה„בונדיסטן". הנה „יושבים" מאחרי בריח וסורגי־ברזל כמה צעירים וצעירות — בנים ובנות לבעלי־בתים חשובים בעיר.

בית־הסוהר עומד ליד החורשה, ושם דוקא, כלהכעיס, מסדר ה„בונד" „מַסוּבקה". רובנה העיר שרויה תמיד בתנועה חברתית־ציבורית. לשבת אחת מגיע הרבי מסטולין והעיר — כמרקחה; הוא מבקר ביקור של כבוד אצל ר' מאיר'קה

והלה, לבוש בגדי־שבת, משיב לו ביקור שיגרתי, נימוסי, לשבת שניה.

מחכים לגרינבוים — וכבר ידוע זמן ביקורו של ז׳בוטינסקי. „הרב־מטעם", גרינפלד, מכין כבר את הנאום ל„בנקט".

אצל ה׳ מוטיוק מתכננים תכניות של מפעל ציוני חשוב — וצירים נוסעים לקונגרסים, מקיימים „מנין" ציוני בשמחת־תורה ואיסוף כספים בקערות בערב יום־הכפורים.

על כסא הרבנות יושב ה„קליירקר", רב גדול בתורה ויודע פרק גם בהויות העולם; הוא יושב על מדין בעסקי יערות.

יש ברובנה גם קבוצה נבחרת, גבוהה, של משכילים. אלה, שמם הולך לפניהם מחוץ לגבולות העיר: ד"ר זילברפרב, מי שעתיד להיות מיניסטר לשעה קלה, כרבי שאול וואהל מלך פולין ליום; ד"ר נחום שטיף, (בעל־דמיון), בן אדיר, ועל ידם ומסביבם קבוצה של אינטליגנטים. כל מאמר של ד"ר ז׳יטלובסקי הוא מאורע, ממש כמאמר של „אחד־העם" ב„השלוח" בחוגי הציונים. אלה יריבים הם בעולם המחשבה.

יהודים אורגים את מסכת חייהם בצד האוכלוסיה הפולנית, הקאתולים האדוקים והגויים האוקראינים, שאתם חיים הם בכפיפה אחת במסחר וקנין, מכר במזומן ובחוב, לפי הפנקס...

בשבתות הכל סגור ומסוגר, כלתה רגל מן השוק, ויהודים נוהרים לבתי־כנסיות. ואילו בראשון־לשבת סגורות דלתות החנויות בחזית וחיי מסחר מתנהלים במסתרים, דרך החצר. היום יום שבת שני של גלויות והם, אדוני הארץ, הולכים לקול צלצולי הפעמונים לבתי־היראה שלהם. אם עלתה ברצונה של קבוצת פורעים, ביום א׳ שבסמוך לפסחא, להשתובב, הופיעו בעלי־זרוע מבני ה„ווֹליא" והשליטו סדר. ובקלוסוב שבפולאָסיאָ ובגרוכוב יש נקודות־הכשרה וצעירי רובנה והסביבה במנים עם המתכשרים. עולים לארץ ישראל גם ראשי העסקנים הציונים. עולם כמנהגו נוהג.

ושנים חלפו־עברו ויהודים הסתגלו גם לשלטון הפולני עם הסטארוסטבה, החליפו את הרוסית בפולנית, תוך כדי שמירה על הגחלת הלאומית היהודית, הלוחשת תחת אפר, במסתרים, במאבק על צביון החיים, במלחמה קשה ונואשת על הקיום, הם קנו בתים ובראו יערות, השיאו בנים ובנות ואיש לא ניבא והלב לא חזה את החזות הקשה של אבדן ושאול, שאול אחת, שבלעה ביום אחד כשמונה־עשר אלף נפש מישראל על זקנים וישישים, עוללים ויונקים, רבנים ו„רבי"ים, ציונים ויריבים... הכל נמחה בדם ואש ותימרות־עשן, ה„ברוֹם" והווֹליא, הפוֹטשטוּבקה וקראסנה, וכל הקהל הזה החי ותוסס, היוצר ובונה. אבד זכר ושריד לבית הדוד ר׳ מאיר׳קה והדודה הצדקת רחל־פעסיל, שבימים הקשים לא היה לה עוד דבר בביתה לחלק לנצרכים מחוץ לחַמין עם מין תמצית של תה — ואתם יחד שתי האחיות היקרות, שעד היום לא העליתי את השמות הטהורים שלהן על דל שפתי מחוץ לתפילת „יזכור", על משפחותיהן, ילדים וילדות. הומה הלב לזכרון קן־הנעורים, ובוכה במסתרים על השכחה המציפה את הכל, ועוד מעט והכל יהיה כלא היה...

י. ל. יונתן (טויבמן)

קטעי זכרונות וחוויות

לנשמת אבי ר׳ ליפא קורניק ז״ל

דור אחרון לגלות, ראשון לגאולה

אבנים פורחות באויר ומנפצות זגוגיות של חלונות בבתים ובחנויות, שערים מוגפים במהירות בפני פראי־אדם, צעקות פראיות „ביי ז׳ידוב״ בהמשך ישר לקריאות „לחיי הריבולוציה״ בהפגנה המונית לכבוד המהפכה הרוסית של 1905, — אלה הם זכרונות ילדות ראשונים שלי. מאז שמור בלבי יחס של כבוד לסבל היהודי, שבאַלות ובאבנים ובנחת זרועו הטיל את אימתו על הפורעים הגוים, הבריחם והציל את יהודי רובנה מפורענות.

בתוך גבולות העיר היו ה„שקצים״ נוהגים מידת דרך־ארץ ביהודים, אם כי בהיותם מבוסמים מוטב היה להתרחק מהם. לא כן מחוץ לגבולותיה. שם לא היו מחמיצים כל הזדמנות להתגרות ביהודים, שהיו מחפשים מגע עם הטבע ואויר צח, וטוב היה להמנע מטיולים ביחידות. בקייטנה הקיצונית ביערות קליבאן, בה היינו מבלים את ירחי הקיץ, היו לעתים יהודים ערומים וערומים־למחצה מבקשים עזרה אחר פגישה עם „שקצים״ בדרך מן העיירה לאֵזור הקייטנות. מראות אלה נחרתו אף הם עמוק בזכרוני. לא חשוב, אם היתה כאן כוונת שוד או התקלסות ב„ז׳ידים״. עובדה היא, שכל הנפגעים מאחינו בני ישראל היו.

חייה הרוחניים של העיר היו מרוכזים בבתי־התפילה. החשובים שבהם — „בית־המדרש הישן״, „בית־הכנסת הגדול״ המודרני וה„טריסקער קלויז״, מרוכזים היו באותה סביבה והיוו מעין מרכז תרבותי־רוחני. יראת־קודש היתה נסוכה על סביבה זו בשבתות ובימים טובים, וביחוד ב„ימים נוראים״. אנשים היו מכתתים רגליהם ממרחקים להתפלל בבתי־כנסת אלה. ביקור של הרבי מטריסק היה מאורע כביר ואלפי אנשים היו נדחקים ל„קלויז״ ל„שלוש סעודות״ כדי לזכות בתקיעת כפו של הרבי, יותר נכון במגע האגודל שלו. הייתי מאוד מאוכזב כאשר „תקיעת־כף״ כזו נתגלתה לי בדמות מגע רופף של האגודל והאצבע, אך לאחר שיקול הצדקתי את הרבי. וכי באמת אפשר בזמן כה קצר ללחוץ ידיהם של אלפי אנשים?

בנין „הכנסת־אורחים״ שבשכנות ל„טריסקער קלויז״ היה מאכסן לא רק עוברי־אורח נוטים ללון, שאין הפרוטה מצויה בכיסם. איש יהודי כי השיא את בתו (שלא כבימינו אלה, רחמנא ליצלן, שהבנות מוצאות להן בעצמן את חתניהן...), והזמין לחג־הכלולות את קרובי משפחתו וידידיו בקומת הקרקע של בנין זה. ה„כלי־זמר״, שנלקחו ממש מתמונותיהם של שאַגאַל ומנה כץ, היו מנגנים ערב־ערב אותן המנגינות, ה„בדחן״ היה משמיע אותן הבדיחות התפלות והילדים הסקרנים היו מקבלים אותם ה„לעקעכלאך״. ורחוב זאמקובאַיאַ צהל ושמח עם צאת תהלוכה — אחת עם החתן בראש ואחריה השניה עם הכלה בראש, ולפניהם מרקדים המחותנים את ריקודי הקבצנים מ„הדיבוק״ לקול המנגינות העליזות של ה„כלי־זמר״, — בואכה בית־הכנסת הגדול, מקום החופה, וחזרה לבנין „הכנסת־אורחים״.

חג חג ותכונותיו, חג חג ושמחותיו. לביבות, הדלקת נרות ודמי־חנוכה, חבילות השי עם הפירות המיובשים מארץ־ישראל, כביכול, בט״ו בשבט, משלוחי המנות והקבצנים המחופשים והסעודה המסורתית עם ה„קרעפלאַך״ ואזני־המן בפורים, פולחן אפיית המצות ומבצע הנקיון לקראת חג הפסח, ה„ביקסלאך״ — סמל

הגבורה היהודית — בל״ג בעומר, קישוט הבתים בירק ותיקון חצות בחג מתן התורה, הקמת הסוכות וקישוטן בחג האסיף, יראת־הקודש ב„ימים נוראים״, ועל כולם שיא ההתלהבות החסידית בטקס ההקפות, הריקודים, הסביאה והזלילה בשמחת־תורה, — כל אלה הוסיפו תוכן וטעם לחיים התפלים של היהודים, הבהולים כל ימות השנה על סחרם ומלאכתם, שימשו מוקדי־אור בחיי הילדים שהיו מכלים את תקופת שחרותם בחדרי־ה„דרדקי״ האפלים ליד שולחנות ארוכים אפורים, מטלטלים את גופיהם הרכים בפקודת ה„רבי״ (וכל המרבה לטלטל הרי זה משובח!) וחוזרים בצוותא על הקמץ־אלף — אָ וקמץ־בית — בָ, ולאחר מכן על פרקי גמרא, שהיו לרוב נשגבים מבינתם, וגם לא הבינו על שום מה עליהם לשנן אותם...

מַשבי הרוח של דור ההשכלה והציונות השאירו משקעים פורים על אדמתה הדשנה של רובנה וסביבותיה. ניצני ההשכלה היטו חלק מהנוער לכתלי בית־הספר הריאלי, שהיה מתגאה בחניכו — הסופר המפורסם והאדם בעל שאר־הרוח קורולנקו. אולם רוחו של סופר זה לא היתה שרויה על בית־ספרו, שהקפיד מאוד על „מכסת האחוזים״, כדי לשים סייג למספר תלמידיו היהודים. „בית־הספר היהודי״ וה„פרו־גימנסיה״ יכלו רק במעט למלא את החסר, ורבים היו הנודדים על פני הכרכים ברחבי רוסה וחודרים לכל פינה כדי לרכוש השכלה תיכונית וגבוהה. גימנזיסטים, ריאליסטים וסטודנטים אלה היו זוכים להערצה וקנאה בבואם בימות חופשתם הביתה, מקושטים במַדיהם עם הכפתורים הנוצצים. במיוחד עשו רושם על הנוער תלמידי הקונסרבטוריונים עם ה„אֶפּולטים״ על כתפיהם.

ההתעוררות הציונית, שליוותה את תנועת ההשכלה, הקימה תריס בפני סכנת ההתבוללות, שהיתה חבויה בנבכי תנועה זו. „החדר המתוקן״ של „שמונה רגליים״ (על שם ארבעת מייסדיו: המורים אייזנברג, בורשטיין, פרילוק וריבנזון), שבו למדו „עברית בעברית״ גם לימודים חילוניים, משך מספר רב של תלמידים והשפעתו היתה ניכרת מאוד. השפה העברית נהיתה שגורה בפי תינוקות־דבית־רבן והעתון העברי („השחר״, „עולם קטן״, „הפרחים״) מצא לו מהלכים בין הילדים ואף בין המבוגרים („הצפירה״, „הזמן״). נוער מפיץ בולי הקהק״ל הפך להיות אורח קבוע בכל שמחה יהודית. הדבקת בולי הקהק״ל על מעטפות המכתבים, נוסף על בולי־הדואר, הפכה להיות מנהג. בין „קערות״־הצדקה בבתי־התפילה בערבי יום כיפור, פילסה לעצמה „קערת״ הקהק״ל מקום בראש התור. החינוך הציוני הוכיח את השפעתו, ובבוא השעה היתה הקרקע מוכשרת להקמת מוסדות תרבות בעברית ויהודים רבים — באופן יחסי בהשוואה לערים אחרות — נהרו לארץ, ותודות לכך ניצלו מהתופת.

בסערת המלחמה והמהפכה

סערת המלחמה העולמית הראשונה על כל מוראותיה; זרמי פליטים וחיי־חזית; הפלת משטרי מלכות וחבלי הקמתם של אחרים במקומם; מהפכות חדשות לבקרים וחילופי שלטונות; בשורות־שחרור של עמים מדוכאים, והצהרת בלפור בתוכן; כנופיות ופוגרומים ביהודים; תמורות ומהפכות בחיי הכלכלה והרוח של עמים וארצות, — כל אלה קיעקעו את אֻשיות ההווי היהודי הגלותי, ששרשיו לא היו נעוצים בקרקע מולדת, וגרפו בזרמם את האידיליה המדומה של חיי גולה.

הנוער היהודי — על פרשת דרכים, בין קסמי המהפכה המשחררת לבין התביעה הציונית, נפילת טרומפלדור וחבריו, ראשית ריכוזי נוער ב„החלוץ" להעפלה ועליה, ספרות עברית ופעולות „תרבות" מזה; ופוגרומים מעשי ידי אוקראינים ותעלולי ה„יבסקציה" באזורי השלטון הבולשביסטי, שמועות על סגירת משרדים ומוסדות ציוניים ומאבק נואש עם מפלגות המקדשות את שם הגולה מזה, — כל אלה משמשים דרבן לפעולה נמרצת ומזורזת, גזירה שמא נחמיץ את שעת־הכושר, גזירה שלאסוננו נתאמתה בחלקה.

1918. השלטון מתחלף חדשות לבקרים, לעתים בלי להרגיש בזה כלל. ויש שאינך יודע כלל מיהו השולט בעיר, או שכמה שלטונות בערבוביה שולטים בחלקי־עיר שונים. מזמן כריתת שביתת־הנשק בבריסק, חונה בעיר צבא־כיבוש גרמני, אשר בהשפעת התבוסות במערב משתדל לבלי להראות את נחת זרועו. הקשר עם העולם רופף והידיעות מקוטעות ובלתי־בטוחות. אולם כאשר בבוקר בהיר אחד מצאנו פתאום את העיר ריקה לחלוטין מגרמנים, שיצאוה בחשאי בחשכת הלילה, הבינונו כי המלחמה הגיעה לקצה בתבוסת הגרמנים. מעתה יכלו כנופיות האוקראי־נים להשתולל באין מפריע, ללא תגובה או תמיכה מצד הגרמנים, לפי צרכיהם.

באוקראינה ה„חפשית"

משגורש סקורופדסקי מקיוב, איוה לו למושב ממשלתו את רובנה, אולם גם בה לא האריך ימים. פטליורה ירש אותו והוא מגייס נוער למלחמה בבולשביקים ממזרח ומצפון, בסקורופדסקי — מדרום ובצבאות פולין ממערב. גם יהודים מצטוים להתגייס. ברם ההתלהבות לענין שחרור אוקראינה, שבתחילת המהפכה עורר אהדה בקרב הנוער היהודי, הולכת ומתנדפת עם הידיעות על הפוגרומים. היהודים מהססים, נמנעים. „חוטפים" חייבי־גיוס ברחובות ובולשים אחריהם בביתם. להסתתר? לשבת במחבוא עד יעבור זעם? — לא, נוער יהודי שחונך להתנערות מכבלי גלות לא ילך בדרך זו.

החיים בקסרקטין על ה„ווֹליאָ" אינם מושכים ביותר, שכן שם שולטים צפיפות, לכלוך ורעש. השתדלתי והורשיתי לאַשרי ללון בבית. אולם לא אשכח את החוויה של זמרה עממית בליל השמירה, זמרה בלתי מאורגנת של פשוטי־עם, שהשמיעו להנאתם בשני קולות שירים עממיים אוקראיניים. מי שלא שמע זמרה זו, לא שמע זמרה עממית יפה מימיו. צלילים רכים, ערבים לאוזן, חודרים עד נבכי הנשמה, מעוררים געגועים וכיסופים. ממש אגדה מאלף לילה ולילה, בדומה לאותו סלסול הנגינה של המוּאֱזין בסקוּטרי שליד קושטא באוקטובר 1920 בדרך ארצה.

אדם יודע קרוא וכתוב בצבא פטליורה „מציאה" גדולה הוא. גילו אותה לאחר יומיים של אימונים בתרגילי סדר ונשק עם „חוֹחוֹלים", שנשגב היה מבינתם להבדיל בין ימין לשמאל ושלא יכלו בשום פנים לתת לי אחר־כך, בתפקידי כמזכיר הפלוגה, פרטים על גילם או ידיעות אישיות אחרות. אולם את ההבדל בין נוצרי ל„ז'יד" ידעו יפה. הבחין בכך גם ה„סטארשינה" (שר־המאה) שלי. הוא היה אמנם מרוצה מאוד, כאשר יומיים לאחר שמסר לידי את התפקיד להקים משרד ומשרת שיעמוד כל היום לשרתני, ידע כבר את מספר החיילים בפלוגתו ושמותיהם; וכיון

שהתידדנו הבטיח לי, בדרך לנובוגראד—ווֹהלינסק, כי יראה להם ל„ז׳ידים״ אלה את נחת זרועו על אשר, תוך נסיעה ברכבת, ניסו חיילים להשתמש הלכה למעשה בידיעות שהיקנו להם בשימוש ברובים. בין היורים היו, כמובן, „גויים״ בעיקר, אך „השעיר לעזאזל״ נמצא.

אותו קצין הופיע בראש „פלוגת־ההצלה״ שנשלחה, בהשתדלות פרנסי העיר, על ידי הקוֹמאנדאנט קוֹבּאֶנקוֹ להציל את רובנה מידי ה„סיטשביקים״ שהשתלטו עליה ובמשך כ־20 שעות נתנו פורקן ליצר השוד והרצח שלהם. „מה קרה לכם כאן״? שאלני, כשהוא צועד בראש הפלוגה ברחוב הראשי. — „חבריך השתוללו כאן במקצת״, עניתי לו, כשדמי רותח בקרבי למראה ה„מציל״. „אין דבר״, אמר והמשיך לצעוד. „אלה גואליך, ישראל״ — חשבתי בלבי וחרקתי שן. אותה פלוגת־הצלה, והקצין בתוכה, נפלו אחר כך בשבי הפולנים. זכורני, חדשים מספר לאחר מכן, בימי שלטון הפולנים בקיוב, פגשתיו ברובנה, כשהוא מכתת את רגליו מהשבי הפולני בכיוון ביתו בסביבות פולטאבה, לבוש בלויי־סחבות ומזה־רעב. לא נתעורר בי כל רגש של חמלה אליו. חסר־אונים הייתי קודם לתעלוליו ואדיש עכשיו למצוקתו. זו היתה נקמתי, נקמה יהודית...

ואף זו נקמה יהודית: ה„סיטשביקים״ שהשתוללו בעיר, חלק מהם הצטרף לאותה פלוגת־הצלה (הפורעים הפכו מצילים!..) ונפל בשבי הבולשביקים. אחדים מהם הוצאו להורג ביער מאחורי בית־הספר הריאלי בגלל שייכותם לצבא האויב, ואולי באמת, כפי שסברו אחדים, בגלל מעשיהם ה„יפים״ בעיר. בין ההרוגים זהיתי אחד, שראיתיו בעת שביצע מעשי שוד ורצח, פורץ חנויות ומחלק סחורות לאכרי הסביבה, שבאו בעגלות וסוסים ליהנות מן ה„הילולה״. ראיתיו רודף יהודים שהעזו להיראות ברחוב. פניו היו מעוותים ומרוטשים. הצטערתי צער רב על אשר לא תלוהו ולא נתנו הזדמנות לתושבי העיר, שבהם התעלל, לגזור אברים מן הגוף החי. כאלה היו היצרים באותם הימים, יצרים של חיי־חזית...

בצבא פטליורה

החזית נעה ומתקרבת אלינו. מצפון וממזרח — הבולשביקים, מצפון־מערב — הפולנים. קבוצת מגויסים חדשה הגיעה מאוֹברוּטש ופתחה בהסתה חריפה נגד היהודים. האטמוספירה במחנה מחניקה ומסוכנת. בין היהודים מתלחשים על עריקה, שהיא לא פחות מסוכנת. הקצינים, שעם כולם קיימתי יחסים טובים ועם רבים מהם אפילו התידדתי, ביחוד אחרי שלימדוני לשתות אתם „סַמוֹגוֹנקה״, היטו אוזן קשבת להסברותי. השיחה, שנמשכה שעה ארוכה, הקיפה את בעיית השתתפות היהודים בצבא בכלל. תוך שעות ספורות קוימו אסיפות של הפלוגות, ההסתה חוסלה והמתיחות רפתה.

אוסקילקו, מפקד החזית הדרומית־מזרחית, מנושאי־כליו הראשונים של פטליורה (נרצח זמן־מה אחרי פטליורה בקרבת רובנה), מבקר במחנה ומקבל משלחת של חיילים יהודים, הקובלים בפניו על יחס רע והפליות. הבטחותיו — קלושות ביותר. וכי מה אפשר היה לצפות מאתו — אכול השנאה ליהודים, לאחר שהסכים לתת חסות לכנופיה מפרוסקורוב, שידה היתה בטבח ההמוני ביהודיה? התערבותו של קומאנדאנט העיר הזכור לטובה — קוֹבּאֶנקוֹ, היא אשר מנעה את בואה של כנופיה זו לרובנה.

בכפר ליד גורודוק, 9 ק״מ צפונית־מזרחית מרובנה, עסוק הגדוד ה־49 ע״ש פראנקו בשמירה על המעברות והגשרים בפני חיילות פולין. בוקר אחד מתמלאת האוירה שמועות מדאיגות: רובנה בידי הבולשביקים, רובנה בוערת, רובנה נשדדה, האוכלוסיה בורחת מן העיר. ידיעה רודפת ידיעה ואחת מחרידה מחברתה. פקודת נסיגה. תוך חצי־שעה מתחיל הגדוד — אם אפשר לכנותו כך — בנסיגה. הכיוון — בלתי ידוע. אנו, 3 לבלרים עם כל הציוד המשרדי, חפצי הקצינים ו־9 רובים, נעזבים לנפשנו. לאחר הפצרות רבות נעתר אחד האכרים להעמיד לרשותנו עגלה להעברת כל הכבודה מרחק 2 קילומטר בלבד, לגורודוק. האכר שבידו הפקדנו את כל הרכוש הנ״ל, ודאי בירך אותנו לא פעם על האמון שרחשנו לו. וכי מה היה בידינו לעשות? הגדוד חלף־עבר במהירות לעבר דובנא בלי להשאיר כל הוראות בשבילנו. היה ברור, כי צבא פטליורה מונה את ימיו האחרונים. נפרדנו איפוא בידידות רבה ופנינו איש לעברו, השניים לעבר גאליציה מכורתם ואני — לרובנה. מחשש של פגישה עם חיל „אויב״, לא לקחנו אתנו כל נשק. מחוסר ציוד צבאי, היינו ממילא בלבוש אזרחי, ועל כן, לאחר השמדת התעודות הצבאיות, נעשינו אזרחים רגילים.

הדרך העירה היתה חפשית ושקטה ואת העיר עצמה מצאתי על תלה, צוהלת ושמחה על השקט בו עזבוה צבאות פטליורה, וחרדה מפני העלול להתרחש, מפני הבלתי־נודע. למחרת הצטערתי צער רב על אשר לפחות רובה אחד לא לקחתי אתי. אינני יודע, אם הרבה היה עוזר לי, אולם להסתכל בידיים ריקות בעד החלון על מעשי השוד והרצח של ה„סיטשביקים״, שחדרו למחרת היום העירה והשתוללו באין מפריע, — הרגשה זו של חוסר־אונים היתה מרה מאוד.

חיילים חזרו מהחזית, ממוזיר. אחד הקצינים, גמוך־קומה ובעל לשון שנונה, מתפאר בהתלהבות רבה במעשי גבורתו. כלפי הצבא האדום? לא, — כלפי יהודי העיר. הוא דרש מיהודי אחד את מגפיו, ומשסירב — הורידן גבר זה יחד עם הרגליים. ועל התעללות בנשים יהודיות סיפר בציניות ובהנאה רבה. הוא הופתע מאוד כשהפסקתי את שטף דיבורו ובפני כולם הוכחתיו על מעשיו ה„פאטריוטיים״ האלה. התחיל לגמגם ולהתנצל, וכשרוב הנוכחים — גויים — תמכו בטענותי, הסתלק בבושת־פנים ולא העז עוד להיראות בקהל.

אחד, חייל יהודי, איש־רובנה, „מה־יפית׳ניק״ שפל, היה נוהג להצטרף לכל משמיץ יהודים ועוד עולה עליו, משתתף עם ה„שקצים״ במסעותיהם על־פני הכפרים לשם ציד בחורות ומרבה לשתות אתם לשכרה עד כדי איבוד החושים. באחת ה„הצגות״ שלו, כשמפיו נודף ריח של כוהל ושטף של גידופים כלפי היהודים, כובד בהשראתי, לאחר סילוק האקדח מנרתיקו, על ידי כמה מידידי השקצים בכוס מלאה שמן־קיק. „כיבוד״ זה הרגיעהו ומאז לא שמעתיו יותר חוזר על שיקוציו, לפחות בנוכחותי.

„תרבות״

גן־ילדים עברי ובית־ספר עממי עברי הם מפעלים מאוד חשובים, אולם יש להשלימם. אבטיחי, הרוח החיה ב„תרבות״, יוזם הקמת גימנסיה וניגש לענין בכל המרץ, כרגיל. המאורעות הפוליטיים באים לעזרתו. ממשלת סקורופדסקי, השולטת באוקראינה, רגליה נדחקות מקיוב והיא קובעת את רובנה כמקום־משכנה. קראסני, המיניסטר לעניני יהודים, אינו רואה בעין יפה הקמת גימנסיה עברית, אולם המיניסטר

לחינוך שבאותו בית או בבית סמוך לו, יש לו ראש של „גוי" ואינו מבין מדוע לא להרשות. עם הרשיון ביד, שערכו בימים אלה של תמורות יומיומיות בשלטון כקליפת השום, מוצאים איזו שהיא דירה, מלקטים רהיטים ישנים והעיקר — מכריזים על הקמת גימנסיה וקוראים להרשמת תלמידים. מורים, מנהל, ציוד? — מן הסתם ימצאו. הדרך למרכז „תרבות" בקיוב אינה סוגה בשושנים. לנסיעה ברכבת דרושה „קומאנדירובקה". ה„דוקומנט" מוכן, אפילו החותמת עליו, ורק חסרה חתימת הקו־מיסר, המסרב משום־מה לחתום. אולי „תפס" את הענין? עם חתימה „בשם" הקומיסר הנני שם את פעמי לקיוב תוך סכנת־נפשות ממש, פן אתפש עם חתימה מזויפת. אחרי שלוש יממות של נסיעה רבת תלאות והרפתקאות הגעתי בשלום למחוז חפצי.

במרכז „תרבות" בקיוב רב התמהון. משרדים ומוסדות ציוניים נסגרים יום־יום וידה של ה„יבסקציה" נטויה על מוסדות „תרבות" — וכאן הולכים להקים מוסד חדש! חולמי חלומות בהקיץ! ה"ה דובניקוב ואלטרמן ז"ל מנסים משך שעות לשכנע אותי לחזור על עקבותי ולהמתין עד יעבור זעם. לא הסכמתי לזוז בלי מנהל. לבסוף שלחו לקרוא למר קיפר, ומשלא מצאוהו — הסכמתי לחזור רק אחרי שנתנו הבטחת־כבוד לשלחו מיד. ואמנם, כעבור ימים מועטים הופיע.

ההכנות לפתיחת הגימנסיה נמשכות במלוא המרץ. האוירה הפוליטית מסביב לוחשת לנו, כי יווצרו תנאים שיאפשרו קיום גימנסיה עברית. דירה מתאימה, לפחות לשנה, נמצאה. רהיטים איך־שהוא סודרו. מורים בעברית — אף אלה נמצאו. תלמידים? — שאלה מאוד נכבדה. ההורים מתיחסים מי בלגלוג, מי בספקנות ומי במנוד־ראש ל„משוגעים" אלה, שבימים טרופים חולמים הם על גימנסיה עברית דוקא. שידולים, הבטחות, השפעה חברית ואישית וקצת גם רצון ושאיפה לתת לילד חינוך עברי — שמא באמת יקום החלום, — כל אלה הביאו כמה עשרות ילדים לשתי הכיתות הראשונות. אולם ספרי־עזר למורים ומכשירים — אלה מנין יבואו? שוב מכתת אני את רגלי לקיוב, הפעם ב„קומאנדירובקה" כשרה. רשיון־נסיעה ניתן עד זדולבונובו — מרחק 12 ק"מ מרובנה. מה יהיה הלאה? מנסה אני את מזלי ומצליח. מזדולבונובו עד שאֶפֶּאטובקה ומשם עד ברדיטשב וכך הלאה, בקפיצות מלאות תחבולות ונסים, הנני מגיע אחרי 3 ימים ו־3 לילות־נדודים לקיוב. ספרים ומכשירים אפשר לקנות רק במחסן המרכזי של הקומיסריאט להשכלה. מצויד בהמלצה מאת הקומיסַר להשכלה ברובנה, אני מתקבל על ידי מנהל המחסן, המנסה משך שעה ארוכה לשכנע אותי, כי מורים טובים אינם זקוקים כלל לספרי־עזר או מכשירים... הוא עצמו מורה (על טיבו לא יכולתי לעמוד) ויודע זאת יפה. הנסיון שלי כתלמיד בעבר הקרוב מאוד לא עשה עליו, כמובן, כל רושם, אולם מראה הארונות והכוננויות הריקים־למחצה שיכנע אותי ב„צדקת" טענותיו. בידיים כמעט ריקות יצאתי מפניו בתקוה, שעזרה והצלה יבואו לנו ממקום אחר, ובהכרה כי המחסור הוא אבי כל התקדמות וכל טענת־שוא.

רחשי הלב לא הכזיבו. הפולנים דוחקים את רגלי הבולשביקים ורודפים אחריהם עד קיוב. אט־אט מתיצב השלטון ומר קיפר שם פעמיו לוארשה לאשר את רשיון הגימנסיה. משם מַפנים אותו לוילנה — מרכז השלטון לאוקראינה הכבושה — וחובשים אותו לעת־עתה בבית־הכלא. בינתיים התחילה שנת־הלימודים וההורים סבלנותם אוזלת והולכת וגדולה הסכנה שהתלמידים יתפזרו. לאחר שתדלנות רבה

חוזר מר קיפר עם הרשיון ביד והגימנסיה נפתחת. על התפקיד הציוני שמילאה משך 20 שנות קיומה עד פרוץ מלחמת־העולם השניה, יעידו מאות תלמידיה אשר בארץ וכל אשר בא אתה במגע.

ספר עברי ועתון עברי הם כאויר לנשימה בפעולות „תרבות". משחודש הקשר עם המערב לאחר ניתוק של שנים, הוקם מחסן־ספרים מרכזי לשימוש האזור כולו. ספרי הוצאת „שטיבל", ניצני ספרות ארצישראלית, עתונות עברית מוארשה („הצפירה"), מארצות־הברית („מקלט") ומהארץ („הפועל הצעיר", „חדשות הארץ") וכו', — הכל נבלע. למחסן יצאו מוניטין בכל הסביבה והביקוש הולך ורב. האידישיסטים עינם צרה וממש יוצאים מכליהם. אלה מביניהם שהשפה העברית אינה זרה להם, מציצים מפעם לפעם לראות מה חדש יש בספרות העברית ואינם מאמינים למספרים על תפוצתם. אחד מהם, מהקנאים ביותר, מנסה להתנחם כי החשבונות או לפחות פעולות הסיכום מתנהלים באידיש, ומשהוכחתי לו את טעותו — עזבני אבל וחפוי־ראש. היה קשה לו להשלים ולהאמין למראה עיניו ולמשמע אזניו.

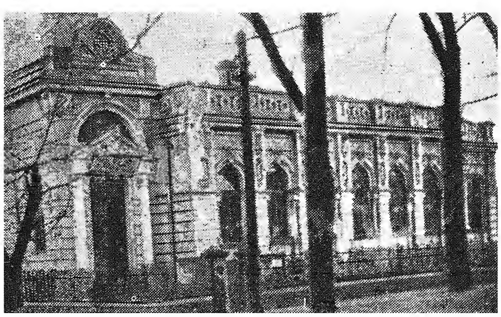
בתקופת־המעבר, כאשר צבא בודיוני רדף אחרי הפולנים עד וארשה, ירד המחסן למחתרת, כלומר נסגר באחד מחדרי־הסתר של הדירה החדשה של הגימנסיה בחצר ד"ר סגל ורק 2—3 אנשים ידעו את מבואותיו. שני חיילים יהודים בצבא האדום, שנפשם יצאה ממש למלה עברית מודפסת, זכו להגיע לקודש־קדשים זה. אחד מהם, פ. גורוכובסקי, כיום בת"א, שבא בהמלצת ד. בהרל, לא גרם לי וגם אני לא גרמתי לו קשיים יתרים. כשעתיים בלבד שוחחתי אתו על־מנת להיווכח, כי אין סכנה לגלות לו את הסוד. השני, מ. ש., כיום בכפר־יהושע, הקדשתי לו 2—3 ימים כדי לתהות על קנקנו. זכורני, כי שניהם היו נרגשים מאוד בראותם את שפע הספרים והעתונים. את בקשתם למסור ספרים, וביחוד עתונים, כדי להעבירם לאנשי שלומנו בקיוב ובמקומות אחרים, מילאתי כמובן ברצון רב.

פעולה ציונית

מבחינה אדמיניסטראטיבית הננו אזור־כיבוש, הנתון לשלטון צבאי. הקשר עם מרכז ציוני־פולין אינו ניתן להסתדר בצורה נורמאלית. כל מקום נתון לשרירות לבם של שליטי המקום. הטבח ההמוני בין העסקנים הציוניים בפינסק, עשה רושם מדכא. לאחר היסוסים רבים והתיעצויות רבות הוקם „מרכז ציוני לאוקראינה הכבושה". מנסים לבוא בקשר עם הסביבה ולהקים את תאי האירגון. עסקנים ממקומות שונים נענים לתביעה, לפעמים בגלל תנאים מקומיים נוחים, לפעמים גם על אף הקשיים.

דובנא מפגרת. אין העסקים נענים. אמנם, חרבה העיר למחצה, בכל זאת — עיר ואם בישראל, עיר „המגיד מדובנא". כמזכיר המרכז הנני יוצא לברר את המצב במקום. הנסיעה בעגלה מרחק של 40 ק"מ אינה תענוג רב. העסקנים הותיקים מסבירים את חוסר הפעילות ביחס עוין של השלטונות ואינם מבטיחים כלום. הנוער מבטיח לפעול ומאמין שיצליח. חוברות־הסברה ובולי הקרן הקיימת מוכנים כולם להפיץ. נסיוני להשפיע על גננת, שנתחנכה בעברית ועובדת באידיש, לעבור לעבודה בגן עברי — לא הצליח. היא אידישיית בהכרה ולא איכפת לה המחסור

בגננות עבריות. ברגש של ספק בכדאיות הנסיעה הנני מתישב לפנות־ערב, לאחר יום־עבודה גדוש, בעגלה על־מנת לחזור הביתה. במבואות העיר הנני מתבקש באדיבות רבה על ידי שוטרים פולניים לרדת מן העגלה, יחידי מבין כל הנוסעים. במשרד המשטרה חוקר אותי קצין משטרה מטיפוס „דרז'ימורדה" למעשי בעיר, מתענין מאוד בחומר ה„מהפכני" שבאמתחתי — בולים וחוברות־הסברה של קק"ל — ולבסוף מכניסים אותי לחדר־העצירים, חדר ללא אור ואויר, אולם מלא וגדוש גנבים ועבריינים אחרים, כפי שנסתבר לי מתוך השיחות ביניהם. האויר הוא ללא־נשוא ואת מרבית זמני הנני מבלה ליד האשנב שבדלת, הן כדי לשאוף אויר צח, הן מתוך תקוה למצוא גואל או לפחות הזדמנות להודיע על מצבי. המעיל, שבעצת אבי ז"ל לקחתי אתי, ממש הצילני, בששמשו מצע על הרצפה הקרה והמלוכלכת. עציר יהודי שנשתחרר למחרת, הבטיח להודיע על מצבי, אולם נתברר כי דבר מעצרי נודע מיד ועורר מבוכה ובהלה. בידי היו פרוטוקולים מהישיבות ובהם שמות העסקנים — וגבר הפחד ביניהם מפני מאסרים נוספים. הדגים הממולאים והחלה המצוינת שקיבלתי בצהרים — היה זה ערב חג־השבועות, — עודדו לא רק את קיבתי, שנתרוקנה משך 19 שעות, אלא גם את מצב רוחי, כי הרגשתי שיש דואג לגורלי. איני יודע כמה זמן הייתי מבלה ב„מלון" זה, אילו היה ידוע לעסקני העיר כי עלה בידי, בתחבולות שונות ומשונות, להשמיד את הפרוטוקולים, אולם משהוזמנתי, אחרי שני ימי־זוועה ושני לילות־נדודים, לשיחה נוספת עם אותו „דרז'ימורדה", הרגשתי במתק דבריו את ריח ה„ממתקים" שקיבל. כל רכושי הוחזר לי בשלמות על החומר המהפכני שבתוכו. מר קודיש, שהגיע אותו יום בשליחות מיוחדת מרובנה לטפל בשחרורי, מצאני כבר בביתו של אחד מעסקני דובנא לאחר סעודת־חג טעימה. ארוחת־צהרים ביום שני של החג סעדתי בחוג המשפחה, לשמחתם ולשמחת חברי, ועוד הספקתי להשתתף באסיפה הגדולה לכבוד החלטת סן־רימו, בהתאם לתכנית.

משרדי הסטאַרוֹסטבוֹ

היחסים עם השלטונות הפולניים היו פחות או יותר תקינים. במשרדי ה„סטארוסטבו" היו לי, בזכות ידיעותי בפולנית, קשרים טובים, שהועילו מאד בתנאי כיבוש צבאי. בין פקידי השלטון היו, כמובן, שנהנו לתלישת זקנים של יהודים בידי חיילים פולנים והיו שההתעללות ביהודים גרמה להם צער אמיתי. אנשי המשטרה שמחו להזדמנות להוריד את הדגל התכול־לבן שקישט את גן־העיר לרגל החגיגה הגדולה לכבוד סן־רימו. מישהו במשרדי השלטון היה מעונין לעכב את הוצאת הרשיון ולגרום לביטול החגיגה. חברו של אותו פקיד חרה לו מאוד הדבר, והוא עיכב את הפקידים חצי־שעה לאחר שעות־העבודה והרשיון הוצא. קצין המשטרה שניצח על הורדת

הדגלים וחילולם, היה מאד מאוכזב, כאשר הופעתי ברגע האחרון ממש עם הרשיון ביד והחגיגה קוימה לפי התכנית.

אותו פקיד עוין דאג לכך שהדרכונים של קבוצת חלוצי קוריץ, הראשונה שעברה את רובנה בדרכה לארץ, וגם של קבוצת הרובנאים הראשונה — ילכו לאיבוד עם אריזות חפצי ה„סטאַרוֹסטבוֹ" לרגל הנסיגה הגדולה בפני צבא בודיוֹני המתקיף. למורת רוחו נמצאו הדרכונים, למרות הבהלה שאחזה בפקידים, ושתי הקבוצות הצליחו לצאת לפני כיבוש העיר על ידי הבולשביקים. זה אמנם לא מנע מהם את התענוג לבלות שבועות מספר בכלא וארשה של ממשלת פולין הנאורה...

העליה לארץ

שוב בולשביקים. הקוזאקים של בודיוֹני אינם דומים כלל לחיילי הצבא האדום המוּכּר לנו. לבושם מהודר, סוסיהם מקושטים בשטיחים יקרים ועמוסים תרמילים מלאי תכשיטים, זהב ויהלומים ש„נזדמנו" בדרך. תוך שעות מועטות נסרקו כל החנויות בעיר. דלתות, אשר שודדים שונים במשך כל תקופת המהפכה לא הצליחו להתגבר עליהן, נפתחו בפני חיילי בודיוֹני המאומנים כמו במטה־קסם. חיילים אלה הראו ענין רב בעתונים רוסיים מוארשה. לא המאמרים או הכרוניקה או המדור הספרותי שבהם משכו את לבם; הם היו גוזרים מהם את המודעות על חנויות התכשיטים שיקל למצוא אותן בהגיעם לבירת פולין. שיגיעו שמה — בכך לא פיקפקו. ואמנם, דהרו במהירות מסחררת עד שערי וארשה ונהדפו ממש במבואותיה. לבי היה מר עלי על השוד הטוטאלי, שנגדו היינו חסרי־אונים, ועוד יותר על אשר לא יכולתי, מסיבה משפחתית, להצטרף לקבוצת העולים ארצה, שבנסיעתם טיפלתי. יתכן כי מצב רוחי זה היה גורם להיאבקותי עם אותו קוזאק, שניסה לשדוד ממני את תוכן כיסי. לאחר שהצלחתי להפילו ולהימלט הביתה, ניסה בעזרת חבריו לשבור את דלת הבית, אולם קצין הצבא האדום שנזדמן למקום, סטר לעיני על פניהם והבריחם. אחד הנסים של הימים ההם...

בודיוֹני עם הפרשים שלו היה נוהג להקיף את הפולנים ולהכריחם לסגת, אם רצו להימנע משבי. 16 אלף פולנים התבצרו ביערות העבותים של אלכסנדריה, וחיל־הפרשים נבצר ממנו לחדור לתוכו. ה„אדומים" נסוגים על־מנת לתת מעבר לפולנים ולוקחים אתם בינתיים בני־ערובה מנכבדי היהודים. על שום מה? איש אינו יודע. ימים אין חפץ בהם של חיי־מצור, של סכנה להימצא ברחוב, של רעב למי שאין לו מלאי מוכן בבית, של שימוש בתפוחי־אדמה קפואים וקמח שנסתאב — זוהי דמות העיר בימים אלה.

רבה המבוכה. אין איש יודע מה ילד יום ומה יהא על המוסדות שעמל כה רב הושקע בהקמתם. מנסים ליצור קשר עם החברים בסביבה הקרובה והרחוקה. מעבירים לקיוב קצת ספרות וגם כסף שהשאיר ה„ג'וינט" לעזרת יהודים נזקקים. מתגבשת ההרגשה, כי עולמנו הולך ונחרב עלינו. גישושים בקשר לאפשרויות עליה לארץ מובילים לגבול בסאראביה אשר בידי הרומנים. הרעיון על מעבר דרך החזית הפולנית נראה מסוכן ביותר. נסיוני לצאת לאודיסה לבחון את האפשרויות — בכשל, כשמחזירים אותי מתחנת־הרכבת עם ה„קומאנדירובקה" שבידי. אמנם, הצבא

האדום התחיל בנסיגה, אך אין רצון לחכות יותר. האוניברסיטה האוקראינית בקאמניץ־פודולסק פותחת אפשרויות להתקרב לגבול. הסגן האוקראיני של הקומיסר־להשכלה גאה על כך שיהודים מעונינים ללמוד בה, ולאחר קבלת תשובות מניחות את הדעת לשאלותיו, ביחוד בנוגע לידיעות בשפה האוקראינית, הריהו נותן ברצון המלצה. מצוידים בתעודות־נסיעה כסטודנטים אנו יוצאים שנינו, אבטיחי ואני, לדרך. רק בני־המשפחה הקרובים ועוד שנים—שלושה אנשים יודעים על מטרת הנסיעה. מטעמי זהירות אין איש מלווה אותנו, אולם רוזנהק, שהדבר נודע לו ברגע האחרון, בא לתחנת־הרכבת להיפרד. על תלאות הדרך, השוד על ידי משמר הצבא האדום על הגבול, חציית הדניסטר, בחלקו ברגל בתוך המים, הטביעה בים השחור וכו׳, — לא כאן המקום לספר. זהו נושא לספר שלם מסוג ספרות־המעפילים. בקושטא מצאנו ב„חדשות הארץ״ ידיעה קצרה ובה כתוב לאמור: הפולנים כבשו את רובנה. היתה לנו הרווחה על המוסדות שניצלו. ושבועות מועטים אחרי בואי ארצה, קיבלתי מאת חבר בוארשה דרך לונדון גליון „הצפירה״ ובו מודעה, בה מבקשים את המשרדים הציוניים ברומניה ובקושטא להודיע — שלושה חדשים לאחר צאתנו את רובנה — אם לא עברו שם בדרכם לארץ חבר המרכז הציוני לאוקראינה הכבושה ל. גרבוז ומזכיר המרכז ו. קורניק.

זאב דגני

הקיסר ניקולאי השני ברובנה

ברובנה התהלכו שמועות, שהקיסר ניקולאי השני ביקר בעיר בראשית המאה הזאת, בעת תמרוני הצבא של חבל קיוב, אך איש לא ידע מה אמת בשמועה זו. כן ידוע, כי הקיסר עשה בעיר בימי מלחמת־העולם הראשונה, כשרובנה היתה קרובה לחזית. הדבר נשמר בסודיות, אבל עוף השמים הוליך את השמועה, שהגיעה לאזני יהודי רובנה.

מר שמואל פיסיוק, איש רובנה, מספר:

בשנת 1915 יצאה גזירת גירוש מטעם השלטונות על יהודי מקומי בא בשנים, לייביש קרמניצר, בעל בית־חרושת לממתקים, בגלל נסיונו להיכנס לעיר ללא רשיון צבאי מיוחד שנדרש לכך. אשתו הזקנה, הניה, התרוצצה ממקום למקום בדבר שחרור בעלה, שטולטל לבית־סוהר בסיביר, אולם כל עמלה היה לשוא. כשנודע לה, שהקיסר שוהה בעיר ועומד לבקר בבית־החולים הצבאי, הלכה וערכה אגרת־בקשה אליו ובה שפכה את מר־נפשה, בבקשה רחמים מאת השליט הכל־יכול שיואיל לשחרר את בעלה, הזקן והחולה, שנכלא על לא עוון בכפו. נעמדה הישישה במרחק־מה מבית־החולים וחיכתה לצאת הקיסר. לבסוף נראו יוצאים מספר קצינים והקיסר ביניהם. האשה רצה לקראתם והמכתב בידה. חיילים שעמדו על המשמר מיהרו לעצור בעדה מלהתקרב אל הפמליה רמת המעלה, אך הקיסר, שהבחין בדבר, רמז לא לנגוע בישישה ופנה אליה: „צ׳אָוו ז׳אֶלאַיאֶש סטאַרושקה״? („מה רצונך, זקנה?״). נפעמה האשה ונבהלה ובפחדה כרעה על ברכיה והגישה לצאַר את המכתב.

נטל הצאר את הבקשה ותחב אותה לתוך הקיפול בשרוול מעילו ועלה אל המרכבה, שהסיעתו מהר למחוז חפצו. והניה קרמניצר משתרכת בדרכה הביתה, רגליה כושלות, דמעות נושרות מעיניה, ובלבה מהבהב שביב תקוה לרחמי הקיסר עליה ועל לייביש בעלה. ואכן, תוחלתה לא נכזבה: היא קיבלה הודעה שהוד מעלתו הצאר רשם את בקשתה לפניו וכעבור חודש ימים שוחרר בעלה והגיע בריא ושלם לביתו ולחיק משפחתו.

מר אליהו ריצמן, בן־עירנו, מספר:

אחד התושבים הנוצרים ברובנה, לוקאשביץ׳, שהיה ידיד היהודים, רגיל היה להזדמן אתם לעתים קרובות. פעם, בשלהי שנת 1915 יצאנו לטייל עם לוקאשביץ׳ זה והרחקנו לכת אל מחוץ לעיר. מרחוק השגחנו בחבורת אנשים העוסקים במעשי קונדסות — מצליפים כדורי־שלג זה אל זה. משהתקרבנו למקום המשחק, נתגלתה תמונה מוזרה: המשחקים אינם אלא מרמי השררה, וביניהם משתתף בפעילות רבה ובשובבות־נעורים הקיסר ניקולאי השני בכבודו ובעצמו. נדהמנו למחזה זה, אבל להשתהות ולהתבונן במשחק לא יכולנו, מחשש עין רעה של המשמר, וחזרנו על עקבותינו מלאי רשמים וסיפוק שזכינו לראות במו־עינינו את שליטה של רוסיה רבתי באותם הימים.

מרת טאַניאַ (טובה) דוֹמַניס מספרת:

בבית המסחר שלנו, ברחוב שוסיינה, היתה מופיעה בשנת 1915 מדי פעם בפעם אחות רחמניה וקונה מכשירי כתיבה וסחורות אחרות, שנמצאו למכירה בחנותנו. התרשמתי במיוחד מהתנהגותה האדיבה ומאישיותה השובה לב של הקונה העדינה והייתי תאבה לדעת, מי היא אחות אלמונית זו. סקרנותי באה סוף סוף על סיפוקה, בהיודע לי שזהי הנסיכה טטיאנה, אחותו של הקיסר ניקולאי, הממונה על בית־החולים הצבאי שבעיר הנקרא על שמה. אשה חביבה וצנועה היתה, פשוטה בהליכותיה ויחסיה עם הבריות. אנו כנראה נשאנו חן בעיניה, שכן התיחסה אלינו בכבוד ובאמון. לפי בקשתה היינו מספקים לה גם מצרכים שלא היו מצויים בחנותנו כלל. יום אחד נעצרה כרכרה צבאית הדורה ליד חנותנו, וממנה ירד איש לבוש מדים מפוארים ואחריו — האחות הרחמניה הידועה לנו היטב, בלוויית קצינים גבוהים. הם נכנסו לחנות וקנו מה שקנו. למחרתו גילתה לנו האחות הרחמניה, שאיש־הצבא ההדור היה לא אחר אלא אחיה הקיסר.

לוקט ע״י ברוך דרוקר

מפקד רוסי ידיד היהודים

היה זה בשנת 1915, כשמלחמת־העולם הראשונה התפשטה והחלו הגיוסים לשעת חירום. נקראתי גם אני אל הדגל. לא עברו ימים מרובים ונשלחתי לחזית האוסטרית בווהלין. אותו זמן התנהלו על קו הנהר סטוֹחוֹד קרבות ונדרשה תגבורת לכוחות הרוסים שפעלו שם.

בגדודי (האלכסנדרוני 282 של הדיביזיה ה־71), שחנה ליד רובנה, נמצאו

כ־60—70 יהודים, רובם מתנדבים מדרום רוסיה, בחורים עליזים וחיילים טובים שהתבלטו ביחידתנו. בין החיילים שהצטיינו זכיתי אף אני לאות הצטיינות גבוה — צלב גיאורגי הקדוש, דרגה ד׳. לא ברור לי אם היינו פאטריוטים נלהבים של השלטון הרוסי, אך הרגשת אחריות של נושאי מַדים ליוותה אותנו והיינו נלהבים להכות באויב ולזכות בנצחון במלחמה.

והנה קרה דבר שלא ציפינו לו: בעמדנו בחפירות מול כוחות האויב הופתענו לפקודת המצביא, מפקדו העליון של הצבא הרוסי הנסיך הגדול ניקולאי ניקולאיביץ׳ (דודו של הצאר ניקולאי), שהיה מפורסם כאנטישמי, להעביר את החיילים היהודים מכל היחידות שבחזית האוסטרית לחזית התורכית. נימוקי הפקודה היו: כיון שהיהודים מדברים אידיש הדומה לגרמנית — שפת האויב, והם חשודים על מסירת ידיעות לאויב, אין להשאירם בחזית זו. לעומת זאת אין הם יודעים תורכית ולא יוכלו איפוא לרגל לטובת האויב בחזית קאווקאז.

כאיש־צבא בעל מצפון וכיהודי ששירת באמונה, ראיתי בפקודה זו הפליה גסה ושיא של אנטישמיות ועלבון לאומי; רגזתי והתהלכתי אכול יאוש. הרגשה דומה ליוותה גם כמה חברים אחרים ביחידה. מפקד גדודנו, ארסאֶני מיכאַילוביץ׳ ווֹלכוֹביטינוב, פוֹלקובניק ואיש־צבא ותיק, היה אדם ליבראלי וטוב־לב, אהב את חייליו והתיחס לכולם כאב לבנים בלי להבחין במוצאם. ביחוד העריך ווֹלכוביטינוב את החיילים הישרים שמילאו באמונה את תפקידיהם, ואף אנו החיילים גמלנו לו אהבה וכבוד. ווֹלכוֹביטינוב שהכירני כאדם עליז, הבחין בשינוי שחל בי ובהלך־רוחי. באחד מביקוריו בחפירות בימים ההם שאלני מה קרה לי, שמא אינני בריא או חסר לי דבר? אמרתי לו את האמת והבעתי את אכזבתי העמוקה מיחס בלתי צודק כזה מצד המפקדה ליהודים המחרפים נפשם למען הנצחון.

וולכוביטינוב האזין לדברי ופניו נשתנו. תשובתו היתה לבבית: „צדקת, בחור חביב, כזהו הצדק אצלנו. הדבר ידוע לי וגרם לי צער רב. זה שני לילות מאז נתפרסמה הפקודה נדדה שנתי. אך מה לעשות, גזירה היא מהמפקד העליון ולא נוכל לשנותה. אבל אל תרבה לדאוג, אשתדל לסדר לכם המלצות ליחידות החדשות שתתקבלו בהן ואקוה שיעריכו אתכם גם שם כראוי. הוסיפו להיות חיילים טובים ותרגישו את עצמכם שם בטוב. עתה אתן לך חופשה קצרה לפיזור הרעיונות ולמנוחה. תסע ליום אחד לרובנה, ,תשפוך את לבך׳ בכוס — ויוקל לך״.

לא סירבתי לקחת את רשיון החופשה לרובנה ועוד אותו יום התהלכתי ברחובות העיר הסואנה מדוכא ושקוע במחשבות. עיר יהודים מלאה צבא, כולם זרים לי, מי יבין לרוחו של חייל יהודי הנושא את עלבונו הלאומי בלבו?.. לא חיפשתי משקה, ה„וודקה״ לא משכה אותי מעולם ובפרט עתה כשלא ידעתי את דרכי, ותכניות מתכניות שונות התרוצצו במוחי.

והנה עברתי ליד בית־כנסת וקולות מתפללים הגיעו לאזני. נצבט הלב, נתרגשה הנימה היהודית — ואני בתוך בית־הכנסת. טוב להיות במצב כזה עם אחים יהודים מתפללים הממשיכים במסורת ואינם מאבדים את תקותם. למשמע „שמע קולנו״ קמתי על רגלי ורגש בלתי רגיל אחזני. שכחתי לרגע את הגויים וגזירותיהם ואת העלבון הצורב של האנטישמים. „רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם״, — ואני חוזר על הפסוקים ועיני זולגות דמעות.

כתום התפילה ניגש אלי יהודי בא בימים, בעל הדרת פנים (כפי שנתברר לי אחר־כך היה סוחר אריגים גדול, מנכבדי רובנה), והציץ בצלב שעל חזי. נזכרתי שלא נהגתי כשורה בנשאי צלב על לוח לבי במקום קדוש. ביקשתי להורידו, אך הלה מנע ממני את הדבר באמרו: „אין דבר, חלילה לך מלהסיר אות־הצטיינות צבאי, אין זה כסמל צבאי פוגע בקדושת המקום. מצווים אנו להיות נאמנים למלכות". לאחר שתיקה קצרה הזמינני היהודי לביתו.

היה זה בית עשיר ופאטריארכאלי ובני־הבית — הגברת, שתי בנותיה ובנה — הסבירו פניהם לי. בעל־הבית גילה לי אדיבות יתירה, כמנהג יהודי והלין, שמע ממני על המצב בו הנני נתון, שקל את הענין ואת תכניותי וניסה לנחמני ולעודדני. בינתים נכנסו כמה מידידיו ויחדיו בילינו את הערב בשיחה על המלחמה, מצב היהודים ועוד.

למחרת בבוקר נכנס המארח ומסר לי ששוחח עם רב העיר בעניני ובענין כל היהודים בצבא, וכי הרב מיעץ לנו להימנע מכל צעד פזיז אלא להישאר נאמנים לצבא ולהמתין עד שתצמח לנו ישועה. אל לנו להתיאש אלא לבטוח בצור ישראל והוא יושיענו. לדברי המארח ביקש הרב שאביא את דבריו לחברי החיילים היהודים ביחידתי. קיבלתי עלי את השליחות. בני בעל־הבית הלכו ללוותי, הביאו לי ולחברי סיגריות ומתנות לדרך והעתירו עלי ברכות והזמנה לשוב לבקרם בקרוב.

שוב צעדתי ברחובות רובנה כשאני נחפז להגיע למועד ליחידתי. מעודד במקצת חזרתי למקומי. וולכוביטינוב פגשני בפנים קורנות, הסתכל בי ושאלני למצב־רוחי וכיצד ביליתי ברובנה הגדולה, ולבסוף הודיעני שפנה טלגראפית אל מפקד החזית הגנראל רוגוזה וביקש להשאיר בגדודו את חייליו היהודים על אחריותו. ואם מן הנמנע הדבר, — רוצה הוא לעבור עם החיילים היהודים לחזית קאווקאז.

הופתעתי מיחסו האדיב של הפולקובניק וכבודו עלה בעיני. מיהרתי אל חברי ומסרתי להם את דברי הרב הרובנאי ואת הודעת הפולקובניק שלנו. ואמנם, פנייתו של הפולקובניק נשאה פרי: מקץ ימים אחדים נתבשרנו כי הגנראל רוגוזה פקד להשאירנו ברשותו של הפולקובניק וולכוביטינוב במקום. לשמחתנו לא היה גבול. ניצחנו, חשבנו. בהזדמנות הראשונה שניתנה לי לבקר שנית ברובנה, הלכתי אל מארחי למסור על התוצאות הטובות, ושוב התרשמתי מהבית הנעים והחם שלו, אחד מבתי רובנה היהודיים הברוכים שלא אשכחהו.

מאז, מדי זכרי את שירותי בצבא הרוסי ואת ביקורי ברובנה, עולה לפני הפולקובניק וולכוביטינוב שלי, הטוב ומיטיב. מפקד חסיד וידיד היה.

משה ברוע

עדים אלמים

עד להתחדשות השלטון הפולני בשנת 1920, עמדו ברובנה בתים ישנים בכל רחוב ובעיקר ברחובותיה הצדדיים: בארמצקה, טופוליובה, אומיליאנובסקה, קראסנה, זולוטייבסקה ועוד, שמנו יובל או יובלות שנים. בתים אלה בלטו בצורתם

העלובה, כאילו הם מטים לנפול או עוד מעט וישקעו בקרקע ויעלמו. רק ברחוב הראשי — שוסיינה (שבימי הפולנים הוחלף שמו לרחוב 3 במאי), נהרסו במרוצת השנים הבתים הישנים ובמקומם נבנו חדשים בסגנון ובצורה מודרניים. בחלק שבין גשר הווליאַ וגשר העיר נפתחו אפילו חנויות בחזיתות הבתים, שרובם היו בני קומתיים ולמעלה מזה.

רק שני בתים נמוכים ישנים, בנויים בצורה אחידה וגובלים בחזית של רחוב שוסיינה, נשארו במקומם בחלק הראשי של העיר הישנה, בסמוך לסיבוב לרחוב טופוליובה. היו אלה בתי משפחת זאַם, שעברו בירושה במאה התשע־עשרה מהאב לשני בניו משה וזאב. הבתים נראו כחורבות, אך בעליהם שביקשו לשמור על מראם החיצוני, סיידו אותם כחול, כדי לשוות להם צורה נאותה, והם גרו בהם עם משפחותיהם יחד.

שני בתים־תאומים אלה דומים היו בגובהם, בגגותיהם, במעקות שבחזיתם ובמראה המיושן שלהם, ובכל אחד מהם היה חדר אחד בחזית הרחוב מיועד לבית־מלאכה לפחחות, כי האחים זאַם שניהם היו פחחים מנעוריהם ועסקו במקצועם זה כל השנים. יחסי־אחים טובים שררו בין בעלי שני הבתים, אך לעת זקנתם קפצה רוגזת שטן עליהם והשלום הופרע ביניהם.

כל הבא לרובנה שראה שני בתים־חורבות אלה, היה מתפלא לראותם ברחוב הראשי והסואן ביותר של העיר ואין נוגע בהם להרסם. יורשי האחים אף הם לא גילו התענינות בדבר ואולי לא היה בכוחם לבנות בתים חדשים במקום הישנים; נשארו שני הבתים האלה עדים אלמים למאורעות שעברו על העיר רובנה ותושביה. לגיונות פולנים, שוואֵדים, קוזאקים, חילות רוסיה, גרמניה וכובשים אחרים עברו בסך בכניסתם לרובנה או בנסיגתם ממנה על פני בתים אלה. הם גם היו עדים לתקופת ההשכלה והתנועות בישראל. בביתו של משה זאַם נולדו והתחנכו בניו ובנותיו: הבכור זאב (וולף), שהיה מתומכיה הנלהבים של ההשכלה בנעוריו ונתן יד לרעיון התחיה בישראל (נמנה עם חסידי הריב״ל, גוטלובר וסופרי הדור), הוא אביו של אברהם זאם, עסקן ה„מכבי״ ואיש־ציבור של הדור האחרון ברובנה. בנו השני של משה זאַם, לייב, היה מעורב ב„בונד״ ובגלל פעולותיו המהפכניות בשנות 1904־6 נאלץ לעקור מרובנה ונדד לאמריקה. שתי בנותיו דבורה וזלאטה רכשו השכלה גבוהה בהוראה ובמדיצינה ויצאו לשרת את ההמונים ברחבי רוסיה.

זקני העיר ציינו, שהאש לא שלטה בשני בתים אלה כל השנים. ידוע שברובנה נפלו דליקות לעתים קרובות ובאחדות מהן עלו רבעים שלמים של העיר באש, וגם מסביב לבתים אלה ליקקה האש את המבנים, אך שני הבתים נשארו על עמדתם. הם גם לא שקעו באדמה בדומה לבתים ישנים אחרים ונשארו כמצבות־זכרון לעבר ולאנשים שהתגוררו בהם וחלמו על שינויים בחיים ובחברה, שאפו למהפכות ואירגון חיים חדשים.

כותב הטורים האלה, שביקר ברובנה בשנת 1945 מיד לשחרור העיר מהגרמנים, הלך לראות את בית דודתו שרה זאַם, יורשת אחד משני הבתים האלה, והנה מצא את שניהם עומדים במקומם במראם הקודם ללא פגיעה גם במלחמה זו האחרונה...

אריה איינשטיין (ליברמן)

אחת מני רבות

להשיג רשיון מהדוכס ליובומירסקי לייסוד „חברה קדישא" דאגו אבות־אבותיהם של יהודי רובנה בעוד זו עיירה קטנה בת 200 משפחות בערך, בשנת 1749. כך רשום בפנקס העברי של הקהילה. לפי התקנון שעובד בהסכמת הדוכס, צריך היה כל יהודי לשלם ששה זהובים („גילדן") מס שנתי לקופת החברה, וזהוב אחד דמי קבורה. תקנון זה, כתוב על גבי קלף וחתום על ידי הדוכס ליובומירסקי, נשמר בארכיון הקהילה.

מקץ 200 שנה, כשקהילת רובנה מנתה כבר כמה רבבות משפחות, באה הכנופיה הטמאה מיסודו של אותו רוצח, אבי אבות הטומאה הנאצית, וכרתה קבר־אחים ביום אחד לרבבות נפשות ליד הגנים והחורשות של הליובומירסקים. דמי קבורה היו רכושם ועמלם של המומתים במכונות־יריה, שנצטברו משך דורות.

יוצאי ווהלין בארץ ערכו פעם בחול־המועד של סוכות כינוס וסידרו תערוכה של ארכיון ווהלין. הובילוני רגלי לראות בתערוכה ולקחת חלק בכנס זה — והלב נצבט... שטפוני זכרונות רבים מן הימים שעברתי דרך העיר הזאת בפעם הראשונה בחיי, כאשר הגעתי אליה, תוך חירוף־נפש, לאחר שנים כדי להשתקע בה, ובעת היפרדי ממנה — לשם עלייתי ארצה.

1913. אני תלמיד ישיבת זוויהיל, המכונה נובוגראד־וואָהלינסק, וחוזר הביתה לאחת מעיירות ווהלין הנידחות בסביבת סאַרני. מעט הכסף שבידי מספיק בקושי להוצאות הדרך, ברכבת במחלקה הרביעית. והנה השיאני יצרי, בעמדי ליד הקופה בתחנת־הרכבת שברובנה, לנסוע עד סאַרני במחלקה השלישית. עם כניסתי לרכבת כבר עמדתי על המעשה הפזיז שעשיתי, אך את הנעשה לא יכולתי להשיב. יושב אני, נער בן ארבע־עשרה, בקרון הרכבת ושכר העונג שבנסיעתי הנוחה יוצא בהפסד ההכרה, כי מיד תגיע הרכבת לסאַרני ובידי אין הסכום הדרוש להמשכת דרכי. שני יהודים סוחרים, שנכנסו יחד אתי ברובנה לאותו קרון־רכבת, הרגישו בי ובמבוכתי ושאלוני „מאין ולאן?" עניתי להם. הם הוסיפו לשאול: „מי אתה ולמה הנך מודאג כל כך?" שחתי להם את דאגתי ובן־רגע הפכתי „אישיות מרכזית" בקרון. יהודים התחילו מספרים זה לזה: בחור־ישיבה אתנו וחסר לו להוצאות הדרך. התעוררו אנשים והתחילו לאסוף כסף בשבילי. אולם אני הודעתי, כי הנסיעה מסארני לתחנה שעלי להגיע אינה עולה אלא עשרים קופיקות בלבד ויותר לא אקח מהם, כי בהגיעי לביתי לא יחסר לי דבר. אכזבתי את היהודים הטובים, שכן כל אחד רצה להשתתף במצוה, וכמה יהודים אפשר לשתף במגבית של עשרים קופיקות?

גילוי נכונות מידית לעזור לזולת במצוקתו, התענינות בנער הנוסע ממקום־תורה לביתו, ורגש הצדקה המפותח אצל יהודים אלה — אחת המידות הטובות שיהדות ווהלין הצטיינה בהן — נחרתו עמוק בלבי. והרי נערים כאלה למאות ולאלפים שוטטו בתחום מושבם של בני־ישראל, מי ל„ישיבה" זו ומי ל„ישיבה" אחרת או מהן, וכל יהודי ראה חובת־כבוד לעצמו לסייע לאלה ככל־האפשר.

1921. אני פליט, יוצא רוסיה הבולשביסטית, נמצא עם אשתי בעיירה קוריץ שבגבול פולין־רוסיה, ומחוז חפצנו — רובנה. אלא שלרובנה זו הנמנית עם נפות־הספר אין להגיע בלי רשיון מיוחד, הניתן אך ורק לתושבים ותיקים וידועים, וזה

לאחר שיוכיחו את הכרחיות נסיעתם. מה יעשו פליטים ובידם אין תעודות ואין להם עסקים? ישבנו, אנו הצעירים, וטיכסנו עצה. אנשי המקום מצדם עשו כמיטב יכלתם וחיפשו דרכים לאַפשר את נסיעתנו לרובנה הקרובה. יום אחד באו בהצעה: עומדים להעביר בקר מקוריץ וסביבתה לצרכי הצבא הפולני ברובנה, ומאחר שדרושים מלווים לבקר שישגיחו עליו בדרך — מדוע לא להשתמש בהזדמנות זו ולעבור עם הבקר לרובנה? הרעיון נתקבל על הדעת ואנו נאחזנו בו. יהודי קוריץ דאגו לסידורים ולהסוואה מתאימה, ובבוקר־חורף עז יצאנו כמה עשרות אנשים לדרך, כשלפנינו עדר של כמה מאות ראש פרים, פרות ועגלים. עברנו כ־15 קילומטרים עד שהגענו לכפר. הכפור היה גדול, הקור חדר לעצמות, והשלג — עד הברכים. אחדים מאתנו שהחלו מפגרים הציעו ל„חברים־למקצוע" להתעכב וללון במקום, אולם הם התנגדו כיון שהמקום קרוב לגבול ואין חצר גדולה לריכוז העדר. באין ברירה המשכנו. הלילה רד, רגלינו כושלות, ולנוח קצת אי אפשר מפני שהעדר אינו מחכה לנו. מצבנו החמיר מרגע לרגע, הכוחות אפסו, העייפות גברה והלכה, והרצון להשתרע על השלג הרך ולהירדם קצת אף הוא גבר והלך. אבל ידוע ידענו שבנפשנו הדבר, ותשושים נגררנו בשארית כוחנו אחרי העדר. והנה קרה נס: עגל אחד התחיל לפגר; העדר מתקדם והוא כושל ונופל. משתדלים אנו לדרבנו ולהמריצו שלא יפרד מהשיירה — לשוא. וכאן למזלנו הופיעו יהודים עוברים בעגלה בדרך ולהם רשיונות תנועה. הסברנו להם את המצב, שאחראים אנו לרכוש צבאי, והם העלו את העגל ואותנו על העגלה. כך הגענו לאכסניה קרובה. שם התחממנו קצת, החלפנו כוח, ולמחרת הגענו עם העדר, שהדביק אותנו בינתיים, לרובנה הנכספת...

ככה עברו והסתננו אלפי פליטים מכל קצוי רוסיה לרובנה זו, שקלטה אותם בסבר פנים, איכסנה אותם בבתיה בתנאים הראויים לשבח („דמי־מפתח" איש לא דרש), והם נשארו לשבת בעיר יהודית ברוכה זו עד שלרובם ניתן להמשיך דרכם הלאה מי לארץ־ישראל ומי לארצות אחרות. רבים הסתדרו בעיר ובסביבתה או בערי המדינה היותר רחוקות. צרות רבות היו לפליטים מצד הרשות, שרדפה אותם ודרשה מהם לעזוב את המדינה. ממשלת פולין הצעירה שקמה לתחיה ראתה ביהודים אלה סכנה לשלומה של המדינה ולעתים תכופות נערכו מצודים על מחוסרי התעודות ורבים נאסרו והובאו אל מעבר לגבול. ויצוין הדבר שאחינו בני ישראל תושבי ערי הספר הסתכנו הרבה בגלל פליטים אלה, שמצאו מחסה בבתיהם. כמה „המצאות" המציאו כדי לעזור לאחיהם להשיג תעודות זמניות, או להקנות להם את הזכות הגדולה באותם הימים להישאר בפולין!

1932. אני תושב רובנה — מהמאושרים שזכו להסתדר ולהשתקע בה ועוסק בהכנות לעליה לארץ־ישראל. מה רבו הקשיים שעמדו לפני ומה גדול המאמץ הנפשי שנדרש כדי להתגבר עליהם! גם בקשיים אלה עמדתי תודות להתענינותם המיוחדת של יהודי רובנה בי כמתכונן לעלות לארץ־ישראל. יהודים סתם ראו בצעדי זה מעשה לגמרי לא־מעשי: לצאת מרובנה לאחר שהנני מסודר בה ופרנסתי מצויה, לעזוב חיים נוחים פחות או יותר ולהפליג למרחקים כדי להתחיל שם הכל מחדש... וציונים ראוני כבר־מזל, שיש בכוחו להחליט ולהגשים את חלום העליה, ללא היסוסים ביחס לעתיד המעורפל...

הם, הנשארים ברובנה, עתידם כאילו היה בטוח וקבוע מראש: עוד כמה מיני מסים לקופת הממשלה הפולנית, ועוד כמה גזירות כלכליות, תרבותיות ואחרות שיצטרכו לעמוד בהן; ברם עסקים לא יחסרו... יהודים יתפרנסו זה מזה וימשיכו לחיות את חייהם שם. ואילו אני, הפליט של אתמול, אבוא לארץ חדשה ואצטרך להסתגל לתנאים החדשים בה. סבל ומחסור ודאי לא יחסרו, לפחות בזמן הראשון. סברו הידידים שיש לעודדני במצבי ולחזקני. כה חשבו התמימים, שהשלימו עוד אז עם מנת־חלקם בגולה. כה דיברו אלי שעה שליווני לרכבת ובודאי כך גם לעולים אחרים. לוחצים את ידו של העולה מתוך אהדה ומברכים וחוזרים לחייהם ולעסקיהם. אחר כך שואלים וחוקרים כיצד נקלט פלוני ושמחים לדעת שהוא מרוצה ותקע כבר יתד במולדת.

ומי פילל, שקצם של יהודים יקרים אלה, בני רובנה וערים אחרות, יהיה כה טראגי וסופם כל־כך קרוב? היכולתי להעלות על הדעת אז בעזבי את רובנה כי קהילה קדושה זו על רבבותיה, עשרות בתי־כנסיותיה, בתי־ספריה, זקניה וישישיה, צעיריה ועולליה יפלו לפני בני עולה באכזריות כזו?

יעקב בר־מידות

מרד תלמידים

אחרי המהפכה ברוסיה בפברואר 1917, כשמעברים נשבו רוחות חופש ודרור בכל שטחי החיים, הרגשנו גם אנו החניכים היהודים בבתי־הספר בשינוי שחל והכרתנו הלאומית גברה בקרבנו. היינו אז תלמידי המחלקה השביעית בגימנסיה הממשלתית ברובנה, שמנהלה היה קוסונוגוב, רוסי אנטישמי ממוצא קוזאקים... הגימנסיה נמצאה ברחוב מיושב כולו יהודים — שקולנה, והרוב הגדול של התלמידים בכל המחלקות — גם הוא היה יהודי. אמנם, בכתלי הגימנסיה כמעט שלא נשתנה דבר יסודי, פרט לסילוק תמונת הצאר וביטול כמה הרגלים ישנים, אך ידענו יפה־יפה שלבם של המנהל והמורים הותיקים אינו שש לקראת השינויים, שיפגעו בהם ובמעמדם מימי המשטר הישן שחלף...

והנה באחד מימי אפריל קרה מקרה, שתלמיד רוסי גידף חבר המחלקה שלנו וכינה אותו בשם „ז׳יד". נתכעס הנפגע וסטר על לחיו של המעליב.

משנמסר למנהל על המקרה, קרא לסוטר והודיעו שהוא מוצא מהגימנסיה, בגלל התנהגותו החוצפנית — הכאת חבר רוסי בכתלי הגימנסיה. תגובה זו של המנהל העלתה מיד את רוגזת התלמידים היהודים מהכיתות העליונות ובו במקום הוחלט לדרוש ממנו את החזרת התלמיד המגורש לגימנסיה. החלטה זו נמסרה למנהל בעל־פה על ידי משלחת, אך הלה סירב אפילו להיכנס אתה בדברים. אז נדברנו לא לשוב ללימודים עד שלא יוחזר חברנו, ואנו עזבנו את הגימנסיה.

הורינו, משנודע להם על המקרה, התחילו להטיף לנו מוסר ודרשו מאתנו שנחזור ללימודים, אך אנו כאיש אחד עמדנו על דעתנו. יתר על כן, עזבנו את בתי־ההורים והתרכזנו בדירה שעמדה ריקה, בחצרו של הד״ר סגל. שם ישבנו, התווכחנו וחיכינו לראות איך יפול דבר. התלמידים, לפי השקפותיהם, נטו לכל

המפלגות; היו ביניהם מנשביקים, בולשביקים ואחרים, אך אנו הציונים היינו בעלי ההשפעה, ובמקרה שלפנינו היינו כולנו מאוחדים בדעה — התקוממנו לרצונו של המנהל האנטישמי ומרדנו.

עברו ימים אחדים והמרד שלנו עשה לו כנפיים בכל העיר. בינתיים התאסף ועד ההורים ואנו החדרנו למוחותיהם את צדקת דרישתנו. ועד ההורים נזדמן לישיבה עם המנהל, אולם שעה שעמדה להתקיים הישיבה התאסף לפני הגימנסיה קהל רב. מה עשה המנהל קוסונוגוב? פנה לעזרת הצבא וקרא פלגת חיילים שתגן כביכול עליו, והחיילים אמנם הופיעו ופיזרו את הקהל באיומים ובמכות... דבר שעורר את חמת הציבור מאד והעיר היתה כמרקחה.

נוכח מצב ענינים זה שלחנו משלחת מורכבת מהחברים: אשר ברנשטיין, יוסף בוקימר וזאב זייד, אל מועצת הפועלים והחיילים שבעיר להביא לפניה את הענין לפרטיו. מיד נשלחה הודעה למנהל הגימנסיה שאין השלטון המהפכני נכון לסבול התנהגות בלתי אחראית זו מצדו והוא מסולק מכהונתו.

רגז קוסנוגוב, אך לא העז לגלות התנגדות ועזב את רובנה. יחד אתו עזבו עוד מורים אחדים, שעברו לזדולבונוב ועסקו שם בהוראה. אנו התלמידים, מתוך הכרת האחריות למצב שנוצר בגימנסיה, לימדנו את הכיתות הנמוכות במקום המורים החסרים ולבקשתנו נשלחו אלינו מורים אחרים מקיוב, מורים מתקדמים מתומכי הקורס החדש, ועמם סיימנו את שנת־הלימודים.

זאב משי

קנאת אידישיים

ברובנה לא הורגשה תנועת אידישיים כבערים אחרות, אך מאז הכרזת המהפכה ברוסיה הרימו ראש אידישיי רובנה, ואמנם נעשו ערים ופעילים בשטח העזרה הסוציאלית ובשדה החינוך, לפי רוחם. פעילות זו נמשכה בימי שלטון האוקראינים, כאשר ניתן לתנועות הלאומיות־חברתיות להתפתח ובאורח רשמי עודדו השלטונות מפעלים ומוסדות לאומיים כל זמן שהשלטון היה יציב וקיים.

והנה קרה המקרה וחיי הציבור בעיר הופרו באופן רציני דוקא על ידי „קול יעקב", הפעם קולו של בונדאי משטין ומתכחש לקניני הלאום.

היה זה בקיץ 1919, כשציוני העיר החליטו לערוך אסיפת־אזכרה לד"ר הרצל ביום פטירתו — כ' תמוז. כרגיל, פורסמו מודעות גדולות בעיר והקהל נקרא להשתתף באסיפה שנועדה להתקיים בתיאטרון „זאפראן". הנוער הציוני הלומד, שהיה אז מאורגן ב„הסתדרות" (הסתדרות התלמידים; גייבינר, בוקימר, אדל, זייד, ברנשטיין, כץ ואחרים נמנו עם פעיליה בימים ההם), קיבל על עצמו את הטיפול הטכני בקישוט האולם ושאר ההכנות לאסיפה. הד"ר יוסף שווידקי ורופא־השיניים יעקב ברמן עמדו לנאום באסיפה.

יום לפני האסיפה נכנסו צבאות הרוסים — הבולשביקים — לרובנה. הציונים לא חשבו שעליהם לבטל את אסיפת הרצל בגלל כניסת הרוסים. אולם לא כן סברו האידישיים (הם הבונדאים), שהאסיפה היתה לצנינים בעיניהם. מישהו מהם לחש, כנראה, על אוזן ראש השלטון החדש, בראותם את עצמם קרובים להם, בדבר

האסיפה העומדת להתקיים מחר, וזה הספיק — האסיפה נאסרה מטעם הרשות.

אותו יום אחרי־הצהרים הופיעו בדירתו של ד״ר ברמן כמה חיילים בולשביקים, שאלו על ברמן עצמו ועל מטרת האסיפה הציונית העומדת להיערך. ללא חקירה יתירה הודיעו לברמן שאסור לקיים את האסיפה, אסרו אותו ואת דירתו על ריהוטה החרימו לצרכי הצבא האדום.

לא הועילו הפצרותיו ונימוקיו של הד״ר ברמן ואשתו דבורה כי דירתם משמשת גם מרפאה לשיניים, וכי לאסיפה אין כל מגמה פוליטית, כי אין זו אלא אזכרה לנפטר בלבד. רק לאחר שיחה ממושכת ותחנונים הסכים הממונה על החיילים לא לאסור לפי שעה את הד״ר ברמן, בתנאי שאסור לו לצאת מהעיר, אך הדירה הוחרמה וצריך היה לעזבה תוך שעה אחת. לא היתה כל ברירה, ומשפחת הד״ר ברמן עקרה מדירתה ועברה תחת משמר צבאי אל הגימנסיה „תרבות״.

הדבר עורר רעש והניחושים הובילו אל המקורות שמהם בא האיסור. ברור היה שהענין נובע מקנאה עיוורת ורב היה צערם של החוגים הציבוריים בעיר. האסיפה כמובן לא נתקיימה, לשמחת המעונינים בדבר. ד״ר ברמן התגורר בדוחק באחד מחדרי הגימנסיה העברית והציונים חיכו לחיפושים ולמאסרים, מאחר שיד האידישיים המקומיים היתה באמצע, והם סברו כי הגיעה שעתם להינקם בציונים שנואי נפשם... ואילו הציונים לא ראו בכך אלא חשבון פוליטי שפל של קטני השגה פרובינציאליים, שאחזו בדרכי נקם מאחר שקצרה ידם בהתמודדות עם מתנגדיהם.

אולם הענין לא נתפשט יותר וכל מאסרים נוספים לא היו. משפחת ברמן ישבה כחודש ימים בצד משפחת קיפר (מנהל הגימנסיה) ועם יציאת הבולשביקים מהעיר זכתה לחזור למשכנה.

דורה ירדני

הצלת שני צעירים

הדבר קרה בשנת 1920, חדשים מספר לאחר כניסת הפולנים לרובנה. הכובשים התיחסו אז בחשד לכל אדם, בפרט ליהודי, ובמיוחד להופעות ציבוריות מקומיות. אפשר ולא ראו עדיין את עצמם מבוססים כל צרכם במקום, ואולי היה פחד הבולשביקים עליהם, שכן חנו עוד בסביבה. אם כך ואם כך — חשוד חשדו בכל אחד.

ורובנה נעשתה אז באמת עיר־מקלט. נתלקטו בה יהודים שנמלטו מאוקראינה ומווהלין שנשארו תחת שלטון בולשביקים או אוקראינים. היא שימשה גם תחנת־מעבר לפליטים ששאפו לא להינתק מהעולם הגדול וחתרו להתקשר עם קרובים שבארצות שונות. לא־מעטים היו גם החלוצים והציונים שביקשו לעבור דרך רובנה לארץ־ישראל. ברור היה לכולם שאין להם תקוה לצאת משטח הנתון לשלטון סובייטי, ולכן שמו נפשם בכפם ונדדו תוך סכנת נפשות לעבר השטח הכבוש בידי הפולנים. לכל אלה שימשה רובנה תחנה ראשונה, בה יכלו להשתהות. ואכן, כעיר־ספר יהודית ומפורסמת בפעולותיה הציבוריות־לאומיות בדור האחרון, עשתה רובנה גדולות בשטח הצלת נפשות והושטת סיוע לנזקקים. רבות סיפרו הניצולים

על מאסר וסבל משך שבועות וחדשים ועל ענשים וקנסות, שהוטלו עליהם בעד הברחת הגבול. היו גם מקרים רבים שהנתפסים הוחזרו אל מעבר לגבול או נרצחו בנסיבות מעורפלות על הגבול.

והנה אחד המקרים מאותם הימים. היתה זו שעת־ערביים. פתאום הופיעו בדירתו של רופא השינים יעקב ברמן ברחוב שוסיינה ליד הגשר השני שעל האוסטיה, שני צעירים יהודים בגיל 19—20 בערך, חיוורים ואחוזי־פחד. השנַים חיכו בחדר־ההמתנה שעה קלה עד שהרופא יצא אליהם, בחשבו כי ודאי באו לרפא שיניהם — והזמינם למרפאתו. אז נודע לו, כי השנים נמלטו מידי המשטרה הפולנית שעצרה אותם יום לפני זה בהגיעם מז׳יטומיר הנתונה לשלטון רוסי. הם טרם נחקרו, אך כבר ספגו מכות למכביר כ...בולשביקים, מרגלים וז׳ידים. שיחק להם מזלם והם הצליחו להתחמק ממקום מעצרם במשטרה, והרי הם מסתובבים ומחפשים את ציוני העיר, כי פניהם לארץ־ישראל. השמועות מעבר לגבול הן כי ציוני רובנה מסדרים את העולים לארץ־ישראל והדרך פתוחה לפניהם. הם מצאו בית־כנסת ומשם היפנו אותם לד״ר ברמן. נמצא להם נער בדרך שהובילם לבית העסקן הציוני. הצעירים, שהכרת פניהם ענתה בם, ביקשו קודם־כל מקום לינה ועזרה בצרה.

האזין הד״ר ברמן לסיפורם של השנים ונתן אמון בדבריהם. הכניס את הצעירים לחדר צדדי בדירתו, אשתו הגישה להם ארוחה חטופה, והוא יצא לטפל בענין. חזר לאחר שעה קלה וקרא לשנים בנפרד, והעבירם לבית סמוך, במקום שנשארו ללון. אותה שעה נערך ציד צעירים ברחובות הראשיים — המשטרה חיפשה אחרי הנמלטים ועצרה כמה צעירים לשם זהות. לא עלה על דעתה כי הבחורים ציונים הם ומצאו כבר מקלט...

כל יום־המחרת ישבו השנים בבית שהוסתרו בו; חברה מצעירי־ציון הביאה להם מזון, והיא גם עודדה אותם ומסרה כי דואגים להם ולסידורם. הד״ר ברמן וחבריו חיפשו ומצאו בשבילם מקום במושב־הזקנים, במקום שיוכלו לשבת עד שיצאו לדרכם. הובאו להם בגדי־עבודה מתאימים לתפקידם הקרוב, ואחד אחד הועברו עם חשכה במכונית שעליה התנוסס דגל זר בלוית החברה שסיפקה להם מזון. מאז נמצאו שני הצעירים במושב־הזקנים והועסקו כפועלים בעבודות שונות. נתברר שהיו אלה צעירים בעלי השכלה והכרה לאומית מציוני ז׳יטומיר, שגויסו לצבא האוקראיני ועלה בידם להתחמק לבתיהם בעת הנסיגה האחרונה של האוקראינים. עתה החליטו לעלות לארץ־ישראל ויצאו לדרך.

כעבור שבועיים ניתנו לצעירים תעודות־פליטים, הם נחו יפה מתלאותיהם, ולסוף יצאו מרובנה להמשיך דרכם לא״י.

דבורה ירדני

ביקורי ה„רבי״ מסטולין

ר׳ ישראל פרלוב ז״ל (תר״ל—תרפ״ב) הידוע בשם ה„ינוקא״, הוא האדמו״ר של סטולין המפורסם בין אלפי החסידים של השושלת הקארלינית־הסטולינית ובעולם החסידות בכלל, נהג לבקר מדי שנה בשנה את רובנה, בה היו לו חסידים ומעריצים

האדמו״ר ר׳ ישראל פרלוב ז״ל

רבים. על פי רוב חלו ימי ביקורו בחודש סיון, בנסעו לקבר־אבות למלינוב הסמוכה לדובנא, והיה מתאכסן אצל ר׳ איסר גילדנגורן, אחד מסוחרי יערות המכובדים, שנמנה עם ראשי חסידיו בעיר.

ימי שהותו של ה„רבי מסטולין" בעיר היו ניכרים למדי ברובנה החסידית. לא רק חסידי המקום, אלא גם רבים מהחסידים בסביבת העיר היו מתקבצים ובאים להסתופף בצלו של ה„צדיק" לו רק ימים מספר, וכולם נהרו לבית־התפילה שלו, ל„שטיבל" הסטוליני, שהיה צר מהכיל את הקהל הרב. אכסניות החסידים היו מלאות ושיחות היום היו ה„רבי", רשמי דבריו וכו׳.

בכל ביקור כזה היה ה„רבי" הולך לתפילת־בוקר ב„קלויז" הישן בכוונה לעלות לתורה בפני „ספר התורה" המפורסם, עתיק היומין, של ר׳ אפרים סופר (המקובל כסופרו של הבעש"ט). כאיש שליווה את ה„רבי" פעמים מספר במסעיו, וגם ברובנה, הלכתי אתו לתפילה ל„קלויז" זה, ובעיני זכיתי לראות את ספר־התורה והתרשמתי עמוק מאותיותיו המאירות עינים.

זכורה יפה עריכת השולחן ל„רבי" ב„שטיבל" בשבת, שמשכה אפילו אנשים שלא נמנו על חסידיו, וקבלת־הפנים המלכותית שערכו לו בהוד, תפארת וקדושה. לא חסרו ניגוני סטולין וריקודי חסידים. השירה בציבור היתה נלבבת ומשלהבת, והתפילה — בחום, בהתלהבות ובקולות, כדרך סטולין ובנוסח סטולין.

האדמו״ר ר׳ משה פרלוב ז״ל

האדמו״ר ר׳ אברהם אלימלך פרלוב ז״ל

גם בניו של ר׳ ישראל שירשו את כסאו, ר׳ משה פרלוב בסטולין ור׳ אברהם אלימלך פרלוב בקארלין, המשיכו בדרך אביהם הגדול, עד שאבדו, כל אחד בעירו, בשואת הנאצים שהשיגה את בית ישראל.

ישראל גולדהבר

זכרונותי מרובנה

זכרונות חשובים שמורים בלבי מימי היותי ברובנה. אמנם בליתי שם רק כמה חדשים, אבל זה היה בתקופה הרת עולם, כשכל יום מקבל ערך ומשקל משלו. ובפרט שהזכרונות האלה משולבים בעבודתי הספרותית, באשר שם, ברובנה, התחלתי לכתוב את הסיפור „חיים גראַביצר", שיצא אחר כך לאור.

בשנת 1919/20 עזבתי את רוסיה. הדרכים היו אז משובשות, ואחרי נדודים רבים הגעתי לרובנה יחד עם שארי מר מנדל שניאורסון, שעלה אחרי כמה שנים לארץ־ישראל ועבד באוניברסיטה בירושלים. למן היום הראשון לבואי הרגשתי בקורת־רוח עמוקה את האווירה המלבבת של עיר יהודית זו על מוסדותיה ואיגודיה המבורכים, בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, בתי־ספר ואירגונים תרבותיים, ועל הכל — תנועה ציונית דינאמית ותוססת. ובעיקר הרגשתי בפגישות עם נציגים מחוגים שונים אותו בטחון של חיוניות שרשית עממית, שאין להגדירה ואין לכלאה.

בימים הראשונים באתי במגע עם הגימנסיה העברית „תרבות", שהפליאה אותי בהישגיה החשובים. לא זו בלבד ששפת הלימודים היתה כולה עברית, הישג לא קטן בימים ההם בגולה, אלא שהתרבות העברית היתה בפועל הרוח החיה שבגימנסיה. באותו זמן עמדה הגימנסיה על רמה פדגוגית גבוהה מבחינת המיתודות ודרכי ההוראה. בלי כל הפרזה אפשר לומר שזו היתה במידה גדולה בית־ספר לדוגמה במובן יכולתה הפדגוגית והשפעתה הלאומית הרוחנית. לא עברו ימים רבים ואני הוזמנתי להרצאה בגימנסיה על הנושא: הפסיכולוגיה הפדגוגית של החינוך המודרני. האולם היה מלא מורים, הורים ועסקני החינוך וסתם אנשים צמאי דעת. כולם האזינו להרצאתי בהקשבה דרוכה ובהתלהבות, שיש בה כדי להביא השראה למרצה. לפי בקשת השומעים נתתי אחרי זה שורה שלימה של הרצאות.

רושם גדול עשה עלי מר לייביש חריף, שעמד בראש מפעלי „תרבות" בעיר, והוא מזכיר־מנהל של משרד התרבות של הלשכה הציונית. מר חריף, בעל השכלה עברית וכללית, כשמו כן היה — חריף בהשקפותיו הלאומיות ובמלחמתו הקנאית לתרבות העברית ללא חת וללא פשרה. מסביבו נתרכזו מורי הגימנסיה „תרבות" ובתיה"ס העבריים, וכן נאמני התרבות העברית בכלל. הגימנסיה העברית לא היתה מוסד מבודד בפני עצמו, כי אם מוסד שהתפתח מתוך חוג רחב של אוהדי התרבות העברית. החוג הזה היתה לו השפעה גדלה והולכת בציבור היהודי ברובנה, והוא יצר מסביבו אווירה רוחנית ספוגה התלהבות, שהיתה מושכת את הלבבות. היתה לי הזדמנות לבוא בקשרי ידידות עם אנשים שונים מחוג רחב זה, מביניהם עלי להזכיר במיוחד את הרופא ד"ר שווידקה ורעיתו, שניהם צעירים ורבי מרץ. ד"ר שווידקה — אדם מסור לתנועת התחיה ולתרבות העברית, איש טוב־לב ומקובל על הבריות, היה מראשי הקהילה וגם יו"ר ועד הציונים המדיניים. ביתו היה פתוח לכל עסקני הציבור והתרבות העברית ובו נתקיימו מסיבות חברתיות שונות. אגב, הרופא היה „יודע נגן" ובמסיבות היה מהנה את האורחים בזמירות עממיות. היה לו קול כביר, שהפתיע בו את שומעיו, בהיותו מרעיד הכל סביבו, בבחינת „וינועו אמות הספים"...

רבים מעסקני התרבות המובהקים ברוסיה, שעברו באותם הימים לפולין ונתעכבו בדרכם ברובנה, התרשמו כל כך מאווירה הרוחנית הנאה שבחיי הציבור

היהודי בעיר הזאת, שנשארו שם איזה זמן לעבודה ולפעולה. בין העסקנים האלה יש להזכיר במיוחד את הפדגוג המפורסם ד"ר דוד לוין, שבזמן שהותו ברובנה ניהל את הגימנסיה והשפיע שם לא מעט על חיי התרבות העברית בעיר ובסביבתה. מרובנה יצא לווארשה ולאחר כשנתיים עלה לארץ, והוא עד היום נשיא הסתדרות המורים בישראל.

בימי שבתות וחגים הייתי מתפלל בבתי־כנסת שונים ובכל בית־כנסת מצאתי לא מעט אנשי תורה ויראה. בעיקר היה בית־הכנסת בחגים מלא המון מגוון משכבות שונות, כולו שופע חיוניות עממית עמוקה.

ההרצאות שלי בגימנסיה והויכוחים הערים שלאחר ההרצאות, הביקורים בכיתות שונות בבתיה"ס וההתיעצויות על ילדים פרובלימתיים, פגישות ושיחות רעים, ישיבות ומסיבות, והאווירה הכללית של פעילות תרבותית גדלה והולכת מתוך בטחון ואמונה — כל זה הילך עלי מצב־רוח מרומם. באותם הימים גברה אצלי ההתעוררות לכתוב את הסיפור „חיים גראביצר", שעלה במחשבתי בעודני ברוסיה. במשך כמה חדשים הצלחתי לגמור את החלק הראשון של הסיפור, שהופיע לאחר זמן בעברית ובאידית, בארבעה חלקים. החלק הראשון, הנקרא „מעולם החב"ד", שנכתב ברובנה, הוא הדראמתי ביותר, שכן מתאר הוא התנגשות גורלית של אישים חבדיים אדירי הרוח.

בבית הרופא שווידקה נערכה על ידי חברים וידידים מסיבת פרידה לפני עברי מרובנה לווארשה. המסיבה נתקיימה בנשיאותו של מר חריף ובהשתתפותו של מר דוד לוין. נישאו נאומים נלהבים שנגעו בשאלות האקטואליות של התרבות העברית. בין נאום לנאום הרעים ד"ר שווידקה כדרכו בקולו הכביר והשמיע שירים עממיים, פרקי חזנות וניגונים חסידיים לוקחי לב. הנאומים והניגונים התמזגו בנפשי עם הדמויות המרטטות שבסיפורי החדש, שלא גליתיו עדיין לאיש. מאז ועד היום שמורה בלבי ברכה עמוקה לאותה רובנה היהודית, התוססת ושואפת אל על, שהצמיחה ערכי תרבות והשאירה אצלי ואצל כל אלה שהתבשמו ממנה זכרונות בל יימחו.

פרופ׳ פישל שניאורסון

חוויות מרובנה

משעלה הכורת על זוויהיל בפרעות 1919, נדדו יהודי העיר, וביניהם גם משפחתנו בת אחת־עשרה הנפשות, ברובם לרובנה. פנינו היו לקוריץ הקרובה כדי להגיע משם לרובנה. התושבים הנוצרים שגרנו ביניהם שנים על שנים זרקו אחרינו אבנים, שעה שעגלותינו עזבו את העיר. היתה הרגשה שאנו נמלטים באמת מקן־רוצחים. רובנה קסמה, שם היה לי דוד (מצד אמי — מרדכי בריליאנט) ושמע רובנה בלבד היה בו כדי למשכנו, שכן בכרך גדול, בין רבבות יהודים, יש הרגשה של בטחון־יתר. ללא חפצים או כל רכוש אחר, הגענו לאחר טלטולי דרך וסכנת נפשות, לרובנה, כי העיר היתה כבר תחת שלטון צבאי פולני ומשמרותיהם בסביבות העיר השגיחו שלא יחדרו לרובנה אנשים מן החוץ. כל אדם היה חשוד בעיניהם,

בפרט אם הוא בא מצד הגבול הרוסי. זכורני איך אבא ניהל משא־ומתן עם חיילים ושילם להם כופר כניסתנו לעיר. וכך נעשינו לרובנאים.

1920. רובנה התאוששה מהחליפות והתמורות של השנתיים האחרונות. הפליטים שבעיר התחילו להתאזרח, חיפשו ומצאו פרנסות. זרם יהודים מעבר לגבול מגיע לעיר וממשיך דרכו לפנים פולין או לחוץ־לארץ. התנועות הפוליטיות, וביחוד התנועה הציונית, מופיעות שוב על בימת החיים, משוקמים מוסדות עזרה, הגירה, בתי־ספר, אגודות נוער, נפתחות חנויות נוספות על הקיימות מכבר, יהודים באים ויוצאים. והנה הוקם גם הקשר עם וארשה.

לא בנקל השגנו דירה כי המחסור בדירות היה גדול. בינתיים מצא לו אבי עבודה ואותנו הקטנים שלחו לבית־הספר. למדתי בבית־הספר הקרוב על שם „שלום־עליכם". שפת־ההוראה בו היתה אידיש ואילו עברית לימדו בתור שפה. לאחר שסיימתי את בית־הספר, המשכתי בשיעורי־ערב וביום למדתי בבית־הספר למלאכה של „אורט". נכנסתי לשורות „החלוץ הצעיר". באותו זמן מת אבי ואנחנו התחלנו לחשוב על העליה לארץ, אולם חסרנו אמצעים וגם את רשיונות העליה. לא ראינו ברירה לפנינו אלא לעלות אחד אחד, לאחר הכשרה ועמידה בתור. אחי הבכור, שמואל, מטובי העסקנים ב„התאחדות", הוא שתיכנן להעלות תחילה את אמא והילדים ואחר כך את משפחתו, אולם השואה הקדימה את ביצוע חלומו...

מאושרה הייתי להימנות עם חברי „החלוץ". הסתדרות זו לא היתה רשמית אצל הפולנים ברובנה. הם אמנם ידעו על קיומה, אך הכשר לא ניתן לה, ומתוך חשדות בתנועות הנוער, היו פוגעים גם ב„החלוץ" בעיר ובעיירות הסביבה. משום כך לא היה בימים ההם מועדון קבוע ל„החלוץ", ואנו חברי „החלוץ הצעיר" היינו מתאספים בדירות פרטיות של חברים (אצל רחל שליפר, גליקליך, יוז, גרינבלט, גלפנבוים, קגן ועוד). מרבית אספותינו התקיימו בבית קגן ורבים ונעימים הזכרונות מבית יקר זה, ברחוב קראסנה. בעצם היה בית קגן המועדון של „החלוץ־הצעיר"; שם ניהלנו שיעורי־ערב, ערכנו אסיפות וישיבות, ריכזנו ספריה. גם כל ההכנות לנשף או להצגה שעמדנו לערוך נעשו שם. זכורה לרבים הפגישה הכל־ווהלינית של „החלוץ־הצעיר" בשנת 1928 ברובנה. מאחר שרשיון מיוחד לפגישה לא היה לנו, ערכו שולחנות בכיבוד חגיגי על כל צרה שלא תבוא...

חברינו יצאו להכשרה ובמרוצת הזמן זכו לעלות ארצה ולהצטרף לבנים־הבונים.

בוניה אדירי (גרצוולף)

שמונת המיליונים

רוב הפליטים שהגיעו לרובנה אחרי מלחמת־העולם הראשונה נמצאו במצב של חוסר־כל והיו זקוקים לעזרה. לא היה בכוחה של רובנה עצמה להושיטה להם, והדאגה היתה רבה.

בתשובה לפניותיה של קהילת רובנה הגיע ב־1919 הקולונל האמריקאי שוהן, שבהדרכתו והנהלתו נוסד בעיר מרכז ה„ג'וינט" לשטח האוקראיני הכבוש על ידי הפולנים. מרכז זה קשר קשרים עם כל ישובי היהודים בווהלין ופודול ועד קיוב

הגיע. מוסדות־עזרה שונים נוסדו בימים ההם בתמיכה האמריקאית בכספים, במזונות, בחמרים ובמלבושים על ידי חוגים ציבוריים מכל הזרמים והשכבות. כן נתקיימו מספר בתי־ספר, בתי־מחסה לילדים וליתומים על חשבון ה„ג׳וינט״.

אך תקופה זו לא ארכה. בלחץ הצבא האדום על הכובשים הפולנים החלו האחרונים בנסיגתם, והנסיגה היתה בחפזון ללא אירגון וסדר. לנוכח המצב ראה שוהן צורך להעביר את מרכז ה„ג׳וינט״ מרובנה לוורשה, בירת פולין. מיד הוחל בהכנות ליציאת שוהן ועובדיו והוצאת כל החומר של ה„ג׳וינט״. התכנסו אנשי הציבור במשרדו של שוהן, דנו במצב ותבעו שרכוש ה„ג׳וינט״ והכספים שבקופת המרכז ישארו בעיר לכלכלת המוסדות והאוכלוסים הנצרכים. שוהן ניסה לעמוד על דעתו שאין להשאיר כספים בעיר, כי הבולשביקים דואגים למוסדות הקיימים ובודאי לא יזניחו גם את המוסדות של רובנה, אך לעומתו עמדו העסקנים בטענותיהם שאין לסמוך על שלטון חדש המתחלף בכל פעם, ומה גם שאין בטחון שהבולשביקים יסכימו לקיום מוסדות יהודיים נפרדים בכלל. לא היתה שהות לויכוחים מרובים — ושוהן נכנע לדרישה. בו במקום נמסר לבאי־כוח העסקנים האידישיים והציונים סכום של שמונה מיליון רובל „ניקולאיאבים״, שנארזו בארבע מזוודות, שני מיליון בכל אחת מהן, מחציתם לציונים ומחציתם לאידישיים, והוטל על ארבעה מתוך העסקנים להיות אחראים לכסף זה, לשמירתו, ולשימוש בו לטובת המוסדות שנתמכו על יד ה„ג׳וינט״. שעות מספר לאחר מכן עזב שוהן את רובנה. למחרתו נכנסו הבולשביקים לעיר.

בעצם אותו יום באו לערוך חיפוש בדירתו של העסקן גיטרמן וגילו את המזוודה עם שני מיליון רובל. הכסף נלקח כמובן ואת גיטרמן אסרו. נשקפה לו הסכנה של חשוד בבורגנות וסוכן שלה בעיר... כל טענותיו והסברתו של גיטרמן לא הועילו, ורק משנודע הדבר לוועד המהפכני המקומי, וזה התערב בדבר ושיכנע את השליטים החדשים, הוצא גיטרמן מידי ה„צ׳אֶקה״ והועבר לפנים רוסיה. פחד נפל על מחזיקי המזוודות עם המיליונים, הם חילקו את הכסף בין אנשים אחדים ושמרו את הדבר בסוד. כך ניצל הכסף מידי השליטים. חלק ממנו הוצא לתמיכה במוסדות באופן שלא ירגישו בו הכובשים הרוסים, וחלק שלא הוצא — נמסר בחזרה לרשות ה„ג׳וינט״, שחידש את פעולותיו עם שוב הפולנים לעיר ב־1920. אולם במשך זמן זה ירד בהרבה ערך הכסף הרוסי ולא ניתן לפעול גדולות בסכום שנשאר.

זכר שמונת המיליונים האלה עמד בעיר ימים רבים.

מאיר קדש

מעשה במומר

הד״ר אנטון לבוביץ גורפינקל היה אחד הרופאים המפורסמים ברובנה. רופא עיניים מומחה שקנה לו שם לא רק בעירו כי אם בכל הסביבה. איש אינטליגנטי ושקט שלא התערב בשום ענין, מפעל או מוסד יהודי בעיר. היה מקובל כמתבולל, התרועע עם לא־יהודים ואשתו היתה נכריה. צבר הון מלקוחותיו הרבים וחי לו בצל. האוכלוסיה היהודית העריכה אותו כרופא בלבד.

כשנכנסה רובנה ב־1920 תחת עול הפולנים, כבר היה הד״ר גורפינקל

בא בימים והמשיך לחיות על פי דרכו. מקץ שתיים־שלוש שנים, כשהרגיש בקצו המתקרב, נתן לפתע דעתו על מצבו ושלח שליח אל הרב המקומי לברר כמה שאלות בענין, שנראה לו לד״ר גורפינקל פשוט ומובן. ברם, הרב סירב להיכנס בדברים על דעת עצמו והביא את הענין לפני ה„חברא קדישא״. הוחלט לענות לד״ר גורפינקל בחיוב, בתנאי שיגרש תחילה את אשתו ויצווה חלק מרכושו לקהילת רובנה לצרכי ציבור.

חרה הדבר לד״ר גורפינקל: מי זה יעז להתערב בחייו הפרטיים ויתבע ממנו להקדיש חלק מרכושו לעדה שהוא רחוק ממנה? נמלך הד״ר גורפינקל באחד מידידיו, אף הוא רופא יהודי מתבולל, שגר אתו בשכנות, ובעצתו כנראה של הלָה גמר להיפטר בחייו מעול היהדות ומן הדאגה לאשר עלול לקרות לאחר מותו גם יחד.

מיהר ד״ר גורפינקל הזקן ופנה לראשי הכהונה הלותראַנית ועבר לחסות בצלה של זו. הוקל לו למומר, אבל רק לימים מעטים. לא יצאו אלא שבועות אחדים והוא חלה את חליו שלא קם ממנו. אחרי ימים ספורים מת, ובעיר טרם נודע דבר המרת דתו.

„חברא קדישא״, שראתה מחובתה לטפל בבר־מינן, הלכה לבית המת לטפל בהלויה, אך לתמהונה נפגשה בבוז מצד אשת המת הנכריה, שאמרה להם: „הד״ר גורפינקל לא מת כאחד הז׳ידים, בן דת אחרת הוא, ויש מי מבני דתו הלותראנית שיטפל בו״. רק אז נתגלה הדבר ברבים והשמועה עשתה לה כנפיים בעיר שהיתה כמרקחה. היה זה ביום ראשון בשבת, כשהחנויות היו סגורות לפי צו השלטונות הפולנים, והסוחרים ועוזריהם, הסבלים והעגלונים היו בטלים מהעבודה. כולם באו איפוא לחזות בהלוית הד״ר גורפינקל המומר של אתמול, שסודרה על־ידי כומר ומקהלתו לפרטיה ודקדוקיה.

עם כל יחס הביטול לתופעה, נמצאו אנשים שהאשימו את הרב המקומי על שהזניח את ההזדמנות שבאה לידו בשעה שהמנוח, שהיה מקובל על הציבור, פנה אליו, והענין היה נושא לשיחות.

גדליה גלר

בית מנזון

שמה של ינטיל מַנזון, אחת משלוש הבנות לבית הוכפלד, הלך לפניה ברובנה ובהרבה עיירות בסביבה. החנות הגדולה לכל מיני בדים ואריגים היתה מפורסמת בווֹהלין, והיא „יענקליוֹביכה״ היתה המכניסה והמביאה, המזמינה את הסחורות מבתי־החרושת — הכל לפי העונה — המוציאה והמוכרת לסיטונאים וליחידים, לחנוונים ורוכלים.

היא היא שהחן שלה הן, והלאו לאו. לא רק חתימה בשטר, כי אם נענוע ראש לאות הסכמה מחייב, ובוודאי שנזהרים במידה ובמשקל ובהן צדק, כי אחרת הרי זה גזל. והוא, ר׳ מאיר מַנזון, היהודי הלמדן והחסיד, מכובד בכבודו ולא מעט מתכבד בכבודה, בכבוד „העזר־כנגדו״.

היא קונה גלילות בדים מזשיראַרדוב ומוֹרוֹזוֹב — „מודופילאן״ המבהיק בלובן מסנוור, מהם כתונות לילדי ישראל בני מצוה, שהשרוול המחוספס מופשל לתפילין,

ינטיל מנזון

ר׳ מאיר מנזון

ומהם ציפיות לכרים וכסתות, סדינים, שמיכות ומפות לשולחן, דברים שבלעדיהם אין בת ישראל כשרה יכולה להיכנס לחופה ולשמוע „כלי־זמר״. היא מזמינה אריגי משי וקטיפה, „אדריאן״ ו„אַלפּגה״, מפוזנאנסקי ואוסקר כהן בלודז׳, ואמהות ישראל בעיירות חוסכות פרוטה לפרוטה, אוספות צרור ליום שידברו נכבדות בבת שגדלה בבית, מתחממת כצפור בקן, וה„קערבליך״ וה„חמישיות״ של זהב יגיעו לידי „יענקליוביכה״, בבוא המועד בשעה טובה ומוצלחת.

נכנסים לחנות, רואים את בעל החנות, יהודי תמיר, צנום, בעל זקן לבן קטן — ר׳ מאיר. מקבלים שלום ועונים לו תשובת נימוס וכבוד, ומחפשים בעיניים אותה, את ינטיל מַנזון. אף היא קודם מקשיבה ושומעת את דבר השידוך, מיהו החתן ומה משפחתו ושהחתונה תהיה אי״ה ב„שבת־נחמו״.

תוך כדי שיחה היא כבר יודעת מה צריכה אֵם זו לבתה הכלה, מה להציע לה ומה אינו מתאים לה. לא היא שתיעץ לאם הכלה לקנות רק מפני שהיא רוצה למכור. ואגב בחירה ומדידה נתקשרה כבר הידידות ונמסר גם בלחישה שמה שהוא חסר לתשלום במזומנים בעד כל ה„צעטיל״. על כך כמובן באה תשובה מעודדת, שבודאי הכל ישולם אי״ה, והקב״ה הנותן בנים ובנות לגדל אותם, יתן גם את הדרוש לשם הכנסתם לחופה. וודאי שיתנו גם בהקפה וזה ישולם לאט לאט.

והיא מוכרת את הסחורה שלה לכל דורש. באים גויים מהכפרים, באים פועלים ועובדי המדינה ובאים עובדי היערות וקונים אריגים, בדים עבים לעבודה ובשביל הילדים, שמלות שחורות בשביל עקרות־הבית, אבל נחת רוח יש לה מבגדי משי שהיא מוכרת בשביל ה„רביים״ של הסביבה ושמלות משי לבנות והינומות לכלות.

ידעו בני רובנה לספר רבות על גמילות החסדים שהיא גמלה עם עניים וקשיי יום. „מנין״ אורחים מביא ר׳ מאיר מבית המדרש הגדול של ר׳ לייביש — לסעודת שבת, וינטיל בעצמה מציעה לאורחים את המיטות. ומסרו, שכאשר העירו לה למה היא מטריחה עצמה בעבודה זו — ענתה: „וכי להם, לאורחים, אני מציעה, לעצמי אני מציעה משכב בשכיבה ארוכה זו שם״...

דמות מופלאה של אם ו„אשת־חיל״ לפי הקוים של הפרק האחרון, פרק ל״א במשלי.

י. ל. יונתן

חגיגת סיום ספר־תורה

דורות רבים ישבו יהודי רובנה בעירם וחיו את חייהם. משפרצה מלחמת־העולם הראשונה ב־1914 והחזית התקרבה לרובנה, עזבו רבים את העיר וביניהם גם בית־מֵנזון. אך גם בנכר לא חדלה ינטל מנזון ממעשי הצדקה שלה והושיטה עזרה וסעד לרבים, בעיקר ליולדות, אף־על־פי שמצבה החמרי לא היה אז מזהיר ביותר. אשת־חיל וֶעֵרה לכל מצוה, חינכה את בנותיה ברוח המסורת והנחילה להן מידות תרומיות נעלות.

כששבה משפחת מנזון ב־1918 לרובנה שמחה העיר כולה. „הנה חזרה אלינו הדואגת לחולים ונצרכים", אמרו. ברם אחרי המלחמה חל שינוי באורח־החיים ובהלך־הדעות של העיר. פנים חדשות נראו ברובנה, ו„יורדים" ו„עולים" ניכרו גם במעמד וגם במסחר. המהפכה במדינה והמאורעות שלאחריה הכניסו בכלל ערבוביה ושינויי־ערכין בכמה שטחים.

עייפה מתלאות הטלטולים הרחק מעיר־מולדתה וביתה, ניגשה ינטל מנזון לכתוב ספר־תורה. העניין נמשך, היא נפטרה, וסיום ספר־התורה נדחה לשנים. ברם ענין קדוש זה לא נשכח מבנותיה של ינטל ובשנות השלושים התעוררה בתה דבורה טנצמן, שגרה אז בווארשה, וסיימה את המפעל. ספר־התורה הובא ב־1938 לרובנה, ובני המשפחה הכניסוהו חגיגית לבית־המדרש של ר' לייבוש. שני עצי־חיים של כסף קישטו את הספר — מתנת הבנות לזכר הוריהן.

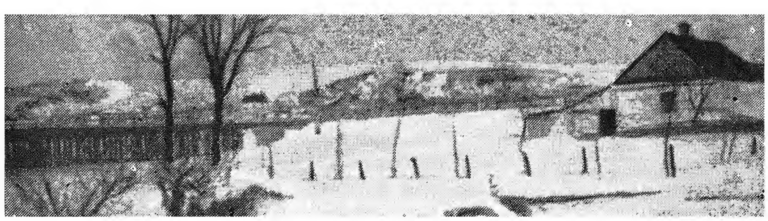
על חגיגה נאה זו פורסם בעתוני רובנה כדלקמן:

„במוצ"ש הוחג בבית־המדרש של ר' לייבוש הסיום של ספר־תורה חדש, שהוכנס במתנה על שם ר' מאיר וינטל מנזון ז"ל. את ספר־התורה התחילה ינטל מנזון ז"ל עוד בחייה וסיימו אחד מטובי ה„סופרים" בווארשה. לחגיגת הסיום התאסף בבית־המדרש קהל גדול של מתפללים ואורחים. החזן פישביין ומקהלתו שרו תפילות ופסוקי־דזמרא, שעוררו התלהבות רבה. בהזדמנות זו העלה הקהל את מעשיו הטובים, תרומותיו ונדבותיו של הזוג מנזון ז"ל, שהשאיר אחריו שם טוב וזכר טוב למעשים טובים וברוכים. לחגיגה הגיעה מווארשה הבת דבורה טנצמן, הממשיכה במסורת הוריה, שגמרה את כתיבת הספר. היא גם תרמה בהזדמנות זו סכומים הגונים לצרכי צדקה, לפני עזבה את העיר".

(„וואלינער לעבן")

תוכן דומה לנ"ל פורסם בעתון „וואָלינער וואָך".

אסתר הלפרין

ממראות העיר: רחוב ליטוֹבסקה

ברחובות העיר ובסמטותיה

צרים היו רחובות העיר רובנה, מה־גם סמטותיה, ששימשו רק מעבר מרחוב לרחוב או מוצא למקום סגור בקצווי העיר. נעדר במקומות אלה כל תכנון או סדר. הבתים עמדו שם צפופים, ברובם מטים מיושן, ולרבים מהם מראה חורבות. הוקם בית חדש בסמטה — הרי היה בכך משום חידוש, תופעה בלתי רגילה. זכורים הימים כשבחלקי עיר אלה לא היה זכר למדרכות (גם לא היה מקום בשבילן) וממילא לא נסללו שם כבישים (עד לכניסת הפולנים שניגשו לשפץ את העיר וזכרו לטובה גם כמה מהסמטות). בוץ עמוק וסמיך כיסה את הסמטות ושלוליות מים עמדו בהן, שלא יבשו אפילו בחדשי הקיץ הצחיחים. עוברים ושבים היו תרים אחרי עקבות אנשים או בהמות שעברו לפניהם, שלא לשקוע בבוץ בחצותם את הרחוב. ותושבי הסמטות לא זו בלבד שלא דאגו לנקיון, אלא עוד היו שופכים ליד בתיהם את כל האשפה והסביבה כולה העלתה צחנה. ואבות העיר לא דאגו ביותר לסמטות והן בשארו מוזנחות.

בסמטות אלה בחרו העגלונים ומובילי־המים להעמיד שם את עגלותיהם, והם עצמם, ברובם, עברו לגור שם. רבים מהם ירשו דירות במקום או שכרון בדמי שכירות קטנים, כך שבמשך הזמן התרכזה בסמטות דלת־העם, והאנשים התרגלו אליהן ולמצבן אורח טבעי.

בעיקר הצטיינו כמה סמטות במוצאי הרחובות שקולנה, קראסנה, קאווקאז ואמריקה. הלכלוך והצפיפות שם היו „למופת". מצב יותר תקין היה בסמטות מניז'ני, טומארובסקי, בצדי דבורצקה־עלית ושפיטאלנה; ויותר מזה בסמטות קניאַז'אֶסקי, זולוטייבסקי, פוצ'טובי, ליטובסקי ועוד.

קטע מרחוב שקולנה (קצה בנין בית המרחץ)

צפיפות האוכלוסים ברובנה הגיעה בסמטות אלה לשיאה, שכן גרו בהן משפחות שלמות בחדר אחד, הסידורים היו פרימיטיביים ביותר, ובכמה מהם שררה אפלולית באמצע היום. קירות הבתים היו על פי רוב משותפים והמדרגות לקומות בבתים בני קומתיים — פתוחות לגשם ולרוח. בערבים לא נראה כמעט איש בסמטות, כי נפסקה בהן כל תנועה משקיעת החמה עד אור הבוקר.

זה היה המצב עד לגמר מלחמת־העולם הראשונה. מאז חלה התקדמות בעיר ועמה החלו גם הסמטות לראות אור. בכמה מהן נסללו כבישים והונהגו סדרים עירו־ניים: תאורת פנסים, קביעת שלטים נושאי שמות הסמטות עם מספרי הבתים וכו׳.

אחר היה המצב ברחובות העיר; שם עמדו בתים בני קומתיים, מתוכננים ומתוקנים כבכרכים הגדולים. הרחוב הראשי, שחצה את העיר לארכה, מבית־הסוהר בראשה עד למשרפות הלבנים מאחרי הקסרקטין בקצה — היה רחוב שוסיינה, שהוחלף ל־3 במאי. כבישים נסללו ברוב רחובות העיר עוד בסוף המאה שחלפה, ומדרכות לנוחיות ההולכים הותקנו לארכן. נעדר רק ביוב תקין, אך גם בשטח זה נעשתה התחלה הגונה בימי שלטון הפולנים בתקופת 1920—1939.

מראה רחוב שקולנה — 1925

אחד הרחובות העתיקים בעיר היה רחוב שקולנה. ולמה נקרא שמו שקולנה? — על שום בתי־הכנסת שנבנו בו עם ביסוס הקהילה היהודית בעיר. ואמנם, ברחוב זה עמדו רוב בתי־התפילה כל השנים. המסייר ברחובות העיר היה מקבל רושם מיוחד מאותו רחוב. הוא שכן בצד מקביל לרחוב שוסיינה בחלק שבין שני הגשרים ופונה אל הביצה. מסתבר שלפני מאתיים שנה היה במקום זה המורד אל האגם והביצה, ושם נפגשו זרמי המים משתי זרועות הנחל אוסטיה שהיוו את האגם.

ברחוב שקולנה זה נבנו הבתים בצפיפות דומה לזו שבסמטות, והרווח בין הבתים היה מצער מאד. דרי הבתים אף הם חיו שם בצפיפות, ולא יפלא שהריחות שם לא היו מעולים... במרתפי הבתים של רחוב זה דרו משפחות עניות ובתוך הדירות עצמן נמצאו גם חדרי־המלאכה והפרנסות של הרוב (חייטים, סנדלרים, כובענים, פרוונים ועוד). חצרות כמעט שלא היו שם, והרחוב שימש חצר משותפת לרוב הבתים; ואם היתה חצר לאחד מן הבתים, — הרי היתה זו קטנה, ד׳ על ד׳ ממש. אחרי הדליקה הגדולה, שאכלה את מרבית בתי הרחוב, נבנו בשקולנה בתים חדשים, ששיוו לרחוב צורה יותר נאה, אולם לשינוי יסודי לא הגיעו הדברים.

מאז נבנה הרחוב שקולנה, התגוררו בו יהודים בלבד ולא נמצא בו לא בעל־בית ולא דייר שלא היה בן־ברית. חנויות או בתי־עסק לא הוקמו ברחוב זה, אך מפעלי־מלאכה לא חסרו בו. כן מצאו שם מקום להם כמה מוסדות־חסד־וצדקה יהודיים. קופילניק היה הראשון שבנה ברחוב זה בשנת 1908 בית מודרני משוכלל. עם השיפורים שהחלה העיריה לעשות, נזכר לטוב גם רחוב שקולנה. בבנינים החדשים שהוקמו בו, שוכנו מוסדות ציבור (המשרד הארצישראלי, היא״ס ועוד). בראש הרחוב עמד בנין הגימנסיה הרוסית ובמרחק־מה — משרדים שונים. הקירבה לרחוב הראשי דחף לנצל רחוב זה על כל חסרונותיו. בינתיים תוקן הכביש וסודרו המדרכות, ומרחוב של גיטו יהודי הפך להיות רחוב מתוקן.

צורה דומה היתה לרחוב קראסנה, רחוב קטן יותר ומרופש יותר. צפיפות האוכלוסין בו היתה יותר גדולה מזו של שקולנה, וחוסר הסידורים הסניטאריים הורגש בו באופן מבהיל. סמטות הובילו ממנו לכל הצדדים. גם כאן דרו יהודים בלבד וגם פה עמדו הרבה בתי־תפילה. בשתי עשרות השנים האחרונות לפני השואה הוכנסו שכלולים מעטים גם בפינה זו והצורה נשתנתה בהרבה לטובה.

ברחובות וסמטות יהודיים אלה של רובנה ובדומים להם גדלו דורות, פעלו וטוו מסכת חיים גלותיים. שם היה מקופל הווי יהודי שלם של חיי־עבר, ושם ניתן ביטוי טבעי וממשי לשמחה, דאגה ועצב יהודיים. ההתעוררות התרבותית והלאומית אָחרה במקצת לאחוז בפינות אלו וביושביהן, אך זרם התחיה גרף גם אותם והעלה בהם שאיפות לחיים חדשים.

א. א—חי

„כלי־זמרים״ וחתונות

„המנגנים היהודים הנקראים ,כלי־זמרים׳ — עולם מיוחד הם. עולם בפני עצמו, שכדאי להציץ לתוך חייהם...״

(שלום־עליכם בהקדמתו ל„סטמפניו״)

לפני 50—60 שנה בערך, היתה לרובנה, בדומה לערי יהודים אחרות, מקהלת מנגנים, שלשבחה נתבלטה בכל הסביבה ולא נפלה בכושרה מהתזמורות המפורסמות בשעתן של ברדיטשב, זאסלאב ואחרות. מנגנים אלה התרכזו ברחובות המיושבים על ידי יהודים: קראסנה ושקולנה, והיוו כמעט משפחה, גדולה אחת; התחתנו ביניהם, דאגו זה לזה, והיתה להם אפילו שפה משותפת משלהם שהשתמשו בה בשעת חתונות בנכחותם של אנשים מן הצד...

מקצוע הנגינה עבר אצל המנגנים הרובנאים בירושה מאב לבן ומדור לדור. הידועים שביניהם בתקופה הנזכרת היו: ר' משה כלי־זמר, יהודי חרד, יפה־תואר שזקנו ירד לו על־פי מידותיו. הוא ניגן „כנור שני", ואילו בנו, זינדל, שקנה לו שם בעיר ובסביבה ככנר מצוין, ניגן „כנור ראשון". יוסל, אף הוא כנר ראשון שזכה לתהילה; ברל'ה — חצוצרן; משה־בר — קלארניסט; הרץ — מנגן בחלילים; ואחיו יצחק־מאיר — אף הוא כנר. עם מנגנים אלה נמנו גם מנגנים בבטנון, תופפן וצלצלן. ובדחן ותיק היה בצד המקהלה, הוא ר' מנחם־מנדל, הבדחן המפורסם. זקן היה האיש, ועינו לא כהתה ולא נס ליחו. רגילים היו לראותו בכל חתונה מתחפש כ„פּוֹלישוּק" (אכר מביצות פּוֹלֶאסיאֶ), חבוש מצנפת מחומשת, שקראו לה דרך ליצנות: „טשאֶטירה גוּבאָרני אי פּיאַטי אוּיאֶזד" (ארבעה פלכים והחמישי מחוז) ולבוש כתונת־בד של אכרים בלתי פרופה, מכנסי בד, סוויטה (בגד עליון) של אכרים ומסונדל סנדלים מקליפת־עץ (לאַפּטי). בהופעתו זו היה מבדח את הקהל במעשיות אוקראיניות עסיסיות ומביא אותו לידי צחקנות בלתי פוסקת.

בשעת שפע של חתונות בעיר היה הכרח לחלק את המקהלה למקהלות קטנות, שכל אחת מהן, עם כנר ראשי משלה, הופיעה באחת החתונות. במקרים כאלה היו זינדל, מאיר ויוסל הכנרים והמנצחים, ושכר המקהלות נכנס לקופה משותפת לחלוקה בין כל החברים. מעיירות הסביבה היו מזמינים את מקהלת ה„כליזמרים" הרובנאים ותמיד דרשו שר' זינדל ישתתף בה. אמנם, דלי־אמצעים היו נוהגים לפנות גם למקהלה הידועה בימים ההם בטוטשין, אך מקהלת רובנה צעדה בראש. ואכן, היו לה יתרונות משלה.

בזכרוני נחרתו חתונות בבית סבי ר' מאיר מאלכסנדריה, שחיבב את ר' זינדל ואנשי מקהלתו. נוהג היה לצאת לקראתו בהגיעו מרובנה לחבקו ולנשקו ולחלוק לו כבוד. הופעת ה„כליזמר" מרובנה הטילה סנסאציה בעיירה, ומי שלא היה „מחותן" בחתונה, איוה לו סתם לעמוד ליד חלונות בית־סבא ולהאזין לנגינתם. קהל האורחים היה מאזין בשעת טקס החופה לניגון העצוב שעורר דמעות, כאשר זינדל המנצח עמד בעיניים עצומות וראשו מוטה הצדה, מחזיק בכנורו ומעביר את הקשת על מיתריו באמנות ובדבקות. הכנור בכה, געה, המה והחדיר עצבות ללבבות, ונדמה היה שזינדל שופך שיח לפני ריבון־העולם. תם טקס החופה וזינדל עבר לניגוני־שמחה שבקעו שחקים ועוררו גל התרגשות של חדוה. כנורו התלכד עם שאר כלי־הזמר בצלילים מעוררים לריקוד ולצהלה.

שמם של ה„כלי־זמרים" הרובנאים הלך לפניהם ולא אחת הוזמנו גם לנשפים של ה„פריצים" בסביבות העיר וזכו להערכה רבה. באחד הנשפים האלה בבית בעל אחוזה לא־יהודי, כשעמד זינדל הכנר וניגן אחת ממנגינותיו הנפלאות בהתרגשות יתירה — צנח פתאום תחתיו וכנורו, רעו הנאמן שליוהו כל ימיו, נשמט מידו ומנגינתו באמצע נפסקה...

שמואל יזרעאלי

„הסבלים הגדולים"

היתה זו חבורה שמנתה כחמישים איש, מלוכדת ומאורגנת (להבדיל מרבים אחרים, שגם הם עסקו במקצוע זה ושוטטו בשווקים ובסימטות ה„ברוֹם" כדי לחטוף חבילה או לפרוק מטען כלשהו), פרנסתם על פריקת קרונות או הטענתם, והם משרתים בעיקר את סיטונאי העיר, — את המסחר הגדול. הם היוו משענת נאמנה לאיגוד המקצועי, אך בכלל לא השתייכו לשום זרם פוליטי. הם לא היו ציונים, אך נחשבו ליהודים טובים, פשוטים, עממיים, ונזדעזעו עד עמקי הנפש, כשהגיעו ידיעות על „מאורעות" בארץ־ישראל.

בהימצאם במרכז המסחרי של העיר במקובץ מדי יום ביומו, במיוחד בימים של „יריד", כשכּכרי־השוק שקקו מאכרים אוקראינים מכפרי הסביבה, ואשר לא פעם, לאחר מיקח־וממכר עם סוחרי העיר ורוכליה, ניסו בשכרותם לסיים את יום־השוק ב„ביי ז'ידוֹב", — היו הם המשטרה הבלתי־מוכתרת שריסנה את יצר ה„גויים" וקירְרה את התלהבותם. ברוב המקרים היה אז שוטר „שומר חוק וסדר" בבל־יימצא, כאילו האדמה בלעתו — והסבלים, הם בלבד, מנעו שפיכות דמים בעיר.

המשטרה הפולנית נהגה כלפיהם יחס סובלני, מאחר שהם שחררוה מטרדות יתירות ומהתפקיד ה„בזוי"... להגן על רוכלים וחנוונים יהודים, ולעתים קרובות גם על כייסים יהודים, שאף הם היוו „סקטור" מסחרי ביום השוק, ולא אחת שימשו עילה להתפרעות האכרים האוקראינים, שלא מעטים מהם נפלו קרבן אותו יום לזריזותם ה„מקצועית". המשטרה היתה מעלימה עין במיוחד מתעלוליהם של כייסים אלה ביום השוק וה„יריד", כי על פי רוב היו שותפים לשללם ומקבלים מראש את ה„מגיע" להם...

ערב קיץ אחד ורובנה הפועלית, המאוגדת באיגודים המקצועיים השונים, עשתה הכנות לחוג את יום יסוד האינטרנציונל המקצועי האמסטרדמי, לקיים, ברשות השלטונות, תהלוכה גדולה ואסיפה פומבית של פועלים יהודים, פולנים ואוקראינים, כיאה לחג בינלאומי. הכל כמעט היה מוכן והועד הפועל של האגודות המקצועיות רק נתכנס לסיים את ההכנות האחרונות ולקבוע את סדר התהלוכה והאסיפה הפומבית — והנה נפוצה כבזק השמועה בעיר, שסטודנטים „אֶנדקים" התנפלו על מועדון האיגודים המקצועיים, החלו מכים את חברי הועד הפועל, ואת הדגלים, שהיו מוכנים באחת הפינות לחגיגות יום־המחרת, קרעו לגזרים ורמסו ברגליים... היה זה אחד מחברי הועד הפועל שקפץ בעד החלון החוצה (מגובה קומתיים) והזעיק בטלפון את „הסבלים הגדולים", שישבו אותה שעה ליד בית־מרקחת רוזנקראנץ ונחו לאחר יום־העבודה. כולם, בלי יוצא מהכלל, מי ברכב ומי ברגל, אצו לעזרת האחים הנתונים בצרה, וכעבור רגעים מספר הגיעו אל המועדון, הקיפוהו מכל צד והפתיעו את ה„אֶנדקים" בעצם שיא השתוללותם... משהגיעה סוף־סוף המשטרה, לא נשאר לה אלא לאסוף כמה סטודנטים שבורי צלעות, ידיים ורגליים, שהושלכו על ידי הסבלים בעד החלונות אל המדרכה והכביש. יתרם נסו כל עוד נפשם בם...

התהלוכה למחרת היום והאסיפה שלאחריה עברו כמובן בסדר גמור, ללא כל תקריות נוספות, על אף הידיעות שנפוצו על תכנית מפורטת של ה„אֶנדקים" לפוצץ את התהלוכה והאסיפה גם יחד. כך שירתו אותו ערב „הסבלים הגדולים" את האיגודים המקצועיים והיו לשיחה בפי כל.

בחודש מנחם־אב תרפ"ט, כשהעתונות הביאה את הידיעות הראשונות על התנגשות־דמים בין ערבים ליהודים בארץ־ישראל ועל הרוגים ופצועים יהודים, הופיעה משלחת של „הסבלים הגדולים" במשרד הארצישראלי ברובנה והצעת־הכרזה בפיהם: „אין אנו ציונים, אבל הננו יהודים! הבו תיכף סרטיפיקטים ונעלה לעזרת אחינו ונַראה לערבים את נחת זרוענו". ברי, לכלל מעשה לא הגיעו הדברים, כי לסרטיפיקטים המעטים שעמדו לרשות המשרד הארצישראלי, לאחר תקופה ארוכה של הפסקת העליה, בגלל המצב הכלכלי בארץ אותה תקופה, חיכו בקוצר־רוח אלפי חלוצים מכל תנועות־הנוער. היתה זו ראשית העליה החמישית ומאות חלוצים שנמצאו זה שנים בקיבוצי ההכשרה הרבים בפולין חיכו לתורם עם אישור מכסת הסרטיפיקטים לשנת 1929. אך מענינת העובדה כשלעצמה: בעת צרה ליהודים — אם יהודים מהאיגודים המקצועיים השמאליים ברובם, ואם יהודים בארץ־ישראל הנתונים בצרה, — העמידו עצמם הסבלים הללו ללא שהיות לעזרתם, ופשטותם ותמימותם הילדותית כמעט נגעו עד הלב.

והרי קצת עוללות על חייהם ונוהגם של סבלים אלה יום יום:

כפי שכבר הזכרתי, היו הסבלים מתקבצים בוקר בוקר ליד אחד מבתי־המסחר הגדולים ומחכים להודעה על בואו של קרון־סחורה מיועד לפריקה, או להזמנה להטעין סחורה למשלוח לערי־השדה הסמוכות. אך לא מעטות היו גם שעות הבטלה, וכדי להפיג את השעמום — היו „מארגנים" לגימה ובדרך מקורית ביותר. היו מתישבים בחצי־עיגול על המדרכה, מבלי שים לב כלל לכך, שבישיבתם זו הם גוזלים את מחצית המדרכה, הצרה בלאו־הכי, ונכנסים בויכוח על הכתוב בתפילות, בעיקר בפיוט של שבת ומועד, על אף בורותם הגדולה ב„אותיות הקטנות"...

פתח ה„ידען" שבהם בשאלה: „הגידו, חבריא, מי יודע איך כתוב שם ב„כגונא דאינון" (פיוט שלפני תפילת „ברכו" לליל־שבת) — „אתיחדת" או „אתאחדת"? והויכוח והפלוגתא מתלקחים. זה אומר כך וזה אומר כך — ואין מוותר. מציע מישהו להתערב על בקבוק יי"ש, וההצעה כמובן מתקבלת. עוצרים יהודי בעל הדרת־פנים המזדמן להם ושואלים לדעתו הפוסקת. מתברר שכתוב שם גם „אתיחדת" וגם „אתאחדת", משמע הפסידו שני המתערבים כאחד — ועל כל אחד מהם להביא תיכף ומיד בקבוק יי"ש. החבריא מוחה כפיים והשמחה רבה. עוברים ושבים מתעכבים רגע בהשתוממות לשמחה זו מה עושה, ומסתכלים במנוד־כתפיים, כמי שאומר: „קעלבערנע התפעלות", של סבלים...

יום אחד נָסב הויכוח על הכתוב ב„אתקינו סעודתא": אם כתוב שם בפיוט שלפני ה„קידוש" „כתיש כתישין" או „בטיש בטישין"? כרגיל בדפוס זעיר, טושטש ההבדל בין ה„כ" ל„ב" — אבל מי ישים לב שכאן עוד הבדל ניכר בין „ת" ל„ט"? זה ענין כבר לבר־אורין. נחלקו הדעות וה„ידיעות" על הכתוב, ושוב התערבות ושוב אותה תוצאה. הפעם היה זה יהודי שהלך מבית־הכנסת והטלית־ותפילין תחת בית־שחיו, והוא ברוב להיטותו ללמד את החברה פרק בהלכות תפילה הוציא את ה„סידור" והראה להם שחור על גבי לבן שכתוב גם „כתיש כתישין" וגם „בטיש בטישין", ושאי־אפשר כלל לטעות בכך — ומעמיד אותם על ההבדל הנוסף שכתיש כותבים ב„ת" ובטיש ב„ט". אורו עיני השומעים, אבל העיקר — יש מי שיספק יי"ש! „צובייסן" מספקים כל השאר, וה„קומזיץ" משרה מצב־רוח מרומם לכל היום...

היו גם בודדים מבין הסבלים שהבליטו עצמם בחינת „משכמם ומעלה״, והבולט מכולם לייבל ספוז׳ניק, שכינוהו לייבל „בוֹראֶץ״, היינו — הגבור, וזה בשל מעשה שהיה. עוד זמן רב לפני ה„מקרה״ נחשב הוא לראש וראשון בין „הסבלים הגדולים״, כי בעל גוף ושרירים היה, ולא אחת ניסה כוחו ומזלו בהצגה פומבית — ולא בלי הצלחה. אך הופעה אחת משלו שימשה זמן רב שיחה בפי כל, שכן היה בה משום הגנה על הכבוד היהודי.

באחת מהופעות־הספורט בגן „סילנקה״, כשעל הבימה עמד מאטושנקו הידוע — שזה שבועות נאבק עם ספורטאים גדולים ברחבי המדינה כולה ואף אחד לא יכול לו — ופנה אל הקהל ביהירות מתרברבת שיצא איש מביניהם להיאבק עמו ואולי אף יעלה בידו לנצחו. שיפשף לייבל ספוז׳ניק, שנמצא גם הוא בתוך הקהל, את ידיו ואמר לחבריו: „סבייסן מיר די הענט, אבל חוששני שלא אוכל לו, כי הרי אין לי כל נסיון בכגון זה״. החלו חבריו מעודדים אותו, שאין לו איפוא מפני מה לחשוש ואין לו גם מה להפסיד. „ומה בכך אם תנוצח, הרי רק עתה ראית שעם „המסכה השחורה״ כמעט שנוצח. לעומת זאת אם תצליח — מובטח לך פרסום ארצי! וכמה זה שווה שסבל יהודי פשוט יתמודד עם אלוף המתגוששים?״ קם לייבל, עשה תנועה לא־זריזה ביותר לעבר הבימה והכריז: „אני אנסה״. כשהוזמן לעלות על הבימה להשתוממותו של הקהל הרב, שרוב רובם היה מאחינו בני ישראל, הופיע לייבל בגופיה ומכנסיים ארוכים ונעליים למאבק. התקרב אליו מאטושנקו בתנועה זריזה, ובאצבע אחת קרע מעל לייבל את כתפיות הגופיה, באמרו שאין מתאבקים בגופיה, וכן דרש לחלוץ את הנעליים. לייבל נבוך והסמיק אך בן־רגע התאושש ובחמת־זעם זינק לעבר המתגושש בעל הפירסום העולמי. רגע — והוא יטרפנו כדג. אך מיד התברר לו שבכוח בלבד לא סגי: המתגושש, שבתחילה התגונן, עבר להתקפה, ולייבל המגושם החל מפרפר בין זרועותיו כפרפר הדג ברשת. הלה הרימו מעל הכתף והשליכו על המזרן בכל כוחו. לייבל, ששמע משהו על „גשר״, מצליח להגיע למצב זה, ומהגשר אין להזיזו עוד. כך נאבקו כמה רגעים ללא תוצאות. הוכרזה הפסקה. הקהל דרש להמשיך במאבק, אן׳ האחראים, שחששו כנראה להפתעות, פסקו שבתור מתנדב, שזו לו פעם ראשונה להופעה בזירה, יכול לייבל לרשום לזכותו את התוצאה של „תיקו״ כנצחון. ומאטושנקו אישר גם הוא במנוד ראש ובנשימה כבדה את הסכמתו לפסק־דין הועדה. חבריו הוציאוהו על כפיים מהגן ולייבל היה לשיחה בקרב הנוער הספורטיבי.

כאמור, ראו בהופעתו של לייבל הגנה מוצלחת על „הכבוד היהודי״. מכאן השם „בוֹראֶץ״ שהדביקו לו במרוצת הזמן. זמן מה לאחר מכן הגיע לרובנה הגברתן זישא ברייטבארט, שהראה גבורות בתקיעת מסמרים בלוחות־עץ עבים בידיו ממש וכן בקריעת שרשרות וכיפוף מוטות־ברזל בידיים ובשיניים. התחיל לייבל מקהיל את חבריו בשעות הפנאי ומנסה לחקות את ברייטבארט... וראה זה פלא: המסמר חודר בלוח של „צול״ אחד ואחר כך גם בעד שני לוחות, ממש כמו אצל ברייטבארט! מייעץ לו מישהו מחבריו שינסה גם הוא בביצוע „תכנית״ בעיירות הסמוכות — ולייבל מתפתה, משיג „אימפרסריו״ ויוצא לדרך. מבחינת הצגת כוח לא נכשל, אבל מבחינת הרווח נחל אכזבה. כי בזמן ההוא בעיירות, מי יוציא כסף על „קונצן־מאכערס״? חזר לייבל לרובנה, הופיע בשוק עם „אבנט־הסבלים״ על

מתניו ואמר: „אין טוב מלסחוב ארגזים ושקים ובזיעת אפיים להרויח לחם". בזה נגמרה ההרפתקה.

גברתנים לא חסרו בין הסבלים, אך לא כולם הציגו כוחם לראוה כמו לייבל. סופר על סבל, שבראותו כמה אנשים טורחים להרים משא כבד ללא הצלחה יתירה, הציע את עצמו לנשיאה אם רק ירימו את המשא ויתנוהו על שכמו. כשגויסו כמה עוברים־ושבים לעזרה והטילו את המשא על שכמו, החל צועד צעדים מדודים כשהוא כפוף כקשת, הגיע עם המשא למקום המיועד לו, והניחו בזהירות שם. אולם משחזר, הבחין מישהו בסוליות נעליו שנקרעו. הנעלים שנעל אותה שעה היו נעלי־שבת צרות, והסבל העיר בחיוך: „נו, מה רציתם — ,נעלי שבת' לא הורגלו למשא של חול"...

כאלה היו „הסבלים הגדולים". איך חיו בימי השואה, איך התנהגו ואיך מתו — אינני יודע. אולי ניצלו אחדים. נודע לי בימים האחרונים שבנמל חיפה עובד אחד מהם, „הרשל דער לאנגער" — דור שני לסבלי רובנה, אך לא נזדמן לי לראותו. מובטחני שלא אחד מהנאצים שבא בימים ההם במגע עם סבלי רובנה זוכר את ה„יהודונים" הללו מסוגו של לייבל וחבריו...

קשה להניח שכאלה הובלו כצאן לטבח; ודאי קידשו את שם ישראל במותם בדרך המיוחדת להם בלבד.

יעקב בנארי

סנדלרים — עסקני ציבור

בהרבה ערים ועיירות יהודיות נמצאו בעלי־מלאכה שהתמסרו לעסקי ציבור שונים ופעלו רבות בשטחים שראו עצמם מועילים בהם. לרוב עשו אלה את שירותם שלא על מנת לקבל פרס כי אם לשם מצוה ומתוך הכרת חובה לכלל ולזולתם. מהם פעלו בחברא קדישא ומהם קיבצו נדבות ותמכו בעניים צנועים או בחולים נזקקים וכדומה. והיו שהתנחמו במעשיהם לשם שמים תחת לימוד תורה. כאלה נמצאו גם ברובנה ביחוד בין הבנאים, החייטים והסנדלרים.

על שני טיפוסים של סנדלרים ברובנה, אנשים יקרי נפש שהתבלטו בסגולותיהם המיוחדות ידובר להלן.

ר' נחום הסנדלר

איש עניו וירא־שמים, צנוע בהליכותיו וחסיד במעשיו היה ר' נחום וכל שנותיו גר ברחוב שקולנה בצד משפחת שטולברג, שאתה עמד בקשרי שכנות טובה. רבות סיפרו בני משפחה זו ושכנים שהכירו את ר' נחום מקרוב על צדקתו ותרומיותו ועל מסירות נפשו היהודית לטובת הנזקק, וביחוד לטובת האסיר היהודי. הוא קיבל על עצמו להיות המעורר לאמירת תהלים, ולפני עלות השחר היה סובב ברחוב וקורא בניגון הקריאה הידוע לרבים: „ישראל עם קדושים קומו, קומו לעבודת הבורא", וחוזר חלילה. ואכן קולו הצלול היה מהדהד בנעימה המסורתית ומעורר את הישנים לעבודת הבורא. כל ילד הכיר את הקול המתנגן של ר' נחום הסנדלר, ולכבוד ולמצוה כאחד חשב לו ר' נחום את המעשה שהוא עושה, שכן ראה בו שליחות קדושה שרק

יחיד מקיימה, ויחיד זה הרי הוא הוא, ברי איפוא שמן השמים ניתנה לו מצוה זו לקיימה.

ועוד ענין שבמצוה בחר לו ר׳ נחום: עזרה לאסירים יהודים. כידוע חזרו אחרי מלחמת־העולם הראשונה יהודים רבים מרוסיה דרך הסביבה הרובנאית, אולם חוזרים אלה נראו בעיני השלטון הפולני כבלתי חוקיים וכחשודים בקומוניזם והם נאסרו במאותיהם. אמנם עמד להם בצרתם הועד לעזרת הפליטים ברובנה, אך בינתיים נזקקו לסעד, לעידוד וגם פשוט — למזונות. לצדם של אלה היו כלואים בבית־הסוהר ברובנה גם יהודים אחרים שריצו את עוונם לאחר שהוצא נגדם פסק־דין של מאסר לחדשים ולשנים, וועד העזרה קצרה ידו לטפל בהם. עמד ר׳ נחום ונרתם גם בעול מצוה זו, שלא הפריעה לו לקיים את תפקידו של מעורר לתהלים, החל דואג לאסירים באספקת מאכלים כשרים להם ביחוד לשבת ולחג ובעריכת „מנין" לתפילה בציבור בשבתות ומועדים. בפעולתו זו הקל ר׳ נחום מעל פעולות ועד העזרה ונטל חלק מדאגותיו. עיניו הפקחיות וזקנו הרחב היורד על פי מידותיו שיוו לו מראה כהן, וגישתו העדינה עד מאד עשוהו חביב על הבריות שתמכו בו והעניקו לו מתנות ותרומות לעזרת האסירים. אף לא־יהודים, שידעו את מעשי ר׳ נחום, וכן שוטרי בית־האסורים ושומריו ידעו לכבדו על כך. ה„סדר" של פסח שר׳ נחום היה עורך בעזרת ר׳ לוי אידס בבית־הסוהר, יצא לו שם. אב רחום לאחים כלואים היה ר׳ נחום ומאושר מכל שהצליח לעשות או להשיג בשבילם ולחלק ביניהם בכבוד ובצדק. מן הראוי לציין שפרנסתו של ר׳ נחום לא היתה שלמה, ואף על פי כן לא דאג לעצמו והזניח לעתים קרובות את עבודתו, כדי להשיג ולסדר מה שנדרש לאסירים ולפליטים.

בהוקרה ובהערצה יזכרו בני רובנה את העסקן הצנוע הזה שהקדיש עצמו לקיום מצוות שהן בבחינת כבשונו של עולם ביחסים שבין אדם לחברו.

עדנה ברסלר

ר׳ חנן הסנדלר

בדומה לר׳ נחום, לקח עליו ר׳ חנן הסנדלר, איש רובנה מרחוב סובורנה (לאחרונה — קלשטורנה) לקיים מצוות עזרת אסירים. מיוחד במינו היה האיש: ירא־שמים, טוב־לב ועם זה בעל פנים מאירות — טיפוס עממי מן המעולים. ר׳ חנן היה יושב על שרפרף ליד האבנים שלו וחושב תמיד על בוראו ועל חובת אדם לחברו. בגדולות לא הלך — אין סנדלר עשיר, והסתפק במה שבא לו בעמל כפיו כדי לחיות חיי עוני. דירתו היתה מול ה„תלמוד־תורה" ובסביבה ההיא היו פוגשים אותו בלכתו לתפילה, למסור נעליים מתוקנות או בשעה שהיה מכתת רגליו לעשות למען האסירים. כלל היה בידו של ר׳ חנן: יהודי אסיר יושב בבית־הכלא — חובת הכל לדאוג לו, לסעדו, להאכילו, לספק לו צרכים שנשללו ממנו ולעשות למען שחרורו ממאסרו. אדם שחטא — אדם הוא, ייסלח לו ויתקן דרכו. ותקיף היה ר׳ חנן בתביעתו מאת המתהלכים חפשית בעולמו של הקדוש ברוך הוא, שכן האמין בצדקת המעשה שהוא עושה ובגדולת המצוה. ואיש לא השיב פניו ריקם, אחד המרבה ואחד הממעיט. כך יצא לו שם של פאטרון האסירים וקשי־הגורל.

ב„ימים נוראים" היה ר׳ חנן עורך תפילה בציבור בבית־הסוהר ובעצמו עובר שם לפני התיבה וקורא בתורה, והאסירים, הנהנים ממה שר׳ חנן משיג בשבילם,

מעריצים את האיש הטוב והמיטיב עמהם, שאינו נרתע מעבודת הקודש שלו אף ברוח וגשם ושלג ומופיע אצלם עם סליו המלאים.

במשך השנים הכירו משגיחי בית־הסוהר את חנן, ידעו את ישרו ומסירותו לאסירים ולא פעם הקלו לפי בקשתו מחומרת החיים שבבית הסוהר לטובת האסירים. ור' חנן היה נכנס ויוצא שם כזקן ורגיל, מחלק את מזונותיו, עורך את ה„מנין" וכו'. ברור, הוא לא מנע מן הסוהרים מתנות בסתר...

היו ברובנה גם נשים רחמניות, שאגב פעולות של צדקה וחסד לא הסיחו דעתן מהאסיר היהודי והיו ממציאות לר' חנן את הנדבות שקיבצו לתמיכה בנזקקים.

משך חמש־עשרה שנה בערך עמד ר' חנן על משמרתו וקיים בפועל בשם בני עירו הנדבנים והחסידים את המצווה של עזרה לאסורים, עד ימיו האחרונים.

יעקב זיידל

מובילי מים

לא ידעו תושבי רובנה, עוד בראשית המאה הנכחית, אספקת מים מסודרת לבתים מהי, כי שואבים היו את המים מבאֵר קרובה בעצמם או באמצעות נושאי מים מכותפים אֲסלים, כרגיל בעיירות. קבלת מים חיים דרך צנורות וברזים בבתים התחילה בתקופה מאוחרת וגם אז רק בבתי עשירים יחידים. יום יום היו יוצאים שואבי המים לספק בשכר את הנוזל החיוני לבתים וממלאים את החביות המיוחדות שהותקנו לכך. למותר לומר שרחוקים היו מבזבוז מים בתנאים אלה.

והנה חל מפנה בענין חיוני זה. שלטון העיר התעורר ויצא בעקבות ערים אחרות לדאוג למים מבארות ארטיזניות לצרכי העיר ותושביה, ומכון מים הותקן במרכז העיר שבין הוֹוליאַ והעיר הישנה (בצד מעבר פסי־הרכבת). קראו למכון זה בשם הרוסי „ווֹדוֹקאצ'קה", — שואב מים. ברם אספקת מים סדירה לא נפתרה בזה, כי לא חשבו כלל להניח קוי־צנורות ולהזרים דרכם מים לבתים. וכיון שהבארות הקטנות הקודמות הוזנחו והמקור היחידי למים היה המכון, היה הכרח להעביר ממנו מים בחביות ולחלקם בבתים, כקרובים כרחוקים. עמדו נושאי המים והתקינו חביות גדולות על גבי עגלות רתומות לסוסים והתחילו לחלק מים בכל העיר נגד תשלום. אלה היו מובילי המים של רובנה כל הימים. הנהלת העיר גבתה תשלום קטן מכל חבית שנתמלאה על יד מוביל המים, ובמרוצת הזמן קבעה להם מספרים, רשמה אותם כעוסקים במלאכה זו והוציאה להם רשיונות מיוחדים לכך. לכל מוביל מים היה מספר בתים שלהם היה מספק מים יום יום ואיש לא הסיג את גבול רעהו. שררה סולידאריות בין העובדים בענף כלכלי זה, שדאגו לכך שלא יחדרו זרים לתחומם.

זכורים מובילי המים: ר' לייבה, יעקב, איצ'ה ואחרים, שעסקו בהובלת מים עשרות שנים, מהם גם בעלי־בתים שהורישו את מקצועם לבניהם אחריהם. כמה עשרות משפחות התפרנסו ברובנה על הובלת מים לבתים, עד שהחלו — בימי השלטון הפולני משנות העשרים למאה זו — לבנות ברובנה בתים מודרניים עם אספקת מים סדירה בתוכם. ברם, הרוב הגדול של בתי רובנה, שלא היתה בהם אינסטאלאציה מודרנית, המשיכו להזדקק למובילי המים המושבעים עד שבאו הנאצים והביאו כליה על העיר.

א. א.

החנויות עולות באש

(אפיזודה של מרצה ציוני)

כבן גאליציה, ששכנה על גבול ווהלין, ידעתי כמה מעריה של זו, וביניהן את רובנה הקריה ההומיה, ששמה הלך לפניה. בשנות מלחמת־העולם הראשונה שרתי בצבא האוסטרי, עברתי בחזית־המזרח דרך רובנה ושהיתי בה זמן־מה. אז ניתנה לי ההזדמנות להכיר מקרוב את יהודי העיר. ראיתים בעניים ובסבלם נתונים לנגישות של שלטון הצאר ומצביאי צבאותיו באזור המלחמה, עמדתי על מצבם החמרי והרוחני, וידעתי להעריכם ולהוקירם.

נסתיימה המלחמה ולפי חוזה השלום הפכה רובנה עיר־ספר תחת שלטון הפולנים. קמו בעיות חדשות, מדיניות, לאומיות וכלכליות, שתבעו את פתרונן לגבי המיעוטים השונים שהפכו אזרחים פולנים. לא קלה היתה ההסתגלות לשלטון החדש ולהגבלות שהוטלו על ידו על תושבי הספר בכלל והיהודים בפרט. נציגי היהודים בסיים הפולני, שכותב הטורים נמנה עמם, לחמו לשולחיהם, הגנו עליהם ורבו את ריבם, אך לא תמיד הצליחו בשליחותם הקשה. בתקופת ה„אוגודה" (הפשרה שהושגה בין היהודים לבין ממשלת גראבסקי), שמפלגתי, מפלגת העבודה „התאחדות הפועל הצעיר וצעירי־ציון" בפולין יחד עם הציר גרינבוים וחבריו לרעיון התנגדו לה, בקראנו לערי פולין ולישובי הספר להסביר את המצב ולהרצות על פעולות הצירים היהודים בסיים. הוזמנתי לרובנה, מאחר שהכרתי כמה מעסקניה הציונים מפגישות אתם בועידות שונות ומטיפול בעניני ווהלין בסיים, — ונעניתי להזמנה.

בהגיעי לרובנה, מצאתיה עיר תוססת ומשגשגת. לא היתה זו עוד העיר הפרובינציאלית משנת 1915. ישובה הכללי והיהודי עלה באופן ניכר והתקדמותה בלטה. גמרתי בלבי שלא לוצק היא בירת ווהלין הפולנית, אלא רובנה, הגם שמבחינה אדמיניסטראטיבית נחשבה לוצק לעיר הראשית. עשרות צעירים מבני גאליציה, בעלי השכלה פולנית ועברית, נקלטו ברובנה כמורים בבתי־הספר של רשת „תרבות"; המפעלים הכלכליים של הציונים פרחו; מוסדות התרבות המפוארים גדלו; ההישגים של מגביות הקרנות הלאומיות עלו משנה לשנה; מספר החברים במפלגות הציוניות עלה משנה לשנה ואף ההתחרות ביניהן הלכה וגדלה; תנועות־נוער מכל הזרמים פעלו והכשירו דור חלוצים לעליה לארץ; נוצרה והתפתחה עתונות מקומית; קמו מוסדות סוציאליים וחינוכיים כמו: „אורט", „אוזה", „טאז", „עזרת־יתומים", „יעאס" ואחרים; פעלו קואופרטיבים למלאכה, איגודים מקצועיים של פועלים ופקידים, אירגונים של בעלי־מלאכה, סוחרים, בעלי־בתים וגופים אחרים — כולם היו ערים ופעילים והיוו את הדופק החי של העיר הזאת.

ביום בואי לרובנה הובאתי לכמה מהמוסדות היהודיים ונפגשתי עם עסקנים רבים ממפלגות וזרמים שונים. התרשמתי יפה מהתנועה והפעילות הציונית במקום ונוכחתי שאמנם לא הפריזו בהערכת רובנה הציונית והחברתית. בערב אותו יום נתקיימה בקולנוע הגדול שבעיר אסיפת־עם רבת־משתתפים מכל חוגי היהודים. בנשיאות האסיפה ישבו נציגי כל המפלגות הציוניות וראשי המוסדות הלאומיים. הרצאתי הקיפה את דרכי הפוליטיקה הלאומית והכללית של ה„קולו" היהודי בסיים הפולני וסיעת מפלגת העבודה „התאחדות" בתוכו כנציגות העובדים והחוגים העממיים של יהדות פולין. אחרי הרצאתי עמדו להתפתח ויכוחים, אך לפני שגמרתי את

דברי הגיש לי היושב־ראש פתק בדבר דליקה גדולה שפרצה באזור המסחרי של העיר ושאל לדעתי כיצד לנהוג. בחרתי להמשיך בהרצאה בתקוה שבינתיים ישתלטו על האש. לא עברו עשרה רגעים ופתק שני הוגש לי שתכנו היה: „החנויות בוערות, הדליקה מתפשטת, כאן באולם רבים מבעלי החנויות ובתי־המלאכה, נא להחליט אם אפשר להמשיך את האסיפה".

ראיתי צורך להפסיק ותוך התנצלות הבטחתי לקהל להמשיך דברי באסיפה שניה. לקהל נודע במקום על הדליקה והוא התחיל להתפזר.

בפגישות עם עסקני רובנה אחרי זה נאמר לי כי בעיר אמרו: ד"ר הלר נאם בהתלהבות כזו שהדליק את העיר כולה...

ד"ר צבי הלר

הכרך

ישנם מאורעות והופעות בחיי האדם שאינם נמחקים ורישומם נשאר חרות עמוק בזכרון עוד מימי הילדות. אני, יליד העיירה הזעירה בילוזיריקה שבווהלין, התחנכתי בילדותי בעיירה ראפאלובקה ונתגלגלתי לאחרונה לעיר הסואנת רובנה. בעיירתי התהלכתי בשדות, בליתי ימים בנחלים, האזנתי לרינת צפרים והתענגתי על הופעות היקום תוך שאננות ופשטות של חיי הסביבה היהודית והלא־יהודית.

לא כן היה הדבר בכרך הרועש. כאן נעלם מעיני היופי שהתרגלתי לראותו בטבע, לעומת זאת מצאתי ענינים אחרים שהעסיקו את מוחי והזינו את עיני. עולם חדש נתגלה לי ברובנה הגדולה, עיר המחוז שכל החוטים נמשכים אליה.

כשהתהלכנו בערבים בחבורות ורקמנו חלומות על ארץ אבות, על ימות גאולה, על תחיה ושינויים, הגענו לאירגון סניף „השומר הלאומי" בעיירתנו ראפאלובקה. נפל בחלקי להיות מראשי ה„קן" של התנועה, וכשקבלנו הזמנה לשלוח נציגים מטעם ה„קן" לועידת „השומר הלאומי" שנועדה לחול־המועד פסח ברובנה, הוטל עלי ועל עוד חבר אחד לקחת חלק בועידה.

מאין אמצעים להוצאות הדרך גמרנו בלבנו להגיע לרובנה ברגל. ילקוט עם מזונות על השכם — ויצאנו לדרך. עלינו גבעות וירדנו לעמקים, עברנו נחלים ועל פני שדות ויערות. נעימה אך גם קשה היתה הדרך. היה זה בראשית האביב. שאלנו עוברים וכן בכפרים על הדרך, כי היתה זרה לנו, ולאחר הליכה מעייפת של יומיים הגענו למבואות רובנה.

רובנה — שם דבר היתה בשבילנו, נערים בני 14, שלא ראו כרך מימיהם, כל דבר חידוש מרהיב את העין ומרנין את הנפש. רחובות ארוכים, בנינים של קומות, חנויות מלאות סחורה, חלונות־ראוה מושכים, שלטים מדברים, אנשים רצים־אצים, בתי־כנסת, מוסדות, יהודים מכל ימות השנה ואחרים שלא ידעתי כמעט, ציונים העוסקים בשיבת־ציון ונוער ציוני העוסק בספורט, בחינוך, מדבר עברית ומתעתד לעלות ולבנות את ארץ־ישראל. הראש סחרחר מתנועת המכוניות (אצלנו היו סוסים בשימוש לתנועה) והשאון בכלל. לא הורגלנו בכך.

התהלכנו ימים מספר באוירה המשכרת של העיר, ישבנו בישיבות והשתתפנו

בטיולים. השפעת הכרך עלינו רבה היתה והועידה נתנה לנו חומר למחשבה ודריכות לפעולותינו הבאות בעיירתנו. מאז ידעתי את רובנה.

שלוש שנים לאחר מכן נבחרתי למזכיר הגליל ומרכז הפעולה התרבותית והאירגונית של „החלוץ הכלל־ציוני" בווהלין. מקום מושבי נקבע רובנה ובה גרתי למעלה משנה. אגב פעולתי נמשכתי גם למוסדות ציוניים אחרים וניתן לי להכיר מקרוב את יהודי רובנה ואת עסקניה המצוינים. רובנה נראתה לי כולה ציונית, הנוער שלה הולך ונכבש לציונות, ורבים ממנו יצאו להכשרות וגם עלו.

רובנה הכרך, רובנה העיר היהודית והציונית, האמנם לא נשאר ממנה אלא זכר למה שהיתה בטרם יניף הטמא את גרזנו עליה?!

יעקב ויינר

רובנה רבתי

(מרשמי מסעותי על פני ערי פולין ועיירותיה בשנת 1931)

נסעתי לרובנה. הוזמנתי לקרוא שם הרצאה. קרון הרכבת היה מלא יהודים. הם דברו ביניהם אידיש, רוסית ופולנית. הלא־יהודים המועטים מבין הנוסעים התבודדו פה ושם ליד חלון, אך הערותיהם וקריאותיהם ספוגות המרירות והשנאה הגיעו לאזנינו. הכומר הקאתולי הצעיר, כולו אומר הדרת־כבוד בגלימתו הארוכה והשחורה עם צלב הכסף על צווארו, רטן בכעס:

— יהודונים, לרוסיה! לרוסיה! אם הלשון הרוסית אהובה עליכם כל כך!

על יד החלון שבפינה התלקח ויכוח מר בין בחורים יהודים שדיברו פולנית רהוטה לבין קבוצת מורים כפריים ששפתם אוקראינית ובלבושם מודגש היה משהו מהסיגנון הלאומי של אוקראינה המתחדשת. הם לא דיברו בגסות כאותו כומר פולני רוטן, הם הביעו את דעתם כאנשי תרבות, אך אמרו גלויות:

— אתם היהודים, איש אינו מפריע לכם אצלנו לחנך את בניכם בשפתכם, באידיש או בעברית, כרצונכם. אבל אם אומרים אתם להכניס כאן לביתנו את שפת הכובש הפולני, נטבח אתכם. היזהרו, תבוא שעתכם.

ישבתי בין דוברי אידיש, שהיו ברובם תושבי רובנה. הם דוקא הצדיקו את דעתם של המורים האוקראינים, אף־על־פי שאגב דיבורם המנומס גילו את פרצופם האמיתי של צמאי דם יהודי מאז ומתמיד. נשמעה דעה מוחלטת:

„כל עם ועם צריך לשמור על שפתו".

נאנח מישהו ואמר:

„והרי אצלנו ברובנה בכל אשמים המורים הגליצאים שממשלת פולין שולחת אלינו, למחוזי הספר, במטרה להשליט כאן את הפולנית, והרי הגליצאים הללו יהודים הם. זו ועוד: רובנה הנה עכשיו עיר גדולה וזה מחייב אותנו להיות אנשי כרך. דרך ארץ בפני מרכז המסחר הסיטונאי של הסביבה! הלא מה שברדיטשב היתה בימי הרוסים, הנה עתה רובנה שלנו — ממש עיר ואם בישראל! הנה כל המוסדות שלנו ערכו כבר את נשפי הריקודים שלהם לטובת הכלל. אף זו אחת מפורענויות הכרך".

לאחר הבקורת העצמית הזאת של איש־רובנה, קמו אנשים מכל צד להגן על עירם ודוקא בגלל זה שהפכה לכרך. אך פתאום הרימה קולה הרגזני אשה זקנה, שהיתה לבושה בגדי־חג כאילו נסעה לחתונה, והתאוננה מרה על מרד הבנים ברובנה, שאינם רוצים לעמוד בבחינות הגמר של הגימנסיה. ממש עונש מן השמים! הנה נכדה סיים השנה כל שמונה המחלקות ועתה התעקש ואינו רוצה ללכת לבחינות של הרשות. הוא אומר, שמצפצף הוא על תעודה זו של ממשלת פולין.

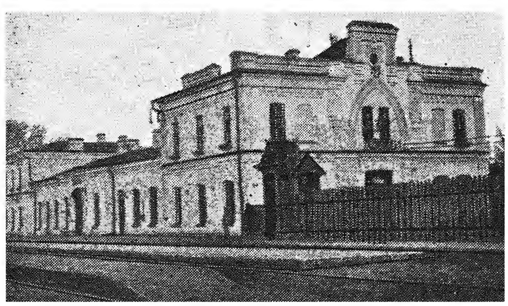
„ומה אומרים על כך אבא ואמא?" — שאלוה מכל צד.

האשה היתה עצבנית מאד, אבל השיבה:

„חתני צוחק. הוא בכלל איש שקט — ובתי מתעלפת; שוכבת במיטה ושותה ולריאן. רק ברובנה הכרך מתרחשים דברים כאלה."

אך היהודים שישבו כאן ידעו כנראה את הענין לאמיתו, והם פתחו בשיחה חריפה ונמלצת ביחס להמצאתו זו של „השומר הצעיר" במקום. הוא הוא המסית את הבנים נגד הבחינות לתעודת הבגרות, כדי לשלחם ל„הכשרה" ביערות. בחינות־הגמר הממשלתיות של הגימנסיות אין בהן טעם לגבי הנוער היהודי בפולין; מוטב לו שיעבוד בעקירת שרשים מהאדמה בשביל משרפות הזפת. אכן תכלית מענינת מאד. ורובנה צועדת בראש אפילו במרד הבנים. הצדק איפוא עם האשה.

הזקנה הנרגזת רצתה להמשיך בנושא זה, אך באותו רגע קרבה הרכבת אל העיר ובעד חלונות הקרון נראה כבר קיר־החומה האדמדם של בית־הנתיבות עם הרחבה ההומה שעל ידו.

בית הנתיבות ב־1926

נסעתי העירה ולפני נגלתה קריה רועשת, מצובעת במודעות־ענק על סחורות ונשפים לבלוי־זמן שהכנסתם היא לטובת הצבור. אכן, רובנה גדלה ועלתה מאז בקרתי בה אחרי המלחמה. מעיירה בינונית בקרבת הגבול עם שוקי התבואה שלה הפכה לעיר מרכזית באזור כולו. נעלמו מרחובותיה שלוליות מי־השופכין ונעלמה גם ביצת־האגם המלוכלכת ששרצה צפרדעים באמצע העיר היא יובשה לאחר שחורבת הארמון העזוב בקרבתה נשרפה לפני כשנתים. במעלה ההר ניטע גן־טיול לתפארת עם שדרות וספסלים יפים להנאת המטיילים. אולם בני הנוער של רובנה הוסיפו עוד לטייל ברחוב הראשי הסואן, שנקרא שוסיינה (רחוב הכביש), כבאותם ימים רחוקים שעה שרובנה היתה עדיין עיירה קטנה, וחברי המפלגות למיניהן היו נפגשים בשעות בין ערביים ליד הכניסה הראשית של הדואר.

עתה שוסיינה מלא תנועה, סואן מעוברים ושבים הנחפזים לעסקיהם ולעניניהם. חלונות הראוה של החנויות מרהיבים עין ולרוחב הרחוב מלמעלה מתבלטים סרטי־המודיעין על השעשועים בעיר. אחרי הצהרים מרובה בו הצפיפות, כי בשעות אלו יוצאות לטיול האמהות הצעירות עם תינוקותיהן המקושטים כבובות בעגלותיהם היפות. האמהות החנניות האלו בלבושן העונתי טוב־הטעם מוסיפות מעין שלוה ביתית בתוך הקהל הממהר ורץ שברחוב, והכל מדברים בשלוש שפות: פולנית, רוסית ואידיש.

כן, בשלוש שפות אלה מדברים יהודי רובנה ברחוב, בחנות, בבית ובתוך המשפחה. אמנם ידוע להם היטב שבדיבורם זה המשולש, הם מרגיזים את הגויים שבקרבם הם יושבים: הפולנים רוטנים ומשפילים אותם עד עפר והאוקראינים מאיימים בגלוי בפרעות ובשפיכת־דמים נוסח גוֹנטה ופטליורה, אך היהודים אין להם פנאי לתת דעתם על כל אלה, כי עירם השקטה שהפכה לכרך אוכלת יושביה. העסקים הגדולים דורשים הרבה כסף וצבת־המסים של הממשלה לוחצת על בעלי־העסקים היהודים עד כדי יאוש. לא, אין פנאי ליהודי רובנה לחשוב על משהו מחוץ לעסקיהם. פרעון השטרות ומסי הממשלה מעבירים אותם על דעתם. אך יש ביניהם בטלנים האוהבים להתלוצץ על עצמם ועל זולתם. אלה משמיעים בדיחות והלצות גם על עירם רבת־התנופה.

כזה הוא גם בעל המלון שאני מתאכסנת אצלו. יום־יום הוא מספר לי מתוך הנאה רבה על האמצאות של ליצני רובנה. הנה הם אומרים, למשל, כי כל תינוק יהודי מגיח מבטן אמו עם שלוש השפות השולטות כאן, וכשהוא מתחיל לפטפט באים לעזרתו כל בני המשפחה: אבא ואמא מדברים אתו רוסית, סבא וסבתא — אידיש, והאחים והאחיות — פולנית. כך הוא לומד שלוש שפות עוד בטרם ידע לעמוד כראוי על רגליו.

בעל המלון שלי חובב ההלצות מספר לי גם על עניני הקיִט של יהודי עירו. נתחבבה עליהם הקייטנה „נובי־סטאַב" שבסביבה. האוקראינים התעשרו כבר שם על הקיִט של יהודי רובנה והפולנים בונים שם שיכונים לשם רווחים מהקייטנים היהודים ומשניאים בזה את היהודים על האוקראינים. אבל האמת הידועה לכולם היא, שלא מתוך תענוג נוסעים יהודי רובנה לקייטנה — הם פשוט בורחים מהכרך שצרכיו מרובים מאד. ובצדק אומרים הליצנים, כי משום כך נכון כל איש אמיד ברובנה למשכן כר מהמיטה ולצאת עם בני משפחתו לקייטנה.

ברובנה סיפרו לי גם על העזתם של פושטי־היד בעיר שתבעו העלאה. מנהג היה בעיר שערב ראש חודש הוא יום הקבצנים. אולם משעה שרובנה עלתה לדרגת כרך ותושביה התחילו מתנהגים כאנשי כרך בלבושם ובסידור בתיהם, קמו קבצני עדתם המחזרים על הפתחים ודרשו להגדיל את קצבת הנדבות להם בגלל יוקר המחיה, והכל נענו להם. כיון שכך, התחצפו במידה כזו שהתארגנו באגודה אחת ובכל ראש חודש היו באים חבורות חבורות בשעה מוקדמת אל החנויות, עומדים ואינם זזים מהמקום. צובאים היו בסך על פתחי הבתים והחנויות עד ששלמו להם את „משכורתם" החדשית. ואם נעדר מישהו מביתו או מחנותו בשעות אלה, היו באים למחרת היום שוב בחברותא לתבוע את החוב. אמרו שקבצנים אלה יש להם פקדונות בבנקים. ולא לחינם פסקו ליצני העיר, כי פושטי־היד שלה הם היחידים

היודעים לחסוך פרוטה לפרוטה, ומהם אפשר לבקש הלוואות בשביל הסיטונאים.

בוקר אחד, כשעמדתי לצאת העירה, ראיתי ופני בעל־המלון אוהב ההלצות אינם כתמול שלשום. כשליוה אותי עד הדלת לחש לי:

„אי־שקט היום בעיר. חוששים להתמוטטותם של כמה סיטונאים מן החשובים ביותר".

ומיניה וביה הוסיף: „הליצנים שלנו צוחקים כבר".

במשך ארבעת הימים שעשיתי ברובנה, נזדמן לי להכיר גם את המנהיגות של אירגון הנשים בה.

היה זה איגוד הומאניסטי למופת, אך לא פסקו בו הניגודים הפנימיים. ראיתי את גן־הילדים המצוין שחברות האירגון סידרו בשביל ילדי העוני בעירם. הן אספו את הפעוטות העזובים פשוט ברחוב, רעבים ומוכי מחלות ונתנו להם מעון מרווח ומלא אור. הן הכניסו לגן את הציוד הדרוש, דאגו לארוחה חמה פעמיים ביום, הלבישום סינרים נקיים, וגננת מוסמכת טיפלה בהם כאם, רחצה והאכילה אותם, שרה, רקדה וטיילה אתם. הילדים הבריאו, התחסנו, קיבלו סומק בפניהם, וביום השבת היו מצפים בבתי הוריהם החשוכים לשעה המאושרת של בוקר יום ראשון עת ישובו לבית־התפנוקים שלהם — גן־הילדים.

מוסד זה בגילוייו החינוכיים והסוציאליים רבי־הערך היה גאוותן של החברות הוותיקות בלבד. אכן החברות הצעירות של אירגון הנשים ברובנה, מחשבתן היתה נתונה לסידור מועדון דוגמת המועדונים של אירגוני הנשים בווארשה. מועדון כזה הרי מקומו בדירה נאה עם כסאות מרופדים ושטיח על הרצפה, ובערבים תתאספנה בו החברות על כוס תה ואגב הקפצת המסרגות בידיהן תקשבנה להרצאה שתנתן להן. כי, לדעתן, אירגון הנשים במקום קפא על שמריו משל היה נמצא בעיירה נדחת ולא בעיר המרכזית שבאזור. החברות הצעירות ראו בסידור מועדון כזה אמצעי יעיל להרמת ערך אירגונן, שימשוך אליו כוחות רעננים ויפעילוהו כראוי, — יסדרו הרצאות ונשפים. הנה הולך ומסתיים החורף, כל המוסדות שבעיר סידרו כבר את נשפי־הריקוד שלהם ורק אירגון הנשים הנחשל לא סידר עדיין נשף שיהיה לתועלת ולכבוד. אך החברות הוותיקות אינן מושפעות מחידושי המועדונים של אירגוני הנשים בווארשה, והאירגון ברובנה עמד לפני פילוג מבפנים.

לפני צאתי את רובנה נפגשתי גם עם אותה זקנה, שראיתיה בקרון הרכבת מתאוננת על מרד הבנים בעיר. היא עכבה אותי ברחוב שוסיינה רב־התנועה, ושמחה לקראתי כאילו הכירה אותי זה שנים. היא ידעה כבר מי אני, לאחר שביקרה בהרצאתי יחד עם בתה וחתנה ורצתה להגיד לי דבר־מה. סרנו לסמטה סמוכה וטיילנו הלוך ושוב על פני המדרכה. הקשבתי לדבריה, ספוגי הרגש והדאגה, בבקשת פתרונים לענין הנכד שלה, שמרד בבחינות־הגמר הרשמיות של הגימנסיה תוך זלזול בתעודת הבגרות של ממשלת פולין הצוררת. הרי משום כך נסעה אז אל הרבי שיחיה באחת העיירות שבסביבה לבקש את עצתו, כי לא יכלה לראות עוד בצער בתה.

„ומה אמר לך הרבי?" שאלתיה.

„הרבי אמר השם ירחם, אחר כך אמר עוד: ירחם השם על האבות והבנים. ככה אמר, ונתן ברכה כרגיל".

„ובינתיים, הבחור ממשיך בשלו" — הוסיפה בת־שיחתי — „ולדבר אליו —

כמו אל הקיר. הריהו שייך לאותה החבורה התקיפה בדעתה הנקראת ‚השומר הצעיר'. ואלה הם עקשנים! גאוותנים! והיושר והצדק אך שלהם הם. הדבר גמור אצלו — עתה ילך עם חבריו ליערות כדי לעבוד שם בפרך. הלא בכך מובטחת להם עלייתם לארץ ישראל כראשונים בתור. ובענין זה ברצוני לשאול אותך דבר־מה".

היא עמדה מלכת, ניגבה את פניה המשולהבות ודיבורה נעשה יותר שקט.

„אני אשה פשוטה, אבל אני יודעת למה זקוקים ל‚הכשרה' זו — שבחורים בני־טובים יתאמנו בעבודה קשה בכפרים וביערות ויהיו לעובדי אדמה בארץ־ישראל. אני יודעת גם זאת, שעבודת האדמה בארץ ישראל אינה עבודת אכרים סתם. זה לא רק לגדל צנון או סלק, זו אינה חכמה גדולה, זאת אפשר לעשות גם פה בגלות. אלא מה, שם, בארץ־ישראל, האדמה אדמת־קודש היא וליהודי מצוה גדולה לעבדה. והנה אני שואלת אותך — הלא אַת גרה שם מכבר — האם זולת המצווה הגדולה הזאת יש גם איזו תכלית בעבודה זו? האם בחור שכזה, כמו נכדי העקשן והגאוותן, יזכה פעם גם לבית בעבודתו הקשה? למיטה ולשולחן בביתו? או יתגולל תמיד באהלים ובסוכות?"

פתחתי והסברתי לה, שעובד אדמה בארץ־ישראל נהנה מפרי עמלו כמו בכל מקום אחר ותמורת תוצרת אדמתו הוא יכול לרכוש לו כל מה שירצה לטובתו ולהנאתו במזון, בהלבשה ובדיור. אמנם בהתחלה צריך להתאמץ.

עיני האשה התבהרו וחיוך ריחף על שפתיה.

„ובכן, אמסור זאת לבתי בשמך. אגיד לה שאמרת, כי זולת המצוה הגדולה שבעיבוד אדמת הקודש בארץ ישראל יש בכך גם תכלית".

היא הודתה לי ונפרדה ממני בידידות.

עזבתי את רובנה באותו יום.

רחל פייגנברג (אמרי)

פני רובנה בשנת 1937

(מתוך ריפורטז'ה בעתון „דאָס נייע וואָרט")

מוקפת יערות וחורשות־ארנים וכן עשרות עיירות מאוכלסות בצפיפות, שוכנת לה בהרחבה העיר רובנה כבעל בעמיו הנשען על גדולתו ויחוסו. ואף־על־פי ששלטון החבל (הוויאָבודסטבו) נמצא בלוצק הקרובה, נחשבת רובנה כעיר־הבירה של ווהלין והסביבה הקרובה הנתונה לשלטון הפולני. אמנם, אין רובנה יכולה להתפאר בשלשלת־היוחסין שלה כלוצק העתיקה; אין לה מבצרים, ארמונות ושרידי־מצבות, אך היא העיר־ואָם בווהלין ומרכז העצבים שלה בעשרות השנים האחרונות.

רובנה משמשת מרכז מסחרי עיקרי לווהלין, בה מתרכז המסחר בתבואות (דגנים, ובעיקר חיטה), בעצים ובאבני־השחם מהמחצבות הקרובות. מלבד אלה מפותח כאן מסחר המנופאקטורה, המכולת וכל התוצרת הכפרית המגוונת העוברת דרך העיר. אפשר לומר שמחייתה של העיר מבוססת בעיקר על המסחר הרחב — כסיטוני כקמעוני, ומבחינה זו ניתן להשוותה ל„נאלאָבקי" של ווארשה או ל„נובו־מייסקה" של לודז'.

אין ברובנה מפעלי תעשיה גדולים בדומה לערי־מסחר אחרות. בכלל דל חלקה

בתעשיה, ובכל זאת איננה מפגרת ביצרנות ובתעשיה קלה בשטחים שונים. התושבים, ש־80% מהם הם יהודים, אינם מרגישים בחסרונו של הפועל התעשייתי, ועובדה זו של העדר הפועל התעשייתי, הטביעה את חותמה על הלך־מחשבתם והשקפתם של יהודי רובנה. הם שלוים ושקטים יותר מיהודי פולין הקונגרסית ומעדיפים להימנע ממלחמות פוליטיות, לא מתוך פחד חלילה, אלא משום שזה טבוע בדמם ודרכם. יהודי רובנה הוכיחו, שאפשר לו לאדם להיות בלתי־מלחמתי, נוח לבריות ופשרני לכל יריב פוליטי ובעת־ובעונה אחת — זריז ומצליח. הסוכנים (הוויאַז׳ורים) הרובנאים מגיעים לכל פינה נידחת בווהלין ומחוצה לה, ובמרצם הרב דוחים הם את ה„קומיוויאַז׳ורים" של למברג וגאליציה כולה.

רחוב שוסיינה. המוני מטיילים בשבת לפנות ערב

רובנה מופיעה ככרך לא רק בסחרה ובבנייתה, לא רק באולמותיה, מלוניה, בתי־האוכל והשעשועים שלה, אלא גם בגישתה לכל דבר, במעופה ובידה הרחבה. ברדתך מהרכבת, מיד אתה מרגיש שנקלעת לכרך סואן, לתוך רעש והמולה. תנועה רבה של כלי־רכב למיניהם (מכוניות, כרכרות רתומות לזוג סוסים), סבלים ומשרתים. בנין תחנת־הרכבת מתנוסס לתפארת, לידו נתקלת העין במחסנים החדשים לאגירת התבואות של בעלי־האחוזות הפולנים (אגב, מורגשות זכויות־היתר הניתנות למתישבים הפולנים החדשים כאן, כמו בכל החבל שסופח לפולין). השלטון הפולני משתדל לייפות ולשפר את העיר בתיכנון בנינה, בסלילת כבישים מתוקנים, מדרכות, התקנת מדשאות ועוד, אם כי האופי הכללי של חלקי העיר הבנויים מכבר משולל כל סיגנון ותיכנון.

הרחוב הראשי בעיר הוא רחוב ה־3 במאי (לפנים שוסיינה), המשווה לעיר צורת כרך. כל החיים הסואנים, מוסדות הציבור והממשלה ברובם, בתי־המסחר, בתי־קפה, בנקים ועסקים שונים — מרוכזים ברחוב זה, והתנועה בו אינה נפסקת כל שעות היום, לרבות הערבים. כאן תשמע צלילי אידיש במבטא ווהליני, אידיש עסיסית, מעורבת בצלילי השפה הפולנית. ברם „נוער הזהב", שעוד תמול־שלשום שיבר שיניו ברוסית ובאוקראינית מתחיל להתנכר לאידיש והשפה הפולנית

משתלטת והולכת גם כאן. גם עברית תשמע ברחובותיה של עיר יהודית זו מפי הדור הצעיר העולה.

האוכלוסיה היהודית ברובנה, המורכבת ברובה מסוחרים, פקידים ובעלי־מלאכה, היא־היא הנושא העיקרי של החיים הציבוריים התוססים בעיר. זה מוצא את ביטויו במוסדות ובמפעלים חברתיים שונים, כדוגמת המוסדות בערים המרכזיות של המדינה. יתר על כן, מוסדות שהערים הגדולות עדיין לא זכו להם. הדופק הציבורי חזק כאן בשטחים רבים. „תרבות" מקיימת גימנסיה עברית ושלושה בתי־ספר עממיים עבריים. פעילים ביותר הם הסניפים של „צנטוס", „יעאס", „אורט" ושל מוסדות מרכזיים אחרים, מלבד חברות־סעד־וצדקה מקומיות הקיימות ופועלות כאן זה שנים רבות.

רוב היהודים ברובנה ציונים הם לפי השקפת עולמם, אף־על־פי שלא כולם מאורגנים בתוך ההסתדרות הציונית. לא תמצא כמעט יהודי בעיר המסרב לתרום לקרן הקיימת ולקרן היסוד, או לשקול את השקל. הם נתבעים ונענים, ורבים מהם רואים בכך מילוי חובתם הלאומית לציונות ולארץ־ישראל ואינם נתפסים בנקל להתנצחויות שבין המפלגות והפלגים שבציונות, שאינם חסרים בעיר, בעיקר בין הנוער. כאלה הם במיוחד הסוחרים ויהודים־סתם של רובנה. לא כן הוא היחס מצד אלמנט העובדים שבעיר. ציבור עובד זה הוא ברובו המכריע בעל הכרה לאומית והשקפות מדיניות של הזרמים השונים שברחוב היהודי; מאורגן באגודות מקצועיות ופועל לפי דרכו.

אחת האגודות המקצועיות החזקות היא אגודת הפקידים שאורגנה על ידי „פועלי־ציון" וקלטה כמעט את כל עובדי בתי־המסחר, אך לא האריכה ימים, כי נסגרה בפקודת השלטונות. עתה מצפים חברי האגודה שיורשה לאגודתם לחדש את פעולותיה הליגאליות. איגודים מקצועיים אחרים פעילים בכל השטחים.

חוג הציונים הכלליים ברובנה נבדל מהציונים הכלליים של פולין המרכזית; הוא נמנע מהצטרף לסיעה א' או לסיעה ב' (אם כי הועד הגלילי שלהם ברובנה יש לו אוריינטציה משלו). העסקנים הציונים של מחנה זה רואים את עצמם מקופחים במידה ידועה, כי בשעתו היה להם „מרכז" משלהם, ואילו אחרי הפילוג במחנה ציוני פולין ל־„א" ול־„ב", מעדיפים הם לעמוד מן הצד ולמלא את חובתם הציונית הכללית ללא מרכז. מלבד אלה נתברכה העיר בכל הזרמים הציונים שהינם עֵרים ופעילים. תנועות נוער ציוניות רבות פועלות בעיר ורישומן ניכר בחיי הציבור, ביחוד בין הלומדים בבתי־הספר השונים; מהן גם עולים לארץ־ישראל.

אף שרובנה ברובה היא יהודית והאוכלוסיה הזרה, האוקראינית בעיקר, סובלנית לגבי היהודים, גברה בה בזמן האחרון ההסתה האנטישמית. רוחות הזמן נגד היהודים שבמדינה חודרות גם ל„קרֶאסים". היה נסיון רציני לפרוע פרעות ביהודי רובנה בימי הועידה של המתישבים הפולנים, אך ההתפרצות דוכאה בראשיתה. מאז אינם פוסקים המקרים הבודדים של פגיעות ביהודים והתנפלויות עליהם בקצוי העיר. הדבר מטיל פחד וגורם לדכאון. מספיק שכמה בריונים פולנים יופיעו ברחוב — והוא מתרוקן מיד מיהודים עוברים ושבים. אמנם, נתברכה רובנה בבחורים יהודים היודעים להשיב מלחמה שערה, אך איש אינו שש לקרב...

רובנה נושמת את אויר הזמנים ונמשכת עם הזרם.

צבי קרוי

קשרי רובנה—זוויהיל

נימים חבויים נתמשכו מרובנה לתוך לבי עוד בימי ילדותי. הרי זוויהיל, עיר־מולדתי, שוכנת על אם הדרך במרחק שווה בין רובנה לז׳יטומיר. ואם כי ז׳יטומיר שימשה מרכז רשמי (עיר־הפלך), השם רובנה היה שגור בפיות אנשי עירנו יותר מאשר ז׳יטומיר. לז׳יטומיר נסעו על פי רוב אלה שנזקקו למשרדי ה„גוּבּרנאטור" או לרופאים מומחים, ויחידי סגולה, בני עשירים בודדים נסעו ללמוד שם בגימנסיה הרוסית. וזאת לדעת שבימים ההם היה מספר התלמידים היהודים בבתי־הספר התיכוניים מוגבל לגבי התלמידים הלא־יהודים, וכמה יכלו להתקבל? דמי יכול היה להרשות לעצמו מותרות אלה? — לא כן רובנה, לרובנה נסעו הכל.

רבים ראו ברובנה את המרכז המסחרי לערי אוקראינה ועיירותיה. שיירות־שיירות עמוסות כל טוב היו ממלאות את הכבישים המובילים אל רובנה וממנה למרחבי הסביבה. אולם לא רק מרכז מסחרי היתה רובנה לגבי סביבתה, כי אם גם משען — חמרי ורוחני כאחד — לה. כך, כשהחלו הפליטים ניצולי הפרעות זורמים לרובנה, אירגנו יהודי העיר מפעל עזרה נהדר ראוי לציון שתמך תמיכה מוסרית וחמרית בכל מי שנזקק לו. כן לא ישכחו לבני רובנה מאמציהם למען יתומי זוויהיל שנקלטו וזכו לטיפול חם ביותר כל ימי היותם שם.

וזכורה לנו היטב רובנה כאשר שימשה תחנת־מעבר לנוער החלוצי בדרכו לארץ; שוב הושיטו ציוניה עזרת אחים רבה לכל המתגנבים אליה מעבר לגבול, על אף הסכנה שהיתה כרוכה בדבר. ויזכרו מבין הפעילים אז אלה שלא זכו בעצמם לעלות: הירשפלד, קולקר, הרמל, ואתם נחמיה לוּצקי, גיסו של אריה אבטיחי, שהיתה לי הזכות להתאכסן בביתו. היה זה איש עדין־נפש ויקר־רוח, בעל גאוה לאומית וחזון ציוני. הם עשו כמיטב יכלתם להנעים לנו את ימי שבתנו ברובנה בדרכנו לארץ. יהי זכרם ברוך.

מרדכי בונה (ביבר)

רובנה — מז׳יריטש

קשר תמידי היה קיים מזה דורות בין העיירה מז׳יריטש לבין רובנה, ושרשיו בעוצים בגורמים שונים, כלכליים ורוחניים. לא רק קירבתה של העיירה לעיר, לא סחרה שיסודו היה נעוץ ברובנה, ואף לא ההשפעה החילונית שהושפעה העיירה קשרו אותה כל השנים לכרך זה, אלא העבר הרחוק, ובמיוחד אישיותו של צדיק הדור, שדרך רובנה הגיע למז׳יריטש, תקע בה יתד וממנה הפיץ תורה נגלית ונסתרת, זרע גרעיני חסידות והדביק התלהבות באמצעות תלמידיו הנאמנים שהסתופפו בצלו. הכוונה לר׳ דוב־בר המגיד הנודע בעולם היהודי בכינויו „המגיד ממז׳יריטש".

ר׳ דוב־בר ישב תחילה ב„קלויז" הישן ברובנה, שם למד יומם ולילה ושם יצקו מים על ידיו ר׳ זישא אַנוֹפּולר תלמידו וכמה אחרים, שהיו אחר־כך לגדולי החסידות ואתם בעל „התניא". ידוע מהסכמות ומכתבים שבשעת ישיבתו ברובנה חתם בשם המגיד מרובנה (עד הדור האחרון הצביעו ב„קלויז" על מקום המקוה של ר׳ דוב־בר ומקום ישיבתו ב„קלויז").

אין לקבוע מה היו המניעים שגרמו לעזיבת „המגיד" את רובנה וחילופה במז׳יריטש. סבורים שהדוכס אמר להענישו ולכן עקר מן העיר. יתכן גם שבחר במז׳יריטש בגלל השקט והשלוה שבמקום קטן ומרוחק משאון קריה, ואפשר היו לו ברובנה צרות מכת המתנגדים; חסידים סבורים שעל פי רמז מלמעלה עשה את הדבר. אך ברור שעיקר גדולתו ופירסומו יצאו דוקא ממז׳יריטש, בה עלה למדרגה הנעלה של צדיק. ממז׳יריטש זרחה שמש החסידות והתפשטה ועד פינסק הקרובה לליטא הגיעה ועשתה נפשות לתנועה זו. תורת „המגיד" מצאה הד במז׳יריטש עצמה ובכל סביבתה ומפינה נידחת זו כבשה לה החסידות את לב ההמונים. אפשר לומר ללא הפרזה, שבזכות הצדיק נתפרסמה מז׳יריטש בעולם היהודי. וכך נתלו גם רובנה וגם מז׳יריטש באילן גדול אחד.

קראו לה למז׳יריטש זו מז׳יריטש־גדול לא על גודלה המיוחד אלא כדי להבדילה ממז׳יריטש־קטן הסמוכה לאוסטראה, שהפכה בתקופה האחרונה לפרבר העיר אוסטראה. אך גם קטנה לא היתה, וביחסיה עם רובנה הופיעה כישוב יהודי ניכר בן אלפי נפשות, מפותח מבחינה ציבורית, רוחנית, ציונית ומסחרית. שליחים מרובנה היו מבקרים במז׳יריטש ומדריכים את הנוער מכל הזרמים שהתכונן לעליה חלוצית ארצה, ובעיירה היו קיימים אירגוני נוער שונים, בעיקר ציונים השואפים להגשמת כיסופיהם הלאומיים ויונקים משרשי החסידות וממסורת־אבות.

הרוח הציונית ותנועות־הנוער שהתפתחו ברובנה אפפו גם את מז׳יריטש וקשר חזק נקשר בין העיר ועיירה זו בשדה הפעולה הלאומית.

אמנם, קרובה היתה העיירה לקוריץ הסואנת, אך נמשכה תמיד בעניני תרבות ורוח ובעניני מסחר וכדומה דוקא לרובנה המטרופולין — עיר המוסדות הגליליים, התיאטרון, בתי־ספר עבריים, עתונים, כינוסים ותנועה ציבורית תוססת. ואשר לצד החמרי — הרי כמעט כל הסחורות הובאו לעיירה מרובנה המרכנתילית. לפנים היו עגלות עמוסות תוצרת כפר יוצאות מן העיירה לרובנה וחוזרות מלאות סחורות שונות, בדים, חמרי־בנין, מכולת וכדומה שנרכשו בעיר בשביל העיירה וסביבתה. לאחרונה החלו משתמשים בנסיעה והובלת סחורות במכוניות ששירתו את הקו רובנה — מז׳יריטש.

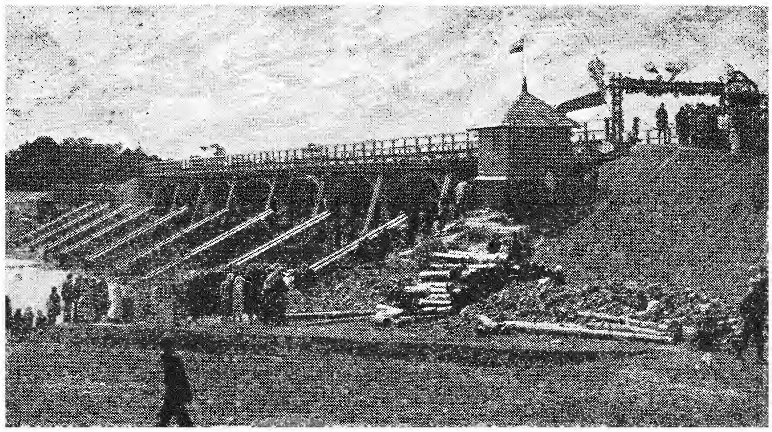
עם התקדמות העיר ופריחתה, התקדמה גם העיירה ותמיד היתה השפעת־גומלין בין שתיהן, עד שעלו עליה טמאי הדור והביאו כליה על יהודי העיר והעיירה גם יחד.

צפורה פלס (זב)

רובנה — אלכסנדריה

העיירה הזעירה אלכסנדריה, בת שלוש מאות משפחות יהודיות בערך, שקנתה שביתה משני עברי הנהר הורין במרחק כחמישה־עשר קילומטר מרובנה, היתה קשורה קשר בל־ינתק אליה, ה„קריה" הסואנת הקרובה. לבני העיירה נדמה היה שחייהם לא יתוארו בלי רובנה, בחינת פרוזדור וטרקלין גובלים. וטוב ונוח היה לבני אלכסנדריה לחסות בצלו של כרך זה.

חוטים רבים, נראים ובלתי־נראים, תוך מסורת והרגל המעורים בשדה הכלכלה והתרבות, איחדו את העיירה עם העיר, אם מנוחיות ואם מצורך, ועל רקע של יחסים

במבואות רובנה — מראה הגשר שעל ההורין מצד אלכסנדריה

משלימים או משתלבים נוצרה הדדיות בין שני ישובים אלה. כך נמשך המצב עד שהגיע הקץ המר וחורבן העיר והעיירה יחד בשואה הנאצית...

לפנים היתה התחבורה בין אלכסנדריה לרובנה מתקיימת באמצעות עגלות. רתומות לסוסים דלים, היו אלה יוצאות יום־יום לרובנה, טעונות נוסעים ומתוצרת המקום המובלת לשיווק במרכז, וחוזרות, על פי רוב עוד באותו יום, עם אנשים שבים מהעיר ועם משאות בשביל החנוונים שבעיירה. כך היו נוסעים מהכא להתם ומהתם להכא. אולם משנסללה מסילת־הברזל וילנה—רובנה, שחצתה את היערות הסמוכים לאלכסנדריה, ונקבעה תחנת־הרכבת ליובּוֹמירסקאַיאַ במרחק ארבעה ק״מ מהעיירה, החלו האנשים האמידים לנסוע ברכבת דרך תחנה זו, מי לרובנה ומי לצד שכנגד. עגלתו של הרשלי ישראל יוזיפ׳ס היתה מובילה את הנוסעים, בעיקר סוחרים או פקידי השלטון והיערות, לתחנה וחוזרת, וצלצול פעמוני סוסיו בישר בוקר בוקר את הבאת הדואר לעיירה.

אולם לא די היה בכך: בהשתדלותם של „פני״ העיירה עם הרוקח גולובצ׳ינר בראש, נענתה הנהלת הרכבת וקבעה חצי־תחנה בשביל אלכסנדריה—ווֹלוֹשקי, הרחק כמחצית הקילומטר מבתיה האחרונים של אלכסנדריה, והתחבורה עם רובנה נעשתה נוחה יותר, קלה וזולה. ברם, התלות בעיר לא חלפה. אדרבה, הנוחיות בתחבורה, נסיעה של פחות ממחצית השעה עד רובנה, יצרה תנאים להגברת הקשר בין העיירה לעיר, ואנשים התרגלו „לגשת״ לרובנה בשל כל דבר קל־ערך, ללא חשבון. נראה היה שבעיר אפשר להשיג הכל בזול, ואגב לראות, לשמוע וגם לסדר דברים שונים. שמא תאמר הוצאת 29 קופיקות דמי כרטיס־נסיעה או ביטול שעות אחדות — ביקור ברובנה שווה משהו...

אָפייניים הם הדברים המסופרים בזה כבדיחות:

מעשה ביעקב־יוסי הנגר באלכסנדריה, שלצורך קניית פצירה לעבודתו, שמחירה חמש־עשרה קופיקה, נכנס לביתו ותוך נשיקת המזוזה אמר לאשתו: „אני ניגש לרובנה לקנות פצירה״. יצא לדרכו ולעת־ערב חזר עם „הקניה״... וההלצה

נפלה: אשה נוסעת לרובנה לקנות לימון העולה פרוטות אחדות בעיירה. רופא או חובש כי ירשום תרופה לחולה, ו„ניגשו" לרובנה, לבית־המרקחת של רוזנקראנץ להזמינה, ולא לרוקח שבעיירה. ברוב המקרים פנו לרופאים שבעיר (מנדל, אוירבוך, סגל, פרוחורוב, באֶלינסקי ואחרים) ובעצתם הלכו, כמובן.

נוהג זה ולהיטות זו לפנות לרובנה בכל ענין של מה־בכך — הם שגרמו לקיפוח פרנסתם של רבים בעיירה. ראשונים לסבל היו העגלונים, שכן חדלו לנסוע בעגלותיהם העירה וחזרה (להוציא מעטים שנשארו נאמנים לעגלונים), ולא נותרה להם אלא הובלת משאות. שניים להם היו החנוונים, שסחורתם המיועדת ליהודים כמעט שלא נמצאו לה קונים, והם נאלצו להתפרנס, בעיקר, ממכירה לשאינם בני־ברית. וכן החובשים והרוקח ואף בעלי־מלאכה מסוימים. הקשר הנוח עם העיר נתן במהרה אותותיו בעיירה. ואם תנועת הנוסעים מאלכסנדריה לרובנה היתה לא־מעטה בכל ימות השנה, נתגברה ונתחזקה זו בימים של חול־המועד, שאז נסעו קטן וגדול, לצורך ושלא לצורך, והתחנה וולושקי המתה מיהודים נוסעים, שזכו גם לכינוי „חול־המועד'ניקים".

מצבם הכלכלי של יהודי אלכסנדריה בכלל היה לקוי מאד, ובפרט היה רע ומר מצבם של החנונים: אלה היו יושבים בחיבוק־ידים בחנויותיהם הריקות למחצה (פרט לבודדות), מפהקים, ועיניהם „יוצאות" מחוריהן עד שיזכו ל„ביקורו" של קונה. לכן היו מחכים בכליון־עינים ל„ימות השוק", שחלו פעמיים בחודש: בראשון ובחמישה־עשר בו. אך לצערם הרב היה היריד ל„אליה וקוץ בה": רובנה הקרובה היתה „פולשת" ב„יום־השוק" ומציפה את השוק האלכסנדרוני ב„סוחריה" ו„מוכריה" על סחורותיהם השונות...

בן־לילה היו צצים, ככמהין ופטריות, כל מיני דוכנים, „סוכות" ו„שולחנות", מלאי כל־טוב: כל מיני בדים, בגדים מוכנים, נעלים, כובעים; כלים מכל המינים: כלי־עץ, כגון: חביות, חביונות, ערבות, דליים, מגרפות, נפות וכו'; כלי־חרס, כלי־חרסינה, כלי־עבודה לחקלאות, כגון: מחרשות, חרמשים, מגלים, קלשונים, מעדרים, אתים וכו'; כל מיני סדקית וכדומה. גם זנוויל הרובנאי, מוכר דגים מלוחים בסי־טונות, היה קונה לו שביתה במרכז השוק על חביותיו עם הדגים המלוחים והיה מכריז על מכירה זולה. האכרים, שבאו ליום־השוק מכל הכפרים שבסביבה הקרובה, כמו־כן התושבים המקומיים, כיהודים כגויים, נהרו מכל עבר ופינה ליהנות מה„מציאות" ולקנות הכל „בזיל־הזול".

ועיני החנוונים היו רואות וכלות...

גם דרי שכונת „קווקאז" שברובנה, החל מקבצניה מטיפוס „פישקה החיגר" של מנדלי מוכר־ספרים וגומר עם דרי „העולם התחתון", היו בין מבקריה הקבועים של אלכסנדריה ב„יום־השוק". הראשונים היו מן הזריזים שהקדימו לבוא יום לפני זה, בשעות־הערב, בעגלותיהם על „סוכותיהן" („ביידלאך" בלע"ז) ותפסו את המקומות הפנויים שב„הקדש" המקומי על נשיהם וטפיהם, עד אפס מקום. הם ידעו שיש „שבר" באלכסנדריה והפדיון יהיה למחרת בשפע בחנויות, וכדאי היה לחזור על הפתחים, ביחוד על פתחי החנויות...

לא נעדר גם מקום הקוביוסטוסים והכייסים למיניהם שידעו לנצל את מהומת יום־השוק למטרותיהם.

לחתונות בעיירה היו מזמינים את ה„כלי־זמר" הרובנאים. מי מבני אלכסנדריה אינו זוכר את זינדל הכנר מרובנה, את החצוצרן בירל'ה, את הבדחן מנחם־מנדל ואף את יורשו של זינדל־מאיר הכנר?

הצגות בתיאטרון „זאפראן", הרצאות והקראות של נואמים וסופרים, כמו שלום־עליכם שבא לקרוא מיצירותיו, ר' מרדכי'לה שבא לנשף מנדלי, או נומברג שבא עם שובו מארץ־ישראל לספר על רשמיו; הופעות של זישע ברייטבארד ואחרים בקרקס; ועידה ציונית או כינוס לעניני תרבות, — הכל משך את בני העיירה לרובנה. ומאידך היה גם כוח מושך לאלכסנדריה — היער הגדול סוויאַטי, שבצלו היו באים אנשי רובנה לפוש בירחי הקיץ. וכשלא הספיק מקום בבתי הגויים לאכסנם, פנו לעבר הכפרים וולושקי וצ'רפאַשניק וערכו קיט.

הסופר א. ב. גוטלובר ישב זמן מסוים ברובנה, והיה רושם שבעיר לא העריכו כראוי את נכחותו בה, ואפשר שרבים מהיותם שקועים בעסקיהם ובדאגותיהם לא הרגישו אפילו בו. לא כן אלכסנדריה. משכילי העיירה כיתתו רגליהם לרובנה לראותו, להכירו ולהתחמם לאורו. וספק הוא אם ההתעוררות בעיר לקראת אחד־העם, שעמד לעבור ברכבת דרך רובנה, היה בה משהו מן ההתרגשות שהורגשה באלכ־סנדריה. משכיליה וציוניה מיהרו לתחנת־הרכבת ברובנה וחיכו שעה ארוכה, כדי לפגוש ולכבד את האיש הדגול שהופיע בשמי העם. „חדר מתוקן" הוקם באלכסנדריה לחינוך דור עברי, שהיה מה„חדרים" הראשונים בווהלין מטיפוס זה, וכשהיה צורך בבוחנים — הזמינו את ה„רב מטעם" ברנסון ואת הסופר נחום שטיף (שנמנה עוד אז על המחנה הציוני) מרובנה.

ונתברכה אלכסנדריה בנוער שלמד ושנה וסיגל לו השקפת־עולם והכרה לאומית בריאה ואידיאליסטית, אבל נמשך לכרכים ובתור הראשון תקע רגלו ברובנה הסמוכה. בתחילה היו בני נוער אלה באים ללמוד או לעבוד ברובנה בימי־חול וחוזרים לשבתות ולחגים למשפחותיהם, אך במרוצת הזמן דבקו ברובנה ונעשו תושבים קבועים בה. וכך החלה רובנה בולעת אט־אט את אלכסנדריה. לעומת זאת

מושבת קיץ של „השומר הצעיר"

מורגשת השפעת הנוער הלאומי המאורגן בעיר היוצא למושבות־קיץ ביערות הסביבה.

קשרי משפחה ועסקי מסחר אף הם גרמו שמספר משפחות מן האמידות יעברו מהעיירה העירה. כך עברו: ר׳ בנימין מלמד, סוחר ידוע מנכבדי העיירה; בנו יצחק מלמד — ציוני מנעוריו וציר לקונגרסים, שנמנה עם סופרי „המליץ״; זאב גולדארבייטר — מורה עברי מראשוני המשכילים והציונים באלכסנדריה, שהיה ממניחי יסודות החינוך העברי ברובנה; משה (מש׳קה) אייזנמן; גור־אריה קרמנשטיין; האחים נחום, ישעיהו והרשל שניידר; יוסף אדל; יודל פיוואן; אהרן בורשטיין; אליקום גולדין (ר׳ יוקל) החזן, שבני רובנה מינוהו חזן בבית־המדרש הישן, והוא כיהן בו ארבעים שנה, ועוד ועוד. כך היה גם עם שמואל רוזנהק, שנקלע בסוף המלחמה הראשונה לאלכסנדריה לפני שהתאוששה מתוצאות המלחמה והרים בה מחדש את דגל ציון, הקים בית־ספר עברי ויסד חוה חקלאית באחוזת הגרמני לאָסיג בכפר זאברול לשם הכשרת חלוצים לעליה לארץ־ישראל — אף אותו משכה רובנה ומינתהו מורה בגימנסיה „תרבות״ והטילה עליו תפקידים ציוניים שונים.

בימי מלחמת־העולם הראשונה, כשהתקרבה החזית לסביבת רובנה ופחד נפל על אלכסנדריה, עברו כמעט כל יהודי העיירה לרובנה. לא קל ולא נוח היה להם להתגולל בעיר ורובם חזרו עד־מהרה לבתיהם, אך חלק נשתקע ברובנה. בין אלה האחרונים נמצאו: חיים־הרש גרינשפון, משה בן אברהם אידס, בן־ציון אלכסנברג, יהודה ואשר סוּדוֹביצ׳ר. במרוצת הזמן עברו לרובנה גם כמה מטובי בעלי־המלאכה של אלכסנדריה והעיירה כמעט התרוקנה מתושביה היהודים הקודמים.

הדעה הרווחת היתה, שרוב תושבי רובנה באו אליה מן החוץ ומיעוטם היו ילידי העיר. בעקבות הנחה זו נמנו גם יהודי אלכסנדריה עם רוב זה, שמקרבו התבלטו עסקנים ואנשי־מעש שונים, ציונים וחולמים, תפסו מקום נכבד בקהילת רובנה והוסיפו להרמת קרנה ופירסום שמה.

שמואל יזרעאלי

מהמוסדות הלאומיים, הציבוריים והחברתיים שפעלו בעיר

מוסדות

העיריה

עם כיבוש רובנה על ידי הפולנים בשנת 1920, מינו השלטונות הנהגה עירונית שאליה הוזמנו נציגי התושבים מכל הלאומים שבעיר בראשות הפולנים, שקראו לה „מגיסטראַט". כל ההשפעה במוסד זה היתה לפולנים, לפי הקו שנקטו בחבלי הספר („קראַסים"). השאיפה לפולוניזאציה של העיר בלטה במוסד זה, שפעל כחמש שנים. היהודים, שנקראו לפי הוראת השלטונות להשתתף במַגיסטראַט, אמנם ישבו בו, אבל לא היו בעלי השפעה מרובה. בשעת צורך ואפשרות ניסו הם להגן על ענינים ספציפיים יהודיים ומוסדותיהם, לקחו חלק בועדות שונות וגילו מסירות לעניני הכלל של העיר. אכן יצוין כאן שכוחם של הנציגים היהודים לא הוערך כראוי על ידי השליטים הפולנים, אם כי היהודים היוו את רוב האוכלוסיה המקומית.

היה זמן שהשלטונות רצו לקרב את היהודים ונציגיהם במַגיסטראט מתוך הנחה שיכנסו אתם בהסכם בבחירות המועצה העירונית, והיה בכך משום „ימין דוחה ושמאל מקרבת"... אולם בענין זה לא היתה אחדות דעות בין נציגי היהודים במַגיסטראט; נמצאו נוטים לפיתותי הפולנים, אך הרוב תפס עמדה לאומית ברורה.

לאחר הכנות מרובות נערכו ב־1927 בחירות דימוקראטיות למועצת העיר. בפעם הראשונה בתולדות רובנה תחת השלטון הפולני, הלכו תושבי העיר, והיהודים בתוכם, לבחירת נציגיהם לשלטון העיר. לא חסרו כרגיל מלחמת־בחירות והתנצחויות של גופים ואירגונים ומפלגות. 28 נבחרים נבחרו למועצה, לפי החלוקה הבאה: 19 יהודים, 6 פולנים, 2 אוקראינים ו־1 רוסי, וכך היוו היהודים במועצה זו שני שלישים ממספר חבריה.

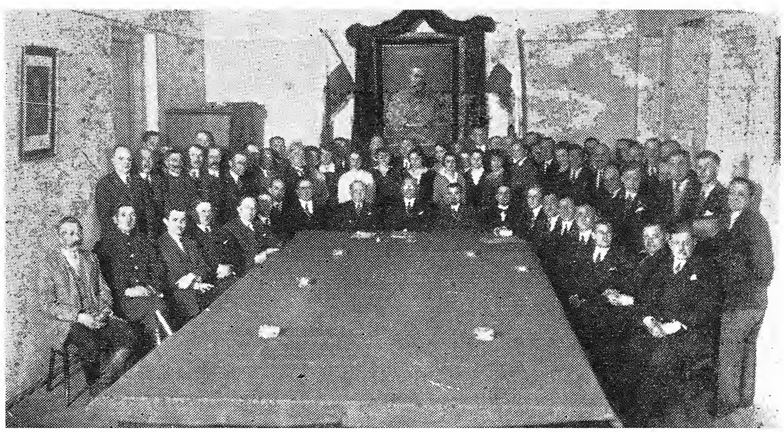
מאחר שהחוק המיוחד לעיריות באזורי הספר הגביל את בני המיעוטים הלאומיים לכהן כראשי עיריות, נתמנה לכהונה זו הפולני בויאַרסקי, במקום הד"ר בלינסקי (אף הוא פולני מקומי, אדם מקובל בעיר כל השנים), ואילו ליהודים הוקצתה סגנות. בתור סגן היושב־ראש כיהן המהנדס אברהם קניביטש. ששה מנבחרי היהודים מהגוש הלאומי היהודי היוו „קולו" (חוג), לעומתם ניהלו 4 הנבחרים מרשימות ה„בונד" והקומוניסטים פעולה ופוליטיקה לעצמם.

הרכב המועצה, שייצגה פחות או יותר את האוכלוסיה המקומית, נתקבל על דעת הציבור שתלה במועצה דימוקראטית זו תקוות בניהול עניני העיר. אולם מה שנראה לציבור לא הפיק רצון מאת השלטון הפולני המרכזי. היתכן? עיר גדולה כרובנה ורוב גדול מכריע בה לזרים, וביחוד ליהודים!.. התחילו לחפש דרכים ולטכס עצה כיצד לסלק את המועצה החוקית. תחילה חתרו תחתה והצרו את צעדיה, אחר כך עברו מחתירה להחרמה, ולאט לאט התפטרו רוב החברים הפולנים מהמועצה ולא נשארו אלא היושב ראש וסגנו הפולני...

כתוצאה ממצב ענינים זה ורצון השלטון המרכזי לשנות את פני המועצה העירונית, נמצא סוף־סוף פגם בפעולות המועצה ששימש אמתלה לפיזורה. לפי צו הוויאָבודה (מושל החבל) פוזרה המועצה לאחר שלוש שנות קיום. בישיבת הפרידה

של המועצה לקחו חלק כל הנבחרים, פרט לפולנים שהתפטרו לפני זה ושני נציגים יהודים שהוגלו על ידי השלטונות בעוון מהפכנות, ועוד שני יהודים מה„קולו״ שחלו אותו יום. כך בא הקץ למועצה העירונית הראשונה שהפולנים כינוה בשם „יהודית״. לזכר ישיבה היסטורית זו צולמו כל המשתתפים וחבר העובדים במַגיסטראט ובשירותי העיר.

נבחרי היהודים במועצה היו: שלמה קוליקוביצ׳ר, אייזיק בריק, ברוך כגן, ליאון כגן, אברהם קניביטש, בן־ציון אייזנברג (ששת אלה היוו את ה„קולו״); יעקב שטיינוורצל, ד״ר ליאון באכר, זוסיה ברקר, שמחה פלאט, אברהם דנגברג, צבי כץ בוריס נכיס, שמואל גורין, מיטיה שניידר וזאב זיבס (נציג הווליאַ), ואחרים, שנבחרו ברשימות הסוחרים, בעלי המלאכה, חרדים, שמאל ועוד. כראש מועצה זו שימש, כאמור, הפולני בויאַרסקי.

נבחרי המגיסטראט וחבר העובדים

אחר פיזור המועצה הראשונה המשיך היושב־ראש לנהל את המַגיסטראט ופקודה פורסמה לערוך בחירות למועצה שניה. השלטונות דאגו מראש ל„תיקון״ המצב וחילקו את העיר לאזורי־בחירות, תוך קביעת מספר נבחרים מסוים לכל אזור ואזור, — ואכן השיגו בזה את מבוקשם. מספר הנבחרים למועצה הוגדל בכוונה תחילה ל־32 וחלק מהאוכלוסיה היהודית נרכש לתמיכה בקו ה„סאַנאַציה״...

בבחירות שנערכו בשנת 1932 נבחרו למועצת העיר 12 פולנים, 12 יהודים ו־8 אוקראינים ורוסים. לנבחרי האוקראינים הצטרפו 4 נבחרים יהודים מתומכי ה„סאַנאַציה״ ושני הנבחרים מרשימת בעלי־המלאכה („פאָלקס פאַרטיי״), ששיתפו פעולה עם הפולנים, ואילו שאר 6 הנבחרים היהודים פעלו כגוש לאומי, שנשאר במיעוט. מאז ירדה השפעת היהודים במַגיסטראט, הם איבדו את הסגנות (על ידי תיקון חוק העיריות ב„קראָסים״ לא ניתן ליהודי לשמש סגן יו״ר). כתוצאה ממשא־ומתן נמצאה פשרה לבחור בשני יהודים ושנים לא־יהודים, נבחרי המועצה, בתור לבניקים, שיכללו בהנהלת המַגיסטראט בצד היו״ר וסגנו הפולנים (היה בכך משום ויתור ליהודים). מועצה זו אמנם נבחרה ל־4 שנים, אך לא זכתה להוציא כל תקופתה

זבעקב תנאים וגורמים מסוימים נערכו ב־1936 בחירות חדשות למועצה השלישית *. בתוצאות הבחירות האלה נבחרו שוב 12 יהודים למועצה העירונית בשינוי קל של הרכב (במקום אייזנברג שעלה ארצה ואחרים נבחרו: ד״ר יששכר רייס, יוחנן לוין, חיים־בר חרמוי ושטרנטל). יושב־ראש המועצה היה הפולני וולק, שכיהן עד 1938, וכשנפסל לרגל חקירה משפטית נגדו, מילא את מקומו סגנו, לודביק זשובסקי. כלבניקים נבחרו לוין ושטרנטל.

מהראוי לציין שהמַגיסטראט בדרך כלל ניהל את העיר בסדר, היה מקציב למוסדות יהודיים הקצבות ותמיכות והעסיק מספר ניכר של פקידים ופועלים יהודים, אף שהיתה נטיה להעסיק פולנים בעיקר. הפוליטיקה הממשלתית שהיתה עוינת ליהודים, השפעתה הורגשה גם במַגיסטראט של העיר היהודית רובנה.

המועצה הרביעית — האחרונה — נבחרה בראשית 1939. זו היתה בת 40 חבר, ואף בה קיבלו היהודים רק 12 מקומות. נבחרי היהודים היו: ברוך כגן, ליאון כגן, ד״ר ליאון באכר, ד״ר יששכר רייס, יצחק גילרמן, יוחנן לוין, ד״ר ברגמן, ד״ר פלשנר, עו״ד אפולו, משה זקון, שלמה סיזק וחיים־בר חרמוי. להנהלת העיר נבחרו 5 לבניקים בצד היושב־ראש. מהם 2 יהודים (רייס והרמוי) 2 פולנים ואוקראיני אחד. היה יסוד להנחה ששלום־בית ישרור במועצה זו, אולם הגורל מינה לה לראות בחורבן העיר וחילופי שלטונות ומשטר מדיני — רוסי במקום פולני.

ב. צ. בוזלי

הקהילה

עד למהפכה נתקיימו בישובי היהודים ברוסיה מוסדות חסד וצדקה שנחשבו למוסדות ציבוריים ונוהלו על ידי גבאים, פרנסים ומטפלים למיניהם, ביניהם נשים צדקניות וסתם בעלי־בתים בהשתתפות הרב או בראשותו. החוק הקיים ראה בכל אלה נציגי הקהילה והשלטונות כמעט שלא התערבו בעניניה הפנימיים של העדה היהודית. כך היה בערים ובעיירות של תחום־המושב היהודי ברוסיה הצארית משך דורות, עד שקמה, לפי צו מיוחד, בימי השלטון הדימוקראטי של קֶארֶאנסקי ברוסיה המשוחררת קהילה נבחרת על ידי העדה היהודית. באביב 1918 נערכו הבחירות לקהילה הדימוקראטית ברובנה. המוני בית־ישראל בעיר, גברים ונשים, נהרו לבחירות, ובחרו את נציגיהם לפי רשימות מועמדים מטעם מפלגות וזרמים, והקהילה שהורכבה ניגשה מיד לפעולה והעבירה לידיה את כל מוסדות הציבור היהודיים על דאגותיהם. ללא נסיון וללא אמצעים כמעט נרתמה הקהילה בעול וניגשה קודם כל להסדיר את עניני המסים. אותו זמן נערך כנס של כל הקהילות היהודיות ברוסיה, ורובנה היהודית למדה פרק באירגון החיים הציבוריים מאחיותיה הגדולות ובעלות הוותק הרב.

חוגי החרדים, שהסכינו עם המשטר הישן בניהול עסקי הקהל על ידי „פני" העיר ושתדלניה, לא היו מרוצים כלל וכלל מהמהפכה שהתחוללה בחיי הקהילה, אולם משראו כי בא הקץ לשלטונם השלימו בעל כרחם עם המצב. בישיבות הקהילה

---

* הידיעות על המועצות השלישית והרביעית נמסרו ע״י מר א. ב. חרמוי שהיה חבר המועצה ולבניק בהנהלת העיר.

ובקביעת התפקידים השונים ראו אמנם את עצמם מקופחים, בחינת „יורדים", והם נתנו בטוי לכך בכל הזדמנות שבאה לידם.

לא ארכו הימים וברובנה הוכרז שלטון אוקראינה העצמאית, אולם הדבר לא פגע בקהילה הדימוקראַטית. האוקראינים שהכירו בזכות הגדרתם הלאומית של המיעוטים במדינתם, קיבלו על עצמם לסייע גם לקהילות היהודיות בפעולתן. לשלטון־הקהילה החוקי ניתנו הקצבות ממשלתיות והקהילה הדימוקראטית ברובנה המשיכה לפעול ולהתפשט והפכה מעין „פרלמנט מקומי". בישיבותיה התנהלו ויכוחים אם לשם שמים ואם לשם נצחנות מפלגתית, ולפעמים תוך אמביציות סתם של „פרנסים" לשעבר. מבחינה כלכלית לא היה המצב קל, אך באותם הימים הגיעה עזרתם של יהודי אמריקה באמצעות הד.ד.ק. (ג'וינט) והיא שהוסיפה עוז לקהילה כמוסד מסייע, דבר שגרם לכך שהשפעתה תלך ותגבר בקרב כל החוגים שבעיר.

עם זאת יש לציין, שכמה מוסדות־חסד נשארו גם אז בניהול קבוצות עסקנים וגבאים כבימים עברו, בלי שועד הקהילה ילחץ על העברתם לרשותו. אך גם אלה פנו לעזרת הקהילה, שברשותה היו כספי העזרה של ה„ג'וינט", ובימי השפל והדוחק שלאחר המלחמה היה גורם זה מהחשובים ביותר ליהודי העיר.

הסיעה החזקה ביותר בקהילה היתה זו של הציונים והנוטים אחריהם. אחריה באה סיעת נציגי בתי הכנסת ובעלי־הבתים, ולאחרונה של השמאל (שהיו מקובלים בתור אידישיים). כל סיעה השתדלה ליהנות מהכספים שחילקה הקהילה בצורות שונות בהתאם להחלטות שנתקבלו בהנהלת הקהילה, וברור איפוא שמסביב לכך בלטו רוב הניגודים והויכוחים המפלגתיים. מקום חשוב אצל כל הסיעות תפסה ביחוד הדאגה לתזונת הילדים בבתי־הספר ומוסדות אחרים, דבר שהוסיף צביון סוציאלי לכל סיעה והצדיק כאלו את קיומה.

היו כאלה שלא באו על סיפוקם בעזרה שהושיטה הקהילה מכספי אמריקה ופנו בתלונות ישר אל נציגי ה„ג'וינט", ואלה העירו על כך לראשי הקהילה. יתכן שהיה יסוד לכמה תלונות, אך ברוב המקרים היתה זו חתירה מפלגתית ותו לא.

בראש הקהילה עמדו נציגי הציונים: ד"ר יוסף שווידקי, ר' קלמן גס, ד"ר יעקב ברמן (ירדני), ואתם לייב אייזנברג, אייזיק בריק, דוד טובבין ואחרים.

והנה תיאור הישיבות הראשונות של הקהילה הדימוקראַטית ברובנה.

הישיבה החגיגית הראשונה של נבחרי הקהילה נתקיימה ביום 26 למאי 1918 בנשיאותו של אייזיק בריק, סגן הוועדה הטכנית ונציג הסיעה הציונית בקהילה. אחרי הפתיחה הרשמית הושמעה (בעברית) ברכת מנהל ה„תלמוד תורה", המורה קוניבסקי, בשם המוסד וחבר המורים. הוא הקריא גם שיר מוקדש לקהילה. הסוציאליסטים ערכו אובסטרוקציה בקריאת־התנגדות לשפה העברית של המברך, אך הדבר לא מנע מקוניבסקי לסיים את דבריו שנתקבלו על ידי הרוב בתשואות.

אחריו הושמעו הצהרות של נציגי הסיעות השונות. נציגי ה„בונד" הודיעו שהם ילחמו בסמכויות הקהילה המגבילה את עצמה בשאלת התרבות והשפה. הם יהוו איפוא אופוזיציה בקהילה, והם גם נימקו את עמדתם הקיצונית. בשם הציונים נמסרה הודעה בעברית ובאידיש, בה הודגשה האחריות הסולידארית והרצון לנהל את הקהילה על בסיס האוטונומיה הלאומית, תוך כוון פעולותיה של הקהילה לפי שאיפות הלאום. אחרונים מסרו את הודעתם נציגי „אחדות". בתום ההצהרות עברו

לבחירות נשיאות ובהבנה הדדית הוסכם שהנשיאות תנהל את הישיבות בלבד (מעין גוף מוגבל). ברוב קולות מכריע נבחר ד"ר יוסף שווידקי (מהציונים) ליושב־ראש ולידו שני מזכירים (אחד מהשמאל).

כעבור שמונה ימים נערכה הישיבה השניה של מועצת הקהילה בנשיאותו של היו"ר ד"ר שווידקי. על הפרק עמדה בחירת ההנהלה של הקהילה וכן שאלות שוטפות. נציגי ה„בונד" התכוננו למלחמה ובא־כוחם הודיע שהם יהיו מוכנים להשתתף בהנהלת הקהילה בשני תנאים: א) שיוחלט מראש כי הקהילה היא חילונית; ב) שיסכימו לריבונותה של אידיש בלבד. נגד דרישות אלו יצא ד"ר ברמן (מהציונים) בנאום ארוך, דחה את האולטימטום שהוצג וציין שהקהילה היא מוסד דימוקראטי שנבחר על ידי כל חוגי האוכלוסיה היהודית בעיר. הציונים רואים מחובתם לפעול למען כל החוגים ולטובת הקהל והמוסדות מבחינה לאומית וחברתית, בעוד שהבונדאים מתכוונים להגשים את תכניתם המפלגתית הצרה ומאיימים שאם לא יקבלו דעתם לא יכנסו להנהלה וישארו באופוזיציה. סיעת הציונים קוראת אפילו להם ולכל שאר הזרמים שנבחרו לעבוד שכם אחד ולקחת חלק בהנהלה ובאחריות באופן יחסי לכוחותיהם בבחירות. בשאלת השפה — הודיע הנואם — לא יוותרו הציונים על עמדתם, כי בית־הספר העברי אינו לגבם שאלה מופשטת בלבד, כי אם ענין חיוני בהתאם לתפיסתם את הבעיה הלאומית בהיקפה הרחב; ואילו שאלת הדת אינה צריכה לשמש לשמאל „קאַזוס בּאֶלי", שכן המלחמה להפרדת הדת מהמדינה היא ארוכה וטרם מצאה את פתרונה בעולם הגדול. זו ועוד, יש לזכור שמוסד זה נבחר על ידי כל השכבות והזרמים וחובת הנבחרים היא לסייע לקהילה להיות מקובלת על הכל ומועילה לכל.

דברי המרצה עשו רושם רב. הסיעה השמאלית לא השתתפה בבחירות ובקולות הרוב נבחרו להנהלת הקהילה: קלמן גם יו"ר, ד"ר יעקב ברמן ואייזנברג (שניהם מהציונים) — סגנים.

בישיבות הבאות — השלישית והרביעית — טיפלו בשאלת המוסדות הקיימים והעברתם לקהילה, ובחמישית עמדו לבחור ועדת־היסול. הנבחר גילבורד (מטעם ה„בונד") הכניס הצעה לדחות את הישיבה, כיון שסיעתו טרם קבעה עמדה לגבי השאלה העומדת לדיון. אך ד"ר ברמן, נציג הציונים, יצא נגדו בהסבירו שאין כאן שאלה עקרונית; הקהילה צריכה לפעול ולמלא את שליחותה. הענינים הם אקטואליים ואין לדחותם. אין הציבור צריך לסבול משום שסיעה זו או אחרת טרם קבעה את עמדתה בשאלות העומדות על הפרק. הוכרזה הפסקה, אחריה הסכימו הציונים להעביר את השאלה לישיבה הקרובה וסיימו בשאלות קלות־ערך.

ימים מרים וקשים ירדו על הקהילה כששלטו בעיר מחנות פורעים, או בימים שהשלטון יצא והעיר נשארה כצאן בלי רועה. פחד, סכנה, דאגה, וחוסר־יציבות היו מנת חלקה של הקהילה והיא נאלצה לחפש דרכים ולשלוח משלחות לאַטאַמאַנים השונים בימי חילופי השלטונות (1919־20) לשם השתדלות, ביטול גזירות ועמידה בשער.

בתנאים כאלה ובאפס בטחון ביום המחר פעלה הקהילה. והנה נכבשה העיר על ידי הפולנים (באביב 1920) ותקופה חדשה באה לקהילה. השלטונות הפולנים לא רצו להכיר במוסד דימוקראטי שהוקם לפי צווים של מהפכני רוסיה או שליטי

אוקראינה; לגבי דידם נשארה הקהילה היהודית מוסד דתי בעיקר כפי שהיתה בימי הצאר הרוסי, והם הבטיחו לעבד חוקה לכל הקהילות בפולין. מעמדה של הקהילה הדימוקראטית ירד ופעולותיה צומצמו. המוסדות נאלצו לדאוג שוב לעצמם, כי תקציב לא היה לקהילה ועזרת ה„ג'וינט" נפסקה, שכן גם על ה„ג'וינט" יצאה גזירת הפולנים להפסיק פעולותיו. בשנת 1922 עמד בראש הקהילה ר' לייביש ברנשטיין ועם חברי ההנהלה נמנו אז ר' בצלאל מורבצ'יק, זאב זיבס, צבי הלר ואחרים. מזכיר הקהילה היה אשר שטיל. האמביציות המפלגתיות נעלמו וכמעט שאבדה כל התענינות מצדם למוסד זה שמילא תפקיד חשוב ומכובד לפני שנים.

בראשית שנת 1926 אושרה הקהילה על ידי הוויאָבודה הווהליני בשם: Zarząnd Klerujàcy Sp. dobroczineni i spoleczneni או בקצרה: „גמינה ז'ידובסקה", עד לאישור הקהילות הנבחרות בפולין. לעומדים בראש הקהילה ניתן לנהל את הענינים עד לבחירות הבאות וכן אושר לקהילה תקציב עם רשות לגבות מסים מיהודי העיר לתשלום שכר לרבנים ולהוצאות שוטפות. אז נתמנה צבי הלר לעמוד בראש הקהילה ובפעולתו זו המשיך ארבע שנים. אחריו נבחר כראש הקהל ר' לוי אידסיס, שכיהן שנתיים. אחרי אידסיס עלה דוד סטוק לנשיאות הקהילה למשך 6—7 שנים, ובשנת 1938 נבחר לכהונה זו שמעון כץ. את מקומו של כץ קיבל לאחרונה חיים־בר חרמוי, ששימש בכתר זה עד חיסול הקהילה בימי שלטונם של הסובייטים לפני הכיבוש הגרמני. הקהילה האחרונה של רובנה נבחרה לפי החוק החדש בראשית 1939 ועל בחירות אלו אנו מוצאים ידיעה מפורטת בעתון „היינט" מיום 1939.1.17:

תוצאות הבחירות לקהילת רובנה, שנערכו ביום א', 15.1.1939, הן: מהמספר הכללי של 6332 בעלי־זכות בחירה הצביעו 3751 איש, למעלה מ־60 אחוז. הלוקת המנדאָטים לפי רשימות הבוחרים היתה כדלקמן:

רשימה	1	ציונים	187	קולות	—	1	מנדאט
"	2	זיבעס	595	"	—	2	"
"	3	שמעון כץ	575	"	—	2	"
"	4	ציונים כלליים	381	"	—	1	"
"	5	בעלי־מלאכה	186	"	—	—	—
"	6	אגודה	118	"	—	—	—
"	7	בלתי־מפלגתיים	184	"	—	—	—
"	8	סוחרים־זעירים	289	"	—	1	"
"	9	„התאחדות"	521	"	—	2	"
"	10	גוש בע"מ ורביזיוניסטים	1319	"	—	6	"

למען האמת יש לציין שבעלי־המלאכה היו מאורגנים יפה וכ־80 אחוז מחבריהם הצביעו, ואילו אצל האירגונים הציוניים, להוציא את ה„התאחדות", היה האירגון לקוי. לא היה איפוא כל פלא בכך שהבחירות הביאו הצלחה מרובה לגוש בעלי־המלאכה עם הריביזיוניסטים. ואף־על־פי־כן היה בהישגי הרשימות הציוניות כדי להניח את הדעת.

בהרכב זה החלה קהילת רובנה הנבחרת בפעולתה. היו אלה הבחירות האחרונות לקהילה בטרם יעלה עליה הכורת.

כשהשתלטו הגרמנים על רובנה, חדלה הקהילה לפעול. את ה„יודאָנראַט" מטעם הגרמנים אין לראות כהמשך הקהילה...

א. א.

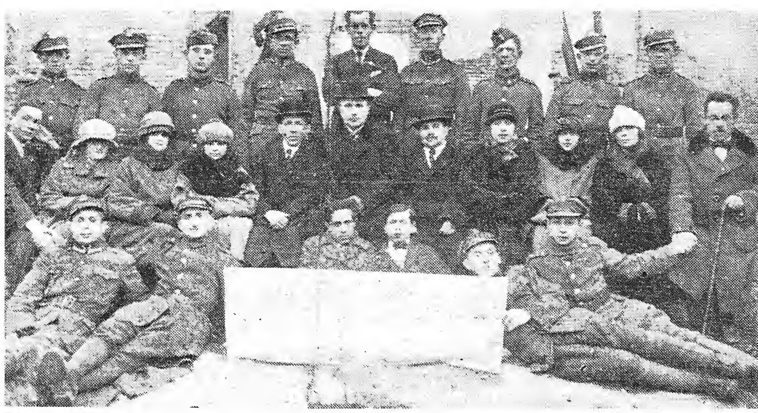
מוסדות חסד וצדקה

נתברכה רובנה עוד בימים רחוקים בכמה מוסדות חסד וצדקה, שערכם ותועלתם היו לברכה לנצרכים בצורות שונות. למוסדות אלה נמצאו תמיד אנשים נדיבים שהקדישו להם מזמנם וכוחם ושמם נקשר בהם קשר בל־ינתק. לשבחם של בני רובנה יצוין, שבכלל נענו בכל עת לעבודת הצדקה בעירם ותמכו בכל דורש ביד נדיבה ובנפש חפצה. לא תהיה זו הפרזה אם יאמר כאן, שבעזרת מוסדות הצדקה ובמסירותם של גבאיהם ועסקניהם, מצאו חולים וכושלים את תיקונם, נתבססו מבחינה כלכלית וחזרו להיות חברים מועילים של החברה.

והרי אילו רשימות קצרות על אחדים ממוסדות אלה.

„הכנסת־אורחים"

בסוף המאה שעברה, בשנת ת"ק לערך, נדבה הנגידה צייטל בת ר' שמעון מכפר נובוסטאוויץ, אשת הרב ר' משה ליב מרוז'ישצה, מגרש מול בית־הכנסת הגדול (ברחוב זאמקובה) לצרכי ציבור, לזכר בעלה. מסיבות רשמיות נרשם המגרש על שם הנגידה אסתר רוזנשטיין ומשה ליפין, שהעבירוהו אחר־כך לרשות הקהילה. ממגרש זה הפרישה אסתר רוזנשטיין חלק לבנין ה„קלויז" הטריסקי ועל השאר נבנו

עסקני המוסד עם הרב ז. גרינפלד וחיילים־אורחים

בניני „הכנסת אורחים" ו„לינת הצדק". לרגל המחסור במקום לינה לעניים עוברים דרך רובנה התעוררו „פני" הקהל להקים בנין ציבורי לאיכסון עניים ונצרכים בכלל, ומשהוקם הבנין — מצאו בו מחסה כל עוברי אורח מרוסיה לפולין ולהיפך, והוא היה לברכה לרבים.

בראשיתו התמסר להקמת הבנין ולהחזקתו ר' הירש, שקראו לו „הירש בייטל" (הירש ארנק), על היותו מתהלך עם ארנק גדול ומקבץ נדבות מכל מי שבא העירה. והבאים — מספרם היה רב לפני שנסללה מסילת־הברזל בשלושת הכיוונים מרובנה, אם בדרכם מוארשה לרוסיה או להפך, להחליף סוסים ולנוח או לרגל מסחרם; ור' הירש זה היה עובר על פני האכסניות שבעיר ומתרים את האנשים

למטרה הקדושה של הקמת „הכנסת־אורחים", והמטבעות היו משתלשלות לתוך הארנק המפורסם שלו. משך שנים אסף ר' הירש סכום ניכר ובזה ניגש להתחלת הבנין. אחריו נכנסו בעול המצוה של גמר הבנין, סידורו והחזקתו, הגבאים זאב זיבס, משה פוקס, ישעיה ליטבק, יעקב ליברמן ויוסף חרון. מסורים ונאמנים למטרת המפעל, הצליחו הם במרוצת הזמן למשוך אליהם נדבנים וגבאים נוספים וגם גבאיות מהנשים הצדקניות והנדיבות של הימים ההם, שביקרו במוסד יום־יום ודאגו לשכלולו ושפורו. ואם הורגשה תועלתו של המוסד כל הימים, הרי בהכנות לשבת בלטה זו במיוחד, והגבאיות חיה חרון ובריינה רייז היו מביאות בשר ודגים ומיני מאפה ואוכל עוד ביום ה'. בתקופה ידועה, אחרי השריפה הגדולה, שימש המוסד מקלט לנשרפים ובימי זרם הפליטים של מלחמת־העולם הראשונה — גם לקליטת פליטים רבים חסרי־גג.

מ. וייסמן

„לינת הצדק"

זהו שם המוסד לעזרת חולים נצרכים ברובנה, שהוקם בשנת תרמ"ה (1885) ביוזמתם של העסקנים ר' ישראל זילברברג, ר' נח חרמוזי, ר' זאב קאטשקה ואחרים, במטרה להושיט יד לנזקקים לעזרה רפואית. קודם־כל עסק המוסד בשליחת מתנדבים מבין חבריו לבקר אצל חולים, לטפל בהם וללון אצלם; כי בימים ההם טרם ידעו היהודים על אחיות או מטפלות בבתים, ובתי־חולים טרם היו, או שלא נמצאו בהם מקומות לחולים עניים. בני רובנה נתבעו ותרמו במידת יכלתם לטובת „לינת־הצדק", כשם שנהגו בכל קהילה יהודית לתרום ל„ביקור חולים".

כדי ליהנות ממקורות ממשלתיים, היה צורך באישור החברה אצל השלטונות. אחד הגבאים, ר' ישעיה בליך, התמסר לענין ואחרי השתדלויות רבות הצליח לקבל אישור לה. מאז הרחיבה החברה את פעולותיה גם בקביעת רופאים לבתי־

ועד העסקנים והפעילים — תרפ"א

הועד וחבר הפעילים ב„לינת הצדק" של הווליאַ

החולים ובאספקת רפואות לנצרכים. עמדה לה לחברה ההקצבה ממס־הבשר (מס ה„קורובקה") שנגבה מהיהודים, ובעזרתה ניתן לה להקים מוסד חשוב לעזרה סוציאלית.

במרוצת הזמן נמסר לרשות החברה מגרש ובנין־עץ עליו, מעזבונה של הגב׳ צייטל בת ר׳ שמשון, ליד ה„קלויז" הטריסקי, והחברה השתמשה ברכוש זה עד שנפלה הדליקה הגדולה בה עלה הבנין באש, ובמקום הבנין הישן הוקם על המגרש בנין־אבן בן שתי קומות עם אולם לאסיפות וחתונות ובית־תפילה קבוע. הקמת הבנין נמשכה שנים ונסתיימה רק בשנת תר"ע (1910) על ידי הגבאים וולף־בר קאטשקה ושמעון בנטשמן, ובסיועם של עסקנים פעילים אחרים שעמלו אתם להגשמת המטרה.

מלבד חברה זו, נוסדה בשנת תרס"א (1901) על הווליאַ, בהשתדלותם של ר׳ הרץ־מאיר פיסיוק ור׳ שמואל קונסטנטינובסקי ובעזרת כמה גבאי המתפללים על הווליאַ, חברה דומה לעזרה שאחזה מעשה „לינת הצדק" בידיה וקראה לעצמה בשם „לינת הצדק של הווליאַ". היה זה בתקופה שמחלות מידבקות התפשטו בעיר וקשה היה להגיש עזרה בעתה. גם החברה החדשה השיגה מגרש ובנין בתורת תרומה בסימטה שבצד רחוב קלאדבישצ׳אֶנסקה, שם ריכזה את פעולותיה ואף סידרה אולם לחתונות ולתפילה. בשנת 1912 נרשמה החברה החדשה, בהשתדלותם של משה בילינסקי וצבי הלר, אצל השלטונות, ואף ניתן לה ליהנות מכספי הציבור על ידי הקצבה של 500 רובל לשנה מהכנסות הבשר הכשר, שאותם היתה מחלקת בין משפחות עניות על הווליאַ.

„לינת הצדק" על הווליאַ פיתחה פעולה ענפה בשדה העזרה לחולים ולנצרכים

עסקני לינת הצדק

בעזרת חבר עסקנים ועסקניות מבני הנוער שנמשכו לחברה. בשנת 1918, כשמספר הזקוקים לעזרה היה רב והאמצעים מעטים, שלח ועד החברה — ר׳ ליב מלמד, זיבס, גויכרך ואחרים — את הצעירים והצעירות לאסוף כספים בחתונות ובכל הזדמנות שבאה לידם, וכן ערכו ימי־סרט לטובת החברה. צעירים וצעירות אלה פעלו במסירות רבה למען הזקוקים לסעד. היו מקרים שמשפחות של „יורדים" סירבו לקבל תמיכה והיה הכרח לסייע להן בעקיפין ובצורה מוסווית.

מאז נקראתי בפעם הראשונה לישיבת החברה בשנת 1918, עברו 36 שנים. יחד עם חברות אחרות נרתמתי לשירות החברה ולא עזבתיה עד לעלייתי ארצה. ניתן לי איפוא לראות את מסירותן של חברותי בכל שטחי הפעולה של החברה, כמו ביקורים אצל חולים והטיפול בהם, אספקת רפואות ומזונות לנצרכים, עידוד וסעד בצורות שונות; ואני גאה לציין שבעזרתן עלה בידי ועד החברה להפוך את המוסד לאחד המוסדות הסוציאליים הברוכים בעיר.

מאחר שרבים מבני רובנה עזבו את העיר בשנות המלחמה והמצב הכלכלי היה משך שנים בלתי יציב, סבלו מכך בתור הראשון מוסדות החסד והעזרה. רק שתי חברות „לינת הצדק" (בעיר ועל הווֹליאָ) לא הפסיקו את פעולתן על אף מצבן הקשה. עם תום המלחמה וחילופי השלטונות המרובים לעתים קרובות, נמצאו חברות „לינת־הצדק" עומדות על משמרתן. גם בעת כניסת הפולנים, בשנת 1920, המשיכו אלה בפעולתן. בימים ההם עמדו בראש החברה וולטשה זיוביש וזיסיה בראקר, שפעלו רבות למען הנצרכים בעיר. כן יש לציין את פעולתו הברוכה של הד"ר טאבאטשניק, שבתור רופא של „לינת הצדק" הגיש עזרה רפואית לכל־דורש.

רבקה גולדברג

„גמילות־חסדים"

בשנת 1888 לערך, נוסדה ברובנה חברת „גמילות־חסדים", ביוזמתו של ר' בריש שץ (חתן ר' יעקב הוכפלד לבית בינה'לס). מטרת החברה היתה לבוא לעזרת יהודים נצרכים בהלוואות קטנות נגד משכונות בלי ריבית בתורת ג"ח, כנהוג בקהי־לות ישראל. יוזמי החברה אספו 1500 רובל (סכום מכובד בערכו בימים ההם) וגבו תשלומים שנתיים וחדשיים קבועים מבעלי־הבתים והסוחרים שבעיר לטובת החברה. כן היו עורכים „מנין" בשמחת־תורה בבית ר' בריש שץ, וכל הבאים נדבו בעלותם לתורה לטובת החברה. כך עלתה וגדלה קרן החברה שהיתה נענית בהלוואות לכל דורש במידת יכולתה ונעשתה מוסד־עזרה חשוב בעיר. ר' בריש שץ ואשתו מַניה, שעמדו בראש מוסד זה 25 שנים, שקדו על התפתחותו (בהשתתפותו הקבועה של ר' פייבוש ליזאק) ללא כל תקנון מיוחד.

משפרצה המלחמה בשנת 1914 נפסקו הכנסות החברה, כי החייבים לא מיהרו לפדות את משכונותיהם ורוב בני העיר היו נתונים לאימת המלחמה. וכשעמדה משפחת שץ בשנת 1915 לצאת את רובנה בעקב התקרבות החזית לעיר, מסר ר' בריש את החברה לידי עסקנים מקומיים, שלא הצליחו לקיימה, וכך הקיץ הקץ על מוסד חשוב זה.

המצב לאחר המלחמה ברובנה עורר כמה אנשי־חסד בעיר לחדש ב־1923 את קופת „גמילות־חסדים", כי הצורך במוסד זה הורגש מאד. נמצאו גם תורמים אחדים שהכניסו סכומים למטרת־מצוה זו, אך מסיבות פורמאליות נתעכב הענין כשנה, ורק ב־1924 קמה לה לקופה נדבנית מסורה, הגב' רחל ברנשטיין, ואז נתקבל גם אישור השלטונות — ופעולת הקופה נתחדשה. יחד עם הגב' ברנשטיין נמשכו לעבודה זו גב' רחל בוגומולני (בת גשל הבכירה), גב' שרה קוטין, גב' שולמית פיסיוק, אהרן פרטשוק ואחרים. ועד הנשים ברובנה תמך בחברה ומשרדה נפתח ברחוב פראנצוזסקה. נערכו נשפים ומגביות, ועד מהרה החלה החברה לפעול ולתת הלוואות עד 100 זלוטי בתורת גמ"ח לנזקקים נגד ערבויות או משכונות. בחותמת החברה (באידיש ובפולנית) רשום היה „ראָװנער יודישע געזעלשאפט „גמילות־חסדים".

שרה קוטין

הועד לעזרת פליטי המלחמה

מאורעות המלחמה שפרצה ביולי 1914, גירושי יהודים מהישובים הקרובים לחזית ופחד המלחמה, עקרו יהודים לאלפים ממקומותיהם. מספר ניכר של מוכי־גורל אלה ששם „פליטים" ניתן להם, זרם לרובנה מן הערים והעיירות הסמוכות לגבול האוסטרי: דובנא, מלינוב, בראָסטאָצ'קו, רדזיבילוב ועוד. משלא הספיקו הדירות הפרטיות לשיכון הפליטים הועמדו לרשותם בניני ציבור שונים ובתי־כנסת, ולכולם נמצאה קורת־גג. אך עד מהרה אזלה הפרוטה מכיסי הפליטים והמצב נעשה קשה. וזאת לדעת: שבימים ההם לא היתה אספקה סדירה של מזונות לעיר והמחסור בצרכי־אוכל הלך ורע מיום ליום, ומה שניתן לקנות — עלה ביוקר רב.

ראו יהודי רובנה בעוני אחיהם והתעוררו לעזרה. קראו לאסיפה את עסקני העיר שלא עזבוה והקימו ועד, שהוטל עליו לגשת מיד לפעולת־עזרה לנזקקים. עם

זה גויסו לעבודה מוסדות־העזרה הקיימים והוקם מנגנון של מתנדבים שקיבלו על עצמם לספק הלבשה ומזונות וכן לדאוג לחינוך הילדים.

לראשונה נאספו וחולקו לנזקקים בגדים ונעליים וכן הוגשה עזרה רפואית לחולים ולחלשים. כן החלו לחלק ארוחות חמות מבית־התמחוי שסודר ב„הכנסת־אורחים" וב„לינת־הצדק". משהוברר שישנן משפחות הנמנעות לבוא לאכול בבית־התמחוי, נשלחו להן מזונות שיכינו לעצמן אוכל בדירותיהן. גם עצי־הסקה נשלחו לרבים. בודדים ויתרו על העזרה, אף שמצבם היה בכל רע.

ילדי פליטים בבית־המחסה

מבין הפליטים נמצאו גם כאלה שבאו לעזרת העסקנים בחלוקת העזרה לנצרכים, ופעולות הועד הורחבו משעלה בידו לקבל סכומי־כסף מועד העזרה הכל־רוסי לנפגעי המלחמה. ויזכר כאן ביקורו של אנ־סקי ברובנה עם משלחת מטעם ועד־העזרה לנפגעי המלחמה בקיוב, שעמדו על המצב ודאגו מיד להעביר רפואות, מזונות וכספים לרשות הועד הרובנאי. מאז הונהג שחלוקת ההלבשה והמזונות תיעשה אחת לשבוע מן המחסן המיוחד שנפתח בבנין ה„תלמוד־תורה", כשעל החלוקה מנצחים עסקני הועד המסורים: זכר נרודצקי, גדליהו ולדמן, דוד סטוק, לייב בוצ׳קובסקי, זלמן גרינפלד, צ׳אפובסקי (מקיוב), מונצ׳יק, מתתיהו שליף, והגברות גולומבוביץ, גינזבורג, לאה חרון ועוד. אלה לא חסכו מזמנם ואף הזניחו את עניניהם הם כדי למלא את חובתם הציבורית. ועד זה פעל עד שנת 1917.

לייב בוצ׳קובסקי

„מושב־זקנים" — „הקדש"

לפנים נהגו לקרוא לבית „מושב־הזקנים" בקהילות ישראל בשם „הקדש", וכמה פירושים ניתנו לדבר. לפני כמאה שנה בערך, כשרובנה עוד היתה עיירה קטנה, נתקיים גם בתוכה מוסד כזה שהוקם והוחזק על ידי הקהל בנדבות, תרומות ועזבונות. אך ה„הקדש" נעשה צר מהכיל את כל הזקנים העניים והחולים שנזקקו לו. הנקל לשער, שהמוסד, שנמצא בבנין קטן וישן סמוך לביצה, היה משולל כל סידור אֶלמנטארי ואף תקציב בטוח להחזקתו לא נמצא לו. באותו בנין דל (שברחוב

ניאָמאָצקה) נמצא אז גם „הכנסת־אורחים", מוסד שבא כאילו להשלים את החסר בשביל שכבות מכובדות יותר. שני מוסדות אלה התקיימו תחת גג אחד, ונמצאו גבאים שהתנדבו לפעול למענם מעשה מצוה.

מושב־הזקנים נמצא במקומו עד לשריפה הגדולה בשנת תרמ"א, ומשעלה בנינו באש, התעוררו משגיחיו הנאמנים עם ר' יעקב פאָלד וחתנו ר' משה־מרדכי ליטבק בראש והעבירוהו לבית שכור ברחוב ניז'נאָ־דבוראָצקה, אולם הבית לא התאים ביותר והיה הכרח להעביר את המוסד לדירה אחרת ברחוב אומיליאַנובסקה, לבית וולף גליזר. גבאי המוסד תבעו מהקהל לבוא לעזרתם וגם נענו ובעזרת עזבון לטובתו הוקם מקץ שנים מספר בנין ציבורי ברחוב פראנצוזסקה 9 (מקודם ניאָמאָצקה), שבו נקבעו מספר חדרים למושב־הזקנים. בתקופה זו נתנו יד למוסד זה בגלגולו החדש כמה מ„פני" הקהל, ביניהם ר' יצחק זילברפארב ור' לייביש ברנשטיין. בתקופה יותר מאוחרת עמד בראש „מושב־הזקנים" ר' מוניש אפרת, שהכניס כמה שכלולים והצליח להשיג תמיכת השלטונות הפולניים להחזקתו, כמוסד סוציאלי עירוני. בדרך כלל הוחזק המוסד בתרומות של „ימי־אוכל", נדבות מקריות וקבועות, והפרשות מ„מס הבשר" שהיה נהוג לפנים על בשר כשר. בתקופת ה„ג'וינט" נתמך המוסד על־ידו.

לזקני המוסד ניתנה עזרה רפואית על ידי בית־החולים היהודי שנמצא שנים רבות באותו בנין, ומאז התארגן „טאָז" — הוגשה להם עזרה על ידי חברה זו בצורה נרחבת. כ־40—50 איש נמצאו תמיד במוסד ציבורי זה. שליש מהם, בערך, היו זקנים, והשאר זקנות. משך שנים, מאז נבחר לקהילה המקומית, פעל למען מושב־הזקנים במסירות יוצאת מהכלל ר' לוי אידס.

חיים בר־חרמוי

„תומכי עניים"

כדי להקל מעל הנצרכים הרבים ברובנה ולארגן את העזרה להם, נוסדה בשנת 1914 אגודה בשם „תומכי עניים". יוזמי האגודה היו צעירים וצעירות משכבות עממיות שהרעיון היה קרוב ללבם, וביניהם: ישראל אלטמן (בנו של ר' אליהו הרצף), ישראל דינס (בנו של הסופר סת"ם ר' אפרים הסלונימי), פסח־לייב הירשפלד, זוסיה בראקר, העלמה שטיינברוך, זלמן גרינפלד, ינטה פצ'ניק (בת ר' מאיר'קה), חיים טאשמן, ישעיהו שחטוב, אנציס, דובקירר ואחרים. לעומת חברת „לינת־הצדק" שטיפלה בחולים נצרכים, שמה לה האגודה למטרה מתן עזרה לעניים בצורות הוגנות, שלא יזדקקו להושטת יד. כן דאגו לזקוקים מכובדים בלתי נגלים או ל„יורדים" שלהם הושטה עזרה בסתר בבתיהם, בלי שיבואו לבקשה.

האגודה הנהיגה פנקס בו נרשמו החברים והעסקנים, מאורעות חשובים וכן ההכנסות וההוצאות שלה. ברם גורלו של הפנקס היה כגורל כל הפנקסים שנוהלו בקהילות ישראל.

זרם הפליטים שעבר את רובנה תבע הגברת הפעולה בכל השטחים. אולם אחרי המהפכה, כשחל מיפנה בחיי רוסיה והנוער היה נתון לתנועות הפוליטיות השונות, החלה האגודה לרדת ובימים של חילופי שלטונות כמעט נשתתקה. מספר גבאים ותיקים המשיכו לפעול תחת שם האגודה בקנה־מידה מוגבל עד להקמת השלטון הפולני בעיר.

ישראל דינס

אגודת נשים

מספר נשים עסקניות ונדיבות־לב: רחל ברנשטיין, פייגה פרטשוק, שולמית פיסיוק, אסתר חודורוב ושרה קוטין יסדו בשנת 1922 ברובנה „אגודת נשים" לפעולות עזרה וסעד בעיר. המצב תבע פעולה למען הנצרכים שמספרם היה לא קטן. משפחות שלמות נזקקו לעזרה. מייסדות האגודה ראו צורך לפנות בקריאה אל האוכלוסיה היהודית, ואל הנשים בראש וראשונה, לתת יד לאגודה. ואכן, רוב הנשים נענו לקריאה ומספר התורמים והעסקניות גדל מהר.

צעדה הראשון של האגודה היה ייסוד מעון־יומי לילדים יתומים מאב, כדי לשחרר את האמהות מטיפול בילדיהן בשעות היום ולאַפשר להן לעבוד ולהרויח למחיתן. הוזמנה לעבודה הגננת המנוסה דובה, ומתנדבות מבין הנשים עזרו על ידה — והמעון הוקם. הילדים שנתקבלו למעון היו שוהים בו מבוקר עד לפנות־ערב, קיבלו אוכל וחינוך, הלבשה והנעלה. גם פיקוח רפואי סודר, ובקיץ נשלחו הילדים לקייטנות על חשבון האגודה. לימי שבת וחג, כשהילדים נשארו בבתיהם, ניתנו מזונות לאמהות בשביל הילדים, שלא ירגישו מחסור.

הילדים שהגיעו לגיל בית־ספר נשלחו לבתי־הספר העממיים ולאחר סיימם לימודיהם שם — לבתי־הספר של „אורט" ללמוד מקצועות. אכן, גם כאן לא פסקה התענינותה של האגודה בתלמידים, והיא סיפקה להם „ארוחה חמה" תוך דאגה לבריאותם הטובה.

פעולה ענפה נעשתה יום יום על ידי האגודה בשטחים סוציאליים שונים. החברות היו נוהגות להתאסף בכל מוצאי־שבת בבית אחת מהן לדון על נשים זקוקות לעזרה, וכן בפניות והבקשות שנתקבלו, ועל דרכי איסוף הכספים ההכרחיים להושטת העזרה המבוקשת.

כמקורות הכנסה עיקריים שימשו הנשפים שנערכו מזמן לזמן במועדון ששכן בבית ואלדמן ברחוב דיראַקטורסקה, תמיכות ה„ג'וינט", הקצבות העיריה והקהילה ותרומות משונים. במרוצת הזמן גדל היקף הפעולות והתרחב, והאגודה עמדה לפני קופה ריקה. אז נאלצה לערוך מגבית מיוחדת בעיר ואף הצליחה להשיג עודף הכנסות מהנשף הגדול שערכה בסוף השנה האזרחית לטובת מפעלי האגודה. בנשפים, שעליהם בנתה האגודה את תקציבה, היתה זוסיה ברנר הרוח החיה, והאגודה ידעה להעריך את שירותה. היו גם גברים שפעלו באגודה ובאו לעזרתה במקרים רבים.

האגודה נעשתה לאחד המוסדות הסוציאליים החשובים בעיר. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר קנה־המידה של העזרה גדל מאד וקמו גופים מאורגנים על יסודות ציבוריים שטיפלו בהושטתה, המשיכה „אגודת הנשים" בפעולתה המבורכת עד לשקיעתה של רובנה היהודית.

שרה קוטין

„הכנסת כלה"

הפסוק „לא יחדל עני מקרב עמך" לא הוציא את הנערות העניות והיתומות מן הכלל, ואלה זקוקות לעזרת הזולת ולחסדו של הציבור. הרגישו בכך כמה נשים צדקניות־רחמניות ברובנה, ובדומה למקובל בערים אחרות, התחילו לטפל בסוג

זה של בנות שהגיעו לפרקן, לבל ישארו חס וחלילה עזובות באין דואג להן ובאין אמצעים להקים משפחה.

יחידות היו המתחילות במצוה, ומהן זכורות: נחה־פריידל פקל, שרה פלדמן, פסיה ליפקרמן, רחל בת ר׳ מאירקה, פייגה בת החלבנית ואחרות. קשה היתה ההתחלה, אך הן לא נרתעו והמשיכו במפעלן „הכנסת כלה" משך שנים. הן תמכו בנצרכות לא רק בכסף אלא גם בהושטת עזרה מוסרית, כגון קשירת קשרים בין בני הזוג וכו׳. קיום מוסד עזרה שנזקק למגביות דרש רישום מיוחד אצל השלטונות, ועסקניות „הכנסת כלה" נאלצו לרשום את חברתן בהתאם לחוק, אכן זה גם איפשר להן לרכז יותר כספים למטרתן. עם קבלת האישור לחברה ב־16 במאי 1926, נמסר דין־וחשבון שממנו התברר, כי עד 1926 עלה בידי העסקניות המעטות לתמוך בכמה עשרות של בנות־ישראל ברובנה בסכום של 1300 זהוב וכי עוד עשרות מהן מחכות לתורן. וכדאי הדבר שיצוין, כי בין הפונות לעזרה זו נמצאו גם בנות מבתים שירדו מנכסיהם בגלל המשבר ששרר בעיר.

בצנעה ניהלה את פעולתה חברה זו בין שאר מוסדות החסד והצדקה ברובנה, לא הלכה בגדולות ועשתה מה שעשתה לפי כוחות עסקניותיה, שראו במעשיהן שליחות־מצוה. מקורות אמצעיה היו נדבות ותמיכות שונות בלבד. משכנה היה ליד משרד ועד הקהילה ברחוב פרנצווזסקה 15.

מ. וייסמן

חברא קדישא

לא היתה קהילה בישראל בלי חברא קדישא, וכנהוג נוצרה חברא כזו גם ברובנה עם ראשית הישוב במקום לפני מאות שנים. לפי מקורות שגילה ר׳ הרש הלר בארכיון הקהילה, קיבלה חברא קדישא הרובנאית את אישורה מאת הנסיך סטאניסלב ליובומירסקי, בעל האחוזה של רובנה שכל תושביה היו כפופים לו, ותעודת האישור נשתמרה בידי נכדיו של ר׳ יום־טוב ויינטרויב, שהיה גבאי בחברא שנים רבות, עד סוף ימיו. מתקנות החברא נראה, שעליה היה לטפל במתים ולהביאם לקבר ישראל לפי הדין והנוהג; לדאוג לבית־העלמין ולהשגיח עליו; לקבל חברים חדשים לפי נוהל קבוע ולנהל את החברא בנאמנות, בדומה לחברות אלה בקהילות אחרות. אנשי החברא היו יראי־שמים, שראו בעבודתם תפקיד קדוש, אך במרוצת השנים הפכה החברא מוסד סגור, שהחזיקו בו מספר גבאים וקברנים, בלי שיינתן לאחרים ליקרב אליו. לא אחת נשמעו תלונות נגד החברא וראשיה, אם גם לא תמיד מוצדקות.

החברא ניהלה פנקס (שנחשב, בעצם, לפנקס הקהל), בו נרשמו תאריכים, שמות, תקנות, חשבונות ועוד. לדעת זקנים אבד הפנקס הישן — הראשון, וזה שנמצא בקהילת רובנה בזמננו (בראשית המאה העשרים) היה פנקס שני. לא נמצאו בפנקס זה דברים מיוחדים שיהיה בהם כדי להפיץ אור על עברה של הקהילה. כך התנהלה החברא כגוף בפני עצמו כל השנים.

משנתארגנה הקהילה ברובנה על יסודות דימוקראטיים, התעורר רצון להכניס סידורים חדשים גם בחברא ולהעמידה תחת מרות הקהילה, אך הדבר לא ניתן לה, והשלטון בחברא נשאר בידי חבורת גבאים מושבעים ואתם אנשים מעונינים שלא

רצו לעזוב את מקומם. לא יפלא איפוא שכבוד החברא וקדושתה בעיני הציבור היו מפוקפקים...

השלטונות הרוסים עד המהפכה ראו את החברא כמוסד דתי ולא התערבו בעניניה, כאשר לא הירבו להתענין במוסדות יהודיים דתיים אחרים, פרט לחלוקת ההקצבות ממסי היהודים המיוחדים (מס הבשר הכשר, מס הנרות וכו׳).

משנת תרמ״ה (1885) עמדו בראש החברא שני גבאים ממכובדי העיר: ר׳ שמואל הלפרין (שמואל גולדס) ור׳ יום־טוב ויינטרויב. נראה שהשפעתם על התקיפים בחברא לא היתה מספיקה. בתקופה ההיא התעוררו אחדים מגבאי בתי־הכנסת המקומיים להוציא את החברא מידי מחזיקיה, אולם קצרה ידם לכבשה, והנחמה היחידה היתה שלפחות הגבאים הראשיים הם מטובי העיר. בעמל רב נאסף סכום כסף והושגה תמיכה ממקורות ציבוריים, ובאמצעים אלה נבנתה סביב בית־העלמין גדר־לבנים.

במרוצת השנים כאשר אישר הגוּבּרנַטור (שר הפלך) הווֹהליני את ועד הגבאים של בתי־הכנסת ובית־העלמין נכלל בסמכותו של ועד זה, עבר רשמית הפיקוח על בית־העלמין לידי ועד הגבאים שהיווה מעין הנהלת קהילה. מעסקני ועד זה ודבריו היה ר׳ הירש הלר (הוא גם שטרח להשגת אמצעים לגידור בית־העלמין). מאז הוכנסו שינויים ותיקונים במיבנה החברא ובניהולה.

משך מספר שנים נמצא בין גבאי החברא ה׳ בנטשמן, מחוגי „עמך״, שהפיל פחדו על רבים (היה ידוע כשתדלן לפני הרשות והדעות עליו היו שונות). והאמת ניתנה להיאמר, כי לא נמצאו עסקנים רבים שנמשכו לחברא, פרט לאלה שראו מצוה בדבר.

בימי שלטון הפולנים (1920—39), כשהירש הלר ישב בקהילה הרובנאית, נכנס הוא ראשו ורובו בעניני החברא ונלחם עם הגבאים שעשו לעצמם עסק על ידה ברכשם במרמה את חלקת השדה הגובלת עם בית־העלמין, שהיה הכרח להרחיבו, ורשמוה בשם אגודה שיתופית שלהם. הלר יצא במחאה ותבע מקוני השטח להעבירו לרשות הקהילה.

בתקופה האחרונה לקהילת רובנה בלטו בחברא גבאיה הנאמנים ר׳ יצחק־אבא גמר ור׳ לוי אידס, שפעלו בכנות ומתוך קדושה למען החברא.

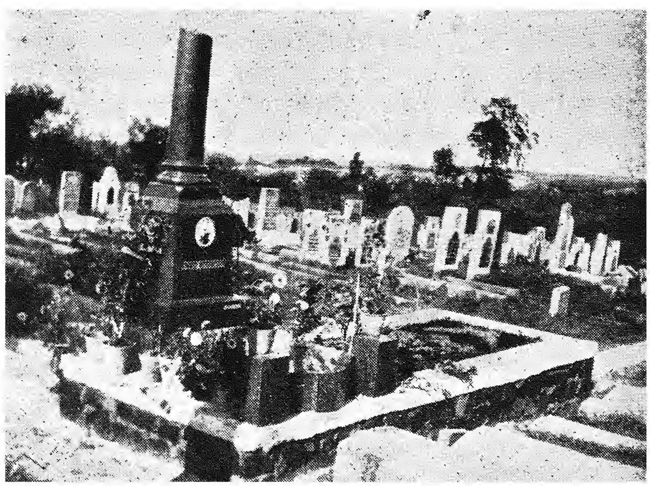
לפי פנקס צבי הלר

בית־העלמין

בדרך המובילה מרובנה לכפר טוטקביץ, על גבעה נישאה בקצה רחוב ליטובסקי נמצא בית־העלמין היהודי הגובל עם בית־הקברות הנוצרי. אדמת בית־העלמין ניתנה לקהל היהודי על ידי אדוני העיר הנסיך ליובומירסקי ופעמיים הורחב השטח לאחר שנתמלא קברים. בית־עלמין זה היה מוקף תחילה גדר־עץ שהלכה והושמדה במרוצת השנים, עד שבשנת 1910 הוקף גדר לבנים יסודית בנדבת דבורה גרמן ומקורות אחרים.

לפנים נמצא בית־העלמין ברשותה ובניהולה של גחש״א (החברא קדישא), וכל זמן שבחברה זו פעלו גבאים נכבדים ואנשי צדק מבקשי מצוה לשמה, התנהלו הענינים בסדר, כראוי למוסד „חסד של אמת״. אחר־כך, כשחדרו לחברא אנשים

שביקשו להפיק ממנה תועלת לעצמם, ואפילו אנשים כנים שלא השגיחו בחבריהם בעלי הכוונות התועלתיות, ירד כבוד החברה ונפגע בית־העלמין מבחינת ניהולו, קביעת מקומות וקבלת תשלומים עבורם וכדומה. ה„חזקה״ הנודעת שלטה גם כאן, ואנשים ישרים לא הראו התענינות בבית־העלמין ובחברא קדישא גם יחד. הגבאים של המאה שחלפה, ר׳ יו״ט וויינטרויב ושמואל הלפרין, ודאי שהיו ישרי לב, אך לא הצליחו להשתלט על הענינים עד שהפיקוח על בית־העלמין עבר במאה זו לקהילה, והיא העמידה ועד גבאים אחראי שדאג לתקן את המצב. ברם בשנות העשרים, תחת שלטון הפולנים, נמצאו יהודים שמיהרו לקנות את השטח הגובל עם בית־העלמין ולרשום אותו בערכאות על שמם, במטרה לנצלו בצד בית־הקברות של הקהילה כבית־קברות פרטי, או מתוך חשבון שהקהילה תיאלץ לשלם להם טבין ותקילין בבואה להרחיב את שטח בית־העלמין שהלך והצטמצם, אולם עד כה ועד כה הונף הגרזן על הכל.

בית־העלמין

מעטות הן המצבות העתיקות שבבית־העלמין הרובנאי. רוב הכתובות על לוחות העץ או הפח ואפילו אבן שעל קברים עתיקים נמחו עד שאין להבחין עוד במה שהיה רשום שם. באחדות מהמצבות העתיקות הבחינו כתובות פולניות. אחת המצבות מציינת את קברו של הרב הצדיק ר׳ יוסקה, מחבר הספר „יסוד יוסף״. בין שאר גדולי תורה מצאו שם את מנוחתם מחבו׳ „קיצור השל״ה״, שני בניו של ר׳ לייב שרה״ס וכמה צדיקים אחרים וגדולי רובנה ממאתים השנים האחרונות. שונה הוא סיגנון הכתובות על המצבות שבבית־העלמין ושונות הן צורות המצבות עצמן. רובן ככולן אבן והכתובות חקוקות עברית, פרט למעטות שבהן נראות גם כתובות לועזיות. שדרות וסידורים מיוחדים לא נראו בבית־העלמין, אכן הקרובים לענין חשבו כבר על שיפורים ושכלולים בדומה לאלה שבערים אחרות.

צבי הלר, שפעל ולחם למען בית העלמין שלא יימצא בידי רודפי בצע,

משך עמו לפעולה את הד"ר סגל. בשעת ביקורו של פילסודסקי ברובנה, נאם לפניו הד"ר סגל (ברוסית) והתעכב גם על ענין בית העלמין. העיר לו פילסודסקי שהמצבות העתיקות עם הכתובות הפולניות מעידות שאדמת בית העלמין הנה פולנית.

וכמה יכאב הלב לידיעה שחלק גדול מהמצבות נעקר ממקומן ונוצל לתיקון מדרכות בעיר בימי הכיבוש הנאצי. אפילו במתים שפכו בני שטן אלה את רעלם התרבותי.

לפי פנקס צבי הלר

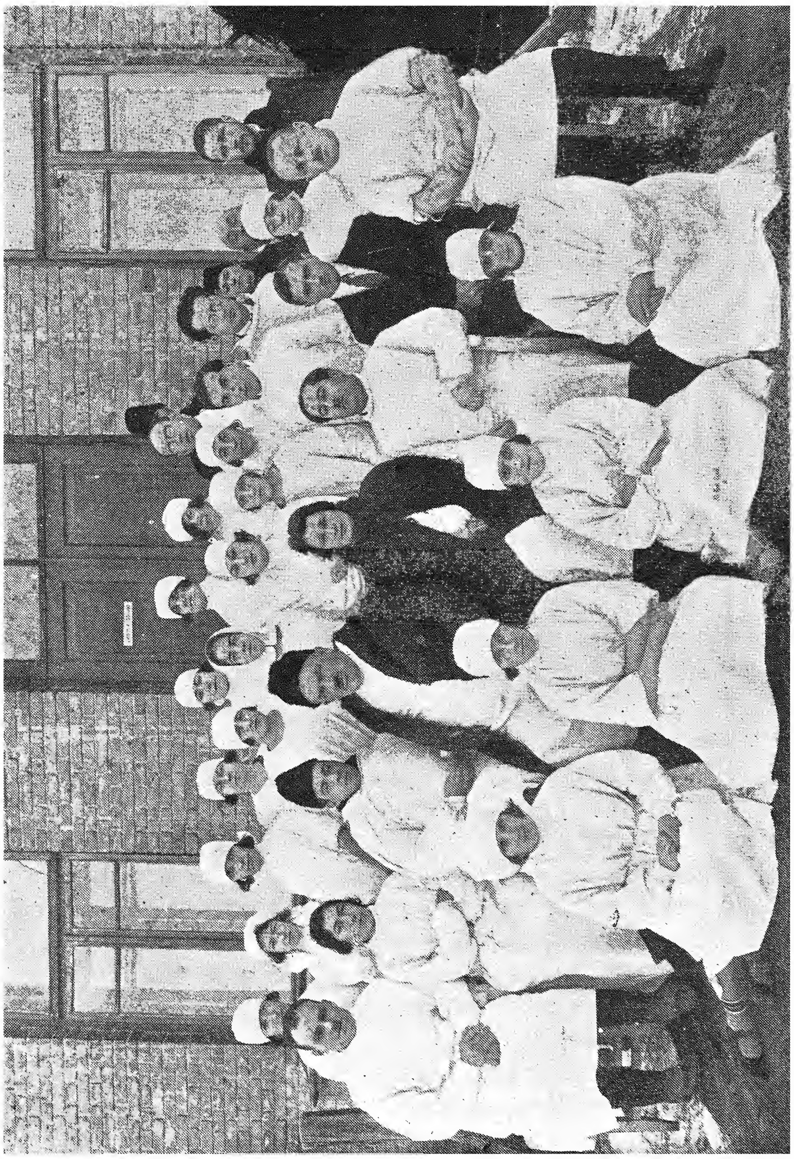
מוסדות בריאות

בית־החולים היהודי

ברחוב ניאָמאָצקה (ששמו הוסב לפראנצוזסקה ולאחרונה לרחוב פושה) מס. 9 עמד בית בעל שתי קומות שנבנה תחילה, בשנות השמונים למאה שעברה, לזקנים ולחולים. יוזם הבנין היה ר' אליעזר זילברפאַרב (שיינצ'ס) שרכש את המגרש ותרם להתחלת הבנין. בעיר אספו תרומות והשתמשו בכספי „עולמות" ולבסוף נגמרה הקומה הראשונה של הבנין בהשתדלותם ופעילותם של ה"ה לייביש ברנשטיין וישראל ליפין. בשנת תר"ס (1900) התעוררו ר' משה־מרדכי ליטבק, דוד מרשל־קוביץ' ויואל פריילי‌ך ונתנו יד לר' לייביש ברנשטיין, שהיה הממונה על בית־החולים מראשיתו, ובעזרת העזבון של ר' לייביש גינזבורג בנו קומה שניה לבנין שהותקן לאישפוז חולים, בצורה של בית־חולים, ואילו הזקנים נשארו בקומה התחתונה שנקראה „מושב הזקנים". הוזמנו רופא, חובש ואחיות והבית נעשה לבית החולים היהודי של רובנה. יותר מאוחר הוזמן ר' שלמה קוליקוביצ'ר להיות מפקח על בית־החולים וגם על מושב הזקנים.

הועד ליהודי רובנה, שמילא תפקיד הקהילה בראשית המאה הנוכחית, קיבל מיורשי אברהם ברונשטיין, איש רובנה, שישבו בפטרבורג עזבון בסך 6000 רובל לצרכי ציבור וצדקה בעיר. בכסף זה ובתוספת נדבות ועודפי ההכנסות של בית־החולים נבנה בנין חדש ברחוב דבוראָצקה עלית ובהשפעתו של ה' קוליקוביצ'ר הועבר לתוכו מושב הזקנים, כדי להשאיר את כל הבנין שברחוב ניאָמאָצקה בשביל בית־החולים. מקץ עשר שנים, כשקוליקוביצ'ר נמצא בגירוש ובראש בית־החולים עמד הד"ר מאיר סגל, שהעדיף את הבנין החדש בצד העיר על הבנין שבמרכז העיר, הסכימה הקהילה המקומית להחזיר את מושב הזקנים לבנין הישן ולסדר את בית־החולים בבנין שברחוב דבוראָצקה עלית. אותו זמן הגיעה עזרת הג'וינט ובתמיכתו שיפצו מחדש את הבנין, הוסיפו עליו צריף גדול לחולי מחלות מדבקות, חפרו באר, הכניסו סידורים מודרניים ויעילים והפכו את הבנין לבית־חולים ציבורי. בצריף זה סודר אחר־כך בית היולדות שנמצא בניהול אירגון הנשים המקומי.

עד לדליקה הגדולה של שנת 1881 הושיטו עזרה לחולים עניים בבית הישן והקטן של הקהל שעמד במקום בנין מכבי האש (בפינת הרחובות ניאָמאָצקה וסובורנה) שקראו לו „הקדש", והוא שיכן בתוכו גם זקנים ואורחים. מוסד משותף זה היה רחוק מלשמש בית־חולים ראוי לשמו והמחסור בו היה רב. המצב תוקן בחלקו לאחר שנבנה הבנין הנ"ל ואת תיקונו המלא מצא רק לאחר שבית־החולים

בית החולים היהודי

הועבר לרחוב דבוראָצקה עלית. המקור העיקרי לכלכלת בית־החולים בימי השלטון הצארי שימש מס הבשר הכשר, ולאחר שבוטל באה העזרה של הג׳וינט. לבסוף נתמך בית־החולים על ידי המַגיסטראט (העיריה) נוסף להכנסות מתשלומי חולים ומקורות מקריים אחרים. משהועבר בית־החולים לבנין החדש שינו הפולנים את שם הרחוב בו עמד לשפיטאַלנה, ניטע גן בחצר בית־החולים ונוספו שכלולים רפואיים שונים, עד שזה הפך לאחד מבתי־החולים הטובים בסביבה.

שמואל גם

בית יולדות

מפעל העזרה ליולדות עניות ידוע היה ברובנה עוד בראשית המאה העשרים. מספר גבאיות ונשים צדקניות טרחו ודאגו לקבץ נדבות בעיר כדי לבוא לעזרת נשים מדלת העם בלידתן (מהן זכורות: שפרה בייוול, חינה חרון, בינה קוליקוביצ׳ר, אסתר פייגה אדל ואחרות). העזרה היתה ניתנת בכסף בתוספת תזונה, ברפואות וכד׳.

עם ריבוי האוכלוסיה היהודית בעיר ועליית מספר הנשים הנזקקות לעזרה אחרי מלחמת־העולם הראשונה, היה הכרח להרחיב את הפעולה בשטח סוציאלי זה ואז נמשכו לחוג עסקניות זה הגברות: אדל, גרמן, חיה סנדברג, שולמית פיסיוק, אסתר חודורוב, חנה מוטיוק, שרה קוטין, צ׳רנה זלצמן, זלטה פרלמוטר, ברגר, חרל, שטרן ואחרות, והורכב ועד מורחב שניגש לפעולה ממשית ומסודרת. אחד הצעדים הראשונים והחשובים היה דבר קבלת צריף גדול בחצר בית־החולים היהודי שהפך לבית־יולדות בהנהלתו ובפיקוחו של הועד. הד״ר הופמן, חתנו של מר משה סטוק, נענה לבקשת הועד ושירת את בית היולדות חינם אין כסף. מאז היתה העזרה יעילה יותר, כי במקום עזרה חלקית ליולדת בביתה, ניתן לה מעתה מקום בבית־היולדות ושירות מלא ללא תשלום או נגד תשלום סמלי בלבד.

החזקת בית־היולדות (אדמיניסטראציה, רפואות, תזונה, לבנים, כביסה ושאר הוצאות הכרחיות) עלתה בסכומים גדולים, ותקציב המוסד היה לא קטן. הועד השיג תמיכה מועד הקהילה, מהמגיסטראט (600 זהוב בחודש), מחברות, מוסדות ואנשים שונים. תודות למסירותן של העסקניות נמצאו הענינים בדרך כלל במצב מניח את הדעת, כי הכנסות המוסד כמעט שכיסו את הוצאותיו, אבל תמיד היה לו גרעון.

לא קל היה לעסקניות בית־היולדות למצוא שפה משותפת עם הממונה על בית־החולים מר פומראנץ, שכן המוסד היווה מעין רשות בתוך רשות, אף שלא היה קשור בתקציבו של בית־החולים. והנה יצאה פקודת השלטונות שמחלקות מסוימות של המוסד צריכות לעבור לבנין של קבע, אמנם מטעמים מוצדקים. בהזדמנות זו נתאשר הועד על ידי השלטונות וניגש לבנות בצד הצריף מספר חדרים מאבן, לכרות באר ולהקים מכבסה משלו. הבנין עלה רבבות זהובים והועד שקע בחוב של שלושים אלף זהוב. הסידורים החדשים איפשרו את קבלתן של יולדות יותר, גם בשכר, ומקופת חולים שלחו יולדות יהודיות ולא־יהודיות. גם יולדות מן האמידות החלו לבוא למוסד זה שהפך בית־יולדות עירוני כללי. למן 1930 חדל ראש העיר בויאַרסקי לשלם את ההקצבה החדשית למוסד ובמקומה החל לשלם בעד כל יולדת שכיוון לבית־היולדות את התשלום שנקבע לקופת החולים הממשלתית.

הרופאה של בית היולדות בתקופה ההיא היתה ד״ר לאה פרישברג, שמסורה

היתה לתפקידה במוסד ושירתה אותו באמונה, ללא שכר. ראוי לציין שכל העובדים במוסד הוכיחו מסירות ואחריות רבה. בעיר ובסביבה יצא שם לבית־היולדות. קרוב ל־1000 יולדות עברו דרך בית־היולדות מדי שנה בשנה.

הד״ר ברלינר נמשך לעבודה בבית־היולדות. אף תרם סכום כסף לטובתו, אך משום־מה לא נוצרו יחסי גומלין רצויים בינו לבין ועד המוסד ולא אחת נפלו סכסוכים בו, עד שבאסיפה כללית נדחה ועד העסקניות המושבע. מטעם השלטונות נתמנה מר מן כמשגיח על בית־היולדות וכמזכיר לו מר גוניק, והפעילות שבין העסקניות נדחקו הצדה.

בשנות 1936־7, כשהמוסד נמצא בפיקוח השלטונות, קיבלו אישפוז חינם כ־60 אחוז ממספר היולדות שעברו את המוסד. יחד עם ד״ר ברלינר עבדה בבית־היולדות ד״ר לאה חרמוי.

בעתון הרובנאי „ווהלינער לעבן״, גליון 146 מיום 1 בינואר 1926, אנו קוראים על חגיגה במלאת שנתיים לקיום מחלקת היולדות הזאת:

„ביום 27.12.1925 נתקיימה אסיפה חגיגית של אגודת הנשים לעזרת יולדות במלאת שנתיים לקיום בית־היולדות. כמאה איש מ,פני׳ העיר שהוזמנו להגיגה הסבו לשולחנות ערוכים בטעם, ביניהם ראש העיר ד״ר בלינסקי, חמישה רופאים, ראשי הקהל ובאי־כוח מוסדות שונים. הדין־וחשבון מראה, שבמשך שתי השנים הראשונות לקיומו קלט המוסד כ־600 יולדות ו־560 ילדים ראו בו אור עולם. ההוצאות המרובות כוסו בקושי ונשאר גרעון קטן. לא קל היה להיענות לכל הפונות למוסד מבחינה תקציבית ומחוסר מקום בבית היולדות, אך נעשו מאמצים לא להשיב ריקם את פני הזקוקות לו. כ־90 אחוז מהפונות באו על סיפוקן: אגודת הנשים חותרת לקראת הרחבת המוסד ובוטחת ביהודי רובנה שיבואו לעזרתה. המוסדות הציבוריים נדרשים להגדיל את תמיכתם במפעל סוציאלי־רפואי חשוב זה.

הד״ר קוקל ציין, שתוך השנתיים הראשונות שעברו על המוסד קרה בו רק מקרה אחד של מות, המהווה חצי אחוז, וזה בעיקר תודות לדאגה המרובה והטיפול המסור שניתן במוסד ליולדות.

דברי־הערכה וברכות השמיעו ראש העיר ד״ר בלינסקי, נציג הקהילה ל. כגן, הרב שניאור־זלמן גרינפלד, ב״כ חברת „טאז״ — ד״ר רפפורט ואחריו ד״ר פינקלשטיין ונציגי מוסדות שונים. אחרון ברך שליח העתון „ווהלינער לעבן״, יעקב וויגדורוביץ׳, שהרים על נס את המוסד על כל העוסקים בו ודואגים לו״.

חנה מוטיוק

קופת חולים

המוסד הממלכתי לבריאות העם „קאסא חוריך״ (קופת חולים) בפולין, הקיף את כל העובדים החיים על עבודה, שירות וכד׳, ותפקידו היה להושיט עזרה רפואית בכל צורה שהיא לעובדים המקבלים שכר ממעבידיהם. מחובתו של כל מעביד היה לרשום את עובדיו ולשלם לקופה זו בשבילם הפרשה חדשית קבועה לפי גובה השכר המשתלם לעובד, 75% על חשבונו שלו והשאר על חשבון העובד, שנוכה משכרו.

קופה זו הבטיחה עזרה רפואית לעובדים על יסודות ממלכתיים־ציבוריים.

חוק מיוחד הגדיר את החובות והזכויות הקשורות בקופה זו, שמטרתה היתה תועלת הכלל.

משהתבצר שלטון הפולנים ברובנה, נוסדה גם בה קופת חולים זו. לא בנקל הסתגלו היהודים לתשלום המס הנהוג לקופה, אולם הם נאלצו להיכנע לחוק, ובמרוצת הזמן נוכחו בחשיבותו של מוסד רפואי זה, וכי אמנם כדאי התשלום הנהוג כמס־חובה, לטובת כל אחד. יהודים חדלו לחשוב על העלמת תשלום המס, בפרט כשגם לא ניתן להעלימו...

שירותי קופת חולים ברובנה היו מסודרים. מלבד המרפאות הוחזקו מיטות בבתי־חולים ציבוריים, ורופאים היו מקבלים את חברי הקופה גם בבתיהם. אף לבני המשפחות הושטה עזרה רפואית בצורה מסוימת, ולאט לאט הסתגלו היהודים ליהנות מעזרתו של מוסד זה.

שלמה שפאנרפליגל, שכיהן משך שנים בקופת חולים בסארני, הועבר ב־1924 לשירות זה ברובנה והיה הפקיד היהודי היחידי במוסד זה בעירנו. בכלל, נמנעו מלמַנות יהודים למשרות בקופת חולים, ושפאנרפליגל זכה לעבוד בה רק בזכות נסיונו הרב וכשרונו. באחרונה נתקבלו עוד מספר יהודים לפקידות. לעומת זאת נתקבלו הרבה רופאים יהודים למשרות בקופת חולים ברובנה כבערים אחרות.

בין הרופאים בקופת חולים ברובנה היה גם ד״ר טבאצ׳ניק, הרופא הידוע.

יעקב זיידל

„טאז״ סניף רובנה

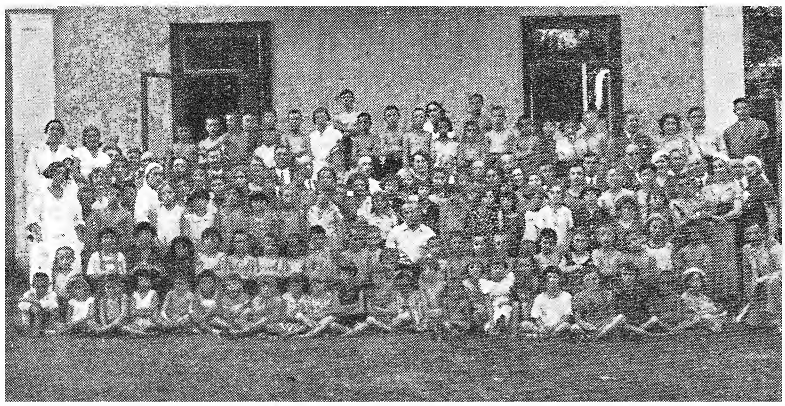
החברה לשמירת הבריאות ולעזרה רפואית „טאז״ שנוסדה בפולין אחרי חיסול המחלקה המדיקו־סַניטאַרית של הג׳וינט פתחה סניף גם ברובנה. פעולותיו של סניף זה היו רחבות למדי: הושטת עזרה רפואית בצורות שונות, מניעת מחלות, דאגה לשמירת הבריאות, פיקוח על מצב בריאותם של הילדים במוסדות החינוך ועוד. לתכלית זו החזיק הסניף אַמבולטוריות, סידר קייטנות לילדים, טיפל בהזנת ילדים, ניהל פעולת הדרכה והסברה לשמירת הבריאות ועמד בקשרים לשיתוף פעולה עם מוסדות ציבור שונים. כל זה נעשה בתשלום פעוט ואפילו חינם לנזקקים.

אַחת המחלות הנפוצות בין ילדי השכבות הדלות היתה ה„גרדת״ („פּאַוואַס״), והסניף דאג הרבה לריפוי מחלה זו. למכון הרנטגן של „טאז״ היו מביאים ילדים חולים מכל ישובי ווהלין ופולאֶסיאֶ, ובמכון למניעת שחפת ומלחמה בה קיבלו טיפול חולים רבים וטיפול פרופילאַקטי ניתן למשפחותיהם אגב הוראות ועצות.

מחלקה מיוחדת טיפלה בהיגיינה של בתי־הספר. אחיות מנוסות היו בודקות את הילדים בבתי־הספר ומדריכות אותם באופן שיטתי. הן קבעו וגם שלחו את הזקוקים לטיפול רפואי מיוחד. ערך רב היה ל„כוס חלב לילד״, סידור שלפיו נהנו כל הילדים בתלמוד־תורה, בבתי־היתומים ובשאר המוסדות מדי בוקר מכוס חלב חם עם לחמניה.

כן רב היה ערכן של מושבות־הקיץ לילדים. בקליבאַן נרכש בנין גדול בתוך גן מוקף עצי אורן ובו קיבלו מאות ילדים, בהשגחת מדריכים, תזונה מבריאה, ונהנו מרחיצה, משחקים וספורט. ואם חלק מהילדים נמצאו שם בתשלום, הנה רובם התענגו על כל מה שניתן להם ללא כל תשלום, ובשביל אלה דוקא היתה ההבראה

חשובה ביותר. ויועלה כאן לברכה זכרו של העסקן המורם אלכסנדר גלפרסון, ראש מפעל מושבות הקיץ של „טאז", שהקדיש מרץ רב וכוחות למוסד זה והעלה אותו לדרגה גבוהה. הוא שסידר בבנין בקליבאן סַנאַטוריום לילדים חלשים בחדשי החורף ודאג להחזקתו.

מושבת קיץ של „טאז" ביער קליבאן — 1932
העסקנים מרובנה, ילדי הקייטנה וצוות העובדים

במרפאה ובכל מפעלי „טאז" ברובנה שירתו במסירות יוצאת מהכלל הרופאים: ד"ר צייטלין, ד"ר צ'רנובולסקי, ד"ר ציפניוק, ד"ר טבצ'ניק, ד"ר גוזמן, ד"ר בוקימר, ד"ר פאניטש, ד"ר אברמוביץ, ד"ר נתנזון ואחרים. כן ראוי לציון ולהערכה שירותם המסור של חבר העסקנים והעסקניות מחוגים שונים למפעלי „טאז" שמהם נהנו כל השכבות וכל מוסדות החינוך בעיר.

חברת „טאז" קיבלה תמיכה ממקורות הג'וינט, מהקצבות של מוסדות ציבוריים ומיחידים. ברובנה נמצא גם ועד מרכזי לסניפי „טאז" בווהלין שהקיף עשרות ישובים וכיוון בהם את הפעולה באחריות ראויה לשבח.

חיה לעדן (דרמנסקה)

מוסדות ציבור ועזרה

„קאפע", „ג'וינט", ו„אזע"

משלחת בת שלושה מקהילת רובנה עם הד"ר יעקב ברמן (ירדני) בראש, נשלחה לקיוב בקיץ 1918 להחיש עזרה לאלפי הפליטים נפגעי המלחמה והפרעות באוקראינה שהתרכזו בימים ההם ברובנה. אותו זמן פעל בקיוב משרד „קאָפע" מטעם חברת העזרה „יאָקופּו" בפאָטרוגראד, בראשותו של העסקן שמעון גרינברג. מזכיר המשרד היה אברהם משה רוזנשטיין וחבר העובדים — אנשי תרבות ועסקנים, שפעלו רבות בשטח הושטת עזרה לנפגעים. באי־כוח „קאפע" ישבו במקומות קבועים או נדדו ממקום למקום לפי הצורך וידיהם מלאות עבודה בביצוע תפקידיהם.

נציגי רובנה ביקשו עזרה, מאחר שלא היה בכוחה של קהילתם לשאת בעול הכבד שרבץ על יהודי רובנה, והעזרה נדרשה באופן דחוף.

כותב הטורים האלה, שנמנה עם באי־כוח „קאפע" ומקום מושבו אז בעיר קרמניץ, נשלח לרובנה לבירור המצב ולפעולה. בהגיעי לעיר באתי מיד בדברים עם ועד הקהילה וכמה מן העסקנים, ערכתי סקר ראשון של המצב וניגשנו לפעולת־עזרה בכמה כיוונים ואופנים. וזאת לדעת, כי ועד העזרה לפליטים שהיה קיים בשנות־המלחמה הראשונות ברובנה ונתמך על ידי חברת „קאפע" נשתתק בשנת 1916־17, ורבים מהפליטים שבעיר נשארו ללא תומך ודואג. בעברי במקומות מגוריהם של העקורים, מצאתי רובם מרוכזים בבנינים ציבוריים ובבתי־כנסת שחסרו בהם סדר, נקיון ותנאים לחיים תרבותיים. משפחות שלמות נפגעו מבטלה וסבל, והדימוראליזאציה אכלה אותן וזרעה בהן יאוש ומרירות. המחסור היה גדול והחינוך מוזנח. כל מה שעשה ועד הקהילה למען אומללים אלה, היה כאין וכאפס לעומת המצוקה וההכרח בעזרה מקיפה ורחבה יותר בכל השטחים. בהתיעצויות

כנס עסקני הג'וינט של חבל ווהלין ברובנה

הראשונות קבענו כי מן הכרח לפזר את האנשים, ביחוד את המשפחות, בדירות נפרדות ולהחזיר אותם למסגרת חיים עצמיים מתוקנים במידה שהדבר ניתן להיעשות, ועם זה לחפש בשבילם עבודה וסידורים טובים יותר. עד מהרה נוכחנו כי אחזנו בדרך הנכונה; מי שנמצא בשבילו מקום מגורים ראה את עצמו מאושר, בפרט כשעלה בידינו למצוא לו גם תעסוקה. חילקנו בגדים וכלים לנצרכים, סידרנו להם הלוואות למטרות קונסטרוקטיביות, ובהשתדלותנו קלט בית־החרושת של ה. מ. פיסיוק מספר אנשים במחלקה לתעשיית השמרים שהוקמה אז. נוסף לכך קלט בית־המחסה כמעט את כל ילדי הפליטים והם קיבלו שם חינוך וארוחות חמות. למען הפעוטות נפתח גן־ילדים, בהנהלת מספר גננות מנוסות. שפת החינוך וההדרכה היתה אידיש, כברוב המוסדות שנתמכו על ידי „קאָפע". לילדי הגן סופקו נעליים ובגדים, ארוחות ומקום מנוחה. המשרד של „קאפע" שוכן ברחוב טופוליוֹבה מספר 4 (מקום המועדון של הסתדרות התלמידים הציוניים), וממנו יצאו עזרה, סעד ועידוד לכל הנפגעים. כל הפעולה התנהלה בצורה מאורגנת, על יסודות חברתיים — והיתה לברכה.

בעטיים של מאורעות הימים, חילופי השלטונות התכופים (אוקראינים, סקורופאַדסקי, פטליוראים, בולשביקים, פולנים, ומחנות לוחמים שונים) וההפקרות שהשתלטה באוקראינה, עלה מספר הנפגעים מבין היהודים, שמצאו להם מחסה ברובנה. אותו זמן ראינו צורך לחדש את הועד לעזרת הפליטים בהרכב העסקנים: עו״ד ל. כגן, ה. מ. פיסיוק, דוד בהרל, אברהם ורטהיים ואחרים. הועד ערך מגבית בעיר, כי המחסור היה גדול והאמצעים של „קאפע״ שוב לא הספיקו. לא חסרו גם חיכוכים בין האידישיים לבין נושאי דגל „תרבות״, שכל אחד מהם דאג רק לביצור מוסדותיו שלו. ברם הילדים והפליטים לא נפגעו מזה.

והנה הגיעה בשורת איוב על הפוגרום בזוויהיל, שבו נרצחו כ־400 יהודים ורבים נפצעו ונשדדו עד היסוד. הנשארים התפזרו בעירום וחוסר־כל בעיירות המובילות לרובנה, כשהם שבורים ורצוצים ונתונים לחרפת רעב. ועד הפליטים ניגש מיד לארגן מפעל „עזרה ראשונה״ לנפגעי זוויהיל. בבהילות נאספו ונשלחו כמה עגלות מלאות לחם וצרכי־מזון אחרים וכן מלבושים ורפואות, שהובלו לקוריץ, הושץ׳ ושאר העיירות, בהן התגוללו פליטי זוויהיל שמספרם הגיע ל־4000 נפש. יהודי רובנה גילו שוב את מסירותם לאחים בצרה ורבים הביאו תרומות בצורות שונות, ובעזרת המגבית שערך ועד העזרה ותמיכת „קאפע״ ניתן לתמוך בבני־זוויהיל ולסייע לרבים מהם להגיע לרובנה. בחלקי נפל להיות אחד המלווים את משלוח העזרה ולהביא את ברכתם של יהודי רובנה. כאן נתגלה לנו שמהפרעות נשארו כמאה יתומים, שהוחזקו בקוריץ. ועד העזרה („קאפע״) ראה מחובתו הראשונה לדאוג ליתומים אלה, ואחרי הטיפול בהם במקום הימצאם נעשו צעדים להעברתם לרובנה. גם במקרה זה גילו בני עירנו יחס חם ולבבי ליתומים, כשם שהשתתפו בעזרה לנפגעי זוויהיל בכלל. מרכז „קאפע״ הקציב סכומים מיוחדים לנפגעים אלה בקנה־מידה רחב.

באמצע שנת 1919 נכנסו הבולשביקים לרובנה. המוסדות הפסיקו את פעולתם וגם פעולת־העזרה של „קאפע״ נפסקה. מצב הפליטים שנתמכו לפני זה נעשה קשה. אז עלתה הצעה להמשיך בעזרה תחת דגלו של הצלב האדום, שהראה נכונות לכך. לשם זה התקשר מרכז „קאַפע״ בקיוב עם הנהלת הצלב האדום בשבדיה והשיג יפוי־כוח לרושם הטורים האלה לפעול בין הפליטים מטעם הצלב האדום; ורק תודות לזה עלה בידי להמשיך בהושטת העזרה לנצרכים ביותר על ידי החזקת המוסדות, ש„קאַפע״ דאגה קודם לכן בשבילם בכספיה ובהכנסות ממגביות מקומיות. בבקשנו אמצעים ומקורות לתמיכה, התקשרנו עם ה„ג׳וינט״ ששיגר אז את משלחת העזרה הראשונה והעמיד בראשה את ד״ר הירשפלד ואחריו את גרשטנזנג ושוהן. לא קל היה המגע עם הנ״ל, אך לא אמרנו נואש והמשכנו לפעול עד כמה שזה ניתן לנו. מר שוהן הגיע לרובנה מיד לכיבוש העיר על ידי הפולנים בראשית שנת 1920. אז הורכבה מועצה מיוחדת, שלתוכה נכנסו מטעם ועד הקהילה: ד״ר יוסף שווידקה, ד״ר יעקב ברמן, דוד בהרל, דוד טובבין ואחרים מעסקני רובנה, ומאז שימשה העיר מרכז לפעולת עזרה לנגועי המהומות בעיירות הסביבה.

ראוי לציין, שצעירי רובנה מחוגי הלאומיים גילו ערנות רבה בכל פעולות ועד העזרה לפליטים, ויותר מכול רב חלקם בסידור היתומים, כגון: חיפוש דירות, מזונות, אספקת עזרה רפואית, חלוקת בגדים, ודאגה כזו לילדים ולחינוכם שקשה

להעריכה במלים. יזכרו איפוא בזה לברכה אחדים מהצעירים שבלטו במסירותם לענינים אלה: ראסיס, אידסיס, בוקימר, זייד, אדל, ברנשטיין, ביאלר, זיגל, האחיות אוניק, דורה גרבוז, בהרל, ברנשטיין ואחרים.

בתקופה שבין 1918—1920 החלה גם חברת „אזע" בפעולותיה הברוכות בשדה הבריאות והחינוך ברובנה. צעדה הראשון היה לפתוח גנים לילדי הפליטים. היא גייסה מספר גננות מוסמכות שעברו קורס פדגוגי ברוסית, הכשירה אותן בקורס מיוחד לעבודה באידיש — והגנים נוסדו. כן הושיטה „אזע" עזרה לבית־החולים היהודי ברובנה ולחברות שעסקו בעזרה רפואית וסיפקה להם רופאים, אחיות, מטפלות, רפואות ומכשירים. גם פעולותיה של „אזע" נעשו בשיתוף מלא עם הקהילה הדימוקראטית הרובנאיות, שנבחרה לאחר מהפכת פברואר 1917 בתקופת ממשלת קאֶראֶנסקי והיושב ראש שלה היה ד"ר יוסף שווידקה מנציגי הציונים בקהילה. בראש פעולות „אזע" עמד מורשה מרוסיה ב. פ. איסרוביץ.

חשובה ורבת־ערך היתה עזרתו של ה„ג'וינט" ברובנה לפליטים ולאוכלוסיה בכלל שנפגעה במלחמה ובמאורעות הימים ההם. פעולותיו התרחבו עם כניסת הפולנים לעיר בפעם השניה, בראשית 1920.

אברהם ורטהיים

סניף חברת „אורט"

„אורט" היא חברה לחינוך מקצועי, מלאכה ועבודת אדמה בקרב היהודים, שפעלה בכמה ארצות עוד במאה הי"ט. שאיפתה של „אורט" היתה מאז ומתמיד לחנך את המוני ישראל בגולה לעבודה ולהקנות מקצועות שונים לחניכיה, במטרה להבטיח להם קיום כלכלי הוגן. החברה גם עזרה לחניכיה להיקלט במקצועות שרכשו, דאגה להם בדרכים שונות והמשיכה להדריכם בעבודתם. „אורט" פעלה רבות במקומות שונים והוכרה כמוסד עממי־חינוכי חשוב בציבוריות היהודית, המסייע לפרודוקטיביזאציה של המוני היהודים.

נאמנה לקו העיקרי שלה וליעודה, עשתה החברה את צעדיה הראשונים עוד ברוסיה הצארית, בתחום־המושב היהודי, וכבעלת נסיון עשיר בשדה החינוך המקצועי, העבירה אחר־כך (אחרי המהפכה הרוסית) את פעולותיה גם לפולין, ליטא, בסאראביה וכו'. אמנם, לא בכל מקום ניתן לחברה לפתח פעולה רחבה לאורך ימים. זעזועים מדיניים וחברתיים גרמו לכך שתידחק הצדה, או תשותק לגמרי לזמן־מה. ברם מטרותיה החיוניות לא הניחו לה להיעלם כליל מבימת החיים, ונושאיה הנאמנים שבו וחידשו את פעולתה הברוכה במקומות אחרים של ריכוזי יהודים. כמעט תמיד נמצאו לה לחברה הכוחות המתאימים לתכליתה והושגו גם האמצעים הדרושים להכשרת הדור היהודי הצעיר לקראת חיי המציאות, שבהם מלאכה היא ברכה.

למעשה, עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה החלה חברת „אורט" לפעול ברובנה. אז הוקם על ידי החברה בית־ספר לתפירה בשביל נערות, שבתנאי המלחמה וימי הדמים של האוקראינים ולאחריה לא החזיק מעמד. שוב נתחדשה פעולת החברה תחת השלטון הפולני בשנת 1920, בה פתחה את סניפה בעיר וכן את בית־הספר לתפירה. כ־60—70 נערות, שגמרו בית־ספר עממי, נכנסו ללמוד בבית־ספר מקצועי זה והשתלמו בו.

מסיבה של עסקני „אורט" — 1933

בראשית צעדיו תחת השלטון הפולני נמצא הסניף הרובנאי בהשפעת האידישיים עם משה זילברפארב בראש, ואתו ברוך הלפרין, מתתיהו שליף ואחרים מבני חוגם. הם השתמשו בעזרת ה„ג'וינט" וניהלו את מוסדות הסניף ברוחם הם. הציונים המקומיים לא השלימו עם זה, ובתמיכת אגודת הנשים, שהיתה קרובה מאד למוסדות „אורט" בעיר, הצליחו, אחרי מלחמה ממושכת, לתפוס את רסן השלטון בסניף המקומי.

בשנת 5־1934 התחנכו בבית־הספר 134 תלמידות, שהחלו ללמוד בו מגיל רך ותוך שנים אחדות הגיעו לעמידה ברשות עצמן כתופרות וגוזרות. המדריכות והמורות הצטיינו במסירותן למוסד והנהלתו עמדה על הגובה; הוא הלך והתקדם. בשני האולמות למלאכה של בית־הספר, רכשו החניכות ידיעות תיאורטיות ומעשיות וביצעו עבודות מושלמות, שזכו להערכה בתערוכות ובהצגות פומביות.

אותו זמן היה קיים בעיר גם בית־ספר מקצועי לנערים, למסגרות וחשמלאות, שאף הוא הגיע למדרגה ראויה לשמה. חניכי בית־ספר זה, לאחר שעמדו בבחינות הגמר, נתקבלו לעבודה כבעלי מקצוע, ורבים מהם נשלחו לארץ־ישראל כאומנים מושלמים. בית־הספר נמצא ברחוב יאגלונסקה ומנהלו הראשון היה הד"ר גוזמן (אחריו הוזמן כמנהל המהנדס אברהם לויטס). המדריך המקצועי היה י. קרמר מוילנה ובין המורים נמצא גם המורה הותיק יארובסקי. לפי דרישת הקורטוריון לחינוך הועבר בית־הספר לדירה חדשה על הווֹליאַ. משעלה המנהל לויטס ארצה, פרשו הבונדאים המקומיים את כנפיהם על בית־הספר. ברם, הסניף נשאר בהשפעת הציונים ובשנת 1936 נבחר שם כיושב־ראש הציוני לייב שפילברג וכמזכיר י. גרינפלד, שחזר אותו זמן מארץ־ישראל.

עם חורבן קהילת רובנה נחרבו גם המוסדות הברוכים האלה.

חיה לעדן

חברת „יעאס"

ידועה היתה החברה להגירה „היאס" ברוסיה עוד בימי השלטון הצארי, שדאגה לסידור ההגירה היהודית מרוסיה לארצות שמעבר לים. אחרי מלחמת העולם הראשונה פיתחה החברה פעולה רחבה בפולין תחת השם „יעאס" ומרכזה היה בוורשה. בראש החברה עמד ד"ר מאיר פקר ועם פעיליה נמנו יונה גרינפלד,

שהגיע מקיוב, ועסקן ה„בונד" אלתר, שהיה מנהל הועד המרכזי. ועדים גליליים נפתחו בכמה ערים מרכזיות (וילנה, רובנה ואחרות) וסניפים להם בערי־השדה.

בשנת 1921—1922, שעה שרובנה שימשה נקודת־מעבר לאלפי פליטים ומהגרים, הוקם סניף לחברה ברובנה ואחרי שנתיים נהפך זה לועד גלילי לחבלי ווהלין ופולאָסיאָ. בראש הועד ברובנה עמד במשך ארבע־עשרה שנה כותב טורים אלה, סגן היושב־ראש היה עסקן ה„התאחדות" שמואל גורין, ובין חברי הועד נמצא העורך־דין זאקון. מזכיר המשרד משך כל השנים היה הולובאָשקה ששירת את החברה בנאמנות ובמסירות למופת.

המשרד של חברת „יעאס", שנמצא ברחוב שקולנה 7, בבית קופילניק, עמד לשירות כל הפונים אליו ופעל רבות למען המהגרים בנתינת ידיעות, בעזרה יורידית, בהדרכה וכו'. הוא עמד בקשרים עם המרכז והסניפים מזה ועם השלטונות ומוסדות הציבור שפעלו בשטח ההגירה מזה. לא פעם ניתן למשרד לשרת גם את המשרד הארצישראלי המקומי בעניני עליה לארץ־ישראל. הועד עסק בעיקר בסידור תעודות לפליטים שעמדו להגר וגם בחיפוש קרובים. כ־3000 איש בממוצע היו פונים מדי שנה למשרד „יעאס" ברובנה, ואפשר לאמר בלא הפרזה שכמעט כולם נעזרו על ידו ובאו על סיפוקם במידה זו או אחרת.

כותב טורים אלה נבחר מטעם הועד הגלילי של „יעאס" ברובנה לשמש בציגו בועד המרכזי, ורובנה זכתה להערכה גם במרכז וגם בסניפים.

והנה חל המיפנה המדיני עם יציאת הפולנים מרובנה בספטמבר 1939. אף כי השלטון הסובייטי שכבש את העיר לא פנה מיד בשום דרישות למוסדות הציבוריים, ראה ראש הועד סכנה בהמשכת הפעולה, ואילו פעילי הועד, זאקון וגורין, דרשו להמשיך בפעולה נוכח זרם הפליטים לעיר שגבר והלך ורבים נזקקו לעזרה, כל עוד השלטונות אינם מפריעים. אולם לאחר שהעו"ד זאקון שוחח על הענין עם אחד מראשי השלטון שהגיע ממוסקבה, שהיה מכרו וידידו, הבין שסכנה צפויה לעוסקים במוסדות כ„יעאס" והודיע על כך לחבריו. אז הוחלט לסגור את המשרד. התמורה שנתקבלה ממכירת הרהיטים שימשה לסילוק המגיע לעובדים. כך חוסל משרד חברת „יעאס" ברובנה.

שמואל פיסיוק

„מכבי אש"

הדליקות הרבות שאירעו ברובנה כל השנים, חייבו להקים חברת „מכבי־אש", כבכל עיר ועיר. החברה התארגנה עוד בשלהי המאה התשע־עשרה וחבריה היו מתנדבים שראו חובה לעצמם לשרת את עירם, או שמצאו ענין בכיבוי דליקות, ולצדם מספר שכירים כשומרים, מובילי מים וממלאים תפקידים שונים. בראש החברה עמדו עסקנים מנכבדי העיר ומספר חובבים בעלי תארי כבוד שהתמסרו לעניני החברה ועמדו בראשה. עם אלה נמנו: שלמה קוליקוביצ'ר, יצחק ווגמייסטר, מאיר פיסיוק ואחרים. אנשי החברה התמחו בשימוש במכונות ובמכשירי כיבוי מקובלים, וידעו להשתלט על אש. שלטון העיר קיבל את החברה תחת פיקוחו והקציב סכומים להחזקתה נוסף על הכנסותיה הקבועות מתרומות בני העיר, גביית תשלומים משריפות, הכנסות מנשפים וממקורות אחרים.

החברה התרכזה בבנין ציבורי שהועמד לרשותה ברחוב ניאָמאָצקה, שם נמצאו כל מכשירי הכיבוי והסוסים להובלת המכונות והמכשירים. לכבאים חולקו קובעי־פליז ומדים בצבע אחיד, כנהוג ברוסיה בימים ההם. בראשית המאה הועמדה החברה תחת חסותו של הנסיך הגדול לבית המלכות וסיכות המסמלות את החברה חולקו לכל חבריה. כך נתקיימה החברה עד למלחמת העולם הראשונה.

הרבה נתן לחברה מכוחו ויכלתו העסקן הנודע שלמה קוליקוביצ׳ר שעמד בראשה. הוא הנהיג משמעת ויחס אחריות מצד הקשורים אליה, וגם הצליח לבססה מבחינה חמרית. החברה שימשה מוסד־עזרה לעיר ולתושביה במקרים של דליקות ובמקרים רבים אחרים. ותצוין כאן לזכותה עמידתה ליהודים בכמה סכנות של פוגרומים והתנפלויות שריחפו עליהם. חברי החברה הופיעו תמיד ועמדו בשער.

כחברה של מתנדבים, היא נשאה את השם „וואָלנאַיאַ פּוז׳אַרנאַיאַ קוֹמאַנדה" והרבה גלגולים עברו עליה. היו בה עליות וירידות מבחינה חברתית ופינאנסית. חבריה היו יהודים ולא־יהודים, אך לבסוף גבר הפירוד, ואחרי חלוקה קמו בעיר שתי פלוגות מכבי־אש: עירונית כללית של יהודים, ושניה מורכבת מלא־יהודים בראשותו של טאלימוֹנוֹב. אז החלה התחרות בין שתי הפלוגות שכל אחת מהן היו לה מצדדים משלה.

זכורים הפעילים שהתמסרו לחברה בזמנים שונים: החובש ויינרמן, בנדט הרמן, פולוביצקי, טודרוס, יצחק ווגמייסטר וכמה מפקידי שלטון העיר. לאחרונה, תחת שלטון הפולנים, גילו התענינות מרובה בחברה: מאיר פיסיוק, זוסיה ברקר, בן־ציון גס, כגן ומייזלר. בימיהם הוחזק בחברה מספר ניכר של בעלי־מקצוע ששירתו בשכר, מכונות הכיבוי הוחלפו במודרניות יותר, ועזרת המַגיסטראט ניתנה לה.

יזכר לברכה שלמה פיאַלקוב שהיה מפקד החברה משך עשרות שנים וחלקו רב היה בפיתוחה ושירוּיותיה.

שמואל פיסיוק

חוג אקדמאי לאומי

עוד לא חלפו מאורעות הדמים בישובי אוקראינה של שנות 1918־19 ונוער עירי סטאַרוֹקונסטנטינוב החל לרקום תכניות לעליה לארץ־ישראל, על אף הדרכים הסגורות. התנאים לכך נשתפרו משהוקם השלטון הפולני בחלק מווהלין (אוסטראה, רובנה וערים אחרות), ורבים החלו נוהרים למקומות הכבושים על ידי הפולנים במטרה למצוא פתח ליציאה מגיא ההריגה. אמנם, הדרך היתה עדיין בחזקת סכנה, ולא כל אדם מסוגל היה לשים נפשו בכפו ולעבור גבולות ושטחים חרבים שכנופיות שוטטו בהם וידם — ביהודים. הייתי בין קומץ בני נוער נועזים שהצליחו להגיע דרך אוסטראה לרובנה, העיר שהוחזקה אז כבירת ווהלין ושימשה מרכז לציונות ותרבות ולחיי ציבור יהודיים בכלל.

היה זה בשנת 1920. עסקני הציונים שברובנה קידמוּ את פנינו, קירבו אותנו ודאגו מיד לתעודות־כשרות בשבילנו ולסידורנו. אותי קיבלו לעבודה בועד „תרבות", שפעל בעיר בשביל כל החבל הווהליני. עד מהרה התאקלמתי בעיר, ואף שעז היה רצוני להמשיך בדרכי, נכנעתי להצעות החברים הקרובים להמתין ברובנה עד שתאורגן העליה מפולין, ובינתיים — לשרת את התנועה במקום. משהתודענו אל

העיר ואנשיה, הרגשנו מחסור במוסד חברתי־לאומי־תרבותי, ודברנו על כך בכמה הזדמנויות.

פעם, היה זה ב־1921, התאספנו לישיבה, שבה מסר ד״ר יעקב ברמן (ירדני) דין־וחשבון משליחותו למוסדות בוואַרשה. במהלך הדברים הוסכם לארגן חוג חברים אינטלקטואליים ואקדמאים לבירור שאלות לאומיות. שמואל רוזנהק קיבל על עצמו לעמוד בראש החוג ואני נמניתי למזכירו. קראנו לו „חוג אקדמאי לאומי״ ועיבדנו בשבילו תכנית פעולה.

החוג שוכן בגן־הילדים העברי, שנוהל אז על ידי עדה זונדר ודורה אוניק בבית אוקון, שברחוב שוסיינה. שם היינו עורכים פגישות, התיעצויות, הרצאות, משפטים ספרותיים וכו׳. אולם בעקב עליתם ארצה של חבר העסקנים המסורים לחוג והעדר אחרים שיתפשו את מקומותיהם, החל החוג לרדת עד שנתפזר כליל.

חיים שיחור

מועדון האינטליגנציה היהודית

המועדון הוקם ברובנה בשנת 1923 ונקרא גם „קלוב קראָסוֹבי״. אורח החיים של אותה תקופה ברובנה על זרמיה החברתיים שהחלו להתגלות בקרב הציבור היהודי, חייב מועדון זה לשם פגישות, שעשועים, בידור, וליצירת אוירה חברתית־יהודית לאנשי מקצועות חפשים, סוחרים ואחרים, הנמנים עם האינטליגנציה. עד מהרה נעשה המועדון אחד המוסדות החשובים בעיר ומרכז לרבים מהחוג היהודי־הלאומי שמצא את ביתו החברתי בו. בין מייסדי המועדון היו: ד״ר רוטפלד, משה חודורוב, ויגדורוביץ ואחרים, שטרחו למשוך אליו אנשים ללא צביון פוליטי מסוים, לשפרו ולבססו. ברם, הזמן עשה את שלו, ובהשפעת חבריו והנהלתו נהפך המועדון למוסד ציוני בלתי רשמי. בהנהלה זו ישבו: ברוך כגן, ד״ר ברלינר, ד״ר משה גרצברג, ובתקופה יותר מאוחרת התבלט ראש המועדון נחום שטרנטל. פעילים במועדון זה היו כמה מטובי הציונים המקומיים כמו: ד״ר יששכר רייס, אריה כגן, יוחנן לוין, כותב השורות האלה והעסקנים: פיסיוק, המהנדס גליקמן, הרוקח רוזנקרנץ ואחרים.

המועדון, ששוכן בבית סוֹבּוֹל (לשעבר של וולדמן) ברחוב דיראֶקטוֹרסקה, היה פתוח יום־יום ומשך אליו אנשים רבים שמצאו בו סביבה נעימה בשעות־הפנאי שלהם. פוגשים היו שם את מנהל הגימנסיה הרוסית ואת עורך העתון הרוסי צ׳רנוב, וכן אנשים מחוץ־לעיר. זכור ביקורו של הגנראל קנוֹל, שעמד בראש צבאות פולין בחבל ווהלין—פוֹלאֶסיאָ, אשר קרא בנאומו להתקרבות יהודית־פולנית. לא מן הנמנע שהיתה בכך כוונה למשוך את חוגי האינטליגנציה היהודית לצדה של הסאַנאַציה הממשלתית.

בראשית שנות השלושים הוקם ברובנה מועדון שני של הבלוק היהודי הבלתי־מפלגתי, ששיתף פעולה עם הסאַנאַציה וקראו לו „ב. ב.״ נושאי מועדון זה ומבקריו היו הבלתי־ציונים והנוטים להתבוללות. ברור שבין שני המוסדות הללו היה המרחק הרעיוני מבחינה פוליטית רב מאד, וזה בלט ביותר עם הגיע זמן הבחירות לסיים הפולני ואחר־כך למועצה העירונית, בשנת 1932. אותה תקופה מילא „מועדון האינטליגנציה היהודית״ תפקיד חשוב ביותר. בו נערכה ישיבת־היסוד של הבלוק

הציוני־הלאומי (בהשתתפותם של ד״ר ישׂשכר רייס, אריה־ליב קליקה, יצחק ליברמן, יוחנן לוין, ד״ר רוטפלד, אליהו לרנר, רושם הדברים האלה ועסקנים מקומיים אחרים.) וכיון שבלוק זה זכה גם לאהדת רובם המכריע של יהודי רובנה, ניצח בבחירות נצחון גדול וקיבל רוב מקומות במועצה העירונית. היה בכך הישג ציוני ניכר לא רק ברובנה כי אם בווהלין כולה.

לעתים נערכו במועדון גם הרצאות חשובות. כך הירצה בו המשורר ח. נ. ביאליק, בעת שהותו ברובנה בשנת 1931, על מהות הלשון העברית — הרצאה שהיה לה הד חזק בעיר ושימשה נושא לשיחת הכל. במסיבה שקוימה אחר כך במועדון לכבוד המשורר, ניתן על ידו ביטוי להווי הארצישראלי, והוא גם הקריא משיריו. לא ימחה זכר שתי הרצאותיו של נ. ביסטריצקי: האחת — על גאולת הארץ והשניה על הנושא „גרעין וקליפה ברעיון הלאומי״, שיצרו במועדון אוירה ארצישראלית־חלוצית.

המועדון פעל קרוב ל־16 שנים עד שכבשו הסובייטים את רובנה מידי הפולנים בשנת 1939 — ואז הפסיק את קיומו.

ד״ר מנחם אורן (חבויניק)

מזכירות המועצה היהודית הלאומית

המועצה היהודית הלאומית בפולין שהוקמה בדצמבר 1918 בראשותו של ציר הסיים הפולני יצחק גרינבוים היוותה נציגות היהודים כלפי השלטון הפולני ומילאה תפקיד חשוב בדור האחרון. היא פעלה לפי תנאי הזמן וצרכי היהודים בפולין המשוחררת והקדישה תשומת־לב מרובה להגנה על היהודים המגיעים מעבר לגבול אל השטח הכבוש בידי הפולנים, שמספרם הלך וגדל.

רובנה שהיתה עיר־ספר, על גבול רוסיה־אוקראינה ופולין, שימשה אחרי המלחמה מקום מעבר וקליטה לפליטים מאוקראינה ורוסיה, שנתקלו בקשיים רבים בשטח הפולני הכבוש. „יור״, המוסד הממשלתי לריפאַטריאַציה, לא עמד על הגובה, וסבל הפליטים היה נורא. מסיבה זו ראתה המועצה היהודית הלאומית צורך לפתוח משרד ברובנה ועוד ב־1921 מינתה מזכירות למשרדה שם. מר לייזרוביץ נשלח מווארשה לרובנה ולידו כותב הטורים האלה, אנשל שכנאי ואחרים שעבדו לפי הוראות-המועצה ובשיתוף עם המוסדות הציבוריים בעיר: ה„ג׳וינט״, ועד הפליטים, המשרד הא״י ועוד.

בשאיפתם למנוע חדירת פליטים (קרי: יהודים) מרוסיה לפולין, עשו השלטונות הפולנים ככל שיכלו להכביד ידם על המגיעים מעבר לגבול. במצב זה קשים היו תפקידי המזכירות של המועצה היהודית הלאומית, אבל כמוסד מוכר על ידי השלטון ניתן לה לפעול הרבה לטובת הזקוקים לעזרתה. לאחר זמן־מה הגיע לרובנה מר יוסף ראפופורט, עורך־דין מגאליציה, שהיה מעורב בציבור הפולני וידע לכלכל את מעשיו בתבונה, ומשהועמד בראש המזכירות, עלה בידו לעשות למען הפליטים ולהקל מסבלם וענוייהם.

משך 3—4 שנים פעלה המזכירות ברובנה עד שתפקידיה הועברו למוסדות אחרים.

חיים שיחור

בתי־כנסת ובלי־קודש

בתי־כנסת ומדרשות

רובנה, עיר מאוכלסת יהודים שרובם הגדול היו שומרי מסורת עד הדור האחרון — לא יפלא שנתברכה בהרבה בתי־כנסת, בתי־מדרשות, בתי־תפילה, „קלויזים" ו„מנינים". מקומות קדושים אלה — חיי דורות נתקפלו בהם. כל אחד מהם שימש לתפילה וגם לתורה, ולכל אחד היסטוריה משלו. כמה מהם היו עתיקי ימים ובעלי עבר מפואר ורק אחדים — חדשים. ברשימה קצרה זו יועלו כל מקומות־הקודש, לרוב על חוניהם ושמשיהם: בית־הכנסת הגדול, בית־המדרש הישן (הגדול), ה„קלויז" הישן, בית־המדרש דר' לייביש, בית־הכנסת האמריקאי שבוואליאַ, „עדת ישורון", חב' משניות, דקראַסנה, „בית יוסף", של החייטים, הסנדלרים, העגלונים, הנגרים, הבנאים, מובילי המים, הסוחרים — „סובּוֹטניקס", של פיסיוק, בלאנק, ה„קלויז" הטריסקי, „בית לוי" (לחסידי סטיפאן), „בית ישראל" (לחסידי סטולין), „בית שמואל" (לחסידי בראַזנה), ביה"ת לחסידי אוֹליק, ביה"ת לחסידי קמינקה, ביה"ת של האדמו"ר מאיר'קה הברזנאי, ביה"ת של הרבי מקא־שיבקה, ביה"ת בתלמוד־תורה, בית־הכנסת הגדול על הקאווקאז, „מנינו" של פיניה גלייט ועוד כמה „מנינים" קבועים בצד בתי־תפילה ובמקומות אחרים.

בית־הכנסת הגדול. לפי ידיעות שבאנציקלופדיה הירשה דוכס העיר יוזף ליובומירסקי ב־1786 לקהל יהודי רובנה להקים בנין צנוע לבית־כנסת כללי, והוא הוחזק כבית־הכנסת הגדול. היה זה בנין־עץ שעלה באש בשריפה הגדולה בשנת תק"ץ (1830). לאחר עשר שנים (בשנת ת"ר — 1840) החלו להקים באותו מקום בנין־לבנים גדול כבית־כנסת חדש. מחוסר אמצעים נמשך הבנין 34 שנים, והושלם רק בשנת תרל"ד (1874). התחלת הבנין נעשתה ביוזמתו של הרב מיאַסי, שהתישב אז זמנית ברובנה, ועל ידי קרובו ר' אברהם מאמציס; וגמירת הבנין בוצעה במאמציו של ר' שמואל וולוולס, הוא אביו של ר' אלטר נאכטנשטיין. במשך קרוב לארבעים שנה אספו נדבות ותרומות משונים לסיום הבנין והכשרתו למטרתו. לפי סיפורי ותיקים הוטל אז מס שבועי של שלוש קופיקות על כל משפחה יהודית ברובנה, והגובה המושבע שלא על מנת לקבל פרס שהתנדב למצוה זו היה יוסף בן פייגה־זלדה. כשהגיעו לסידור התקרה הפנימית ושוב חסרו כספים, הכריזו הרבנים בכל בתי־התפילה חובה על כל יהודי לתרום מחדש לסיום הבנין ומכל מתפלל נלקחה הטלית שלו או חפץ של כסף או זהב כמשכון, כדי להכריחו לפדות את המשכון בכסף ממש. לקרוי הבנין תרמה הנגידה שיינצ'ה זילברפרב. זמן רב נשאר הבנין עומד בלתי מטויח מבחוץ וללא ריהוט ראוי לשמו מבפנים, עד שעלה בהשתדלותו של ר' שלמה נמירובסקי להשיג מיתרות מס־הבשר הכשר שגבתה הממשלה הרוסית חמשת אלפים רובל לתכלית זו. נמירובסקי פעל להגדלת שטח החצר של בית־הכנסת והוא ייבש את החצר שהיתה חלק מאדמת הביצה והקיפה גדר. הגבאי ר' שלמה קוליקוביצ'ר הכניס לבית־הכנסת ארון־קודש יפה

מצופה זהב. לאחרונה הקימו הגבאים מיכל רזניק ושמעון טבצ׳ניק שתי חנויות בצד בית־הכנסת לשם הכנסה קבועה, גם נטעו מספר עצים בחצר ושיפצו את הבנין. בית־כנסת זה ספג הרבה „היסטוריה״: כל מיני מאורעות, קבלות פנים וכו׳ הדהדו בין כתליו, והוא היה עד לשמחות ולתלאות הישוב היהודי בעיר משך שנים רבות. באחרונה — אחרי שואת הנאצים — שימש אכסנית־ריכוז לשארית הפליטה.

מגבאי בית־הכנסת האחרונים היו: וולוול גנדלברג, שוסטר, ברוינשטיין, נח גם, משה סטוק, אחריו בנו דוד סטוק ואחרים.

בית־המדרש הגדול — הישן. בנין־לבנים שנבנה בשנת תק״ל (1770) על ידי יהודי מקומי ר׳ מאיר שמעטים עליו הפרטים. היה זה בעל רכוש ונדבן, שכיסה את כל הוצאות הבנין, לרבות ריהוטו ושעונו העתיק, מכיסו, בלי שיבקש אחרים להשתתף עמו בהשקעות. ונהנה האיש מפעלו הגדול, שזיכה את העיר במקום קדוש שקול תורה ותפילה בקע תמיד ממנו. בנין זה נחשב על העתיקים שבעיר. בשנות התשעים למאה שחלפה נתעורר עסקן הקהל ר׳ שמואל וולוולס הנ״ל והכניס תיקונים בבנין ושיכלל אותו.

ה„קלויז״ הישן. ליד בית־המדרש הגדול — הישן, נבנה „קלויז״, בערך בתק״ב (1760), על ידי הרב הגביר ר׳ אהרן בר׳ שמואל הכהן. מרוב יושן נטה הבנין ליפול ו„פני״ העיר ומתפלליו בנוהו מחדש ושיפצוהו. הרב הנדבן היה תלמיד חכם גדול וגם עשיר, נמנה עם ראשי החסידים והחזיק על חשבונו מספר תלמידי חכמים שהתמסרו רק ללימוד תורה לשמה באותו „קלויז״. בין הלומדים האלה היה ר׳ דוב־בר, מתלמידי הבעש״ט הגדולים, תלמיד חכם וקדוש, שנתפרסם בעולם החסידות בתור „המגיד ממזיריטש ומרובנה״ (ר׳ דוב־בר היה חותם גם בשם „המגיד מרובנה״). זקני הדור מספרים, שבפילוש של ה„קלויז״ היה מקוה של ר׳ דוב־בר ותלמידיו. אומרים גם כי הרב מלאדי בעל ה„תניא״ למד שם עם ר׳ דוב־בר.

בית־מדרש דר׳ לייביש. בפינת הרחובות מינסקה הגדולה — סובורנה עמד בנין בן קומתים, בנוי לבנים ומטויח יפה. המקום — מרכז המסחר הסיטוני למנופאקטורה. בקומה התחתונה היו עשר חנויות ובעליונה — בית־מדרש גדול לתפארת, שנקרא על שם ר׳ לייביש. הבנין הוקם לערך בתק״ץ (1830) על־ידי הנדבן ר׳ לייביש הרצברג לשמש מקום תורה ותפילה על שמו ועל שם אשתו רוחצ׳ה. בצוואתו משנת 1857 נאמר, שהכנסת החנויות של הבנין תשמש לתמיכת מוסדות צדקה וחסד לעניי העיר ולהחזקת בית־המדרש.

בית־הכנסת קראסנה. בית־כנסת כללי זה נקרא על שם הרחוב בו עמד. אחד מבתי־הכנסת העתיקים בנויי־עץ של רובנה, שנבנה לערך בשנת ת״ר (1840). משעלה הבנין באש באחת השריפות הגדולות במאה שחלפה, נבנה במקומו בנין־אבנים יפה בתרומות נדבני העיר והמתפללים בו. אחד הגבאים הנאמנים שדאג להקמת הבנין החדש היה ר׳ יעקב באניס. באופן רשמי נקרא בית־הכנסת על שם ויניצקי, שכנראה היה אף הוא מגבאיו ובוניו.

בית־הכנסת „בית יוסף״. בחלק הראשי של העיר בסימטת קניאז׳אסקי עמד בנין יפה ומקושט בפנים, שהוקם לערך בשנת תרנ״ב (1892) במאמציו

ודאגותיו של ר׳ יואל־בר גרינוואלד. היה זה בית־כנסת מיוחד במינו שמתפלליו ידעו לדאוג להמונים בעתים קשות. כך בימי הפורענויות של פטליורה פתחו חנות למכירת לחם ובשר במחירים מינימליים ודאגו לאפיית מצות לנצרכים. הם שימשו מופת למתפללים של בתי־כנסת אחרים, שמהם ראו וכן עשו.

ה„קלויז״ הטריסקי. זה עמד ברחוב זאַמקובה מול בית־הכנסת הגדול ונשא שם רשמי רוזנשטיין, ע״ש בוניו. אשתו של ר׳ ברקה רוזנשטיין, שנקרא ברק׳ה אסתר שיינצ׳יס, תרמה מגרש גדול לחסידי טריסק, שעליו נבנו גם „הכנסת אורחים" ו„לינת הצדק". בנינים אלה נמצאו ברשות קהילת רובנה לזכר המנוחה צייטל שמשונ׳ס, היא בת ר׳ שמעון מנובוסטאַב, אשת ר׳ משה־לייב מרוז׳ישטש. בנין־העץ של ה„קלויז" עלה באש ובמקומו נבנה בנין חדש, בתמיכתם של ר׳ שמרל בהרל, אברהם פינחס, פישל מלמד ולייזר שליף, שעזבו את בית־המדרש משום שרוב מתפלליו היו „מתנגדים" או התיחסו על חסידי סטיפאן...

בית־הכנסת הווליאַני. בית־כנסת זה היה הראשון בפרבר הווליאַ ונבנה בתקצ״ט (1839) ברחוב טוֹמאַרובסקה פינת מינסקה הגדולה. מבתי־הכנסת הותיקים. בשנות השמונים הוכנסו תיקונים ושיפורים בבנין, ששימש בית־כנסת מרכזי לסביבתו.

בית־הכנסת „משניות". בנין־עץ שנבנה בשנת תרנ״ב (1892) בסימטת פיקאַרסקי, סמוך לרחוב טוֹמאַרובסקה, על־ידי חברת לומדי משניות על הווליאַ, בהנהגתם המסורה של הגבאים ר׳ דוב סיגינאר, פסח הויכברג, יום־טוב סוסנה, יוסף פיניגר (הוא יוסף סיסקאר). השם הרשמי של בית־הכנסת היה „קוֹמאַרצ׳אָסקי", כלומר, של הסוחרים. לאחר שנים לא רבות נזקק הבנין לתיקונים יסודיים, וב־1922 — 1924 בנוהו אבן במסירותם של ר׳ אשר יאנינגר, ישעיה סוסנה, אייזיק גרינשפון, בן־ציון רויז, אברהם קאַזיאל, צבי הלר, יחיאל מאַדוואַד ור׳ אברהם־אייזיק הזקן.

בית־התפילה „בית לוי" — סטאַפינר. היה זה בית־תפילה של חסידי סטיפאן ברובנה על שם האדמו״ר ר׳ לוי־יצחק מסטיפאן. הוקם בשנת תרנ״ב (1892) ברחוב מינסקה הגדולה בתרומות ומכירת „מקומות". מגבאיו היה ר׳ אברהם בר׳ מאיר בריק.

בית־התפילה „בית ישראל" — סטולינר. ברחוב קובאל־סקה עמד בנין־עץ של בית־התפילה לחסידי סטולין על שם האדמו״ר ר׳ ישראל פּאֶרלוב מסטולין. בשנת תרס״ח (1908) נבנה במקומו בנין־לבנים ששוכלל וקושט מבפנים. ההכנסה להקמת הבנין באה ממכירת „מקומות" ואיסוף נדבות, נדרים וכו׳. כידוע, דרכם בתפילה של חסידי סטולין בהתלהבות יתירה וקולותיהם היו בוקעים מבית־התפילה.

בית־הכנסת לסוחרים („סוּבּוֹטניקס"). עמד ברחוב ואַרטובה מספר 62. מתפללי בית־הכנסת היו בעיקר סוחרים, אך לפנים התפללו בו רק בשבתות וחגים ונשאר הכינוי „סובוטניקס", כלומר מתפללי שבת... הבנין נבנה בשנת תרנ״ב (1892) על ידי אהרון מרגלית ומנדלריידל. בשנת 1902 עלה הבנין באש ולאחר שנה, ב־תרס״ג (1903), נבנה מחדש מלבנים על ידי מאניש אפרת, הירש ליכטאן ויעקב פישביין בתרומות והכנסה ממכירת „מקומות". בימים רחוקים היה

ידוע בתור „המנין של ברקה שיינצ׳יס״, וסבורים שר׳ בדקה היה מקימו או מייסדו הראשון במאה שחלפה.

בית־הכנסת של העגלונים. היה זה בנין־לבנים שהוקם על ידי העגלונים והם היו מתפלליו. עמד ברחוב סטארוקלאַדבישצ׳אָנסקה ונבנה בהשתדלותו ופעילותו של הגבאי ר׳ יחיאל פולישוק, ששימש גבאי בית־הכנסת שנים רבות.

בית־הכנסת של החייטים. עמד ברחוב שקולנה 49. תחילה היה בנוי מעץ, ומשנתישן הרסוהו והקימו במקומו בשנת תרנ״ה (1895) בנין־אבנים חדש וקישטוהו יפה. העסקן הראשי בהקמת הבנין החדש היה יוסף אלבה, שריכז כספים ממכירת „מקומות״, „עליות״ ועוד.

בית־הכנסת של הסנדלרים. נמצא ברחוב סאַפוז׳נה 5. אחד מבתי־הכנסת העתיקים בעיר, שהיה בנין־עץ ישן; בשנת תרמ״ג (1883) נהרס ובמקומו נבנה בנין־לבנים יפה בהשתדלותם של ה״ה מלמד וגדליהו אייזנמן.

בית־הכנסת של הגגרים. עמד ברחוב קראַסנה 7. לאחר שנשרף בשנת תרס״ג (1903), ניגשו לבנות במקומו בנין־לבנים חדש. הגבאים הפעילים שביצעו את הבנין היו שמחה וינוקור ואלימלך בליי, שאספו לתכלית זו תרומות מבעלי ה„מקומות״ ומשונים.

בית־הכנסת של הבנאים. בנין־לבנים שנבנה בשנת תרע״ב (1912) בהשתדלותם הפעילה של ה״ה יודל פינקלשטיין ומשה דושלס. האמצעים להקמת הבנין נאספו מתרומות ומכירת „מקומות״ למתפללים.

בית־התפילה לחסידי אוליק (אוליקר). קראו לו גם „קוואַצקה שיהל״ והוא ריכז בתוכו מתפללים רבים מהווליאַ (גם לא חסידים). בית־התפילה נבנה בשנת תר״ס (1900) במקום ה„שטיבל״ האוליקי לזכר האדמו״ר מאוליק והשושלת האוליקית. בנייתו נמשכה כמה שנים מחוסר אמצעים, אך לבסוף הושלם בהשתדלותם של הגבאים אפריים רייז, שמואל קונסטנטינובסקי, זליג הלברשטרום, ר׳ יצחק בירשטיין ואחרים. הלברשטרום, הוא שהצליח לקבל מאת הדוכס ליובומירסקי במתנה את הקרקע לבית־התפילה.

הצילום מראה את פנים בית־התפילה ואת ארון הקודש האמנותי שהוכנס לתוכו בשנת 1913 על ידי הגבאים של הימים ההם. (הראשון היושב מימין — הוא המורה העברי הידוע ר׳ אשר־למל קולקר ז״ל. בין האחרים ר׳ גרשון גוניק, זינה ברונשטיין ועסקנים־גבאים שטרחו באיסוף כספים להשלמת הבנין ושיפורו, והם שניהלוהו אחרי כן.

בית־התפילה לחסידי אוליק

בית־הכנסת „אמריקה", עמד על הווליאַ ברחוב אלכסנדרובסקה. נבנה בשנת תר"ן (1890) בהשתתפותו של ה' קאמין (קבלן של הקסרקטינים ברובנה), שנדב חמרים וכספים, וכמה מדרי הרחובות סביב ה„אמריקה של רובנה". משהוקם הבנין דאגו העסקנים לריהוטו וניהלוהו והם שהיו לגבאי בית־הכנסת הזה.

בית־התפילה קווארט. עמד בקצה רחוב ברמַצקה־מיצקביץ, על הקאווקאז. מבתי־התפילה הבלתי פופולריים בעיר. ולמה נקרא „קווארט" ? — משום שטרח בהקמתו ר' יודל קווארט והוא גם שדאג לריהוטו ולהחזקתו.

בית־הכנסת של מובילי מים. מקומו בקאווקאז ונבנה בשנת תרס"ד (1904). מיוזמיו הראשונים היה ר' ישראל גראטש, ולעזרתו באו גם אחרים. בנייתו נמשכה למעלה משנתיים. עם גידול הישוב סביב בית־הכנסת ותוספת מתפללים בו, הורחב הבנין בשנת 1922 על ידי שמעון בוכמן, שנתן מכיסו הלוואה ניכרת למטרה זו וגם המשיך לדאוג לבית־הכנסת אחר כך.

בית־הכנסת „עדת־ישורון". עמד בסמטת טומארובסקי מול מַניז'ני ופינת מינסקה־הגדולה. בנין־לבנים מסודר יפה בפנים, שנבנה בשנת תר"ס (1900) בתרומות מתפלליו ותשלומיהם בעד „מקומות" קבועים. ה' יודל איטקס סיפק חמרים לבנין בשווי של אלף רובל להשלמת הבנין ולבסוף הודיע שהוא תורם את החמרים לטובת בית־הכנסת.

בית־התפילה של פיסיוק. נמצא ברחוב אפריקאנסקה, בקומה העליונה של הבית שנועד על ידי בעליו הרץ־מאיר ושולמית פיסיוק לבית־ספר למלאכה. היה זה בית־כנסת יפה, מתוכנן על ידי מר פיסיוק ועל חשבונו הוא. ליד בית הכנסת הוחזקה ספריה וגם מקהלה עם מנצח. היו לבית־תפילה זה הכנסות גם מהשכרת הקומה התחתונה למאפיה מיכאנית, מהראשונות בוואָהלין. את הגרעון היה מכסה מר פיסיוק עצמו. חזנים גדולים שימשו תמיד בבית־התפילה, ביניהם חמלניצקי (מז'יטומיר) וכן קוסביצקי, לפני עברו ללונדון.

בית־תפילה בלאנק (על הווליאַ). נבנה על ידי הנגידה שפרה בלאנק בכספה לזכר בעלה המנוח (מת באוטבוצק ב־1920) ושני בניה, שנרצחו בידי פורעים־שודדים בביתם ברובנה ביום י"ח אדר תרע"ט.

בית־התפילה בתלמוד־תורה. מאז נוסד הת"ת ברחוב סובורנה־קלשטורנה, נתקיים בו „מנין" לתפילה באחד מאולמותיו בשביל החניכים. במרוצת הזמן הותקן שם בית־הכנסת של עוזרי בתי־המסחר.

בית־התפילה „בית שמואל" לחסידי בראָזנה. נבנה על שם האדמו"ר ר' שמואל'קה פצ'ניק מבראָזנה — ברחוב קראָסנה. בנין־לבנים צנוע בסיגנון רוב בתי־הכנסת שבעיר. הבנין הוקם על ידי חסידי השושלת הבראָזנאית עם ר' פייביש רזניק בראש. נאספו תרומות ונמכרו „מקומות" למתפללים כרגיל ובקושי גמרו את הבנין. אחד הגבאים הידועים של בית־התפילה היה ר' מאיר קיטמן, זקן נשוא־פנים, שדאג משך שנים לשכלול בית־התפילה.

בית־התפילה של רבי מאיר'קה. היה זה חדר רחב־ידים בדירתו של האדמו"ר ר' מאיר'קה מהשושלת הבראָזנאית ברחוב קראָסנה. החדר הותאם לבית־תפילה קבוע ושם התפללו „מנינים" אחדים ע"ל מתפללים קבועים ומקריים.

בית־התפילה של הרבי מקאמינקה. בביתו של רבי זה בסמטת ציצאַלה שממול רחוב וואקזאַלנה־קולייובה סודר חדר־תפילה קבוע שנשא את שם בעליו.

בית־התפילה ב„לינת־הצדק". בבנין „לינת־הצדק" שבסמטה מול בית־הכנסת הגדול ברחוב זאמקובה סודר בית־תפילה קבוע שהיה קיים כל השנים. בשבתות ובחגים היה בית־כנסת זה מתמלא קהל מתפללים מחוגים שונים.

ה„מנין" בישיבת „עץ חיים". מאז שוכנה הישיבה בבנינה שהוקדש על ידי ר' יצחק־זאב זופ ואשתו חנצ'ה, נערך בה „מנין". מתפלליו היו בעיקר חניכי הישיבה, המלמדים והשכנים.

כן היו „מנינים" לתפילה־בציבור באכסניה של ר' פנחס גלייט בסמטה שבצד רחוב סובורנה־קלשטורנה; ב„לינת הצדק" שעל הווליאָ וב„פילושים" של כמה בתי־תפילה; בדירת הרבי מקאשיבקה ועוד.

כ־30 „מקומות־קדושים" לתפילה ולתורה היו ברובנה וכולם היו מלאים מתפללים. אחדים מהם שימשו אכסניות לתורה, שבהן למדו בקביעות שיעור משניות, עין יעקב וגמרא בין מנחה למעריב ובשעות שלאחר מעריב. זכורים הלמדנים שישבו כל הימים על התורה בבתי־הכנסת וב„קלויזים" העתיקים כמו: ר' אהרון בר' שמואל הכהן ועשרות תלמידי־חכמים שכלכל ב„קלויז" הישן על חשבונו לפני כשני יובלות ולא פסקה תורה מפיהם. בצדם היו סתם לומדים לשמה: ר' לייב שרה'ס הידוע, שישב ולמד שנים ב„קלויז" ברובנה; ר' דוב־בר „המגיד הגדול", שבמשך שנים שקע בלימודיו יחד עם תלמידיו ב„קלויז" הישן. עוד במאָתנו זו היו ילדים מטפסים לעליה שב„קלויז" הישן לראות את ה„עמוד" („שטנדר") והספסל של ה„מגיד" שנשתמר שם. זקני הדור מספרים כי מחלוקת פרצה שעה שניגשו לבדק ה„קלויז": היו שאמרו שאין לשנות בבנין ויש להשאיר את סדריו, צורתו והספסלים במקומם — הכל כמו שהיה בימי המגיד ר' דוב־בר, ולהסתפק בתיקונים הכרחיים בלבד. לעומתם היו שראו צורך לבנות את ה„קלויז" מחדש, ונימוקיהם אתם. לבסוף הושגה פשרה: בנו את הקירות מבחוץ ואחרי כן השלימו את הסידורים הפנימיים. לאחרונה הוחלפו גם הספסלים וגם אופן סידורם.

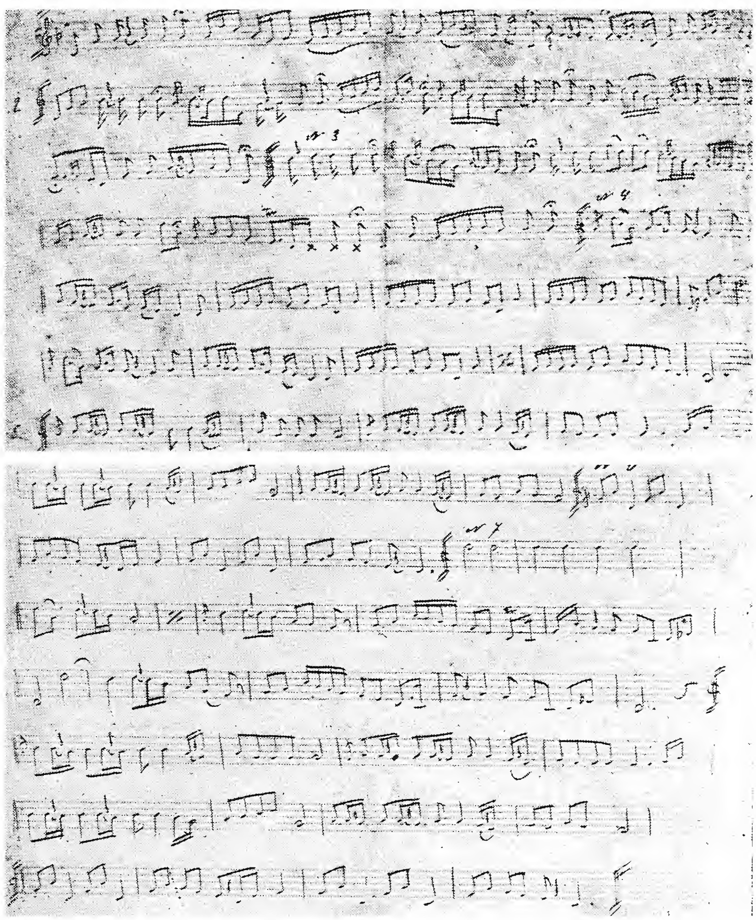
בתקופה יותר מאוחרת למדו ברובנה הרב ר' טודרס רוזנטל, בעל „הלכה פסוקה", הרב ר' יצחק־אייזיק חריף, הרב ר' אהרון ליפר, הרב ר' שמוליקל רוטנברג ורבים אחרים.

אהרן עמיהוד

הניגון הרובנאי

מן המפורסמות הוא שיהודי ווהלין הצטיינו בלבביותם וכל דרכי חייהם דמעשיהם כוונו כנגד הלב. מכאן — לידתן של החסידות והחזנות בחיקה של ווהלין, בטייתם הטבעית של יהודיה לנגינה ולזמרה וחיבתם היתירה לחזנות כל השנים.

בצדה של ברדיטשב, שיצא לה שם כעריסת החזנות, נהנתה מפרסומה של זו גם רובנה בזכות החזנים הנודעים זיידל רובנר (מורגובסקי), יעקב פורמן ואחרים. ברם, אם פרסומה של רובנה מבחינה זו לא הגיע לזה של ברדיטשב, שהוציאה מתוכה שורה שלמה של חזנים ידועי־שם, הרי מבחינת להיטות אחרי חזנות לא

תוי הניגון הרובנאי

נפלה ממנה כלל. יהודי רובנה נהרו מאז ומתמיד לבתי־הכנסת הרבים שפיארו את העיר, להאזין לשירתם־תפילתם של חזניהם, וביחוד לבית־הכנסת הגדול — לשמוע אל הרינה ואל התפילה של חזני המקום וחזנים־אורחים.

עד היכן הגיעה חיבתם של יהודי רובנה לנגינה, תעיד עובדה זו: היה זה בשנת 1918, ואני אז תושב חארקוב. הופיע בביתי יהודי (שמו נשמט מזכרוני) שהציג את עצמו כרובנאי, סוחר לפי מקצועו, שבא לחארקוב לרגל עסקיו. בשיחה שהתפתחה בינינו גילה לי האיש כי בא אלי, בעיקר, בגלל חזנותי ברצותו לקלוט משהו מיצירותי שהוא מחבבן. מופלא היה הדבר בעיני ולא ירדתי מיד לסוף דעתו. איש סוחר, שבא מרובנה הרחוקה וזמנו ודאי יקר, טורח ומחפש נגינות של חזנות!.. אכן בהמשך השיחה נתברר לי הדבר: אורחי הרובנאי היה מחובבי החזנות

המובהקים, ובטרם נפליג בנושא זה, התחיל לפזם לי מנגינה בלתי מוּכּרה, מלאה השתפכות חסידית ושמחה המרוממת את הלב. משהרגיש בי כי אזני קולטת יפה את צלילי מנגינתו, הוציא מכיסו גם צרור תוים, דיפדף בהם והושיט לי דף אחד לזמרה. עיינתי בתוים והתרשמתי עמוקות. לא הסתרתי גם ממנו את התרגשותי והדבר נעם לו מאד.

היתה זו מנגינה עמוקה ומלבבת, מעין רפסודיה חסידית, שעוררה בי ענין רב.

מאז עברו למעלה משלושים וחמש שנים, וניגון זה שקראנו לו „הניגון הרובנאי" לא נשכח ממני וטעמו לא פג. הבאתי את הניגון לפני תלמידי והתאַמנו אותו לתפילה, והוא מושר עד היום הזה.

שלמה רביץ

חזנים, חזנות וזמר־עם

רובנה היתה עיר של חובבי חזנות וזמר, בה עברו לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול ובכמה מבתי־המדרשות הגדולים חזנים מפורסמים, מגדולי החזנות שברוסיה, ששמם הלך לפניהם, והיא זכתה לכך שחזנים אחדים נקראו בשמה, כמו „זיידל רובנאַר", אחד האריות שבחבורה, שעליו ייוחד הדיבור ברשימה להלן.

מלבד החזנים הקבועים שכיהנו ברובנה תקופות מסוימות, זכתה העיר לביקוריהם של כמה וכמה חזנים ידועי־שם, שבמסעיהם על פני הערים הגדולות של רוסיה ופולין לרגל הופעות בתפילה ובקונצרטים, לא פסחו על רובנה. הקהל הרובנאי היה ממלא את בית־הכנסת וגם את התיאטרון, להבדיל, ומאזין בחיל ורעדה אל הרינה ואל התפילה של החזן ומקהלתו.

בדרך כלל שמרה רובנה על הנוסח המסורתי של התפילה והניגונים המקובלים מדורי דורות, וחזניה ידעו לשמור על קו זה בלי להכניס נטע זר לשירתם ומבלי לנסות לקשט את התפילה בנגינות שאולות מהעולם החילוני; עם זאת הביאו לקהל חידושים, המבוססים על הנוסח שבזמרה המקובלת, ואלה נתקבלו על טעמו של הקהל המקומי.

עשרות חזנים עברו דרך רובנה, וכמעט כל אחד מהם השאיר זכר והשראה בלב מאזיניהם. יתר על כן, מקהלותיהם של החזנים משכו גם כוחות מקומיים, שמהם יצאו ברבות הימים, חזנים וזמרים שהעשירו את זמר־העם המסורתי. ברשימה זו יועלה מספר חזנים שכיהנו ברובנה או עברו דרכה בתקופות שונות.

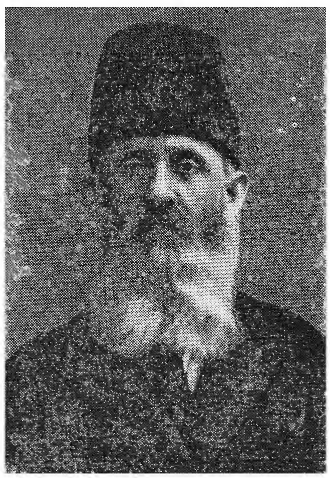
בן־ציון אופאַנדיק־הופמן — נולד באומן, פלך קיוב, ב־1871. בילדותו שר במקהלת אביו, החזן מאיר אופאַנדיק, ב„קלויז" של פרידלנד. תוי־נגינה למד מפי מיכל באלטר, ובהיותו בן ארבע־עשרה חיבר כמה יצירות לחזנות והתחיל עובר לפני התיבה להתפעלות הקהל.

בן שמונה־עשרה כיהן כמנצח אצל החזן הנודע גרשון סירוטה באודיסה ונתפרסם שם בכינוי „המנצח הלבן". אחרים קראו לו „זולל תוי־נגינה". הוא העמיד תלמידים רבים וביניהם את מרדכי־ליב באַנדארסקי, פרץ סנדלר ויוסף גוֹטבאַטר. כשמלאו לו עשרים שנה — ערך החזן הצעיר מסע על פני רוסיה וכיהן בזמנים שונים כחזן בערים: טיטיוב, שאַרגוֹרוֹד, פאָסצ'אַנקה, לידה ורובנה. ברובנה התחבב

על הציבור, שנהנה מתפילתו הערבה וידע להעריכה. אין ספק שלולא הקריאה מלונדון הגדולה, היה נשאר ברובנה לשנים רבות, כי גם עליו התחבבה העיר.

בלונדון כיהן בחזנות בהצלחה רבה בכמה בתי־כנסת וחיבר שורה של ראֶצ׳יטאטיבים ומנגינות חדשות, ושינה את שם־משפחתו להופמן.

ר׳ אליקום־אפרים גולדין — יליד העיירה מז׳יריטש שבמחוז רובנה. תחילה גר בעיירה אַלכסנדריה ושימש בה כחזן; שם גם בנה את ביתו. משהגיע שמעו לרובנה, נשלחו אליו שלי־חים שמשכוהו לכהן כחזן בבית־המדרש הגדול, הישן. חזן בעל תפילה היה ר׳ אליקום־אפרים (שכונה „ר׳ יוקל החזן״), ורבים ממתפללי בתי־כנסת אחרים בעיר היו באים לשמוע אל תפילתו וזמרתו. שמחה קוסוביצקי, שהיה ממשורריו, קיבל, כמוהו כרבים אחרים שיצא שמם בעולם החזנות, הדרכה ממנו. להשלמת פרנסתו עסק ר׳ יוקל גם במכירת טליתות, ואשתו הצדקנית פאֶרל עזרה לו במסחרו זה.

ר׳ „יוקל החזן״

כארבעים שנה ישב ר׳ יוקל ברובנה ולא נס ליחו. משנשאר בודד ובתו כבר היתה בארץ־ישראל, עלה אף הוא ארצה. כעבור שנים אחדות נסע לבקור אצל משפחתו ברובנה, התעכב שם, ונספה בשואה הנאצית בתש״ב.

ר׳ אליעזר שליף — הוא ר׳ לייזר החזן של בית־המדרש דחסידי טריסק. בעל תפילה מבורך מהטיפוס הישן עם קול חזק ומילודי. רבים זוכרים עוד את תפילותיו וניגוניו. חסיד וקיצוני באדיקותו, והרבה מההתלהבות החסידית שיקע בתפילתו, שהיתה מקובלת על הקהל.

ר׳ משה זאַגראַניטשני — מהחזנים הותיקים של רובנה. כל ימיו שימש חזן בבית־המדרש דר׳ לייביש. יהודי למדן וחזן מצוין. אם תפילתו בשבתות היתה עילוי לשומעיה, הרי נועם תפילתו כש״ץ בחגים ובימים נוראים משך מתפללים רבים מבתי־כנסת אחרים. היה מקובל בעיר ומכובד על הכל.

ר׳ משה אֶרליכמן — חזן ה„קלויז״ הישן משך שנים רבות. לידתו בעיירה נאַרינסק במשפחה חסידית, אף הוא חסיד נלהב אך מעורב עם הבריות. היה מתפלל ברגש ובהתלהבות ומַשרה רוח על הקהל; בזה כבש לו מקום בין חזני רובנה.

ר׳ יהושע שורים. שימש חזן בבית־הכנסת של החייטים. נולד בעיירה קוריץ בשנת תרכ״ד (1864) לאביו ר׳ וולף־זלמן המלמד, שקראו לו „דער גמרא־מלמד״. עוד בהיותו נער גילה יהושע נטיה חזקה לזמרה, נסע לרובנה אל זיידל רובנאֶר ונתקבל למקהלתו כמשורר. מאז נתקשר יהושע לרובנה ולחזנות עד שזכה להיות חזן בפני עצמו, נתקבל לבית־הכנסת של החייטים וסידר לו מקהלה משלו.

כעשרים ושתים שנה גר ר' יהושע ברובנה. לאחר מלחמת־העולם הראשונה נדד לקנאדה ונתקבל שם כחזן בבית־הכנסת במונטריאל.

מאיר־גדליהו באַרגאַד. — נולד בסלאַבוטה, פלך וולין, אך גדל וחונך ברובנה. בן אחת־עשרה החל לשיר אצל החזן משה־אשר בבית־המדרש דר' לייבוש, ובגיל שתים־עשרה עבר למקהלתו של זיידל רובנאֶר. אחרי שהאחרון עזב את רובנה, שר מאיר־גדליהו במקהלתו של ר' אהר'לה פיינטוך בקובל, ולאחר מכן כטנור ומנצח אצל החזן חמאֶלניצקי ברובנה. משנת 1922 הוא נמצא באמריקה.

החזן אופנהנדלר. — שימש חזן בבית־הכנסת הגדול כממלא־מקומו של זיידל רובנאֶר ואף נחשב לאחד מגדולי בני־דורו בחזנות. היה מוסיקאלי לא רק בעברו לפני התיבה, אלא גם בשיחו עם בני־אדם; כל משפט שהוציא מפיו נאמר בהטעמה כזו, כאילו ניתנו בו פסקי־טעמים מסורתיים... הופעתו החיצונית היתה כובשת לבבות ואמרה כבוד והדר.

פעם עלה בדעתו לגלות סימני קידמה וחבש כיפה גבוהה של חזנים — בלי לכסות ראשו בטלית — במקום הכיפה הרגילה של חזני־המסורת והטלית על הראש כנהוג. הדבר עורר התמרמרות בציבור המתפללים, שראה בכך סטיה מהמקובל, אלא בהתחשב עם אישיותו המכובדת על הבריות ובתפילותיו היפות, הסתפקו בהחלטה לאסור עליו לשאת את הכיפה ה„מודרנית". הוא הבין שפגע בכבוד המתפללים, שלא נטו למהלך „חדש" בחזנות, השלים, והענין ירד מעל הפרק.

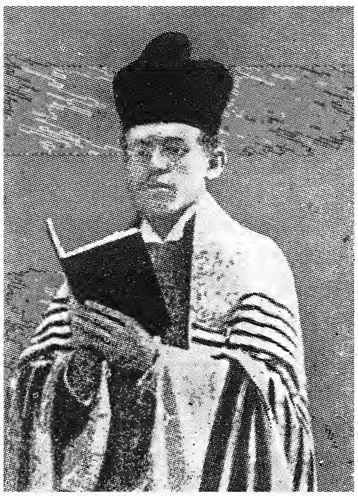
שלמה ציגל. — יליד מז'יבוז', היה משורר אצל גדולי החזנים בני־דורו ולמד מהם הרבה. משהרגיש עצמו מוכשר לעבור לפני התיבה כחזן מושלם, ערך מסע־חזנות על פני תחום המושב היהודי, עד שנתקבל לחזן בעיר ווֹלוצ'יסק שעל גבול רוסיה־גאליציה. היה בעל־תפילה שידיו רב לו באילתור וניצח על מקהלה גדולה. אימן תלמידים רבים באמנות החזנות וכמה מתלמידיו כיהנו בוינה ובערים גדולות אחרות. מווֹלוצ'יסק עבר ר' שלמה ציגל לשאֶפּאֶטובקה, נשאר בה כמה שנים, ומשם עבר לרובנה. כאן נתפרסם שמו של ר' שלמה החזן ורבים נהרו לבית־הכנסת ליהנות מתפילתו הערבה. הוא היה עשיר־דמיון בחזנות ולא נלאה מלהנות את הקהל בנעימותיו הנאות בתפילת־מוסף וכו'. הוא חינך את בניו לציונות ולישוב הארץ; אחד מהם הוא המחנך והמדקדק יצחק לבני (ציגל), היושב בירושלים עוד מלפני מלחמת־העולם הראשונה. מקץ שנים נענה להזמנת בניו ועלה לארץ־ישראל, ואף בה היה משמיע את קולו מפעם לפעם במקומות שונים בבתי־הכנסת. נזדמן לרבים לשמוע אותו בבית־הכנסת של האדמו"ר מדרוהוביץ שבשכונת הבוכארים בירושלים, ואף שקולו לא היה עוד צלול כל צרכו, נמשכו בכל זאת המתפללים אחרי האילתורים שלו.

יעקב פרומן. בדומה לזיידל רובנאֶר, נקרא גם יעקב פרומן — „יענקל רובנאֶר", אף על־פי שכיהן ברובנה בחזנות שנים אחדות בלבד. היה כוח מוסיקאלי וידוע כ„מנגן בחסד עליון", בעל קול „טאֶנור". ב־1909 עבר לרובנה וכיהן כחזן בבית־הכנסת הגדול (לפני זה היה חזן במז'יריטש, בשאֶדלאֶץ של פולין ובקיוב). פרומן כבש את לב בני רובנה ומנגינותיו הושרו בפי כל. ביתו היה מעין בית־ועד לחובבי נגינה וזמרה. בכל מקום אימן תלמידים בעלי כשרון לחזנות ולזמרה דתית. ב־1911 עזב פרומן את אירופה ונסע לאמריקה. בניו־יורק נתקבל כחזן ושמו

הלך לפניו. נפטר ב־1924. עד ה. ז רבים המכבדים אותו ומעלים את שמו בהערצה כאחד מגדולי החזנים. מן החיבורים המוסיקאליים שחיבר — „קול יעקב" לסליחות נפוץ בעולם החזנים, ורבים המשתמשים בו.

י ע ק ב ג ו ל ד פ י ק ס. נולד בשנת 1880 ברובנה, בה גדל והתחנך. בגיל שמונה היה לו קול אַלט יפה, שהתפתח במרוצת הימים לטאֶנור. בזכות כשרונו המוסיקאַלי מונה בגיל צעיר לחזן בבית־הכנסת של הפורשטאַדט ברובנה. לא עברו ימים רבים והוזמן כחזן לבית־הכנסת שברוז'ישטשאֶ (בין רובנה ללוצק), נדד לקנאדה ולארצות־הברית ומכהן כחזן שם במקומות שונים.

י. ש. ח מ אֶ ל נ י צ ק י. חזן ואיש חובב אמנות השירה. אם כי נחשב עם החזנים הבינוניים שלא תבע כבוד ופירסום־יתר התבלט בשנות שבתו ברובנה ככוח בחזנות ובזמרה וכבש לו עמדה חזקה בעיר. כשהוזמן על ידי ר' מאיר פיסיוק ב־1919 לערך, לכהן בבית־הכנסת שלו, אירגן חמאֶלניצקי מקהלה גדולה שיצא לה שם טוב ורבים היו הנוהרים לשמוע אל תפילתו בליווי המקהלה שהוא עצמו ניצח עליה. ולא רק בני העיר, כי גם חזנים תושבי המקום ואורחים מן החוץ העריכו את חמאֶלניצקי.

החזן י. ש. חמאֶלניצקי

מזמן לזמן היה חמאֶלני־ מקהלתו לערי הסביב... ובנאית לתפילה ולקונצרטים. מבין משורריו זכורים: מאיר באַרגאַד, שייקאֶ אינספקטור (שהיה אחר כך לחזן בעיר), פוקסמן, שצ'וקל, אשר רכמן וזראַנקין, שהצטיינו בקולו־תיהם וזמרתם.

ב־1931 נקרא חמאֶלניצקי ללונדון ויצא לכהן כחזן שם.

א ה ר ן ע מ י ה ו ד (ק י פ נ י ס). בא לרובנה מעיירתו אושומיר ונתקבל כחזן בבית־הכנסת קראַסנה. יותר משהצטיין בזמרה התבלט כחזן בעל רגש וקול ערב. מתפללי בית־הכנסת, שברובם נמנו עם סוג „עמך", נתקשרו לתפילתו של החזן קיפניס והוא כיהן אצלם כל עשרים שנות שבתו ברובנה, מתרס"ג עד תרפ"ג. היו לו נוסחות ומנגינות שנתחבבו על הקהל הרובנאי. איש צנוע ותלמיד־חכם, נשא כל הימים בנאמנות בתפקידו. עם עלותו ארצה נתקבל לבית־הכנסת הגדול בתל־אביב.

ה ח ז ן ז י נ ג ר מ ן. אחרי מלחמת־העולם הראשונה כיהן זינגרמן בהפסקה קטנה משך השנים תרפ"ג—תרפ"ז כחזן בבית־הכנסת הגדול. היתה לו מקהלה מוצלחה, שהמנצח עליה היה ברוך קינסטלר, איש מוסיקאלי בן קרמניץ. בתרפ"ד יצא מרובנה לשנה אחת וחזר אליה. אז ניצח על מקהלתו פלדמן, והתבלט בו האַלט המפורסם יצחק ואלדמן, מקובל.

ה ח ז ן ק אַ ר ט ק ה. שימש בשנות תר״צ—תרצ״ז כחזן בית־הכנסת הגדול של רובנה. כמוהו כקודמיו לווה בתפילתו על ידי מקהלה. הרגל נעשה טבע, ומתפללי בית הכנסת הגדול התרגלו לחזן עם מקהלה ולא יכלו לוותר עליה עוד.

מ ר ד כ י ה ר ש מ ן. היה מפורסם שנים רבות בעולם החזנות ונקרא בתרפ״ז לרובנה לכהן בבית־הכנסת הגדול, בו נשאר על משמרתו עד תרפ״ט. גאותה של רובנה היתה על חזנה זה, שלא בנקל עלה בידה למשכו אליה. במקהלתו היו 25 משוררים, ביניהם בעלי קולות מצטיינים, שנתפרסמו במרוצת הזמן. בין אלה היו; צירקל, יוסף לייוה, טוביה לייוה ואחרים. מנצח המקהלה היה פלדמן. הופעותיו של הרשמן במקומות אחרים העלו את רובנה החזנית — עיר כהונתו. אולם הרשמן נמשך לעולם הגדול ועם עזבו את רובנה נתקבל בכבוד באמריקה וכיהן עשר שנים בהיכל בית־אל בברוקלין. משם עלה לארץ־ישראל. תקליטיו המרובים הוציאו לו מוניטין בעולם.

ה ח ז ן ז י נ ג ר מ ז׳ י ט ו מ י ר. שימש בבית־הכנסת של החייטים ברובנה כשלוש שנים, לאחר שחזנה ר׳ יהושע שורים עזב את העיר ונדד לקנאַדה. למקהלתו יצא שם ורבים היו באים להאזין לתפילתו ורינתו.

מ ש פ ח ת ק ו ס ב י צ ק י נתפרסמה בעולם החזנות בכשרונה הזמרתי התורשתי המיוחד. ארבעת האחים: משה, יעקב, שמחה ודוד מצטיינים כולם כאמני הרינה והזמרה זה קרוב ליובל שנים.

האחים קוסביצקי שמוצאם מסמאַרגון ליד וילנה, קשורים קשר אמיץ ברובנה, מקום כהונתם בחזנות והופעותיהם המרובות, וגאוותה של רובנה היהודית עליהם. האח שמחה עשה ברובנה את צעדיו הראשונים והקים לו מקהלה בעלת רמה גבוהה. קרוב לשלוש שנים שימש חזן בבית־הכנסת הגדול ועלה מעלה בחזנות. בתחילה היה אחיו דוד קוסביצקי המנצח על מקהלתו, אחרי כן מילאו את מקומו בכשרון רב המשוררים צירקל ופלדמן. חביב היה קוסביצקי על בני רובנה ואף הוא חיבב אותה. משעזבה, היה פוקדה לעתים, עובר לפני התיבה ומופיע בקונצרטים.

אֶחיו, דוד ומשה קוסביצקי, היו מבקרים אף הם ברובנה ומופיעים לפני הקהל בתפילה ובקונצרטים פומביים. הצעיר שבהם, דוד, עשה את דרכו על פני וילנה, רובנה, לבוב, וארשה, לונדון ומרכזי יהודים אחרים לניו־יורק, שבה קבע את מושבו לאחר מלחמת־העולם השניה. שם נפתחו לפניו מרחבים ואפשרויות גדולות לעלייתו בסולם ההצלחה המוסיקאלי. הוא יוצא לעתים קרובות לקיבוצי יהודים באמריקה, אירופה וישראל ועורך קונצרטים של פרקי חזנות, שירי־עם, קטעי אופרות וכו׳. היכלי הזמרה והאמנות באמריקה רואים אותו כאורח רצוי ביותר וקהל מעריציו גדל והולך.

בעלי־תפילה וחזנים אחרים של רובנה היו:

ר׳ ב ר ל פ ט ל י ס. חזן ובעל־תפילה של בית־הכנסת „סוּבּוֹטניקאָס" משך שנים רבות, מראשית המאה העשרים.

ר׳ ז א ב פ ר י ז נ ט — החזן הקבוע משנות 1918—1925 בבית־התפילה של „לינת־הצדק" שבעיר.

ר׳ י צ ח ק ב י ר ש ט י י ן. ידוע בשם ר׳ איצ׳אָ המלמד והחזן של בית־

התפילה לחסידי אוליק (הוא גם ממייסדי בית־התפילה ונושאיו), יהודי בר־אוריין ובעל־תפילה בחסד.

ר׳ אברהם סמוליאר. כיהן שנים רבות כבעל־תפילה בבית־הכנסת הוואליאַני ברחוב טומאַרובסקה.

ר׳ פינחס סמוליאר — בעל־תפילה בבית־הכנסת „עדת ישורון" על הווֹליאַ. היה מקובל ומכובד על קהלו.

ר׳ לוי סמוליאר — יהודי משכיל שעסק בהוראה ב„תלמוד־תורה" ועם זה בעל כשרון חזני. הוא נקרא להיות שליח־ציבור בבית־הכנסת של פיסיוק ברחוב אפריקאנסקה.

החזן טייכטיל — חזן ובעל־תפילה בבית־המדרש דר׳ לייביש. כיהן שנים הרבה ופירסומו בעיר היה רב. כשאורגנה ב־1919 מקהלה של נוער „השומר הצעיר", התנדב החזן טייכטיל להדריכה וניצח עליה זמן מסוים.

ר׳ פינחס החזן היה ידוע בעיר עשרות בשנים. קולו היה צרוד, אך תפילתו היתה ערבה והיא זכורה לרבים.

פרויקאַ שליאַפק — חזנה של ברדיטשב וערי בסאַרביה לשעבר (מוכתר בשם „פידל"). בעתון „ווהלינער לעבן" משנת 1925 מתוארים ביקורו ותפילתו ברובנה שעוררו התפעלות ההמונים. באותו מעמד הוצעה לו חזנות קבועה בבית־הכנסת הגדול. ואכן, תפילתו היוצאת מן הלב נכנסה ללב המאמינים־הדבקים, וזה ללא עזרת מקהלה.

מלבד החזנים ובעלי־התפילה שנזכרו, הופיעו ברובנה מזמן לזמן גדולי החזנים והנעימו תפילתם לקהל הצמא לזמרה דתית, וביניהם גרשון סירוטה שהתפלל בבית־המדרש דר׳ לייביש, בלוית המקהלה הגדולה של בית־הכנסת לפיסיוק. אחר־כך הופיע סירוטה עם בתו הלנה גם בקונצרט.

לבסוף ייזכרו לטובה החזנים הרובנאים: ישעיה איגספקטור בבית־הכנסת הגדול, החזן הותיי ר׳ משה אשר והחזן פישביין בבית־המדרש דר׳ לייביש, יעקב גולדשטיין בבי.. ..כנסת של החייטים, ר׳ זאב (וולוויל) בבית־התפילה של העגלונים.

זקני הדור זוכרים את ביקוריהם ברובנה של זקן־החזנים בצלאל האודיסאי (שולזינגר), של שלמה קשטן (וויינטרויב), החזן הנודע ראזומני, ירוחם הקטן, ניסי באֶלזר ואחרים.

מ. ש. גשורי

תקופת זיידל רובנאֶר וזמרתו

(לתולדות הנגינה היהודית הדתית)

זיידל רובנאֶר היה מאבירי החזנות שיצר תורה שלמה ויסד אסכולה לליטורגיה יהודית בבית־הכנסת. הוא הרעיש בשעתו עולמות בנגינתו וזמרתו ברוב הישובים היהודיים באירופה ובאמריקה. רב היה כוחו בחזנות והוא נתפרסם כמנעים זמירות מהראשונים במעלה.

כמה תחנות היו לו לזיידל רובנאֶר — זה כינויו המקובל בפי מעריציו ויודעיו הרבים בעולם היהודי. הוא נחשב לאחד מהחוט־המשולש שרכש לו שם עולמי, והם: ירוחם הקטן (בלינדמן), ניסן בלזאֶר (ספיבק) וזיידל רובנאֶר (מארגובסקי), שכולם שירתו כחזנים בברדיטשב, ערש החזנות הרגשית. אמנם, ישיבתו של זיידל ברובנה היתה עראית, כשם שהיתה עראית ישיבתו בערים אחרות בהן כיהן, ואף־על־פי־כן נקרא על שם העיר רובנה: „זיידל רובנאֶר".

משום־מה הוכתר בתואר זה דוקא -- לא היה ברור לו לעצמו, אך הוא הצדיק את הדבר באמרו: הכל תלוי במזל, ואפילו שם־לואי. שהרי פירסומו יצא לראשונה מרובנה שכבר בימיו היתה קהילה מכובדת וחשובה באוקראינה ושמה יצא לתהילה בין קהילות ישראל שברוסיה. עד יומו האחרון זכר זיידל את רובנה והתקופות שישב בה והנעים זמירותיו לקהל.

לפי היחס אליו ובתוקף משרתו הנכבדה ברובנה, יכול זיידל להישאר בכהונתו בה למשך כל חייו, והוא גם לא חלם על פרשת „מסעי" בדומה לחזנים אחרים; אלא שבגלל ההתחרות מצד הקהילות השונות שהתקנאו ברובנה והשתדלו למשוך את זיידל אליהם, נתפתה זיידל סוף־סוף ועבר מרובנה לקישינוב.

ר' זיידל רובנאֶר

במה היה כוחו גדול? — הוא מצא את עצמו בתקופת המעבר שבין ה„חדש" ל„ישן" בזמרה הליטורגית ושימש מעין המשך לנגינת ירוחם הקטן ועוד יותר לזו של ניסן בלזאֶר בן דורו. הוא קיבל את תורת החזנות ממקור אחר, ואילו את יצירותיו יצר בחינת „יש מאין" בכשרונו הגדול. מורגש כי זיידל ספג את הניגון העצוב שבלימוד התורה מצד אחד, והיה חדור זמירות החצר של ה„צדיק" מצד שני. הלא למד תוי־נגינה מפי הכנר היהודי המפורסם אהרן משה פדהצור בקיוב וגם

התעמק בתורת המוסיקה לענפיה השונים: כתיבת תוים וקריאתם, חכמת ההרמוניה, תורת הקומפוזיציה, הקונטראפונקט, הלכות הפוליפוניה, פארטיטורה וכיוצא בזה. בידיעותיו אלו השתמש בחיבור יצירותיו הספוגות נוסחות התפילה בסיגנון החסידי, רוח עצב משנות יתמותו יחד עם הרוך והנועם של ניגוני ה„רבי" בשעת עריכת „שולחנות" בשבת ובחג, נגינת הכנר פדהצור וה„מאַרשים" של אנשי הצבא. כל זה נתמזג בנשמתו של זיידל להבעה בסיגנון משלו. בניגוניו ניכרת קלות תנועה ועליזות חיים שופעת, והם נתקבלו ונערכו כראוי. זיידל השאיר אחריו אוצר מלא וגדוש של נעימות עשירות ביופיין, עשויות בטעם יהודי ובסיגנון קל ונעים, שנתחבב על המתפללים ועוד יותר — על החזנים ויודעי־נגן של זמנו. זקן אחד, בן־רובנה החי בארץ, מרבה להלל את כוחו של זיידל בנגינה ואינו פוסק מלהזכיר נשכחות מזמרתו הערבה שכבשה לבבות. קסם תפילתו וזמרתו של זיידל לא פג מזכרונו של אותו זקן, הנאמן כבעל חוש דק ומבין בזמרה יהודית.

רבים מיהודי רובנה היו חובבי זמרה וחוש השמיעה היה מפותח אצלם למדי, כיון שכך מצאו בהופעתו של זיידל תפילה שבאמנות שרק בעלי כשרון מוכשרים לבטאה, והוא פתח לפניהם שערי היכלות הניגון. בתפילתו היה ממלא את בית־הכנסת מוסיקה שצליליה חדרו ללבבות. הזמרה נתנה לאנשים הרבה, הם נהנו ממנה ומתפילתו של החזן־האמן שהביא לידי התעוררות והתעלות.

מחונן היה זיידל בקול ערב, אף כי לא חזק ביותר, אולם משהצטרפו אליו קולות משורריו נשמעה שירה אדירה מרובת גונים להפליא. קורן במבט עיניו הפקחיות, היה משהו נשגב, נישא ורם ממלא את ישותו של יהודי מאמין ושלם זה, שאמנותו מלווה דתיות עמוקה, שעה שעמד ושימש פה לשולחיו לפני קונם. כך בשבתות וכך בחגים וב„ימים נוראים" היה מקסים את המתפללים ומוליכם אחריו שבי.

זיידל היה טיפוס אידיאלי של שליח־ציבור שאיחד בתוכו את כל התכונות והסגולות שמנו באישיות מסוג זה: יהודי חרד וכשר, בן תורה, „זקן ורגיל ופרקו נאה וזקנו מגודל וקולו נעים", בקי באמנותו ויודע ערך שליחותו, יוצר ומחדש. ויצירותיו — כולן קודש לתפילה. עד היום מרבים להשתמש בניגוניו ויצירותיו החזניות.

הוא היה מבחירי תקופתו בשדה החזנות ולא לחינם גאותה של רובנה היתה עליו. כשלוש שנים, 1882—1884, ישב ברובנה, אחר כך עבר לקישינוב ומשם לברדיטשב. ב־1910 נדרש לחזור לרובנה ונענה, ישב בעיר כשנתיים ויצא לאמריקה, שם בילה את שארית ימיו בעמדו על משמרת החזנות.

תלמידים רבים חינך זיידל ברובנה ובשאר מקומות חזנותו. באמריקה נתאספו לכבודו תלמידיו־לשעבר יחד עם משורריו והוא ניצח עליהם באחד האולמות הגדולים שבניו־יורק. זיידל היה עורך קונצרטים למקהלה ותזמורת בערי אירופה ואמריקה שמשכו קהל רב, והוא עצמו מנצח עליהן כאחד המפורסמים.

תולדות חייו של זיידל ראויות לציון. שמו המקורי היה יעקב שמואל מארגובסקי. נולד ב־1856 בעיר ראדומישל שבאוקראינה בסביבה חסידית. היה בן־יחיד להוריו, שמתוך חרדה לבריאותו כינוהו בילדותו בשם „זיידל" — סגולה

מקובלת. אביו היה סוחר ובמותו נשאר זיידל תינוק בן שמונה־עשר חודש. אמו האלמנה עם בנה היתום התפרנסה בצמצום מחנות קטנה של עורות. בגיל שלוש היה זיידל התלמיד הטוב ב„חדר" ואגב משחקיו עם ילדים היה מפזם ושר ניגוני תפילה שנקלטו יפה בזכרונו. גם כשגדל והיה יושב ב„קלויז" המאַקאַרובי על הגמרא יומם ולילה, הרבה לשיר בקול ה„אַלט" שלו אז ובשעת שמחה אצל חסידי מאקארוב היה מסייע עמהם בניגוניהם. החזן שפיליאנסקי, שבביתו גר זיידל עם אמו, הרגיש בקולו של הילד, וכשמלאו לו שמונה שנים רצה לצרפו למקהלתו, אך האם סירבה, מאחר שלילד יצא שם של מתמיד בלימודי תורה והיא קיוותה לראותו רב בישראל. כך המשיך ללמוד תורה עד גיל שש־עשרה.

והנה חשקה נפשו של זיידל לנגן בכנור והוא מתמסר בהתמדה לנגינה. מיד נוכחו בשמיעתו המוסיקאלית הטובה. פעם ניסה לקרוא בספר־תורה וקריאתו הפליאה את השומעים. עד כה ועד כה עברו שנות נעוריו והוא נרתם בעול משפחה ולשם פרנסה התחיל עוסק במסחר קמח...

הופעתו הראשונה כמנגן היתה אצל הצדיק ממאַקאַרוב רבי יעקב יצחק טברסקי, לאחר שנענה להזמנת חסידי עיירתו לנסוע אל ה„רבי". ומעשה שהיה כך היה: החסידים, שאהבו מאד את זיידל, סיפרו בראש־השנה לרבם ליד שולחנו באיזו רגישות ומתיקות זיידל שר את ניגוניו, וה„רבי" כיבדו מיד לשיר „אשרי איש שלא ישכחך". נבעת ביראת הכבוד מלפני ה„רבי" וקהל חסידים גדול, שר זיידל בן השש־עשרה בפקודת ה„רבי" את „אשרי איש", ומאז החל להופיע כבעל־תפילה ואחר כך כחזן. ה„רבי" שהתפעל מאד מתפילתו של זיידל והאינטרפרטציה שלו ל„אשרי איש", ציוה שנה לאחר מכן לחסידיו, שזיידל יעבור לפני התיבה בימים הנוראים ב„קלויז" המאַקאַרובי שבראדומישל. זיידל נסע מיד למאַקאַרוב והתחנן לשחררו מעול התפילה לפני התיבה, אך טענותיו כי אינו יודע להתפלל ואינו מכיר כל נוסח לא הועילו. הוא חזר בפקודת ה„רבי" לראדומישל, למד קצת נוסחאות אצל בעל התפילה של ה„קלויז" והתכונן לעבור לפני התיבה בימים הנוראים. והנה נכשל זיידל בסליחות הראשונות. נסעו גבאי ה„קלויז" למאַקאַרוב וסיפרו ל„רבי" על כשלונו, אולם הרבי הבטיח להם שזיידל יהיה חד בדרא ועמד על פקודתו, כי הוא יעבור לפני התיבה בימים הנוראים. זיידל מילא את פקודת ה„רבי", עבר לפני התיבה ביום ראשון של ראש־השנה וביום הכיפורים ב„קלויז" המאַקאַרובי שבראדומישל והצטיין מאד בתפילתו, וזיידל ראדומישלר נתפרסם בכל הסביבה כבעל־תפילה מושלם ביותר.

בינתיים עלה זיידל למדרגת סוחר גדול בקמח, ועם זאת החל ללמוד תוי־נגינה ולקבל שיעורים במוסיקה אצל אחד המשוררים בבית־הכנסת העירוני. בעמדו כל היום במחסן הקמח היה משנן את שיעוריו במוסיקה, ושם גם חיבר את חיבורו הראשון בחזנות — „תתברך לנצח". בראדומישל ישב אז חזן מוסיקאי גדול, שהיה מתפלל עם מקהלה גדולה בבית־הכנסת העירוני, יעקב מאַרמאַר (עבר אחר כך לאמריקה וקיבל משרת חזן בבאַלטימור). החזן נקשר לזיידל, וכשזה הראה לו את יצירתו הראשונה, ה„תתברך", — הופתע מאד. הוא העיר לו כמה הערות שזיידל קיבלן. יצירה זו הנה אחת הטובות ביותר של זיידל. קשרי המסחר עם סוחרי הקמח הגדולים שבקיוב גרמו שיוזמן על ידם להתפלל בימים הנוראים בקיוב. מאז התפלל

זיידל בקיוב בימים הנוראים במשך חמש שנים בבתי־כנסיות שונים. הכנר היהודי הידוע פדהצור שמע אותו אז לראשונה בתפילה, הופתע מאד מתפילתו הלבבית ומלאת הרגש, והזמין את זיידל לביתו לכוס תה. בהזדמנות זו גילה לו זיידל שאין לו ידיעה במוסיקה, ופדהצור החל ללמדו את הסולמות הראשונים. פירסומו של זיידל הלך וגדל, ופעם — באחד מביקוריו אצל ה„רבי" במאַקאַרוב, כאשר עבר לפני התיבה בשבת וקרא בתורה — הזמינו ה„רבי" לחדרו ואמר לו: „הנח, זיידל, את סחר הקמח לאחרים והיה חזן, כי לכך נוצרת. סדר לך להקת משוררים, ואני מברך אותך שתמצא חן בעיני הבריות". חזר זיידל לביתו, חיסל את עסקיו והחל בחזנות, כמצות ה„רבי". כך נעשה זיידל לחזן, הלך מחיל אל חיל באמנות התפילה וחיבר מנגינות שיצא להן שם בעולם. בני העיר ורבים מהעיירות הסמוכות החלו נוהרים לשמוע אל תפילתו של הכוכב החדש שדרך בשמי החזנות, והרבו לדבר על גאוניותו וחידושיו הנפלאים.

בימים ההם פרצה מחלוקת בעיר זאסלאב בשאלת החזנות. שלחו הגבאים היריבים ל„צדיק" המאַקאַרובי ועל פיו הזמינו את זיידל מראדומישל. הוא הגיע בראש חודש אלול תרמ"א (1881) לזאסלאב, ובאותו יום ערך תפילת יום־כיפור קטן שעשתה רושם חזק על כל הקהל. הוסכם איפוא בין היריבים למנותו חזן בבית־הכנסת הגדול במקום הצדיק ר' מרדכי הנודע, והשלום הושב על כנו בעיר. זיידל החל אז להתייחס באחריות רבה לתפקידו ובמוחו החלה מנקרת השאלה: מה יעשה אחרי הימים הנוראים במקהלה, שעה שאין לו יותר מ„יתברך" אחד? משנוכח זיידל שעליו להתפרנס מחזנותו, החל בכוח הצלחתו בזאסלאב ללחון לחנים חדשים. הוא הפתיע את קהל המאזינים ושמו יצא בסביבה. אז שלחו בני רובנה אליו והזמינו אותו אליהם והכתירוהו כחזן בבית־הכנסת הגדול.

בתקופת ישיבתו ברובנה התחזקו שאיפותיו של זיידל במוסיקה. ההכרח ליצור בשביל מקהלתו גרם שירבה לחדש ביצירה, וכוחו עמד לו גם בכך. חוויה מיוחדת היתה לו כשמקהלתו שרה את יצירותיו שלו בהדרכתו.

בשנת 1884, כשעזב ניסן בלזאֶר את קישינוב ועבר לברדיטשב, יעץ ניסן להזמין את זיידל במקומו. כשנתיים ארך המשא־ומתן בין קהילת קישינוב לבין זיידל, שקשתה עליו פרידתו מרובנה, עד שהסכים לעבור לקישינוב, בה ישב עשר שנים. בשנת 1896, כשעמדו להנהיג תיקונים „ריפורמיים" בבית־הכנסת הגדול בקישינוב, עזב זיידל את העיר ונתקבל כחזן בבית־הכנסת העירוני בברדיטשב, במקומו של ירוחם הקטן, וכיהן שם שבע שנים. גם בברדיטשב נתחבב זיידל בתפילתו, זמרתו ולחניו הלבביים ורחש לו אלפי מעריצים. הוא גילה בברדיטשב כשרונות מוסיקאליים גדולים וחיבר יצירות מענינות בנעימה יהודית־חסידית לתפילות שבת, חגים וימים נוראים, — ניגונים שטעמם עמד בם וריחם לא נמר עד היום.

מברדיטשב יצא זיידל ללונדון ב־1903 וכיהן שם כחזן בבית־הכנסת „מחזיקי־הדת". רבים נהרו גם שם לשמוע אל תפילתו. הוא הסעיר את הרוחות בלחניו ובערבי הנגינה שערך והעתונים מלאו תהילתו. כעבור שנה, ב־1904, כשחזר לרוסיה, עיכבוהו בלבוב (גאליציה) והזמינוהו כחזן בבית־הכנסת ה„פורשטאדטי". כך נשאר זיידל לזמן־מה בלבוב, עד שגברה עליו דרישתה של קהילת רובנה לחזור אליה. ב־1911 חזר זיידל לכהונתו ברובנה, שהיתה חביבה עליו, והוא אז כבר כבן

חמשים וחמש. בני רובנה ראו זכות גדולה לעצמם שזיידל „שלהם" חזר אליהם.

ברובנה תיכנן את נסיעתו לאמריקה, מקום שם התרכז קיבוץ יהודי גדול, וב־1914 הגיע לניו־יורק. החזנות באמריקה לא הניחה את דעתו והוא אמר לחזור לאירופה, אבל הכבוד הגדול שזכה לו שם והפירסום שניתן לו עיכבוהו, ובינתיים פרצה מלחמת־העולם הראשונה ושמה לאַל את תכניותיו על עזיבת אמריקה. כיון שמשפחתו נמצאה בוינה, ביקש לעבור אליה לפי הצעה שקיבל מאיגוד החזנים שם. אולם משנתפרסמה הידיעה על כך בעתונים, מיהרו ידידיו ומעריציו יחד עם רבנים וחזנים גדולים ונכנסו בדברים עם זיידל ויצרו קרן מיוחדת להוצאת חיבוריו, פרי יצירתו במשך ארבעים שנה, כדי להבטיח את קיומו לעת זקנתו. זיידל נתן את הסכמתו לדבר וגמר בלבו להישאר באמריקה. אז נוצר „ועד אוצר הנגינה של זיידל רובנאָר", והוא העביר את משפחתו אליו וחגג את חתונת הזהב שלו. כעשרים שנה חי זיידל אחרי זה באמריקה ונפטר בשנת 1943 בגיל 87.

זיידל רובנאָר, מגדולי החזנים, קנה לו את עולמו בשירתו ושמו ינון בעולם החזנות והמוסיקה היהודית.

מ. ש. גשורי

צדיקים וחסידים וניגוניהם

עוד בימים רחוקים נשמעו ברובנה — מלבד תפילות חזנים ומשורריהם — גם קולות נגינה עממית של צדיקים וחסידים, שכבשו לבות המוני העם ומשכום לחסידות ולנגינה כאחד. לנגינה היתה השפעה רבה על יהודי העיר, והיא הובאה לרחוב היהודי על ידי הצדיקים והוסיפה השראה והתלהבות. מייסד התנועה החסידית, ר' ישראל בעש"ט (ת"ס—תק"ך), שקבע את מושבו במז'יבוז' שבפודול, פרש את רשתו גם על ווהלין, ומסתבר שהיה עובר על פני ישובי היהודים בגליל ווהלין (ודאי גם על פני רובנה וסביבתה) ומגבר חיילים לחסידות, שהטביעה את חותמה על יהודי התקופה.

נגינת ר' דוב־בר המגיד (תס"ד—תקל"ג)

אם בימי הבעש"ט לא הורגש עדיין כוחה של הנגינה החסידית, הנה בימי יורשו ותלמידו הגדול ר' דוב־בר, „המגיד" ממז'יריטש ומרובנה, שאליו עברה ראשות התנועה, ובגלל ישיבתו ברובנה ובמקומות אחרים בווהלין עבר גם מרכז החסידות מפודול לווהלין (הקרובה לפודול), — נתעצמה הנגינה החסידית מאד־מאד. אכן, ר' דוב־בר היה מוסיקאלי במידה רבה, אלא שנמנע מזמרה בתקופת פרישתו, בהתמסרו לתעניות וסיגופים תוך לימוד תורה והתעמקות בקבלה. רק לאחר שהבעש"ט הוכיח לו כי עבודת־השם לא תיתכן מתוך עינוי ועצבות, אלא מתוך שמחה והתעוררות הנפש — שינה את טעמו, ומאז היתה אצלו השמחה עיקר בעבודת אלוהים, והיא שהשפיעה עליו להגביר חילו בחיבור ניגונים וזמירות המושרים עד היום על ידי חסידים. לדעתו של ר' דוב־בר — „השמחה נמשכת מעולם התענוג, שהוא רוחני, בלתי מושג. והוא עליון עד מאד הנקרא קודש." הוא היה אומר: „בכלל צריך אדם להיות שרוי תמיד בשמחה, כי העצבות היא מניעה גדולה לעבודת הבורא, ואפילו אם נכשל ח"ו בעבירה, לא ירבה בעצבות ויבוטל מהעבודה, רק

שיתעצב על העבירה ויחזור לשמוח בהבורא" *. והשמחה שלובה בזמרה. כך מופיע המגיד עם החבורה המוסיקאלית של הבעש"ט ומשמיע את ניגוניו במסיבות הבעש"ט ותלמידיו, שעברו ממנו לבנו ר' אברהם ה„מלאך" ולנינו הצדיק ר' ישראל מריז'ין, שעבר אחר כך לשבת בסדיגורה, ואל צדיקים אחרים. יהודי רובנה, ש„המגיד" ישב בתוכם משך שנים (בהפסקה מסוימת), קלטו את ניגוניו וזמרתו חדרה ללבותיהם בקדושה.

בימי שבתו של ר' דוב־בר ברובנה חלו זעזועים קשים בחסידות לרגל הניגודים מצד ה„מתנגדים", ותלמידיו היו באים אליו לטכס עצה. רובנה היתה ראש פינה לכינוסי תלמידיו ובה הוכרעו ענינים חיוניים שעמדו ברומו של העולם החסידי. בניסן תקל"ב פרצה מלחמה גלויה בין החסידים והמתנגדים, אחרי שהגר"א מוילנה וסיעתו החרימו את החסידים. בקיץ אותה שנה נתכנסו תלמידי „המגיד" ברובנה לדון במצב ובדרך בה ימשיכו מול הסכנה לתנועתם. בין ראשי המדברים באותה עצרת היו גם צדיקים מליטא ורייסן: ר' מנחם־מנדל מויטבסק, הרב מליאדי — מייסד חב"ד, ר' אברהם מקאליסק, ר' לוי־יצחק מברדיטשב־פינסק ואחרים, ובה הוחלט על עמידת החסידות בעוז נגד אויביה. גם במקרה זה לא נעדרה הזמרה שעודדה את הרוחות. „המגיד" לא האריך ימים אחרי זה ונסתלק בעיירה אניפולי בי"ט כסלו תקל"ג.

ר' זוסיה מאַניפולי ברובנה

אחד מחשובי תלמידיו של „המגיד", שישב במחיצתו משך שנים ברובנה וספג מרוחו וזמרתו, היה ר' זוסיה (הוא רבי זישא מאַניפולי). הוא התהלך בקדושה, כל דיבורו היה בניגון, חיבב את הזמרה ותמיד עסק באמירת תהילים בנעימה. אגדות רבות נרקמו עליו ברובנה ובמקומות אחרים.

ר' לייב בן־שרה (שרה'ס) ת"צ—תקנ"א

הצדיק ר' לייב שרה'ס, אף הוא היה איש־רובנה, אחרי שישב בה שנים רבות והיה אחד ממנהיגי החסידות. שונה היה ר' לייב לגמרי מחבריו המנהיגים, שלא השאיר אחריו לא ספרים ולא מאמרים בודדים, גם לא התבלט בהפצת החסידות, אלא היה מתווך בין ל"ו הצדיקים הנסתרים לבין המון העם. במכתב־המלצה של „המגיד" ממז'יריטש * הוא ממליץ על „איש הנקרא בפי כל ר' לייב שרה'ס מרובנה, העוסק במצוה רבה שאין למעלה הימנה", והוא נעשה בעיני העם לאיש קדוש וטהור. הפנטאסיה העשירה של החסידות הקימה מסביב לאישיותו של ר' לייב עולם מלא של אגדות מפליאות, כאיש המשנה תמיד את מקומו, עובר מעיר לעיר במהירות נפלאה, בקפיצת־הדרך, ומקבץ מעות בשביל ה„נסתרים" מן הצדיקים שבימיו. לתכלית זו היה נוסע גם ל„ירידים", פעם לברדיטשב, פעם ליאַרמולינץ ועוד, ופותח למשך ימי ה„ירידים" חנות קטנה, שהיתה כמעט ריקה (מכאן השם לחנויות עניים „חנותו של ר' לייב שרה'ס"). דמיון החסידים יצר עליו הרבה ספורי מעשיות נפלאים וזכרו נשאר חי בקרב העם עד היום. אשתו, שהתפרנסה מחנות קטנה וכלכלה את ביתה בדחקות, ישבה ברובנה, שעה שר' לייב נדד ממקום למקום. בעיר נשארו

---

* עיין „מגיד דבריו" ליעקב לז.

* „דרכי ישרים" לרמ"מ מפרמישלן, בסוף הספר.

צאצאיו של צדיק זה (בני משפחת בהר״ל — ר״ת: **בני הרב ר׳ ליב** — התיחסו על יוצאי חלציו). מפאת בריחתו מהפרסום אין מייחסים לו חלק בניגוני חסידים.

רובנה — מרכז לחסידים

מאז לא שימשה רובנה מקום מושב לצדיקי החסידים. אמנם, בעיר נראו לעתים קרובות פני הצדיק רבי פינחס מקוריץ, שהיה מליץ־יושר לניגוני החסידים; של הצדיק ר׳ יעקב־יוסף מאוסטראָה („רב ייבי״) ואחרים מתלמידי הבעש״ט וה„מגיד״, שעשו הרבה להפצת החסידות. צדיקים מסוגו של ר׳ יעקב שמשון משאָפּטובקה, שעלה לארץ־ישראל והתישב בה, טיילו ברחובות רובנה ורוחם כבר מעבר לגבול. אכן סביבתה של רובנה היתה שופעת צדיקים ובני צדיקים, שמשכו אליהם המוני חסידים לשבתות וחגים, הניגון החסידי נשמע ברמה, וניגוני־ריקוד חסידיים הרקידו את ההמונים והכניסו רוח שמחה בחיי החול האפורים של כל ימות השנה.

חלק ניכר מבני העיר נטה לחסידות, שהיכתה שרשים חזקים במקום. לחסידי שושלות ידועות היו ברובנה „שטיבלאַך״ משלהם: של טריסק, מאקארוב (משושלת צדיקי טשרנוביל), סטיפאן, בראָזנה (מבית הצדיק ר׳ מיכל מזלוֹטשב), סטולין (מבית קרלין), אוליק ואחרים, ובהם נשמעו ניגוני טאלנה, טשרנוביל, מאקארוב, טריסק — ניגוני ר׳ מיכל מזלוֹטשב ומניגוני קרלין־סטולין, ישנים וחדשים. הניגונים היכו גלים בלבות החסידים ומקורביהם ביחוד בימי שבתות וחגים, שלא לומר כבר כלום על הימים הנוראים, בהם עברו לפני התיבה מבחירי הש״צים שידעו פרק בשיר.

מזמן לזמן נראו ברובנה פני צדיקים שבאו לבקר אצל צאן־מרעיתם והתאכסנו אצל נכבדי החסידים שבעיר. אז רבתה התכונה של מבקרים בהמון גם מהעיר וגם מהסביבה עם עריכת מסיבות וסעודות קדושות, שבהן נשמעו הניגונים לרוב מפי הגבאים ויודעי נגן מבני המקום.

אכן, חיי החסידים ברובנה היו שופעים שמחה ונגינה והתעלות הרוח.

מ. ש. גשורי

המגיד ממזי׳ריטש ומרובנה

ר׳ דוב־בר נולד בעיירה טורטשין *, הסמוכה לעיר לוצק שבווהלין, בשנת תס״ד־ע (1704־10) לאביו ר׳ אברהם פרידמן, מלמד עני אך מיוחס גדול, שלפי עדותה של „מגילת יוחסין״ ** נמשך יחוסו מ„רבנו הקדוש״ מחבר המשנה. גם אילן היחוס של אמו היה גבוה מאד וראשו מגיע עד ר׳ יוחנן הסנדלר. בקשר לכך מספרים עובדה מאלפת מתקופת ילדותו של המגיד. פעם פרצה דליקה בעיירה ובית אביו עלה באש. בראות הילד, שהיה אז כבן שמונה שנים, כי אמו נעצבה מאד, אמר לה: „כלום יש להצטער כל־כך על בית שנשרף?״ אמרה לו: „חס ושלום, לא על הבית שנשרף אני מצטערת, אלא על כתב־היוחסין שלי שנשרף, ואילן היחוס שלי היה עולה עד ר׳ יוחנן הסנדלר״. השיב הילד: „אם כן, יתחיל יחוס חדש ממני״.

* לפי מקורות אחרים נולד בעיירה לוקאטש שבווהלין.
** סו׳ מים חיים.

המגיד ממזז׳יריטש ומרובנה

ואמנם התחיל יחוס חדש מר׳ דוב־בר. אביו שלח את בנו זה, שחונן בכשרונות בלתי מצויים, לישיבות שונות ללמוד תורה. בישיבה הגדולה של הגאון המפורסם בזמנו ר׳ יעקב־יהושע, אב״ד בלבוב ובעל „פני יהושע״, השתלם בידיעת התלמוד ושמו הלך לפניו כלמדן גדול, בקי וחריף. כתב חיבורים רבים וחשובים בעניני דרוש תורני וחסידות, שנישאו את שמו בעולם, וכן העמיד תלמידים רבים ידועי שם, שמנו את יחוסם, תורתם וחסידותם מהמגיד.

בטורטשין עיר מולדתו נשא ר׳ דוב־בר בת תלמיד־חכם לאשה, וכדי למצוא מחיה לביתו אחז במקצוע אביו והיה למלמד בכפר הסמוך. בבדידות הכפר ההוא היתה שעתו פנויה להתמסר לקבלה בכלל ולשיטת האר״י בפרט, התחיל לצום ולסגף את גופו ובכלל פרש מן החיים *. בכפר סבל מחסור גדול והמשיך במקצוע המלמדות בטורטשין ואחר זמן מה עבר לרובנה לגור וללמד שם.

בעולם החסידים מכנים אותו „המגיד ממזז׳יריטש״ על־שום ישיבתו בה במשך שתים־עשרה שנה (תקכ״א—תקל״ב). ממנה הפיץ ברבים את תורת החסידות לאחר פטירת הבעש״ט, אולם כידוע ישב המגיד במקומות רבים אחרים בווהלין ופודוליה, וביחוד ברובנה, שבה התגורר לפני תקופת מזז׳יריטש ואחריה וחתם בשם „המגיד מרובנה״. ה„קלויז״ הישן ברובנה, בו למד והתפלל ר׳ דוב־בר נקרא על שמו. על

* שבחי הבעש״ט.

קביעת מושבו הראשון ברובנה רווח בקרב ציבור החסידים הסיפור הבא:

פעם התאכסן בטורטשין ר׳ יוסקה בעל „יסוד יוסף״, שהיה חתנו של הרב ר׳ אהרן מרובנה. שמע ר׳ יוסקה באכסניה מעבר למחיצה קולו של מלמד המתעסק בשני תלמידים, נהנה מאד מהסברותיו החריפות, ולא נתקררה דעתו עד שנכנס אליו, קיבל את פניו ושוחח עמו בדברי תורה, ונוכח לדעת שהוא למדן גדול ובקי בנגלה ובנסתר. כאשר חזר הביתה סיפר ר׳ יוסקה לחותנו, שמצא בטורטשין תלמיד־חכם גדול ויחיד במינו המכלה כוחותיו במלמדות. הרב ר׳ אהרן, שהיה עשיר גדול ומחזיק ותומך בלומדי תורה, שלח מיד להביאו אליו. אולם ר׳ דוב לא הסכים לעזוב את תלמידיו באמצע ה„זמן״ ורק אחר־כך נאות לעבור לרובנה, ששם נתן לו ר׳ אהרן דירה ב„רחוב הכביש״ ומזונות קצב לו די סיפוקו, שיוכל לשבת במנוחה על התורה ועל העבודה.

בדרך כלל אין ידיעות מפורטות על חיי המגיד בתקופה שלפני פגישתו עם הבעש״ט, ואין יודעים בדיוק כמה ארכה ישיבתו ברובנה. אולם לפי מידת עירנותו והתערבותו בעניניה הציבוריים של העיר ופירסום שמו בין תושבי המקום, שאף לידיעת השלטונות הגיע, ניתן לשער שהיתה זאת ישיבה ממושכת באופן יחסי. תעיד על־כך העובדה הבאה, שבגללה נאלץ ר׳ דוב־בר לעקור מרובנה ולתור לו אחר מקום ישיבה אחר.

הדוכס מרובנה תיקן תקנה בדבר תשלום מס גבוה על מלח. לא היתה דעתם של ר׳ דוב־בר ור׳ אהרן נוחה מתקנה זו והביעו את יחסם השלילי. משהגיעה השמועה על־כך לאזני הדוכס, חרה אפו ורצה להענישם במלקות, עקרו שניהם רגליהם מרובנה עד יעבור זעם. יתכן מאד, שאלמלא ירט הדרך לנגדו בכגון זה, עשויה היתה רובנה, מקום מושבו הקבוע הראשון של המגיד, להיות לעולם החסידות מה שהיתה מז׳יריטש ברבות הימים.

אחר הדברים האלה התישב ר׳ דוב־בר ישיבת ארעי בעיירה הקטנה קריפה (גורינגרוד) הסמוכה לרובנה, נתקבל בתורת מגיד בערים קוריץ ורובנה, והיה נוסע ועובר בערים שונות של ווהלין ופודוליה ודורש בפני קהל בבתי מדרשות. בימים ההם נתפרסם הבעש״ט, שעורר את העם לעבודת אלהים „מתוך שמחה״, ותורתו המבוססת על מציאות היסוד האלהי באדם ובכל היצירה, גם בטוב וגם ברע, מצאה קרקע פורה בקרב ההמונים, שנאנחו מר תחת עול שיעבוד כפול, חילוני ודתי גם יחד, שכן חמורה ונוקשה היתה שיטתם של הרבנים והגאונים באותם הימים.

נוכח התפשטותה המהירה של תנועת החסידות בקרב העם, התעוררה „התנגדות״ בקרב הרבנים, שחרדו לאחדות ישראל ולשלימות תורתו. עוד בחיי הבעש״ט נשמעה התמרמרות נגד תורה חדשה זו, אך זו היתה התנגדות סבילה בלבד. אולם בימי „המגיד״, עם שגשוג התנועה, יצאו המתנגדים בקולות אזעקה, הפיצו כתבי־פלסתר מלאי חירופים וגידופים נגד ר׳ דוב־בר וחסידיו, ולא נתקררה דעתם עד שבחודש ניסן תקל״ב השפיעו הרבנים על הגר״א מוילנא לחתום על ה„חרם״ נגד ראשי החסידים וכל הנוהרים אחריהם.

בגלל הרדיפות והחרמות מצד „המתנגדים״, נאלץ היה ר׳ דוב־בר בסוף ימיו לעבור ממקום למקום. לאחר ישיבה נוספת ברובנה חי בימיו האחרונים באנופולי ושם נפטר בי״ט כסלו תקל״ג ושם נטמן.

בן־ציון ח. אֵילוֹן

ר׳ דוב־בר המגיד ואגרותיו

בתולדות החסידות נתפרסם שמו של ר׳ דוב־בר המגיד ממז׳יריטש (ווהלין), הוא גם המגיד מרובנה, שישב קודם בטורצ׳ין ואחר כך בקוריץ. תחילה ישב ר׳ דוב־בר ברובנה, אחר כך קבע את מקומו במז׳יריטש גדול (לפנים במחוז קוריץ ואחר כך במחוז רובנה) ושוב בא לעת זקנתו לרובנה. אין לומר בודאות כמה זמן ישב ברובנה, אך יש יסוד להשערה שבילה שנים רבות ברובנה, שם נערכו כמה כינוסים חסידיים אצלו, שריכזו את מאורי החסידות מתלמידי הבעש״ט ומתלמידיו הוא. מתוך האמור להלן נראה שישב גם בעיירה טוטשין.

הרב ר׳ אהרן־שמואל הכהן, בנו של הרב נפתלי־הרץ אב״ד ה„קלויז״ באוסטראה, שכיהן כאב״ד בעיירה סטאָפן, ואחרי כן ב„קלויז״ אוסטראה ובסוף ימיו מילא את מקום אביו בשדה־לבן (נפטר שם בשנת תקע״ד), היה מחסידיו הנלהבים של ר׳ דוב־בר ובספרו „יצוה הכהן״ מביא כמה פעמים דברי תורה ששמע מפי „הרב החסיד האלוקי מו״ה דוב־בר זללה״ה ומציין ביראת כבוד וקדושה: „עוד בילדותי הייתי מצוי לפני מורי ורבי ב׳—ג׳ שבועות בכל שנה בהיותו מקום כבודו בק״ק טוטשין ובק״ק ראווני, סמוך למקומי בק״ק סטפן שהייתי שם כמה שנים וישבתי על כיסא הרבנות״. הרב הזה מביא בהקדמתו לספרו השני „קורא מראש״ על מדרש רבה „הייתי מצוי לפני הרב החסיד מו׳ דוב־בר זללה״ה כמה פעמים בשנה בהיות אור תורתו זורח בק״ק ראווני וטוטשין״.

ב„אגרות הקודש״ שב„התמים״ לתנועת החסידות החבדית, תמוז תרצ״ז, מובאים אגרות של המגיד מרובנה משנת תקל״ב: א) מן א׳ תולדות תקל״ב (1771) הפותח: ראבנה, מהרב המגיד (ר׳ דוב־בר) להרב ר׳ שניאור זלמן (הוא הרב מליאדי). ב) מכתב אחר הנזכר שם מן ג׳ ויצא תקל״ב מהרב המגיד (הכונה לר׳ דוב־בר) לבנו הרב ר׳ אברהם מראוונא. ג) במכתב ממוצש״ק פ׳ שמות תקל״ב מראוונא — לעקרת ביתו. ד) באגרת מן ד׳ ויקרא תקל״ב בראבנא להר״ר זישא (הכונה לר׳ זישא מאניפולי) כותבים לו שיבוא לרובנה בפקודת האדמו״ר (המגיד מרובנה), כי יש ענין גדול. ה) לאותו ר׳ זישא כותב המגיד מרובנה שנית ביום ג׳ אמור שנת תקל״ב. ו) במכתב מן ה׳ בעלותך כותב המגיד מראוונא לחברו ובן גילו הרר״י הכהן. ז) ביום ה׳ פ׳ שלח מראוונא לבן המגיד ר׳ אברהם, וח) אגרת מן ה׳ פ׳ ואתחנן שנשלח מאניפולי, שם נפטר המגיד בי״ט כסלו תקל״ג.

בספר „תולדות החסידות״ לשמעון דובנוב, חלק א׳ אנו קוראים: „בקיץ תקל״ב, תיכף אחרי הכרוז הידוע בברודי המגיב בחריפות גדולה נגד התנועה החסידית הבעש״טית שבראשה עמד המגיד המז׳יריטשאי, נתאספו תלמידי המגיד בעיר רובנה, ששכן שם רבם בסוף ימיו, לטכס עצה מה לעשות בשעת סכנה לקיום התנועה החסידית וראשי המדברים באסיפה זו היו הצדיקים מליטא ורייסין (רוסיה הלבנה)״.

מתוך מכתבו של הרב שניאור זלמן להרב הצדיק ר׳ אברהם קאליסקר אנו יודעים שהם נסעו יחד לרובנה בקיץ תקל״ב לרבם הגדול ר׳ דוב־בר המז׳י־ריטשאי (אז ברובנה) ושהרב המגיד שלח אותם משם לויכוח עם המתנגדים בחורף תקל״ב שנתקיים בשקלוב. משקלוב נסעו לביתם ובקיץ חזרו לרבם לראוונא

(לפי „בית רב"). בקיץ ההוא התודעו תלמידי ר' דוב־בר ברובנה, וביניהם היה ר' לוי יצחק מברדיטשב ואחרים ור' שניאור זלמן שהיה משלים העשירי למנין. שם, ברובנה, התיעצו ודנו באריכות ויצאו בחרם על רודפיהם.

ואמנם באחד ממכתביו של הרב שניאור־זלמן לר' אברהם קליסקר הוא מזכיר שנסע אתו יחד לק"ק ראוונע לרבנו הגדול בקיץ תקל"ב, שם נאספו כולם לק"ק ראוונע לטכס עצה. וגם המגיד מזלוצ'ב (ר' מיכל) היה שם בעת ההיא.

בספר „דרך אמונה" לרבי מנחם מנדיל בעל ה„צמח צדק" (בסוף חלק ג') מביא ר' מנחם מנדל: „שמעתי מרבנו ז"ל (הכוונה להרב מליאדי) לפני הסתלקותו שבן המגיד ר' אברהם (המלאך) היה בא מחוואסטוב לאביו ברובנה בעש"ק וביום א' היה חוזר לביתו".

ר' אלימלך האדמו"ר מליז'נסק (אחיו של ר' זישא מאניפולי) היה מכנה את ר' דוב־בר בשם „המגיד מראָוונע" (עיין „נועם אלימלך" פרשת וישב ועוד).

ר' דוב־בר נתן הסכמה לספר „הלכה פסוקה" לרב ר' טודרוס מרובנה בשנת תקכ"ה (1765). הוא נהג לחתום „דוב־בר בר' אברהם" והיה מוסיף את מקום מושבו.

בשות"ש של הרב שניאור זלמן המובאות ב„שולחן ערוך" שלו ישנה תשובה מיוחדת ל„המגיד מראוונע".

ליקט משה צינוביץ'

ר' לייב שרה'ס*

ר' לייב בר' יוסף מרובנה, שנקרא בפי כל בשם לייב שרה'ס, על שם אמו שרה (נראה שאביו מת עליו בילדותו וכינוהו בשם אמו), נולד בשנת ת"ץ, לערך, ומקובל כאחד מצדיקי דורו שהלך בדרכי הבעש"ט. הוא לא נמנה על תלמידי הבעש"ט ואף לא על תלמידי המגיד ר' דוב־בר שנהרו אליו לרובנה ולמז'יריטש, אך ביקר פעמים רבות בביתו של המגיד כבן עירו רובנה. שלא כחסידי הבעש"ט הגדולים הראשונים, לא השאיר ר' לייב אחריו ספרים ולא מאמרים בודדים. הוא התנגד לדבר, כי לדעתו אין הצדיק צריך „לומר תורה" ברבים, מעשיו עצמם צריכים לשמש תורה שלימה. לא כדי לשמוע תורה נסע אל המגיד, אלא במטרה לראות את מעשיו, לראות כיצד הוא פושט את אנפלאותיו ואיך הוא קושרן (עיין סדר הדורות החדש).

היה זה איש מיוחד בצדקתו ובהליכותיו, והוא האריך ימים אחרי הבעש"ט והמגיד. החסידות התפתחה לעיניו וגם נשתנתה הרבה בלי שיקח חלק ממשי בצמיחתה. הפצת החסידות בעם הניח לחבריו שהתמסרו לכך, ואילו הוא עצמו נעשה שתדלן, מתווך ודואג ל„ל"ו הצדיקים הנסתרים" שהפך למפרנסם. אומרים שבכל דור ודור נמסר תפקיד אספקת צרכיהם של צדיקים נסתרים אלה לאחד מצדיקי הדור, והראשון שהוטל עליו הדבר היה ר' לייב שרה'ס. הוא, ר' לייב,

* הדברים מבוססים על מאמריהם של: ש. א. הורודצקי; כתבי יעקב ווסרמן, „השלוח" כרך י"ג, עמ' 481; והערות בפנקס רובנה לצ. הלר.

ידע את מקומו של כל אחד מהם, יוצא ובא ביניהם, ופוגשם בשדה, ביערות, בידידים בברדיטשב, ירמולינץ, לנטשנא ובמקומות אחרים. הוא היה מקבץ מעות לסיפוק צרכיהם מהמוני בית־ישראל הנתבעים ונענים, ולתכלית זו נמצא בידו מכתב המלצה מאת המגיד שמעיד על ישרו וצדקתו של ר׳ לייב ומטרת התרומות שהוא מקבץ בצורה סתומה. וזה לשון המכתב ככתבו*:

„הנני מן המודעים גדון האיש הנוכח ה״ה התורני הרבני מוה״ר יהודה לייב בהר״י יוסף, איש הנקרא בפי כל ר׳ לייב שרה׳ס מראווני, העוסק במצוה רבה שאין למעלה הימנה, כאשר יפרש שיחתו באר היטב פה אל פה, דברים שאין להעלותם על הכתב, בכן אם יראוהו אנשים המקשיבים לקולי וסרים למשמעתי, עצתי אמונה להיות לו לעזרו ולסעדו ולהתאמץ את עצמו בכל מיני התפעלות, הן בגופם הן בממונם, כי מעיד אני עליו שאין בדבריו שום נפתל ועקש ועולה לא נמצא בשפתיו, וירא את ה׳ מרבים, ואין לך מצוה גדולה מזו. ונבון יבין לאישורו להיות מן זריזין המקדימין, ובודאי שכרו יהיה כפול. ולאשר שבטוח אני במידת טוביה שדברי המועטין יחזיקו כמרובין, אמרתי לקצר, וכל טוב מהם לא יבצר, וה׳ הרועה אותם מעודם יברכם כנפשם ומאודם.

הכ״ד דורש שלומם היטב דוב בער במוהר״ר אברהם זצלה״ה מ״מ דק״ק מעז׳יריטש ודק״ק קאריץ״.

ר׳ לייב נעשה קדוש והיו שתלו בו כל מיני מופתים ונסים ואגדות רבות התהלכו עליו בין ההמונים. אמרו שהוא יודע סוד קפיצת־הדרך, רואה ואינו נראה, ומופיע בפני יוסף השני, קיסר אוסטריה, ומבטל גזירות רעות על ישראל, שהקיסר ושריו יוזמים להעביר את ישראל על דעת קונם ולהשכיחם מתורתם.

אשתו של ר׳ לייב החזיקה חנות קטנה ברובנה ופירנסה את נפשה וילדיה. ר׳ לייב עצמו היה בא לביתו לעתים רחוקות. ועוד אומרים ששני בניו של ר׳ לייב, שכפי הנראה ישבו ברובנה, קבורים בבית־העלמין ברובנה, ואילו הוא עצמו, שהיה נודד ממקום למקום, ונפטר בשנת תק״ס באלטשיקוב הסמוכה לבאר (בפודול) נטמן שם והיו מרבים לעלות ולהשתטח על קברו ולהתפלל שם.

משה צינוביץ

רבני רובנה ודייניה

אין ספק שמאז נקלטה עדה יהודית ברובנה היו לה רבנים ודיינים — רועי העדה שעמדו בראשה ופיארוה. ואמנם ידוע שעל כסא הרבנות ברובנה ישבו רבנים מפורסמים, אנשי־תורה ושם ושימשו בכתר רבנים ודיינים בזמנם. שמות הרבנים מהמאות שחלפו ודאי הופיעו בפנקס הקהל הישן שנעלם, אך סגולותיהם נחקקו במעשיהם ובסדרי ניהולם את עדתם. ברם, מעטות הידיעות שנשארו עליהם גם מסיבת היעדרו של הפנקס הישן וגם בגלל עזבם את העיר לרגל עברם לקהילות אחרות שבהן האריכו לשבת או נפטרו שם ושמם נקשר בהן דווקא. בינתיים חלו

* כפי שמובא בספר „דרכי ישרים״ לר׳ מאיר מפרימישליאן.

חליפות ותמורות, רוחות הזמן ומאורעות התקופה עשו את שלהם ומחקו הרבה הופעות, מקרים, תקנות ופעולות שהיו קשורים ברבני העיר וחיי הקהל, ולאחרונה, עם חיסולה של קהילת רובנה בדורנו, אבדו כל המקורות שאפשר היה לדלות מהם ידיעות על רבני רובנה ודייניה.

אכן מחובתנו להעלות בספר הזכרון לקהילת רובנה לפחות את הידיעות שעלה בידנו ללקט מספרים וזכרונות על רבני רובנה, אם גם ברור שהרשימה לא תהיה אלא חלק מזה שראוי היה להיכלל בה.

ראשון למקורות על רבני רובנה הוא פסק־הדין של רבנים מפורסמים מפולין וליטא בענין הריב משנת תמ״ד (1684) בין קהילת אמשטרדם לבין הרב דוד לידה, ששימש בה זמן־מה אב״ד ונאלץ להתפטר מכהונתו. בין החתומים על פסק־דין זה מופיע הרב ר׳ מאיר הלוי אפשטיין בזו הלשון: „הקטן מאיר — בלאאמו״ר הרב הגדול מוהר״ר אברהם הלוי אפשטיין ז״ל החונה בק״ק ראוונע״ *. מכאן נמצאנו למדים שבמחצית השניה למאה הי״ז כיהן כרב ברובנה ר׳ מאיר הלוי אפשטיין. מסתבר שאחריו ישב על כסאו בסוף המאה הי״ז בנו ר׳ אברהם אפשטיין, שנדד לוינה והיה שם מלומדי בית־המדרש של השר הקצין שמשון ורטהיימר. בהמלצת השר קיבל ר׳ אברהם את הרבנות בראכניץ שבהונגריה ושם מנוחתו כבוד. לפי מקורות היה הרב ר׳ אברהם מגדולי הרבנים בדורו.

ר׳ אהרן בר׳ שמואל הכהן

ר׳ אהרן משתייך לראשית המאה הי״ח. נולד וגדל בבית אביו ר׳ שמואל, יהודי עשיר מיקירי העיר רובנה, וגם ירש ממנו הון גדול בכספים ונכסים, שידע יפה להשתמש בהם למעשים נעלים וטובים. הוא היה בעל־צדקה גדול וירא־שמים ויחד עם זאת בר־אורין ומוקיר רבנן. החשיב ביותר את לימוד התורה, ונדיבות לבו הגיעתו למעשים טובים ולפעולות קדושות בשטחים שונים בעירו רובנה. שמעו של ר׳ אהרן הלך לפניו בכל הסביבה וכמה סיפורים ומעשיות עברו עליו מדור לדור. שמו קשור בכמה רישומים בפנקס הקהל הישן של קהילת רובנה. כך מספר עליו בעל ה„פנקס״ האחרון, ר׳ צבי הרש הלר, כי ר׳ אהרן הוא שבנה בתק״ך (1760) בכספו את ה„קלויז״ הישן ליד בית־המדרש הגדול־הישן (אף הוא נקרא ישן) ולאחר שנים אחדות בנה על חשבונו את בית־המרחץ הציבורי. לפני מותו הוריש ר׳ אהרן לקהילת רובנה מספר חנויות במרכז המסחר הישן (ה„ברוֹם״), שאחת מהן היתה ידועה בשם „המשקל״, על שום משקל גדול שהותקן בה לשקילת סחורות, מאין משקל לכל חנוני. הדבר היה לטובת הכלל.

ר׳ אהרן נקרא רב, אך לא כיהן כמורה־הוראה, אלא כראש הדיינים בזמנו. בפסקי־דין משנת תקכ״ז ויותר מאוחר הוא חתום „אהרן הכהן חופ״ק ראוונה ואגפיה״. ר׳ אהרן מפורסם בין ראשוני החסידים ברובנה שהנהיג ב„קלויז״ שבנה נוסח ספרד ומנהגי חסידים אחרים, לפני שהחסידות נפוצה בעיר.

מסורה מספרת: פעם ביקר חתנו של ר׳ אהרן — הרב ר׳ יוסף, הידוע בשם הרב ר׳ יוסקה מרובנה, בעיירה טורצ׳ין (הסמוכה ללוצק) ומצא שם את ר׳ דוב־בר תלמיד הבעש״ט שעסק במלמדות. משהכיר את גדולת קדושתו ותלמודו,

* עיין מאמרו של הפרופ׳ אברהם פריימן בספר היובל לנחום סוקולוב, תרס״ד.

חזר לחותנו והציע לו לקראו לרובנה, ור׳ אהרן שמח להזדמנות והביא את ר׳ דוב־בר ל„קלויז״ שלו ללמד תורה וחסידות. מרובנה יצא שם לר׳ דוב־בר ותלמידים נהרו אליו ור׳ אהרן החזיקם ודאג להם בכבוד. לדעת ר׳ צבי הלר, מחבר „ראָוונער פנקס״, היו בין אלה: ר׳ לוי יצחק מברדיטשב, ר׳ זוסיה מאַניפולי, ר׳ שניאור זלמן הרב מליאדי, ר׳ לייב שרה׳ס הידוע, ר׳ אלימלך מליז׳אנסק ואחרים, שבזכותו של ר׳ אהרן ישבו ברובנה.

ר׳ אהרן ישב כל ימיו ברובנה, התעמק בתורה ובחסידות והירבה חסד עם הזולת, ורק לעת זקנתו נאלץ לעקור מעירו ונדד לטוטשין הסמוכה. לפי גירסה נתחייב ר׳ אהרן לפני הדוכס אדוני העיר באשמת השפעתו על קהל עדתו נגד המס הגבוה שהוטל על יהודי רובנה על ידי הדוכס, אך אין לדעת מה אמת יש בדבר. כשנה וחצי חי ר׳ אהרן בטוטשין ובה נפטר בשנת תקמ״ט (1789) בשם טוב של גדול וצדיק.

הרב ר׳ טודרוס בר׳ צבי

אחד מגדולי התורה של קהילת רובנה במאה הי״ח (ת״ק—תק״ם, לערך), היה מחבר הספר רב החשיבות „הלכה פסוקה״. הוא הרובנאי הראשון המופיע כמחבר ספר תורני. הספר מכיל ליקוט מכל הפוסקים, ראשונים ואחרונים: בית־יוסף, הרמ״א, הט״ז והש״ך ומשלו הוא. במטרה להקנות לכל אחד את מקור הדין לכל סעיף וסעיף בגמרא ובפוסקים, וזה בהסברה קצרה וכוללת על ידי „הפנים״, הנקרא אצלו „מקור הדין״, והוא רק חלק ראשון מחיבורו הכללי על ארבעה חלקי השולחן ערוך (עד סימן קכ״ב) ומוסב על „יורה דעה״ חלק א׳ — הלכות שחיטה, טריפות, מליחה, בשר וחלב ומאכלי עכו״ם. הספר נדפס בטורק״א, בתקכ״ה, נתפרסם מהר ונעשה יקר המציאות. בהסכמותיהם עליו באו גדולי הזמן: ר׳ חיים רפפורט, אב״ד לבוב, ר׳ יצחק הלוי הורביץ, רבה של ברודי, ר׳ אריה־לייב אב״ד קרמניץ, ר׳ נפתלי־הירץ אב״ד דובנא, הרב הרובנאי החריף ר׳ יצחק־אייזיק, האב״ד של אוסטראה ואחרים. החשובה שבהסכמות היתה זו של המגיד ממז׳יריטש ורובנה ר׳ דוב־בר, שכן היא מההסכמות היחידות שנתן „המגיד״ למחברי־ספרים. וזה נוסח ההסכמה:

„אנוכי הרואה ראיתי חד מן בני עליה ובידו מגילה עפה מנופה בי״ג נפה ועל קושיות חזקים. הנה זה בא ודרש דרש: תנא והדר מפרש ה״ה הרבני המופלא ומופלג מוהר״ר טודרוס הנותן אמרי ספר הלכה פסוקה. ואף שהיה דרכי להיות מן הנמנעים מליתן הסכמה על ספר, אמנם שאני הכא דאיכא פנים חדשות ועביד דינא לנפשי ומקצר את האמרים מן הפוסקים, כשמו כן הוא, כי יורה יורה ידין ידין וכי אמריו אמרי יראה הלכה והודאה והוא ראוי לעלות על מזבח הדפוס. המדבר לכבוד התורה תקכ״ה לפ״ק,

הק׳ דוב במהור״ר אברהם זצללה״ה מגיד מישרים

בק״ק מז׳יריטש ובק״ק קאריץ (וכן רובנה).״

יוצאי חלציו של ר׳ טודרוס מופיעים בשם משפחה רוזנטל.

הרב ר׳ יוסף (רבי יוסקה)

חתנו של הרב ר׳ אהרן הכהן, מגדולי דורו. יליד קוסניאטין ומתלמידיו

של ר׳ דוב־בר המגיד ממז׳יריטש ורובנה. חיבר את הספר „יסוד יוסף" על קבלה. לדברי צבי הלר איש רובנה, הוא שמשך את ר׳ דוב־בר לרובנה, לאחר שהכיר את גדולתו וקדושתו.

הרב ר׳ יצחק אייזיק

ישב על כיסא הרבנות ברובנה (ק"ך, לערך) ושימש מצ"פ בטוטשין ואגפיה. בנו של ר׳ שמואל מאוסטראה (נפטר בתק"ז) ומחשובי הפרנסים של ווהלין. משערים שהיה תחילה רב בקוריץ ולאחרונה עבר לרובנה. בא בהסכמות על ספרים, ביניהן הסכמתו לספר „הלכה פסוקה" לר׳ טודרוס, ביום כ"א סיון תקכ"ג (1763), לפי „מזכרת לגדולי אוסטראה".

הרבנים מאיר ויצחק אייזיק

שני בניו של ר׳ יוסף יוזפא, קצין ופרנס של מדינת ווהלין (נפטר בתקכ"ב), שכיהנו ברובנה כרבנים בשעתם.

הרב ר׳ מנחם מנדיל

בנו של ר׳ פייביש ביק (אב"ד לאַנטשנא). אביו היה ר׳ שמואל ביק, מגדולי ברודי. ר׳ מנחם־מנדיל כיהן אב"ד ברובנה בסוף המאה הי"ח והיה מפורסם למדי. בא בהסכמה על הדפסת „משנה תורה" להרמב"ם בשנת תקס"ב (1802; ברדיטשב). כן מופיעות הסכמותיו משנת תקס"ב על ספרים אחרים („שערי גן־עדן", „כד הקמח" ועוד) בצד הסכמותיהם של המאורות ר׳ בצלאל בן מאיר מרגלית מאוסטראה, ר׳ צבי אוירבוך מקרמניץ, ר׳ לוי־יצחק מברדיטשב ועוד. מגדולי התקופה ההיא, בציון תארו: „הרב המאור הגאון הגדול והחסיד הותיק המפורסם מנחם־מנדיל, חונה פה ק"ק ראווני". ר׳ מנחם־מנדיל היה תלמידו של המגיד ר׳ דוב־בר והמשיך בשיטתו.

הרב ר׳ חיים יעקב אב"ד רובנה

בנו של הרב זאב־וולף שכיהן אב"ד דובנא ונכדו של הגאון ר׳ נפתלי־הרץ, רבה של דובנא (נפטר בתק"ס). אין הרבה ידיעות על ר׳ חיים־יעקב מתקופת כהונתו ברובנה בשנות השלושים למאה שחלפה, אך ידוע שאחרי פטירת אביו, והוא אז עוד צעיר לימים, עבר לדובנא לשבת על כיסא אביו כאב"ד של דובנא בטענת „חזקה" (דובנא היתה אז יותר חשובה מרובנה), ונפטר שם בשנת תר"י (1850). ר׳ חיים־יעקב בא בהסכמתו על כמה ספרים חשובים.

הרב ר׳ ישראל דיין העיר

מסתבר שבשנת תק"ס, לערך, כיהן ברובנה כדיין ר׳ ישראל, שהיה ידוע בשם ר׳ ישראל הדיין. חתום על הדפסת הוצאה חדשה לתלמוד בבלי בדפוס שפירא בסלאבוטה בשנת תקס"א, יחד עם נותני ההסכמות: ר׳ שניאור־זלמן מליאדי, ר׳ לוי־יצחק מברדיטשב וגדולי הדור האחרים.

הרב ר׳ חיים אולסקר

רב ו„מגיד" ברובנה, גדול בתורה ובחסידות, מעמודי החסידים בזמנו. בנו של הרה"ג שמואל הלוי, רבה של ברודי ואחיו של רבי זאב הלוי, מחבר הספר

„חידושי הרז״ה". תחילה כיהן ר׳ חיים כמגיד באוסטראה ומשם נתקבל לשבת על כיסא הרבנות ברובנה. שמו יצא לברכה ברבים ובני עדתו כיבדוהו כראוי לו.

הרה״ג ר׳ יחזקאל לנדוי (אב״ד של ימפול שבווהלין) כתב עליו בספרו „צל״ח" (ציון לנפש חיה) למסכת פסחים דף ה׳: „רבה של רובנה ר׳ חיים אולסקר, מופלג בתורה וחסידות, ונשאלתי בתחילת בואי לק״ק ימפולי וכו׳".

חידושיו ותשובותיו של ר׳ חיים הובאו בספר הרז״ה הנ״ל. אחת התשובות שם בדיני „חדש" מסתיימת בלשון זו: „הדברים האלה המה יצאו מפי אחי הגדול החכם והשלם מוהר״ר חיים הלוי זלה״ה, הרב המגיד דק״ק ראָוונע וכן בדיני מכירת חמץ מובא שם שאלה מאחי הגדול המפורסם כב׳ מוהר״ר חיים הלוי ב״י, הרב המגיד דק״ק ראווני, והוא חתם על השאלה מנאי אחיך דש״ת בלב ונפש הק׳ חיים במו״ה שמואל הלוי זללה״ה".

ר׳ חיים בא בהסכמתו גם על הספר „הלכה פסוקה", שחיבר הרב הרובנאי ר׳ טודרוס וחתם: „הק׳ חיים בהרב שמואל ז״ל מברוד, מ״מ בראָוונע".

ר׳ חיים לקח חלק בהתיעצויות גדולי החסידות בימיו ולקולו האזינו רבים.

הרב ר׳ פסח בהרה״ק רבי בנימין

על רבה זה של רובנה ידוע מתוך מצבתו בבית־העלמין בווארשה (לפי ספר „נחלת עולמים" לשמואל יעוונין, דף 61 סימן קכ״ב). וזה התוכן החקוק על המצבה: „מטמון קודש. רב גדול ושר היום בישראל, קדוש מבטן, צדיק מנוער, חסיד מעודו, מה גדלו מעשיו ומה רב עמלו בתורה, קדוש ועניו, גידר גדר עומד בפרץ, השיב חימה ובעד עמו רחמים שאל, נתפס בעוון הדור ובא השמש בצהרים. ה״ה הרב הגדול הצדיק בוצינא קדישא חסידא ופרישא מ״ו פסח בן הרב החסיד קדוש מוה״ר בנימין ז״ל מראוונא, נין ונכד להאריה דבי עילאה איש האלוהים נורא מאוד ר׳ ליב שרה׳ס זצוקלה״ה, עלה אל האלהים ביום ג׳ כ״ד אלול תרל״ג לפ״ק תנצב״ה."

הרב מיאַסי — רבה של רובנה

בשנת תק״ץ, לערך, ישב על כיסא הרבנות ברובנה הרב מיאַסי (שמו לא נשתמר וכל הסיפורים עליו קשורים בשם „דער יאַסער רב"). הוא בא במקרה לעיר בעניני ירושה של קרובו ר׳ אברהם מאמציס, ונתבקש לכהן ברבנות של קהילת רובנה ואפילו זמנית. מסתבר שהרב מיאַסי היה בעל מעוף ואיש מעשה. בזמן הקצר שישב בעיר התחיל בהקמת בית־הכנסת הגדול והניח יסוד לבנין. שמו נשאר לברכה בקהילה.

הרב ר׳ שמואל ליפר (ר׳ שמוליק ברמקר)

מוצאו מכפר ברמק הסמוך לרובנה. בילדותו נתיתם מאביו ר׳ אהרן, ואמו, שהחזיקה טחנת־קמח, חינכה אותו ושלחה אותו ללמוד בישיבות. גדל הנער והיה למתמיד ובר־אורין, והוסמך לרבנות בידי גדולי הדור. אז נתנו בני רובנה עין בר׳ שמוליק והזמינוהו לשבת על כיסא הרבנות בעירם. נשא לו ר׳ שמוליק לאשה את בת הרב מאלכסנדריה ושמו ברובנה „ר׳ שמוליק ברמקר".

ר׳ אלימלך בליי הירבה לספר בשבחיו של הרב ר׳ שמוליק, שישב כרב

ודיין ברובנה כשלושים שנה — למן שנות השבעים למאה שחלפה עד ראשית המאה הנוכחית. הוא הציגו כלמדן גדול, מלא וגדוש תורה וחכמה ובעל מידות נעלות, ובכלל כאישיות רבנית מופלאה. היה חביב על ההמונים, אנשי „עמך", ומכובד על יהודים ולא־יהודים כאחד. הוא הצטיין באהבת־האמת שלו ובדיני ממונות לא נשא פני איש ולא היפלה בין יהודי לנכרי. היו מקרים שהשופטים הממשלתיים היפנו אליו לבירור ולסידור. כשבאו שני יהודים להתדיין בפניהם, היו אומרים להם: למה תבקשו את משפטנו כשיש לכם איש חכם־לב ורודף אמת וצדק כרבי שלכם, תסמכו על חריפותו ותפיסתו ומשפט הצדק שלו. לא אחת משכו נכרים את יריביהם היהודים אל הרב ה„ברמקי", בידעם שאין כמוהו שופט צדק ואמת. אגדות רבות התהלכו בקהל בחייו ואחרי מותו על מעשיו ושיפוטו.

הרב ר' חיים־יוסף ליפר

בנו של ר' שמוליק, שירש ממידותיו של אביו וישב על כסאו אחרי מותו כאחד הדיינים של רובנה. הקדיש מזמנו וכוחו לעסקי הציבור.

הרב ר' יצחק־שלמה יואל שרמן

נולד בשנת תר"ד לאביו הרב ר' שמואל, והוא נין ונכד להרה"ג ר' שלמה חריף מהרבנים המפורסמים במדינת רייסין. הרב שרמן למד בנעוריו בישיבת שקלוב ואחר כך בישיבת פּאָלאָצק, ויצק מים על ידי הגאון ר' שניאור זלמן אבד"ק לובלין. כשנשא אשה, המשיך ללמוד בישיבת ראַדין בצוותא עם הצדיק ר' ישראל־מאיר הכהן בעמ"ח „חפץ חיים" ו„משנה ברורה". לאחרונה למד בגרודנה, לידה ועוד. בתקופה יותר מאוחרת הסתופף בצלו של האדמו"ר ר' ישראל־נח מניז'ין והוסמך להוראה על ידי כמה מגדולי דורו.

בשנת תרכ"ז נתקבל הרב שרמן לרב באהלאוי ובברסאן והגליל ואחרי זמן־מה נקרא לשבת על כיסא הרבנות בעיירה קלייריקה, ולסוף, בשנת תרמ"ה, נתקבל לאבד"ק רובנה. בישבו ברובנה היה הרב שרמן עם מייסדי הישיבה, גם לקח חלק בעסקי הקהל וניהול המוסדות השונים והיה רועה נאמן של עדתו. שמו יצא לברכה כרבה של רובנה.

הוא פירסם הרבה תשובות והשאיר אחריו בכתובים: „בית ישי" בשני חלקים, „פתחי שערים" ועוד.

הרב י. ל. מימון מספר על ביקורו אצל הרב יצחק שלמה־יואל:

„בראשית מאה זו בעברי בישובי התחום, כשהכנסתי את ראשי ורובי בתעמולה לבנין ארץ־ישראל, נקראתי גם לרובנה לעשות שם נפשות לציון. כמנהגי הלכתי לבקר את הרב ואב"ד דמתא, שהיה כבר אז ישיש ונחשב על גדולי הדור, רבי יצחק־שלמה־יואל שרמן. אחרי פגישתנו הראשונה הוזמנתי לשבות בבית הרב, הרבינו במילי דאורייתא והוא הראה לי כמה כרכים בכתב־יד שחיבר על הש"ס, על הרמב"ם, על ארבעה חלקי ,שולחן־ערוך' וגם שאלות ותשובות למאות.

אגב שיחותינו סיפר לי הרב שרמן על סבא של אשתו רבי מנשה מאיליה, תורתו וגדולתו, על אחד רבי נחומ'קה שראוי היה לשמש רב ובחר לעצמו כהונת שמש בבית־המדרש ולא רצה לקבל כהונת רב אפילו בעירו,

באמרו: ,כשהנני שמש הריני משמש תלמידי חכמים, ואילו את הרב צריכים לשמש אחרים. כשמש ניתן לי לדאוג לענייי העיר ומי ידאג להם כשאשא כהונת רב?' כך גם אני, סיים הרב שרמן. אני אמנם יושב ולומד כל היום, אך מה אני עושה לטובת עניי העיר?"

ואמנם, צדיק גמור היה ר' יצחק־שלמה־יואל, בעל מוח חריף וידיעה עמוקה בתורה, פיאר את קהילתו כל ימי שבתו בעיר והשאיר שם טוב וזכר לדורות.

הרב ר' שמחה־הרץ מה־יפית

ירש את מקום חותנו הרב שרמן. ר' משה קרשון, מעסקני רובנה מוסר עליו:

דמות רב תלמיד־חכם ואישיות ציבורית ברובנה. כ־29 שנים ישב על כיסא הרבנות בעיר ונתחבב על הקהל המקומי. הרב מה־יפית נולד בשנת תרמ"ט (1889) בעיירה יאנישקי פלך קובנה. בגיל חמש־עשרה נכנס ללמוד בישיבת וולוז'ין המפורסמה ולמד בה כשש שנים רצופות עד שנקרא להתיצב לצבא. אחרי זה המשיך ללמוד תורה בקיבוצים התורניים של דווינסק ווילנה ונתפרסם כלמדן ובקי. כשמלאו לו עשרים וארבע שנים, נשא לאשה את בת הרב ר' יצחק־שלמה־יואל שרמן, הידוע בשם „הרב הקליירקי" ברובנה ועבר לגור בעיר זו בשנת 1913.

את הסמיכות לרבנות קיבל הרב מה־יפית מידי הגאון ר' רפאל שפירא, ר"מ של ישיבת וולוז'ין, הרב הראשי של מינסק הג' ר' אליעזר ודודו — רבה של וולקוביסק — ר' צבי־הירש מה־יפית. אחרי זה רכש לו השכלה כללית בכוחות עצמיים והיה צנא מלי ספרי.

אחרי מות חותנו בשנת תרע"ד ישב הרב מה־יפית על כיסאו ברובנה ועד מהרה הכיר הקהל את סגולותיו ותכונותיו. ראו בו לא רק תלמיד־חכם ויודע ספר בדעת העולם, כי אם איש מידות, ישר־מחשבה ומתון בהליכותיו עם הבריות, לא נכנע לתקיף ולא אוהב פשרות. בצדק אמרו עליו שקיים תמיד „לא תגורו בפני איש". עם היותו אדוק קיצוני, הופיע תמיד בלבוש הדור ללא רבב כאדם מודרני ותבע את עלבון הצדק והתורה.

הרב מה־יפית היה מקובל ברוב החוגים, ואף שלא היה ציוני זכה להיות מכובד גם עליהם. הם שכחו ומחלו לו את יחסו למוסדות „תרבות" שלא היו לרוחו בראשיתם, ואחרי כן שלח את בתו להתחנך בגימנסיה העברית „תרבות".

בשנות השלושים, כשנתבסס השלטון הפולני באזור הספר, הוצע ליהודים לבטל את הכפילות ברבנות, רב לעניני דת לחוד ורב רשמי לחוד, כפי שהיה בהוג ברוסיה הצארית, ולבחור ברב ראשי אחד לעיר שישמש בכל התפקידים. זמן רב נמשכו הדיונים והויכוחים סביב שאלה זו ברובנה והדעות נחלקו: היו שסברו כי לעיר גדולה כרובנה יש למצוא רב מן החוץ בעל עבר ובעל שם, והיו שפיקפקו בדבר, שכן רב מן החוץ יגרום להוצאות גדולות שאינן לפי כוחות הקהילה. התעורר הרב ר' זלמן גרינפלד איש רובנה, שהחזיק את הרבנות הרשמית מקודם בידיו, ולצדו תומכים, ותבעו לבחור בו כרב העיר. לעומתו הוצעה מועמדותו של הרב מה־יפית, אגב ציון שהוא בדרגה תורנית גבוהה בהרבה מהרב גרינפלד. הנימוק העיקרי היה: רב בישראל חייב להיות תלמיד חכם — וניטשה המלחמה בעיר בשאלה זו. החרדים ובעלי־הבתים שבקהילה היו מחולקים בעמדתם וההכרעה באה מצד הציונים המקומיים. ביום כ"ה תשרי תרצ"ה (7 באוקטובר 1934) נערכו

בקהילת רובנה בחירות הרב הראשי. מבין 20 נבחרי הקהילה נתנו 16 את קולם בעד הרב מה־יפית והוא נבחר בהשפעת הציונים ובתמיכתם לרבה הראשי של קהילת רובנה.

והבחירה היתה מוצלחה וברוכה. גם המפקפקים ענו „אמן" אחרי תוצאות הבחירות. לא שבע הרב מה־יפית נחת מהמקרים המעציבים שקרו בביתו וגרמו לו צער רב, אך הוא ידע להתגבר על נחשולי הזמן ועמד כל השנים על משמרתו עד לשואה שהביאה כליה גם עליו. עם המובלים לטבח הלך הרב מה־יפית בדרכו האחרונה כרועה עדתו.

הדיין ומורה־הוראה ר' שמעון רוטנברג ויורשיו

ממשפחת ה„שמעונ'צים", שסיפרו עליה שבחים למכביר. נצר משלשלת רבנים מפורסמים משך 21 דורות, מצאצאיו של הרב הרובנאי ר' חיים־יעקב ולמעלה בקודש. אחרי פטירתו מילא את מקומו בנו ר' שמואל רוטנברג (הידוע בשם ר' שמוליקל). בחלקו נפל לשמש את עדתו בתקופת מלחמת־העולם הראשונה והוא טעם גם טעם מסבלה. כ־35 שנים ישב על כיסא הרבנות ונפטר בשיבה טובה בגיל 75 בשנת תרע"ט. אז נקרא לשבת על כיסא הרבנות ברובנה ר' חיים רוטנברג, שהיה מכובד ביותר על חוג הסוחרים ו„פני" העיר. הוא נפטר בגיל 65 בשנת תרפ"ז ואת מקומו ירש בנו ר' משה־אליעזר רוטנברג.

משנות התשעים למאה הי"ט ועד 1915 כיהן כדיין ר' מאיר וייסברג, יליד רובנה וחניך ישיבות, יהודי בעל הדרת פנים ויקר נפש. היה קשור ל„קלויז" הטריסקי ומכובד על הקהל.

בגמר מלחמת־העולם הראשונה נקלטו ברובנה רבנים אחדים. הרב ר' יעקב בר' מאיר הימלפרב, שהיה ידוע בכינוי „הרב הקולקי", הגיע עוד בשנת 1915, (בזמן שהחזית התקרבה לעיירתו קולקי והוא עקר ממנה עם בני עדתו) ונתקבל בכבוד כרב ב„קלויז" הטריסקי (הוא נמנה עם חסידי טריסק). מכובד היה האיש על חוגים שונים ונערץ על ידי בני עיירתו, אך הרגיש את עצמו כ„גולה" ולבו דאב על חורבן קהילתו. קרוביו בעיר דאגו למחסורו, עד שנפטר בשנת 1923 בגיל 73, לאחר שישב על כיסא הרבנות בקולקי ארבעים שנה וברובנה חמש שנים רצופות.

בתקופה ההיא הגיע לרובנה ותקע בה יתד הרב השני של קולקי ר' שמואל־דוד כץ, שגר ליד בית־המדרש הסטאֶפּאַני (כינוהו: הרב הסטאֶפּאַני).

בשנים האחרונות לפני השואה היו ידועים עוד מספר רבנים ששירתו בקודש ברובנה: הרב שמואל רבינוביץ (בן הרב מקאמינקא), הרב ישראל בהר' רי"מ ציער ודיינים אחרים.

ניצולי השחיטה הנאַצית מוסרים שהרבנים ר' משה־אליעזר רוטנברג ור' שמחה־הרץ מה־יפית, מאחרוני הרבנים של קהילת רובנה, הלכו עם קהל עדתם בדרך היסורים אל הבּוֹרוֹת שהכינו הנאצים ליהודי רובנה וקידשו את שם עמם וקהלם בְּחשון תש"ב (1941). אתם נכרתו רבני רובנה.

משה צינוביץ

הרב ר׳ משה־אליעזר רוטנברג

כשנזכרים בהרב ר׳ משה־אליעזר רוטנברג, רבה של רובנה בתקופה האחרונה, עולים לפנינו דמותו הנעלה וזכר מעשיו הרבים לטובת הכלל והפרט בקהילתו. היה זה רב מפורסם, נצר לר׳ שמוליקל הנודע לבית השמעונ׳צים, חוטר מגזע רבנים משך דורות. למדן גדול היה ר׳ משה־אליעזר, מן המעולים שבתלמידי החכמים בזמנו. מילדותו ספג את רוח התורה ונעשה בקי במכמני היהדות. חיי יום־יום היו ממנו והלאה.

ר׳ משה־אליעזר היה אדם בעל לב טוב ורגיש, מרחם על הבריות ונוטל מעצמו תמיד לטובת הזולת. בהיותו עניו גדול, נתגלמו בו תמימות ואצילות — כל יסודות הטוב והרחמים, והיה פורס מלחמו לכל אדם בלי לחשוב על עצמו ועל ביתו. יחסו לכל אדם היה יחס של אהבה ואמון, והיה מטה אוזן לכל הפונה אליו.

מאז נתקבל לכהן ברובנה הסתפק בדירה הצרה שלו ברחוב שקולנה, ללא דרישות ותביעות שהן. רק אחרי שנים נתנו לו ראשי בית־הכנסת הטריסקי חלק ממגרש בית־המדרש ברחוב זאמקובה, שעליו בנה לו דירה מתאימה פחות או יותר. הכנסותיו לכלכלת ביתו היו זעומות, ומהן הוא עוד פיזר לצדקה, לעזרה ולגמילות־חסדים. משום כך היה שקוע תמיד בחובות. על אשתו, הרבנית מאַטל, הוטל העול לכלכל את הבית, והדבר לא עלה לה בנקל.

בבירורים ובדיני־תורה שהתנהלו אצל הרב רוטנברג וכן במקרי גטין של זוגות, התעלה הרב בגישתו הנבונה, ביחסו העדין ובהשפעתו המוסרית היה מסלק ניגודים ומחסל טענות ומביא את הצדדים לפשרה, להבנה ולשלום. ביחוד עשה רבות למען הפליטים והעקורים שעברו דרך רובנה בשנות מלחמת־העולם הראשונה ולאחריה בשחרורם ממעצר ובהקלת מצבם. הרבה סיפורים התהלכו בעיר ובסביבה על צדקתו וטוב לבו של הרב. בין השאר סיפרו:

פעם, בערב שבת, נכנסה אשה לבית הרב. אותה שעה לא היה איש בחדר־האוכל. ראתה האשה את פמוטי הרבנית על השולחן ומשכה אותם אל תחת סינרה. הרגיש הרב ר׳ משה־אליעזר, שישב בחדר הסמוך על ספר, במעשה, אך לא רצה לבזותה. מה עשה? פנה אל האשה ואמר: „ודאי זקוקה את לצרכי שבת וברצונך למַשכן את הפמוטים שלך״, ובלי שיחכה לתשובה הוציא ממגירתו שלושה רובלים אחרונים שהיו לו ומסר לה תוך אנחה, באמרו: „את הפמוטים תוכלי להשאיר על השולחן״.

באחד הימים נפוצה שמועה בעיר שקבוצת חסידי בראצלאב, שנסעו להשתטח על קבר רבם ועברו את הגבול הפולני־רוסי, נעצרו. התעורר הרב ודאג לעשות למען שחרורם. היה זה לפני ראש השנה, כלום יניח ליהודים להישאר כלואים בראש השנה? הרכיב הרב משלחת ויצא בראשה אל ראשי השלטון בבקשה: „תנו לאחינו הכלואים להתפלל אתנו ביום חג הזכרון שלנו״. שמע ראש השלטון את בקשת הרב וענה: „ומה אם ישוחררו לגמרי?״ — קרנו פני הרב ואמר: „זה יהיה נס גדול מן השמים״. חייך השליט לדברי הרב והמשלחת יצאה בהבטחה מעודדת שלבקשה תינתן תשומת־לב. ואכן למחרת שוחררו האסורים והם חגגו בקהל עדתם את ראש השנה.

פעם בתפילת שבת, סיפרו לרב על חנוני שהתחיל פותח חנותו בשבת. יצא הרב מבית־המדרש אל מקום חנותו של הלז ועמד לפתחה. יהודים כמובן לא העזו להיכנס לחנות, והחנווני עצמו הרגיש במעשהו הרע, יצא וביקש סליחה מהרב וסגר את חנותו. מאז לא הוסיף לפתחה בשבת.

כבת משפחת הרב הלכתי להיפרד מר׳ משה־אליעזר לפני עלייתי ארצה. היה זה יום לפני יום הכיפורים שנת תרצ״ה (1935). נכנס הרב אתי בשיחה, חזקני וברכני לדרכי והוסיף: „זכות גדולה לך, בתי״. רושם ביקורי זה בבית הרב לא ימחה מלבי.

מפי ניצולי רובנה נודע לי אחר־כך כי באַקציה הראשונה הלך ר׳ משה־אליעזר יחד עם בני עדתו אל שדה ההשמדה בחורשת הארנים, התעטף בטלית וירד אל תוך הבור, שבלע אותו בין שמונה־עשר אלף יהודי רובנה בגי קהילתו.

פנינה סיון

סופרי סת״ם

מקצוע מיוחד בקודש היה ענין כתיבת ספרי־תורה, תפילין, מזוזות וכד׳, ובו עסקו סופרים הידועים כסופרי־סת״ם בקהילות ישראל. מומחיות מיוחדת נדרשה במקצוע זה, וכמעט בכל קהילה היו סופרים כאלה, אם כי במספר קטן מאד. הם היו קרובים ל„כלי־הקודש״ שבמקום. אומנות זו חייבה בקיאות, נסיון וידיעת התורה. ואכן אלה שהתמסרו לאומנות הכתיבה, היו אנשים יראי שמים ויודעי פרק, שירשו על פי רוב את מקצועם מאבותיהם או אבות אבותיהם. היו סופרי סת״ם שעסקו במלאכתם לפי הזמנות והיו כאלה שהיו מכינים סחורה מתוצרתם (מזוזות, תפילין וכד׳) ויוצאים לשוק או לעיירות אחרות למכרה, ואף היו שולחים אותה לחוץ־לארץ, בעיקר לאמריקה. בדרך כלל היתה פרנסת הסופרים לקויה ורובם הגדול חי בדוחק, משום כך נאלצו לחפש לעצמם מקורות־הכנסה נוספים, כמו מלמדות, שמשות, חזנות, והיו ששלחו ידם גם במסחר זעיר, כמו מכירת טליתות, ציציות, ספרי רומ״ל ותשמישי קדושה אחרים.

ברובנה לא חסרו סופרי סת״ם כאלה. הם היו מספקים את צרכי הקהילה והסביבה. מהם זכורים הסופרים: ר׳ אהרן־שמואל זיק, ר׳ הרש־גטע, ר׳ פייבל סופר, ר׳ לייזר הסופר ור׳ אברהם־משה דינס, הידוע בשם „הסופר מסלונים״. זה האחרון לימד את בנו אפרים את המקצוע ושניהם עסקו בו משך שנים. בדרך כלל נמנעו הסופרים הרובנאים מלהנחיל לבניהם את מקצועם, כיון שלא פירנס את בעליו, אף שהעסיקם וניצלם במידה רבה.

סופרי רובנה היו ידועים כבני תורה וחרדים למצוות. רובם היו חסידים וקשורים לצדיקיהם. שמם נתפרסם אף מחוץ לחבל האוקראיני ולא אחת נמסר להם לכתוב ספרי־תורה בשביל קהילות אחרות. מאחר שהם הלכו ופחתו, נתעוררה השאלה, מה יהיה על מקצוע זה? ברם השאלה לא הועמדה בחריפותה — יהודים סומכים על נס ולבם סמוך ובטוח שלא יתמו סופרים המשמשים בקודש.

אחדים מסופרי רובנה יצאו אל בניהם באמריקה סמוך למלחמת־העולם הראשונה ובתקופה שבין מלחמה למלחמה, והמקצוע הלך ושקע.

ישראל דינס

שוחטים

השחיטה, שחיטת בקר ועופות, התנהלה ברובנה כבכל עיר על ידי שוחטים יהודים בבית־מטבחיים ובבתי־שחיטה של השוחטים. גם האוכלוסיה הלא־יהודית קיבלה בשר מבית־המטבחיים. לפנים נהגו קצת הפקרות לגבי מקום השחיטה, היו ששחטו גם מחוץ לבית־המטבחיים, לא כן בתקופה האחרונה, מאז מלחמת־העולם הראשונה, שהשחיטה נאסרה מחוץ למטבחיים, ואפילו שחיטת תרנגלות ואווזים נפסקה בבתים.

השוחטים היו יראי־שמים ותלמידי־חכמים שנמנו על כלי־הקודש של הקהל ולא התחרו ביניהם, אך פרנסתם היתה מצומצמת והם נאלצו לחפש לעצמם מקורות הכנסה נוספים, וכך היו מהם מוהלים, חזנים, מספקי יין לקידוש והבדלה וכד׳.

משוחטי רובנה בדורות האחרונים זכורים: ר׳ יוסל׳ה בהרל, שהתיחס על ר׳ לייב שרה׳ס, איש רובנה ומבית שוחטים וחסידים מדורות. ר׳ יוסל׳ה נולד בשנות השלושים למאה הי״ט ובילה את כל שנותיו ברובנה. היה למדן וחסיד ובעל מעשים טובים. הדריך את בנו ר׳ שמר׳ל, שאף הוא היה תלמיד־חכם ונמנה עם חסידי טריסק, במקצוע השוחטות, וצירף אותו לעבודה. בנו אברהם יוסף בהרל שנמשך לציונות, עלה ארצה בראשית המאה בעליה השניה, עבד בשמירה בגליל ושם נפל על משמרתו. ר׳ יוסל׳ה נפטר בשנות התשעים למאה שחלפה.

ר׳ שמר׳ל בהרל נולד בשנת 1846 וכיהן משך ארבעים ושמונה שנים כשוחט ברובנה. ביתו היה תחילה בסימטת הנפחים שבין רחוב קראסנה לרחוב מינסקה ושם נמצא גם בית־השחיטה עוד מימי אביו ר׳ יוסל׳ה. נפטר ברובנה בגיל 72 בשנת 1918. ירש את מקומו אחריו כשוחט עירוני בנו שלמה, שעסק במקצועו כל ימי השלטון הפולני ברובנה.

עוד בחייו של ר׳ יוסל׳ה השוחט כיהן כשוחט ברובנה ר׳ בן־ציון שוסטק (הוא בניה השוחט), יהודי עניו ותמים, שהוריש את מקומו לבנו ר׳ יחזקאל שוסטק.

זכורים השוחטים ר׳ תנחום, שהיה מכובד מאד בעיר; ר׳ אברהם שוחט, שוחט ובודק כל ימיו ברובנה, וישראל שוחט (מבית־התפילה ברזנר).

על השוחטים האחרונים נמנה זלמן שרמן, בן הרב יצחק־שלמה־יואל שרמן.

משה קרשון

אסיפת רבנים למען הישיבות ברובנה

בקיץ תרפ״ה נתקיימה ברובנה אסיפה גדולה של רבנים ושוחרי ישיבות. היתה זו אחת מארבע אסיפות במסע ה„חפץ־חיים״ * מטעם ועד הישיבות שנתארגן בחבלים שצורפו לפולין אחרי מלחמת־העולם הראשונה. קדמו לאסיפה זו אסיפות בערים המרכזיות וילנה, גרודנה וביאליסטוק, בהשתתפותו של ה„חפץ־חיים״, במטרה להרים קרן הישיבות וקרן התורה ולייסד ישיבות חדשות.

* רבה של העיירה ראַדון, מחבר ספרי הלכה ומוסר, מנהל ישיבה ברוח הפרישות, ובעל השפעה גדולה על היהדות החרדית. „חפץ־חיים״ — על שם ספרו.

אותה שנה אחר הפסח הגיעה משלחת מהרב ר׳ משה־אליעזר רוטנברג ונכבדי העיר לאבי שמשון ברקר בבקשה להעמיד לרשות האסיפה בשביל ה„חפץ־חיים" ופמלייתו את הקומה השניה של ביתנו, שזה מקרוב נבנתה וטרם שופצה סופית. שקל אבי את הדבר בלבו והחליט: יש לקיים מצות הכנסת אורחים ויקוים בביתו „פה יניח צדיק ראשו" — והסכים. שמחו המציעים שהצליחו להשיג מבוקשם בנקל ובצאתם הפטיר הרב ר׳ משה־אליעזר: „זכות גדולה נתגלגלה לך, ר׳ שמשון, לאכסן את גדולי הדור".

עוד אותו יום נתן אבי הוראה לעוסקים בבנין להחיש ולסיים את כל העבודות, כדי שהבית יהיה מוכן למועד קבלת פני האורחים. למחרת הלמו הפטישים ונתמשכו המברשות על הקירות — העבודה התנהלה בקדחתנות מן הבוקר עד הערב. ואכן, לזמן הקבוע עמדה הקומה גמורה ומוכנה.

כשבוע לפני האסיפה נתכנסו באחד האולמות של אותה קומה מארגני הישיבה, דיברו על סידורים וסדרים, ומשראוני מסתובב באולם קראו לי ואמרו שאהיה שומר־סף ליד חדרו של ה„חפץ־חיים" שיתאכסן בביתנו. זכורני, ביום הגיעוֹ של ה„חפץ־חיים" לרובנה, התאספו אלפים בתחנת הרכבת לפגוש את גדול הדור, ומהמשטרה נשלחה פלוגת שוטרים, רגלים ופרשים, לשמור על הסדר. מפאת הדחק העבירו את ה„חפץ־חיים" במכונית דרך רחובות העיר אל ביתנו, אולם גם שם חיכו לו המונים והריעו לכבודו. כל אחד נדחק להושיט „שלום־עליכם" לאורח הגדול ולא בנקל עלה לפנות לו מַעבר לבית. לאחר שנח קצת, ציוה לפתוח את הדלתות וקיבל פני האורחים: נציגי השלטון, רבני העיר ופרנסיה. זכרתי את התפקיד הצנוע שהוטל עלי ועמדתי ליד דלת חדרו, בלי שאדע לשם מה, בעצם, אני עומד...

והנה קמו להתפלל מנחה בציבור. נכח בתפילה גם אבי, ומכל הצדדים בירכוהו לחנוכת הבית ב„מנחה" עם ה„חפץ־חיים". כל אותו ערב נכנסו אנשים ויצאו, ולמחרת היום נפתחה האסיפה.

בין הדמויות החשובות מחוץ ל„חפץ־חיים" שנראו באסיפה, יש לציין את הרב ר׳ מנחם קראקובסקי, מ"מ דוילנה, הרב קלמנוביץ מראקוב (פלך מינסק), הרב ר׳ שבתי יגל ר"מ סלונים, הרב ר׳ משה־אליעזר רוטנברג מרובנה, הרב ר׳ זלמן סוורוצ׳קין, הרב ר׳ שמואל גריינימן, מראשי המארגנים של האסיפות, הרב ש. ה. מה־יפית מרובנה, הרב ר׳ יואל שורין ר"מ זוויהיל, הרב שליט"א מלודמיר וגדולי־תורה אחרים. מקום מיוחד תפסו כמה אדמו"רים, כגון ר׳ משה פרלוב מסטולין, ר׳ ולולי טברסקי, האדמו"ר פצ׳ניק מברזנה ואחריהם הרב ר׳ אליעזר אורצקי מפוצ׳אייב, הרב לרנר ממיזוטש והעסקנים הותיקים של רובנה: ר׳ מנדל פרישברג, ר׳ יהודה מוטיוק, הרץ־מאיר פיסיוק, גצי ווגמייסטר, שלמה טאראשצ׳נסקי, אליהו גורפינקל, זוסיה ברקר ורבים אחרים.

לראשונה הציג נכד ה„חפץ־חיים" כמה מטובי הנאספים ודיבר בשבחם ובשבח האכסניה, בהעריכו את חשיבות האסיפה ומטרתה. הישיבות נערכו באולם „לינת־הצדק" ובחלקן באולם הגדול שבבית שמשון ברקר (לפני שסודר בו המועדון הציוני), מקום שהתאכסן ה„חפץ־חיים" עם מקורביו.

האסיפה הפכה לכנס תורני למען הישיבות. הרבה דובר בה על חובת לימוד

התורה והחדרתה בעם. בנאומים נעדר כל צביון של זרם, ולכל מתענין בהחדרת רוח התורה והמצוות והקמת ישיבות, או לתקון הישיבות הקיימות, ניתן לומר דברו. בין השאר קבעה האסיפה, שעל כל יהודי בווהלין מוטלת החובה לתת לקרן הישיבות לא פחות מדולאר אחד לשנה. ה„חפץ־חיים" הוא שעמד על קביעת מינימום, כדי לאַפשר לכל יהודי להשתתף במפעל קדוש זה.

בעמדי ליד דלתו של ה„חפץ־חיים" קסמה לי אישיותו והיא נחרתה עמוק בזכרוני. על פרט אחד כדאי להתעכב. יהודי עטור זקן מסולסל, לבוש קפוטת־משי וגרביים לבנים נכנס לחדר שישב בו ה„חפץ־חיים", ובקרבו לאורח הנעלה להושיט יד ל„שלום" — נשאל על ידו: „ווער זענט איר?" (מי אתה?) — ענה היהודי: „איך בין דער גוטער ייד פון קאַשיבקע" (אני ה„יהודי הטוב" מקאַשיבקה; ביטוי בפי הרביים דאָז). הרים ה„חפץ־חיים" את ראשו כלפי היהודי, שיחרר את ידו ממנו ושאל: „וואָס הייסט אַ גוטער ייד? איז דען דאָ אַ שלעכטער ייד?" (מה פירוש יהודי טוב, כלום מצוי יהודי רע?)... בזה נגמר הביקור של „אַ גוטער ייד", שעזב מיד את החדר.

במשך ימי שהותו של ה„חפץ־חיים" ברובנה שררה בעיר רוח של חג וקדושה בכל חוגי האוכלוסיה. ימים אלה העלו בעיר גל התעוררות, שהפכה להפגנה כבירה לכבוד התורה ורעיון הישיבות. נעשתה פעולה מקיפה לחיזוק ההשפעה הדתית בעיר, נחנכה חלקה חדשה של בית־הקברות ברובנה, נערכה מגבית לטובת הישיבות ופעולה למען שמירת השבת. לפי בקשתו של הגאון, הוזמנו אליו הסַפרים שנהגו לעבוד בשבת וכן כמה סוחרים שפתחו חנויותיהם לשעות מספר בשבתות. הוא נאם לפניהם ודרש בכל תוקף שישמרו על קדושת השבת ולא יחללוה. הנאספים חויבו ב„תקיעת־כף" שלא יוסיפו עוד לפתוח את עסקיהם בשבת. פעולה זו עוררה הד רב בין האוכלוסיה ואסיפת הרבנים השאירה רושם רב לזמן ארוך.

פנחס ברקר

רוֹבְנָה שֶׁל־שַׁבָּת

כָּךְ נַעֲלֶה אוֹתָךְ בְּזִכְרוֹנֵנוּ
רוֹבְנָה יְהוּדִית, רוֹבְנָה שֶׁל־שַׁבָּת.
מַדּוּעַ לֹא שָׁמַרְתְּ עַל פִּקְדוֹנֵנוּ,
אֵיכָה זֶה אָבַד, הָשְׁמַד?

אַתְּ הָיִית אֵם לְתִפְאֶרֶת,
עַל בְּנוֹתַיִךְ אוֹר שָׁפַעַתְּ,
צְמֵלָּה וְגַם סוֹחֶרֶת —
מָה רַבּוֹת תְּלָאוֹת יָדַעַתְּ...

כָּךְ חֲלוֹם יַלְדוּת רָקַמְנוּ,
כָּךְ לָמַדְנוּ לֶאֱהֹב!
אֶת הַזָּר הֵן לֹא שָׂטַמְנוּ,
חֶסֶד בָּךְ פָּרַח לָרֹב.

וּמָה רַבּוּ נְדִיבַיִךְ,
אַתְּ עֶרֶשׂ אַהֲבַת הַלְּאֹם.
תְּמִימֵי־דֶרֶךְ יְהוּדַיִךְ
תּוֹרָתָם לָמְדוּ בְּחֹם...

שָׁקְקוּ בְּבָתֵּי־סֵפֶר
תַּלְמִידִים שֶׁל יִשְׂרָאֵל;
וּפִתְאֹם הָיוּ לְאֵפֶר
כִּי לֹא בָּא, לֹא בָּא גוֹאֵל...

אסתר איזקסון (בר־עם)

דמויות

דמויות מרובנה

נתברכה ווהלין היהודית במספר ניכר של אנשי־שם שנתפרסמו במרוצת הדורות בעולם התורה והתרבות ובשטחי החיים הלאומיים, הציבוריים והכלכליים. לרבים מאנשי־סגולה אלה הוקדשו רשימות מיוחדות או שנכללו במסגרת המונו־גראפיות על הקהילות שהופיעו בכרכי „ילקוט ווהלין". בולטות ביניהם הדמויות שקנו לעצמן שם־עולם, כמו: המהרש"א — בפרשנות; השל"ה — בקבלה; המגיד ר' דוב־בר — בחסידות; ח. נ. ביאליק — בשירה; א. גולדפדן — באמנות; החזן זיידל רובנאָר — בחזנות; זלמן אשכנזי — בציונות, ורבים אחרים, אנשי־סגולה דגולים בשטחים שונים. שייכותם של „גדולים" אלה לווהלין היהודית נתגלתה לרבים מתוך פירסומים שונים ובזכותם נתפרסמו גם כמה מערי ווהלין העתיקות, הלא הן הקהילות הקדושות והחשובות שיצא שמן לתהילה, כמו: אוסטראה — עיר המהרש"א, קרמניץ — עיר הריב"ל, דובנא — עירו של המגיד הנודע (קראנץ), זוויהיל — עירו של פייארברג, קוריץ — עירו של ר' פנחס הקוריצאי ועוד ועוד. כל עיר או עיירה ביקשה להיתלות באילן הגדול שלה בגאולת שמה הנכרי משכחה ופירסומו בשאיפה להיכלל בהיכל־הנצח של האומה. בדין ובצדק תבעו לעצמן קהילות אלו זכות גדוליהן, צדיקיהן ואישיהן הדגולים, שהיו קשורים בהן בדרך זו או אחרת ושעליהן היתה גאוותן בכל הדורות.

רובנה אמנם לא נמנתה עם הקהילות העתיקות של ווהלין (אף שהיא מונה מאות שנים), אבל בשמשה מקום־קליטה, מעבר וחניה לרבים, זכתה ונקלטו בה גם אישים מפורסמים, אנשי מחשבה ומעש בשטחים שונים, שהיו קשורים קודם בשמות ערים אחרות. ביחוד נתפרסמה רובנה בדורות האחרונים כעיר מאוכלסת ושוקקת חיים ציבוריים ולאומיים, עד שנעשתה מרכז לציבוריות יהודית, לציונות, לתרבות עברית ולחיי חברה וכלכלה מפותחים. לא רק קלטה מן החוץ, היא גם העמידה מתוכה שורה של אנשי־מעלה: סופרים, מורים, מדריכים, עסקנים ובעלי כשרונות בשדה הפעולה הלאומית, החינוך והספורט ושאר ענפי החיים.

נתברכה רובנה בטיפוסים מצוינים שבלטו מבין השכבות השונות של האוכלוסיה היהודית הראויים להימנות עם גדולי הדורות האחרונים — אנשי־שם ואנשי־מעלה, שתרמו הרבה לקידום עירם, לחינוך הדור הצעיר ברוח הלאום ולהפניית זרם העליה לארץ־ישראל; וגם באנשים רגילים שעשו מעשים גדולים ומפוארים, ראויים למופת ולברכה.

במדור זה יובאו דמויותיהם של אנשי חזון ומעש, שחיו, יצרו ופעלו ברובנה בדורות האחרונים, אם בשמירה על הגחלת שלא תכבה ואם בהחזקת מעשי ראשונים בידיהם, אם בספיגת תורה וחכמה במטרה להנחילה לאחרים ואם באריגת חיי העם — מתוך כיסופי שחרור חברתי וגאולה לאומית — על אדמת נכר וחלומות

וטווית העתיד בארץ האבות. מהם שזכו ועלו ומהם שאבדו ותקוותיהם לא נתגשמו.

נעלה איפוא כאן בחרדת־יקר את זכרם של אלה שחיו ופעלו בתחומי העיר אם משך שנים ואם רק פרק־זמן מסוים ופעולותיהם הם נזר להם בדורם ולדורות.

ח. ב. אילון

נשי חיל

נתברכה רובנה בכמה וכמה נשי חיל יהודיות שהצטיינו בפעליהן, נדיבות־לבן וכשרונותיהן, סגולותיהן והליכותיהן. נשים ברוכות אלו, שרובן היו צדקניות ועוסקות באמונה בצרכי ציבור ומסייעות לבעליהן בצדקה ובמעשים טובים היו בחינת „עזר כנגדו" לבעליהן — לבד מהיותן עקרות בית — גם בפרנסה ובהנהלת העסקים — וזכו שבעליהן יכונו בשמותיהן... הן חינכו את בניהן ובנותיהן לתורה, למידות ולדרך־ארץ, ורבה היתה ידן בקביעת דמותה היהודית של העיר ומוסדות החסד והצדקה שלה. היו ביניהן טיפוסים מיוחדים במינם של אמהות בישראל, שנשאו בצער הגלות בחייהן היהודיים במשפחה ובציבור, וחלקן היה מורגש גם במתן צורה לחיי הקהל, אף שמקומן בו לא הוכר מטעמים שבדת, מסורת ונוהג. ביחוד התבלטו כמה דמויות מהדורות האחרונים, נשים פעילות, נשי חיל, שתפסו מקום בשדה העזרה הסוציאלית וחיי התרבות ורישומן היה ניכר בחיים החברתיים־ציבוריים ובתנועה הלאומית וגם בכלכלה. על אחדות מנשי סגולה אלו ניחד כאן את הדיבור.

שיינצה זילברפארב — אֵם משפחת זילברפארב המיוחסת. אשה פקחית, בעלת מרץ ומעוף, צדקנית ועושה חסד ומנוסה במסחר בהיקף רחב. ניהלה בעצמה עסקים גדולים בהצלחה, שעה שבעלה, בן לטובי הצדיקים, ישב בבית־המדרש על התורה והעבודה, העמיק לימוד והירבה לעסוק בחסידות, כדרך הימים ההם. ושיינצה לא זו בלבד שהיתה אשת־חיל בעסקים ושמה הלך לפניה, אלא הצטיינה גם כבעלת־בית מופלאה, ניהלה את ביתה ברוח התורה והמסורה לפרטיהן ודקדוקיהן — וביד רחבה, כשהיא מכניסה אורחים, זוכרת לטובה את עניי העיר, ונענית לכל נצרך וקשה־יום. תלמיד חכם או סתם עובר אורח שנזקק למחסה והפנוהו לנגידה שיינצה, שאצלה נמצא תמיד מקום לאש"ל. וגמילות־חסדים אף היא אחת מן המצוות שאנו מצווים עליה, ושיינצה ידעה לקיים גם מצווה זו בכל עת שבא לידיה ותהי לברכה בפי כל.

אסתר שיינצס — בתה של שיינצה זילברפארב, נולדה בְרובנה ובה בילתה את כל שנותיה. המשיכה בדרכי אמה והפיצה אור וזוהר על משפחתה וסביבתה באישיותה, הליכותיה וגדולתה. נישאה לאברך־משי ר' ברקה רוזנשטיין. לדעת רבים עלתה אסתר על אמה בכשרון מסחרה ובאופיה המיוחד. אצילת־נפש ובעלת מעשים טובים, היתה עטרת בעלה וכבוד קהילתה. היתה גם משכילה ושלטה בשפות הרוסית והפולנית — חזון לא נפרץ בימיה. כן התבלטה בעבודתה הציבורית והשתתפה בהקמת מוסדות צדקה וחסד בעיר.

רבקה בת ר' פסח — היא אשתו של ר' מאיר בר' צבי (שם משפחתם אינו ידוע) בתחילת המאה הי"ח. אשה צנועה, שבמעשיה ובעזרתה לבעלה זכתה לשם טוב. מאחר שנמנע ממנה פרי בטן, החליטה עם בעלה להוציא את עשרם שעשו בעמלם למעשי קדושה. עמדו ובנו, בשנת תק"ל (1770) לערך, את בית־המדרש הגדול, שנקרא אחר כך בית־המדרש הישן, בכספם הם מן היסוד ועד הטפחות. בר"ח סיון תק"מ הלכה לעולמה.

רוחצ׳ה הרצברג — בתה של האשה המפורסמה בדורה הני׳לה ואשתו של ר׳ לייביש הרצברג, מגדולי הסוחרים ברובנה ומטובי העיר. בחלקה של רוחצ׳ה נפל לבנות את בית־המדרש שנקרא על שם בעלה „ר׳ לייביש׳ס בית־המדרש״. אשת־חיל, נדבנית גדולה וטובת־לב, שלקחה חלק רב בניהול עסקי בעלה ומילאה את מקומו בהעדרו מהבית לרגל עסקיו, ובהצלחה. כיון שהיה בדעתם לבנות בית לצרכי הכלל עם בית־מדרש, קמה בשעת היעדרו מן העיר והתחילה לבנות את הבנין, ומשמצא בשובו את החלק הגדול של הבנין כבר עומד על תלו, לא נשאר לו אלא לברכה על צעדה הגדול והטוב.

הינדה פריילין — בתו של ר׳ ישראל לרנר מקליבאן, מגזע מיוחס ומפורסם ואשתו של ר׳ יואל פריילין, שקראו לו סאטייבר. בזכות מעשיה הטובים ונדבנותה, יצא לה שם טוב ברובנה ואף מחוצה לה. יהודיה טיפוסית, בעלת לב חם ורגיש ומכנסת אורחים. את בניה גידלה בעושר וביראת שמים והוסיפה כבוד לבעלה ולמשפחתה כולה.

הנגידה בינה׳לה — אשה חשובה ודגולה, מפאר העיר, קרובת משפחה של הרב ר׳ אהרן, שהיה מעמודי קהילת רובנה בדורו. רבת פעלים לצרכי הכלל ועזרה לזולת בצורות שונות. מרבים לספר בשבחה ועל מעשיה הברוכים. השאירה משפחה מסועפה וזכר טוב לדורות.

דינה הוכפלד — בתה של הנגידה בינה׳לה, שנישאה לר׳ יעקב הוכפלד, מגדולי הסוחרים במנופאקטורה ברובנה במאה הי״ט, וקראו לה יעקב׳ליובה. הצטיינה ברוחב לבה ובידה הפתוחה לצדקה ולתמיכה בכל כושל. בית־המסחר של הוכפלד נקרא „דיפו״, ומספרים בין השאר, שכאשר בא לקוח לחנותה ולחש לה שמצבו קשה ואין לו לשלם את חובו, ניחמה אותו ופקדה למכור לו סחורה נוספת בהקפה, כדי שלא יצא ריקם ויוכל להמשיך במסחרו ולהתפרנס, עד שהמקום ירחם עליו ומצבו יוטב. לא היה מוסד צדקה שדינה הוכפלד לא היתה בין תורמיו ובמוסדות רבים גם השתתפה בפועל בכל לבה. היא נפטרה ברובנה בגיל 76 והשאירה שלוש בנות, שאף הן קנו להן שם תהילה, ואלו הן: פריידל, אשתו של ר׳ שמשון למלך; ינטל, אשתו של ר׳ מאיר מנזון ומַניה — אשת ר׳ בריש שץ. בית־המסחר הגדול וכל רכוש משפחת הוכפלד עברו בירושה לשלוש הבנות, אף הן נשי־חיל שהירבו לעשות מעשי צדקה וחסד כל חייהן. על צדקתן ונדבנותן של שלוש המשפחות (למלך, שץ ומנזון) ידעה רובנה לספר הרבה שבחים, וביחוד על האשה ינטל מנזון, שעלתה על אחיותיה בתרומיותה וגישתה לנצרך, לחולה, ליתום ולקשה־היום עד סוף ימיה.

דבורה הרמן — דמות מצוינת ברובנה בסוף המאה שחלפה. היתה לה יד פתוחה ולב עֵר למעשים ציבוריים. נמנתה עם מעמד הסוחרים המכובדים בעיר, אשה פקחית שרבים ביקשו עצתה. ניהלה עסקים והיתה מעשירי העיר ונכבדיה. אחד ממעשיה החשובים היה — תרומתה הגדולה לגידור בית־העלמין בגדר־לבנים לזכר בנה בנדט, שנפטר בדמי ימיו.

רחל ברנשטיין — אשתו של ר׳ לייביש ברנשטיין, טיפוס מיוחד במינו בין העסקניות המצטיינות בעיר. הקדישה הרבה מכוחה ונפשה לטיפול בחולים עניים וביולדות והושיטה להם עזרה. שיתפה את עצמה לכמה ממוסדות הצדקה בעיר והיתה רוח חיה בשדה העזרה הסוציאלית.

בריינה רייז — מן האזרחיות החשובות וחלוצי היצרנים של לבנים שרופות בעיר. ניהלה בהצלחה את עסקיה וידעה לפקח על רכושה הגדול במרכז העיר. כשנתאלמנה,

התמסרה לעסקי ציבור, לקחה חלק בכמה מוסדות עזרה, כמו „לינת הצדק", „הכנסת אורחים" ועוד.

כן תזכרנה לברכה הנשים המפורסמות שפעלו ברובנה בתקופה המאוחרת יותר: הצדקנית מלכה־לאה מצאצאי ר' עקיבא אייגר; הנדבנית צייטל בת ר' שמעון מנובוסטאב הידועה בתרומותיה לצרכי הכלל; שפרה בייוול; העסקנית הפעילה אסתר חודורוב ממשפחת ר' יצחק אלחנן; חנה גימברג; הגב' פייג'לה פרטשוק; הגב' בינה קוליקוביצ'ר שהתבלטה בשירותה למוסדות עזרה ורפואה; הגב' שרה קוטין מהפעילות בארגון הנשים; גב' שולמית פיסיוק, שהתבלטה במעשיה הטובים; גב' זוסיה כגן שהיתה ערה ופעילה ביותר למען הקרנות הלאומיות; גב' מלכה (מלבינה) סטוק; הגב' רוזה ברלינר, שהירבתה לפעול בשדה העזרה ליתומים ובהקמת מוסדות ומפעלים; הגב' בילה צוויימן, זלאטה ברלינר ואחרות.

ותזכרנה לטובה ותעמודנה על הברכה הפעילות שבין נשי רובנה בדור האחרון שלא נפרטו בשמותיהן לעיל, אף כי עמלו וטרחו בשטחים שונים בשדה הציבוריות, העזרה, החברה והתרבות וביחוד בשדה התחיה ברובנה המעטירה. מספרן רב ומגיע למאות. גם בעליה לארץ־ישראל לא קטן היה חלקן, ובעיקר בדור האחרון לפני השואה.

אריה אבטיחי

ר' מאיר בר' צבי

במסורת רובנה נשתמר בשמו בלבד: ר' מאיר, ואילו שם משפחתו לא נודע. הוא היה בן לר' צבי איש רובנה במאה הי"ח. מספרים על ר' מאיר שהיה מחשובי העיר, החזיק בית־יין ובמשך השנים נתעשר והרבה לעשות מעשים טובים בעיר. יהודי ירא־שמים, בעל לב טוב ונדבן היה; ידו פתוחה לכל נצרך ולמעשי צדקה. ר' מאיר בנה בכספו את בית־המדרש הגדול — הוא „בית־המדרש הישן" ברחוב שקולנה. חשוך בנים היה ואת כל הונו ומאודו השקיע בבנין בית־המדרש, עמל בהקמתו ושקד על שכלולו, כאילו רצה בזה להציב יד ושם לעצמו ולביתו בחייו ולקץ הימין. מציינים שלשם הידור מצוה רכש שעון מיוחד במינו, עתיק ויקר־ערך בשביל מקדש־מעט זה. קוני עתיקות חזרו אחרי הגבאים ורצו לקנות שעון פלא זה והציעו בעדו מחיר גבוה, אך ר' מאיר דחה כל הצעה וטעמו עמו: שכר מצוה — מצוה. הריהוט וארון הקודש היו נאים למופת. אשתו של ר' מאיר, רבקה בת ר' פסח מנכבדי העיר, עזרה לבעלה ועמדה לימינו בפעלו הקדוש הזה.

משנגמר הבנין ונחנך בחגיגיות רבה, שבעו ר' מאיר ואשתו נחת ממעשיהם וברכו עליהם. אך הנה קפצה עליהם זקנה. רצה ר' מאיר להתקין לעצמו מקום מנוחה בבית־המדרש שהקים מתוך כוונה להיות קרוב אליו וקשור בו, קמו הגבאים השליטים ומנעו ממנו את הדבר, וכדי בזיון וקצף.

בשנותיו האחרונות נהפך הגלגל על ר' מאיר ומנדבן ותומך היה לנצרך. רבים מבני עירו נתעשרו ועלו, וחלקו הוא היה בין ה„יורדים". לא ידע הקהל לגמור לאיש החסד כראוי לו, והוא נשא בסבלו ומת ערירי.

כפי שמעיד הפנקס הישן של קהילת רובנה מתה עליו אשתו רבקה בכ"ח סיון תק"מ (1780), והוא עצמו החזיר את נשמתו ביום ב' בחשון תקנ"ז (1797). שניהם נטמנו בבית־העלמין ברובנה.

צבי הלר

ר' לייביש הרצברג

בנו של ר' הרץ הרצברג, מטובי בעלי־הבתים בעיירה מז'יריטש, שנמנה עם סוחרי העיירה הגדולים בראשית המאה הי"ט. ר' הרץ דאג להקנות לבניו תורה עם דרך־ארץ וחינכם אצל המלמדים הטובים ביותר שבעיירה, ואף הזמין להם מלמדים מפורסמים מערים אחרות שישמעו לקח מפיהם. בנו לייביש, שהיה שקדן, נעשה למדן. גאות האב היתה על בנו זה, שיצא לו שם בעיירה עוד בנעוריו. משבגר, השיאו אביו לבת טובים מרובנה, והוא בנה את ביתו שם והתחיל בעסקים: תוצרת איטון מקומי, בורסקאות ויצוא עורות ועצים לחוץ־לארץ. ההצלחה האירה לו פנים בעסקיו והוא התעשר ותפס מקום בין נכבדי העיר ועשיריה. עם זאת קבע ר' לייביש עתים לתורה, נהג לעיין בספר בביתו וללמוד שעור בגמרא בבית־הכנסת בין מנחה למעריב ובכל שעת־כושר.

ר' לייביש לא נמנה עם העשירים המתנכרים לזולת: נדיב־לב היה, כמוהו כאשתו, רוחצה — שניהם ערים למעשי צדקה ולדבר מצוה. בשנת 1830 בנו בנין גדול בפינת הרחובות מינסקה הגדולה וסובורנה (קלאָשטוֹרנה), שהכיל עשר חנויות בקומת־הקרקע ובית־מדרש גדול לתפילה ולתורה בקומה העליונה, ובצוואתם משנת 1857, ציוו את הבנין לצרכי־ציבור והוא נשאר רכוש הקהל. בית־המדרש נקרא על שמו של ר' לייביש; בהכנסות מהחנויות שהשכירו החזיקו הגבאים את בית־המדרש ואף הפרישו לצדקה.

זקני הדור סיפרו, שר' לייביש היה נוסע לעתים תכופות לרגל עסקיו, ופעם כשנשתהה בגרמניה, לקחה על עצמה אשת החיל שלו ריחצה, שחלקה היה רב בצבירת הונו, להקים את הבנין הגדול. בשובו לביתו נתן ר' לייביש ידו להשלמת הבנין הנאה, שנועד מלכתחילה לטובת הכלל. לאחר זמן מה נמצא הוא יושב על התורה בבית־המדרש הזה ומקבל שם את מבקשי עזרתו ותמיכתו; איש לא יצא ריקם מלפניו עד סוף ימיו.

צ. הלר

לייבוש גינצבורג

איש סוחר ובעל בעמיו היה לייבוש גינצבורג, מגדולי הסוחרים ברובנה ועשיריה. היה לו מגע עם עולם המסחר במרכזי רוסיה ופולין וקנה לו שם טוב. רבים היו לקוחותיו ומכבדיו והוא חי לו את חייו בעירו כל השנים.

לא זכה גינצבורג להקים דור והתהלך חשוך בנים: יחסו המיוחד לקרוביו העתידים להיות יורשיו הניעהו לערוך צוואה לפיה לא הניח כלום לקרובים, אלא ציוה את כל נכסיו וכספו לצרכי ציבור וצדקה לאחר מותו. כאפוטרופסים על עזבונו מינה בחייו את נכבדי הקהל: אסתר שיינצה'ס, וולף גליקמן, דוד שפיצגלוז ודוד יוֹכווֹלף. אחרי מותו, משנגלה לקרוביו כי המנוח לא הוריש להם דבר, חרה להם והם החלו בערעורים ומשפטים נגד האפוטרופוסים ותבעו את רכוש המנוח.

נאמני הצוואה לא ראו עצמם רשאים לשנות את רצון המנוח וגם לא רצו שעניני הקהל והציבור יפגעו מכך ונמשכו לסבך משפטים שבלעו הוצאות מרובות מכספי העזבון שנאמד במאה אלף רובל (סכום גדול מאד בימים ההם), ובינתיים לא יכלו מוסדות הציבור ליהנות מהעזבון. חלפו שנים, רוב האפוטרופסים הלכו לעולמם עד שיצא פסק־דין סופי לקיום הצוואה כלשונה, ואז הוברר שלא נותרו אלא כעשרים אלף רובל. בכסף זה נבנו ותוקנו כמה מוסדות ציבור וחינוך יהודיים כמו: ביקור־חולים ובית־המרחץ הציבורי.

בני רובנה ראו בכך זכות לגינצבורג שבמעט הכסף שנשאר לאחר המשפטים נעשו בכל זאת כמה דברים חשובים לטובת הקהל ברובנה לזכר המנוח.

צבי הלר

אברהם ברוינשטיין

שלא כרבים אחרים מ„פני" רובנה שבאו מן החוץ, היה אברהם ברוינשטיין יליד העיר, בה התחנך ובה בילה כל שנותיו. בן למשפחה מכובדה מגזע מיוחס ואדם מוכשר מנעוריו, הוא היה סוחר חרוץ ומצליח שעשה עושר בכנות וביושר. והיה גם בעל צדקה. הוא הקים משפחה למופת, חינך את בניו למעשים טובים ושמו נישא על שפתי כל.

עוד בחייו שאף ברוינשטיין לעשות למען הכלל וציוה תרומה גדולה של ששת אלפים רובל להקמת בנין ציבורי בעיר לזכרו. בסכום זה החלה הקהילה לבנות את בית־החולים היהודי ברחוב דוורֶאצקה עלית על הווֹליאַ, שנים אחדות אחרי מות התורם. כן נמצאו מקורות נוספים (מעזבון גינצבורג ועוד) להשלמת הבנין החשוב הזה.

צבי הלר

צבי־הירש סגל

איש רובנה, נולד ב־1812. ביתו עמד ברחוב שוסיינה בכניסה לחצר הד"ר סגל (יתכן שהיו בני משפחה). קראו לו ר' הרשקה מלכס (ודאי ע"ש אמו). בנעוריו למד תורה וספג חסידות. נחשב בזמנו ללמדן והיה ירא שמים ושומר מצוות, ועם זאת לא נמנע מבוא במגע עם המשכילים, אף על פי שהופיע כקטיגור נגד ההשכלה המודרנית. סגל כיהן כמורה לתלמוד בבית־המדרש לרבנים בז'יטומיר, שכיוון להשכלה ודעת בישראל, ופירסם ספר דרשות שלו „ליקוטי צבי". בהקדמה לספר זה כתב א. צ. צוייפל שהמחבר איש מופלג בתורה, בקי בספרי קבלה ומשמש שני גדולי הדור: את הצדיק מאפטא ואת הרב הדרשן מסלונים (נראה שכוונתו היתה לרב הגאון הלוי אדל בעל „אפיקי יהודה").

שונה היתה גישתו של סגל להשכלה: התנגד ניגוד חריף לחכמת ישראל שמוצאה מגרמניה, בסברו כי את רוח היהדות אפשר למצוא רק בספרותנו המקורית, ומאידך היה קרוב לנושאי ההשכלה ולחניכי בית־המדרש שלימד בו, מבלי שהדבר יפגע בהשקפותיו הדתיות ובעמדתו הקיצונית. משאת נפשו של סגל היתה — לדברי הסופר א. י. פפירנא, שהכירו יפה מתקופת לימודו בבית־המדרש — השכלה ביראת ה' וברוח היהדות. את המשכילים הסרים מהדרך ייסר באמרי פיו ובשבט מוסר בלי משוא־פנים. ואמנם לא קלה היתה דרכו בין שתי השקפות מתנגדות ולוחמות אלה, בבקשו לפשר בין אמונתו ותורנותו לרוח הזמן. החסידים מצד אחד ראו בו אדם קרוב לאפיקורסים ולעומתם נתנוהו המשכילים לצבוע וחסר עקרונות, ואלה כן אלה מררו את חייו. אבל סגל לא נטה מדרכו. בנו למד בבתי־ספר עליונים וסר מדרך הוריו המסורתית.

בשבועון העברי „הכרמל" מן ט' אייר תרכ"ה (1865) אנו קוראים:

„ביום כ"ט ניסן תרכ"ה נפטר בז'יטומיר אחד המורים הראשונים אשר בבית־המדרש למורים בז'יטומיר, הרב התורני, החריף ובקי מוה"ר צבי־הירש סגל זללה"ה. איש ירא־אלוקים מנעוריו, אשר היה קודם רב ומורה לעדתו בק"ק ראוונע (רובנה), הלך בדרכי התורה והחכמה כל ימיו והיה מעורב בדעת עם הבריות. נפטר בשם טוב בגיל 52 שנה."

משה צינוביץ'

יואל־בר גרינבאלד

היה יהודי בר־אורין, עושה מצוות ומעשים טובים כל ימיו. מוצאו ממשפחה מפורסמת באוסטראה מדורות, למד וקנה השכלה בנעוריו ונעשה אחד הנאמנים על עסקי משפחת זוסמן הרבים. ישב משך שנים בעיירה סאָלישטש וכיוון בהצלחה יצוא עצים ותבואות של בית זוסמן בדרך הנהרות לחוץ־לארץ. לסוף השתקע ברובנה, רכש לו בית בפינת רחובות שוסיינה וטוֹפוֹליוֹבה, המשיך לסחור על חשבונו וראה ברכה בעסקיו. היה אדם צנוע והקדיש את רוב זמנו לתורה ולמעשי צדקה וחסד. מראשי הבונים את בית־הכנסת „בית־יוסף" בסימטת קניאַז׳אָסקי. זכה לכבוד והשאיר שם טוב.

צבי הלר

יונה רוזנפלד

הסופר יונה רוזנפלד נמנה עם משפחת הסופרים הווהלינייים והיה קשור ברובנה. נולד בשנת 1880 בעיירה צ׳ארטוריסק לאביו המלמד שידע גם פרק בנגינה. משהגיע יונה לגיל בר־מצוה שלחהו אביו ללמוד בישיבה בפוהוסט, אך יונה לא החזיק מעמד בישיבה זמן רב וברח אל אחיו באודיסה, ומאחר שלא נקלט שם בא לרובנה אל אחיו הגדול ממנו. זמן־מה התגורר בעיירה אוֹליק ושימש שם מלמד דרדקי, אך ב־1894 חזר לרובנה ובעזרת אחיו הסתדר בבית־מלאכה לחרטות.

עם היותו נער מוכשר, לא ניכרו בו כל סימנים של סופר לעתיד. הוא חזר לאודיסה, השתלם שם בלימודים והחל לכתוב ואף לפרסם את רשימותיו בעתונים. עד מהרה יצא לו שם. לשיאו הגיע רוזנפלד בשדה הספרות והיצירה לאחר שיצא את רובנה והתישב באמריקה. ב„עולם החדש" מצא כשרון היצירה שלו את ביטויו גם בשטח הדראמה, והוא כתב הרבה מחזות מחיי היהודים באמריקה. זכר רוזנפלד לרובנה חסד נעורים והקדיש לה את יצירתו „מוטיבים רובנאיים".

בשנת 1932 ביקר רוזנפלד את רובנה והעיר קיבלה את יקירה בזרועות פתוחות ובכבוד הראוי. לכבוד ביקורו זה האחרון, נערכו בעיר מסיבות ספרותיות והצגות ממחזותיו, והוא נפרד מרובנה מלא רשמים וזכרונות.

ח. ב. אילון

יוסף זאב

נולד בעיירה סלאבוטה בשנת תרכ״ד (1864) להורים אמידים שעברו לגור ברובנה, שם גדל זאב, למד בבית־הספר הריאלי ואצל מלמדים. מילדותו ניכרה בנער נטיה חזקה לכתבי־הקודש ובהרבותו לעיין בהם התעמק בתולדות ישראל. תוך קריאה ובהשפעת „השחר" הצטרף לתנועת חיבת־ציון וסביבו החלו מתאספים חבריו בבית הוריו ברחוב דיראֶקטורסקה, וכולם נתנו יד לציונות.

כשנתקבל זאב לאוניברסיטה — לא התמסר ללימודיו, כי רעיון תחית העם בלע את כל ישותו והוא יצא לוינה, שם קרבהו סמולנסקין לחוגים הלאומיים. גם וינה לא הניחה את דעתו, ואחרי שנים אחדות החליט לעלות לארץ־ישראל משאת־נפשו. עבר את הארץ לארכה ולרחבה, למד את בעיותיה וצרכיה, חקר את השפות הערבית והתורכית וחזר לבית הוריו ברובנה.

במאמרים שפירסם ובנאומים שנשא על ארץ־ישראל, שהיו חדורים חיבה וגעגועים למולדת, הלהיב המונים ומשכם לרעיון התחיה. ראשי קהילת קונסטאנטין־ישן נתנו עין

ביוסף זאב, ולאחר התיעצות עם ראשי חובבי־ציון ופרנסי קהילת רובנה בחרו בו לרב מטעם. כבר בקונגרס הציוני הראשון השתתף זאב כנציג כמה קהילות ווהליניות, ולאחר הקונגרס עבר כמטיף מטעם הועד האודיסאי ברוב ערי ווהלין, הטיף בהתלהבות ועשה נפשות לציון. בכל מקום ביקורו הביא את בשורת ציון ויסד אגודה ציונית.

רובנה היתה גאה על יוסף זאב, חבריו העריצוהו ושמו הלך לפניו. פעולתו הציונית של זאב לא נעלמה מעין הרשות, וכשנבחר שנית לכהן כרב בקונסטאנטין, פסל שר הפלך את בחירתו מטעמים פוליטיים. מאז התיחסו השלטונות אליו בחשד והחלו לרדוף אותו. זאב נסע לאמריקה והמשיך שם בעבודתו הציונית. עד מהרה נתפרסם גם שם ונבחר כציר מאמריקה לקונגרסים הרביעי והחמישי. כן נבחר שם לועדים ציבוריים שונים.

בישבו באמריקה הוסיף זאב לעמוד בקשרים עם עירו רובנה ועם בני קונסטאנטין שהיו קרובים ללבו. פעולתו הענפה והמסורה לרעיון הציוני בלעה את כל ישותו ומילאה תוכן חייו, אך לא ראה אושר בחייו הפרטיים. כשתי עשרות שנים עשה באמריקה ומת ערירי בניו־יורק ביום ט״ו בשבט תר״פ. את אוצר הספרים הגדול שלו שאסף באמריקה ציווה ל„תחכמוני" בארץ־ישראל.

נ ח ג י ל ב ו ר ד

ר' יחזקאל לרנר

נולד לאביו התורני ר' ישראל ששמו הלך לפניו, ב־1857, בעיירה קליבאן ליד רובנה. כשנשא את אשתו צפורה לבית קולודני ואטינגון נשאר לגור למעלה מעשר שנים בפינסק ובשנת 1890 עבר עם משפחתו לרובנה.

תלמיד־חכם, איש תורה ומסורה, טיפוס יהודי נעלה מהדור שלפני האחרון, נשאר ר' יחזקאל אדוק כל ימיו וביתו היה בית פאטריארכאלי לכל פרטיו ודקדוקיו. הולך היה יום־יום לתפילת שחרית, מנחה ומעריב לבית־הכנסת „בית־יוסף" שבסימטת קניאַז'אַסקי ומשתהה שם לשם עיון ולימוד לאחר התפילה. עם זאת היה ר' יחזקאל בעל השכלה וידיעות בהוויות העולם, שולט בשפות זרות וקורא עתונים, חזון בלתי נפרץ בימיו.

כיצואן של עצים לחוץ־לארץ היה ר' יחזקאל נוסע לרגל עסקיו שנה שנה לדאנציג ולוקח אתו על חשבונו את השוחט אייזנשטדט מפינסק, כדי לאכול משחיטתו ולא להיכשל ח״ו באכילתו. עסקיו פרחו, והוא נחשב לאחד העשירים בכל הסביבה. יצא לו שם של נדבן, כי ידו היתה פתוחה לכל דבר שבצדקה ובקדושה, גומל חסד ונענה לכל דורש. כאחד הנכבדים של הקהילה, נקרא על ידי השלטונות הצאריים לשמש יועץ מושבע בבית־המשפט הממשלתי.

ב־1909 עבר ר' יחזקאל לקיוב, אך המשיך לבוא פעם בפעם לרובנה עירו שנשאר קשור אליה. עקב מסיבות מלחמת העולם הראשונה אבד לו חלק מהונו בדאנציג, ועם המהפכה הרוסית נלקח ממנו רכושו ברוסיה והוא ירד מנכסיו ומעסקיו. המיפנה בחייו חל בהגיעו לשנת הששים בחייו, והוא באמונתו קיווה עוד לימים טובים, אבל תנאי הזמן קיצרו את חייו והוא הלך לעולמו באדר תרע״ח (אפריל 1918) בגיל 61 בקיוב.

היו לו לר' יחזקאל חמישה ילדים, והוא נתן להם חינוך מסורתי והשכלה רחבה בתוספת צו קדוש: לשמור ולקיים את מצוות ה'. אחד מבניו הוא אברהם לרנר שעלה ארצה עם העליה הרביעית ותפס כאן מקום בחיים הציבוריים (נבחר למועצה של עירית תל־אביב ושימש זמן מסוים סגן ראש־העיר).

א. ל.

פרופיסור מרדכי (מרק) וישניצר

דמות של אינטליגנט יהודי שספג תורה והשכלה כאחד. נולד ברובנה ב־1880 ובה בילה את שנות ילדותו. אחר כך כשאביו עבר לברוד, נלקח גם הנער לשם, אך נמשך בכל הזדמנות לעיר מולדתו, לבית סבו ר׳ אהרן־בר קוליקוביצ׳ר. משגמר את בית־הספר התיכוני התעכב למעלה משנה ברובנה ולמד אצל מלמדים גמרא. צמא לחכמה יצא וישניצר לפטרבורג, השתלם ונסע לברלין, מקום שם גמר את האוניברסיטה. ב־1907 חזר לפטרבורג. הוא נמנה עם תלמידיו של פרו־פיסור שימן, התמחה בתולדות מזרח־אירופה, וביחוד בחייהם של יהודי רוסיה.

וישניצר הצעיר נכנס לחברה ההיסטורית־אתנוגראפית היהודית ונעשה לאחד מעורכי המדור ההיסטורי של האנציקלופדיה היהודית־רוסית (ברוקהאוז—עפרון) ומעורכי תולדות היהודים בהוצאת „מ י ר" והמאספים לתולדות היהודים ברוסיה „פּערעזיטוֹיאָ", ונתפרסם מהר.

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה שירת וישניצר בדרגת קצין בצבא האוסטרי, אך מיד אחרי המלחמה התישב בברלין ועסק יחד עם ש. רבידוביץ בהוצאת „רימון". ביתו הפך לבית מפגש לחכמים ואנשי מחשבה מרוסיה. בתקופה ההיא התמסר וישניצר במיוחד לחקר יהודי רוסיה וכיהן כמזכיר כללי של „הילפספריין".

בשנת 1942 נדד וישניצר עם משפחתו לאמריקה, המשיך שם בעבודתו המדעית־היסטורית ואף פירסם את מחקריו. הוא נקרא לכהן כמרצה להיסטוריה ב„ישיבה־אוניברסיטה" ועל משמרתו זו נשאר עד סוף ימיו.

וישניצר תפס מקום חשוב בין כותבי תולדות יהודי רוסיה. הפרופיסור בן־ציון די־נור, כשר החינוך והתרבות, הזמינו לישראל, כדי לערוך יחד אתו ועם זלמן שזר ספר חדש לתולדות יהודי רוסיה, והוא הגיע ארצה במיוחד בקשר לכך יחד עם רעיתו, אמנית־חוקרת, ואף התחיל בעבודה. במסיבות שונות שנערכו לכבודו בירושלים ובתל־אביב הביע את התפעלותו ממה שמצא בארץ ואת שמחתו לביקור זה. רושם מיוחד השאירה פגישתו עם יוצאי רוסיה ובני רובנה עירו בהעלותו זכרונות מרובנה, פטרבורג וברלין.

וישניצר קנה את עולמו בהקר ההגירה היהודית, ובצדק קראו לו „ההיסטוריון של האמיגרציה היהודית". כבר בחיבורו „די יודן אויף דער וועלט", שהופיע באמריקה בגרמנית בשנת 1955, נתן המנוח תיאור של ישובי המהגרים בכל העולם, וספרו „טו דוועל אין סייפטי" (תולדות ההגירה המודרנית היהודית) 1948, הנהו אולי ראשון מסוג זה, שבו ניסה המחבר לתת הערכה כללית להישגים והכשלונות של ההגירה היהודית בזמן החדש. חיבור כמעט מוגמר על „היאס", שהנהו, בעצם, היסטוריה של תופעה חשובה בהגירה היהודית, נשאר בכתובים אחריו.

אחרי מחלתו בשנה האחרונה הרגיש את עצמו בטוב במשך חדשי ישיבתו בארץ, אך הותקף פתאום ומת בתל־אביב בל׳ תשרי תשט"ז (1955.10.16). א. א ב ט י ח י

ר' אשר־ישעיה אלפרין

ר' אשר־ישעיה אלפרין ז"ל מוצאו ממשפחת אלפרין הווהלינית, והוא יליד העיר אוסטראה. „אברך משי" היה בהגיעו לרובנה בשנות החמישים למאה שעברה. יהודי תלמיד־חכם מראשי החסידים של האדמו"ר הטריסקי, ממחזיקי ה„קלויז" של חסידי טריסק, יושב ולומד שם, פורש מלחמו לדל ונמנה על „טובי העיר".

מאז בנה ר' אשר־ישעיה את ביתו ברובנה עסק במסחר כסוחר „דרגה א'" ברוסיה הצארית. בית־מסחרו, ששכן בצד דירתו ברחוב מינסקה הגדולה בשכנות עם בית־המדרש הסטאָפּאָני, היה מהגדולים בעיר, ומכל הסביבה היו באים לקנות אצלו. זכה לאמון הן מצד הסוחרים שקנה אצלם והן מצד הלקוחות שקנו ממנו. מחזורו היה גדול ובניו עזרו על ידו. ר' אשר־ישעיה מצא לו תמיד זמן לעסוק בתורה ותפילה, בלי שיזניח את עסקיו, כי אשתו טויבה היתה עזר כנגדו בעסקיו ושותפת במעשי החסד שלו. ר' אשר־ישעיה היה ידוע כבעל לב רגיש ונדבן, וידו היתה פתוחה לכל נצרך. כן רבה היתה השתתפותו במוסדות החסד והצדקה בעיר, וכל שד"ר, אם שליח ישיבה ואם משולח מארץ־ישראל, שבא לרובנה — היה ראשית כל פונה לביתו של ר' אשר־ישעיה אלפרין.

ונתברכו ר' אשר־ישעיה ואשתו טויבה בבנים ובנות, שהמשיכו מסורת אבותיהם: אהרן (אהרצ'ה), יצחק (איצ'ה), מרדכי וחיים־ליפא; חנצ'ה לרנר ואסתר צוקרמן.

ר' אשר־ישעיה האריך ימים, זכה לנחת מיוצאי חלציו ונפטר בשיבה טובה בשנת תרע"ב (1912) בגיל 82 ברובנה. אחרי מותו עבר בית־מסחרו לבנו חיים־ליפא, שקראו לו חיים ליפא אשר־ישעיה'ס. כאביו כן גם חיים־ליפא היה סוחר גדול, ישר בהליכותיו ובסחרו, נדבן בסתר ובגלוי, אף הוא חסיד נלהב של טריסק.

משנכבשה רובנה לציונות, חדרה הרוח הציונית גם לבית האלפרינים, וכמעט כל נכדיו של ר' אשר־ישעיה נפגשו בפעולה הציונית והחלוצית, בצעירי־ציון, ב„התאחדות", ב„החלוץ" ואף ב„השומר הצעיר" וב„גורדוניה". מהם זכו והגיעו ארצה והשתרשו בה; בני חיים־ליפא: דבורה גרדשטיין, דוד אלפרין עם משפחותיהם. בני מרדכי־זאב: ישראל וצבי (גרישה) אלפרין עם משפחותיהם. בתו אסתר צוקרמן עם בניה ישראל ויצחק ובתה דבורה עם משפחותיהם.

ה נ כ ד י ם

זלמן דוד ליבונטין

בין האישים הבולטים בעיר היה זלמן דוד ליבונטין שהגיע לרובנה בשנת 1897, כמנהל הבנק המינסקי למסחר. כחמש שנים ישב בעיר בכהונתו זו, עבר לז'יטומיר לנהל שם סניף הבנק ואחרי זה, ב־1903, עבר ללונדון להנהלת „אוצר התישבות היהודים" (הקולוניאל בנק).

ליבונטין היה ידוע כאחד מראשוני חובבי ציון וסוללי דרכם. היה בין מיסדי המושבה ראשון לציון ולקח חלק פעיל כמעט בכל המפעלים של חובבי ציון והציונות המדינית. מאז התישב ברובנה הקדיש הרבה מאונו ומרוחו לפעולה הציונית בעיר. כאיש מונוליטי לא התפזר בשטחים רבים אלא התרכז בעניני הפינאנסים.

משהכיר את העיר והלך רוחותיהם של תושביה, נוכח לדעת שבחבל ווהלין, העשיר באוצרות טבעיים, כדאי לפתח תעשיה שתהיה לברכה, ולכך דרושים תנאים שיעודדו לפעולה. הוא הבין שסניף בנק הנמצא הרחק ממרכזו, אינו יכול למלא תפקיד יוזם, מבצע ומכוון. רק בנק גדול, מושרש במקום ובחבל כולו, שבעלי הון מקומיים ישקיעו בו מכספם, יוכל

לקחת עליו את היזמה והאחריות להקים תעשיה ולפתחה. בנק כזה עשוי גם למשוך הון מן החוץ.

מתוך מגע אישי קרוב עם חוגים שונים, רכש ליבונטין את אמון הציבור, היהודי והפולני כאחד, ברובנה, והרבה סוחרים, אנשי תעשיה ובעלי אחוזות נענו להצעתו להקים בנק לתעשיה בווהלין עם הון יסודי של חצי מיליון רובלים, סכום גדול בזמן ההוא. משנתקבלה תכניתו על דעת חוג אנשים מסוים, ניגש ליבונטין לעבד את תקנות הבנק, לקבל אישור הממשלה ורשיון לפתיחתו. תקוות רבות תלה ליבונטין בבנק זה, אולם באותו זמן קיבל הזמנה מד"ר הרצל להיכנס לדירקטוריון של אוצר התישבות היהודים. ההצעה משכה אותו, שכן כל ימיו חלם על ציון ועל תחית העם בארצו. הוא עזב את רובנה לפני שקיבל אישור לפתיחת הבנק לתעשיה. שירותו של ליבונטין בתקופת ישיבתו ברובנה בראשית הציונות היתה חשובה לאין ערוך להשרשת התנועה שם.

מלונדון נשלח ליבונטין ליפו לפתוח את הבנק אנגלו־פלשתינה, הנקרא כיום: „בנק לאומי לישראל" — המוסד הפינאנסי הגדול ביותר, שפרש רשת של עשרות סניפים על פני כל הארץ, והוא עמד בראשו במשך עשרות שנים עד צאתו לפנסיה. הוא לא שכח את רובנה ואת פעולתו הציבורית, הציונית והפינאנסית בה, אף לא את תכניותיו לשיפור העיר ולהרמת מצבה הכלכלי, וזכורים היו לו הסוחרים היהודים ובעלי האחוזות הפולנים שם. משה ברנר, שהיה פקיד ראשי בסניף הבנק המינסקי ברובנה בתקופת ליבונטין, ידע לספר הרבה אפיזודות ואגדות מיחס מנהלו ללקוחות השונים של הבנק ומידת הערכתם אותו כאיש פינאנסים, כאדם ויהודי גאה.

בפרק חייו האחרון כתב ליבונטין זכרונות שפירסם בשם „לארץ אבותינו", הכוללים חומר חשוב לתולדות הציונות וישוב ארץ־ישראל מאז 1884. ישב בתל־אביב מוקף בנים ובנות, ונפטר בשיבה טובה ב־1940. הובא למנוחות במושבתו ראשון לציון, אשר יסדה וטיפחה ואהבה כל הימים.
מ. ל.

בנימין מלמד

מוצאו מאלכסנדריה ליד רובנה, ממשפחת רבנים, תלמיד חכם ובר אוריין, סוחר ידוע, בעל טחנות־קמח ומראשוני הענף של תעשיית הקמח בפלך ווהלין. בראשית המאה העשרים, עם התרחבות עסקיו, העתיק מושבו מאלכסנדריה ועבר עם משפחתו לגור בבית שבנה לו ברובנה.

בנימין מלמד היה בין הראשונים שהצטרף אל תנועת חיבת־ציון ובעיירתו היה נציג „הוועד האודיסאי". עם יסוד התנועה הציונית המדינית, נעשה לציוני פעיל, מסור בלב ונפש לרעיון הציוני ולכל דבר הקשור עם ארץ־ישראל. היה מן הראשונים שרכש מניות של ה„קולוניאל באנק" ועשה הרבה להפצת המניות בין ידידיו ומכיריו. חינך את ילדיו ברוח ציונית וביתו היה בית ציוני מובהק. את ה„שליחים", או ה„מטיפים", כפי שכונו אז, כמו יבזרוב, אשכנזי, ה„מגיד מלומז'ה" וכו', שבאו לעשות נפשות לרעיון הציוני, היה הוא ואשתו לאה, חברתו הנאמנה, מקבלים בסבר פנים יפות ומארחים אותם בביתם בכבוד הראוי לשליחי התנועה. מן הראוי כאן לציין גם את השתתפותו הערה והאקטיבית במלחמת הבחירות ל„דומה" הרוסית (ראה עמוד 29 לעיל).

שאיפתו להשתקע עם משפחתו בארץ לא נתגשמה לצערו הרב בגלל גילו ומצב בריאותו הרופף, אבל כנחמה על כך שימשה לו עובדת עלייתם של שניים מנכדיו — דוד ואברהם, בני יצחק בכורו — בגיל צעיר והיקלטותם בארץ. השואה שירדה על יהודי רובנה הקדימה את התקווה ששיעשעתו, כי בעקבותיהם של אלה מנכדיו יעלו גם יתר בני המשפחה. הוא אבד עם כל משפחתו בשנות ההשמדה של 1941/42. מ. מ.

יצחק מלמד

ציוני ותיק, מראשי הציונים ההרצליים ברובנה, בנם של ר' בנימין ולאה מלמד, שהיה אחד מראשוני חובבי־ציון בסביבה ומורשה הוועד האודיסאי במקום. יצחק נולד בעיירה אלכסנדריה ובהיותו אברך צעיר עבר — בראשית המאה העשרים — לרובנה. בעל כשרון היה ונתפרסם מהר כעסקן חרוץ ומטיף נלהב לציונות. ביקר בערים ובעיירות בפלך ווהלין ועשה נפשות לרעיון הציוני. היה חבר פעיל בוועד הציוני המקומי ובמפעלים הציוניים למען אוצר ההתישבות, קק"ל, השקל ואחרים.

למרות גילו הצעיר נשלח כציר מרובנה ל„ועידת מינסק" (1902), כן השתתף בוועידת הלסינגפורס (1906) וזכה לתשומת־לב מיוחדת מצד ראשי הציונות ומנהיגי יהדות רוסיה (אוסישקין, צ'לינוב, וייצמן, טיומקין, לוין, ז'בוטינסקי, הרבנים מזא"ה, מוהיליבר, ריינס ועוד), ומאז עמד עם רובם בקשר־מכתבים רעיוני־אירגוני. הוא היה ציר בקונגרסים הציוניים (מהששי עד התשיעי) ונבחר בהם לכמה ועדות (כספיות ואירגוניות).

בשנת 1907 ניהל את מערכת הבחירות של ציוני רוסיה בפלך ווהלין, מקום שז'בוטינסקי הופיע כמועמד לפרלמנט הרוסי — „הדומה" השניה, נאם באסיפות־עם, השתתף בוועידות וכינוסים בעיר הפלך ז'יטומיר וסייע לז'בוטינסקי לסדר „צאֶנז" — הזכות להיבחר (אביו ר' בנימין רשם לשם כך בית על שם ז'בוטינסקי ואיפשר לו להופיע כמועמד לפרלמנט הרוסי בהתאם לחוקי רוסיה הצאריסטית). מאז גם התקשר בקשרי אחוה וריעות עם ז'בוטינסקי, שנהפך לידיד נאמן שלו, של הוריו וכל משפחתו לכל החיים.

בעת ובעונה אחת עם פעולתו הציונית הצטיין מלמד גם בכשרונותיו המסחריים ויחד עם אביו ניהל בהצלחה עסקים מסועפים בענפי מסחר שונים (סוכר, טחנות קמח, יערות וכו').

בשנת 1912 עבר לקיוב ותפס שם עמדה חשובה במערכת הפינאנסים ובמסחר. היה ממייסדי החברה הבנקאית ל„סחר חליפין" ומנהליה בקיוב, ובשנות מלחמת העולם הראשונה בסע פעמיים למזרח הרחוק (חארבין וסין) בקשר למכירת סוכר רוסי במיליוני רובל וקניית סחורות חליפין שונות בשביל רוסיה משם. עסקיו הגדולים לא הסיחו את דעתו מהרעיון הציוני, והוא היה מקדיש לו את זמנו החפשי ומשתתף באופן אקטיבי בעבודה הציונית. עם התגבשות התנועה הרביזיוניסטית בהנהגת ז'בוטינסקי, הצטרף אליה והיה פעיל בה.

יצחק מלמד היה מחונן גם בכשרונות ספרותיים ומושך בעט סופרים. עוד בגיל צעיר, כבן שבע־עשרה—שמונה־עשרה חיבר שירים ופירסם אותם ב„השלוח". כן הצטיין כעתונאי מוכשר והדפיס מאמרים על נושאים לאומיים־תרבותיים ב„המליץ", „הזמן", „הצופה" (של

לודביפול), בכינוי „איש מצליח”. מאמריו הצטיינו בתכנם וחיותם, בסיגנונם החד והבהיר, והוא שימש כתבם של שלושת העתונים הנ״ל בוועידות מינסק, הלסינגפורס והקונגרסים שבהם השתתף יחד עם הסופרים־העתונאים של התקופה.

בשנת 1921 הצליח לעבור מרוסיה לדאנציג והמשיך שם את עסקיו, עסקי סחר־חליפין ופינאנסים, וכן בפעולותיו הציוניות. אחרי כן עזב את דאנציג ועבר לוואראשה. בשנות 1935 ו־1938 ביקר פעמיים בארץ ותיכנן הקמת חברה פינאנסית גדולה להשקעות ולפיתוח הארץ. שאף להשתקע בארץ ולפעול בה, אלא שבגלל המלחמה העולמית שפרצה לא הספיק להגשים את שאיפתו.

עם כיבוש ווארשה לגרמנים, נלקח על ידי הנאצים כ„בן תערובות” ונרצח על ידם בסוף 1939. בשנת 1942 השמידו הגרמנים את משפחתו בווארשה וכן את הוריו ובני משפחתו ברובנה.

שניים מבניו עלו בגיל רך ארצה כמה שנים לפני השואה הנאצית, והם פעילים כאן בשטח הציבורי והכלכלי (מחלוצי התיירות והטראנספורט בארץ). בנו הבכור מייצג את ישראל בוועידות עולמיות בין־לאומיות המוקדשות לעניני התיירות ופיתוחה.

מ. אחי־שרה

יוסף ריצר

על שער דירתו ברובנה התנוסס שלט „חובש ראשי יוסף ריצר”. נולד בשנת 1854 להורים אמידים בוואראשה והיה משכיל ונעים־הליכות, בעל ידיעה עמוקה במדיצינה, שרכש לו בשנות שירותו בצבא בעיר אלכסנדרובו (בקרבת וארשה וציחוצינק), ובתום תקופת שירותו בצבא נשא לאשה את אסתר בחירתו ועסק בחובשות באלכסנדרובו. נזדמן פרל, הקבלן הגדול של רובנה, לאלכסנדרובו, הכיר את ריצר ויעץ לו לעבור לרובנה, מקום שדרוש חובש־רופא כמוהו.

וריצר הצעיר מצא לו מיד את מקומו ברובנה. רבים היו הפונים אליו והם נהנו מעזרתו הרפואית. משהשתלב בחיי העיר, הביא אליו את אשתו ושני ילדיו. שמו יצא לתהילה בכל הסביבה כחובש וכאדם, שכן היה מבקר חולים עניים גם שלא על מנת לקבל פרס: ביחוד הורגשה עזרתו בשנת המגיפה בעיר כשרבים יצאוה עד יעבור זעם, ואף הוא, החובש, שלח את אשתו וילדיו אל ההורים באלכסנדרובו מחשש הדבקה.

מלא מרץ, ביקש ריצר שדה פעולה לעצמו נוסף על מקצועו, והוא פתח בית־מסחר יינות וייצג את חברת „כרמל” בארץ־ישראל. אחר־כך פתח גם בית־מרקחת לרפואות, בו עסק והדריך את ילדיו, שני בנים וחמש בנות, במקצוע (רוקחים מדופלמים לא נדרשו בימים ההם). כך קמה משפחה של אנשים עוסקים ברוקחות וברפואה, משפחת ריצר הידועה.

גלי התנועה הציונית שהגיעו לרובנה משכו את לב יוסף ריצר והוא הצטרף לראשוני

הציונים בעיר ויחד אתם פעל להצלחתה. הוא התגלה כבעל הכרה לאומית עמוקה וחיבתו לתנועת התחיה דבקה גם בבניו ובמשפחתו בכלל.

ב־1905 ניתק פתיל חייו והוא אז רק בן 51.

הבת טאַניאַ, אשת משה דומניס, עלתה עם משפחתה בראשית העליה השלישית, בקיץ 1924. היתה עם מייסדי מועדון הציונים הכלליים בתל־אביב. נפטרה בגיל 70 בסוכות תשט״ז.

י. בן־הדור

ר' בצלאל מורבצ'יק

הוא בא לרובנה מעיירתו אלכסנדריה שם כיהן כנאמן וגזבר בטחנת־קמח. איש־תורה ומשכיל, נדבן ועסקן ציוני לפי מושגי זמנו (שלהי המאה הי״ט). כחובב ציון העמיד את עצמו תחת דגלו של הרצל ואמונתו בציונות היתה בלתי רגילה. נתן יד ליסוד הספריה הגדולה בעיירה וגם רכש לעצמו ספריה פרטית. קנאי הדור הביטו עליו בעין לא טובה אף שהיה שומר מצוות ככל בני דורו, חשדו בו שהציונות תעבירו למחנה החפשים. משנעשה צר לו בעיירה עבר לרובנה ופיתח עסקים שם. האגודה הציונית המקומית קלטה את מורבצ׳יק מיד להתישבו בעיר והוא נבחר לועד הציוני והשתתף בכל הפעולות שלו, למן איסוף כספים לישוב ארץ־ישראל, הפצת מניות אוצר ההתישבות ומגביות אחרות ועד להטפה בבית־המדרש והשתתפות באסיפות ציוניות ועוד.

להיות ציוני — פירושו של דבר לעלות לארץ־ישראל ולבנותה, כך סבר מורבצ׳יק, ועם תום מלחמת־העולם הראשונה, כשהחלה העליה השלישית, עזב מורבצ׳יק ב־1922 (והוא אז כבן שבעים) את רובנה ועלה ארצה. חלומו היה לתקוע יתד במושבה, אך לפי עצת עסקנים וידידים הסכים להתנחל בתל־אביב, רכש לו בכספו מגרש ברחוב בן־יהודה ובנה עליו בית. „כאן אני בביתי", היה אומר בהכרת גאוה ומתוך שמחה. שמח ר' בצלאל מורבצ׳יק לכל בן רובנה או אלכסנדריה שבא לבקרו ומדבר עמו על החלוצים הבאים מכל העולם לבנות את הארץ ולהיאחז בה, על אף הקשיים והתלאות. „זוהי אתחלתא דגאולה", היה אומר תוך אמונה שלמה בדבריו. הירבה בשבחה של הארץ ועתידה ובמכתביו לרובנה פיזר דברי תהילה וברכה לכל הנעשה ומתרחש כאן.

כשאשתו מתה עליו, קרב אליו את בן אחיו אשר גולדברג, שגר אצלו מיום עלותו ארצה. ערירי היה האיש ונפטר בתל־אביב, ב־1924.

שמואל יזרעאלי

אלימלך בליי

יליד רובנה — ונשאר רובנאי, על אף העובדה שהתחנך בעיירה אלכסנדריה. עוד בנעוריו היה בא לעתים תכופות לרובנה לרגל עסקי הוריו, וביחוד כדי לשאוב בה מרוח התרבות, להיפגש עם אנשי ספר ולהזין את נשמתו הצמאה.

בליי למד בילדותו ב„חדרים" והמשיך בבית־המדרש, כדרך הימים ההם בישובי היהודים, והיה בין המעטים שההשכלה משכה אותם והטביעה את חותמה עליהם. בעל תורה ודרך ארץ וספוג רוח ישראל סבא, ראה בהשכלה בת השמים לא תורה אפיקורסית, אלא אמצעי ודרך לתיקונים הכרחיים בחיים הלאומיים והתרבותיים של האומה.

עוד בנעוריו נעשה בליי מורה עברי. יחד עם חיים דקלבוים וח. נ. זקס פתח באלכסנדריה „חדר מתוקן", שהיה מבתי־הספר העבריים הראשונים מסוג זה בווהליז, שהלימודים בו

התנהלו לפי השיטה עברית בעברית. מזמן לזמן היה בליי בא לרובנה במיוחד כדי לבקר אצל הסופר א. ב. גוטלובר שישב אז בעיר, ומביא את דבריו ואת הספרים שקיבל ממנו לעיירה.

בליי היה תלמיד־חכם ומשכיל, איש רעים לבבי, מבקר ומדקדק. את בניו ובנותיו חינך ברוח הלאום על ברכי התרבות העברית והם עלו ארצה עוד בעליה השניה. הוא נקרא לנהל בית־ספר עברי בדובנא ושם עברה עליו תקופת המלחמה הראשונה. אחריה הי ברובנה ובאלכסנדריה עד שהצליח בקיץ 1933 להגיע לארץ־ישראל משאת נפשו ואל בניו.

על אף גילו הקשיש לא ישב בליי בארץ בחיבוק ידים. היה כותב ומפרסם אגדות, סיפורים ודברי בקורת על דפי „דבר", ב„ילקוט ווהלין", ב„ידע עם" ובאכסניות אחרות. נכנס להוראה בשעורי ערב למבוגרים, והמשיך להגות ולהתעמק בספרות העברית. למעלה משישים שנה עסק בהוראה וחיוניותו לא פסקה עד סוף ימיו. הוא עמד בקשרים עם רבים מחבריו, ידידיו ומוקריו בארץ ובארצות־הברית, והשאיר בכתבים לכסיקון שלא ראה עדיין אור.

מות אשתו בשנת תשי"א השפיע עליו מאד והוא התהלך קדורנית אבל נשא את כאבו בדומיה. בכ"ז אייר תשט"ו חדל לדפוק גם לבו, והוא בן 84.

א. א.

שמואל פינקלשטיין

נולד ברובנה בשנות הארבעים למאה הי"ט. שם לא ידוע ברבים, תלמיד חכמים, צעיר מוכשר שניבאו לו עתידות, חניך ה„חדר" הישן, שלבו היה לתורה, לחכמה והשכלה. חיבתו ללשון העברית ולקניני הרוח של האומה עוררתהו לדבר עברית, וכך היה בלא יודעים למבשר הופעתו של אליעזר בן־יהודה מחיה הלשון. ומי יודע מה עתיד היה צעיר זה לתת לעמו, אילו לא נקטף באבו!

על מותו פורסמה ידיעה ב„המליץ" מס. 16 משנת תרכ"ה (4.5.1865) בזו הלשון:

„בז'יטומיר נפטר אחד מבחורי חמד שומע לקח בבית־הספר לרבנים שמואל פינקלשטיין. האברך הזה, אשר זה יותר משנה חסה בצל בית־המדרש הנ"ל, היה יליד רובנה. עוד בעיר מולדתו היה אוהב נאמן להשכלה וביחוד לשפתנו הקדושה, אשר בה מיהר לדבר צחות. כמה ממכתביו נדפסו ב„המליץ". הוא בא לז'יטומיר לשאוב מים ממעיני החכמה, אך הגורל התאכזר אליו. ליווהו בדרכו האחרונה המורים ותלמידי ביה"ס לרבנים". (— יוסף יהודה לרנר).

חבל על דאבדין! משה צינוביץ'

דוד גרשטיין

אחד מחובבי ציון הראשונים בעיר היה דוד בן יהודה־לייב גרשטיין. הצטרף לתנועת חיבת־ציון בכל להט נפשו, חלם ועשה למען הרעיון מתוך אמונה שלימה והכרה שהציונות תביא גאולה לעם. נאמן ועקבי לשאיפותיו נתן יד לציונות המדינית עם הופעתו של הרצל. עוד בשנת תרמ"ד יזם את האגודה „חיבת ציון" ברובנה ועמד בראשה. כשהגיע ז. ד. ליבונטין והתישב ברובנה, היה גרשטיין חברו הקרוב ביותר והם הירבו לפעול יחד בשדה התחיה. הוא נסע לקונגרסים, עמד בחליפת מכתבים עם ראשי הציונות והמרכזים, הפיץ את מניות אוצר התישבות היהודים, אסף תמיד כספים לבנין ארץ־ישראל, דאג להפצת השקל, לסידור

„מנין" ציוני, ונשא את בשורת ציון לבית־הכנסת, לכל אסיפה וחברה. הציונות היתה חלק מישותו ולעג המתנגדים, הקנאים והחסידים, לא החלישו במאומה את קשריו עם הרעיון הציוני. „למען ציון לא אחשה" היה אומר, והדברים היו נשמעים ונקלטים, וכך הצליח לאט לאט לכנס רבים אל תחת כנפי הציונות. מהקרובים אליו בפעולה הציונית בראשיתה היו: חיים רובינשטיין, מנהל בנק האחים לוריא, אשר גולדנברג, משה סטוק, ד"ר יחזקאל אוירבוך, ר' יהודה מוסיוק, ברל כורך, שלמה וסליר, בצלאל מורבצ'יק וכמה אחרים שנשאו בגאון את דגל התחיה ופעלו בצלו.

מאז נוסד הוועד האודיסאי לחובבי ציון נתמנה גרשטיין מורשה הוועד ברובנה ופעל למענו. הוא נבחר שליח של ציוני רובנה לוועידה הציונית במינסק בשנת 1902 וכן שימש ציר לכל הקונגרסים, למן הראשון עד השמיני, שהתקיים באוגוסט 1907 בהאג. ביתו היה הבית הציוני הראשון ברובנה, בו נפגשו חולמי ציון ועסקני התנועה. כל מטיף או שליח ציוני היה בא ישר לגרשטיין, ושם גם נערכו פגישות, ישיבות ואסיפות. בבית זה הספידו את הרצל כשהגיעה הידיעה על מותו, בו נערכו כל ההכנות לבחירות ל„דומה" הממלכתית וממנו יצאו כל ההוראות והפקודות. גרשטיין היה המנצח הראשי על פעולות הבחירות והשקיע הרבה עמל והוצאות להשגת המטרה.

גרשטיין למד בילדותו תלמוד וכן את השפה העברית, וודאי שתקופה זו השאירה רשמיה על חייו. היה בר־אורין ומשכיל, ועל כך כיבדוהו הכל. הוא עסק כסיטונאי במסחר המנופאקטורה והלקוחות מערי־השדה נמשכו אליו מתוך אימון לגרשטיין הסוחר וגם מתוך כבוד אל גרשטיין העסקן הציבורי, ולא מעטים קירב דרך אגב לרעיונו.

כשבנו את ה„תלמוד־תורה", משכו גם את גרשטיין למפעל חינוכי וסוציאלי זה, והוא נתן ידו עם הבונים ואף תמך בו מהונו, כי בעל לב טוב ורגיש היה האיש ומוכן תמיד לבוא לעזר. הוא היה גם ממיסדי הבנק „קרדיט הדדי" ומנהליו משך שנים וחלקו רב היה בהתפתחות מוסד כלכלי עממי זה.

גם כשהתהלך חולה בשנותיו האחרונות לא חדל מפעול למען הציונות והעם, נשא בדומיה את אבלו על מות אשתו והמשיך במסחרו עד שכרע ומת ביום כ"ו טבת תרס"ט. היה זה יום אבל גדול לבני רובנה והסביבה ואלפים באו ללוותו למנוחת עולמים.

ערירי הלך האיש. השאיר אחריו שם טוב בעירו ובין כל יודעיו.

יצחק מלמד

ד"ר נחום ביאליק

ממשפחת המשורר הלאומי ח. נ. ביאליק, נולד ב־1899 בז'יטומיר, בה נתחנך ועמד בבחינות בגרות כאכסטרן יחד עם משה זילברפארב וכותב הטורים האלה. נכנס לאוניברסיטה בברלין ולמד רפואה, ומשהוכתר בתואר רופא למדיצינה נשתקע בעיירה קורוסטישב ליד ז'יטומיר. הוא נשא לאשה נכדה של האדמו"ר מקורוסטישב, לאחר זמן־מה עבר לרובנה וישב בה מספר שנים כרופא וקנה לו שם. רבים היו הפונים אליו ברחוב דיראַקטורסקה ונעזרים על ידו.

בחיי הציבור לא לקח הד"ר ביאליק חלק, אך נענה בכל מקרה כשפנו אליו. קרוב היה לרעיון הציוני מנעוריו. ב־1914 עבר לקיוב ולא חזר לרובנה עוד.

משה הורוביץ

ד"ר יחזקאל אוירבוך

יליד רובנה, בנו בכורו של ר' אלתר אוירבוך שהתמיד בלימודיו והשיג את התואר דוקטור לרפואה. בחר לו את רובנה כמקום מגורים ועד מהרה נתפרסם כמומחה למחלות נשים.

היה זה טיפוס של אינטליגנט יהודי בעל שאיפות לאומיות שנתן לבו לתנועת חיבת־ציון ואחר כך לציונות המדינית ועמד בראש ציוני רובנה מראשית מאה זו. הוא פעל בתקופת דוד גרשטיין למן הקונגרסים הראשונים. ער ונלהב לכל מעש ציוני, נתמנה מורשה הועד האודיסאי ברובנה. לקונגרס הציוני העשירי נבחר ד"ר אוירבוך כציר של ציוני רובנה. לאחר הקונגרס ביקר בארץ. מלא רשמים חזקים מהקונגרס וממה שראו עיניו בארץ הזר הביתה.

כשנוסד ברובנה סניף של אגודת חובבי שפת עבר, נבחר הד"ר אוירבוך לעמוד בראשו והיה מכריח את עצמו לדבר עברית. בית הד"ר אוירבוך שימש מקום לאסיפות ציוניות, על אף הסכנה שהיתה כרוכה בדבר, והוא הקדיש הרבה מזמנו לתנועה הציונית והעברית. רבים־רבים היו מוקיריו של הד"ר אוירבוך כרופא וכציוני ושמו הלך לפניו.

בראשית ח' ניסן תרע"א (1911) חלה הד"ר אוירבוך ומת והוא רק בן חמשים ושבע. היה זה אבל גדול ליהודי רובנה ולציוניה ויום מותו צוין בהלויה הגדולה שנערכה לו.

פינחס כצנלסון

חייקל קופלמן

דמות מושלמת של ציוני ומורה עברי ברובנה מהמאה שחלפה. יהודי תלמיד־חכם ובר־אורין, אדם עדין ונעים הליכות שמעטים כמותו היו בעיר ובסביבה. נמנה על ראשוני הציונים והלוחמים לעברית ולביצורה של התרבות העברית. יסדו ברובנה „אגודת חובבי שפת־עבר" — חייקל קופלמן הוא מראשיה ומיסדיה. ערכו אסיפה ציונית — חייקל קופלמן בין ראשי המדברים בה, ולרוב בעברית. לא יפלא אפוא, שקופלמן בחר לו כמקצוע את ההוראה בעברית, כי בחינוך דור לאומי עברי ראה תוכן חיים מנעוריו. כיהן שנים רבות כמורה בתלמוד־תורה בעיר, נתן שעורים פרטיים לעברית, ובביתו רוכזה הספריה, שנשארה מהספריה הציונית הגדולה שנתקיימה פעם ברובנה.

לעת זקנתו נתן קופלמן יד לתנועה הרביזיוניסטית והתמסר לניהול המועדון המקומי. נטיתו זו הסבה לו אי־נעימויות ביחוד במקום שירותו בתלמוד־תורה, מהמנהל הרשמי של המוסד. חבריו הציונים, שידעו לכבדו כל השנים, החלו להתרחק ממנו בגלל פעולותיו במחנה הרביזיוניסטי, אך הוא נשאר נאמן לקו הכרתו.

קופלמן נפל שדוד יחד עם קהל עדת ישראל ברובנה בפני בני עוולה ביום השואה האיומה.

א. ק.

יעקב דוד פינקלשטיין

מהמכובדים שבתושבי רובנה, יהודי מתון, בעל עמדה בטוחה כסוחר יערות מקובל בחוגים שונים בעיר ובסביבתה. איש משכיל ונאמן למסורת, נתן חינוך יהודי מודרני לבניו. לרגל עסקיו עמד בקשרים עם יהודים ולא־יהודים, וכולם כיבדוהו על נועם הליכותיו וכנותו ביחסי המסחר.

ביתו של פינקלשטיין הצטיין במידת הכנסת אורחים וידו היתה פתוחה לכל כושל ונצרך, לעתים אפילו למעלה מיכלתו. את תכונותיו אלו הוריש לבניו ובנותיו.

בימי מלחמת־העולם הראשונה ירדו עסקיו והפורענויות שלאחר המלחמה, שפגעו ברובנה וביהודי אוקראינה בכלל, מוטטו את בריאותו. הוא חלה ומת בניסן תרפ״ג (1923). אשתו זלדה לבית קאופמן עלתה ארצה אל בנה זאב שוהם בחיפה ובתה חיה הר בתל־אביב, ובשנת 1946 מתה בתל־אביב והובאה לקבורה בהר הזיתים בירושלים, לפי בקשתה לפני מותה, מקום שם טמונים הוריה שמתו בשנות המלחמה.

בשואה הנאצית ניספו ברובנה הבן משה והבנות רבקה וצבטל עם משפחותיהם. הבן נחום נמצא באמריקה. ז. ש.

צבי (הרש) הלר

טיפוס מיוחד במינו, יהודי תלמיד־חכם, משכיל, בעל תבונה ועסקן מטבעו, גבה־קומה, ובעל הדרת פנים, גלוי לב ובטוח במעשהו היה ר׳ הרש הלר. בא מהעיירה הושאטש שבוֹוהלין בשנות השמונים למאה שחלפה ותקע יתד ברובנה. פנה לעסקים ולקבלנות בניה והצליח במעשיו, ונעשה לבעל נכסים. בשנות התשעים בנה על הווֹליאָ (ברחוב שוסיינה ובסימטת טוֹמארובסקי) בתי־אבן אחדים, שהשכיר כקסרקטינים לצבא, לחנויות ולמגורים.

בימים ההם נמצאה רובנה בשלטון הצאר הרוסי והיהודים היו מוגבלים בזכויותיהם האזרחיות. היה הכרח בפניות ובשתדלנות לפני השלטונות לטובת המקופחים והרש הלר היה מתערב, מטפל ודואג לעזור לאחיו ולהגן על בני קהילתו ועניני העיר בכלל, שהיו קרובים ללבו. ידועות פניותיו לשלטונות במקום ואף לשלטון הפלך, הופעותיו כתובע וטוען למען הפרט והכלל שלא אחת הוכתרו בהצלחה.

בראשית המאה הנכחית נתמנה הלר למועצת העיר (בימים ההם טרם יונהגו בחירות להנהלת העיר), שבה גילה ערנות ופעילות רבה, וכן נחשב כאחד מראשי הקהל. יריבו, עסקן הקהל המושבע ר׳ לייביש ביק, שפעל בזמן אחד עם הלר, היה מקובל יותר ממנו, אך ההמונים ידעו להעריך את כוחו וישרו של הלר.

ר׳ הרש הלר אהב לעיין בספר ונהג כיהודי חרד ושומר מצוות. הוא אסף וליקט משך שנים מדרשים וסיפורי חז״ל ופירסמם כ„ספר ילקוט צבי״ שנגמר בשנת תרפ״ט. ערך מיוחד ל„פנקס רובנה״ (דער ראוונער פנקס) — תמצית מהפנקס של קהילת רובנה באידיש עם ביאורים לתקופה של 400 שנה עד תרפ״ד (1924) — שפירסם בעזרת מזכיר הקהילה אשר שטיל (לובלין 1925).

בשנות השלושים, תחת שלטון הפולנים, כיהן ר׳ הרש הלר כראש ועד הקהילה. על אף היותו כבר בגיל שיבה לֹא נס ליחו וברוח אמיצה המשיך לנהל את עניני הקהילה.

השאיר אחריו בן יחיד פינחס (פיניק). ז. ש.

ר׳ לייביש ביק

בנו של ר׳ יעקב ביק מלוצק שהיה מפורסם בעירו מכמה בחינות: היה קאנטוניסט (לאמור: מן החטופים לצבא ניקולאי הראשון), עורך־דין חריף ובקי בדינים והמשפטים הרוסיים, מהנדס, שלמד מעצמו והגיע לידיעה רבה והבנה במקצוע, אדם נוח למקום ונוח לבריות, והאריך ימים עד קרוב למאה ועשרים שנה. —

(יש סברה, שמשפחת ביק היא נצר מצאצאי האנוסים, והשם ביק מסַמן בראשי־תיבותיו: בני ישראל קדושים...).

ר׳ לייביש עבר בנעוריו לרובנה. כבן בכור, ירש מאביו את תכונותיו: התמחה כיודע חוק ומשפט, וכן כארדיכל ובנאי. את שעות הפנאי היה מוסר לצרכי ציבור, שכן לבו היה

ער לעניני הקהל ולמפעלי צדקה וחסד. כבעל מזג רך, התיחס בכבוד לכל הפונה אליו, והיה תומך בנצרכים בסתר ובגלוי. הרבה מפעלים וענינים ציבוריים יצאו מן הכוח אל הפועל ביזמתו ועל־ידו, וכמה וכמה בנינים לצרכי העיר הוקמו והוחזקו תודות לפעילותו הכנה ומסירותו. ידעו בני העיר: מפעל שר׳ לייביש ביק נתן לו יד — חזקה שיקום, יפעל, יתפתח ויביא תועלת.

כמוהו כאביו היה נוח למקום: תורה וחכמה, יראת שמים ואהבת הציבור נתמזגו אצלו יחד. לא זכה לעושר רב, אף לא שאף לכך; היה שמח בחלקו ומסתפק במה שיש לו, מרוצה שבניו „כשתילי זיתים סביב לשולחנו״... זכה לראות בנים ובני־בנים, שלשים אף רבעים.

היה לו רגש חם לארץ־ישראל, ואף גם בהיותו בגיל קרוב ל־90 חשב על עליה ארצה, באמרו: „אני הולך בדרכי אבי, וכמוהו גם אני אזכה אי״ה לחיות עד 120 שנה; רוב שנות חיי נתתי לגלות רוסיה — שלושים שנותי האחרונות הייתי רוצה לתת לארץ־ישראל. והרי שם, בא״י, עולם חדש הולך ונבנה, יש צורך באדריכלים — ואני מוכן לכך״...

דברים אלה, שנאמרו מפיו בשנת 1933 לכותב הטורים האלה בשעת פרידה לרגל עליתי ארצה, נחרתו על לוח לבי ולא אשכחם לעולם.

עד בוא הנאצים לרובנה לא הגיעו אלי ידיעות על פטירתו; אין זאת כי אם יחד עם רבבות אלפי ישראל שניספו בימי השואה ירד הכרת גם עליו.

א. רמיזא

ולאַדימיר קורולאֶנקו

סופר רוסי בעל מוניטין, אדם ליבראלי ואוהב יהודים, איש אמת וידיד הזולת — כזה היה ולאדימיר קורולאֶנקו מנעוריו ברובנה עירו, וכזה נשאר כל ימיו. יחסו ליהודים ולשאלה היהודית העמיד אותו בשורת „חסידי אומות העולם״.

נולד בז׳יטומיר בשנת 1853 לאביו גלקטיון קורולאֶנקו, שהיה אחרי כן (בשנות הששים—שבעים למאה הי״ט) שופט ברובנה שנים רבות והפיק רצון וכבוד מכל חלקי האוכלוסיה. באחת מיצירותיו הנציח ולאדימיר את אביו ועמו עוד שנים מחשובי העיר — שלושה צדיקים שפגש בעירו רובנה, והם: הרב היהודי ר׳ שמואל הגדול, הכומר הראשי בכנסיה ואביו השופט. בשלושה אלה — אמר — יש לתת אמון מלא, כי קודם־כל הם בני־אדם רודפי אמת וצדק, ורק לאחר מכן גם אנשי עדה מסוימת.

ולאדימיר קורולאֶנקו למד בבית־הספר הריאלי ברובנה וסיימו כאחד התלמידים המצטיינים. כבר אז בלט בכשרונו הספרותי ובציורו. באולמי בית־הספר נשאר ציור גדול שלו שזכה להערכה מיוחדת ונקבע לראוה. גאוות בית־הספר היתה על תלמידו הגאוני ועל ציורו הנדון.

מאחר שקורולאֶנקו נמצא בסביבה יהודית, ניתן לו להכיר מקרוב את חיי היהודים והוא מצא לו הרבה ידידים ביניהם. בכתביו מצויים כמה תיאורים הקשורים ברובנה ובתושביה, שהוא מדבר עליהם בחיבה והוקרה. משך שנים חי קורולאֶנקו בפטרבורג ופעל למען המהפכה. בהתישבו בפולטאבה, שנעשתה מקום־מגוריו הקבוע, התמסר לספרות ושקע בכתיבה. בצדק נחשב על טובי הקלאסיקנים הרוסים. עם זה ליווה ביצירותיו את התנועות המתקדמות ברוסיה הצארית והיה קרוב להן קרבת־נפש. קשריו עם האינטליגנציה היהודית לא פסקו אף פעם. הפוגרום ביהודי קישינוב בימים 6—7 באפריל 1903 עשה עליו רושם מדכא והוא יצא בחריפות נגד הפוגרום והשלטונות שסייעו להם. וכשנשקפה

סכנת פוגרום ליהודי פולטאבה בשנת 1905 — לבש עוז ויצא אל הפורעים, אף פנה לחוגים השליטים להרחקת הסכנה. ידועה תעמולתו ברבים בעל־פה ובכתב נגד הפוגרומים והשמצת יהודים וכן פרסומיו נגד עלילת־הדם במשפט בייליס בקיוב בשנים 12—1910. ה.א היה ונשאר ידיד העם היהודי מתוך השקפה אנושית־ליבראלית, ורובנה היהודית זכרה אותו לברכה.

כשחזר השלטון הרוסי־סובייטי לרובנה אחרי יציאת הפולנים בשנת 1939, קרא על שמו את בית־הספר הריאלי, בו למד ונתחנך הסופר הגדול. בכמה ערים רוסיות (וגם ברובנה) נקראו רחובות על שמו. עם ישראל אף הוא לא שכח את האיש הדגול, הסופר הגדול והידיד, ועירית תל־אביב קראה בשנת 1926 לאחד מרחובותיה של העיר העברית הראשונה בעולם, „רחוב קורולאָנקו".

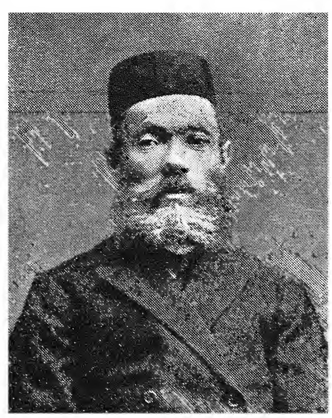
הסופר הרוסי גורקי כתב עליו:

„מובטחני כי פעולתו התרבותית של ולאדימיר גלקטיונוביץ עוררה מתרדמה את תחושת הצדק והיושר בקרב רבים מבני רוסיה. הוא התמסר לענין הצדק במאמץ נדיר, בו מתמזגים הרגש והשכל, והשאיפה לצדק הופכת לתשוקה דתית עמוקה. הוא התמסר למלחמה מתמדת שאינה יודעת ליאות. הוא אהב את היופי והצדק ושאף למזגם לשלימות אחת".

קורולאָנקו האמין בנצחון השאיפות המהפכניות של הנדכאים במשטר הצארי, ובשנת 1908 כתב בין השאר: „המתרחש עכשיו יתן אותותיו כעבור שנים מספר ויתפרץ כהר געש". נבואתו לא אחרה לבוא והוא זכה למהפכה הגדולה בשנת 1917 במולדתו. הוא מת בשנת 1921.

נח גילבורד

מאיר וילנר

יליד רובנה, בנם של צבי ועטל וילנר — צאצאי משפחה רובנאית מדורות בפרבר הווֹליאָ. נולד בשנת 1859 והתחנך ב„חדר" כדרך הימים ההם וספג את רוח בית הוריו המסורתית־הווהלי־נית. מטבעו אדם שקט, עממי, טוב לב ונוח לבריות, נתחבב על רבים שרחשו לו כבוד. מנעוריו היה מופיע במוסדות ציבור כשליח יהודי הווֹליאָ, ובגיל 22 הוזמן לכהן חבר במועצת העיר. אמנם, זכויותיהם של החברים היהודים במועצה זו היו מוגבלות מאד, אך עצם הזמנתו לכהונה זו באותה תקופה ברוסיה הצארית מלמדת על עמדתו בציבור והיחס אליו.

משנשא את אשתו חנה לבית נטע שפיגל מקרמניץ שלח ידו במסחר העצים בשותפות עם שמואל פייקלס, זאב גולדנברג, בלאנק ואחרים וניהל את עסקיו בכבוד. נשאר לגור בווֹליאָ, מקום מגורי הוריו ואבות אבותיו, שכן אהובה היתה עליו השכונה שברבות השנים נצמדה למרכז העיר ונבנתה בנינים יפים לאחר השריפה הגדולה של 1881.

וילנר היה בין מייסדי בית־הכנסת „משניות" על הווליאַ ומגבאיו משך שנים רבות יחד עם ר' פסי הויכרך ואחרים. משנוסדה „לינת הצדק דווליאַ" היה וילנר מפעיליה, וכאב רחום דאג לנצרכים במלאו תפקיד הגזבר בה שנים רבות. בשלוש־עשרה השנים האחרונות לחייו היה חבר בחברא־קדישא יחד עם ר' בצלאל מוראבצ'יק, גדליה מרחטש, לוי אידס ואחרים, והקדיש לה תשומת לב מרובה, כראוי לעוסק בצרכי ציבור באמונה. בתקופת מלחמת־העולם הראשונה התמסר לצרכניה הקואופרטיבית לאספקה ששוכנה בבית וינוקור על הווליאַ. בימי שלוט הפולנים נבחר לוועד הקהילה.

הפרעות של שנות השמונים וההתעוררות לחיבת־ציון נגעו בלבו של וילנר, ואם גם לא הפך ציוני רשמי, מכל מקום הגה היבה לציונות והרים את תרומותיו למוסדות התנועה.

ב־1882 החלו לבנות את בניני הקסרקטין לצבא בקצה הווליאַ. קבלני הבנינים נזקקו ללבנים, והמשרפות הקיימות לא יכלו לספק את כמות הלבנים הדרושה. התעורר וילנר ובנה משרפת לבנים ובמשך הזמן אף שיכלל את התעשיה שלו בתנור „הופמן". בשנות המלחמה 1914—1917 נפסקה העבודה בבית־החרושת אבל מיד לאחר המלחמה חודשה והועסקו בה 60—70 פועל. יחסו האדיב של וילנר לעובדים ראוי לציון.

היו לו לוילנר שלושה בנים ושתי בנות. בנו משה עלה ארצה עם חלוצי העליה השלישית ואילו בתו אדל קרנצברג הגיעה באניה ההיסטורית „אקזודוס" ב־1948 אחרי תלאות רבות.

וילנר נפטר ברובנה בכ"ט חשון תרפ"ו (1926). מ. ו.

שלמה קוליקוביצ'ר

בנם של אהרן־בר ורייגה, מאזרחיה הוותיקים של רובנה, היה איש מפורסם, מעסקניה הברוכים וסוחריה הנכבדים של העיר. בהיותו בן שבע־עשרה חלם קוליקוביצ'ר לנסוע ללמוד ולהשתלם, אולם אביו האדוק הקיצוני מנע בעדו ומשך אותו לעסקיו. בסוף המאה שחלפה, כשהציונות צעדה אך את צעדיה הראשונים, הצטרף קוליקוביצ'ר לחוג הציונים ומאז הקונגרס הציוני הראשון היה פעיל ביניהם.

התמזגו בו בקוליקוביצ'ר סגולות של עסקן מבורך ואיש המסחר ששמו הלך לפניו. בימי השלטון הצארי, בשנים 1906—1912, נמנה על נציגי האזרחים (מטעם היהודים) בשלטון העיר, היה מעסקני בית־החולים היהודי, גבאי ראשי בבית־הכנסת הגדול ועסקן בכמה חברות ומוסדות ציבוריים ופילאנתרופיים בעיר. כאיש השפעה ובעל שם בחוגים שונים היה ערך רב להשתתפותו במפעלי צדקה וחסד. הוא נענה לכל מפעל מועיל, אם כי היו לו דעות תקיפות, שלא תמיד מצאו הד בקרב העסקנים שפעלו אתו.

כשנערכו הבחירות ל„דומה" הרוסית בשנת 1905, נמשך קוליקוביצ'ר לרשימה העממית של וינאבר, במקום ללחום יחד עם הציונים בעד המועמד הציוני זאב ז'בוטינסקי. הדבר עורר תמיהה והתמרמרות בין ציוני העיר וקרנו של קוליקוביצ'ר ירדה. הוא אמנם הוסיף לראות את עצמו ציוני, אך הציונים לא בחרו בו מאז כנציגם. היחסים החריפו משהגיעו הבחירות לקונגרס הציוני; אם כי קוליקוביצ'ר נמצא בין המועמדים, לא נבחר, כי כל הקולות ניתנו לאשר גולדנברג.

בראשית מלחמת־העולם הראשונה נתמנה ברובנה, שהיתה אז קרובה לחזית האוסטרית, קומנדאנט צבאי שונא יהודים שגזר גזירות קשות עליהם. משלחת מטעם יהודי העיר, שבראשה עמד קוליקוביצ'ר, הלכה אליו לבקש להקל מהגזירות שנגזרו עליהם בעטיה של המלחמה.

הקומנדאנט קיבל את המשלחת בגסות וקוליקוביץ׳ דיבר בתקיפות עמו. בפקודת הקומנדאנט נעצר קוליקוביץ׳ תוך חשד על קשרים עם האויב האוסטרי, מאחר שגיסו, אריה־ליב וישניצר, שהיה נתין אוסטרי, עזב את העיר עם פרוץ המלחמה. לפי צו צבאי גורש קוליקוביץ׳ לסיביר והוא בילה בעיר אצ׳ינסק למעלה משלוש שנים. רב היה סבלו בנכר, ורק עם מיגור שלטון הצאר ניתן לו לחזור לעירו. בני רובנה יצאו בהמונים לפגוש את קוליקוביץ׳ בשמחה, והוא חזר לעסקנותו ולפעולתו הציונית.

בבחירות לוועד הציוני העירוני נבחר קוליקוביץ׳ כחבר והיחסים שלו עם הציונים תוקנו; כן נבחר על ידי הסוחרים למועצת העיר ועמד בבלוק עם נבחרי הציונים. תקופת גלותו השפיעה לא מעט על הלך דעותיו ותקיפותו, הוא נעשה עממי יותר.

בשנות העשרים יזם קוליקוביץ׳ אירגון קבוצת בעלי הון ועסקים לפעולות מסחר ותעשיה בארץ־ישראל. לתכלית זו עלה ארצה בקיץ 1925, סייר בארץ, חקר לאפשרויות של פיתוח עסקים ובא בדברים עם ראשי המוסדות ואנשי כלכלה. הוא חזר לרובנה עם תכניות, שביצוען נתעכב מסיבות שונות ובעיקר בגלל שיטת הלחץ הפינאנסי שלחץ המיניסטר גראבסקי הפולני את היהודים. הוא היה מלא רשמים מהארץ ומהחלוצים מגשימי הציונות. עם היותו ציוני כללי, ידע להעריך את מאמצי דור ההגשמה ותבע מהציונים הוותיקים עקביות ונאמנות לתנועה. הוא הועמד בראש המגבית של קרן היסוד ברובנה ופעל רבות משך שנים למען הצלחתה.

משנשאר לגור ברובנה נתן יד לחברת בניה גדולה, ולשם מימון המפעל יזם ב־1926 יחד עם נחום גולדברג ופינחס גאלפרסון את „בנק דיסקונט״. הבנק משך אליו את רוב הסוחרים ואנשי התעשיה. החברה לבנין הפכה לחברה־בת ל„בנק דיסקונט״ שפרח משך כמה שנים וקוליקוביץ׳ היה ממנהליו הראשיים. כשבאו ימים קשים לבנק ולא יכול להמשיך בפעולותיו הרגילות, פנו המפקידים ישר לקוליקוביץ׳ בטענה שנתנו אימון אישי בו — ותבעו את פקדונותיהם ממנו. תהלוכות המפקידים היו מלוות אותו ברחוב ויורדות לחייו.

קוליקוביץ׳ ירד מעסקיו, נשללה ממנו הסוכנות של בית־החרושת פוזנאנסקי — לא עמדו לו כשרונו ושירותיו בעבר. הוא חלה ומת ערירי ב־1932. מלוויו האחרונים היו מציוני העיר וסוחריה ואתם כמה גבאים של מוסדות, שזכרו לו חסד עברו הגדול ומעשיו למען רובנה שלו. ב. צ. ברזלי

משה סרווטניק

מאזרחיה הוותיקים של רובנה ומבעלי־הבתים החשובים שבה. עמד בשורות הציונים למן הקונגרסים הראשונים, היה חבר הוועד הציוני העירוני ופעיל למען המגביות. נבהר לוועד הקהילה ולקח חלק בכמה מוסדות ציבור מקומיים. לאחר מותו עלו ארצה אשתו, בתו מרים (מַניאַ) ובנו מאיר סברוני עם משפחתו.

ר׳ ישעיה־דוב שיך

היה ידוע ברובנה עירו כר׳ בריש שיך. נולד במוהילב־פודולסק בשנת 1863 לאביו ר׳ יעקב־יוסף הלוי שיך, מנכבדי עירו, שחינך את בניו לתורה ולעבודה. ר׳ בריש נשא לאשה את מַניאַ, בת ר׳ יעקב ודינה הוכפלד, התישב ברובנה בשנות השמונים למאה שחלפה, ונעשה מיקירי העיר. איש של מידות נעלות, משכיל ואדוק במסורת, נוח לבריות וחביב על מיודעיו. הוא שיתף את עצמו בכמה מוסדות ציבור מקומיים ושירתם במסירות.

ר׳ בריש היה בין מייסדי מושב־הזקנים ובית־החולים היהודי והיוזם הראשי של קופת גמילות־חסדים ברובנה. למושב הזקנים דאג במיוחד עד סוף ימיו ואת קופת גמילות־חסדים החזיק וטיפח משך שנים רבות. הוא תרם למוסדות אלה מכיסו סכומים גדולים ומצא להם תומכים במר משה סטוק, ה. מ. פיסיוק ואחרים.

מאז החלה ברובנה פעולת חובבי־ציון והציונות המדינית אחריה, התיצב ר׳ בריש בין הראשונים לציון. הוא פעל יחד עם ז. ד. ליבונטין, דוד גרשטיין, אנשל בוקימר, זלמן אשכנזי, חיים רובינשטיין, ד״ר ארקין ואחרים שהניחו את היסוד לפעולה הציונית ברובנה בסוף המאה שחלפה. זכורות לציונים הוותיקים המסיבות והישיבות שנערכו בביתו של שץ כשהגיע ז. ד. ליבונטין לכהן כמנהל הבנק המינסקי ברובנה וכן בעת ביקוריהם של שליחים מהמרכזים. היו אלו מסיבות ציוניות שקירבו ואיחדו לבבות לפעולה משותפת למען רעיון התחיה.

סוחר מנופאקטורה מהמכובדים והישרים ביותר, תפס ר׳ בריש מקום חשוב בעולם המסחר. בשנות מלחמת־העולם הראשונה יצא את רובנה וחזר לגור בה מיד אחרי המלחמה.

נפטר בגיל 74 ביום 29 בפברואר 1937 ברובנה. השאיר אחריו את אשתו הנדיבה מַניאַ, בנים, בנות ונכדים.

משה הורוביץ

נחום שטיף

נחום שטיף, הידוע בעולם הספרותי שלנו בכינויו „בעל־דמיון" — סופר־מבקר ובלשן באידיש, נולד ברובנה בשנת תרל״ט (1879) לאביו יונה שטיף ולאמו פסיה לבית פרגמין. יונה זה היה יליד העיירה הווהלינית הזעירה ווארקוביטש ואת חינוכו המסורתי קיבל בבית אביו, יהודי תלמיד חכם ומשכיל. משבגר ונעשה צר לו בעיירתו, נדד לאודיסה — מרכז ההשכלה בסוף המאה הי״ט, שם רכש לו ידיעות בשפה הרוסית ובמדעים כלליים. אחר כך בא לרובנה, נשא את אשתו, שהיתה ממשפחה מתקדמת לפי מושגי הימים ההם, והשתקע שם.

נחום שטיף היה נער מוכשר, למד אצל טובי המלמדים של אותו זמן ורכש לו ידיעה רבה בלימודי קודש — בתנ״ך ובגמרא. הוא גם הירבה לעיין בספרים והכיר את כל ספרות ההשכלה. עוד בנעוריו החל בתרגומים לעברית ובכתיבה בלשון זו. משמלאו לו חמש־עשרה שנה, הכניסו אביו לבית־הספר הריאלי הממלכתי שבעיר והוא סיימו בהצלחה. בימים ההם לא היו שערי בתי־הספר העליונים ברוסיה פתוחים לפני היהודים, ושטיף הצעיר, ששאף להיכנס לפוליטכניקום בקיוב, נאלץ לעמוד בבחינות־קונקורס קשות כדי להתקבל כסטודנט לפאקולטה להנדסה.

אהבה חזקה נודעה מנחום שטיף לשפה העברית ולספרות ישראל בכלל עוד מילדותו. הוא המשיך בלימוד תנ״ך וגמרא גם בשבתו על ספסל בית־הספר הרוסי ומאז הקונגרס

הציוני הראשון, שנתכנס בבזל ב־1897 סמוך לסיימו את בית־הספר, התקשר בכל לבו הער לרעיון הציוני. במאמריו שכתב ובנאומיו שנשא הטיף לציון בראותו ברעיון הציוני את עוגן־ההצלה לאומה הפזורה והדוויה. בהתלהבות נעורים והכרה עמוקה אירגן, יחד עם מספר חבריו, אגודה של דוברי עברית בשם „שפה ברורה״ ובמשך השנה הראשונה לקיומה היה בה הרוח החיה.

בשנת 1902 השתתף שטיף בוועידה הציונית במינסק. אחרי הפרעות בקישינוב הורגשה בין הסטודנטים היהודים ובשורות הנוער בכלל תסיסה, שהביאה לייסודה של התנועה הסיימיסטית — ושטיף נמשך אליה. בימים ההם נתארגנה הגנה עצמית בקיוב ושטיף נטל גם בה חלק ניכר (פרק מיוחד בחייו קובעים לעצמם קשריו עם פינחס דאשבסקי, חלוץ ההגנה ביהדות הרוסית באותה תקופה). הלך־הרוחות בימים ההם העביר רבים מהסטודנטים היהודים לחוג הראדיקאלים „מולודוי יאָבראֵי״ (היהודי הצעיר) שקם ברוסיה; ביניהם נמצא גם שטיף, שהצטרף לקבוצת „ווזרוז׳דאָניאָ״ (התחיה) והיה אחד הכוחות הדינאמיים בתוכה.

שוב רואים את שטיף ברובנה בשנת־המהפכה — 1905. הוא נוסע לבאָרן (שוייץ) ושם הוא פעיל ב„ווזרוז׳דאָניאָ״ ובתנועה הסיימיסטית. בשלהי 1906 הוא חוזר לרובנה ונושא את אשתו מבית זילברפארב. באותה תקופה עבר משבר נפשי עליו שהרחיק אותו מהציונות ומהתנועה הסיימיסטית גם יחד. תרבות אידיש כובשת אותו, והוא מתמסר לכתיבה ולחקר באידיש וברוסית.

גלגולים שונים עברו על שטיף בשנים שלאחר־מכן. הנה הוא במינסק, בווילנה, בפטרבורג ושוב ברובנה, עובד מטעם יק״א בעניני הגירת יהודים ומטעם חברת מפיצי ההשכלה, מתמסר ל„ווילנער פערלאג״ של קלצקין, ותוך כדי כך עושה הרבה להחדרת האידיש בחינוך ילדי הפליטים בשנות מלחמת העולם הראשונה ולאחריה ולהפצת אידיש בכלל. בשנות שירותו בבנק יהודי ברובנה, לפני פרוץ המלחמה של 1914/18, פירסם שורה של מאמרים, סקירות ומסות על סופרי אידיש ולמען אידישיזאציה בכלל.

אחרי המלחמה נכנס לעבוד ב„יאָקופו״ ותחת רושם המאורעות של המהפכה הרוסית, נתן ידו לייסוד המפלגה העממית „פאָלקס־פאַרטיי״, בהאמינו שעל ידה תקום הנציגות היהודית הכללית לשינוי ערכין בעם בתפוצות. הוא עבר על פני מרכזים ברוסיה ועשה לאירגונה של מפלגה זו.

בסוף 1918 הגיע עם משפחתו לקיוב ונכנס לעבוד ב„קאָפע״, שהיתה המשכו של „יאָקופו״, ב„פאָלקס פערלאַג״ ובריכוז חומר ארכיוני על פרעות האוקראינים. אך לא השתרש בקיוב וכעבור שנה וחצי עלה בידו לעבור לברלין ולהמשיך שם בספרות; אולם כעבור זמן־מה חזר לקיוב. מה הניעו לחזור לקיוב — לא ידוע, הקסם לו הממשל הסובייטי או הסכים לקורס החדש? ההחשיב את הרוחות המנשבות של היאָבסאָקציה? דבר לא ידוע, פרט לזאת שעזב את ברלין רבת־האפשרויות והתישב בקיוב שהיתה תחנתו האחרונה. הוא התמסר שם למחקרו „תולדות האידיש״ ולהעשרתה במונחים חדשים.

בשנותיו האחרונות נקרא שטיף לעמוד בראש המכון לאידיש בקיוב, שנמנה עם מייסדיו. בין פרסומיו כמה מַסות רציניות באידיש וברוסית ומאמרי־פולמוס פובליציסטיים בעד ריבונותה של אידיש, שהעמידוהו במחנה המתנגדים הקיצוניים לעברית. הוא מת בקיוב בשנת 1933. בעזבונו נמצאו כמה מאמרים על נושאים שונים שלא ראו עדיין אור.

א. א.

ד"ר משה זילברפארב

בין האישים הבולטים ביהדות הפולנית בשנות העשרים והשלושים למאה זו, יש לציין במיוחד את ד"ר משה זילברפארב. הוא שימש תקופה מסוימת שר לעניני יהודים באוקראינה ובא לפולין כעסקן ציבורי בעל־שם. היה זה אדם נוח, שקט וטוב־לב. כל מי שבא במגע אתו, התרשם מאד מאישיותו האצילה והתרבותית וכן מיחסו. דיבורו היה חדגוני, אבל משכנע ביותר, ובו השפיע על הדור הצעיר. בת־צחוק קלה ריחפה תמיד על פניו היפים, והוא ידע להשיב בדרך נאותה לכל בקשה ולהרגיע את הסובל. וכשם שהיה מיושב ומתון מבחוץ — כן בערה כאש בקרבו אהבתו לעמו ולמפעליו שהקים במאמץ רב ובכשרון.

עבר עשיר לזילברפארב מתקופת פעולותיו בעיר מולדתו רובנה, בתנועה הלאומית בראשית המאה ובממשלה האוקראינית. מפעל חייו הציבורי בתקופה האחרונה היה אירגון אגודת „אורט" בפולין וביסוסה. בסיועם ובעזרתם של עסקנים אחרים התמסר להקניית משלוחי־יד לשכבות העם הנרחבות ביותר. דלות וסבל היו גורלם של רוב יהודי פולין; עמדותיהם הכלכליות הלכו ונשמטו מתחת לרגליהם, וצריך היה לחפש דרך להצלתם. ד"ר זילברפארב הבין שרק בעבודה פרודוקטיבית עשויים הם להיחלץ ממצבם ללא נשוא, ועל כן מן ההכרח לעורר אצלם קודם כל יחס של כבוד למלאכה: סנדלר, נגר או מכונאי בעל מקצוע טוב, שיהיה לא פחות מכובד מרופא, מהנדס או עורך־דין. השאלה היסודית לא היתה קשורה בעצם ההתעסקות, אלא ברמה המקצועית. רהיטים נאים, נעליים יפות, או כלי־עבודה העשוי כראוי, רוממו את בעל המלאכה בעיני ד"ר זילברפארב. יחד עם עוזריו הוא פרש על פני פולין רשת של בתי־ספר מקצועיים וקורסים להשתלמות שלרבים מהם יצאו מוניטין ברחבי המדינה, ותעודת „אורט" העידה על ידיעות מקצועיות עמוקות ורחבות של נושאה. „אורט" הקים גם בתי־ספר וקורסים גבוהים יותר, וביחוד יצא לתהילה שם הטכניון בוילנה, שבו השתלמו מכונאים וחשמלאים. חשוב מאד היה גם בית־הספר לטכסטיל בלודז', שנתן חומר אנושי בעל ערך מקצועי רב לתעשית־הטכסטיל הלודז'ית המפורסמת; והמפעל לנגרות ולרהיטים בווארשה היה מפורסם לא רק בין היהודים, אלא גם בין הגויים.

בראש כל המפעל החשוב הזה, שבו השתתפו אלפי אנשים ואשר מנה עשרות מוסדות ברחבי פולין, עמד ד"ר זילברפארב. הוא נסע מסניף אחד למשנהו והשתתף בכינוסים ארציים ובינלאומיים של האירגון. כל אשר עשה היה חדור אמונה באדם ומסירות לעמו. הוא נתקל בעבודתו בקשיים רבים, אך לא נרתע מפניהם וידע להתגבר עליהם.

היהדות הפולנית אהבה אותו, וכשהלך ביום 19 במארס 1934 לעולמו, ליווהו למנוחתו האחרונה אלפים רבים ממעריציו ומוקירי זכרו.

ד"ר יצחק ציטלין

אנשל בוקימר

מוצאו של אנשל בוקימר מכפר בוקימו שבסביבת אוסטראה, אך כל ימיו גר ברובנה. ספוג חינוך חרדי ורוח יהדות, נמשך עוד בנעוריו לתנועת חיבת ציון ובא בכל חום לבו אל הציונות המדינית בימי הרצל והקונגרסים הראשונים. מאז התקשר לאגודה הציונית שקמה ברובנה ונמנה על פעיליה המסורים.

היה סוחר ועסק יחד עם אחיו ביבוא דגים לרובנה והסביבה. אדם ישר־דרך ויהודי שומר מצוות שידע למצוא את הסינתזה בין השקפתו העולמית־הציונית לבין הדת והמסורת. לא אחת הגן בבית־המדרש בפני בני הדור הישן, שלא רצו להשלים עם התנועה הציונית, על העמדה הציונית, שלדעתו לא זו בלבד שאינה פוגעת במאומה ביסודות הדת אלא באה לחזק אותה.

עם היותו עסוק בעסקיו הפרטיים ראה תמיד חובה לעצמו להיענות לכל קריאה והזמנה ציונית ולהתיצב בשורה למילוי כל תפקיד שהוטל עליו. אנשל בוקימר לא היה כוחו בהטפה, הוא לא הופיע בפומבי, אבל השתתף השתתפות ערה בשיחות ובישיבות פנימיות בבירור שאלות רעיוניות ומעשיות. הוא גם לא היה בין הלוחמים העיקשים בויכוחים, שכן הקו שלו היה זה של ציוני מעשי החותר לקראת הגשמת שאיפתה של התנועה. חלקו של בוקימר היה רב בפעולות הבחירות ל„דומה" הרוסית ואחר כך לקהילה הדימוקראטית למען הרשימה הציונית. בבחירות באגודה הציונית נבחר כמעט תמיד לוועד הציוני העירוני.

עם המתנגדים לציונות היה נכנס בויכוח במטרה להטותם לעמדתו ומקדיש לכך ממיטב כוחו והשפעתו. את בטחונו ואמונתו ברעיון התחיה נטע גם בלב בניו ובנותיו וביתו היה בית ציוני.

יוסף בנו קיבל חינוך והדרכה ברוחו, התמסר מילדותו לציונות בקרב בני גילו, הטיף לציונות בבית־הספר והצליח למשוך אליו חוג חברים שהיוו את הגרעין באגודת התלמידים „הסתדרות" שקמה ב־1917 ברובנה.

לאחר שמתה עליו אשתו, עבר אנשל בוקימר לוורשה, מקום מגורי בנו יוסף, ושם בילה את שארית ימיו, בהוסיפו לחלום על ציון. הוא מת בשנת השבעים ושש לחייו.

זלמן גרשפלד

אייזיק בריק

אייזיק בריק היה שם דבר במחנה הציוני ברובנה. מקום פעילותו הציונית היה בית־המדרש דחסידי סטיפן, בו היה מחשובי הבעלי־בתים ומהיושבים ראשונה בכותל המזרח. כנואם תקיף, היה מעורר בכל הזדמנות מעל הבימה את הציבור לרעיון הציוני ומגיב על כל תופעה ומאורע בציונות ובארץ ישראל.

גישתו לציונות היתה כלל־ישראלית ובתור שכזה היה מעמודי התווך של ההסתדרות הציונית בעיר, מחסידיה הנלהבים של סיעת „עת לבנות" בפולין, חבר הנשיאות של הוועד הגלילי בווהלין. הוא היה אדם בעל יוזמה ומרץ ושימש מנהל הבנק העממי עד שנבחר במקומו שמחה פלאט הבונדאי. אז יזם הוא מפעל ציוני אחר בשם „בנק קונסטרוקטיבי" ובאותו זמן גם את „בית־העם" והשכין את שניהם בקומה השניה של בית ר' שמשון בראקר, ברחוב קלשטורנה 18. בשני אולמות מרווחים סמוכים זה לזה חינכו הציונים הכלליים ברובנה ב־1926 את הבנק הנ"ל ואת „בית־העם", שהפכו מרכז להרבה פעולות ציוניות במקום. שנים מספר הסתייעו שני המפעלים זה בזה; אדם שבא לרגל עסקיו לבנק מיד הציעו

לו שקל, הצהרה על התחייבות לקרן היסוד, או קבלה על תרומה לקק"ל, וחבר שבא ל"בית־העם", היה מסדר אגב אורחא את עסקיו בבנק זה. כך השתלבו פעולותיו הציוניות של אייזיק בריק בעסקיו וינקו מהם. הוא גם השתתף כמעט בכל הוועידות הציוניות ונבחר למוסדות ארציים.

הרבה יהודים מבני המעמד הבינוני עלו ארצה הודות לתעמולתו הנלהבת והמשכנעת. הוא האמין בכח יוזמתו ומרצו של היהודי הסוחר ובעל המלאכה ועודד אותם לעלות. רבים שנשמעו לו, עלו והצליחו להסתדר בארץ.

את בנו ואת בתו שלח ארצה לפניו, אולם לרוע המזל יצאו ממנה לפני מלחמת העולם השניה ולא חזרו. לא זכה הציוני הנלהב הזה לתקוע יתד למשפחתו הוא בארץ, אשר לה הטיף במזגו החם ובאמונתו בעתידה ולמענה נלחם עד שנפל עם הנופלים בשואה.

בריק היה יליד רובנה וגר ברחוב קראסנה. בן למשפחה מסורתית, התחנך ב"חדר" וממנו שאב את התלהבותו לשפה ולתרבות העברית. נמנה עם וותיקי הציונים בעיר. עוד בימי הרצל הופיע בין ציוני המקום והתבלט ביניהם בעמדתו התקיפה ובפעילותו למען ציון. בעל מזג חם והשקפה ברורה ואיתנה בשאלות ובפעולות שעמדו על הפרק, הוא ידע לעמוד על דעתו בשוותו לנגד עיניו אך ורק טובת הרעיון הציוני. רבים לא השלימו אתו, אבל העריכוהו בידעם שמלחמתו היא לציון ולתחית העם. חבריו לעבודה שלמה וסלר ודב כורך היו מרבים לספר על עבודתו הציונית ועל ויכוחיו עם היריבים־המתנגדים בשנים 6—1904.

אחרי המהפכה ברוסיה, כשהציבוריות נשמה לרווחה והציונות התעוררה לפעולה גלויה בקרב העם, נכנס בריק בכוחות מחודשים לעבודה הציבורים והציונית. למעלה מעשרים שנה היה בריק אחד מעמודי הציונים הכלליים בעיר. בבחירות למוסדות המקומיים והמרכזיים של המדינה לחם ללא ליאות יחד עם חבריו מסיעת "עת לבנות".

לוחם ציוני ועסקן חרוץ כל הימים, עד שכרע ונפל עם הנופלים בשואה.

יעקב בר־מידות

שלמה ווסלר

איש העם, מחונן במעלות וסגולות טובות ואהוב על הבריות, ויותר משהיה סוחר — היה ציוני מנעוריו. הופעתו של הרצל כבשה את לבו והצמידתו לתנועה הלאומית. יחד עם ברל כורך, אייזיק בריק ואחרים התמסר להפצת שקלים, לאסוף תרומות ליישוב ארץ־ישראל, למכירת בולי קרן הקיימת, לחלוקת קופסות של קק"ל והרקתן, לאירגון "מנין" ציוני, למכירת מניות של אוצר ההתישבות, להפצת המניות של חברת הכשרת הישוב, לחלוקת כרוזים ציוניים וחוברות על התחיה — באחת, כל מה שהיה בו משום מעשה ציוני. ברי, לא נעדר מקומו של ווסלר גם בסניף חובבי שפת־עבר שבו היה רוח חיה. ער ופעיל בכל השטחים הקריב הוא הרבה מזמנו וכוחותיו לתנועה הציונית.

מאז ומתמיד היו עיני ווסלר לציון, וברוח זו של ציונות צרופה חינך את ילדיו. בראשית העליה החלוצית שלאחר המלחמה הראשונה עלתה בתו לאה ארצה ואחריה גם בתו השניה, ובקיץ 1925 בא גם הוא לסמן תכנית ובסיס לעליית יתר בני משפחתו. מצבו הכלכלי ברובנה לא היה איתן, והוא התמיד במלחמת הקיום בתקוה ליום עלייתו ארצה להצטרף אל הבונים. בינתיים המשיך בחיי ציוני בגולה, עד שהתחוללה הסערה הנוראה שטיאטאה את קהילת רובנה ועמה את בית ווסלר המבורך.

א. א.

דוב כורך

מי לא הכיר ברובנה את ברל (דוב) כורך? לא רק בחוגי הציונים או המתנגדים להם היה מפורסם, אלא גם בין שאר השכבות שבעיר, מאז ראשית המאה ועד לשנות השלושים. רבים ידעוהו בכינוי „הציוני בעל הקמח", על שום שעסק בקמח ובשקי קמח ולבושו העיד על משלוח ידו.

עניו ופשוט היה האיש, צנוע בהליכותיו ובאורח חייו. ציוני נאמן ברמ"ח אבריו מנעוריו, עברי קנאי ויהודי גאה בלאומיותו עד כדי ביטול זרים. כשלושים וחמש שנים פעל והפעיל למען הרעיון הציוני והתרבות העברית. גדולה היתה אמונתו בהגשמת האידיאל שראה בו תוכן חייו, וזה נתן לו אומץ לתבוע מעצמו ומאחרים ולא להסתפק באהדה בלבד, אלא למלא את החובה לתנועה בפועל. היתה לו השפעה על הצעירים שבתנועה, ואף המבוגרים היטו לו אוזן קשבת. כורך לא היה אידיאולוג — איש העם היה, ציוני מעשי, אדם עמל, החי מיגיע כפיו וממסחרו הדל ברחוב מינסקה־הגדולה, מדבר עם כל אחד על התחיה, ועם החברים — בעברית דוקא. תמיד נמצאו בכיסיו פנקסי שקלים, בולי קק"ל, כרוזים וכד׳. וזאת לדעת, שבימי שלטון הצאר ברוסיה היה זה בחזקת סכנה, כי החזקת דברים אלה נחשבה בגדר עוון פוליטי. לא אחת היה כורך עוזב את עסקיו ועניני משפחתו והולך לסדר ענינים ציוניים, שהעמידם למעלה מעסקיו הפרטיים. שליח ציוני או מרצה או אורח כי הגיע מארץ־ישראל — כורך שוכח את עצמו ומתמסר לאורח, מתהלך אתו, ומסדר כל הכרוך בבואו או בהרצאתו בעזרת הציונים הצעירים הכרים למשמעתו.

אשתו צפורה ליותה אותו בנשאה בעול הפרנסה וחינוך הילדים כל השנים.

ציוני אקטיבי ומעשי שהיה לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים, ידע להטיל מרותו על אחרים שהבינו וסלחו לו את הערותיו ועקיצותיו וגם העריכוהו כראוי. הוא נמנה עם מייסדי „אגודת חובבי שפת־עבר", עם מארגני הוועד הציוני העירוני, חבר הקהילה הדימו־קראטית ומפעילי העסקנים של מפעלי העזרה לפליטים, קרן הקיימת, קרן היסוד וכל יתר המגביות בעירו.

בשנות המלחמה העולמית הראשונה, כשנשתתקה הפעולה הציונית וכורך היה נתון לדאגות השעה, התאונן לפני גארבוז על ההזנחה בעבודה, אך האמין שימי הזעם יחלפו והעבודה תתחדש, והוא זכה לא רק לראות בחידושה ובשגשוגה אחרי המהפכה ברוסיה, אלא גם להיות בין החורשים בשדה העבודה הציונית והתרבותית. בשנות העשרים נמצא כורך בשורות „התאחדות הפועל הצעיר וצעירי ציון", בניו למדו במוסדות „תרבות" ואחר כך תפסו מקומם בשורות הנוער הציוני־החלוצי ועלו ארצה להצטרף אל בוני המולדת בפועל. אולם בשנות השלושים, משהתחילה המשמרת הצעירה לעלות ולדחוק את רגלי קודמתה, נשאר כורך כאילו בצל. מביע היה בכל הזדמנות את התנגדותו למחנה הריביזיוניסטי ולבנו אריה בארץ, וכתב על שאיפתו לעלות ולהתנחל במושב עובדים. כמה מחבריו הוותיקים

עלו בינתיים והוא נשאר מחכה לתורו, בעוד בניו אריה ויוסף ובתו יפה פנוש נמצאים בארץ.

עד כה ועד כה עסקיו ירדו, ובימי שלטון הסובייטים ברובנה ב־1939 קיבל משרת שומר בבית־החולים היהודי. לא זכה עסקן ציוני מובהק זה, איש העם הצנוע שחלם כל ימיו על ציון וקיוה ליום בו יצטרף למחנה הבונים והמגשימים, לראות את הארץ, כי אבד בשואה האיומה, והוא רק בן 63 שנים.

בן־ציון ברזלי

ר' יהודה מוטיוק

דמות מופלאה מנושאי דגל התחיה הנאמנים. איש־אשכולות ויקר־נפש, תמים וישר דרך, בעל בטחון ושלם בנפשו היה רבי יהודה מוטיוק, איש רובנה. מטובי הציונים בעיר מאז בא לגור בה ועד עליתו ארצה. נולד בדובנא בח' סיון תרל"ד (1874), למד ב„חדר" ואצל טובי המלמדים בעירו וספג תורה עם דרך־ארץ. משנשא את חנה לבית חרון מרובנה לאשה, התישב ברובנה ואחז במסחר מנופאקטורה. מאז נתקשר לציוני העיר, לקח חלק בכל הפעולות הציוניות ונתמנה מורשה הועד האו־דיסאי. בית מוטיוק הפך בית ציוני לציוני העיר ולכל הבא לרובנה בעניני התנועה הציונית. אדוק וחסיד, נפל בחלקו של מוטיוק להתוכח בבית המדרש עם מתנגדי הציונות, והוא לחם כארי להגנת כבוד תנועתו.

תלמיד־חכם היה ר' יהודה, אדם יפי־תואר ונעים שיחה, סוחר מכובד וציוני נלהב בכל לבו ונפשו. חביב על כל מי שבא במגע עמו ונערץ על ידי כל העיר והמנהיגים. מאז נפטרו דוד גרשטיין והד"ר יחזקאל אוירבוך ייצג ר' יהודה את ציוני העיר.

משפרצה מלחמת־העולם הראשונה והחזית התקרבה לרובנה עזבו רבים את העיר וביניהם ר' יהודה מוטיוק עם בני ביתו. כארבע־חמש שנים ישב בחארקוב וציפה ליום שובו הביתה. ואמנם זכה ב־1920 לשוב לביתו ולחוגו ברובנה ולשירות הציונות והציבוריות המקומית. העיר נמצאה אז תחת שלטון הפולנים וסדרי החיים היו שונים מאלה שברוסיה. ר' יהודה מצא את מקומו בחוג „המזרחי" ונבחר יושב־ראש האגודה המקומית. באותו זמן ייצג את מפלגתו בוועד העירוני המשותף לכל הזרמים הציונים, ובוועדים למען קרן קימת וקרן־היסוד. כשלוש־עשרה שנה של עבודה פוריה הקדיש ר' יהודה למען העם והארץ מיום שובו לרובנה ועד עלותו ארצה, בה חיכו לו בניו ובנותיו שעלו לפניו.

בעבודתי כמזכיר ציוני רובנה למעלה מחצי־יובל שנים, היה לי הכבוד לצקת מים על ידיו של ר' יהודה מוטיוק, שעמד בראש קרן היסוד במקום. הוא היה אז ראש „המזרחי", ואם כי הציונים הכלליים היוו שם רוב גדול ביחסי הכוחות המפלגתיים ובציבור התורמים לקרן היסוד, בחרו פה־אחד בר' יהודה מוטיוק כיושב־ראש, שכן מקובל ומכובד היה האיש על כל החוגים באישיותו המזהירה במחנה הציוני. אנו, בניהם ובני־בניהם של חסידים שהיו מסתופפים בחצרות רבותיהם ודבקים באדמו"ריהם, מצאנו בר' יהודה רב

גדול ברוחנו ובטעם בני דורנו. היינו בבחינת ציונים־חסידים של רבי ציוני חביב ונערץ. דבריו נתקבלו על דעתנו ורבים היו הסרים למשמעתו ולתביעתו לתת יד לבנין המולדת. הוא האציל מרוחו ואצילותו עלינו ועל יהודי רובנה בכלל. אם קודמו בכהונת יושב־ראש קרן היסוד השפיע על התורמים בתוקף מעמדו בעולם החמרי, הנה כוחו של ר׳ יהודה היה ברוחניותו ובאישיותו המיוחדת במינה. לא תשכח פעילותו המוגברת של ר׳ יהודה בשעת המגביות לקרן היסוד שנערכו בהשתתפות לייב יפה ואלכסנדר גולדשטיין ולטובת קרן קימת בעת ביקורו של ביסטריצקי. ער ונלהב, פעיל ומפעיל, דורש ומשכנע את כל החוגים, כי אין דבר קדוש מבנין הארץ ומחדיר את אמונתו זו התמה ללב כל אחד ואחד — כזה היה ר׳ יהודה בצאתו להגדיל את הכנסות קרן היסוד.

בשנת 1935 עלה מוטיוק ארצה והשתקע בתל־אביב. יצא לרחובות העיר, החל לבקר במושבות יהודה והשרון — ועינו לא תשבע. הוא מלא רשמים ולאשרו אין קץ. יום יום ראה את עצמו כנולד מחדש במולדת הנכספת. לבו ער לכל המתרחש בישוב, בציונות ובחיי הארץ. מוקף בני משפחתו ובתוכם נכדים־צברים, ישב לו בפינתו וחי חיים שקטים כ„נחבא אל הכלים" מבחינה מפלגתית. לא מצא את מקומו בין „המזרחי" בתל־אביב — הציונים מכל הזרמים קרובים לו כבימים עברו. ידע ר׳ יהודה להבדיל בין חלום למעשה, בין שאיפה לבין בנין של ממש על כל אי הנעימות הכרוכה בדבר. מה יקרים היו לו כל חלוץ וחלוצה, כל איכר ובעל מלאכה, כל סוחר וסופר המצרפים מעשה למחשבה בתחית העם והארץ. וזכה ר׳ יהודה לראות במו עיניו בקום מדינת ישראל.

בשנת תש״ד חגגו יוצאי רובנה בארץ ישראל את יובל השבעים לר׳ יהודה. המסיבה, שנערכה במועדון הציונים הכלליים בתל־אביב, משכה אליה את טובי ידידיו ומוקיריו מציוני רובנה. אברהם לוינסון, מנחם גלרטר, אברהם לויטס ואחרים נתנו ביטוי לרגשותיהם של בני רובנה כלפי חברם־רבם הדגול שגאוותם עליו.

כך בילה ר׳ יהודה מוטיוק את שארית ימיו בארץ־ישראל. נפטר ביום י״ד תמוז תש״י (1950) ונטמן בבית־העלמין בנחלת־יצחק.

יעקב בר־מידות

ר׳ משה אייזנמן

ר׳ משה אייזנמן בא לרובנה עם משפחתו מהעיירה אלכסנדריה אחרי המהפכה של 1905. נעשה לו צר בעיירתו ועסקיו (יערות, טחנות קמח ועוד) שהתנהלו מחוץ למקומו דחפוהו לעבור אל הכרך. את ביתו בנה מחוץ לישוב, בסמוך למחסני העץ שבקרבת פסי הרכבת, על ביצת אוסטיה ממש.

נתברך ר׳ משה בארבע בנות שכולן למדו עברית ושלטו בה. לא לחינם אמרו הציונים שבית אייזנמן הוא בית עברי. מי שרצה בימים ההם לדבר עברית — הלך לבית אייזנמן.

ידעו את אייזנמן בעיר בכינויו מושקה אייזנמן הצהוב, איש פיקח להפליא, בעל הגיון עמוק ותלמיד חכם. נהג כל ימיו כיהודי שומר מסורת והיה מקובל בעיקר בחוג הסוחרים. לכל בוררות מסובכת היו מזמינים את ר׳ מושקה אייזנמן כבורר או בתור שליש מכריע וסמכו על תבונתו וישרו. נחשב לאמיד אך לא עשיר. לא פעם האירה לו ההצלחה פנים ועשה חיל בעסקיו, אך קרו מקרים ונהפך עליו הגלגל. חליפות אלה לא השפיעו במאומה על אייזנמן שהיה תמיד אדם שמח ועליז.

בשנות מלחמת העולם הראשונה כשרבים יצאו את רובנה, עזב אייזנמן עם משפחתו את העיר ועבר לקיוב. המשיך שם בעסקיו ואחרי המלחמה שב לרובנה, התבסס בענף הקמח והחזיק טחנות־קמח במיזוטש ובמקומות אחרים יחד עם שותפים.

אופייני מקרה אחד שבו קנה משה אייזנמן את עולמו:

הדבר היה בשנת 1924. עסקי טחנות־הקמח ברובנה ובסביבתה פרחו והטחנה הגדולה של אַנדרוֹ הוחכרה לחמישה סוחרים־טוחנים בעיר, שנעשו לספקי הממשלה הפולנית לחבל מסוים והיקף פעולתם רחב מאד. לילה אחד נפלה דליקה בטחנה וחלק ממנה עלה באש, שאכלה גם את כל מלאי התבואה והקמח שנמצא אותה שעה בטחנה. נגרם נזק ניכר לטחנה ולשותפים. משה אייזנמן ידע על עסקי השותפים; מיהר אליהם למחרת הדליקה לתהות על המצב והוברר לו, שיום לפני זה הם קיבלו מראש מהבנק הממלכתי הפולני את הכסף על קונסומנטים (תעודות משלוח) של 5000 פוד קמח שעמדו להישלח לצבא הפולני בוילנה. הקונסומנטים הוצאו בטרם יוטען הקמח בקרונות שעמדו מוכנים על שלוחה של מסילת־הברזל ליד הטחנה. משנשרף הקמח, נשארו הקרונות עומדים ריקים. המצב נראה מסובך למדי, שכן היה מקום להאשמה על הוצאת כסף מהצבא במרמה. משה אייזנמן התערב מיד בדבר, אסף את כל העוסקים בענף הטחינה ותבע מהם שיכניסו מיד את כל הכסף הנדרש לקנית הקמח מטחנות אחרות כדי לקדם כל צרה. הכסף נאסף בערבותו הפרטית של אייזנמן והקמח הוטען בקרונות. במשך הימים קיבל כל אחד מהמלוים את כספו בחזרה.

מעשהו זה של אייזנמן, שעמד לאחים בצרה ושמר על כבוד ישראל שלא יחולל בין הגויים, עשה רושם רב על הכל.

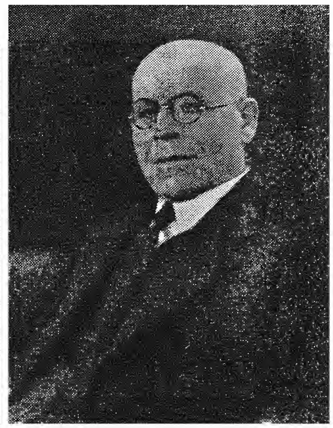
לפני הפרדי ממנו ומהעסקים המשותפים שהיו לנו, הצעתי לו שיעלה אתי לארץ־ישראל מתוך בטחון שימצא את מקומו הראוי גם בארץ. על כך ענה לי: „ודאי אעלה, אך טרם הגיעה שעתי״... שעתו לא תגיע עוד.

שאול קרמרמן

הרץ־מאיר פיסיוק

מטובי רובנה היה ר׳ הרץ־מאיר פיסיוק, בעל בעמיו, תלמיד־חכם, איש־פעלים ועסקן בשטחים שונים. נולד בעיירה ליוביטש (פלך מינסק) בשנת 1865 ומגיל שלוש למד ב„חדר״. בן תשע נתיתם מאביו ומאז עברה עליו פרשת־חיים קשה של תלאות, סבל, רעב, ונדודים. אך רוחו העזה ומרצו הרב עמדו לו והוא יצא — ללא כל עזרה ותמיכה — לדרך החיים. תחילה נדד לישיבות ליטא והתמיד בהן עד שזכה לקבל סמיכות לרבנות. אחרי כן רכש לו השכלה כללית, למד בסמינר למורים בווילנה, כשהוא עושה כל עבודה קשה לפרנסת נפשו. בן עשרים ושתים יצא לאמריקה, ניסה שם את מזלו ולא בז לשום מלאכה (עבודה גופנית, חזנות ועוד). מאחר שחיי אמריקה לא כבשו את לבו, חזר לרוסיה ונמשך לעסק הבירה, שבגללו עבר ב־1899 לרובנה ותקע בה יתד, בבנותו את הסידונית הגדולה שלו, לכל חייו, עד עלותו ארצה בשנת 1934.

בתקופת ישיבתו ברובנה התבלט פיסיוק לא רק כחרשתן אלא כאיש־ציבור מיוחד במינו. ער לעניני הקהל המקומי ובשדה התחיה, מופיע הוא כפעיל במגבית לטובת נפגעי הפרעות (קישינוב, הומל ועוד) ונבחר יושב־ראש הועד לעזרת הניזוקים. אחר כך נעשה שטח פעילותו רבגוני ביותר: בשדה החינוך והציונות, בשלטון העיר, בכמה מוסדות ציבור ועזרה; משתתף במשלחות אל כובשי העיר, כותב את „שיטתי בציונות״, נוסע

ר׳ הרץ מאיר

רעיתו שולמית

לקונגרסים ובא בדברים עם וולפסון, סוקולוב, שטאנד ואחרים; נותן ידו עם מייסדי גן הילדים העברי הראשון בעיר ושולח לשם את בנו ואת נכדיו, כדי לשמש מופת לאחרים שלהם הוא מטיף על חינוך לאומי ועמלני; מתמנה על ידי שלטון הפלך יחד עם פינחס גלפרסון, כנציג התושבים היהודים בשלטון העיר; טורח כמייסד „לינת הצדק" על הווליאַ ועוד ועוד. בכלל היה פיסיוק איש פרוגרסיבי ועממי.

עם כניסתה של רובנה ב־1920 תחת שלטון הפולנים גוברת פעילותו הציבורית של פיסיוק בעניני העיר הכלליים והיהודיים, והוא זוכה אפילו לאות־הוקרה על כך מטעם ממשלת פולין. מלחמת העולם הראשונה השאירה ירושה מכאיבה של פליטים עקורים, ופיסיוק נקרא לשמש נשיא בועד העזרה למוכי מלחמה אלה. כן הוא נמנה עם מארגני „יק"א" בעיר, יושב ראש חברת מכבי־אש, יושב ראש בנק־הסוחרים, חבר בועד המאוחד לקרן היסוד ועוד.

פיסיוק פירסם את זכרונותיו ב־5 כרכים, הנותנים תיאור תקופתו בחבל הווהליני וחיי היהודים בו. הספרים נפוצו בעולם וזכו להערכה. היה אוהב ספר והיתה לו ספריה עשירה. נסיונותיו הרוחניות משכוהו ליסוד בית־ספר למלאכה בעיר ולתכלית זו רכש בית ברחוב אפריקאנסקה, אולם המלחמה והתנאים אחריה מנעו ממנו הוצאת הרעיון הטוב לפועל. כיון שכך יסד בבנין שנועד לבית־הספר ספריה ציבורית, שהקדיש לה כמחצית ספרייתו הפרטית, ובית־כנסת „כוֹראלי".

שבע פעלים עולה פיסיוק עם רעיתו המשכילה וחברתו לחיים ולעבודה שולמית תוך משיכה לארץ־ישראל, בה רכש לו מראש בית בחיפה. משהחליט להשתקע בתל־אביב רכש לו בה בית נוסף, וכאן התקרב לישוב, לעסקניו ולחיי הארץ בכלל. בשנת 1939 יצא לביקור באמריקה אצל קרובים, נשתהה שם בגלל המלחמה ונפטר ב־1942 בלוס אנג׳לס. בצוואתו ביקש לחקוק על מצבתו ליד שמו את המלים „אזרח תל־אביב" ולהעלות את עצמותיו לישראל. את הספריה העשירה שלו בתל־אביב מסרו בניו לעירית תל־אביב והיא נמצאת בחדר מיוחד בספריה התורנית ע"ש הרמב"ם. לפי הסכם עם העיריה נקרא אולם הספריה ע"ש הרץ־מאיר ושולמית פיסיוק.

בני משפחת פיסיוק נספו ברובנה בשואה, ורק שנים מבניו, שמואל ושמחה, — זה האחרון עו״ד לפי מקצועו, המכהן כיום קונסול כללי של ישראל בשיקאגו — נמצאים בארץ.
אחרי המלחמה הגיעה ארצה נכדתה יהודית שניצלה.

הסופר־העתונאי מ. קיפניס מוורשה מסר מעל דפי העתון „היינט" על פגישת עם פיסיוק בתל־אביב, בעת ביקורו בארץ־ישראל בשנת 1939:

„מצאתיו שקוע בעתון. עמד יום חמסין. הוא ישב בקפה ,קמניצר' מתחת ל,סמדר' על חוף ימה של תל־אביב. לבוש כותונת בהירה בלי מקטורן ומסתתר מפני קרני השמש הלוהטות מעבר למרפסת, החזיק את גליון ,הבוקר' שלאחר־הצהרים שזה עתה הופיע והצבע הטרי עדיין נדף ממנו. הוא ביקש ידיעות אחרונות על הנעשה בארץ, מה בפוליטיקה העולמית, והעיקר התהיה מלחמה?...

היה שקוע כל־כך בעתון שלא הרגיש בי היושב מולו עם מצלמה ביד ומצלם אותו בשעת קריאתו. מצב ישיבתו היה מענין, ובכלל הנהו יהודי מענין. ר' מאיר פיסיוק מרובנה הנהו גביר העיר, בעל בית־החרושת לבירה, בעל צדקה, מיסד כמה מפעלים חרשתיים ברובנה ובחבל הספר והוכתר ב,צלב כסף' מאת הממשלה הפולנית בעד שירותו לפולין שקמה לתחיה.

מלבד זה יש לו לפיסיוק זכויות מסוג אחר: הוא מנהיג „המזרחי" לשעבר בווהלין, ציוני מהנלהבים והמסורים לרעיון. הוא גם בעל בית־הכנסת על שם מאיר ושולמית פיסיוק. מיסד ויושב־ראש של כמה מוסדות צדקה וחברה. ועוד, הוא ר' מאיר פיסיוק הידוע שכתב ופירסם ספר בחמישה כרכים ,דפי זכרונות' המקיף תקופה שלמה מחיי היהודים בווהלין.

כשאומרים בזמננו יהודי מהגבירים הבקי באותיות זעירות ובחכמת הפוליטיקה מ,החדר הישן', נמנים אלה באצבעות — ועמהם נמנה פיסיוק. קם האיש, עזב את עסקיו הגדולים ואת עסקנותו הציבורית בחוץ־לארץ ועלה ארצה, וכאן יושב הוא לו בתל־אביב עם אשת נעוריו שולמית המלוה אותו כל הימים. בכל הופעה נראה פיסיוק עם אשתו: אם בהצגת־בכורה של האופירה ואם בהצגות ,הבימה', ,האוהל', ,המטאטא', התזמורת הסימפונית — בכולן הם באים ויושבים יחד במקום מכובד, מעשה גביר...

כשסילק פיסיוק את מבטו מהעתון והרגיש בי לידו, פנה אלי בהבעת שמחה ושאלני: ,נו, אמור נא לי כלום אין ארצנו יפה? אמנם חם, חמסין, הכותונת לוהטת עליך, אבל הסתכל נא — הנה הים, השמים, נחת ממש! ולואַי והארץ כולה כבר היתה שלנו!' פני האיש הביעו חיבה וכמיהה והדברים שנאמרו באהבה יצאו מעומק לבו. פיסיוק לא הרגיש כי צלמתי אותו וקלטתי את דבריו הנרגשים."

ח. ב. א י ל ו ן

הרב דוב ברנסון

הרב ברנסון כיהן למעלה מעשרים שנה כרב מטעם הממשלה ברובנה בסוף המאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים, אחרי שמת אחיו הגדול שאף הוא היה רב מטעם. יהודי שקט מטבעו, משכיל ומקובל על הבריות, ולא התערב ביותר בעניני הציבור. אכן זה לא מנע ממנו להיענות לפניה אליו לעמוד בראש לשכת יק״א ברובנה וכן לפעול מטעם החברה השיתופית לביטוח. כשנוסדה האגודה להלוואות, הידועה בשם „אגודה שניה להלואה וחסכון", שהיתה קופה של יהודים והרב ברנסון נמנה עם מייסדיה, שימש בה גזבר.

בני העיר ידעו להוקיר את הרב ברנסון כל הימים שעמד על משמרתו. נפטר בגיל 78 בשנת 1911.

א. י. ג ל ו ז

הרב זלמן גולדנברג

לאחר מלחמת־בחירות חגגו ציוני רובנה את נצחונם בהיבחר הרב זלמן גולדנברג — רבה של רוסטוב־על־הדון — כרב מטעם הממשלה לקהילת רובנה. היה זה באמצע שנת 1911, שעה שהציבוריות המקומית היתה משותקת וענייני הקהל נחתכו על ידי הגבאים בלבד. אולם משנתעוררה השאלה של בחירת רב רשמי התנערו הציונים לפעולה, שכן שאפו לרב ציוני ואישיות גדולה בקהלם. לא יצאו ימים רבים והבחירות נתאשרו על ידי שלטון הפלך בז׳יטומיר ובסתיו של אותה שנה הגיע הרב גולדנברג ונכנס לכהונתו. שמו של הרב הלך כבר אז לפניו ואף הלא־ציונים היו מרוצים מבחירתו.

ציוני רובנה, שהיו זקוקים לכוח מן החוץ להחיאת העבודה הציונית והרחבתה, מצאו ברב גולדנברג כוח זה. אף־על־פי שהרב היה איש רשמי, היה מופיע באסיפות ציוניות ומטיף לציונות ולתרבות עברית מעל בימת בתי־הכנסת ומקומות אחרים. הוא לקח חלק ב„חובבי שפת־עבר״ ובמוסדות ציבור אחרים, השתתף בטכסים, חגיגות ומשלחות מטעם הקהילה שעמד בראשה, וידע להגן בכבוד לפני השלטונות על כבודם וזכויותיהם של היהודים. בתקופתו חידשו ציוני רובנה נעוריהם, העריכו את כוחו ויכלתו של הרב והתרכזו סביבו. מתנגדי הציונות לא העזו להשמיע דבר נגדו ואף הקיצוניים שבחרדים שתקו.

הרב, שהיה מחסידיו הנלהבים של אחד־העם, הוציא קובץ מכתבים של אחד־העם עם הסברות והערות. הוא אהב להרצות על איש־רוח זה בציונות, והציבור העברי, לרבות האידישיים, הקשיבו לדבריו בענין.

בעל צורה וקומה נאה, חניך בית־המדרש לרבנים בווילנה ובקי במקורות ישראל, איש אשכלות ועדין־נפש בהליכותיו, בעל הכרה ציונית ועמדה גאה של יהודי אציל, האציל הרב מכבודו על יהודי רובנה בתקופת כהונתו הקצרה בה.

בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה יצא הרב גולדנברג את רובנה ולא חזר אליה.

נ ח ג י ל ב ו ר ד

הרב זלמן גרינפלד

הרב זלמן גרינפלד נולד ב־1891 ברובנה. בן יחיד להוריו, גדל הוא בבית ספוג מסורת עמוקה. ב„חדר״ ומפי מלמדים רכש לו גרינפלד ידיעה בלשון העברית וחיבה לספר ולספרות. בעודו נער היה קרוב לחוגים הלאומיים, וכשנוסדה אגודת „חובבי שפת־עבר״ היה הרוח החיה בה ונבחר לשמש מזכיר האגודה. גרינפלד היה מדוברי עברית הראשונים בעיר, מבקר באסיפות ציוניות ומלמד את השפה למבוגרים בשעורי ערב. ידוע היה כאדם עממי וטוב־לב, מעורב עם הבריות, משכיל ולוחם לעברית.

בימי מלחמת העולם הראשונה יצא גרינפלד את העיר לרגל שירותו בצבא הרוסי ורק לאחר זמן חזר לבית הוריו. עלה בדעתו להיאחז ברבנות רשמית, והוא מצא לו מקום בעיירה קולקי וכיהן בה כרב. אבל רובנה עירו קסמה לו, מה גם שמשרת „רב מטעם״ היתה אז פנויה. אכן לא קל היה להשיג אותה משרה, שכן דרושה היתה לכך הסכמתם של יהודי העיר ואישור השלטונות. גרינפלד חיכה להזדמנות, ובשנות חילופי השלטונות ניגש לממש את שאיפתו — הוא נכנס זמנית לתפקיד עד שיבחר לרב.

כשנכבשה רובנה לפולנים, מצאו את גרינפלד בכהונתו והניחוהו עד שייקבעו הסדרים לאיזור־הספר. עד כה ועד כה התבסס גרינפלד בכהונתו ורכש לו הרבה תומכים. אמרו שגרינפלד יודע לרכוש את הקהל לצדו, וגם השלטון היה מרוצה מעמדתו. כולם ראו אותו כציוני, אך למעשה נטה לכל הצדדים בשאיפתו להניח את דעת הכל.

שאלת הרבנות, שנתלבנה בינתיים בפולין לטובת רב אחד (ולא שנים: אחד דתי והשני מטעם), החריפה כמובן לגבי מועמדותו של גרינפלד. נחלקו הדעות: היו שביקשו רב מן החוץ בעל שם ועבר, והיו שרצו ברב מה־יפית המקומי (לא־ציוני שהציונים נתנו הסכמתם עליו) ומיעוט תמך בגרינפלד. נערכו בחירות לפי חוקי השלטון וגרינפלד נכשל.

תקופת כהונתו של גרינפלד כרבה הרשמי של רובנה בימי האוקראינים והפולנים היתה קצרה, אך מעניינת ועשירת מאורעות בחיי הקהל היהודי ברובנה.

על גורלו של הרב זלמן גרינפלד אין ידיעות ברורות. לפי שמועות נדד לרוסיה בשנות הארבעים, שם סבל הרבה ומצא את מותו.

ח. ב. אילון

יוסף חרמוני (חמר)

יוסף חרמוני היה ידוע ברובנה בשם יוסל חַמר, הוא בנו של ר' פסח חמר, ונכדו של ר' ברה'לה הדיין מסטֶפאן, שנמנה עם חסידי טריסק המובהקים וחינך את בנו לתורה ומסורה.

חרמוני נולד ברובנה בשנת תרל"ג (1873). גדל באוירה חרדית־חסידית והיה תלמיד־חכם. ביתו היה בית מסורתי ומודרני. ההתעוררות של חיבת ציון כבשה אותו עוד בנעוריו והוא נשאר ציוני נאמן לכל ימיו. לא אחת נלחם חרמוני ב„קלויז" הטריסקי עם קנאי הדור הישן שלא הכירו בציונות, התווכח אתם ורב את ריבה. בזמן הבחירות ל„דומה" הממלכתית, כשהוצע ז'בוטינסקי כמועמד הציונים, לקח חלק במלחמת הבחירות בעיר ובעיירות הסמוכות. כאיש חובב ספר השתתף באופן פעיל באגודת חובבי שפת־עבר.

איש־שיחה חביב, חריף ובעל נימוסים, יהודי עממי שופע הומור ופקחות, התחבב חרמוני על כל אלה שבא אתם במגע. את בניו ובנותיו חינך לתורה, לתרבות ולציונות. בנו בכורו מתתיהו תפש משרה ציבורית חשובה ב„ג'וינט" בפולין ולאחרונה בברלין ובפאריס. בניו ובנותיו עלו ארצה כחלוצים עוד בראשית העליה השלישית ואחריהם עלה אף הוא עם רעיתו תהילה בשנת 1925 ותקע את יתדו בירושלים. מאושר היה שזכה להגיע למולדת.

עשרים ואחת שנות שבתו בארץ שירת בסוכנות היהודית ונשא בתפקידו בנאמנות ומסירות. גם כאן נקלט בחוג תלמידי־חכמים ומשכילים ונתחבב על יודעיו. בשנותיו האחרונות היה חולה, אך נשא את סבלו בשקט בהמשיכו בעבודתו, עד שתקפתו המחלה והוא הלך לעולמו בגיל 73 ביום 15 בינואר 1946 ונטמן בהר הזיתים בירושלים.

יצחק בן־יהודה

ר' יהודה סיניצר

יהודי מודרני ועם זאת איש־המסורת בחייו ובהליכותיו, מחשובי בעלי־הבתים בעיר, מאמצע המאה הי"ט, שהיה ידוע בשם ר' אידל סיניצר, פעל ברובנה בשנות השלטון הצארי, אחר כך בתקופת שלטונם של האוקראינים ולאחרונה בימי הפולנים. סיניצר שימש כעורך־דין בלתי רשמי והיה מקבל על עצמו ענינים יורידיים שונים, כמו רישום נכסים, עריכת חוזים ניהול משפטים, בוררויות וטיפול בענינים רשמיים של הקהל. היה מכובד על הבריות והאוכלוסיה הלא־יהודית בכללה, כי ישר וכן היה האיש עם אלוהים ואדם ומקובל בעיני השלטונות.

אשתו הגברת חיה סיניצר היתה מהעסקניות של רובנה בדורה.

ר' יהודה נפטר בגיל 75 ב־1930.

אברהם רייז

ר' בריש נימן

נולד ברובנה בשנות החמישים למאה הי"ט וחי בה כל ימיו. פנים מוכרים בחוגי בעלי־הבתים והגבאים, יהודי פיקח שרבים היו הפונים לעצתו, בעל הומור, מוקיר רבנן, איש של תורה ומעשים טובים. התמסר לכמה ממוסדות־החסד ושימש גבאי בבית־הכנסת הגדול למן ימי שלוט הצאר ועד זקנה. ראה ר' בריש כי רבים מהמתפללים מתבטלים בדיבורים בעלמא בין מנחה למעריב, קם ויסד חברת משניות, הזמין את ר' יונתן המלמד הנודע בעיר ומשך את „עמך" לשעור — והחלו יהודים יושבים ולומדים וגם מאזינים מן הצד.

כך נתגלגלה זכות לר' בריש, נוסף על מעשיו הטובים בעירו למען הכלל.

א. א.

ר' אהרן רוטנברג

בנו של ר' שמעון־זאב רוטנברג מרובנה, מגזע משפחת ה„שמעונצים", שהוציאה מתוכה שלושים ותשעה רבנים בזה אחר זה בווהלין והיתה מפורסמת משך דורות. אחי הרב ר' חיים רוטנברג, רבה של ראדזיבילוב, והדיין ר' שמיליקל רוטנברג מרובנה. הוא נולד בשנת תרל"ו (1876) ברובנה, ובה התחנך על ברכי התורה והחסידות. עסק במסחר כל השנים עד עלותו לארץ־ישראל ופרנסתו היתה מצויה. משך שנים כיהן ר' אהרן גבאי בבית־המדרש הישן.

ב־1919 יצא לרגל עסקיו לווארשה ונשתהה שם. רעיון התחיה כבש בימים ההם את הלבבות וכיון שבנו יחידו, שמעון, היה אז מפעילי הנוער הציוני ברובנה, נכבש גם הוא לעליה לארץ. לאמיתו של דבר התכונן ר' אהרן לעלות עוד לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה והחליף בנידון זה מכתבים עם בן גיסו דוד רובין שלמד אז בגימנסיה הרצליה,

ובראשית 1914 הכין אפילו דרכון לעצמו ולבנו במחשבה לסדרו בגימנסיה בתל־אביב, אך המלחמה שפרצה ביולי אותה שנה שמה לאל את התכנית.

בראשית 1922 עלה שמעון ארצה עם העליה החלוצית, ואז החליט ר' אהרן לעלות עם אשתו ולהתישב בארץ. לתכלית זו התקשר עם האגודה „בית ונחלה" שיסד גרשטנקורן לגאולת האדמה של בני־ברק ועם עלותו היה מהמתישבים הראשונים בבני־ברק ופעל הרבה למען האגודה והישוב החרדי החדש שהוקם על ידה. הוא בחר לו חלקה בבקעה, בנה עליה בית ונטע סביבה עצי־פרי. משהשקיע את כל הונו בנחלתו באו לו ימים קשים, אבל הוא לא התאונן, כי חביבה היתה עליו הארץ ויסורי הקליטה בה. הוא התמסר לבנין בית־הכנסת „חוק לישראל" ולחברת לומדי תורה ומשניות בו.

זכה ר' אהרן וראה במו עיניו בהקמת מדינת־ישראל. הוא שבק חיים לכל חי ביום ח' טבת תש"י בגיל 75. אנשי „חברת משניות" קראו את חברתם על שמו וכן יסדו קופה לגמילות־חסדים על שמו. אשתו מלכה הלכה לעולמה בי"ב שבט תשט"ו.

ש.ר.

ר' מנדל פרישברג

טיפוס מיוחד, בן הדור הישן שנתגלגל לדורנו, אחד מנכבדי העיר, בר־אוריין וחרד קיצוני, שחי לו את חייו המיוחדים במסגרתו הסגורה. כל זמנו ומחשבתו היו קודש לתורה, יראת־שמים ומצוות. סדר יומו היה תפילה, לימוד ומעשי צדקה. אמנם, מזמן לזמן היה סר לחנותו, שנוהלה על ידי אשתו אסנת אשת־החייל שכילכלה את עניני העסק והבית, ומטפל בחשבונות ובענינים שונים; ברם, יודעי דבר ידעו לספר שלבו בל עמו אותה שעה; שכן היה נותן מעל לחשבונות ספר ומעיין בו. כך היה דרכו.

בשנים הראשונות להייו ברובנה לא התערב בעניני ציבור, קשה היה לו למצוא שפה משותפת עם גבאי העיר ועסקניה, הם לא הבינו אותו והוא לא הבין אותם. כל עולמו היה נתון בד' אמות של הלכה, ומסוגר בעולמו זה היה יושב ב„קלויז" על התורה. אכן, המוסד היחידי שמשך את ר' מנדל היתה הישיבה. לה, למוסד תורני זה, התמסר הרבה בדאגתו לתלמידי־חכמים, להגדיל תורה ולהאדיר.

היה מחסידי ראדזין והתעטף בתכלת, על שום כך קראו לו „דער תכלת איד". לא שינה ר' מנדל מאורח חייו כל הימים, בעל בטחון היה והמשיך לחיות לפי דרכו. גם כאשר ריחפה סכנת ההשמדה על פני יהודי רובנה, לא נפרד מטלית התכלת שלו. ביקש להיקבר בתכלת... אומרים כי תפילתו נשמעה — בדרכו האחרונה התעטף בטלית התכלת שלו וקידש שם שמים.

ד"ר שזך

זלמן ויינר

יליד העיירה רוז'ישטשה שעבר לגור ברובנה אחרי מלחמת־העולם הראשונה. צר נעשה לו בעיירה והוא עבר לרובנה. מטבעו היה יהודי אופטימי ומלא תקוה, ער ומעורב עם הבריות, בעל הכרה ציונית עמוקה ושלמה. כבן המאה הי"ט וחניך ה„חדר" המסורתי, היה אדם שומר מסורת, תמים עם אלוקים ואדם. שנים על שנים חלם ויינר על עליה לארץ־ישראל, לחיות בה ולשתף את עצמו בבנינה, ואהבת ישראל וארץ־ישראל נתמזגו בנפשו לאחד.

ויינר נתן לבתו היחידה אסתר חינוך עברי־ציוני, ובגיל ארבע הכניסה לבית־ספר עברי ברובנה שממנו הועברה לגימנסיה העברית „תרבות". אוירה עברית שררה בבית,

ומדי שנה, עם עלית הבת מכיתה לכיתה ראה את עצמו מתקרב להגשמת חלום עליתו ארצה. בינתיים נתן יד לכל מפעל ציוני, השתתף במגביות הקרנות ועסק במוסדות „תרבות". כך חלפו כאחת־עשרה שנה. משגמרה הבת את הגימנסיה „תרבות" מיהר ויינר לשלחה ראשונה לפניו בתקוה לעלות עם אשתו אחריה.

המצב בארץ בשנות השלושים והקשיים בעליה הישהו את עלייתם. נתמשכו ההכנות — ובינתיים החלה אשתו לבקר בשעורי תנ"ך ועברית של המורים ברקובסקי ובוסליק בבית העם הציוני ושניהם יחדיו היו מופיעים בכל אסיפה ציונית וטווים את חלום הצטרפותם לבתם יחידתם. מכתביהם לבתם בירושלים מלאים געגועים וכיסופים, מגלים יחס בטחון בעתיד, כי „נצח ישראל לא ישקר"... ו„שבו בנים לגבולם"... „וישבו לבטח על אדמתם"... אך הגורל התאכזר לויינר ומשפחתו, והבת שוכלה מהוריה בשואה האיומה, בטרם יזכו להגיע ארצה.

א ס ת ר ב ן ־ מ א י ר

לוי סמוליאר

איש רובנה היה לוי סמוליאר, עניו וצנוע, בעל מדות תרומיות וישר דרך. בראשית המאה כיהן כמורה בבית־הספר העברי הפרטי של ל מ ל ק ו ל ק ר על הווליאַ והתחבב על תלמידיו. כן הוקירוהו הורי התלמידים וכל יודעיו.

משנת 1914 עבר לכהן בהוראה ב„תלמוד תורה" ועמד על משמרתו זו משך עשרים שנה. גם כאן הכירוהו כאדם ויהודי נאמן למסורת אבות, השוקד על תפקידו בהוראה ובחינוך הדור הצעיר.

אך לא רק בהוראה היתה גדולתו של לוי סמוליאר. הוא היה גם בעל־תפילה טוב, ותפילתו כשליח־ציבור היתה ערבה מאד ומשכה להאזין אליה. לא יפלא איפוא שר' מאיר פיסיוק בחר בו כחזן בבית־התפילה שהקים ברחוב אפריקאנסקה. המתפללים שם זוכרים יפה את החזן סמוליאר.

היו לו לסמוליאר שלושה בנים ובת אחת והוא נתן להם חינוך לאומי וכללי. הבן הבכור ברל (דוב) הקדיש עצמו לעתונאות ושימש עורך לכמה עתונים ברובנה, עד צאתו לארצות הברית, שם עלה לדרגת מנהל ראשי של הסוכנות הטלגראפית סט"א.

סמוליאר חלה את חליו ומת ביום כ"ב בטבת שנת תרצ"ג (1932).

אשר שטיל

מתוך הערפל הדק של העבר הלא־רחוק צצה ועולה לפנינו דמותו המיוחדת במינה של אשר שטיל איש רובנה. אדם מוצנע ומר־נפש ועם זה בעל פנים מפיקות רוך וידידות ועיניים פקחות של תלמיד־חכם ומשכיל, שהחיוך אינו יורד מעל שפתיו.

כבר בשנות השמונים, בעצם ימי הפרעות ביהודי רוסיה, התהלך לו שטיל בעירו, כשהוא מיצר בצערו של כלל־ישראל ומחפש מוצא ופתרון לבעיות הזמן. משום־מה לא קשר את גורלו עם מחנה החולמים, שינקו ממעין חיבת ציון, על אף היותו קרוב להם בלבו ובתפיסתו.

מצבו הכלכלי לא היה איתן מעולם ודאגות הפרנסה והמציאות סחפוהו כל השנים לתפקידים ולמשרות שלא תמיד היו לפי רוחו, אך הוא השלים עם הגורל, ובלי להתאונן הזדקן ללא עת. רק בשנות הכיבוש הפולני מצא את דרכו לעתונות האידית שהופיעה בעיר

ושימש לה כתב קבוע בתשלום בלתי מניח את הדעת. בעל אינטליגנציה רחבה ועין רואה ומבחינה, היה מספק בכשרון רב לעתונות כתבות על חייה ופעולותיה של רובנה היהודית.

הופעתו וגישתו הבלתי משוחדת לענינים, היקנו לו אהדה מצד ידידים ומתנגדים כאחד. אכן רבים היו מתנגדיו מבין הבעלי־בתים והגבירים המקומיים, שאותם היכה בשבט פיו ובעטו השנון הלך והוקיע ללא רחם את מעשיהם ופעולותיהם במוסדות הציבוריים. את רשימותיו הנציח במדור הקבוע של העתון: „מה נשמע ברובנה", ובשורה ארוכה של סיפורים עוקצניים מקוריים, כמו: „חברה מודרנית", „צדק סוציאלי" ועוד. וראוי לציין, ש„אויביו" העשירים, שרגזו על סאַטירותיו השנונות, התיחסו בכל זאת ברגשי כבוד ודרך־ארץ אל העני בחומר ועשיר ברוח זה ששמו אשר שטיל.

אולם ידידים רבים ונאמנים באמת רכש לו בין השכבות העממיות, שבפיהם נקרא „ר' אשר שלנו". לעתים קרובות היה הולך ומבקר בבתי־העץ ובמרתפים, מקום מגוריהם של דלי העם, נכנס בשיחות ארוכות עם הדיירים מזי הרעב, מתבונן בפניהם החיוורים של ילדיהם, מצלם צילום רוחני את תמונות העוני היהודי וקובע אותן בתיאוריו הנודעים בשם „קאַזיקאזער בילדלעך", החדורים ריאליזם אכזרי. גם מתוך סיפוריו ההיתוליים מבצבצת דמעה חנוקה ואנחה מרה.

„עוררו את לבות האבן השכם ועורר, הערב והזכר — לפעולה חברתית טהורה, להבנה הדדית, ליחס אנושי־אחוותי ולעבודה תרבותית מועילה, כי הם מטרת חיינו"...

דבריו אלה של אשר שטיל המגדירים את אומרם יותר מכל, ראויים שייקבעו כאן, ברשימה זו, על בעל הזכרונות של העיר רובנה. ח. ב. אילון

משה סטוק

בנו של בנימין סטוק מבריסק, שעסק שם יחד עם אביו בתעשית סבון ונתפרסמו בעירם ובסביבתה. משה עבר לרובנה, ובשנת 1900 הקים בית־חרושת לתעשית סבון. בית־החרושת שלו, שנחשב לאחד הגדולים בווהלין, נבנה בקצה רחוב טומארובסקה; שם גם בנה את ביתו. בית־החרושת העסיק כמה עשרות פועלים, כולם יהודים, שמצאו בו את פרנסתם בכבוד. לתוצרת בית־החרושת, שהיתה מאיכות טובה, יצאו מוניטין, וסטוק בעצמו ניהל אותו מבחינה מקצועית ועסקית גם יחד.

סטוק היה אדם משכיל ובעל סגולות של „ליטאי" ששמו הולך לפניו. רעיון חיבת ציון משך אותו מראשיתו ובבואו לרובנה נמנה עם ראשוני ציוניה. שמו קשור ביסוד האגודה הציונית הראשונה בעיר וביתו היה פתוח לאסיפות ולפגישות ציוניות בימים שעין הז'אנדאר־מריה היתה פקוחה על כל פגישה של שלושה אנשים יחדיו. לבו של סטוק וידו היו פתוחים לכל מפעל ציוני.

בבחירות ל„דומה" היה ער ופעיל להצלחת הרשימה הציונית, ובהיותו מקובל בעיר ובעיני הרשות, היה ליחסו זה ערך רב.

סטוק תמך גם בכמה וכמה מוסדות ציבור, ובמשך שנים היה בין המפקחים על ה„תלמוד תורה" בעיר. היה בין מתפללי בית־הכנסת הגדול, חבר ועד ההנהלה (הגבאים) שלו, ופעל הרבה לתיקון הבנין של בית־הכנסת ושכלולו בשנים האחרונות לחייו תחת שלטון הפולנים.

הוא הלך לעולמו בגיל 68 בשנת 1931 ברובנה. מלכה הורביץ

יוסף שפיטלניק

נולד בעיירה מורוביץ, ליד דובנא, לאביו שוחט העיירה שחינכו ב„חדר" הישן. בנעוריו עבר לרוז׳ישצ׳ה והמשיך שם להתחנך על ברכי התורה. משבגר ונשא אשה מרובנה עבר לגור שם ופתח לו בית־מסחר סיטוני למַנוּפאקטורה. עד מהרה התאזרח במקום וכציוני בעל הכרה נתן ידו לאגודת הציונים ברובנה ולאגודת חובבי שפת־עבר ונעשה פעיל בשתי האגודות גם יחד בכל חום לבו הער.

בראשית 1914 עלה שפיטלניק לארץ־ישראל כתייר במטרה להתקשר לארץ משאת נפשו; עשה כאן כמה חדשים — והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה והוא נאלץ לחזור הביתה. תנאי המלחמה והגיוסים אילצוהו לעבור זמנית לפנים רוסיה ורק בשנת 1917 חזר לרובנה. מאז התמסר בעיקר לעסקי ציבור ולמפעלים ציוניים ורכש לו אהדה רבה בעיר.

בזרם העליה הרביעית הגיע שפיטלניק ב־1925 לתל־אביב עם אשתו ובנם יחידם. לאחר חבלי קליטה נכנס לכהן בבנק „אגודה א״י" ועבד בו משך שבע־עשרה שנה. גם בארץ היה מכובד על בני רובנה וחוג מכריו בכלל, כי חביב היה האיש, נוח לבריות ומוכן תמיד לבוא לעזרת הזולת, אולם כאן התרחק מהציבוריות ואף ידע להשמיע דברי בקורת הראויים להיאמר. בשנותיו האחרונות היה קשור למפעל יהלומים, שראה בו ברכה.

מת פתאום בגיל 63 ביום ט״ו בשבט תש״ט. א. א.

יהודה שינדלקרויט

יהודה שינדלקרויט היה יליד אלכסנדריה, הסמוכה לרובנה. בנו של ר׳ יעקב שינדל־קרויט, מנכבדי העיירה, שחינך את בניו לתורה ולחכמה ברוח הזמן ומשבגרו הכניסם למסחרו ולעסקיו. יהודה, כאחיו הבכור יום־טוב, נמשך לרובנה, נכנס לשרת בבית־מסחר למנופאק־טורה בשנת 1909, ומאז נעשה לאיש רובנה.

בילדותו למד יהודה באלכסנדריה ב„חדר מתוקן" של המורה חיים־ניסן זאַקס ושל אלימלך בליי וקיבל חינוך עברי־ציוני. הרוח הלאומית־תרבותית שנשבה אז באלכסנדריה ותורת ה„חדר" הטביעו את חותמן על יהודה הרך. מזכיר היה תמיד את מוריו־מדריכיו בהוקרה ובהערצה ועמד אתם בקשרים ימים רבים.

ברובנה הסואנת נפתח לפני יהודה עולם חדש. הוא מצא בה את בן עירו שלמה ברז, צעיר משכיל וציוני מסור, וכנער חברתי ועליז מטבעו רכש לו עד־מהרה חברים מבין הציונים המקומיים ודוברי עברית, ואף עשה לו שם.

את יהודה שינדלקרויט היו רגילים לפגוש באולמי חתונות מאסף תרומות לקרן קימת לישראל, בערב יום הכיפורים בבתי־הכנסת ליד הקערות, לישוב ארץ־ישראל ולטובת בתי־הספר שם (מפעל מיוחד שהונהג ברובנה), ובהרבה הזדמנויות אחרות קשורות עם מפעלים למען בנין הארץ. אחת מפעולותיו החשובות היתה הפצת עתונים ציוניים וארצישראליים: „השלוח", „העולם", „הפועל־הצעיר", „אונזער לעבן", „ראזסוואַט" ואחרים, ברכישת חותמים קבועים להם. הוא ראה בכך לא רק תמיכה בעתונים כי אם, ובעיקר, צנור להפצת הרעיון הציוני והרוח הלאומית. משנוסדה „אגודת חובבי שפת־עבר", נמנה עם ראשוני חבריה הפעילים, אם כי מבחינה רשמית, בהתאם לתקנות האגודה הרשומות אצל השלטונות, לא נרשם מפאת גילו הרך כחבר באגודה; אכן ראשי האגודה: ד״ר יחזקאל אוירבוך, ר׳ יהודה מוטיוק ואחרים ידעו להעריך את החבר הפעיל הזה, שהחל לדבר עברית עם כל מכר, ציוני או לא ציוני, מבלי שים לב לכך, אם בן־שיחו מיטיב לשמוע אותו או לא. הוא נקט

את שיטתו של אליעזר בן־יהודה בירושלים. בערבים, כשהיה מטייל עם חבריו, היה דיבורם העברי הקולני בהברה הספרדית נשמע למרחוק. יהודה שהיה מרבה בקריאת ספרים עברים, היה מספר את תכנם בחוגי מכריו כדי לחבב את הספר העברי עליהם.

משנשוחרר יהודה משירות בצבא הרוסי בגלל קוֹצר ראיתו, נשא לאשה את חברתו שפרה ברנבוים והקים משפחה ברובנה. לרגל המלחמה ועסקי מסחר היה נוסע לעתים לניז׳ני־נובגורוד. באחד ממסעיו אלה חלה בטיפוס בדרך ומת ביום כ״ד שבט תר״פ (13 בפברואר 1920) בתחנת הרכבת ז׳לובין. כך ניתק לפתע פתיל הייו של שינדלקרויט.

בנו יצחק היה בן ארבע כשמת עליו אביו, ואמו התמסרה כולה לחינוכו. היא ליוותה אותו בדרך התבגרותו עד שסיים את הגימנסיה „תרבות״ ועלה ארצה. תקוותה היתה לבוא אליו ולחיות אתו, אולם השואה הנאצית הקדימה את הגשמת שאיפתה. א. אבטיחי

ר׳ קלמן גם

נולד ברובנה בשנת 1878 לאביו ר׳ בן־ציון גם ובהיותו בן ארבע נתיתם מאביו. אמו עברה אחרי נשואיה בפעם שניה לגור בכפר בילובאראֶז הסמוך לבראֶזנה ואתה הנער קלמן; שם התחנך אצל מלמדים. בגלל מצבה החמרי של המשפחה התחיל קלמן לעבוד בעודו צעיר ולרגל עבודתו היה מזדמן לעתים קרובות לעיירה לודביפול הסמוכה, שם בא במגע עם מבוגרים ומשכילים מאז עשה את צעדיו הראשונים בהשכלה כללית ובחינוך ציוני.

רוח המסורת והאהבה לקניני האומה שספג בילדותו נשתמרה בו וליוותה אותו עד יומו האחרון. אהב לקרוא והירבה לתת דעתו על התנועה הלאומית, בקשרו את עבר האומה לעתידה. כך עברו עליו כשלושים שנות חייו הראשונות. בשנת 1908 חזר לרובנה והשתקע בה כסוחר בטכסטיל. בימים ההם התקרב לציונים המעטים שפעלו בעיר, זכעבור שלוש שנים נראה בחוגי חובבי שפת־עבר, ולאחר מכן — פעיל יחד עם ר׳ יהודה מוטיוק (המורשה של הוועד האודיסאי) בהרשמת סוחרי רובנה כחברים לוועד חובבי־ציון ומתרים לטובת קק״ל.

בטרם יספיק לבסס את עסקו, פרצה מלחמת־העולם הראשונה והוא נאלץ לנדוד. הגיע למוסקבה והשתהה בה כשלוש שנים כסוחר בטכסטיל, וחזר עם גמר המלחמה לרובנה. המהפכה ברוסיה, שגררה עמה מיפנה בחיי היהודים במדינה, והמצב שלאחר המלחמה חייבו נציגות חדשה של העדה היהודית, וקלמן גם נמצא ראוי להימנות עם נציגות זו מטעם הציונים וחוגים בלתי ציונים גם יחד. משאורגנה הקהילה הדימוקראטית נבחר כנשיאה.

עד מהרה צפו ועלו בעיות שיקום, עזרה והצלה הן בעקב המלחמה והן בעקב הפגיעות והפרעות ביהודים ברחבי אוקראינה. החל לפעול הג׳. ד. ק. (ה„ג׳וינט״) האמריקאי, שפיתח

פעולת־סיוע רחבה, וקלמן גם הועמד מטעם ועד הקהילה בראש פעולה זו והתבלט במסירותו ונאמנותו בין עסקני הזמן ההוא. הוא הירבה לעשות לטובת הפליטים והיתומים שהתרכזו בעיר או עברו דרכה, והודות למאמציו, כושר אירגונו ויחסו הנפשי לנצרך ולמוכה־הגורל נעשה הרבה מאד באמצעי ה„ג׳וינט" בשטח העזרה לא רק למען איש זה או אחר, כי־אם, ובעיקר, להקמתם והחזקתם של מוסדות־ציבור ותרבות, של מפעלים סוציאליים וחינוכיים, שהזמן תבעם.

כאיש הציבור וכיצוני נבחר קלמן גם לכמה מוסדות, והוא במתינותו וכשרונו ידע להתהלך גם עם מתנגדים ולקרבם. לא פעם הזניח את עסקיו הפרטיים בגלל עסקנותו הפעילה והענפה, ועל כך העריכוהו חבריו וגם מתנגדיו.

בשדה החינוך והתרבות לקח קלמן גם האדוק לעברית חלק רב: היה בין מייסדי גן־הילדים העברי הראשון (ע״ש ד״ר יחיאל צ׳לינוב) ושלח את ילדיו להתחנך בו. הוא נמנה עם מייסדי הגימנסיה „תרבות" בשנת 1919 ומוסדות תרבות אחרים. עמד משך שנים בראש ועד הגימנסיה והקדיש לה הרבה זמן ומרץ, וכן בראש הוועד הגלילי והמקומי של רשת „תרבות".

קלמן גם התכונן במשך כמה שנים לעלות לארץ ישראל, אולם עסקי הציבור שהיה קשור בהם עיכבוהו וזה גרם לו צער רב. בינתיים ירדו עסקיו פלאים ובריאותו נתרופפה. מה עשה? שלח לפניו ב־1934 את בתו ובנו הצעירים ארצה, ולאחר שנקלטו עלה גם הוא עם אשתו רבקה ויתר שני בניו ותקע את יתדו בתל־אביב. הוא קיווה עוד לפעול בארץ ולתרום מנסיונו המעשי לבנינה, אולם התנאים הקשים של התקופה מצד אחד ודאגות קליטתו ופרנסתו מצד שני הטרידוהו ותקוותו לא נתגשמה. אך הוא לא התאונן והביט ישר בפני המציאות. בכל פגישה עם בני רובנה ויוצאי ווהלין בכלל, היה מתעורר ואש נדלקת בעיניו לזכר התקופה הסוערת בשלטון רוסיה, אוקראינה ופולין, בה פעל ונתן ממיטב מרצו וחום לבו לעסקי הציבור ולתנועה הלאומית והתרבותית.

בשנת 1939 מתה עליו אשת נעוריו שליוותה אותו כל הימים. קשה היה לו להתאושש ממכה זו ובעקבותיה גברה מחלתו עליו. הוא נשאר בחוג בניו ובתו כמעט סגור בחדרו משך שש שנים, מרבה לקרוא ולעיין בספרים. את ידידיו שפקדוהו היה מקדם בחיבה יתירה ומביע לפניהם את השקפותיו ויחסו לשאלות הזמן והציונות שלא חדלה מהיות חלק מעולמו.

אור ליום ב׳ שבט תש״ו נפטר ר׳ קלמן גם בתל־אביב. הוא מת פתאום, מיתת־נשיקה, בחדרו תוך עיון בספר עברי.

ב״צ ברזלי

ד״ר גוטיה זלצמן

קיץ 1911. הנוער הציוני ברובנה מחדש את שורותיו. החוגים הקרובים לציונות קוראים את ה„ראזסוואֶט", „העולם" ו„הפועל הצעיר", הנפוצים על ידי הצעירים. מדברים כבר על הקונגרס הי״א העומד להתכנס בקרוב וההדים מגיעים גם לרובנה. באותם הימים בא לרובנה גוטיה זלצמן, בן העיר, במדי סטודנט, יצא לבקש את הנוער הציוני שבמקום ונתחבר אליהם.

„הסטודנט זלצמן" — כך כינוהו עתה בעיר — התחיל להופיע באסיפות ובישיבות, לקחת חלק בדיונים ולהרצות על הציונות לפני חוגים שונים, וביחוד לפני הנוער הלומד והפקידים של בתי־המסחר והבנקים. הרצאותיו משכו גם רבים מבין הציונים המקומיים.

זלצמן השתהה ברובנה רק חדשים מספר ובתום פגרת הקיץ חזר לאוניברסיטת סאראטוב, בה למד רפואה. הוועד החדש של הציונים הצעירים, שנתארגן בעזרתו של זלצמן

והיה קשור בוועד הציונים הוותיקים, התרכז אותה שנה בעריכת הרצאות של חיים גרינברג וולאדימיר ז'בוטינסקי, טיפל באוסף כספים לקק"ל ולוועד האודיסאי ועוד. בקיץ הבא שוב הופיע זלצמן לחדשי חופשתו ברובנה ונוכח שמאמציו נשאו פרי. חבריו הקרובים נחמיה פיר, מאיר קדש, לייבל גרבוז ואחרים ניצלו שוב את שהותו והרחיבו את התעמולה הציונית. וזכורה לרבים הופעתו הפומבית של זלצמן בנשף המסורתי לכבוד מנדלי, שבו היה הוא „מסמר" הערב.

הצעיר החביב, בעל הצורה ויפה התואר, גוטיה זלצמן, שירת את התנועה לא רק בעירו, כי אם גם בין חבריו לאוניברסיטה, בנשאו את דגל ציון ברמה. לאחר שסיים את חוק לימודיו שירת כרופא בצבא הרוסי ואחר כך כרופא פרטי הרחק מעירו רובנה. בתהפוכות הזמנים אבד הקשר עמו ולא נודע אנה בא.

נחמיה פיר

חיים יוסף ספקטור

נולד בעיירה טשודנוֹב, אך בילה את רוב שנותיו ברובנה בעסקו בפנקסנות ובהוראה. מנעוריו נשבה ספקטור לתנועה הלאומית והקנאה לשפה העברית בערה בלבו. נמנה עם מייסדי הסניף של „אגודת חובבי שפת עבר" ברובנה ולקח בה חלק פעיל. עמד בשורת הציונים, נבחר לועד הציוני ונחשב לכח בחוג חבריו.

תחילה עבד ספקטור כמורה־מתנדב בשעורי־ערב לעברית למבוגרים וראה שליחות בשירותו זה, כי מסור היה לקנינים הרוחניים של האומה בכל לבו ונפשו. וכשבא החוקר ש. אנ־סקי לווהלין לאסוף שם חומר היסטורי־אתנוגראפי, נמצא ספקטור בין עוזריו — אף בכך ראה שליחות המשמשת את הענין הלאומי.

השקפותיו הלמו את מעשיו ורבים מצאו בו ידיד ורע, כי צנוע היה ונוח לבריות, ישר ואידיאליסטן.

בחלקו של ספקטור נפל לחיות ברובנה תחת שלטון הצאר, האוקראינים והפולנים. הוא ראה בעיניו ומבשרו חזה את הפגיעות ביהודים מצד השליטים הצוררים ונשא בסבל עמו.

עם הרחבת החינוך העברי ברובנה וביצורו בימי שלטון הפולנים (והוא אז אב לבנים מתחנכים במוסדות „תרבות"), נרתם בעול והיה פעיל בוועד ההורים שהקדיש לו מרץ רב. בתקופה מאוחרת יותר ועד לחיסול החינוך העברי ברובנה היה יושב ראש ועדת הביקורת של הגימנסיה „תרבות".

כציוני וכעסקן חלם ספקטור כל ימיו לעלות ארצה עם משפחתו, אף עשה הכנות לכך וראה את עצמו על סף הארץ משאת נפשו. אך לא כן רצה הגורל. עם פרוץ מלחמת העולם השניה נאלץ בנו צבי לנדוד לירכתי רוסיה, ואילו הוא ואשתו הינדה לבית מנדלקרן מדובנא ובתו רעיה מצאו את מותם הטראגי בהשמדת יהודי רובנה בידי קלגסי הנאצים.

א. א.

מנדל ביאלר

עניו וצנוע ובעל הכרה ציונית עמוקה היה האיש. יליד העיירה הציונית בראָסטאָצ׳קה, הגיע לרובנה בן 17 בערך ונכנס לעבוד בבית־מסחר למטפחות ואריגים. לאחר שנה נכנס לשורות הציונים המקומיים ונמנה על הפראקציה „צעירי־ציון" ו„אגודת חובבי שפת־עבר". היה אוהב ספר ומסור לתרבות העברית, שהפכה חלק חשוב מציונותו. בשנת 1912 נבחר לוועד צ״צ וגילה פעילות רבה. בבית־המסחר שבו עבד ביאלר נמצאו כמה ציונים שתפשו מקום נכבד בעבודה הציונית, וביאלר התבלט ביניהם.

בשנות המלחמה העולמית הראשונה נפל לא מעט סבל בחלקו, אך הוא לא נפל ברוחו, יצא שלם מתלאות המלחמה ולא הושפע מהכרזות המהפכה הרוסית, שמשכה רבים אל דגלים חדשים, סיסמאות אחרות. ביאלר בשלו, ממשיך בדרכו כאידיאליסטן וישר־דרך, נאמן לקו הציוני־עברי שלו, בו ראה את תוכן חייו.

בעל לב חם ורגיש היה, וגם כשנרתם בעול משפחה ודאגותיו רבו לא נמנע מלבוא לעזרת הזולת. ומשנזדמן לו ענין קרוב ללבו ולרוחו — דאגה ליתומים, נאחז בו בראותו בו מטרה קדושה, ציבורית־לאומית וסוציאלית כאחת.

משהוקם ברובנה ב־1919 בית־היתומים הראשון (בחצרו של פלוטניק) והציונים נכנסו לפעול בו, הצטרף ביאלר לעסקנים ועלה על כולם במסירותו, שאינה ניתנת לתיאור במלים, ליתומים ולמוסד בכללו. דבר לא קשה היה לו לביאלר למען המפעל. כלום יש משהו העולה על הצלת הילדים האומללים, שרידי המשפחות שסבלו מהפוגרומים האוקראיניים, חינוכם ברוח עברית־לאומית וסידורם בחיים בארץ־ישראל? למען מטרה זו עשה ופעל למעלה מיכלתו הרבה שנים, בסייעו לסידור קבוצות יתומים, שהועברו אחר כך על ידי ישראל בלקינד לארץ־ישראל. הוא עצמו לא זכה לעלות ולהיות בבונים במולדת החפשית.

א. א.

אברהם־חיים נאמן

ברובנה קראו לו נימן והכירוהו יפה בחוגים היהודיים, שכן היה בנו של זקן (סטארוסטה) היהודים, ר׳ יצחק נימן (באופן רשמי ועל־פי החוק כיהן לא־יהודי כזקן, ואילו הוא, יצחק נימן, נתמנה כסגנו). צעיר טוב היה נימן בנעוריו, עליז ושמח והצטיין בלימודיו בגימנסיה, אך לא המשיך בהם.

בימי ההתעוררות הפוליטית שלאחר מהפכת 1917 נתקשר נאמן לאגודה הציונית ברובנה, עיר מולדתו, ונעשה פעיל בה, גם נבחר לוועד הציוני העירוני. את ילדיו שלח לגן העברי הראשון שנתארגן בדירתו. זכורים לרבים ויכוחיו עם הציונים הותיקים, עמדתו בפראקציה „צעירי־ציון" ושאר פעולותיו.

חיבה יתירה נודעה ממנו לבימוי והוא שיחק כחובב ברוב ההצגות שהוצגו על ידי חובבי התיאטרון בעיר. לכל נשף ציוני היו מזמינים את נאמן שימלא חלק מהתכנית, והוא עתיד היה להתקדם ולעלות במשחקו. עם זרם העליה השלישית עלה נאמן עם משפחתו לארץ ישראל. והימים ימי ירידה כלכלית וחבלי הקליטה וההסתגלות לתנאים הכלכליים בארץ קשים. נכנס נאמן לשרת במשטרה וכיהן זמן־מה כשוטר, אחר כך השתתף בתיאטרון „המטאטא" ולאחרונה קיבל זכיון לכיסאות־מרגוע על שפת ימה של תל־אביב. הוא לא התאונן על מצבו החמרי; תמיד ריחף החיוך על שפתיו ודבריו היו מתובלים בהומור שעה שהיה מבקר תופעה זו או אחרת של חיינו מתוך כאב עצור אך גם מתוך אמונה בעתיד יותר טוב.

גם בארץ היה נאמן אהוב על בני עירו וכל אלה שבאו אתו בקשרים, כי בעל לב היה האיש וכואב את כאב הזולת. משחלה במחלתו הקשה נשא אותה בשקט, לא הטריד ולא עורר רחמים אליו — גורל הוא שאין להימלט ממנו... והוא לא נמלט ומת בדמי ימיו.

י. ע.

לוי אידס

טיפוס יהודי נדיר מח־סידי טריסק שנתמזגו בו ממסורת העבר ומגדולת דור התחיה. „אברך משי" היה כשהתחיל במסחר מנופאקטו־רה ברחוב השוק (בּברוֹם) ברובנה בראשית המאה בעז־רת אשתו, אשת החיל בובה.

בנעוריו ספג אידס תו־רה שהיתה נר לרגליו והד־ריכתו בעסקיו ובפעולותיו ה־ברוכות לטובת הכלל בעירו. ער ופעיל היה בכמה מוסדות חסד וצדקה: במושב הזקנים, בחברה קדישא ועוד, ובאחרונה גם במוסדות לאומיים, — היה חבר הוועד של קרן היסוד — שלכולם הקדיש ממרצו ומכוחו בכנות ובמסירות הראויה לציון. כן סייע בפעולת העזרה לאסירים יהודים, עוזב את ביתו ועורך „סדר של פסח" לאסירים ומעודדם.

את בנו ובנותיו חינך אידס ברוח עברית והנה מדיבורם העברי שיצר אוירה ציונית בביתו. בנו יחידו יצחק עלה בעליה החלוצית ב־1929 (חבר בקבוצת גבת), בנותיו — כולן בארץ (שתיים מהן הגיעו אחרי השואה הנאצית). חלמו אידס ואשתו לעלות ארצה ולהצטרף לילדיהם, אך לא זכו ושיתפו גורלם בגורל כל יהודי רובנה בחשון תש"ב.

אברהם רייז

שלמה פארל

נולד ברובנה ב־1889 להורים אמידים, בעלי טחנות־קמח ועסקים אחרים. קיבל חינוך מסורתי וגם למד לימודים כלליים.

ב־1912/13 השתתף בעתון המקומי „יוגו־זאפּאַדנאַיאַ ווֹהלין". משלא ראה טעם ותכלית להישאר ברובנה נדד לקנאדה. תחילה עבד, אחר כך החל ללמוד שם, סיים חוק לימודיו באוניברסיטה ונעשה מורה לשפה האנגלית. משך שנים עבד בהוראה בבתי־ספר של האידישיים והראדיקאלים והיה קרוב לציבוריות היהודית. בשנות מלחמת־העולם הראשונה כיה מזכיר כללי של ועד העזרה המערב־קנאדי לנפגעי המלחמה וערך כשנה וחצי את הירחון „הילף". אותה תקופה נבחר למזכיר התאחדות יהודי אוקראינה במונטריאל.

שימש כתב של „פאָרווערטס", השתתף ב„נובי מיר" ובשנים האחרונות באופן קבוע גם בעתון הקימוניסטי היהידי „פרייהייט" בניו־יורק, בכינוי ש. אלמזי. פאָרל זכר את עירו רובנה ואהב לדבר עליה. מלבד פעילתו העתונאית כתב ופירסם כמה סיפורים, שירים, רשימות ותיאורים בכינויים שונים: „אַ ראָוונער", „ס. פעס", „ספעראַ", „פנינה", „סלומון" ובן־שמואל.

מ. צינוביץ'

ר׳ שמואל אדל

נצר למשפחה עתיקה ומיוחסת — נכד בעל „אפיקי יהודה״ מצד אביו ר׳ יהודה ליב, ממניחי היסוד להסתדרות „המזרחי״ בציונות, ור׳ יעקב יוסף הורנשטיין הידוע מצד אמו דינה — היה ר׳ שמואל תמים וישר דרך, נעים הליכות ואוהב את הבריות, עניו ובורח מפני הכבוד, אוהב את המלאכה (בשחרותו גילה כשרון אמנותי בעבודת־יד בעץ) ושונא את הרבנות. איש שומר מסורת ועם זה סובלני כלפי דעות ואמונות של אחרים, הבין לרגשי זולתו וכיבד אותם בבקשו תמיד את היסודות האנושיים המשתפים אותו עם שאר הברואים בצלם. קשריו הרבים, המסחריים והידידותיים, במשך שנים, על אף תהפוכות הזמנים, קנו לו אמון וכבוד מצד כל מי שבא במגע עמו. כתלמיד נאמן לר׳ יהושע בן פרחיה, שמר על הכלל „והוי דן את כל האדם לכף זכות״.

ציוני בהכרה, חינך את בניו על ברכי המסורת והתרבות העברית ושאף לעזוב את הגולה ולעלות לארץ־ישראל. לאחר ששנים מבניו עלו כחלוצים בראשית העליה השלישית, עלה גם הוא עם אשתו, חברת נעוריו, ובתם בשנת 1925, ואחריהם בא גם בנו בכורו — וכולם השתקעו בארץ. קשים היו חבלי הקליטה וקשים היו תנאי הסביבה, אך ר׳ שמואל לא נרתע, לא התלונן, כי אם נרתם בעול העבודה המפרכת, ובאהבתו את המלאכה הקים בית־חרושת לתעשית־עץ ובמו ידיו עבד כמכונאי ליד המכונות. בשנה הראשונה למלחמת־העולם השניה העתיק את מקום מגוריו לבת־ים ושם חי לו בסביבה שקטה, הרחק משאון העיר, לאחר שהותקף במחלת־לב.

ביום כ״ט חשון תש״ז נפטר ר׳ שמואל בגיל 71 בבת־ים. י. ע.

אברהם דנגברג

דמות מוכרת ברובנה עוד משנות 1905/6. מהפכן עקבי במחשבתו והליכותיו היה דנגברג הבונדאי הלוחם לאידיש, שייצג את השמאל בקהילה הדימוקראטית ובמוסדות ציבור וחברה אחרים. דוגל תמיד ברעיונו, התבלט הוא בין חבריו לדעה ופעולה והצטיין בכוח הסברה ושכנוע כתועמלן בעל הגיון והשפעה. מתנגד קשה היה לציונים ועם זאת מכובד עליהם. לא אחת נרדף על עמדתו והשתייכותו למחנה המהפכני בימי שלטון הצאר הרוסי, בתקופת חילופי השלטונות (1918—29), ולבסוף בימי שלטונם של הפולנים.

בתקופת חייו האחרונה נבחר מטעם ה„בונד״ לעיריה, פעל הרבה בועד העזרה ליתומים וכיהן כמנהל „צנטוס״, ועוד. פעולתו צוינה תמיד לטובה אפילו על ידי מתנגדיו הפוליטיים. נמנה עם מארגני האיגודים המקצועיים בעיר וכאחד ממכווניהם הראשיים.

דנגברג בילה כל שנותיו ברובנה, אהב את עירו ואת המוניה והיה מעורה בחיי העמלים. כשהחלו השלטונות הפולנים לרדוף את החשודים בקומוניזם וצרפו גם אותו אליהם, נאסר ב־1936 ונשלח למחנה־ריכוז בקארטוז־בארוזה. ישב אסור חדשים מספר ועונה. בחזרו לרובנה חלה ומת. י. כ.

פאניה הימלפרב

ילידת העיירה קולקי, אך רוב שנותיה התגוררה ברובנה עד עלותה ארצה ב־1924. הוריה, יהושע־השל ורייזל בוסליק, שהיו חסידים, ידעו להשלים עם קרני האור של ההשכלה שהחלו לחדור למשכנות ישראל ופאניה ואחיותיה קיבלו חינוך מסורתי ומודרני כאחד. יחס של כבוד לערכי הדת תוך שמירה על מנהגים ומסורת פאטריארכלית השתלב בחינוך הלאומי אגב יניקה גם ממקורות התרבות הרוסית, שפתחה אפקים לעולם הרחב.

עם העליה הרביעית עלתה עם משפחתה ארצה. כאן התלבטה בכל הלבטים הנפשיים והקשיים שנתנסה בהם כל עולה באותה תקופה, ורבים היו מאמצי הנפש והגוף עד שהסתגלה לתנאים החדשים. תחנותיה הרא־שונות היו חיפה ובלפוריה, אולם מסיבות בריאות עברה המשפחה לירושלים והשתקעה שם.

הצטיינה באהבתה את הבריות ורחשה כבוד לזולת, כשהיא מבקשת את האור שבנשמת האדם, מקפידה על יחסי נימוס ומשתדלת להקשיב למשיח לה צרת לבו ולעזור לו ככל שידה מגעת. לבה הרגיש, אצילות הנפש שלה ודאגתה האמהית לזקוקים לעזרתה, עשו אותה לאהובה ומכובדת על כל מכיריה.

לאחר הזעזועים הקשים שעברו עליה עם התקבל הידיעות על השואה האיומה בה נספו רוב בני משפחתה ולאחר תלאות המצור בירושלים, ערגה נפשה לנחלה ולמנוחה והיא עברה עם בעלה מירושלים לטבעון, כדי להימצא לעת זקנתה בקרבת הבן (שמואל שורש, חניך גן הילדים והגימנסיה „תרבות" ברובנה. עתה חקלאי במושב בית שערים, מפעילי תנועת מושבי העולים וחבר הכנסת השלישית), הבת והנכדים. אך הגורל לא הניח לה ואחרי מחלה קשה מתה בגיל 63 והובאה למנוחת עולם בבית־שערים ביום ב' סיון תשי"ג.

ש. ש.

שמאי פיר

בן רובנה, בעל לב רגיש וער לעזרת הזולת, הצטרף עוד צעיר לימים לחבורתנו, שמטרתה היתה הושטת עזרה לחולים נצרכים באמצעות „לינת הצדק" דווליא ונעשה לאחד מפעיליה, התיחס בהכרה למפעלנו ולא בז לשום עבודה. נבחר לוועד האגודה והיה פעיל בו משך שנים. זכורות לרבים הופעותיו ועמדתו בישיבות הסוערות לפני בחירות הוועד ולאחריהן, רצונו העז, תסיסתו ומסירותו לענין, שהפך לגביהו למעלה ממפעל סוציאלי גרידא. הוא ראה חובה אנושית לעצמו לסייע לחלש, לחולה הבודד, והחדיר את יחסו זה ללב חברינו וחברותינו שפעלו יחד עמו. הוא, הצעיר, היה כוח מניע שידע לבצע פעולה בכל התנאים והמסיבות.

שמאי זכה להערכה באגודה ובעיר, והחולים שנעזרו על ידי האגודה הזכירו את שמו בהערצה. איש ציבור ואוהב הבריות, הקדיש הוא לציבור ממיטב כוחותיו הצעירים. היה עם חולמי ציון, אך כמוהו כרוב חבריו לא זכה להגיע ארצה, ואבד בשואה, והוא אז רק בן ארבעים ושש.

רבקה שוסטק

יהודה ברמן

איש ציבור רב פעלים בשטחים שונים, המוכן תמיד לסייע עם הזולת, היה יהודה ברמן. נולד ברובנה בשנת 1878 להוריו יעקב אשר וסוסיה ברמן, ומנעוריו עבד בחנות אביו לזכוכית וכלים והכיר יפה את העסק.

מתוך הכרת ערך העזרה לנצרך, לקח יהודה חלק ביסוד אגודת „סומכי נופלים", במטרה להושיט עזרה וסעד לנזקקים שאינם יודעים לפשוט יד. האגודה רכשה תומכים קבועים ובתרומותיהם הושטה עזרה לרבים בצורות שונות.

כשפרצה מלחמת־העולם הראשונה, נזדמן יהודה לרגל עסקיו בתחנת סארני וראה שם רכבות פליטים ומגורשים יהודים — נפגעי המלחמה שנדדו עם משפחותיהם אכולי יאוש וחסרי כל. ברצותו לעזור לאחים אומללים אלה, ערך ברמן מכתב על שם הקיסר ניקולאי השני, בו ביקש על אחיו הנרדפים על לא עון בכפם, דחה האשמות וחשדות שוא ביהודים, וכי חטא הוא להפלות את היהודים לרעה בעוד שהם אזרחים נאמנים לארצם ומלכם. בסיום דבריו אמר, כי סופם של כל הפוגעים ביהודים לא היה טוב. על ביטויו זה האחרון נאסר ברמן ונענש בעשר שנות עבודת פרך.

נודד מבית סוהר אחד למשנהו, התחמק בדרך מפני שומריו והתגולל הרחק מביתו, ומשׂשבע תלאות ונדודים, החליט להתיצב לפני השלטונות שגזרו עליו עשר שנות גירוש לסיביר הרחוקה, לאירקוטסק. בחסד המהפכה הרוסית של 1917 נהנה ברמן מהחנינה הכללית לפושעים פּוליטיים ולאחר שבילה שלוש שנים בגירוש חזר לרובנה. סבל שנות הנדודים לא החליש את מרצו ורצונו לעמוד לימין הנדכאים והנצרכים שלא חדלו גם אחרי חילופי השלטונות, והוא חזר לפעולתו הפילאנטרופית: יעץ והדריך, הושיט עזרה יורידית, תמך במצרכי אוכל לנזקקים, דאג לריפוי חולים, שיחרור עצורים, השגת רשיונות ותעודות, הקמת מטבח כשר לחגים לחיילים יהודים בצבא הפולני ואספקת אוכל כשר לאסירים בבית הסוהר.

כשנאסר הד"ר מאיר סגל על ידי השלטונות הפולנים, בגלל מלשינות מצד משרתת שלו, שההזיק כביכול בביתו משדר ומסר ידיעות לבולשביקים בשעת מלחמתם עם הפולנים, נסע ברמן למוסדות הלאומיים בוואַרשה, פעל לשחרורו ולבסוף חזר אתו יחד לרובנה.

עם יסוד האירגון של הסוחרים הזעירים והיצרנים היהודים ברובנה נבחר ברמן לשמש בו יושב ראש והוא גם התמסר לו משך שנים בכל חום לבו. ומשנתארגנה קבוצה לרכישת נחלות בארץ־ישראל, הצטרף ברמן אליה והיה פעיל בה בצד יוסף שטיינמן, ראש האגודה.

זכה ברמן והגיע לעת זקנתו ארצה והתישב במושבה הרצליה, רכש לו חלקת אדמה ובנה עליה בית לעצמו. כן הצליח להעלות את בני משפחתו אליו בטרם יעלה הכורת על יהודי רובנה. הוא חי כזוג מגיע כפיו, נהנה מבנין הארץ ומתקומת העם בארצו.

זאב גורינשטין

חיים רובינשטיין

מעסקניה הברוכים של רובנה בסוף המאה שחלפה ובראשית המאה הנכחית. יהודי תלמיד חכם ומשכיל שהגיע מפינסק וניהל את בנק האחים לוריא ברובנה. גמל חסד עם רבים, דאג לילדי דלת העם וביהוד לילדי ה„תלמוד תורה". נמנה עם ראשי הציונים בעיר ופעל רבות בהפצת מניות אוצר ההתישבות, וידע למשוך רבים לתנועה הציונית. נפטר ב־27 במארס 1903.

נח גילבורד

שמואל שרירא

שמואל שרירא — לפנים שמעלקי שרייער — יליד סלאבוטה, היה תושב אוס־טראה, עסקן רובנה, פעיל רוז׳ין ונודע במקו־מות רבים אחרים בווהלין ומחוצה לה. כחניך בית חסידי ספג בילדותו מרוח היהדות העמ־מית, השרשית והעסיסית, וגם בשהותו לרגל לימודיו בסביבות נכריות, הפיץ סביבו אוירה יהודית חסידית חמה. בצדק אמר עליו חברו ללימודים א. ביילינסון, בהופיע שרירא בלווית ש. אנ־סקי׳ וי. אנגל במסעיהם האתנוגרפיים: „הנה באים היהודים האמיתיים״.

בנעוריו חונך על ברכי התורה ומקורו־תיה כמיטב המסורת היהודית. משגדל הלך לאידיסה, מרכז ההשכלה בימים ההם, השתלם שם בלימודים כלליים ושמע פרק בשירה ובספרות מפי ביאליק, קלויזנר ואחרים. הוא לא אמר די בזה והרחיק נדוד למקומות תורה. ב בית־המדרש לחכמת ישראל״, מיסודו של הבארון גינזבורג בפטרבורג, שמע תורה על תולדות ספרות המקרא מפי ד״ר י. ל. קצנלסון, פרופיסור חבולסין ואחרים, ובשקידה של מתמיד־אכסטרן שתה בצמא את דבריהם של חוקרי המקרא הנודעים באוניברסיטות של פרייבורג ושטראסבורג.

סמוך למלחמת־העולם הראשונה הצטרף שרירא למשלחת האתנוגרפית של אנ־סקי— אנגל על פני עיירות יהודיות, במטרה לגלות שרידי יצירה עממית בשירה, באגדה וכיו״ב ערכי פולקלור. מסיבת המלחמה נאלץ לעזוב את האוניברסיטה לפני גמר לימודיו ולחזור לעיר־מולדתו. שם התמסר שרירא בכל חום לבו לעבודה ציונית וציבורית ענפה: כאיש „התאחדות—צעירי ציון״ הופיע באסיפות כלוחם לרעיון הלאומי ותחית השפה העברית, נשלח כציר לקונגרס הציוני הי״ב, ופעל רבות בקרב ההמונים מטעם החברה לעזרת פליטים.

שבע מסעות ונדודים, הגיע שרירא, לאחר שהיות זמניות בערי ווהלין שונות, לרובנה. במשך הזמן כיהן כמנהל גימנסיה ברוז׳ין, כמורה לעברית בגימנסיה הממשלתית באוסטראה, ואילו רובנה עשויה היתה לשמש לו תחנה אחרונה לפני עליתו לארץ. הוא לא היה פנים חדשות ברובנה, שכן ביקר בה פעמים מספר בימי מלחמת העולם הראשונה, לפניה ולאחריה, ואילו עתה תפש כאן מקום נכבד והתבלט בחיים הציבוריים בכלל ובשדה הציונות והתרבות בפרט. הוא מצא כאן אפיק למרצו הרב והתוסס וכר נרחב לפעילותו המבורכת והמגוונת: לקח חלק פעיל באירגון הקהילה וחיזוק הגוש הציוני בה; עמד בראש הפעולות של קרן קיימת וקרן היסוד; שימש מפקח מטעם המרכז הגלילי של „תרבות״ לבתי־הספר העבריים; מנהל ג׳וינט; הגה את רעיון העתונות האידית המקומית ואף היה מייסדו ועורכו של „אידישע וואך״ — העתון הראשון מסוג זה בווהלין־פולאָסיאָ — ואחר כך עורכו הספרותי של „וואלינער לעבן״. כ. היה פעיל בכל מפעל־בחירות למוסדות יהודיים־ציבוריים וממשלתיים, ובנועם הליכותיו וטוהר כוונותיו רכש את אמון הציבור היהודי לשכבותיו ופלגותיו.

בראשית 1925 הגיע שרירא ארצה ונכנס להוראה במקצוע שעשועיו — התנ"ך. כעסקן ומארגן מובהק, לא פנה לבתי־הספר המוכנים לפניו, אלא ניגש להקים בתי־ספר תיכוניים פרטיים ונרתם בעול הנהלתם. הקשיים שבהם נתקל לא הכעירו את רוחו הטובה ותלונה לא נשמעה מפיו. שמו יצא לתהילה בין ידידיו ומכריו הרבים כמבוע נאמן לאוצרות העם, לשירים וניגונים, שהיה משמיע בכל הזדמנות ברגש יהודי נאמן.

את עבודתו הספרותית הקדיש למקצוע התנ"ך והספרות העברית הקדומה שאת מחקרם עשה למפעל חייו, ובהפסקה שחלה ביצירתו השתתף באנציקלופדיה היהודית־רוסית מיסודם של ברוקהאוז־עפרון. מאמרו הראשון „אנשי הכנסת הגדולה" נתפרסם ב„השלח" בחו"ל. בארץ פירסם ביחד עם חברו ש. הר „מבוא לספרות העברית העתיקה" ו„תולדות הספרות התלמודית", וכאחרית אונו הספרותי הכין לדפוס זמן קצר לפני מותו „מבוא לכתבי הקדש", שראה אור אחרי לכתו מאתנו. ספר זה הופיע כבר בארבע מהדורות ומורים ותלמידים שואבים ממנו ידיעה ואהבה לספר־הספרים.

תכניות ספרותיות ופדגוגיות שהיו עוד עמו לא יצאו לפועל, כי המחלה שקיננה בו הכריעתו בטרם עת. אבל היתה לו ההרגשה, כי בספרו האחרון נתן ביטוי לאהבתו הגדולה לעם, ללשון העברית ולמכמני היצירה העברית הגלומים בכתבי הקודש.

בן־ציון ח. אילון

ד"ר יוסף שווידקה

יליד רובנה, בן חזן מקומי, ספג בילדותו תורה וקיבל חינוך מסורתי ב„חדרים" ובבית אביו. ומשמלאו לו שלוש־עשרה שנה החל ללמוד לימודים כלליים. לא בנקל עלה בידו להשיג תעודת בגרות של אכסטרן, אבל התלאות האמיתיות אך החלו בשעה שביקש להתקבל לאוניברסיטה, לפאקולטה המדיצינית. אגב למודיו נשא לאשה את העלמה ברנשטיין מרובנה. לאחר תקופה של שנים הוכתר מטעם אוניברסיטת ריגה בתואר רופא למדיצינה והתישב ברובנה.

הציונות היתה טבועה בנפשו מנעוריו, אולם בשנות לימודיו נבצר ממנו להשתתף בעבודה, כי נוסף ללימודיו נאלץ גם להרויח לקיומו. כשהחלה עבודתו המעשית להכניס לו כדי פרנסת ביתו, ניתן לו להתמסר לתנועה הלאומית־הציונית ולעסקי ציבור בכלל, והוא תפס את מקומו באגודת ציוני רובנה.

מיד אחרי המהפכה הרוסית של 1917, כשהציונות התפשטה ונפתחו אופקים לפעולה ציבורית ברוסיה המשוחררת, הוצע הד"ר שווידקה מטעם הציונים למוסדות שונים ברובנה: כלליים, לאומיים ועירוניים. עם הרכבת הקהילה הדימוקראטית נבחר כנשיאה (הפראקציה הציונית היתה הגדולה והחזקה בקהילה). זכורה הצהרתו הפומבית, שעם היותו נציג הציונים ידאג ליחסים כנים והוגנים עם נבחרי שאר הזרמים בקהילה.

ד"ר שווידקה נתמנה ראש בית־החולים היהודי ורופא מוסדות „תרבות" בעיר. הוא השתתף במשלחות שונות של הקהילה והציונים, ובמקרים אחדים אף תוך סכנת נפש (בימי שלטון האוקראינים ואחר כך — הפולנים).

אשתו של הד"ר שווידקה לא היתה ציונית, אך זה לא מנע ממנו לחנך את בנו ובתו ברוח ציונית והם למדו במוסדות „תרבות". לא קלים היו חיי שווידקה, לא מעט סבל ראה בחייו, אך לרוב נראה עליז ושמח בחלקו. אדם עניו וצנוע ובעל לב רגיש, היה לוחם אמיתי לציונות ולעברית כל ימיו. הירבה לחלום על עליה לא"י, אך מסיבות משפחתיות נדחתה עליתו משנה לשנה.

בנו זוניא, שגמר את הגימנסיה „תרבות", עלה ארצה בניגוד לרצון אמו ולשמחת אביו ולמד באוניברסיטה בירושלים. נסע לבקר את הוריו ב־1939 ומפאת המלחמה שפרצה נבצר ממנו לשוב והוא נספה יחד עם בני משפחתו.

לפי ידיעות מרוסיה, הגיע הד"ר שווידקה בשנות המלחמה לנובוסיבירסק, חי בסבל ומת שם ב־1944.

ד"ר שווידקה חיבר פואימה על המגינים היהודים בעיירות אוקראינה בימי הפרעות של האוקראינים, שפורסמה ביידיש בדפוס.

ד"ר יעקב ירדני

ד"ר דוד ברלינר

בנם של אלכסנדר ושיינצה ברלינר מבריסק דליטא — משפחה מיוחסת מצד אביו ונצר למשפחת הרב מדובנא הרה"ג רוזנפלד זצ"ל מצד אמו — נולד ב־1895, קיבל חינוך מסורתי, ואחרי שגמר את חוק לימודיו באוניברסיטה של קיוב הוכתר בתואר ד"ר למדיצינה ב־1917. ב־1923 נשא את יענטיל־לאַנה, בתו הבכירה של שמשון ברקר, לאשה והשתקע ברובנה, בה פעל בתור רופא ועסקן ציבורי עד סוף ימיו.

ד"ר ברלינר עבד בבית־החולים היהודי שלא על מנת לקבל פרס והושיט עזרה לחולים באהבה ובמסירות נפש. מעטים היו הלילות שישן במנוחה, מבלי שיטרידוהו ויבהילוהו לחולים להקל ממכאוביהם. הוא התפרסם והתחבב במיוחד ברובע העמלים והעניים קראַסנה דקאַווקאז, שם ראה חובה לעצמו לעתים לא זו בלבד לוותר לחולה על דמי הביקור, אלא עוד להוסיף לו מכיסו לקניית הרפואה שרשם.

הוא היה פעיל בחברת „טאז", חברה לשמירת הבריאות, שפעלה רבות בקרב המוני היהודים בגמר מלחמת העולם הראשונה, וכן ב„אורט", שבה נבחר ב־1925 לשמש יושב־ראש האגודה. פעל והפעיל לפיתוח העבודה, כמו: פתיחת בתי־ספר ושעורי ערב מקצועיים, בהם למדו מקצוע גם רבים מבין אלה שהתכוננו לעלות ארצה.

כחבר „פועלי־ציון צ.ס.", היה פעיל בכל מוסדות התנועה ועשה הרבה למען העליה. ביתו היה פתוח לרווחה ושימש בית ועד לאינטליגנציה היהודית והציונית.

עם כניסת הנאצים לרובנה המשיך עוד לעבוד בבית־החולים היהודי, וכאשר נודע לו על ה„אַקציה" המתרגשת לבוא על יהודי רובנה, החליט לא להיות מובל כצאן לטבח, והזריק סם מות לאשתו, לבנו, לבתו הפעוטונת, ובאחרונה — לעצמו...

כך נספתה משפחת הד"ר ברלינר.

פינחס ברקר

אנשי הרפואה היהודים

בין אנשי רובנה היהודית שהצטיינו בשטחי המדע והתרבות השונים ייוחד מקומם של כמה וכמה רופאים דגולים, שתרמו מידיעותיהם ונסיונם הרב לעזרה לחולים ועמדו על משמר הבריאות של האוכלוסיה היהודית והלא־יהודית כאחד.

אך קודם־כל כמה מלים על המוסדות ומפעלי־הרפואה היהודיים בעיר.

רבים היו מפעלי העזרה לחולים וחלשים ואולם פאר המוסדות בימי שלטון הפולנים היה בית־החולים היהודי, שנשקף מעל הגבעה של הוליאַ. במרכז רפואי זה עבדו רופאים ותיקים וטירונים, שראו כבוד לעצמם להיות בין עובדי המוסד. בין החולים שבאו לשם לבקש מזור לתחלואיהם היו גם נוצרים, חברי קופת־חולים הממשלתית, אף על־פי שהיה

להם בית־חולים מחוזי בטיוטקביץ׳, וזה בגלל השם שיצא לבית־החולים היהודי בעיר.

מיסד פופולארי בשטח הרפואה, בעיקר הרפואה המונעת, היתה חברת „טאז" על מפעליה המרובים: מרפאותיה ומעבדותיה, בתי־יולדות וכו׳. תצוין ביחוד דאגת החברה לבריאות הילד היהודי בהקמת קייטנות ובתי־הבראה בקליבאן ובנובוסטאב, מהן היו נהנים מדי שנה בשנה, בקיץ ובחורף, כ־750 ילד. דרך אגב יוזכרו כאן לטובה אלכסנדר אלפרסון, שהיה הרוח החיה בחברת „טאז", ואייזיק פקר ולייב שפילברג, שסייעו עמו בעבודה.

היו ברובנה גם מוסדות רפואיים פרטיים מאורגנים למופת. מהם ראוי להזכיר את בית־היולדות של המיילדת אורליכט, בית־החולים לכירורגיה של ד״ר בוריס סגל (בנו של הד״ר מאיר סגל), המכון לרנטגן של ד״ר הופמן (חתנו של החרשתן מ. סטוק) ומרפאות־מעבדות דיאגנוסטיות רבות, כמו של גוזמן, טרובץ ואחרים.

ועוברים לפני כמו חיים אחד אחד העוסקים העיקריים במלאכת־הקודש לקיום עולמות מלאים ועומדים על משמר הבריאות של העם, שהכרתים והיה לי מגע אתם:

ד״ר מ א י ר ס ג ל, הרופא הראשי של בית־החולים, זקן־הרופאים ששמו הלך לפניו בכל הסביבה. מקפיד היה עם חוליו ועם עצמו, אהוב ומקובל על האוכלוסיה כולה, כיהודית כנוצרית, ומשרדו המה תמיד מהמון הדלים שהתדפקו על דלתותיו. ואולם קו אחד לא שכיח אצל רופאים אחרים הבדילו מהם — בשעות פנאי היה יושב כפוף על דף גמרא ולומד בדבקות. בכלל היה עממי ומסביב לאישיותו נרקמו הרבה ספורים ומעשיות.

ד״ר מ א ו ר י צ י ק א ן היה רופא ראשי של בית־החולים והרופא הראשי של קופת־חולים. נמנה עם האצילים שבין הרופאים.

ד״ר י ח ז ק א ל א ו י ר ב ו ך, גיניקולוג ידוע בעיר. היה מפורסם בכל הסביבה בתקופת חייו הקצרים. (רשימה מיוחדת הוקדשה לו בספר זה).

ד״ר א נ ט ו ן ג ו ר פ י נ ק ל — רופא עיניים מומחה.

ד״ר צ י י ט ל י ן בא לרובנה מהעיירה קוריץ הסמוכה, בה שירת שלושים שנה. היה זה טיפוס עממי בייתר ואיש מקצוע מהולל. זקן וחולני, ראשו שמוט הצדה, המשיך לעבוד ללא־לאות עד יומו האחרון, בהגישו עזרה לנצרכים, לחולים ודוויים — עד בוא השואה, בה נספה עם כל קדושינו.

ד״ר י ו ס ף ש ו ו י ד ק ה, טאראפאוט וכירורג, רופא קבוע בבית־החולים ואחד דמרצים הטובים בנושאי הרפואה הציבורית. עסקן ונואם ציוני נלהב. בימי־הדמים נעקר מרובנה, נדד על־פני רוסיה ומת בנובוסיבירסק בהרעלת דם.

ד״ר נ ת נ ז ו ן, רופא ילדים, בעל ארשת פנים אצילה — היה אורח תדיר בבתי התושבים היהודים. האמהות נתנו בו אמון רב, והוא לא עזב את משמרתו, משמרת הרופא, עד יומו האחרון. נספה באחת ה„אקציות" ברובנה.

ד״ר ט א ב א צ׳ נ י ק התישב ברובנה בראשית המאה הנוכחית כרופא פרטי. עד מהרה נתפרסם בעיר ובכל הסביבה וחולים מכל החוגים ההלו נוהרים אליו. השפעתו הפסיכולוגית על החולים הוציאה לו שם של רופא פלא.

אדם פרוגרסיבי ואינטליגנטי, לא התערב תחילה בחיי הציבור (יתכן בשל משבר נפשי שעבר על רבים מהאינטליגנציה היהודית בתקופתו), אולם מאז המהפכה ברוסיה צמחו לו כנפיים והוא נרתם בעול החיים הציבוריים הסוארים של עירו. התברר, שמתחת לעירו הסגור תססה הכרה לאומית יהודית.

משנכנסה רובנה ב־1920 תחת שלטון הפולנים, הופיע ד״ר טאבאצ׳ניק בין עסקני רובנה הפעילים במוסדות העירוניים והיהודיים. כרופא בבית־היתומים גילה מסירות למוסד ולחניכיו לא רק כרופא כי אם כפאטרון ואב מסור. היה רופא בקופת־חולים, פעיל בחברה לבריאות „טאז״, נבחר הקהילה המקומית, נבחר מועצת העיר וכן במוסדות ציבור — כלליים ויהודיים — שונים, ומשרת את הקרנות הלאומיות כאחד מן השורה הציונית.

בימי הכיבוש הנאצי כיהן בבית־החולים היהודי ברובנה ונשא בסבל אחיו בני עמו. דואג היה בכל הדרכים להקל מעל המצב ולעתים תוך סכנות לעצמו. בשעת ההשמדה, לאחר אבדן אשתו ובניו, מצא סתר אצל המשרתת הנוצריה שלו שהחביאה אותו בבור וכילכלה אותו חדשים רבים עד מפלת הגרמנים וחזרת הרוסים לעיר. בתקופה קצרה־ארוכה זו נחלש מסבל והשפלה, התהלך שבור ורצוץ על משואות עירו השרופה, כשנחמתו היחידה לראות את בנו מישה, רופא אורולוג, שעבד כחוקר באוניברסיטת מוסקבה, אך איתרע מזלו ובנו זה מת בטיפוס־הבהרות זמן קצר לפני שחרור רובנה. בודד ורצוץ נשאר הד״ר טאבאצ׳ניק לעת זקנתו. לא רצה לעזוב את עירו והתמסר לריפוי השרידים שחזרו.

ד״ר טאבאצ׳ניק היה הראשון שהודיע במכתב ליצחק גולדנשטרן בארץ על האסון שירד על יהודי רובנה.

בין הניצולים: ד״ר איזגור, ד״ר קלריך וד״ר ליאַשבסקי. שניים הראשונים זכו והגיעו ארצה. ד״ר איזגור היה רופא קופת־חולים בירושלים ורכש לו אמון וכבוד מצד המוסד והמתרפאים, אך לצערנו נלקח מאתנו לפני זמנו; הוא נפטר בירושלים בתשי״ד. ד״ר קלריך, רופא ואדם מצוין, שימש רופא מנהל של „משרד הרפואה״ לשארית הפליטה בגרמניה. עתה הוא עובד כמנהל בית חולים כרוניים, כשלידו שתי בנותיו, אף הן רופאות.

מבין חמישה־עשר הרופאים של המשמרת הצעירה ייזכרו: ד״ר גויזנברג — נשאר במוסקבה בודד והתהלך שרוי ביאוש; עמד לחזור לפולין. ד״ר צימרינסקי, נשאר בלבוב; ד״ר אברמוביץ מת בדלקת הריאות בחארקוב; ד״ר צ׳רנובולסקי רופא „טאז״, שנתחבב על יהודי העיר; ד״ר דוד ברלינר, עסקן ציוני; ד״ר לאה פרישברג, מומחית למחלות נשים; ד״ר פיק־חרמוי; ד״ר טרובאטש; ד״ר שפיר, רופא עיניים, איבד את עצמו לדעת ברוסיה; וד״ר בוצ׳קובסקי, הרופא המחונן עם בת־הצחוק המרחפת תמיד על שפתיו, שהיה אהוב על כל האוכלוסיה היהודית ברובנה.

כן ייזכרו הד״ר בוריס סגל, הכירורג המוכשר, בנו של הד״ר מאיר סגל המפורסם — נספה יחד עם כל בני הקהילה; ד״ר ציפניוק העניו, ד״ר פוליק, ד״ר חסט, ד״ר הופמן, — כולם היו אנשי מקצוע חביבים, מקובלים על החולים ועל האוכלוסיה בכלל.

מבין חברינו הצעירים ביותר אבדו בשואה: ד״ר ניומא צייטלין, ד״ר יוזיק ויינרמן, ד״ר מישא טבצ׳ניק, ד״ר פליה דומברוביץ וד״ר פרבידלה. האחרון נפל כגבור בשורות הצבא האדום במלחמה עם המרצחים הגרמנים.

מהרופאים שהשתתפו במלחמה עם הכנופיות הפאשיסטיות יצוינו: ד״ר סיומא גוזמן סטניסלב אילסקי — בשינוי שם; (נדון למות בתליה בקראקוב); ד״ר באס (עתה בצ׳כיה); ד״ר פרישברג (בפולין); ד״ר סוסנה (בלונדון); ד״ר שטיימן (היה בגרמניה ומשם היגר

לאמריקה); ד״ר סוחרצ׳וק וד״ר יצחק מרגולץ, שניהם עלו ארצה וממשיכים בה בעבודה רפואית אחראית.

ד״ר שמעון רוסי נמצא משנת 1938 בארצות־הברית, עובד כרופא־חוקר בפתולוגיה אנטומית.

בהעלותנו את זכר אנשי הרפואה, נציין גם את רופאי־השיניים: פסיס, גולה מייזליש, פפרמן, שוכמן־שומר, חסט־גורפינקל, גלמן, ועל כולם את רופא־השיניים הוותיק סוחרצ׳וק, ששתי אצבעותיו שימשו לו מלקחיים לעקירת שן בלי כאבים...

וחובשיה (פלדשר׳ס) של רובנה: יוסל אלבה, תלמידו המובהק של הפרופסור פירוגוב, שחלק גדול מן האוכלוסיה נתן בו אמון כזה, שלא הניח לו גם בגיל התשעים, והוא היה מקבל חולים וגם מבקרם בבתיהם בגיל מופלג זה (מת בן מאה ושלוש). הוא היה מפורסם במשחות שלו, בהן העלה ארוכה לכל הפצעים והפגעים... שמואל־יוסי חסט הזקן, שכל ילד ברובנה הכירו. מומחה במקצועו שאהב את הטיפה המרה... וייגרמן — המומחה למחלות מין, מרחוב קראסנה, ששימש יו״ר הכבוד של מכבי־אש מתנדבים בעיר.

והיו ברובנה הרבה אחיות מאומנות היטב שהושיטו עזרה רפואית מעולה לחולים: קוזושמן, וינר, סגל, זויה ברנשטיין, טבצ׳ניק, חורובר־חרמוי, גילר ועשרות אחרות.

ולבסוף הרוקחים: אליהו קירשון, סנדברג, קרש, מזאה, רוזנקראנץ, אולייניק וחרמוי.

רובנה היתה־דית מנתה למעלה משמונים רופאים, מהם לא נותרו אלא כעשרה, לאחר שרובם ניספו, נהרגו ונשחטו בידי פראי־אדם ויחד עם כל קדושי קהילת רובנה מצאו את מנוחתם בקבר־האחים הגדול שבחורשת־הארנים ובקברים שברחוב ביאלה ועמק ינובה.

ד״ר יצחק מרגולץ

שמואל גורין

אפשר לא לרבים ידוע השם. מעניין היה האיש ואידיאליסטן ונקלע לרובנה ב־1919. כמוהו כרבים אחרים שתפסו מקום נכבד בעיר, בא גורין מן החוץ, מקיוב, והוא יליד העיירה קוסטופול הקרובה לרובנה. לפי מקצועו היה רופא שיניים. עם התפשטותה של התאחדות „הפועל־הצעיר וצעירי־ציון״ בפולין בשנת 1921 והופעת „פאלק אין לאנד״, כלי־המבטא של תנועה זו, נמשך גורין אליה והיה מהראשונים שנענו להזמנתו של לייבל גארבוז, שהגיע בתשרי תרפ״ג מארץ־ישראל, לאחר הקונגרס הציוני הי״ב, לייסד ברובנה את ה„התאחדות״. מאז היה כל השנים חבר ועד ה„התאחדות״ וייצג אותה ברוב המיסדות הציוניים והכלליים בעיר. כך הופיע הוא על הבימה הציבורית ברובנה ונבחר לוועד הקהילה, לעיריה, שימש ציר ה„התאחדות״ לקונגרס הציוני הי״ד ולוועידות אחרות.

גורין היה נואם מצוין וידע למשוך כוחות לתנועתו שהיה מסור לה בכל נימי נפשו. היה גם קנאי לעברית, אף שלא ידע תחילה את השפה ורכש אותה רק במרוצת הזמן. עדין נפש וישר דרך היה, ומתנגדיו הפוליטיים העריכו את תכונותיו האישיות והעדיפו לפעול אתו מאשר עם אחרים. משהתבססה ה„התאחדות״ בעיר, לקח גורין חלק באירגון הנוער של ה„התאחדות״ ומרכז תנועתו ידע להעריך את פעילותו ועקביותו.

היו ל„התאחדות״ הרבה חברים מסורים ופעילים ברובנה, אך גורין כאחד הראשונים והנאמנים מתוך הכרה ואמונה ברעיונו התבלט ביניהם. כשהתעוררה שאלת עליתו עם משפחתו ארצה, עכבוהו ל„זמן־מה״ מטעם התנועה והוא נכנע לדרישת השעה ודחה את

הדבר. עד כה ועד כה תפסו הרוסים, בשלהי 1939, שוב את העיר וגורין לא הניח את הדגל והמשיך, אם גם לא בפומבי, בשליחותו המסורה. לבסוף נכבשה העיר לצבא הגרמני, וגורין יחד עם כל בני קהילתו נפלו בפח הנאצי. קשים ומרים היו החיים, אך גם ברגעי יאוש אלה לקח גורין חלק בחיים הציבוריים והושיט עזרה לכל נצרך וכושל תוך סכנת נפשות.

בהשמדת יהודי רובנה, נלקחו גם גורין ובני ביתו אל גיא ההריגה. א. א

אליעזר יצחק פייגין

ציוני ועסקן מבורך בשנות התשעים למאה שחלפה. היה ער לכל מפעל לאומי וציבורי, כתב של העתון „המליץ", ועמד לימין הועד הציוני ומורשי הועד של חובבי ציון שנים רבות.

ליב שפילברג

ליב שפילברג היה ידוע באוסטראה, רובנה וברוב ערי ווהלין, ואף מחוצה להן. יליד העיר אוסטראה העתיקה, נתיתם בגיל רך מאביו ועל אמו האלמנה הוטל עול הפרנסה של שלושת ילדיה. ליב הבכור, והוא עודנו נער, נרתם לעזרה לאמו, התחיל במתן שעורים ועבר לעבוד בבנק היהודי באוסטראה. קשים היו חיי הנער, אך דאגתו לקיום המשפחה לא השכיחה מלבו את השאיפה ללמוד ולרכוש ידיעות. באותו זמן נמשך לתנועה הציונית, שהיתה למטרת חייו.

עוד בתקופה 1908—1915, כשהפעולה הציונית היתה עדיין אסורה והתנהלה במחתרת, קיבל על עצמו תפקידים רבים והיה בין החברים הפעילים ביותר באוסטראה. דירת משפחתו (חדר בלי רצפה עם מטבח בצדו) שימשה מקום־כינוס לוועד הציוני, שם גם הוחזק חלק ניכר מהארכיון והמזכירות של התנועה, אך שפילברג לא נרתע מהסכנה הכרוכה בדבר. וגם לאחר שפוטר ממשרתו בבנק בגלל עסקנותו הציונית, לא התאונן והתמסר לרעיון ביתר שאת ואמונה.

בימי מלחמת העולם הראשונה שירת שפילברג כשלוש שנים בצבא הרוסי. כשחזר הביתה בשנת 1917 — תור־הזהב של המהפכה הרוסית — הופיע באסיפות חיילים באוסטראה כציר פלוגתו, נואם, מכריז ומלהיב, ודבריו שנאמרו בהגיון ובטעם, נכנסו ללבבות.

שוב התבלט שפילברג במלחמת־הבחירות לאסיפה המכוננת הרוסית והועידה הכל־יהודית, ניהל תעמולה בעירו ובישובי הסביבה, כבש לבבות ועשה נפשות לרשימת הציונים. כן היה פעיל בבחירות מטעם הציונים לקהילה הדימוקראטית, ואישיותו ופעולתו קסמו לרבים.

וממחתרת למחתרת. בשנת 1920, כשתפשו הבולשביקים שוב את השלטון והתחילו לרדוף את הציונות, הערים שפילברג על ה„ייבסקים" ונכנס לעבוד ב„אופרודקום" (ועד מחוזי לאספקה) כמזכיר למנהלו הרוסי — קומוניסט, וכך יצר אפשרות לפעולה ציונית חשאית בצלו, ואף לעזור לחבריו.

כעסקן פעיל ומפעיל עמד בראש אגודת „ציון" באוסטראה. במרוצת הזמן נרתם בעול מוסדות לאומיים וציבוריים שונים בעירו ושירת אותם במסירות במשך 12 שנה, עד שעבר לרובנה.

תקופה חדשה התחילה בחייו בעברו לגור ברובנה. ראשית עבודתו הציבורית שם היתה בועד המרכזי של החברה לפיקוח על יתומים וילדים עזובים „צנטוס", כמנהלה ומזכירה. כמעט בכל ערי ווהלין ועיירותיה היו סניפים לחברה זו ותחת הנהלתה ופיקוחה נמצאו עשרות בתי־יתומים ומוסדות.

שפילברג התמסר בכל חום לבו ומרצו לעבודה זו, שיכלל והרחיב את פעולות החברה, אירגן סניפים והקים מוסדות לה, גייס והדריך עשרות עסקנים פעילים ומסורים. הוא נעשה פאטרון לילדים עזובים אלה, שבחלקם הגדול היו יתומי הפרעות באוקראינה (בשנים 18—1917) ונאספו על פי רוב בצדי הדרכים שבהן נדדו הילדים בברחם מפני הפורעים, דאג לשלומם הגופני ולמזונם הרוחני — ולעתידם. מלחמה היתה נטושה בין הציונים והשרידים מעסקני ה„בונד" שנשארו בחברה עוד מזמן שהטיפול ביתומים היה בידי ה„ג'וינט", עד שנהפכה החברה לאחד המבצרים של התנועה הציונית בווהלין, שבמוסדותיה התחנכו עסקנים נאמנים לתנועות־הנוער הציוניות וממנה יצאו הרבה תלמידים שעלו ארצה ומשתתפים בבנינה.

שפילברג הקדיש ממרצו ומזמנו לפעולה ציונית וציבורית רחבה במוסדות ובאירגונים שונים ברובנה. הוא היה אחד הפעילים בחברת „אורט" וגם שם נלחם בהשפעתם החזקה של עסקני ה„בונד" ותומכיהם עד שניצח וסניף „אורט" עבר לידי הציונים ונשאר בהשפעתם עד פרוץ המלחמה האחרונה. הוא היה פעיל גם בחברה להגירה „היאס", שעסקה בסידור עניני העליה לא"י לאחר שנסגר המשרד הא"י.

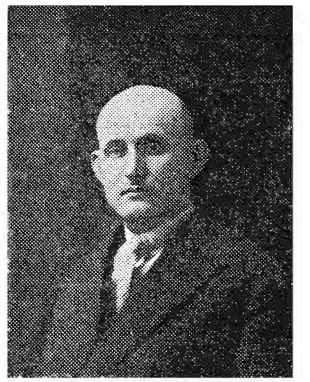
כהבר ועד הקהילה נלחם שפילברג את מלחמת הציונים עם אנשי ה„סאנאציה". הבלתי־ציונים, שנמצאו תחת השפעת השלטונות, התנגדו לציונים והתנגשו בהשפעתם בקהילה ובציבוריות היהודית. מלחמה זו היתה כרוכה לפעמים ברדיפות מצד השלטונות הפולניים המקומיים, ועל אף עמדתו הרשמית כמנהל חברה מאושרת על ידי הממשלה, לא נסוג שפילברג אחור ממלחמה זו לביסוס השפעת הציונים בקהילה.

הוא היה מסייר בערים ובעיירות ווהלין לשם תעמולה ציונית, מרצה — ביחוד בחוגי הנוער — על ארץ־ישראל והציונות, כותב מאמרים בעתונים, עורך ומוציא גם שבועון ציוני ברובנה. שנים רבות היה קיים ברובנה ועד מאוחד של באי־כוח המפלגות החשובות: ציונים כלליים, „המזרחי", „התאחדות", „פועלי־ציון" ובמשך תקופה ידועה השתתף בו גם בא־כוח הרביזיוניסטים. מתפקידו של הוועד הזה היה לאחד את הזרמים בציונות לשם עבודה משותפת יעילה לטובת הקרנות הציוניות, במוסדות „תרבות", בוועד הקהילה, במועצת העיריה ובמוסדות ציבוריים שונים. שפילברג, שמשנות השלושים השתייך ל„התאחדות" („צעירי ציון" ו„הפועל הצעיר"), היה אחד מהפעילים בוועד זה, דואג לקיומו והשפעתו ורואה ברכה גם בשדה־פעולה זה.

אחד משרידי אוסטראה שהגיע ארצה מוסר, כי שפילברג, שחי ופעל לאחרונה ברובנה, עבד שם ב„יודענראט" המקומי מראשית הכיבוש הגרמני. הוא פעל ועזר לרבים, החיש הצלה ככל שהשיגה ידו, אך את חייו־הוא לא יכול להציל. גורל המיליונים מצא גם אותו ואת אשתו: הם הובלו לטבח ההמוני של יהודי רובנה בשנת 1942.

ז ל מ ן ג ר ש פ ל ד

נחמיה לוצקי

בשנת 1918 הגיע לרובנה והתישב בה, ניגש לבנות את ביתו ועסק ביבוא ובמסחר שעונים. היה אדם משכיל, אידיאליסטן עניו, ישר־דרך ועדין נפש, טוב־לב, אוהב הבריות ושופע ידידות, ומוכן לעזור לזולת בכל הזדמנות שבאה לידו. לא פעם וויתר על ענינים פרטיים כדי לשרת את האחרים, ליעץ, להדריך, לסייע, ושמו יצא מהר בעיר ובסביבתה ורבים רכשו לו כבוד.

לוצקי נולד בשנת 1890 לערך בפינסק. בילדותו נתיתם מאביו וקיבל את חינוכו בבית דודו דויד דיאטלוביצקי. משסיים את בית־הספר עסק בבית־המסחר לשעונים של דודו והתמחה בענף זה. בימי מלחמת העולם הראשונה נקלע לפולין, מקום מגורי אמו, ישב בלודז ונשא בסבל המלחמה משך שלוש שנים. אשתו, ליבה לבית גארבוז מסטולין, היתה אשת חיל, ולהם בן ושתי בנות שהתחנכו בגימנסיה „תרבות". בית לוצקי היה בית ציוני. אש התחיה בערה בלבו ולאורה הלך ופעל ותיכנן את חייו הפרטיים. רבים היו המפעלים שלוצקי נתן ידו עמהם: היה ממייסדי מחסן הספרים העבריים של „תרבות" בשנת 1919; נמנה עם מייסדי מפלגת העבודה „התאחדות" („הפועל הצעיר וצעירי־ציון") ברובנה בשנת 1921, וחבר הוועד שלה; היה ממארגני המגביות לטובת הקרנות הלאומיות בעיר; חבר ועד הגימנסיה „תרבות" כל השנים ומתומכיה; השתתף בכמה מפעלים ציבוריים מטעם מפלגתו והקרנות במקום, ותרם ביד נדיבה והתרים אחרים למוסדות ארצישראליים. בכל פעולותיו הלאומיות־ציבוריות הופיע כמתנדב ועסקן מסור למופת. נחשב על טובי הציונים ודגל ברעיון „ארץ־ישראל העובדת".

והוא, שהיה לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים, אמר להגשים בהקדם את עליית משפחתו לארץ ואף עשה צעדים מעשיים בכיוון זה; אולם משהגיעה השעה לעלות נשתבשו הדרכים ונשתנו התנאים והגורל נפל — לא זכה.

ב־1939 עמדה בתו חוה, בוגרת הגימנסיה „תרבות", לעלות ללמוד באוניברסיטה בירושלים, ואף נקבע לה תור ליציאה ביום 30 בספטמבר, אולם המלחמה שפרצה בינתיים בין גרמניה ופולין מנעה את יציאתה מן המדינה. לצערו של לוצקי לא היה קץ, שכן ראה בעליית בתו צעד ממשי ראשון לעליית המשפחה כולה. המצב שנוצר עם חילופי השלטון ותנאי המלחמה הרסו את מצבו. מכתביו לקרובים וידידים בארץ היו מלאים כיסופים למולדת ונכונות לסבל ונשיאה בעול עם הבונים לו רק ניתן להצטרף אליהם...

סבל רב נפל בחלקו של לוצקי וביתו בתקופת השלטון הרוסי 1939—1941, ואילו פלישת הגרמנים באמצע 1941 הגדישה את הסאה. לפי השמועה עצרו הגרמנים את לוצקי ואת בנו מנחם, בן ה־18, בימים הראשונים לכניסתם לעיר ושלחום במשאית יחד עם קבוצת יהודים בת 40 איש בכיוון בלתי ידוע. סבורים היו שנלקחו לעבודה, ורק לאחר זמן, משעמדו על תעלולי הרוצחים, הבינו שכל הקבוצה נרצחה.

טובה ורדי (גבירץ)

יוחנן לוין

צעיר בן עשרים וחמש מלא אידיאלים שלמד שנים בישיבות, לרבות ישיבת וולוזין, וספג תורה ומסורת, הוא בא לרובנה כסוכן של בית־מסחר גדול לתבואות מעיירת מ:לדתו מולודאָצ'נו. תלמיד חכם ונואם בחסד (באידיש), נכבש לציונות עוד בעיירתו, ובבואו לרובנה מצא את מקומו ב„התאחדות" ומיד נעשה פעיל בה. העיר וחבריו לתנועה נתחבבו עליו והוא השתקע בה. כעבור זמן־מה נשא לו לאשה את בתו של משה רוזמן.

כחבר הוועד המקומי של ה„התאחדות" נבחר לשמש בא־כוחה ונציגה במוסדות יהודיים ועירוניים שונים, ובכל מקום תפס עמדה חשובה ומועילה. הכרתו הציונית גברה והלכה עם פעולתו הברוכה ב„התאחדות" והוא נשלח לוועד המרכזי של התנועה כ:ציג הסניף הרובנאי. הופעותיו הפומביות העלו את כבודה וקרנה של התנועה בעיר, ואף אנשי מפלגות אחרות שישבו אתו ב„היאס", בקרן היסוד, בוועד הקהילה, ובעיריה העריכו את לוין כאיש כן ובעל השקפה רחבה הפועל לפי מצפונו לטובת הענין בכל לבו ונפשו, ואהדת רבים בחוגים שונים ניתנה לו.

לוין אהב לספר ושומעיו אהבו לשמוע את דבריו. הוא גם משך בעט־סופרים, השתתף בעתונים המקומיים וכתב על נושאים פוליטיים־יהודיים (היה מעורכי „אונזער וועג"). כאדם כשרוני היודע גם פרק ביחסי ציבור, נבחר לוין, לאחר עליית בנציון אייזנברג לארץ, במקומו בעיריה בתור חבר הנשיאות של ההנהלה. כן נתמנה לועדת־ההערכה הממשלתית להטלת מסים. בכל המקומות האלה הוא ידע להגן בכבוד על עניני היהודים.

ככל הציונים, וחברי ה„התאחדות" בתוכם, חלם לוין לעלות ארצה ולחיות בה חיי עבודה ויצירה ברוח א"י העובדת וגם בטוח היה כי בוא יבוא היום המקווה, אולם גלי הזמן והתהפוכות המדיניות שפגעו במשכנות ישראל גרפוהו וטלטלוהו הרחק מרובנה. אחרי הכיבוש הרוסי, בסוף 1939, הצליח להגיע לאמריקה (אשתו ובתם שניסו לעבור לוילנה כדי להצטרף אליו, הוחזרו לרובנה ושם מצאו את מותם בשואה). ההצלחה האירה לו פנים שם ואף־על־פי־כן לא הסיח דעתו מן הארץ וקיוה לעלות אליה, אך המות קידמהו — והוא רק בן 49.

לוין עמד בקשרי מכתבים עם חברים בארץ. ה:ה קטע מתוך אחד מהם:

ניו־יורק כ"ג סיון תש"ד.

מנחם גלרטר יקירי.

קבלתי שתי הזמנותיך. בקבלי את ההזמנה לחג יובלו השבעים של ר' יהודה מוטיוק שמחתי, השתוממתי וגם הצטערתי. שמחתי שאתם שמה אינכם שוכחים את היהודי היקר והמצויין הזה וחוגגים את חגו־חגנו. בשובי בזכרוני לימים שעברו עלינו ומביט אל פניו המאירים של ר' יהודה מוטיוק, תמיד עוברת עלי רוח גאות שבסביבותינו חי ופעל והשפיע האדם היקר הזה. השתוממתי, שהוא כבר בן שבעים. מוטיוק בן שבעים? אי אפשר זאת. הלוא הוא תמיד היה הצעיר בינינו — האם אתה זוכר את רקודיו ושיריו בנוכחותו של ח. נ. ביאליק ז"ל? ואם כן, זאת אומרת שגם אנו מזדק:ים. כן, כן, לפעמים נדמה לי שאני כבר לגבורות הגעתי. הצטערתי שאין בידי להשתתף בשמחה זו ולנהוג כבוד ביהודי השלם הזה. אני רק תקוה שבחג גבורתו עוד אשתתף. תואיל נא למסור לו את דרישת שלומי". (— יוחנן לוין —).

רחל מוטיוק

אריה־לייב קאליקה

את קאליקה הכירו בשמו המקוצר „לייבל", כי חביב היה האיש על כל יודעיו ובנקל התידד עם כל אדם. כסוחר, היה סובב כל היום מביתו אל בורסת התבואה ושקוע בעסקים, ועם זאת שום פעולה ציונית לא היתה זרה לו. מכיסיו נשרו תמיד חוברות שקלים ופנקסי קבלות, הצהרות וטפסי החתמה על דונמים הנגאלים על־ידי קק"ל — מוכנים להצעה לכל הבא עמו בקשרי מסחר, וכך היה מתרים וגובה ומסדר עניני ההסתדרות הציונית, קהק"ל, קרן־היסוד ועוד. וכשהיה מטפל בעבודת־קודש זו נמצא מתנשא לעולם אחר, ומעשהו זה נראה שקול בעיניו מעיסקה בתבואה שלו.

ראשית פעולתו בשדה הציונות נעוצה בשחר נעוריו בעיירת מולדתו הורודניצה. כשלמד באוסטראה, והוא אז בן שש־עשרה, נתפס לתנועות שמאליות שמשלו בכיפה ברחוב היהודי, אולם עד מהרה התיאש מהן ונתקשר בכל לבו ונפשו לרעיון התחיה. מאז שנת 1907 עמד קאליקה בשורות הציונות עד סוף ימיו, פועל ומפעיל, מדריך ומלכד את הכוחות ומקיים את הצו הציוני העברי לכל תגיו.

בימים ההם היתה הציונות בלתי ליגאלית ברוסיה, אך קאליקה הנועז לא השגיח בכך, ולא אחת סיכן את נפשו בעמדו על המשמר הציוני. זכורה לרבים רדיפת הציונים בווהלין אחרי ועידת פולוננה שנתגלתה, כאשר כמה ממשתתפיה נאסרו ואחרים נאלצו לעקור מהארץ. קאליקה היה בין החשודים ונקרא לחקירה בזוויהיל, עיר המחוז, בערב יום הכיפורים ועונה יום שלם, אולם מעניו לא הצליחו להוציא מפיו דבר.

בשנות המלחמה נדד קאליקה, אבל גם בנדודיו לא הסיח דעתו מציון משאת נפשו. משנתפרסמה הצהרת בלפור ואחריה באה מהפכת רוסיה ואפקים רחבים נפתחו לפעולה ציבורית ולאומית, נרתם קאליקה במשנה מרץ בעול הציבוריות והחל מבקר בערים ובעיירות, לנהל מלחמת בחירות לאסיפה המכוננת של יהודי רוסיה בפטרבורג ולזו של יהודי אוקראינה בקיוב, ועושה נפשות לציון.

כידוע נשארה הורודניצה אחרי מלחמת־העולם הראשונה בידי הסובייטים וקאליקה עזב אותה ועבר לגור ברובנה, הקהילה הגדולה שתחת שלטון הפולנים. כאן הוא עולה ומתמסר לפעולה נרחבה, נכנס לפני ולפנים העינינים הלאומיים והמפעלים הציוניים, נבחר לוועידות הציוניות, עוסק ב„תרבות", נבחר כחבר למועצה הארצית של ציוני פולין, של „תרבות", של הוועד הארצי לקרן־היסוד, חבר ועד הקהילה וראש ההסתדרות הציונית במקום. בזמן הבחירות לסיים הפולני הופיע קאליקה עם הציונים שלחמו לרשימה הלאומית, ועל כך נאסר בלוצק על ידי השלטונות שהגנו על ה„סאנאציה", אך רוחו לא נתערערה.

ביתו של קאליקה היה בית ציוני והוא חלם לעלות עם משפחתו ארצה, אך לא זכה לכך. שלח לפניו את בנו מרדכי, בוגר הגימנסיה „תרבות", להשתלם באוניברסיטה בירושלים בתקוה שיעלה אחריו, אולם מצב בריאותו וגורמים אחרים עכבוהו עד שאיחר את המועד. לאחר פלישת הנאצים עבר ללבוב והתענה שם בגיטו עד שמת בגיל 65 בשנת 1943. אשתו ובנו העציר ניספו ברובנה.

בן ציון ברזלי

לא ימחו מזכרוני רשמי פגישותי האחרונות עם קאליקה ברובנה, ואחר כך בלבוב, בימי השלטון הסובייטי. נ.ק.ו.ד. בלשה וחשדה ואף האשימה כל אדם שהיתה לו שייכות לציבוריות, לציונות ולתנועות אחרות והניעה את קאליקה להסתלק מרובנה, מקום שאישיותו בלטה והיתה מפורסמה ברבים. גם אנו, נציגי תנועות הנוער ברובנה, נחקרנו פעמים מספר

והפעילים שבינינו היו בסכנה. בחקירות אלו נזכר תמיד שמו של קאליקה, אך אנו ידענו להתחמק ולא להסתבך. זכורני כי אחרי שנחקרתי, מיהרתי לביתו של קאליקה ומסרתי לו על הדבר. למחרת היום עזב קאליקה ואחריו גם אני את רובנה. היינו בלבוב בקיץ 1941 ואז נודע לנו על התקדמות הגרמנים לעבר ארץ־ישראל. חרדה אחזה אותנו; האמנם, גם בארצנו ובישובנו יתקע הנאצי את צפרניו? ואף שנמצאנו בעצמנו בסכנה בלבוב כבשאר הערים, היתה כל מחשבתנו נתונה בראש וראשונה לארץ. שוחחתי עם קאליקה על המצב כשהיינו מלאים דאגה וחרדה מפני הבאות. קאליקה אמר לי פעם, כי הוא נזכר בקריאת ספר עתיק שבו התנבא מחברו למלחמות גדולות וכיבושים שיגיעו אף לארץ־ישראל, ושם בשערי הארץ תהיה מפלתו של הכובש, וסיים: מי יודע אם לא למלחמה זו שבימינו מכוונים הדברים? ימים קשים ומרים עברו על קאליקה בגיטו לביב, אך כבעל בטחון קיווה לימים טובים, אבל לא זכה ותקוותו לא נתגשמה.

יעקב זיידל

שמעון כץ

נולד ב־1878 בעיירה שאֶפֶּאֶטובקה שבווהלין לאביו ר׳ יעקב, נצר למשפחת רבנים ודיינים המתייחסת על הש״ך. כאביו, גם שמעון לא נמשך לכיסא רבנות ופנה למסחר שטילטלהו לרובנה שגדלה והלכה בראשית המאה. אותו זמן נשא את אשתו גולדה בת ר׳ לייביש ביק ונעשה תושב העיר, בה ישב כל השנים עד גירושו ממנה ב־1940.

נוסף על לימודי קודש קנה לו שמעון ידיעות כלליות. הוא התענין במיוחד במפעלים כלכליים שונים והקדיש להם מזמנו וכוחו. משנבחר לוועד ההורים של הגימנסיה הממשלתית נעשה מזכירו ומכוונו (והימים ימי הגבלות היהודים במיכסה של עשרה אחוזים מכלל התלמידים), ואחרי המהפכה, כאשר בגלל עלבון תלמיד יהודי ולחץ השלטונות על חבר המורים התפטרו האחרונים, עמל הוא וטרח להרכיב חבר מורים חדש לגימנסיה. כן שימש הוא אחד משני הנציגים של הסוחרים היהודים במועצת הזאֶמסטבו המחוזית, בה ידע להגן בכבוד על עניני היהודים. משנכבשה רובנה לפולנים התמסר כליל לעניני הסוחרים ובעלי־המלאכה היהודים. הממשלה, בבקשה לתת צביון פולני לאזור הספר הכבוש, החלה להגדיל את האיכלוסיה הפולנית ולהעביר את הקרקעות, המסחר, המלאכה וענפי כלכלה אחרים מידי יהודים אליה, כך שליהודים רבים נשקפה סכנת נישול מעמדותיהם הכלכליות. התאחדות הסוחרים בהנהלתו הפעילה של שמעון כץ התיצבה בשער ובעזרת המוסדות המרכזיים בוורשה הצליחה לעכב כמה וכמה פעולות מכוונות נגד היהודים.

בראשית השלטון הפולני נמצאו יהודים רבים במצב של בלתי־חוקיים מהיותם רשומים בעבר כתושבי המקומות שנשארו תחת שלטון הרוסים. לאלה ניתנו תעודות זהות זמניות, לשלושה חדשים בלבד. כץ היה עם המטפלים והלוחמים למען זכויותיהם של יהודים אלה והשקיע בכך עמל רב. המשטרה ואנשי השלטון המקומי בכלל נגשו את היהודים; כץ היה מתיצב לעתים לפני שלטונות המחוז, ואף נוסע אל הבירה, לוורשה, ורב את ריב אחיו. פעולתו ברוב המקרים לא שבה ריקם.

הוא ראה שהסוחרים והחנוונים בענפי המסחר השונים זקוקים לאשראי שקשה להשיגו, וגמר בלבו להקים בנק לסוחרים. החל עובר עם חבריו לתכלית זו מסוחר לסוחר ולהחתימם על מניות הבנק העתיד לקום. כעבור זמן קצר נתקבל האישור לתקנון הבנק שהתחיל בפעולה ועשה רבות למען חבריו בעלי המניות ולמסחר היהודי בכללו. גם התעשיינים היהודים

הצטרפו לבנק שהתפתח ונעשה למוסד כספי ראשי בעיר. כך היה מנהל הבנק כל השנים והכל ידעו להעריכו ולהעריצו.

כאדם מוכשר ומקובל בעיר, נקרא כך בשנות השלושים לעמוד בראש הקהילה הרובנאית. זו עמדה אז במדרון וההזנחה בלטה במוסדותיה. כך המנוסה ידע להכניס סדר בקהילה, לגבות חובות ולהבטיח את תקציבי המוסדות. לא עברה אלא מחצית השנה לנשיאותו והמצב תוקן בבית־החולים ליולדות, במושב הזקנים, ב„תלמוד־תורה" בבית־המרחץ הציבורי ואף בבית־העלמין. הקופה הריקה של הקהילה נתמלאה ומילאה את תפקידה. היה בכך משום כבוד לקהילה ולנשיאה גם יחד.

כשנכנסו הסובייטים ב־1939 לרובנה, סילקו את כך מכל תפקידיו, אסרוהו, ויחד עם אחרים הגלוהו מעירו. כשנה וחצי נדד מבית־סוהר אחד למשנהו עד שנודע לו גזר־דינו: חמש שנות גלות בסיביר הרחוקה. מקום גלותו נקבע בכפר נידח בחבל קרסנויארסק והותר לו לעבוד רק ביערות כמקושש עצים. משניתנה חנינה לאזרחי פולין, ניתן לכך לגור בכפר, מקום מגורי אשתו אז.

עמדו לו לכך גם בגלותו מרצו הרב ורוחו האיתנה. תמורת חפציו האחרונים רכש לו בקתה דלה וחלקת אדמה סביבה, והחל לגדל תפוחי־אדמה ומיני ירקות שונים כדי צרכי ביתו, ואף חילק מיבולו לאחרים, בתקוה ליום השחרור שיבוא והוא יתקשר עם ילדיו וקרוביו. והיום המקוה בא. ב־1947 הצליח יחד עם אשתו לצאת מרוסיה ודרך פולין לעלות ארצה, אל בנם צבי ובתם רחל שעלו עם ראשית העליה השלישית.

עייפים מתלאותיהם משך שבע שנים ושבעי סבל ויגון לאבדן בתם סרל, מצאו שמעון וגולדה כך מרגוע לכף רגלם במולדת. לאחר זמן קצר נקלט כך בשירות משרדי כדי פרנסת ביתו, זכה לשיכון צנוע בתל־אביב ואף סידר לו גינה יפה לידו, והיה שמח בחלקו. אך לא ארכו הימים והוא חלה את חליו, ובכ"ט טבת, תשי"ב (1952) חדל לבו לפעום.

צ. כ.

אריה־לייב כגן

קראו לו ליוניאַ כגן, והוא היה דמות מוכרה ומכובדת בכל חלקי האוכלוסיה הרובנאית. בנם של אשר ודבורה כגן מנכבדי העיר ז'יטומיר, שם נולד ב־1888 ולמד בגימנסיה שסיימה בהצלחה ב־1908. אחרי כן למד משפטים והוכתר בתואר עורך־דין. התישב ברובנה ב־1912.

אינטליגנט יהודי בעל השקפה רחבה ואיש פעלים, היו לו לכגן נטיות מיוחדות לציבוריות והוא נרתם לכמה מפעלים ומוסדות. הרבה פעולות ברוכות יש לזקוף לזכותו בשטחי החיים החברתיים והציבוריים של היהודים והלא־יהודים של העיר. בראשית השלטון הפולני נתן כגן יד ל„פאלקספארטיי", אך עד מהרה עזבה והצטרף לציונים שבחרו בו לשלטון העיר, בו מילא תפקידים חשובים ונהג כיהודי גאה בהליכותיו ובגישתו לשאלות שונות, עד שזכה להערצה גם מצד מתנגדיו וחוגי השלטון.

אשתו של כגן, זוסיה, נמנתה על העסקניות הפעילות בעיר. כחברת הוועד המקומי, התמסרה למגביות קרן הקיימת וכן לקחה חלק בכמה מוסדות חסד ועזרה.

כשנכנסו הגרמנים לעיר, נרדף כגן במיוחד ונאלץ לעקור מהמקום. הגיע ללבוב וקיוה לשהות שם עד יעבור זעם, אך הגורל הכין לו אפתעות מרות. באו שנות סבל ותלאות, עד שנפל שם בידי הרוצחים הגרמנים והאוקראינים ביום 26 ביולי 1941, בין אחיו בני עמו חללי השואה הנאצית.

מרים פרידמן

אברהם גוזיק

אברהם גוזיק נולד להוריו ישראל וויטיאַ שעברו ב־1866 מסלאבוטה לרובנה והתישבו בה. צעיר מוכשר ובעל מרץ היה גוזיק מנעוריו. לאחר שהתחנך ב„חדר" ורכש ידיעות כלליות מפי מורים התחיל במקצוע הבניה כקבלן וכבש לו עמדה בשדה זה. הוא בנה בנינים לאנשים פרטיים ולממשלה ולאט לאט התבסס. אשתו ליבה היתה עזר כנגדו והם הקימו את ביתם — בית יהודי צנוע. כאדם מעורב עם הבריות ובעל מעשה, היה משמש בורר בסכסוכים ויועץ לאנשי מקצועו.

גוזיק החל להתבלט בעיקר ב־1917 לרגל פעילותו למען הגימנסיה של וורוביוב, כאחד ממייסדיה. משנכנסו הפולנים ב־1920, עמד גוזיק על משמר הגימנסיה ויחד עם ד"ר גוזמן קיבל את הזכיון לקיומה כ„פולסקו־ז'ידובסקה", שנמצאה אז במצב קשה ומקום משכנה בבית צבי הלר על הווליאַ, והוא נעשה בה מנהל אדמיניסטראטיבי. הגימנסיה התפתחה בהנהלתו של ד"ר פלאשנר לשמחתו של גוזיק. הוא גם יזם פתיחת קולנוע „אַפּוֹלוֹ" על הווליאַ לתלמידים ולקהל הרחב בעיר גם יחד.

בשנות 20—1919, כשמאות פליטים התרכזו בבניני הקסרקטין ומצבם היה קשה, היה גוזיק בין הדואגים לאספקת לחם ומזונות להם. מאותו זמן נראה בין עסקני העיר.

כל ימיו גר גוזיק בעיר מולדתו רובנה. הוא מת בגיל שבעים.

אברהם רייז

שמואל גרצוולף

היה אברך משי כשנלקח מבית הוריו בזוויהיל לשרת בצבא. כשנתיים בילה בקרבות בשדות־קטל ובחפירות־מלחמה ולא אחת ניצל בנס, עד שנפל בשבי. כאשר חזר הביתה, שמר אביו על כובעו הצבאי, שהיה נקוב מכדורי אויב, ועל כמה ממכתביו, שהיו כתובים בגפרור אי בדם. עד שלא הספיק שמואל לנוח מזוועות המלחמה, החלו חילופי המשטרים והפרעות באוקראינה, שפגעו בעירו זוויהיל. מות אביו הטילה עליו אחריות לכלכלת המשפחה, וחורבן זוויהיל היהודית ב־1919 אילץ את שארית הפליטה לנדוד, כשרוב הפליטים שמים פניהם לרובנה. שמואל יצא עם אמו וילדיה לדרך ותוך סכנות וטילטולים הגיעו מקץ חודש ימים לרובנה בעירום ובחוסר כל. הוא התחיל בהוראה, שעליה היתה פרנסת המשפחה.

שמואל מצא מהר את מקומו בעיר. כציוני ותיק פעל במפלגת העבודה הציונית „התאחדות" והתבלט בה, מילא תפקידים שונים בתנועתו והתחבב על חבריו ומיודעיו. עם כל שאיפתו לעלות ארצה, גמר בלבו להעלות תחילה את אחיו, אחיותיו ואת אמו, ואחר כך יעלה הוא אחריהם. פעמיים אושרו רשיונות עליה בשבילו והוא ויתר עליהם לטובת אחיותיו. בינתיים גדלה משפחתו והעליה צומצמה ופחתו הסיכויים לקבלת רשיון עליה. כל המאמצים מצד אמו ואחותו בארץ בכיוון זה עלו בתוהו. באחד ממכתביו מ־1936 ביקש את אחיו שימצא סידור לעליתו בתור „משמש בקודש" (היתה לו סמיכות לשחיטה), אולם גם השתדלות

זו ברבנות הראשית בירושלים לא נשאה פרי, וכך נשאר הוא יושב ומצפה בכליון עינים...

עם כיבוש העיר על ידי הסובייטים ב־1939 נגוזה תקוותם של שמואל ובני משפחתו לעלות ארצה. יתר על כן, כציוני ומורה עברי קשה היה לו להסתגל לאורח החיים החדשים, שלגביהם היתה הציונות והעברית בחינת ריאקציה רחמנא ליצלן. עד כה ועד כה החלו מגיעות הידיעות המרות, עד שהורם המסך ונתגלתה הטרגדיה בכל אימתה הנוראה, בה נכחדו בתוך השאר גם שמואל גרצוולף וביתו.

חנינא גרצוולף

וולצה צויימן

נודע בשמו זה למן יום בואו בבחרותו לרובנה. לאחר שנשא לו את ביילקה בת ר׳ זייויל בלאנק, לאשה, נשאר קשור לעסקי חותנו ונעשה במרוצת הימים המנהל בפועל של המנסרה הגדולה שהקים בעיר. סוחר פיקח וטוב לב, ישר ופשוט במשאו ומתנו, היה וולצה מכובד על כל האנשים שבאו במגע עמו. שקוע ראשו ורובו בעסקיו, נמצא וולצה עומד רחוק מעניני ציבור, עד אשר כפו עליו תנאי הזמן והמסיבות של אמצע שנות השלושים להירתם בעול הציבוריות כחבר הוועד המנהל של הגימנסיה המקומית וכאחד מנבחרי הקהילה (ראה לעיל במערכית העתונות, עמ׳ 269).

באותם הימים חלה את מחלתו הקשה שממנה לא החלים עוד. לאחר סבל רב מת ערב מלחמת העולם השניה, בטרם יראה באבדן בני ביתו היקרים בשואה שהשיגה את בית ישראל.

י. ע.

ר׳ יצחק אלפרסון

בן למשפחת רבנים ולמדנים בווהלין, בנו של הרב יוקל אלפרסון — שכיהן ברבנות תחילה בסאלישץ ובסוף ימיו באוליק שבווהלין בראשית המאה הי״ט — ואחיו של הרב לייבוש אלפרסון, רבה של דמידובקה ליד דובנא. ר׳ יצחק נולד בסאלישץ׳ (לודביפול) וספג רוח תורנית־רבנית בבית אביו, המשיך ללמוד עד לנשואיו ונעשה למדן ובקי. כשיצא לעמוד ברשות עצמו, עבד אצל האחים הורנשטיין בטחנות־קמח בסביבת קרמניץ ובוורבה והתקשר לסחר היערות. אחרי מלחמת־העולם הראשונה התישב ברובנה בה בילה את שארית ימיו יחד עם בניו ובנותיו, שירשו הרבה מתכונותיו ותפסו מקום נכבד בחיי העיר.

כמוהו כן בניו עסקו בסחר־יערות ברובנה וסביבתה והיו מהיצואנים הגדולים לדאנציג. לרגל עסקיו היה ר׳ יצחק נוסע לעתים קרובות לחוץ־לארץ ובכל מקום זכה לכבוד ולהערצה כתלמיד־חכם וסוחר הגון. ברובנה הכירו את ר׳ יצחק בכל החוגים וכיבדוהו מאד. עם היותו למדן גדול ודתי קיצוני ידע להתרחק מקנאות. פעם שאלוהו לבניו שאינם יוצאים בדרכיו, והוא ענה: „אבל הם טובים לבריות" — ביקש איפוא ללמד זכות לא על בניו בלבד, אלא על כל אדם מתוך אהבת ישראל. מאז השתקע ברובנה התפלל בבית־המדרש „בית־יוסף", סידר לו שם מנין, שקראו לו „מנין ר׳ איציה אלפרסון" ושם היה מקדיש עתים לתורה ולחברת משניות. רבני העיר, ר׳ משה־אליעזר רוטנברג ור׳ הרץ־מאיר מה־יפית,

היו מבקרים אצלו לעתים ומשתפים אותו לדיני־תורה, וכן היו סוחרים פונים אליו לבקש עצתו ועזרתו בבוררויות וישור הדורים ביניהם. הוא לא היה ציוני אך רבים מציוני העיר העריצוהו, שכן היה זה טיפוס יפה שנתמזגו בו תורה וחכמה — אדם יקר.

בשנותיו האחרונות עזב ר׳ יצחק את העסקים והתמסר ללימוד תורה, טיפל בישיבה ובחברת לומדי משניות שעמד בראשה. יום מותו היה יום־אבל בעיר. הוא נפטר בכ״א אדר תרצ״ב (1932) בגיל 83.

דוד אלפרסון

אלכסנדר אלפרסון

אלכסנדר אלפרסון נולד בעיירה מז׳יריטש שליד רובנה לאביו ר׳ יצחק אלפרסון, „פאטריארך״ יהודי אמיתי, שהחדיר בלב ילדיו אהבה למסורת היהודית, חיבה לקרובים, כבוד לבני־אדם ונכונות לעזור לכל נזקק.

לרגל עסקי המסחר בא אלכסנדר לגור ברובנה והיה ידוע בעיר בשם סאשה. זכר תורת אביו ונהג לפיה במשך חייו הקצרים והמלאים תוכן. לפי מראהו היה אדם גבוה, רחב־כתפיים, בעל עיניים שחורות, פקחיות וטובות, הדור בלבושו ועושה רושם על כל רואיו. במיוחד היה אהוב על האינטליגנציה היהודית בעיר. הסוחרים, יהודים ולא־יהודים, ברובנה והסביבה כיבדוהו על ישרו וכשרונו המסחרי; וכן נתחבב על שכבות הציבור השונות כאדם עממי, בעל הומור, חכם־לב ונסיון חיים. הוא הצטיין גם בדייקנותו הקפדנית בענין שלקח בו חלק, במרצו הרב ובתפיסתו המקיפה, ברוחב לבו ואצילות נפשו סימל את הטיפוס היהודי המעולה.

על פי מקצועו היה אלפרסון סוחר עצים וניהל עסקים גדולים, אך לא שקע במסחר ומצא תמיד זמן להקדיש מכוחו ורוחו לענינים ציבוריים ולהתמסר להם בכל חום לבו. הוא השתתף בכמה מוסדות ציבור מקומיים ומרכזיים: היה חבר בוועד המקומי של „טאז״ ו„צנטוס״ בווארשה ונציגה של רובנה שם ושימש מנהל המוסדות האלה ברובנה גופא. היה פאטרון לילדים נזקקים ואב ליתומים, ודואג לאנשים מקופחי גורל ככל שהשיגה ידו. הרבה פעל לטובת בית־היתומים המקומי ולחינוכם של חניכי המוסד שיהיו אנשים מועילים בחיים לעצמם ולחברה.

הוא היה גם יוזמה של הקייטנה מטעם „טאז״ לילדים עניים וחלשים, שנזקקו לטיפול מיוחד ולפיקוח. מתוך הוקרה נקראה הקייטנה בקליבאן על שמו, ורבים רבים זוכרים לו חסד זה.

כציוני נלהב ומסור בכל נפשו לתנועת התחיה לקח אלפרסון הלק בכל מפעל ציוני ונענה לכל דרישה של התנועה. חלוצי העיר וההכשרות יודעים לספר רבות בשבחו של אלפרסון העסקן הציוני והיהודי ה„טוב ומיטיב״.

בנ מסיר לאביו ר׳ יצחק ומעריצו משחר נעוריו, הוא סר לעצתו ולהדרכתו. עם מות האב הרגיש הבן שגם קצו קצו קרב. אכן הרגשתו לא הטעתה אותו. באופן פתאומי, בעקב מחלת דם הניתנת לריפוי בימינו, ניתק חוט חייו. הובל לווארשה ושם מת בבית־חולים יהודי בגיל ארבעים ושבע. גופתו הועברה לרובנה לקבורה בקרבת קבר אביו.

גדול היה האבל ברובנה על מות סאשה אלפרסון ורבים ליווהו למנוחות. במוסדות בהם פעל נקבעה שנת־אבל לפטירתו, ועד היום נושאים בלבם מאות ואלפים ממכריו וידידיו את זכרו של האיש העסקן הדגול.

ד״ר יצחק מרגוליץ

שמואל שטיף

מורי שמואל שטיף — אחי הסופר נחום שטיף הידוע בכינויו „בעל דמיון" — בגימנסיה „תרבות" ברובנה היה אדם יקר־נפש ואציל רוח. נולד ברובנה ב־1880 לערך, למד שנים רבות ונשאר במצב של „סטודנט נצחי", כפי שהיו קוראים לשכמותו ברוסיה. בעל השקפות קבועות משלו, היה ישר דרך, מסור להוראה וחובב את תלמידיו.

בתקופת 1925—1939 כיהן כמורה בגימנסיה והמשיך בהוראה שם גם לאחר שהעיר נכבשה לסובייטים. עם פינוי העיר לפני הגרמנים ב־1941, יצא לפנים רוסיה, שבע נדודים משך ארבע שנות המלחמה והזקין מאד. הוא חזר לרובנה ב־1946 והמשיך בהוראה בבית־ספר מקומי. כשהיה פוגש מישהו מתלמידיו בגימנסיה לשעבר, היה מתנחם בתקוה שיבוא זמן וירשו לרוצים בכך לצאת מהמדינה ואז יעלה ארצה.

שאול ביבר

דוד סטוק

בתקופת שלטון הפולנים האחרונה התבלט ברובנה בשדה הציבוריות היהודית דוד סטוק, בנו של החרשתן והציוני הותיק משה סטוק, שהופיע ככוכב בשמי רובנה — עסקן מבורך שירש מאביו כנות ויושר בהליכותיו ובמעשיו. טיפוס מיוחד במינו ומכובד בקהלו, לא ציוני מפלגתי אבל הוגה חיבה לציונות, הולך בדרכו שלו.

ב־1931, כשמת אביו ר' משה, נרתם דוד סטוק למפעלי ציבור שונים ומשנת 1933 עמד בראש הקהילה המאושרת על ידי השלטונות. בקהילה שררה מבוכה ואי סדרים של השנים האחרונות והגרעון הגדול העיק מאד. נבחרי הקהל לא היו מעור אחד של ציבור מאורגן והיתה סכנה שהגבאות הישנה תשתלט שוב על עניני הכלל. דוד הבין זאת יפה וכשרונו וסמכותו עמדו לו להכניס תיקונים וסדרים בעניני הקהילה, שבראשה עמד כחמש שנים. הוא שימש יושב־ראש הסוחרים ברובנה, יושב־ראש הקופה לגמילות חסדים, ראש הקלוב העממי (יחד עם סאשה שטריק, ליובה פיסיוק). אבל עם היות לו עמדה של יהודי בעל הכרה, נטה לוותר לקו הממשלתי, ובגלל זה נעשה מקובל בחוגי הפולנים.

כאביו המנוח הקדיש דוד מזמנו לעניני בית־הכנסת הגדול, והשתתף בוועד שלו כל השנים. משנכנסו הבולשביקים לעיר והחלו לרדות את הבורגנים, אסרו בין אחרים גם את דוד והחזיקו אותו זמן־מה בבית־הסוהר, ובאור ליום 10 באפריל 1940 העבירוהו (יחד עם מוטיה פישביין, בלנקנהיים והילדברנד) לפנים רוסיה. במשך ארבע שנים טולטל דוד מבית־סוהר לבית־סוהר, עד שחלה ומת (משערים שזה קרה בשנת 1944 באחד מבתי־הסוהר בסביבת מיסקבה) הרחק מביתו ומקרוביו בגיל 57.

אשתו של דוד סטוק, מלבינה—מלכה, שהיתה בשעתה מעסקניות רובנה, גורשה לסיביר ונדדה שמונה שנים עד שהגיעה ארצה.

משה הורביץ

אברהם אורנשטיין

בנו של ר׳ שלום אורנשטיין מ„פני״ העיר חלם. מנעוריו היה פעיל באגודה הציונית המקומית ושימש כיושב־ראש שלה, וכן היה מזכיר כבוד של הקהילה שם, אחד הפעילים בגימנסיה העברית ובשטחים ציבוריים שונים. אחרי מלחמת־העולם הראשונה הגיע לרובנה ומיד נמשך לחוגי הציוניים בה. סייע עם העמלים לייסוד בית־ספר עברי עממי בעיר והיה מעורב בחיי הציבור בכלל. אשתו פאניה לבית לאקס, כמוה כבעלה, היתה בעלת הכרה ציונית ולקחה חלק בפעולות „ויצו״. ביתם היה בית ציוני והם חינכו את בנם ובתם ברוח עברית־ציונית. בעת הבחירות היה אורנשטיין מתמסר בכל חום לבו למלחמת הרשימות הציוניות.

כשפרצה מלחמת־העולם השניה נשאר אורנשטיין ברובנה ונשא בסבלו של הכלל והפרט. בשואה שירדה על יהודי רובנה ב־1942 נספה הוא ואשתו, בתם חנה ובנם ישראל.

זליג שוורצמן

שלמה ברז

יליד העיירה אלכסנדריה הקרובה לרובנה. עבר בגיל חמש־עשרה לגור ברובנה ונכנס לחוג הציוני שבעיר. מטבעו היה ברז אדם שקט, אציל בנפש ובהליכותיו. כחניך ה„חדר מתוקן״ שספג יחד עם תורה גם את הרוח הציונית, הוא נקשר לתנועה בכל נימי נפשו ונעשה פעיל באגודה הציונית המקומית ובאגודת חובבי שפת־עבר, בה היה מהחברים הראשונים והערים ביותר. הוא היה מרצה ומשתתף בויכוחים בעברית באסיפות חובבי שפת־עבר, כי שלט בלשון ואהבה והיה בקיא בספרות העברית ובמכמניה.

דיבורו של ברז היה בנחת ובטעם, לא רדף אחרי מלים מפוצצות או ביטויים מליציים, כי אם הביע את רעיונותיו בפשטות ודבריו היו חודרים ללב השומע. עבד כפנקסן בבית־מסחר למנופאקטורה והקדיש זמנו החפשי לעיון בספר ולעבודה הציונית.

הוא היה נוסע מזמן לזמן לעיירתו לבקר את משפחתו, כי אהב את עיירתו, בה קיבל את ראשית חינוכו ובה נגלה לו עולמו הרוחני. הוא ידע לספר בבדיחות הדעת, אך מתוך חיבה וכבוד על טיפוסיה השונים של עיירתו, שהיתה כה טיפוסית לגולה היהודית ברוסיה.

ברז נשא לו לאשה תלמידה מבית בוקסר שלימדה עברית. ילדיהם ביקרו בגן הילדים העברי הראשון שנוסד ברובנה בשנת 18—1917, וביתם היה בית עברי־לאומי. אחרי מלחמת־העולם הראשונה עבר ברז לעסקים פרטיים ולא יכול עוד להתמסר לעבודה הציונית כמקודם, אך נשאר קרוב וער לכל דבר הקשור בציונות.

נפל שדוד לפני בני עוולה יחד עם בני משפחתו בשואת רובנה, בשנת תש״ב.

א. א

מהנדס אברהם לויטס

הגיע לרובנה ב־1928 לכהן כמורה בבית־הספר המקצועי של „אורט״, ומיד התקרב לחוגי הציונים ותנועות־הנוער בעיר. מהנדס לפי מקצועו, אהב עם זאת את ההוראה והתמסר לחינוך הדור. הוא לקח חלק פעיל בדיונים, באסיפות ובהכשרת בני הדור ברוח הלאומית משך חמש שנות שבתו ופעלו בעיר, ורבים הם שירותיו בשדה החינוך המקצועי והדרכת הנוער הרובנאי.

לויטס היה אדם חביב, נוח ואיש־שיחה לבבי. אף שהמוסד שהיה קשור בו לא היה

ציוני, לא הסתיר את ציונותו וכיוונו ברוחו, מבלי להירתע מפני קשיים ואבני־נגף שפגש בדרכו; לא היה מוכן למכור את מצפונו בנזיד עדשים. עומד בשורות ה„התאחדות" ומופיע כמרצה במפלגתו ובשמה, הוא פעל לפי שיטתו וחינך את הדור לציונות ולמעשיות, לחלוציות ולארץ־ישראל. אנשי השמאל שהחזיקו ב„אורט" לא היו מרוצים ביותר מדרכו ולא מן הנמנע שהיו גם משתחררים ממנו, אילו לא עלה בידי הציונים לכבוש את סניף „אורט" כיבוש של ממש, שהביא להרחקת הבונדאים והאידישיים מהמוסד.

מלווה ברכות עזב לויטס את רובנה ועלה ארצה ב־1933. העדרו מהעיר הורגש למדי. הנוער הרובנאי עם היותו מודאג לגורל הפעולה החינוכית לאחר עליתו, לא יכול שלא להכיר בצדקת צעדו, שכן שאיפת הכל בימים ההם היתה ע ל י ה.

לויטס רכש לו את אהדת יהודי רובנה והוא עצמו ראה את פרק חייו בעיר זו כעשירת פעולה וברוכת מעש למען האומה והדור העולה. גם כאן, בפגישותיו עם אנשי חינוך ויוצאי רובנה בארץ, היה מזכיר בהערצה את בני העיר ותקופת ישיבתו ביניהם. כי יתכנסו בוגרי בתי־הספר התיכוניים מיסודה של „תרבות" ברובנה בתל אביב, לויטס בא ומאזין לכל מלה ואף משמיע את דברו, ותנעם לו הפגישה עם אנשי רובנה.

לויטס עסק גם בארץ בהוראה וחינוך וגם כאן ידעו להעריכו ולכבדו, אך הגורל המר עקרו משורות החיים והוא רק בן ששים.

מ ש ה פ י ש ר

ר' אהרן הכהן רפופורט

נולד בעיירה צ'רניחוב שבווהלין ב־1875, לערך, והתחנך על ברכי אביו הרב ר' פייבל הכהן. ספוג רוח היהדות עבר בגיל עשרים לברדיטשב ועשה שם כשלוש שנים, הציץ אל מדע העולם, אך לא נפגע ונשאר איתן בהשקפתו הדתית. עסק בסחר יערות וח. נ. ביאליק היה זמן־מה שותף לו בעסקים, אך השותפות לא עלתה יפה וחוסלה. לפני מלחמת העולם הראשונה עבר רפופורט לגור ברובנה וטיפל בעסקי היערות של משפחת אשתו — בית הוכפלד הידוע.

רפופורט התקשר לחיי הקהילה הרובנאית ומוסדותיה ולקח חלק בהם. עמד בשורות „המזרחי", וכקנאי לעברית התמסר ליסוד שעורי־ערב לעברית מטעם „המזרחי". מאחר שחבריו ל„המזרחי" לא סייעו לו בהחזקת שעורי־הערב והם נפסקו, ובראותו את חולשת „המזרחי" בכלל, פרט להתעוררות מה ערב בחירות — לא מצא סיפוק עוד במחנהו ופרש ממנו. הוא הצטרף למחנה הציונים הכלליים ונעשה לאחד העסקנים הפעילים. עם זאת נשאר תמים עם אלוהיו, עניו וישר בהליכותיו כבימי נעוריו, ובני העיר העריכוהו והעריצוהו.

בעת ביקוריהם של שליחי קרן היסוד לרגל המגביות בעיר, התמסר רפופורט בכל נפשו הלוהטת ובכל כוחותיו להצלחת המגביות. „למען ציון לא אחשה", אמר, והזניח באותם הימים את עסקיו וביתו.

רפופורט היה מפעילי הוועד לביסוס הגימנסיה „תרבות". היה בין קוני המגרש ומקימי הבנין לגימנסיה, ובעמלו והשפעתו הוצאה תכנית נועזה זו לפועל. ביתו שימש אכסניה ראשונה ומקום פגישה וסעד לחלוצים שעברו דרך רובנה מעבר לגבול ומעיירות נדחות. הוא ואשתו חיה היו מקבלים את פניהם ודואגים לכל מחסורם וסידורם לעליה.

כשנערכו בחירות לקהילה תחת שלטון הפולנים, הוטל על רפופורט להיכנס לקהילה מטעם הציונים והוא נרתם בעול, אף שתפקיד זה לא היה קל ולא נעים.

כשחזרו ח. נ. ביאליק וברל כצנלסון מביקורם ברובנה בשנת 1934, מסרו על פעילותם של יהודי רובנה למען ארץ־ישראל והדגישו את חלקו של רפופורט בה. הוא שלח לפניו את בתו היחידה לארץ ואחריה הגיע אף הוא ב־1936. הוא התחיל בקשרי מסחר, ובצאתו לרגל עניינים לפולין, הגיע לרובנה והביא עמו את בשורת ארץ־ישראל בבנינה. נשתהה בעיר והתמסר במשנה התלהבות וקדושה לעבודת הלאום.

רפופורט לא הספיק לחזור ארצה בגלל המלחמה שפרצה בספטמבר 1939, והוא מצא את מנוחתו בין קדושי רובנה בקבר האחים הגדול ב־1942.

משה קרשון

ד"ר מאוריצי־ווילהלם רוטפלד

אינטליגנט אוסטרי, בעל מידות ונימוסין סאלוניים מובהקים, שבגיל צעיר הגיע לשלב גבוה בסולם הקאריירה המשפטית — פרקליט־קטיגור. יהודי בתפקיד מכובד כזה היה שכיח מאוד באוסטריה הליבראלית, אך כמעט בלתי־טבעי במקומותינו. בהיספח חבלי ארץ אוסטריים נרחבים לתחומה של פולין, בא ד"ר רוטפלד ללוצק, בה יצא שמו כעורך־דין וכיהודי ציוני בלב ונפש. חינוכו בארץ הפשית, שנטע בלבו את רגשי החופש והגאוה הלאומית, קטיגור לשעבר שביקוש הצדק היה לו לקו ולמשקולת בפעולותיו, הכשרון הריטורי שניחן בו, ועל הכל הלב היהודי החם שפעם בו — כל התכונות הטובות האלה התמזגו בו למזיגה נאה אחת ועשוהו למנהיג בחסד.

בזמן הבחירות לסיים הפולני שמו בוחרי האזור עיניהם בו ובחרוהו כציר מטעם הגוש היהודי־הלאומי, ולוועידת ציוני ווהלין, שנערכה ברובנה בראשותו של ה' לויטה מווארשה, נשלח הוא כצירה של ההסתדרות הציונית בלוצק. בימי שהותו בוועידה הציץ ונפגע... ממבט ראשון התאהב ברובנה היהודית, וזו אף השיבה לו אהבה, ולא ארכו הימים וד"ר רוטפלד קבע את מושבו ברובנה והיה לאחד מבניה־מנהיגיה.

עיני כל באי הוועידה הציונית נישאו אליו. לחש־רחש עבר ב„בית־העם". קטיגור יהודי השומר על אמירת „קדיש" בבית־המדרש יום־יום, ציר לסיים וכה צעיר — ובקוצר רוח ציפו לשמוע את נאומו הפרוגראמתי. והוא לא הכזיב, שכן קנה את עולמו בוועידה זו ואף את מקומו הראוי לו בציבוריות של המקום.

תוך זמן קצר היה ד"ר רוטפלד לאישיותה המרכזית של רובנה הציונית והחברתית שידע לייצג את דעת הקהל בהצלחה. הוא הועמד בראש ההסתדרות הציונית, בה עשה את עבודתו בחרדת קודש ואצל מרוחו ולהטו על העובדים עמו. יש לציין את ימי כהונתו במשרה מכובדת זו כימי פריחה ושגשוג לפעולה הציונית בעיר.

והנה הגיעו ימי חליפות במועצת העיר — בחירות למועצה חדשה. ד"ר רוטפלד התמסר בכל כוח כשרונו לאירגון הגוש היהודי הלאומי והתיצב בראש המערכה הקשה כשומר על זכויות האזרח היהודי בפני המחנה של הכת הפולנית השלטת, שעשתה יד אחת עם בני המיעוטים השונים במטרה לחבל בייצוג הרוב היהודי, ונבחר למַגיסטראט.

אף עבודתו המקצועית כעורך־דין לא היתה אלא חוליה בשרשרת פעולותיו הציבוריות הראויות להערכה ולהוקרה. הופעותיו הנועזות ועמידתו לימין הצדק היקנו לו יחס של כבוד ודרך־ארץ מצד השלטונות המשפטיים והאדמיניסטראטיביים, ולמותר לומר מצד לקוחותיו. כל הופעה שלו, אם מקצועית ואם ציבורית, היתה מאורע חשוב ורב־משקל שעורר ענין בציבור.

כאחד מבניה הטובים והנאמנים של רובנה, נצרור את ד״ר רוטפלד בצרור החיים של הקהילה, שבה חי ופעל משך שנים ולה הקדיש את חייו היקרים.

ח. ב. אילון

דוד טובבין

מהעסקנים הציונים של רובנה, חבר הוועד הציוני העירוני והקהילה הדימוקראטית, מהעובדים הראשיים של הג׳וינט בשנות 1918—1920.

הוא הגיע לרובנה מעיירתו הורודניצה ב־1910, בערך, ונכנס לעבוד כגזבר בבנק הפרטי של פנחס גלפרסון, ובמשמרתו זו שירת 6—7 שנים. משירדו עסקי הבנק לרגל תנאי המלחמה מצא את מקומו בג׳וינט. כשנכנסו הפולנים ב־1920 לעיר העבר לשרת בג׳וינט בוורשה ושם נשאר עד בוא השואה.

עדין נפש, עסקן מבורך ומעורב עם הבריות היה טובבין. אשתו קלארה, בת ר׳ אברהם קירצ׳יק מזאסלאב, הקימה את ביתו ברובנה — בית עברי תרבותי, שבו מצאה תוכן האינטליגנציה היהודית המקומית. גם בוורשה שימש ביתם פינה רוחנית לרבים.

היה להם בן בּוֹריאַ, שקיבל את חינוכו הראשון בגן הילדים העברי, ובת עליזה.

י. פנואלי

ד״ר ישׂשכר רייס

אינטליגנט יהודי, חניך גאליציה מהדור האחרון, בעל השכלה רחבה, עברית וכללית, איש נימוסים ומידות, ועל הכל מורה־פדגוג טוב. בא מלבוב לרובנה לכהן כמורה ומנהל הגימנסיה העברית „תרבות״ ומצא לו את מקומו בה. לאחר שבתו שנה בעיר, התבלט גם בחוגי הציונים ונמשך למוסדות ומפעלים תרבותיים־ציוניים וחברתיים שונים. כשהמנהלת הרשמית של הגימנסיה הגב׳ גייפמן פינתה את מקומה, עברה הנהלת הגימנסיה לידיו והוא העמידה על מדרגה ראויה לשמה.

בשנת 1935 נשלח ד״ר רייס מטעם הגימנסיה לארץ־ישראל לקשור קשרים תרבותיים ולהשיג עזרה לגמר בנין הגימנסיה. בחזרו הביא אתו את בשורת ציון הנבנית ומתפתחת למוסד שעמד בראשו, לנוער הרובנאי וליהודי העיר וסביבתה. טבעית ומובנת החיבה שרחשו לו תלמידיו הרבים ומכריו. הכבוד שחילקו לו מורי הגימנסיה וההערצה שהעריצוהו החוגים השונים שבעיר — יהודי גאה היה ובעל הכרה.

רב היה חלקו של ד״ר רייס בהקמת בנין הגימנסיה. הוא טרח ופעל בכיוונים שונים למטרה נעלה זו, שראה בה יסוד הכרחי לפיתוח המוסד וגידולו ומאושר היה לראות את הבית על תלו מתנוסס לתפארת בעיר. לא ימחה רושם דבריו בפולנית בחנוכת הבית בפני קהל מגוון של נציגי השלטון הפולני, אורחים ועסקנים, הורים ותלמידים: „ועכשיו יהודי גאה ידבר בשפתו הגאה״, ועבר לדבר עברית ותירגם דבריו בעצמו לפולנית.

אשתו של ד״ר רייס, שולמית (סרל), לרנר היתה בין העסקניות ושניהם חלמו לעלות ארצה, אולם השואה שירדה על העיר הקדימה את הגשמת חלומם. עם חילופי השלטונות

נקבעה תכנית חדשה ושפה אחרת ללימודי הגימנסיה והד"ר רייס נעשה מיותר. מלא צער וכאב הוא עזב את הגימנסיה ועבר ללבוב ושם מצא יחד עם משפחתו את סופו הטראגי בהשמדת יהודי לבוב.

זלמן רוזובסקי

לדמותו

אהבנוהו. בשל מה? — בשל יושר לבו, צורתו הנאה, קומתו הזקופה. אדם בעל ערך עצמי היה, יהודי גאה ששלהבת היהדות בוערת בקרבו. אם כי היה חניך תרבות זרה שקנה בווינה, ידע עברית וביטא אותה במבטא שנהנינו לשמוע אותו.

כיבדנוהו בשל דיקנותו, המשמעת הפנימית שבו, ובשל זה שידע לדרוש מאתנו סדר, משמעת ומילוי חובה, מבלי לקפח את זכויותינו. תמיד מסודר, לבוש בטעם, נזהר מלהביע מלה המשתמעת לשתי פנים, שומר על כבוד התלמיד וכבוד המוסד גם יחד.

הרגשנו בכל חום לבותינו הצעירים שלפנינו מורה־מחנך בחסד עליון, המבין לרוח תלמידיו ושבילי הפסיכולוגיה של הנוער נהירין לו, והוא יודע להתחבב על שומעיו הצעירים ולעניין אותם. אינני זוכרת אף שיעור אחד משעמם של ד"ר רייס.

הערצנו את המנהל שלנו, את המחנך שלנו, את מורנו וראש הגדוד שלנו — כי בכל תפקידיו אלה השפיע עלינו בנסיונו, בטוהר מידותיו והליכותיו הנאצלות. הוא לימדנו לחשוב בהגיון, לאהוב את היופי, להעריך ולעשות את הטוב. היה ממעט בדברים ומרבה מחשבה ומעשים.

רק עתה ידעתי באיזו אמנות היה בונה את שיעורו; היה קובע בכל שיעור מספר דקות לשיחה חפשית, ושיחות אלה הן שקרבונו אליו, בהיותנו צמאים לדבריו השקולים והמדודים. הוא הכירנו על יתרונותינו וחולשותינו, קרא את מחשבותינו וחש את רגשותינו וידע את יחסנו ללימודים ולחיים.

עם היותו שומר על מרחק מסוים בינו לבין המקיפים אותו, ידע לקרב אליו לבבות מתוך יראת כבוד ואהבה. לא קלה היתה מלאכתו כקברניט הספינה הקרויה „גימנסיה תרבות" ברובנה, אבל הוא נהג אותה בכשרון ובתבונה בין הגלים הזידוניים שהציפוה מכל צד: ממשלה זרה ועוינת וסביבה מתנכרת. וזכות גדולה לו שידע להקים דור של לומדי עברית ושוחרי תרבות ישראל בתוך תרבות זרה ומכריעה.

הוא הצליח להתגבר על אבני־הנגף הרבות שבדרכו ולהעלות את הגימנסיה שלנו לרמה גבוהה, עד כדי תחרות עם הגימנסיות הזרות שמצבן הכלכלי היה טוב בהרבה משלנו. במחיצתו של ד"ר רייס חלמנו חלומות יפים, שאם גם לא כולם נתגשמו, השאירו בלבבות זכר נעים וטיב. מבין אלה נזכיר את חלום ימי 1929, כאשר החלטנו להיפגש בארץ מקץ עשר שנים — השנה בה פרצה הלהבה הגדולה והציתה את העולם ואנו היינו הקרבן הראשון. היד הזידונית אחזה גם בו ונכרתה הנפש הגדולה.

אסתר איזקסון (ברעם)

אשר־פסח פוליבה

בעל מלאכה, נגר מומחה לרהיטים, איש עממי עמל שהגיע עם משפחתו מקוריץ לרובנה ב־1920 במטרה לעלות ממנה לארץ־ישראל. סיבות שונות עכבוהו ברובנה, אבל היא לא חדל מלחלום כל השנים על העליה. נמנה עם הציונים שבין בעלי־המלאכה ופעל למען קרן־היסוד. אבד באקציה השניה של רובנה ב־1942 בגיל 50 יחד עם משפחתו.

אהרן פוליבה

אליעזר בוסליק

מהמורים הוותיקים של הגימנסיה „תרבות", אחד הראשונים של מוריה שגדל יחד אתה ונתפרסם כמחנך מסור ואהוב. עברי ער ונאמן לקניני האומה שעמד על משמרתו כשמונה־עשרה שנה, לימד וחינך דור לציונות ולארץ־ישראל והקים בית עברי־ציוני אידיאלי ברובנה.

נולד בשלהי המאה הי"ט בעיירה בראָזנה וספג בילדותו רוח ומסורת עברית. התחיל בהוראה עוד בעיירתו, ומאז בואו לרובנה ללמד בגימנסיה העברית הוסיף לעלות במקצועו. אשתו, מלכה סמולה, אף היא מורה בגימנסיה מראשיתה, הצטיינה בלימוד ילדי הכיתות הראשונות.

בוסליק, שלימד עברית, היה איש הספר והמחקר, התעמק בחכמת ישראל ובמדע כללי והקדיש הרבה מרץ לפיתוחה של הגימנסיה ולהקמת בנינה. חלקו היה רב בעריכת נשפי המוסד, טיוליו והופעותיו השונות. תוך לימודו היקנה לחניכיו חיבה לארץ־ישראל ולתרבות ישראל ורבה היתה שמחתו להצלחת תלמידיו בבתי־הספר העליונים בארץ־ישראל.

מטבעו היה בוסליק אדם שקט ומכבד את הזולת, לא זילזל בשום תלמיד ובשום אדם, ולא פלא שנתחבב על כל יודעיו. הוא נתן חינוך עברי שלם לילדיו ושאף לעלות עם ביתו ארצה, אולם קשה היתה עליו הפרידה מהגימנסיה שהיה עם בוניה, ובינתיים ירדה המהלומה הסוֹוֹאֶטית על העברית והציונות ואחריה באה השואה, שבה נספה בוסליק האיש המבורך, הפדגוג הדגול והציוני המסור, ואתו כל משפחתו.

יצחק בן־יהודה

ישראל בהרל

יליד רובנה. נמנה עם חברי הועד הראשון של „צעירי ציון" ב־1912. עלה לארץ עם העליה הרביעית, נכנס לכהן בבנק אגודה א"י בע"מ ועלה לדרגת מנהל. אדם צנוע ומתון. הותקף במחלת לב ומת פתאום בתל־אביב.

יצחק ברקובסקי

אם הגימנסיה „תרבות" היתה עטרת תפארת של הציונים ושל יהודי רובנה בכלל, הנה מוריה היו אבני החן המשובצות בעטרה זו.

אבן־חן כזו, המקרינה מאורה הברוך למרחקים, היה המורה הדגול יצחק ברקובסקי. נימות דקות ועדינות נרעדות לזכרו בלב כל אחד מתלמידיו הרבים. כאוצר רוחני יקר נושאים תלמידיו, חניכי הגימנסיה, את המתח שנחלו ממנו ואת הרעיונות שספגו בשעוריו ללימוד היהדות. גירסא דינקותא דבר יקר הוא ובלתי נשכח אצל כל אדם; גירסת הינקות של תלמידי המורה ברקובסקי משלו היא, ועל כן ייקר כל כך זכרו לחניכיו.

זכיתי להיות בין תלמידיו ורבים הזכרונות והרשמים שנחרתו בלבי עליו. פעמים שראינו בו את המורה הזועם, הקפדן, היושב במרומי הקתידרה ולפניו יומן הכיתה והוא גוזר את דין התלמידים המפגרים, המתרשלים והמתעצלים. ארשת פניו היתה רצינית, מסמיקה תכופות בעקב התעוררות, ובחמתו — לא חסך שבט מוסרו. ואולם בעת ההפסקה, אך יצאנו מהכיתה ופניו נשתנו, והוא הפך קרוב וידיד. ככל שהרבינו להיפגש עמו, הלכה אישיותו ועלתה בעינינו, על כן מישרים אהבנוהו.

חניך ה„חדר" הישן והישיבה, נתפרסם מורנו כעילוי וקיבל סמיכות לרבנות מישיבת וולוז'ין. הוא לא נמנה עם הפדגוגים המודרניים, אבל היה מהנחשונים שהטילו את עצמם לבין הגלים העזים של השיטות המודרניות ומצא את הדרך למיזוגן לשיטה יעילה ביותר. תוצאות הצלחתו הן מאות חניכיו, שרבים מהם הצטיינו ולא מעטים מהם מצויים עמנו כאן, במדינתנו.

בשנות השלושים, כשביקר משוררנו ח. נ. ביאליק ברובנה הוסכם, לפי הצעת המשורר, לעבור ללימוד עברית בהברה ספרדית ולהכניס את השימוש בהברה זו גם בדיבור. המורים היו נכשלים בזמן הראשון בשטח זה והמציאו לנו חומר להיתולים. היו בינינו ש„שמחו לאידו" של המורה ברקובסקי במאמציו לבטא כראוי כל משפט, אך באותה עת ידענו גם להעריך את מסירותו לכיבוש זה. היה בכך משום מאמץ קדוש.

על אף העובדה שברקובסקי חסר היה תעודת סמינריון שנדרשה לפי החוק ממורה בבית־ספר תיכון, עמדה לו זכותו המיוחדת וסגולותיו — בשעה שהוטל על הגימנסיה פיקוח ממשלתי — והוא נתאשר ביחד עם כל המורים המדופלמים. ויצוין הדבר, הוא ידע לנהל את כיתתו בהצלחה תחת הפיקוח הממשלתי הזר.

עבודתו החינוכית של ברקובסקי לא הסיחה את דעתו גם מעסקנותו הציבורית. היה בין ההולכים אל העם, מופיע לפני הקהל בבתי־כנסת ובקולנוע ומדבר אל ההמונים ברוחם ובשפתם, והם הקשיבו לו וקיבלו את דבריו באהבה.

לא זכה מורנו היקר, שחלם שנים לעלות ארצה ולהשתתף בבנינה, להגשמת חלומו, כי הקדימתהו השואה שירדה על יהודי רובנה, בה נפל גם הוא שדוד לפני בני עוולה בשנת תש"ב.

אגל

יוסף קרשינסקי

אבי יוסף קרשינסקי נולד ב־1880 בעיירה קטנה ליד בריסק דליטא למשפחה גדולה ומסורתית. התחנך ב„חדר" הישן, אחר כך נדד לישיבה בליטא, בה קנה לו ידיעות ונחשב למדן. אותו זמן למד בסתר לימודים חילוניים ורוסית. הוא עזב בגיל צעיר את בית הוריו ויצא לכרך ללמוד ולהשתלם. למד כאכסטרן ואחרי שנות עמל זכה ועמד בבחינות בגרות. היתה לו לאבי נטיה להוראה; התמסר ללימודים ריאליים וגמר קורס באודיסה. שם התמסר גם לעבודה ציונית וציבורית ונעשה פעיל בחוגי הציונים. מוכתר בתואר מורה קיבל משרה בגימנסיה בהומל, בהמלצתו של המשורר ח. נ. ביאליק, שהיה ידידו. גם בהומל הקדיש הרבה ממרצו לפעולת פועלי־ציון ונאסר על ידי השלטונות הצאריים. עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה שוחרר ממאסרו.

ב־1921 הצליחה משפחתנו לעבור מהשטח הרוסי לפולין — לבריסק, ומקץ שנה הוזמן אבי להוראה בגימנסיה העברית „תרבות" ברובנה. כאן התחילה בשבילו תקופה חדשה. הוא התערה מהר בחיי העיר, התקשר למוסד ונתחבב על חבריו המורים ועל תלמידיו כאחד. אחרי שנים אחדות נקרא לנהל את בית־הספר היסודי ליד הגימנסיה, והמוסד התפתח יפה בהנהלתו. יחסו של אבי לתלמידיו היה מיוחד במינו: מתענין היה בפרטי חייו ובמצבו ההמרי של כל תלמיד ותלמיד ומשתדל להקל מעליהם ככל שניתן. עם זאת ידע למשוך את התלמידים ללימודים ולאחריות, והם העריכוהו על גישתו ומסירותו. ידעו, כי זה בעל ראש השיבה עם המשקפיים שחיוך תמידי מרחף על שפתיו, ירגז רגע על חניכיו ומשנהו ימצא את הדרך להתפייס עמהם.

בשנים האחרונות התמסר לכתיבת ספר בלימודי הטבע לבתי־ספר עבריים, שהמחסור בו הורגש מזמן, וזכה להערכה מלאה. אינני יודעת אם הספר הגיע לידי רבים מתלמידיו בארץ, אבל מן הראוי לציין שהספר ערוך בצורה מענינת למדי.

אבי לא דרש מבתו שתבחר בקריירה לימודית, הוא הבין לרוחה וידע כי הדרך החלוצית של תנועת הנוער היא אמנם קשה, אבל הכרחית לנוער ולעם.

והרי קטע ממכתב שקבלתי ב־1947 על אבי ז״ל מאת דוד פרצ׳וק בשצ׳צין:

„...חזרתי לוארשה ובדרך פלא נמצא ספר לימוד הטבע של אביך יוסף קרשינסקי ז״ל. מיד הוצאה לפיו מהדורה חדשה, כי יש מחסור רב בספרי לימוד לבתי ספר עבריים בפולניה, ואני הוא המלמד לפיו.

כל הזמן לא ידעתי מנוחה שאיני יכול להתקשר אתך ולמסור לך על חיי אביך היקר בימי הנאצים. נפגשתי עם בחורה אחת שהיתה בגיטו רובנה בזמנים ההם והיא שסיפרה לי על אביך. לדבריה, ידע להחזיק מעמד בגיטו, והיה אותו איש יקר כבימים רגילים: טוב לב, אוהב הבריות ואהוב על כולם. רוחו לא נפלה אף רגע ובמזגו הטוב הקל מעל הסובלים.״

סוזיה ק.

פאנקה זיידמן

לרבים מחניכי הגימנסיה העברית „תרבות״ ברובנה מוכרה המורה פאנקה זיידמן, וזכרונות נעימים מקשרים אותם אתה ועם תקופת הוראתה בגימנסיה זו. ילידת הכפר מילנו ליד טארנופול, גדלה בבית הוריה פינחס ודבורה זיידמן, שהיה בית יהודי פאטריארכאלי. מילדותה גילתה שאיפה ללימודים והצטיינה בהם. כן הצטיינה באומץ לב כשחיינית וספורטיבית בכלל. בגיל 14—18 נמצאה בשורות „השומר הצעיר״ והתחנכה לערכים לאו־מיים־ציוניים. גמרה את הגימנסיה היהודית בלבוב, ששפת ההוראה שלה היתה פולנית אבל לימדו בה עברית, נכנסה שם לאוניברסיטה והשתלמה במדעי הטבע. בשנת 1930 סיימה את האוניברסיטה, והיא אז בת עשרים וחמש.

מלאה מרץ־עלומים ואהבה לפדגוגיה הת־מסרה פאנקה להוראה בבתי־ספר תיכוניים בלבוב וקנתה להם שם בחוגי המורים. ב־1932 קיבלה הזמנה מד״ר רייס, מנהל הגימנסיה „תרבות״ ברובנה, לקבל משרת מורה בגימנסיה זו שבהנהלתו, והיא נענתה להצעה והצטרפה לחבר המורים שם, שעליו נמנו אז: המנהל רייס, גילרטר, חבויניק, קרוליק, גריצמן, בוסליק, ברקובסקי ואחרים.

רובנה עשתה רושם עליה והיא מצאה חיש את מקומה בגימנסיה, ברכשה לעצמה את אהדת המורים והתלמידים כאחת. לימדה בכמה כיתות: גיאוגראפיה, ביאולוגיה והתעמלות.

מורה רצינית ואחראית היתה ואהבה את המוסד וכל הקשורים בו. לירחי החופש היתה נוסעת אל משפחתה וקרוביה וחוזרת לרובנה לעת חידוש הלימודים. ב־1938 נסעה לשוואֶדיה לקורס ספורטיבי.

תפקיד מיוחד מילאה פאנקה בנשפי התלמידים בגימנסיה, בהיותה הרוח החיה בהם: מכינה את החניכים להצגות, לדיקלום, להופעות ריתמיות — וכל זה בטעם ובכשרון רב. לצערם של רבים התקרבה פתאום פאנקה, כמוה כאחרים באותו זמן, לשמאל הקיצוני, דבר שלא היה לרוחה של הגימנסיה. בכל זאת המשיכה בכהונתה — מסירותה וכשרה חיפר על הליקוי...

מ־1935 התכוננה פאנקה לעלות ארצה, אולם הדבר נשתהה; ובאמצע 1939, כשעמדה לעלות כתיירת אחרה את המועד, כי חל המיפנה הפוליטי: העיר נכבשה לסובייטים. שפת ההוראה ותכנית הלימודים נשתנו. שלטון חדש, רוח חדשה. לרוב המורים נעשה צר וקשה, אך אחדים השלימו עם השינויים היסודיים ונשארו להורות. אין לדעת מה היה בלבה של פאנקה, אך היא היתה בין אלה שנשארו ללמד עד הכיבוש הגרמני. באו הימים המרים תחת עול הנאצים. אחרי ה„אַקציה" הראשונה נכלאו הנותרים בגיטו וביניהם פאנקה. כפי שנמסר, היו לה תכניות להצטרף לקבוצת פרטיזאנים ביערות הסביבה ואף עשתה הכנות לכך, אך משום־מה לא יצא הרעיון אל הפועל; אפשר שלא הספיקה לבצעו בזמן. כידידה של משפחת המורה קרוליק נשארה מסורה למשפחה גם בימי הגיטו, וכשמתה אשת קרוליק קיבלה על עצמה את הטיפול בילדתה, על אף התנאים הקשים של הגיטו.

לפי ידיעות הובלה פאנקה זיידמן יחד עם אחיה הצייר שמואל זיידמן בדרכה האחרונה בזמן ההשמדה הגדולה השניה של יהודי רובנה.

הניה זיידמן

מהנדס אברהם קאניביטש

נולד ברובנה ב־1887. בילדותו למד ב„חדר" מסורתי ואחר כך נכנס ללמוד בבית־הספר הריאלי המקומי וסיימו בהצלחה. בן למשפחה אמידה, נשלח קאניביטש ללמוד משפטים באוניברסיטה של פטרבורג, אולם הוא לא נמשך למשפטים ואחרי שנה עבר לאינסטיטוט הטכנולוגי שם, סיימו ב־1914 וקיבל תואר מהנדס. הוא חזר לרובנה ערב פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, נקרא לצבא ושירת בו כחייל מן השורה. לאחר תלאות רבות שעברו עליו במשך שלוש שנות־המלחמה, חזר הביתה והתישב בז'יטומיר, עיר הפלך אז.

בשנים 1925/28 ניהל קאניביטש בית־ספר של „אורט" בבריסק דליטא ורכש לו אהדת הקהל שם. בראשית 1929 הוזמן לשירות בתחנת החשמל העירונית של רובנה. כאן, בעירו, הרגיש את עצמו בטוב, ובבחירות למועצת העיר נבחר כסגן ראש העיר. בכהונתו זו התבלט באובייקטיביותו וכנותו, פעל הרבה לטובת העיר והאוכלוסיה היהודית שלה, והתחבב על כל החוגים. הוא עמד מחוץ למפלגות וקיבל את מרות ה„קולו" היהודי במועצת העיר.

באחרונה היה מחוסר תפקיד. בינתיים חלה ונסע לריפוי בווארשה, שם מת בתשרי תרצ"ה (1934) בגיל 47.

ב. צ. ברזלי

זאב מילנוב

יליד רובנה, בנו של אייזיק מילנוב, חניך תנועת הנוער החלוצי, ער ותוסס, מצא הוא בגיל צעיר אפיקים רחבים לפעולה לאומית. אחרי שעבר הכשרה חלוצית בקלוסובו ב־1929/30 וסיים את שירותו כתותחן בצבא הפולני, עלה ארצה ונכנס ישר לחיי עבודה, נעשה פועל־בנין מעולה במקצועו ואחר כך — מנהל עבודה ואחד מעסקני „אגודת הבנין" ופעילי ההסתדרות בתל־אביב. היה בכל מקום בין הראשונים, לא ידע מנוח ולא הסתפק ביש, כי אם שאף תמיד לגדולות, להרחבה, לשפורים, בראותו את עצמו בכל מקום כשליח־ציבור שמחובתו לדאוג ולטפל באחרים. הרגיש באחריות גדולה הרובצת עליו אם בחברה ואם במפלגה ובהסתדרות.

לא קלות היו שנות עבודתו וחייו בארץ; עברו עליו זמנים של חוסר־עבודה ועבודות ציבוריות, שביתות וסכסוכי־עבודה. היה מופיע כלוחם לעבודה עברית ועבודה מאורגנת. חלקו היה עם אלה שלא השלימו עם המציאות וחיפשו דרכים חדשות. דחף זה הביאהו לדרך הקיבוץ העירוני „אפעל" — נסיון שלא הצליח, אבל להליכתו היתה מטרה: לסמן דרך חדשה לפועל העירוני.

במאבקו המתמיד הותקף על ידי מחלה ממארת, שמררה את חייו והתישה את כוחותיו. הוא ניסה להילחם בכוח מרצו הרב גם בגורלו המר והמשיך תוך סבל בפעולותיו: עזב את הפיגום ונכנס לעבוד בלשכת העבודה שהוקמה — אחד המקימות הרגישים ביותר בציבור הפועלים. בשנים של קליטת עליה גדולה ושחרור חיילים מצבאות מלחמת העולם השניה ומלחמת השחרור, היה זאב החלש בגופו אחד הכוחות העיקריים בלשכה לטיפול בחברים, לאירגון ועד פועלים, להפעלת קופת התגמולים, להעלאת רעיונות של עזרה הדדית בין החברים כשהוא מחלק את זמנו בין הלשכה לבין בית־החולים ביילינסון, עד שהוכרע ונפל על משמרתו ליד שולחן עבודתו. והוא רק בן 45.

חיים לזבניק

אליהו לרנר

היה אחד מעסקני רובנה הברוכים בדור האחרון. בנם של ר' יהושע ורות לרנר ממשפחת הבני"ם המסועפת (כינוי זה ניתן למשפחה ע"ש הסב הגדול ר' בן־ציון), שנתפרסמה בהליכותיה המיוחדות ובנדבת לבה בדורות שעברו, נולד בזוויהיל בשנת 1898, קיבל את ראשית חינוכו ב„חדר" המסורתי ומשבגר יצא לאודיסה ללמוד ושם לקח חלק בעבודה הציונית.

בחזרו לזוויהיל, הצטרף לרנר לאגודת „דרור" והיה פעיל בה. כשנשקפה סכנת פרעות ליהודי זוויהיל ב־1919, היה בין מארגני ההגנה העצמית מפני כנופיות ופורעים. אחרי הפרעות, כשעזבו יהודי זוויהיל את עירם והתפזרו, פעל למען הפליטים, במוסדות „תרבות" ובשורות הציונים. הצטרף לתנועת „התאחדות" ונעשה אחד מעמודיה בעיר. נדד לרובנה ונשתקע בה. הוא נכנס מיד לחוג העסקנים, שירת ב„ג'וינט", אחר כך כחשבונאי בבתי־הספר של „תרבות", ונבחר לכמה מוסדות

ציבוריים ולאומיים. מרצו הרב עמד לו גם במשרתו וגם בעבודתו לקק״ל ובמפלגתו. כן התענין בחיזוקה של „גורדוניה" במקום.

תצוין במיוחד ערנותו של לרנר בהקמת בית־הדפוס לחינוך ילדי בתי־היתומים במקצוע זה, בוועד המאוחד של הזרמים הציונים וכן באגודות לספורט לאומי („חשמונאי" ועוד).

אשתו, רבקה בת אברהם ליטבק, היתה לו עוזרת נאמנה בפעולותיו הציבוריות והלאומיות וביתם היה בית ציוני־עברי במלוא מובן המלה.

לא זכה לרנר לעלות לפני שפרצה מלחמת־העולם השניה והוא נפל שדוד. בן ארבעים וארבע, בשואה הנאצית, בכ״ז חשון תש״ג.

בן־ציון לרנר

אליעזר גולדשטיין

טיפוס של אדם צנוע וישר־דרך מחוגי העמלים ברובנה עירו. בנו של ר' ישראל־יצחק גולדשטיין שהיה שליחו של הרב — תחילה של ר' יואל שרמן הקליריקאי ואחריו של חתנו הרב מה־יפית — בעניני קדושה, כשרות וכד'. נולד ב־1895 וקיבל את חינוכו המסורתי ב„חדרים" ואצל מלמדים ברובנה, בה בילה את כל שנותיו. גאות אביו היתה על בנו זה, שנחשב בר־אורין, אך תנאי המציאות דחפו את הנער לאחוז במלאכה והוא התחיל לעבוד בענף הפרוות, עד שנעשה מומחה במקצועו. נשלח לתערוכות ולירידים ונעשה למנהל ענף הפרוות בבית־המסחר הגדול של גאַצי ווגמיסטאַר ברובנה. במשרה זו עבד כשתים עשרה שנה וקנה לו שם.

מחונך על ברכי אביו ברוח המסורת וספוג תורה נמשך אליעזר עוד בנעוריו לרעיון התחיה, בראותו בו לא רק תכלית לאומית אלא גם מוצא יחיד לעם השקוע בטומאת הגלות. נטייתו זו לציונות דבקה גם בילדיו שלמדו בבתי־הספר העבריים והתכשרו למען ארץ־ישראל.

גולדשטיין חלם לעלות ארצה ולהצטרף לחברה העובדת, כפי שמעידים מכתביו האחרונים לבנו אברהם, אבל לא זכה, וגורלו נחתך בשואת יהודי רובנה יחד עם בני משפחתו.

א. בן־רובנה

אהרון שרשבסקי

איש משכיל, מעורב עם הבריות, שלקח חלק בחיים הציבוריים של רובנה מראשית המאה. בהרבה מקרים פנו לעצתו והזמינוהו כבורר בסידור ענינים מסחריים. כיהן כמנהל בבנק האחים לוריה שנים רבות.

בנו מיכאל הגיע אחרי מלחמת־העולם השניה לארץ והתישב בירושלים.

שמואל פיסיוק

אברהם זמיר

מלוצק העתיקה בא זמיר לרובנה משקטו הרוחות לאחר המאורעות הפוליטיים של 1905 ברוסיה והוא אז בן שמונה־עשרה. קסמה העיר הסואנת לעלם והוא בא אל דודו ר׳ לייביש ביק ונקלט כפנקסן בבית־המסחר למנופאקטורה של חודורוב. הרוח הציונית שדבקה בנפשו עוד בילדותו ליוותה אותו גם בבואו לרובנה, והוא מצא לו חוג ידידים וחברים בין הציונים הצעירים ואגודת חובבי שפת עבר שבעיר. עבודתו במשרתו כמעט בלעה את כל זמנו, אך הוא מצא לו פנאי לבוא בחברת נושאי רעיון התחיה ורבות אהב לספר על ימי האביב שלו ברובנה.

אחר כך עבר לווארשה, שם עברו עליו ימי מלחמת־העולם הראשונה ושם מצא לו מקום בחוגי סופרים ומו״לים. משנשא את אשתו רחל, הקים בית עברי־ציוני לתפארת בווארשה והתמסר לענף הספרים כבעל בית־מסחר וכמו״ל של ספרים עבריים. אולם ארץ־ישראל קסמה לו מרחוק ועם העליה השלישית עלה גם הוא עם משפחתו — אשתו, בתו ובנו. קשים היו חבלי קליטתו בארץ; ניסה להיאחז בענף הספר העברי, אך ההצלחה לא האירה לו פנים, והוא נאלץ לבקש משרה כאיש פנקסים וחשבונות. גם בעבודתו זו גילה מסירות ודייקנות להפליא משך כל שנות שירותו בעירית תל־אביב ועד יומו האחרון.

ציוני כללי בהשקפתו, ידע זמיר למצוא את הסינתזה בין השקפתו שלו לזו של זרמים אחרים בציונות. עממי ועליז מטבעו נתחבב על מיודעיו. היה בא במגע עם אנשי־עט ורוח, יוצרים ומפרסמים, ותורם לפעמים גם מפרי עטו באכסניות שונות, תירגם וערך כמה ספרים ונמנה על עורכי „ילקוט ווהלין״.

בהסתדרות הציונים הכלליים בתל־אביב תפס זמיר מקום נכבד בעיקר בעבודת התרבות, וזכורות הרצאותיו, שיחותיו, ויכוחיו, שירתו ובדיחותיו. לעריכת ה„סדרים״ מטעם הציונים הכלליים, שזמיר ניצח עליהם בטעם רב, יצאו מוניטין, וכן רב היה חלקו במסיבות „עונג שבת״ באוהל שם בתל־אביב משך שנים רבות.

את סוד סבלו וצרותיו לא גילה ברבים וידע לשאתם בדומיה.

אחרי אסונו הגדול — נפילת בנו יצחק במלחמת הקוממיות — נלקחה ממנו גם רעיתו הנאמנה רחל. הוא חלה ומת בגיל 65 ביום ג׳ אדר תשט״ו.

א. א.

נחום פארגאמנט

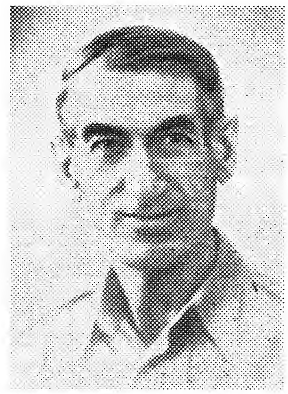
נולד ברובנה וחי בה כל ימיו. מהמשכילים הראשונים, טיפוס מצוין שהתבלט בדורו בהשכלתו היהודית והכללית ובהליכותיו. בהשפעת חברו לבית־המדרש שתפס אחר כך משרה ממלכתית גבוהה, יסד פאַרגאמנט את בית־הספר היהודי הראשון ברובנה ועמד בראשו. הוא השקיע את עצמו בבית־ספרו, יסד לידו ספריה ושקד על העשרתה בספרים יקרי ערך. בימי מלחמת העולם הראשונה אבדה הספריה.

את שני בניו חינך פאַרגאמנט לתורה ולהשכלה והם היו רופאים מצוינים ויהודים נאמנים. מבין נכדיו הצטיינו האחים נחום ושמואל שטיף.

משכילי התקופה של פאַרגאמנט ינקו הרבה מאישיותו, מידיעותיו ומפעלו, ורובנה היהודית־המשכילית ידעה לספר הרבה על זה איש הרוח והתרבות בדורו.

צבי הלר

אנשל שכנאי

דמות ידועה בתל־אביב, ממצניעי לכת, אדם בעל מידות. נולד להוריו ר׳ ברל (צבי־דוב) וחנה שכניוק בעיירה הפולאֶסית טורוֹב והתחנך בעיירה הווהלינית אוליאֶבסק בבית מסורתי שרוח חסידית שרדה בו, ואנשל ספג שם תורה וחסידות.

היה מנעוריו בעל שאיפות ומעשים. עיירתו אוליאֶבסק החסידית ביסודה, היתה גם מתקדמת וציונות חדרה לתוכה. הוא נכבש לציונות בגיל רך ויודעיו מציינים שבעת המהפכה ברוסיה, כשבני המקום הפגינו לרגל חג המהפכה, לא נמשך אנשל אל המפגינים. עם שמחתו לשחרור מכבלי המשטר המדכא, המשיך לצעוד בדרכו הוא בקו הציוני שלו, ונשאר נאמן לו כל הימים.

בימי הממשלה האוקראינית, כשגל פרעות עבר על פני ישובי היהודים, נמצא אנשל, בן העשרים, בין מארגני ההגנה בעיירתו. פעם (היה זה בשלהי 1918), נשלח מטעם ההגנה לקיוב להביא למענה נשק ליגאלי, והוא מילא את שליחותו בהצלחה, על אף סכנת הדרכים. כשהחלו האוקראינים דורשים מהאוכלוסיה להתנדב לצבא והנוער התחמק, פתח אנשל בתעמולה להירשם לצבא, מתוך הנחה שחיילים יהודים בשורות הצבא יצליחו למנוע התנפלויות על יהודים, פרעות ושפיכת דם יהודי. נאה דורש ונאה מקיים — והריהו מופיע בעצמו במדים בז׳יטומיר ובמקומות אחרים, מכיר את הרוח השוררת בקרב המחנות ובצמרת הצבאית האוקראינית, בשנאת הקוזאקים ליהודים הגוברת והולכת ואין מרסן — והוא מתאכזב בחלומו למצוא ישע לשעה לבני עמו תוך שיתוף עם הצבא. הוא נודד ממקום למקום, ולבסוף עובר את הגבול הפולני לרוקיטנו הסמוכה לאוליאֶבסק, שם נשארה משפחתו.

כדי לקיים את עצמו וגם לתמוך במשפחתו, התחיל לתת שיעורים ברוקיטנו. באחד הימים נשלח לסאַרני בשליחות מסוימת. ובסאַרני, שנמצאה בשלטון הצבא הפולני, התרכזו אז (1919) מאות פליטים ויתומים מהסביבה והיה הכרח לעשות למענם. שכנאי נרתם לפעולה במלוא מרצו ובכל חום לבו מתמסר לנפגעי הזמן. לרגל העבודה, הוא בא לרובנה לנהל משא־ומתן בעניני הפליטים והיתומים, משתהה שם, אבל אינו מזניח גם את הענינים בסארני. הוא מתבלט שם בפעילותו למען קרבנות המלחמה והפרעות, ועם הקמת מזכירות המועצה הלאומית ליהודי פולין בעיר, נקרא לעבודה במוסד זה, שראש דאגותיו היו עזרה יורידית לפליטים והגנה על זכויות האזרח היהודי. העבודה קרובה מאד ללבו, ושכנאי עובר מטעם המזכירות ממקום למקום, לפעמים תוך סכנת נפשות. עד כה ועד כה התאקלם במקום, ובהזדמנות ראשונה עשה גם למען משפחתו והצליח להביא לרובנה את אמו וארבע אחיותיו (אביו נרצח לפני זה באולאֶבסק בכדור פורעים פולנים, בגיל 51). עד מהרה ניתן לו לשלוח את אמו ואת אחיותיו לארץ־ישראל, בעוד הוא מרחוק דואג להן ולקליטתן.

כעבור שנה בערך, נקרא שכנאי לעבודה ב.ד.ק. („ג׳וינט״) ברובנה, וגם כאן הוא מגלה פעילות ומסירות. פליטים רואים אותו כפאטרון שלהם, וחברים — כידיד וחבר, ובכל מקום יודעים להעריכו. הוא לוקח חלק בעבודה הציונית, עומד בשורות מפלגת־

העבודה הציונית „התאחדות" ומשתף עצמו במוסדות שונים. בשנה האחרונה לשהותו בפולין עבד למען קרן־היסוד בווארשה.

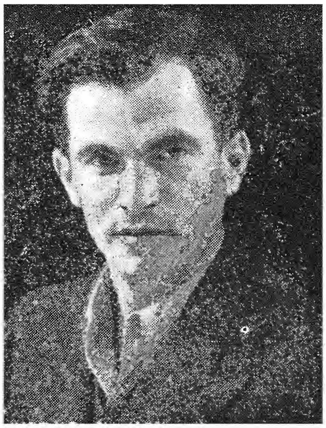
ב־1923 עלה שכנאי עם חברתו סוניה סרולביץ לארץ־ישראל משאת־נפשו, מאושר להתחבר כאן עם בני משפחתו ותנועתו. לא־קלים היו חבלי קליטתו בארץ, אבל האמונה והבטחון שהיו כל־כך אופייניים לרוחו, חיזקוהו ועודדוהו עד שמצא את מקומו בשירות עירית תל־אביב, בה עמד על משמרתו למעלה משלושים שנה. הוא מצא כאן כר לפעולה במפלגתו, בהסתדרות העובדים ובשורות ההגנה, לה הקדיש ממיטב זמנו וכוחותיו עד יומו האחרון. רבים שירותיו כאיש־ההגנה בשנות המאורעות 37—1936, במלחמת־השחרור ולאחריה (מונה כאפוטרופוס על משפחות שכולות מטעם ה„שורה" ועוד). לפני כשנתיים זכה לתואר רב־סרן של צ.ה.ל. בעד שירות מסור ואחראי.

פרשת־חיים סוערת ומלאה תמורות של חמישים ותשע שנים בגולה ובארץ. עוד רבות יכול היה לפעול, אלא שהקדימו המות...

אור לר"ח כסליו שנת תשט"ו (1954.11.25) שבק חיים לכל חי.

א. אבטיחי

נח תדהרי (חיריק)

ישנם אנשים הנולדים לגדולות וכבר בשחר ילדותם מקבלים הם על עצמם עול מנהיגות. רוח האחריות המפעמת בלבם וראיית דברים נכונה כופה עליהם את הצעידה בראש כל מפעל חיוני ובונה. כזה היה נח.

נולד ברובנה ב־1908, שם למד והתפתח כנער אמיץ לב ובעל הכרה ציונית יסודית, וכבר בצעירותו היה בין ראשי „השומר הצעיר" בעירו. ב־1928 עמד בראש קבוצת נוער שפרשה מ„השומר הצעיר" ויסדה את „השומר הלאומי — הנוער הציוני". ב־1931 נבחר להנהגה הראשית של הנוער הציוני בווארשה, אך לא הסתפק בעבודתו הציבורית בגולה ושאף לעלות ארצה, וב־1933 עלה ונכנס למעגל החיים של הבנין המעשי.

הוא יצר ואירגן את הגרעין הראשון לפלוגת העבודה של ההתישבות „שאר־ישוב", ויחד עם קבוצת חברים עבד בכפר יחזקאל, כדי ללמוד ולהכיר את בעיות המושב. באו מאורעות 1936. נח לא ידע מנוחה נפשית — לבו לנוטרות ולהגנה, עד שקם ב־1938 והתנדב לשמירה בגוש־חלב שבגליל. לאחר מכן נקרא לשמש זמן מה מזכיר הוועד הפועל של העובד־הציוני. אחרי כן עבד כמזכיר ועד שכונת אגרובנק, ועם הכללת השכונה בחולון עבר לעבוד במועצה המקומית של חולון.

ב־1942 התגייס לצבא הבריטי למרות היותו חפשי מצאת לצבא לפי חוקי השורה, שכן לא עברה אלא כחצי שנה מאז שנשא לו אשה. הוא הועבר לחיל הנהגים והיה מעביר ציוד צבאי ממצרים לצפון. באחת מנסיעותיו אלה, בכ' תמוז תש"ג (1943), קרה האסון — בתאונה קטלנית קיפח נח את חייו.

יעקב זיידל

דויד ינקוביאק

חתנו של ר׳ בנימין מלמד, פנקסן לפי מקצועו, מחלוצי ה„מכבי״ וראשי הספורט היהודי בווֹהלין וחבר פעיל של התנועה הריביזיוניסטית, היה יהודי גא, שלא ידע הרכנת־ראש לפני השלטונות הפולניים האנטישמיים. ב־1941 כשנלקח על־ידי הרוצחים הגרמנים יחד עם משפחתו ויהודי גיטו רובנה לחורשה („סוֹסאֶנקי״), לא יכול להשלים עם התעללותם של הגרמנים ביהודים המובלים לטבח, אמר את אשר היה בלבו וסטר בפניו של קצין גרמני. הוא נורה בו במקום. (המאורע תואר במדור השואה להלן וע״י ניצולים מצפרני הגרמנים בעתון באידיש, שהופיע ב־1945 בווינה ובעתון באידיש שהופיע בתל־אביב ב־1954). יחד אתו הושמדו אשתו חיה־שרה ובנם־יחידם נתן (ניוניאָ), תלמיד מצטיין בגימנסיה העברית ברובנה.

מ. מ.

מנדל בוקימר

קראו לו בחיים מוּניאָ והכירוהו כאדם צנוע ונוח מטבעו. איש כן ובעל מידות. נולד באוסטראה ב־1897 והתחנך בבית אביו ר׳ ישראל־אריה ב:קימר. בתי בוקימר ברובנה ובאוסטראה היו ידועים כציוניים, וטבעי הדבר שמנדל צעד מנעו־ריו בשבילי הציונות בצד אחיו צבי בוקימר שהיה מראשי העסקנים והציונים באוסטראה.

מנדל עמד בשורות צעירי־ציון ו„החלוץ״, לקח חלק במוסדות שונים בעירו, אהב ספר והיה ידיד ורע לכל אדם. בראשית העליה השלישית, ב־1921, עלה ארצה ומלא מרץ ושמחה חלוצית עבד בשדות הגליל. עד מהרה חלה והרופאים שלחוהו לריפוי בוינה. מפאת מצב בריאותו הת־עכב שנים אחדות בפולין ועשה רוב הזמן ברובנה, כשהוא מקורב לחוגים הציוניים ולוקח חלק ב„החלוץ״. ב־1936 חזר ארצה. לא קלים היו תנאי קליטתו מחדש, עד שהתקשר לאדמיניסטראציה של „הבימה״ בתל־אביב ונשאר בתפקידו זה כל הימים.

ב־1938 נשא לאשה את סוניה שפנרפליג וחי לו בצנעה אהוב ומכובד על כל יודעיו. אולם המחלה לא הירפתה ממנו וביום א׳ בניסן תשי״ד (1954.4.44) הכריעה אותו בגיל 57.

לזכרו הוקדשו מספר סטיפנדיות למצטיינים בבית־הספר החקלאי שבמגדיאל.

ס. ב.

זליג זוהר (גליקליך)

נולד ב־1906 ברובנה לאביו שמעון ולמד תחילה ב„חדר״, אחר כך בבית־הספר הממלכתי ליהודים ולסוף סיים את בית־הספר העירוני בן ארבע מחלקות. השתלם בהנהלת חשבונות אצל המורה ש. מרשלקוביץ ושירת כחשבונאי בבית־החרושת ללבנים וילנר ומיליאַטינסקי.

בן חמש־עשרה היה כשנכנס ל„השומר הצעיר״, ממנו עבר אל הנוער הרביזיוניסטי־

הגרוסמאניסטי ונמצא בין מייסדי קיבוץ ההכשרה של תנועת המדינה. עלה ארצה בשנות העשרים. משחלה נשלח לחוץ לארץ לריפוי וחזר עם אשתו וויטיה ב־1933. מאז היה קשור במאפיות של תל־אביב כמנהל חשבונות שלהן והתחבב על כל אלה שעמד אתם במגע. עמד בשורות ההגנה והיה פעיל בה.

איש רעים וטוב־לב היה וסייע בידי רבים בקליטתם בארץ. בהתקפת לב בתל־אביב מת בגיל 50, ביום 19 באפריל 1956. אברהם רייז

סוחרי העיר

בין הדמויות והטיפוסים של השכבות השונות שנתברכה בהם רובנה בלטו במיוחד אנשי המסחר ומביניהם — הסוחרים הרבים בענף הטכסטיל. על כמה מהם דובר לעיל במידה שהיה להם מגע עם פעולות ומעשים ציבוריים. אולם חיו ברובנה ותפסו מקום נכבד בחיי העיר וסחרה רבים רבים אחרים שסייעו להרמת קרנה של העיר בעסקיהם, בתרומותיהם ובתכונותיהם; ואם מן הנמנע הוא לציין את כולם כאן, נזכיר לפחות אחדים מהם.

ר׳ אהרון פרטשוק

מנכבדי העיר, תלמיד חכם, בעל נכסים ועסק מנופאקטורה סיטוני משך עשרות שנים. לפני מלחמת־העולם הראשונה, היה זמן־מה שותף לבנק הפרטי איזנלנדר ופרטשוק. במרכזי המסחר ברוסיה ובפולין החשיבוהו ורחשו לו אימון רב.

בן ששים וחמש היה ר׳ אהרון כאשר קם ועלה לארץ־ישראל עם אשתו פייגלה והשאיר את עסקיו לבניו. הוא איוה לו למושב את תל־אביב בה השקיע את כספו בקרקעות ונכסים. בשנת 1939, לרגל מות בנם באורח פתאומי, נסעו ר׳ אהרון ואשתו לפולין, ובטרם יספיקו לפנות כה וכה פרצה מלחמת העולם השניה והם לא יכלו לחזור ארצה. בשואה שהשיגה את בית־ישראל ניספו גם ר׳ אהרון וביתו.

גצי ווגמייסטר

מן הסוחרים הידועים, בעל חנות יפה לבדים ולפרוות. אדם פיקח, חרוץ ובעל יוזמה. בזמנו שימש יועץ לאישור קרדיטים מטעם הבנק הממלכתי הרוסי. זכה לכבוד בחוגים שונים. בימי מלחמת העולם הראשונה נדד עם ביתו לפנים רוסיה ואחר כך חזר לעירו. לקח חלק במגביות הלאומיות והיה חבר בוועד קרן היסוד.

שמשון בראקר

בן העיירה רוז׳ישטשא, בא לרובנה ב־1901, פתח בית־מסחר סיטוני למנופאקטורה ועלה מהר במסחרו. יחסו ללקוחותיו והאמון אליו מצד בעלי בתי־החרושת עשו את בית־מסחרו לאחד מהגדולים בעיר.

לא רק סוחר מכובד היה בראקר, אלא גם אדם יקר־נפש, בר אוריין ובעל מעשים טובים. נודע בנדבנותו ועזרתו לפליטים שעברו דרך העיר. בשנים 1919/20, כשהוקם ברובנה המוסד הפולני־רוסי „יור״ (משרד ראשי לריאמיגרציה), נקבעה שם תחנת־מעבר וקאראנ־טינה בבניני הקסרקטין. ועד הפליטים היהודי עמד אז בקשר הדוק עם „יור״ ובראקר היה הרוח החיה בוועד זה. בביתו אוכסן בית העם הציוני וכן בנק הציונים.

היקנה לבניו ובנותיו תורה ודעת. בתו שבע ובנו פנחס עלו ארצה. בנו זוסיה, שהיה מן העסקנים הברוכים, נספה ברובנה בתש״ב.

שמשון נפטר בגיל 62 ברובנה, בכ״ח ניסן תש״א. א. א.

מרדכי־אליהו לרנר

מסוחרי ענף הנעליים, איש תבונה, בעל מרץ וסוחר כשרוני. בית־מסחרו היה מפורסם. מתוך נטיה לציונות חינך את בניו ברוח הלאום. בנו אליעזר, חניך „תרבות" ותנועת „השומר הצעיר", היה מראשי אגודת הספורט „חשמונאי" ופעיל בקרב הנוער. עלה לפנין ארצה, ובנו נחום הגיע לארץ אחרי המלחמה, ואילו הוא ומשפחתו לא זכו לעלות ואבדו בשואת רובנה.

דוד פישר

אדם מתון, עממי, בעל אופי וישר בהליכותיו ומקיים יחסים יפים עם לקוחותיו הרבים. בן העיירה אוליקה— רכש לו ברובנה נסיון בענף המנופאקטורה ומשנת 1912 עמד ברשות עצמו. בימי השלטון הפולני היה מנכבדי העיר וסוחריה הגדולים ויצא לו שם טוב.

פישר נבחר לכמה מוסדות כלכליים ובעיקר הקדיש מכוחו להנהלת בנק הסוחרים. בשנות העשרים תיכנן יחד עם אוסקר כהן מלודז לפתח תעשיה טכסטילית בארץ־ישראל ושניהם עשו צעדים ראשונים בכיוון זה, אך נתקלו במשבר ששרר בארץ והענין נשתהה. רק בנו משה, מחניכי הגימנסיה „תרבות" שהגלה לפנים רוסיה, הגיע ארצה. הוא ואשתו היה נספו בזדולבונובו בשואה הנאצית.

לייבוש פינקלשטין

נולד ברובנה. כשנדד האב יצחק עם משפחתו ב־1905 לאמריקה נשארו לייבוש ואחיו בן־ציון ברובנה — לא קסמו להם החיים מעבר לאוקינוס. לייבוש פתח לו חנות של סידקית ואחר זמן קצר — של נעליים. איש חביב ומעורב עם הבריות, היה נענה ותומך בכל מוסדות החסד והצדקה שבעיר. ציוני בהכרתו, נמנה עם התורמים לקרנות הלאומיות וחינך את שני בניו בגימנסיה העברית „תרבות". בנו אברהם עלה ארצה ב־1937.

בשואה שירדה על יהודי רובנה נספו לייבוש ואשתו הינדה לבית גרובמן בשנת תש"ב.

מבין הסוחרים בענפי המסחר השונים בדור האחרון ייזכרו:

אחים קוקל, בעלי בית־מסחר לגלנטריה שנתקיים בעיר מהמאה שחלפה, אנשים מכובדים שנענו לתביעות ציבוריות ולאומיות: משה איזק, בעל חנות לברזל שנמנה עם הסוחרים החשובים בעיר; לייב טוב, עסק בענף הברזל והיה ידוע כסוחר אחראי ונותן יד למפעלי ציבור; בן ציון קימברג, בעל חנות כלי בית; מרקל מלמד, בעל חנות מנופקטורה; אחים שמוק, סוחרים גדולים למנופאק־טורה; אחים רובינסקי, בעלי מכולת סיטונאים; מלכה הורנשטיין, בעלת מכולת סיטונאית. סנדברג, בית־מסחר סיטוני לרפואות; גלפרין, בי"מ למכשירי־כתיבה; שמאי ביבר — בי"מ לספרים, משה מרדכי ליטבק, סוחר יערות; ר' ברוך זילברפרב, בעל מחסן עצים; יצחק גילרמן ואחיו — סוחרי תבואות; האחים הרמן, יוסף גימברג, אליהו פרלצוייג, ברוינ־שטיין, רייזר, לייביש ברנשטיין — סיטונאי ברזל; סודוביצקי, נח גם, האחים י. וי. הלפרין, אהרן זלצמן, אחים זלצמן, דוד מרגוליס, זלמן מרגוליס, אחים לרנר, ריידר, בייניש גרינ־שפון, משה הרמן, לייב הוכברג, מרדכי שקליאר, יוסף זלצמן ומאות אחרים.

אברהם רייז

השואה

לא רב הוא החומר על חורבן הקהילות בידי הנאצים בשנים 1940—1944, ואף חומר מעט זה לא כונס כולו ולא רוכז באכסניות ראויות, למען ישמש מקור, עדות וזכרון לדורות. משום כך ראויים להערכה מיוחדת הדברים השונים המתפרסמים בשטח זה ובפרט העובדות והעדויות הנמסרות מפי עדי־ראיה ששרדו לאחר החורבן הגדול בבית ישראל. תיאורי הימים והמאורעות נרשמים ברובם בידי אנשים שעברו את כל הזוועות המחרידות של תקופת האימים והדכאון, ואין להקפיד אתם בפרטים שלא תמיד הם מכוונים. אנו מחזיקים להם טובה על דבריהם הכנים והתרשמויותיהם הבלתי אמצעיות תחת שלטון הרוצחים.

על קהילות ישראל שנשמדו נמנתה גם קהילת רובנה המפוארה שסימלה את ווהלין כולה בדור האחרון שלפני החורבן. מפי הניצולים הספורים, שראו בעיניהם או קיבלו מאחרים במקום, נלקטו פרורי עובדות, שבהצטרפותם יחד נותנים לנו תמונה בהירה למדי מכל מה שקרה ועבר על יהודי רובנה מאז ראשית מלחמת העולם השניה ועד לפרפוריהם האחרונים עם חיסול הגיטו.

רצה הגורל שינָתר לפליטה לפחות קומץ מיהודי רובנה — נוסף על אלה שנדדו מזמן לתפוצות שונות או עלו לארץ־ישראל — המורכב מאנשים שהוגלו על ידי הצבא האדום או גויסו על ידו בימי כיבושם האחרון ומעטים שברחו ליערות והתקשרו לקבוצות פרטיזאַניות, או הצליחו להסתתר אצל לא יהודים. מפיהם שאבנו את הרשימות המובאות להלן.

ההיסטוריון ד״ר רינגלבלום דן ברשימותיו משנת 1940 בנושא התודעה ההיסטורית שהלכה ונתגברה בגיטאות. היהודים בגיטו היו נוהגים לשלב, דרך אגב, בשיחותיהם היומיומיות, הערות ורמזים על מאורעות היסטוריים ולהסיק מהם מסקנות וגזירות שוות. לדבריו, „הרי הגירוש שבימינו הוא אחד האיומים שבדברי הימים, כי בעבר היה תמיד איזה מקום מקלט... אחד הרמניסצנציות ההיסטוריות — מכת המלשינים...

„זוהי תסבוכת טראגית. ליהודים ניתנה זכות לחיות רק כשהם עובדים לטובת הצבא הגרמני; כה היה בוילנה, ברובנה ובעשרות ערים אחרות, שם נערכו רציחות המוניות באוכלוסיה היהודית. נשארו בחיים רק אלה שעבדו במישרים ובעקיפים למען הגרמנים (בסופו של דבר גם אלה נלקחו ברובנה אל הבורות לחיסול, או הובלו למקום בלתי ידוע). לא היתה עוד טראגדיה כזאת בהיסטוריה. עם השונא את הגרמנים בכל רמ״ח איבריו, יכול לפדות עצמו מן הרצח רק במחיר מתן עזרה לרוצח למען נצחונו — למען נצחון זה, שפירושו השמדת יהודים (אותו עצמו) מעל פני אירופה״.

לצער האומה, לבשתנו ולחרפתנו נמצאו חלשים ובוגדים, אמנם מעטים בלבד, שנתנו יד לרוצחים ושירתו אותם, אך כמעט כולם אבדו בסוף שירותם — לא נזכר להם „חסדם״ ונשכחה עזרתם. לעומתם — מעטים היו גם הגבורים שידעו להזדקר

מתוך המחנק האופף אותם ולהתרומם לגובה רב וגדולתם ומותם שימשו קרן־אור באפלה המיאשת שהשתררה. הרבה מעשיות תסופרנה על הופעות חיוביות ושליליות בחיי הגיטו ברובנה, על ההליכה אל ה„פרטיזאַנקה" ועוד, שלא ניתן להם פירסום ברשימות דלהלן אם משום אי בהירותן ואם משום אי־ודאות באמיתיותן המוחלטת. גם ערכן של כל אלה לא קטן הוא, אולם כאן ניתן מקום רק לחומר שבהימנותו אין לפקפק.

משלטון הפולנים לשלטון הסובייטים

עוד הרוח האנטישמית שלטת בפולין ומתפשטת באזורי הספר ויהודי רובנה נתונים ללחץ גורמים כלכליים, חברתיים ולאומייב הפוגע בהם בחיי יום יום, והנה עשתה לה כנפים הידיעה המדהימה של פלישת הכוחות הגרמנים לפולין. כשנודע הדבר ברובנה, באחד בספטמבר 1939, החלו עובדי הרכבת ופקידי המוסדות הממשלתיים ובניני הצבא בעיר בהאפלה בלילות. עם זאת ערכו נציגי השלטונות אסיפות פומביות תחת כיפת השמים וניסו להרגיע את הרוחות אגב הכחשת השמועות על פלישת צבא גרמני לערי הגבול, ואף התפארו שיש בכוחה של פולין האדירה להדוף את הגרמני־הנאצי ולמחצו.

שמעו אנשים תמימים את הדברים ורצו אפילו להאמין במקצתם, אולם זרם הפליטים שהגיע לרובנה, וסיפוריהם על הרס ערים וישובים בהפצצות הנאצים והתקדמותם בתוך המדינה כשהם כובשים חבל אחר חבל כמעט ללא התנגדות הפולנים העוזבים את המערכה, — פיזר את הספיקות. רובנה נתמלאה בבת אחת המוני פליטים מלודז, וארשה, לובלין ועוד. הצפיפות גדלה והלכה מיום ליום, לא כולם הצליחו למצוא קורת־גג לראשם, הורגש מחסור במזונות, כי החנויות התרוקנו מיד ואספקה סדירה לא באה. תחנות־הראדיו הגדולות שבמרכזים נהרסו כבר או נכבשו על ידי הגרמנים, לא נשארו אלא תחנות קטנות ששידרו ידיעות מקוטעות, וקשה היה לדעת את המצב לאמיתו. רבה היתה הבהלה והעיר קיבלה מראה של עיר נצורה. ואיש לא ידע מה תלד השעה הקרובה...

תוהו ובוהו זה נמשך כשבועיים ימים, עד 14 בספטמבר, שבו הופיעה לראשונה טייסת גרמנית בשמי רובנה והפציצה ללא אבחנה כמה מחלקי העיר. בהפצצה קטלנית זו נהרסו הרבה בתי יהודים שקברו תחתם עשרות אנשים. אימה אחזה את היהודים ומנוסת־בהלה החלה מן העיר. הכל מיהרו להציל את הנפש ומשהו מהרכוש. מבוגרים התנהלו אחוזי פחד ואחריהם נגררו הילדים. היו שהצליחו להשיג במחיר מופרז עגלות רתומות לסוסים או כלי־רכב אחרים ופנו לעבר קוריץ ללא כל מטרה מסוימת, פרט להתרחקות ככל־האפשר מההפצצות הגרמניות הנמטרות על העיר, אפילו לא היה כל בטחון כי המפציצים לא ישיגו את הבורחים בדרכים ובמקומם החדש.

שלושה ימים לאחר מכן, ב־17 לספטמבר, נראו חילות הצבא האדום מתקדמים מצד גבול פולין־רוסיה בסביבת הושצ'ה—קוריץ לעבר הטריטוריה הפולנית בסיסמה של הושטת עזרה, אם גם לא ברור היה למי בעצם הם מתכוננים לעזור. משנכנס הצבא האדום לרובנה, מיהר חלק מהאוכלוסים לקדם פניו בברכה. ברגע כמימרה שינה הצבא הרוסי את נימוקי כניסתו: באנו לשחרר את הפועלים המשועבדים

מהקאפיטאליסטים, מבעלי־האחוזות ושאר המנצלים; ועד כה ועד כה החלו לאסור כל נושא מדים: חיילים, שוטרים, פקידים, סטודנטים ואחרים שנראו חשודים בעיניהם, ולהעביר את כולם לפנים רוסיה. העסקים שנסגרו נאלצו על פי השלטון להיפתח. היהודים בעלי העסקים הלכו ומכרו את מלאי סחורותיהם ונאנחו, שכן ידעו כי לא יוכלו לרכוש שוב סחורה בכסף הפדיון. כמטבע עובר לסוחר שימשו הזהוב הפולני והרובל הרוסי שניהם כאחד. התורים הארוכים שהתהוו ליד כל חנות רוקנו אותה חיש. הקונים היו בעיקר חיילי הצבא הכובש וגם תושבים להוטים אחרי סחורות מחשש פן תאזלנה מן השוק. ואכן, מאחר שסחורה חדשה לא הגיעה, נתרוקנה רובנה בבת אחת מכל המלאי שהיה לה והחנויות נסגרו.

הרוסים מיהרו לשחרר את כל האסירים, ביחוד את האסירים הפוליטיים שנאסרו על־ידי הפולנים בעוון השתייכותם או אהדתם לקומוניזם. אלה האחרונים קיבלו מיד משרות ממשלתיות וציבוריות. אך לא ארכו הימים ורובם הגדול נאסר מחדש וגורש יחד עם משפחותיהם. כן נאסרו בימים ההם ציונים, בונדאים ועסקני מפלגות אחרות, שאף הם הוגלו. כל המגורשים האלה הוכנסו כצאן לקרונות־משא, ומבלי שיובטח להם מזון לדרך, נשלחו תחת משמר חיילים מזוינים לפנים רוסיה. פרשת המאסרים האלה דיכאה את רוח האוכלוסיה, כי איש לא היה בטוח מפני המאסר והגירוש. מכל הסוחרים לשעבר נשללה זכות ישיבה ברובנה, והם שולחו מהעיר כשתעודותיהם חתומות בחותמת מיוחדת — אות קין... האוכלוסיה שנותרה נאלצה לחפש עבודה אצל השלטונות, כי נותן העבודה הפרטי חדל מלהתקיים. אותו זמן ניגשו הרוסים לסלול כביש מקיוב ללבוב ואלפי פועלים הועסקו בעבודה זו. הלכו רבים מיהודי העיר לעבוד בכביש זה בכל מיני עבודות.

תנאי העבודה בכביש היו קשים למדי: השכר נקבע על ידי המוסד המעביד שלא בהתאם למחירי המזונות ותנאי המחיה במקום. לעזוב את העבודה מן הנמנע היה, ועם שינוי מקום העבודה נשלחו העובדים למקום החדש מבלי שישאלו את פיהם ואף נגד רצונם. אסור היה לאחר לעבודה ובעד כל הפרה של תקנון העבודה היו אוסרים מיד. מעשה ביהודי מתושבי הוֹוליאַ, סופר סת״ם (בנו של לייב, שעסק במסחר שמרים ונהפך אצל הרוסים לשומר) שמילא את תפקידו תמיד באמונה. והנה הלך בערב יום־הכיפורים לתפילת „כל נדרי" ואיחר ברבע שעה למשרתו. על חטאו זה הוא נאסר והועמד למשפט. שני בחורים, שלא ראה אותם מעולם, העידו נגדו שהוא קונטר־ריבולוציונר ופעל נגד המשטר הרוסי — והוא נידון לעשר שנות מאסר. הרבה משפטים דומים נערכו אז ברובנה, ועל פי עדי שקר היו מאשימים ודנים לחובה אנשים, בעיקר יהודים, או משלחים לארץ־גזירה.

יום אחד יצאה הפקודה שכל תושבי הטריטוריה הרוסית חייבים בתעודות זהות רוסיות ואזרחות רוסית. קשה היה ליהודים להכריע בלבם לקבל את האזרחות הסובייטית. היו שסברו, שעם גמר המלחמה ומפלת הגרמנים יקום משטר חדש באוקראינה ואז יאלצו המתאזרחים, כלומר בעלי התעודות הרוסיות, לעבור לרוסיה לעולם, ועל כן בחרו לפי שעה בשב ואל תעשה. הרוסים החלו אוסרים את המתחמקים מלקבל נתינות רוסית ולשלח אותם בקרונות־משא מלאים עד אפס מקום לסיביר הרחוקה.

הרוסים מצאו ברובנה כמה משפחות פולניות מתגוללות ברחוב. שאלו לסיבת הדבר וקיבלו תשובה שיהודים גירשום מדירותיהם בגלל אי־תשלום שכר דירה

(לאמיתו של דבר עזבו משפחות אלו את דירותיהם כדי להימלט מהעיר, אך חזרו או נתעכבו ובינתיים נתפסו הדירות שנעזבו מבעליהן). הדברים נתקבלו על דעת השלטונות שהאמינו לפולנים דוקא, וכתוצאה מכך גגרמו צרות וקנסות ליהודים שהפולנים הצביעו עליהם.

עם הקמת השלטון הסובייטי בעיר, נסגרו כל בתי־הספר העברים ובתוכם הגימנסיה „תרבות" וכשלושת אלפים ילד נשארו ללא חינוך עברי. היה פחד להזכיר מלה עברית, שכן ראו בזה קונטר־ריבולוציה. בחלק מבתי־הספר החלו מלמדים באידיש ברוח היֶאבסאֶקציה. כל הבנינים הגדולים הולאמו לצרכי השלטונות והצבא, ובעליהם הושלכו החוצה או גורשו מהעיר. מי שנותר לו משהו מרכושו, השתדל להסתירו מעין רואים, אפילו מעין קרוב וידיד. הכל לבשו בגדים ישנים בכוונה להיראות כ„יורדים" ולהבליט את המחסור...

סוחרים יהודים, שבדרך נס לא נאסרו, השתדלו להסתדר איך־שהוא ומהם נתקבלו כשומרים, וזה לא משום שכלתה אצלם הפרוטה מן הכיס ולא היה להם במה להתפרנס, אלא מחשש פן תתעורר ביחס אליהם השאלה, ממה ירק זה חי? הרבנים שהתהלכו בהרגשת אשמה בלתי ידועה להם עצמם, נעשו שוחטי עופות כדי להיחשב על מעמד העובדים ואגב ירויחו קצת למחיה... בתי־כנסת ובתי־מדרשות עמדו ריקים כמעט אפילו בשבתות ובחגים, כי חלק מהקהל גורש, חלק נשלח לעבודות ויתרם לא ידעו כיצד לנהוג, אם לבקר בבית־הכנסת או לא. הנוער, יותר משהתביש פחד לסור לבית־הכנסת שלא להבאיש חלילה את ריחו ב„קומסומול־קלוב". כמה מחשובי העיר ופני הקהל שנשארו בעיר נשברה רוחם, והם חדלו לטפל בעסקי הקהל, וכך הוזנחו מוסדות החסד והצדקה.

החורף של 40—1939 היה קשה, ירד שלג רב, ומאחר שלא ניקו את הרחובות, נערם השלג בערימות. החנויות עמדו נעולות וחלונות־הראוה שלהן מכוסים בלוחות־עץ. רק מספר קטן של חנויות ממשלתיות עם מעט סחורה נשארו עוד פתוחות, ולפניהן עמדו תמיד אנשים בתוך ארוך. המחסור נתן אותותיו בקרב התושבים בכלל ובקרב היהודים בפרט.

מזעזע המעשה באשת ווגמייסטר שהגיעה ממקום־גירושה אחרי מות בעלה: בראותה את הנעשה בביתה ובעירה — שפכה נפט על בגדיה ושרפה את עצמה חיים. מקרה אחר קרה למשפחת שץ. גיטל שץ ושני בניה בעלי טחנת־קמח נאסרו והובלו לרכבת לשילוח לארץ גזירה. כשהוכנסו לקרון־משא, עבר זעזוע על האם והיא יצאה מדעתה מרוב צער. טראגדיות מחרידות דומות היו לעשרות עד שחדלו לעשות רושם על הנשארים, שחייהם נמאסו עליהם מפחד, מעמידה בתור, מריצה אחרי עבודה ושאר התלאות שניתכו על ראשם. כך נמשך הדבר עד 22 ביולי 1941, בו פרצה המלחמה בין צבאות היטלר לבין הצבא האדום.

ביום פרוץ המלחמה פורסמו הודעות על גיוס־חובה של כל בני הנוער שברובנה, ולמחרתו היו כל מרכזי הגיוס מלאים נוער שבא להתיצב לפי הצו. כולם נמצאו ראויים לשירות, קיבלו מדים ורובים ונשלחו ליחידותיהם. והלב ניבא קשות. הצבא לא יכול להסתיר שהוא עומד לעזוב את העיר, ואכן באותם הימים החלה יציאתו מרובנה. ב־25 ליולי ב־10 בבוקר הופיעו אוירונים גרמנים שהחלו להפציץ את העיר. הבתים שנפגעו בערו באין מכבה, ואנשים שנהרגו, נפצעו או כוסו תחת עי מפולת — נשארו מוטלים כל היום באין מאסף. מאות נפגעים הובאו עד הערב

לבתי־החולים שמלאו עד אפס מקום. ברחובות ובדרכים התגוללו גופות הרוגים ופצועים והעיר היתה אחוזה להבות. כך נמשך המצב גם למחרתו, עד שהכוחות הסובייטיים יצאו את העיר וזו נכבשה לגרמנים.

ישעיהו שינדלקרויט

פליטים ונודדים — 1940—1939

בראשית ספטמבר 1939 נכנסו צבאות הגרמנים ללובלין, שניזוקה לפני־כן בהפצצותיהם, השתהו בעיר כשבוע ימים ופתאום עזבוה. אחריהם הופיע הצבא האדום, אך גם הוא לא האריך ימים בעיר וביום התשיעי לכניסתו נסוג תחת לחץ הגרמנים. לפני נסיגתם הכריזו הרוסים שכל הרוצה לעזוב את לובלין רשאי לצאת בעקבות הצבא האדום. היהודים לא ידעו מהו הרע במיעוטו שבו יבחרו, אבל נמצאו ביניהם רבים שהרגישו בחוש כי רעה גדולה מתרגשת ובאה עליהם (לפי השמועות על התלאות שהשיגו את היהודים במקומות שנכבשו לגרמנים), והם בחרו לעזוב את רכושם ועירם בטרם תיפול זו שוב בידי הגרמנים. בין היוצאים בעקבות הרוסים היתה גם משפחתי שמנתה עשו' נפשות. יצאנו בחפזון במשאיות גדולות עד שהגענו לרובנה. מאז נעשינו נודדים־עקורים.

ברובנה שררה מבוכה. סימני הרס ההפצצות נראו פה ושם, וצבא רוסי מילא את העיר. היהודים התהלכו מבוהלים, רובם ככולם מחוסרי פרנסה וסיכויים. פליטים רבים, ביחוד יהודים מלודז׳, ואַרשה וערים אחרות נמצאו בעיר ופליטים לאלפים המשיכו לזרום מצדדים שונים לעיר המלאה וגדושה בלאו הכי. באי־כוח הקהילה וועד הפליטים באו לפגשנו ומאין דירות פנויות הכניסונו לבנינים ציבוריים. עלה בגורלנו למצוא מחסה בבית־כנסת סמוך לתחנת־הרכבת. לאותו בנין הוכנסו כמה מאות נפש מפליטי לובלין בצפיפות ובמחנק, ואנשים התגוללו על ספסלים, על הרצפה ובפרוזדור. צרור כספנו היה כסף פולני שחדל להיות עובר לסוחר וכמעט אבד לו ערכו. כשהחלפנוהו בכסף רוסי, קיבלנו מעט תמורתו. הורגש מחסור במזונות, ואלה שהיו בנמצא התיקרו מאד. רוב הפליטים נמצאו במצב קשה, סבלו מחסור ונזקקו לעזרה וסעד, אך לא היה מוסד שיושיט את העזרה. הדכאון והיאוש אכלו אותנו, כי לא ידענו מה צפוי לנו תחת שלטון זה שלא הכרנוהו עד אז. ואם המצב של יהודי רובנה היה רע, שבעתיים קשה היה לפליטים הרבים שהתגוללו בתוכה.

גם עבודה לא נמצאה לכל דורשיה. והנה פורסמה מודעה מטעם השלטונות הסובייטיים בדבר סידור אנשים בעבודה מחוץ לעיר. אותו יום עמד אבי בתור לקבלת לחם ואזנו קלטה שיחת אוקראינים על יהודים ונקמה בהם. הדברים נחרתו בלבו, והוא החליט לנטוש את רובנה. למחרת היום נרשם אבי לעבודה בפנים רוסיה וקיבל כרטיס ליציאה לדונבאַס, וכמוהו עשו גם פליטים אחרים. בינתיים נמשך זרם הפליטים לרובנה והקשיים בקליטתם גברו והלכו. שמועה שנפוצה, כי הגרמנים בלובלין מרשים לפליטים לבוא העירה לקבל את חפציהם ורכושם עוררה אחדים לנסוע לשם, אולם הגרמנים לא נתנו להם עוד לצאת מן העיר.

הגיע יום היציאה ל„דונבאַס", נובמבר 1939. קשה היה לאבי להיפרד מבני

משפחתו, אך לא היתה ברירה. אחר כך נתברר שמרצון או לא מרצון — הכל מוכרחים לצאת לעבודה. משנאלצנו למצוא טרף לפינו לאחר נסיעתו של אבי, התחלנו, בדומה לרבים אחרים, בהעברת סחורות קלות מרובנה ללבוב וחוזר חלילה. חיילי הצבא האדום היו קונים הכל ואנו הרווחנו לקיומנו במסחר זעיר זה של „חטוף ואכול".

משנסוג הצבא האדום, נתבעו יהודי העיר לעבור לרוסיה, ורבים קיבלו עליהם את הגזירה שבזכותה נשארו בחיים.

צפורה קינדלר (קאלב)

יחס האוכלוסיה הלא־יהודית ליהודים

האוכלוסיה הלא־יהודית שברובנה ובסביבתה היתה מורכבת בעיקר מאוקראינים, ובעשרות השנים האחרונות לפני השואה גם מפולנים שנאחזו בחבל הווהליני. תושבים אלה שלחו ידם במסחר, בתעשיית בשר ובמלאכות, ולא מעטים מהם חדרו למוסדות ממשלתיים וציבוריים כנושאי משרות. הללו היו בעלי הכרה לאומית־אוקראינית ובלבם פעם חזון תקומת אוקראינה עצמאית.

עוד בטרם יפלשו הגרמנים לאוקראינה, נזדרזו בני־בריתו של היטלר מבין האוקראינים — סטאֶפן באַנדורה ומאלינקוב, לאומנים הרפתקנים שקשרו קשר עם כמה מראשי האוקראינים לשעבר, בהבטיחם להם להקים „אוקראינה חופשית" תוך ניתוק אוקראינה וחבלי ווהלין וגאליציה המזרחית — וריכזו חבורות ביערות ובכפרים למלחמה בפולנים, היהודים והסובייטים באפוטרופסותו של „הרייך השלישי". אין פלא איפוא שהאוקראינים ציפו בכליון עיניים לכניסת הגרמנים „המשחררים" לאוקראינה. כה בטוחים היו בענינם, שהתחילו מבעוד מועד לחלק ביניהם את התפקידים והמשרות הממשלתיות לעתיד לבוא. בזה מתבארת גם העובדה, שלמחרת יום כיבוש רובנה על־ידי הגרמנים נבחרו הועד לניהול עניני העיר וגם אנשי המיליציה מבין האוקראינים בלבד, לפי שהכל היה אצלם מוכן מראש... ואם־כי הבטחות באַנדורה לא נתקיימו והשלטון המקומי נשאר בידי הגרמנים, ניתן להם תמורת זה פיצוי בביצוע החרמות, או בלשון פשוטה וברורה יותר — שוד וגזל ליגאלי, אצל האוכלוסיה, ורישום בני הנוער לשם העברתם לגרמניה למחנות־עבודה וכו'. האוקראינים מצאו סיפוק בכך, שהפעם יכלו להתנקם ביהודים כאוות נפשם, לשלול שלל ולבוז בז באין מורא ופחד לעונש כלשהו, כשאף קיומם הפיסי של היהודים מופקד בידיהם לשבט או לחסד...

„זכות" זו שנפלה להם מגבוה ניצלו האוקראינים ככל שיכלו. כל הזמנה מפי מושל האזור — אם בשביל השלטונות הצבאיים ואם בשביל השלטונות המקומיים — נמסרה ליהודים באמצעות המיליציה האוקראינית, וזו היתה מוציאה לפועל את הפקודה בתוספת משלה. כשכר־טרחה או דמי־תיווך, לקחו להם אנשי המיליציה מכל הבא ביד, לאחר שהגדילו והכפילו את כמות החפצים והדברים שנדרשו להמציא.

ולא רק הסרדיוטים, אנשי הביניים והסרסורים למיניהם נהגו כך — גם אזרחים פשוטים, בראותם שהיהודים נמצאים בשפל המדרגה ונתונים תוך אימה ופחד

למשיסה ולביזה, שלחו ידם ברכושם. ביחוד הצטיינו הם בימי ה„אֶקציה" הראשונה ואחרי חיסול הגיטו ברובנה.

„אֶקצית" הדמים הראשונה, 6 לנובמבר 1941. מיד לאחר שהיהודים רוכזו בגן מושצ׳יצקי, שמשם הובלו לטבח, פשטו האוקראינים כארבה על־פני משכנות היהודים ושדדו ובזזו כל דבר ערך. היו גם כאלה שלא הסתפקו בכל מה שיכלו לשאת בידיהם, כי אם באו בעגלות רתומות לסוסים, והטעינו רהיטים, מכשירים וכלי־בית שונים — כל מה שניתן לקחת. יד האוכלוסיה האוקראינית כולה, כעניים כעשירים, כבעלי־השכלה כפשוטי עם, היתה במעל הזה. היו מקרים, ולא־מעטים, שהיהודים הצליחו להסתתר במרתפים, בעליות־גג, בחורים ובסדקים, אבל האוקראינים גילו לגרמנים את מקום מחבואם, כדי שיוכלו לכלותם ולהאבידם מן הארץ, מה גם שבעד שירות כזה קיבלו שכר...

גם יחס האוכלוסיה הרוסית ברובנה ליהודים לא הצטיין ביותר לטובה, אם־כי הם עצמם השתייכו ברובם ל„לבנים", כלומר נימנו עם כת קציני־הצבא והפקידים מימי הצאר ששירתו אחרי המהפכה בצבאות ווראַנגל, קולצ׳אַק ודניקין, ולאחר תבוסתם של אלה נמלטו לפולין. אמנם, הם לא תפסו עתה מקום בשלטון החדש, אולם כבני הגזע ה„אַרי" השתמשו בשעת הכושר ולקחו אף הם חלקם בשוד ובשלל.

לעומת זאת, הפולנים המועטים שנשארו והשפעתם על חיי העיר היתה בלתי ניכרת, התנהגותם כלפי התושבים היהודים היתה פחות או יותר הוגנת, כי גם הם נרדפו. ויזכר לטוב הכומר ס י ר ק ב י ץ, שהשפיע על צאן־מרעיתו ברוח המוסר האנושי. בימי מצוקה ורדיפות הנאצים על היהודים, מצא כומר זה עוז בנפשו לתת ליהודים תעודות נוצריות, וכך יכלו רבים לחיות בערים אחרות, בהן לא הכירום כיהודים. ולא עוד, אלא שאת התעודות הללו, שבהן היו תלויים חיי היהודי, נתן הכומר ל כ ל מ ב ק ש ח י נ ם א י ן כ ס ף. כשנודע הדבר לגרמנים, גירשוהו מרובנה יחד עם קבוצת נוער פולני. מעשה מעין זה עשה גם פולני אחר — ש ו מ ס ק י, ששימש אצל הגרמנים בתפקיד נוטריון; בתוקף תפקידו עשה טובות ליהודים ונתן להם תעודות גרמניות, שהצילו את מחזיקיהן לזמן מסוים.

לא־מעט השפיעה על יחסם זה של הפולנים כלפי היהודים העובדה, שהאוקראינים ראו את הפולנים כ כ ו ב ש י ם ותופסי השלטון בעבר הקרוב, לאחר ששפכו משך עשרים שנה את ממשלתם על אדמת ווהלין ועשו בה כבתוך שלהם. עתה, משבאו הגרמנים והאוקראינים הרגישו את עצמם כשוררים, ולו רק במקצת, בביתם, השתמשו במצבם זה כדי לנקום בפולנים שנואי נפשם. נקמתם באה לידי גילוי בהגבלת זכויותיהם של הפולנים, במאסר נוער פולני, מתוך חשד שהוא עוסק בפעולות נגד השלטון החדש. וכך, מהיותם נתונים בתוך צרות ודאגות משלהם, לא היתה דעתם של הפולנים חפשית להתמסר לאנטישמיותם המהוללה.

אחר לגמרי היה היחס מצד הצ׳אֶכים אל היהודים. הצ׳אֶכים, שגרו בעיר ובכפרים הסמוכים, לא שיתפו פעולה עם הגרמנים ולא עם אחרים משונאי ישראל. אדרבה, ניתן לומר, כי בדרך כלל שיתפו הם את עצמם בצער שכניהם היהודים, שאתם עמדו שנים רבות בקשרי מסחר ואף בידידות. יתר־על־כן, על אף האיסור החמור, היו הצ׳אֶכים מבקרים אצל מכריהם היהודים ואף אצל יושבי הגיטו והשתדלו להושיט להם עזרה חמרית. הרבה צ׳אֶכים, בעלי בתי־חרושת בסביבת רובנה, השתדלו

לפני השלטונות הגרמניים שישלחו אליהם פועלים ופקידים יהודים, ומשהשיגו את מבוקשם — שילמו לעובדיהם היהודים שכר הוגן תוך יחס טוב, וגם תמכו בהם בצרכי־אוכל וכד׳. במיוחד יש לציין את פעולת הצ׳אֶכים להצלת ילדי יהודים באופנים שונים.

כותב הטורים האלה נפגש ב־1946 ברובנה עם ילדים שניצולו על־ידי הצ׳אֶכים בתקופת הכיבוש הנאצי. כדאי להזכיר את משפחת דאַנציגר: ראש המשפחה גורש ב־1941 על ידי הסובייטים לרוסיה והאם עם תינוק בן־שנה נשארו גלמודים ברובנה. כשפשטה השמועה שהגרמנים עומדים לחסל את יהודי העיר, פנתה האם לצ׳אֶכי אחד, מיטיבה ואיש חסדה, שהיה מבקר אצלה בגיטו, בבקשה שירחם על ילדה יחידה ויקחנו אליו. „אם נגזרה גזירה שאני אשמד, ישאר לפחות ילדי בחיים". הצ׳אֶכי, שהיו לו תשעה ילדים בביתו, לא נרתע ולקח אליו גם את הילד היהודי — להשלים את ה„מנין". על־פי נס ניצלה האשה דאנציגר ונשארה בחיים (התחפשה כנוצריה כל שנות הכיבוש), והנה אחרי השחרור הביא הצ׳אֶכי את הילד אל אמו בריא ושלם, חסון ויפה־מראה. ופרט נוסף: במשך השנתיים שהילד חי אצלו התרגל הצ׳אֶכי כל־כך אל הילד, שאחרי החזרתו לאמו היה בכל יום ראשון בשבוע בא למשפחת דאנציגר להשתעשע עם ה„נכד", כפי שקרא לו.

בדומה לזה קרה לשתי הילדות מבית ויסיצר, שהצ׳אֶכים הצפינו אותן עד בוא יום הפדות.

אינג׳ משה גילדנמן

השתלשלות המאורעות

א. 22 ביוני — 6 בנובמבר 1941

בבוקרו של ה־22 ביוני נפלו הקרבנות הראשונים ברובנה. התחיל שבוע אימים: ביום היו נופלות פצצות־תבערה שגרמו לשריפות גדולות, ובלילה, לאור האש המתלקחת, מצאו מפציצים גרמנים את דרכם אל העיר. הצבא האדום נסוג ובעקבותיו יצא חלק מהאוכלוסיה היהודית. לרוע המזל יצא רק חלק, כי רבים לא יכלו לברוח, ואחרים לא תפסו את גודל הסכנה. זקנים ובעלי בטחון אמרו, שאם נגזרה גזירה אך לשוא יברחו — אין מנוס מפני הגורל. אחרים טענו, כי אין הם רוצים למות בנכר, מוטב למות בבית, — והם נשארו. לא ידעו שאפילו משאלה זו לא תינתן להם...

כשכבשו הגרמנים את העיר, ב־29 ביוני, היתה כבר בידיהם תכנית מוכנה מראש לבעיה היהודית: הקמת גיטאות או מושבות־עבודה. במידה שלא יגורשו או לא יירצחו בידי האוקראינים, יועברו בני הישובים הקטנים אל מחנות גדולים יותר, מקום שם יהיו אנוסים לעבוד.

היהודים הועמדו מחוץ לחוק. איש לא נענש על הריגת יהודי ואין צריך לומר — על הכאת יהודי. היו מקרים רבים של חטיפת יהודים בחוצות ובמקומות־עבודה והחטופים שוב לא זכו לחזור למקום שמשם נלקחו. כך, למשל, נתפס המורה הידוע ורברג, שהריב על ריב לא לו: ראה יהודי נחטף בידי הגרמנים ותבע לשחררו. שיטה חביבה על הגרמנים היתה לקחת בני־תערובות — בלי להחזירם

כמובן. אחד מבני־התערובות היה העסקן העברי המובהק, המורה אליעזר בוסליק, מראשוני המורים בגימנסיה „תרבות".

בדרך כלל היתה עוד אז רובנה גן־עדן לעומת ערים אחרות, למשל אוסטראה; שם בוצעה מקץ ארבעה שבועות לכיבוש הגרמני ה„אַקציה" הראשונה, שבה נפלו כ־3000 יהודים. לאחר ארבעה שבועות נערכה שם „אַקציה" שניה, שהקיפה 2500 יהודים. יהודי רובנה היו כביכול בטוחים יותר. מפקד העיר היה אוסטרי, שהתיחס ב„הגינות" אל ראש המועצה היהודית („יודאֶנראַט") ד"ר ברגמן, והיה „מייעץ" לו לפני כל פעולה של השלטונות איך להינצל ממנה. והעצה היתה פשוטה מאד: כסף וזהב. אכן, הרבה כסף וזהב זרם בימים ההם מבתי היהודים לכיסי הגרמנים. איזה סכום דבק בידי האוסטרי ה„הגון" נשאר בגדר סוד כמובן.

בסוף יולי יצאה הגזירה: כל היהודים ברובנה חייבים לשאת על זרועם טלאי לבן עם מגן־דוד כחול, והם הועברו לחסות ה„גאֶסטאַפּוֹ". באוקטובר ניתנה הפקודה להקים את הגיטו. הגיטו הקיף את השטח משני עברי הרכבת: את עברו הימני של רחוב פּוֹניאַטוֹבסקי ואת הסמטאות שמשמאל — זלוטה, מידלובאַרנה ואחרות. ברחוב השלישי במאי וברחובות ראשיים אחרים לא היתה ליהודים דריסת רגל. בגיטו היתה צפיפות שאין לתארה. בחדר אחד התגוררו כמה משפחות יחד. היוקר היה כבד מנשוא, כי כל האספקה היתה תלויה במה שהאוקראינים מרחוב זלוטה ואחרים היו מוכנים להבריח.

מקום־מושבה של המועצה היהודית היה תחילה בבית הקהילה ברחוב קלאַשטורנה. משהוקם הגיטו הועבר משרדה לבנין בית־הספר העממי. הנגישות רבו והסבל גדל. לימים באה גזירה חדשה: את טלאי־הקלון, שצבעו הפך צהוב, יש לשאת על החזה ועל הגב לא של הבגד העליון בלבד, אלא גם של הכותונת...

אחד התפקידים העיקריים שהוטלו על המועצה היהודית היה להמציא לגרמנים פועלים יהודים, חמרים וחפצים שונים. מלבד זאת סודרה לשכת עבודה, שהקימה בתי־מלאכה בשביל הגרמנים, והיא היתה מוציאה „תעודות־עבודה" לעובדים, שהצילו את בעליהן מחטיפה וגירוש. ותיזכר לדראון התנהגותו של ראש הלשכה חיים רוזנר, שסחט כסף למכביר ממקבלי התעודות. כי להיחטף — משמע היה להישלח לרחוב ביאַלה, שמשם לא חזרו...

ב־5 לנובמבר הופיעו בחוצות הגיטו מודעות גדולות לאמור: כל מי שאין בידו תעודת־עבודה חייב להתיצב למחרת בבוקר במקום קבוע עם מטלטליו שיוכל לשאתם. כוונת הגזירה היתה — שילוח, אבדון...

כשמונה־עשר אלף איש מיהודי רובנה, זקן ונוער, איש ואשה — משפחות שלמות על טפן ורכושן, התיצבו לפי הפקודה בגן העיר על שם מושצ׳יצקי, ביניהם גם בעלי תעודות שלא רצו להיפרד ממשפחותיהם. כל היום עמדו האנשים מרעידים בצינת הרוח והשלג ולבסוף הובלו לחורשת הארנים הנאה שמחוץ לעיר והושמדו.

בין המרוכזים היו גם רבני העיר, הרב משה־לייזר רוטנברג והרב ה. מ. מה־יפית. יתכן והיתה אפשרות לשחרר את הרבנים, אך הם סירבו, בהשיבם: במקום הצאן שם הרועה... ושני הרבנים הלכו עם צאן מרעיתם אל העקדה. הרב מה־יפית דיבר לפני העדה מול הבורות וחיזק את לב האנשים בשעה האחרונה.

אין לתאר את החזות הקשה שנגולה במקום. הקברים — הבורות שעליהם

סיפרו מכבר בעיר — היו מוכנים. השומרים הרבים על נשקם הקפידו שאיש לא ימלט מהשטח המוקף. הנאצים שלפו את כלי זינם. קבוצות קבוצות נהדפו האנשים אל הבורות ונפלו לתוכם בכדורי היורים — חיים, פצועים או מתים...

נראה שהגרמנים בחרו להשמדת יהודי רובנה את יום חג המהפכה הרוסית, תוך רצון להדגיש את הקשר שבין המהפכה והיהודים. תאריך זה סמלי הוא לנו.

נח גריס

ב. בצפרני הנאצים

רובנה, בירת ווהלין ברפובליקה הפולנית, הפכה בתקופת הכיבוש הגרמני למרכז ומקום מושבו של הקומיסאַריאַט הממלכתי הגרמני לאוקראינה, שבראשו הועמד היינריך קוך. כל מעשי הזועה שהגרמנים והאוקראינים עשו ביהודי ווהלין פגעו גם ביהודי רובנה. ואף על פי כן נמשכו יהודי הסביבה מעיירותיהם לרובנה, תוך אמונה תמה שבה תפחתנה התלאות היומיומיות. ועדי היהודים, היודאֶנראַטים, מערי השדה באו בקשרים עם היודאֶנראַט של רובנה, שאלו לנוהג, למצבים, להלכי הרוח.

בתקופה הראשונה של שלטון הנאצים ברובנה — עד ל„אַקציה" הראשונה, נובמבר 1941 — רווחה הדעה, כי יש לרכז במקום אחד מספר גדול עד כמה שאפשר של יהודים ולהקים מעין „גיטו" מרכזי גדול, כפי שעשו בפולין, מתוך הנחה שבריכוז כזה ינתן ליהודים ליהנות משלטון עצמי. משום כך נמשכו רבים לרובנה. סיבה נוספת לאותה נהייה לרובנה היה גל הפוגרומים שעבר על פני שורה ארוכה של ישובים באוקראינה הכבושה על ידי הגרמנים. הכובשים לא מנעו את כניסת היהודים לרובנה.

כשאנו סוקרים היום את המאורעות לאחור, ברור שהגרמנים התכוונו במחשבה תחילה לרכז המונים יהודים לקראת אַקציה גדולה של השמדה, והריכוז היה בו כדי להקל מעל ביצוע ההשמדה.

בעצם אין קורות יהודי רובנה בימי הכיבוש הנאצי נבדלים בהרבה מקורותיהם של היהודים בערים אחרות של ווהלין. הנגישות, ההחרמות וגזל הרכוש, החטיפות והרצח בידי הגרמנים ומשרתיהם האוקראינים שהחלו למן היום הראשון של הכיבוש, נעשו חזון נפרץ. תחילה היו הגרמנים עושים שפטים ביהודים לאחר שהפשיטו מהם כל מה שניתן לפשוט, התעללו בגסות ובסאדיזם ללא גבול, ואחר עברו ממעשים „קטנים" אלה לרצח יחידים וקבוצות, עד שהגיעו לפעולה הגדולה של ה„אַקציה" הראשונה. הקרבנות הראשונים נפלו בשני ליולי, כשהמשטרה האוקראינית הוציאה חמישים נשים יהודיות מן התור ללחם, הובילה אותן לרחוב ביאלה ורצחה אותן שם.

במחצית השניה של יולי נתקיימה ה„חטיפה" הראשונה. משאיות הועמדו בנקודות־המעבר שדרכן היו היהודים חוזרים מהעבודות. חיילים גרמנים ושוטרים אוקראינים שעמדו ליד המשאיות עכבו את החוזרים עם הטלאי הצהוב על בגדם, הטעינום על המשאיות והסיעום לאי שם. ומיד היו חוזרים ומוסיפים לחטוף קרבנות

תמימים. לאחר מכן נודע שאף אלה הובלו לרחוב ביאלה והומתו שם. בחדשי יולי ואוגוסט 1941 נערכו שלוש „חטיפות" כאלו ומספר הנרצחים נאמד ביותר מאלף נפש. ב„חטיפה" השניה נפל קרבן מורה הגימנסיה „אוֹשוֹויאַטה", איזה ווּבר, שהיה חבר היוּדאֶנראַט, לאחר שפנה אל הגרמנים החוטפים וביקש הסבר לחטיפת אנשים חפים מפשע בדרכם הביתה מעבודה מפורכת למען הצבא הגרמני. התשובה היתה: התכבד, אדוני, והצטרף גם אתה אליהם.

יום 6 בנובמבר 1941 הוא תאריך מר, יום דמים ואבדן המוני של יהודי רובנה, בו בוצעה ה„אַקציה" הידועה שעקרה משורות החיים למעלה מ־17 אלף נפש. הרוצחים לא השאירו אלא אלפים אחדים של בעלי־מקצועות שנדרשו להם למילוי עבודות נחוצות ובמחשבה לחסלם בתאריך יותר מאוחר. בשביל אלה הוקם ה„גיטו" בחלק מהווֹליאַ. השרידים השבורים נאנסו לעבור לגיטו ולהמשיך בחיי שיעבוד עד שיבוא יום „גאולתם" הם, שכן טוב היה המות מן החיים תחת מגף הנאצי. מכיון שהגיטו לא היה סגור, קראו לו היהודים „רובע", דזשיאַלניצה.

האַקציה של החיסול הסופי של גיטו רובנה חלה ב־12 ליולי 1942 (תש"ב). יום לפני זה הוצבו משמרות כבדים של אוקראינים סביב הגיטו ורקורים חזקים נקבעו בתוכו. עם אור היום התחילו לאסוף את היהודים לתוך קרונות־משא שעמדו על פסי הרכבת בתוך הרובע באַלאַיה. הקרונות המלאים אנשים, נשים טף וזקן הוסעו צפונה — לקוסטופול, למקום הידוע בשם „יאַנובה דולינה". כשנעצרה הרכבת, הוצאו האנשים מהקרונות, הועמדו בשורות מול בורות פתוחים ומכונות־יריה קטלו אותם ישר לתוך הבורות.

מספר יהודים שהסתתרו בבאַלאַיה הוצאו אחרי כן ונרצחו במקום. לא היה מנוס. דומה שכולם נתגלו ואבדו. תוך חדשים אחדים הפך הרובע היהודי — ה„גיטו" — לגל אבנים. גרי ה„גיטו" הסתתרו בבונקרים, וכדי לגלותם הרסו הנאצים בפצצות בנינים שלמים. אוקראינים, ובמידה מסוימת גם פולנים, חיפשו ב„גיטו" אוצרות מוסתרים של היהודים ואגב כך הרסו את הבתים. הם התמחו ב„מקצועם" זה.

אוקראינים שמסרו לאחרונה ידיעות על האַקציה השניה סיפרו כי מצד היהודים הושלכו פצצות על הגרמנים והמיליציה האוקראינית וגרמני אחד ושני שוטרים אוקראינים נפצעו.

בתיה קשב (אייזנשטיין)

ג. הקיץ הקץ על רובנה

גרתי עם הורי ואחיותי על הווֹליאַ ברובנה מילדותי. בן שש־עשרה הייתי כשהעיר נכבשה על־ידי הגרמנים ואני נמצאתי שם מ־29 ביוני 1941 עד 12 בספטמבר 1943. ב־28 ביוני 1941 עזבו הרוסים את העיר תחת לחץ ההפצצות וההפגזות של הגרמנים, שכוחותיהם נכנסו לרובנה ביום 29 ביוני, לאחר שהיא נפגעה קשות על־ידי אוירוניהם. הכובשים שפכו מיד את שלטונם על העיר וסביבתה והרסו חלק ניכר מרחוב ברקה יוסיליביטשאַ אגב גרימת נזקים קשים ואבידות בנפש. היהודים נכלאו בבתיהם ונמנעו מהופיע ברחובות. דעות וניחושים התהלכו על המתרגש לבוא.

ב־2 ביולי תפסו הגרמנים ברחובות העיר כאלף יהודים. לעת ערב שחררו כשבע מאות מהם, ואת השאר הובילו בכיוון בלתי ידוע. האנשים לא חזרו, ואיש לא ידע את גורלם. בין הנעדרים היו: יוסף פרנקנשטיין, חיים גלמן, ישראל מרקוס, ש. קפלן, ויינשלבוים, סיראַטש ואחרים. הדבר הטיל אימה על היהודים שהחלו מסתתרים בדירותיהם ולא יוצאים לרחוב אלא בשעת הכרח. יהודי ברחוב צפוי היה להיות נחטף לעבודות כפיה, והיו מקרים שאנשים הוצאו מהתור ללחם. התעללות ורצח יהודים היו מעשי יום יום.

באוגוסט מינו הגרמנים מועצת יהודים — „יודאֶנראַט", שבראשו הועמד חיים רסנר ואתו ד"ר פלאשנר, המורה ברגמן (מנהל הגימנסיה „אושוויאטה"), עו"ד סוחארצ׳וק, איזה ובר וליבל שמוץ (אחר כך חלו חילופי גברא). המועצה הרכיבה משטרה יהודית שמשרדה נמצא בבנין הקהילה במקום משרד „טאז", ברחוב פראנצוזקה. המועצה והמשטרה מילאו את התפקידים שנמסרו להם על־ידי הנאצים והשתדלו לבצעם במיטב יכולתם. תחילה חשבו שתצמח מהיודאֶנראַט תועלת כל שהיא, אולם עד מהרה באה האכזבה הן משום שהוא חסר היה סמכות, והן בעקב התנהגותם הפושעת של כמה מאנשיו. כל דרישה מאת הגרמנים לספק אנשים לעבודות, סחורות, חפצים וכו׳ נמסרה ליודאֶנראַט לביצוע, והוא מצדו מילא את הדרישות ברוב המקרים, במצצו את הנדרש מהאוכלוסיה היהודית של העיר. היהודים היו נתונים במצוקה ובפחד, והפחד הסעיר את ההרגשה והגדיל את המבוכה — איש לא היה בטוח ביום המחרת.

בספטמבר נפלה השמועה שרוסים שבויים הועמדו לחפור בורות בחורשת הארנים שמאחורי העיר ואין יודע מטרתם. לא עבר זמן רב ופקודה יצאה מהכובשים, שכל יהודי המועסק בעבודה יקבל תעודה מיוחדת מהיודאֶנראַט — „אַאוסווייז". תמהו היהודים ולא ידעו אם טוב הדבר או לא, ואי־שקט נוסף השתרר בלבבות. רבים החלו עוזבים את העיר, ובאותו זמן הגיעו רבים מן החוץ העירה. האנדרל־מוסיה נמשכה והמצב הלך ורע.

ב־5 בנובמבר פורסמו בעיר מודעות מטעם הגאֶסטאַפּו והיודאֶנראַט לפיהן נדרשו כל יהודי העיר, פרט לאלה שבידם תעודת עבודה, להופיע למחרתו, ב־6 בנובמבר בשעה 7 בבוקר, בגן מושצ׳יצקי, שמאחורי בית־הסוהר, כדי להישלח לעבודה, והרשות ביד היוצאים לקחת אתם רק חפצי־ערך ובמשקל לא רב. אין לתאר את הרושם המדכא שעשו המודעות, אך צו הוא צו, ויהודי רובנה התמימים נשמעו גם לפקודה שבהודעות אלו... ובשעה מוקדמת מיהרו בהמוניהם למקום הקבוע. כיון שלי לא היתה תעודת עבודה ולצאת למקום הריכוז לא רציתי, הלכתי אל הפולניה וואזניאַק ששירתה פעם אצלנו והסתתרתי בביתה הסמוך לחורש. כך ניתן לי לראות במו עיני את התהלוכה הגדולה של יהודי רובנה בדרכם האחרונה, שלפי הערכתי היו בה למעלה משתי רבבות נפש.

בוקר קר עמד בחוץ ושלג רב מסוער ברוח עזה ירד. מרחוק ראיתי את הנאספים עומדים וקופאים והמקום מוקף משמר חזק של גרמנים ושוטרים אוק־ראינים. פתאום הבחנתי בתנועה רבה של הקהל ולבי נמס בקרבי...

באותו יום גורלי של ט"ז חשון תש"ב (6 בנובמבר 1941) הובלו יהודי רובנה מ־חורש אל חורשת הארנים שבדרך לקוריץ ושם נרצחו כולם. מי שניסה להתחמק ולברוח, רדפו אחריו וירו בו בשעת בריחתו. מבצע־ההשמדה ההמוני,

הידוע בשם „אַקציה", הוצא לפועל לפי תכנית קבועה ונמשך כל היום. לעת ערב נסתיימה המלאכה והבורות כוסו בשכבת אדמה דקה.

משך שני ימים נמצאתי תחת רושם הסיוט ושכבתי במקום סתרי. ביום השלישי יצאתי ממחבואי, החלפתי את בגדי והגעתי לביתנו, שם מצאתי את הורי, שאף הם הסתתרו ביום האַקציה, ואת אחותי שנשארה כל הימים בבית, מאחר שהיתה בידה תעודת־עבודה. אז נודעו לי פרטים על השחיטה האיומה ב־ז אבדו קרוב ל־18000 יהודים. מי שנשאר חי הסתתר והתהלך כצל ללא כל בטחון ביום המחרת. לא נותרו בעיר אלא כמה אלפים נפש, כולם בעלי תעודות־עבודה, והנאצים ריכזו אותם ב„גיטו" ומנעו מהם מגע עם החוץ ועם לא־יהודים. משחלפו ימים ללא השמדה טוטאלית נוספת, נמצאו אופטימיסטים שקיוו, כי עתה יניחו לשארית הפליטה המשרתת את הכובשים.

שטח הגיטו היה מוגבל מאד ותחומיו: מקו פסי הרכבת ברחוב פוניאַטובסקי עד בית היולדות של אורליכט עם הרחובות: גאֶנשה, פיאֶקארסקה, מידליאַרנה וליגיונוב עד בית־החרושת של סטוק. הבתים שבגיטו לא הספיקו והצפיפות בהם היתה רבה: חמש־שש נפשות בחדר אחד. מנת הלחם היתה זעומה ואף היא ניתנה רק לבעלי תעודות־עבודה בלבד. יהודים שמצאו מחבוא אצל צ׳אֶכים ופולנים לפני האַקציה, הופיעו פתאום בגיטו לאחר שחשבום כבר לשוכני עפר. יחס השרידים ליודאֶנראַט היה רע, נתערער האימון שנתנו בו קודם לכן, שכן האמינו הכל כי הוא ידע על האַקציה ואף דאג למקורביו ולעצמו... משטרת היודאֶנראַט היתה מושחתת. פישל גוז, שהועמד לשירות היודאֶנראַט, נהג בשרירות וסאַדיזם כלפי אחיו והכל שטמוהו. שמו, כשמותיהם של אחרים דומים לו, ישאר לדראון עולם בקורות רובנה שהובלה לטבח.

ב. זלוסקה, איש רובנה, שעבד סמוך לאַקציה הראשונה אצל מאַיור גרמני בעיר, מספר, כי מפי מעבידו נודע לו על המתרגש לבוא על היהודים והוא מיהר להודיע זאת לראַסנר, ראש היודאֶנראַט, אך זה לא שם לב לדבריו (ואולי ידע כבר לפניו?!). זלוסקה עצמו, שנמצא תחת רושם הידיעה המסעירה ומיהר להסתלק עם ילדיו מרובנה, נדד ממקום למקום עד שנקלט בקבוצת פרטיזאַנים שהסתובבה ביערות הסביבה.

והנה החלו להגיע ידיעות מעיירות הסביבה על „אַקציות" שבהן מושמדות קהילות שלמות ועל תפקיד האוקראינים בפעולה זו. ענן כבד ירד שוב על כלואי גיטו רובנה. אותה שעה ניתן צו איסור לגרמנים להעסיק יהודים — סימן מבשר רעות. הדעה הכללית היתה כי גם לשארית הפליטה צפוי סוף מר. האוקראינים המקומיים הרימו ראש וניכר היה שהם מצפים להזדמנות להיפטר מאחרוני היהודים שבגיטו. לא יצאו ימים מרובים ורוסים שבויים הועמדו לחפור תעלה לאורך הגיטו. אמרו כי זו נחוצה לצרכי כבל חשמלי. הדבר התמיה ופירושים וניחושים לא חסרו. אז עלה אצל כולם הרעיון לברוח מהגיטו (הגיטו לא היה סגור), אולם רבים לא ידעו לאן לברוח והיכן להסתתר. נמצאו אנשים שהכינו לעצמם מקלטים מוגנים, ואמרו שגם אנשי היודאֶנראַט דאגו לבונקרים בשבילם ובשביל משפחותיהם. הורי הלכו אל אחד נוצרי ממכריהם שהצפינם במשקו, ואילו אני ואחותי יצאנו אל מחוץ לעיר. כמונו עשו גם אחרים. הורגש שמתקרב ובא דבר נורא...

ולא לחינם רעד הלב. ב־11 ליולי 1942 בבוקר ברחנו מרובנה, ולמחרת

הוקף הגיטו משמרות חזקים של גרמנים ואוקראינים שלא נתנו לאיש לזוז. הגיטו הואר פתאום באורות רבים וכל היהודים נדרשו לצאת לרחוב. מי שלא יצא — הוצא מביתו או ממחבואו. כל האנשים הוטענו בקרונות־משא ונשלחו ל„יאַנובה דולינה" בקרבת קוסטופול. משמר נאצי שחיכה שם לבאים רצח את כולם לתוך הבורות שהוכנו מראש. כך חוסלו שרידי רובנה עירי. שוב נפל בגורלי לראות את אחי, וביניהם גם אחותי, מובלים לטבח באַקציה השניה.

ז. לדיכובר

ד. מה שראו עיני

עד חי הייתי לקורות הדמים ברובנה בימי הפורענות האיומים של הכיבוש הנאצי בעיר וסביבתה.

באמצע ספטמבר 1939, כשנכנסו הסובייטים ושפכו את שלטונם בעיר, נתערערו יסודות החיים, ביחוד של היהודים, אולם החורבן הגיע לשיאו רק בסוף יוני 1941 כשהגרמנים כבשו את העיר בסערה לאחר הפצצתה. למן הימים הראשונים לכניסת הגרמנים התקרבו אליהם האוקראינים, ואתם מתי מספר מהפולנים, והם אירגנו מיליציה אוקראינית אשר פעלה בצד המשטרה הגרמנית, אם בהתאם לסמכויות שהוענקו לה מטעם הכובשים ואם בשרירות לבה. בסיוע של מיליציה זו העוינת ליהודים, שלחו הנאצים ואספו את טובי היהודים שבעיר, כשלוש מאות— ארבע מאות נפש במספר, והובילום למקום בלתי ידוע. היו השערות שונות ביחס למה שאירע להם, אך מאחר שאיש מהם לא חזר, ברור שנפלו בידי בני עוולה.

לפי צו שניתן חויבו היהודים בנשיאת טלאי צהוב וגזירות מגזירות שונות הומטרו עליהם שהפכו את החיים לסיוט ונטלו כל בטחון ביום המחר. יום יום נתפסו אנשים ברחובות ובדרכים ורבים אפילו הוצאו מן הבתים לצורך עבודות נחוצות כביכול, אבל איש מהם לא חזר עוד וגורלם לא נודע. כל השאלות והחקירות עליהם לא העלו דבר. בדרך זו הומתו במשך ארבעה החדשים הראשונים כ־3000— 4000 נפש. בתקופה זו הלכו הכובשים הנאצים ועוזריהם ומררו את חיי היהודים ברובנה בכל מיני תעלולים וסחיטות. בתוך כך ניתנה הוראה ליודאָנראט המקומי, לרשום את בעלי המקצועות ולחלק להם תעודות עבודה מיוחדות.

שונות היו הדעות על היודאָנראַט, ואם אין ללמד עליו זכות — קשה גם להטיל בו אשמות. היה זה מוסד כבול הנתון בין הפטיש והסדן, מוגבל וחסר כח, שפעיליו קטני מח לאחר שטובי העסקנים הושמדו מכבר. בכלל נשאר היודאָנראַט פרשה סתומה.

ב־5 בנובמבר 1941 פורסמה בפקודת השלטון הכובש הודעת היודאָנראַט, שעל כל האוכלוסיה היהודית, להוציא את בעלי תעודות העבודה, להתיצב ביום 6 בנובמבר בבוקר בשטח בית־הסוהר — גן ליובומירסקי — עם מטען הכרחי לשם יציאה למקום עבודה. כל המאחר או מסרב יהרג. ענודים פס צהוב על כובעיהם, עברו שוטרי היודאָנראַט מבית לבית ופירסמו את ההודעה. האנשים הושלו ויצאו בלי שיעלה אפילו על דעתם איזו מלכודת פרושה לרגליהם. לפי ידיעה שקיבל אבי נמסרה הפקודה ליודאָנראַט באחד לנובמבר, אך הוא ניסה לדחותה בעזרת שלמונים והיא הופיעה רק ביום החמישי בו. כן נתברר אחר כך

שיומיים לפני השחיטה היתה העיר מוקפת משמרות למניעת בריחה ממנה.

ליל סערה וסופה איום היה אור ל־7 בנובמבר. נראה היה שהטבע עצמו שופך זעמו על הטראגדיה האיומה שהשיגה את יהודי רובנה, אולם הסערה סייעה בידי הרוצחים: ניטל כל רצון לגלות התנגדות, והאנשים השתעשעו בתקוה שהרוצחים ידחו את הגשמת מזימתם מפאת מזג האויר, אך הנס לא קרה. עוד לפני השעה הקבועה — חמש לפנות בוקר — החלו המונים נוהרים באפלת הליל ברבבותיהם אל המקום המיועד. אבי, אמי ובני הבית, להוציא את אחותי לאה ואני, נכנעו לגורל והלכו ביחד עם שכניהם.

אני מצאתי לי בערב ההוא מקום־מחבוא בעלית הגג של מכרי הצ׳אֶכי קובאַנדו, שביתו עמד ברחוב זלוטיאֶבסקה. ליל סיוט קשה עבר עלי, לא מצאתי לי מקום, אף לא הצצתי בעד אשנב הגג החוצה. תיארתי לעצמי שאכן בא קצם של יהודי רובנה. למחרת בבוקר הגיעה אלי אחותי. גרמני בא בימים ריחם עליה, רצה להשיג לה ברגע האחרון תעודת עבודה, אך היוּדאֶנראַט היה סגור; הוא הובילה עד לכביש מלינוב ומשם היא הגיעה אלי לבית קובאַנדו. מפיה נודע לי על הנעשה בעיר בלילה האחרון. תנועת כלי הרכב ברחוב הראשי שוסיינה נפסקה. היהודים למשפחותיהם השתרכו בכבדות טעוני חבילות ותינוקות למן חצות הלילה לצד גן ליובומירסקי. ידעו שעומדים להוציאם מהעיר למקום אחר. לא נשארו בעיר אלא בעלי מקצועות שתעודותיהם הגנו עליהם. אחותי ראתה גם את החולים שהוצאו מבית־החולים היהודי והוטענו על העגלות...

תהלוכה ארוכה, מוזרה ומפחידה...

מאז הבוקר שמענו יריות כלי נשק אוטומאטיים בלתי פוסקות כמעט מצד בית־הסוהר. הלב רעד, האמנם? היתכן?... בשתים אחר־הצהרים הביאה לנו אשת קובאַנדו אוכל, ותוך התנצלות ביקשה שנמצא לנו מקום סתר יותר בטוח, כי היא מפחדת להחזיקנו לאחר ששמעה כי כל היהודים שרוכזו הומתו בחורשת האורנים. שני ימים נוספים נשארנו במקום וביום השלישי לעת־ערב יצאנו, אחותי ואני, ממחבואנו, ולבושים כאוקראינים עברנו בסימטות והגענו אל בן דודי ליבוש רוזנבוים, אופה מקצועי, בעל „תעודה" שהצו לא חל עליו. ביתו (בית המורה קולקר לשעבר) עמד בסימטה שבצד רחוב שפיטאלנה. הוא מסר לנו פרטים על הרצח ההמוני המתועב. בשעה מאוחרת בערב נגשתי לביתנו. הרהיטים עמדו עדיין במקומם. השכן צ׳אֶרנישוֹב, שגר בדירה מצד החצר, מנע ממני לקחת את מעילי החם פן יאמרו כי הוא לקחו, אף כי ידע שאין עוד מי שיקבול נגדו. הוא שאלני, היכן אני נמצא? לא הסתרתי ממנו. כפי שהתברר אחר כך שלח שוטר אוקראיני למקום לינתי לתפסני. עם אשמורת הבוקר, אך יצאתי מבית בן־דודי עצרני שוטר אוקראיני ושאלני לטלאי הצהוב שלא היה על בגדי ולתעודת עבודה. אילצני ללכת עמו כשאני לפניו והוא בעקבותי. בפינת ביתנו סובבתי לחצרנו. השוטר הנחית ידו עלי ליד המדרגות. דחפתיו וקפצתי דרך המדרגות לדירת צ׳אֶרנישוֹב, משם מעל גבי מרפסת לתוך הגן שלנו וישר לרחוב שהיה עדיין ריק מאדם. השוטר ראני יפה אך לא סיכן את עצמו בקפיצה, וכך נמלטתי ממנו. מהרתי אל בן דודי יעקב רוזנבוים, אף הוא אופה שדירתו ברחוב פוניאַטובסקי. החלטתי לעקור מרובנה. קראתי לאחותי, ובאותו יום יצאנו ברגל דרך רחוב רומאלנה לצד פסי הרכבת ושמנו פנינו לזדולבונוב, שם היה לנו אח.

פרשה ארוכה של טלטולים, סכנות, תלאות ויסורים עברה עלי ועל בני משפחתי בזדולבונוב. לא עבר יום שחיינו לא יהיו תלויים לנו מנגד. לבסוף, כשנשקפה השמדת היהודים בזדולבונוב, יצאתי לגיטו מיזוטש וסידרתי לאחותי ולי תעודות משם, אך בשובי מצאתי את גיטו זדולבונוב מחוסל. היה זה ביום א׳ חשון תש״ג (1942). לא נותרנו אלא אחי לייביש ואני. בימים היינו מתחבאים ובלילות יוצאים לבקש אוכל וקשרים. קיוינו עדיין למצוא את אחותנו ובעלה, אך לשוא. פעם, בשוטטי ביער נתקלתי באוקראיני מכר שרצה למשכני ולמסרני לידי הרוצחים; התאבקתי אתו, וכאשר סתם פי בידו, נשכתי לו חלק מאצבעו עד שנאלץ לעזבני לנפשי. המשכנו להסתתר אצל מכר צ׳אֶכי בכפר. תחת ערמת שחת גדולה סידרנו לנו מחבוא סודי שהיה בו מקום לשנים לשבת או לשכב, ושם בילינו כשנה וחצי בלי שבעל המשק ידע על כך. פעם, בראשית ינואר 1944, יצאתי בחצות לחצר וטיפסתי על קורת־עץ כדי לחדור בעד חלון סתום לפנים הרפת, והנה קלטה אזני שיחת ילדים יהודים. שלא להפחיד את הילדים הקדמתי ואמרתי: „איך בין אַ איד, שרעקט זיך ניט, יידישע קינדערלעך״ (אני יהודי, אל תפחדו ילדי ישראל). התשובה באה: „מיר האבן שוין ניט מורא״ (איננו מפחדים עוד). שני הנערים בגיל תשע—עשר נמצאו שכובים ללא כל לבוש חם, מתחממים ברפת ברשות בעלת המשק. האחד, שמחה׳לה מאוזיראן אמר: „אני יודע לתקן ערדלים. בכפרים נותנים לי להיכנס ואני מקבל אוכל. אני מקוה לעבור את המלחמה״. השני היה בנו של סוחר תבואה בשותפות עם יוסף פנימנסקי מאחרי טחנת הקמח של גאַם בדרך לקוריץ. מסיפורי הנערים נודעו לי עוד כמה פרטים על השמדת יהודי רובנה. שמחה׳לה גילה לי שאביו הובילו ביד בשעת הרצח והוא נפל יחד עם אביו הפצוע בכדורים אל תוך הבור הגדול. הוא לא נפגע, ואביו אמר לו שילך אל הגויה הגרה בקרבת המחסן שלהם בדרך לקוריץ ויבקשה שתקבל אותו. שמע בקול אביו ובתוך הרעם והיריות לא הרגישו בו בצאתו מהבור.

בלב כבד נפרדתי מהילדים הרכים. כפי שנודע לי אחר־כך נרצחו שניהם אחרי שנים—שלושה שבועות בידי שוטר אוקראיני מכפר גלינסק (בין בונדב ורובנה).

על האַקציה השניה ברובנה ורצח 5000 יהודים נוספים באמצע 1942 נודעו לנו — וגם זה באורח מקרי — רק פרטים מועטים, כי היינו כלואים במחבוא וכל קשר עם יהודים לא היה לנו. הנחנו שהשרידים מבני עמנו מסתתרים ומחליפים בגדיהם ותעודותיהם כמונו. פעם, בקיץ 1943, חליתי; היה לי חום גבוה. אספתי שארית כוחותי והלכתי לרובנה אל חובש המשפחה שלנו, קונדראט אולייניקוב (רוסי שאשתו היתה פולקסדויטשה), שעבד בבית החולים היהודי. בבגדי אוקראינים קשה היה להכירני, ואילו אני הכרתי אוקראינים אחדים שנפגשו לי בדרכי. חיפשתי פני יהודי — לשוא. מצאתי את החובש בדירתו. הוא הכירני והופתע לכך שלא פחדתי להיכנס לרובנה. עניתי לו שבין כך ובין כך אין לי בטחון שאחיה. בדקני, נתן לי תרופות ואמר, שאם יתפתח אצלי טיפוס יהיה קשה להירפא מחוץ לבית־חולים. חזרתי על עקבותי. המזל שיחק לי והוקל לי. יחסו היה לבבי ומתוך השתתפות במצבי, והוא סירב לקבל ממני כסף בעד העזרה. לעולם לא אשכח את יחסו הידידותי (הוא נרדף אחר־כך על ידי הגרמנים והגיע למחנה יהודים עקורים באיטליה). תלאותינו נמשכו אחרי זה עד מפלת הנאצים.

מאיר רוזנבוים

ה. רשימות מפרשת הדמים

עדיין חרות בזכרוני היום הנורא של ה־22 ביוני — התחלת המלחמה וראשית הקץ הטראגי של ששה מיליון מבני עמנו ובני עירנו רובנה בתוכם. יום ראשון בשבת היה. חפשיה מעבודה רציתי לנוח ולישון מאוחר מהרגיל — והנה נשמעו יריות תותחים כנגד אוירונים שהעירו את כל התושבים משנתם. כמוני כאחרים לא ידענו פשר היריות. בחוץ — כאילו לא קרה כלום, אולם אנשים עומדים נבוכים, מסתכלים בתמהון אחוזי פחד. לבסוף נתברר: נמסר שהיטלר שידר בראדיו הכרזת מלחמה על רוסיה. אם כי הרגשת הכל היתה שרוסיה תעמוד איתנה נגד האויב הבּאַרבּאַרי, החל יאוש כבד מכרסם בלב. והנה הודיע הראדיו כי ב־12 פחות רבע בצהרים ינאם מולוטוב. ישבנו דרוכים ליד המקלט וחכינו למלה המכרעת. עד כה ועד כה החלו מתקבלים פתקי הגיוס בבתים. בכי וחרדה מלאה העיר, מה־גם שאחרי נאומו הקצר של מולוטוב הוברר למדי כי השואה מתקרבת בצעדי ענק.

בערבו של אותו יום התחילו הפצצות מאוירונים. פצועים והרוגים ראשונים. אחרי יומיים גברה ההפצצה והעיר נפגעה קשה. במיוחד נפגע המרכז, מסביב לבית־המרחץ ברחוב שקולנה. בית קורובס נהרס על תושביו. פצצה נפלה גם לביתו של פיזניזוריק דודי; בני־ביתו שגרו בקומה התחתונה ניצלו, אך אצל השכן, משפחת גולוב, נהרגו כל בני המשפחה. רב היה הטבח ברחוב האַליר, שם נפלו כמה פצצות לגן וגרמו קרבנות רבים בנפש. הפצצות אלו שחזרו ונשנו, גרמו לכך, שיהודים החלו לארוז את חפציהם ולעזוב את העיר בכיוון לעבר הגבול הרוסי־פולני הישן. אך מיד פשטו שמועות, שהרוסים, כדי לא לעורר פאַניקה, אינם נותנים לעבור את הגבול והנדידה שותקה. הראשונים שנמלטו בכיוון לקוריץ הצליחו להציל חייהם, ואילו אלה שנמלטו לעבר אוסטרוג — מזלם לא שיחק להם: רובם נפלו קרבן להפצצה קטלנית של הגרמנים. סיפרה לי על כך חברתי איזה רוזן, שנקלעה אז לאוסטרוג בדרך חזרה לרובנה לאחר שהגרמנים נמצאו כבר בעיר. אני לא יכולתי לברוח מרובנה, מאחר שכלי־רכב לא היו בנמצא, ואחותי, שלא מלאו לה עדיין עשר שנים, קשה היה לה להמשיך ברגל יותר מקילומטרים אחדים. וכך, מחשש לאבד את המשפחה בדרך, נשארנו תקועים במקום, חרדים מפני הגורל המר המתקרב ובא.

ב־27 ליוני הגיעו ראשוני הטור הגרמני לעיר. מראה החיילים עצמו הטיל פחד יותר מההפצצות, כי אלה — הרגשנו — לא יפסחו אף על אחד ממנו... הבתים נסגרו על מסגר, ורק מבעד לחרכים העזו האנשים להציץ אל הנעשה בחוץ. תיכף לכניסתם התחילה התעללות הגרמנים ביהודים. בבית־כנסת אחד גילו ששה יהודים מסתתרים ורצחום נפש. אחד מהם היה ליסיצה, שגר על הוּוֹליאַ; בתו למדה בצרפת ויתכן שנשארה בחיים. כן היה שם כגן (יתכן שהיה זה אביה או דודה של מאַשה כגן, שגמרה את הגימנסיה „תרבות"). שמות הנשארים אינם ידועים.

לאחר־מכן ניתך עלינו זרם של פקודות שונות ומשונות, שכולן מטרה אחת היתה להן: התעללות, גזל וטירוף של היות בצורת אדם. הפקודה הראשונה היתה למסור את כל מקלטי־הראדיו. משהחלו מביאים את המקלטים נתברר שהגרמנים מפליאים מכות־רצח למביאים ויהודי אחד נרצח. משמשעה אמי זאת, החליטה לא למסור לגרמנים את המקלט שלנו. הסיקה את התנור ונתנה את הארגז לתוך הלהבות. הנורות התפוצצו ברעש גדול ואנו הרגשנו כי עשינו מעשה רב... מרדנות

זו כלפי הגרמנים יתכן שהצילה את חיי, כי מאז הפקודה הראשונה והשמדת הראדיו במו־ידינו, גמרתי אומר להתנגד ככל האפשר לפקודותיהם. והנה באה פקודה בענין סרט לבן עם מגן דוד, וכל העובר על הפקודה מות ימות — ואנו בין המצייתים...

במשכנות הגויים צהלה ושמחה: לאוקראינים באה שעת־כושר להינקם ביהודים שנואי נפשם. משניתנה רשות למשחית התחילו גם הם, בעקבות הגרמנים, לבוז בז ולהתעלל בנשים וילדים. שדדו, אנסו ורצחו ככל שיכלו. תפקידם העיקרי היה להלשין, לשמש „מורי־דרך" למחבואי היהודים.

הטירור הגרמני גבר והלך מיום ליום. לא היה כמעט בית יהודי שלא באו בו חיילים לבוז ולאנוס. זכורני חצות לילה אחד בבית השלישי מאתנו, בית של טקאַטש. האם ובנותיה הצליחו להימלט ובבית נשארה רק שכנה, אשה צעירה עם תינוק על ידיה. אנסוה הגרמנים וציוו עליה לחכות להם גם למחרת, שאם לא כן יהרגוה. למחרת ברחה מן הבית, ומשבאו לחפשה ולא מצאוה — שדדו את דירתה ואת כל בתי השכנים. גם לביתנו היו באים בזוגות או בשלשות, מחפשים כביכול נשק ובוזזים מכל הבא ביד. דברים בעלי־ערך הסתרנו במרתף, שהכניסה אליו הסווינו יפה.

השוד והאונס הפכו אצלנו מעשי יום יום. זכור לי מקרה כאשר שני ז'נדאַרמים התקרבו לביתנו, ואבא ושכן אחד (גיסו של קולקר המלמד) מיהרו להסתתר במרתף, כי את הגברים שהיו מוצאים בבית היו מכים תמיד מכות־רצח. פתחנו להם את הדלת. נכנסו והחלו הופכים את הארונות, לזרוק את כלי־המיטה על הרצפה ולפרום בסכין את הכרים — שמא ימצאו בהם חפצי זהב או כסף... משלא מצאו אלא נוצות בלבד, עלתה חמתם להשחית: בית יפה ואף דבר בעל־ערך?!.. המשיכו לחטט בכל פינה. חששתי פן יגלו את המרתף, ימצאו את הגברים וירצחום נפש. פתאום הזיזו את הארון הגדול ומצאו מאחוריו דגל אדום שנשאר עוד מימי הכיבוש הסובייטי ואנו לא ידענו עליו. פרצו בצעקות: קומוניסטים! קומוניסטים! והחלו קורעים את הדגל ולרמסו ברגליהם. שערותינו סמרו מפחד. למזלנו לא מצאו את הכניסה למרתף וכילו חמתם בכלי הבית: במוט הדגל ובקנה־רובה זרקו מעל המזנון את כל כלי הזכוכית והחרסינה שמצאו — ארצה. אחר עזבו בכעס את הבית והלכו להם להפתענו הגדולה.

מעשים מעין אלה קרו באותם הימים אצל רבים. באותו פרק זמן פגעה התעללותם של הגרמנים בעיקר בגברים. תופסים היו אותם בבתיהם או ברחוב ומובילים לעבודות קשות ומאוסות: לנקות בתי־שימוש, לסחוב ללא צורך עצים לקומות העליונות והגגות ומשם חזרה למטה, להירתם לעגלות במקום סוסים ולספוג מכות שוטים עד זוב דם אגב משיכת העגלות הטעונות משא לעייפה. יום אחד הופיעה ברחובות העיר מכונית שחורה ואחריה עוד כמה מכוניות עם משטרה גרמנית ואוקראינית, שהחלה חוטפת את הגברים ברחוב ומהבתים. הנחטפים הובלו למקום שהובלו ולא חזרו עוד. אמרו שלוקחים אנשים לעבודה, אך הלב ניבא רעות. עד מהרה נתגלה כי בורות הוכנו בצד רחוב ביאַלה ולשם מובילים את האנשים ומוציאים אותם להורג. זאת סיפרו גויים תושבי רחוב ביאַלה למכריהם היהודים. קשה היה להאמין בכך וזמן רב עוד המשיכו לדבר על „עבודה" ומקום „פלוני" שבו מתגוררים החטופים. בין המובלים לאותו מקום בלתי־ידוע היו המורה

אליעזר בוסליק, בבה, בנו של המורה יצחק ברקובסקי מהגימנסיה „תרבות", גלמן, טכנאי־השיניים מיכאל גוז מרחוב פוניאַטובסקה ורבים אחרים. לאחרונה חטפו גם נשים, וביניהן את בת דובקירר מהוולּיאַ ואת בנה.

בינתיים התארגן לפי צו היודאֶנראַט — המועצה היהודית, שבראשה הועמדו הד"ר ברגמן, מורה גימנסיה „אושויאַטה", המורה אַקסלרוד, חיים רסנר ואחרים. הגרמנים התכוונו לנצל את המועצה לתכניותיהם והיו מעבירים באמצעותה את דרישותיהם מהאוכלוסיה היהודית שהלכה ופחתה מיום ליום. הם תבעו כספים, זהב, חפצים, הלבשה וכדומה וגם אנשים לעבודות קשות ומפרכות. אנשי המועצה מצדם ניסו לשחד את המפקחים והשליטים ולהקל — אם לא להעביר את רוע הגזירות. אך תאבון הכובשים הנאצים גדל והלך מיום ליום וחברי המועצה עמדו חסרי אונים. באחד הימים הודיעו הגרמנים כי לפי פקודה כללית על היהודים למסור את כל הזהב והכסף שברשותם והעובר על הפקודה — יהרג. היהודים התחילו נוהרים בהמוניהם להביא כל מה שנשאר להם מזהב, כסף וחפצי־ערך.

המצב הכלכלי בעיר אף הוא הלך והחמיר מיום ליום. ליהודים הוקצבה מנת לחם של 100 גרם ליום לנפש, ומחיר הלחם עלה באופן מבהיל ולרוב נמכר לא בכסף כי אם תמורת חפצי־ערך. התחלנו למכור את החפצים שנשארו בעד ככר־לחם וזה בסודי־סודות מפני עין רעה של שוטר גרמני או אוקראיני. האכרים האוקראינים עשו חיל, דרשו וגם קיבלו חליפה תמורת 10 ק"ג קמח. מביתנו היו יוצאים לכפרים רחוקים, בעיקר לקבאַסילוב, להחליף חפצים בקמח, תפוחי־אדמה, שמן וכדומה. פעם אחת חזרנו — אמי, אחותי ואני מכפר זה עם מעט המזונות שהשגנו ובעודנו נחפזות להגיע לפני שבע העירה (לאחר מכן אסורה היתה התנועה בכלל), פגענו בשני ז'נדארמים גרמנים שמצאו אצלנו את המזונות. הסברנו להם כי עבדנו אצל אכר צ'אֶכי שנתן לנו שכרנו במזונות. הם לא האמינו לנו והובילונו חזרה לכפר להיווכח באמיתות דברינו אגב איומים להמיתנו, אם יוברר כי שקר בפינו. היינו נתונות בסכנה גדולה, אך לאשרנו קרה לנו נס: הצ'אֶכי שהראינו עליו לא נמצא בביתו, ואשתו שתפסה את הענין ורצתה להצילנו אמרה שאכן העסיקה אותנו ונתנה לנו מעט אוכל תמורת שכר־עבודה. הגרמנים נזפו בה על ששחררה אותנו מעבודה בשעה מוקדמת ופקדו להעסיקנו עד חשיכה, אבל חלילה לה מתת לנו מקום־לינה אצלה. הם הסתלקו אגב גידופים, איומים וקללות כלפינו, ואילו לצ'אֶכים יעצו לא לרחם על יהודים ארורים. נשארנו במקום לעבוד שעה קלה, ובעזבנו את הצ'אֶכים התחלנו לרוץ כדי להגיע הביתה למועד. הגענו כל עוד נפשנו בנו, בלי סרט עם מגן־דוד, הביתה. אבא ובני הבית פגשו אותנו כחוזרים מ„עולם האמת"...

עברו כחדשיים. הגרמנים נוכחו כי הסרט עם מגן־דוד הוא כבוד ליהודים והחליטו להחליפו בטלאי צהוב. יצאה הפקודה שעל כל יהודי לשאת שני טלאים צהובים, כל אחד בצורת עיגול שקטרו שמונה סנטימטרים, טלאי על החזה וטלאי על הגב, כבימי הביניים. ראו הגויים את הטלאים עלינו וצחקו: „שמש של סטאלין"... שכן היתה זו הדעה הכללית — כל היהודים קומוניסטים הם.

לעתים הגיעו אלינו עלונים אוקראיניים, מהם שאבנו מעט ידיעות אם גם לא בכולן נתנו אמון. נמסר בהם על הצלחות הצבא הגרמני וכיבושיו, כי הוא כבש

כבר את קיוב ומוסיף להתקדם ללב רוסיה. לפי ידיעה אחת עמדו הגרמנים להעביר מקיוב 100.000 יהודים. לא עלה כלל על דעתנו אז כי פירוש הדבר הוא כריתת מאה אלף נפש מעמנו. והעובדה היתה: מאה אלף יהודי קיוב הובלו ל„באבי יאר" ושם הומתו משך יומיים בבית־הקברות היהודי. אחר־כך סיפרו בשם אכרים שחזו בשחיטה כי האדמה רעדה ונשמה שלושה ימים, מאחר שרבים נקברו חיים.

בימים ההם היתה עדיין היציאה מרובנה חפשית, אך רק יחידים ראו לנכון לעקור מהעיר. איש לא ידע כיצד לנהוג ולאן לעבור. בביתנו סברו שלגברים כדאי לעזוב את רובנה. אבי מצא מכר פולני שהוביל אותו ואת דודי אברהם פאיירשטיין ל„חוּטוֹר" שלו בסביבת זדולבונוב. נראה שגם אחרים עזבו את רובנה לרגל השמועות הללו.

אותו זמן הוסיפו להגיע לרובנה יהודים ממקומות אחרים. העריכו את מספר היהודים בעיר בשלושים וחמישה אלף. רובם גרו בצפיפות ועוני ומחלות שונות פשטו ביניהם. היו סימנים לכך, שהגרמנים החליטו לעשות את רובנה עיר ראשית של החבל והושיבו בה את הרייכסקומיסאַר קוך, ומשום כך ראו צורך כנראה להיפטר תחילה מהיהודים שהציפו את העיר. פעולת החטיפה של אנשים והוצאתם במכוניות לרצח הורחבה ובאווירה של העיר נישא פחד מפני העתיד להתרחש.

הגיע חודש נובמבר. שמועה נפוצה שהגרמנים עומדים להתקין גיטו ליהודי רובנה, שעליו דיברו מזמן. אמרו שגברים עד גיל חמשים ישלחו למחנה־ריכוז. רצו אל היוּדֶאנרַאט וחזרו בלא תשובה (אכן אמרו שליודֶאנרַאט ידוע דבר אבל אינו מגלה אותו). הכל התהלכו כעל גחלים לוחשות והבהלה היתה רבה. נחקק בזכרוני פרט אחד מאותם הימים: לבית דודתי טייבלה אלייסקר נכנס פתאום איש היודֶאנרַאט, התלחש עם הדודה, קיבל ממנה את טבעת הקדושין שלה ויצא בחיפזון. הדודה אמרה לי כי קיימת סכנה גדולה ויש לשחד במתנת זהב את אחד ממלאכי החבלה הגדולים, אולי יומתק הדין. רצתי לביתנו כל עוד נפשי בי עם הידיעה המסעירה. אכן, כעבור ימים אחדים התחולל האסון הגדול — הגיע יום ה־5 בנובמבר שנת 1941. אותו יום אחר הצהרים הודבקה מודעה מטעם היוּדֶאנרַאט שחייבה את כל היהודים להתיצב למחרת בבוקר מול גן ליוּבוֹמירסקי ובית־הסוהר. הרשות ניתנה לכל אחד לקחת כ־16 קילו חפצים. בעלי־מקצוע שהיו להם תעודות מאושרות נדרשו להישאר בבתיהם ולא לצאת החוצה אותו יום. כפי שנודע אחר־כך קיבל היודֶאנרַאט מהשלטונות הגרמניים 1500 תעודות לבעלי־מקצוע. אמרו שחלק ניכר מהן חולק על ידי חברי המועצה בין קרוביהם וידידיהם וכך נשתהתה השמדתם לזמן־מה...

בדרכי הביתה שמעתי קול בכי וזעקה עולה מכל בית, קולות התיפחות, בכו זקן וטף, איש ואשה. הכל ראו שהגיע הסוף ואין מנוס. מבית אחד בקע קול תפילה בניגון קינות. רוח המרדנות שפיעמה בקרבי דחפני שוב לא לציית לפקודה ולא ללכת למקום־הריכוז. הודעתי לאמי שמרצוני לא אלך, יהיה אשר יהיה, אסתתר בתוך אשפה אנסה לברוח למקום־סתר ולא אסגיר את עצמי ביד הרוצחים. התחלתי לדבר על לבה שלא תלך גם היא, נמלט יחד לכפר קבאסילוב אל הצ׳אֶכים ונקח את אחותנו הקטנה אתנו, נמצא קשר עם אבא ונראה מה ילד יום. הושפעה אמא במקצת, אך להשלים עם השארת שתי אחיותיה עם ילדיהן ושאר בני המשפחה, שלא נטר

לרעיון הבריחה מרובנה אפילו במצב רציני זה, לא יכלה בנקל. חשבה ושקלה ובחנה את המצב, וכשנטתה לקבל דעתי היה כבר קשה לצאת מהעיר. המצב החמיר והלך משעה לשעה. ניחושים ואגדות לא חסרו באותו יום.

בינתיים החלו להתכונן לקראת קיום הצו האחרון: ארזו בגדים חמים ויקרים, ריכזו חפצי־ערך, תפרו שקים מיוחדים להעברת המטען המוגבל למקום הריכוז, או יותר נכון — לדרך הבלתי ידועה. צו הוא צו, אמרו, ומפליא שלא עלה כלל במחשבה לסרב ליציאה, להתקומם נגד הגזירה, לברוח בהמון ולהתיצב מול האויב הרוצח הזומם לכלותנו. לא היה זמן לחשוב הרבה, אך כשניסיתי אחרי כן להסביר לעצמי מבחינה פסיכולוגית את הסיבה לאַפאַטיה זו שאחזה במרבית הציבור, נתברר לי כי היאוש הגדול הפך את כולם לחדלי אונים, נטל מהם את כוח המחשבה והמעשה. יתכן גם שההרגשה כי בין כך ובין כך לא תצמח תועלת מנסיון התנגדות או בריחה הכריעה את הכף לקבל את גזירת הגורל כביכול.

כך עבר היום וירד הלילה, ליל אופל מחריד, והלב מלא על גדותיו צער וכאב. האנשים עשו את הכנותיהם האחרונות כיוצאים לדרך. בטרם נברח מהעיר, ביקשה אמי לבקר את אחיה ישראל ברחוב גרינבוים 3 (בצד רח׳ שקולנה) ולהודיעו שאנו מסתלקים ולהיפרד ממנו. היה זה אחרי חצות. גשם ושלג ירדו במעורב ורוח סערה אכזרית הצליפה בפנים. הקור חדר לעצמות. קשה היה להתקדם בסופת הזעם שירדה ממרום, אולם השעה דחקה, ואנו השתרכנו בבוץ ובשלוליות המים עם שאנו מושכים את אחותי הקטנה אתנו. ומה רבה היתה האכזבה כשנתברר כי הדוד ישראל עם אשתו ובנם משה כבר אינם בביתם — הקדימו לצאת למקום הריכוז. מיהרנו לעזוב את העיר. ההליכה עתה קשתה שבעתיים, כי זרם אנשים בא לקראתנו מצד הווֹליאַ. בעברנו את הרחוב 3 במאי פגשנו את רופאת השיניים אורלובסקה שגילתה לנו, כי גם היא ניסתה לצאת ברגל מהעיר, אולם הוחזרה על ידי השוטרים השומרים על מבואותיה. רגע היססנו וחזרנו על עקבותינו, אולם אני לא רציתי להשלים עם הדעה להישאר ואמרתי שעלינו לנסות להתחמק בשביל הצדדי הידוע לנו מאז הלכנו לכפר להשיג מזונות. אמא הסכימה.

אחות אמי טייבל עם התינוקת החליטה להישאר בביתנו עם השכנה האוקראינית. הדוד ברל בוים, גיסה של אמי, ואשתו בחרו לעבור אל אחותו מלכה רוזן, רופאת השיניים, שגרה אצל ניוסיק וינוקור. נתקלנו במכרים, קרובים ושכנים שפניהם היו נפוחים מבכי, ונפרדנו מהם בצער ודמעות. כולם נשאו פעוטות, חבילות ושקים ומשכו אחריהם ילדים — תהלוכה ארוכה איומה באפלת הלילה... השחר החל לעלות, ואנו ממהרות כל עוד כוחנו בנו לצד הנהר, על מנת להמשיך לאורך הסוללה שעל שפת הנהר עד באסובי־קונט. אחותי בת העשר התאוננה שאינה יכולה להתקדם, ואנו נאלצנו לשאתה על הידיים. לא אבינה מנין באו לנו הכוחות לעשות את הדרך הקצרה והקשה הזאת בסערה ובבוץ; אין זאת אלא שהאינסטינקט של שמירה על עצמו ברגע של סכנה מוליד כוחות לא ישוערו. לשם הסוואה זרקנו את הטלאים הצהובים וקשרנו לראשינו מטפחות צבעוניות של אוקראיניות וכך הגענו לבאסובי־קונט בלי שנפגוש איש. מכאן היה עלינו לצאת לכביש מול חוילתו של ד״ר סגל, שהיתה תפוסה על ידי הגרמנים. חייל גרמני עמד בשער החוילה, אבל אנו לא יכולנו לסגת והמשכנו דרכנו. הוא

לא עצרנו ואנו המשכנו לבוסס בבוץ ובשלג עד שהגענו לקבאסילוב. רטובים עד לעצמות ורועדים מקור ופחד נכנסנו לבית המכרה הראשונה בכפר שהופתעה לראותנו במזג־אויר זה, הצטלבה פעמים מספר וקיבלה אותנו בחמימות. פשטנו את בגדינו והתחממנו ליד הכירה.

המארחת הגישה לנו אוכל והשיבה נפשנו, השתדלנו להמעיט בשיחה, בעוד כל אחד ממנו נתון למחשבותיו הוא. והנה נכנסו יהודים אחדים יוצאי צ׳אֶכיה, שהתגוררו כאן עוד מ־1938, וביקשו לדבר אתנו ולהיוודע על הנשמע ברובנה. סיפרנו להם על המצב.

חובה לציין את יחס הצ׳אֶכים אל היהודים בצרתם, שעה שסכנה היתה לבוא לעזרתם. התנהגותם היתה שונה כל עיקר מזו של האוקראינים — ולגבי כל יהודי שפנה אליהם. לא היה בית שלא ניתן לנו בו לאכול ואף יותר מזה. בלילה ההוא סידרו אותי ללינה אצל ראש הכפר, סטאַרוסטה נאגאטובסקי, בסודי־סודות. בכפר זה עברו עלינו שני ימים ושני לילות. מצדנו השתדלנו להראות פנים ולהחזיק מעמד שלא להבהיל את מארחינו.

ביום השלישי מצאנו אפשרות להיוודע על הנעשה ברובנה וגורל היהודים שם: צ׳אֶכי אחד הסכים לגשת לרובנה, ובשובו נתגלה לנו שאכן פחדנו לא היה פחד שוא — יהודי רובנה אינם עוד... רק מעטים מהם נשארו בחיים. נסיתי להציל דברים מפי השליח, אך הם היו מעטים וקצרים, כאילו פחד להוציא הגה נוסף. אחר כך עלה בידנו לשמוע מפיו על רצח הרבבות תוך שעות ספורות, על האוקראינים הבוזזים את בתי היהודים שהגרמנים חתמו אותם בחותמות, על הפחד השורר בכל מקום, הרחובות הריקים מאדם וריח החידלון הנודף בעיר.

ועל ביתנו מסר לי, כי השכנה האוקראינית גרשה את דודתי ואת ילדיה והם נפלו קרבן לנאצים, כמוהם כרבים אחרים שהסתתרו ונתפסו. הדודה השניה שהסתתרה נשארה בחיים, והיא הודיעה לנו באמצעות השליח, כי הגרמנים הכריזו שה„אַקציה" נגמרה ועתה על היהודים החיים להתרכז ברחובות מסוימים שיהוו את ה„גיטו". על סמך הכרזה זו מייעצת איפוא הדודה לנו לחזור לרובנה. החלה אמא לשקול את ההצעה ורצתה להתקשר עם אבא, שנמצא מסתתר בכפר אחר יחד עם דודי, ולהיוועץ עמו, אך פחדה לצאת לדרך אחרי השחיטה של יהודי רובנה. אז הוטל עלי ללכת לאבא. החלפתי את בגדי, עד שדמיתי לבת־כפר טיפוסית, „גויה" ממש. כשהבטתי בראי, מצאתי הרבה שערות שיבה בראשי על אף גיל השמונה־עשרה שלי.

למחרת, לפני עלות השחר, יצאתי בעקבות צ׳אֶכי מורה דרך, שהוליכני דרך שדות ושבילים שאין בהם תנועה עד שהביאני אל אבא. הוא לא ידע עדיין על קורות היהודים ברובנה ואני הבאתי את בשורת איוב לו ולדודי. החל הדוד לחקרני על משפחתו ולא יכולתי אלא לומר, כי היא נשארה בעיר ועלינו לקוות כי נשארה בחיים כמוה כדודה השניה שהשליח הביא לנו ידיעה ממנה. התיפח הדוד ולא האמין באפשרות השערתי. ביקשתי להפיח תקוה בלבו, לעודדו ולחזקו, אך לא מצאתי את המלים המתאימות, והיתה לי אותו רגע הרגשת אשמה כלפי הדוד על אשר לא השפעתי גם על הדודה שתלך אתנו. וכך בכינו שוב את השחיטה הרובנאית, את הקרובים והרחוקים — את רובנה כולה. עצת אבא היתה

כי נמתין עוד מספר ימים בכפר עד שיתברר אם אין סכנה לחזור לרובנה. ואכן לאחר ימים מועטים חזרנו כולנו לביתנו.

כזרים הרגשנו את עצמנו בעיר. אין מלים לתאר את רובנה כפי שנגלתה לעיני. מצאנוה ריקה מיהודים ואבלה. הבתים עמדו פרוצים או חתומים בידי הגרמנים, פה ושם נראו אוקראינים סוחבים חפצים או רהיטים — רכוש של יהודים, ומשאיות גדולות של גרמנים מוציאות את כל הטוב שנשאר בבתי היהודים. נשבר הלב למראה המדכא והרגליים כשלו מלכת. כפי שהוברר נכלל ביתנו בשטח ה„גיטו". שטח זה החל ברחוב פוניאַטובסקה מקו פסי־הרכבת עד לקצה הווֹליאַ וכלל את הרחובות לגיוֹנוב, זלוטה, סנקביץ, מידליאַרנה ופיקארסקה. לרובע מותחם זה הוכנסו כ־4000 — 5000 היהודים שנשארו בחיים אחרי השחיטה. כך מצאנו את עצמנו ב„גיטו" כשהחיים תלויים לנו מנגד. האנשים היו שבורים ומדוכאים, לא חדלו מלבכות את יקיריהם, והיו שהצטערו על שלא הלכו עם הכלל אל המות, כי מה טעם לחיים כאלה? האנשים נראו כמתים חיים, מחוסרי תקוה, אכולי יאוש ומחכים ליום־המות.

אמא הכניסה לביתנו את הקרובים שנותרו, ולנו היקצתה רק חדר אחד לא־גדול. בין הנכנסים היתה בת אחי אמי, בלומה אוליסקר ובנה, ועוד ילד קטן ממשפחת פודים, שברח משדה־הרצח בשעת המהומה. מפי ילד זה הצלתי ידיעות מעטות על מה שקרה שם ביום המר. ידיעות נוספות קבלתי מחברתי לאה בודקר, שאף היא בנס הצליחה לברוח ממקום־הריכוז שעה שהחלה ההשמדה. ...הלכו בהמון ובצפיפות, מי שפיגר קצת לא ידע מה נעשה בשורות שלפניו — כל אחד התאמץ להתקדם. במקום ספרו 5 בורות גדולים. הראשונים שהגיעו למקום נצטוו להתפשט, בעוד הסופה משתוללת והקור איום. ציוו לסדר את הבגדים ולקפוץ לתוך הבור תחת מטר יריות. קמה יללה מרה, אך לא היתה ברירה ולא היה מקום לשהיות, והאנשים הלכו ונהרגו בכדורים או נפצעו ונדחפו חיים כולם יחד לבור אחד ואחר־כך לבור שני. שאר האנשים ישבו לפי צו על הארץ וחיכו לתורם.

רבים מהקשישים והפעוטות קפאו מקור, לא יכלו להניע אבר והתגלגלו מתים למחצה, הם חסכו לגרמנים כדורים... מסביב לשטח עמדו — במרחקים לא גדולים איש מרעהו — כוחות־משטרה גרמניים ואוקראיניים, לבל ימלט מישהו מקרבנותיהם. כמה פעמים ניסתה חברתי לעבור את שורת השומרים והוחזרה, אך לאחרונה עלה הדבר בידה, והיא הגיעה בחשכת הלילה חזרה העירה. משך כל אותו יום הושלכו אנשים לתוך הבורות ונורו, ומשנתמלאו הבורות, החלו הרוצחים לקטול את האנשים על פני השטח. אנחות הפצועים מילאו את האויר — סיפר הילד פודים שנמצא עם הוריו בין אלה האחרונים ונשאר מוטל בשדה. למחרתו באו הרוצחים לאסוף את הגוויות שנשארו מחוץ לבורות. הם בדקו אם יש עוד רוח חיים במישהו ודחפו אותו במגף, אבל הוא טולטל בלי שיגלה סימן־חיים, כי כוח הדיבור ניטל ממנו, וכך לא שמו לו לב. משהתאושש וזכר כל מה שעבר עליו וכי הוריו אינם עוד בחיים, גמר בלבו לברוח משם. נע בזחילה על ברכיו ותוך כדי כך שאל: מי כאן? חשב כי ימצא עוד נפשות חיות, ואכן חמישה אנשים נענו לו בגניחה. הוא התקרב אליהם והם יצאו יחד בזחילה והגיעו העירה.

ה„גיטו״ לא היה סגור בתחילה, אנשים יכלו להיכנס לתוכו ולצאת ממנו, לא שמרו עליו ביותר ולא הקימו גדר מסביבו. מטעם היודֶנראַט נשלחה אליו „משטרה יהודית״ לשמירה על הסדר, אולם השוטרים היהודים האלה היו בני־בליעל שניצלו את מעמדם ולעתים התעללו ממש באחיהם. אזכיר לדראון את פישל גוז ששירת כבלש ב„גיטו״ את הגרמנים. הוא נשא כובע גרמני כחול־כהה עם סמל נאַצי וכתובת („נוּצליכאֶר יודאֶ״ — יהודי מועיל). בסופו של דבר חוסל אף הוא.

בחזרי לרובנה חיפשתי דרך להשיג „אַאוּסווייז״ (תעודת עבודה), שלפיה נשארו בעלי־המלאכה בחיים. הלכתי ליודֶנראַט לטפל בענין ובהיכנסי — ראיתי שוטר יהודי מכה יהודי. שוטר זה היה מורה בגימנסיה העברית שלנו — רומר, מהפליטים שהגיעו לרובנה עם כיבוש פולין על ידי הגרמנים. איש לא רצה לדבר אתי ביודֶנראַט, אך פגשתי שם נערה שפניה היו פני פולניה ומצבה כמצבי, ושתינו יצאנו לרחוב לחפש עבודה. הרחובות היו ריקים כמעט מאדם ואיש לא ביקש ממנו תעודות. עברנו ברחוב הדיביזיה הי״ג ליד בנין הגימנסיה „תרבות״, בה למדתי שש שנים. דגל נאצי גדול התנופף מעל הצריף שבחזית הבנין ושומר גרמני עמד לפניו. הלב התכווץ למראה ודמעות נתקשרו בעיני. אותה שעה הגיעו גרמנים שהביאו חפצים — ודאי של יהודים. ניגשתי אל חייל שנראה לי כראש הקבוצה ושאלתיו אם דרושות לו עובדות לנקוי הבית. הוא קיבלנו לעבודה. אחר כך נתברר כי היה זה המפקד הידוע סציפיו, שאילו הכרתיו, לא הייתי מעיזה לגשת אליו. הבית שהוכנסנו לעבוד בו היה מחסן לחפצים יהודיים שדודים: כרים, רהיטים, כלי־בית, ואף פסנתר. הרוצחים לא מאסו אף בלבני תינוקות ונשים ודברים חסרי־ערך. הכל נערם שם בערבוביה על הרצפה. נצטוינו למיין ולסדר הכל, ומשמר הועמד על הבית. ידינו רעדו שעה שנגענו בחפצים אלה של אחים ואחיות, של הורים וקרובים... דמויות מוכּרות יפה שמעליהם הורדו הבגדים לפני המתתם התיצבו לעיני. הגרמני הממונה על הבית — פני רוצח היו לו. יתכן שדיבורי הגרמני ריכך אותו במקצת ולאחר שבוע ימים עלה בידי להכניס גם את אמי לעבודה. בזכות היותנו עובדות כאן הצלחנו לקבל את ה„אַאוּסווייז״. בעבודות דומות אצל הגרמנים היו עסוקים רבים מאלה שנותרו בחיים. תושבי ה„גיטו״ היו מוציאים לשוק מה שנשאר עדיין אצלם לאחר השוד הגדול ומחליפים חפצים אצל אוקראינים בלחם וצרכי מזון אחרים, ואיש לא ידע מה ילד יום.

בין האנשים שפגשתי ב„גיטו״ היו: המורה קרוליק ובתו הקטנה, המורה פאנקה זיידמן, המורה יצחק ברקובסקי עם אשתו ובתם, המורה אקסלבירד ואשתו ובנם (הבן נשא את ברוניה ארליך וחיו בזדולבונוב כפולנים), המורים ברגמן ומשפחתו, חברתי איזה רוֹזן (בתו של מנהל ביה״ס „תרבות״) עם אמה וסבתה, דודתה דובקירר עם בנה (בעלה עבר לרוסיה), רחל שוחט, ניונה גורינשטיין ובני משפחתו (דודו היה סגל, — בורסקאי ברח׳ מירליאַרנה), שביתו נמצא ב„גיטו״ והם נשארו יושבים בו. ב„גיטו״ נמצאו גם המורה לרומית כהנא ואשתו, המורה ספיבק, המיילדת אורליכט עם בעלה ונכדתה הקטנה ומשפחת מיכאל גוז (הוא עצמו לא נמצא ב„גיטו״). על הצלתה של משפחה זו סיפרו לי: בנות גוז

עבדו אצל הגרמנים בבית ווגמייסטר. יום לפני השחיטה אמר להן הממונה עליהן, שכל העובדות תבואנה מחר עם משפחותיהן והוא יסדרן שלא יצטרכו לעזוב את העיר. ואכן, אותו גרמני ריכז את הבאים (כ־200—300 נפש) בחנות ובמשך שלושה ימים סיפק להם אוכל, עד ששקטו הרוחות ואז שילחם לבתיהם. קשה היה לתאר שבין החיות הנאציות יימצא אדם הגון כזה. נשארו בחיים וישבו ב„גיטו" בין השאר גם טקאטש האב ובתו חנה, פיזניוריק ומשפחתו, קגן החייט, שניידר הנגר, נוסיק וינוקור, משפחת בוים. בתוך הטראגדיה הכללית האיומה התחוללו גם טראגדיות משפחתיות מיוחדות במינן: לאיצקזון הרוקח ולאשתו היתה „תעודה", ואילו הבת, סוניה חברתי, שעברה את גיל השש־עשרה לא יכלה להירשם בתעודתם ועליה היה לצאת ל„סוֹסאֶנקי" עם היוצאים. וכן במשפחת וינוקור.

כחדשיים ימים עבדתי ונשאתי בסבלי, — עד שפעם הודיעני הממונה כי יתן לי משרה טובה יותר — לנקות בית „אחיות". אחר־כך הוברר לי כי היו אלו מבשלות שהנעימו את הזמן לגרמנים ובזכות זו נעשו פתאום ל„אחיות" — הן שוחררו מתפקיד המבשלות ובמקומן הועמדו משרתות ומבשלות פולניות ואוקראיניות. הנה כי כן הוטל עלי לנקות את ביתן. הבית עמד ברחוב פּוֹשה ואני הייתי נשארת בו לעתים לבדי לסדרו. אחר־כך לקחתי לי את אמי לעזרה, וכך עבדנו שם יחד משך חדשים אחדים.

אחרי העבודה היינו חוזרות ל„גיטו", אל שרידי רובנה היהודית. בערבים היו משוחחים על פוליטיקה, שקראו לה „יוואי", כלומר „יידן ווילן אזוי". בהיותי מקשיבה לשיחות נוכחתי ברצון־החיים החזק הקיים אצל כולם, על אף היותם רצוצים ומדוכאים ונתונים בתנאים שאין בהם בטחון ביום המחר. מנחמים היו את עצמם, שהנה עוד מעט ויבואו הרוסים וישחררו אותם, אם כי באותם הימים נמצאו הרוסים מעבר לרוסטוב, ליד סטאלינגראד, מוסקבה ולנינגראד היו נתונות במצור וסכנה נשקפה לרוסיה כולה. היה זה באביב 1942, כאשר הגרמנים הוסיפו להתקדם ברוסיה.

פעם סיפרתי כי „אחיות" היוצאות מרובנה לרוסיה רושמות על מזוודותיהן „רוסטוב", „דניאֶפרופטרובסק" ועוד שמות ערים רוסיות רחוקות, מה טעם איפוא לאשליות ולתקוות שוא? אולם השאיפה החזקה לחיות הצמיחה כנפיים לדמיון וטובה היתה האשליה העצמית מראיית המציאות המרה.

בינתיים הלכו הרוחות ונסערו מגזירות חדשות. המכות והרציחות לא פסקו כל הימים למן ה„אַקציה" הראשונה. מסרו על טבח ביהודים גם בישובי הסביבה. באותם הימים עבדתי אצל הגרמנים ברחוב הדיביזיה הי"ג מול בנין הגימנסיה „תרבות", בו סידרו „קאנטינה". מעבידי היו שני כמרים, כוהני דת ראשיים לחבל האוקראיני, שרובנה שימשה עיר בירה לו. שני הגרמנים שעבדו אצל הכמרים גילו אלי יחס יפה, וכדי להקל מעלינו קיבלנו שתי עובדות נוספות — את רחל יסוד (בתו של פינקלשטיין) ואת שפירא. גרמנים אלה היו חיילים בשירות הכמרים. אחד מהם פראנץ פלישאקר מוינה היה סטודנט למדיצינה, שהיה אומר כי אינו נאצי ואין לו כל קשר לפוליטיקה של ה„פיהרר". לדבריו נפל אחיו ליד לנינגראד ולבו מר עליו בגלל המלחמה בכלל, וכי אינו איש דתי אך מרוצה להיות בשירות הכמרים עד שתגמר המלחמה. השני היה אנטישמי מובהק, אך בראותו שהכמרים

וחברו האוסטרי מביטים עלינו בעין טובה, לא העז להראות את טלפיו. הסטודנט יעץ לי להתנצר ולברוח לחארקוב ומשם אל החזית; מוכן היה לדבריו, לעזור לי בבריחה, אלא שאני היססתי להאמין לדבריו ולעצתו...

באחד הימים לפני הפסח גילה לי הגרמני השני, כי חברו הסטודנט יצא עם פלוגה לפעולה. כעבור שעות אחדות הגיעה פלוגה צבאית ונעצרה ליד הקאנטינה שבבנין הגימנסיה. בראש הפלוגה צעד המאַיור סציפיו הידוע ובין האחרונים נמצא הסטודנט הוינאי. הגרמנים החמושים במגפיהם המרופשים נראו כחוזרים מפעולה המכונה „אַקציה", ולנגד עיני קמה תמונת הרצח הגדול של היהודים בסוֹסאֶנקי... כמעט שהתעלפתי, אלמלא תמכו בי שתי הנשים שהיו אתי בעבודה. ובכן, אמרתי בלבי, גם החייל־הסטודנט בין הרוצחים — ובהתרגשותי התיפחתי. והנה נכנס הסטודנט, ניגש אלי וניסה להרגיעני. לא התאפקתי וגיליתי לו את מחשבתי בלי לחשוב על תוצאות מעשי. תחילה ניסה להתחמק, אך לבסוף הודה שהפלוגה ירתה בשבויים רוסים, והוסיף שהוא פעל לפי צו צבאי בניגוד להכרתו ולמצפונו. ניכר היה מדבריו שהוא השתתף בפעולה כזו בפעם הראשונה, כי היה נבוך, מדוכא וחיוור מאד. אחרי זמן־מה שאלתיו בהזדמן, כיצד רצחו את האומללים, רוסים ויהודים, ביום ההוא? הוא סיפר לי שפלוגתו מצאה בור מוכן, שמעליו היו שטוחים קרשים. הקרבנות נצטוו להתפשט ולרוץ על גבי הקרשים בקבוצות של חמישה, ובשעת ריצתם ירו בהם והם נפלו לתוך הבור העמוק... גרמנים רוצחים מועדים אלה היו נותנים לנו לחם מתוך רחמנות בהסתר, דבר שהיה כרוך בעונש חמור למיטיבינו אילו נודע לממונים עליהם.

בסוף אפריל 1942 יצאה פקודה שאסרה על היהודים לעבוד אצל הגרמנים. נאלצתי לעזוב את מקום עבודתי. מפחד פן יוצאו הלא־עובדים להורג, השתדלתי להסתדר, וכך נכנסתי לעבודה מהראשון במאי 1942 בבתי־המלאכה שנתקיימו עדיין בגיטו לחייטות, מסגרות וכריכת ספרים. בתי מלאכה אלה שוכנו בבית־הספר שבבית צבי הלר ברחוב פוֹדגורנה. נתקבלתי לעבודת חייטות בתיקון מַדים. עבדתי יחד עם בנות חייטים שידעו את המלאכה; בין אלה נמצאו בתו של שניידר, בתו של ליפשיץ, חיה שטיינמן מהגימנסיה „תרבות", יהודית בדר (בת האופה) ואחרות, בערך כמאה עובדות בנות גילים שונים בהנהלתה של הגב' מירר, שהיתה קפדנית בבדיקת עבודותינו. מפעם לפעם היו באים לביקורת בבית־המלאכה, והיה מקרה שהופיע כמבקר התלין לורנץ בכבודו ובעצמו עם עין־הזכוכית האחת שהטילה עלינו פחד. לורנץ זה היה ראש ה„אַרבייטסאַמט" והוא שהיה שולח את האוקראינים לגרמניה (לפי ידיעה נרצח בידי פלוגת פרטיזאנים בווהלין).

בראשית חודש יוני ראו יהודי ה„גיטו" שהשבויים הרוסים הועמדו לחפור — בפיקוח הגרמנים — תעלות לאורך הגיטו ומניחים כבל חשמלי. הפליא הדבר, כי מאז נכנסו הגרמנים לרובנה לא היה חשמל בעיר, מה ראו איפוא לסדר חשמל דווקא בגיטו? החלו ניחושים, הכל התהלכו מחושמלים, ושוב ניבא הלב רעות. נמצאו רבים שניגשו להכין מקלטים למקרה של צרה, ואילו בביתנו נפלה ההחלטה: אם תהיה סכנה נשקפת נברח מהעיר, ויבוא אשר יבוא. מצב הרוחות הלך ונסער משך ארבעה־חמישה שבועות עד שהגיע יום ה־12 ביולי 1942. יום לפני זה —

שחל בראשון בשבת — הועבדו השבויים תחת משמר חזק בקצב מוגבר משל היה זה ענין דוחק ביותר, שכן בדרך כלל לא נהגו להעבידם ביום א׳ בשבוע. אותו יום לא שמנו לב לכך, אולם משנדלק החשמל למחרתו, 12 ביולי, ולא כובה כל היום, נראה הדבר חשוד בעינינו וגבר החשש כי אנו עומדים לפני הפתעה מרה. בבוקר של אותו יום יצאתי לעבודה בלב שבור למראה האנשים המבוהלים בגיטו. יהודית בדר, שדירתה היתה סמוכה לבית־המלאכה, התחמקה כמה פעמים מהעבודה והביאה מביתה ידיעה מחרידה שעומדים לחסל את שארית הפליטה. פתאום הופיע אבי וקרא לי הביתה, שכן עלינו לברוח, כמוסכם. יצאנו בחפזון מבלי שנקח עמנו דבר. קיוינו שעוד נחזור פעם לביתנו, אך אבא, אמא ואחותי הקטנה לא זכו לכך. יצאה אתנו חנה טקאטש, שאביה הלך אותו יום לעבוד בקבאסילוב־צ׳אַסקי. פגשנו את האשה יסוד, שהובילה את בתה מירה בת ה־11. הן הלכו להסתתר בבית וינוקור (מקום המרפאה של אורלובסקה). בוים־רוזן עם בתה ואחותה עם בינה דובקירר ואמה, הלכו להסתתר במרפאה שלה ברחוב ה־3 במאי בבית דובקירר. כפי שסיפרו לי אחר כך התחבאו שם זמן־מה, וכשנודע להן על חיסול כל שאר יהודי העיר, שתו מנה הגונה ואַרוֹנל שהכינו לעצמן בכוונה להתאבד. אנו, תוך זהירות, הלכנו במרחק מה זה מזה, עברנו את רחוב ה־3 במאי ומשם לשפיטאַלנה בכיוון לבאסובי־קונט. מרחוק ראינו גרמנים מדריכים את אנשי המשטרה האוקראינית. בקצה הרחוב החשנו את צעדינו — האדמה כאילו בערה תחת רגלינו בפחדנו פן לא נספיק לצאת מגבולות העיר. הקטנים פיגרו ואנו נאלצנו לשאתם על הידיים. הקמה הגבוהה שימשה לנו מחסה. גרמני רוכב עבר על פני אמא אך לא שאל אותה דבר. אנו נכנסנו לכפר, ואילו אבא והדוד פיירשטיין נשארו ללון בתוך הקמה. אמא ואחותי פנו לעבר „חוטור״ בבאסובי־קונט, ואני עם טקאטש אמרנו להיכנס לבית אחר בכפר. והנה הרגיש בנו גרמני שעמד ליד חלון בבית הסמוך עם צ׳אֶכית, כשהוא בגילופין. הגרמני קרא: „יודאֶ״, כי ראה את הטלאי הצהוב על בגדינו וכנראה היה מוכן גם לרוץ אחרינו, אלא שהצ׳אֶכית עצרה בעדו. ושוב קרה שכלבים עזים התנפלו עלינו כאשר נכנסנו לחצר, אך לאשרנו יצאה בעלת־הבית והכניסה אותנו פנימה. היתה זו הצ׳אֶכית שליסאק, שבנה שירת במשטרה, אשה טובת לב וידידת היהודים. היא סידרה אותנו במחסן שבחצרה, באמרה: „הגרמני שראה אתכן עלול לבוא לחפשכן, מוטב שלא תהיו בבית״. לא עצמנו עין כל הלילה. ישבנו דרוכות ליד הדלת, מוכנות לזנוק אל השדות במקרה שיבוא הגרמני או אורח לא־רצוי אחר. חנה טקאטש בכתה כל הלילה לגורל אביה שעמד לחזור בערב שלפני כן לגיטו רובנה. אמרה שלא תוכל להישאר יחידה בעולם, ועל אף הפצרותי יצאה עם שחר חזרה לרובנה. אולם לא הגיעה לרובנה, כי הצ׳אֶכים סיפרו לי אחר־כך, שראו את גופתה ליד נובי־דבור.

ליל אופל ארוך עבר עלי, ועם בוקר הורדתי את הטלאי הצהוב, קשרתי מטפחת צבעונית לראשי ויצאתי לחפש את דודתי וילדיה ואת אבי. תושבי הכפר הכירוני מאז גרתי אצלם בקיץ שעבר, אך כל עוד לא ידעו על המתרחש בעיר לא היה מקום לדאגה. בצהרים הגיעה אמא אלי ועיניה נפוחות מבכי: נודע לה כי רגעים ספורים לאחר עזבה את המשפחה היהודית שלנה אצלה בדרך, הופיעו גרמנים ואוקראינים ורצחו את כל המשפחה וגם את בעלת הבית הפולניה, ושרפו

את הבית. כן סיפרו לה, כי היהודים מוצאים מגיטו רובנה, כי בגיטו נערכת שחיטה איומה, כל יהודי הנמצא מסתתר — נהרג. הדברים הגיעו לאזני הצ׳אָכים והם פחדו לבוא לעזרתנו. למחרת היום פורסמה הודעה בכפר שיהודים שיימצאו בבתים או בשדות הצ׳אָכים יוצאו להורג יחד עם אלה שנתנו להם סתר. ואף על פי כן היתה אמא נכנסת בלילות לבתי מכרים ומקבלת מהם בחשאי לחם וצרכי מזון אחרים, אולם מיטיביה היו מאיצים בה שתסתלק מהר לבל תמיט עליהם אסון. וראה זה פלא: למרות הסכנה שריחפה מסביב נמצאה צ׳אָכית, נגלובסקה שמה, אשת ראש הכפר, שמתוך הומָניות ורחמים אספה לביתה שמונה נפשות מאתנו והסתירתנו בדיר החזירים שלה וסיפקה לנו שלוש פעמים ביום אוכל ושתיה. היא עשתה זאת ללא ידיעת בעלה, שהיה עסוק בתפקידיו הציבוריים בכפרו. כך טיפלה בנו בנאמנות וברחמים שבוע ימים עד ששקטו הרוחות במקצת ואנחנו עברנו לזדולבונוב הסמוכה, מאחר שידענו כי אין לחזור לרובנה עוד.

והרי מה שמסרו על ה„אַקציה" האחרונה:

אור ל־13 ביולי הוקף הגיטו שוטרים וחיילים. רחובות הגיטו הוארו לפני זה באורות חשמל חזקים, שעוררו תמהון. שוטרים עברו מבית לבית והוציאו את האנשים כולם החוצה. בכמה מקרים שיהודים התבצרו וניסו להתנגד, פעלו השוטרים בכלים ובנשק והתגברו על המתנגדים. הם ריכזום והטעינום על מכוניות גדולות והובילום לרחוב ביאַלה, שם חיכתה רכבת־משא שקלטה את כולם והובילתם ליאנובה־דולינה, אל מחצבות השחם. הבורות היו מוכנים, וכל הבאים, למגדול ועד קטן, נרצחו בו במקום ונזרקו לתוכם. עם שקיעת החמה נסתיימה ה„אַקציה" בהשמדת שארית הפליטה של יהודי רובנה... יחידים, שנמצאו מתחבאים בגיטו או בסביבתו אחרי השחיטה, הובלו תחילה לבית־הכנסת ה„אמריקאי" שבקרבת ביתנו ומשם הועברו לרחוב ביאַלה ונרצחו. בפעולות אלו נגמרה מלאכתם השטנית של הנאצים ועוזריהם ונסתם הגולל על קהילת רובנה בת 30 אלף נפש בערך...

בזדולבונוב מצאנו רובנאים אחדים שנמלטו לפני השחיטה האחרונה, ביניהם היו: ציפקה קלפר שניצלה לבדה, שפירא מרחוב דובנסקה עם בנו, ריבה גוז (אחותו של פישל גוז הנודע לשמצה), מוטובילובקר ואחותו מַשה, שגרו בקצה רחוב לגיוֹנוב, בבית הקיצוני בגיטו, הילדה מירה יסוד וכמה אחרים, בסך־הכל כ־15—20 נפש. הילדה מירה סיפרה כיצד ניצלה: אמה סידרה אותה לפני ה„אַקציה" אצל גויה ששירתה פעם בביתם, במסרה לה תמורת זה את כל חפצי ביתה. לאחר שהובלו היהודים ברכבת מביאלה גירשה אותה הגויה מביתה. יצאה הילדה לצד הגיטו לחפש את הוריה, אבל חיילים גרמנים גירשוה בחשבם אותה לפולניה. באין ברירה הלכה מירה אל הכמרים שאמה עבדה אצלם יחד אתי וסיפרה להם את קורותיה. ראו הכמרים בצער הילדה ונכמרו רחמיהם עליה — הכניסוה לביתם, נתנו לה לאכול ומקום ללון. למחרת בבוקר ענדו לה צלב על צווארה ושלחו את הסטודנט פרנץ פלישאקר שילווה אותה לזדולבונוב אל דודה שם, וכך ניצלה.

גם בזדולבונוב ישבו היהודים בגיטו ולא תיארו לעצמם שמה שקרה ברובנה עלול לקרות בעוד ימים או שבועות גם בזדולבונוב. בפחדם היססו לקרבנו ומצבנו היה איום, וסבלנו ועלבוננו היה צורב. ומשלא מצאנו אצלם מקום־לינה, נאלצנו לתור לנו מקום בחורבות שמחוץ לעיר בקצה הגיטו, שנעזבו משבויים רוסים...

נשאנו את הכאב בלבנו באבלנו הגדול על אבדן יקירינו ועל הזרות שנתקלנו בה מצד אחים וחברים... רע ומר היה מצבנו ולא ידענו לאן לפנות ומה לעשות. פחדנו מפני הגרמנים כמפני האוקראינים, ואפילו מפני התושבים המקומיים השונים שהיו מלשינים על יהודים ומוסרים אותם בעד מנת מלח או תשלום בכסף מגולגלת... אמי ואחותי נמצאו עדיין בכפר וקשר כמעט לא היה אז בינינו, כי הדרך היתה בחזקת סכנה — אני פחדתי לצאת מזדולבונוב והן פחדו לעזוב את מקומן בכפר. כך נתמשכו הימים, ימים של סבל, בציפיה ופחד, והפכו לחדשים ושנים שלא ימחו מלב.

כמה מהניצולים האחרונים — שרידי רובנה וביניהם בני משפחתי — נפלו באחד הימים בידי הרוצחים וניספו.

בהגיענו לרובנה אחרי מפלת הגרמנים נמסרו לנו עוד הרבה פרטים מה„אַקציה" השניה, כיצד יצאו משפחות ממחבואיהן ומסרו עצמן לרוצחים (על אלה נמנתה משפחת סגל) לאחר שקצה נפשם בחיים אלה, ורובנה הפכה לפי הגרמנים „יודאֶנריין".

בלומה דויטש (גוז)

מרובנה ללבוב וחזרה

הגורל טילטל את משפחתי הרובנאית ללבוב שבגאליציה. בעלי יעקב שמעון ואליס ממקצוע הדפוס היה קשור בבית־הדפוס של האינסטיטוט הסטאַוורוֹפיגייסקי של הרוסינים. מנהל הדפוס, זינובי מיכאַילוביץ מדיצקי, מאצילי קהילתו ונכבדיה, היה מקובל כאדם ליבארלי ואינטליגנטי. הכובשים הזמינוהו לתפקיד גבוה במוסד הרישום של נכסי הנפקדים הפולנים. אדם זה הוכיח את מסירותו ליהודים שנרדפו על ידי הגרמנים והאוקראינים כאחד. בזמן שבעלי התחבא בלבוב, הצליח להודיע למדיצקי על כך וביקשו לבוא לראותו. מדיצקי נענה לו והגיע למקום המיועד בשעה הקבועה, שמע מפי בעלי על מצבו ומצב בני משפחתו ועל תכניתו לחזור לרובנה. מדיצקי גילה התענינות בגורלו ואמר לו, שאם נבצר ממנו להעבירו חזרה לרובנה, הרי יש ביכלתו לסייע לו כאן במקום ואף הביע את נכונותו לכך. אמר ועשה: השיג לנו דירה, העביר את בתנו אליו ודאג לקיומה, ובימי מחלתה — אף לריפויה. אחר כך סידר תעודת עבודה בשבילי כיהודיה ועד מהרה מצא עבודה בשבילי במשרד הגדול בו עבד.

פעם נעצרתי עם התעודה שבידי. אך נודע הדבר למדיצקי מיד שיחרר אותי, ומאז נהג לבוא לקחת אותי ואת ילדתי לעבודה. השפעתו היתה רבה, ולפי דברי אחותו דאג גם ליהודים אחרים בתקופה ההיא.

בעלי חי בלבוב בתעודה פולנית. בוקר אחד יצאתי לעבודתי והופתעתי לראות את הרחוב הסואן ריק מאדם, ומרחוק, בקצה הרחוב, נראה לי כי מעכבים יהודים. מיהרתי לשוב על עקבותי. אכן נערך ציד יהודים אותה שעה. כשראה מדיצקי שלא הופעתי כרגיל לעבודתי, יצא יחד עם אחותו לחפשני ברחוב ובין קבוצות העצורים עד שהגיעו לדירתי — ונרגעו.

המצב בלבוב. הלך והחמיר. מרובנה הגיעונו ידיעות מעציבות על השחיטה הראשונה ועל אבדן כל קרובינו. ברור היה כי גם אנו בלבוב צפוים אלי כליון. מדיצקי ראה את המתרחש והוא בא אלינו בהצעה להחביאנו. הוא סידר אותי עם בעלי ובתנו בחדר קטנטן סמוך למשרדו והחזיקנו שם כחדשיים, סיפק לנו מזונות ואף אקדח הביא לנו שנתגונן בשעת הצורך. מזמן לזמן היה מוסר לנו ידיעות על המתרחש בחוץ. ידענו שהאיש מסכן את עצמו ומצבו החמרי אף הוא אינו טוב ביותר, על כן החזקנו לו טובה רבה על החסד שגמל אתנו ולא נשכח לו זאת לעולם.

לבסוף סייע מדיצקי לבעלי להצטרף לצבא הסובייטי ואותי סידר כפולניה בתעודה אָרית בעבודה. בתי נמצאה אתי. אחרי המלחמה חקרנו על מדיצקי מצילנו, חיפשנוהו, אך לצערנו לא מצאנוהו.

אחרי כל מה שעבר עלינו בלבוב וברוסיה, נסעתי בנובמבר 1945 עם משפחתי לרובנה. תחנת הרכבת של רובנה עמדה שרופה ושוממה. קשה היה להתמצא במקום, העיר נראתה הרוסה ומרחוק נזדקרו שלדי בנינים שרופים. משנכנסנו העירה נוכחנו, שהחלק מצד ימין — רחוב שוסיינה — סבל פחות ובו נשתמרו בנינים. ברחוב זאַמקובה איכסנה אותנו ימים אחדים משפחה יהודית לא מבני המקום. בימי שהותנו ברובנה חיפשנו בין הניצולים יהודים מקומיים — לשוא; היהודים המעטים שמצאנו היו זרים לנו. פנינו אל הנוצריה הלנה קודניצ׳וק, ברחוב ה־3 במאי סמוך לבית־הסוהר, שעבדה כמשרתת בבית הורי. היא סיפרה לנו את הסיפור הידוע על ה„אַקציה" הראשונה בה נטבחו רוב יהודי העיר וכי אמי טויבה ואחותי מינדל פדו עצמן אז מידי השוטרים שנכנסו לקחתן במספר שעוני־זהב שמסרו להם כופר נפשן, ונשארו בחיים. ב„אַקציה" השניה, ב־13 ליולי 1942, הוצאו שרידי היהודים מן הגיטו, כ־5000 נפש, הובלו אל מחוץ לעיר ולא חזרו עוד. אמי ואחותי התחבאו בבית נוצריה אחת ויתכן שהיו ניצולות, אך משמעו כי החלה „אַקציה" שניה, לא רצו להישאר אצל הנוצריה ונמלטו מביתה אל קרוביהם היהודים. מאז לא היו עוד ידיעות עליהן.

ביתנו עמד הרוס כמעט, ללא זכר לבעליו. האוקראיני טיקטור, שהיה מביא לי ידיעות מרובנה, סיפר לי כי ביבה (לייב) שווארץ, אשתו יוכבד ובנם מוסיק בן התשע הסתתרו אצלו בבית הדפוס, במקום עבודתו של שווארץ. פעם התחמק הילד ויצא החוצה — מיד נתפס בידי שוטר אוקראיני ונורה במקום. ההורים ראו את הנעשה ממחבואם, לקחו את גופת בנם ועברו אל בני משפחתם על הוּוליאַ. נראה שגם הם היו בין המושמדים ב„אַקציה" השניה. שאלתי למכרים ולידידים, אך איש מהנוצרים לא ידע להשיב לי דבר.

בעברנו ברחוב באַרמַצקה הבחנו באבני מצבות יהודיות שנעקרו ממקומן ונקבעו במדרכות ברחובות. בבית־הכנסת הגדול ומסביב לו התרכזו אותו זמן מספר יהודים שבורים ורצוצים שהגיעו ממחבואיהם במקומות שונים. בלב שבור מיהרתי לצאת מעמק הבכא — מרובנה עירי.

חנה ואַלים

מצפונו של איש היודֶאנראט

בפקודת השלטון הגרמני החתומה בידי ריינהארדט היידריך מיום 27 בספטמבר 1939, הקימו הגרמנים בכל ישוב יהודי שנכבש על ידם מועצת יהודים שכונתה יודאֶנראַט. לפי הסעיף הראשון של הפקודה צריכה היתה להתמנות בכל מקום־ישוב יהודי מועצת זקנים מורכבת מאישים חשובים ורבנים, שתהיה אחראית לפני השלטון לביצוע פקודותיו. והכובשים ידעו לנצל את המועצות האלו לשם סחיטה מהיהודים וניצולם בכל מיני דרכים ואפילו למשלוח לעבודות־כפיה והשמדה. האנשים שמונו ליודאֶנראַט הלכו בדרך כלל למוסד זה לא מרצונם הטוב אלא על פי השליטים כי פחדו לסרב למינוי. המסגרת הצרה שנקבעה למוסד, המצב תחת עול הגרמנים וחוסר הבטחון ביום המחר שללו כל אפשרות פעולה לטובת אלה שאותם הוא ייצג כביכול. חברי היודאֶנראַט פוטרו, הורחקו או הוצאו להורג לפי רצון השליטים, ולכן פעלו הם כדי לצאת ידי־חובה בלבד. במקום המורחקים מונו אחרים שאף הם כקודמיהם לא היו בטוחים ביום המחר. הבאַרבאַריות הנאַצית לא הבחינה בין אנשי היודאֶנראַט לבין כל יהודי אחר ושום זכויות לא הוענקו להם. אין פלא איפוא שאנשים הגונים השתדלו לא להימנות על היודאֶנראַט והתחמקו מכל כהונה בו, להוציא יחידים בוגדים — ואף אלה על פי רוב מתוך אינסטינקט של שמירה על עצמם, בתקוה שיצילו את עצמם ואת קרוביהם, תקוה שנשארה מעל בסופו של דבר. אכן היו טיפוסים מושחתים בין אנשי היודאֶנראַט, ואף־על־פי־כן ניתן לומר כי הוא עמד על גובה מסוים וחבריו ראו בתפקידם שליחות שהזמן גרמה.

היודאֶנראַט ברובנה הורכב מיסודות שונים: מורים, גבאים ודומיהם, וגם — בעלי כוונות פרטיות עד כדי שחיתות ומעל. נמצאו גם אנשים שלא יכלו בשום אופן להשלים עם המצב והתפקיד שהוטל עליהם ולא רצו לפעול נגד מצפונם. עם אלה נמנה העורך־דין ליאון סוחאַרצ׳וק, יליד רובנה שהיה מעורב בעסקי ציבור. סוחארצ׳וק זה נתמנה ליודאֶנראַט הראשון ולקח בו חלק פעיל בראשיתו. כסבור היה שהמוסד יוכל לפעול לטובת יהודי רובנה ולהציל מה שניתן להצלה עד יעבור זעם, אולם עמדתו של סוחארצ׳וק נמצאה ברוב המקרים מתנגדת לעמדת הרוב ביודאֶנראַט, והוא קרא תגר על החלטות הרוב, ואסר מלחמה על החשודים שבין חברי המוסד. הציבור, שדעתו לא היתה נוחה מרוב חברי היודאֶנראַט, היה עם סוחאַרצ׳וק והעריך יפה את עמדתו במוסד.

בינתיים הלך המצב והחמיר ברובנה. באחד מימי הקיץ 1941, ניתנה הוראה ליודאֶנראַט לספק מספר גדול של יהודים מוכשרים לעבודה מחוץ לעיר. נתכנס היודאֶנדאַט לישיבה לשם סידור הרשימה שתוגש לנאצים כדרישתם. סוחארצ׳וק הרגיש ברשת הפרושה לרגלי היודאֶנראַט וגילה דעתו נגד עריכת הרשימה. הוא התחנן לפני חבריו: ,אל נהיה אנו הגורמים לאבדן אחים. אל נשלח יהודים למות. עלינו להבין מה מסתתר מתחת הדרישה להמציא יהודים מוכשרים... כלום לא נלמד מנסיונן של קהילות אחרות וממשלוחן של קבוצות מרובנה שלא חזרו?׳ בסיום דבריו הכריז: ,אני לא אכתים את מצפוני, לא אתן יד לבגידה, לא אוכל לראות בצרתם של אחרים ולהציל את נפשי׳. הדברים עשו רושם, אך גברה דעת הרוב שעבר לסידור הרשימה.

חיור וחדל אונים ישב סוחארצ׳וק רגעים מעטים במקומו, קם ויצא מהחדר.

נסער ומזועזע הגיע לביתו ואיבד את עצמו לדעת בזריקת מנת מורפיום גדושה שהכין לעצמו (כמוהו עשו אחר כך כמה רופאים יהודים ברובנה). הוא לא מצא דרך אחרת להבעת מחאתו והרגעת מצפונו, בראותו בעליל את המתרגש ובא. מצטער על עמדת חבריו שחסרו את האומץ לסרב לפקודה, מתביש בחולשתו וכואב את כאב עמו, — עשה את צעדו האחרון, והוא רק בן 32 בהפרדו מהעולם.

ד״ר יעקב סוחארצ׳וק

הניצל מקבר אחים

יצאתי מרובנה יחד עם פלוגות הצבא האדום שנסוגו מהעיר עם הפצצתה על ידי הגרמנים ותחת לחץ האויב שרדף אחרינו. לאחרונה נקלעתי לסיביר ולמעלה מארבע שנים ישבתי בנכר. כל זמן הכיבוש הנאצי לא היה לי שום קשר עם רובנה עירי, מרחוק רק קלטתי שמועות על רציחות הנאצים. לאחרונה הגיעוני ידיעות מקוטעות על פלוגות פרטיזאניות הפועלות ביערות הסביבה שלנו, ובטוח הייתי שבפלוגות אלו משתתפים יהודים. לא עלה על הדעת שכל היהודים נרצחו ואינם.

את המצב הנפשי שלי ושכמותי בסיביר הרחוקה קשה לתאר. חייתי חיי סבל ונדודים, אולם בעיקר העיקה הבדידות האיומה. בפגישה עם רובנאים גלמודים כמוני הרבינו לבכות את גורל אחינו, ואכולי שאיפות נקם המשכנו לחיות את היום האפור והקשה שלנו בין זרים. אכן, את גודל הטרגדיה שיוינו לנגד עינינו, אולם לא יכולנו להשיגה לכל עומקה. שקועים למעלה ראש בדאגת הקיום ומנותקים מכל קשר עם רובנה, לא יכולנו להשלים עם הרעיון שעירנו חרבה עד היסוד ובניה היהודים הושמדו באכזריות מעל פני האדמה. כך עברו שנים בצער ויגון — ואזלת־יד לנקם.

והנה זכיתי לגמר המלחמה ולמפלת הגרמנים. שבע טלטולים מיהרתי לחזור לרובנה. לאורך הדרך הארוכה היו זרועים סימני חורבן והרס. הגעתי יחידי לתחנת רובנה ולפני נתגלתה העיר כאחרי רעש שעבר עליה. רובעים שלמים נמחו ורק שרידי יסודות של בתים ועיי־מפולת העידו שכאן חיו אי פעם אנשים במשכנותיהם. התהלכתי ברחובות, הסתכלתי בפני עוברים ושבים — לא מצאתי ביניהם יהודים. את מקומם של למעלה משלוש רבבות מאחינו ירשו זרים. לאחר שהרביתי לבקש, לא מצאתי אלא יחידים מבני עמנו יוצאי ערים אחרות, בלתי מוכרים, אם גם קרובים ללב, קרבת אחים...

בין אלה השבורים ורצוצים שהזדקנו לפני זמנם נמצא צעיר יליד רובנה, כבן שמונה־עשרה — לייבלה הלפרין, שבדרך נס נשאר בחיים. לייבלה זה ראה בעיניו את המות ומפיו נודעו לי פרטי השחיטה הגדולה הראשונה וכן על חיי היהודים למן ראשית הכיבוש הנאצי ויחס האוקראינים ליהודים, וגם על פשעים, ואולי משגים, של ה„יודאנראט" ברובנה.

והנה מה שסיפר לייבלה: ...ביום המר — 6 בנובמבר 1941 — הגעתי יחד עם הורי לחורשת הארנים בתוך שמונה־עשר אלף היהודים שנמשכו למקום במרמה. מוקפים שומרים מזוינים עמדנו שעה ארוכה מרעידים בקור וברוח, עד שהחלו

להוליך קבוצות אנשים תחת מטר יריות אל הבורות. והנה אנחנו בתור... רעד עבר בעצמותי, ידעתי שבא הקץ ואמרתי לאבי: ,אולי אברח, אבא, אנסה את מזלי...' אבא אמר: ,הכדורים יפגעו בך, לייבלה, אין מנוס...' אמרתי: ,ואם אשאר כאן, אבא, האם לא ישיגני הכדור?..' עוד המלה על לשוני והנה נהדפנו אל הבור כשכדורים מתעופפים מעברים עלינו. נפלתי אל הבור על גבי גויות מפרפרות, ואחרים — עלי. לא ראיתי את אבי בקרבתי, הייתי המום ולא ידעתי אם נפגעתי בכדורים או לא, אך זזתי לצד הבור ונלחצתי אל האדמה. יותר איני זוכר כלום... הבור הלך ונתמלא והיריות פחתו, גם הבכי פסק. הרגשתי כי שופכים עלינו אדמה. אני ועוד מספר פצועים התחלנו להתאמץ לצאת מתחת לשכבת האדמה שכיסתה אותנו, אך לא לכולם עמד הכוח לעלות. לאחר מאמצים על־אנושיים יצאנו — אחדים ממנו — מבור המות. לא ידענו מה לעשות ולאן לפנות. דממת מות שררה מסביב, כל נפש חיה לא נראתה במקום. שכבנו על הארץ ופחדנו להרים ראש. היריות והיללות של כל היום צלצלו עדיין באזני. התחלתי לזחול לאט לאט ולהתרחק מהמקום. החלטתי לצאת בכיוון לאלכסנדריה, אם לא יעצרוני בדרך. שיחק לי מזלי ובחשכת הלילה הגעתי לעיירה. מצאתי בית יהודי שאספני אליו, אבל כל ישועתי צעקה לנקם. כעבור ימים אחדים מצאתי קבוצת פרטיזאנים ביער והצטרפתי אליה. לחמתי ונקמתי — ועדיין לא נרגע לבי...

מאיר אוקסמן

מקרי התנגדות לנאצים

כיצד ובמה אפשר להסביר את הדבר, שיהודי רובנה לרבבותיהם נתנו להוביל את עצמם כצאן־לטבחה ולא ניסו להתקומם בכוח ולהציל את נפשותיהם מצפרני הנאצים? אכן, למען האמת ההיסטורית יש לקבוע את העובדה, כי פה ושם קרו מקרים שיהודי קם על רוצחו והרגו, אך מספר המקרים הללו דל מאוד ונער יכתבם. רוב יהודי רובנה היו אדישים, חסרי ישע וחסרי רצון לפעולה, כדי להימלט מן הפח שטמנו להם. לא נדלקה בהם אש־המרד נגד הצוררים.

אלה שהכירו את רובנה היהודית מהתקופה שלפני המלחמה יתקשו למצוא פתרון לשאלה. רובנה זו שנתברכה בנוער מפותח בגוף ונפש, שאגודות הספורט שלה ה„מכבי", ה„חשמונאי", „שומריה" ואחרות נתפרסמו לתהילה בין נבחרות ספורטיביות בסביבה ובפולין כולה מזה, ואיגוד הסבלים שלה אמיצי הרוח ובעלי השרירים החזקים הטילו אימה ופחד על הגויים בעיר ומחוצה לה מזה, — מדוע לא יצאו כוחות אלה להגן על עמם מפני המפלצת הנאצית? הרי אין זה מתקבל על הדעת שמתוך מורך לב נסוגו אחור עוד בטרם ינסו להתיצב בפני משעבדיהם־מרצחיהם. לא קשה למצוא הסבר לכך; כי מתחת לסף ההכרה פעלו גורמים נפשיים שהשתיקו והחניקו כל נסיון של התקוממות, וכך נפלו הם כעמיר מאחרי הקוצר...

ברור, איש לא יכול לשער בנפשו כי יתכן להוציא רבבות אנשים, אזרחים חפים מפשע, ולהשמידם בצורה כה ברוטאלית אך ורק בגלל יהדותם. יתר על כן, פורענות ה„אַקציות" ירדה כחתף על יהודי העיר רובנה כשבעה חדשים לפני

שהשיגה ערים אחרות בווהלין. באוקראינה המערבית התחילה ההשמדה במאי 1942, ואילו ברובנה נשחטו כ־17,500 יהודים ב„אַקציה" הראשונה עוד בנובמבר 1941! היה זה ארבעה חדשים בלבד לאחר כניסת הגרמנים לעיר, בטרם יספיקו היהודים להתרגל למצב החדש של עבדים משוללי זכות אדם וזכות אזרח, ובטרם יספיקו לעמוד על מזימתם וזדונם של הכובשים.

ומשנתגלתה הטרגדיה האיומה והם ראו כי במוקדם או במאוחר הם צפויים כולם לכליון והשמדה, החלו הנותרים לבקש לעצמם בעוד מועד דרכים להצלה.

הדרך הפשוטה ביותר לכאורה היתה לברוח מהעיר אל היערות כדי להצטרף למחנות הפרטיזאנים. אולם באותו פרק־זמן (קיץ 1942) נמצאה תנועת הפרטיזאנים עדיין בראשית התהוותה; רק ביערות שבצד המזרחי של הגבול הפולני־סובייטי הופיעו קבוצות ראשונות של פרטיזאנים, שנתארגנו מנמלטים ממחנות־הריכוז הגרמניים, שבויי מלחמה רוסיים ואזרחים שונים בלתי־מרוצים. האנשים לא היו עדיין מזוינים די הצורך, ואף חסרים היו מנהיגות מרכזית. בתנאים אלה קשה היה להם לתת מחסה ומגן ליהודים הנמלטים מהגיטו, ובמקרים רבים יתכן כי לא רצו בכך. זה ועוד: הדרך מן העיר אל היערות הסמוכים: צומאן, ליובומירסקי, קוסטופול — הוליכה על פני כפרים מאוכלסים אוקראינים אנטישמיים, וכל הבורח מן הפחת עלול היה ליפול אל הפח... אף־על־פי־כן היו גילויי גבורה מעטים, כאשר יהודים לבשו עוז והתקוממו נגד מרצחיהם לא מתוך תקוה שיצילו את נפשם, כי אם מתוך רגש של נקמה בלבד, בחינת „תמות נפשי עם פלשתים"...

אביא כאן פרטים על מקרי התנגדות אחדים שנמסרו לי מפי שרידי הפליטה:

לדירתו של החייט, שגר מול מכון המים (שמו לא נמסר לי), נכנס איש גאֶסטאפּוֹ להוציא את האנשים ולהובילם למקום ההריגה. ברגע שדרך על סף הבית, התנפלה עליו במפתיע בת החייט, בחורה צעירה לימים, עם סכין־מטבח ביד ופילחה את בטנו. הנאצי המזוין נפל שדוד במקום.

סימה גימברג, חתנו של הד"ר מאיר סגל, התנגד לגרמנים שבאו לקחתו להריגה. ספורטאי גבור ואמיץ־רוח, התנפל על מבקשי נפשו והפתיעם. שניים נפלו ממכותיו ואחרים נפצעו. לבסוף הוכרע המתקומם ונוֹרה.

שמועות רבות התהלכו על האשה האמיצה דבוריץ בעלת קיוסק למי סודה ליד המלון סן־רימו. לאחר שבני משפחתה אבדו ב„אַקציה" הראשונה, גמרה לנקום בנאצים. טובת תואר ובעלת עיניים יוקדות, הניחה לקצינים נאצים להתקרב אליה ואף נתנה להם דריסת־רגל בדירתה. היא היתה משקה את האורחים משקאות חריפים עד לשכרה, ואז היתה ממיתה אותם בשקט וקוברת את גופותיהם ברפת הסמוכה לדירתה, שאיש לא בא לשם. סיפרו שכל אימת שקצין גרמני נעלם ולא נודעו עקבותיו, היו כלבי הגישוש מוליכים את המשטרה לבית דבוריץ. לאחרונה נאסרה האשה ונידונה למיתה. שעה שהובילוה לגרדום על פני בית־הסוהר הגדול, הצליחה לשלוף את הכידון מנדנו של אחד ממלויה הנאצים ותתקעהו בחזהו. הנאצי נפל מתבוסס בדמו. שאר המרצחים התנפלו עליה בחימה ויקרעוה לגזרים.

ראויה להערכה מיוחדת התנהגותה של ז'אֶניאַ הורנשטיין (בתה של מלכה הורנשטיין מרובנה), שגרה בשנות השואה בבאראנוביץ' ונתמנתה שם ליודאֶנראַט. היא פעלה רבות תוך סכנת נפשות ולא חסכה על רכושה למען הצלת אנשים מישראל,

ואכן הצליחה לבטל כמה גזירות שם. צעדה האחרון היה בהתנגדות למשלוח יהודים לעבודות מחוץ לבאראנוביץ׳. באומץ לבה התיצבה על אחריותה, בניגוד ליתר חברי המועצה, לפני הקומיסאר הנאצי וטענה שאי אפשר לה להפחית את מספר העובדים במקום, בנסותה להעביר באופן זה את רוע הגזירה. הקומיסאר התרגז על חוצפתה של היהודיה וציוה לאסרה. למחרתו המיתוה ביריה.

דוד יענקוביאק, סוחר בגיל 40 בערך, שהגרמנית היתה שגורה בפיו, טיפס ועלה על כתפי שכניו לפני השחיטה הראשונה וקרא בקול לגרמנים: „אל תהיו שכורים מן הנצחון, מרצחי היהודים, סופכם שתבואו על גמולכם״, וליהודים קרא שישמידו את הכסף וניירות הערך שברשותם, לבל יהנו מהם הרוצחים. החיילים שהופתעו לשמע דברים אלה, השתערו עליו בצעקות־פרא, קשרוהו אל עץ וניקרו את עיניו, אחר כך הטילוהו חי לתוך הבור. *

יצחק שניידר, יליד רובנה, שיחקה לו השעה והוא ניצל מה„אַקציה״ הראשונה, אך תעודת בעל מקצוע לא היתה לו. אחד נוצרי, באבאר, שעבד אתו יחד לפנים בבית־העסק ואואל, סייע בידו למצוא מקלט במרתף ברחוב ביאלה. שניידר הסתתר שם חדשים אחדים כשברשותו אקדח ורמוני־יד שהשיג אצל קצין מהצבא הפולני. לימים הלשין באבאר לפני הגאֶסטאפו על שניידר וגילה את מקום מחבואו. אך פתחו אנשי הס. ס. את המבוא למרתף — רמון הוטל בהם. חילופי היריות נמשכו רגעים מספר. לבסוף הטיל שניידר את הרמון האחרון שלו ופגע בחמישה מהנאצים, אך גם הוא עצמו נספה בקרב נואש זה.

סיפרו גם על ניוּניה קופילניק האמיץ, שעלה בידו לסחוב מהגרמנים נשק קל והוא שמר עליו לעת מצוא. כשהגיעו הגרמנים לדירתו להוציאו — קידם את פניהם במטר כדורים ורמונים. הגרמנים נסוגו לאחר ששלושה מהם נפלו. נזדרז קופילניק לקפוץ בעד החלון וביקש להימלט בלימוניזה של הגרמנים שעמדה ליד הבית, אך לא הצליח להתניעה, והרוצחים תפשוהו, קשרוהו אל המכונית וסחבוהו מת למחצה ברחובות העיר.

אחרי מפלת הגרמנים סיפרו אוקראינים ברובנה כי בשעת ה„אַקציה״ השניה היו כמה מקרים של התנגדות יהודים לרוצחים. מאחד הבתים השליכו יהודים בעד חלונות הקומה השניה פצצות על גרמנים ושוטרים אוקראינים. כתוצאה מכך נהרג במקום גרמני אחד ושני שוטרים אוקראינים נפצעו קשה. כן ירו המתחבאים ב„בונקרים״ על מגליהם.

מן הראוי להזכיר כאן בכבוד ובהערצה את הלוחמים והלוחמות האמיצים שעברו דרך רובנה, או הגיעו לשם בקשר עם שליחות אקטיבית בימים הטרופים של רצח והשמדה, וביניהם את פרומקה פלוטניצקה וחברותיה, שפעלו ברובנה ובערי ווהלין אחרות וקראו בגיטאות להתגוננות ולהתקוממות, לעמידה על הנפש ולמלחמה פרטיזאנית בנאצים. מה רב האור בפעולה אמיצה זו! על כך מסופר בהרחבה בספרות הגיטאות. רוב הלוחמים האלה אבדו. אבדה גם פרומקה פלוטניצקה ביום 1943.8.3 בבנדין אגב מילוי שליחות עד יומה האחרון.

אכן לא תמו גבורים מישראל אף על אדמת נכר!

אינג׳ משה גינדלמן

---

* פרטים אלה שונים ממה שנמסר על דוד יענקוביאק במקום אחר לעיל (עמ׳ 510).

פשעי הנאצים ברובנה ובמחוזה

תמצית ההודעה של הועדה הממשלתית הסובייטית המיוחדת לחקר מעשי הפולשים הגרמנים וקביעת ההרס, השוד והרצח ברובנה ובמחוז

ברובנה ישב הרייכסקומיסאר אריך קוך, שמונה נציב לאוקראינה, והעיר שימשה מרכז לשטח הכיבוש הנאצי באוקראינה. תעודות ומיסמכים על מעשי הכובשים הגרמנים בעיר ובסביבתה נאספו ועדויות נגבו על ידי הועדה הממשלתית הסובייטית בהרכב: גנראל־מיור ו. א. באגמה, יו״ר הועד הפועל המחוזי של צירי העמלים, פ. י. ואסילקובסקי, המורה ט. פ. נובאק, ציר המועצה העליונה של ברית המועצות י. פימצ׳וק־דיאצ׳וק, הכומר הפראבוסלאבי ולאדימיר איז׳יצקי, הכומר הקאתולי פליכס סאוויצקי ונציג הועדה הממשלתית המיוחדת ב. ט. גוטצ׳ב. הועדה קבעה, שהפולשים הפאשיסטים שאפו ליצור משטר עבדות בשטח שנכבש על ידם באוקראינה, לחסל את התרבות ואת האינטליגנציה בחבל זה, להביא שממה על אדמת אוקראינה הברוכה, להרוס את המבנים והמפעלים הממשלתיים, הציבוריים והפרטיים, לבוז כל מה שניתן לבוז ולהשמיד ללא רחם את התושבים השקטים.

פיצול אוקראינה והנחת יסוד למשטר עבדות

למטרה זו חולקה אוקראינה בפקודת היטלר מיום 1 לאוגוסט 1941 לשלושה מחוזות וכל מחוז נכלל בגנראל־גוברנמאנט אחר. אחד — פולני, שני — רומני ושלישי — בניהולו של אריך קוך ברובנה. ב־19 בנובמבר 1941 ניתן צו השר רוזנברג, שלפיו נאסר על תושבי אחד המחוזות לעבור למחוז שני. האוכלוסיה בשיעבודה נוצלה למעלה מכל שעור. האזרחים הסובייטיים הועמדו מחוץ לחוק, כנחותי דרגה. כל פקודה של היטלר, רוזנברג, קוך ונציגי שלטון אחרים באוקראינה נתלוותה באיומים עד לעונש מות. אופייני הוא צו רוזנברג מיום 17 בפברואר 1942 על הנהגת חוקים פליליים חדשים, שכללו עונש מות בעד עלבון הצבא הגרמני, המשטרה המקומית, המפלגה הנאצית, ואף בעד התנהגות אנטי־גרמנית ותמיכה בהלך רוח אנטי־גרמני, אם זה עלול לפגוע כלשהו בכבוד העם הגרמני והמדינה. עונש דומה היה צפוי לאזרח הסובייטי במקרה שלא יודיע על פעולות אנטי־גרמניות. פקודה אחרת של רוזנברג מ־1942.8.17 הטילה חובה על תושבי המחוזות המזרחיים ללא הבדל גיל למלא כל עבודות כפיה.

חיסול התרבות והאינטליגנציה

שלטונות הכיבוש אחזו באמצעים לעקור את התרבות מן השורש ולהשמיד את האינטליגנציה באוקראינה (כידוע פגע הדבר בעיקר ביהודים). בתי־ספר ומוסדות תרבות חובלו על ידי הפאשיסטים, או נהרסו כליל ברובנה ובסביבתה, כי תועבה היו להם. רבים מבניני בתי הספר הפכו לקסרקטינים, ביניהם הבנין המפואר של המכון הפדגוגי שבעיר. לפני נסיגתם דאגו הגרמנים להרוס כמה בניני־ציבור ומוסדות (בתי־ספר, ספריות, מוזיאונים, מועדונים, בתי־חולים ועוד). ידיעה רשמית שפורסמה בעתון „וההלין" מיום 1941.11.30 מעידה על ספירת בתי־הספר בגנראל־קומיסאַריאַט ווהלין־פודוליה. התיאטרון נשאר קיים בעיקר בשביל הגרמנים,

ורק בתורת הנחה הותר לתושבים לחזות במחזה או להאזין לקונצרט אחת לשבוע ביום קבוע. אף־על־פי־כן נאלצו השחקנים לעזוב את מקצועם, כי עם שניתן להם לשחק נאסרה כל יצירה קלאסית אוקראינית. רבים מהשחקנים נרצחו ב־1943 (ביניהם השחקנים הידועים דולגופולסקי, בוריס קורגאנוב, איראָנה יאנקובסקה ואחרים). המורים פוטרו ממשרותיהם וכן סולקו אנשי־רוח אחרים. נראה כי הגרמנים שפכו חמתם דוקא על מפעלי תרבות ונושאיהם. הפאשיסטים ברובנה, כבערים אחרות, התנקמו בבתי־מלון, במסעדות ובמפעלי־התעשיה. לפי ידיעות מהימנות הרסו 845 בנינים כאלה: 24 מסעדות, 83 בתי־מסחר, 5 מאפיות, 5 בתי־חרושת ללבנים, 1 למברשות, 1 לנקניק, 4 כנסיות פראַבוסלאַביות, 2 — קאַתוליות, 4 בתי־חולים ומאות בתי־מלון. בין השאר הרסו 40 קילומטר רשת חשמל וטלפון, השחיתו 22 קילומטר צנורות מים וגם על בתי־מגורים לא חסו. 50% מבתי־המגורים באֶזור בראַזנה (מחוז רובנה) נהרסו כליל ושם גם פוצצו 3 טחנות־קמח והועלו באש 3 טחנות אחרות, 3 מאפיות, 5 מרפאות ועוד ועוד. באֶזור קוריץ נהרסו 90 משקים חקלאיים ובאזור אלכסנדריה: תחנת־חשמל, בית־בד, 2203 בניני משק ו־1237 בתי־מגורים. ששה כפרים מסביב לרובנה נמחו מעל פני האדמה. באזורי הושצ׳ה, מז׳יריטש, אוסטראה, רוקיטנו, זדולבונוב, קליבאן, קוסטופול, לודביפול, טוטשין, סארני נהרסו 286 נקודות־ישוב.

והנה עדות של שבוי־מלחמה גרמני, חַפר פראנץ יארבוט, על הרס הנאצים ברובנה ובמחוז:

„ב־24 לינואר 1944 נסוגונו מכפר סטאַני. מפקד החַפרים אובר־לויטנאנט קראַבס הפקיד קבוצת מציתים בהרכב פֶאלדפאֶבל אופיץ, אוֹבר יאֶפרייטוֹר קריסטיאנס וחַפר בלום לשריפת הכפר. הפקודה נתמלאה בשלימות ושעה שלהבות־אש אכלו את הכפר, אמר קראַבס: ,תפקידנו לא להשאיר אחרינו אף בית אחד שלם׳״.

בזיזת מוסדות ותושבים

משך כל זמן שהותם של הגרמנים ברובנה ובמחוז, שלחו הקצינים, החיילים והפקידים שלהם ידם בשוד ובזזו את התושבים. כן שדדו הם את מוסדות הציבור והתרבות, בתי נכוֹת, ספריות, מעון ה„פיונרים״ ועוד. הם הוציאו רהיטים, כלים, ספרים, מוצגים, תמונות, תוי־נגינה וכו׳. חלק הארי מהביזה לקחו השודדים לעצמם ואת היתר מסרו למחסני השלטונות הנאציים. גזל דומה בוצע במוזיאון לידיעת הארץ על ידי הקומיסאַר המחוזי באֶר. מנהל המוסד מ. דובובסקי הוציא אתו לגרמניה למעלה מ־30 מזודות דברי אמנות שדודים. תושב הכפר גלינקי, פודגאוויק סיפר: בבוקרו של 27 בספטמבר 1943 עברו קצינים וחיילים גרמנים במשקי הכפר והחרימו לחם, מקנה, עופות, סוסים, עגלות וכו׳. עדויות דומות מסרו תושבי כפרים אחרים בסביבת רובנה. סיכום החקירה הראה שבששה מאֲזורי רובנה: זדולבונוב, רובנה, טוצ׳ין, סאַרני, קוריץ והושצ׳ה שדדו הגרמנים: 13,998 סוסים, 19,599 ראש בקר, 23,026 כבשים ועזים, מלבד עופות ועוד. כל נסיון להתנגד לשודדים נגמר בכשלון וגרם עלבונות ועינויים. יעקב אושאקוב הודיע לועדת־החקירה, שאזרח אחד בשם מונצ׳יק נכלא בבית־הסוהר ברובנה בעוון הסתירו 100 ק״ג חיטה, ובשעת חקירתו תלשו החוקרים שערות ראשו, ושברו שתיים מצלעותיו.

השמדה המונית של אזרחים ושבויי־מלחמה

בעקביות ועל פי תכנית ביצעו התליינים הנאצים את פעולת ההשמדה, בעיקר של יהודים, בקבוצות קטנות ובהמונים. בית־הסוהר ברובנה היה תמיד מלא נידונים למות. להלן אחדות מן התעודות והעדויות שנגבו בקשר לכך:

האזרחית וו. באידיאן הודיעה: חמישה חדשים הייתי כלואה בבית־הסוהר ברובנה ועברתי את כל מוראות הכלא ההיטלרי. יום יום היו מכים את האסירים: גברים, נשים וילדים. פעמיים בחודש היו מוציאים קבוצות גדולות של אסירים להריגה. לעתים תכופות היו מוכנסות לחצר בית־האסורים מכוניות נסגרות באופן הֶרמאֶטי ואנשים מוטלים לתוכן. צווחות איומות היו בוקעות מתוך מכוניות אלו מיד להיסגרן.

בעתון הכובשים „ווֹהלין" מיום 1943.3.18 נתפרסמה מודעה בזו הלשון:

„ב־8 למארס 1943 נעשה נסיון בריחה של אסירי כלא־רובנה. אגב הנסיון נהרג סוהר גרמני. משמר בית־הסוהר סיכל את הנסיון. בפקודת מפקד משטרת הבטחון והס.ד. נוֹרו אותו יום כל האסירים".

בנובמבר 1943 נהרג שופט מחוזי גרמני בידי אלמוני. כעונש על כך, הוציאו הגרמנים להורג 350 אסירים שנמצאו אותה שעה בכלא־רובנה.

י. קרפיוק, שעבד במשק גרמני בקרבת רחוב באֶלאַיה, מסר: לא אחת הייתי עד לרציחת אזרחים בודדים וקבוצות — אוקראינים, רוסים, פולנים ויהודים — בסביבת הרחוב. התליינים הנאצים היו מביאים את הקרבנות למקום ההריגה, מכריחים אותם לחפור בורות לעצמם, פוקדים עליהם להתפשט ולשכב ערומים בבורות כשפניהם למטה, ויורים בהם בנשק אוטומטי. על שכבת גופות אחת השכיבו שכבה שניה עד שהבורות נתמלאו. אחרי זה שפכו על הגופות סיד־כלור וכיסו באדמה.

תושבת הכפר ווידומקה, א. מורוזובסקאַיה, סיפרה: „מחלון ביתי ראיתי את הגרמנים יורים באנשים במחצבות סמוך לכפרנו. ביוני 1943 הובאו למחצבות ארבע מכוניות גדולות, אנשים ונשים יצאו מהן כשרק לבניהם לבשרם ומיד נשמעו יריות פולחות את האויר. לאחר שהמכוניות עזבו את המקום, הלכתי לראות מה קרה שם ומחזה איום נתגלה לעיני: גופות אנשים מכוסות כלשהו באדמה והשטח כולו מלא שלוליות דם. אכן ברור היה מה נעשה שם...

„ביולי 1943 הגיעו למחצבות 10 מכוניות מלאות אזרחים סובייטיים. יריות מנשק אוטומטי נמשכו תוך צעקות, קריאות ואנחות. לפנות־ערב נדלקה מדורה במחצבה ובאויר עלה ריח בשר שרוף. מעשי זוועה דומים ראיתי בספטמבר ואוקטובר 1943 ובינואר 1944".

עדויות כאלו נמסרו לרוב. מעשי הזוועה הסאַדיסטיים מתאמתים על ידי שבויי־מלחמה גרמניים. כך סיפר השבוי פראנץ יארבוט:

„באמצע נובמבר 1943 הגעתי לרובנה עם פלוגה בת 30 חייל מהבאטליון ה־68. עסקנו בהכנות הגנתיות מהצד המזרחי של העיר. בעבודות אלו הועסקו כ־300 איש ממחוזות רובנה ולבוב. האנשים ספגו מכות על כל דבר פעוט, הם הוכו באכזריות ועונו ברעב על אי־מילוי מכסת־העבודה שנדרשה מהם. ב־15 לדצמבר בבוקר כשבאנו לעבודה, לא מצאנו אף איש

מכל העובדים האלה. לשאלתנו היכן הם, נאמר לנו: ,בלילה הושמדו כולם במכונת־גאזים׳״.

חייל מגדוד הפרשים ה־17, חטיבת ס. ס. אדולף מאֶצקה, הודיע:

„האֶסכדרון שלנו השתתף ברציחת תושבי העיירה קולקי. אני יריתי ב־3 אנשים. בשעת נסיגתנו וצליחת הנהר סטיר, שרפנו את הכפר הראשון שמעבר לנהר ופלוגתנו ירתה ב־25 אזרחים — שניים במו ידי — בפקודת האונטאֶרשטורמפיהרר קורן. בין ההרוגים היו גם נשים. בפלוגתנו הצטיינו ברצח תושבים הרוטאֶנפיהרר וואַנק, האונטאֶרפיהררים פולין ושטיקדל והפרשים שירמן ופאוסט. ההוצאה להורג בוצעה בפקודת מפקד הגדוד שטאַנדאַרטפיהרר צאַכאַנדר״.

הגרמנים רצחו והשמידו ללא־רחם קצינים וחיילים סובייטיים שנפלו לידיהם בשבי. שבויים אלה הוחזקו בשלושה מחנות ברובנה בתנאים ללא נשוא. הכומר סאוויצקי שראה בעיניו את הנעשה במחנות אלה ובעיר רובנה בכלל סיפר:

„כתוצאה מתנאי המחנות האיומים וההרעבה המתמדת בהם היה אחוז המתים בין השבויים גבוה מאד. טיפוס הבהרות ומחלות מדבקות אחרות הפילו אנשים לאלפים, אך רב מזה היה מספר החללים מדקירות בפגיונות, מכות בקתות רובים וכדורים. יום יום היו מוצאות מכוניות עמוסות גופות שבויים מכל אחד מן המחנות, ואנשים חיים ומתים נקברים יחד בבור אחד״.

ההשמדה ההמונית של השבויים אושרה בכמה תעודות של הועדה הממשלתית.

מסקנות ועדת החקירה הרפואית־משפטית:

ליד הועדה לשאלות רפואיות ומשפטיות מונתה ועדת מומחים בהרכב: רופא, מַיור ז. וו. רובקובה, לויטנאַנט השירות הרפואי וו. פ. זלילזנובסקי, לויטנאנט מילצ׳ן, לויטנאנט השירות המשפטי ל. ס. רוגופולסקי, המורה ח. פ. נובאק, הכומר הפראבוסלאַבי וולאדימיר פיז׳יצקי, הכומר הקאתולי פליכס סאַוויצקי, ואליהם צורפו כמה מתושבי העיר והסביבה. ועדה זו ביצעה במשך עשרה ימים (1—10 במאַרס 1944) בדיקה רפואית משפטית של גופות תושבים ושבויים, קרבנות הנאצים, שהוצאו מקבריהם, וקבעה כי קברי נרצחים נתגלו במקומות שונים ברובנה ובהם למעלה מ־102000 נפש.

ברחוב באֶלאַיה, בקרבת מחסן העצים	32500	נפש
ליד חורשת הארנים	17500	״
במחצבות הכפר ווידומקה	3000	״
בשטח בית־הסוהר העירוני ברובנה	500	״

לפי מצב הגופות יש להניח, שההריגה ההמונית וקבורת הגופות בחורשת סוסאֶנקי בוצעו במחצית השניה של 1941.

ההריגה ההמונית ברחוב באֶלאַיה, ליד מחסן העצים, וקבורת הגופות בוצעו בסוף שנת 1941.

את הרציחות בגני הירק ברחוב באֶלאַיה יש ליחס לתקופה 1942—1943.

את ההשמדה ההמונית של האזרחים בהרעלה בתחמוצת פחמן ב„מכוניות הגאזים״ וקבורת הגופות יש ליחס לסוף שנת 1943.

ההריגות ושריפת הגופות במחצבות הכפר וידומקה יש ליחס למחצית השניה של 1943.

ההריגות וקבורת הגופות בשטח בית־הסוהר העירוני בוצעו בראשית שנת 1944.

השמדת התושבים והשבויים ברובנה בוצעה בירִיות מכלי נשק אוטומטיים, מכונות יריה וחניקה בגאזים. במקרים בודדים נקברו האנשים חיים.

חלק מהגופות, במיוחד במחצבות הכפר ווידומקה, נשרפו על מגרשים שהותקנו לכך לפני כן.

בבדיקת הגופות בקברים שברחוב באֲלאַיה ובשטח בית־הסוהר, במקרים רבים נתגלו עקבות עינויים ומכות לפני הרצח.

עדויותיהם של תושבי רובנה על פשעי הנאצים בהשמדת האזרחים והשבויים בעיר בתקופה שבין 1941 ל־1944 אושרו במלואן על ידי ועדת המומחים הרפואית־משפטית. העובדה שכל הפשעים הנ״ל בוצעו במקום כהונתו של הרייכסקומיסאַר של אוקראינה אריך קוך, מאשרת פעם נוספת שכל פעולות ההשמדה בוצעו ותוכננו על ידי הממשלה הנאצית.

הועדה הממשלתית המיוחדת מטילה את האחריות בעד ההרס והזועה שבוצעו בעיר רובנה ובמחוזה על ממשלת גרמניה ההיטלריסטית, הרייכסמיניסטר רוזנברג, הרייכסקומיסאַר קוך, הקומיסאַר העליון לווהלין ופודוליה — שאנא, סגנו שווייגר, הקומיסאַר המחוזי ד״ר באַאֶר וכל אלה שעבדו אתם ושמותיהם נזכרו בהודעה זו.

עיבד מרוסית: זאב שץ

עדויות וידיעות

משה בר מוסר:

כבן למשפחה חקלאית באוזריאַן הועבדתי על ידי הגרמנים והמשטרה האוקראינית בשנות 2—1941 עם סוסי משקנו בהובלה. ברובנה היה אז מחסור גדול בצרכי אוכל ואני הייתי מביא בסתר, בנסיעותי לשם, מזונות לקרובינו יאשה ופאניה בר ברחוב קארל מארכס 214, ליפה בר שגר בקרבת בית היולדות אורליכס, למשפחת פרל (בעלי המכבסה) ולאחרים.

והנה נזדמן לי להוביל שוטרים לרובנה ביום 6 בנובמבר 1941. כרגיל, לקחתי אתי מעט מזונות והלכתי עם המטען לקרובי. וזאת לדעת, בימים ההם היו כבר רוב היהודים מרוכזים בעיר, עוד לפני שהוקם הגיטו. שעה שעמדתי להיכנס לרחוב המיושב יהודים, עצר אותי משמר אנשי הגאֶסטאפו, ואף־על־פי שהייתי לבוש בגדי אוקראיני, כיבדוני בקללות ומכות וגרשוני מהמקום. לא הצלחתי אותו יום למסור את המטען היקר שהבאתי לקרובי.

היה זה יום סופה, שלג וגשם ירדו במעורב, ורוח קרה נשבה וחדרה לתוך העצמות. ברחוב היתה תנועה חזקה: יהודים בראש מורד השתרכו עם חבילות וילדים. לשאלותי ענו לי, שהיודאנראַט קורא לצאת לעבודות מחוץ לרובנה, ומי יודע מה יהיה שם. האנשים רצו להאמין שאכן לעבודה הם נדרשים והלכו למקום

הריכוז בגן מושצ׳יצקי. בעיני ראיתי מכוניות דוהרות ודורסות ילדים שנגררו אחרי ההולכים למקום הריכוז — בהלה, דכאון ופחד שררו בעיר.

לעת־ערב היה עלי לשוב לאוזיראן. בעזבי את רובנה לא שיערתי כי יום פורענות מר בא על יהודי העיר. כשמסרתי באוזיראן על המצב ברובנה, סברו רבים כי טובה עושים עם היהודים: הם יסודרו בעבודה ויקבלו לחם. אולם אחרי יומיים נתגלה לנו דבר השחיטה האיומה ברובנה: היהודים המרומים הוצאו לטבח באלפיהם בחורשת הארנים שמאחורי העיר. העירה עטפה אבל וגבר הפחד מפני יום המחר.

הידיעות המסעירות מרובנה והסימנים לפעולות השמדה של יהודים במקומות אחרים הניעו רבים מיהודי אוזיראן לברוח בעוד מועד ליערות ולהצטרף אל הפרטיזאנים. רבים מאלה מתו או נרצחו בימי נדודיהם ופעולותיהם. נמצאו אתי כמה צעירים מרובנה, ביניהם אחד סטארץ (מענף הסוכריות) ואחד גרינברג (מענף התבואות); יחדיו יצאנו לפשיטות ומעשי חבלה באויב. הם נפלו במילוי תפקידיהם. הצלחתי להגיע עם פלוגת פרטיזאנים מיערות בסביבת קיוב לרובנה המשוחררת מיד לגירוש הגרמנים ממנה. חיפשתי את קרובי ולא מצאתי נפש חיה מהם. העיר עמדה בחורבנה ויהודים בודדים התחילו להתלקט בה. התהלכתי בודד ורצוץ, נכנסתי לגור בבית קרובי בר, אך לא מצאתי מנוח, ואחרי זמן קצר נטשתי את העיר ושמתי פעמי לארץ־ישראל.

חנה בר:

בת ארבע־עשרה הייתי כשכבשו הגרמנים את רובנה וסביבתה. המצב הלך והחמיר מיום ליום. כל אחד חיפש לו דרך להסתדר בעבודה ולהתקיים. השתדלתי והצלחתי להישלח לבית־החולים, ומשם מצאתי דרך להצטרף למחנה העבודה הגדול בבנין שדה־התעופה בכפר טינה הסמוך לרובנה. התנאים שם היו קשים ליהודים, היחס רע ומחפיר; היינו עבדים נרצעים, אבל קבלנו לחם. בין המשגיחים עלינו היה גרמני זקן אחד, וייס, שלא ביקש חטאים בנו ולא פעם סייע לנו במצבנו. (חשדנו בו שהוא יהודי, כי לא יכולנו לתאר לנו גרמני גומל חסד עם יהודים). פעם הודיענו שסכנה צפויה לנו להיגרש בכיוון בלתי ידוע, ואנו מיהרנו להסתלק מהמחנה. התפזרנו; הרוב הגדול ברח ליערות, כי לא ראינו מוצא אחר. תנאי הזמן, חיי היער והמצב הכללי נתנו ברבים מאתנו אותותיהם שלא ימחו לעולם.

אהרון סנדברג:

מאז יוני 1941 נמצאתי כמגויס בצבא האדום ברוסיה. באוגוסט 1944, אחרי מפלת הגרמנים, ניצלתי את חופשתי ונסעתי לרובנה וזדולבונוב לחפש את קרובי. הגעתי באוטובוס לעת־ערב מקוריץ לרובנה, שמצאתיה בחורבנה. למחרת היום באתי לזדולבונוב אך לשוא חיפשתי את בני משפחתי; איש מהם לא נשאר בחיים. שאלתי לחברים, למכרים — בכדי, גורל אחד מצא את כולם... לא־יהודים שנכנסתי אתם בשיחה, השיבו לי לא ברצון על שאלותי. אך יהודים ספורים מצאתי במקום שהתעכבתי בו למעלה משבועיים ימים.

נסעתי שנית לרובנה. באתי לבית־הכנסת ברחוב שקולנה. הבנין עמד שלם,

לא נפגע כלל. הסתובבו שם כמה עשרות יהודים שהגיחו ממחבואיהם. על הקיר הודבקה רשימה של קרוב לאלף נפש יהודים שהתגוררו אז בעיר, ביניהם כ־70 בלבד מבני רובנה. שממון עמד מסביב, האנשים התהלכו איש איש עם מחשבותיו ודאגותיו, ובמרכזן — איך ולאן להגר. הסיוט עדיין לא חלף והפחד נמשך. לא מצאתי אף אחד שיוכל לספר לי משהו על המעניין אותי.

שאול ביבר:

עם פרוץ המלחמה בין הרוסים והגרמנים גויסתי — ב־24 ביוני 1941 — לצבא האדום ועזבתי את ביתנו ברחוב קניאז׳סקי. לאחר שירות של שנים בצבא הרוסי, שוחררתי ונתקבלתי לשירות אזרחי. עזה היתה שאיפתי לראות את רובנה עירי, למצוא מישהו מבני משפחתי וידידי, אך לא ניתן לי לנסוע לשם. רק לאחר שעלה בידי באמצעות הקונסוליה הפולנית במוסקבה להשיג רשיון־יציאה מרוסיה, זכיתי להגיע לרובנה. מצאתי את בית־הנתיבות חרב. עברתי משם על פני שטח חרב מבנינים ואדם עד שהגעתי למרכז העיר. הרובעים היהודיים עמדו הרוסים ושרופים לבלי הכר. לא מצאתי לא קרוב ולא חבר, פרט למורה שטיף שהזדקן ועבד בבית־ספר ממשלתי. הוא הביע תקותו כי ירשו לו לצאת והוא יבוא אלינו לארץ־ישראל. הלכתי לראות את הזקן ד״ר טבצ׳ניק, שהיה מראשי הרופאים בבית־חולים עירוני, בבית הד״ר סגל. מפיו שמעתי, כיצד התחבאו הוא ואשתו ובנו הצעיר אצל הצ׳אכים ולא נותר אלא הוא לבדו. בעיר היה ניכר שניגשים להקים את הריסותיה וחלקים אחדים פונו כבר מן המפולות. החיים התנהלו בסיגנונה של רוסיה המועצתית. סיפרו לי כי בעיר נמצאים כשבעים מבני רובנה המועסקים במשרות, במשטרה וכדומה; מהם כעשרים שניצולו במקום ויתרם חוזרים מרוסיה. רובם רצו לעזוב את רובנה, שהזכירה להם את האסון הגדול, ולאחוז דרכם הלאה, אך רשיונות־יציאה לא ניתנו עוד. כיומיים נשארתי בעיר והתהלכתי מוכה דכאון על חורבותיה. הזאת רובנה? מצאתי על הווליא יהודי כבן חמישים — גאנצר. הוא שימש ראש בבית־הכנסת הגדול, שנשאר עומד על תילו, ואליו פנו בכל ענין ציבורי־דתי. הרבה לא יכול לספר לי. התאכסנתי אצל אוקושקו, איש רובנה, שחזר מרוסיה ועבד אצל הצלב האדום. מבין שאר האנשים שפגשתי היו: דארלאכטר, לביאטין, סיומה פארל (עבד במשטרה הרוסית), וכמה אחרים. בית־הכנסת „בית־יוסף״, שבו התפללנו, נהפך לקולנוע.

ממשפטי נירנברג

העד: הרמן פרידריך גראבה.
העדות: על חיסול 5000 היהודים האחרונים ברובנה.
המקור: מרכז הדוקומנטציה — שניאורסון בפאריס.

בין העדויות שנשמעו באחד ממשפטי הנאצים בנירנברג, היתה עדות האינג׳ינר הגרמני הרמן פרידריך גראבה קשורה בחיסולם של 5000 היהודים האחרונים של רובנה. הוא נכח ברובנה בשעת השמדה זו. בתקופה שבין ספטמבר 1941 לבין ינואר 1944 כיהן כמנהל־עסקים בפירמה הגרמנית יוזף יונג סאלינג בזדולבונוב

והיה לו מפעל־בניה (נגריה) גם ברובנה. ההשמדה נערכה אור ל־14 ביולי 1942 ונשמרה בסוד. בהקדמה לדבריו ציין את השקר והנבלות שאפפו את השליטים הגרמנים ואת ההפקרות שבהתנהגות המשטרה האוקראינית שבחסות הגרמנים כלפי היהודים.

במפעל־הבניה של האינג׳ גראבה ברובנה עבדו למעלה ממאה יהודים בעלי־מקצוע שנאספו מרובנה, אוסטראה ומיזוטש. הם שוכנו מחוץ לשטח הגיטו בשני בתים: הגברים ברחוב ווקזאלנה, והנשים בקצה רחוב ניאֶמאֶצקה 98. יום יום היו מופיעים לעבודתם וחוזרים למקומם. ביום ראשון, 12 ביולי 1942 הגיעה שמועה לגראבה מפי פריץ, פקידו הראשי, שעומדים לחסל למחרתו את היהודים האחרונים של רובנה. הוא, גראבה, נסער מהידיעה ודאגתו הראשונה היתה לפועליו היהודים הדרושים לו לעסקו. מיד יצא אל הקומאנדיר של ס. פ. וס. ד. שטורמבאנפיהרר ס. ס. ד״ר פאֶטץ להיוודע אם נכונה הידיעה. הקומאנדיר פאֶטץ הכחיש את השמועה והוסיף שזה עלול להזיק לרכבות הממשלתיות ולמפעלי־הבניה של הפירמה יונג, המעסיקה יהודים בעלי־מקצוע. גראבה נטה להאמין לדברי פאֶטץ וחזר נרגע לזדולבונוב.

כעבור שעתיים נקרא גראבה בטלפון לגאֶביטסקוֹמיסאר ונתקבל על ידי ממלא־מקומו מנהל השטאב־אורדנאַנס יונקר באֶק. האחרון גילה לגראבה בסוד, כי מחר שעה 10 בערב תתחיל השמדת היהודים האחרונים של רובנה. מידעו שמאה היהודים המועסקים על־ידו נחוצים לפירמה יונג ומועילים לממשלה ירשה איפוא להעבירם לזדולבונוב. ההעברה צריכה לצאת לפועל לאחר ה„אַקציה״, שום הגנה לא יתן לפועליו אלה, ועליו — על גראבה — לשמור בכוחותיו עליהם ולדאוג להעברתם. באֶק מסר לגראבה תעודה שתכנה היה כדלקמן:

Der Gebietskommissar
in Rowne
An die Firma Jung, Rowne.
Die bei Ihren Firma beschaeftigten juedischen Arbeitskraefte fallen nicht unter der Aktion, sie haben dieselben bis spaetstens Mittwoch den 15 Juli 1942 an den neuen Arbeitsplatz zu uebersiedeln.
13.7.1942 Der Gebietskommissar J. V. Bek

נסמך על התעודה שבידו, גראבה היה בטוח שפועליו היהודים לא יוצאו להורג. הוא עצמו יחד עם כמה מפקידיו הנאמנים (גרמנים) עמדו בלילה אור ל־14 ביולי על משמר שני הבתים של פועליו. בשעה 6 בבוקר הופיעה פלוגה חזקה של שוטרים אוקראינים והקיפה את הבתים. למחאותיו והסברתו של גראבה לא ניתנה כל תשומת־לב. חלק מהנמצאים בבתים נרצחו בו במקום והנשארים הובלו בכוח אל מקום הריכוז, כדי להישלח משם אל תחנת הרכבת. גראבה לא שקט. הוא הגיע למקום הריכוז ולעיניו נתגלתה תמונה מחרידה:

כמאה יהודים עמדו צפופים תחת משמר, כרעו וקמו על רגליהם חליפות בצורה סאַדיסטית ביותר. הדבר נעשה בפקודת השטורמבנפיהרר פאֶטץ עצמו, שעמד מהצד עם מגלב ביד והסתכל במחזה שמח לאיד היהודים האומללים. גראבה פנה אליו וביקשו לשחרר את פועלי הפירמה יונג בהסתמכו על התעודה שבידו מאת

באָק. פאָטץ נאנח וענה: „צר לי על הד״ר באק — לא על היהודים שלמענם נתן תעודה זו. אין באפשרותי למלא בקשתך, כי כל הבא למגרש זה לא יחזור חי לעולם״. בזה נגמרה השיחה בין שני הגרמנים העדים לחזיון הזועה.

ביום ב׳ 13 ביולי 1942, בשעה 10 בערב, הוקף הגיטו על ידי פלוגה חזקה של ס.ס. ופלוגה משולשת של שוטרים אוקראינים. שטח הגיטו הואר בזרקורים חזקים שנקבעו מראש בידי הגרמנים. הרוצחים הוציאו את האנשים מהבתים וניסו לחדור בקבוצות בנות שלושה וארבעה אנשים גם לבתים הסגורים, שהיהודים התבצרו בהם וסירבו לפתחם לפני הרוצחים. הם ניפצו שמשות ושברו דלתות במוטות ברזל, עד שעלה בידם לחדור פנימה ולהכריח בהכאות את כולם לצאת החוצה. הם הוציאו אנשים ערומים־למחצה, וילדים קטנים שנמצאו במיטותיהם רצחו במקום לעיני הוריהם.

במרחק מה מהגיטו עלו יללות וצעקות איומות של אמהות, שילדיהן נלקחו מהן בכוח. שם, ליד בית־הנתיבות, נהדפו היהודים המרוכזים, תחת מטר מכות במוטות־גומי וקתות־רובים, ישר לתוך קרונות־משא.

היו בתים מבוצרים שהרוצחים לא יכלו לחדור אליהם אלא רק לאחר שהטילו בהם רמוני־יד. אין לתאר במלים את החורבן וזוועת־האימים הגדולה. לאורך כל הדרך מהגיטו עד לבית־הנתיבות היו מפוזרות גופות הרוגים —גברים, נשים וילדים, ומלבושים וחפצים לרוב, שהיהודים השליכום, היו זרועים על פני כל השטח. גראבה ראה בעיניו נשים שנשאו בזרועותיהן ילדים מתים, מאחר שלא רצו להשאירם בדרך. ליד בית אחד ברחוב ווֹקזאָלנה ראה ילד כבן שנה מוטל בכותנתו וראשו מפוצץ; כתמי דם ומוחו הקרוש של הילד הנרצח נראו על הקיר.

בסוף עדותו קבע גראבה כי מתחנת רובנה נשלחו היהודים בקרנות סגורים לקוסטופול ושם הוצאו כולם להורג בסביבת העיירה.

עדות זו שונה אך במעט מדברי הניצול אברהם קירשנר על גורל 5000 היהודים האחרונים של גיטו רובנה וסופם המר.

אינג׳. משה גילדנמן

מפלישת הנאצים לרובנה עד מפלתם

(מתוך רשימות וזכרונות של עד־ראיה)

...יציאת הרוסים בסוף יולי 1941 מרובנה היתה בחיפזון תחת לחץ הכוחות הגרמנים ואוירוניהם. מבוכה ובהלה השתררו בעיר. הפחד מפני הגרמנים אחז את היהודים, לאחר ששמעו מפי הפליטים שהגיעו מוואַרשה, לודז, לובלין וערי פולין אחרות שנכבשו על ידי הגרמנים על התנהגותם כלפי היהודים, והם בחרו להיות פליטים מאשר להישאר בידי הנאצים הצוררים. אכן לא בנקל עזבו רבים מיהודי רובנה את דירותיהם ורכושם — והיו שהיססו מאד לעשות צעד זה — לצאת עם הצבא האדום את העיר. בין היוצאים בלטו נושאי משרות סובייטיות ונוער. כפי שנתברר אחר־כך השאירו הרוסים מספר אנשים מהימנים ונועזים לשמש מחתרת בעיר ובסביבה, שהצטרפו בסופו של דבר ל„פרטיזאַנקה״ ופעלו בתוך העיר בימי הכיבוש הגרמני.

בוקר קיץ של יולי. אוירונים גרמניים טסים בשמי רובנה והצבא הגרמני קרוב לעיר. יצאתי להיודע על המתרחש לאחר ליל הפצצה איום. עשן עולה מהבתים שנפגעו והמראה כלאחר חורבן. פה ושם מתגוללות גופות הרוגים שלמות ומרוסקות. אין מרבים להתהלך ברחוב — יושבים במחבואים מפחד הפצצות. נתקלתי בקבוצה קטנה של יהודים מבוהלים בפינת הרחוב, ומהם נודע לי שכלתה רגל הרוסים מן העיר וכי בית־החולים שאני עובדת בו עומד להישלח. מדאגה למשפחתי, פניתי לרחוב ליטובסקי הסמוך, ואשה מדרי הרחוב נענתה לי והכניסה אותי עם בעלי ובתנו למרתף ביתה, שם נמצאו כבר מספר יהודים מאמש. לא יכולנו להישאר שם הרבה זמן וחזרנו לדירתנו שברחוב פראַנצוזסקה. אותו יום הופיעו הגרמנים. בפקודתם לצאת מהרחוב שלנו, עברנו אל בלומה שווידקי ברחוב ה־3 במאי. ראינו בעינינו בעד החלון כניסת פלוגות צבא גרמני על תחמושתו העירה. אוקראינים עמדו בצדי הרחוב והריעו בשמחה לקראת הנכנסים בעוד לבנו מתפלץ מפחד וכאב.

כבר בימים הראשונים לכניסתם החלו הגרמנים, ואתם המליציה האוקראינית שהקימו, לפגוע ביהודים: בבית־הכנסת קראַסנה רצחו יהודים אחדים וביניהם את העסקן אייזיק בריק. בעלי, בן־ציון שוכמן, הלך פעמיים להוציא חפצים מדירתנו ובפעם השלישית לא חזר עוד. אותו יום עצרו ברחובות כ־400 איש שהובלו בידיים מורמות אל בית־הסוהר. שם הבדילו מהם למעלה ממחציתם שהיו „אַריים" ושחררום, וכ־150 יהודים נורו ונרצחו. התברר שבין 150 אלה היה גם בעלי. מאז נמשכה תקופת הרציחות של יחידים וקבוצות, דם היהודים נעשה הפקר, והאנשים פחדו לצאת לרחוב אפילו לעמוד בתור ללחם שמחירו עלה באופן מבהיל.

בפקודת הפולשים הוקמה ברובנה מועצת יהודים — יודאֶנראַט. רווחה דעה שכל הקשור במועצה זו לא יפגע, ולכן רבו השואפים להימנות עליה או לשרת אותה. בסופו של דבר נתבדתה דעה זו, כי גם חברי המועצה ועובדיה לא נוקו. לזכותה של מועצה זו יש לזקוף פתיחת חנויות למכירת לחם קצוב. מצבה של המועצה היה קשה מכמה וכמה בחינות. טענות נגדה לא חסרו והחשדות כלפי חבריה גברו ועצמו, אם גם לא תמיד היה להם יסוד — ואף־על־פי־כן לא יסולח לאלה מחבריה שלא עמדו על הגובה מבחינה מוסרית.

קבוצה שניה הוצאה להורג בסתר. בלילה אספו אנשים (יתכן לפי רשימה) מבתים והרחוב שלחום בכיוון בלתי ידוע ולא חזרו עוד. בקבוצה זו היו: העו"ד כהן, איזיאַ זלצמן, וילאַ קאס, נחום קאַס, דוד ויינשטין ובנו (ויינשטין זה היה פיסיקאי ידוע שהוזמן על ידי הנשיא הפולני מושצ'יצקי לאוניברסיטה בקראקוב) ורבים אחרים מ„פני" העיר. לא עברו אלא שבועות אחדים וקבוצה שלישית הובלה לשחיטה. אנשים, וביניהם חוזרים מעבודות אצל הגרמנים, נחטפו ברחוב והוטענו כצאן על מכוניות משא גדולות והוצאו אל מחוץ לעיר. בין אלה היה הזקן גרינפלד ולצדו נער בן שתים־עשרה, דוד זלצמן, יעקב פרישברג, אליהו מרדכי לרנר, בניה גוראלניק ואחרים.

אוקטובר 1941. שבועות אחדים לפני השחיטה הגדולה הידועה כ„אַקציה" ראשונה", קיבל היודאֶנראַט דרישה לכמה מאות עובדים בעלי מקצועות. שמועות שונות נפוצו סביב דרישה זו. היו שאמרו כי אלה ישלחו לאסוף פצצות ונשק שנשאר מפוזר אחרי נסיגתו של הצבא האדום; אחרים סברו כי יראו אותם כאנשים

מועילים ולא ישלחום מן העיר כלל. כרופאת שיניים נכללתי גם אני ברשימת ה„נדרשים". מתוך שיחה מקרית עם קצין גרמני שרפאתיו הבנתי, כי כדאי להימנות על בעלי המקצוע הנדרשים, שכן עומדים הם לקבל תעודות עבודה — „אַאוּסווייז" — ממשרד התעסוקה שבראשו עמד אז לונדלהוף, הנאצי שהטיל פחד ואימה על כל יהודי והתבלט בשרירותו ואכזריותו. הלכתי עם בתי ליוּסיאַ והצלחתי לקבל בשבילי „אַאוּסווייז" מספר 106 ואחרי זה, בהשפעתה של מַכּרה פולניה שעבדה באותו משרד, הוצאה גם לבתי תעודה מספר א/106.

יהודי רובנה חיו בפחד ובסיוט, היו שבורים ומדוכאים ולא ידעו מה צפוי להם, עם זאת היו רבים נתונים להרגשה „מיר וועלן די דייטשן איבערלעבן". גם לאחר הרציחות לא יכלו לתאר בנפשם שיערכו בהם שחיטה המונית של רבבות. הם שיערו שהכובשים יוסיפו לגזול את רכושם, אך יש גבול גם לשוד. רווחה גם דעה כי הגרמנים יניחו ליהודי רובנה למען תועלתם הם. אולם, עד שהם משתעשעים בתקות־שוא זו, באה המציאות וסטרה על פניהם של האופטימיסטים ובעלי הבטחון. החיה הנאצית לא שינתה מתכניתה הסאדיסטית, והגיע גם תורה של רובנה היהודית לשתות את קובעת כוס התרעלה עד תומה...

אחרי שחילקו מספר „אַאוּסווייז"ים, פורסמה מודעה בה נדרשו כל יתר היהודים שבעיר להתיצב אור ל־7 בנובמבר 1941 ליציאה לעבודות. שלג וגשם ירדו חליפות, הרוח הצליף והקור והלחות חדרו לעצמות. האנשים יצאו למקום הריכוז, פרט למעטים שלא הלכו, היססו וחיכו בלי לדעת מה טוב ומה כדאי, אם לצאת או לא, והסתתרו במרתפים, בעליות, אצל לא־יהודים, ברחו לכפרים (רובם נתפסו אחר־כך ונלקחו בכח אל מקום הריכוז או הובלו בכיוון בלתי ידוע ולא חזרו עוד). ותזכר לטובה כאן הגב' תאֶקלה (אשת בולשביק רוסי) שהסתירה יהודים בשעת האַקציה הראשונה, עזרה להם והצילה אותם.

ישבנו בבתים סגורים על בריח ולא ידענו מה נעשה בליל האַקציה. למחרת בבוקר נכנסו שוטרים לדירתי דרך המטבח, חיפשו בכל פינה ובמיטות, בדקו את תעודותינו ועזבו את הבית. כשירדנו לחצר להביא דלי מים, הופיע מכר שלי, עורך־דין אוקראיני, ומסר בבהלה שמחוץ־לעיר עומדים אלפי יהודים ערומים, רועדים מקור ונלחצים איש לרעהו, והם נהדפים אל בורות ומומתים בהמון. כמשתתף בצער הוסיף: „מהרו, פעלו, הצילו מה שניתן להציל!"

והיה יסוד להאמין לדברי עורך־הדין, כי ידענו את הרוצחים ואת מזימותיהם. בלי לתת לעצמי דין וחשבון על מה שאני עושה, יצאתי לרוץ אל ידידנו המהנדס גרישה פרס, שהיה אז מ„פני" היהודים ובעלי ההשפעה. מיראה פן אפגוש גרמנים או שוטרים אוקראינים, התגנבתי בסימטת ליטובסקי לקאווקאז ומשם לבאַרמאַצקה. בדרך נתקלתי באשה, בת קורין, שהשתרכה יחד עם עוד אשה אחת — שתיהן רטובות ומלוכלכות בבוץ: הצליחו להתחמק משדה ההריגה וחיפשו להן מקלט. במרחק מה משם עכבוני שני שוטרים אוקראינים, שאלו לתעודותי ובדקו את ה„אַאוּסווייז" שהראיתי להם כששיני נוקשות זו לזו. עד שעזבוני לנפשי, נעלמו שתי הנשים, ואני נכנסתי לבית האחים קוקל שראוני וקראו לי. הם היו חסרי תעודות, אך לא יצאו לפי הצו וחיכו לבאות. סיפרתי להם מה שמסר לי עורך־הדין. בהגיעי לגרישה פרס, התיפחתי ולא יכולתי להרגע. פרס אמר לי, שאכן היה יסוד בימים

האחרונים להנחה שמתקרב הקץ... התחננתי אליו: צא, הרעש עולמות, עשה ופעל, יש להציל את אחינו ואחיותינו, משל היה הדבר תלוי בו. דירתו היתה בסימטת באֶזימאֶנני בבית פישל גוז הנודע בבגידתו באחיו בעת צרה ומצוקה. (אגב, גוז זה היה בין הראשונים שנעצרו על ידי הגרמנים, ולדעת רבים קיבל עליו לשרת את הגרמנים ושוחרר. מילא את תפקידו הבוגדני והוכתר בשם „נוצליכאֶר יודאֶ", כתובת שנשא על כובעו. הוא שהיה מביא ליוּדאֶנראַט את הדרישות השונות של השלטונות ללא בושה, כאחד הנרדפים כביכול בין יהודי העיר, ויש להניח שמסר לנאצים הרבה לרעת היהודים). למחרת השחיטה נתגלו לנו, המעטים שנשארו בעיר, פרטי הזועה של השמדת שתי רבבות היהודים ב„סוסאֶנקי". אחת פולניה שהתרפאה אצלי בימים ההם אמרה לי: „זוהי התחלה, למה שעומד לבוא על היהודים בעיר". סברתי ששנאת ישראל מדברת מתוך גרונה, אך כפי שנתברר אחר־כך ידעו הלא־יהודים שעם שחיטה זו לא סיימו עדיין הנאצים את פעולת הדמים שלהם ביהודי רובנה.

הרבה עבר עלי ועל בתי שעה שהתחבאנו בבית־החולים ובבתים שונים. חיינו היו תמיד תלויים לנו מנגד, אבל הרבה עזרו לנו שרידי הרוסים והפרטיזאנים שנמצאו בתוך העיר. מן הראוי לציין שפרטיזאַנים אלה סיכנו לא פעם את עצמם, כדי לסייע ליהודים מתחבאים ולהצילם.

פעם נודע לנו כי 400 איש רופאים, אחיות ובעלי מקצוע חפשיים אחרים מוחזקים בבית המרחץ של זאַפראַן. השלטון המקומי פנה טלגראַפית להיטלר בשאלה אם להשאירם כמועילים, והתשובה לא אחרה לבוא: לחסל את כולם.

עברו חדשים אחדים, והנה פורסמה ההודעה על הקמת ה„גיטו" ליהודים, שגבולותיו סומנו בדיוק. עם זאת ניתן למספר משפחות להישאר בדירותיהן בעיר. אני, בתי והגב' בורושק המשכנו זמן־מה לגור בדירתנו עד שהוחרמה על ידי הגאֶביטסקוֹמיסאַר. שמענו על הגנראל סציפיו (ממוצא איטלקי ששירת בצבא הגרמני) שנחשב לאישיות חשובה אצל הגרמנים, כי גילה בכמה מקרים יחס אוהד ליהודים. בתי הצליחה להגיע אליו וביקשה ממנו רחמים להשאירנו בדירתנו. הגנראל היה אדיב והסביר שאין הוא רשאי לבטל את פקודת הגאֶביטסקומיסאַר, אבל ידאג להעמיד לנו דירה אחרת, ועוד באותו יום נתן לנו דירה ובא בלוית קציניו לראות אם אנו מסודרות כבר. יצוין שבעיר הירבו לדבר בשבחו של הגנראל סציפיו. אמרו שהוא דחה כמה פעמים את גזירת החיסול של יהודי רובנה בנימוק שהם בעלי מקצוע ורובם דרושים לצבא הגרמני. (גם את דבר עזיבתו את העיר יום לפני השחיטה הראשונה ייחסו לאי רצונו להיות נוכח אז בעיר, אך היתה גם סברה ששלחוהו מרובנה לחזית). ידוע היה, למשל, שמתוך רצון לעזור למבשלת שלו, חיה זלצמן, אחות הגילרמנים, וכדי להצילה עם יהודים אחרים מהשמדה, יעץ לה לסדר מכבסה בשבילו ובשביל קציני צבא אחרים ולהעסיק מספר אנשים ונשים במפעל זה, והוא שלח משמר גרמני להשגיח על המכבסה, שסודרה בבית ציפה הוכברג ברחוב פראנצוּזסקה, שלא יפגע רכוש גרמנים שבה, וכך ניתן ליותר מעשרים איש להינצל בשעת השחיטה. היו שמועות שמתוך רמזיו ידעו יהודים על המתרחש לבוא ואף על הגיטו שיוקם, בדומה למקומות אחרים.

וכך עברו יהודי רובנה לתוך גיטו שנשאר פתוח, אבל ברור היה שצעד זה

מוליך אל הסוף, אל ההשמדה שתבוא במוקדם או במאוחר. נדרשתי גם אני לעבור אל הגיטו. בתי היססה, אבל לבסוף עברנו לתוכו. רק לילה אחד נמצאנו בתוך הגיטו כי למחרת עזבנוהו. לא ידענו למה אנו עוזבות אותו, אך הרגשנו שלא נוכל להישאר בתוכו ובחרנו להסתדר אצל המשרתת שלי לשעבר הנוצריה נאדיאַ פאַווליוק, שקיבלה אותנו לחדרה והחזיקתנו כשנה ומחציוג השנה תמורת חפצינו ורכושנו שהעברנו לה חלקים חלקים. פעם נערך חיפוש בהדרה של נאַדיאַ מטיבתנו, כשאני ובתי מוסתרות תחת מיטתה. בנס נצלנו.

אשת חסדנו היתה מביאה לנו ידיעות ושמועות על רצח יהודי הגיטו, על מסתתרים שנמצאו והוצאו להורג, על תנועת גרמנים ומעשיהם, על פעולות הפרטיזאַנים ומעשי החבלה שלהם, על התנועה בקרב האוקראינים, על סבל ההמונים ורציחת פולנים ואחרים (כפי שנתברר לנו אחר־כך היה הרבה מן האמת בידיעות שהביאה לנו).

משנכנסו כוחות הצבא האדום מזה ופלוגות הפרטיזאַנים מזה ורובנה שוחררה מהגרמנים, שוחררנו גם אני ובתי ממחבואנו והיינו עם ראשוני היהודים שהופיעו בעיר המשוחררת. נתגלו אתנו עוד 4—5 יהודים בעיר. נפרדנו מרובנה ויצאנו לדרכנו, תחילה ללודז ומשם לארץ־ישראל.

ד״ר רחל שוכמן

פה קבורה רובנה היהודית

4 בפברואר 1944.

אנחנו יחידה פרטיזאנית של יהודים, נכנסים יחד עם הצבא האדום לעיר ואם בישראל ר ו ב נ ה, ישוב יהודי מדורות, מקום שגרו בו כעשרים—שלושים אלף יהודים — ואף יהודי אינו מזדמן לנו.

הבתים — מהם שנחרבו כליל ומהם חרבים למחצה — דוממים, כשהם מעוטפים יגון עמוק. עדים אלמים הם לטראגדיה האיומה שנתרחשה כאן. המזוזות על הדלתות מעידות, שלא מזמן שכן כאן ישוב יהודי...

מסתובבים אנו בעיר המשוחררת, פה ושם עדיין מתנוססת כתובת יהודית: „תלמוד תורה״, „גמילות חסד״. הנה רחוב בתי־הכנסת, שבו עמדו חמישה בתי־מדרשות, יהודים בעלי זקן ופיאות היו מתהלכים בו ותינוקות של בית רבם היו מצהילים אותו בשעות בין הערבים בקולותיהם העליזים. בית־הכנסת הגדול נשאר עומד על תלו, אבל הדלתות והחלונות עקורים, והחללים הגדולים והשחורים מטילים יגון ואימה בלב, וארבעת הכתלים הישנים עומדים שחוחים כביכול מזקנה שקפצה עליהם בלא עת.

הבתים ברחוב ביאלה מאחורי מסילת־הברזל עומדים קודרים. התנורים משוסעים, הרצפות עקורות, הכתלים מנוקבים. סימני הגיטו היהודי החרב מזדקרים לעין בכל אשר תפנה: הנה הולצה בלויה ועליה „מגן דוד״ צהוב; והנה קרעי גוילים של ספר תורה ושברי הרס של כלי בית. חורבן ושממה בכל...

רחוב סטאלין הומה משאון הצבא היוצא את העיר לרדוף אחרי האויב.

אוקראינים ופולנים מלובשים הדר בגדי יהודים — מטיילים בעליצות ברחובות. מבתי יהודים המיושבים גויים עולה צהלת עליזים.

כצללים אלמים אנו עוברים ברחובות העיר, מחפשים יהודי — ואין...

— היכן, היכן הם קברות היהודים שלנו? — פונים אנו בשאלות אל הגויים.

— שם. — עונים הם ומצביעים לעבר מזרח. — שם „ז'ידיבסקה מוֹגילָה" — עונים אוקראינים וחיוך נסתר וכבוש מרחף על שפתיהם.

שם, מעבר לתחום העיר, ליד הכביש הקיובי, בעמק, לרגלי שתי גבעות, המצמיח חורשת ארנים דלילה, משתרע קבר אחים לאורך מאה מטר, שבו נקברו כעשרת אלפים יהודים, ובקרבתו עוד 7500 יהודים.

נמסר לנו:

בימים 7—8 בנובמבר 1941 גרשו הרוצחים הנאצים, שנעזרו בתושבים המקומיים, את היהודים על פני שדות מושלגים אל חורשת הארנים, כשהסביבה מוקפת משמרות של אנשי ס. ס. ומשטרה אוקראינית. לאחר שהכריחו את הקרבנות להתפשט ערומים, השכיבו אותם פניהם לאדמה ליד הקברים, וכך החזיקו אותם כל הלילה. מעל לגופות המעורטלות הריצו ארבעה זוגות סוסים הלוך ושוב. הצעקות בקעו שמים. אלה שניסו לברוח ברגע האחרון נפלו בידי המשמרות האכזריים.

אחר כך הטילו קרש לרוחב הבור, ומעליו הריצו חיות הטרף את הקרבנות המעונים, בעוד ברד של כדורים ניתך על ראשי האומללים והם נופלים לתוך הבור. זעקות אימים עומדות בחלל האויר, אך אטומות אזני העולם — אין שומע ואין שם לב לדמי עוללים ויונקים חפים מפשע הנגרים כמים...

*

סוף יוני 1944.

בבוקר השכם יוצאים אנו עם קומץ היהודים הניצולים שנתאספו ברובנה, בהנהלת קבוצת חברים מלומדי נסיון, לגדור את הקברים ולהציב צ י ו ן לקדושי רובנה. בדממת הבוקר עומד לו אכר זקן על קבר האחים בחורשת הארנים ורועה את סוסו.

— וכי אינך יודע מה כאן? — שואלים אנו את האכר.

— כן, ז'ידיבסקה מוֹגילה. — הוא עונה.

— ובכן, למה תרעה כאן את סוסיך?

— הכל רועים. — עונה הוא במתינות ומתרחק לאִטו עם סוסו.

היינו באותו מעמד ארבע מאות יהודים יוצאי ערים ועיירות שונות בפולין, ובינינו עשרים ושבעה מיהודי רובנה שהצליחו ויצאו ממחבואיהם. לפנינו הקבר הענקי הדומם..

רגע והסביבה כולה עונה בהד לקולות הזעקה: — אבא! בני היקרים! אמא!

אין אומר ואין דברים — רק רמזי אצבעות ומבטי עינים קופאות מדמע, וכל אחד ממנו תופס את מקומו ומתחיל לסדר במקצת את משקעי הקברים. הנה ערדל בלוי וקרוע, ונעל של ילד קרועה, ושם — בלויי סחבות של מלבושי גברים ונשים...

אגב חפירה נתקלנו בעצמות ילדים רכות. הכל מקיפים את המקום, אין מוציא

הגה, רק דמעות זולגות כמו ממעין שנפתח. נטמנו העצמות, כוסו בעפר, ודומם נפרדים אנו לנצח מהעצמות הרכות.

לצדו של שדה נרחב הזרוע דגן מ:דקר כתם צהוב גדול. שבלי דגן דלילות עומדות שרופות. דומה כאילו נכלמו השבלים העולות מתוך קבר של 3000 יהודים בפני שאר שבלי הדגן. האכר האוקראיני לא היסס כלל וזרע את לחמו על דמינו.

בתבנית לוחות הברית הוקמה מצבה על תל עפר במרכז כל הקברים ועליה כתובת באידיש, רוסית ובעברית:

פה נטמנה רובנה היהודית במספר 17500* יהודים שהתעללו בהם, שנרצחו, שנקברו חיים ושעונו למות בידי הרצחנים הפאשיסטים של היטלר בימים 7—8 לחודש נובמבר 1941. דמכם הטהור יהיה לנצח אות קלון לגרמניה ההיטלרית. נוחו בשלום על משכבכם. אנחנו שארית הפליטה ניקום את דמכם — דמנו.

אחדים מחברינו אמרו דברי הספד. הרב היחידי שנשאר חי בכל הסביבה אמר גם הוא דברי הספד, אחר כך „קדיש" ו„אל מלא רחמים".

קודרים ואבלים עזבנו את הקברים היקרים.

*

מי שיעלה פעם לפולין לקבר־אבות ויעבור דרך רובנה — ירחיק כארבע ק"מ מזרחה לעיר משמאל לכביש עד שיגיע לחורשת הארנים הידועה כ„סוסאָנקי". שם יראה שטח גדור בתיל דוקר ובמרכזו המצבה ליהודי רובנה הי"ד.

אברהם לידובסקי

---

* נמסר, כי באותו מקום מצוי קבר שלישי של כ־6000 ילד, ומספר הקרבנות בשלושת הבורות יחד הוא 23500.

פרטיזאנים

פרק מיוחד במלחמת־העולם השניה קובעים לעצמם הפרטיזאנים — לוחמי המחתרת נגד הנאצים ותומכיהם בחזית הרוסית־פולנית. היה זה מעשה רב־הוד ועטור תהילה, בו תפסו מקום ניכר הפלוגות היהודיות וכן יהודים בודדים כפרטיזאנים בפלוגות מעורבות, ועל אף חוסר היחס הראוי להם לעתים קרובות מצד הלוחמים הלא־יהודים, עשו את מלאכתם באמונה ובחירוף־נפש. הופעת הפרטיזאנים הפתיעה את הכובש הנאצי ולא פעם הכריעה בכיבוש עמדות וישובים. וכיון שמסביב לרובנה פעלו פרטיזאנים וביניהם יהודים רבים, מן הראוי לייחד להם מקום בזכרונות עירנו.

מה היו היהודים ב„פרטיזאנקה" ומה היה תפקידם וכוחם בה?

תחילה נתלכדו קבוצות קטנות של ניצולים מהשמדה, אנשים שנמלטו מפני הכובש והסתתרו ביערות ובמקומות נידחים במטרה אחת ויחידה: להציל את חייהם. הם נדדו ללא תכנית או מגמה בלי שידעו מה יהיה בסופם. שבורים ועייפים, רעבים ורדופים הסתובבו הם ביערות, לרוב בלילות, כששנאת־נקם לוהטת בלבם וכל חושיהם מתחשלים ברצון לפעול נגד האויב האכזר. הם ידעו כי חייהם בין כך ובין כך תלויים להם מנגד באין בטחון ביום המחר. במשך הימים נתחברו האנשים האלה לחבורות שהחלו לפעול בכוחותיהם המעטים ולהפיל חתיתם על הגרמנים.

תושבי הכפרים, שהפרטיזאנים היהודים היו באים אצלם לקנות או גם לקחת בכוח מזונות, החלו להתיחס בכבוד אל היהודים האלה, כי פחד נפל גם עליהם. בינתיים הגיעו לצמרת הצבא האדום ידיעות על קבוצות אלו המטרידות את הגרמנים וגורמים להם אבידות. הרוסים התחילו לקרב את הקבוצות, צירפון לצבא הפרטיזאנים הכללי ואף תמכו בהן. הם יעדו לקבוצות אלו מפעם לפעם תפקידים מיוחדים, בהישען על מסירותן וכושר הלחימה שלהן.

הנסיונות המוצלחים של הפרטיזאנים ביערות בריאַנסק ובמקומות אחרים ברוסיה גרמו לכך, שממוסקבה נשלחו אליהם אנשים מאומנים במעשי חבלה ולחימה בעורף האויב. יחידות מאורגנות כאלו עם נשק ומַשדרים צבאיים הועברו באוירונים גם ליערות ווהלין ופוֹלֶאסיאָ, ועליהן הוטל לפעול נגד הנאצים ולהפריע להם בכיבושיהם וביחוד לספק ידיעות עליהם לשלטונות הצבא בבירת רוסיה. ביחידות אלו היו גם יהודים, אף כי השלטונות הרוסים נמנעו מלציין את מוצאם, שכן לדידם כולם בבחינת אזרחי המדינה הם. ביערות נפגשו כל המחבלים בעורף האויב והיו לכוח לוחם, ואף־על־פי שפעלו בדרך כלל לחוד השלימו אלה את אלה. היו גם פלוגות מיוחדות של פרטיזאנים יהודים, שלא תמיד היו רצויות לשלטונות ולמצביאים הרוסיים.

סיפורים מסעירים מסופרים על ידי כל אחד מהמשתתפים בפעולות ה„פרטיזאנקה" שנשארו בחיים, אך מאות ואלפים מהם נפלו בקרב ואתם אבדו גם הידיעות שיכלו לשמש עדות היסטורית לתקופה ולזוועותיה, למעשים נועזים של לוחמים יהודים שואפי נקם באויבי עמם והאנושות בכללה. היו מצביאים שהעריכו את הפרטיזאנים היהודים וראו בהם את ניני המכבים הקדמונים שקמו לתחיה, אך רבים היו המקרים שיהודים נשלחו, מתוך נימוקים שונים, למקומות

המסוכנים ביותר דווקא. הגרמנים כגרוריהם האוקראינים הרגישו יפה את נחת־זרועם של הפרטיזאנים בכלל ושל היהודים בפרט, וידוע היה בסביבת רובנה כי הגרמנים יותר משהם מפחדים מפני פגישה עם האויב בחזית, חרדים הם חרדת־מות מפני הפרטיזאנים האורבים להם ביערות ובצדי הדרכים, כשהם מרי־נפש ועזי רוח

יתכן שהעולם הרחב יודע יותר על ההשמדה מאשר על גילויי הגבורה העילאית, ואף אנו בעצמנו איננו יודעים אלא שמץ מעלילות אלו, על כן יש צורך ללקט ולצרף עובדה לעובדה ולחשוף בשביל דורנו והדורות הבאים את פרשת המחתרת ההירואית הזאת. כפעם בפעם מתפרסמות עדיין ידיעות נוספות על טבח המיליונים שנערך בבני־עמנו, אך מעט מאד נמסר על התקוממויות של יהודים לפני השמדתם ועל מלחמות הגיטאות הרבות לפני חיסולם. ובינתיים הולכת ומטשטשת יד הזמן את קורות הימים, ודווקא — את הניצוצות המבריקים הבודדים שבאפלת השואה האיומה...

פשוטים ומלאי גבורה הם סיפוריהם של פרטיזאנים יהודים מיערות דומברוביץ־סארני־קוסטופול־רוקיטנה עד רובנה מזה, ומיערות צומן־לוצק־סופיובקה — מזה. ומאַלף הוא הסיכום: כ־85% מהפרטיזאנים שלחמו בסביבות אלו נשארו בחיים, לעומת 1% (אחוז אחד!!!) שנשאר בחיים מהמוני היהודים שלא עמדו על נפשם והובלו כצאן לטבח.

הפרטיזאן ברוך מנקובסקי סיפר בין השאר:

„...היתה הרגשה בדומברוביץ שעומדים להתרחש אותם המעשים שעליהם שמעו כי אירעו בלוצק וברובנה. הרוחות נסערו והאנשים החלו חושבים על בריחה מהעיירה, אולם השמירה החזקה סיכלה את המחשבה. לבסוף ברחו בליל חושך אחד תשעה אנשים. ארבעה מהם נתפסו בצאתם מן העיירה ורק חמישה הגיעו לכפר סמוך. בכפרים האוקראינים שלטה רוח איבה ליהודים. כל גוי חלם על רכוש יהודים בדומברוביץ ועל 5 ק״ג מלח שיקבל מהגרמנים בעד כל ראש יהודי — ומלאכת המסירה וגילוי יהודים נעשתה על ידי הכפריים בשקידה רבה. אותו פרק־זמן הובאו יהודי דומברוביץ ועיירות אחרות לסאַרני ושם הושמדו באכזריות. מי שהצליח להימלט בדרך לסאַרני או משדה־ההריגה ברח אל היערות, וכך התרכזו ביער אנשים למאות שנדדו ממקום למקום, סבלו מקור, מפחד ורעב. כפעם בפעם נפלו מהם קרבנות, עד שהצליחו לארגן קבוצת פרטיזאנים ועד שזו השיגה נשק בהתנפלויות על שוטרים מן המארב. לקבוצה הצטרפו וסייעו עמה כמה צעירים אוקראינים. הקבוצה פעלה בסביבת דומברוביץ־רובנה ואחד ממעשיה הראשונים היה — חדירה לתוך העיירה ושריפת הגשר הגדול שבתוכה. מהיותם מועטים במספר, היו תנאי הלחימה של הקבוצה בתחילה קשים וסכנת השמדה ריחפה עליה כל שעה, אך לאחר שהצליחה להתקשר עם קבוצות דומות ששוטטו ביערות ולמצוא קשר עם מטה הצבא האדום, הטילה פחדה על כפרי הסביבה ועל הגרמנים עצמם, שסברו כי היא מונה אלפים... אנשי הקבוצה ראו במלחמתם לא רק כורח הגנתי למען קיומם והצלתם הם, כי אם שאפו לנקום את דמי אחיהם שקולם עולה אליהם מן האדמה. היו מקרים שהקבוצה נקראה לפעולות במקומות יותר מרוחקים

(בסביבת סטולין — דויד־הורודוק ופינסק) ושילמה מחיר יקר בעד פעולות אלו, אולם עזות נפשם של חבריה השכולים והרצון לנקום באויב ליוו אותם בדרכם הקשה והם לא נרתעו מפני כל סכנה. שאיפתה היתה להגיע לרובנה ולהביא לה שחרור...״

הפרטיזאן ברוך פלדמן מסר:

„...שמעו יהודי וולאַדימירץ, שהיו כלואים בגיטו, על הפרטיזאנים ביער, החלו להימלט מהעיירה ולהצטרף אליהם. הייתי עם אלה ומצאתי את מקומי בקבוצה שפעלה נגד הגרמנים והמשטרה האוקראינית. נפל בגורלי למלא תפקיד מפקד הקבוצה ולצאת לפעולות חבלה שונות. הרבה תלאות עברו עלינו ביערות ווֹהלין. תחילה סבלנו מחוֹסר נשק, עד שמצאנו קשר עם הפרטיזאנים שביערות בריאַנסק, מקום שם נמצא נשק שנטמן על ידי הצבא האדום בשעת נסיגתו. מספר הפרטיזאנים שהתלכדו הגיע לעשרת אלפים, ולרשותנו עמד הנשק שמצאנו בתוספת נשק שלקחנו מהאויב בהתנפלויותינו עליו. האוקראינים — שלפני זה נתנו יד להאַטמאַן באַנדאֶרה (שפעל למען הגרמנים על סמך הבטחותיהם כי ימסרו לו את השלטון על החבל האוקראיני) — בראותם כי כוח הפרטיזאנים גובר והולך ובשוותם לעצמם את העזרה שתגיע אליהם מרוסיה, נבהלו והחלו להתרחק ממנו ורבים אף הצטרפו למחנות הפרטיזאנים.

בפלוגתנו, שנשאה את השם „רוטה ברז׳יצה״, היו הרבה יהודים והכל העריכו את כוחם ומסירותם ואת כושרם המלחמתי. לא אחת שלחו את היהודים בשורה הראשונה בנימוק שעליהם לנקום את דם אחיהם הנשחטים. איש לא העז לסרב ובקרבות הקרבנו את מיטב חברינו. כמה פעמים עברה פלוגתנו בלילות את הנהר הורין על פני גשר ארעי שגשרנו. הפצצנו שדות־תעופה, רכבות ורכוש צבאי שונה, לחמנו בסביבת רובנה וליד לודמיר ופעם — אפילו פנים אל פנים. כשנקבעה התכנית לשחרור רובנה והצבא האדום התקרב לעיר מצד אחד, יצאנו אנחנו בעת ובעונה אחת מצד אחר והיינו בין כובשי רובנה. אכן הלב התפלץ למראה רובנה הריקה מיהודים שנעקרו משרשם...״

הפרטיזאן אברהם לידובסקי, שפעל תחילה בסביבות רובנה עם פלוגת הפרטיזאנים שהשתתפה בשחרור העיר, סיפר הרבה על חיי הפרטיזאנים ביערות עם אחים־לנשק־ולסבל ועל קרבות עם האויב בעלותו עם חבריו על רובנה. רב היה צערם וכאבם לראות את רובנה היהודית בחורבנה. בבתי יהודים נראו מזוזות שנשרדו על מזוזות הפתחים וקרעים של ספרי־תורה התגוללו פה ושם. „כצללים הסתובבנו ברחובות העיר, חיפשנו יהודים — לשוא. אבדה רובנה היהודית...״

בספר „סילנייאָ דוּחוֹם״ (איתני הרוח) לד. מאָדבאָדיאָב, המתאר את פעולות הפרטיזאנים בסביבת רובנה משך שנתיים בערך, עד שחרור העיר מהגרמנים, ניתן ביטוי להלך־הרוחות, למיבצעים ולמעשיהם של אנשי ה„פרטיזאנקה״ ליד רובנה. היהודים שלקחו חלק ב„פרטיזאנקה״ זו גילו אומץ־לב יוצא מהכלל, מתוך הכרה ברורה לנקום באויב ולגרשו. מטעמים שב„קו״ צוינו גבורים אלה של המחתרת הפרטיזאנית כלוחמים סתם ולא כיהודים, אך שמותיהם וסימנים אחרים מעידים ברורות מי היו הם. לפי התיאורים בספר זה, נקבעה סביבת רובנה ויערותיה כמקום־נחיתה לפלוגת צנחנים נבחרת ומאומנת שנשלחה ממוסקבה באביב 1942 לפעול באוקראינה. לא במקרה נבחרה רובנה לפעולות פרטיזאנים

נגד הגרמנים: עיר זו קבעו הגרמנים כבירת הטריטוריה האוקראינית הכבושה על ידם, בה ישב קומיסאר הרייך אֶריך קוֹך שמונה על ידי ה„פיהרר" בכבודו ובעצמו, וכן הגאֶבּיטס־קומיסאַריאַט לכל אוקראינה. כאן נתרכזו כל קשרי הנאצים לאוקראינה הכבושה וכאן היה משכנם של מַטות הגאֶסטאפּו, הז'אַנדרמריה, המשטרה וכו'.

מזמן לזמן הגיעה באוירונים תגבורת באנשים, בנשק ובמזונות לפלוגה הפרטיזאנית שפעלה בסביבת רובנה, וקשר־ראדיו הוקם בין הפלוגה לבין מוסקבה. הכוחות שנשלחו כתגבורת היו המעולים שבלוחמים ביערות בריאַנסק וחזיתות אחרות, והם באו מצוידים בנסיון וברצון עז להכות באויב. הם עודדו את הפרטיזאנים שבפלוגה ובעזרתם הודקו הקשרים עם תושבי הכפרים שגם הם סבלו לא־מעט מהגרמנים ומהמשטרה האוקראינית משרתיהם גם יחד. פעם נאלצה הפלוגה להחליף את מקומה מטעמים אסטראטגיים באזור רובנה — קוסטופול, סארני — קלוסוב, ובהוסיפה לנדוד — התנגשה עם כוחות אויבים שהגיעו במטרה לבער את הפרטיזאנים ולטהר את הסביבה מהם.

הפלוגה נעזרה הרבה בשליחיה לרובנה, שפעלו שם במחתרת והמציאו ידיעות למַטה, שנמסרו למוסקבה וסייעו בתכנון פעולות התנקשויות וחבלה.

והידיעות היו חשובות. כך נתגלה למפקדת הפרטיזאנים על פקודה שהוצאה בחורף 1943 על ידי קוֹך לטהר את החבל מפרטיזאנים, ולתכלית זו נשלחו 2000 אנשי ס.ס. בתוספת קבוצות לאומנים אוקראינים בראשותו של פיטץ. המפקדה הצליחה לפזר את כוחותיה בעוד מועד, התרחקה ממקום הסכנה ואף הכינה מלכודת לקבוצה של האויב. המצב חייב את הפלוגה לפעול בנפרד ביערות רובנה־סארני־רוקיטנו. בהסואה מתוכננת יפה הצליחו שליחי הפלוגה לקשור קשרים, להפעיל אנשים מתושבי העיר, להתנקש בראשי כוחות האויב ולבצע מעשי חבלה ניכרים.

הפרטיזאן יוסף גולוב שבגדוד מאֶדבאֶדיאֶב סייע הרבה לאירגון היהודים ששוטטו ביערות ווהלין והצטרפותם לפרטיזאנים.

באותו ספר הנקרא גם „היה זה מאחורי רובנה" לד. מאֶדבאֶדיאב, עמ' 52—53, מוקדשת רשימה קצרה לטראגדיה של יהודי רובנה בפרק הדן ב„סדר החדש" הגרמני:

„משכבשו המרצחים ההיטלרים את הכפרים של מערב אוקראינה, הכריזו על רישום־חובה של התושבים היהודים. הם החרימו את כל הרכוש היהודי ואת היהודים שילחו לעבודת־פרך במחצבות. בסוף אוגוסט 1942 ביצעו הגרמנים, בהתאם לתכנית מוכנה מראש, את „חיסול" האוכלוסיה היהודית ברובנה ובשאר ישובי הסביבה. ההיטלרים הוציאו קבוצות של יהודים אל מאחורי הערים, פקדו עליהם לחפור בורות ואחר כך המיתום ביריות. מבלי שים לב לכך שמא מישהו עודנו חי, דחפו ההיטלרים את כולם לבורות וכיסו אותם".

הידיעות דומות לידיעות פרטיזאנים יהודים שונים ותושבים אחרים שראו בחיסול יהודי רובנה.

משה כהנוביץ בספרו „מלחמת הפרטיזאנים היהודים במזרח אירופה" מביא שמות יהודים שפעלו בפלוגות פרטיזאניות יהודיות או מעורבות, שירתו כמפקדים והצטיינו במיוחד בתקופת פעולותיהם נגד האויב הפולש וגרוריו במקומות שונים ובתוכם רובנה. הוא מונה מקרים של הצלת יהודים על ידי פלוגות פרטיזאניות,

וכן איסוף ילדים יהודים בכפרים אוקראיניים וביערות והעברתם למוסקבה ועוד. אולם רבות ערך הן הידיעות על מסירות נפש של פרטיזאנים יהודים לטובת אחיהם, שרידים מעטים תועים ונודדים שהיו נתונים לסכנת חדלון. בין השאר מציין כהנוביץ את תפקידו האחראי של העובד הרפואי היהודי ב„פרטיזאנקה" וכי התנועה הפרטיזאנית העריכה את חשיבות הרופאים היהודים ועוזריהם הרוקחים, האחים והאחיות. עשרות רופאים ואחיות יהודים קיבלו אותות הצטיינות של ברית־המועצות בעד שירותם המסור.

להלן קובע כהנוביץ שיהודים בתנועה הפרטיזאנית לא נתגלו כבוגדים, לא הלכו בשבי, ובמקרה שנפלו בידי האויב — שילמו הגרמנים בעד זה מחיר יקר מאד; בדרך כלל לא נפלו יהודים פרטיזאנים חיים בידי הגרמנים. הפרטיזאן היהודי, שלא נשא את הטלאי הצהוב ידע לחיות חיי גבורים וגם למות כגבור. הוא לא חס על שום מאמץ לקחת בשבי גרמנים חיים ולנקום בהם, ושבויים כאלה היו מתחננים לפני הרוסים שלא ימסרום בידי יהודים, כי פחדו מפני „מיתה יהודית", בידעם את החשבון שיש להם עם בני העם היהודי בעד הדם השפוך על ידם.

רבות יספר הפרטיזאן אינג' משה גילדנמן, שנקרא „דיאַדיאַ מישאַ", על פעולות קבוצתו ביערות ווהלין, פולֶאסיֶא וסביבת רובנה, על הצלחותיה וכשלונותיה עד הנצחון.

מפי ניצולי רובנה מתברר שרבים מיהודי רובנה נמצאו בפלוגות פרטיזאניות ופעלו ביערות נגד האויב הנאצי. מהם אבדו לא מעטים בפשיטות נועזות והלשנות של אוקראינים. אך מספר מהם ניצל וזכה לראות במפלת הכובש הטמא. אלה נכנסו העירה במצעד הפרטיזאנים שהגיע לרובנה עם כיבושה.

לוקט ע"י א. אבי־מנחם

בנדודים עם פרטיזאנים

בנובמבר 1941 הגיע ברגל הילד פלדמן מרובנה אל דודו וולף זאמדַייס בדומברוביץ ומסר על ההשמדה הגדולה של 17—18 אלף יהודי העיר, ביניהם הוריו ובני משפחתו. מפי הילד נודעו גם כמה פרטים שהעידו על התקרבות קצה של דומברוביץ, לבד מסימנים שהיו כבר על כך ליהודי העיירה וידיעות מידיעות שונות שנמסרו מסאַרני הקרובה.

ביום 25 לאוגוסט 1942 הוצאו לראשונה יהודי דומברוביץ על ידי המשטרה האוקראינית והגֶאסטאפו לסאַרני, מקום שרוכזו בו יהודים מסביבת סארני—רובנה עוד לפני כן. ברור היה שהם מובלים לטבח, על אף כל ההסוואות וההתחמקות מתשובה ברורה לשאלה, לאן הם מובלים ולשם מַה הם מוצאים. מספר אנשים ואנחנו בתוכם הספקנו להתחמק מהעיירה שעות אחדות לפני הוצאת האוכלוסיה היהודית. פנינו אל היער ללא חשבון או תכנית. צעירים־לשנים היינו, והלב התחמץ לשמע הידיעות המחרידות מרובנה, לוצק, קובל ועיירות הסביבה על תעלולי הגרמנים — חיות־הטרף הפראיות. משך שנה ושנתיים נשאנו בסבל ודיכוי ורעב למחצה, עמדנו בבזיון האדם ובעבודת־כפיה, אולם משהגיעה שעת חיסול קהילתנו ושכנותיה, גאה רגש האדם־היהודי שבקרבנו ואנחנו גמרנו אומר לצאת נגד הצורר שקם על עמנו.

בהיותנו ביער, לא נותק הקשר בינינו לבין העיירה; אנו השתדלנו לקיימו בכל התנאים. על חיסול משפחותינו וכל בני העיירה נודע לנו מיד ואנחנו החלטנו לפעול בקבוצה פרטיזאנית יהודית שעמה נמנו אז: פינחס בן מנדלניימן, פינחס בן משה ניימן, אברהם ניימן, שלושת האחים זליג, אריה ומיכל שיימן ומאיר מודריק. באותו שטח היער, לא הרחק ממנו, מצאו להם מקלט כארבעים—חמשים יהודים ניצולים שהסתתרו ולא נלקחו להשמדה — כמעט כולם זקנים, נשים וילדים. מצבם היה קשה מאד ועלינו היה לדאוג למזונות בשבילם. אמנם, לאחדים מהם היו מטבעות־זהב וחפצי־ערך, שהחליפו אצל הגויים בכפרים הסמוכים, אך הרוב נצרך לעזרתנו ולא יכולנו להתעלם ממילוי חובת אחים ובני־עיר.

האוקראינים שבכפרים אוכזבו מהבטחות התועמלנים שביניהם, אשר פעלו לטובת הגרמנים, לאחר שאלה התיחסו אליהם בחשד כנוטים לרוסים (קרי: קומוניסטים), ורבים מהם אף הוחזקו במחנות ומתו נפוחי רעב ובמחלות מידבקות... לא יפלא איפוא שבכפרי הסביבה שלטה רוח פרטיזאנית־מרדנית, כי הכובשים היו מחרימים אצלם בהמות, עופות ויבולים. מפחד התקוממות אכרים נגד החרמות אלו, נאלצו הגרמנים לבוא אל הכפרים בפלוגות שלמות על נשקן, והם מיהרו להסתלק מיד, לאחר שהצליחו להוציא מהכפר מה שהשיגו. גם הפרטיזאנים שהסתובבו בקרבת הכפרים היו באים לדרוש מהאכרים אוכל והלבשה, ואם לא נענו להם מרצון — נאלצו למסור תחת איומים. הנה כי כן קשה היה מצב האכרים, ואם לא די היה להם באלה, הופיעו במרוצת הזמן בסביבה גם הלאומנים האוקראינים — הבלובובצים והבאֶנדרובצים — ששדדו וחמסו את האכרים שחייהם היו תלויים להם תמיד מנגד. בתנאים אלה בחרו רבים מהאכרים לתת יד לפרטיזאנים ואף הצטרפו אליהם למלחמה באויב הכובש.

בראשית צעדינו ביערות ראינו הכרח להשיג נשק. לא חסכנו עמל וניצלנו כל הזדמנות להשגת ה„כלים" היקרים מיקר. לא הבחנו באמצעים ולא נרתענו מסכנות הכרוכות בלקיחת נשק משוטרים אוקראינים ומגרמנים, ולרוב הצלחנו — עד שהגענו למצב שלכל אחד מאתנו היה נשק ביד. מספר בחורים רוסיים מסביבת קיוב הצטרפו אלינו, ובראש פלוגתנו, שהפכה יחידה בעלת משמעת צבאית, התיצב המפקד פיאודור מסליוק. במרוצת הימים הצטרפה פלוגתנו לפלוגות פרטיזאנים אחרות ויחד הטלנו פחד על הגרמנים. בתחילה, כשהיינו לבדנו — פלוגה יהודית — ראינו את מטרתנו בנקמה אישית בכל גרמני ובכל שוטר אוקראיני, אך מאז נהפכנו לפלוגה מעורבת, העזנו יותר והרגשנו בטחון־יתר: התחלנו בפעולות נועזות של הריסה וחבלה בקנה־מידה רחב בעורף האויב. כעבור חדשים מספר קשרנו קשרים עם פלוגות פרטיזאנים אחרות מודרכות ומלומדות־נסיון, ביניהן פלוגת פיאודורוב מרובנה, שקיימה מגע עם מוסקבה וקיבלה משם עזרה והוראות. אגב פיאודורוב זה היה ראש נ. ק. ו. ד. ופעל עוד ביערות בריאַנסק בימי אירגון ה„פרטיזאנקה" הראשונה; הוא הגיע אלינו בפברואר 1943, בפעלו בסביבת פינסק—דומברוביץ, כראש הפלוגות שלנו בסביבת רובנה, ומטה כללי הוקם לכל הפלוגות הפרטיזאניות שלנו.

ביולי 1943 הגיע ממוסקבה מזכיר המפלגה הקומוניסטית באגמה, רוסי ששירת קודם ברובנה בדרגת גנראל־מאיור, כדי לשמש מפקד אירגוני הפרטיזאנים בחבל

וֹוהלין. ביערות הסביבה נמצאו אז ארבעה אירגוני־פרטיזאנים: זה שלנו, השני — של פיאודורוב הרובנאי, השלישי — אירגון באגמה, והרביעי — של פולנים. משאיחדו אותנו תחת מפקדה אחת — נעשינו לגדוד. המשכנו לחיות ולנדוד ביערות והסתגלנו לחיי נדודים וסכנות. אם בקיץ ניתן לנו להחליף בנקל את מקומותינו ולהסתיר מעין הכובשים את עצמנו ואת המשפחות שנלוו אלינו, הנה בחורף היה הדבר קשה מאד־מאד, עד שנמצאו בתוכנו אנשים שהיאוש החל מכרסם אותם.

קרה מקרה שאחד מחברינו, בן דומברוביץ, נפצע בפעולה בכדור גרמני ואחת מרגליו קפאה. יעץ הרופא אֶרליך, שהיה אתנו, לפנות לד״ר מלינובסקי, הכירורג המומחה בדומברוביץ. צר היה לנו על חברנו שנפגע, ואחרי שיקול־דעת החלטנו להיכנס אתו לעיירה אל הד״ר מלינובסקי. עשרה מחברינו המזוינים הקיפו את בנין בית־החולים, ואנו הכנסנו את החולה לפרוזדור וקראנו את הד״ר מלינובסקי לבדקו. אותה שעה נמצא המשמר הגרמני במרחק־מה מבית־החולים ואנו ידענו שסכנה צפויה לכולנו, אך לא יכולנו להימנע ממתן ריפוי דחוף לחברנו הפצוע. אחרי בדיקת הרופא חזרנו לבסיסנו עם החולה בשלום. במקרה אחר הוצאנו פסק־דין של מות על אוקראינים ששלחו יד בביזת רכוש יהודים בדובמרוביץ וגם מצאנו דרך לבצע את פסק־הדין. תוך מגע עם אכרי הכפרים שהיו באים לעיירה, ידענו על המתרחש בה וכן שהגרמנים משלמים 1 ק״ג מלח בעד כל נפש יהודית הנמסרת להם. נמצאו אוקראינים שקיבלו פרסים כאלה... ואילו אנו מצדנו דאגנו לנקום בהם — דם תחת דם!

בימים היינו מסתתרים ובלילות יוצאים לפעולה. כך נמשך הדבר עד שקיבלנו פקודה בדצמבר 1943 לצאת לעזרת הצבא האדום הסדיר העולה על רובנה. דרכנו הובילה על פני ראפאלובקה, וולאדימירץ, סטיפאן ועיירות אחרות. היו לנו קרבנות בדרך שנפלו בהפצצות הגרמנים, אך הצלחנו להגיע למקום בהתאם לתכנית. נפגשנו בפלוגות פרטיזאניות שהופיעו מצד אחר, אף הן לשחרור רובנה. כך הגענו מחנה כבד של צבא ופרטיזאנים למבואות העיר. היה זה בסוף ינואר 1944. הגרמנים מיהרו לסגת. כאשר נכנסנו העירה, נמהלה שמחתנו ביגון עמוק בראותנו את החורבן הגדול ואת בתי היהודים שנשארו עומדים על תלם תפוסים בידי נכרים.

נתונים לפיקוד צבאי, נשארנו במקום ריכוז כל היום, ורק לעת ערב ניתנה לנו אפשרות לצאת העירה. נתקלנו ברוסים ובאוקראינים, אך לא שמנו לב אליהם — עינינו תרו אחרי יהודים... הגענו עד רחוב שקולנה. בתי־הכנסת שברחוב זה עמדו פרוצים ושנים תפוסים כמחסנים. הבחנו ביהודי המציץ בעד חלון נטול שמשות. קרבנו ושאלנוהו אם יהודי הוא, ולתשובתו החיובית נכנסנו אל הבית. בקומה השניה מצאנו ששה גברים ושתי נשים, תשושים וצמוקים ופניהם מביעים אימה, ואתם ילד שעיניו התבלטו מתוך פנים רזים ומכוסים פצעים. מאושרים היו לראות יהודים חיים וחפשים — והם רק אתמול יצאו ממחבואיהם ועודם מבוהלים ורעבים... נכנסנו בדברים עם האודים המוצלים, השתדלנו להרגיעם ולחזקם והבטחנו לדאוג להם. למחרת השכמנו והבאנו להם את מנות האוכל שקיבלנו וגם אילו בגדים משומשים. נתברר שהם לא היו בני רובנה, כי אם מישובים קרובים ורחוקים.

ב־4 לפברואר 1944 הגיעה לרובנה פלוגת פרטיזאנים יהודים עם האחים

לידובסקי, שהצטיינו בפעולותיהם ושמם הלך לפניהם. יחדיו המשכנו להתעניין בגורל היהודים ניצולי ההשמדה ולדאוג להם. העיר נמצאה בשלטון הצבא האדום ופלוגות באגמה, מזכיר המפלגה הקומוניסטית וסגנו הקומיסאר קורצב.

מקץ שבועיים צורפה פלוגת הפרטיזאנים שלנו למחנה פיאודורוב שנשלח אל מעבר לבוג, שם ניסו עוד הגרמנים הנסוגים להחזיק מעמד. ב־25 לאפריל הוחזרנו לרובנה. מצאנו בה כ־60 נפש יהודים, שהתגוררו בבתים מפוזרים, אחדים בקרבת בית־הכנסת הגדול ברחוב שקולנה ויתרם ברחוב דיראֶקטורסקה. נתונים היו עדיין לסיוט שעבר עליהם ופחדו לצאת בערב מדירותיהם, כי באֶנדאֶרובצים ובולבובצים המשיכו להטיל פחדם על יהודים. אומללים אלה קיבלו עזרה מאת הועד היהודי שנתארגן בעיר, שפעיליו היו: ד״ר ארליך, שוסטר, לב, לידובסקי ואחרים.

ביום 11 במאי 1944 הופצצה העיר קשות על ידי אוירוני הגרמנים. משך שעה וחצי הריקו אוירוני האויב פצצות תבערה והשמד על חלקים שונים של העיר. פרצו דליקות, בנינים התמוטטו, רבים נפצעו ונהרגו. עם תום ההפצצה יצאו פלוגות הצלה (ביניהם ד״ר ארליך, פינחס גנזל וכמה פרטיזאנים יהודים) לאסוף את הנפגעים. בבית אחד ברחוב שקולנה שנהרס בחלקו מצאו בין הפצועים שלושה יהודים הרוגים. בבית אחד באותה סביבה גילו שתי נערות אחיות שהתחבאו תחת שולחן; השולחן הגן עליהן שעה שהבית נפגע.

רובנה היהודית נמחקה. עתה הגיעו אליה יהודים ניצולים ממקומות שונים שקיוו למצוא כאן סביבה יהודית ואולי בטחון יתר. ממקומות שונים החלו פונים לרובנה ולבקש עצה והדרכה לשעה — וגם לגבי העתיד. מרובנה גם קיוו להשיג עזרה. ברובנה הוחל אז בריכוז הילדים היהודים שנותרו בחיים לאחר מבול הדמים האיום. שוב שימשה רובנה מקום לקשירת קשרים ושער ליציאה לעולם הגדול.

פינחס גנזל ויהודה צצקיס

הקבר הגדול

במרחק ששה קילומטרים מרובנה בתוך יער־הארנים הידוע כ„סוסאֶנקי״, נמצא קבר־האחים הגדול, בו נקברו עשרים ושלושה אלף וחמש מאות מיהודי רובנה, קרבנות החיות הנאציות.

עד ראיה של המחזה הנורא היה שומר היער הזקן, שהיה רגיל לקבל שם את פני הנוער היהודי והמטיילים הרבים בל״ג בעומר ובהזדמנויות שונות.

וכך מספר השומר בהתרגשות:

„כוחות־משטרה גרמניים ואוקראינים הקיפו את היער וסגרו את הכניסה אליו בראדיוס של שלושה קילומטרים, אין יוצא ואין בא. לא ניתן לאיש להתקרב, ודאי מתוך כונה שלא ישארו עדים למעשה הרצח השפל. לא הבנתי ולא יכולתי לשער את אשר הם זוממים. ימים אחדים לפני זה חפרו שבויים ביער בורות. לחופרים לא היה מושג לשם מה חופרים הם את הבורות הללו. לא נוכחתי במקום גופא אך בשמעי יריות בלתי פוסקות וצעקות קורעות שחקים, הסתכלתי מרחוק בעד אשנב והבחנתי במעשה הרשעים...

משך שלושה ימים רצופים לא שקטה האדמה שכיסתה את הבורות. אין

קבוצת יהודים ופרטיזאנים שתקנו את הקברים והמצבה
שורה א׳ עומדים (מימי): לייביש רוזנבוים מא״ר רוזנבוים יעקב פ.רישוק, משה דרוקר, יצחק ליפשין ו... שורה ב׳ יושבים מתחת למצבה: ד״ר טבצ׳ניק, שמעון נודל, נתנאל זארנקין, גלמן, ווסקובויניק, יוכבד איידלברג ואחרים.

זאת אלא שהיו שם אנשים שנקברו חיים... הסיוט היה איום. בני ביתי פחדו להתקרב למקום או לעבור על פניו אפילו ביום.״

מקץ שנתיים, כשנכנס הצבא האדום והשתלט על העיר, קרה מקרה כזה: אכר מהסביבה בא לחרוש חלקת־אדמה בגבול היער. במענית הראשונה נתקלה מחרשתו ביד של ילד ומיד אחרי זה בגופת תינוקת. הפסיק האכר את החרישה ומסר על הדבר לנ.ק.ו.ד. פלוגת משטרה הגיעה למקום וגילתה קבר מתחת לשכבת עפר דקה; משנפתח הקבר, נמצאו בו כ־200 גופות של ילדי ישראל מחללי היום המר והאיום ההוא. ועדת־החקירה ערכה פרוטוקול וגידרה את מקום הקבר.

משהגיעו לרובנה החוזרים היהודים הראשונים סופר להם על קצם הטראגי של יהודי רובנה, וכן על קבר 200 התינוקות. שרידים בודדים אלה, אודים מוצלים מאש, בעודם שבורים והומים מגודל האסון — הקימו מצבה צנועה ליהודי רובנה שמצאו מנוחתם בקבר הגדול. מצבה זו נפגעה בידי הלאומנים האוקראינים. אולם ביום 2 במאי 1945 תוקנו הקברים והמצבה בידי הפרטיזאנים החוזרים.

אינג׳ ז. פינקלשטיין

מהחזית לרובנה המשוחררת

1944. ליל חורף וכפור. השלג יורד ומכסה את המכוניות הצבאיות הנעות מסטאלינגראד בדרכים המשובשות של אוקראינה ופולֶאסיֶא. שאון הארטילריה ורעש האוירונים, הטנקים וכלי־הרכב שלפני ומאחרי שוללים כל אפשרות של נמנום. אנו הפרטיזאנים שנקלטנו ביחידה צבאית למדנו את כל פרטי הנוהג הצבאי בחזית. המחשבות מעבירות אותי אל העבר ומתחזקים הגעגועים לעיר־המולדת ולקרובים החיים בה. ידענו כי אנו מתקדמים באוקראינה, אולם היכן אנו נמצאים — לא נאמר לנו.

פתאום מגיעה לאזני פקודת המפקד של הדיביזיה: „החלק הקדמי של הדיביזיה התקרב כדי 20 ק"מ לרובנה, על הארטילריה לאפשר לחלק זה להתקדם ולכבוש את העיר".

לשמע השם רובנה התנערתי — קדחתנות אחזה בכולנו. בשרשרת־ברזל מוצקה התחלנו מתקדמים, בלי להשגיח על מכשולי הדרך והתנגדות האויב. לאחר פעולה של 24 שעות — צו חדש: „להפסיק את הפעולה, העיר רובנה מוקפת וכוחותינו במבואות העיר". מהרתי לשאול ולחקור ונתברר לי שהאויב עודנו בתוך העיר והמלחמה נמשכת ברחובותיה. אותה שעה נמצאה יחידתי כ־80 ק"מ מהעיר. לא יכולתי לשלוט ברוחי וביקשתי ממפקדי ואסילי מיכאילוביץ' שיקבל את הפיקוד על פלוגתי ליום אחד. הלה הבין לבקשתי (ידע על קשרי לרובנה), אולם ניסה להשפיע עלי שלא אמהר לעיר עד שלא טוהרה מהגרמנים. הוא אמר: ‚עוד יום ורגליך יובילוך לביתך...' לא קיבלתי את עצתו, עמדתי על שלי והוא לא יכול לסרב לי.

והנה אני במכונית משורינת עם ארבעה לוחמים נועזים מחברי ונשק מספיק ואנו דוהרים לעבר רובנה. כעבור שעה קלה ואנו עומדים כבר בקילומטר העשרים מהעיר ולעינינו להבות־אש העולות במקומות שונים. הנה אנו במבואות העיר, בה נולדתי והתחנכתי, ובה גרתי כל שנותי עד שנעקרתי ממנה — וכמה זרה היא לי! ברחובות מתגוללות גופות של גרמנים שטרם נאספו, עשן עולה מהבנינים המופצצים, מסביב חורבות — הכל בסימן מלחמה וחורבן...

עובר אני מרחוב לרחוב, מציץ לתוך הבתים, לכל פינה ריקה ועזובה — המות שולט בכל. חיפשתי את ביתנו ומצאתיו פרוץ ואבל, נכנסתי — והלב התכווץ... אין נפש חיה, הבית ריק... רק המזוזה שעל מזוזת הפתח העידה שכאן גרו פעם יהודים, היכן הם ?... נזדמן לי זקן אוקראיני — החלטתי לשאול אותו שמא יודע הוא על יהודים ועל בני משפחתי? תחילה שתק, אחר כך נזכר ואמר לי שדודי הרופא חי והוא בבית־החולים. נרגש ומעוצבן אך מלא תקוה מיהרתי לבית־החולים היהודי. בכניסה שאלתי: הנמצא כאן ד"ר טבצ'ניק ? דומה שישנו — באה התשובה. עובר אני מחדר לחדר ופתאום — הדוד ד"ר טב'צניק! לבוש קרעים... לא הכירני עד — שקראתי בשמי. אז נפל על צוארי ויבך, וגם אני בכיתי... שבור וזקן היה הדוד. אך יצא ממחבואו והלך לבית־החולים. הסעתיו ליחידתי. האכלתיו והלבשתיו. שמעתי מפיו מה שידוע היה לי כבר על הקורות את יהודי רובנה, על החיסול, וכיצד ניצל בהסתתרו כל ימי הכיבוש הגרמני. בשובנו העירה כיוון אותי לחורשת הארנים — „סוסאָנקי". עלינו אל קבריהם של בני רובנה, קרובינו וידידינו, כשאבן כבדה רובצת ומעיקה על הלב...

מקס טבצ'ניק (פרטיזאן — לוחם בצבא האדום)

מכתבים מימי השואה ולאחריה

JUDENRAT Rowno

Rowno, den 10.III 1942

Wir alle sowie Familie Brenermann gesund.

Bitten ofte Nachrichten. Viele Grüsse.

Tow Ester,

Schwestern Riwa, Ruchla

Srul

צלום מכתב מאסתר טוב, רובנה, שנשלח על־ידי היודֶנראַט באמצעות הצלב האדום והוחזר

רובנה, 22.IX.44

ידיד יקר גולדנשטרן,

קיבלתי בימים אלה את מכתבך. יושב ראש הגורסובייט (מועצת העיר) המציא לי גם את המכתב ששלחת על שמו. על גורל קרוביך באפשרותי להודיעך: גרתי עם אביך, אמך ושאר בני משפחתכם כמה שבועות בבית ב. כגן ברחוב קרסנו־אַרמייסקה 6. גרתי שם משום שביתי נהרס בשעת כניסת הגרמנים לרובנה. בימי הגרמנים נמצאו ברובנה, לפי ידיעות סטאטיסטיות של היודֶנראַט, למעלה מ־28 אלף איש, אשר מסיבות טראגיות לא יכלו להימלט בזמנו מהגיהינום. עתה נמצאים רק 19 אנשים רובנאים שניצלו מהרוצחים ההיטלרים. בסך הכל מונים עתה ברובנה 200 יהודים, אבל הם מכפרים ועיירות בסביבת רובנה שהתישבו בעיר. דבר הצלתם של כל אחד מהם, כמו הצלתי אני, הוא היסטוריה שלמה, נסים ונפלאות של אגדות אלף לילה ולילה... לא נשארה לנו אלא נחמה אחת — לראות באָבדנם המוחלט של הבארבארים, הסאדיסטים של המאה העשרים, ואכן אבדנם כבר קרוב...

ידיד חביב, אני ואתה איבדנו את היקר והחשוב שיש לאדם בחייו, — את האהובים, היקרים והקרובים. אני הנני אומלל ביותר — אבדו לי בני משפחתי וכל קרובי ונשארתי בדד לעת זקנתי. אני מנחם אותך, כי אני הייתי עֵד לאסון הגדול,

לקאטאסטרופה שהובילה לקבר מאות אלפים ומיליונים אנשים חפים מפשע, זקנים, נשים וילדים. אסוננו הפרטי הוא רק טיפה בים האסונות, הנוראות, הדם והדמע...

אינני יודע אם מגיעות אליכם ידיעות על כל מעשי העול והפשע שנעשו על ידי הפאַשיסטים הגרמנים בכל מקומות כיבושיהם המתפנים עתה בלחץ הצבא האדום. הדור הבא כאשר יקרא כל זאת לא יאמין, ואולי גם לא יוכל לתאר לעצמו שכזאת יכול היה להיות.

אבל די על כך, קשה! הקראתי את מכתבך לפני הרובנאים שלנו. השתתפותך בצערנו ונכונותך לעזור לנו עוררו אצלנו דמעות. ואנו מודים לך. אתה שואל אם אין אנו זקוקים לדבר מה? לפי מכתבך נתארגן אצלכם ועד או ארגון רובנאי, אנו מודים בעד יחסי אחים שלכם אלינו, ה׳ יהיה בעזרכם. בגדים חמים, וביחוד לבנים חמים לחורף, יביאו תועלת לכל אחד.

כתוב, יקירי, אל תפסיק את הקשר עם אחים מיותמים. אני מסיים את מכתבי בבקשת סליחה על שהארכתי יתר על המידה, אינני יכול לכתוב מכתב קצר וברור... כל טוב לך. אני לוחץ יד־אחים שלך והנני,

ד״ר טבצ׳ניק

רובנה, 14.IX.44.

יצחק היקר,

מכתב זה כותב לך יעקב (יאשה) גדאַליאָוויץ׳ רוזנצוייג וראיסה קופרשטיין. חזרתי לרובנה לפני שבועות אחדים. הנני אחד מהמאושרים, כי מ־32500 יהודים שהפאשיסטים רצחום בשפלות נשארו בחיים רק 6, בתוכם אשתי יאָווגאֶניה שוכמן ואמה רחל. לא אוכל לתאר בעט את אשר ראו עיניהן, לא ניתן למוח האדם לתפוס למה מסוגלים היו הרוצחים ההיטלרים. ברובנה נערכו 2 „אַקציות" גדולות, הראשונה ב־7.XI.41 והשניה ב־12.VII.42. את כולם הובילו לחורשת הסוסאֶנקי, מקום שהיו כבר מוכנים בורות, את רובם המיתו ביריות ורבים נהדפו לתוכם וכוסו באדמה. האדמה רטטה, נשמה. ההיטלרים הארורים וגירוריהם שדדו את כל בתי היהודים ובדם ודמע של יהודים הקימו לעצמם גן־עדן עלי אדמות. אבל לארורים אלה לא יותן עוד להשתולל. הצבא האדום מכה בהם מכה ניצחת והם בורחים, ולא רחוק היום בו יתנו דין וחשבון על תעלוליהם.

קראתי את המכתב אל יושב־ראש הגורסוביית שלנו. לצערי הרב אין לי במה לנחמך. ידוע לי כי נשארו בחיים יאשה ואשתו ואוסיק; הם כנראה בצבא, כשאוודע עליהם אודיעך מיד.

יצחק יקירי, אבקשך לשלוח לנו, אם אפשר, לבנים חמים בשביל אשתי ואמי. ד״ש מפאניה ויאשה. מהי הכתובת של בלומה?

שלום לכם,

יאשה

כתובתי: ד״ר יעקב גדאליאָוויץ׳ רוזנצוייג, רובנה, רח׳ מיצקביץ 23.

מכתב מכומר רובנאי *

אזרחיות נכבדות מאד, סוניה יעקובסון וקלארה גורביץ,

בתשובה למכתבכן השני, שהגיע לידי ביום 10.X ש. ז., הנני להודיעכן: לא נעים לי ביותר לתאר את הטראגדיה האיומה והמזעזעת עד עמקי הנפש שנתחוללה לא רק על הוריכם אלא על כל האוכלוסיה של העיר רובנה. ברור לי היטב כמה מר לבני־אדם לאבד את הוריהם בדרך טראגית כזו...

וכך היה הדבר:

ביום 6 לנובמבר 1941 פורסמה מודעה בעיר, שלאוכלוסיה האוקראינית אסורה היציאה מהבתים אחרי שעה 6 בערב. בשעה 11 בערב נשמע בכי איום ורעש ברחובות. היה זה שעה שהיהודים הלכו בכיוון ל„גראבניק" (חורשה). לא יכולתי להתאפק בחדר ויצאתי אל מפתן דירתי בעת שיצאו מפינתם הוריכם, גברת רוסקיס עם משפחתה, המיקלזונים ושאר האנשים שהתגוררו שם. הוריכם וגברת רוסקיס ניגשו אלי ונפרדו ממני, אך בגלל זרם הדמעות לא אמרו לי דבר.

מיד ליציאתם אספו שוטרים גרמנים במכוניות ובעגלות את כל החפצים והרכוש מהבתים, כך שעד הבוקר נמצאו כל הדירות ריקות מחפציהן. הבית הגדול שלכם נשאר בסדר, לא נפגע כלל מהפצצה, והבית הקטן, כפי שנקרא, נהרס על ידי הגרמנים. כעת שוכן בביתכם איזה מוסד בלתי ידוע לי. בדרך כלל לא נשאר בסדר מכל בתי העיר אלא ביתכם בלבד.

גם מתושביה האוקראינים של רובנה אבדו רבים בידי הגרמנים המנוולים. לפני יציאתם מהעיר הופיעה פקודה שעל כל התושבים לצאת אל הככר, מי שיצא — אין כל ידיעות עליו עד היום. וכמה אנשים נפלו קרבן להפצצות האויב! שתי בנותי נהרגו ושני בני נפלו בחזית, כך שנשארתי יחידי.

לפני כניסת הגרמנים לרובנה ישבנו שבוע ימים במרתף מתחת לכנסיה, גם הוריכם ישבו שם אתנו ואני עזרתי להם במזונות, כי אז כבר קשה היה להשיג צרכי־אוכל ולי עוד היו לחם וירקות. עליכן לא סיפרו לי דבר ואינני יודע כיצד הגעתן לחבל הבוכארי.

מספר יהודים חזרו. לא מזמן ראיתי את הד"ר טאבצ'ניק ומכרים טובים אחרים. אנו חיים עכשיו לא כמו שחיינו וסבלנו בימי הגרמנים, כי הם זללו הכל ואותנו עינו בקור וברעב. מסיבה זו גם יצאתי אל הכפר, שם בכל־זאת היה יותר טוב, כי לעיר לא נתנו להכניס דבר.

אני מסיים בצער עמוק ומשתתף באסונכן ובסבלכן באבדן הוריכן.

חתום: פרוטויריי דניאל פונדר

אם תואילו לכתוב לי, אענה לכן.

כפר פישצ'ב, 21.X.44

---

* ידיעות שנמסרו על הכומר פונדר ובתו מטילות צל על השתפכות לבו.

ספרי תורה וגוילים

הדבר היה בחודש תמוז תש״ד (1944), כשאנו השרידים, בני־עיר ואחרים, שהגענו לרובנה, התגוררנו שם בבית־הכנסת הגדול. מנינו כארבע עשרות נפש, ביניהם 4 משפחות: לופאטין, אוני, דריקר וזו של בנו הבכור של הרבי הקאשבקאי, השאר היו בודדים שעמהם נמנו: אידל וינוקור מהווליא, חיים הרבר, חיים שוסטר, פריימן, פוזנאנסקי, שני האחים הפרטיזאנים רוזנבוים מרחוב שפיטאלנה, האחים אליעזר ואברהם לידובסקי וכמה פרטיזאנים אחרים. היה לנו ועד (כלפי חוץ: „ועד בית־הכנסת״, מטעמים ידועים) שניהל את כל עגינינו, ועם חבריו נמנו: אליעזר לידובסקי, חיים שוסטר, משה דריקר, אברהם אוני ופוזננסקי. מצב הבטחון בעיר לא היה עדיין מזהיר ולא ידענו מה ילד יום.

באחד הימים נכנס אלינו לבית־הכנסת אידל וינוקור וקרא בהתרגשות: „מצאתי ספרי־תורה, בואו אתי!״ מיהרנו אחריו לחצר סמוכה של שוסטר הפונה לצד בית־הכנסת, ירדנו למרתף, ושם מצאנו ארגז גדול מכוסה שאריות וסמרטוטים ובו 15—20 ספרי־תורה. הכנסנו את כל הספרים לארון־הקודש שבבית הכנסת, ורבים ראו את עצמם מאושרים לרגל המטמון היקר שנתגלה. מאורע זה גרם שאנו התחלנו לאסוף את גוילי ספרי־התורה המחוללים מתוך פרוזדור בית־הכנסת, החצר ומקומות אחרים, ארזנום בשקים וערכנו לוויה רבתי, בה השתתפו כל היהודים שנמצאו במקום. רב היה הצער של כולנו בשעות ההן; היתה הרגשה שאנו מלווים את יקירינו בדרכם האחרונה. נתנו את רובהו של אחד הפרטיזאנים בצד שקי הגוילים ונשבענו לזכור את אשר עוללו הצוררים לנו ולספרי־התורה ולנקום מהם את נקמתנו.

הלווית הגוילים של ספרי התורה ברובנה בתש״ד

בדומית־מות עברנו את רחובות העיר החרבים למחצה, הגענו עד לבית־העלמין שבקצה רחוב ליטובסקה ושם, ליד קברו של ר׳ מאיר׳קה הצדיק, כרינו קבר לגווילים. צילמנו את המעמד הקדוש לזכרון לנו ולדורות הבאים, קראנו פרקי תהלים, ואחרי אמירת „קדיש" בציבור פנינו מדוכאים ושבורים „הביתה" — לבית־הכנסת, מקום משכננו... בעברנו כך בין שורות הקברים, נתגלה לנו שמצבות רבות הוסרו, ונתברר מקור האבנים הרבות משברי מצבות שבמדרכות הרחובות בעיר...

אחרי זה, בכל פעם שנזדמן לנו לבוא לבית־העלמין, היינו ניגשים תחילה אל קבר קדוש זה, כשם שהיינו הולכים לקברי האחים הגדולים בחורשת הארנים. וכשהגיעו ימי הריפאטריאציה ועמדנו לעזוב את רובנה, החלטנו לקחת אתנו את ספרי התורה שמצאנו במטרה להעבירם למרכזי ישראל בעולם וביחוד לארץ־ישראל. חילקנו את הספרים בין אלה שקיבלו על עצמם את הכבוד הקדוש לדאוג להם. אף אני קיבלתי ספר־תורה על אחריותי ושמרתי עליו בכל דרך נדודי עד שזכיתי להגיע למולדת.

יצחק לופאטין

חזרה לעירי

מאז עזבתי את רובנה עירי עם יציאת השלטון הסובייטי ממנה בשנת 1941, שבעתי נדודים במרחבי רוסיה ובספטמבר 1944 נמצאתי עם משפחתי בגולת טאשקאֶנט. עקבתי, ככל הפליטים שם, אחרי הידיעות בראדיו ובעתונים על מפלות הגרמנים בחזיתות רוסיה. התענינתי במיוחד בידיעות על התקדמות הצבא האדום באוקראינה, ומששמעתי שנכנס לרובנה — מיהרתי לחזור לעירי, שגעגועי אליה לא פסקו כל הזמן.

ארזתי את חפצי המעטים והדלים בשקים ויחד עם אשתי ובתנו הפעוטה יצאנו לדרך. זו היתה קשה לאין תיאור: הקרנות מלאים אנשים וחבילות והדוחק רב, לאורך הדרך נראו הריסות המלחמה, תנועה כבירה של ערב־רב קרוע ובלוא.

כחודש ימים ארכה הנסיעה, וככל שהתקרבנו לרובנה כן גבר והלך הפחד בלבי. עוד בטאשקאֶנט שמענו על מעשי הזועה של הגרמנים ברובנה, אך לא תיארתי לי שהחורבן כה גדול, לא חשבתי שכל היהודים בה הושמדו. כשעמדה הרכבת בתחנת שאֶפּאֶטובקה נשמעו הדי יריות מיערות הסביבה. נתברר שכנופיות אוקראיניות, באֶנדאֶרובצים ובולבובצים, עודן משוטטות בישובי הסביבה, שודדות את התושבים ומפילות פחדן עליהם, אף מחבלות בצבא האדום ופוגעות ביהודים בכל שימצאום. ארכה לנו השעה עד שהגענו לזדולבונובו ואחריה — לרובנה.

היה ערב סגריר, האורות הקלושים בחוץ לא האירו את דרכנו. כשיצאנו מהקרון, חיפשנו את בית־הנתיבות הרובנאי ולא מצאנוהו — הבנין הגדול והיפה נהרס בהפצצות. במרחק כמה עשרות צעדים מאותו מקום עמד צריף ששימש תחנת־רכבת. עזובה מסביב. בתים כמעט שלא נראו; חשבתי שמפני החושך איני רואה אותם והבדידות אכלה אותי. אנה אפנה? לאן אלך? — הייתי אובד עצות.

איש מעובדי הרכבת עם פנס ביד עבר על פני. שאלתיו, איפה גרים כאן יהודים? הנשאל לא ידע להשיב לי דבר, ואפשר לא רצה להשיב, כי שאלתי נראתה לו מוזרה. אך כששאלתיו היכן אוכל למצוא מחסה מהגשם, רמז לי על צריפים שמעבר לפסי הרכבת והלך לו. הכתפתי את שני השקים והתחלנו להתקדם לעבר

הצריפים. בדרך נפלתי לתוך תעלה ונחבלתי. לבסוף הגענו אל הצריף הראשון שמצאנוהו פרוץ וריק. ארך לנו הלילה שבילינו בו, הרטיבות והקור חדרו לעצמות ועינינו כלו מצפות לאור היום.

עם בוקר יצאתי העירה למצוא מישהו, משהו — אהה! נמחו הרחובות כמעט, נהרסו רוב הבנינים, רובעים שלמים נעלמו. מדוכדך ושבור המשכתי להתהלך על משואות עירי, בין עיי־חרבות. פגשתי אנשים מעטים, ועצרתי שומר רחוב ושאלתיו אם יהודי הוא. לא ענני ועבר על פני. פניתי לאדם שני בשאלה אם ישנם כאן יהודים? הוא השיב לי שמספר יהודים נמצאים בבית־הכנסת שלהם.

לא ידעתי לאיזה בית־כנסת לפנות, אך כיוונתי פעמי לבית־הכנסת הגדול שברחוב שקולנה, עברתי על פני שנים־שלושה בתי־מדרשות עזובים וריקים, והמשכתי עד לבית־הכנסת הגדול. שם סודרה מאפיה, ולמעלה, בעזרת הנשים, הסתובבו כ־10—12 יהודים. אחדים ישבו על הרצפה על גבי שקים או חבילות. פני האנשים הביעו סבל ודכאון — לא הכרתי איש מהם. אלה היוו אז את הישוב היהודי בעיר הגדולה שחרבה, שארית הפליטה של קהילה בת שלוש רבבות יהודים ויותר. המום למראה עיני נשארתי עומד בכניסה, עד שניגש אלי אדם בא־בשנים ונכנס אתי בשיחה. גדולה היתה השתוממותו כשאמרתי לו שבן רובנה אני והגעתי אמש מטאשקאֶנט. הוא קראני להיכנס עם בני ביתי פנימה — „אחינו אתה!"

נתברר לנו שהננו מן הראשונים שחזרו לרובנה. עוד באותו יום הסתדרתי בבית־הכנסת ונעשינו שותפים למשפחת הנצולים — השרידים הזרים שנעשו קרובים לנו בצו הגורל. לא עברו אלא ימים מועטים ואני גמרתי בלבי לצאת מהאוירה המדכאת של החיים בבית־הכנסת ולהסתדר איך שהוא לו גם באופן ארעי. עברנו לבנין עזוב שהתקנתיו כמקום־מגורים למשפחתי ולעוד משפחה אחת. עם זה התחלתי להתרוצץ במוסדות השלטון הסובייטי ולבקש — בזכות עברי ושירותי בעיר לפנים — משרה כלשהי, עד שנתקבלתי בשירות האספקה בקו הרכבת קיוב — קובל. במשרתי זו עבדתי למעלה משנה עם שאני עושה כל ההכנות לעליה לארץ־ישראל. לא קלים היו החיים בתנאי הזמן ההוא ורב היה סבלם של המעטים שהתרכזו והלכו בעיר החרבה. שאיפת כולם היתה לעקור משם, להתרחק מהמקום שהמות והכליון משוטטים בו, — להגר. הכל חתרו לקראת חיים חדשים, ורובם ככולם לקראת חיים חדשים בארץ. ובאחד הימים יצאתי גם אני עם משפחתי בדרך־לא־דרך של גניבת־גבולות הכרוכה בסכנת נפשות והצלחנו להגיע בשלום אל המולדת.

משה גולדנברג

על אדמת רובנה

הרחק במערב קאזאקסטאן, על גדות נהר אוראל במקום הישפכו לים הכספי — שוכנת העיר גוריב. הנהר חוצה אותה לשנים: לחלק אירופי ולחלק אסיאתי. בלילות המשעממים ישבו בחורים במדי־צבא והאזינו לחדשות הראדיו מהחזיתות. הקריין בקיל חוגג הודיע על נצחונות הצבא האדום, ההולך ומשחרר נקודות־ישוב בזו אחר זו מידי הפולש הנאצי. לבבות ריטטו וההתרגשות הלכה וגדלה, כשכל אחד חוגג בלבו את נצחונו הוא עם שחרור עיר־מולדתו, ובראש מתרוצצות התכניות של

שיבה הביתה אל חיק המשפחה, אל יקירי הנפש. אולם מלבי רחקה החגיגיות. שמחתי כמובן על מיגור מפלצת האנושות, אך אֵי עירי? אי מולדתי?...

והנה באחד הערבים, בשבתנו צמודים ומאזינים להודעות מעל גלי האתר, קלטה אזני את השם רובנה, בתוך שמות הערים ששוחררו. ההודעה נסתיימה בנהם תותחים לכבוד הלוחמים שנפלו בכיבוש המקומות המשחוררים. לבי הרתיע: רובנה שלי! ומה עם אלה שחיו בה? האמנם נשחטו כולם, כולם?!... לא רציתי להשלים עם המחשבה הזאת, לא יכולתי להאמין שכולם נהרגו. היתכן שלא נותרו לפחות אחד מבית ושנים ממשפחה בחיים?

התחלתי להשתדל בדבר חופשה ורשיון מיוחד לבקר במקום. החופשה אושרה לי בספטמבר 1945. גם הרשיון לבקר במקומות מגורי ניתן לי. מעוצבן וקצר־רוח עליתי לרכבת המובילה למוסקבה, במטרה להגיע משם דרך קיוב לרובנה ובראָזנה. בדרך מגוריב למוסקבה לא הבחנתי בשום סימני מלחמה, משל נמצא אזור זה על המארס בתקופת השואה. אולם בצאתי ממוסקבה בכיוון לקיוב, התחילו להתגלות עקבות המלחמה: ערים הרוסות, כפרים שרופים. לאחר כמה יממות של נסיעה וטלטולים מרכבת לרכבת נכנסנו לתחום מערב אוקראינה כשאנו הולכים וקרבים לרובנה. המחשבות הגבירו קצבן, המתיחות עלתה והסבלנות הלכה ופקעה. לבסוף, בבוקר גשום של יום שלישי בשבת, בשעה 9 נעצרה הרכבת והקונדוקטורים הכריזו: רובנה!

ירדתי מהרכבת ונשארתי עומד ותוהה, היכן אני? לולא הכתובת באותיות מאירות עינים על שריד בית־הנתיבות של רובנה, לא הייתי יודע שאכן ברובנה עומדות רגלי. התחלתי לצעוד בכיוון למרכז, דרך רחוב קוֹלאָיוֹבה לרחוב ה־3 במאי. נוכחתי שפסי הרכבת החוצים את הרחוב שימשו תחום לפורענויות: משמאל — העיר הרוסה, ואילו מימין — הוּוֹליאַ עומדת על תלה. פניתי שמאלה. נכנסתי לבית אחד, לא רחוק מפסי הרכבת, בו גרה לפנים חברה לספסל הגימנסיה. נכנסתי ונשארתי תקוע במקומי: אותה הדירה, אותם הרהיטים, שלא הוזזו אפילו ממקומם, גם תמונה שזכרתיה מהימים ההם נשארה תלויה במקומה. יצאה נוצריה זקנה ופנתה אלי: „מה בקשתך, חבר קצין?"

התאוששתי ועניתי: „באתי לבקר את עיר־מולדתי ואת הבית שבו ביליתי בתקופת נעורי. יהודי אני, ואֵי הבעלים היהודים?.."

תשובתי הביאה אותה במבוכה. היא התחילה להתנצל, לבל אחשוד בה... אין לה מושג על בעלי הדירה: היא הגיעה לכאן אחרי המלחמה מקצווי רוסיה, והמועצה המקומית מסרה לה את הדירה. עם זאת הביעה לי רגשי השתתפות והזמינה אותי לשבת, גם אוכל הציעה לי. נסער, שאלתיה איפה אוכל למצוא יהודים מאלה שנותרו בחיים. „יש כאן קומץ יהודים" — השיבה — „המתרכזים בבית־הכנסת שלהם ומתפללים שם..."

בסימטת זאמקובה — פינת שקוֹלנה נמצא בית־הכנסת הגדול עומד על תלו, כשמסביב לו עיי־מפולת. נכנסתי. והנה הגיעני קול מאחורי התנור: „אַריינגעפאַלן אַ יוון אין סוכה"! (נפל יוון לתוך הסוכה). הסיבותי פני כלפי הקול וראיתי קבוצת אנשים מבוגרים וצעירים יושבים סביב לשולחן (ודאי אותו שולחן שסביבו היו לפנים יושבים ולומדים שיעור בש"ס או „עין יעקב"!) ומשוחחים ביניהם. „גוי"

הייתי בעיניהם... ברגליים כושלות ניגשתי אליהם ופתחתי באידיש: „שלום, יהודים! הייתי פעם תושב רובנה!..״ אז התקרבו אלי ונתפתחה בינינו שיחה. לא הכרתי איש מהם, אם־כי היו ביניהם אחדים ממעמד הסבלים של שכונת „קווקאז״ לשעבר: נפח עם ארבעת בניו (מוגילבסקי אם איני טועה) וכמה ניצולים ממקומות אחרים שנשארו בחיים. היתה זו פגישתי הראשונה עם אודים מוצלים שנשארו לפליטה על אדמת רובנה. שאלתי לבני משפחתי, קרובי ומכרי — איש לא ידע להשיב לי דבר. מפיהם נודע לי שעד כה התרכז בעיר רק קומץ קטן של יהודים שהגיחו מהיערות וממקומות מחבואים. כולם היו שרויים בדאגה ופחד והתכוננו לעזוב את המקום, לצאת לפולין ומשם לארץ־ישראל. ביקשתים שילכו עמי למקום הקברים, ושני צעירים הציעו לי את שירותם.

בצאתנו מבית־הכנסת, פגשנו אדם זקן שבור ורצוץ. „גם זה יהודי״, אמר אחד המלווים, „זהו הרופא שלנו״. ברכתיו לשלום, והוא הציג את עצמו: „ד״ר טבצ׳ניק.״

נדהמתי. הזהו ד״ר טבצ׳ניק, רופא־הגימנסיה והבית שלנו? משמשע את שמי ושם הורי, נפל על צוארי והתיפח. לאחר רגעי שתיקה אחדים נפרדנו בלחיצת יד חמה...

נסענו בעגלה לחורשת־הארנים, מקום קברי האחים. דממת־מות שררה בחורשה שבאדמתה טמונים כשתי רבבות מתושבי רובנה היהודית, ובלחש העצים ברוח שמעתי אמירת „קדיש״ מתמדת לזכר נשמותיהם הטהורות של הקדושים.

צבי בן־נחום (הנדלר)

עם שארית הפליטה

שבעת נדודים במרחקי רוסיה, מאז גליתי מרובנה בשנת 1941, שמתי פעמי לארץ־ישראל. בטרם אעזוב את ארץ הדמים לעולם, החלטתי לראות בפעם האחרונה את רובנה עירי, לעלות לקבר־אבות ואחים — קרבנות השואה הנאצית. אחרי טלטולים רבים הגעתי לרובנה. מצאתי את העיר בחורבנה, עם שסימנים ראשונים לחידוש פני החיים מתבלטים פה ושם בשיקום ההריסות על ידי התושבים הרוסים והאוקראינים של העיר והסביבה.

חיפשתי יהודים, קרובים ומכרים — לשוא. יחידים מאלה שעבדתי פעם במחיצתם בשירות הרוסים (לא־יהודים) ונפגשתי אתם, שאלוני אם מוכנה אני להישאר ולהמשיך בשירות. בבנין בית־הכנסת הגדול שעמד באבלותו במקומו התגוררו כשלושים יהודים ומשפחות אחדות הסתדרו בבתים שניתן עוד לגור בהם. היתה זו שארית הפליטה של רובנה הגדולה, שכל בניה היהודים, ובני משפחתי בתוכם, הושמדו בידי אוכלי אדם מתורבתים.

הרביתי לשאול ולחקור, התרוצצתי וחיפשתי, ביקשתי לפחות ידיעות, רציתי למצוא משהו מבית הורי למזכרת — לא כלום, פרט לבנין בית אבי הגדול שעמד על תלו וזרים שלטו בו. גיליתי שתמרה בת הכומר פונדאר שכננו כל השנים, (אותו כומר שכתב לי לסיביר מכתב תנחומים חם עם תיאור ההשמדה הראשונה), נכנסה לדירת אחותי וכבשה אותה על כל מה שנמצא בה.

נתונה להלך־רוח של דכאון ושבורה בלב ונפש התאמצתי לצאת אל

ה„סוסאַנקי" לראות את הקברים הגדולים ולשפוך דמעה עליהם, אך מכל הצדדים עכבוני, לא נתנו לי לצאת לשם מאימת הבאַנדאַרובצים ושודדים אחרים שהוסיפו להטיל פחדם אפילו על כוחות הצבא האדום. הדבר גרם לי צער רב. לא השלמתי עם הרעיון לא לצאת אל הקברים, אך משנוכחתי בסכנה הכרוכה בדבר, מיהרתי לצאת מהעיר, לברוח ממקום הדמים לקראת המולדת הקוסמת ממרחקים.

כ„ניצולה" הצועדת מחדש לקראת החיים, התחלתי שוב לנדוד ממקום למקום. בביטום מצאתי בין הניצולים שהתרכזו שם את רוחצ'ה קרומירס, שכנתנו לשעבר, אשה כבת 63, אשת סוחר יערות נכבד ברובנה תחת שלטון הפולנים. מפיה נודעו לי כמה פרטים הנוגעים לשעות חייהם האחרונות של הורי וכמה אנשים אחרים מבני רובנה. בין השאר סיפרה לי הגב' קרומירס:

שעה שבני העיר הלכו לפי צו הנאצים מה־5 בנובמבר 1941 למקום־ריכוז לשם "יציאה לעבודה כביכול, הסתתרו דרי הבית של לוי אידס בפנים ולא יצאו. הכומר פונדאר שהרגיש בכך, מסר את הדבר לגרמנים או לאוקראינים, ובערב של ה־6 בנובמבר הופיעה קבוצת שוטרים בבית. ה' קרומירס ניסה לברוח ונורה על המדרגות, ואילו כל הנמצאים בבית הובלו תחת משמר למקום המיועד. הגב' קרומירס פנתה לגרמני מהמלוים שיניח לה לסור הצדה לצרכיה והלה לא מנע ממנה; כך נשארה מאחרי המובלים והסתתרה בבית הרוס למחצה משך שני ימים, בלי שתדע על גורל היהודים שרוכזו. נתונה לפחד, קור ורעב יצאה בחשאי ובנס הגיעה לכפר הצ'אֶכי גרושבץ; שם מצאה מקלט אצל צ'אֶכים ממכריה וחיתה אתם כשנתיים עד שחרור רובנה על ידי הצבא האדום.

שמעתי נסים לאין סוף מפי רבים מהניצולים שאתם עשיתי שבועות וחדשים בנדודי החדשים, עד שזכינו והגענו לחופי המולדת הנכספת.

סוניה יעקובסון

במחנות נוד

לא לרבים מהמגויסים שנדדו ברוסיה והגיעו לסיביר, שיחק המזל לזכות לקץ המלחמה ועם הריפאַטריאַציה לעבור לפולין ומשם בדרכי־נוד להגיע למולדת הנכספת. בין אלה היה מספר בני רובנה, שרידים מעטים מרובנה היהודית שנתלקטו בדרכם מסיביר והגיעו לשטאֶטין הפולנית. הייתי עם אלה שישבו וחיכו שם בכליון־עינים להמשכת דרכם. באחד הלילות הודיעונו במפתיע מטעם שליחי ההברחה להיות מוכנים לדרך. ההתרגשות היתה גדולה וכל הלילה עבר עלינו בצפיה מתוחה. למחרת בבוקר הכניסו אותנו לקרונות סגורים־למחצה. ההעמסה היתה מהירה ומזורזת. היינו ציבור של 2000 נפש, אנשים ונשים, וביניהם כמה מאות רובנאים, כולנו עייפים ושבורים מקורות חיינו בשנים האחרונות. ברם התקוה לעליה חיזקה אותנו ואנו שמחנו ליציאה משטאטין. בדרך נצטוינו להימנע מדיבורים כי עברנו שטח נתון לשלטון הרוסים, ואסור היה להתגלות לפניהם כבלתי גרמנים. משהגענו ללובאֶק, שנמצאה בחסות האנגלים, הוקל לנו, אך לא סר הפחד וחוסר הבטחון, שכן האנגלים עלולים היו לראותנו כ„מעפילים" והדבר עשוי היה להזיק לתכניותינו...

כאן חיכו לנו מכוניות־משא גדולות, שהובילו אותנו לבנין ריק של בית־

כנסת יחידי שנשאר בעיר גרמנית זו. קיבלנו אוכל חם ומשכב־לילה, ולמחרת השכם בבוקר המשכנו דרכנו באותן המשאיות דרך השטח שנמצא בחסות האמריקאים. כשעברנו את האמבורג וראינוה בהריסותיה, אחז בנו רגש־נקמה למראה חורבנה של העיר הגרמנית ה.את. אם לא ניתן לנו לנקום בצוררינו, לפחות נעם לנו לראותם בחורבנם מידי אחרים... נסיעתנו נמשכה כל היום ולעת־ערב הגענו להאנובר. באין מקום אחר הכניסונו ללינה לבונקר גרמני גדול, שנועד להגנה מפני הפצצות אוירונים. בבונקר זה עבר עלינו הלילה השני על אדמת גרמניה הטמאה. לקול שריקה נמצאנו שוב במכוניות הגדולות והמשכנו עד פראנקפורט־דמיין. שם נתברר לנו שכל מקומות־הסכנה במסענו נמצאים כבר מאחורינו — ונשמנו לרווחה. מפראנקפורט יצאנו ברכבת־נוסעים למחנות, ששימשו קודם מקומות־ריכוז לפועלים של בתי חרושת צבאיים גרמנים. הרגשה מוזרה אפפה רבים מאתנו: לכאורה אנו הולכים ומתקרבים לארץ — ולפי שעה הננו מובלים למחנה. הרובנאים השתדלו להיות קרובים זה אל זה גם בדרך וגם בהגיעם למחנה.

נכנסנו לגור בבנינים עלובים שבתוך יער, בהם נאלצנו לחכות לאפשרות של עליה לארץ־ישראל. איש לא ידע כמה זמן נצטרך לחכות לכך, ולפיכך היה הכרח לתפוס מקום ולהסתדר. לפי הוראות האחראים ובהדרכתם התחלנו בסידורים הכרחיים למשטר חיינו במקום: ניקוי הבנינים והשטח סביבם, הקמת מטבח פנימי, הסדר חלוקת מזונות, קביעת שומרים, שהיוו לאחר מכן מעין משטרה שלנו, אירגון שעורים למלאכה ולעברית, דאגה למרפאה, בתי־ספר לילדים, בית־כנסת, מקוה, ספריה ועוד. החיים תבעו את שלהם, וכל זה דרש זמן, מחשבה ותיכנון. לא בנקל ולא בבת אחת אורגנו כל המוסדות והמפעלים, לא חסרה התרוצצות, ועם הקמת כל המפעלים נדמה היה שאנו משתקעים ובונים במקום את חיינו, שעה שלא עלה אפילו על דעת מישהו לתקוע כאן יתד לעתיד. פני ציבורנו, ובפרט חלק הרובנאים בו, היו לארץ, אכן ליחידים קסמו ארצות זרות שמעֵבר לימים.

יום רדף יום, ימים אפורים וחסרי תוכן לרובו הגדול של יושבי המחנה. בינתיים הופיעו במחנה פלגים וזרמים מפלגתיים. כל מפלגה השתדלה לכבוש את לב האנשים לצדה, וכך נתהוו אצלנו סניפי כל המפלגות ותנועות־הנוער הלאומיות, שהתוכחו ונלחמו ביניהם ביחוד בשעת בחירות, או שעה שבא אלינו אורח־מַרצה. לא פעם היה המחנה הגדול שלנו דומה לעיירה יהודית על כל הקטנוניות שבה, חילוקי דעות וריב נבוב, קנאה, ורכילות.

בשנה הראשונה לחיינו במחנה קיבל כל אחד את מנת־המזון שלו במטבח המחנה פרט לאלה שלא נתקיימו על המטבח הציבורי או עסקו בעסקים שונים, רובם מפוקפקים, עם הגרמנים; לאלה לא היה זמן לעמוד בתור לקבלת המנה... ואילו הקיבוצים שהסתדרו במחנה קיבלו את המזון במרוכז לכל חבריהם וחיו להם את חייהם כמעט בנפרד מאחרים. קיבוצים אלה הטביעו את חותמה של ארץ־ישראל על המחנה כולו. מאז התארגנו, הפיחו בכולנו רגש בטחון בעלייתנו הקרובה ובחיי עתיד מתוקנים בארצנו הנבנית. מהם גם שאבנו כוח להתגבר על הליקויים שבחיי מחנה, והרבה למדנו מהם.

כך נמשך הדבר עד שבאו שליחי הארץ למחננו וקיבלו לידיהם את הנהלת

הרובנאים במחנה

העניינים. מאותה שעה נשתנו בהרבה חיינו במחנה. השליחים דאגו לתיקונים ולפעולה תרבותית. נוסדו קורסים ללימוד השפה העברית, הוקם בית־ספר לילדים, שחסרונו היה מורגש ביותר, ועוד. מאורע גדול היה דבר פתיחת בית־הספר במחנה; לשמחת הילדים לא היה גבול, וגם ההורים היו מרוצים שילדיהם ילמדו את השפה, בה ישתמשו ויחיו בארץ. כדי להפיק מכסימום תועלת בתקופת החיים במחנה, הועברו הקיבוצים לחוות גרמניות לשם לימוד והתמחות בעבודות חקלאיות. מטעם „אורט" נפתחו בתי־ספר ללימוד מקצועות ונוער המחנה התמסר באינטנסיביות ללימודים. היו אלו תופעות־אור במחנה.

והנה החלו קבוצות קבוצות להעפיל, במטרה לשבור את ההסגר שהטילו האנגלים על הארץ. עם התחלת ההעפלה קיבלו חיינו צביון חזק: רגש לאומי ספונטאני הקיף את הכל כמעט. לא היו אלא מקרי עריקות מעטים של אנשים, ששכחו מהר את העבר האיום וחיפשו להם חיים קלים. מן הראוי לציין מקרה בלתי נשכח: מעשה בשני ילדים שבשום אופן לא השלימו לנסוע עם הוריהם לארץ זרה, אלא לארץ־ישראל. לא הועילו הבטחות ההורים, איומים ומכות — הם דרשו מהוריהם שישנו דעתם ויסתלקו מתכניתם אם רצונם להיות יחד אתם. הילדים עזבו את הוריהם ויצאו עם קבוצת „מעפילים" כשהם מוסתרים מתחת לחפצים, וההורים באו אלינו וביקשו רחמים שנגלה להם היכן ילדיהם. הם יצאו בעקבותיהם והשיגום ליד הגבול. רק לאחר שקרעו לעיניהם את תעודות־המסע לארץ שחלמו עליה והבטיחו להם שיעלו יחד אתם לארץ־ישראל, חזרו הילדים בנצחון למחנה. הם סיפרו בגאוה לילדים את דבר נצחונם ורוח ארצישראלית חזקה אחזה את כל ילדי המחנה. הגיע היום הגדול, יום „אכסודוס" („יציאת אירופה"), בה יצאו רבים מאתנו ארצה, על אף כל המכשולים והסכנות שארבו לנו בדרך.

מאורע חשוב ביותר בחיינו במחנה היה קבלת הידיעה על החלטת או״ם להקים את מדינת ישראל. הרושם היה חזק מאד וגדולה היתה השמחה עם היותה מהולה בבכי ובהתרגשות לזכר יקירינו שציוו לנו במותם את החיים. בימים ההם נתקיימה בפרנוואלד האזכרה הראשונה לזכר קדושי רובנה. ידענו שכינוס ניצולי רובנה שבמחנות, פגישת אנשים ממחנות שונים ועריכת האזכרה על אדמת גרמניה דוקא — דבר גדול ונעלה הוא. יזכרו בקשר לכך החברים קוטיק, שווארצאפל, סוטין, שוסטק ואחרים, שהצליחו לארגן כינוס זה. כל אחד מן הבאים לאזכרה קיוה למצוא את מישהו מקרוביו או לפחות לקבל ידיעות על קרובים שנשארו בחיים, אך רובם אוכזבו. לא יתוארו הבכי והיללות של הנאספים בשעת ה„יזכור״ המסורתי. רושם עז עשו דברי הרב הצעיר בקר בהספדו וקינתו על רובנה היהודית. הוא החזירנו לשעה קלה לעירנו ולבתינו שמלפני ההשמדה וידע גם לנחמנו ולחזקנו.

וכך זכינו להגיע ממחנות־נוד לחוף הנכסף ולהצטרף לבוני המולדת.

יואל מילר

מאוסף האגדות של מרתף השואה

במרתף־השואה שבהר־ציון בירושלים הולכות ומצטברות אגדות רבות, קורות העבר, כוונות, דמויות ועוד. שתיים מאגדות אלו הקשורות במגיד הגדול מרובנה ומז׳יריטש, ר׳ דוב־בר הנודע, והמסמלות „קידוש השם״ ורעיון עלית חסידים מהגולה לארץ־ישראל, מוקדשות לזכר קדושי קהילת רובנה המעטירה.

א. ר׳ שלמה הלך לבדו

ר׳ שלמה הצדיק קידש שם שמים וקיבל עליו באהבה גזר־דין של מעלה ב„קלויז״ המגיד ברובנה. מספרים שבהתנפל הסרדיוטים על ה„קלויז״ הישן, מצאו

בתוכו את ר׳ שלמה יחיד עטוף בטלית ליד ארון־הקודש עומד ומתפלל בקול תחנונים. צחקו הרוצחים והוא לא הפסיק בתפילתו. המטירו עליו מכות, עינוהו וסחבוהו למקום־ההרג של העדה הגדולה. אך התחיל ללכת, ראה לפניו את הסבא, המגיד הקדוש, צולע על ירכו ומקיש בקוביות. הפנה המגיד ראשו והסתכל בו בשתי עיניו החמות ושאל אותו: — לאן אתה הולך שלמה בני?

— לעקידה, זקני, — ענה שלמה והוסיף ללכת מוקף מתקלסיו.

— בוא ונלך יחד! — אמר המגיד. — כשהולכים לקדש את שמו יתברך לא טוב ללכת ביחידות, מוטב ללכת בחברותא, כמו שנאמר אצל יצחק: „וילכו שניהם יחדיו״. מאי קא משמע לן? ללמדך שלא ללכת ביחידות. „יחדיו״, כי „טובים השנים מן האחד״.

בתחילה שמח ר׳ שלמה לביקורו של המגיד שנלוה אליו. אולם כעבור זמן, לאחר שהלכו יחד והמגיד עודד אותו, עלה במחשבתו שהמגיד בא בכוונה לחזקו ברוחו שלא יפול, חלילה, בעצבות — והתחיל להצטער בלבו. כלום נזקק הוא, חלילה, לסעד ולעידוד במעשה קידוש־השם? הפך את פניו כלפי המגיד וענה לו גם הוא בדברי תורה:

— חוששני, זקני, שמה שהתורה מספרת כי הלכו שניהם יחדיו, הוא הסבר למעשה הצלתו של יצחק. כשהולכים שנים, מטבע הדברים שאחד מבקש רחמים על השני להצילו אפילו מקידוש השם, והקב״ה נענה להם, אולם כשאדם הולך לבדו, היעלה על הדעת שיתפלל להינצל מקידוש השם?

הבין המגיד לרצונו והסתלק. חזר לכסאו ל„קלויז״, ור׳ שלמה הלך לבדו ברגש של חדוה פנימית לקראת המות.

ב. מעשה בגרגיר של חיטה

(נס עליית חסידים לארץ הקודש)

פעם בשעת צרה לישראל התאספו חסידים ואנשי־מעשה בבית־המדרש הישן ברובנה לתפילה ולזעקה. היה שם זקן אחד שסיפר מעשה שקרה עם המגיד לפני מאה וחמישים שנה במוצאי שבת „הידוע״.

באותו מוצאי־שבת היה המגיד מיסב עם חסידיו אל השולחן טרוד ושקוע במחשבות, עיניו מביטות כאילו למרחקים ואזניו קשובות. כך ישב שעה ארוכה ורק אנחות מפריעות את הדומיה לסירוגין. אחר התחיל ממלמל, כמדבר לעצמו:

— קטן שנולד, כמה בכיות וצעקות מתלוות ללידתו! צועקת האשה בצירים, צווחת ובוכה, ואף התינוק עם צאתו לאויר העולם מיד הוא פועה וצורח. אין לידה בלי חבלי לידה, אין בנין בלי חורבן הישן. בנין נערים — סתירה, סתירת זקנים — בנין, — גלגל היצירה הוא החוזר בעולם מששת ימי בראשית... עד שהגלגל עומד לעלות, הריהו בתכלית הירידה. ירידה צורך עליה... אין גרגיר הזרע נובט וצומח לצמיחה חדשה, עד שלא נרקב ונהפך ל„אין״, בחינת „יש מאין״. וזוהי כוונתו של מאמרם ז״ל: הקב״ה בונה עולמות ומחריבם. בונה עולמות — שפיר. ברם מחריבן, מה צורך יש בכך?... שמע מינה שחורבן ה„יש״ הישן צורך בנין ה„יש״ החדש הוא, ואי אפשר לזה בלי זה. וישן מפני חדש תוציאו...

היה המגיד חורז ושוזר דבריו למקוטעין, מתיז ניצוצות ומפסיק, מפטיר

ומפסיק. בשעה מאוחרת נתפזרו המסובים ולא נשאר אלא תלמידו המובהק, איש־סודו הותיק, שידו אינה זזה מתוך ידו. בעוד שפתותיו של המגיד נעות, ספק מתפלל בלחש ספק מדבר עם עצמו, הפסיק פתאום, נעץ מבטו בתלמידו כאילו לא הכירו, אחר כך חזר ונעור, ואמר לו:

— בוא וראה, מנחם־מנדל, רצוני שתהא שליח מצוה.

הוציא המגיד גרגיר של חיטה והניחו על השולחן, עמד והוציא מארון הכלים מכתשת, נתן את הגרגיר בתוך המכתשת והתחיל כותש את הגרגיר בעלי, כותשו וכותשו הדק היטב. ור׳ מנדל עומד ומצפה, עוקב בדריכות רבה אחרי מעשה רבו וארשת של תמיהה על פניו.

משראה המגיד את תלמידו עומד ומשתומם ואינו מעז לפתוח פיו, טפח לו דרך חיבה על כתפו, ואמר: שנינו במדרש: „זית רענן יפה פרי תואר, קרא ה׳״! וכי לא נקראו ישראל אלא כזית זה בלבד? והלא בשם כל מיני אילנות נאים ומשובחין נקראו ישראל? אלא מה, זית זה עד שהוא באילנו מגרגרין אותו, אחר כך מורידין אותו מן העץ ונחבט, ומשחובטין אותו מעלין אותו לגת ונותנין אותו במטחן, ואחר כך טוחנין אותו, מקיפים אותו בחבלים, מביאין אבנים ואחרי כן הוא בותן את שמנו, — כך ישראל: באין האומות חובטין אותם ממקום למקום וחובשין וכופתין אותם בקולרין ומקיפין אותם סרדיוטים ואחר כך עושין תשובה... כאן — המשיך המגיד לאחר שהפסיק קמעה — כאן טמון סוד המאור שבישראל. „שמן זית כתית למאור״ — כתית קודם למאור, הכתיתה — הכשרת המאור היא... משתכפו עלינו הצרות והפורענויות, סימן שמזדרזים בגרימתה של כתיתה כדי שיקדים ויופיע המאור. וזהו שדרשו רבותינו: כתית, „כת״ — ו„ית״ יחד בגימטריא תת״ל, כמנין שנות שני הבתים, הראשון והשני יחד (כת — בית שני שעמד ת״ך שנה, ית — בית ראשון שעמד ת״י שנה). שני המקדשים עמדו בסימן כתית. ועכשיו כבר הגענו לסיפא דקרא „להעלות נר תמיד״ — הבית השלישי שיעמוד לנצח־נצחים. מכאן הכתיתה והכתישה האיומה והחבטות הנוראות לכנסת ישראל.

הן, ר׳ מנדל, הן. ה„יש״ החדש עומד להיברא, ומשום כך, ה„יש״ הישן עומד לעבור וליבטל ולא בכדי כינו את הגאולה ואת גואל צדקנו בשם „צמח״. מפני שזוהי דרכה של הגאולה. כצמח זה שאינו עולה וצומח אלא לאחר התרקבותו של הגרגיר באדמה. ויש להתכונן, ר׳ מנדיל, לצמיחת הגאולה בעגלא ובזמן קריב. יש לחוש בכל נימי הלב בשעת אמירת ה„קדיש״ את המלים: ו„יצמח״ פורקניה ויקרב משיחיה, שאם לאו — מי יודע אם נוכל לעמוד בחבלי משיח...

ר׳ מנדל הקשיב בדחילו ורחימו וכעין דוק של לחלוחית נתפשט בעיניו: טל של דמעות. כשסיים המגיד, הרכין ר׳ מנדל ראשו והפטיר באנחה:

— ופלוני מה יהא עליו? — והוא מצביע כלפי עצמו.

דממה ארוכה נשתררה בחדר ור׳ מנדל אינו גורע עינו מרבו לרגע. לבסוף הרים המגיד קולו במקצת ואמר:

— ר׳ מנדל, מה לך בכאן? כלך לך לארץ הקדושה — ותחב לו את הגרגיר הכתוש לתוך ידיו.

עוד אותו בוקר פנה ר׳ מנדל מהעיר ועלה לארץ־ישראל.

הקדים נעשה לנשמע, כ„תפוח בעצי היער — — — המקדים ניצו לעליו״,

והתחיל להתעסק במעשה הגרגיר. עבר את הארץ לארכה ולרחבה ונתן דעתו על מקום מתאים לזרוע בו גרגירו של רבו. מפי יודעי חן נודע לו שאַילת השחר עתידה לבקוע מבקעת ארבאל שבגליל העליון ומיד הלך לשם. עמד כל הלילה בבקעה מול הכנרת שהמתה בגליה ומול הרי הגולן שהתנשאו ברמה, עמד בתפילה וערך כמה וכמה „תיקונים". לפנות בוקר הסתכל בעד האפלולית באילת השחר, שהתחילה עולה קמעה קמעה ומאירה את פני העולם. הסתכל ופיזם לעצמו את דברי הפיוט:

בימים ההם ובעת ההיא בחודש הראשון, הוא חודש ניסן, אמנם בארבעה־עשר בו מנחם בן עמיאל פתאום יבוא בבקעת ארבאל, יצמח טובו ובגדי נקם ילבש בחטובו.

הוציא ר' מנדל את הגרגיר הכתוש וזרעוֹ במקום, בשדה־תפוחים.

לשם עלו גדולי התלמידים של המגיד ודוחקי הקץ והתכוננו לאתחלתא דגאולה, וסימנים לדבר שהיא גם התחילה שם. — קמעה קמעה, כאילת השחר.

ד"ר שז"ך

נתעלה ונתקדש בהנצחה

(סוף דבר)

היסוד שבמושג „ה נ צ ח ה" הוא — זכרון, זכרון בהנצחת דמות, אישיות, או ציבור. כשהמדובר הוא במצבה ליחיד, לנפטר בדרך העולם ובימים כתיקונם, משתמשים באבן רגילה הנושאת כתובת מסוימת על קברו של הנפטר, או בעמוד אבן או ברונזה עם סמלים וכתובות, המוקם במקומות פומביים לזכר האישיות הנערצת מתוך הערכה למפעל חייו.

לא כן כשהענין נוגע בציבור, בציבור־קרבן, בקיבוץ שמצא את סופו הטראגי בדרך בלתי רגילה ובתנאים שאין לתארם, כשואה זו שירדה על בית־ישראל בתפוצות שבה אבד לאומה שליש מבניה באופן ברוטאַלי ואכזרי, שההיסטוריה בכל מהלכה לא ידעה כמותו.

היוכל העם בארצו ובתפוצות שנמלטו מן האסון להישאר אדיש לגבי כל מה שעבר עליו ולא ידאג למצבה ראויה לשמה, שתנציח את שמותיהם וזכרם של קדושיו לדורות? אכן, לעינינו מתעוררים שרידי הקהילות שאבדו, וניצולי ההשמדה — וביחוד אלה שזכו להגיע אל המולדת הנצחית של האומה — ומציבים יד וזכר לקהילותיהם ולקדושיהם בישראל. החובה האנושית, המסורת וההכרה הלאומית הם המַנחים את מקימי המצבות במציאת הביטוי ההולם את סערת נפשם בבואם לצרור את נפש הקדושים בצרור החיים.

שונות הן צורות המצבות המוקמות, אך אחת היא המטרה — מטרת זכרון קדוש ונעלה. ובני רובנה היהודית, במאותיהם ובאלפיהם שבישראל, קיימו וקיבלו עליהם להנציח את קהילתם שחרבה בכמה מפעלי הנצחה. ראשון להם — נטיעת חורשות לזכר קדושי רובנה ביער הקדושים הניטע על־ידי קרן הקיימת לישראל בהרי ירושלים, לפי הסיסמה „עץ לנפש". יגדלו עצים חיים כסמל לנפשות שנכרתו, עץ לנפש עץ לנפש שנכרתה ביד אכזריה בלא עת מקרב עמה, וישמשו יחד מצבה חיה ירוקה לקהילה כולה על אדמת הלאום.

יוצאי רובנה בנטיעת החורשה הראשונה ב„יער הקדושים"

החורשה הראשונה בת 1000 עצים ניטעה בשנת תשי"ד. נטיעת החורשה השניה החלה בתשט"ו והפעולה נמשכת.

והשני — ספר זכרון זה, שבו העלו רבים מבני העיר כפי יכלתם מזכרונותיהם על תולדות רובנה וקורות הקהילה היהודית בה משך הדורות עד לעקירתה בידי זדים.

מפעל שלישי הוא — יסוד קופת גמילות חסדים לזכר קדושי רובנה, שמטרתה לבוא לעזרת ניצולי העיר שבארץ בהלוואות קטנות בלי רבית. הקופה נרשמה כחוק והתחילה כבר בפעולתה.

רבים מהרובנאים בישראל הוגים גם את הרעיון היפה להקים על המגרש שהוקצה על ידי עירית חיפה על הר הכרמל בית תרבות ע"ש קהילת רובנה. יש לקוות שעל אף הקשיים המרובים הדבר יעלה בידם והבנין שיוקם יקלוט לתוכו

כל שריד וכל זכר שנשאר אי־שם לפליטה מעיר ואם בישראל זו.

ולבסוף — מפעל הרישום של חללי השואה על־ידי „יד ושם" והקניית אזרחות כבוד לקדושים. בני רובנה בישראל ובתפוצות ישקדו על מילוי חובתם זו לקרוביהם־קדושיהם בהצבת יד להם במוסד הממלכתי „יד ושם".

תקופת הכיבוש הנאצי היתה שרשרת אחת של רציחות והשמדת יהודים; לא עבר יום בלי קרבנות. אך שני תאריכי השחיטות ההמוניות:

י"ז חשון תש"ב (7 בנובמבר 1941)
כ"ח תמוז תש"ב (13 ביולי 1942)

קובעים לעצמם מקום מיוחד. נחקוק את שני התאריכים הגורליים האלה ליהודי רובנה על לוח לבנו ונעלה ונתקדש בהנצחה.

אריה אבטיחי

על משואותיך, עירי

(קינה על רובנה)

קול נהמת דורות שחלפו וזעקת דורנו — בערבוביה. אנקת טבוחים ויללת שחוטים בחלל העולם האטום. קדרו השמים ממעל ונאסף אורם. זעם וחרון ניתכו סביב. בודדים ועזובים עמדו בני רובנה היהודים בימי החושך, ימי הדמים, ללא תומך ומגן, ללא עוזר ומרחם. הרשות ניתנה למשחית, לשטני עולם שיצאו לקצור קצירם, לבני בליעל של תקופת הציביליזציה שהרעו מכל הצוררים שקדמום. ספק אם ידעה האומה המנוסה בנסיונות תבוסה דומה לזו במשך אלפי שנות קיומה...

ומשהורד הגרזן ולמחבל ניתן לבצע את תכניתו השטנית לעקור אומה משרשה, נפלו קהילות כשבלים אחרי הקוצר, ובני רובנה היו בין הראשונים בחבל הווהליני שכרעו לפני צר ב„אַקציות" וביחידות, עד שלא נותר יהודי חי בגלוי בגבולות העיר. ואם הצליחו אחדים להסתתר — סופם שנתגלו בעזרת משרתי הצוררים בעד „מנת־מלח" ונפלו גם הם עם הנופלים...

כך ניתקו חיי אלפים ורבבות מיהודי רובנה, זקן וטף, איש ואשה, קניני רוח ותרבות היו למרמס, יצירת דורות הושמצה, נמחתה הקהילה והיתה כלא היתה לעיני העולם הנאור. ולא התחמץ הלב, לא נרעשו מוסדי עולם למראה הזוועות, ולא רעדה הארץ על יושביה...

ולעת כזאת, כשנחלי דם ניגרו בכל הדרכים ושבילי רובנה אבלו מאין רגל יהודי עוברת בהם מאימה ופחד — ישבנו אנו המאושרים במולדת המתנערת ומחדשת נעוריה, כשבושה מכסה פנינו על אזלת היד וחוסר היכולת לחוש לעזרת אחים המתבוססים בדמיהם. רבים מאלה היו מועמדים לעליה ארצה, חלמו עליה ימים על שנים ונשאו עיניהם אליה, רבים אף ניסו מזלם לעלות בדרך־לא־דרך ולא הצליחו. קדושים הם לנו, אחינו בני רובנה, מי יתנה גדולת נפשם ואבדנם!

הנה אֶחזה את בני עירי במצעד המות, בדרכם האחרונה. פניהם מושפלים

ורגליהם כושלות, אור החיים כבה בעיניהם והם הולכים כצאן מובל לטבח. **בין אלה — הורים, אחים, אחיות, וקרובים מחמדי נפש, הם וטפם מועלים לגרדום.** רחוק בשטח — אחושה את נשימתם העצורה, את רטט נפשם ומר לבם השותת דם. צועדים הם בכיוון לבורות שנחפרו למענם, והם מרגישים שזו היא דרכם האחרונה. בכי היסטארי פולח את החלל והדו אובד במרחקים...

נהפך לבי בקרבי ובמר נפשי אתפללה: תבוא כל רעתם לפניך, יושב במרומים, ועולל למו כאשר עוללת לי...

מתהלך אני בגיא־ההריגה והאדמה צורבת את רגלי וגופי, לא אמצא מקום לי. חדלון ושכול ברחובותיך, עירי. אני תועה ומחפש את העבר, את החיים הסואנים שידעתי כאן, מציץ לתוך סימטותיך, ואת עזובה, הרוסה ושוממה, מאין בניך־בוניך היהודים שבנו וטיפחו אותך מאות בשנים. אין בתי־מדרשות מאין מתפללים, אין בתי ספר מאין תלמידים ומורים אין מוסדות־עזרה מאין תומכים ונתמכים. חורבן וכליה בכל פינה, גוילים מחוללים מתגוללים ומזוזות אבלות בפתחיהם של בתים יהודיים התפוסים בידי נכרים... אין דוברי עברית, אין חלוצים המחכים לעליה, אין חיים, אין, אין... רק אני השריד מהלך שבור ורצוץ ואבל על משואותיך עירי, רובנה שלי...

ואדע נאמנה כי בא הקץ, כי נופץ הכתר ברוך־ההוד ונדם הכנור עתיר־הקולות. חרבה עירי בין קהילות ישראל שנכחדו בידי עריצים, רוצחים וטמאים.

הוי, עירי רובנה השרופה, הלא תשאלי לשלום שארית בניך שלבם יזעק מרה לגורלך!

אריה אבטיחי

זָכוֹר אֶת שׁוֹאַת יִשְׂרָאֵל...

זְכֹר אֶת שׁוֹאַת יִשְׂרָאֵל, זְכֹר אֶת הָאָבְדָן וְאֶת הַמֶּרִי,
וְהָיוּ לְךָ לְאוֹת וּלְלֶקַח לִשְׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר;
וְנִלְוָה הַזִּכָּרוֹן הַזֶּה אֵלֶיךָ תָּמִיד – בְּלֶכְתְּךָ בַּדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ;
וְאֵרַשְׂתָּ לְךָ לְעוֹלָם זֵכֶר אַחִים אֲשֶׁר אֵינָם עוֹד;
וּבָא הַזֵּכֶר בִּבְשָׂרְךָ, בְּדָמְךָ וּבְעַצְמוֹתֶיךָ.
חֲרֹק שִׁנֶּיךָ וּזְכֹר; בְּאָכְלְךָ אֶת לַחְמֶךָ – זְכֹר; בִּשְׁתוֹתְךָ אֶת מֵימֶיךָ – זְכֹר;
שִׁיר כִּי תִשְׁמַע – זְכֹר; בִּזְרֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ – זְכֹר; וּבְבוֹא הַלַּיְלָה – זְכֹר;
וּבְיוֹם חַג וּמוֹעֵד – זָכוֹר תִּזְכֹּר.
וּבַיִת כִּי תִבְנֶה וְהִשְׁאַרְתָּ בּוֹ פֶּרֶץ, לְמַעַן יִהְיֶה חָרְבַּן בֵּית יִשְׂרָאֵל לְנֶגְדְּךָ תָּמִיד;
וְשָׂדֶה כִּי תַחֲרֹשׁ וַהֲקֵימוֹתָ בּוֹ גַל אֲבָנִים – גַּלְעֵד לְאַחִים אֲשֶׁר לֹא בָאוּ לְקֶבֶר יִשְׂרָאֵל;
וּלְחֻפָּה כִּי תוֹבִיל אֶת בָּנֶיךָ וְהֶעֱלִיתָ עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתְךָ אֶת זֵכֶר
הַבָּנִים אֲשֶׁר לְחֻפָּה לֹא עוֹד יוּבָלוּ;
וְהָיוּ לְאֶחָד הַחַי וְהַמֵּת; הֶחָלָל וְהַשָּׂרִיד; אֲשֶׁר הָלְכוּ וְאֵינָם –
וַאֲשֶׁר נִשְׁאֲרוּ לִפְלֵטָה;
שְׁמַע, אִישׁ יִשְׂרָאֵל, לַקּוֹל הַקּוֹרֵא אֵלֶיךָ מִמַּעֲמַקִּים:
אַל דֳּמִי לָךְ, אַל דֳּמִי...

ד״ר מ. דבורז׳צקי

ביבליוגרפיה

אנציקלופדיה יהודית, ברוקהאוז—עפרון.
פנקס רובנה (ראוונער פנקס) 1924, צבי הלר.
„ילקוט ווהלין", כרכים א', ב', בעריכת א. אבטיחי, ח. בר־אילן וא. זמיר.
ראָגאָסטרי אי נאַדפיסי, ש. דובנוב.
בלעטער זכרונות, מ. פיסיוק.
מזכרת לגדולי אוסטרהא, 1907, מ. מ. ביבר.
מלחמות הגיטאות, יצחק צוקרמן ומשה בסוק.
איתני הרוח, 1951, ד. מאָדוואָדיאָב.
מלחמת הפרטיזאַנים היהודים במזרח אירופה, משה כהנוביץ.
אַ זכרון פאר ראוונע (מאסף) בעריכת ד"ר י. מרגוליעץ, אינז' ז. פינקלשטיין וי. שווארצפל, 1948 (במחנות גרמניה).
דברי ימי עולם, ש. דובנוב.
עתונים: אונזער וועג, רובנה.
דבר, תל־אביב.
דער טאג, ווארשה.
הדואר, תרפ"ד, ניו יורק
היינט, ווארשה.
המליץ, ווארשה.
העולם, אודיסה.
הצופה, ווארשה.
הצפירה, ווארשה.
וואהלינער לעבען, רובנה.
וואהלינער נייעס, רובנה.
וואהלינער צייטונג, רובנה.
ווסחוד (רוסית), פטרבורג.
זמנים, ירושלים.
ידיעות יד ושם, ירושלים.
יוגוזאַפאַד־אַיאַ וואהלין (רוסית), 1913, רובנה.
יווא בלעטער, ניו יורק.
ליטעראַרישע בלעטער, 1933.
נאַ סטראַזאָ, 1919, רובנה.
על המשמר, תל־אביב.
פאלק אין לאנד, ווארשה.
קדימה, 1918, רובנה.
רוסקי גולוס, 1944, ניו יורק.

מרבית החומר והצילומים וחלק מהגלופות שבאו בספר זה נתקבלו מארכיון יוצאי וואהלין בישראל, ארכיון אוסישקין בארכיון הציוני בירושלים ומערכת „ילקוט ווהלין". תודת ההוצאה של הספר נתונה לכולם על עזרתם האדיבה.

ES

Avatihi

* PXV

(Rovno)